ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Д — Копці

ТОМ 2

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У семи томах

Наукова думка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Том другий

Д

Копці

Київ 1985

ПІДГОТОВКА ЕЛЕКТРОННОГО ВИДАННЯ:
«ІЗБОРНИК» http://litopys.kiev.ua/
24.VII.2006

Второй том словаря содержит слова на буквы Д—К **(копці)**, в нем дается этимология и характеризуется состояние этимологической разработки всех зафиксированных в XIX и XX вв. слов украинского литературного языка и диалектов, за исключением тех производных форм, которые наиболее регулярно образуются от приведенных в словаре, и устарелых или узкоспециальных терминов иноязычного происхождения. Рассматриваются также этнонимы и распространенные на Украине собственные имена людей.
Рассчитан на языковедов, специалистов смежных отраслей науки, преподавателей и всех интересующихся происхождением слов.

Другий том словника містить слова на літери Д—К **(копці)**, у ньому подається етимологія і характеризується стан етимологічної розробки всіх зафіксованих у XIX і XX ст. слів української літературної мови та діалектів, за винятком найрегулярніше утворюваних похідних форм, пов'язаних із наведеними в словнику, і застарілих або вузькофахових термінів іншомовного походження. Розглядаються також етноніми і власні імена людей, поширені на Україні.
Розрахований на мовознавців, фахівців суміжних галузей науки, викладачів і всіх, хто цікавиться походженням слів.

Редакційна колегія:
О. С. Мельничук
(головний редактор),
В. Т. Коломієць,
О. Б. Ткаченко

Редакція мовознавства

Е $\frac{4602020000\text{-}389}{M221(04)\text{-}84}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1985

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Над укладанням 2-го тому Етимологічного словника української мови працював авторський колектив у такому складі: Н. С. Родзевич (уклала статті *д — дебют)*, Т. Б. Лукінова *(деб'я — достойний,* а також статті *ждюхати* і *жилляр)*, Н. П. Романова *(достота — єзул* та *Іліан — каня*[3]*)*, О. Д. Пономарів *(єй — жюрі)*, О. С. Мельничук *(з*[1]*— забузирить, кастити — кет*[3], а також статті *д, дворянин, де*[2], *дендера, де-не-де, дерипліт, дешпетувати, дєдина, дєдя, джамурний, джегер, джємори, джи'ира, джоло, дзвінець, дзвоник, дзюндзя, дибати, дість, доводитися, довтіп, довтоту, додик, дозолити, досталь, достаток, досто-*[2]*, дотеп, доти, дотіль, дохнути, до-щерця, драгаль, драгіль, дразка, драконівський, драничка, дратувати, дреговичі, дри'ала, дриглик, дризнути, дрикищь, дримба*[2]*, дрин, дриндати, дристун, дровітня, дудзуман, дудлити, дуель, думітувати, евен, евенк, егіда, експозиція, експропріація, ексцентричний, енець, ербій, ескалатор, ескімос, естрагон, євнух, єгер, жарнівка, жарновець, жахлий, жби, желізак, женгиця, жеребінка, жерій, жесткий, живиця, живокіст, жижаки, жижуха, жизвий, жимена, жимок, жмайло*[2]*, журавельник, журавець, забути(ся), завиритися, завідний, заводи, загара*[2]*, загова, заголоба, заденок, зазол, зайви, заки, закіль, замандюрити, заповіт, заполонити, запроторити, заригувати, зарінка, заскорузлий, затавати, заталь, затого, затомість, затон, затонистий, затульщина, затяти, затьмарити, заузок, захарапчити, зашидіти, зашколобитися, зашкруміти, защінка, збуй, збулгачити, збурмати, збурмати(ся), збушок, звадник, зверть, зволікати, згацькати, згоді, згріб'я, здебільшого, земняк, зимомирок, зікри, зіхати, злигодні, зодія, з-перед, зратитися, зрок, зсіль, зтіль, зубці, зувічити, зцюль, зчеховзь, зюбрувати, зябнути, іванчик*[1]*, івасі, измені, ікавка, илець, ільтиця, ильще, імати, инджибаба, инкол, Інна, ірвант, ирень, иржій, ирицяя*[2]*, ирицяя*[3]*, іспанка, ічія, ішов, їживник, їз, їль, їсти, кабан*[2]*, кавакати, кавер, кавуля, кадовб, калачики, калека, калічки, каманак, камінка, кам'яниця, канархати, канат, канва, канделябр, кандидат, канікули, каністра, каніфоль, канов, канон, канонада, канонерка, канонір, кантичка, канцелярія, канцлер, каолін, капець*[2]*, капітальний, каракавка, каракати*[1]*, касація, киба*[1]*, кибалка, кий*[2]*, киндибал*[1]*, киндибал*[2]*, кицяти, кишора, киях, кість, кладник, клекацка, клень, клепавка, клесувати, клець, клива, кліпати, клонц, кляпець, кльомзати, кнюпіти, ковба, ковбаня, ковеза*[1]*, ковеня, коверкот, ковмо, коворот, ковтати*[2]*, ков'яза, коза*[2]*, коза*[5]*, коза*[6]*, козакин, козел*[2]*, коїти*[1]*, коїти*[2]*, кой, колдибахнути, колокоцей, кольза, комарник, комбінезон, комір, коміть, комонь, комора, компактний, компанія, компенсація, компетенція, комплекс, комплект, комплекція, комплімент, компостер, компроміс, комунікація, комюніке, конар, конара, конати, конверт, конденсувати, коник*[1]*, коник*[2]*, коничек, коноплі, коноплянка, консерва, консервативний, консерваторія, конспірація, констатувати, конституція, конструкція, консультація, конт*[1]*, конт*[2]*, контекст, контентувати, контроль, конура, конус, конфета, конфетті, конфіденціальний, конфіскувати, концентр, концентрат, концентричний, копати, копирснути, копорснутися, копці)*, В. Г. Скляренко *(забундоситися — зановат)*, Г. П. Півторак *(заноза — ілем)*, О. Б. Ткаченко *(кап — карапавка,* а також статті *давимука, дардан, дебила, е'зом, екіпаж, екстерн, ерлець, жолопати, калабурці, карауша, кар-карезний,*

кивайло, киликати, кимбрина, кинипа, кипень, Кирик, кисир, кистець, кицяˢ, кичеленок, кишло, киянець, ківшиця, кілець, кінатов, кіпшіти, кірˢ, класифікація, клеврет, клегиняˢ, клейонка, клейгов, клиби, кліщинець, кліщі, клопівник, клубники, ключик, клямати, кнікс, кнюх, ковалик, ковбир, ковдня, ковдоба, ковиртати, ковтях, козакˢ, козлинник, козник, козодрист, козулька, козьолок, кой-, кокатень, кокошˢ, колан, колея, коловорот, колодюх, коломітний, колотати, колотечка, колошкати, колюби, кольо, комашня, коменя, комперя, комушка, кондричитись, кондури, конка, конодрист, конозити, контора, копашˢ, копінь, копкаˢ, копотіти), В. Т. Коломієць *(карапудитись — кастет,* а також статтю *кар)*, А. П. Критенко *(кета — коблик)* і Р. В. Болдирєв *(коблина — копут)*.

У роботі над доопрацюванням і редагуванням тому брали участь як помічники редактора О. М. Гаркавець і Т. Г. Линник.

Над технічною підготовкою машинопису тому працювали В. А. Ткаченко, Т. А. Харитонова, Т. О. Черниш, Т. І. Баранова.

Том рецензували чл.-кор. АН СРСР О. М. Трубачов і співробітники керованого ним сектору етимології і ономастики Інституту російської мови АН СРСР, а також В. В. Німчук, якому належить розробка вміщених у томі статей *дерикучник, дубиˢ, євіро, жандарик і жилляр* (останнє — разом з Т. Б. Лукіновою).

[д] (прийменник з дав. в.) «до, к», [*із, од* СМ III] «тс.»; — очевидно, результат функціональної і фонетичної взаємодії прийменників *к* і *до;* безпосереднє виведення [*д*] з *до* (Ogonowski Studien 59) помилкове. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще **до, к.**

да[1] «і, та (єднальний спол.); але, та (протиставний спол.); та (частка)»; — р. *да* «і, але; так (стверджувальна частка)», бр. *ды* «і, але», др. *да* «і, а; то; якщо», п. [da] (виг.) «гей, ой; і, а», ч. ст. слц. da «так», вл. da «ну, отже; же», нл. da «там, тоді; так; отже; теж», болг. *да* «так», м. *да* «тс.; а», схв. *дâ (дȁ)* «так; а; (частка) ну й, аякже», слн. dà «так», стсл. **да** «так; і; але»; — псл. da, очевидно, з первісним значенням «так», звідки пізніше значення «і, але», виводять від займенникового кореня ie. *do- (пор. прус. din, dien (зн. в. одн.) «його, її», ав. dim «тс.», dit «те»), що зберігся також у прийменнику псл. do, укр. *до* і компонентах деяких прислівників (напр., укр. *куди, тоді* тощо); псл. da, можливо, виникло з застиглої форми первісного орудного або відкладного відмінка; — споріднене з лат. dō-nec «доки», quan-dō «колись, бо», а також гр. δή «отже; після того, як», ἤδη «уже» (<ie.*dē̆-/dŏ̄-); зіставляють також (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; стриманіше Фасмер I 480) з псл. da «хай, щоб» (укр. *да* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 3—4; Machek ESJČ 109; Skok I 369—370; Bezlaj ESSJ I 93; ЭССЯ 4, 180—181; Sł. prasł. II 323—326; Pokorny 181—183. — Пор. **да**[2], **до**[1], **до**[2].

да[2] (частка, рідк. заст.) «хай»; — р. *да* «хай», *дабы* (заст.) «щоб», др. *да* «хай; щоб», п. ст. da «хай», нл. da-si, da-ś (<*da-ti) «хай», болг. м. *да* «хай; щоб», схв. *да* (частка із спонукальним значенням, близька до *хай*); (спол.) «щоб; що; так що; з того часу, як; якщо», слн. da (спол.) «щоб; що; поки», стсл. **да** «хай; щоб»; — псл. da «хай», первісно, мабуть, форма 2 ос. одн. наказового способу дієслова da-ti «дати» (пор. п. ст. da «дай» <ie. dō̆ «тс.»); як семантичну паралель пор. *давай підемо* «ходім»; функція *да* (da) як сполучника розвинулася лише в південнослов'янських мовах (р. *дабы* слід розглядати як церковнослов'янізм); разом з тим, не може бути остаточно відкинута й думка (Sławski I 135; Brückner 3; БЕР I 309—310; ЭССЯ 4, 180; Sł. prasł. II 323—325; Vondrák II 515—519; певною мірою — Фасмер I 480) про походження *да* «хай», як і *да* «і, але», від займенникового кореня *do і розвиток його функції з початкового значення «так». — Ткаченко СМ IV 144—145; Мельничук СМ II 144—145; Шанский ЭСРЯ I 5, 4; Фасмер I 480; Skok I 369—370; Fraenkel IF 43, 304—305. — Пор. **да**[1].

[**да**[3]] (частка, що вживається з числівниками й займенниками як показник неозначеності: [*да зо три роки*], [*дáвідки*] «звідки(сь)» О, [*дáгде*] «де-небудь, десь, кудись» Ж, [*дáде*] «тс.», [*дáдекой*] «інколи», [*дадéколи*] «тс.», [*дáеден*] «хто-небудь», [*даінком*] «зрідка», [*дáкаде*] «куди, декуди» ЕЗб 4, [*дáкий*] «деякий» Ж, [*дáкілько*] «декілька» ДзУЗЛП, [*дáкоди*] «іноді», [*дáколи*] «коли-небудь, колись, деколи» Ж, [*дáкотрий*] «хто-небудь», [*дáкто*] «дехто» Ж, [*дакудú*] «куди-небудь, кудись», [*дáхто*] «хто-небудь, дехто, хтось», [*дáчий*] «дечий» ДзУЗЛП, [*дáшто*] «що-небудь, щось, дещо», [*дáщо*] «тс.», [*дáяк*] «як-небудь, якось»; — слц. da- (dačo «щось», dajako «якось, як-небудь», dajeden «якийсь, котрийсь», dakade «подекуди» тощо); — задовільної етимології не має; пояснює-

ться як наслідок обниження артикуляції е в *де-*(*хто*) і под. і переходу **е** в **а** (Зілинський RSl 9, 240, 244; Тимченко Курс історії укр. язика 125), виводиться з прислівника **къда* (Німчук НЗ УжДУ 1958, 48), вважається генетично пов'язаним із спол. *да*[1] (Sł. prasł. II 323, 325); можливо, запозичене з словацької мови, де також не має переконливого пояснення: виводиться з bodaj через проміжну ланку poda- (Machek ESJČ 79). — Булаховський Пит. походж. 206; Дзендзелівський УЗЛП 151—154.

[**да-ба**] «та ба, та де там»; — результат об'єднання сполучника [*да*] «та, але» і вигуку *ба*. — Див. ще **ба, да**[1].

Дави́д, ст. *Давыдъ* (1392—1393), *Давид* (1446), *Давíдъ* «добль рукою, або кротость, възлюбленны(й)» (1627); — р. *Дави́д*, *Давы́д*, бр. *Давы́д*, др. *Давыдъ*, *Давидъ*, п. Dawid, ч. слц. David, болг. ст. *Дави́д*, слн. Dávid, стсл. **Давидъ, Давыдъ**; — запозичено через старослов'янську мову з грецької; гр. Δαυίδ, Δαβίδ, Δαυεὶδ походить від гебр. Dāṷīd «улюблений»; для стсл. **Давыдъ** припускають також (Фасмер I 481) зв'язок через тюркські мови (пор. тур. тат. кипч. Davud) з ар. Daud, очевидно, пов'язаним з гебрайським ім'ям. — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Фасмер I 481; Петровский 91; Суперанская 77; Илчев 153; Korečný Průvodce 53—54; Gesenius 180—181.

[**давиму́ка**] «скнара» Ж; — неясне; семантично у своєму теперішньому пов'язанні з дієсловом *дави́ти* і іменником *му́ка* (букв. «той, хто давить муку»), можливо, виникло з первісного **давимука́*, що могло скластися як контамінація кальок двох польських складних слів на позначення скнари — dusigrosz (букв. «давигріш») і liczykrupa (букв. «лічикрупа»), звідки **давикрупа* і пізніше **давимука́*.

дави́ти, *давну́ти*, *давону́ти*, *дави́тися*, *дав* «давка, метушня» Ж, [*да́ва*] «хвороба горла», *дави́ло* «прес», *дави́льник*, *дави́льня*, *дави́льце* «жом», [*дави́льця*] «щипці для роздавлювання горіхів», [*дави́тель*] Ж, [*дави́ця*] «дифтерит» Ж, [*давíй*] «тс». Я, *да́вка*, *давкотня́*, [*давлю́ка*] «давка їжа» Па, [*давлю́чка*] «прилад для видавлювання меду з воску» Я, [*да́влянка*] «груша, що застряває в горлі Ж; давка їжа Ме», *давóк*, [*давýн*] «вбивця», [*давýчка*] «терпкий фрукт», *давкúй*, *давлю́чий*, *да́ема*, [*зада́ва*] «гачок для казанка в тринозі; жердина з гаком для притискання колісного обода; підойма для затискання дерева», [*задавíйко*] «душитель, куркуль», [*за́давка*] «дифтерит» Ж, [*задавля́чка*] «тс. Ж; ангіна, жаба», *уда́в*, *уда́вка* (мед.); — р. *дави́ть*, бр. *давíць*, др. *дави́ти*, п. dawić, ч. dáviti, слц. dávit', вл. dajić, нл. dajiś, dawiś, полаб. dově «давить», болг. *да́вя*, м. *дави*, схв. *да́вити*, слн. dáviti, стсл. **давити**; — псл. *daviti; — споріднене з лит. dovyti «гнобити, мучити», фріг. δάος «вовк», ав. dav- «давити, гнобити», гот. af-dauþs «змучений», можливо, також diwan «умирати», двн. touwen «тс.», англ. death «смерть», нвн. Tod «тс.»; ie. *dhau- «давити», можливо, також *dheu- «зникати, помирати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 4—5; Фасмер I 481; Sławski I 147; Brückner 85; Machek ESJČ 112; Schuster-Šewc I 143; Olesch I 208; БЕР I 313; Skok I 384—385; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 198—199; Sł. prasł. II 362—364; Feist 4; Pokorny 235, 260.

[**да́ві**] «сьогодні вранці; недавно, допіру, колись Ж, ВеЗн», [*да́віда*, *да́віки*] «тс.» Ж, [*зда́вішня*] «зрання» Ж; — р. *да́вечa*, [*да́ве*] «нещодавно», др. *давѣ* «вчора, нещодавно», вл. dejeto, ст. dajeto (<*davě-to), нл. dajto (<*davě-to) «раніше», полаб. dóvaa «щойно», болг. *одéве* «недавно», слн. dávi «сьогодні вранці», стсл. **давѣ**; — псл. davě, пов'язане з davьnъ; — споріднене з лат. dū, dūdum «нещодавно, тільки-но», гр. δήν (<δρήν) «довго, давно», дінд. dūráḥ «далеко», вірм. tew «довгий час», хет. tuwa «вдалині»; ie. *dū- (*dōu-, dvā-) «протягати» (стосовно простору і часу). — Шанский ЭСРЯ I 5, 4, 5—6; Фасмер — Трубачев I 480—481; Преобр. I 172—173; Sławski I 139; Bezlaj ESSJ I 95—96; ЭССЯ 4, 198; Sł. prasł. 360—361; Ondruš Sl. Wortst. 125; Bern. I 181; Būga RR II 679; Walde — Hofm. I 378;

Frisk I 381; Pokorny 219. — Пор. **да́вній.**

[**давник**] (бот.) «сідач конопляний, Eupatorium cannabinum L.» Mak; — неясне.

да́вній, *давне́зний,* [*да́вній*] Ж, *да́вні́шній,* [*давня́шній*], [*давіна*] «давнина», *давнина́, да́вність, давнота́* «давність» Ж, *давни́ти* «робити давнім», *давни́м-давно́, давніш, давно́, віддавна, віднедавна, донедавна,* [*здавній*] «давній», *здавні́ти, здаве́н* СУМ, Ж, *здавендавна, здавна, здавену, здавня, задавнений, задавні́лий, задавнити, недавній, недавно,* [*оддавній*] «старий», *оддавна,* [*по́давно*] «давно», *по-дав'еньому, прадавній, прадавнина́,* [*предавний*] Ж, [*спозадавна*] «дуже давно», [*спозадавня, спрадавна*] «тс.», *удавни́тися* «застаріти», *удавні* «давно, колись»; — р. *давний,* бр. *да́ўні,* др. *давьнии,* п. вл. нл. dawny, ч. dávný, ст. dávní, слц. dávny, болг. *отдавна,* схв. *да́ван, да̑вно* «давній», слн. dáven, стсл. **давьнъ**; — псл. davьnъ, пов'язане з davě. — ЭССЯ 4, 200. — Див. ще **да́ві.**

[**да́ґа**] «тесак, кинджал, шабля», ст. *daŕa* «стилет, кинджал» (XVII ст.); — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. daga «стилет, кинджал», dah, deka «тс.» походить від іт. daga, етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з лат. daca (ensis) «дакська (шпага)» або з слат. dagua «шпага», запозиченим, очевидно, з кельтських мов; пов'язання з уг. dákos «кинджал» (Mikl. EW 39) сумнівне. — Brückner 84; Bern. I 176; Dauzat 227; Bloch 198; Kluge—Mitzka 125.

[**дада́кати**] «базікати; гелготати (про гусей)», [*дада́кач*] «базікало»; — похідне утворення від вигуку [*да-да*], що є, можливо, варіантом вигуку *ґа-ґа* (про крик гусей). — Пор. **гага́кати.**

[**д'аджéж**] «звичайно, розуміється, так»; — результат злиття часток *да*[1], *ádжé, ж* (див.).

Да́жбо́г «язичницький бог сонця» Ж, *Дажбо́жий* Ж; — р. *Да́ж(дь)бог,* др. *Дажьбогъ,* р.-цсл. **Дажьбогъ** «тс.», п. ст. Daćbog (особове ім'я, XIV ст.), Dadzbóg «тс.» (XVII ст.); — псл. *Dadjbogъ, утворене з імперативної форми дієслова *dadjь «дай» і основи іменника bogъ «щастя, добробут». — Фасмер — Трубачев I 482; Зализняк ВСЯ VI 43; Brückner 84; ЭССЯ 4, 182—183; Sł. prasł. II 327; Будимир Зборник Филол. Фак. у Београду IV 37—39. — Див. ще **бог**[1], **да́ти.**

[**да́жить**] «навіть» Мо, [*да́йжи*] «тс.» Ме; — результат контамінації р. *да́же* «тс.», утвореного з часток *да*[1] і *же*, і укр. *на́віть* (перша форма) та *дай же* (друга форма).

[**даз**] (частка із значенням приблизності: *даз два* «зо два») НЗ УЖДУ 35, [*дас*] «тс.» (*дас три* «зо три») тж; — слц. [das] «тс.»; — очевидно, результат злиття часток [*да*] «майже» і *з* «приблизно»; не виключена й можливість запозичення із східних говірок словацької мови. — Німчук НЗ УжДУ 1958, 35, 48. — Див. ще **да**[3], **з**[3].

[**дай**] (спол.) «тай» Ж; — результат злиття сполучників *да* «та» і *і* (*й*) (див.).

[**дак**] (спол.) «так, тільки, але, то», [*дек, дик*] «тс.» Л; — р. пд. [*дак*] «так», [*ждак*], бр. *дык,* болг. [*дак*] «а, же», схв. ст. dak «то, отже»; — давнє суфіксальне утворення від займенникового кореня *д-* (псл. d-), наявного також у сполучниках *да* «та», [*до*] «то»; відмінне від болг. *дако* «хоча», утвореного з сполучників *да* «та» і *ако* «як». — Sł. prasł. II 329—330. — Див. ще **да**[1], **до**[1], **до**[2].

да́ктиль, *дактилі́чний;* — р. *да́ктиль,* бр. *да́ктыль,* п. ч. слц. daktyl, болг. *дакти́л,* м. *дактил,* схв. *да̀ктил,* слн. dáktil; — запозичення з латинської або грецької мови; лат. dactylus «дактиль» походить від гр. δάκτυλος «палець; найменша міра довжини; віршовий розмір», етимологічно неясного. — CIC 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 8; Hüttl-Worth 68; Kopaliński 195; Frisk I 344—345.

[**да́кус**] «трохи», [*дакусчик*] «трошечки»; — складне слово, утворене з частки [*да-*] «де-» і прислівника [*кус*] «трохи»; оскільки частка [*да-*] до іменників не приєднується, спосіб виникнення слова не ясний; можливо, в основі лежить

контамінація [*дáщо*] «дещо, скільки-небудь» і [*кус*] «трохи». — Див. ще **да**[3], **куса́ти**.

[**дала́к**] «хвороба овець (здуття живота внаслідок переїдання)» Я, [*дала́читися*] «здутися» (про корів, овець) Мо; — р. [*дала́к*] «хвороба овець», болг. *дала́к* «селезінка; хвороба овець (розширення селезінки)», м. *далак* «селезінка; набряк селезінки», схв. *дȁлак* «набряк селезінки»; — запозичення з турецької мови; тур. dalak «селезінка» споріднене з аз. *далаг*, тат. башк. каз. кирг. *талак*, узб. *талок*, чув. *сула*, дтюрк. *солак* «тс.». — Фасмер I 482; Шипова 118; БЕР I 315; Младенов 119; Skok I 376; Bern. I 177; Mikl. EW 39; Lokotsch 37; Егоров 193, 229.

[**д'але́**] «але»; — результат злиття сполучників *да*[1] і *але́*[1] (див.).

дале́бі «справді, слово честі» Г, Ж, [*дáлебíг, дáлебо, далúбі* Ж, *дáльбо* Л, *дéлебі*], ст. *далибогъ, далибу, далибѣгъ* «тс.» (XV ст.); — бр. *далібо́г* «тс.»; — очевидно, калька польського dalibóg «тс.», яке утворилося на основі словосполучення da li bóg «якщо дасть бог», що складається з форми 3 ос. одн. від дієслова dać «дати», частки li «якщо» та іменника bóg «бог». — Witkowski SOr 19/2, 210; Sławski I 137. — Див. ще **бог**[1], **да́ти**, **ли**.

[**д'але́ж**] «але ж, проте, втім»; — результат злиття сполучників *да*[1] і *але́*[1] та частки *же (ж)* (див.).

даль, [*дáлека*] «віддалення», *дале́кість*, [*даленя́*] «далечина» Ж, [*дáлень*] «задній план, тло» Ж, *дáлеч*, [*далечúзна*], *далечина́*, [*далечиня́*], *далечíнь, далина́*, [*далиня́* Ж, *дальнина́*], *дáльність, дале́кий*, [*дале́зний*] «дуже далекий», *далечéзний, далече́нний* «тс.», [*дале́шній*] «прибулий здалеку», [*дáльний*], *дáльній, дáльший*, [*далеке́нько*], *далекувáто, далече́нько, дáлі*, [*дáлій*], [*далíчко*] «далеко», [*дéлі*] «далі», *даленíти* «віднітися; віддалятися», [*далúти*] «віддаляти», [*далíти*] «віддалятися», [*вдáля*] «далечінь» Ж, [*вúдаленє*] «висилка, виселення» Ж, [*вúдаленець*] «виселенець» Ж, *видаля́ти* «усувати», *віддáлина* «далека відстань», *віддáлення* «видалення; далечінь», *вíддаль, віддалéку* «збоку; на відстані», [*віддалéку*] Пі, *віддалí* «віддалік», *віддалíк, віддаля́*, [*віддалечúтися*] «віддалитися» Ж, *віддаля́ти, віддалíти* «відстати, віддалитися», *дедáлі, звіддалéку* «здалеку», *звіддалí, звіддалíк, звіддаля́* «тс.», *здáлека, здáлеку, здáлі, здáля*, [*зоддаликúй*], *надáлі, невдалéку* «недалеко», [*недалéнний*] Ж, *недалéко, недалéчко*, [*неоподáлеки*] «неподалік» Ж, [*неопóдáль*] «тс.» Ж, Пі, [*неподáлеки* Ж, *неподáлеку* УРС, Ж, *неподалéці* Г, Ж, *неподалéць* Г, Ж], *неподалíк*, [*обдáльний*] «дальший, досить далекий» ВеЛ, [*одáлець*] «недалеко» Ж, [*óдаль*] «віддалік», [*одалéкий*] «тс.» Ж, Ме, [*оддáльній*] «віддалений» Ж, [*оддалí*] «здалека» Ж, *оддалíк* «тс.» Ж, [*оддалíку*] «здалеку, на віддалі» Па, [*оддаля́*] «тс.» Ж, [*оддалíти*] «віддалитися» Ж, [*оподалíк*] «здалека; осторонь», [*опóдаль*] «далі, осторонь», [*оподáлець*] «на віддалі» Ж, *поодалíк, поóдаль, удалині, удалину́, удáль;* — р. бр. др. *даль*, п. dal, ч. dál, слц. dál'a, вл. нл. daloki «далекий», полаб. doléc «далеко», болг. *далéк* «далекий», м. *далечен* «тс.», схв. *дȁљ* «даль», слн. dálja, стсл. **далѣ** «тс.»; — псл. dalь; — етимологія непевна; можливо, походить від займенникового кореня do- «то-», наявного в сполучниках *да*, [*до*] і паралельного кореневі to-, відповідник якого вбачається також у лит. tolùs «далекий», лтс. tâls «тс.» (Sławski I 136); можливо також, що псл. dal- є результатом зміни давнішого *tal-, спільного з балтійськими мовами, під впливом *dʰlgъ «довгий», davьnъ «давній» (Zubatý St. a čl. I 2, 94); менш вірогідне пов'язання з коренем *del- (псл. *dʰlgъ, укр. *дóвгий*) із незасвідченим слов'янським кореневим вокалізмом **е, о** (Persson Studien 221; Meillet MSL 14, 373; Bern. I 177; подібно Skok I 376); питання спорідненості з уг. távol «далеко» (Machek ESJČ 110) залишається відкритим, як і ширша проблема можливих генетичних зв'язків індоєвропейської мовної сім'ї з іншими мовами. — Шанский ЭСРЯ I 5, 9—10; Фасмер — Трубачев I 483; Sławski I 136; БЕР I 315; Holub — Kop. 136; Schuster-Šewc I 143—144; Olesch I 201—202; ЭССЯ 4, 184—185; Sł. prasł. II 333—334; Fraenkel 1106—1107.

да́ма[1] «пані, жінка»; — р. бр. болг. м. схв. *да́ма*, п. вл. ʼdama, ч. слц. слн. *да́ма*; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської мов з французької; фр. dame походить від лат. domina «пані, господиня» (первісно «господиня дому»), похідного від domus «дім», спорідненого з псл. domъ, укр. *дім*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 483; Преобр. I 174; Sł. wyr. obcych 133; Dauzat 227; Bloch 199; Walde — Hofm. I 367. — Див. ще **дім**.

да́ма[2] «гральна карта; шашка», *да́мка* «шашка; карта», [*дамни́ця*] «шашечниця», ст. *дамы* «шашки» (гра) (XVIII ст.); — р. бр. *да́ма*, *да́мка*, п. вл. dama «дам(к)а (у грі)»; ч. слц. слн. dáma «тс.», болг. *да́ма* «дамка; ферзь», схв. *да́ме* «шашки»; — очевидно, запозичене через посередництво російської і польської мов з німецької; нім. Damenspiel «шашки» (букв. «гра дам») є перекладом фр. jeu de dames, яке походить від ісп. ajedrez de la dama «дамські шахи», що, як вважають, виникло внаслідок спотворення з ар. (aššitrang) attām «гра в шахи»; виводиться також (Kluge—Mitzka 120) від назви подвійної шашки (дамки), перенесеної з гри в шахи, де dama, dame (первісно «господиня») в західноєвропейських мовах означає ферзя (королеву). — Шанский ЭСРЯ I 5, 11; Фасмер I 484; Holub—Lyer 121. — Див. ще **да́ма**[1].

[**дамасти́на**] «дамаська слива» ВеБ, [*дамасценка*] «тс.» Мак; — очевидно, запозичення з польської мови; п. damascena, [damasyna], ст. damaszczyna, як і ч. damazina, [damastinka] «тс.», походить, мабуть, від лат. (prunus) damascena «(слива) дамаська» (назва дерева). — SW I 424; Brückner 84; Machek ESJČ 110. — Див. ще **дамасце́нка**.

[**дамасце́нка**] «шабля з дамаської сталі» Ж, [*дама́ска*, *дома́ха*, *дамашівка* Ж], ст. *демешка* (XVII ст.) «тс.»; — запозичення з польської мови; п. damascenka, demeszka, demesz, demiesz, як і ч. damascenka, слц. damascénka, слн. damaščánka «тс.», походять від лат. damascenus «дамаський», похідного від Damascus «Дамаск» — назви міста, де вироблялись шаблі; частина українських форм могла утворитись незалежно від польської мови; болг. *дамаски́ня*, можливо, також схв. *димѝскија*, *дѝмишкиња* «дамаська шабля» пов'язані з гр. δαμασκηνός «дамаський», δαμασκί «тс.» (БЕР I 317). — Richhardt 42; Sł. wyr. obcych 133. — Пор. **адама́шка**.

да́мба «вал для захисту місцевості від затоплення»; — р. *да́мба*, ст. *дам*, бр. болг. *да́мба*; — очевидно, через російську мову запозичено з голландської або нижньонімецької; гол. dam, нн. damm (> нвн. Damm) «тс.» споріднені з діслі. dammr «тс.», гот. faúr-dammjan «затикати, перегороджувати», можливо, також гр. θεμεῖν «закривати, закріплювати», θεμέλιον «основа», пов'язаними з θήσω «покладу», псл. děti «покласти», укр. *дíти* (дієслово). — CIC 189; Шанский ЭСРЯ I 5, 11—12; Фасмер I 484; Kluge—Mitzka 120; Feist 146. — Пор. **та́ма**.

да́на (рефрен у піснях) Ж, [*да́ну*, *да́йна*, *да́й ну*, *дúну*, *дíна*, *дíні*, *дýйна*] «тс.», [*дана́кати*] «співати *дана*», [*дайна́кати*] «наспівувати»; — п. dana (приспів), dajna, dyna, dyny, слц. danom «тс.»; — не зовсім ясне; пояснюється як результат поєднання п. da (вигук у піснях; рідше — спол. «та»), спорідненого з укр. [*да*] «тс.», і вигуку п. [na] «ну» (Sławski I 137); зіставляється також з дінд. dhan- «дзвеніти, звучати» як здавна успадковане слово, з яким пов'язується і молд. *дóйна* (вид пісні), рум. dóină «тс.» (Семчинський Мовозн. 1969/5, 63—67; Hasdeu Din istoria limbei romîne 1883, 11—32); менш імовірні припущення про зв'язок з лит. dainà «пісня» (Malinowski PF I 181) або про походження укр. *да́на* від імені богині води *Дана* (ВеЗн 14), наявність якої в міфології слов'ян не доведено.

[**да́нець**] «танець» Ж, [*данцівни́к*] «танцюрист», [*данцюва́ти*] «танцювати», [*данцюва́ти*] «тс.» Ж; — болг. *да́нец* «болгарський народний весільний танець»; — очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. [*данец*], *данц* «танець» поряд з уживанішим *данс* «тс.», мабуть, походить від французького danse «тс.»; **ц** замість **с** у молдавській мові могло

з'явитись під впливом рідше вживаного поряд з дієсловом *данса́* (<фр. danser) «танцювати» варіанта *данца́*, який, можливо, походить від іт. danzare «тс.». — DLRM 214; БЕР I 319. — Див. ще **та́не́ць.**

Даний́ло, [*Данилей́*] Я, *Данько́*, ст. *Данило* (1394), *Даниилъ* «суд(ъ) б(о)жий» (1627); — р. *Даний́л*, бр. *Данíла*, др. *Даниилъ*, *Данилъ*, *Данило*, ч. слц. Daniel, болг. рідк. *Даний́л*, слн. Danijel, стсл. **Даниилъ**; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δανιήλ) запозичено в давньоруську мову з гебрайської; гебр. Dānī'ēl утворене з присвійної форми іменника dānī «мій суддя» і іменника 'ēl «бог». — Сл. вл. імен 207; Беринда 200; Петровский 92; Суперанская 77; Kopečný Průvodce 53; Gesenius 44, 195.

[**данило**] (бот.) «айстра степова, Aster amellus L.» Mak, [*данилке*] «тс.» Mak; — результат звичайного в українській народній номенклатурі перенесення власної назви (*Даний́ло*) на рослину (пор. *гри́цики*); мотивація перенесення неясна. — Див. ще **Даний́ло.**

дантúст; — р. болг. м. *дантúст*, бр. *дантыст*, п. dentysta, ч. слц. dentista, вл. dentist, схв. *дѐнтист(а)*, слн. dentíst; — запозичено, мабуть, через російську мову з французької; фр. dentiste походить від лат. dēns, dentis «зуб», спорідненого з двн. zan (нвн. Zahn), днн. tand, лит. dantìs «тс.», псл. *dęsna, укр. *я́сна*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 13; Фасмер I 484; Dauzat 237; Walde — Hofm. I 340. — Див. ще **я́сна.**

дар, [*да́ра*] «дарунок», *дара́* «причастя», [*дарани́ця*] «подарунок» Я, [*даре́мщина*] «подароване», [*дари́зна*] «речі особистого користування, що даються в придане молодій» О, [*дари́знина*] «тс.» О, [*дари́ця*] «дарунок», [*дарівни́к*] «той, хто дарує», *дарівщи́на* «подароване», [*дарми́ця*] «незначна річ, добро, що легко прийшло» О, *дарни́к* «артос (освячений хліб)», *да́рниця* (заст.) «дарча грамота», [*дарована́*] «дар» ВеЗа, *дарови́зна* «подаровані речі», *даровина́* «жертва», [*даровúця*] «те, що дісталося даром», [*даровúще*] «вид дитячої гри», [*дарóк*] «дар» Ж, [*дарóмщина*] «дарова праця» Я, [*да́рство*] «дар» Я, *дару́нок*, [*да́рбенний*] «дарчий», [*даре́вний*] «даремний», *даре́мний*, [*даріжний*] «дарований», [*дарми́й*] «даровий» Ж, *даровúй*, *даровúтий*, [*даровни́й*] «даровий», *да́рчий*, [*дарáмно*] «даремно», *да́рма́* «даремно; не варто, хай», *даре́мне* «даремно», *да́рмо*, *да́ром*, [*даромá*] «тс.», *дарúти*, *дарувáти*, *дармувáти* «гаяти час; перебувати без ужитку», *бе́здар*, *бездáра*, [*вдармúю*] «надармо» Ж, *віддáрок* «взаємний подарунок», [*задáр*] Ж, *задаре́мно*, *задáрма*, *задáром*, *надаре́мний*, *надаре́мне* «надаремно», *надáрмо*, *нездáра*, [*нездáрúсько*], *обдаро́вувати*, [*оддáра*] «віддяка» Ж, [*оддáрок*] «тс.» Ж, *подару́нок*, [*прúдарність*] «випадковість» Ж, [*придáрок*] «випадок» Ж, [*придáрка*] «тс.» Ж, [*прúдарний*] «випадковий» Ж, [*роздарко́вуватися*] «роздавати», *удармúю*, [*уздáр*] «даром», [*узадáр*] «тс.» КІМ; — р. бр. болг. м. *дар*, др. *даръ*, п. ч. слц. вл. нл. dar, схв. *дâр*, слн. dár, стсл. **даръ**; — псл. darъ, пов'язане з dati, як žigъ з žiti, rigъ з piti; — споріднене з гр. δῶρον «подарунок», вірм. tur «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 14; Фасмер I 484; Sławski I 137; Brückner 85; Machek ESJČ 110; ЭССЯ 4, 191—192; Sł. prasł. II 346—348; Bern. I 179; Trautmann 57; Pokorny 225. — Див. ще **да́ти.**

[**дáраб**] «шматок, грудка, згусток» Ж, [*дарáбів*] «тс.» Ж, [*дарабáн*] «розбитий горщик» Ж, [*дарáбчик*] «шматочок», ст. *дараб* «шматок, кусень» (XVII ст.); — запозичення з угорської мови; уг. darab «шматок» походить, очевидно, від слн. drób «шматочок, дрібничка; тельбухи, нутрощі» або слц. drob «шматок, дрібка», споріднених з укр. *дріб*. — Бевзенко НЗ УжДУ 26, 177; ВеЗн 14; Тимч. 665; MNTESz I 593—594; Bárczi 47. — Див. ще **дріб.**

[**дарáба**] «пліт із сплавного дерева», [*дарабівка*] «вода, якою можна сплавляти плоти» Мовозн. 1974/3; — очевидно, походить від уг. darab «шматок, штука» (daraba присвійна форма 3 ос. одн. «його шматок, штука»); зміна значення сталася, мабуть, уже на українському грунті у зв'язку з вимірюванням сплавлюваного лісу на *дараби* «штуки», кожну з яких становив окремий пліт; без-

підставно виводиться (Vincenz 8) з уг. daraba «пліт із сплавного лісу», у цьому значенні невідомого.—Манівчук Мовозн. 1974/3, 76.— Див. ще **да́раб.**

[**дара́к**] «гребінь для розчісування вовни та волокна» Мо, Дз, [*дара́чка*] «тс.» Мо, [*дара́чити*] «чесати вовну» Мо, Дз;— болг. *дара́к;* — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *дара́к* «чесалка», рум. darác «щітка для чесання бавовни, шерсті, льону; карда» походять від тур. tarak «гребінь, чесалка (ткацька)»; початкове д (d) може пояснюватися походженням слова з турецького діалекту або грецьким посередництвом.— Бевзенко НЗ УжДУ 26, 178; СДЕЛМ 98; DLRM 215; БЕР I 320.

[**дарда́н**] «йолоп, телепень» Ж, [*дарда́нський*] (у виразі *дарда́нський осел* «тс.») Ж, ст. *дарданского* «троянського» (XVII ст.);— запозичення з польської мови; п. рідк. dardan «великий безнадійний осел», dardański (у виразі dardański (dardanelski) osieł «тс.») виникли, очевидно, з словосполучення dardański osieł, яке склалося в середовищі школярів на підставі читання класичної (античної) літератури; походить від лат. dardan(i)us «троянський» (у зв'язку з довірливістю троянців, яких одурили греки), пов'язаного з Dardanus (<гр. Δάρδανος) «Дардан», місто біля Трої, яке свою назву дістало від імені його засновника Dardanus (<гр. Δάρδανος) «Дардан», родоначальника троянців; припущення про те, що osieł у польському виразі dardański osieł замінило koń з виразу koń trojański (dardański?) (SW I 426), непереконливе.— Тимч. 665; Brückner 85; Дворецкий—Корольков 251; Дворецкий I 343.

Да́рія, *Дарúна, Да́рка, Одáрка,* ст. *Дарúа* «взыскáючая» (1627);— р. *Да́рья,* заст. *Да́рия,* бр. *Дар'я,* болг. заст. *Дариш,* стсл. **Дарии;** — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Δαρεία утворено від Δᾱρεῖος «Дарій», що є грецькою формою імені трьох давньоперських царів; у давньоперській мові йому відповідає Dārayaʰvahav, яке означає «той, хто має добро»; оскільки відповідне жіноче ім'я виникло, очевидно, вже на грунті грецької мови, пояснення його (Суперанская 86) як перського імені із значенням «сильна, переможна» не має підстав; необгрунтованим є виведення (Фасмер I 485) р. *Да́рья* від *Дорофе́я.*— Петровский 92; Илчев 156; Bartholomae 738.

[**дармо́й**] «решето з великими отворами», [*дармо́*] «тс.» МСБГ, [*дармюва́ти*] «віяти зерно дармоєм» Дз;— запозичення з молдавської мови; молд. *дырмо́й* «решето», *дырмо́н* (рум. dîrmóiu, dîrmón) «тс.», *дырмоя́* «просівати решетом» походить від нгр. δρομόνι «металеве сито».— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 69; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 178; Scheludko 131; СДЕЛМ 125; Vrabie Romanoslavica 14, 138; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 84; DLRM 254.

да́та «календарний час», *датува́ти* «визначати час», ст. *дата* (XV ст.); — р. бр. болг. *да́та,* п. вл. data, ч. datum, слц. слн. dátum, м. схв. *да́тум*;— запозичено з латинської мови, можливо, через німецьку (н. Datum); слат. data, дієприкметник жін. р. від дієслова dare «давати», спорідненого з укр. *да́ти,* є результатом скорочення формули, якою позначалась дата на документах, data littera (букв. «виданий лист»); пояснюється також (CIC 190; Sł. wyr. obcych 134) як форма множини від лат. datum «дане».— Шанский ЭСРЯ I 5, 17; Holub—Lyer 121; Kluge—Mitzka 122; Dauzat 228—229; Klein 403.— Див. ще **да́ти.**

да́ти, *дава́ти,* [*дая́ти*] «давати», [*дава́лець*] «подавець» Я, [*да́вани*] «місце, де складають сіно і годують худобу», *да́ванка* «порція корму; [годівля худоби взимку]», [*да́вань*] «гостина, частування» О, [*дава́ч*] «подавець, жертвувателъ» Ж, [*дава́чка*] «повія» Я, [*дає́ць*] «той, хто подає, дає», [*дадíй*] «подавець» Ж, [*да́йка*] «дар, жертва», [*да́на*] «доля» Пі, [*да́нець*] «той, хто платить дань» Я, *дани́на* «дань», [*да́нє*] «дане, дані; отрута; зілля» Ж, [*да́нка*] «дар, жертва», [*да́нок*] «тс.», [*да́ння*] «отрута; зілля; привід, підстава Я», *дань* «данина», [*дат*] «кількість молочних продуктів, що віддають як податок», [*да́та*] «порція корму для дійної корови» Ж, [*да́тель*]

«подавець, жертвуватель» Ж, [*да́тка*] «подачка», [*да́ток*] «дар, жертва», [*да́точник*] «рекрут» Ж, *да́ча* «давання; [данина]; разова порція корму», [*да́чка*] «податок», *дава́льний*, [*да́тешній*] «той, хто платить податок», [*вда́ка*] (у виразі *на вдаку чи* «навряд»), *вда́лість*, [*вда́ння*] «привід, причина» Пі, [*вда́ха*] «удача» Ж, *вда́ча* «тс. Ж; характер, натура», [*вда́чність*] «доброта; доброякісність» Ж, *вда́лий*, [*вда́тний*] «вдалий; сприятливий; доброзичливий» Ж, *видава́ти* «давати; розкривати; друкувати; віддавати заміж; утворювати звук; говорити, представляти», *видава́тися* «здаватися; траплятися; виступати», [*ви́дайкати*] «випросити», *вида́вець* «той, хто видає книги, редактор видання» Г, Ж, [*ви́давка*] «виявлення вини на суді» Я, *вида́вник* «видавець» СУМ, Ж, *видавни́цтво*, [*вида́вство*] «видавництво» Ж, *ви́давцем* «за рахунком, за мірою», [*вида́вця́*] «весільний батько нареченої» Ж, *вида́ння*, *вида́тність* «визначність; (тех.) віддача», *вида́ток*, *ви́да́ча* СУМ, Ж, *видавни́чий*, *видатко́вий*, *видатни́й* «визначний», *вида́тний* «що потребує багато витрат» Ж, *віддава́ти* «повертати взяте; виражати, відтворювати; мати запах», *віддава́тися* «поринати (перен.); виходити заміж; відлунювати (про звук)», *віддавець* «той, хто віддає», [*віддажя*] «весілля» Ж, *відда́ни́ця* «наречена Г; дівчина на виданні Ме», *ві́дданість*, *віддаток* «те, що треба віддати», [*віддаха*] «та, що віддає», *відда́ча*, *відданий*, [*відпрода́вець*] «перепродавець» Ж, [*відпро́даж*] «перепродаж» Ж, *додава́ти*, *дода́ти*, [*допода́ти*] «додати» Ж, *дода́нок* (мат.), *дода́ток* «доповнення; граматичний об'єкт», [*дода́тник*] «доданок» Ж, *дода́ча*, *додатко́вий*, *дода́тний* (мат.), *завда́ти*, [*завда́ванка*] «зігріте молоко з сметаною», *завда́ння*, *завда́нок* «урок», *завда́ток*, *завда́ча* «завдаток», [*завда́лий*] «удалий, гарний» Ж, *задава́ти* (тон), *задава́тися* «поводитися зарозуміло, гордувати», *задава́ка*, *зада́ток*, *зада́ча*, *зада́чник*, [*запрода́вець*] «продавець; той, хто дає в оренду» Ж, *запро́даж*, *запрода́жа* Я, [*запро́данє*] «продаж» Ж, *запро́данець*, [*запрода́тель*] «той, хто здає в оренду» Ж, *здава́тися*, *зда́тися*, *здавач*, *здаве́ць*, [*зда́пень*] «здібний артист» Я, [*зда́тчик*] Я, *зда́ча*, [*зда́лий*] «здатний», [*зда́ний*] «тс.», *зда́тний*, [*зда́тливий*] «податливий» Я, *надава́ти* «багато дати; дати (можливість, право)», *надава́тися* «пасувати, годитися; представлятися; скаржитися», *нада́ча* «додаток землі», [*надаве́ць*] «той, хто дарує; засновник; відправник», [*нада́вця*, *нада́тель* Ж] «тс.», *навдалу́* «навмання», *наддати* «додати», *наддаток* «додаток», *наддача*, *наудачу*, [*недава*] «скнара», *невда́лиця* «нездара», *невда́тник*, *невда́ха*, *невда́ча*, *неудачник* КІМ, *невда́лий*, *невда́тний*, *недода́ча*, [*не́здаль*] «нікчема» Ж, [*обда́ни́ти*] «обкласти податком» Ж, [*оддатчик*] «той, хто віддає, відсилає» Ж, [*оддаха*] «той, хто сплачує борг» Ж, [*оддача*] «віддача» Ж, *оподаткува́ти*, *переда́ти* «повідомити; зобразити; дати більше, ніж треба», *передава́ч*, *передаве́ць* «передавач», *передава́льник*, [*передайник* Нед] «тс.», *переда́ток* «зайвина, надлишок», *переда́тчик*, *передача* «повідомлення; зображення», *передава́льний*, *переда́тний*, *переда́точний*, *переда́ча* «віддача комусь; поступка комусь», *перепро́дувати*, *перепро́даж*, [*перепро́духа*] «перекупка», *підда́ти* «допомогти взяти; щось посилити; віддати на щось», *підда́вало* «підбурювач», *підда́вок* (спец.), *підда́вки́* «вид гри», *підда́нець*, *підда́ний*, *підда́ни́к* (заст.) «підлеглий», *підда́нок* «тс.», *підда́нка* «піддана; кріпачка», *підда́нство*, *підда́нський* (рідк.) «кріпацький», *підда́ча*, *підда́ний*, *підда́нчий* (заст.) «пов'язаний з підлеглістю» Нед, [*підданчли́вий*] «зручний» Нед, *підда́тливий*, *подава́ти* «вручати; зображати; повідомляти», *пода́тися* «рушити (переважно назад); відправитися; поступитися; розширитися; схуднути», *подава́льник*, *подава́ч*, [*подава́чка*] «повія» Пі, *подаве́ць* «той, хто подає», [*по́давок*], *пода́ння*, [*пода́та*] «податок» ВеУг, *пода́тель*, *пода́ток*, *по́дать*, *пода́ча* «повідомлення; передача (у грі)», *по́да́чка*, *подаяння*, *пода́тливий*, *податни́й*, *прида́ти* «додати; надати (про форму)», *прида́тися* «стати потрібним; вийти, вдатися», [*при́давка*] «додача, домішка», *прида́не*, [*прида́ни*] «весільні гості, які супроводжують наречену до дому нареченого», [*при-*

да́нець] «гість нареченних», [*придáнка*] «весільна гостя нареченої» Л, [*придáник*] Л, [*приданяни*] «весільні гості від нареченої», *придáток*, *придáча* «додача; випадок, інцидент Ж», [*придáйний*] «придатний», *придáтний*, *продáти*, *продавáльник* (у весільному обряді), *продавéць*, *продавни́ця* «продавщиця», *продавщи́ця*, *прóдаж*, *прóдажка* «продаж з аукціону», [*продáжник*] (у весільному обряді), [*продáй*] «продаж», [*продáн*] «дитина, яку віддали в іншу родину» Нед, [*продачúха*] «продавщиця», *продáжний*, *роздавáтися* «бути роздаваним; ставати ширшим; чутися; [розгулятися] Нед», *роздавáльник*, *роздавáч*, [*роздáвка*] «дарування» Нед, [*роздавни́к*] «той, хто розподіляє» Нед, [*роздáйко*] «той, хто багато роздає», [*роздáнє*] Нед, *роздáча*, *роздавáльний*, *розпрóдувати*, *розпрóдаж*, *розпродáжний*, *спрóдати*, [*спродáвець*] «продавець» Нед, *спрóдаж*, *спродáжа*, [*спродáжний*] Нед, [*спродáйний*] Нед, *удавáти* «прикидатися; копіювати, зображати», *удáтися* «успішно здійснитися; впасти в якийсь стан; вжити (заходів); податися; звернутися», [*удáка*] «удача», *удáлéць* «здібна людина», [*удаль*] «здібність до чогось», *удавáльник* «людина, яка щось (когось) удає», [*удáння*] «удача», [*удáнство*] «краса», *удáність* «нереальність, мнимість», *удáтність* «здібність, майстерність», [*удáток*] «подарунок», [*удáха*] «здібна людина», *удáча*, *удáчник*, *удáваний*, *удáлий* «завзятий, молодецький; вродливий», *удáний* «зображений; здібний; гарний», *удáтний* «вдалий, спритний», [*удáчий*] «тс.», *удáчливий*, [*уздáти*] «відплатити» Нед; — р. *дать*, бр. *даць*, др. *дати*, *давати*, *даяти*, п. вл. *dać*, ч. слн. *dáti*, слц. *dať*, нл. *daś*, полаб. *dot*, болг. *дам*, м. *дава* «дає», схв. *дáти*, стсл. **дати**; — псл. *dati*, *davati* (< ie. **dō-*, **dō-u̯-*); — споріднене з лит. *dúoti* «давати», лтс. *duôt*, *dāvât*, прус. *dāt*, лат. *dāre*, дінд. *dádāti* «дає», гр. *δίδωμι* «даю». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Фасмер I 480; Sławski I 138; Machek ESJČ 111; Schuster-Šewc I 142—144; Olesch I 204—207; БЕР I 310—311; Skok I 382—384; Bezlaj ESSJ I 95; ЭССЯ 4, 194—195; Sł. prasł. I 353—357; Bern. I 181; Trautmann 57; Топоров 302—307; Pokorny 223—226.

дах, *дахáр* «покрівельник», [*дахівка*] «черепиця, покрівля», *дашóк* «ковпачок; знак (ˆ) над **о**, **е** в українському етимологічному правописі; козирок картуза», *дахувáтий* «у формі даху», [*дашúти*] «покривати дахом», *піддáшок*, *піддáшшя*, ст. *дахъ* (XVI ст.); — бр. *дах*, п. dach, ч. [dach]; — через польську мову запозичено з німецької; свн. dach (нвн. Dach), двн. dah «тс.» споріднене з діслов. *þak*, лит. *stógas* «дах», лат. *tego* «крию, покриваю», псл. *stogъ*, укр. *стіг*. — Фасмер — Трубачев III 763; Richhardt 42; Sławski I 136; Brückner 83; Kluge—Mitzka 119; Walde—Hofm. I 654. — Див. ще **стіг**.

[**дáха**] «давалець», [*дáхар*] «тс.»; — р. *дахá*, *дахáрь* «тс.»; — похідні утворення від дієслова *давáти*; форми, подібні до *знáхар*, р. [*жúхарь*] «житель», можливо, пов'язані з давньою основою сигматичного аориста на *-х-* (пор. аорист 1 ос. одн. *дахъ*). — Див. ще **да́ти**.

дáча «будинок для відпочинку за містом; (спец.) лісова ділянка», *дáчник*; — бр. болг. *дáча*, ч. *dača* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *дáча* (< псл. **datja*, пов'язане з *dati*, укр. *дáти*) спочатку означало подаровану (дану) володарем землю, подаровану ділянку лісу, згодом через звуження значення — «будинок на подарованій землі» — набуло значення «будинок для відпочинку за містом»; старе значення, пов'язане безпосередньо із семантикою дієслова *дáти* (р. *дать*), збережено в р. спец. *дáча* «порція, що дається в один раз», укр. *дáча* «данина», схв. *дâће* мн. (одн. *дâћа*) «податки; мито», слн. *dáča* «податок». — Шанский ЭСРЯ I 5, 18; Львов РР 1969/2, 100; Фасмер I 486. — Див. ще **да́ти**.

дба́ти «старатися, піклуватися; здобувати, набувати, заготовляти», *дбайлúвець* «дбач», *дбáлість* «старанність», *дбáха*, *дбач*, *дбáчка*, *дбайлúвий*, *дбáлий*, [*дбáйний*], [*вúдбати*] «виростити» Я, [*вúдбатися*] «вирости» Я, *додбáти* «доповнити», *занедбáти*, *занéдбувати*, *занéдбаний*, *надбáти* «нажити, заробити», [*нáдбанка*] «надбання» Ж, *надбáння*, [*над-*

ба́нок] «нажите», *недба́лити* «неуважно ставитися до чогось», *недба́льствувати* «тс.», [*нейдба́йлиця*] «безтурботна людина», [*недба́йличок, недба́йличка*], *недба́йло*, [*недба́лець, недба́лиця, недба́ха*] «тс.», *недба́льство, придбава́ти, придба́ти, придба́ння;* — р. [*дбать*] «турбуватися, старатися», бр. *дбаць* «тс.; не спати», п. dbać «дбати», ч. dbáti «тс.», ст. tba, dba «турбота», слц. dbať, вл. ст. dbać, нл. ст. dźbać; — очевидно, псл. * dъbati «шукати, здобувати; ходити з метою що-небудь знайти; обстежувати місцевість» (звідки ітератив dybati «тс.»), давніше «копирсати землю чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини»; — споріднене з р. [*дю́бать*] «клювати, дзьобати», п. ст. dziubać «видовбувати», лит. dubùs «глибокий», dùbti «ввалюватися, впадати», лтс. dubt «порожніти, западати»; ie. *dheub(h)-/dhub(h)- «глибокий, порожній; заглибина»; недостатньо обґрунтовані припущення про походження від іменника *dba, що нібито виник внаслідок метатези з *bda (<*bъda), похідного від псл. bъděti «не спати, чатувати» (Sławski I 142—143; Schuster-Šewc Probeheft 49—50), про зв'язок з п. wścibiać się «втручатися» (Brückner 86), з псл. doba (Machek Recherches 66), як і про спорідненість з лат. dubāre «сумніватися» (Machek ESJČ 112) або про походження (як запозичення) від ав. dᵊbaēš- (dvaēš-, tbaēš-) «ворогувати, кривдити» (Трубачев Этимология 1965, 55—57; ЭССЯ 5, 172—173). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Mikl. EW 53. — Пор. **ди́бати, допта́ти.**

два, *дві, дво́є*, [*дває́*] «два» О, [*двійе́*] «залізо у рала з подвійним вістрям», *двійка*, [*двійко*] «двоє», [*двійло*] «колода для запрягання двох чи трьох пар волів; ярмо О», *двійни́к* «особа, схожа з іншою; спарені предмети; [рід миски; листки позолоченого срібла Ж]», [*двійня́к*] «ячмінь двогранний Ж, Mak; горшки-близнята Ж», *двійня́та, двійця* «двійнята», [*двійча́к*] «вила» Ва, [*двіла*] «двійнята» Пі, [*двоєшки*] «тс.» Я, *двоїна́, двоїстість*, [*двойка*] «двостволка» Ж, [*двойко́*] «двоє, пара», *дво́йство* «дуалізм» Ж, [*двойча́к*] «дволемішний плуг» Дз, [*двойчакий*] «вила» Мо, [*двойча́тка*] «тс.» Ва, [*двойча́тник*] «двійник» Я, [*двоя́к*] «монета в два гроші; двійка Ж; ячмінь двогранний Mak», [*двоя́н*] «великі основі бруси для сплаву», [*двоя́нка*] (у виразі *у двоя́нці* «у двох однакових одежинах»), [*двійловий*] «пов'язаний з двійлом», [*двійля́чий*] «тс.», *двійни́й* Ж, *двійча́стий, двійча́тий, двоїстий*, [*двойна́стий*] ВеБ, *двойча́стий, двоя́кий*, [*дво́йки*] «двічі» Л, [*двічи* Ж, *двійчи, двічи*] «тс.», *двічі*, [*двоєм*] «удвоє», *двоїти, двойни́ти, задвійний* «подвійний», *задвоя́кий* «двох родів», *задво́є* «удвоє» Я, *надво́є, подвійник* «двійник», *подво́ювач, подвійний*, [*ро́здвій*] «роздвоєння; розбрат Нед», [*роздвійство*] «розбрат» Нед, [*роздвічити*] «ділити надвоє» Нед, *роздво́їти*, [*удвійку*], *удвійці, удвічі, удво́є, удво́х*, [*уподвійні*] «удвоє»; — р. болг. м. *два, две*, бр. *два, дзве*, др. *дъва, дъвѣ*, п. dwa, dwie, ч. dva, dvě, слц. dva, dve, вл. dwaj, dwě, нл. dwa, dwě, полаб. davoi, схв. *два̑, две̄*, слн. dvá, dvé, стсл. **дъва, дъвѣ**; — псл. d(ъ)va, d(u)vě (< ie. *duu̯ō «два», *duu̯oi «дві»); — споріднене з лит. dù «два», dvì «дві», лтс. divi, прус. dwai, дінд. dvā́, duváu, duvā́, dváu, duvé, dvé, гр. δύω, лат. duo «два», duae «дві». — Шанский ЭСРЯ I, 5, 19; Фасмер—Трубачев I 486; Преобр. I 173; Sławski I 182; Brückner 105; Machek ESJČ 136; Erhart Sborník FFBrU 14, 20; Holub—Kop. 111; БЕР I 323; Skok I 463—465; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 185—186; Bern. I 247; Mikl. EW 53; Trautmann 64; Топоров 395; Pokorny 228—232.

два́дцять, [*дваццять*], *два́дцятеро, двадця́тий, двадця́тка* «два десятки; монета; сорт полотна; рибальська сітка; бочка на 20 відер Дз; мисливська рушниця 20-го калібру Дз», *двадця́тник* «20 пасм», *двадця́ток* «двадцять», *удвадця́те;* — р. *два́дцать*, бр. *два́ццаць*, др. *двадесѧть*, п. dwadzieścia, ч. dvacet, слц. dvadsať, вл. dwaceći, нл. dwaźasća, болг. *два́десет, два́йсет*, м. *двaесет*, схв. *два́десет, два́дест, двае́ст*, слн. dvájset, стсл. **дъвадесѧти**; — псл. d(ъ)va deseti — складений числівник, утворений з числівника d(ъ)va «два» і форми двоїни

від числівника desęťь «десять». — Шанский ЭСРЯ I 5, 19; Фасмер I 486; Sławski I 182; БЕР I 223—224; ЭССЯ 5, 186; Bern. I 187. — Див. ще **два, дéсять.**

дванáдцять, [*дванáйцять*], *дванáдцятеро, дванáдцятий, дванáдцятний, дванáдцятка* «полотно в 12 пасм; рибальська сітка», [*дванáйцяток*] «дюжина» Ж, [*дванáдцятерник*] «лампа, гніт, скло певного розміру» Дз; — р. *двенáдцать*, бр. *дванáццаць*, др. *дъванадесяте, дъвѣнадесяте*, п. dwanaście, ст. dwana(ć)cie, dwanadcie, ч. dvanáct, слц. dvanásť, вл. dwanaće, нл. dwanaśco, болг. *дванáдесет*, м. *дванаесет*, схв. *дванаест*, слн. dvánajst, стсл. **дъванадесѧте, дъвѣнадесѧте**; — псл. d(ъ)va na desęťe, що складається з числівника d(ъ)va «два», прийменника na «на, понад» і форми місцевого відмінка числівника desęťь «десять». — Шанский ЭСРЯ I 5, 21; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 224; Bezlaj ESSJ I 123; Bern. I 187. — Див. ще **два, дéсять, на**[1]. — Пор. **вісімнáдцять**.

двéрі, *двéрки* «малі дверí», [*двéрник*] «швейцар», *двéрці* «малі дверí Г; [хвіртка ДзАтл I]», *дверця́та*, [*дверчáта, дверчáтий*], [*одвéрок*] «одвірок» Ж, [*одвíр, одвíрець, одвíр'є* Ж] «тс.», [*одвíрник*] «деталь засува, що прибивається до одвірка», *одвíрок* «рама дверей», [*óдвір*] «біля дверей», *переддвéр'я* «місце перед дверима», [*придвéре*] «тс.» Ж; — р. *дверь, двéри*, бр. *дзвéры*, др. *двьрь, дверь*, п. drzwi, [drwi], ч. dveře (мн.), ст. dřvi, слц. dvere, вл. durje, нл. źurja, слн. dúri, dvéri, стсл. **двьри** (мн.), **двьрь** (одн. жін. р.); — псл. dvьrь, пов'язане з псл. dvoroъ, укр. *двíр;* — споріднене з лит. dùrys, лтс. duris, гот. daúr, двн. turi (нвн. Tür), гр. θύρᾱ, лат. forēs; ie. *dhwer-. — Критенко Вступ 514, 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 21—22; Фасмер I 487; Преобр. I 175; Sławski I 175; Brückner 101; Machek ESJČ 136; Holub—Kop. 111; БЕР I 324—325; Bezlaj ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 171—172; Bern. I 241—242; Pokorny 278—279. — Пор. **двір.**

двúгати «пересувати, носити; [піднімати Ж]», *двúгатися* «рухатися», *двúгнути*, [*двигáнити*] «піднімати, переносити важкі речі» МСБГ, [*дзвигáнити*] «тс.», тж, [*двигонúти*] «трястися», *двиготíти, двигтíти*, [*движáти*] «тс.», [*двúжкати*] «рухати, носити», [*двизíти*] «стугоніти; дрижати» О, *двúнути* «двигнути; рушити», [*двúхкати*] «коливатися, трястися», [*двихтíти*] «тс.», [*двиг*] (вигук на позначення руху), [*двиг*] «рух; підойма» Ж, [*двúга*] «важіль, пружина» Ж, [*двигáр, двигáч, двúгня*] «тс.» Ж, [*двúгань*] «двигання» О, [*двúгіт*] «трясіння, тремтіння», [*двигня́ва*] «трясовина» Я, *двигýн*, [*двúжник*] «важіль» Ж, [*движня́*] «тс.» Ж, *движóк, здвигáти* «рухати, зрушувати; підіймати Ж», [*здвиг*] «скупчення; зрушення; релігійне свято Воздвиження», [*здвиж*] «трясовина», [*здвúженє*] «спорудження» Ж, [*здвúжка*] «рух» Ж, [*здвúжжя*] «трясовина», [*здвижóвина*] «тс.», [*недвúга*] «нерухома істота (ім'я казкового собаки)», *недвúгий* «нерухомий» Ж, *недвижúмий, недвúжний*, [*нездвижéнний, нездвúжний*] «тс.», *пóдвиг*, [*подвúги*] «корогви» Нед, *подвúжник, подвúжництво, сподвúжник;* — р. *двúгать* «рухати», др. *двигнути, двизати* «тс.», п. dźwigać «нести щось важке; підносити», ч. zdvíhati «піднімати, підносити», слц. dvíhať, вл. zběhać, нл. zwigaś, полаб. dvaignǫt «тс.», болг. [*двúгам*] «рухаю», м. *движи* «рухає», схв. *дȕгнути, дȕзати, дȕћи* «піднімати, підносити», слн. dvígati «тс.», стсл. **двигнжти, двизѧти** «рухати»; — псл. *dvigti (*dvižǫ, ітератив *dvidzati) «піднімати, зрушувати», похідне від іменника *dvigъ «розсоха, розгалужена гілка» (що використовувалась як важіль для піднімання ваги), — пор. бр. укр. (поліське) [pódwih] «дубова розсоха, що підпирає полицю рала» (семантична паралель: слц. socha «розсоха», [sošiť] «піднімати, підносити»); — псл. *dvigъ споріднене з двн. zwīg (нвн. Zweig) «гілка», дангл. twī (мн. twīgu) «тс.», разом з якими походить від ie. *dṷ̄-ī-gh-o-s/*duṷ̄-i-gh-o-s, похідного від duṷ̄ō «два»; інші пояснення з припущенням первісного значення «рухати» — як пов'язаного з ірл. di-n-g «утискати, мучити», нвн. zwängen (Windisch KZ 23, 207; Stockes BB 21, 128), з двн. zwigōn «стискати, щипати» (Uhlenbeck PBrB 22. 542). як d- (нульовий ступінь префікса ad-) + відповідник

дінд. vējatē «мече, кидає» (Bern. I 240—241; Machek ESJČ 713—714; Skok I 401), як зіставлюваного з лат. fīgo «прикріплюю, встромляю», гр. θιγγάνω «торкаюся» (Соболевский Slavia 5, 443), як похідного від гот. du-wigan «рухати» (Мартынов Тези V сл. конф. 11) малоймовірні (виклад цих гіпотез без власних припущень: Фасмер I 487; Sławski I 212—213). — Трубачев Этимология 1964, 4—6; Шанский ЭСРЯ I 5, 23—24; ЭССЯ 5, 168. — Див. ще **два.**

[**дви́зити**] «обережно щось напинати, напружувати» Ж, [*двизі́ти*] «тс.» Ж, [*двизи́тися*] «триматися на ногах; відпочивати» Ж; — пов'язане з др. *двизати*, закономірною фонетичною формою дієслова *двигати* із значенням багаторазовості; фонетичне з в цьому дієслові (з його основним значенням) у кратних формах замінилося на г (*двигати*) під впливом форми *двигнути*, де г цілком закономірне. — Див. ще **дви́гати.**

[**двійе́**] «колода для впрягання двох чи трьох пар волів», [*двійя́*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації *війя́* і *дво́є* (двоє волів запрягаються до *війя*). — Критенко Мовозн. 1969/1, 63. — Див. ще **війя́, два.**

двір, *двіре́ць* «малий двір; палац; [вокзал]», *двірка* (іст.) «дворова жінка», *двірни́к* «робітник при будинку; [хазяїн замку]», *двірни́цька* (іст.) «приміщення для дворових людей», [*двірни́цький*] «лакей», *двірня́* (іст.) «дворові люди», *двірня́к* (іст.) «дворова людина», *двірня́чка*, [*двіро́к*] «вілла» Ж, [*двіре́*] «подвір'я» Ж, [*дворе́ць*] «двірець; вокзал», *дворе́цький* (заст.), *дво́рище*, *дво́рка* (іст.) «дворова жінка», *дворня́га* «дворовий собака», *дворня́жка* «тс.», [*дворя́к*] (іст.) «дворянин при дворі (королівському і ін.); дворова людина, кріпак», [*дворки́ня*] «фрейлина, двірська дама», [*дво́рник*] «двірник» Ж, [*дворо́к*] «загорода з очерету для ловлі риби» Дз, [*дво́рський*] (іст.) «дворова людина», [*дворя́к*] «тс.», *двірський, дворо́вий*, [*дво́рити*] «лестити; красуватися» Ж, *дворува́ти*, [*двори́тися*] «бавитися» ВеУг, ДзАтл II, [*дворова́ти*] «випорожнятися» О, [*вдві́р'я*] «подвір'я» Ж, *задві́рки*, *задві́рок*, *задві́рко́вий*, *знадво́ру*, [*надві́рня́к*] «кнур», *надвір'я* «двір», *надві́р*, *надво́рі* СУМ, Ж, *надві́рний* «розміщений у дворі; зовнішній; придворний», [*на́дворок*] (заст.) «садиба у передмісті», *подві́р'я*, [*подві́рня*] «сіни» Нед, [*подво́рець*] «тс.», [*подво́рисько*] ВеБ, [*подві́рній*] «дворовий», [*придво́рець*] (іст.) «царедворець, придворний», [*придво́рці*] (іст.) «придворні пани» Ж, *придво́рний* (іст.), [*удві́р'я*] «місце за дворами», [*уздві́р'я*] «тс.», [*удво́ритися*] «поселитися» Ж; — р. бр. болг. м. *двор*, др. *дворъ* «будинок із садибою», п. вл. нл. dwór, ч. dvůr, слц. dvor, полаб. dör, схв. *двор* «замок; палац; двір», слн. dvór, стсл. **дворъ**; — псл. dvorъ, пов'язане з dvьri «двері»; — споріднене з лтс. dvars «ворота», лат. forum «двір, площа, ринок», forēs «двері», дірл. dorus «двері», дінд. dvā́ram «ворота»; ie *dhu̯or- з первісним значенням «простір, замкнений воротами, загорода». — Критенко Вступ 550—551; Шанский ЭСРЯ I 5, 28; Фасмер I 489; Sławski I 183; Brückner 105; Machek ESJČ 136—137; БЕР I 327; Skok I 465—467; Bezlaj ESSJ I 124; ЭССЯ 5, 169—170; Bern. I 241; Trautmann 63; Walde—Hofm. I 537; Pokorny 278—279. — Пор. **дві́рі.**

дві́сті, [*дві́ста, два́сто*], *двохсо́тий;* — р. *две́сти*, бр. *дзве́сце*, др. *дъвѣ сътѣ*, п. dwieście, ч. dvěstě, слц. dvesto, вл. нл. dwěsćě, болг. *две́ста*, м. *двесте*, схв. *две̏ста*, слн. dvésto, стсл. **дъвѣ сътѣ**; — псл. d(ъ)vě sъtě, що складається з числівника d(ъ)va «два», узгодженого з числівником sъto «сто» у формі наз.-зн. в. дв.; пор. дінд. dvḗśatē «двісті». — Шанский ЭСРЯ I 5, 22; Фасмер I 487; Sławski I 182; БЕР I 325; Младенов 121; ЭССЯ 5, 187. — Див. ще **два, сто.**

дві́чі «два рази», [*дві́чи, дви́чи* Ж, *дви́чі* Ж, *дві́йчи* Ж, Л] «тс.»; — р. [*дво́ичи, дво́ича*], бр. *дво́йчы*, др. *двоичи, двоича*, п. ст. dwójcy, вл. dwójcy, dwójce, нл. dwojcy, болг. ст. **двѫщи**, стсл. **дъвѫшьди**; — загальноприйнятої етимології не має; пояснюється (Trypućko Słowiańskie przysłówki liczebnikowe typu stcsł. dvašdi, trišti, Uppsala, 1947, 56) як результат поєднання дистрибутивного числівника dъvojь із суфіксом -tjь; другий компонент зіставляється також (Німчук Пр. XIII діал. н. 122—133; ЭССЯ

5,193) з основою it-, пов'язуваною з дієсловом iti «іти», подібно до того як компонент -šьdy у семантично тотожних формах dъvašьdy «двічі», trišьdy «тричі» пов'язується з дієприкметником šьdъ (від xoditi «ходити»). — Див. ще **два.**

[**двойго́**] «двоє» Я, [*двігня́*] «двійня» Ж, [*двігне́стий*] «подвійний» ВеБ, [*удві́йзі*] «удвох», ст. *двойга* «двоє», *двойго* «тс.» (XVI—XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. ст. dwojgo «двоє» утворилось від dwa «два» за аналогією до czworo (род. в. czworga), яке, в свою чергу, виникло під впливом відмінювання збірного числівника dwój (dwojego). — Klemensiewicz — Lehr-Spławiński—Urbańczyk Gramatyka historyczna języka polskiego 354. — Див. ще **два.**

дворяни́н, *дворя́нство, дворя́нський,* ст. *дворянинъ* (XVIII ст.); — бр. *дваранін,* болг. *дворяни́н,* м. *дворјанин;* — запозичення з російської мови; р. *дворяни́н* походить від др. *дворянинъ,* що, як і п. dworzanin, ч. dvořenín, слц. dvoranín, схв. *двòранин,* слн. dvorjàn, є похідним від іменника *дворъ* (dvorъ) «двір володаря»; думка про утворення за зразком свн. hövesch «двірський» (нвн. höfisch «тс.»), яке, в свою чергу, є калькою фр. courtois «тс.», похідного від court «двір» (Фасмер I 489), викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 30; Sławski I 183; Brückner 105; БЕР I 327; Falk—Torp 455. — Див. ще **двір.**

двою́рідний; — р. *двою́родный,* бр. *двая́радны;* — утворене від форми род.-місц. в. дв. словосполучення др. *дъвою родоу* (стсл. **дъвсю родоу**) «двох родів». — Шанский ЭСРЯ I 5, 30—31; Фасмер I 489. — Див. ще **два, рід.**

[**д-го́рі**] «угору, догори» Ж; — результат злиття прийменника [*д*] і форми дав. в. одн. іменника *гора́.* — Див. ще **гора́, д.**

де[1] (прислівник місця і часу), [*геде, ігдé* О], *нідé,* [*нігдé*]; — р. *где,* бр. *дзе,* др. *къде,* п. gdzie, ч. слц. kde, вл. (h)dźe, нл. źe, źo, болг. [*де*], *къдé,* м. *каде,* схв. *гдѐ,* слн. [gdè], kjè, стсл. **къдѣ**; — псл. *kъ-de, займенниковий прислівник, який складається з питального займенникового кореня *kъ, наявного також у псл. *kъ-to, укр. *хто,* і частки або суфікса -de (<*dhe); — споріднене з дінд. kúha (<*kudha) «де», ав. kudā «тс.», а також лит. kuř «тс.», що має іншу частку. — Шанский ЭСРЯ I 4, 43; Фасмер I 400; Преобр. I 122; Sławski I 271; Machek ESJČ 247; БЕР I 234; Skok I 386—387. — Див. ще **хто.** — Пор. **і́нде, о́нде.**

де[2] (частка, що вживається в неозначених прислівниках і займенниках типу *дéкілька, дéколи* «іноді», *дéкотрий,* [*деоди́н*] «декілька» Ж, *дéхто, дéщо, дéякий*); — результат видозміни просторової семантики питально-неозначеного прислівника *де* у виразах з первісним значенням «десь котрийсь», «десь хтось» і под. — Див. ще **де**[1].

де- (префікс, що означає відокремлення, рух донизу, позбавлення, відсутність, напр.: *деградáція, декваліфікáція);* — р. болг. м. схв. *де-,* бр. *дэ-,* п. ч. слц. вл. нл. слн. de-; — результат засвоєння латинського префікса dē- з тим самим значенням, наявного в запозичених словах типу *дедýкція* (лат. dēductio), *деклáмація* (лат. dēclāmātio) та ін. і пов'язаного з прийменником dē «з, від», спорідненим з гр. ἤ-δη «уже», атт. δῆ-τα «напевне» (<ie dē «у напрямі»). — CIC 190; Sł. wyr. obcych 134; Walde — Hofm. I 325—326.

дебáти, *дебатувáти;* — р. *дебáты,* бр. *дэбáты,* п. debaty, ч. слц. вл. нл. debata, болг. *дебáти,* м. *дебáта,* схв. *дебàта, дèбата,* слн. debáta; — запозичено, очевидно, через посередництво російської і польської, можливо, також англійської мов (англ. debate «дискусія, дебати») з французької; — фр. débat «суперечка; обмін думками» (мн. débats «дебати») утворене за допомогою префікса dé- (<лат. dē-) від дієслова battre «бити», що походить від нар.-лат. battere. — CIC 191; Kopaliński 198; Dauzat 78; Bloch 72; Walde—Hofm. I 99. — Див. ще **батальйо́н, де-.**

дебе́лий «здоровий, міцний, товстий», *дебелáстий,* [*дебелéзний*] «дуже сильний» Ж, [*дебелéнний*] «великий, масивний», *дебелувáстий, дебелувáтий,* [*дебелькувáтий*], [*дéбелень*] «міцна людина, здоров'як», [*дебелина́*] «товщина», *дебéлість,* [*дебеля́ка*] «товста людина», [*де-*

белíти] «робити дебелим», *дебелíти* «ставати дебелим; поважніти; робитися твердим, черствим; пильно дивитися; дубіти, ціпеніти» СУМ, Ж, *дебелíшати* «ставати більш дебелим», [*дебéльшати*] «товстіти», *задебелíти* «задубіти, затвердіти», [*здебéла*] «товсто; щільно, міцно», *одебелíти* «остовпіти»; — р. *дебéлый*, бр. *дзябёлы*, др. *дебелый* «товстий, грубий», болг. *дебéл*, м. *дебел*, схв. *дèбео*, слн. dêbel, стсл. **дебелъ**; — псл. debelъ; — споріднене з прус. debīkan «великий», двн. tapfar «важкий», діcл. dapr «тс.»; ie. *dheb- «товстий»; далі пов'язується з *дóблесть*, *добá*, *дóбрий* (Шанский ЭСРЯ I 5, 33; Горяев 83; ЭССЯ 4, 201—203; Mikl. EW 40); сумнівне зближення (Кобилянський Зб. наук. праць I 78) з тур. (<ар.) debdebili «пишний, урочистий». — Фасмер I 490; БЕР I 328—329; Skok I 387; Sł. prasł. III 29—30; Топоров 310—311; Kluge—Mitzka 770; Pokorny 239.

[**дéбила**] «щоденна, проста, незначна річ» Ж, [*дéбилица*, *дéбела*, *дéбелица*] «тс.» Ж; — очевидно, утворене з *де* (присл.) і [*бил*] «був»; щодо словотвору пор. *билúця* «бувальщина»; мотивація утворення неясна; можливо, виникло на підставі буквального перекладу традиційного початку угорських казок hol volt, hol nem volt «де був, де не був»; у такому разі вихідним значенням мало б бути «казка; брехні, пусті балачки; не варті уваги речі». — Див. ще **би́ти**[2], **бу́ти**[1], **де**[1].

дéбра «яр, улоговина; [лісові хащі Ж]», [*дебéр*] «балка, узгір'я; крутий бік гори, горба» О, *дебр* (*дебрь*) «яр, улоговина», [*дебрúця*] «тс.» Ж, *дéбрі* «хащі, непрохідний ліс», [*дебринéць*] «швидкий лісовий струмок» Ж, [*дебрянéць*] «тс.» Ж, [*дебриня́к*] (вид гриба) О, [*дебрúще*] «зсув, обвал» О, [*дебря́ник*] (вид гриба) О, [*дибéрка*] «балка, узгір'я; крутий бік гори» О, [*дибúр*, *дибрúв*, *дúбря*] «тс.» О; — р. *дебрь*, *дéбри*, бр. *дзéбра*, др. *дебрь*, *дьбрь*, *дебарь*, *дъбрь* «долина, що поросла лісом», п. [debra] «невеликий яр, вимитий водою», ст. debrz, dziebra «тс.; ліс, гай», ч. ст. debř «яр, місце, вимите водою», слц. [debra] «водорий», болг. *дéбри* (з рос.), схв. *Дебар* (назва місцевості), слн. debèr «долина», стсл. **дъбрь** «долина, безодня»; — псл. *dъbrь споріднене з лит. duburỹs «вимивина, переважно наповнена водою», лтс. dubra «багно», ірл. dobur «вода», кімр. ст. dubr «тс.»; має зв'язок також з псл. dǫbrava (dǫbrova), з яким пов'язане укр. *дібрóва;* початкове значення — «заглибина, яма, долина, яр > густий ліс (який часто ріс у долинах)»; пов'язання з гр. τάφρος «рів», τάφος «могила» (Schmidt Zur Geschichte des indogermanischen Vokalismus I 164; Zubatý BB 18, 261) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер—Трубачев I 490; Преобр. I 176; Sławski I 143; Brückner 86; Machek ESJČ 112—113; БЕР I 329—330; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 176—177; Bern. I 242; Trautmann 45. — Пор. **дібрóва, дно.**

[**дебринéць**] (бот.) «герань кривавочервона, Geranium sanguineum L.»; — р. *дебря́нка* (бот.) «вид папороті, Blechnum», бр. [*дубровíца*] «герань кривавочервона», [*дуброўка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *дéбрі;* назва може мотивуватись тим, що рослина росте серед чагарників, на узліссях, у лісах. — БСЭ 10, 596. — Див. ще **дéбра**.

дебю́т, *дебютáнт*, *дебютувáти;* — р. болг. *дебю́т*, бр. *дэбю́т*, п. debiut, ч. слц. debut, вл. debit, м. *дебитáнт*, схв. *дèбӣ*, слн. debut, debí; — запозичення з французької мови; фр. début «дебют, перший виступ; початок, виникнення» є похідним від дієслова débuter «робити перший хід у грі (початкове значення); уперше виступати (пізніше значення, під впливом début)», яке виникло з артилерійського терміна (XVII ст.) de but (en blanc) «з місця стрільби (в центр мішені)», що складається з прийменника de (<лат. dē) і іменника but (ст.) «артилерійська позиція (місце стрільби); мішень; мета», для якого на підставі діcл. bútr «низький пень» припускають походження від франк. *bût «пень, колода». — CIC 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 35; Фасмер I 490; Dauzat 121, 230; Bloch 106—107. — Див. ще **де-**.

[**дéб'я**] «ледве», [*дебля́*, *дібля́*] «тс.; трохи» МСБГ; — запозичення із східнороманських мов; рум. deabiá, молд.

[*деабе*] «тс.» утворені з прийменника de «з, від», що походить від лат. dē «тс.», та прислівника abiá «ледве» (молд. *абя* «тс.»), що зводиться до лат. ad vix «тс.», яке складається з прийменника ad «до» і прислівника vix «ледве, майже», пов'язаного, ймовірно, з vinco «перемагаю», спорідненим з лит. viẽkas «сила, життя», псл. vě̀kъ, укр. *вік*.— Crânjală 246; Vincenz 14; Puşcariu 1; Walde—Hofm. II 810, 792.— Див. ще **авантю́ра, вік, де-**.

девіз; — р. болг. *девиз*, бр. *дэвіз*, п. dewiza, ч. слц. devíza, м. схв. *девиза*, слн. devíza; — запозичено через російську мову з французької; фр. devise «девіз» через нар.-лат. dīvīsa «розпізнавальний знак» пов'язане з лат. dīvido «розподіляю; відрізняю», що є складним словом, перша частина якого dī- (dis-) «роз-» споріднена з гот. dis-, гр. δια- «тс.», пов'язаними з ie. *dṷis- «надвоє», а друга зводиться до ie. *u̯idh- «відділяти, роз'єднувати», з яким пов'язане псл. vьdova, укр. *удова́*; значення «стисле формулювання провідної ідеї, програми дій» розвинулося в західноєвропейських мовах у середні віки на основі значення «напис на гербі».— CIC 191; Шанский ЭСРЯ I 5, 37—38; Фасмер I 492; Sł. wyr. obcych 148; Kopaliński 217; Holub—Lyer 129; БЕР I 332; Dauzat 243—244; Kluge—Mitzka 130; Klein 438; Walde—Hofm. I 359.— Див. ще **удова́**.— Пор. **дивізія**.

девóн (геол.) «четвертий період палеозойської ери в історії Землі», *девóнський*; — р. болг. *девóн*, бр. *дэвóн*, п. dewon, ч. devon, слц. слн. devón, схв. *дèвōн*; — запозичення з англійської мови; англ. Devon є скороченою формою від Devonshire, назви графства, де вперше були знайдені морські відкладення цього періоду.— CIC 191; Kopaliński 217; Holub—Lyer 129; Klein 438.

дев'яно́сто, *дев'яно́стий*, ст. *девяносто*, *девеносто* (XIV ст.); — р. *девяно́сто*, бр. *дзевяно́ста*, др. *девяносто* (з 1265 р.); — східнослов'янське слово, що відбиває, очевидно, псл. [*devenosъto], яке походить з ie. [*neuenə(d)kṃta] «дев'ять десятків», пор. лат. nōnāgi̯nta, гр. ἐνενήκοντα, гот. niuntēhund; якщо так, то форма deven- продовжує ie. *пецп̯- (без -t-); менш імовірні припущення Ржиги (ФЗ 1879 III 1) про походження др. **девяносто* з **девять-доста* (з дисиміляцією **д** — **н**) та Ендзеліна (LP 1949 I 3), що виводив *девяно́сто* з **деся-до-съта*.— Этимол. словарь слав. языков. Проспект. Пробные статьи, М., 1963, 44—46; Фасмер—Трубачев I 492; Преобр. I 176; Булаховский Курс русск. литерат. языка II 189; Pisani Studia indoeuropeistyczne, Wrocław 1974, 171—173; Hamp Russian linguistics 2/3—4, 219—222; Vaillant BSL 46, 178; Meillet BSL 29, 33; Prusík KZ 35, 599; Соболевский Slavia 5, 451 і далі; ЭССЯ 4, 220—221; Bern. I 189; Walde—Hofm. I 179—180.— Див. ще **дéв'ять, сто.**

дев'ясúл (бот.) «оман високий, Inula helenium L.; відкасник звичайний, Carlina vulgaris L.», [*див'ясил* Mak, *дивесил* Mak, *дивосúл*, *дивосúль* Ж, *дівосил* Mak, *девясин* ВеЛ, *дев'єцел* Mak, *дев'ятьсил*, *дев'ясильник* Mak, *деветісíльник* Л, *дев'єтосильник* Mak, *дев'ятисил* Mak, *дев'ятісил* Mak, *дев'ятисúльник* Пі, *дев'ятисéльник* Ж, *дев'ятисінник* Mak, *дев'ятотисúна* Г, Ж, *дев'ятисúльний (гáюн)* Я, *дев'ятосельник* Mak, *дев'ятосúл*, *дев'ятосúльник* Ж, Л «тс.», ст. *девесѣль* «відкасник» (XVII ст.), *дивосилъ* «оман» (XVIII ст.), *девесилиевый* (XVII ст.); — р. *девясúл* «оман; кремена, підбіл, Petasites officinalis», [*девесúл*] «оман; відкасник», *девятисúл* «тс.», [*дивосúл*] «відкасник», бр. *дзівасíл* «оман» та ін., п. dziewięćsił «відкасник; оман», [dziewiesił, dziewiosił, dziewosił, dziwosił] «тс.», ст. dziewięsił, ч. devětsil «кремена», ст. děvěsil, слц. devät'sil, [devásel] «тс.», болг. *девесúл* «оман», [*деветсúл*, *девисúл*] «тс.», схв. *дèвесиљ*, *дèвесиље* «смовдь, Peucedanum», *нèвесиље* «ферула»; — псл. *devęsilъ < *nevęsilъ; — складне утворення з основ числівника devę- (<*nevę) «дев'ять» та іменника sila «сила»; число дев'ять вважалося в давнину магічним, і назвою *devęsilъ позначалися рослини, яким приписувалися особливі лікувальні властивості (пор. н. Neunkraft «деревій; підбіл» та ін.); на думку Прусіка (KZ 33, 161), devę- відбиває давню форму без форманта -t-, а схв. *невèсиље* збе-

рігає ще більшу давнину (ie. *neu̯n̥-); можливо, проте, що схв. *невѐ-* є результатом зближення з пе-vę- (укр. *нев'я́нучий*), пор. схв. *нѐвен* «Calendula» (Bern. I 189; Младенов 123); зближення в деяких мовах першої частини з *дево-* (divo-) та зміни в другій частині свідчать про деетимологізацію первісної назви. — Фасмер I 491; Преобр. I 176; Соболевский РФВ 64, 155; Савинов РФВ 21, 18; Меркулова Очерки 104—105; БЕР I 331; Brückner 111; Machek ESJČ 116—117; Jm. rostl. 259; Holub—Lyer 129; Holub—Kop. 100; Skok I 398; ЭССЯ 4, 221; Sł. prasł. III 81—83; Bern. I 189. — Див. ще **дéв'ять, си́ла.**

[**дев'ятдеся́т**] «дев'яносто», [*дев'ядеся́ть* МСБГ, *дев'ятьдеся́ть* Г, Ж, *дев'ятдеся́теро, дев'ятдеся́тка, дев'ятьдеся́тий* Ж], ст. *девятьдесять, деветдесять, девятьдесятъ* (XVII ст.); — р. [*дéвятьдесят*], бр. [*дзéвяцьдзесят*], др. *девятьдесятъ*, п. dziewięćdziesiąt, ч. devadesát, слц. deväťdesiat, вл. dźewjećdźesat, нл. źeẃeśźaset, полаб. divą(t)dišǫt, болг. *деветдесе́т*, розм. *девейсе*, м. *деведесет*, схв. *деведѐсēт*, слн. devétdeset; — слово виникло на грунті окремих слов'янських мов із словосполучення *devęťь desętъ, пор. стсл. **дєвѧть дєсѧтъ**; у східнослов'янських мовах вживається рідко (зам. давнього *дев'яно́сто*), на Україні — в південно-західних говірках. — Бевзенко НЗ УжДУ 14, 31; ЭССЯ 4, 223—224; Sł. prasł. III 80—81. — Див. ще **дéв'ять, дéсять.**

[**дев'ятéрник**] (бот.) «лілія лісова, Lilium martagon L.» Ж; — р. *девятерни́к* «вужачка, Ophioglossum vulgatum L.», п. dziewięciornik «білозір, Parnassia; [печіночниця, Hepatica та ін.]», [dziewięciernik, dziewięciorl], ч. devaterník «сонцецвіт, Helianthemum Mill.», слц. devätorník «тс.»; — похідне утворення від числівникової основи *devęter-; назва зумовлена приписуваною певним рослинам властивістю лікувати від дев'ятьох (тобто багатьох) хвороб. — Brückner 111; Machek Jm. rostl. 70. — Див. ще **дéв'ять.** — Пор. **дев'яси́л.**

дев'я́тий, *дéв'ятеро, дев'ятери́к, дев'ятíрко* «дев'ятеро», *дев'я́тка, дев'яти́ни* «поминки на дев'ятий день після смерті», *дев'я́тник* «дев'ятий четвер після великодня», [*дев'я́тня*] «бердо на дев'ять пасом» Я, [*дев'я́тýха*] «гречка, посіяна на дев'ятому тижні після великодня», *дев'яти́нний* Я, *дев'ятéрни́й, дев'ятерико́вий, удéв'ятеро, удев'ятьо́х;* — р. *девя́тый*, бр. *дзевя́ты*, др. *девятыи*, п. dziewiąty, ч. devátý, слц. deviaty, вл. dźewjaty, нл. źeẃety, полаб. divǫtě, болг. *девéти*, м. *девети*, схв. *дèвēтū*, слн. devêti, стсл. **дєвѧтыи, дєвѧтъ;** — псл. devętъ < *devьn-tos; — споріднене з лит. deviñtas, лтс. devîts, devîtais, прус. newīnts, гот. niunda, гр. ἔνατος, ἔννατος, іон. εἶνατος, які зводяться до ie. *neu̯n̥-to-, що становить поширення формантом -to- основи *neu̯n̥-, засвідченої в лат. novem «дев'ять», дінд. náva, гр. ἐννέα, гот. niun, тох. ñu, вірм. inn «тс.», а також на слов'янському грунті, як гадають, у словах *дев'яно́сто, дев'яси́л*, др. *Девягорескъ;* припускається, що ie. *neu̯n̥- пов'язане з *neu̯-os «новий»: коли рахунок вівся четвірками, з *дев'яти* починалася нова четвірка після двох перших; звук d на початку основи в праслов'янській та в балтійських мовах з'явився в результаті дисиміляції n—n > d—n (Schulze Kl. Schr. 58; KZ 42, 27; Эндзелин СБЭ 88) або під впливом наступного desętъ (Persson Beitr. 504; Мейе ОЯ 31). — Шанский ЭСРЯ I 5, 40—41; Фасмер I 492; Преобр. I 177; Sławski I 199; Brückner 111; Machek ESJČ 116; ЭССЯ 4, 222; Bern. I 189; Mikl. EW 43; Trautmann 198; Pokorny 318—319. — Пор. **дéв'ять.**

дев'ятна́дцять, [*дев'ятнáйцять, дев'ятьна́дсять* Ж], *дев'ятна́дцятка* Ж, *дев'ятна́дцятеро, дев'ятнадцятíрко;* — р. *девятна́дцать*, бр. *дзевятна́ццаць*, п. dziewiętnaście, ч. devatenáct, слц. devätnásť, вл. dźewjatnaće, нл. źeẃeśnasćo, полаб. divątnădist, divątnocti, болг. *деветна́йсе(т)*, м. *деветнаесет*, схв. *дèвètнаест*, слн. devétnajst, devetnájst; — слово виникло на грунті окремих слов'янських мов із словосполучення devęťь na desęte, пор. стсл. **дєвѧть на дєсѧте.** — Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Holub—Lyer 129; ЭССЯ 4, 224—225; Sł. prasł. III 92—93. — Див. ще **дéв'ять, дéсять, на**[1]. — Пор. **дванáдцять.**

дев'ятсо́т, [*дев'ятьсо́т, див'ятсто́*], *дев'ятсо́тий*, [*дев'ятсо́тний* Ж], ст. *девят сот* (XIV ст.); — р. *девятьсо́т*, бр. *дзевяцьсо́т*, п. dziewięćset, ч. devět set, слц. deväť sto, вл. dźewjeć stow, нл. źeẃeś stow, болг. *дéветстотин*, м. *деветстотини*, схв. *дȅвēтстȏтӣнā*, *дȅветсто*, слн. devétsto; — слово виникло в українській мові із словосполучення *дев'ять сот*, пор. стсл. **девѧть сътъ** та аналогічні сполучення в деяких сучасних слов'янських мовах; форма *сот* (sъtъ) була родовим відмінком множини від sъto «сто». — Sł. prasł. III 94—95. — Див. ще **де́в'ять, сто.** — Пор. **двісті**.

де́в'ять; — р. *дéвять*, бр. *дзéвяць*, др. *девять*, п. dziewięć, ч. devět, слц. deväť, вл. dźewjeć, нл. źeẃeś, полаб. divạt, болг. м. *дéвет*, схв. *дȅвēт*, слн. devét, стсл. **девѧть**; — псл. *devętь, утворене від порядкового *devętъ «дев'ятий»; менш імовірно, що -tь в псл. *devętь продовжує ie. *-tis, як у дінд. navatíḥ «дев'яносто», ав. nawaiti- «тс.», дісл. nīund «дев'ять», гр. ἐννεάς «тс.» (Trautmann 198; Torp 295; Фасмер I 493). — Лукінова СМ V 63—65; Шанский ЭСРЯ I 5, 40; Преобр. I 177; Machek ESJČ 116; БЕР I 332; Skok I 398—399; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 4, 222—223; Pokorny 318—319. — Див. ще **дев'я́тий**.

дегенера́т, *дегенера́тство*, *дегенера́ція*, *дегенерати́вний*, *дегенерува́ти*; — р. болг. *дегенера́т*, бр. *дэгенера́т*, п. degenerat, ч. degenerace, слц. degenerácia, м. *дегене́рик*, схв. *дегенѐрик*, слн. degenerát; — запозичення з латинської мови; лат. dēgenerātus є дієприкметником від дієслова dēgenerāre «вироджуватися», що складається з префікса dē-, який виражає рух униз, позбавлення або відсутність чогось, і дієслова genera̅re «породжувати, створювати», пов'язаного з genus «рід». — CIC 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 41; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **ген, де-**.

деграда́ція «занепад», *деградува́ти*, ст. *дєградація* «усунення з уряду, відібрання прерогатив», *дєградовати* «переміщати на нижчу посаду» (XVII ст.); — р. болг. *деграда́ция*, бр. *дэграда́цыя*, п. degradacja, ч. degradace, слц. degradácia, вл. degradowanje, м. схв. *деграда́ција*, слн. degradácija; — запозичено в староукраїнську мову через польську з пізньолатинської, а в сучасному значенні — через російську мову з французької; фр. dégradation «розжалування, позбавлення чинів; занепад» походить від пізньолат. dēgradātio «пониження в чині, званні», пов'язаного з дієсловом dēgradāre «знижуватися, опускатися», утвореним з префікса dē- і основи дієслова gradior «ступаю». — CIC 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 42—43; Kopaliński 201; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **гра́дус, де-**.

дегуста́ція, *дегуста́тор*, *дегустаційний*, *дегустува́ти*; — р. болг. *дегуста́ция*, бр. *дэгуста́цыя*, п. degustacja, ч. degustace, слц. degustácia, схв. *дегу̏ста̄тор*, слн. degustácija; — запозичення з латинської мови; лат. dēgustātio «проба, ознайомлення» пов'язане з dēgustāre «пробувати, знайомитися», утвореним за допомогою префікса dē- (у значенні відділення чи завершення дії) від gustāre «пробувати, випробувати», пов'язаного з gustus «проба, смак», спорідненим з гот. kustus «перевірка, іспит», дісл. kostr «вибір», двн. kust, дангл. cyst, кельт. *gustu- «тс.». — CIC 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 43—44; Kopaliński 202; Holub—Lyer 129; Klein 417; Walde—Hofm. I 628. — Див. ще **де-**. — Пор. **куштува́ти**.

[**де́два**] «пісна їжа Ж; все, що поїдається сирим Ж; висівки, полова, відходи від зерна Ж; переїди з сіна Шух»; — можливо, сюди ж р. [*деделя́*] (бот.) «борщівник, Heracleum L.»; стебла борщівника їдять сирими (Даль); — неясне; можливо, пов'язане з [*ду́два*] (бот.) «бутень, Chaerophyllum L.» (пор. р. [*снедо́к*] «бутень»), а також з р. [*ду́дарь*] «сміття», [*де́диль*] (*вырасти дедилём* «піти в стрілку, а не в корінь»). — Пор. **ду́два**.

[**дедо́к**[1]] (орн.) «вид дрібного птаха, подібного до горобця» Л, [*дедо́чок*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *дід*; мотивація назви неясна. — Див. ще **дід**[1].

[**дедо́к**[2]] «моталка, прилад для перемотування пряжі в клубки» Л; — р. [*де́дка*] «рукоятка весла, держак», бр. [*дзядкі*] «виступ над задньою віссю у во-

зі», [*здедо́к*] «гвинт», [*дзядо́к*] «пристрій для скручування ниток», п. [dziad] «деталь у млині», [dziadki] «вертикальна (під стіною) дошка на лаві; теслярська робоча лава», ч. [dědek] «пристрій для притримування дерева, що обробляється»; — очевидно, похідні утворення від *дід;* мотивація назв неясна. — Див. ще **дід**[1]. — Пор. **ба́бка**[1].

деду́кція, *дедукти́вний, дедукува́ти,* ст. *дедукцыя* «висновок» (1597); — р. болг. *деду́кция,* бр. *дэду́кцыя,* п. dedukcja, ч. dedukce, слц. dedukcia, вл. dedukcija, м. схв. *деду̀кција,* слн. dedúkcija; — запозичення з латинської мови; лат. dēductio «відведення» пов'язане з dēdūcere «відводити», утвореним за допомогою префікса dē- від dūcere «вести», спорідненого з гот. tiuhan «вести», двн. ziohan «тягти», дангл. tēon «тс.», кімр. dygaf «тягну», алб. nduk «висмикую, вириваю волосся» (ie. *deuk- «тягти»). — CIC 192; Шанский ЭСРЯ I 5, 45; Kopaliński 199; Klein 413; Walde—Hofm. I 377—378. — Див. ще **де-**. — Пор. **ду́ка, кондýктор, продýкт.**

[**де́жма**] (іст.) «частина врожаю, улову і под., що віддавалася власникові землі, водойми», [*діжма, ди́жма* Ж] «тс.», ст. *дѣжма* «податок у розмірі десятої частини доходу» (XVIII ст.); — п. [dyžma] «десята частина врожаю, що віддавалася бессарабськими селянами власникам землі», слц. dežma «десята частина врожаю, що віддавалася поміщику», болг. *ди́жма* (заст.) «десятина», схв. *дежма* «десяток, десятина», *дѐзма,* слн. dẽžma «тс.»; — запозичення з молдавської і з угорської мов; молд. *ди́жмэ* (рум. díjmă) «оброк», уг. dézsma «оброк, десятина» через сербохорватську та словенську мови і далі італійську або провансальську чи, можливо, давньоверхньонімецьку (Bern. I 189—190) запозичено з латинської; лат. decima «десята частина» утворено від decem «десять». — Scheludko 131; Грінч. I 366; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 81—82; Machek ESJČ 85; БЕР I 387; Bezlaj ESSJ I 100; Bárczi 51; MNTESz I 627; Kniezsa 626—628. — Див. ще **дéсять, дец-.**

[**дежу́рний,** *дежу́рка, дежу́рити*]; — бр. *дзяжу́рны,* п. dyżurny, ч. dežurný, слц. dežúrny, болг. м. *дежу́рен,* схв. *дѐжӯран,* слн. dežúren; — запозичення з російської мови; р. *дежу́рный* утворено на основі французького виразу de jour «вдень» (être de jour «бути черговим»), що складається з прийменника de «з, від», який зводиться до лат. dē «тс.», та jour «день». — Шанский ЭСРЯ I 5, 46; Фасмер—Трубачев I 494; Горяев 88; БЕР I 333. — Див. ще **ажу́р**[1], **де-.**

дез- (префікс, що означає відсутність, знищення чогось, у запозичених словах типу *дезорганіза́ція, дезорієнта́ція);* — р. болг. м. схв. *дез-,* бр. *дэз-,* п. ч. слц. слн. dez-; — разом із словами типу *дезорганіза́ція* запозичений з французької мови; фр. dés- «від-» є формою префікса dé- перед початковим голосним твірної основи; походить з лат. dis-, що означає відділення, роз'єднання, розчленування; на романському грунті префікс dis- частково змішався з de-. — CIC 193; Bloch 201, 214; Dauzat 229, 240; Walde—Hofm. I 354. — Див. ще **дис-.**

дезертúр, *дезертúрство, дезертúрувати;* — р. *дезертúр,* бр. *дэзерцíр,* п. вл. dezerter, ч. слц. dezertér, болг. *дезертьо́р,* м. *дезертéр,* схв. *дезѐртēр,* слн. dezertêr; — через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. Deserteur) запозичено з французької; фр. déserteur «дезертир» походить від déserter «покидати, дезертирувати» або відбиває безпосередньо лат. dēsertor «дезертир»; в обох випадках слово пов'язане з лат. dēserere «залишати, дезертирувати», утвореним за допомогою префікса dē-, що означає відділення, позбавлення, від serere «з'єднувати, зв'язувати», спорідненого з діслат. sernaid «з'єднує», гр. εἴρω «ставлю в ряд», дінд. sarat- «нитка», гот. sarwa «зброя», лит. ст. seris «нитка, дратва». — CIC 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 47; Фасмер I 494; Dauzat 240; Дворецкий—Корольков 274; Walde—Hofm. I 522—523.

дезинфе́кція, *дезинфе́ктор, дезинфекці́йний, дезинфікува́ти;* — р. болг. *дезинфе́кция,* бр. *дэзінфе́кцыя,* п. dezynfekcja, ч. dezinfekce, слц. dezinfekcia, вл. desinfekcija, м. *дезинфекција,* схв, *дезинфѐкција,* слн. dezinfékcija; — запо-

зичення з французької або німецької мови; фр. désinfection (нім. Desinfektión) «дезинфекція» утворене за допомогою префікса dés- (означає знищення, відсутність чогось) від infection (нім. Infektión) «зараження», що походить з пізньолат. infectio «тс.». — CIC 193; Шанский ЭСРЯ I 5, 48; Holub—Lyer 129; БЕР I 333; Dauzat 406. — Див. ще **дез-, інфе́кція.**

деі́нде, ст. *где инъде, гдѣ индѣ, где индей* (XVII ст.); — р. ст. *гдѣ индѣ*, п. gdzie indziej, ст. gdzie indzie (XV ст.); — результат поєднання прислівників *де* та *інде*, що часто вживалися в мові поруч (у староросійській мові зустрічається й *индѣ гдѣ*); можливо, поширеність словосполучення в українській мові підтримувалася вживаністю його в польській. — Бевзенко НЗ УжДУ 37, 23; Sławski I 457; Cyran Przysłówki polskie 20—21. — Див. ще **де**[1], **і́нде.**

[**дéйкати**] «говорити, казати, поговорювати», *подéйкувати;* — пов'язане з ст. *дей* «мов, мовляв», яке разом з р. *де*, п. ст. dzie «тс.», болг. *де* (частка) «же, ну» зводиться до псл. děti (dějati) «казати; діяти» (др. *дѣти, дѣяти* «тс.»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; БЕР I 328; ЭССЯ 4, 229—230. — Див. ще **дíти**[2], — Пор. **ді.**

[**дéйкатися**] «переводитися, пропадати»; — неясне.

[**дéйко**] «ану, давай, нумо» (спонукальний вигук); — очевидно, результат видозміни незафіксованого **дай-ко*, можливо, уподібненого до вигуку *гей* (пор. також *дáлі* і [*дéлі*], *дáлебі* і [*дéлебі*]). — Див. ще **дáти, -ка.**

дейнéка (іст.) «народний повстанець», *дейнéга* Я, *дейнéк* Ж, *дéйна* Я «тс.», *дейнéцтво, дейнéцький*, ст. *дейнека* (з XVII ст.; вперше *дейнéками*, за Літописом Величка, було названо солдатів піхотного полку, організованого у 1657 р. і озброєного рогатинами, косами, дрюччям та ін.); — п. dejnek «козак», dejnak «тс.» (з укр.), болг. *дегенек* «палка; удар палкою», схв. (заст.) *дегѐнек* «удар палкою»; — запозичення з турецької мови; тур. değnek «палка; удар палкою» походить від перс. *дегѐнак* «товста палиця, дрючок»; назва була перенесена на повстанців, озброєних дрючками; тлумачення укр. *дейнéк* як складного слова, що виникло із словосполучення *дé не якúй* (М. Костомаров, Гетманство Выговского, т. II, 72, за ним SW I 435), невірне. — Грінч. I 366; Brückner 86—87; Грабовецький Укр. істор. журнал 1962/2, 117.

дéка[1] (муз.) «резонансна дошка у струнних інструментах; [покривало]», [*дéйка*] «резонансна дошка» Я, ст. *дека* «верхня дошка» (XVIII ст.); — р. болг. *дéка* «резонансна дошка», бр. *дэ́ка* «тс.», п. deka «тс.; покривало, попона», [dek] «покривало», deko «резонансна дошка», ч. слц. нл. deka «покривало», полаб. dek «дах», схв. *дѐка* «покривало», слн. déka «тс.»; — через посередництво польської і чеської або словацької мов запозичено з німецької; н. Décke «покришка, покривало, верхня частина» пов'язане з décken «покривати», спорідненим з дінд. sthágati, sthagayati «покриває, закутує», гр. στέγω «покриваю», лат. tego «тс.», лит. stógas «дах», стсл. **о-стегъ, о-стежь** «одяг». — CIC 194; Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Горяев 439; Brückner 87; Holub—Kop. 98; Machek ESJČ 83; Kluge—Mitzka 124; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще **стíг.** — Пор. **дах.**

[**дéка**[2]] «залізна платформочка з дірочками на чотирьох колесах, для піджарювання м'яса» Я, [*дéко*] «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки, сковорода» Мо, Л, [*дéчко*] «тс.» (зменш.) Мо; — запозичення з польської мови; п. (заст.) deka «лист з бляхи, на якому печуть пиріжки», очевидно, пов'язане з н. Décke «покришка». — Див. ще **дéка**[1].

[**дéка**[3]] «десять грамів» Ж, [*дико*] «тс.» О; — запозичення з польської мови; п. (розм.) deka, як і ч. слц. слн. deka, deko, схв. (розм.) *дѐка* «тс.», є результатом скорочення складного слова dekagram. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Sł. wyr. obcych 138. — Див. ще **дека-.**

дека- (перший компонент складних слів типу *декагрáм, декалíтр, декагóн*); — р. болг. м. *дека-*, бр. *дэка-*, п. ч. слц. вл. deka-, схв. *дѐка-* «тс.»; — у складі відповідних слів запозичено із західноєвропейських мов (пор. н. Dekagramm,

Dekalíter, англ. decagram(me), decalitre, фр. decalitre, decagone), у яких походить з гр. δέκα «десять», спорідненого з псл. desętь, укр. *дéсять*. — CIC 194; Kopaliński 202. — Див. ще **дéсять.** — Пор. **деци-.**

декабри́ст (іст.), *декабри́зм;* — бр. *дзекабры́ст*, п. dekabrysta, ч. děkabrista, слц. dekabrista, вл. dekabrist, болг. *декабри́ст*, схв. *дека̀брист(а)*, слн. dekabrîst; — запозичення з російської мови; р. *декабри́ст* з'явилося в 30-х роках XIX ст. як назва учасника повстання проти російського самодержавства 14 грудня 1825 р.; утворено від р. *дека́брь* «грудень» (пор. укр. ст. *декабрь*, XIV ст.), запозиченого у давньоруську мову з латинської через середньогрецьку; лат. december «грудень» пов'язане з decem «десять», спорідненим з псл. desętь, укр. *дéсять* (у римському календарі грудень був десятим місяцем, оскільки рік починався з 1-го березня). — Шанский ЭСРЯ I 5, 52; Фасмер I 495; Holub—Lyer 123. — Див. ще **дéсять.**

декагра́м — див. **грам, дека-.**

дека́да, *дека́дник, дека́дний, подека́дний;* — р. болг. м. схв. *дека́да*, бр. *дэка́да*, п. вл. нл. dekada, ч. слц. слн. dekáda; — запозичення з французької або німецької мови; фр. décade «декада, десятиріччя», н. Dekáde «десяток; декада» походять від гр. δεκάς, род. в. δεκάδος «десяток; декада», спорідненого з лат. decem «десять», псл. desętь, укр. *дéсять*. — CIC 194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 123; Klein 407. — Див. ще **дéсять.** — Пор. **дека-.**

декада́нс, *декаде́нт, декадентúзм, декаде́нтство;* — р. *декада́нс*, бр. *дэкада́нс*, п. dekadencja, ч. dekadence, слц. dekadencia, болг. *декаде́нтство*, м. *декаденција*, схв. *декадàнса, декадèнција*, слн. dekadénca; — запозичення з французької мови; фр. décadence «занепад; період занепаду в мистецтві» походить від слат. dēcadentia «занепад», утвореного за допомогою латинського префікса dē-, що означає рух униз, від cadere «падати», спорідненого з дінд. śad- «відпадати, випадати», вірм. cacnum «падати, знижуватись», кімр. cesair «град». — CIC 194; Шанский ЭСРЯ I 5, 53; Kopaliński 203; Holub—Lyer 123; БЕР I 334; Dauzat 230; Klein 407; Walde—Hofm. I 128. — Див. ще **де-.**

дека́н[1] «керівник факультету у вузі; [чин католицького священика] Ж», *дека́нат, дека́нство,* [*дека́нат*ик] «квота для декана» Ж, [*дека́нова*] «дружина декана» Ж, [*дека́нівна*] «дочка декана» Ж, ст. *дзіеканъ* «чин католицького священика» (XVIII ст.); — р. болг. м. *дека́н* «керівник факультету», бр. *дэка́н*, п. dziekan «керівник факультету; чин католицького священика», ч. děkan, слц. dekan, схв. *дèка̄н*, слн. dekàn «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. decanus «десятник, старший над десятьма (монахами, солдатами та ін.)», лат. decānus «десятник (у римському війську)» утворене від decem «десять», спорідненого з псл. desętь, укр. *дéсять*. — CIC 194; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 203, 249; Holub—Kop. 98; Holub—Lyer 123; Machek ESJČ 113; БЕР I 334; Kluge—Mitzka 126; Klein 405. — Див. ще **дéсять.**

дека́н[2] — див. **дика́н.**

декати́рувати (текст.), *декатиро́вка, декати́рува́ння, декатирува́льник, декатиро́ваний, декати́рований;* — р. *декати́ровáть*, бр. *дэкаці́раваць*, п. dekatyzować, ч. dekatovati, слц. dekatovat', схв. *декатирати*, слн. dekatírati; — запозичення з французької мови; фр. décatir «декатирувати» утворене за допомогою префікса dé- від catir «лощити (тканини); (ст.) тиснути, пресувати; ховати, приховувати», пов'язаного з нар.-лат. *coactire, утвореним від лат. coactus «примус, спонука», спорідненого з cōgere «збирати, ущільнювати; примушувати», яке було утворене за допомогою префікса co- (варіант префікса-приймéнника cum, спорідненого з псл. kъ, укр. *к*) від agere «діяти; гнати, переслідувати». — CIC 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 54; Фасмер I 495; Горяев 88; Kopaliński 203; БЕР I 335; Dauzat 149; Walde—Hofm. I 23—24, 242. — Див. ще **а́гент, де-, к.**

декламáція, *деклама́тор, деклама́ційний*

ний, декламувáти, ст. *деклямовати* «виразно читати літературний твір» (XVII ст.);— р. болг. *деклáмация*, бр. *дэкламáцыя*, п. deklamacja, ч. deklamace, слц. deklamácia, вл. нл. deklamacija, м. схв. *деклáмација*, слн. deklamácija;— запозичення з латинської мови; лат. dēclāmātio «вправа в красномовстві, декламація» утворене від dēclāmāre «вправлятися у виголошенні промов, декламувати», що є префіксальним похідним від clāmāre «кричати, закликати, оголошувати», спорідненого з гр. καλέω «кричу», псл. *kolkolъ «дзвін», укр. [*колокíл*].— CIC 195; Kopaliński 203; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 227; Pokorny 548—549.— Див. ще **де-, колокíл.**

декларáція, *деклáративний, декларувáти*, ст. *деклярація* «оповіщення, заява», *деклярувати* «оголошувати» (XVI ст.);— р. болг. *деклáрация*, бр. *дэкларáцыя*, п. deklaracja, ч. deklarace, слц. deklarácia, вл. нл. deklaracija, м. схв. *декларáција*, слн. deklarácija;— запозичення з латинської мови; лат. dēclārātio «вислів, прояв» пов'язане з dēclārāre «оголошувати, виражати», що є префіксальним похідним від clārāre «висвітлювати, пояснять», пов'язаного з clārus «гучний; ясний, світлий; зрозумілий», спорідненим з лат. clāmāre «кричати».— CIC 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 55—56; Фасмер I 495; Kopaliński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 410; Dauzat 231; Walde—Hofm. I 228; Pokorny 548—549.— Див. ще **деклáмація.**

дéко — див. **дéка**[1], **дéка**[2].

декóкт, ст. *декокт* (XVIII ст.);— р. *декóкт*, бр. *дэкóкт*, п. ч. слц. dekokt, слн. dekókt;— запозичення з латинської мови; лат. dēcoctum «відвар» пов'язане з dēcoqui «відварюю, варю», утвореним за допомогою префікса dē- із значенням відділення або завершення дії від coquo «варю», спорідненого з дінд. pácati «варить, пече», ав. pačaiti «тс.», гр. πέσσω «варю», псл. *pekti, укр. *пектú*.— CIC 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 56; Фасмер I 495; Kopaliński 204; Klein 348, 411; Walde—Hofm. I 270—271.— Див. ще **де-, пектú.**— Пор. **кок**[2].

декольтé, *декольтóваний, декольтувáти;*— р. *декольтé*, бр. *дэкальтэ́*, п. dekolt, ч. слц. слн. dekolté, болг. м. *деколтé*, схв. *дèколтē;*— запозичення з французької мови; фр. décolleté «декольте» пов'язане з décolleter «декольтувати; (ст.) знімати з шиї хусточку», утвореним за допомогою заперечного префікса dé- від collet «комірець» — демінутивної форми від col «комір», пов'язаного з cou «шия», що продовжує лат. collum «тс.», споріднене з гот. hals, дангл. heals, нвн. Hals «тс.»; ie. *q^{u}el- «крутити, вертіти» (до семантики пор. р. *вертéть — вóрот, воротни́к*).— CIC 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57; Фасмер I 495; Holub — Lyer 124; БЕР I 335; Dauzat 186, 187, 211, 231; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **де-.**— Пор. **кольé.**

декорáція, *декорáтор, декóрум, декоративний, декораційний, декорувáти;* — р. болг. *декорáция*, бр. *дэкарáцыя*, п. dekoracja, ч. dekorace, слц. dekorácia, вл. dekoracija, м. схв. *декорáција*, слн. dekorácija;— запозичення з середньолатинської мови; слат. decorātio «оздоба, прикраса» пов'язане з decorāre «прикрашати», утвореним від decus (род. в. decoris) «краса», спорідненого з decēre «прикрашати; личити», дінд. daśasyáti «робить честь», ав. dāšta- «зберігати(ся)», гр. δέκομαι «приймати, сприймати», можливо, також з цсл. **десити** «знайти», **досити** «тс.», схв. *дèсити* «зустріти», укр. [*судóсити*] «тс.».— CIC 195; Шанский ЭСРЯ I 5, 57—58; Kopaliński 204; Holub—Lyer 124; БЕР I 335; Klein 411; Walde—Hofm. I 330—331.

декрéт, *декретувáти*, ст. *декрет* «наказ, постанова» (XVI ст.), *декретовати* «видавати декрет» (XVII ст.);— р. болг. м. *декрéт*, бр. *дэкрэ́т*, п. ч. вл. dekret, слц. слн. dekrét, схв. *дèкрет;* — запозичення з латинської мови; лат. dēcrētum «постанова» пов'язане з dēcernere «вирішувати», утвореним за допомогою префікса dē- від cernere «враховувати, помічати, вирішувати», спорідненого з гр. κρῑ́νω «відділяю, вибираю, вирішую», гот. hrains «чистий», лит. krìjas «óбід решета», лтс. krija «луб», псл. *krajь, укр. *край*.— CIC 196; Richhardt 42; Шанский ЭСРЯ I 5, 58; Фасмер I 495;

Kopaliński 204—205; Holub—Lyer 124; Holub—Kop. 98; БЕР I 335; Walde—Hofm. I 205—206; Klein 411. — Див. ще **де-, край.**

делега́т, *делега́ція, делегува́ти;* — р. болг. м. *делега́т,* бр. *дэлега́т,* п. вл. delegat, ч. слц. слн. delegát, нл. delegacija, схв. *делѐгāт;* — запозичено з латинської мови, очевидно, через польське посередництво; лат. dēlēgātus «посланець» є дієприкметником від dēlēgāre «відправляти, доручати», утвореного за допомогою префікса dē- від lēgāre «відправляти послом», спорідненого з lex (род. в. lēgis) «закон». — CIC 196; Шанский ЭСРЯ I 5, 59; Фасмер I 496; Kopaliński 205; Holub—Lyer 124; БЕР I 336; Klein 418; Walde—Hofm. I 779—780, 789—790. — Див. ще **де-, лега́льний.**

делікате́с, *делікате́сний;* — р. болг. м. *деликате́с,* бр. *далікатэ́с,* п. delikates(y), ч. слц. вл. delikatesa, схв. *делика̀тес, деликатѐса,* слн. delikatésa; — запозичення з французької мови; фр. délicatesse «ніжність, вишуканість, легкість» утворене від délicat «ніжний, смачний, вишуканий», що походить з лат. dēlicātus «тс.». — CIC 196; Шанский ЭСРЯ I 5, 60; Фасмер I 496; Holub—Lyer 124; Dauzat 235; Klein 419. — Див. ще **делика́тний.**

делика́тний, [*делика́ція*] «делікатність» Ж, *делика́тничати,* ст. *деликатъ* «розпещена людина», *делькатъ* «тс.», *делектоватися* «розкошувати», *деликацкый* «витончений» (XVII ст.), *деликатный* «тонкий, м'який», *делькатный* «м'який» (XVIII ст.); — р. *деликáтный,* бр. *далікáтны,* п. delikatny, заст. delikat «розпещена людина», ч. delikátní, слц. delikátny, болг. м. *деликáтен,* схв. *дѐликатан,* слн. delikáten; — через польську мову запозичено з французької; фр. délikat «ніжний, тонкий» походить від лат. dēlicātus «тс.», дієприкметника від *dēlicāre, спорідненого з dēlicere «зманювати, спокушати», утвореним за допомогою префікса dē- від lacio, lacere (<*laqu-iō) «тс.», пов'язаного з laqueus «петля, пута», дальші етимологічні зв'язки яких залишаються не зовсім ясними. — CIC 196; Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ I 5, 60—61; Фасмер I 496; Holub—Lyer 124; БЕР I 337; Dauzat 235; Gamillscheg 309; Kluge—Mitzka 126; Klein 419, 856; Walde—Hofm. I 336—337, 744—745.

[**деля́**] «ведмежа або вовча шуба», ст. *делія, дѣлія, дельа* (XVI ст.), *дельа, делюра, дельрка* (XVII ст.); — р. ст. *дылѣя* (вид одягу), п. delia «плащ, верхній чоловічий одяг», delja, [delura, deljura], заст. telej, talej «тс.»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; може бути виведене від тур. telli «затканий, гаптований золотими та срібними нитками», пов'язаного з tel «нитка; дротина»; п. delia зіставляється також із тур. degiley, degle (вид одягу) (Sł. wyr. obcych 141). — Тимч. 691.

[**делóнний**] «гарний» Ж, [*дел(ь)óний*] «ніжний, гарний», [*дельóна*] «гарна дівчина» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. deli «стрункий, ставний, гарний, милий», delien «струнко, гарно, люб'язно», очевидно, запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво сербохорватської; схв. *дѐли* «сміливий, хоробрий», *дѐлија* «молодець, хоробра людина» походять від тур. deli «гарячий; запальний, хоробрий; божевільний, шалений», яке зводиться до ар. delil «дурний». — Bárczi 49; MNTESz I 608; Skok I 390; БЕР I 336—337.

[**дель**] «перегородка в хліві» Я, [*дéлі*] «тс.» Я, *дели́на* «дошка, брусок», *дели́ння* (зб.), ст. *делевати* «будувати з дилів» (XVI ст.); — п. [del] «дошка, балка», deliny «підлога, паркет», ч. [delina] «підлога з дощок», вл. delčica «кахель; дошка (шкільна); паркет», нл. dela «дошка», delany «зроблений з дощок», delkany, delkaty «тс.», delowáś «вистилати підлогу дошками»; — через посередництво польської мови запозичено з нижньонімецької; снн. dele «підлога; сіни; тік», нн. dēl(e) «тс.» пов'язані з нвн. Diele «дошка, підлога». — Sławski I 185; Machek ESJČ 83, 114; Kluge—Mitzka 131—132. — Див. ще **диль**[1].

[**дéльва**] «бочка, діжка» Я, ст. *делва* (XVII ст.); — р. церк. *дéлва, делвь,* др. *делва, дельвь, девль, дьлы, дьли, дълы* (род. в. *дьлве*) «тс.», болг. *дéлва* «великий глиняний посуд з двома ручками», стсл. **дълы**; — псл. dьly/dely (род. в. dьlъve/

delъve) «бочка, діжка» споріднене з лат. dōlium «тс.», ірл. delb <*delgā- «форма», дкімр. delu «фігура», кімр. delw «тс.»; ie. *del- «обробляти»; з цим же коренем пов'язують укр. *дóля, долóня;* Боев (БЕ 1965/1, 14) вбачає в болг. *дéлва* запозичення в праболгарську мову з аланської; виводиться також (Кримський Розвідки 57, 209—210) від ар. dalw «цеберка» (пор. Скорчев БЕ 1956/2, 163). — Фасмер I 496; Преобр. I 178; Младенов 124; БЕР I 336; Трубачев Рем. терминол. 241—245; ЭССЯ 5, 210; Bern. I 252; Trautmann 55; Walde—Hofm. I 364—365; Pokorny 194—195.

дéльта «гирло річки, розгалужене на рукави»; — р. *дéльта*, бр. *дэ́льта*, п. ч. слц. вл. delta, болг. м. *дéлта*, схв. *дȅлта*, слн. délta; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. Délta, фр. англ. delta «тс.» походять від назви грецької літери Δ «δέλτα», форму якої нагадує розгалужене гирло річки (спочатку *дельтою* називалося гирло Нілу); гр. δέλτα за походженням є гебрайським словом dā́let, варіантною формою до déleth «двері», спорідненого з фінікійським daleth, ак. daltu, угаритським dl «тс.»; назва літери була зумовлена подібністю її первісного написання (у фінікійців) до форми дверей. — CIC 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 338; Klein 398, 420; Dauzat 236.

дельфíн, ст. *делфинъ* (XVII ст.); — р. *дельфи́н*, бр. *дэльфíн*, др. *дельфисъ*, п. вл. delfin, ч. слц. слн. delfín, болг. *делфи́н*, м. *делфин*, схв. *дèлфӣн;* — через посередництво латинської і, можливо, німецької мов (лат. delphin, delphinus, нім. Delphín) запозичено з грецької; гр. δελφίς (род. в. δελφῖνος) «дельфін» пов'язане з δελφύς (анат.) «матка», яке зіставляють з дінд. gárbha-ḥ «утроба; зародок», ав. garəwa «тс.», gərəbuš- «молода тварина», стсл. **жрѣбѧ**, укр. *жереб'я́;* назва дельфіна зумовлена подібністю форми тіла тварини до анатомічного органа (Kretschmer DLZ 1893, 170), або, скоріше, тим, що дельфіни належать до живородних (Скорчев БЕ 1956/2, 161). — CIC 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Фасмер I 497; Holub—Lyer 124; Holub—Kop. 135; БЕР I 338; Dauzat 236; Klein 223, 420, 473; Frisk I 362—363; Boisacq 174—175; Pokorny 473. — Див. ще **жеребéць.**

демагóг, *демагóгія, демагогíчний;* — р. болг. м. *демагóг*, бр. *дэмагóг*, п. ч. вл. demagog, слц. слн. demagóg, схв. *дема̀гог;* — запозичення з грецької мови; гр. δημαγωγός «народний вождь; демагог» є складним утворенням з основ іменника δῆμος «народ, країна», спорідненого з дірл. dām «натовп; послідовник», дкімр. dauu «залежний, підлеглий», кімр. daw(f) «зять», дкорн. dof «тс.», і прикметника ἀγωγός «ведучий», пов'язаного з ἄγω «веду, жену», спорідненим з лат. ago «тс.»; негативного значення слово *демагóг* набуло ще в давньогрецькій мові. — CIC 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 63; Holub—Lyer 124—125; БЕР I 339; Klein 421; Dauzat 236; Frisk I 380—381; Boisacq 10—11, 182. — Див. ще **а́гент.**

демаркáція, *демаркаці́йний;* — р. болг. *демаркáция*, бр. *дэмаркáцыя*, п. demarkacja, ч. demarkace, слц. demarkácia, м. *демаркациóнен*, схв. *дèмаркацибнӣ*, слн. demarkácija; — через посередництво французької мови (фр. démarcation) запозичено з іспанської; icп. demarcación походить від demarcar «позначати кордон», утвореного за допомогою префікса de- (з лат. dē-) від marcar «позначати», пов'язаного з marca «відмітка (кордону)», що відповідає свн. marke «тс.». — CIC 197; Шанский ЭСРЯ I 5, 64; Holub—Lyer 125; БЕР I 339; Dauzat 236, 461; Klein 421. — Див. ще **де-, мáрка.**

[**дéмгатися**] «підніматися, випрямлятися; набиратися духу» Ж; — неясне.

[**деменíти**] «довго десь баритися» Ж; — неясне.

дéменó «кермо» Г, СУМ, НЗ УжДУ 15, [*дéмен*] «корма, стерно, кермо Пі, Бі; лавка на човні; човен Ж», [*деменá*] «лавка на човні; човен» Ж, [*демíн*] «човен» Ж, [*деменцик*] «стерновий» Бі, [*дéменний*] «тс.», [*дементовáти*] «керувати судном» Бі; — р. [*дéмень*] «кермо», болг. *димéн, дюмéн*, схв. ст. *дȕмен* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. dümen ([demen]) «кермо» походить від іт.

timóne «кермо, стерно, штурвал, дишло», яке зводиться до лат. tēmo (род. в. tēmōnis) «дишло», спорідненого з двн. dīhsala, діcл. þīsl, прус. teansis «тс.» і далі з ав. thanjayeiti «тягне», псл. tęgnǫti, укр. *тягти́*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 84; Макарушка 7; БЕР I 469; Bern. I 259; Mikl. EW 46; TEI I 288; Räsänen Versuch 142; Walde—Hofm. II 658. — Див. ще **ди́шло, тягти́**.

Деме́нтій, *Доме́тій*, [*Де́мко*] Ж, ст. *Дометій* «свыше дарованый» (1627); — р. *Деме́нтий*, бр. *Дзямéнцій*, др. *Доментии*, схв. *Доментијан*, стсл. **Дометии**, **Доменътии**; — через посередництво церковнослов'янської і середньогрецької мов (сгр. Δομέτιος) запозичено в давньоруську мову з латинської; лат. Dometius, Domitius пов'язане з domitio «повернення додому, на батьківщину», що виникло через проміжну форму domuitio «тс.» із словосполучення domum itio «тс.», в якому domum «додому» є зн. в. слова domus «дім», спорідненого з псл. domъ, укр. *дім*, а itio «ходіння, рух» пов'язане з itāre «ходити», īre «іти», спорідненим з псл. iti, укр. *іти́*; виводиться також (Петровский 94; Сл. вл. імен 207) від лат. domāre (діеприкм. domitum) «приборкувати». — Фасмер I 497; Корш Сб. Дрннову 55; Constantinescu 45; Walde—Hofm. I 369—370, 406—409. — Див. ще **дім, іти́**.

Деми́д, ст. *Демидовъ* (прикм., 1472), *Діомидъ* «дивенъ съвѣтникъ або славно съвѣщател» (1627); — р. *Деми́д*, заст. *Диомид*, бр. *Дзямíд*, др. *Диомидъ*, стсл. **Диомидъ**, **Диомидии**; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. Διομήδης є складним словом, перша частина якого пов'язана з Διόσ, род. в. від Ζεύς «Зевс», спорідненого з псл. dьnь, укр. *день*, *дивúтися* та ін., а друга містить основу дієслова μήδομαι «піклуюся, охороняю; обмірковую», етимологічно не зовсім ясного. — Сл. вл. імен 207; Беринда 201; Петровский 94; Constantinescu 44; Bogdan Romanoslavica 3, 289; Frisk I 396, 610—611, II 223. — Див. ще **день**.

[**демика́ти**] «рвати» Ж, [*подемика́ти*] «поламати, потрощити» ВеУг, [*роздими́кати*] «розбити, роздробити» Ж, [*роздими́чити*] «тс.» Ж; — ч. [demikát] «їжа з сиру», слц. rozdemikat' «розкидати (по кусках, по частинах)», demikát «їжа з покришених бринзи та хліба»; — запозичення із східнороманських мов; молд. *думика́* «дрібно нарізувати, кришити (харчові продукти); жувати», *думика́т* «кусок», рум. dumicá «кришити, дрібно різати», dumicát «кусок; їжа з покришеного хліба, пшона» походять від лат. *dēmīcāre «подрібнювати», утвореного за допомогою префікса dē- від mīca «крихта, крупинка», спорідненого з гр. μικρός «малий, короткий», двн. smāhi «малий, незначний, низький», smāhen «зменшувати», дангл. smēalīc «дрібний; точний», діcл. smār «малий», нвн. Schmach «ганьба», schmähen «лаяти, ганьбити». — Machek ESJČ 114; Crânjală 248; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 84; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 123; Walde—Hofm. II 85. — Див. ще **де-, мікро-**.

демікото́н «напівбавовняна тканина», *демикото́н* КІМ, [*микито́н*], *демікото́новий*, *демикото́новий*, [*микито́новий*]; — р. *демикото́н*, бр. *дэмікато́н*, слц. demikotón, болг. *деми́кото́н*, *димикато́н*; — запозичення з французької мови; фр. demicoton «тс.» є складним словом, утвореним з основ demi «половина», що походить від нар.-лат. dīmedius «половинний», пов'язаного з лат. dīmidius «тс.», утвореним за допомогою префікса dis- (dī-) «роз-» від прикметника medius «середній», спорідненого з псл. *medja, укр. *межá*, і ϙoton «бавовна», запозиченого через посередництво італійської мови з арабської (ар. qoṭon, qúṭun «тс.»). — CIC 1951, 183; Фасмер I 498; Vrabie Romanoslavica 14, 139; Korsch AfSlPh 9, 497; БЕР I 391; Dauzat 211, 236; Klein 360; Walde—Hofm. I 353, II 57—58. — Див. ще **дис-, межá**.

демісезо́нний, *демісезо́н*; — р. *демисезóнный*, бр. *дэмісезóнавы*, п. demi-saison, болг. *демисезóнен*; — запозичення з французької мови; фр. demi-saison «демісезонне пальто; напівсезон», є складним словом, утвореним з основ demi «половина» і saison «сезон». — CIC 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 64—65; Kopaliński 207;

БЕР I 339; Dauzat 236, 646; Klein 422.— Див. ще **демікотóн, сезóн.**

[**дéмки**] «бокові стінки дивана»;— очевидно, пов'язане з [*дýна*] «перина», *дýти, дму* (пор. [*обдéмок*] «людина, що об'їлася, із здутим животом»).— Див. ще **дýти**[1].— Пор. **дýна, подýшка.**

[**дéмнáти**] «запрошувати до столу; підбадьорювати, підганяти» Г, Ж, [*деменýти*] «штовхнути»;— запозичення з молдавської мови; молд. *ындемнá* «спонукати, закликати, підганяти» походить з лат. *indeminare «тс.» (пор. також фр. emmener «відводити, відвозити»), утвореного з прислівника inde (<*im-de) «звідти», який складається з займенникової форми im (від is) та прийменника dē «з, від», і дієслова mināre «поганяти», спорідненого з лат. mīnti «м'яти», псл. mętі, укр. *м'я́ти;* початкову частину *ын-* в українській мові опущено; менш переконливе пов'язання (Scheludko 131) з рум. demn «достойний, гідний».— Vrabie Romanoslavica 14, 139; Puşcariu 71—72; Walde—Hofm. I 692, II 90.— Див. ще **де-, його́, м'я́ти.**

[**дéмня**] «димар; горно; кузня» Ж, [*дúмня*] «тс.» Ж;— власне українське утворення, пов'язане з основою дієслова [*дúмати*] «дути (міхом)», [*об-демáти*] «обчищати» (власне, «обдувати»); паралелізм **е:и** в реєстрових іменниках відповідає діалектному паралелізму голосних у коренях відповідних дієслів.— Див. ще **дúмати.**— Пор. **дóмна.**

демобілізáція, *демобілізóваний, демобілізувáти;*— р. болг. *демобилизáция,* бр. *дэмабілізáцыя,* п. demobilizacja, ч. demobilizace, слц. demobilizácia, вл. demobilizacija, м. схв. *демобилизáција,* слн. demobilizácija;— запозичення з французької мови; фр. démobilisation «демобілізація» походить від дієслова démobiliser «демобілізувати», утвореного за допомогою заперечного префікса dé- (з лат. dē-) від mobiliser «мобілізувати, приводити в рух», пов'язаного з прикметником mobile «рухливий, пересувний», який походить від лат. mobilis «тс.».— CIC 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 65; Holub—Lyer 125; Dauzat 229, 479; Klein 422.— Див. ще **де-, мобільний.**

демократія, *демократ, демократúзм, демократизáція, демократúчний, демократизувáти,* ст. *демокрáція* (XVII ст.);— р. *демокрáтия,* бр. *дэмакрáтыя,* п. demokracja, ч. demokracie, слц. demokracia, вл. нл. demokratija, болг. *демокрáция,* м. *демократија,* схв. *демокрáтија,* слн. demokracija;— запозичення з грецької мови; гр. δημοκρατία «народне управління» є складним словом, утвореним з основ іменника δῆμος «народ» і дієслова κρατέω «правити, володіти; бути сильним», пов'язаного з κράτος «сила, влада».— CIC 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 66—67; Фасмер I 498; Holub—Lyer 125; Holub—Kop. 98; БЕР I 340; Klein 422; Frisk II 8—10.— Див. ще **аристокрáт, демагóг.**

дéмон, [*дúмін*] Я, *демонíзм, демонíчний,* ст. *дѣмонъ* (XV ст.);— р. болг. м. *дéмон,* бр. *дэ́ман,* др. *демонъ, дѣмонъ,* п. demon, ч. слц. слн. démon, схв. *дèмōн, дȇмон,* стсл. **демонъ, дѣмонъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено у давньоруську з грецької; гр. δαίμων «божество; дух; душа померлого; диявол» пов'язане з δαίομαι, δαίω «ділю, розподіляю» (як дперс. baga- «бог», псл. bogъ з ав. baga- «доля» або дінд. bhága- «доля; той, хто наділяє; пан» з bhájati «наділяє»), а також з δῆμος «народ, країна».— CIC 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 67; Фасмер I 498; Преобр. I 178; Holub—Lyer 125; БЕР I 340; Klein 423; Frisk I 340—342; Boisacq 162.

демонстрáція, *демонстрáнт, демонстрáтор, демонстратúвний, демонструвáти,* ст. *демонстрáція* «вияв, показ» (XVII ст.);— р. болг. *демонстрáция,* бр. *дэманстрáцыя,* п. demonstracja, ч. demonstrace, слц. demonstrácia, вл. нл. demonstracija, м. схв. *демонстрáција,* слн. demonstrácija;— запозичення з латинської мови; лат. dēmonstrātio «показування» пов'язане з dēmonstrāre «показувати», утвореним з допомогою префікса dē- від monstrāre «тс.», яке через mōnstrum «знак, призвістка» пов'язується з moneō (<*monéjō) «нагадую, попереджаю», що є формою каузатива до memini (<*mémonai) «пам'ятаю», спорідненого з гр. μέμονα «прагну, пригадую» з неповною редуплікацією кореня

*men- «думати», засвідченого також у лат. mens «розум, мислення», псл. pamęťь, укр. *пáм'ять*. — СІС 198; Шанский ЭСРЯ I 5, 68; Фасмер I 498; Koraliński 208; Holub—Lyer 125; БЕР I 340; Klein 423, 1000; Walde—Hofm. II 65—67, 69—70, 107, 109—110. — Див. ще **де-, пáм'ять.**

деморалізáція, *деморалізóваний, деморалізувáти;* — р. болг. *деморализáция*, бр. *дэмаралізáцыя*, п. demoralizacja, ч. demoralizace, слц. demoralizácia, м. схв. *деморализáција*, слн. demoralizácija; — запозичено через російську мову з французької: фр. démoralisation утворене за допомогою префікса dé- із значенням заперечення, відсутності чогось, що зводиться до лат. dē- «тс.», від moral «моральний», яке походить від лат. mōrālis «тс.». — СІС 199; Шанский ЭСРЯ I 5, 69; Holub—Lyer 125; Dauzat 484. — Див. ще **де-, морáль.**

Дем'я́н, *Дам'я́н,* [*Демáнь* Ж, *Демня́н*], *Дéмко, Демýсь* Я, *Дéмо,* [*Демканя* ВеЛ, *Димáнь* Ж], ст. Demian (1395), *Даміанъ* «злопитатель» (1627); — р. *Демья́н*, заст. *Дамиáн*, бр. *Дзям'я́н*, др. *Даміанъ*, п. Damian, ч. слц. Damián, вл. Demjan, болг. *Дамя́н*, схв. Damijan, Damjan, слн. Damijan, стсл. **Дамианъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Δαμιανός, можливо, пов'язане з іменем богині Δαμία або з дієсловом δαμάζω «підкорюю»; вважається також (Илчев 155) запозиченням з гебрайської мови. — Сл. вл. імен 207; Петровский 94; Constantinescu 44.

денатурáт, *денатурáнт, денатурáтник, денатурáція, денатураційний, денатурóваний, денатурувáти;* — р. болг. *денатурáт*, бр. *дэнатурáт*, п. denaturat, ч. слц. denaturát, м. *денатурúра* «денатурує», схв. *денатýрисати* «денатурувати», слн. denaturácija; — терміни, пов'язані з лат. denaturatus «позбавлений природних властивостей», утвореним за допомогою префікса de-, що означає відсутність чогось, від nātūra «природа; природні властивості»; пор. фр. dénaturer «зробити неприродним». — СІС 199; Шанский ЭСРЯ I 5, 70; Sł. wyr. obcych 144; Holub—Lyer 126; РЧДБЕ 186. — Див. ще **де-, натýра.**

дéнде — див. **дé-не-дé.**

[**дендéра**] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.», [*дентéра* ВеБ, *дендерева* Mak, *дендерево* Mak, *диндéра, дúндéрево, дúвдéрево, дúвдерев*] «тс.»; — п. dendera, denderewa, dziędziera, dzięgdzierawa, dzięgdzierzawa, dziendziera «тс.» (з укр.); — неясне; визнання за вихідну форми *дивдерево* (Brückner 112) здається сумнівним.

дендувáти — див. **дúнда.**

де-не-; — складова частина неозначених займенників [*дéнеякий* Ж, *денекóтрий* Ж, *денехто* ВеБ] та прислівника [*де-не-куда*] ВеБ, що виникли в результаті контамінації неозначених форм типу *деякий* і ст. *нѣякий* чи п. niejaki (з пізнішою нефонетичною зміною *нѣ* в *не-*). — Див. ще **де**[2]. — Пор. **дé-не-дé.**

дé-не-дé, [*дéнде*]; — р. [*где-нéгде*] «зрідка», бр. *дзе-ні-дзе* «місцями»; — очевидно, неточна калька п. gdzieniegdzie «тс.», утвореного з прислівників gdzie «де» і неозначеного niegdzie «десь» (пор. р. *нéгде*, стсл. **нѣкъдѣ**, псл. nĕkъde), у якому початкове неозначене nie- (<nĕ-) при калькуванні було сприйняте як заперечне nie- (<ne-). — Cyran Przysłówki polskie 45—46. — Див. ще **де**[1], **не.** — Пор. **де-не-.**

[**дéнéжка**] «дрібна монета; 1/4 копійки», [*деньгáй*] «багатий», [*денéжний*] Ж, ст. *денга, деньга* (XV ст.), *денежний* «вартістю в одну деньгу» (XVIII ст.); — р. *дéнежка*, похідне від *дéньгá*, мн. *дéньги*, ст. *денежька* (XV ст.), *деньга, денга* (XIV ст.), *тенка* (XV ст.), п. ст. dziengi (з р.); — запозичено, очевидно, в давньоруську мову з тюркських; пор. чаг. täṇkä «срібна монета; металеві гроші», чув. *тенкĕ* «срібна монета, карбованець», каз. туркм. ккалп. *теңге* «монета», башк. тат. *тәңкә* «карбованець», узб. *танга* «дрібна срібна монета; металеві гроші»; джерело тюркських слів вбачають у перс. dānag «монета» (сперс. dāng «тс.», дперс. danake), звідки також вірм. dang, dank «дрібна монета»; думка про зв'язок р. *дéньгá* з тюрк. tamga «мітка, штемпель», damga «тс.» (Френ De origine vocabuli rosici denьgi, Ka-

зань, 1815; Mikl. EW 39; TEl 1, 281; Nachtr. 1, 26; Горяев 88; Преобр. I 179; Срезн. I 653) вважається застарілою.— Шанский ЭСРЯ I 5, 71—73; Фасмер I 499; Шипова 119; Brückner 109; Bern. I 183—184; Korsch AfSlPh 9, 496; Lokotsch 38; Егоров 242—243; Horn 118; Hübschmann 134; Ramstedt 395; Räsänen ZfSlPh 20, 449—450; MSFOu 98, 127—129.

Деніс, *Деніско*, ст. *Дениско* (1430), *Діонисій* (1627);— р. *Денис*, заст. *Дионисий*, бр. *Дзяніс*, др. болг. *Дионисий*, п. Dionizy, ч. Dionis, Dionýsius, слц. Dionýz, схв. Dionysius, слн. Dionizij, стсл. **Дионисии**, **Дионисъ**;— запозичено через церковнослов'янську мову в давньоруську з грецької; гр. Διονύσιος походить від імені бога Διόνῡσος «Діоніс», за припущенням, фракійсько-іллірійського.— Сл. вл. імен 207; Петровский 94; Constantinescu 44; Frisk I 396.

денисе́на (сорт черешні), [*дени́сена*] «тс.» Я;— р. *денисе́на* «тс.»;— походить від нім. Dönissens Knorpelkirsche «черешня Денісена», утвореного за прізвищем особи, що вивела цей сорт у Німеччині (Dönissen); на українському й російському грунті відбулося зближення з ім'ям *Дени́с*.— Атлас плодов России, вып. IV, СПб., 1903, 559.

[**де́нниця**[1]] (дитяча хвороба);— др. *дъна* «подагра», п. dna «артрит», ст. dnność «подагра», denna niemoc «ломота в костях», dnawa niemoc «тс.», ч. dennička «пропасниця», dna «хвороба суглобів», слц. dna «подагра», болг. *дъ́на* «хвороба», *дна* «тс.», *дъно* «дитяча хвороба», схв. [*дна*] «колька», ст. *дна* «хвороба», стсл. **дъна** «хвороба», **дьна** «тс.»;— неясне; пов'язувалося з псл. dъno «дно, глибина; нутрощі» і, далі, «хвороба внутрішніх органів» (Bern. I 245; Sławski I 149; Machek ESJČ 121); зіставлялося з р.-цсл. **дъгна** «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63); вважається також результатом контамінації ie. *dhēigᵘh- «колоти, різати», звідки цсл. **дъгна**, лит. dýgti «пробивати, проникати» та dъno «дно» (БЕР I 457).— Фасмер I 517—518; ЭССЯ 5, 173—174.— Пор. **денча́нка, дна.**

[**де́нниця**[2]] (бот.) «перстач, калган, Potentilla erecta, Potentilla tormentilla»;— як назва лікарської рослини пов'язане з [*дна*] «матка» (див.).

[**денча́нка**] «сліпа кишка» ВеНЗн, [*задне́на ки́шка*] «тс.» ВеНЗн;— ч. [denník] «перший шлунок у жуйних тварин; товста кишка; сліпа кишка», denní střevo «сліпа кишка», ст. denník «живіт», вл. deno «шлунок жуйної тварини; товста кишка», нл. deno «черево; шлунок у тварин», болг. [*дъ́няк*] «сліпа кишка», [*дънешник*] «тс.», [*дъ́нек*] «шлунок тварини», *дъ́нка* «ковбаса із свинини», слн. dánka «пряма кишка; сорт ковбаси», [denka] «тс.»;— похідне утворення від псл. dъno «дно, глибина; нутрощі».— Machek ESJČ 121; Bezlaj ESSJ I 94.— Див. ще **дно.**— Пор. **дна, де́нниця**[1].

денщи́к «солдат у царській армії, що прислужував офіцерові»;— бр. *дзянщы́к*, ч. denščík, děnščik;— запозичення з російської мови; р. *денщи́к* утворено за допомогою суфікса *-щик* від *день* (пор. давнішу форму *деньщи́к*), можливо, під впливом фр. de jour «черговий», утвореного від jour «день» (пор. пізніше р. *дневáльный*).— Шанский ЭСРЯ I 5, 71—72; Фасмер I 499.— Див. ще **день**

день, *де́нни́к* «щоденник; загородка для худоби; [метелик Diurna Ж]», [*дне́вник*] «тс.» Г, Ж, [*денни́ця*] «ранкова зірка», [*девни́ця* Ж, *денни́чка* ВеБ, *девни́чка* ВеБ, *дивни́чка* ВеБ, *дівни́цка* ВеБ, *демни́ця* ВеБ, *демни́чка* ВеБ] «тс.», [*де́ньки*] «оденки» Ж, *дни́на*, [*дні́вка*] «робочий день» Ж, [*де́ньщиця*] «чергова жінка в сім'ї, яка протягом дня обслуговує сім'ю за столом» Я, [*день-де́ничкі*] «з дня на день» Ж, *де́нний*, [*денічний* Ж, *дне́вний* Ж], *днюва́льний*, [*дня́ний*], [*дни́нськи*] «щоранку» Ж, [*дни́нцьки*] «тс.» Ж, *дня́ми* (присл.), *дні́ти* «світати», [*деніти*] «тс.» Ж, *днюва́ти*, [*дновáти*] «тс.» Ж, [*задня́*] «вдень» Я, *наперед-о́дні*, *оде́нки* «зібрання жінок у зимові дні для рукоділля», *оде́ньки* «тс.», *оде́нчичка* «жінка, що прийшла на оденки», *переддень*, *передо́день*, *переднівáти* Пі, *поде́нний*, *поде́нне*, *поде́нка* (ент.), [*поде́нька*] «тс.» Ж, *поде́нник*, *поде́нщик*, *поде́нщина*, *уде́нішній*, *уде́нь*, [*уде́нно*] Ж;— р. *день*, бр. *дзень*, др. *дьнь*, п. dzień, ч. den, слц. deň, вл. dźeń, нл. źeń,

полаб. dan, болг. м. *ден*, схв. *дȃн*, слн. dán, стсл. **дьнь**; — псл. dьnь «день»; — походить з ie. *di-n- «ясний, блискучий», що є суфіксальним поширенням слабого ступеня кореня *dei- «ясніти, блищати», представленого в лит. dienà «день», лтс. diena, прус. deinan (зн. в.) «тс.»; споріднене також з дінд. dínam «день», ірл. denus «проміжок часу», гот. sin-teins «щоденний», лат. nūndinae (мн.) «9 днів, проміжок між двома торжищами»; ie. *dei-/di- з іншими суфіксами (-eu-, -u- і т. д.) засвідчене в назвах неба та богів: дінд. dyáuḥ «небо», лат. deus «бог», Jovis, Juppiter, гр. Ζεύς, а також у кімр. dyw «день», псл. diviti sę, укр. *дивúтися*. — Критенко Вступ 516, 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 72; Фасмер I 498—499; Преобр. I 179; Sławski I 195; Brückner 109—110; Machek ESJČ 114; БЕР I 341—342; Skok I 379—380; Bezlaj ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 213—214; Bern. I 253—254; Meillet RÉS 5, 10—11; BSL 27, 126—127; Топоров 318—319; Trautmann 55; Skardžius ZfSlPh 26, 376; Pokorny 183—186; Specht 13, 159. — Пор. **дивúтися**.

[**де́нька**] «калюжа» Ж; — очевидно, пов'язане з *дно*, пор. [*оде́ньки*] «залишки на дні», *оде́нки*, *поде́нки*, р. *подóнки*, п. odenki, oddenki, podenki «тс.». — Див. ще **дно**.

департа́мент; — р. *департа́мент*, бр. *департа́мент*, п. вл. departament, ч. слц. слн. departement, болг. *департаме́нт*, схв. *департмȁн;* — запозичення з французької мови; фр. département «департамент, управління, відомство» походить від départir «розділяти», утвореного за допомогою префікса dé- «від-, роз-» (з лат. dē- «тс.») від partir «ділити на частини», пов'язаного з partie «частина», що зводиться до лат. pars (род. в. partis) «тс.». — CIC 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; Klein 427; Dauzat 238. — Див. ще **де-**, **па́ртія**.

депе́ша; — р. болг. заст. м. *депе́ша*, бр. *дэпе́ша*, п. depesza, ч. depeše, слц. depeša, схв. *дèпеша*, *депèша*, слн. depéša; — запозичення з французької мови; фр. dépêche «депеша» утворено від dépêcher «швидко відправляти, прискорювати; (ст.) усувати перешкоди, звільняти», пов'язаного через антонімічне дієслово від тієї ж основи empêcher «заважати, перешкоджати» з слат. impedicare «спіймати в пастку», утвореним від лат. pedica «петля, пастка; пута», яке походить від лат. pes (род. в. pedis) «нога». — CIC 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 73—74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Klein 427; Kluge—Mitzka 127; Dauzat 238, 275. — Див. ще **де-**, **педа́ль**.

депó, *депóвець*; — р. болг. м. *депó*, бр. *дэпó*, п. слц. depo «склад, депо», ч. depo, depot «тс.», вл. depot, схв. *дèпō*, слн. depó; — запозичено через посередництво російської мови з французької; фр. dépôt «склад, депо» (ст. depost) походить від лат. dēpositum «річ, віддана на зберігання», пов'язаного з dēpōnere «складати, залишати», що є префіксальним утворенням від pōnere «класти». — CIC 200; Шанский ЭСРЯ I 5, 74; Фасмер I 499; Holub—Lyer 126; БЕР I 343; Dauzat 239; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще **де-**, **по́за**[1].

депре́сія, *депресúвний;* — р. *депре́ссия*, бр. *дэпрэ́сія*, п. depresja, ч. deprese, слц. depresia, вл. depresija, болг. *депре́сия*, м. *депресија*, схв. *депрèсија*, слн. depresíja; — інтернаціональний термін (фр. dépression, н. Depression, англ. depression, іт. depressione), утворений від лат. dēpressio «заглибина», пов'язаного з dēprimere «придавлювати, принижувати», що є префіксальним похідним від premere «давити». — CIC 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 75; Holub—Lyer 126; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 360. — Див. ще **де-**, **прес**.

депута́т, *депутáція*, [*депутóваний*] Я, [*депутатóваний*] Ж, ст. *депутат* «посол, делегат» (XVII ст.), *депутовати* «посилати» (XVI ст.); — р. болг. м. *депутáт*, бр. *дэпутáт*, п. deputat, ч. слц. слн. deputát, вл. нл. слн. deputacija, схв. *депȕтāт;* — запозичення з латинської мови; лат. dēputātus «призначений, посланий, уповноважений» (слат. «особа, послана до двору імператора») пов'язане з dēputāre «передавати, вважати», утвореним за допомогою префікса dē- від putāre «обмірковувати, впоряд-

ковувати; різати, очищати». — СІС 201; Шанский ЭСРЯ І 5, 75; Фасмер І 499; Holub—Lyer 127; Holub—Kop. 99; БЕР І 343; Dauzat 239; Klein 429; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **де-, ампута́ція.**

дер (вигук, що імітує крик птаха деркача та інші звуки), *дер-дéр* «тс.; дитяча гра з тріскачкою», *дéркати* «видавати звук *дер*», *деркота́ти* «тс.; деренчати, торохтіти», *деркоті́ти, дерча́ти* «тс.», [*дéркало*] «дитяча іграшка» Я, [*деркатьóло, деркáч*] «тс.» Я, *дерчáк* (ент.) «комаха (з породи коників)»; — ч. drkati «торохтіти», drkotiti «тс.; деренчати», слц. drkat' «торохтіти», drkotať «цокотіти зубами», нл. derkotaś «торохтіти», схв. *дрктати* «дрижати, тремтіти», слн. drkotáti «торохтіти»; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *дир.* — Machek ESJČ 128. — Пор. **дир.**

[**дéрба**] «дерен», [*дерби́на*] «дернина», [*дербіна́*] «гущавина, хащі; цілина, переліг» Л, [*дербóвий*], [*дéрбати*] «знімати дерен», [*дербувáти*] «тс.»; — р. [*дерба́*] «переорана цілина; переліг, порослий дерном», [*дербина́*] «тс.», [*дербúть*] «дряпати, шкрябати», [*дерéбить*] «тс.», бр. *дзярбáк* «пружинна борона», ч. drbati «дерти, дряпати», drbaný «тертий», слц. drba «нерест», drbať «трясти, скубти», слн. drbácati «шкрябати, чесати, рити»; — псл. *dьrb-/derb- «шкрябати, здирати» походить від ie. *derbh- «тс.», що є поширенням кореня *der- «дерти»; — споріднене з двн. zurba «дерен», нн. torf «дерен, трава», нвн. Torf «торф», дфриз. дангл. turf, діcл. torf(a), шв. torf «тс.», дат. tørv «тс.; дерен; земля», дінд. darbháḥ «трава, купина»; тлумачення ч. drbat як експресивного утворення до ч. dráti (Holub—Lyer 140; пор. також Holub—Kop. 106) непідставне. — Фасмер І 499—500; Преобр. І 179; Bezlaj ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 219; Трубачев Рем. терминол. 238—240; Sł. prasł. III 62—63; Bern. I 211, 254; Kluge—Mitzka 783; Pokorny 211—212. — Пор. **дорóбайло.**

[**дербáк**] «ледар, негідник; каліка» Ж, [*даребак*] «ледар, негідник» ВеЛ; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. darebák «негідник, шалапут; ледар», як і ч. darebák «негідник, шалапут», dareba «тс.», п. [darebak, darembak, darębak] «тс.», daremnik «робітник, що працює задарма; дармоїд, негідник, шалапут; мала дитина», пов'язане з darebný (daremný) «даремний», утвореним від dar «дар», що відповідає укр. *дар*; на українському грунті слово *дербáк* деетимологізувалося. — Machek ESJČ 110; Holub—Kop. 96; Holub—Lyer 121. — Див. ще **дар, дáти.**

дéрбі (спорт.) «змагання для трирічних і чотирирічних коней»; — р. болг. м. *дéрби*, бр. *дэ́рбі*, п. ч. слц. derby, схв. *дèрби*, слн. dêrbi; — запозичення з англійської мови; англ. Derby «дербі, щорічні кінні змагання в Епсомі» походить від прізвища лорда Дербі (Derby), який вперше провів ці змагання. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ І 5, 76; Kopaliński 212; Holub—Lyer 127; Klein 430.

дéрбник (орн.) «сокіл, Aesalon columbarius»; — р. *дéрбник* «тс.», [*дербничóк*] «яструб, Falco vespertinus», бр. *дзéрбнік* «Aesalon columbarius», п. dzierba «сорокопуд, Lanius L.»; — пов'язане з *дéрба* «дерен» (пор. р. *дерба́* «цілина, переліг, порослий дерном»); назва мотивується тим, що птах тримається відкритих місць. — Преобр. І 179; Горяев 88. — Див. ще **дéрба.**

[**дерва́н**] «дернина» Ж; — р. [*дырва́н*] «переліг», бр. *дзірва́н*, п. dyrwan «тс.»; — через посередництво білоруської мови запозичено з литовської; лит. dirvónas «переліг» походить від dirvà «поле, земля», пов'язаного з dìrti «здирати; звільняти від дерну» (Потебня К ист. зв. IV 18—19), спорідненим з псл. *dьrati, *derti, укр. *дéрти;* е в укр. *дерва́н* з'явилося в результаті вторинного зближення з *дéрба, дéрти* і под. — Fraenkel 96—97. — Див. ще **дéрти.**

[**дерводзю́бка**] (орн.) «дятел» Ж; — складне слово, перша частина якого *дерво-* «дерево» є результатом редукції другої голосної повноголосся у деяких західних говірках, а в другій частині є основа дієслова *дзю́бати;* до словотвору пор. назву цього ж птаха *дзюбдéрево* — з іншим порядком розташування компонентів. — Див. ще **дéрево, дзю́бáти.**

дéрга «рядно; попона; чорний шерстяний жіночий одяг, подібний до за-

паски; ковдра», [*дьо́рга*] «тс.» Л, ст. *дерга* «попона; килимок, коць», зменш. *дережка* (XVII ст.); — п. derha «килим, попона», derka, dera «тс.» (з укр.); — пов'язане з *дже́рга* «запаска з непофарбованої тканини», *джерґа* «ковдра», що є тюркізмами, які на українському грунті зблизилися з утвореннями від коренів der-, *dъrg- (*дерю́га*, *де́рга́ти* та ін.). — Sławski I 144; Brückner 87. — Див. ще **дже́рга.**

[**дерга́н**] «тарган» Ж, [*дергу́н*] «тс.» Ж; — результат зближення слова *тарга́н* з [*де́рга́ти*] (див.).

[**де́рга́ти**] «смикати; чесати клоччя дергальним гребенем Ме», [*дергону́ти*] «смикнути», [*де́рга*] «залізна щітка для чесання прядива Мо; скребло Л», [*де́ргавка, де́рганка* Ме, Мо, Дз, *дергани́ця* Дз, *де́ргачка* Ж, *дергі́вка*] «тс.», [*дерга́р*] «той, хто плете линви з прядива», [*дерга́ч*] «чесальник; знаряддя для витягування цвяхів», [*дергу́н*] «той, що сильно рве Я; (іхт.) йорж Ва», *дергуне́ць* «вид танцю», [*де́ргальний*], *обде́ржини* «зчесана з овчини вовна», [*оді́ржини*] «тс.»; — р. *дёргать* «смикати», бр. *дзерга́ць*, др. *дьргати* «тс.», п. dziergać «чесати льон; гаптувати; обшивати петлі; [трясти, смикати]», ч. drhati «тремтіти; терти (льон)», слц. drgať «смикати, штовхати, трясти», вл. dźernyć «смикати, тріпати», нл. źergaś «тс.», полаб. dargnǫt «смикати, чесати льон», болг. *дъ́ргам* «тягну; чешу льон; [хапаю]», слн. dŕgati «терти, чесати»; — псл. *dъrgati «обробляти льон, обдирати його стебла (зривати головки та листя швидким рухом)» продовжує ie. *dergh-, що є поширенням кореня *der- «дерти» формантом -gh-; — споріднене з лит. dirgti «розслабитися», dirginti «подразнювати, збуджувати», лтс. dragât «смикати, рвати», дангл. tiergan «дратувати, збуджувати», снн. tergen «смикати, рвати; збуджувати», targen «тс.», гол. tergen «тягти; смикати; сердити, дратувати», свн. zergan, нвн. zergen «тс.», норв. (розм.) terga «дратувати»; зіставлення з лат. stringo «натягую, стискаю, зриваю» (Machek ESJČ 127—128) викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 76; Фасмер I 500—501; Преобр. I 179—180; Sławski I 195—196; Brückner 110; Schuster-Šewc I 198; Olesch I 148—149; БЕР I 459—460; ЭССЯ 5, 221; Bern. I 254—255; Trautmann 55—56; Fraenkel 96; Matzenauer LF 7, 165; Pokorny 206—210. — Див. ще **де́рти.**

[**дереба́ря**] «пустомолот» Я; — р. [*дере́бить*] «дерти; шкрябати; кричати на все горло; голосно і безладно співати», ч. drb «наклеп, неправда», drbati «терти; наговорювати; зводити наклеп», ст. drbal «наклепник»; — експресивне утворення, пов'язане, можливо, з псл. *derb-/*dъrb- «дерти, шкрябати». — Holub—Lyer 140. — Див. ще **де́рба.** — Пор. **терева́ні.**

де́рево, [*де́рво*], [*дервей*] (бот.) «кривавник, деревій, Achillea millefolium L.» Mak, [*дерева́ч*] (ент.) «скрипун, усач, Cerambyx; усач домовий, Hylotrupes bajulus; (орн.) дятел», [*деревей*] (бот.) «кривавник» Mak, [*деревень*] «тс.» Mak, [*дерев'е́ць*] (ент.) «довгоносик сосновий, Hylobius» Ж, [*деревѝзна*] «деревина» Я, [*деревий*] (бот.) «кривавник» Mak, [*деревиця*] «тс.» Mak, *деревій* (бот.) «кривавник, Achillea millefolium L.; звіробій, Hypericum perforatum L.», [*деревіньо*] «(бот.) кривавник; дерев'яні частини в плузі», [*деревійка*] «горілка, настояна на деревії» Ж, *деревѝна* «дерево; зрубане дерево; дерева», [*дервѝна*] Ж, *деревина́*, [*деревѝще*] «труна; дерев'яна ручка Ж», [*дере́вка*] (ент.) «совка, Xylina» Ж, [*дере́вля́*] «зрубані дерева», *дере́вня* «дерева; будівельний матеріал; [дерев'яний будинок]», [*деревня́*] «дерев'яні частини в плузі», [*деревни́к*] «(бот.) кривавник; жимолость, Lonicera; (орн.) голуб-синяк, Columba oenas Шарл», [*дерев'я́ник*] (бот.) «жимолость», [*деревня́к*] «дерев'яний плуг» Кур, [*дере́вцé*] «частина плуга; весільне гільце», [*дерев'я́ка*] «дерево; поліно», [*дерев'я́ниця*] «дерев'яна нога», *дерев'я́нка* «виготовлений з дерева предмет; [дерев'яна миска; дерев'яний будинок] Ж; (ент.) волохокрилець, Trichoptera Л», [*дерев'я́нки*] «взуття на дерев'яній підошві» Л, [*дерев'я́нці*] «дерев'яні черевики» ВеЛ, [*деревля́нки*] «тс.; саморобні дерев'яні ковзани; дерев'яні гудзики» Мо, [*дерев'я́ччя*] «дерева», [*дирив'я́*] «зрубані дерева» Кур, [*дервени́й*] Я, *деревѝнний*, [*деревѝстий*] Ж,

[*деревки́й*] «твердий, міцний» Я, *деревни́й*, *дерев'я́ний*, [*дервені́ти* Ж, *деревені́ти*, *деревіти* Ж], *дерев'яні́ти*, *здерев'яні́лий*, *задеревіли́й*, *задерев'яні́лий*, *одеревіли́й*, *одеревіти*; — р. *де́рево*, бр. *дзе́рава*, др. *дерево*, п. drzewo, ч. dřevo, слц. drevo, вл. нл. drjewo, болг. *дря́во*, схв. *дрво*, слн. drevó, стсл. **дрѣво**; — псл. *dervo; — споріднене з лит. dervà «сосна; смола», лтс. darva «смола», снн. ter(e), дангл. teoru, дісл. tjara «тс.», кімр. derwen «дуб», гр. δόρυ «дерево, брус, спис», δρῦς «дерево, дуб», дінд. dāru (dru-) «дерево (матеріал)», ав. dauru «дерево», ірл. derucc «жолудь», хет. taru «дерево»; можливо, пов'язане з ie. *der- «дерти» (як «обдерте від кори»). — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер—Трубачев I 502; Преобр. I 180; Sławski I 174; Brückner 101; Machek ESJČ 131; Schuster-Šewc Probeheft 51—52; Sl. Wortst. 14; БЕР I 439—440; Skok I 438—439; ЭССЯ 4, 211—213; Бернштейн Очерк 1974, 156—157; Bern. I 185—186; Mikl. EW 42—43; Trautmann 53; Meillet Études 360, 372; Mühl. — Endz. I 442; Walde—Hofm. I 765; Pokorny 214—217; Specht 54, 139. — Пор. **дро́ва**, **здоро́вий**.

деревори́т «ксилографія»; — фонетично адаптоване запозичення з польської або чеської мови; п. drzeworyt, ч. dřevoryt, утворені з основ іменника drzewo (dřevo) «дерево» і дієслова ryć (ryti) «рити, гравірувати», як і слц. drevoryt, вл. drjeworěz, є, очевидно, кальками нім. Holzschnitt «ксилографія» або гр. ξυλογλυφία «різьба по дереву» — складних слів, у яких перші частини є основами іменників Holz, ξύλον «дерево», а другі пов'язані з schneiden, γλύφω «вирізувати». — SW I 574; Slovník spisovného jazyka českého I 416. — Див. ще **де́рево**, **ри́ти**.

дере́за́ (бот.) «повій, Lycium L.; карагана кущова, Caragana frutex; [плаун, п'ядич, Lycopodium clavatum L; гостриця, Asperugo procumbens L. Mak; настирлива людина; сварка]» Г, Ж, [*дариза*] «повій» Mak, *дерези́на*, *дерезня́к* «жовта акація», [*дерезка*, *дерюза*] «тс.» Mak, [*дерезю́к*] «той, що живе в дерезі; сварлива людина» Я; — р. *дереза́* «жовта акація; підмаренник чіпкий, Galium aparine L. та ін. (переважно колючі або чіпкі рослини)», [*дерю́за*] «тс.», [*деря́жка*] «плаун», бр. *дзераза́*, п. dereza (з укр.), dzierazna, dzieraza «тс.», ч. derezek (бот.) «верес, Calluna», deryzda «підмаренник чіпкий», схв. *дѐрезга* (бот.) «вех, Sium latifolium L.; настурція, Nasturcium officinale та ін.», слн. deréze «залізні кігті, що прикріплюються до взуття»; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *деру́*, *де́рти* (ЭССЯ 4, 205—206; Горяев 89), з *де́ргати* (Преобр. I 180; Фасмер—Трубачев I 502), з *дразни́ти* (Варбот Sl. Wortst. 159—161); можливий зв'язок і з ie. *dhereĝh- «міцний, міцно тримати» (тоді споріднене з дінд. dṛhyati «зміцнює», ав. darəzayeiti «міцно зв'язує», darəza «прив'язка, причіпка», dərəz- «зав'язки, кайдани, пута») або з *дере́н* «кизил», дірл. draigen «терен; дика груша», кімр. draen «терен». — Sł. prasł. III 38—39; Pokorny 258.

де́рен[1], *дерни́на*, [*дерни́ння*] «місце, покрите дерном; торф», [*дерни́ця*] «кусок дерну, вирізаний для годівлі гусят», *дернюка* «дернина», [*дерна́* Л, *дернак* Ж, *де́рня́* Г, Ж, *дерня́г* ВеБ] «тс.», [*дернови́на*] «місце, покрите дерном» Я, [*дерня́к*] «цілина» ЛексПол, [*дерня́нка*] (ент.) «дернова мушка, Myrmica caespitum» Ж, *дерни́стий*, *дерно́вий*, [*дерновиннний*] Я, *дернува́тий*, *дернува́ти*, *задерні́ти* Я, *одерни́ти*; — р. *дёрн*, бр. *дзёран*, *дзярно́*, др. *дьрнъ*, п. darń, [darn], каш. [darna, dzarna], ч. слц. drn, вл. dorn, нл. dern, derno, болг. *дрън* «грудка, кусок», слн. dŕn «дерен», стсл. **дрънъ** «тс.»; — псл. *dьrnъ «дерен», субстантивований пасивний дієприкметник від derǫ, dьrati «дерти»; — споріднене з лит. dirti «зрізати дернину», дінд. dīrṇáḥ «розщеплений», кімр. darn «частина, кусок»; малоймовірний зв'язок з лат. frons «листя, зелень», гр. θρόνα «квіти, трави» (Solmsen KZ 35, 474—476). — Шанский ЭСРЯ I 5, 82; Фасмер I 504; Варбот Этимология 1965, 111; Преобр. I 182; Sławski I 138; Brückner 85; AfSlPh 39, 12; Machek ESJČ 128; БЕР I 437; Младенов 153; Bezlaj ESSJ I 115;

ЭССЯ 5, 224—225; Bern. I 256; Pokorny 206—208.— Див. ще **де́рти.**

дере́н[2] (бот.) «кизил, Cornus L.; терен Мо», [*дере́нка*] «кизил (рослина і плід); ожина» ВеНЗн, [*деренівка*] «настойка на дерені», [*дереня́к*] «тс.», [*дерень*] «кизил» Mak, [*дрінка*] «тс.» Mak;— р. *дёрен*, [*дере́н*, *дерён*], п. dereń, ст. deren «барбарис, Berberis vulgaris L.» (з укр.), drzon «тс.», ч. dřín «дерен», слц. drieň, вл. drěn, нл. dŕon, болг. *дрян*, м. *дрен*, схв. *дрѐн*, слн. drèn «тс.»;— псл. *dernъ, найімовірніше, пов'язане з derǫ, dьrati і паралельне до псл. *dьrnъ «де́рен»; сюди ж тоді слід віднести каш. [dřon] «колючки», полаб. dren «тс.», однак, оскільки кизил колючок не має, Бернекер припускає перенесення назви колючих кущів барбарису на кизил за схожістю плодів обох рослин і разом з тим зіставляє псл. *dernъ з дінд. dhāráyati «тримає, підпирає», лат. firmus «міцний» через тверду деревину кизилу (пор. нвн. Hartriegel «дерен, бірючина» < двн. hart-trugil «тс.»); можливий також зв'язок з дірл. draigen «терен; дика груша», кімр. draen «терен», двн. dirnbaum «дерен», що зіставляються з гр. τρέχνος «пагін, гілка» (Schuster-Šewc Probeheft 51; Pokorny 258); недостатньо аргументований погляд (Machek Jm. rostl. 170—171; ESJČ 131; Skok I 435—436) на псл. *dernъ як на рефлекс субстратної назви, що відбилася також у двн. tyrn «дерен», dirnbaum «тс.», нн. dirnlein, dierli, лат. cornus.— Фасмер—Трубачев I 502—503; Преобр. I 181; Sławski I 143—144; Brückner 87; Budziszewska 287; БЕР I 440; Bezlaj ESSJ I 112; ЭССЯ 4, 208—209; Sl. prasl. III 44—45; Bern. I 184.— Див. ще **де́рти.**— Пор. **де́рен**[1].

[**дереня́ти**] «задирати голову» Я;— власне українське експресивне утворення на базі дієслова *де́рти* (пор. *де́рти но́са* «пихато поводитися»).— Див. ще **де́рти.**

дереньката́ти, *деренькоті́ти*, *деренча́ти*, [*дзеренча́ти*], *дренча́ти*, *дре́нькати*, *деренча́ло*, *дре́нькіт*, *дереньку́чий*, *деренча́тий*, *деренчли́вий;*— р. *тре́нькать*, ч. drnkotati, drnkati, drnčeti, слц. drnkat', drnčat', болг. *дрънкам*, м. *дрнка*, схв. *дрнкати*, слн. drẹncati;— звуконаслідувальні утворення, пор. вигуки [*дрень*], ч. слц. drnk, болг. *дрън.*— Machek ESJČ 128.

[**де́рес**] (бот.) «гірчак, Polygonum L.», [*дересен*] «спориш, Polygonum aviculare L.» Mak, [*дересеня*] «Polygonum» Mak, [*де́ресень*] «Polygonum minus», [*дереси́на*, *дря́сен*] «водяний перець, Polygonum hydropiper L.»;— бр. *драсён* «гірчак», п. drest, drzest «гірчак», ч. dresnek, схв. *дресен*, dresan, слн. drésen «тс.»;— остаточно не з'ясоване; реконструюються псл. *dersьnъ, *dręsьnъ, *derstъ, *dręstъ, споріднені з dristati, оскільки корінь рослини використовувався при лікуванні шлункових захворювань, пор. інші назви гірчака: укр. *дристу́н*, *дрестун*, р. *завязный корень*, *завязник*, *животный корень*, *черевная трава*, схв. *желудњак*, *дриставец* (Меркулова Очерки 41—42); пов'язується також з *рде́сник* (бот.) «Potamogeton L.», причому обидві форми розглядаються як результат деетимологізації псл. *nerstьnъ, оскільки обидві рослини часто ростуть у воді, і в їх заростях нереститься риба (Machek Jm. rostl. 89; ESJČ 510; пор. Bezlaj ESSJ I 113; SW I 571); форма [*дере́с*] виникла з [*де́ресень*] і под., можливо, під впливом назви дуже поширеної рослини *ве́рес*, яка також росте по вологих місцях.— ЭССЯ 5, 110—111.— Пор. **не́рест, рдесник.**

[**дере́ч**] «утеча» Ж;— експресивне утворення, пов'язане з *де́рти* в значенні «швидко бігати, утікати»; *-еч* з'явилося в цьому слові, можливо, під впливом синонімічного *втéча.*— Див. ще **де́рти.**— Пор. **драпа́к, дря́пати.**

[**дере́ча**[1]] (бот.) «дереза, Lycium barbarum» Ж;— очевидно, пов'язане з *де́рти*, оскільки дереза має колючки, або є експресивною видозміною назви *дере́за́* (див.).— Пор. **дери́пліт.**

[**дере́ча**[2]] (бот.) «сорт кислих вишень»;— очевидно, пов'язане з *де́рти* (пор. *дерти у роті*, *горлі* — про щось терпке на смак, гірке й под.).— Moszyński JP 37, 377.— Див. ще **де́рти.**

[**де́реш**] «чалий кінь або віл», [*дéриш*] «тс.» Па, [*дире́ишка*] «чала кобила» Па, [*дерешува́тий*] «чалий; укритий шерх-

лим льодом (про шлях); трухлявий, порохнявий Л», [*дирешкува́тий*] «чалий» Па; — п. deresz «сіруватий, сивуватий; лава, на якій б'ють», ч. dereš «лава, на якій б'ють», слц. dereš «тс.», схв. dereš «чалий кінь», dereška «чала кобила», *дѐреж* «лава, на якій б'ють»; — запозичення з угорської мови; уг. deres «вкритий інеєм; білуватий; сіруватий» (deres ló «сірий кінь») є похідним від der «іній»; значення «лава, на якій б'ють» є переносним, виникло на грунті угорської мови в XVIII ст. (пор. р. *кобы́ла* «дошка, до якої прив'язували для покарання батогом»). — Лизанець Вопр. фин.-уг. языкозн. 3, 160; Lizanec I 111; Sławski I 144; Zaręba JP 31, 118; Brückner 87; Machek ESJČ 115; Bárczi 50; MNTESz I 619.

держа́ти «тримати; [управляти; мати за дружину]», [*державува́ти*] «царствувати» Я, [*дéржа*] «ручка» Ж, *держа́ва, дéржáва* «міцність; маєток; влада», *держа́вець* «володар; поміщик Пі», [*держа́вина*] «держава» Я, [*держа́вище*] «тс.» Ж, [*держа́вка*] «пристрій для закріплення різців на стругальних верстатах», *держа́вник* «державна людина; монарх», *держа́вність*, [*дéржаво*] «міцність», [*державува́ння*] Я, *держа́вця* «намісник», *держа́к* «ручка; [нижня частина кужівки; стебло соняшника Я]», *дéржално* «ручка», [*дéржало*] «тс.», *держа́льник*, [*держа́н*] «ручка» Ж, [*держа́нка*] «колодочка ножа» Л, [*дéржанце*] «ручка ложки», *держа́чка* «бильце», [*дéрживо*] «утримання», [*дéржівнó*] «держак, ручка; частина мотовила; нижня частина кужівки», [*держýк*] «держак», *держа́вний*, [*держа́вський*] Ж, *дéржаний* «не зовсім новий», *держкúй* «чіпкий; стійкий», [*вдéржливий*] Ж, *вúдержка*, [*вúдержалий*] «витривалий» Ж, *видéржливий, додéржувати, здéржатися*, [*здéржка*] Ж, *здéржаний, здéржливий, здéржаність, задéржка, невдéржка, невдержúмий, невдéржний* Ж, *невúдержний, невидéржúмий, недодéржка, нездéржний, неповздéржний* КІМ, *неповздéржливий* КІМ, *одéржати, одержáвити, одержúмий, одéржувач, передéржанець, передéржка, передéржувати* «тримати деякий час, [зберігати крадене]», *піддéржка, повздéржливість* «стриманість» Нед, *придéржка*, [*придéржниця*] «тюрма» Нед, [*удéрж*] Нед, *удержáвлення, удéржка, удéржувач* Нед; — р. *держáть*, бр. (заст.) *дзяржáць*, др. *дьржати*, п. dzierżyć, ст. і діал. dzi(e)rżeć, ч. držeti, слц. držať, вл. dźeržeć, нл. źaržaś, полаб. dirzĕt, болг. *държá*, м. *држи*, схв. *дȓжати*, слн. držáti, стсл. **дрьжати**; — псл. *dʰr̥žati «тримати; володіти» походить з ie. *dheregh- «тримати; міцно тримати; міцний»; — споріднене з ав. drāǰaŋhe «тримати, мати при собі, вести»; зіставлення з гр. τρέφομαι «міцнію» (майб. ч. θρέψομαι), τρέφω «годую, живлю (*утримую)», лат. fortis «сильний», foretus «тс. (*добре відгодований)», дінд. dṛ́mhati «робить міцним», dṛḍhá̀ḥ «міцний», ав. darəzayeiti «міцно зв'язує, прив'язує», dərəz- «зав'язки, кайдани, пута» (Ernout—Meillet I 250; ЭССЯ 5, 231), з гр. δράσσομαι «обнімаю, хапаю», атт. δράττομαι «тс.» (Bern. I 258), з псл. *dʰr̥z- «дерзкий», лит. diřžti «тверднути», diřžas «ремінь» (Преобр. I 181; Brückner 110) недостатньо переконливі. — Шанский ЭСРЯ I 5, 78; Фасмер I 503; Machek ESJČ 130—131; БЕР I 460—461; Skok I 448—449; Bezlaj ESSJ I 119; Boisacq 138—139; Walde—Hofm. I 535—536; Pokorny 254.

дерза́ти «насмілюватися», [*дерза́тися*] «збиратися з силами» Ж, [*дерзýн*] «сміливець» Ж, [*дéрзость*] Ж, *дерза́ння, дéрзкість, дерзкúй* «жорстокий, міцний; сміливий», *дéрзосний*, [*одéрзнути*] «одужати, поправитися» Ж; — р. *дерза́ть*, бр. *дзёрзкі*, др. *дьрзати*, п. dziarski «бадьорий, сміливий», ст. darznąć «дерзнути», каш. [dzërzy, dzërski], ч. drzý «зухвалий», ст. drzati «дерзати», слц. drzý, болг. *дръзвам, дръзна*, м. *дрзне* «насмілиться», схв. *дȓзнути*, слн. dŕzniti si «насмілитися», стсл. **дрьзати**; — псл. *dʰr̥zati, утворене від атрибутивного імені *dʰr̥zъ, що продовжує ie. *dhr̥su-; — споріднене з дінд. dhr̥sú-, dhr̥ṣṇú- «сміливий, зухвалий», гр. θρασύς «тс.; гордий», прус. dyrsos «сильний, міцний, сміливий», данг. dyrstig «тс.», а також лит. drąsùs «сміливий», лтс. drũošs «тс.» (з вторинним носовим), гот. gadars (gadaúrsan) «наважитись»; слов.

z замість ie. s, відоме і в інших випадках, у цьому слові загальноприйнятого пояснення не має; думка про запозичення псл. *dъ̑zъ(kъ) з германських мов (Hirt PBrB 23, 332) не аргументована. — Фасмер I 503—504; Шанский ЭСРЯ I 5, 79; Преобр. I 181; Sławski I 190—191; Brückner 85, 108; Machek ESJČ 130; Skok I 447—448; Bezlaj ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 227—229; Bern. I 257; Топоров 349—350.

[дериба́с] (бот.) «дереза, Lycium L.» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *дереза́;* характер видозміни неясний; пор. *дери́пліт.*

[дери́гуз] «обідранець» Я; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дéрти* і основи іменника *гузá* «зад» (див.).

[дерику́чник] «дерій, шкуродер, дерилюд, гнобитель» Ж; — складне слово, перша частина якого є формою імператива 2 ос. одн. від *дéрти* (пор. аналогічні *дери́люд*, схв. *дèрикожа* і под.), а друга, очевидно, пов'язана з *ку́ча* «приміщення для птахів і свиней»; первісне значення — «той, хто обдирає кучі (тобто грабує селян)». — Див. ще **дéрти, ку́ча.**

[дери́пліт] (бот.) «дереза, Lycium L.» Мо; — складне слово, утворене з імперативної форми 2 ос. одн. дієслова *дéрти* та іменника *пліт*; назва зумовлена тим, що дереза в селах найчастіше росла вздовж тинів (плотів), а іноді й сама виконувала роль тину (пор. *живоплíт* «дереза»); перша частина слова пов'язана з тим, що колюча дереза дряпається (дере). — Див. ще **дéрти, пліт.**

[деркáвий] «заїка, заїкуватий» Ж; — ч. drkavý, drkotavý «переривистий» (про мову та ін.), слц. drkotavý «який багато й швидко говорить»; — звуконаслідувальне утворення.

деркáч (орн.) «Crex crex L.», *[дергáч, дерчáк]* «тс.» ВеНЗн, *деркачá* «пташеня деркача», *деркачиня* «тс.», *[дéрти]* «видавати звук *дер*» (про деркача) ВеБ; — р. *[деркáч], дергáч*, бр. *дзергáч, [дзяргáч], драч*, п. derkacz (можливо, з укр.), [dzierkacz, dyrkacz, drekacz, dziergacz] «Crex crex», derkać «видавати звук *дер*» (про деркача), ч. drkač, болг. *дъ̀ркавец, дъ̀рдáвец*, слн. dérež; — утворення від звуконаслідувального дієслова *дéркати*, пов'язаного з вигуком *дер*, що імітує крик птаха; відповідники з інших слов'янських мов виявляють деякі звукові відмінності звуконаслідувальної основи. — Булаховский Семас. этюды 159, 188—190; ИАН ОЛЯ VII 103; Мовозн. 1948, 43—44; Никончук Карп. диал. и оном. 153—154; Фасмер I 501; Шанский ЭСРЯ I 5, 76—77; Преобр. I 179; Струмінський Slavia 38, 106—107; Sławski I 144; Brückner 87; Machek ESJČ 128; БЕР I 462; Mikl. EW 42. — Див. ще **дер.**

[дерленкотíти] «сумно дзвонити» (про дзвони) Ж; — звуконаслідувальне утворення, результат контамінації форм *дзеленькотíти* і *деркотíти*. — Див. ще **дер, дзелéнь.**

дерлю́га — див. **дéрти.**

дерматúн «тканина, що імітує шкіру»; — р. болг. *дерматúн*, бр. *дэрмацíн*, п. dermatyn, ч. dermatin, слц. dermatín; — через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. dermatine, нім. Dermatín зводяться до гр. δερμάτινος «шкіряний», утвореного від δέρμα (род. в. δέρματος) «шкіра», пов'язаного з дієсловом δέρω «здираю», спорідненим з псл. *derti, укр. *дéрти*. — СІС 201; Шанский ЭСРЯ I 5, 81; Frisk I 368—370. — Див. ще **дéрти.**

дермó — див. **дéрти.**

[дерпáк] (бот.) «драпак, ожина, Rubus fruticosus Ж; (орн.) деркач, Crex crex ВеНЗн»; — результат контамінації основ *драпáк (дряпáти)* і *дéрти* (див.).

дéрти «розривати на шматки; зривати; дряпати; брати зайве, грабувати; карати биттям; поквапно втікати», *дéртися* «розриватися; забиратися високо; [горланити]», *дернýти* «рвонути; взяти зайве; швидко побігти», *деронýти* «тс.», *[деркачувáти]* «бити деркачем» Я, *деркáчитися* «стиратися» (про віник), *дрáти* «розривати на шматки, дерти; здирати, грабувати; дряпати; швидко бігти; [піднімати цілину; переробляти зерно на крупу; терти сиру картоплю ЛексПол]», *дранкувáти* «покривати дранкою», *[дерúга]* «грабіжник» Я, *[де-*

ри́нник] (бот.) «ожина сиза, Rubus caesius L.», *дерій* «грабіжник, шкуродер; напилок», [*дері́ння*] «ганчір'я», *деркáч* «стертий віник», [*дерлю́га*] «ганчірка» Ж, [*дермó*] «груба тканина» Ж, [*дерни́ця*] «дошка» Ж, *дерри́на* «чагарник з колючих кущів», *дерть* «борошно грубого млива», [*дéрти́ця*] «тонка дошка», *деру́н* «грабіжник; хабарник; чесальник вовни; [(іхт.) йорж Ва; окунь Мо]», *деруни́* «оладки з сирої тертої картоплі», [*деру́ха*] «батоги квасолі» Л, *дьор* (у виразі *дати дьору* «втекти»), [*дрáка*] «бійка» Ж, [*дрáло*] «грабіжник» Я, [*дрáля*] «жінка, що скубе пір'я» Ж, [*дрáнець*] «обшарпанець», [*дранé*] «дертий луб для плетіння кошиків» ВеНЗн, [*дрань*] «тс. ВеНЗн; драниця», [*дрáник*] «картоплянник» Л, [*дрáнина*] «цілина» ЛексПол, *дранúця* «дощечка», [*дранúчина*] «тс.», *дрáнка* «тонка дощечка, драниця; подерта, зношена одежина; [обшарпана жінка; їжа з запеченої тертої картоплі ЛексПол]», [*дранняґ*] ЛексПол, [*дрант*] «лахміття», *дрáнтя* «тс.», *дрантúна* «ганчірка; [подерта одежина Ж]», [*дрантю́х*] «подертий мішок» Ме, [*дрань*] «лахміття; драниці», [*дрáнька*] «драниця», [*дрáта*] «гноблення, побори» Пі, [*драч*] «задерика» Ж, [*дрáча*] «здирство, хабарництво; [здирник, хабарник Бі]», [*дрáчка*] «лісопилка; дошка; сварка; задерика Ж]», [*драчúнє*] «тирса» ВеБ, [*дрянь*] «драниця» Ж, *дерíзний*] «задерикуватий», [*деркúй*] «шерехатий», [*дéрти́чний*] «зроблений з дертиці», [*дертки́й*], *дертя́ний* «зроблений з дерті», [*деручки́й*], *дрáний*, [*дранкáвий*] Ж, [*дрантáвий*] «подертий», *дрантúвий* «тс.», [*дрáчний*] «хворий (зуб)» Ж, [*дря́ний*] «пошматований», [*вдúрливий*] «причіпливий» Я, *видирáти*, [*вúдерство*] «здирство» Я, [*вúдертус*] «здирця» Я, [*вúдерця*] «тс.» Я, *здирáти*, [*здрантíти*] Ж, [*здéрка*] (іхт.) «гольян, Leuciscus phoxinus» Ж, *здертя́*, *здирáльник*, *здирáч*, *здúрник*, [*здúрок*] «жир на внутрішньому боці здертої шкіри», *здúрство*, [*здúрця*], *здúрщик*, *здúрщина*, *здір* «нутряне сало», *здирáльний*, [*здúркуватий*] Я, *здúрливий*, [*здúрський*] Я, [*здúрственно*] Я, *задирáти*, [*задéра*] «тріска», [*задерáка*] «задерикувата людина», *задерúка*, *задерíй*, *задúра*, *задирáка* «тс.», [*задерáчка*] «задирка коло нігтя», [*зáдерки*] «тс.» Я, [*задерúжка*] «запал» Я, [*задúришка*] «тс.; задерикувата людина» Я, *зáдúрка* «задерта шкірочка коло нігтя; задерте місце; [сварка]», [*задúрга*, *задúрґа*] «тс.», [*зáдра*] «подряпина», [*задьóр*] «причина сварки, бійки», *задьóра* «задирака», *задерúкуватий*, [*задирáкуватий*, *задирúкуватий*], *задúристий*, *задúркуватий*, *задúрливий*, *задúрчастий* «який має задирки», [*задьóрний*] «задирливий», [*навдéри*] «навтіки», [*навдераńці*, *навдúранці*, *навдьóри*] «тс.», [*надúра*] «подряпина» Ж, [*нáдра*] «тс.» Ж, *обдирáти*, [*обдéртус*] «обідранець», [*обдертю́х*] «тс.» Ж, [*обдирáйло*] «грабіжник» Ж, [*обдúрка*, *обдúрство* Ж, *обдéрливий* Ж], *обдирáльний*, *обдúрний*, *обідрáнець* СУМ, Ж, [*одерáчка*] «гребінь для розчісування льону», *передúр*, [*перéдúрка*] «сварка» СУМ, Ж, [*передрáнтус*] «обідранець» Ж, [*передрáчка*] «сварка», [*перéдри*] (якась хвороба) Нед, [*піддирáти*] «дерти гнізда; брати стільники з вуликів», *піддúр* (гірн.), *піддирáльник* (гірн.), *піддирáч* (гірн.), *піддúрка* (гірн.), [*подерéча*] «побори, податки», *придирáтися*, *придúрливий*, [*продúрини*] «святкування на другий день хрестин», *роздóр* «розбрат», *роздóрний* Нед, *удертя́* «вторгнення», [*удьóрити*] «швидко побігти, втекти»; — р. *драть*, *деру́*, бр. *дзéрці*, др. *дьрати*, *дьрнути*, п. drzeć, ч. dráti, dříti, слц. driet', вл. dřěć, нл. dřěś, полаб. derĕ, болг. *дера́*, м. *дере*, схв. *дéрати*, drijèti, слн. dréti, dêrem, стсл. **дьрати, держ**; — псл. *derti, *dьrǫ і dьrati, derǫ; — споріднене з лит. dìrti «здирати; бити», лтс. dìrât «здирати шкіру», гр. δέρω, аорист ἐδάρην «тс.», дінд. dṛṇā́ti «тріскається, розколюється», ав. dar- «колоти», кімр. darn «шматок, частина», гот. distairan «розривати», данґл. teran «тс.», двн. zerren «руйнувати», нвн. zerren «шарпати, рвати», Zorn «гнів, лють», алб. djerr «знищую, гублю»; ie. *der- «тріскатися; роздирати»; значення «швидко побігти» у *дéрнути* (пор. також р. *драть* «бігти», *удирáть*, п. [drzeć] «швидко бігти», ч. [dere] «біжить», [zdírat] «утікати», слн. dréti «бігти» і под.), можливо, є вторинним,

пор. н. abhauen «утекти», ausreissen «тс.», проте не можна відкидати припущення про зв'язок з дінд. drāti «біжить, поспішає», гр. διδρᾱσκω, δρᾶναι «бігти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186—187; Фасмер I 505; Преобр. I 193—194; Sławski I 173—174; Brückner 100; Machek ESJČ 126, 132; Schuster-Šewc I 167—168; БЕР I 343—344;Skok I 436—438; Bezlaj ESSJ I 113; ЭССЯ 4, 209; 5, 218; Bern. I 185; Мейе ОЯ 175; Trautmann 52; Pokorny 206—208.

дерю́га «товста, груба тканина; рядно, покривало; килим, попона; плахта темного кольору»; — р. *дерю́га́* «груба тканина, ковдра або підстілка з неї», бр. *дзеру́га*, *дзяру́га* «тс.»; — утворене від дієслова *де́рти* за допомогою суфікса *-'уг-;* в українській мові зблизилося з *де́рга* «ковдра; попона; чорна запаска». — Шанский ЭСРЯ I 5, 82—83; Фасмер I 505; Горяев 90; Младенов 125; Mikl. EW 41. — Див. ще **де́рга, де́рти.**

[деря́ба[1]**]** (орн.) «сойка, Garrulus glandarius L.»; — р. [*деря́ба*] «дрізд, Turdus viscivorus L.; юрок, Fringilla montifringilla L.; задирака, крикун», [*деря́бый*] «шерехатий», [*деря́бина*] «подряпина», [*деря́бник*] «колючий чагарник», [*деря́бить*] «шкрябати; плакати; безладно співати; сперечатися, сваритися», п. dzierzba (орн.) «маленька хижа пташка»; — утворення з суфіксом *-'аб-* (*-ęb-) від кореня der- «дерти»; назва птаха зумовлена, очевидно, тим, що сойки нерідко відбирають здобич у дрібних тварин, руйнують гнізда малих пташок; юрки іноді завдають шкоди посівам; менш переконливе пов'язання (Откупщиков 147) назви птаха р. [*деря́ба*] з назвою кущів [*деря́ба, деря́бник*]. — Фасмер I 505; Преобр. I 182; Горяев 90; ЭССЯ 4, 206—207. — Див. ще **де́рба, де́рти.**

[деря́ба[2]**]** «корчма на битому шляху» Пі; — пов'язане з *де́рти* (натяк на грабіжників-корчмарів) та його давніми суфіксальними поширеннями. — Див. ще **де́рти.**

[деря́бка] (бот.) «підмаренник чіпкий, Galium aparine L.»; — р. [*деря́бка*] «тс.; лісова малина та ін.; терка; черства хлібна скоринка; шерехата поверхня», [*деря́бник*] «колючий чагарник», п. dzierzbieniec, dzierzepnica (бот.) «Hamadryas»; — пов'язане з *де́рти*, очевидно, через чіпке стебло або через плоди з гачкоподібними щетинками; пор. інші назви цієї рослини: укр. [*липе́ць*], р. [*лепчи́ца, ли́пкая трава́, липу́чка*], ч. lipkáč, lepký rosmarýn, слц. lipkavec, вл. drapalca, болг. *ле́пка, лепавец*, схв. *липавица, прилипача* і под. — Фасмер I 505; Machek Jm. rostl. 219. — Див. ще **деря́ба**[1].

[деря́бнути] «видати неприємний звук» Я; — р. [*деря́бать*] «дерти, шкрябати; голосно кричати», [*деря́бнуть*] «голосно заспівати; вистрелити»; — очевидно, пов'язане з псл. [*dereb-] «дерти, шкрябати» і є одним з експресивних значень цього кореня; могло виникнути і з *де́рти* за аналогією до *шкрябну́ти*; не виключений також зв'язок із звуконаслідувальним вигуком *дер.* — Фасмер I 505. — Див. ще **деря́ба**[1].

деса́нт, *деса́нтник;* — р. болг. м. *деса́нт*, бр. *дэса́нт*, п. ч. слц. вл. desant, схв. *дèсант*, слн. desánt; — через російську мову запозичено з французької; фр. descente «сходження, спуск; десант» утворено від дієслова descendre «сходити вниз, спускати», пов'язаного з лат. dēscendere «тс.», утвореним за допомогою префікса dē-, що означає рух униз, від дієслова scandere «підійматися, сягати», спорідненого з гр. σκάνδαλον «пастка; спокуса; скандал», дінд. skándati «кидає; стрибає; бризкає», а також з лит. skę̃sti (skę̃sta, skeñdo) «тонути». — CIC 202; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; Kopaliński 214; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 240; Klein 431; Walde—Hofm. II 488. — Див. ще **де-, скандáл.**

[де́сбіч] «праворуч», [*дéсь-бік*] «тс.» Ж, [*десбічний, десьбічний* Ж, *десьбо́чний* Пі], [*поде́сьбіч*] «праворуч»; — власне український складний прислівник, перша частина якого пов'язана з прикметником [*десни́й*] «правий», а другу частину становить основа іменника *бік*; до форми другої частини пор. *обáбіч, правóруч* та ін. — Див. ще **бік, десни́й.** — Пор. **шу́кбіч.**

[**дéсень**] «узор на папері для килима» Мо, *десина́тор* «художник, що створює малюнки для тканин»; — бр. [*дэс*] «візерунок на тканині», п. deseń «візерунок, малюнок; малюнок на тканині, оббивці і под.», ч. desén «візерунок на тканині», слц. dessin «візерунок, малюнок», болг. *десе́н* «візерунок на тканині», схв. *дѐсēн* «візерунок (на тканині)», слн. desén «тс.»; — через польську мову запозичено з французької; фр. dessin «малюнок» є запозиченням з італійської мови; іт. disegno «малюнок» пов'язане з disegnare «малювати; намічати», що походить з лат. dēsīgnāre «позначати, відмічати», утвореного за допомогою префікса dē- від іменника sīgnum «знак, відмітка», до якого зводиться й укр. *сигна́л.* — Brückner 88; Holub—Lyer 127; БЕР I 346; Dauzat 241; Walde—Hofm. II 504—505, 534—535. — Див. ще **де-, сигна́л.**

десе́рт; — р. болг. м. *десе́рт*, бр. *дэсе́рт*, п. deser, ч. слц. dezert, схв. *дѐсерт*, слн. desêrt; — запозичення з французької мови; фр. dessert «десерт, солодка страва, що подається в кінці обіду», є похідним від дієслова desservir «прибирати зі столу», утвореного за допомогою префікса des-, що означає роз'єднання, розчленування (з лат. dis- «тс.») від дієслова servir «служити; подавати на стіл», що походить від лат. servīre «служити». — СІС 202; Москаленко УІЛ 58—59; Шанский ЭСРЯ I 5, 83; Фасмер I 505; БЕР I 346; Dauzat 241, 664—665; Klein 434. — Див. ще **дис-, серва́нт.**

десіторі́ти — див. **деся́тий.**

[**десни́й**] «правий», [*дéсна*] «правиця», *десни́ця* (заст. поет.) «тс.»; — р. *десны́й*, др. *дєсныи*, ч. заст. desnice «правиця», болг. м. *дéсен* «правий», схв. *дѐсан*, слн. désen, стсл. **десн҃ъ** «тс.»; — псл. desnъ «правий»; — споріднене з лит. dẽšinas «тс.», dešinaĩ «праворуч; спритно», dešinẽ «правиця», дінд. dákṣiṇaḥ «правий; південний; діловий, спритний», ав. dašina- «правий», гр. δεξιός, δεξιτερός, лат. dexter «тс.», ірл. dess «тс.; південний», кімр. dehen «праворуч», гот. taíhswa «правий», двн. zëso, алб. djathtë «тс.»; можлива також спорідненість з гр. δέχομαι «приймаю», лат. decet «личить», ie. *dek̑- «подавати». — Фасмер I 506—507; Бурлакова ВСЯ 6, 61; Преобр. I 182; БЕР I 346; Skok I 394—395; ЭССЯ 4, 218—219; Bern. I 187; Mikl. EW 43.

дéспо́т «жорстокий володар» СУМ, Г, *деспоти́зм*, *деспоти́я*, *дéспоцтво* (заст.), *деспоти́чний*, ст. *деспот* «титул сербських володарів» (XVII ст.); — р. м. *дéспот*, бр. *дáспат*, п. ч. слц. despota, вл. despot, болг. *деспо́т*, схв. *деспо̀т*, слн. despót; — запозичення з грецької мови; гр. δεσπότης «володар, господар дому» є давнім складним словом, у якому перша частина δεσ < *δενσ «дому» (род. в.) походить від ie. *dems «тс.», а другою є ie. *potis «пан, володар» (пор. аналогічні дінд. dámpatiḥ «володар», pátir dán, ав. dəng paitiš «тс.»), що виступає також у псл. gospodь, укр. *господь;* сучасне негативне значення слова витворилось у західноєвропейських мовах, пор. н. Despót «жорстокий володар», фр. despote, англ. despot «тс.». — СІС 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 84—85; Фасмер I 507; Преобр. I 182; Горяев 90; Holub—Lyer 128; БЕР I 347—348; Klein 434; Boisacq 179; Frisk I 371; Walde—Hofm. I 369. — Див. ще **господь, дім.**

десть «формат паперу; міра паперу, що дорівнює 24 арк.», [*деста́*] «книга; папір», *дестьови́й*, [*дестóвий*], ст. *десть* «формат паперу; 24 арк.» (XVI ст.), *деста* «тс.» (XVII ст.); — р. *десть*, бр. *дзесць*, болг. *тесте́* «десть; комплект»; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. *деcте* «в'язка, пачка», полов. *дестā*, тур. deste «тс.; дюжина; ручка», кирг. *дecте* «жмуток; ручка», *тecте* «жмуток» походять від перс. *дācте* «в'язка, пачка, жмуток; ручка», *дāст* «рука», спорідненого з ав. zasta- «рука», дінд. hásta- «тс.», лит. pažastìs «пахва»; до семантики пор. фр. main de papier «десть паперу» (букв. «рука паперу»). — Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52, 61; Шанский ЭСРЯ I 5, 86; Фасмер I 507; Преобр. I 182—183; РЧДБЕ 720; Bern. I 187; Mikl. TEI I 283; Trautmann 367; Fraenkel 560; Bartholomae 1685.

деся́тий, *десятерико́вий*, *десятери́чний*, *десяте́рний*, *десяти́нний*, *десяти́нський*, *десяти́чний* Ж, *десятко́вий*, [*де-*

ся́тний] Ж, *деся́тницький, десятча́ний, дéсятеро, десятери́к, десятери́ця, десятерня́, десяти́на, десяти́нець* (іст.) «селянин, що обробляв землю за десяту частину врожаю», [*десяти́нщик*] «тс.» Я, [*десятирня́*] «десять гончарних виробів» Я, *деся́тка, деся́ток,* [*десятýха*] «десята п'ятниця після великодня» Ж, *деся́тник, деся́тничка* «дружина десятника», *десятникíвна* «дочка десятника», *деся́тничок* (заст.) «монета в 10 коп.», [*деся́тництво*] (заст.) «територіальний підрозділ, яким управляв десятник» Я, *деся́цький,* [*десятери́цею*] Ж, *десятери́ти, десяткува́ти, десятникува́ти* «бути десятником», [*десітори́ти*] «говорити десять разів те саме» Ж, *удеся́те, удéсятеро, удесятери́ти;* — р. *деся́тый*, бр. *дзеся́ты*, др. *десятыш*, п. dziesiąty, ч. desátý, слц. desiaty, вл. dźesaty, нл. *źasety*, полаб. *diśǫtě*, болг. *десéти*, м. *дéсетти*, схв. *дèсēтū*, слн. desêti, стсл. **дєсѧтъ**; — псл. *desętъ «десятий» продовжує ie. *dek'm̥tos «тс.», утворене за допомогою прикметникового суфікса *-to- від dek'm̥- «десятка» (пор. лат. decimus «десятий», ав. dasəma-, дінд. daśamá- «тс.»); — з того ж ie. *dek'm̥tos походять лит. dešimtas, лтс. desmitais, прус. dessīmts, гот. taíhunda, гр. δέκατος, тох. A śkänt, тох. Б śkante. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87; Фасмер I 507; Преобр. I 183; Sławski I 197; Brückner 110; ЭССЯ 4, 215—216; Sł. prasł. III 69—70; Bern. I 187; Meillet BSL 29, 29—30; Топоров 333—334. — Пор. **дéсять.**

дéсять, *удесятьóх;* — р. *дéсять*, бр. *дзéсяць*, др. *десять*, п. dziesięć, ч. deset, слц. desať, вл. dźesać, нл. *źaseś*, полаб. disąt, болг. м. *дéсет*, схв. *дèсēт*, слн. desét, стсл. **дєсѧть**; — псл. *desętь «десять» походить з ie. *dek'm̥-t- «десятка», пор. лит. dẽšimt, dešimtìs, лтс. desmit, прус. dessimpts, дінд. daśát-, daśati-, гр. δεκάς, род. в. δεκάδος, діал. tiund; первісно псл. *desętь було основою на -nt-, що згодом, очевидно, за аналогією до утворень типу *pętь «п'ять», *šestь «шість» і под. набула форм відміни на -ĭ; Соболевський (Slavia 5, 453) припускає, що псл. *desętь є контамінацією первісної форми *desę < ie. *dek'm̥- (пор. лат. decem «десять», гот. taíhum, гр. δέκα, ірл. deichn, дінд. dáśa, ав. dasa, вірм. tasn, двн. zëhan, нвн. zehn, тох. śäk) і вторинної *desętъ; про можливий зв'язок ie. *dek'm̥t- із давнім сполученням «дві руки» див. Meillet BSL 29, 36; Walde—Hofm. I 329, а про зв'язок з ie. *dek- «брати» (пор. гр. δέκομαι «тс.») — Machek ESJČS 84. — Шанский ЭСРЯ I 5, 87—88; Фасмер I 507—508; Преобр. I 183; Sławski I 198; Holub—Kop. 99; Machek ESJČ 115; БЕР I 346—347; Skok I 394; Bezlaj ESSJ I 98; ЭССЯ 4, 216—217; Sł. prasł. III 71—72; Мейе ОЯ 24, 344; Bern. I 187; Trautmann 53; Топоров 332—333; Mühl. — Endz. I 459; Frisk I 359—360; Pokorny 192. — Пор. **деся́тий.**

десь[1], [*дéся, дéси Ж*]; — р. [*гдéкося*], бр. *дзесь, дзéсьці*, п. gdzieś, ч. слц. kdesi, нл. *źosy*; — результат злиття неозначеного (і питального) прислівника къде «де, десь» із формами давального (неповнозначного) і (мабуть, пізніше) знахідного відмінків зворотного займенника si (>*сь*, *ś*) і *ся*. — Мельничук Вступ 459. — Див. ще **де**[1], **ся.**

[**десь**[2]] «мабуть»; — р. (розм.) *гдé-то* «тс.; приблизно»; — результат семантичної видозміни *десь*[1] (див.).

дета́ль, *деталіза́ція, дета́льний, деталізувáти;* — р. м. *дета́ль*, бр. *дэта́ль*, п. detal, ч. слц. вл. detail, болг. *дета́йл*, схв. *дèтаљ*, слн. detájl; — запозичення з французької мови; фр. détail «деталь, частка» є похідним від détailler «різати на куски», утвореного за допомогою префікса dé-, що означає віднімання, усування (з лат. dē- «тс.»), від дієслова tailler «різати, краяти», яке продовжує лат. tāliāre «тс.», пов'язане з tālea «кілок, різка, пагін» і споріднене з гр. τᾶλις «доросла дівчина», лит. ст. talokas «молода дівчина», лит. a(t)tólas «отава», дінд. tālaḥ (бот.) «Borassus flabelliformis». — CIC 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 88—89; Фасмер I 508; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 348; Dauzat 242, 697; Klein 435, 1566; Walde—Hofm. II 643.

детектúв; — р. болг. м. схв. *детектúв*, бр. *дэтэкты́ў*, п. detektyw, ч. detektiv, слц. слн. detektív, вл. detektiw; — запозичення з англійської мови; англ. detec-

tive «агент таємної служби розшуку» виникло в результаті скорочення словосполучення detective policeman і субстантивації прикметника, утвореного від detect «відкривати», яке зводиться до лат. dētectus, дієприкметника минулого часу від дієслова dētegere «відкривати», що є префіксальним утворенням (лат. dē- означає брак чогось, усунення) від tegere «закривати, ховати», спорідненого з двн. dah «дах», нвн. Dach «тс.». — CIC 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89; Крысин ВКР 6, 179 —181; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; БЕР I 349; Klein 435; Walde—Hofm. II 654—655. — Див. ще **де-, дах.**

детéктор; — р. болг. м. схв. *детéктор*, бр. *дэтэ́ктар*, п. ч. слц. вл. detektor, слн. detéktor; — інтернаціональний технічний термін (пор. н. Detéktor, фр. détecteur, англ. detector), який виник на основі лат. dētector «відкривач», пов'язаного з дієсловом dētegere «відкривати». — CIC 203; Шанский ЭСРЯ I 5, 89. — Див. ще **детектúв.**

дефéкт, *дефектúвний*, *дефéктний*, ст. *дефектъ* (XVII ст.); — р. болг. м. *дефéкт*, бр. *дэфéкт*, п. ч. слц. вл. defekt, схв. *дèфекат*, слн. defékt; — запозичення з латинської мови: лат. dēfectus «відпадіння, зменшення; недолік, брак» походить від dēficere «не вистачати, бракувати», утвореного за допомогою префікса dē-, що означає брак чогось, усунення, від facere «робити», спорідненого з псл. děti «подіти», укр. *дíти*. — CIC 204; Шанский ЭСРЯ I 5, 94; Фасмер I 509; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 414; Walde—Hofm. I 440—444. — Див. ще **де-, дíти²**.

дефінíція «визначення», *дефінітúвний;* — р. болг. *дефинúция*, бр. *дэфінíцыя*, п. definicja, ч. definice, слц. definícia, вл. definicija, м. схв. *дефинúција*, слн. definícija; — запозичення з латинської мови; лат. dēfīnītio «визначення» походить від дієслова dēfīnio «визначаю, обмежую», утвореного за допомогою префікса dē-, що означає завершення дії, від fīnio «обмежую, встановлюю», пов'язаного з fīnis «кінець, межа»; лат. dēfīnītio є, очевидно, калькою гр. ὁρισμός «розмежування, визначення, умова». — CIC 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 200—201; Holub—Lyer 123; БЕР I 350; Klein 415; Walde—Hofm. I 502—504. — Див. ще **де-, фінáл, фíніш.**

дефíс; — р. болг. *дефúс*, бр. *дэфíс*, ч. divis, слн. divíz; — через посередництво російської мови запозичено з німецької; н. Divís «знак відділення, дефіс» зводиться до лат. dīvīsio «поділ», що походить від dīvidere «розділяти». — CIC 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95; Holub—Lyer 136. — Див. ще **дивíзія.** — Пор. **девíз.**

дефіцúт; — р. болг. *дефицúт*, бр. *дэфіцы́т*, п. deficyt, ч. слц. вл. deficit, м. *дефицит*, схв. *дèфицит*, слн. deficít; — через російську і далі через французьку чи італійську мову (фр. déficit «дефіцит, нестача», іт. déficit «тс.») запозичено з латинської; лат. dēficit «не вистачає, бракує» є формою 3 ос. одн. дієслова dēficere «не вистачати, бракувати». — CIC 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 95—96; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Dauzat 233; Klein 415. — Див. ще **дефéкт.**

деформáція, *деформувáти*, *деформóваний;* — р. болг. *деформáция*, бр. *дэфармáцыя*, п. deformacja, ч. deformace, слц. deformácia, м. схв. *деформáција*, слн. deformácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Deformatión, фр. déformation, англ. deformation походять від лат. dēfōrmātio «позбавлення форми, викривлення», пов'язаного з dēfōrmāre «позбавляти форми», утвореним за допомогою префікса dē-, який означає відсутність, позбавлення чогось, від fōrma «форма». — CIC 191, 205; Шанский ЭСРЯ I 96; Holub—Lyer 123; Klein 416. — Див. ще **де-, фóрма.**

деци- (складова частина похідних назв у метричній системі *(дециметр, дециграм* і под.), які означають десяту частину одиниць виміру, позначуваних основними назвами (напр., *дециметр* дорівнює 1/10 метра)); — р. болг. м. схв. *деци-*, бр. *дэцы-*, п. decy-, ч. слц. вл. слн. deci-; — запозичення з французької мови; фр. déci- виникло шляхом скорочення лат. decima (pars) «десята (частина)», де decima є формою жін. р. від decimus «десятий», що походить від decem «де-

сять», спорідненого з псл. desęťь, укр. *дéсять*. — СІС 205; Шанский ЭСРЯ I 5, 97; Kopaliński 199; Holub—Lyer 122; БЕР I 350; Klein 409. — Див. ще **дéсять**.

дешéвий, *дешеви́зна*, *дешевина́*, [*дешеві́нь*, *дешевня́*], *дешéвість*, *дешеві́ти*, *дешéвшати*, *продешеви́ти(ся)* «занадто дешево продати»; — р. *дешёвый*, ст. *дешевый* (XV ст.), бр. [*дзéшава*] «дешево»; — слово неясного походження; можливо, пов'язане з др. *десити* «знаходити, зустрічати», стсл. **дєсити**, схв. *дèсити* «тс.», *дешáвати* «траплятися», *удешáвати* «влаштовувати, уладнувати, підганяти», ч. ст. podesiti, udesiti; другий ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений в укр. [*судóсити*], бр. [*судошáць*] «зустрічати», др. *доспти* «знаходити», стсл. **дєсити** «тс.»; у такому разі найдавніше значення прикметника *дешéвий* — «зручний, уладнаний»; менш прийнятне зближення з *десни́ця*, стсл. **дєснъ** «правий» (Горяев Доп. 2, 10); малопереконливі тлумачення слова як запозичення з англійської мови (англ. dogcheap «дуже дешевий», Павський у Преобр. I 183) або з тюркських мов (тат. töš- «падати, опускатися», Matzenauer LF 7, 42), а також пов'язання з ав. daŋhu- «країна», дперс. daha- «місцевість, країна» (тоді первинне значення слова — «місцеві продукти», тобто «недорогі продукти», — Pedersen IF 5, 65; Зализняк ВСЯ 6, 34). — Шанский ЭСРЯ I 5, 98—99; Фасмер I 509—510; Булаховський Пит. походж. 139; Преобр. I 183; Грот Фил. раз. II 428; Желтов ФЗ 1876, VI 58; ЭССЯ 4, 219—220; Sł. prasł. III 79; Bern. I 188; Brückner PF 7, 179.

[**дешперува́ти**] «втрачати надію», ст. *десперовати* «тс.», *десперáція* «відчай», *дисперацкый* «безнадійний» (XVII ст.); — р. ст. *десперáция* «відчай», п. desperować «втрачати надію», desperacja «відчай», ч. desperace, розм. dešperace, dišperace «тс.», слц. dešperovať «втрачати надію», схв. *дèшперáтан* «безнадійний», слн. desperát «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. dēspērārе «не мати надії» утворене за допомогою префікса dē-, що означає відсутність, брак чогось, від spērārе «надіятися», яке походить від spēs «надія», спорідненого з псл. spěti, укр. *спíти*. — СІС 203; Фасмер I 507; Kopaliński 214; Holub—Lyer 128; Walde—Hofm. II 573—574. — Див. ще **де-**, **спíти**.

[**дешпетува́ти**] «зчиняти галас, горланити», [*дéшпіт*] «скандал, розгул»; — результат видозміни форм [*бéшпет*] «бешкет», [*бешпéтити*], можливо, під впливом *деспект* (ст.) «зневага». — Див. ще **бéшкет**.

дéщиця «малість, дрібниця»; — власне українське утворення від займенника *дéщо* за допомогою суфікса *-иця*, подібне до *абúщиця*, *нісенíтниця*. — Див. ще **де**[2], **що**.

[**дєди́на**] «село», [*дєдíна*] «тс.» Ж; — запозичення з чеської або словацької мови; ч. dědina «село, провінція», слц. dedina «село» є результатом зміни давнішого значення dědina «дідівське володіння» через проміжні етапи «спадщина від діда», «успадковане село»; пор. укр. ст. *дѣдина* «спадщина», *дѣднина* «тс.» (XIV ст.), др. *дѣдина* «тс.». — Machek ESJČ 113. — Див. ще **дід**[1].

[**дéдя**] «батько», *дя́дьо*, [*дя́дзе* Ж, *дéдя* Мо]; — діалектна фонетична форма слова *дя́дьо* «тс.; дядько», в семантиці якої зберігається давнє об'єднання батька і дядьків у єдиній загальній категорії спорідненості. — Бурячок 46; Трубачев Терм. родства 85; ЭССЯ 4, 227—228. — Див. ще **дя́дя**.

дж (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета в повітрі), *джа* «тс.; (дит.) удар різкою», [*джúкнути*] «видати звук *дж*» (про кулю) Я, [*джáкнути*] «накинутися на їжу, дуже швидко з'їсти» Я; — р. *жи* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [*джвúкнуть*] «хльоснути; швидко щось зробити», бр. *джвыг* (вигук, що відтворює звук від швидкого переміщення предмета), [*джвыгнуць*] «швидко вдарити; побігти»; — звуконаслідувальний вигук, аналогічний до *бжж*, *джиґ*, *дзиґ* і под. — Пор. **джиґ**, **дзиґ**.

джа (спонукальний вигук, яким закликають дітей до порядку, тиші); — бр. *джа* «тс.»; — очевидно, результат взаємовпливу вигуків *ша*, яким закликають до тиші, і *джа*, що наслідує посвист різки. — Див. ще **дж**, **ша**.

[**джаґа́н**] «кирка, мотика», [*джоґа́н*] «палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах», [*джуґа́н* Дз, *джуга́н* Мо, *джиґу́н*] «тс.», *чека́н* «тс.; кайло; бойова сокира», [*чука́н*] «кайло», [*джуґа́тися*] «відштовхуватися палкою з залізним наконечником під час катання» Дз;— р. *чека́н* «кайло; інструмент для карбування; карбоване зображення; карбування; [молоток з довгою ручкою]», бр. *чака́н* «інструмент для карбування; карбоване зображення», др. *чеканъ* «кайло, кирка», п. dżagan «тс.», czagan «тс.; музичний інструмент» (з музичного арго), czakan, czekan «тс.», ч. [čagan] «кайло; кована палка; музичний інструмент», čakan(a), čekan(a) «тс.», слц. čakan «кирка, мотика», болг. м. *чека́н* «молоток», схв. *ча̀каналц* «тс.», слн. čekȁn «ікло»;— запозичення з тюркських мов; чаг. *чакан* «бойова сокира», кирг. *чекан* «тс.», дтюрк. čoγan «палка з загнутим кінцем, ковінька», čögān «тс.» пов'язані з тур. çakmak «бити, вбивати (цвяхи і под.)»; варіант *джиґу́н* виник на українському грунті внаслідок зближення з *джи́гати*.— Sławski I 115; Brückner 75; Machek ESJČ 93; Holub—Kop. 89; Holub—Lyer 116; Skok I 289; Bezlaj ESSJ I 77; Lokotsch 31.— Пор. **чека́нити.**

джаз, *джази́ст;*— р. бр. болг. *джаз*, п. jazz, dżaz, ч. слц. džez, jazz, м. *цез*, схв. *цез*, слн. džez;— нове запозичення з англійської мови; англ. (амер.) jazz «джаз; жвавість; танцювати під джаз» етимологічно неясне; пов'язується з ім'ям негра-музиканта Jaz (Chas= Charles) (Фасмер I 510; Kluge—Mitzka 331); виводиться з західноафриканських мов (Klein 827); зіставляється також з креольським jazz «поспішати» (Holub—Lyer 145), з фр. jaser «базікати, тріскотати» (БЕР I 353) та ін.— Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ I 5, 100—101; Вишнякова РЯНШ 1974/5, 79—80.

[**джа́мур**] «розчин вапна» Я, [*чаму́р*] «розчин вапна з піском», [*чамурува́ти*] «робити стіни з глини» Мо;— р. [*чаму́р*] «глина; глиняна будівля»;— запозичення з тюркських мов, пор. тур. çamur «грязь, мул», крим.-тат. *чамур* «глина, грязь, мул».— Фасмер IV 313.

[**джа́мурний**] «красивий» Я;— очевидно, через посередництво тюркських мов пов'язане з ар. džamura «бути красивим», džamīr «красивий, прекрасний, привабливий».

[**джа́ндра**] «багниста дорога, грязюка» МСБГ;— результат семантичної видозміни запозиченого молд. *жя́ндрэ* «юшка із залишків мамалиги».— Див. ще **дзя́ндра.**

джбан, *жбан, жба́нок,* [*жба́нячий*];— р. бр. *жбан*, р.-цсл. **чьбанъ**, п. заст. czban, ч. džban, žban, čban, слц. dzban, схв. *жба̀н, жба̏ањ, цба̀н*, ст. *чьбанъ*, стсл. **чьбанъ, чьванъ;**— псл. čьbanъ, пов'язане з kubъ «куб, кубок»;— споріднене з лит. kìbti (kimbù) «повиснути, зачепитись» або з лтс. ciba «невеликий дерев'яний посуд для масла», можливо, також з гр. κύμβη «хлібна чашка», лат. cumba «човен», дінд. kumbhā́ḥ «горщик».— Трубачев Рем. терминол. 253—255; Шанский ЭСРЯ I 5, 279; Фасмер—Трубачев II 36—37; Преобр. I 223; Sławski I 177—178; Skok III 671—672; ЭССЯ 4, 138—139; Sł. prasł. II 365—366; Bern. I 165.— Пор. **дзбан, куб[1], це́бе́р.**

[**джви́ндати**] «неясно говорити, гугнявити» Ж, [*жвинда́ти, жвинді́ти*] «тс.» Ж, [*живинді́ти*] «лепетати» (про немовля); нарікати; сваритись» МСБГ, [*жвинґі́ти, жванґі́ти*] «тс.» тж, [*(д)жвинь-ґі́ти*] «нарікати; сваритись» тж, [*живинда́*] «лепетун, неугавна дитина; вередун (про дорослих)» тж, [*жвинда́*] «тс.» тж;— звуконаслідувальні утворення, аналогічні до *дри́ндати* (пор.).

[**джвя́кати**[1]] «сильно вдаряти», [*джвя́кнутися*] «сильно впасти», [*дзвя́кнутися, жва́кнути*] «тс.»;— р. [*жва́кать*] «бити», [*жва́кнуться*] «впасти», схв. *цвȏкнути* «стукнути, ударити», *ква́кати* «хльостати»;— експресивне утворення звуконаслідувального характеру, аналогічне до *цви́гати (цви́гнути)* «хльостати» і под.

джвя́кати[2], *джява́кати* — див. **жва́ка́ти.**

джгут «хустка або що-небудь інше, скручене, як вірьовка; [гра, в якій того, хто програв, б'ють джгутом]», [*джґут* Ж, *джут, жгут, жґут*] «тс.», *джгу́тик* (зоол.), *джгу́тикові* (зоол.);— р. бр. *жгут;* — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з дієслівним коренем *žeg-/

*žьg- (р. *жгу*) як давній дієприкметник теперішнього часу žegǫt- з первісним значенням «запалювальний шнур»; зіставляється також (Шанский ЭСРЯ I 5, 279) з укр. *джигону́ти* «сильно вдарити», р. *жига́ть* «бити чимсь тонким і гнучким», бр. *жыга́ць* «тс.» (пор. р. [*жигут*] «джгут», бр. [*жигу́н*] «батіг»); виводиться (Варбот у зб. «Этимология русских диалектных слов», Свердловск, 1978) від ie. *ghegh- «гнути»; немає достатніх підстав розглядати це слово як запозичення з румунської мови (Kalužn. 10). — Фасмер II 38; Преобр. I 223; Горяев 107; Crânjală 254; Pedersen IF 42, 182.

[**джегер**] «франт, хват»; — очевидно, результат видозміни форми *джигу́н* «баламут, ловелас, франт». — Див. **джи́гати.**

[**дже́ґи**] «остень, палка з гачком (для рибальства)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*джоґа́н*] «палка з залізним наконечником», [*джаґа́н, джуґа́н, джиґу́н*] «тс.»; пор. також болг. *же́гол* «кілок, до якого прив'язують худобу», *джи́гля* «тс.», м. *жегол* «паличка, що закріплює шию вола у ярмі», *жеголач* «кочерга».

[**джеґі́тний**] «чепурний» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з запозиченим з тюркських мов словом *джигі́т* (див.).

[**джеджо́ра**] (орн.) «сойка, Garrulus glandarius L.»; — очевидно, пов'язане з [*джиджуру́ха*] «кокетка, чепуруха», [*дженджелу́ха*], *дженджеру́ха* «тс.»; у такому разі назва зумовлена красивим різнокольоровим забарвленням птаха; можливе також звуконаслідувальне походження від крику цього птаха, що передається як *джер* (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42); пор. також іншу назву сойки [*верещу́йка*] (ВеНЗн 16); можливий також вплив з боку п. ciecіorka «тетерка, Tetrao tetrix» (пор. аналогічне звукове співвідношення укр. *дже́мра* — п. ciemra). — Булаховский ВЯ 1968/4, 101. — Див. ще **дженджеру́ха**[1].

джейра́н (зоол.) «вид антилопи, Gasella subgutturosa»; — р. *джейра́н;* — через посередництво російської мови запозичено з тюркських мов Середньої Азії та Алтаю; кирг. *жейрен* «антилопа; сарна», каз. узб. *жайран*, алт. järäп, jigrän, як і монг. ǯegeren, калм. zērn° «тс.», зводяться до перс. *джейран* «антилопа; сарна, газель», спорідненого з тадж. *ҷиран* «гнідий». — Шипова 121; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Щербак ИРЛТЯ 133; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 54; Räsänen Versuch 125; Ramstedt KWb. 474; Поппе Зап. Колл. востоковедов I 199 і далі; Владимирцов тж 340; Mikl. TEl I 289.

джем; — р. *джем*, бр. *джэм*, п. dżem, ч. слц. dżem, jam, м. *џем*, схв. *џе̑м*, слн. dżém; — нове запозичення з англійської мови; англ. jam «консервовані фрукти, варення» пов'язане з jam «стискати», що розглядається як варіант дієслова звуконаслідувального походження champ «плямкати» або пов'язується з ар. jāmid «згущений», яке походить від jamada «робити густим» (NSD 1311). — CIC 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Holub—Lyer 145; Klein 266, 824; Skeat 270; Chambers 272.

дже́мпер; — р. *дже́мпер*, бр. *джэ́мпер*, п. dżemper, jumper, ч. dżempr, jumper, слц. jumper, болг. *дже́мпър*, м. *џемпер*, схв. *џе̑мпер;* — нове запозичення з англійської мови; англ. jumper «джемпер, блуза, матроська куртка» утворено від запозиченого з французької мови jupe «спідниця», давніше «жакет», що походить від ар. džubba «довгий одяг з вовни», звідки також укр. *шу́ба*. — CIC 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Holub—Lyer 145; БЕР I 359; Klein 836; Dauzat 422. — Пор. **шу́ба, ю́пка.**

[**дже́мра**] «темний ліс» Ж, [*жемері*] «хащі» Ж; — запозичення з польської мови; п. ciemrza «темрява; лісова гущавина», паралельне до укр. [*те́мря*], слц. temrava, пов'язане з ciemny «темний», що відповідає укр. *те́мний* (див.).

[**дженга́лити**] «кусати» (про комарів); — власне українське експресивне утворення на основі слів [*джи́гати*] «кусати» (про комах), *жа́лити* та, можливо, [*дже́нчик*] «гедзь» (див.)

[**дженджерува́ти**] (про поїзд, що маневрує); — експресивне утворення, пов'язане, очевидно, з *дженджеру́ха* «франтиха, чепуруха»; в такому разі могло

мати більш загальне значення «рухатися туди й назад, не мати серйозної роботи». — Див. ще **дженджеру́ха**[1].

дженджеру́ха[1] «франтиха, чепуруха», [*дженджелу́ха*] «тс.», [*джинджиру́ха*] «пихата, чванькувата жінка» ЛексПол, [*джинджуру́ха*] «франтиха, чепуруха», [*джиджуру́ха, джиджулу́ха, джинджулу́ха, дзудзуру́ха*] «тс.», *дженджури́стий* «кокетливий, чепуристий», [*жеджури́стий, джинджури́стий, джунджури́стий* Пі] «тс.», [*джинджигиля́стий*] «кокетливий, вертлявий, франтуватий», [*джуньджури́стий*] «гордий, пихатий, чванливий» МСБГ, [*джинджури́тися*] «кокетувати, чепуритися; хизуватися, чванитися ЛексПол», [*джуньджури́тися*] «пишатися, чванитися» МСБГ, [*джонджури́тися*] «тс.» МСБГ, [*джеджу́литися, джиджули́тися, джиджури́тися*] «тс.», [*джинджули́ти*] «чепурити», [*джиджу́ли́ти*] «тс.; пишатися Ж», [*джуджули́тися*] «молодитися» Ва, [*наджинджу́рений*] «набундючений, настовбурчений» Ме, [*надзюндзю́ритися*] «набундючитися» Ж, [*приджиджу́ли́ти*] «причепурити»; — п. dżendżurzysty «надутий», ст. dziedierzysty «тс.» (з укр.), схв. [*ђи̑нђер*] «якась прикраса (перли?); чепурун (?)», [*ђѐнђир*] «багатий», [*ђи̑нђува*] «скляна намистина, штучні перли», *ђи̑нђуха* «тс.», [*ђи̑нђерити*] «чепурити» (?), *кинђу́рити се* «виряджатися»; — походить від уг. gyöngysor «низка перлового намиста», яке складається з основ іменників gyöngy «перлина», запозиченого з тюркських мов (напр., тур. incі, крим.-тат. *инджи*, уйг. jindžü «тс.»), у яких виводиться від кит. čеп-ču «щирі перли», звідки також укр. р. *же́мчуг*, та sor «ряд, низка», можливо, спорідненого з комі sjort- «робити зарубки, пази», удм. (göri-)sjur «борозна»; на оформленні українських іменників, прикметників, дієслів відбився, можливо, вплив відповідно *чепуру́ха, чепури́стий, чепури́ти-(ся)*. — Потебня Заметки о малорусском наречии 63—64; SW I 668; Bárczi 104, 273; MNTESz I 1134—1135. — Пор. **генго́ритися, гоя-дю́ндя, джунджо́вий, же́мчуг.**

[**дженджеру́ха**[2]] (бот.) «красоля велика, жеруха, Tropaeolum majus L.» Ж; — назва виникла на українському грунті, очевидно, в результаті зближення *жеру́ха* з *дженджеру́ха* «франтиха, чепуруха» на основі звукової подібності та під впливом семантики інших назв жерухи — *краcóля, красу́лька*. — Див. ще **дженджеру́ха**[1], **жеру́ха́.**

дже́нджик «франт, чепурун», [*джи́нджик*] «тс.», *дженджикува́тий* «франтуватий»; — очевидно, результат контамінації слів *же́вжик* і *дженджури́стий* «кокетливий, чепуристий», *дженджеру́ха* «франтиха, чепуруха». — Див. ще **дженджеру́ха**[1], **же́вжик.**

джентльме́н, *джентльме́нство;* — р. *джентльме́н*, бр. *джэнтльме́н*, п. dżentlmen, ч. džentlmen, gentleman, слц. слн. gentleman, болг. *джентлеме́н*, м. *џентлеме́н, џентлме́н*, схв. *џèнтлмен;* — запозичення з англійської мови; англ. gentleman «пан; добре вихована людина» є складним словом, утвореним як калька фр. gentilhomme «тс.» з прикметника gentle «родовитий, знатний; м'який, легкий», що зводиться як запозичення до фр. gentil «благородний», пов'язаного з лат. gentīlis «родовитий, належний до того самого роду», похідним від gēns (род. в. gentis) «рід», та іменника man «людина», спорідненого з нвн. Mann «чоловік», псл. mǫžь «тс.», укр. *муж.* — CIC 206; Шанский ЭСРЯ I 5, 101; Фасмер I 510; Kopaliński 249—250; Holub — Lyer 145; БЕР I 360; Klein 649; Dauzat 360. — Див. ще **ген**[1], **муж.**

[**дже́нчик**] (ент.) «гедзь, овід»; — неясне.

[**джер**] «пійло», [*дже́ря*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації семантично близьких слів [*дзер*] «сироватка» та [*джур*] «вівсяний кисіль». — Crânjală 250. — Див. ще **дзер, джур.** — Пор. **чир.**

[**дже́рга**] «ковдра; підклад під голову», [*дже́рга*] «запаска з непофарбованої шерстяної тканини», [*джя́рга*] «вовняна ковдра» МСБГ; — болг. *че́рга* «дерюга, ряднина», схв. *че̑рга* «циганське шатро»; — запозичено з турецької мови, можливо, через посередництво східнороманських мов (рум. cérgă «ковдра, покривало з грубого сукна, попона», молд. *че́ргэ* «тс.»); тур. çerge «легкий намет; навіс на двох стовпах» може бути зі-

ставлене з кар. *чэргев (чёргяв)* «пелюшка», пов'язаним з дієслівною основою *чэрге- (чёргя-)* «обвивати, сповивати, кутати». — Scheludko 131; Макарушка 6; Vincenz 9; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niţă Armaş та ін. Romanoslavica 16, 79; Sławski I 144; Brückner 87. — Пор. **де́рга.**

джерґота́ти — див. **дже́ркати.**

[**джереґе́ля**] «коса на голові, укладена віночком» (звичайно в мн.: *джереґе́лі*), [*джеґере́лі* Ж, *джегере́лі*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ceregiela (частіше в мн.: ceregiele) «жіночі оздоби; церемонії», cregiele «тс.» походить від нім. Ziereréi «оздоба; кокетування, манірність», пов'язаного з Zier «оздоба, прикраса», спорідненим з дінд. dī-dē-ti «блищить, світить», гр. δέατα «сяє», лит. dyrėti «дивитись, витріщивши очі»; пор. ще ч. cirát «оздоба» з нім. Zierat «тс.». — Sł. wyr. obcych 107; Brückner 58; Kluge—Mitzka 883. — Пор. **цереґлюва́ти.**

дже́ре́ло, [*джорело́, джерло́, жере́ло́*], *жерло́, джерля́нка* (зоол.) «вид жаби, Bombinator igneus», [*джура́льце́*] «струмочок, цівка», [*жерля́нка*] (іхт.), [*жерли́нець*] (мін.) «вапнистий туф» Ж, *дже́ре́льний, джерля́ний,* [*джерела́стий*] «з великим отвором», [*джерела́тий*] «тс.», *джерля́стий* «багатий на джерела», [*джерели́стий, джорели́стий, же́ре́льний* Ж, *жерля́стий* Ж, *жерела́тий, жерли́стий*], [*джорели́тися*] «бити джерелом, струменіти», [*прижере́льний*] Нед; — р. [*жерело́*] «отвір; паща», *жерло́* «тс.», бр. *жараló* «отвір; шийка великої посудини для вина; жерло», др. *жерело* «отвір; горло», п. źródło «джерело», ч. zřídlo, слц. žriedlo, вл. žórło, нл. žrědło «тс.», болг. *жрело́, ждрело́* «ущелина, вузький прохід», схв. *ждре́ло* «тс.; глотка», *ждр̀ло* «тс.», слн. žrêlo «паща; безодня; кратер»; — псл. *žerdlo, *žьrdlo «горло», пізніше «отвір», потім частково у східних та західних слов'ян «отвір, з якого б'є вода»; утворене від *žerti, *žьrati і пов'язане чергуванням голосни з псл. *gьrdlo, укр. *го́рло*; споріднене з лит. gerklė̃ «горло», gérklos (анат.) «глотка»; до **дж** < **ж** пор. ще [*джа́воронок, джук*] (Потебня К ист. зв. 13). — Фасмер II 48; Варбот ВЯ 1967/4, 70; Преобр. I 229—230; Brückner 667; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; Trautmann 90. — Див. ще **же́рти.** — Пор. **го́рло.**

[**дже́ркати**] «цвіріньокати, скрекотати, цвірчати; гелготати, базікати» Ж, [*дже́р̀ати*] «балакати, базікати», *джеркота́ти* «скрекотати, цвірчати, дзюрчати» (про комах, птахів, воду та ін.), *джерготи́ти* «тс.», [*дже́р̀готи́ти*] «щебетати, цвіріньокати; говорити незрозумілою мовою», *джеркоти́ти* «тс.; [нерозбірливо говорити Пі]», *джерготи́ти* «джерготати», *дже́р̀оти́ти* «тс.», [*джиркоти́ти*] «деренчати» Ж, [*жеркоти́ти*], *джеркотня́ва* «скрекіт, щебетання, дзюрчання», [*дже́р̀іт*] «щебетання; гучна розмова незнайомою мовою», *дже́р̀отня́* «тс.»; — болг. *же́ркам* «дзижчати» (про комах); — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *де́ркати, че́ркати* і под.

[**джерма́ла**] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець», [*джерма́ри, джерме́ло*] «тс.», [*джерме́ли́ти*] «очищати рани овець від черв'яків», [*джермелюва́ти*] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *верма́р* «джермала», [*жерма́р*] «тс.» утворене за допомогою суфікса *-ар* від *ве́рме* «черв'як», [*же́рме*] «тс.», що походить від лат. vermis «тс.», спорідненого з гот. waúrms, нвн. Wurm «тс.» і далі з лат. vertere «вертіти», псл. *vьrtěti «тс.», укр. *верті́ти.* — Scheludko 131; Vrabie Romanoslavica 14, 140—141; Crânjală 254; Puşcariu 176; Walde—Hofm. II 760, 763—765. — Див. ще **верті́ти.**

[**джерме́ла**] «пристрій для подавання соломи, зроблений з палиць, зв'язаних мотузком» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [*джерме́ло*] «щипчики, якими чабани вичищають черв'яків з ран у овець» (за схожістю форми знарядь?). — Пор. **джерма́ла.**

дже́рсі «шерстяна або шовкова в'язана тканина, а також одяг з неї»; — р. *дже́рси́, джерсе́*, бр. *джэ́рсі*, п. вл. jersej, ч. žersej, jersey, слц. jersej, слн. jersey, džersi; — запозичення з англійської мови; англ. jersey «джерсі» походить від назви острова Джерсі (Jersey),

де виготовлялася пряжа високої якості та в'язалися з неї тонкі вироби. — СІС 206; Шанский ЭСРЯ I 4, 101—102; ССРЛЯ 4, 764; JP 1970/2, 108; Klein 828; NSD 371, 1317.

[**джéмори**] «густий чагарник»; — очевидно, результат видозміни форми [*джéмра*] «темний ліс»; менш обгрунтована спроба (Vincenz 7) виведення від рум. ţimnir, етимологічно неясного. — Див. ще **джéмра.**

[**джúвкать**] «цвірінькати» (про горобців) ЛексПол, [*живкýн*] «горобець»; — р. *чив-чúв* (вигук, що передає цвірінькання птахів), болг. *дживгáр* горобець», схв. *цúв-цúв* (вигук, що передає цвірінькання горобців), [*цивцáн*] (дит.) «горобець»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *гáвкати, нявкати* і под. — Толстой ЛексПол 17. — Пор. **жив**[2], **цíвкати.**

[**джиґ**] (вигук, що передає звук від швидкого переміщення предмета в повітрі); — бр. [*джиг*] «тс.; швидкий удар», [*жиг*] «тс.; швидкий укус»; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **дж, джúгати, дзиґ.**

[**джигáло**] «джоган, палка з залізним наконечником, якою відштовхуються при катанні на санках та ковзанах»; — результат контамінації слів [*джоґáн, джигýн*] «тс.» та *жигáло* «залізний прут для пропалювання отворів у дереві» (див.).

[**джúгати**] «хльостати, бити різками; кусати (про комах)», *джигнýти* «куснути, жальнути; кольнути», *джигонýти* «тс.», *жигáти* «жалити», [*джúґавка*] «муха, що сильно кусає», [*джиґáлка*] (бот.) «кропива, Urtica urens», [*жигáвка*] «тс.», *жúгáлка* «[тс.]; вид мухи; [комаха, що жалить]», [*жигýчка*] «кропива», [*джиґýха*] «все, що хльостає або жалить: батіг, комаха, кропива», [*джижкýха*] «кропива» Л, [*жижкýха, дзискýха*] «тс.», [*жúжало*] «рожен» Я, [*жігáло*] «ніж, яким колють свиней» Л, [*підджúгувати*] «підбурювати», *уджигнýти, уджиґнýти* «уколоти, ужалити; хльоснути; утекти»; — р. [*джúгать*] «хльостати чим-небудь гнучким; швидко рухатися», [*джúгнуть*] «ужалити; зробити швидкий рух», бр. *джгаць* «жалити; кусати; [мчати]», [*джúгаць*] «хльостати чим-небудь гнучким; сікти», *жыгаць* «швидко бігати; колоти; сікти чимсь гнучким», [*джгýчка*] «кропива», [*жигýчка*] «тс.», [*жúга*] «дуже швидкий; підбурювач», [*жигýшка*] «тонкий батіг», [*джыгýчы*] «пекучий», п. dżgać «кольнути, ударити чимсь гострим», *ż*gać, żgać «тс.», żyga, żega «швидка, рухлива людина», dżygun «танець» (з укр.), ч. [džigat] «штовхати, пхати», [džkáti] «ударяти, штовхати, скубти», [žáhnouti] «хльоснути різкою», žihadlo «жало», слц. [džgat'] «колоти, товкти», вл. žaȟadlo «жало», м. *жига* «жалить (3 ос. одн.), коле, пробиває», *жега* «тс.», схв. *жúгати* «заподіювати гострий біль; колоти (у боці, в грудях)»; — остаточно не з'ясоване псл. džigati, džьgati «колоти, штрикати», яке зазнало впливу з боку *žegti, žigati «палити»; вважається також (Skok III 674) результатом видозміни форми žigati; зіставлення з лит. díegti «колоти», лтс. diegt «тс.» (Machek ESJČ 138, 727) натрапляє на труднощі фонетичного характеру. — Пор. **джиґ.**

[**джиґéли**] «стегна»; — неясне, можливо, пов'язане з [*джилúґ*] «лопатка (кістка) у вівці» (пор.).

[**джиґúра**] (у виразі: *щоб він джиґири наївся*) Ме; — остаточно не з'ясоване; виводилось від молд. *жигэрáе* «згага, хвороба тварин» (Мельничук Молд. эл. 166); може бути зіставлене також з тур. ciğ'ra «гострі колючки, терен» (пор. болг. [*джúгра*] (бот.) «чортова колючка, чортів терен, Paliurus aculeatus» (БЕР I 363) або з [*джиґúря*] «овеча горлянка з легенями та печінкою» (пор. болг. *ям си джигера* «злюся, серджуся», букв. «їм свою печінку»).

[**джиґúря**] «овеча горлянка з легенями та печінкою»; — болг. *джигéр* «потрохи (легені, печінка)», м. *цигер* «тс.» *(бел цигер* «легені», *црн цигер* «печінка»), схв. *цúгерица* «тс.»; — запозичення з турецької або кримсько-татарської мови; тур. ciğer «печінка, легені», крим.-тат. *джигер* «тс.; овеча (та ін.) горлянка з легенями, печінкою й серцем» походять від перс. *джегáр* «печінка, серце», спорідненого з ав. jåkarə «печінка», лат. jecur, гр. ἧπαρ, лит. jẽknos «тс.»,

з якими пов'язують також псл. ikra, укр. *ікра́*. — БЕР I 362; Младенов 126; Скорчев БЕ 1956/2, 163; Skok I 473—474; Räsänen Versuch 126; Walde—Hofm. I 673.

джигі́т, *джигітóвка*, *джигітувáти*; — р. болг. *джигит*, бр. *джыгіт*, п. dżygit, ч. džigitovka, слц. džigit; — запозичення з тюркських мов; кирг. каз. ккалп. *жигит* «молодець, хоробрий», туркм. *жигит*, ног. *йигит*, тур. yiğit «тс.», уйг. *жигит* «юнак; жених», узб. *йигит* «юнак», кар. чаг. *jigit*, *igit*, чув. *йĕкĕт*, дтюрк. jigit «тс.» споріднені з монг. jigede «молодь»; виводяться також (Егоров 77) від дтюрк. *тäгин* (титул), яке, в свою чергу, зводиться до кит.-кор. *текин* «достойна людина»; зіставлення з тюрк. džilit «палка» (Mikl. TEl Nachtr. 2,109) помилкове. — СІС 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 102; Фасмер I 510—511; Шипова 122; Преобр. I 183; Горяев 91; Räsänen Versuch 203.

[**джи́ґра**] «іржа»; — очевидно, запозичення з східнороманських мов; рум. jigăráie «згага; розпад; хвороба», молд. *жигэрáе* «згага; хвороба тварин» утворені від рум. jigărí (молд. *жигерú*) «схуднути; зморщитися», що походить від уг. szikár «худий, худорлявий, сухорлявий», пов'язаного з sziv «ссати, смоктати». — Мельничук Молд. эл. 166; Scheludko 132; Crânjală 253; СДЕЛМ 139; Bárczi 289. — Пор. **дзіґерáй**.

джиґу́н[1] «баламут; п'яниця, франт», [*жигýн*, *жигáн*] «тс.», *джигýнство*, [*джиґунóвáтість*] Ж; — бр. *джыгýн* «верткий», [*жигун*] «жвавий, швидкий; ябедник»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*джи́гати*]; менш імовірне зіставлення з кабардинськ. gègun «жартувати, грати» (Л. Г. Лопатинский, Сб. материалов для описания местностей и племен Кавказа, XII, 2, Тифлис, 1891, 53—54). — Пор. **джи́гати**.

[**джиґу́н**[2]] «їжа з сирівцю»; — слц. džganec, *ž*ganec «вид їжі», нл. žaglaty «гострий (про їжу)»; — очевидно, пов'язане з [*джи́гати*] «хльостати, кусати»; назва могла бути зумовлена різким смаком сирівцю. — Див. ще **джи́гати**.

[**джи́квас**] «гар з люльки або чубука» Я; — неясне.

[**джиле́**] (вигук для відгону собак); — неясне.

[**джили́ґ**] «лопатка (кістка) у вівці», мн. [*джелеґá*] Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*джиґéли*] «стегна» (пор.).

[**джинджирíха**] «сіті з вічками діаметром у 7 мм, з яких роблять невід для вилову тюльки» Мо; — неясне.

[**джи́нькáшливий**] «перебірливий у їжі» Ж, [*дженьґашли́вий*] «вередливий, вибагливий» МСБГ, [*джéнґашливий*, *джинґлишли́вий*] «тс.» МСБГ, [*жинькáшливий*] «вередливий до їди» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жингáш* «тс.; ніжний, тендітний» походить від уг. gyönge (gyenge) «млявий, кволий; ніжний; молодий», етимологічно неясного; з уг. gyenge пов'язані також слц. dengl'avý, gengl'avý «слабий, недужий», схв. *ґȕнгав* «лінивий», слн. gingav «тс.» (Machek ESJČ 114—115). — Crânjală 255; MNTESz I 1126; Bárczi 103.

[**джирчáти**] «деренькотати», [*джиркотíти* Ж, *дзирчáти*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до *бурчáти*, *дзижчáти* і под.

джинджýра, *джинджор*, *джинджора*, *джуджура* — див. **гіндзýра**.

джміль (ент.), [*жміль*, *чміль*], *джмелúний*, [*жмелíти*] «дзижчати, густи» ВеНЗн; — р. *шмель*, [*чмель*, *щéмель*], бр. *чмель*, п. trzmiel, [czmiel, ćmiel, śćmiel, przmiel], ч. čmel, ст. ščmel, слц. čmel', вл. čmjeła, нл. tšmjel, полаб. stamil, слн. čmŕlj; — псл. čьmelь (<*skimel-) «джміль», чергуванням голосних пов'язане з komarъ; споріднене з лит. kamãnė «джміль», kamìnė «дика бджола», лтс. kamene «джміль», прус. camus, двн. humbal, нвн. Hummel «тс.» і, далі, з лит. kimùs «хриплий», kìmti «хрипнути»; ie. *kem- звуконаслідувального походження; спроба пов'язання з bьčela «бджола» (<*čьbela) (Machek ESJČ 105) малопереконлива. — Фасмер IV 459; Горяев 424; Brückner 79, 581; Schuster-Šewc Probeheft 44; Skok I 332; Bezlaj ESSJ I 84; ЭССЯ 4, 145—146; Bern. I 167; Trautmann 115—116; Топоров III 200—203; Fraenkel 212. — Пор. **комáр**.

[**джмола́**] (ент.) «лісова бджола, Xylocopa» Ж, [*чмола́*] «тс.»; — результат

контамінації слів *джміль*, [*чміль*] і *бджола́*. — Фасмер IV 459. — Див. ще **бджола́, джміль.**

джоґа́н, *джуґа́н* — див. **джаґа́н.**

джок (танець), [*джоґ*] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. joc «гра, танець», молд. *жок* «тс.» походять від лат. jocus «жарт, гра, жартівлива пісня», спорідненого з двн. jehan, gahen «говорити», скімр. ieith, кімр. iaith, брет. iez «мова». — Фасмер II 60; Vrabie Romanoslavica 14, 181; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 88; Puşcariu 79; Walde—Hofm. I 715—716. — Пор. **ювелі́р.**

[**джолґону́ти**] «ужалити» (про осу); — результат контамінації слів [*джоло́*] «жало» та *джиґону́ти* «сильно ужалити». — Див. ще **джоло́, дзи́гати.**

[**джоло́**] «жало»; — бр. [*джа́ла*] «тс.»; — результат видозміни слова *жа́ло́*, викликаної, очевидно, впливом семантично близького *бджола́*. — Див. ще **жа́ло́.**

[**джоло́бати(ся)**] «колупати(ся)» Ме, Мо; — пов'язане з [*жоло́бати*] «тс.; довбати»; до переходу **ж** → **дж** в українських говорах пор. [*жерело́*] — *джерело́*, [*жоломи́я*] — [*джоломи́я*], [*жири́т*] — [*джири́т*]. — Див. ще **жо́лоб.** — Пор. **голо́бати.**

джоломі́я — див. **жоломі́я.**

джо́лонка, *джо́нва* — див. **жо́вна́**[1].

[**джо́рини**] «шкварки» Ж, [*джо́рни*] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *жа́р(ити)*; характер зв'язку неясний.

[**джос**] (у виразі *джосу дати* «покарати») Кур; — очевидно, пов'язане з виразом *дати чосу* «тс.», де **ч** змінилося на **дж** внаслідок деетимологізації (пор. також *чума́к* — [*джума́к*], *чума́* — [*джума́*]). — Див. ще **чеса́ти.**

[**джо́я**] (орн.) «соя, сойка, Garrulus (Corvus) glandarius», [*джо́йка*] «тс.»; — остаточно не з'ясоване; розглядалось як звуконаслідувальне утворення або як результат зближення назв *со́я*, *со́йка* з назвою [*жеджо́ра*] «тс.» (Булаховський Мовозн. 6, 1948, 42; ВЯ 1968/4, 101); залишається неясним зв'язок із формою [*зґо́я*] «тс.» (пор.).

джугара́ (бот.) «сорго кормове, Sorghum cernuum Willd.», *джуґара*, [*джунґара*] «тс.» Mak; — р. бр. *джугара́*; — запозичення з східних мов; кирг. *жүгерү* «кукурудза; сорго», тадж. *ҷувори* «тс. (місцевий сорт кукурудзи)» походять з мови гінді. — CIC 207; Шипова 123.

[**дж**ýґас] «молот з гострим кінцем, кайло» Ж, ВеУг; — очевидно, результат взаємовпливу слів *джуґа́н (джаґа́н)* «кирка, мотика» і *дзю́бас* (ст.) «гострий кінець джугана». — Див. ще **джаґа́н, дзю́ба́ти.**

[**дж**ýгастро] (бот.) «клен польовий, Acer campestre L.» Пі, Mak, [*жугáстро*] «тс.» Я; — запозичення із східнороманських мов; рум. jugástru «клен», молд. *жугáстру* «тс.» походять з лат. *jugāstrum (бот.) «в'яз», утвореного від jugum «ярмо, коромисло», спорідненого з псл. igo, укр. *ігo;* назва рослини могла бути зумовлена тим, що з міцної деревини в'язу вироблялися ярма, або тим, що плід клена формою нагадує ярмо. — СДЕЛМ 141; DLRM 438; Puşcariu 80; Walde — Hofm. I 728—729. — Див. ще **і́го.**

[**дж**ýґля] «зимова шапка»; — запозичення з угорської мови; уг. czuklya «башлик; капор, відлога, капюшон», kuklya «тс.» походить від лат. cucul(l)a «тс.». — MNTESz I 572; Bárczi 46; Crânjală 254. — Див. ще **ґу́ґля**[1].

[**джуґну́ти**] «ударити» ВеЗа; — запозичення з словацької мови; слц. džugať «штовхати, штурхати», очевидно, пов'язане з džgať «штовхати», яке вважається експресивним утворенням (Machek ESJČ 138).

[**дж**ýйга] (вигук, яким нацьковують собак) Па; — пов'язане з *гиджга́* «тс.» (див.).

[**дж**ýклити] «жадібно пити», [*джу́ґлити*] «тс.», [*наджули́тися*] «напитися п'яним»; — експресивне утворення, пов'язане з *жлу́ктити* і *ду́длити* (див.).

[**джукну́ти**] «швидко поїхати, утекти» Я; — експресивне утворення, пов'язане з [*джи́кнути*] «зашуміти» (про кулю), [*уджиґну́ти*] «утекти», *шугну́ти* «промчатись; кинутись».

[**дж**ýлий] «безвухий» (про овець); — слц. [čula] «безвуха вівця», м. *чулав* «з малими вухами», *чу́ле* «той, що має малі вуха», схв. *чу̏лав* «карнавухий», *чу̏ласт* «тс.», *чу́лоња* «людина з малими вуха-

ми»;— запозичення з румунської мови; рум. ciul «карнавухий» (про овець, собак), можливо, запозичене із сербохорватської мови, в якій залишається нез'ясованим.— Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 141; Machek ESJČ 108; Crânjală 244—245; DLRM 150.— Пор. **гу́лий**[1], **шу́лий.**

[**джулу́н**] «рибальський курінь, покритий повстю або шкурою» Я;— р. [*джулу́н*] «курінь» Дон;— запозичено через посередництво російської мови з калмицької: калм. *джолум* «верхня частина кибитки».

[**джуми́га**] «осад на дні посуду з водою»;— результат контамінації слів [*джу́рджа*] «каламутна рідина» та [*дзями́га*] «м'язга» (див.).

[**джуми́ра**] «шапка з ягнячої шкіри, ззаду трохи загнута» Ж;— очевидно, результат видозміни форми *гаме́ра* (<**ґаме́ра*) «в'язана шапка у вигляді усіченого конуса»; до паралелізму **ґ** || **дж** пор. *ґоло́бати* || *джоло́бати*, *ґенґо́ритися* || *джинджури́тися.*— Див. ще **гаме́ра.**

[**джумни́ця**] «люлька» Я, [*думни́ця*] «тс.» Я;— очевидно, пов'язане з др. *дъмьница* «домна, піч для виплавлення заліза»; **у** замість очікуваного **о** і **дж** замість **д** — результат деетимологізації.— Див. ще **до́мна.**

джу́нглі;— р. *джу́нгли*, бр. *джу́нглі*, п. dżungla, ч. džungle, слц. džungľa, вл. džungl, болг. *джу́нгла*, м. *џунгла*, схв. *џу̏нгла*, слн. džúngla;— через російську мову запозичено з англійської; англ. jungle «джунглі» походить від гінді jaṅgal «пустка; ліс; незаселене місце», пов'язаного з дінд. jaṇgalaḥ «суха земля, пустка», етимологічно неясним.— CIC 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Фасмер I 511; БЕР I 373; Holub—Lyer 146; Lokotsch 74; Kluge—Mitzka 145; Klein 836; Skeat 275; NSD 1332.

[**джунджо́вий**] «прекрасний, розкішний», [*дюндьо́вий*] «тс.» Ж;— схв. *ђу̏нђ* «перлина, бісерина», *ђу̏нђен* «бісерний»;— похідне утворення від запозиченого уг. gyöngy «перли, бісер; з перлів; прекрасний, розкішний».— Див. ще **дженджеру́ха**[1], **дзю́ндзя**[1], **же́мчуг.**

[**джупло́**] «дірочка в чому-небудь м'якому», зменш. [*джупельце*];—запозичення з польської мови; п. dziupło «дупло», dziupla, dziupel «тс.» відповідає укр. *дупло́;* пом'якшення початкового d в польській мові пояснюється впливом близького за значенням слова dziura (Otrębski ŻW 275) або асиміляцією до наступного м'якого приголосного в такій формі, як dziupla (Sławski I 208).— Див. ще **дупло́.**

джур — див. **жур.**

джу́ра (іст.) «військовий слуга, зброєносець», *жу́ра*, *цю́ра*, *чу́ра*, *журі́м* Я, *джурі́ло* Ж, *чурі́ло* Ж, *жура́ши́н* «тс.», *чурюва́ти* «бути чурою», ст. *джура* (1571);— п. ciura, ciója, ciur, іст. «джура», розм. «нездара, гава»;— запозичення з східних мов, пор. кипч. čora (cora) «хлопець до коней», тюрк. *чӯр* «разом, у згоді» (Радлов III 2194), тадж. *чӯра* «друг, товариш», *чӯр* «згода».— Халимоненко УМЛШ 1977/9, 29; Sławski I 105; Kowalski Symb. Rozw. II 350—351; Crânjală 235; Wędkiewicz MRI 272.

джура́льце́ — див. **джере́ло́.**

[**джурба́й**] (орн.) «чубатий жайворонок, Galerida cristata L.; степовий жайворонок, Melanocorypha calandra L.»;— р. *джурба́й* «степовий жайворонок»;—неясне; можливо, запозичене з тюркських мов (пор. узб. *жӯр* «степовий жайворонок»).— Булаховский Семас. этюды 183.

[**джурба́н**] «мисливський ніж» Ж;— неясне.

[**джу́рґа**] «скупчення людей, худоби»;— запозичення з угорської мови; уг. csürhe «стадо свиней; натовп, набрід» етимологічно неясне.— Bárczi 47; MNTESz I 582—583.

[**джу́рджа**] «густа каламутна рідина»;— експресивне нерегулярне утворення від [*джур*] «вівсяний кисіль»; до семантики пор. у Номиса: «*Каламутна вода, як кисіль, як джур*» (№ 12420).— Див. ще **жур.**

джурча́ти, *джурі́ти*, *джю́ркало* — див. **дзюр.**

[**джус**] «джура, хлопець, учень, студент» Ж;— п. dżus «залицяльник» (з укр.);— неясне; можливо, утворене на основі *джу́ра.*

[**джусь**] (виг.) «геть»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дж*, що передає посвист повітря при швидкому русі предмета; до кінцевого *-сь* пор. *дзусь*, р. *брысь* і под.

джут (бот.) «індійські коноплі, Corchorus capsularis»; — р. бр. *джут*, п. вл. juta «тс.», ч. слц. juta «текстильна сировина з джуту», jutovník «джут», болг. *ю́та*, м. *jyta*, схв. *jȗta*, слн. júta «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. jute «джут» запозичене з індійських мов; бенг. joto, jūt(o) — назва рослини, поширеної в Бенгалії, гінді jhuta «хвилястий, кучерявий», jhuto «тс.» пов'язані з дінд. jáṭā «кучерявий; лишайник»; в індійських мовах рослину названо так, можливо, через те, що вона має сильно покручене коріння. — CIC 207; Шанский ЭСРЯ I 5, 104; Горяев 445; Фасмер I 511; Lokotsch 54; Kluge — Mitzka 336; Klein 837; Holthausen 89; NSD 1335.

[**джуфо́**] «хлопець, що добре грає на губах»; — неясне.

[**дза́ндзар**] (бот.) «абрикос, мореля, Armeniaca vulgaris Lam.» Ме, Мо, [*дза́ндзара*] «тс.» Дз, [*дза́рзари*] «абрикоси» Пі, Мо, Mak, [*за́рзали*] «маленькі абрикоси» Мо, [*дзе́ндза́р*] «абрикос» МСБГ, [*дзе́ндзур*] Мо, [*дзе́нзар*, *дзе́нзу́р*, *дзензу́ра*, *дзе́рдзало*, *дзердзу́л*] «тс.» МСБГ; — болг. *за́рзала* «абрикос (дерево і плід)», [*дзердзели́я*] «тс.», м. *зарделия* «сорт абрикосів», *зерделия* «тс.», схв. *зе̏рделија*, *зердѐлија* «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; молд. *за́рзэр* (рум. zárzăr) «абрикос (дерево)», *за́рзэрэ* (рум. zárzără, zárzălă) «абрикос (плід)» походять безпосередньо або через посередництво болгарської мови від тур. zerdali «сорт абрикосів» (крим.-тат. гаг. *зердали* «абрикос»), що є запозиченням з перської мови; перс. zärdalu «абрикос», дослівно «жовта слива» є складним словом, утвореним з основ zärd «жовтий, золотий» (ав. zairita- «жовтий») і alu «слива», з яким пов'язане і *алича́*. — Мельничук Молд. эл. 166; Бевзенко НЗ УжДу 26, 178, 197; СДЕЛМ 147; БЕР I 609; Скорчев БЕ 1956/2, 164. — Див. ще **алича́**. — Пор. **жерде́ля**.

дзбан, *збан*, *дзба́нок*, *зба́нок*, [*збáнка*, *збаня́*], ст. *дзбанокъ* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. dzban, [zban] вважається мазурським діалектним варіантом давнішої форми czban, яка відповідає укр. *джбан*. — Sławski I 187—188; Трубачев Рем. терминол. 253. — Див. ще **джбан**.

[**дзвах**] (вигук, що передає звук сильного падіння) Я; — очевидно, результат контамінації вигуків *дзвяк* та *бах*. — Див. ще **бах**[1], **дзвя́кати**.

дзвеніти, [*звеніти*, *звенькотíти*], *дзвони́ти*, *дзве́нькіт*, *дзвін*, род. в. *дзво́ну* (про звук), *дзво́на* (про предмет), [*звін*], *дзво́ник*, *дзвінóк*, [*дзвоне́ць*] «дзвінок», *дзвіни́ця*, [*дзвони́ця*], *дзвона́р*, [*дзвонари́ха*, *дзвонарíвна*, *дзвінни́к*, *дзво́нник* ВеУг], [*дзвоня́та*] «маленькі дзвони» Я, *дзвіновúк* «міфічна істота, що живе у дзвоні або на дзвіниці» Ж, [*звін*, *звінни́ця*] Ж, [*звон*] «звучання» Ж, [*звонови́на*] «метал для лиття дзвонів» Ж, [*дзвоня́р*] «ливар дзвонів» Ж, [*звінóк*], *дзвінкúй*, [*дзвони́стий* Ж, *дзво́нний*, *дзвінний*, *дзвоновúй*, *дзвонковúй*], *дзвини́чний*, [*дзво́нчатий*], *дзвонáрський*, [*дзвоникува́тий*, *дзвінкýчий* Я], [*звони́стий*] «дзвінкий» Ж, [*бездзвíнний*] «без дзвонів», *видзво́нювати* «дзвонити; (перен.) вибивати», *передзвін*, *по́дзвін*, *подзвíння* (заст.) «дзвін по померлому», *подзвíнне* «плата за дзвін по померлому», [*підзвíнне*, *підзвíннє*] «тс.» Пі; — р. *звене́ть*, бр. *звінéць*, др. *звенѣти*, *звьнѣти*, п. ст. wznieć (з метатезою), ч. zníti «звучати», ст. zvnieti, слц. znieť, нл. zněś, болг. *звъня́*, слн. zvenéti, цсл. **звьнѣти**; — псл. zvьněti «дзвеніти, звучати», пов'язане чергуванням із zvonъ «дзвін» так само, як пов'язані grьměti і gromъ, zьrěti і *zorъ і под.; — споріднене з алб. zë- «голос», zā- «тс.», вірм. jain; ie. *ghuon-/ghuen- пов'язують з ie. *ghau-, що відбилося в укр. *зва́ти* (Brugmann Grdr. I 295 та ін.; Преобр. I 245; Pokorny 490—491; Bloomfield IF 4, 76; Persson Beitr. 191, 586—587; Specht 280; Machek ESJČ 717—718; Фасмер II 87—88, проти Sławski I 210—211), або з ie. *svonos (дінд. sván-ati «звучить», svanáḥ «звук», лат. sonus «тс.», дангл. swin «музика, спів», двн. swan «лебідь»), причому Соболевський (ИОРЯС 27, 330)

вбачає в слов'янському початковому z- поруч із s- в інших індоєвропейських мовах один з випадків індоєвропейського чергування «дзвінкий : глухий»; Фасмер вважає, що про дзвінкий початок слова свідчить ще алб. zëh «голос», zâh (<іє. *ĝhvonos), вірм. jain; Мейе (IF 5, 333), Блумфільд (IF 4, 76), Младенов (189) пояснюють псл. z- впливом слова zъvati (Махек — zvučẽti); Брандт (РФВ 25, 221 і далі) непереконливо пояснює псл. zvonъ із *svonъ фонетично; початкове укр. *дз-* на місці псл. z-, як і п. dz-, є, очевидно, наслідком дисиміляції (Sławski I 210); лит. zvãnas «дзвін», лтс. zvans «тс.» запозичені з слов'янських мов (Mühl. — Endz. IV 765). — Шанский ЭСРЯ II 6, 77, 79; Brückner 114; Holub — Kop. 438; Pedersen KZ 36, 340; Meillet — Vaillant 29; Trautmann 374; Walde — Hofm. II 559—560. — Пор. **зва́ти, звук.**

[**дзвенка́ч**] (орн.) «зеленяк, Chloris chloris L.», [*дзвінóк, дзвонéць*] «тс.»; — р. [*звонóк*] «морський птах з родини мартинових, що дзвенить крилами в польоті», [*звонýха, звонокры́лка*] «тс.», п. dzwoniec «птах з родини в'юркових», ч. zvonek «зеленяк», слц. zvonec, zvončok «тс.»; — утворення від основ *дзвен(іти), дзвон-*; назви птаха зумовлені, очевидно, характером його співу — журкітливими трелями із своєрідним завершенням, що нагадує слово *дзвóниш;* пор. також інші звуконаслідувальні назви цього ж птаха: *дзьоркáч*, ч. cvunče, вл. čvunč, н. Schwanschel. — Machek ESJČ 720. — Див. ще **дзвеніти.**

[**дзвинчáти**] «дзижчати, бриніти»; — результат контамінації дієслів *дзвеніти* та *дзинчáти, дзижчáти* (див.).

дзвінéць (бот.) «бубовник, Rhinanthus L.», [*дзвінка* ВеНЗн, *дзвінок* Mak, *дзвіночки* Mak] «тс.», [*дзвонец*] «шолудивник, Pedicularis L.» Mak, [*дзвоники*] «льонок, Linaria L.; медунка, Pulmonaria officinalis L.» Mak, [*звінець*] «дзвінець великий, Rhinanthus major Ehrh.» Mak, [*звінóчки*] «дзвінець малий, Rhinanthus minor L.», [*звоники*] «льонок» Mak, [*звонки*] «тирлич звичайний, Gentiana pneumonantha L.» Mak; — р. [*звонéц*] «дзвінець, Rhinanthus; кравник, Odontites rubra Ress.; перестріч, Melampyrum arvense L.; вероніка, Veronica latifolia L.», [*звоники*] «льонок», бр. *званéц* «дзвінець», [*дзвонец*] «перестріч», схв. [*звòнац*] «дзвінець», [*звòнчић*] «тс.», слн. zvónec «перестріч лісовий, Melampyrum silvaticum L.»; — псл. zvonьcь, похідне від zvonъ «дзвін»; — назва зумовлена дзвоникоподібною формою плодів, віночків або чашечок цих рослин, що належать переважно до рослини ранникових. — Вісюліна — Клоков 359, 386; Нейштадт 444, 454—455, 492, 502—503; БСЭ 33, 374; 12, 85; 27, 3. — Див. ще **дзвеніти.** — Пор. **дзвóник.**

дзвíнка «бубна» (у картах), [*звíнка, звонкú*] «тс.», *дзвінкóвий* «бубновий»; — р. [*звóнки*] «бубни»; — запозичено з польської мови; п. dzwonka «бубна» є калькою нім. Schelle «бубонець; дзвоник; бубна». — Sławski I 211. — Пор. **бýбна.**

дзвóник (бот.) «Campanula L.», *дзвóники* «тс.», *дзвінóчки* «тс.; орлики, Aquilegia vulgaris L. Mak», [*дзвінки*] «первоцвіт, Primula officinalis Jacq.» Mak, *дзвóникові*, [*дзвонок*] «дзвоники персиколисті, Campanula persicifolia L.» Mak, [*дзвоночки*] «дзвоники; орлики» Mak, [*звінка*] «дзвоники» Mak, [*звінки*] «тс.; орлики» Mak, [*звінок*] «дзвоники» Mak, [*звонець, звоники*] «тс.» Mak, [*звонки*] «орлики; березка, Convolvulus sepium L.» Mak, [*звоночки*] «дзвоники» Mak, [*звонатка*] «аденофора, Adenophora Bess.» Mak; — р. [*звонец болотный*] «дзвоники болотні, Campanula patula L.», [*звóнка*] «дзвоники персиколисті», [*звонóк*] «дзвоники; орлики», [*звонцы́, звóнчики*] «тс.», бр. *званóчак* «дзвоники», *званóк* «аденофора; [дзвоники]», [*званкі*] «дзвоники», [*званкі, званцы*] «тс.», п. dzwonek «дзвоники», ч. zvonec, zvonek, слц. zvonček, болг. *звънчé*, схв. *звòнчић*, слн. zvončèk «тс.»; — можливо, вже псл. zvonьcь та ін., похідні від zvonъ «дзвін»; — назви зумовлені подібністю квітки рослини до невеликого дзвона. — Machek Jm. rostl. 229. — Див. ще **дзвеніти.** — Пор. **дзвінéць.**

дзвя́кати «брязкати, звучати», *дзвя́кнути, дзвя́кнутися* «впасти», *дзвякотíти, дзвяк* «брязкіт», [*дзвя́кот*] «тс.» Я, *дзвя́кало* «базікало», *дзвяк* (виг.) «брязь»; — р. *звя́кать*, [*звячáть*], бр. *звя́каць* «дзво-

нити, бряжчати», др. *звякъ* «звук», *звякнути* «звучати», *звяцати* «звучати; дзвонити», п. dźwięczeć «дзвеніти, звучати», dźwięk «звук», ст. і діал. źwięczeć «звучати», ч. ст. zvek, болг. *звек* «глухий металічний звук», схв. *зве́чати* «звучати; дзвеніти», *зве́кнути* «дзвякнути», *зве̄к* «звук; брязкіт», слн. zvékati «дзвеніти», zvèk «дзвін»; — псл. *zvękati (> zvęcati), zvęčěti, zvękъ походять від того ж кореня, що і zvьněti, zvonъ, укр. *дзвеніти, дзвін;* — паралельним утворенням з чергуванням голосного кореня є псл. zvǫkъ, укр. *звук;* суфікс *-k-* при цьому корені виступає поруч з *-g-*, пор. укр. *дзвя́ньґати*, р. *звя́гать*, бр. *звя́гаць* і под. — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Sławski I 212; Machek ESJČ 720; Trautmann 374; Persson Beitr. 191; Pokorny 490—491. — Див. ще **дзвеніти.** — Пор. **дзвя́ньґати, звук.**

[**дзвя́ньґати**] «плаксиво говорити» Ж; — р. [*звя́гать*] «тс.; приставати; гавкати», бр. *звя́гаць* «гавкати; вимагати», др. *звягу* «співаю», *звягливъ* «гавкаючий», стсл. **звѧгѫ** «співаю»; — псл. *zvęgati є поширенням того самого звуконаслідувального кореня, який виступає в zvьněti, zvonъ, утворення, аналогічне до *zvękati; — споріднене з лит. žvangė̃ti «дзвякати», žvañginti «брязкати», žvéngti «іржати, реготати»; передсуфіксальне *-n-* і проривне **г** замість **г з'**явилися, очевидно, під впливом п. dźwięgać «жувати, плямкати» або укр. *дзе́нькати* і под.; Преображенський (I 246) вважає р. *звя́гать* звуконаслідувальним. — Фасмер II 88; Sławski I 212; Trautmann 374; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586; Mühl. — Endz. IV 765; Эндзелин СБЭ 194. — Див. ще **дзвеніти.** — Пор. **дзвя́кати.**

дзеле́нь (виг.) «дзень», *дзеле́нькати, дзеленькоті́ти, дзеленча́ти,* [*дзеле́нькач*] «брязкальце» Я; — бр. *дзылі́н-дзылі́н* (вигук на означення дзвону), п. [dzielęgać] «дзвонити»; — звуконаслідувальне утворення; може розглядатися також як дальше поширення вигуку *дзень* (див.).

[**дзе́мба**] «стьожка на капелюсі» (зах.); — фонетичні особливості та географія слова викликають припущення про запозичення з польської мови, однак п. *dzęba у словниках не засвідчено; можливо, йдеться про видозміну п. [dziaba] «тасьма з різнобарвних ниток, уживана як пояс у білоруських селян», запозиченого з білоруської мови (SW I 630).

[**дзе́мбати**] «гнуздати» (коня) Ба; — фонетика і географія слова свідчать про запозичення з польської мови, однак у польських словниках дієслово *(d)zębać не зафіксовано (воно було б паралельне до укр. *зубе́лити* «гнуздати», слц. zubadliť «тс.»). — Див. ще **зуб**[1].

[**дземяк**] «картопля» ВеЛ, [*дзимяк* ВеЛ, *земля́к* ВеНЗн, *зимяк* ВеНЗн, *зіма́к* ВеНЗн, *зімя́к* ВеНЗн] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. ziemiak «картоплина», ziemak, ziemniak «тс.», ziemniaki «картопля», як і слц. zemiak «картоплина», утворено від ziemia «земля», що відповідає укр. *земля́* (див.).

[**дзе́нгель**] (бот.) «дягель, Archangelica officinalis»; — запозичення з польської мови; п. dzięgiel «тс.» є прямим відповідником укр. *дя́гель* (див.). — Пор. **дзи́нґель**[1].

[**дзендзе́лик**] «полум'я гнота» (у загадці: «червоний дзендзелик, чорна ниточка»); — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *дзи́ндзик* «китиця, що висить і хитається» (див.).

[**дзендзе́лія**] (бот.) «золототисячник, Erythraea centaurium»; — очевидно, запозичення з польської мови: п. [dzendzelija], dzendzelja, як і укр. [*ценцерія, центурія*] «тс.», походить від лат. centaurium «тс.». — Див. ще **цента́врія.**

дзень (вигук, що передає короткий дзвінкий звук при ударі), *дзеньк* «тс.», *дзе́нькати, дзенькоті́ти, дзе́нькнути,* [*дзинча́ти, дзи́нькати* ВеУг], *дзеньк* «брязкіт», *дзе́нькіт,* [*дзе́ня*] (дит.) «все, що дзвенить; розмінна монета Ж»; — р. [*дзень*], п. dzeń, болг. *дзън, зън;* — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзінь* (пор.).

[**дзер**] «сироватка», [*дзе́ра*] «тс.», [*дзе́равий* Терит. діал., *дзерівний*], [*дзе́рити*] «підходити сироваткою» Терит. діал.; — п. dzer «посуд для молока», слц. dzér «посуд для сироватки з овечого молока», болг. [*зър*] «сироватка»; — запозичення

із східнороманських мов; молд. *зэр* «сироватка, молочні відвійки», рум. zer, zăr «сироватка» остаточно не з'ясовані; можуть бути субстратними елементами дакомізійського походження; не виключений зв'язок з лат. serum «сироватка, водяниста рідина» (з неясною відмінністю початкового приголосного щодо дзвінкості — глухості); висловлено також припущення про фракійське походження рум. zăr (у значенні «вода», Philippide I 444—447). — Дзендзелівський Терит. діал. 84—85; Доп. УжДУ 4, 110; Десницкая Сл. языкозн. 153; Scheludko 132; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Клепикова 133—137; Сл. и балк. языкозн. 191; Machek ESJČS 105; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 189; Crânjală 250—251; СДЕЛМ 155. — Пор. **джер.**

[дзе́рдзик] (іхт.) «мересниця, гольян, Phoxinus percnurus (Pallas)» Ж; — очевидно, назва риби, що водиться в невеликих слабопроточних водоймах, у торфових болотах, пов'язана з п. dzerdza (бот.) «вероніка, Veronica L.», окремі види якої ростуть по болотистих луках, грузьких берегах річок та озер; п. dzerdza є, очевидно, видозміною ботанічної назви rdest; пор. іншу назву цієї самої риби — *мересни́ця*, також пов'язану з назвою трави [*ме́рест*], у заростях якої нереститься риба. — Див. ще **рдест.**

[дзеренча́ти] «деренчати»; — результат видозміни форми *деренча́ти*, очевидно, під впливом вигуку *дзень* (див.).

дзе́ркало, [*зе́ркало*], [*дзеркáльня*] «дзеркало», *дзеркáльний*, *віддзеркáлювати*, *піддзеркáльник* «підставка під дзеркало»; — р. *зе́ркало*, др. *зерцало*, *зьрцало*, п. zwierciadło, ч. zrkadlo, zrcadlo, слц. zrkadlo, полаб. zarkódlü, схв. *зр̀цало*, слн. zrkálo, zrcálo, стсл. **зрѣцало**; — походить від псл. **zʲrʲkati*, **zʲrʲcati* «кидати погляд, оглядати» (пор. аналогічне за будовою і семантикою схв. *оглѐдало* «дзеркало»); припускається (Фасмер II 95; Schrader Reallexikon II 422), що слово є давньою калькою лат. speculum «дзеркало» від specio «дивлюся». — Шанский ЭСРЯ II 6, 89—90; Булаховський ПСМ III 19—20; Преобр. I 250; Machek ESJČ 718—719; Holub—Kop. 439; Holub—Lyer 520; Brückner 651, 658. — Див. ще **зріти**[1].

[дзе́стра] «посаг» Я, [*дзе́стри*] «тс.; все майно, крім худоби і грошей» Мо, [*дзе́стро*] «тс.» Мо, [*зе́стра*] «посаг» МСБГ, [*зе́стрє* МСБГ, *зе́стри* МСБГ, *зе́стро* МСБГ, *зя́стра* Ж] «тс.»; — болг. *зе́стра*, м. [*зестра*] «тс.»; — запозичення із східнороманських мов; рум. zéstre «посаг», молд. *зе́стре* «тс.; майно», мабуть, пов'язані з лат. dextrae «подарунок; урочиста обіцянка», що походить від dextra «права рука, десниця», спорідненого з псл. desnъ, укр. *десни́й;* Младенов (191) помилково пов'язує болг. *зе́стра* із стсл. **зѧть,** укр. *зять*. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 100; СДЕЛМ 151; DLRM 954; Puşcariu 181. — Див. ще **десни́й.**

[дзи́бнути] «ударити»; — експресивне утворення.

[дзиґ] (вигук, що наслідує посвист батога, дзиги і под.), *дзи́гнути* «пронестись, пролетіти з дзижчанням», [*дзиґну́ти*] «продзижчати», [*дзиготі́ти*] «скрекотати, дзижчати», [*дзикоті́ти*] «тс.», [*дзигору́ха*] «базікало» ЛЧерк; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *джиґ* (пор.).

дзи́ґа, [*дзо́ґа* Ж, *зи́ґа* Пі], [*дзи́галка*] «дзига» Л, [*кзиґа*] «тс.» Пі, [*дзи́ґати(ся)*] «вертітися», [*придзиґля́нка*] «безсоромна жінка» Пі, [*придзиґльо́ванка*] «вертлява жінка», [*придзиґльо́ваний*] «вертлявий»; — р. [*дзы́га*, *зы́га*], бр. *дзы́га*, п. cyga «дзига», слц. ciha «веретено»; — загальноприйнятої етимології не має; може розглядатись як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуками *дзз* (передає дзижчання), *дзиґ* (наслідує посвист батога, дзиги), дієсловами [*дзиготі́ти*] «дзижчати», [*дзиґну́ти*] «продзижчати»; менш умотивоване припущення (Brückner 69; ZfSlPh 9, 333; Zaręba JP 1951/3, 116—117; Sulan Slavica IV 134—137) про запозичення з угорської мови (уг. cziga «дзига, спіраль; слимак», звідки й ч. заст. čiha «дзига», схв. *чи́га*, *чи́гра* «тс.», слц. čiga «блок, ролик», етимологічно неясне, — Machek ESJČ 102; Skok II 322; Bárczi 40; MNTESz I 521) або зведення слов'ян-

ських і угорських форм до гр. ζειγαρα «цикада» і (гіпотетично) «дзига» (Steffen JP 1966/1, 51—58). — Фасмер II 109; Sławski JP 1966/1, 58.

дзиґа́р «годинник», *дзиґарі́*, [*дзиґа́рок*, *дзиґа́рик*, *дзиґа́рки*] «тс.», [*дзиґа́рний*], ст. *дзегаръ* (XVII ст.), *дзигаръ* (1706); — р. ст. *зегар* «годинник», бр. *зэга́р* «великий годинник (на стіні, вежі)», п. [dzygar], zegar «годинник», [zygór], заст. zygar; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; нім. Seiger «висок (прилад); годинник (спочатку пісковий або водяний)» походить від свн. seigære «ваги, терези», утвореного від seigen «знижувати; важити» (за характерною деталлю механізму баштового годинника — пересувною гирею), що є формою фактитиву до sīgen «спускатися, знижуватися», нвн. seihen, [seigen] «цідити», спорідненого з дангл. sīgan «спадати, капати», діслв. sīga «тс.», а також з дінд. sēcatē, siñcáti «ллє, наливає», sēka «злива», псл. sьcati, укр. *си́кати*, *сі́ча*. — Фасмер II 91; Шелудько 30; Richhardt 45; Rozwadowski Wybór pism I 291; Brückner 651; Kluge—Mitzka 699. — Див. ще **сі́ча, си́кати.**

дзи́ґлик «стілець, табурет, триніжок», [*дзиґля́тко*] «стільчик»; — бр. [*зэ́длік*] «стілець», [*зэ́дэль*] «лавка», п. [zygiel] «стілець» (?), [zydel, zydla, żydla, zedel] «тс.; лавка зі спинкою», ч. [žygla] «стілець», židle, [židl'a, žingla] «тс.», слц. žigla «рундук, скриня для борошна та інших харчів», вл. židla «тс.»; — запозичено через посередництво західнослов'янських мов і, далі, середньоверхньонімецької (свн. sidel(e) «стілець; скриня, на якій можна сидіти») з латинської; лат. sedīle «сідалище (стілець, лавка, крісло)» походить від sedēre «сидіти», спорідненого з псл. sěděti, укр. *сидіти;* на українському грунті відбулося вторинне зближення слова за звуковою подібністю з *дзи́ґа*. — Шелудько 30; Потебня РФВ I—II 263; Machek ESJČ 727; Walde—Hofm. II 507—508. — Див. ще **сидіти.**

[**дзиґоні́ти**] «тремтіти, дрижати від холоду» МСБГ, Ме, [*джиґоні́ти*] «тс.» МСБГ; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру, аналогічне до [*циконі́ти*, *дзикоті́ти*, *дзиркоті́ти*], *дзенькоті́ти* і под.

дзижча́ти «бриніти», *дзи́зкати* «швидко проноситись, пролітати з дзижчанням», [*дзизча́ти*, *дзидзи́кати* Ж, *дзиндзи́кати*, *дзинча́ти*, *дзича́ти*] «тс.», *дзизку́чий;* — утворення, пов'язані з вигуком *дзз*, що передає звук від польоту комахи і под.

дзиз «гедзь, овід»; — очевидно, зворотне утворення від дієслова *дзи́зкати (дзижча́ти);* пор. подібні за звучанням назви гедзя р. [*дзык*], укр. [*бзик*] тощо. — Див. ще **дзижча́ти.**

[**дзи́зли(й)**] «набряклий, припухлий, брезклий» (про людину) Л, [*зи́зти*] «забрезкнути»; — неясне; можливо, пов'язане з бр. [*дрýзлы*] «набряклий».

[**дзик**] «докучлива, набридлива людина» Я; — очевидно, походить від р. [*дзык*] «гедзь, овід», що є звуконаслідувальним утворенням або видозміною іншої назви гедзя — [*бзык*], укр. [*бзик*] (пор. Фасмер I 511). — Див. ще **бзик.**

[**дзи́нґель**[1]] (бот.) «дудник, Angelica silvestris L.»; — результат видозміни назви [*дзе́нгель*] «дягель, Archangelica officinalis», оскільки рослини дуже схожі (пор. російську назву дудника *дя́гиль лесно́й*). — Див. ще **дзе́нгель.**

[**дзи́нґель**[2]] (орн.) «щиглик, Carduelis carduelis L.», [*ци́нґель*] «тс.»; — неясне.

[**дзи́ндзик**] «китиця або інша висяча прикраса», [*ди́ндик*] «тс.» ВеБ, [*дзи́ндзель*] «сопля» ВеУг, [*дзи́ндзиль*] «льодова бурулька» ВеУг, [*дзи́ндзоль*] «тс.» ВеУг; — п. dzyndzyk «те, що висить, — китиця, дзвінок»; — експресивні утворення на грунті дієслова [*ди́ндати*] «хитатися; гойдати ногами», п. dyndać «висіти, хитаючись»; можливо, пов'язане з [*дзю́ндзя*] «висяча прикраса». — Див. ще **ди́нда.** — Пор. **дзю́ндзя**[1].

[**дзиркоті́ти**] «деренчати; сюрчати, щебетати», [*дзирча́ти*] «деренчати»; — звуконаслідувальне утворення, що виникло, можливо, внаслідок зближення дієслів *диркоті́ти* та [*дзинча́ти*] «дзенькати».

[**дзі́ворон**] (орн.) «сиворакша, сивоворонка, Coracias garrulus L.» Ж; — р.

сизоворо́нка; — результат гаплології та деетимологізації назви **сиво(во)рон(ка)* або **сизоворон(ка)*, що є складними словами. — Див. ще **во́рон, си́вий, си́зий.**

[**дзіґера́й**] «нежить»; — запозичення з східнороманських мов; рум. jigăráie «згага; хвороба тварин, що полягає у запаленні глотки», молд. *жигэра́е* «тс.» утворені відповідно від рум. jig «згага», молд. *жиг* «тс.», запозичених з слов'янських мов (пор. схв. [*жи̑г*] «рана, шрам», пов'язане з *жи́гати* «завдавати гострого болю, колоти» — Vrabie Romanoslavica 14, 141) або з рум. jigări «схуднути, змарніти», молд. *жигэри́* «тс.», що є запозиченнями з угорської мови або пов'язані з слов. žigati (Tiktin 871; Crânjală 253). — Scheludko 132; СДЕЛМ 139; DLRM 436; Kalužn. 14; Bárczi 289. — Пор. **джи́гра, джиґира́.**

[**дзі́дик**] (зоол.) «землерийка, Sorex araneus» ВеБ; — неясне; можливо, результат видозміни деетимологізованих форм типу [*дзю́рдзик, жджок*] «тс.», зближених з *ді́дик, ді́док* на основі звукової подібності. — Пор. **дзюрдз, ді́дик**[1], **жджок.**

[**дзі́линь-кото́ра**] «шкіряна торбина, мішок для збирання грошей у церкві» Ж, [*дзі́нь-като́ра*] «тс.» Ж, [*дзі́нькатор*] «калитка» Пі; — неясне; перша частина слова пов'язана (вторинно ?) із звуконаслідувальним *дзінь, дзеле́нь.*

[**дзіндзі́вер**] (бот.) «калачики, мальва, Malva (mauritiana) L.», [*дзи́нзівер* Пі, *дзінзівер* Mak, *жинзівер, зінзівер, дзюндзя* Mak, *дю́ндзя*] «тс.», [*дзіндзюр*] «собача рожа, Lavatera thuringiaca L.» Mak, [*зензівер*] «калачики лісові, Malva silvestris L.» Mak, [*зінзівер, зінзівір*] «тс.» Mak; — р. [*дзиндзиве́р, зинзиве́р*] «Malva mauritiana», [*зинзиве́й*] «Malva pusilla, Malva silvestris», п. [zázwór] «імбир», [zazwir], ч. слц. zázvor, болг. *джинджифи́л*, схв. [zinziber, đinđiber, dzen(dz)efil, đenđefil] «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. zénzero «імбир», [zenzovero, zenzavero] через латинську (zingiber(i) «тс.»), грецьку (пізньогр. ζιγγίβερις «тс.») та арабську мови запозичено з мови палі (singivera, від дінд. śr̥ñgaveram «свіжий імбир», дослівно «рогоподібний корінь»), звідки іншими шляхами прийшло також слово *імби́р;* на грунті східнослов'янських мов на деякі мальвові перенесено назву імбиру, ймовірно, за схожістю будови коренів або за пряним запахом; припускається також запозичення з індійських мов через посередництво турецької та арабської (тур. ар. zendžefil). — Фасмер II 94, 97, 129; Преобр. I 252; Потебня К ист. зв. II 67; Machek ESJČ 712; БЕР I 365; Младенов 192; Skok I 480—481; Mikl. EW 420; Bern. I 259; Lokotsch 153; Kluge—Mitzka 327; Šmilauer SaS 14, 130. — Пор. **імби́р.**

[**дзіндзі́вер-зух**] «молодець, хват»; — бр. [*дзеньдзі́вір*] «неповоротка людина, ледар», [*дзендзі́вірыць*] «марнувати час, ледарювати»; — складається з синонімічної пари слів; перше з них *дзіндзі́вер*, очевидно, пов'язане з назвою високої стрункої рослини [*дзіндзі́вер*] «мальва» (пор. Потебня К ист. зв. 63); думка про зв'язок бр. [*дзеньдзі́вір*] із фразою «дзень ідзі ў вір» (Носович 129) є невірною (див. Šerech ZfSlPh 23, 160). — Див. ще **дзіндзі́вер, зух.**

дзіндзо́ра, *дзіндзура* — див. **ґіндзу́ра.**

дзінь (вигук, що передає тонкий дзвін), *дзінь-дзінь* «тс.»; — р. *дзинь, дзи́нькать*, бр. *дзын, дзы́нкаць*, п. dziń, dzyń, ч. dzin, dzinkati, болг. *дзън*; — звуконаслід. утворення, аналогічне до *дзень, цінь* і под.; пор. також лит. dzìn, англ. jingle. — Sławski I 205; Rozwadowski JP 5, 137; БЕР I 379; Младенов 156.

[**дзінькува́ти**] «дякувати» Ж, [*подзіньківа́ння*] «прощальна промова священика над домовиною покійного» Ба, ст. *денковати* «дякувати» (XVII ст.); — бр. [*дзеньківа́ць*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. dziękować «дякувати» утворено від dzięki «подяка», що походить від свн. danc «тс.; думка». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231; Richhardt 45; Sławski I 204; Bern. I 193—194. — Див. ще **дя́ка.**

[**дзоз**] «кокетлива людина, франт» Я; — неясне.

[**дзор-дзо́р**] (вигук, що передає брязкіт) Ме, [*дзо́ркати*] «брязкати (в шибку)» Ме, [*дзу́ркати*] «брязкати, бряжчати» МСБГ, [*дзо́ркало*], [*дзу́ркало*] «дзвінок; калатало, брязкальце» МСБГ; — очевид-

но, запозичення із східнороманських мов; рум. zor (вигук, що передає дзенькіт, брязкіт; пор. похідні від нього zornăí «дзвеніти, дзвякати, брязкати», zórnet «брязкіт, дзвін»), молд. *зор* «дзінь» є звуконаслідувальними утвореннями. — DLRM 959—960.

дзу́ґа — див. **цу́ґа.**

[**дзудзу́снути**] «дзвінко випити» Я; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру; пор. з подібним значенням *джу́клити* «жадібно пити», *ду́длити* «тс.», р. [*джвúкнуть*] «ударити прутом; випити чарку горілки», п. dydnąć się «випити (зокрема горілки)».

дзусь (вигук для відгону котів); «зась, не можна», *дзус*, *дзу́ськи*, *дзу́ски*, [*зу* До, *зус* До] «тс.»; — афективний вигук, очевидно, з первинним значенням відгону, заборони, звернених до котів (пор. свистячі звуки в інших вигуках, що стосуються котів: укр. *киць-киць*, р. *кис-кис*, *брысь* та ін.).

[**дзю́ба**[1]] «дівчина з обличчям, поритим віспою», [*дзю́бана дівка*] «тс.», [*дзюба́стий*] «рябий від віспи», *дзюба́тий* «тс.»; — р. [*дзю́ба*] «рябий, поритий віспою» (з укр.), [*дю́баный*] «тс.», ч. ďubatý «рябий»; — утворено від *дзю́бати* «клювати» (обличчя наче подзюбане). — Див. ще **дзю́бати.**

[**дзю́ба**[2]] «дівчина» Ж; — п. dziuba «тс.» (з укр.); — неясне; Трубачев (Терм. родства 56—57), зіставляючи з п. [dziora] «дівчина», болг. м. [*чу́па*] «дівчина, дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. çupë «тс.», неясного походження, непереконливо виводилося (Meyer EW 450) від серб. *чу́па* «жмут волосся», *чу́па* «жінка з нечесаним волоссям». — Пор. **дзьо́па**[1].

дзю́ба́ти «дзьобати; довбати», *дзюб* (вигук, що позначає дзьобання), *дзюб* «дзьоб», [*дзю́бка*] «тс.», *дзюба́к* «тс.; мотика, кирка; [(орн.) вид голуба з довгим дзьобом МСБГ]», [*дзюба́нь*] «дзюбатий», [*дзюба́й*] «тс.» Ж, [*дзю́бер*] «послід від зерна» КІМ, [*дзю́бок*] «дзьоб; носок взуття» МСБГ, [*дзюбо́к*] «гострий залізний гак на спеціальному інструменті карпатських дереворубів», [*дзю́брик*] «пташина лапка» Ж, [*дзюбу́н*] «той, хто дзьобає», *дзюба́тий* «з великим дзьобом», [*дзюба́стий*] «тс.»; — р. [*дзю́бать*] «дзьобати», бр. *дзю́баць* «тс.; довбати чимсь гострим»; — запозичення з польської мови; для п. dziubać (відоме з XVII ст. у значенні «видовбувати, робити виїмки», пізніше «дзьобати»), спорідненого з ч. ďubat' «довбати, дзьобати», ďoubati, [díbati, ďubkat'], слц. ďubat' «тс.», р. [*дю́бать*] «дзьобати», припускається зв'язок з ст. dziub' (dziup', dup') «дупло», що походить з ie. *dheub-, *dheup- «глибокий і порожній»; варіант з кореневим **о** (dziobać), засвідчений з XVIII ст., з'явився під впливом фонетично та семантично схожого слова zobać «їсти, дзьобати» (XV—XVIII ст.); припущення (Brückner 113, 655) про приставне d в п. dziub < псл. zobъ (подібно до dzwon з давнішого zvonъ) неприйнятне. — Sławski I 205—206; JP 36, 278; Nitsch JP 31, 145; Machek ESJČ 90, 100; Holub—Lyer 142. — Див. ще **дупло́** — Пор. **дзьоб.**

[**дзю́гура**] (орн.) «дятел» ЛЧерк, [*дзю́ра*] «тс.» ЛЧерк; — неясне.

[**дзю́ндзя**[1]] «висяча прикраса» ВеБ; — болг. *джу́нджур* «льодова бурулька», схв. đȉnđuha «прикраса з скляних кульок», đìnđuva, đunđuva «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. gyöngy «перлина; скляна прикраса», gyűnygy «тс.» походить з давньотюркської мови; тюрк. ст. yinčü, кипч. ǰinǰü, тур. inci, тат. ənǰü «тс.» зводяться до кит. čen-ču «перлина», від якого походить також р. укр. *жéмчуг*. — Skok I 481; MNTESz I 1134—1135. — Пор. **го́я-дю́ндя, дженджеру́ха**[1], **дзи́ндзик, жéмчуг.**

[**дзю́ндзя**[2]] «vulva (?)», [*дзю́ндзик*] «розпусник» Я, [*дзю́нька*] «повія» Я; — неясне; можливо, пов'язане з утвореннями звуконаслідувального характеру укр. [*дзю́дзі*] «мочитися», бр. [*дзю́ндзиць*] «тс.»; імовірно, сюди ж бр. [*дзю́ндзя*] «п'яниця, ледар», п. [dziundzia] «п'яниця»; Максимович (Собр. соч. II 1877, 523) пов'язує укр. *дзю́ндзя* з слц. D'uňď'a, що зустрічається в приспіві однієї з найстаріших словацьких веснянок, а також у деяких західноукраїнських піснях; у такому разі це слово

було б тотожне з **дзю́ндзя**[1] (див.).— Пор. **го́я-дю́ндя.**

дзюр (вигук, що передає дзюрчання води), *дзю́рити* «текти струмком», *дзюркота́ти, дзюркоті́ти* «тс.», *дзю́ркнути* «политися струмком», *дзюрча́ти* «текти з шумом», [*джурі́ти*] «текти струмком» Ж, [*джюрка́нити*] «лити; дудлити, багато пити» МСБГ, [*джурка́нити, джорґа́нити*] «тс.», [*джурча́ти*] «текти з шумом», [*дзюр*] «джерело», [*джю́ркало, джюрка́ч, дзюрка́ч, чюрка́ч*] «тс.» МСБГ, *дзю́ркіт* «шум від протікання води», [*дзюрко́тонька*] «вода, що дзюрчить», *дзюро́к* «цівка; [струмок, що витікає з криниці по дерев'яному жолобу МСБГ]», *дзюркотли́вий, дзюрчли́вий, дзюркóм* «струмком»;— р. *журча́ть*, бр. *дзюрча́ць, журча́ць*, п. ziurzyć «іти (про дощ)», ч. zurčet «дзюрчати» (з рос.), слц. džurdžat', dzurčat', вл. žurčeć «тс.»;— північнослов'янське звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ці́юрити*.— Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239; Горяев 112; Sławski I 105—106; Mikl. EW 30.— Пор. **ці́юрити.**

[**дзю́ра**] «діра»;— запозичення з польської мови; п. dziura є прямим відповідником укр. [*дюра́*] «діра» (див.).

[**дзюрдз**] (зоол.) «землерийка, Sorex» ВеНЗн, [*дзурдз, дзю́рдзик, джурдз*] «тс.» ВеНЗн;— пов'язане з [*жджок, рджок*] «тс.»; характер зв'язку і етимологія неясні.— Пор. **жджок.**

[**дзя́бочка**] (вид птаха) Я;— очевидно, зменшувально-пестлива форма від [*дзя́бок*] «зяблик, Fringilla coelebs L.» (Шарлемань 19), що є одним з варіантів назви *зя́блик;* до переходу **з** > **дз** на початку слова пор. *змій* > [*дзмій*], [*зе́ркало*] > *дзе́ркало, зяб* > [*дзяб*] і под.— Див. ще **зя́блик.**

дзяв (вигук, що передає гавкання цуценяти), *цяв* «тс.», *дзя́вкати* «гавкати; [настирливо, невідступно просити МСБГ]», *дзявкоті́ти, ця́вкати*, [*дзя́вір*] «дзявкання», *дзявк* «тс.», *дзя́вкало, дзя́вкіт, дзявку́н;*— р. *тяв*, бр. *дзя́ўкаць* «гавкати», п. dziawkać, dziaukać «тс.», болг. *джяв* (вигук, що передає гавкання), *джаф* «тс.»;— звуконаслідувальне утворення, аналогічне *гав.*— Фасмер IV 139.

[**дзявéля**] «довгорогий віл» Ж;— неясне.

дзяволи́ти «дзявкати», [*дзяволі́ти*] «завиваючи гавкати» Ж;— запозичення з польської мови; п. [dziawolić] «скавучати; тихо плакати (про дітей); сварити(ся)» є, очевидно, експресивним утворенням на базі звуконаслідувального дієслова dziawkać «дзявкати».

[**дзя́ма**] «юшка, м'ясний відвар; фруктовий сік МСБГ», [*дзе́ма*] «відвар картоплі, квасолі та бобів із шматочками хліба Г; густий сік; підлива, юшка Ж», [*дзе́ма*] «тс.» Я;— п. dziama «затірка», ciama «тс.», ciamka «густа затірка» (з укр. ?), слц. džama «сік; почавлені фрукти»;— запозичення з східнороманських мов; рум. zeámă «відвар, сік, соус», молд. *зáмэ* «відвар, суп, сік» запозичені, очевидно, ще в пізньолатинський період (DLRM 953) з грецької; гр. ζέμα «відвар» пов'язане з ζέω (<ζέσω) «киплю, варю(ся)», що відповідає дінд. yásati «б'є джерелом, кипить».— Пономарів Мовозн. 1973/5, 61; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 105—106; Дзендзелевский Молдаванизмы 154; Бевзенко НЗ УжДУ 26, 105—106; Шаровольський Зб. заходозн. 53, 59; Десницкая Сл. языкозн. 158, 160; Scheludko 132; Vrabie Romanoslavica 14, 140; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 100; Crânjală 249; Machek ESJČS 105; СДЕЛМ 147; Frisk I 612; Boisacq 309.

[**дзя́мдзя**] «кваша» (про людину) Я;— запозичення з польської мови; п. dziamdzia «неповоротка людина, розтелепа», ciamcia, dziamdziałamcia, dziumdzia, dziómdzia, dziama «тс.», як і dziamać «неохоче їсти, робити повільно і погано», dziamdziać «бурмотіти, невиразно говорити», є утвореннями звуконаслідувального характеру, пов'язаними з вигуком dziam-dziam, що передає повільне, флегматичне мовлення.—Brückner 113.

[**дзями́га**] «м'язга; товкач, яким товчуть ягоди або виноград» ВеУг, [*дзями́гати*] «давити ягоди, виноград» ВеУг,— очевидно, експресивне утворення на основі слова [*дзя́ма*] «сік; відвар» (див.).

[**дзя́ндра**] «солона юшка із залишків мамалиги» Ме; — запозичення з молдавської мови; молд. *жя́ндрэ (джя́ндрэ)* «юшка із залишків мамалиги», можливо, пов'язане з рум. jânt «сироватка», звідки також укр. *жентúця* (див.).

дзя́пка, *дзяпканúстий*, *дзя́пкати* — див. **ця́пка**.

[**дзя́рати**] «кричати; сперечатися, лаятися» Ж, [*зяркáти(й)*] «крикливий, галасливий» Л; — неясне; можливо, афективне утворення.

дзьоб, [*дзоб*] ВеБ, [*дзьобáк*] (орн.) «дятел, Picus L.» Ж, [*дзóбавка*] (орн.) «дятел; повзик, Sitta europaea L.» ВеБ, [*дзьобань*] «мотика, кирка з гострими кінцями», *дзьобáтий* «з великим дзьобом», *дзьóбати*, [*дзóбати*] ВеБ, *піддзьóбок* «частина шиї під дзьобом»; — бр. *дзёб* «дзьоб»; — запозичення з польської мови; п. dziob, dziub виникло в XVIII ст. як вторинний дериват від dziobać (< dziubać), де **о**, як і в ч. d'obati «дзьобати», з'явилося внаслідок зближення з фонетично та семантично схожим zobać «їсти, дзьобати» (XV—XVIII ст.). — Sławski I 205—206; Nitsch JP 31, 145—150; Machek ESJČ 90; Holub—Lyer 137. — Див. ще **дзю́бати**.

[**дзьóбавка**] «каша з пшениці»; — р. [*зобь*] «їжа; корм», [*зобéц*] «ячна полова», др. *зобь* «корм», ч. zob «корм (пташиний)», болг. *зоб* «зерно для годівлі худоби», *зобя́* «годую зерном», схв. *зо̀б* «овес», *зо̀бити* «годувати зерном»; — псл. zobь «їжа, корм» (очевидно, спочатку «зерно»), пов'язане з zobati «поїдати (клювати) зерно»; в українській формі початкове **дзь** є результатом вторинного зв'язку з *дзьóбáти*. — Див. ще **зобáти**.

[**дзьóбня**] «чотирикутна вовняна торба, що одягається через плече», [*дзьобéнка*, *дзьóбленя* Ж, *дзьоблúна* МСБГ, *дзюблúна*] «тс.»; — р. [*зобня́*] «торба для вівса (коням)», [*зобни́ца*] «тс.», др. *зобня* «міра сипких тіл», *зобьница* «тс.», болг. *зо̀бник* «кінська торба», м. *зобник* «торба для вівса», *зобница*, схв. *зо̀бница* «тс.»; — похідне утворення від псл. zobь «їжа; корм» (очевидно, спочатку «зерно»); первісне значення «торба для зерна»; пор. споріднені лтс. zebenieks «торба з вівсом для коня», лит. žìbìkas «торбинка». — Див. ще **зобáти**. — Пор. **дзьóбавка**.

[**дзьóбро**] «ребро», [*зьóбро*] «тс.» ВеЗа; — запозичення з польської мови; п. [ziobro, ziebro] «тс.», фонетично закономірні для мазурського діалекту, походять через проміжне rzebro з псл. rebro; до переходу початкового **з** > **дз** в українській мові пор. *зяб* > [*дзяб*], *змій* > [*дзмій*], [*зéркало*] > *дзéркало* та ін. — Brückner 654. — Див. ще **ребрó**.

[**дзьовбáк**] (орн.) «дятел, Picus L.» ВеУг; — результат контамінації [*дзьобáк*] «тс.» з дієсловом *довбáти*. — Див. ще **дзьоб**, **довбáти**.

[**дзьóґати**] «клювати ВеБ; колоти; (перен.) дорікати МСБГ», [*дзьоґáн*] (орн.) «дятел, Picus L.» ВеНЗн; — результат видозміни форми *дзьóбáти*, можливо, під впливом [*дьóгнути*] «штовхнути, кольнути».

[**дзьóґлик**] (орн.) «дятел, Picus L.» ВеНЗн, [*дзьóґладок*, *дьóґлик*] «тс.» ВеНЗн; — результат видозміни форм [*дзéґлик* < *дéклик* < *дéтлик*] «тс.» (діалектних варіантів форми *дя́тлик*) під впливом [*дзьóґати*] «клювати». — Див. ще **дя́тел**. — Пор. **дзьóґати**, **дьокýл**.

[**дзьóпа**[1]] «дівчина»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «тс.; підліток», зменш. [dziopka, dziopię], згруб. [dziopiaga] етимологічно неясне; можливо, пов'язане з dziocha «тс.»; Трубачов (Терм. родства 56—57), зіставляючи п. [dziopa] з укр. [*дзю́ба*] «дівчина», болг. м. [*чýпа*] «тс.; дочка», припускає можливість запозичення з албанської мови; алб. çupë «тс.» неясне, непереконливо пояснювалося як запозичення з сербської (схв. *чу̏па* «жмут волосся», *чýпа* «жінка з нечесаним волоссям» — Meyer EW 450). — Пор. **дзю́ба**[2], **дзьóха**.

[**дзьóпа**[2]] «стара хустка»; — запозичення з польської мови; п. [dziopa] «хустка» неясне.

[**дзьоркач**] (орн.) «зеленяк, Chloris chloris L.»; — звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [*деркáч*, *дзвенкáч*] «тс.»; назва зумовлена, очевидно, своєрідним криком та співом птаха. — Пор. **дзвенкáч**.

[**дзьо́ха**] «дівчина, жінка»; — запозичення з польської мови; п. [dziocha] «дівчина», dziócha, dzioucha, dziowcha «тс.», зменш. [dzioszka, dziószka] є деформованим скороченням слова dziewucha, утвореного від dziewa «дівчина», відповідника до укр. *дíва;* пор. інші експресивні форми, що виникли в польській мові з dziewucha: [dzieucha, dziaucha, dziwucha, dziosa]. — Див. ще **дíва́**.

ди́бати «ходити повільно і незграбно, ходити на ходулях; дріботіти, чимчикувати Ж», *ди́бíтися* «ставати дибом; ставати на диби», *дибуля́ти* «ходити повільно, шкандибати» [*дибцюва́ти*] «тс.» Я, *диб, диб-диб* (вигук, що відображає переступання ніг), *дибе-дибе, дибки-дибки, дибу́ль, дибуль-дибуль* «тс.», *дибу, дибу* (приспів у пісні), *дибу́ні* (дит.) «ходити», *дибу́сі* «тс.», *ди́ба* (іст.) «знаряддя катувань», мн. *ди́би* «ходулі; (іст.) колодки, які накладали на ноги арештантів; [триніг для підвішування колиски Л]», [*ди́бан*] «хто погано ходить» Я, *ди́бка* «ніжка у стола; підставка», *ди́бці* зменш. до *ди́би, дибу́ці* «тс.», *ди́ба* «сторчма», *ди́бом* «тс.», *дибу́* (у виразі *ста́ти на дибу́*), *дибка́* «на диби», *ди́бки* «тс.», *ди́бки-ди́бки* «навшпиньках», *дибу́лі* «на диби», *дибула́* (у виразі *дибула́ ста́ти* «стати дибом»), *ди́бо́шки* (у виразі *на ди́бо́шках* «навшпиньках»), [*ди́буля́ка*] Я, *видиба́ти* «важко виходити, важко сходити нагору», *ви́дибуля́ти* «важко зійти нагору», *здиба́ти* «зустріти; забити в колодки», *здиби́ти* «підняти вгору», *здиблюва́ти, здибле́ний, здиби́ночки* (у виразі *на здиби́ночках* «навшпиньках»), *надиба́ти* «зустріти, знайти», [*надиби́ки*] «навшпиньки» Л, [*надиби́ках*] «навшпиньках» Л, [*надибок*] «дибом» Я, [*навди́башках*] «навшпиньках» Л, [*навди́башки*] «навшпиньки» Л, [*навзди́бешки*] «тс.» Л, [*навзди́бцах*] «навшпиньках» Л, [*наздиб*] «назустріч», *поди́бати* «поплентатись; зустріти, знайти», *приди́бати* «приплентатись; [піймати, захопити, застигти Нед]», [*придиба́ха*] «вигадка, небилиця Л; схильність Нед», [*приди́ба́чка*] «пригода», [*приди́ба́шка*] «тс.; привід Нед», [*при́дибка*] «епілепсія; біль у животі» Нед; — р. [*ды́бать*] «іти, ходити, крокувати; іти тихо; іти нетвердо, невпевнено, з труднощами; іти швидко, великими кроками; ходити без мети, швендяти, тинятися; ставати навшпиньки, ходити навшпиньках; стояти без діла, стовбичити; гойдати, хитати, розгойдувати; гойдатися на гойдалці; дрімати, клювати носом», бр. *ды́баць* «ступати, піднімаючись навшпиньки; шкандибати; іти, ходити», др. *дыбати* «ходити крадькома», п. dybać «чигати, чатувати, цілитися; (заст.) іти обережно, крадькома, підстерігати; прямувати; обережно підходити, повільно переслідувати; [досягти, зустріти; іти поволі, раз у раз обертаючись; іти в темряві]», нл. dybaś «штовхати, штрикати; попадати; рухати, стукати (про серце), битися», схв. dibati se «хитатися, коливатися»; — псл. dybati «ходити з метою що-небудь знайти; ходити, оглядаючи місцевість; обстежувати», давніше «шукати чого-небудь під ногами; копирсати землю, болото чи сніг, шукаючи чого-небудь; колупати; тикати; робити заглибини», ітератив до *dъbati «тс»., далі пов'язане з dъbrь «долина, ущелина», стсл. **дъбрь** «тс.», укр. *дéбр(а)* «яр, улоговина», болг. [*дъбок*] «глибокий»: — споріднене з р. [*дю́бать*] «клювати, дзьобати», п. ст. dziubać «видовбувати», лит. dubùs «глибокий», dùbti «вваліовватися, впадати; осідати», гот. diups «глибокий», двн. tiof «тс.»; ie. *dheub(h)-/dhub(h)- «глибокий, порожній; заглибина; кіл; клин; бити»; іменникові значення «палиця, жердина, ходуля» розвинулись на основі значення «тикати, копирсати», значення «дерев'яна колода з заглибинами для ніг» — на основі значення «видовбувати»; інші точки зору див. у ЭССЯ 5, 197—198. — Мельничук Мовозн. 1975/5, 46—54; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14; Фальк Sc.-Sl. 4, 273—274. — Див. ще **дба́ти.**

див «зле божество у вигляді птаха; міфічна тварина»; — р. *див* «міфічний птах, що віщує нещастя; одуд; чудовисько; велетень; демон», др. *дивъ* «чудовисько, gryphus», п. diw «демон», ч. div «міфічний птах, що віщує нещастя», болг. *див* «велетень; злий дух; чудовисько», *ди́ва* «зла чаклунка», *самоди́ва* «тс.», м. *див* «велетень», схв. *дȉв* «тс.»; —

загальноприйнятої етимології не має; вважається давнім сармато-аланським запозиченням (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52) або запозиченням з перської мови через посередництво тюркських, пор. тур. dev «демон, злий дух, велетень», перс. dēv «демон», ав. daēva- «божество; демон, злий дух», інд. dēváḥ «бог», споріднені з лат. deus (<*deivos), лит. diẽvas «тс.», псл. divъ «дикий», divo «диво» (Горяев 91; Mikl. TEl Nachtr. I 29; EW 46; Bern. I 202; Machek ESJČ 119; Skok I 409; проти Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; БЕР I 384); припускається також, що слов'янське слово є здавна успадкованим індоєвропейським, як і іранські (БЕР тж; Polák Slavia 46, 288); не виключається й вторинне зближення запозичення з псл. divъ «дикий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 112; Фасмер I 512; ЭССЯ 5, 35; Мартынов Язык 46—47; Менгес 192—193; Зеленин II 99; Dukova ZfSl 24/1, 12—13. — Див. ще **ди́вий, ди́во**[1].

диван «канапа; збірка східних поезій; (іст.) державна рада в Туреччині»; — р. болг. м. *дива́н*, бр. *дыва́н* «тс.», п. dywan «килим; (іст.) державна рада в Туреччині», ч. divan «канапа», díván «(іст.) рада в Туреччині; збірка східних поезій», слц. diván «канапа; збірка східних поезій», схв. *дȉва̄н* «канапа; (іст.) рада, нарада, бесіда», слн. dívan «канапа; державна рада в мусульманських країнах»; —запозичення з турецької мови (у першому, більше вживаному значенні,через посередництво західноєвропейських мов, пор. фр. divan «канапа; (іст.) державна рада в Туреччині», н. Díwan «тс.»); тур. divan «збірка творів; вища рада; суд» запозичено через посередництво арабської мови з перської (перс. dīvān «збірка віршів; суд; (іст.) державна рада; канцелярія для складання дипломатичних документів»); значення «канапа» запозичено в європейські мови з арабської мови Єгипту. — CIC 207; Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 112—113; Фасмер I 512—513; Горяев 91; Sławski I 187; Brückner 107; Kopaliński 248; Machek ESJČ 119; Holub—Lyer 136; БЕР I 384; Младенов 127; Mikl. TEl I 285; Bern. I 202; Mikl. EW 46; Lokotsch 42; Dauzat 251; Klein 467. — Пор. **дува́н**.

[**ди́вде́рево**] (бот.) «дурман, Datura stramonium», [*ди́вдерев*, *дивдир* Mak, *ди́вдур* МСБГ] «тс.»; — п. dywderewo «дурман», diwderewo «тс.» (з укр.); — очевидно, результат деетимологізації і видозміни назви [*дендéра*] «тс.» (див.).

дивéрсія, *диверса́нт*, *диверсíйний*; — р. болг. *дивéрсия*, бр. *дывéрсія*, п. dywersja, ч. diverse, слц. diverzia, вл. diwersija, м. *диверзија*, схв. *дивѐрсија*, *дивѐрзија*; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Diversión «диверсія» походить від фр. diversion «відхилення, відвернення; (військ.) диверсія», яке зводиться до слат. diversio «відхилення», пов'язаного з дієсловом divertere «бути відмінним, розходитися», утвореним за допомогою префікса di- (dis-) від vertere «повертати», спорідненого з псл. *vъ̀tѣ̀ti, укр. *вертíти*. — CIC 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114; Фасмер I 513; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 468; Walde—Hofm. II 763—765. — Див. ще **дис-, вертíти**.

[**дивúзія**] «диво»; — експресивне утворення на базі слова *ди́во* (пор. подібне [*дива́ція*] «дивина»); можливо, виникло в бурсацькому арго як результат зближення з лат. visio «видіння, явище, образ». — Див. ще **ди́во**[1]. — Пор. **дивови́зія**.

[**ди́вий**] «дикий», [*ди́вій*] «тс.» Пі; — р. [*ди́вий*], бр. [*дзи́вый*] «лісовик», др. *дивий* «дикий», п. dziwy, ч. divý, diví, слц. divý, вл. dźiwi, нл. źiwy, болг. м. *див*, схв. *дȉвљ̄и*, слн. dívji, стсл. **дивии**; — псл. *divъ «дикий», споріднене з *dikъ «тс.»; поширення кореня *dei- суфіксами -vъ і -kъ); мабуть, ще на праслов'янському грунті *divъ поширилося також суфіксом -ьj- (укр. [*ди́вій*], р. [*ди́вий*], ч. ст. diví, стсл. **дивии** та ін.); — далі зіставляється з дінд. dēváḥ «бог», прус. deiw(a)s, лит. diẽvas «тс.», лтс. dievs «небо, бог»; як паралелі наводяться також лтс. dieva zāles «бур'ян», dieva zuosis «дикі гуси» (власне «божа трава, божі гуси»), лит. dievo karvùtė (ент.) «сонечко» (власне «божа коровка»). — Фасмер I 513; Преобр. I 184; Brückner 113; Machek ESJČ 118—119; Holub—

Kop. 102; Zubatý St. a čl. I 2, 94—95; БЕР I 381—384; Младенов 127; Skok I 202—203; ЭССЯ 5, 35—36; Sł. prasł. III 228—231; Bern. I 303—304; Meillet Études 363, 378—379; Trautmann 54.— Див. ще **ди́кий**.— Пор. **ди́во**[1].

дивúна́ (бот.) «коров'як, Verbascum L.», [*деванка*] «дивина чорна, Verbascum nigrum L.» Mak, [*девина*] «дивина» Mak, [*девина*] «дивина скіпетровидна, Verbascum thapsiforme Schrad.» Mak, [*дива́на*] «дивина ведмеже вухо, Verbascum thapsus L.» Пі, [*диванна* Mak, *дива́нь* Ж] «тс.», [*дивино*] «дивина залізняковидна, Verbascum phlomoides L.» Mak, [*дівина*] «дивина» Mak, [*дівана*] «дивина ведмеже вухо» Mak, [*дівання*] «дивина скіпетровидна» Mak, [*дівенна́*] «дивина» Ж, Mak, [*дівина*] «енотера дворічна, Oenothera biennis L.», [*дівина*] «дивина» Mak, [*дівинна, дівіна*] «тс.» Mak;— р. [*диве́на*] «коров'як», [*дивина*], бр. *дзіва́нна*, п. dziewanna, dziwizna, ст. dziwanna, dziewana, dziewiana, dziewina, ч. divina, děvina, слц. [dzievana], вл. dźiwizna, болг. [*дивúзна*], схв. *дúвизма*, [*дивин, девин*], слн. divín «тс.»;— псл. divina, divizna, похідні від *divъ «дикий»; пор. аналогічне болг. *дúвина* «дичина»; висловлювалося також припущення про зв'язок з divo «диво», зумовлений уявленням про чудодійність рослини (Machek ESJČ 119; Mareš VPS 3, 1960, 9—10), або з diviti *«ясніти» (дивина вживалась для освітлення) (Sł. prasł. III 219—221).— Горяев Доп. 2, 10; Sławski I 198; Brückner 111; БЕР I 385; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32, 33.

дивúтися «глядіти», [*дивúти*] «дивувати» Ж, [*дивля́тися*] «дивуватися; роздивлятися» ВеУг, [*дúвень*] «хліб у вигляді кільця, крізь який наречена дивиться на гостей», [*дивúдло*] «вид», *вúдивити* (у виразі *в. очі* «зіпсувати очі»), *додивúтися* «помітити», *додивля́тися*, [*здивля́тися*] «задивлятися, помічати», ст. *дивитися* «дивуватися (XV ст.), глядіти (XVII ст.)»;— р. *дивúть(ся)* «дивуватися», бр. *дзівіцца*, др. *дивити(ся)* «тс.», п. dziwić «дивувати», ст. dziwić się «дивуватися», ч. diviti se «тс.», dívati se «дивитися», слц. divit' sa «дивуватися», divat' sa «дивитися», вл. dźiwać so «дивуватися», нл. źiwaś «дивитися», źiwaś se «дивуватися», болг. *дивя́ (се)* «дивувати(ся)», м. *диви се* «дивуватися», схв. *дúвитисе* «захоплюватися», слн. díviti se «дивуватися», стсл. **дивити сѧ** «тс.»;— псл. diviti sę «дивитися з інтересом, подивом», очевидно, похідне від divo «диво»; в українській мові значення «глядіти» є вторинним, що розвинулося з давнішого «дивитися з подивом»; псл. diviti sę пов'язують також з ie. *dei- «блищати, ясніти», поширеним суфіксом -u̯- (Sławski I 209; Преобр. I 184; Brückner 114; Bern. I 203; Trautmann 50; Pokorny 183—184; інакше Rozwadowski Studia 62, прим. 2), тоді спорідненими є лит. [deivoti] «спостерігати», гр. δέατο «здавався», δᾶλος «видимий, ясний», δέελος «тс.», дінд. dīvyati «випромінює», а також численні назви неба та богів; є малопереконливі спроби пов'язання також з дінд. dhī- «думка, молитва», dhīra «мудрий» (Mikl. EW 46; Meillet Études 372—373; RÉS 6, 167—168; Zubatý St. a čl. II 2, 95; Reichelt KZ 39, 50; Machek ESJČ 119).— Зализняк ВСЯ 6, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Фасмер I 513; Горяев 91; Holub—Kop. 101; БЕР I 386; Bezlaj ESSJ I 103; ЭССЯ 5, 32—33; Walde—Hofm. I 345.— Див. ще **ди́во**[1].

дивіде́нд;— р. болг. *дивиде́нд*, бр. *дывідэ́нд*, п. dywidenda, ч. слц. dividenda, м. *дивиде́нда*, схв. *дивѝдēнда*, слн. dividénda;— інтернаціональний фінансовий термін (англ. dividend, фр. dividende, н. Dividénde та ін.); походить від лат. dīvidendum «те, що підлягає розподілу», пов'язаного з дієсловом dīvidere «розподіляти».— CIC 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 114—115; Фасмер I 513; Kopaliński 248—249; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468; Walde—Hofm. I 359.— Див. ще **девíз**.

дивíзія, *дивізіóн*;— р. болг. *дивúзия*, бр. *дывізія*, п. dywizja, ч. divise, слц. divízia, вл. diwizija, м. *дивизија*, схв. *дивѝзион*, слн. divizíja;— через польське і пізніше французьке посередництво (фр. division «військова частина») запозичено з латинської мови; лат. dīvīsio «відділення, розділ» пов'язане

з dīvidere «розділяти, ділити».— CIC 208; Шанский ЭСРЯ I 5, 115; Фасмер I 513; Преобр. I 184; Горяев 91; Koraliński 248—249; Holub—Kop. 101; Holub—Lyer 136; БЕР I 385; Klein 468—469; Dauzat 251—252.— Див. ще **девіз**.

ди́во[1], *див*, *дива́к*, [*дива́ло*] Ж, [*дива́ція*] «дивина», *дива́цтво*, [*дивеса́*] «дива» (мн.) Ж, [*дивє́сник* Ж, *дивє́ць* Ж], *дивина́*, [*ди́вище*], [*ди́вка*] (у виразі *нема́ ди́вки* «не дивно»), [*дивіння*] Я, *дивни́ця*, *дивови́на*, *дивови́ськo*, *дивови́ще*, [*дивота́* Г, Ж, *ди́вощі* Ж, *дивє́нний*, *дивє́сний* Ж], *ди́вний*, *дивнувати́й*, [*дивозний*] Ж, *дивочний*, *дивува́ти(ся)*, [*ди́вити*, *дива́чити*], [*за́див*] «здивування» Ж, *задивова́ний*, [*здив*] «здивування» Ж, [*здиво*] «диво», *здивова́ний*, *здивува́ння*, [*здивілий*] Ж, *здивачніти* «стати дивакoм» Ж, [*наздив*, *на-продиво* Ж, *передив* Пі], *по́див*, [*подивля́ти*] «дивувати, захоплювати», [*подивля́ч*] «поклонник» Ж, [*поди́вний*], *предивний*, [*предивенний*] Ж, [*продиво*] «велике диво» Нед;— р. *ди́во*, др. *диво*, бр. *дзіва*, п. dziwo, частіше dziw, ч. слц. div, вл. dźiw, нл. źiw, болг. *ди́вен* «дивний, чудовий», схв. *ди̑ван* «чудовий», слн. заст. díven «тс.», стсл. **дивъ**, **дивъ** (мн. **дивеса**, мабуть, вторинне під впливом семантично близького **чоудо**);— псл. divo «диво», субстантивована форма с. р., аналогічна до čudo (пор. чол. р. п. dziw, ч. слц. div та ін.);— очевидно, споріднене з дінд. dhī- «споглядати, спостерігати»; менш переконливим є зіставлення (Bern. I 203; Rozwadowski RO I 103) з дінд. dēváḥ «божий; бог», лат. divus «божий», deus (<*deivos) «бог», лит. diẽvas «тс.», що зводяться до ie. *dei-u̯- «ясний»; розглядається також як зворотний дериват від diviti sę (Sławski I 209) або divati (Machek ESJČ 118): divъ, divo : diviti sę, як čudъ, čudo : čuti, подібно і гр. θαῦμα : θεάομαι (Bern. I 202); лит. dỹvas «диво» запозичено з білоруської мови (Skardžius 64).— Шанский ЭСРЯ I 5, 115—116; Зализняк ВСЯ 6, 34; Фасмер I 513—514; Преобр. I 184; Горяев 91; Brückner 114; Holub—Kop. 101; БЕР I 385; Skok I 409—410; ЭССЯ 5,32—35; Sł. prasł. III 221.— Пор. **дивіти́ся**.

[**ди́во**[2]] «танок, хоровод»;— неясне; можливо, пов'язане з *дивіти́ся*, *ди́во*[1] (пор.).

[**дивобу́сь**] «фламінго»;— штучна складна назва, першою частиною якої є основа *див(о)-*, а друга пов'язана з словом *бу́сол*.— Див. ще **бу́сол**, **ди́во**[1].

дивови́жа «незвичайне видовище; дивина; [сцена] Ж», [*дивовіжа*] «тс.» Ж, [*дивовійди*] «тс.» (мн.), *дивовійдя* «видіння», *дивовійжний*, *здивовійжений* «дуже здивований», *навдивовійжу* СУМ, Ж, *невдивовійжу*, *удивовижу* КІМ;— р. [*дивовежа*] «диво», п. dziwowidz «видовисько; дивак; чудовисько, потвора», dziwowid «цікава річ»;— складне слово, першу частину якого становить іменна основа div(o)- «дивний, цікавий», а другу — дієслівна основа vid-/věd- (можливо, що паралельні форми *дивовижа* — *дивовіжа* (р. *дивовежа*) відбивають ще праслов'янське чергування); на відносну давність утворення вказує кінцевий формант -ja; пор. аналогічні складні слова з подібними ж значеннями [*дивогля́д*, *дивогля́дь*, *дивози́рка*].— ЭССЯ 5, 35.— Див. ще **ди́во**[1], **вид**.

[**дивови́зія**] «дивовижа»;— експресивне утворення на базі слова *дивови́жа* або результат взаємовпливу слів *дивови́жа* та [*диви́зія*] «диво».— Див. ще **диви́зія**, **дивови́жа**.

[**дивосил**] (бот.) «оман, Inula Helenium L.»;— р. [*дивосил*], п. dziwosił «тс.»;— результат деетимологізації давньої складної назви [*дев'ясил*] та зближення першої її частини з *ди́во*.— Див. ще **дев'ясил**.

[**дивошу́б**] «сват» Я;— результат видозміни деетимологізованого слова *дивослю́б* «тс.» (див.).

дигіта́ліс (бот.) «наперстянка, Digitalis purpurea L.»;— р. *дигита́лис*, бр. *дыгіта́ліс*, п. слц. digitalis, ч. слн. digitális, схв. *дигиталис*;— слово латинського походження; лат. digitālis «такий, що стосується пальця», digitāle «наперсток» утворено від digitus «палець», яке виникло, можливо, з *dic-itus «покажчик, показник», пов'язаного з ie. *deik- «показувати», звідки також дангл. tāhe, tā «палець на нозі», нвн. Zéhe «тс.»; у значенні ботанічного терміна лат. digitalis було запроваджено в 1542 р. ні-

мецьким ботаніком Л. Фуксом як калька німецької назви цієї ж рослини Fingerhut (букв. «наперсток», за подібністю форми квітки). — СІС 208; Kopaliński 224; Holub—Lyer 152; Klein 448; Walde—Hofm. I 351.

[**диготáти**] «здригатися, дрижати» Ж, [*дигтíти*] «тс.» Ж; — р. [*ды́гать*] «гнутися, хитатися під тягарем; присідати; здригатися», бр. [*ды́гаць*] «уклонятися; іти повільно, присідаючи», [*ды́гі*] «поклони; повільна хода», п. dygotać «дрижати, трястися», dygać «тс.», слц. [dygotac s'e] «трястися», [dygat'] «coire»; — загальновизнаної етимології не має; можливо, запозичення з польської мови, де dygotać утворено від dygać, що пов'язується з вигуком dygu-dygu, ст. dykdyk [Sławski I 185) або з dęga «дуга» (Brückner 106); р. [*ды́гать*] зіставляється також з нвн. ducken «схиляти (голову)», свн. tücken «швидко схилятися», tucken «тс.», снн. dūken, двн. tūhhan, англ. duck «нахиляти; пірнати» (Фасмер I 557; Преобр. I 205; Горяев 100; ЭССЯ 5, 198—199; Bern. I 249); Махек (ESJČS 104) у слц. [dygotac s'e] вбачає полонізм неясного походження.

дидáктика, *дидакти́зм*, *дидакти́чний;* — р. болг. м. схв. *дидáктика*, бр. *дыдáктыка*, п. dydaktyka, ч. слц. didaktika, слн. didáktika; — через посередництво західноєвропейських мов (н. Didáktik, англ. didactics) запозичено з грецької; гр. διδακτικός «повчальний» пов'язане з дієсловом διδάσκω «вчу», що, можливо, виникло внаслідок дисиміляції редуплікованої основи *δι-δακ-σκω; споріднене з лат. discere (<*didkskere) «вчити»; основа δακ- походить з ie. *dəḱ-, пов'язаного з *dēḱ «брати, приймати, визнавати». — СІС 209; Шанский ЭСРЯ I 5, 116; Kopaliński 240; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 445—446; Boisacq 185; Frisk I 387.

[**дúдлавий**] «недорікуватий (такий, що вимовляє **д** замість **р**)» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

[**дидóрця**] (бот.) «цикорій, петрові батоги, Cichorium intybus L.»; Ж; — р. [*ды́дор*] (бот.) «дурман», [*дýдор*] «тс.»; — неясне; р. *дыдор* виводилось від дінд. dhattūra- «дурман», гінді dhudhūra (Petersson KZ 46, 139); шляхи запозичення не з'ясовані. — Фасмер I 558.

дúжма, *дíжма* — див. **дéжма.**

дúзель, *дизелíст;* — р. *дúзель*, бр. *дызель*, п. Diesel, dyzel, ч. розм. dieselovka, літ. Dieselův motor, вл. dizelowy, болг. м. *дúзел*, схв. *дѝзел*, слн. dizel, diesel; — назва двигуна походить від прізвища його винахідника — німецького інженера Дізеля (R. Diesel, 1858—1913). — СІС 209; Kopaliński 223; БЕР I 387; Klein 446.

дизентерíя, *дизентéрик*, ст. *дисентерія* (XVII ст.); — р. *дизентерúя*, бр. *дызентэ́рыя*, п. dyzenteria, ч. dysenterie, слц. dyzentéria, вл. dyzenterija, болг. *дизентéрия*, м. *дизентерија*, схв. *дизентѐрија*, слн. dizentería; — латинізований термін dysenteria «тяжкий понос», що походить з грецької мови; гр. δυσεντερία «тс.» утворено за допомогою префікса δυσ- «не-» від ἔντερον «нутро, кишки, черево», що продовжує ie. *n̥ter- «тс.», звідки і псл. *ǫtr-, укр. *нутрó*. — СІС 209; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 249; Holub—Lyer 145; БЕР I 387; Klein 492; Frisk I 524—525. — Див. ще **диспéпсія, нутрó.**

[**дикáн**] «інструмент для молотіння» Я, [*декáн*] «терка для тертя соломи на полову» Мо, [*декáнка*] «тс.» Мо; — болг. *дикáн* «дерев'яне знаряддя для молотіння (з гострими камінцями внизу)», *дикáнь*, *дикáня* «тс.»; — запозичено з грецької мови (можливо, через посередництво болгарської); гр. τυκάνη «молотарка» утворено від τύκος «кирка, сокира», що походить з ie. *tuk-, звідки і стсл. **тъкнѫти**, укр. *тúкати;* початкове **д** пояснюється міжслівною фонетикою на грецькому грунті. — БЕР I 388; Скорчев БЕ 1956/3, 280; Младенов 127; Frisk II 941—942. — Див. ще **тúкати.**

дúкий, [*диковéнний*] Ж, *дúковинний*, *дикувáтий*, *дичкóвий*, [*дик*] «дикий кабан», [*дикáр*] «дикун Ж; вид каменю Г; вид голуба Я», [*дикáрство*] Ж, *дúкість*, *дúковúна*, *дúковинка*, *дúкун* «дика людина; [дикий кабан Ж]», *дúкунство*, [*дикунчá*] «дике порося», *дúкуха* «дикунка», *дúч* «дика орда, дикуни», [*дíч*] «дичина»,

дича́вина «глушина», [*дича́к*] «дикий звір; (бот.) дикий горошок Mak», *дичина́*, [*дичко́*] «дикий кінь», *ди́чка* «дике плодове дерево», *дичо́к* «тс.; [бджолиний рій, що залетів з чужого вулика]; дикий кінь; (бот.) вівсюг», [*дикува́тися*] «ховатися» МСБГ, *дича́ві́ти*, *дичі́ти*, *здича́ві́лий*, *задича́ві́лий*, *задича́вле́ний*, [*предикови́нний*] Нед; — р. *ди́кий*, бр. *дзі́кі*, др. *дикыи*, п. dziki, вл. dźiki; — псл. (пн.) [*dikъ] одного кореня з *divъ, *divьjь (Sławski I 204; Meillet Études 378—379; Berп. I 199—200; Trautmann 54); про суфікси *-ko/*-vo див. ще Solmsen KZ 37, 598; Fraenkel Glotta 4, 38; Specht 64; — псл. *dikъ далі зіставляється з лит. dỹkas «порожній, бездіяльний» (Сенн, однак, вважає його запозиченням із слов'янських мов — Language 9, 206—208), лтс. dīks «тс.», а також, менш переконливо, з кімр. dig «гнів, гнівний» (Lane Language 8, 297; 9, 268—270), нвн. Ziege «коза», двн. ziga «тс.» (Zubatý St. a čl. II 95; Lewy ZfSlPh I 415—416), гр. δίω «побоююсь, утікаю», дінд. dīyati «летить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 118; Фасмер I 514; Преобр. I 184—185; Горяев 91; Меркулова Sl. Wortst. 142—143; Brückner 113; БЕР I 388; Skok I 403—404; ЭССЯ 5, 29—30; Otrębski LP 6, 179. — Див. ще **ди́вий.**

дикт; — р. *дикт*, п. dykta; — запозичення з німецької мови; н. Díkte «тонка дошка» у якийсь спосіб пов'язане з dick «товстий» або dicht «щільний, густий». — SW I 614.

дикта́т, *дикта́нт*, *дикта́тор*, *дикта́торство*, *диктату́ра*, *дикто́вка*, *дикту́ра*, *дикта́торствувати*, *диктува́ти*, ст. *диктат*, *диктатор*, *диктовати* (XVII ст.); — р. *дикта́т*, *диктова́ть*, бр. *дыкта́т*, *дыктава́ць*, п. dyktat, dyktować, ч. diktát «диктант», diktovati, слц. diktát «диктант», diktovať, вл. diktat, diktować, нл. diktat, diktowaś, болг. *дикта́т*, *дикту́вам*, м. *дикта́т*, *дикти́ра*, схв. *дѝктāт* «диктат, диктант», *дѝктовати*, *дикти́рати*, слн. diktát «диктант, диктат», diktírati; — запозичення з латинської мови; лат. dictātus є дієприкметником мин. ч. від дієслова dictāre «часто говорити, повторювати; диктувати, наказувати», пов'язаного з dīcere «говорити», dicāre «проголошувати; присвячувати», спорідненими з оск. deikum, deicum «говорити», дінд. diśáti «показує», хет. tekkuššami «показую», гр. δείκνυμι «тс.», гот. ga-teihan «оголошувати», дангл. tǫecan «показувати, вчити». — CIC 209—210; Шанский ЭСРЯ I 5, 119—120; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Младенов 127; Klein 445; Walde—Hofm. I 348—349. — Пор. **ди́кція.**

[**дикува́ти**] «примазувати очеретяний гребінь на хаті глиною» Мо, [*дико́вка*] «покриття хати очеретом»; — запозичення з польської мови; п. заст. dyktować «затирати щілини», dychtować «тс.», dyk «щільно, міцно», dykt, dycht «тс.», dyktowny «щільний», dychtowny «тс.» походять від нвн. dichten «робити щільним; замазувати», утвореного від dicht «щільний, густий, непроникний», спорідненого з ірл. técht «густий, щільний», лит. tankùs «тс.», псл. tǫčа, укр. *ту́ча*. — Brückner 106; Kluge — Mitzka 131. — Див. ще **ту́ча.**

ди́кція, *ди́ктор;* — р. болг. *ди́кция*, бр. *ды́кцыя*, п. dykcja, ч. dikce, слц. dĺkcĺa, м. *дикција*, схв. *дѝкција*, слн. díkcija; — запозичення з латинської мови; лат. dictio «вимова, вислів» пов'язане з дієсловом dīcere «говорити». — CIC 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 445. — Див. ще **дикта́т.**

ди́лда «здоровило»; — р. *ды́лда* «дуже висока людина; жердина», [*ды́лдить*] «тинятися», бр. *ды́лда* «висока незграбна людина», п. dyłda «тс.»; — похідне утворення з суфіксом *-д(а)* (про цей суфікс у збільшувальних та зневажливих назвах, прізвиськах і под. див. Vondrák I 601) від *диль* «дошка, брусок, колода» (пор. р. перен. [*ды́ли*] «ноги, ходулі», звідки [*дыля́ть*] «крокувати, шкутильгати»); непереконливо зіставляється з [*дыль*] «далечінь» (Ильинский РФВ 60, 432) та др. *дъл-гыи* (Откупщиков 120); до семантики пор. н. lange Latte «здоровань, висока людина». — Шанский ЭСРЯ I 5, 221—222; Фасмер I 558; Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Соболевский РФВ 66, 338; Желтов ФЗ 1876/1, 23. — Див. ще **диль**[1].

дилéма; — р. *дилéмма*, бр. *дылéма*, п. dylemat, ч. слц. dilemat, болг. м. *дилéма*, схв. *дилèма*, слн. diléma; — через посередництво пізньолатинської мови (dilemma) і західноєвропейських мов (н. Dilémma) запозичено з грецької; гр. δίλημμα «альтернатива» є складним словом, утвореним з основ δι- «дво-», пов'язаної з δύω «два», і λῆμμα «припущення; логічна посилка», пов'язаної з λαμβάνω «беру, приймаю», спорідненим з λάζομα (<*λαγωμαι або λάγγ-ωμαι) «беру». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 120—121; Фасмер I 514; Kopaliński 242; БЕР I 389; Klein 449, 878; Kluge—Mitzka 133; Boisacq 553; Frisk II 77—78. — Див. ще **два.**

дилетáнт, *дилетантúзм, дилетáнтство;* — р. болг. м. *дилетáнт*, бр. *дылетáнт*, п. dyletant, ч. слц. вл. diletant, схв. *дилèтант*, слн. diletánt; — через посередництво французької або німецької мови (фр. dilettante, н. Dilettánt) запозичено з італійської; іт. dilettante «дилетант» пов'язане з дієсловом dilettarsi «знаходити приємність, розважатися, кохатися в чомусь», що є зворотною формою дієслова dilettare «тішити, давати задоволення, насолоду», яке походить від лат. dēlectāre «тс.», пов'язаного з dēlicere «спокушати, переманювати», утвореним за допомогою префікса dē- «від-» від lacere «спокушати, вабити». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514; Горяев 91; Kopaliński 242; Holub—Lyer 132; БЕР I 389; Klein 449; Kluge—Mitzka 133; Walde—Hofm. I 744—745. — Див. ще **делікáтний.**

диліжáнс; — р. болг. (заст.) м. схв. *дилижáнс*, бр. *дыліжáнс*, п. dyliżans, ч. diligence, слц. (заст.) diligencia, слн. diližánsa; — запозичення з французької мови; фр. diligense «диліжанс» виникло внаслідок еліпсації словосполучення voiture de diligence (carrosse de diligense) «швидкий екіпаж», де diligense походить від лат. dīligēns «старанний, уважний», пов'язаного з дієсловом dīligere «високо цінувати, поважати», утвореним за допомогою префікса di(s)- від legere «збирати; проходити; читати». — СІС 210; Шанский ЭСРЯ I 5, 121; Фасмер I 514 — 515; Горяев 91; Kopaliński 242; Dauzat 247; Klein 449. — Див. ще **дис-, лéкція.**

[**диль**[1]] «товстий брусок; стіна, паркан; (зб.) дошки, колоди», *дили́на* «дошка», *дили́ння* (зб.), [*дели́нє* Ж, *ди́лля, ди́ля, ди́ле* МСБГ] «тс.», *дильо́ваний* «зроблений з дилів», *дилюва́ти* «будувати з дилів», ст. *диль* (1619), *дилíованье* «паркан, зроблений з дилів» (XVII ст.), *диловáнье* «тс.» (XVII ст.); — р. [*дыл(ъ)*] «широкий брусок, колода», [*ды́ля*] «нога», [*ды́ли*] «ноги; ходулі», [*дыля́ть*] «крокувати, шкутильгати», [*дать дылка*] «утекти», бр. *ды́ля* «товста дошка», *дылёўка*, п. dyl, dylina, dylowina «тс.», dylówka «підлога», dylować «укладати з дилів», dylowanie «перегородка», слц. dyl'a «товста дошка», нл. dela, слн. díla «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Diele «дошка, підлога» споріднене з дангл. þille «дошка», дісл. þil(i) «дощана перегородка», шв. tilja «дошка для підлоги» і далі з дінд. tala- «поверхня, рівнина», taliman «поміст», гр. τηλία «шахова дошка», лат. tellus «земля, земна поверхня», псл. tьlo «основа», укр. *тло*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Шелудько 30; Richhardt 44; Фасмер I 558 (під *ды́лда*); Преобр. I 205; Горяев Доп. 2, 11; Sławski I 185; Brückner 106; Bern. I 200; Mikl. EW 46. — Див. ще **дель, тло.**

[**диль**[2]] «полотно рибальської сітки» Дз, [*дель*] «тс.» Дз; — р. [*диль, дель*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з [*діль*] «нитки, з яких плетуть рибальські сіті»; розширення голосного у корені виникло внаслідок деетимологізації слова. — Див. ще **діль.**

[**диль-диль**] (вигук, що відображає дрижання ніг) усн., [*дидúлькати*] «дрижати, трястися, хитатися при падінні» Ж, [*дилькати*] «дрижати, труситися; дзвонити, дзвякати» Ж, *дилькотáти* «дрижати», *дилькотíти* «тс.»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру.

дим, *димáр, димáрня* «коптильня», [*димáшка*] (орн.) «димчаста ластівка, Hirundo rustica» Ж, [*димíвка*] «тс.» Ж, [*димúнéць*] «димар», *ди́мка* «серпанок», [*ди́млянка*] «овочі, що після сушіння від-

гонять димом» Я, [*димни́к*] «димар», [*димни́ця*] «тс.», [*ди́мня*] «тс.; горно, кузня» Ж, *димо́ви́ще*, *ди́мний*, [*димі́стий*] Ж, *димли́вий*, *димова́тий*, *димо́ви́й*, *диму́чий*, [*диму́щий*] Ж, *ди́мчатий*, *димча́стий*, *димі́ти*, *димі́тися*, *димі́ти*, *димі́тися*, *димува́ти*, [*диминіти*] «диміти, палати» Ж, *безди́мний*, *заді́млений*, *заді́млювати* «вкривати кіптявою», *зди́мі́ти*, [*здимини́ти*] «пустити з димом» Ж, [*зди́мніти*] «зникнути, як дим» Я, [*зди́мчитися*] «тс.» Я, [*здимува́ти*] «очиститися від диму» Я, [*підди́мок*] «все копчене», *поди́мне* (іст.) «податок від диму (=хати)», [*подимо́вщина*] Нед, *поди́мщина* «тс.», *поди́мний* (іст.), *продими́лювати*, *продимля́ти*; — р. бр. *дым*, др. *дымъ*, п. ч. слц. вл. нл. dym, полаб. daim, болг. м. *дим*, схв. *ди̏м*, слн. dím, стсл. **дымъ**; — псл. dymъ; — відповідає лит. dū́mai «дим» (мн.), лтс. dūmi, прус. dumis «тс.», гр. θῦμός «дух; пристрасть», лат. fūmus «дим», дінд. dhūmáḥ, двн. toum «тс.»; — ie. *dhū-mo-s «дим», походить від *dheu-/dhou- «вирувати, нестися клубами», поширеного суфіксом *-mo-; цей же корінь виступає також в укр. *дух*, *душа́*, *ди́хати* та ін. — Шанский ЭСРЯ I 5, 222; Фаємер I 558; Преобр. I 205—206; Горяев 100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Schuster-Šewc I 190; Holub—Kop. 112; БЕР I 390—391; Skok I 404—405; Bezlaj ESSJ I 101; ЭССЯ 5, 203; Bern. I 250; Trautmann 62—63; Топоров 390; Walde—Hofm. I 561; Frisk I 693—694. — Див. ще **ди́хати**, **душа́**.

ди́ма «тонка прозора смугаста тканина», *ди́мка* «тканина; вибійчана смугаста спідниця; [нижня спідниця з грубої тканини Ж]», [*дима́р*] «вибійник» Ж, *димка́р* «тс.», *димо́вий*, *димко́вий*; — р. *ды́мка* «шовковий креп», п. dyma «бавовняна тканина», dymka «довга спідниця» (ймовірно, з укр.), болг. [*дими́я*] «вид тканини; шаровари з цієї тканини», м. *димии* «шаровари (у мусульман)», схв. *ди̏мије* «тс.», *ди̏мит* «лляна або бавовняна тканина; візерунчаста тканина»; — запозичення з турецької мови; тур. dimi «бумазея; візерунчаста тканина» походить від гр. δίμιτος, δίμιτον, що є складним словом, утвореним з основ δι- «дво-» і μίτος «нитка» неясного походження (до будови грецького слова пор. ще ἑξάμιτος «з шести ниток»); на східнослов'янському грунті на основі фонетичної подібності зблизилося з *дим*. — Макарушка 7; Шанский ЭСРЯ I 5, 222—223; Фасмер I 558—559; Преобр. I 205; Горяев 100; Brückner 106; Sł. wyr. obcych 165; БЕР I 392; Младенов 127; Bern. I 200; Mikl. TEI I 284; Nachtr. I 28; Корш AfSlPh 9, 497; Frisk II 245—246. — Див. ще **два**, **дилема**.

[**дима́н**[1]] «віл темно-коричневого кольору», [*дима́новий*]; — похідне від *дим* (пор. назви кольорів чи відтінків: *ди́мчатий*, *димча́стий*); до словотвору пор. *біла́н*. — Див. ще **дим**.

[**дима́н**][2] (бот.) «буквиця, Betonica officinalis L.»; — р. [*дыма́н*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з ч. dymián «чебрець, Thymus serpyllum L.», що є варіантом назви tymián, пов'язаної з гр. θῦμός «дух, запах» (Holub—Lyer 145, 495; Holub—Kop. 112).

[**дима́рка**] «плавильна піч» Ж; — не зовсім ясне; могло бути утворене від *дима́р*, що походить від *дим*; можливий, однак, і зв'язок з [*ди́мати*] «дути». — Пор. **дим**, **до́мна**.

[**ди́мати**] «дути міхом», [*ди́мавка*] «ручка у ковальського міха або водяного насоса», [*ди́мало*] «міхур» Ж, [*дима́ч*] «міхи» Ж, [*дими́нець*] «пухлина», [*ди́миниці*] «тс.», [*ди́миниця*] «нарив» Ж, [*діменя́ця*] «тс.», [*заді́мка*] «заметіль», [*наді́ми*] «пахова грижа», [*роздимáнчик*] «сарафанчик» (?) Нед; — р. [*надыма́ть*] «надувати», п. вл. dymać «дути», ч. dýmati, нл. dymaś «тс.», схв. *наді́мати се* «роздуватися, набухати», слн. nadímati se «тс.», стсл. **надымати сѧ** «надуватися»; — псл. dymati є ітеративною формою до dǫti «дути», dъmǫ «дму» з часокількісним чергуванням голосних у корені. — Фасмер I 558; Преобр. I 205; Machek ESJČ 124; ЭССЯ 5, 202; Bern. I 249—250; Mikl. EW 54, 55. — Див. ще **ду́ти**[1].

[**ди́мен**] «вітер» Ж, [*ди́минник*] «вітрогон» Ж; — власне українське утворення від дієслова [*ди́мати*] «дути»; до

словотвору пор. подібне *дéрен* від *дéрти*. — Див. ще **дúмати.**

[**димидíти**] «випаровуватися, всихати, зникати» Ж; — результат експресивної видозміни дієслова [*диминíти*] «диміти, палити», утвореного від *дим*; до семантики пор. *здúмíти* «зникнути, як дим», [*здúмчитися*] «тс.». — Див. ще **дим.**

[**димúтриця**] (бот.) «хризантема» Мо; — запозичено з болгарської мови через посередництво румунської (рум. dimitríţe «тс.»); болг. [*димúтрúче*] «вид хризантеми», [*димúтрише*], *димúтровче*, [*димúтровка*] «тс.» походять від особового імені *Димúтър*, що відповідає укр. *Дмитрó;* назва зумовлена тим, що квітка цвіте під час свята св. Димитрія (болг. *Димитровден* — 8 листопада). — БЕР I 391—392; Младенов 127; DLRM 266. — Див. ще **Дмитрó.**

[**дúмка**[1]] «цибуля, яку коптять Ж; сорт кущової цибулі, саджанка МСБГ», [*димáвка*] «цибуля, яку коптять» Ж, [*димýрка*] «тс.» Ж, *піддúмка* «дрібна цибуля на насіння»; — п. dymka «цибуля, яку коптять»; — вважається запозиченням із польської мови (Онышкевич Исслед. п. яз. 241); може йтися й про не залежні від польського відповідника утворення від *дим* (див.).

[**дúмка**[2]] «невеликі круглі сливи», [*дúмна, димнúця, дименицi* Mak, *демнички* Mak] «тс.»; — п. dymka «слива, прокопчена в димі», слц. [dybničky, dibničky] «сорт слив» (?); — очевидно, походить від *дим* (пор. значення польського слова); проте для українських слів не виключений зв'язок із *дúмати* (за формою круглих, наче надутих плодів). — Machek ESJČ 137. — Пор. **дим, дúмати.**

[**димнянка**] (бот.) «рутка, Fumaria officinalis L.» Ж, [*дим'янка, димка*] «тс.» Mak, [*димниця*] «тс.; маршанція, Marchantia polymorpha L.» Mak; — р. *дымянка* «тс.», ч. dymnivka «ряст, Corydalis Medic.»; — калька латинської назви Fūmāria, утвореної від fūmus «дим»; назва зумовлена сіруватим димчастим забарвленням або досить сильним неприємним запахом рослини. — Див. ще **дим.**

[**димтянка**] «повія», [*димчáнка*] «тс.» Ж; — очевидно, результати видозміни форми [*диптянка*] «тс.» під впливом слова [*дúмен*] «вітер» (на основі тих самих асоціацій, що і в *повія*) або під впливом п. dymać «дмухати; швидко йти; тяжко працювати; coire». — Див. ще **диптянка.**

динáмік «гучномовець, репродуктор з підсилювачем»; — бр. *дынáмік*, слц. dynamický reproduktor; — запозичення з російської мови; р. *динáмик* утворено на базі виразу *электродинамический репродуктор* «тс.». — Див. ще **динáміка.**

динáміка, *динамізм*, *динамíчний;* — р. болг. м. *динáмика*, бр. *дынáміка*, п. ч. слц. вл. dynamika, схв. *динàмика*, слн. dinámika; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Dynámik, фр. dynamique, англ. dynamics утворені на базі гр. δυναμικός «сильний, могутній», що походить від δύναμις «сила, здатність», δύναμαι «могти; бути сильним», етимологічно неясних. — CIC 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Kopaliński 242—243; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Frisk I 423—424; Boisacq 204. — Пор. **динáмік, динамíт, динáмо, динáстія.**

динамíт, *динамíтник;* — р. болг. м. *динамúт*, бр. *дынамíт*, п. ч. слц. dynamit, схв. *динàмит*, слн. dinamít; — через посередництво західноєвропейських мов (н. Dynamít, фр. dynamite, англ. dynamite) запозичено з шведської мови; шв. dynamit утворено в 1867 р. винахідником цієї вибухівки шведським хіміком Нобелем на основі гр. δύναμις «сила». — CIC 211; Шанский ЭСРЯ I 5, 122; Фасмер—Трубачев I 515; Holub—Kop. 112; Holub—Lyer 145; БЕР I 392; Klein 492; Kluge—Mitzka 150; Dauzat 260. — Див. ще **динáміка.**

динáмо «машина, що перетворює механічну енергію на електричну», *динáмка;* — р. болг. м. *динáмо*, бр. *дынáма*, п. ч. слц. вл. нл. dynamo, схв. *дȉнамо*, слн. dínámo; — запозичення з англійської мови; англ. dynamo виникло в 1882 р. внаслідок еліпсації складного німецького терміна Dynamo-Maschine, що є скороченням первісного терміна Dynamo-elektrische Maschine, утвореного винахідником апарата німецьким

інженером Сіменсом; н. Dynámo походить від гр. δύναμις «сила». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ І 5, 122; Holub—Кор. 112; Holub—Lyer 145; БЕР І 393; Kluge—Mitzka 150; Klein 492. — Див. ще **дина́міка.**

дина́р «старовинна монета мусульманських країн; грошова одиниця в Югославії, Іраку, Ірані, Тунісі, Алжірі та ін.»; — р. *дина́р*, бр. *дына́р*, др. *динарий* «срібна монета», п. dinar, dynar, ч. dinár, denár, слц. dinár, м. *ди́нар*, схв. *дѝнар*, слн. denár, стсл. **динарь**; — через посередництво грецької мови (гр. δηνάριον) запозичено у давньоруську з латинської, пізніше в українську з сербохорватської та ін.; лат. dēnārius «римська срібна монета, що містить 10 асів (бронзових монет)» набуло цього значення внаслідок еліпсації словосполучення denarius nummus «тс.» (nummus «монета»); походить від дистрибутивного числівника dēni «по десять» (з давнішого *dec-noi), пов'язаного з decem «десять», спорідненим з псл. desętь, укр. *де́сять*. — СІС 211; Шанский ЭСРЯ І 5, 123; Фасмер І 515; ГСЭ ІІ 229; ГСЭ ІІІ 54; Преобр. І 185; Горяев 91; Kopaliński 209, 224; Brückner 87; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 133; БЕР І 393; Младенов 128; Skok І 405—406; Bern. І 200; Mikl. EW 46; Klein 424; Walde—Hofm. І 339. — Див. ще **де́сять.**

дина́стія, *династи́чний;* — р. болг. *дина́стия*, бр. *дына́стыя*, п. слц. dynastia, ч. dynastie, м. *династија*, схв. *дина̀стија*, слн. dinastíja; — через посередництво французької мови (фр. dynastie) та, можливо, латинської (лат. dynastia) запозичено з грецької; гр. δυναστεία «влада, могутність» утворено від δυνάστης «володар», пов'язаного з δύναμαι «могти, бути сильним». — СІС 211; Шанский ЭСРЯ І 5, 123—124; Фасмер І 515; Горяев 445; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; БЕР І 393; Dauzat 260. — Див. ще **дина́міка.**

ди́нго «дикий собака, який водиться в Австралії, Canis dingo»; — р. *ди́нго*, бр. *ды́нго*, п. ч. слц. dingo, схв. *дѝнго*, слн. díngo; — запозичено з англійської мови; англ. dingo відбиває тубільну назву тварини (слово походить з австралійських мов). — СІС 211; Шанский ЭСРЯ І 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451.

[ди́нда] «швендя», [*ди́ндати*] «швендяти; дригати ногами», [*дендува́ти*] «шукати їжу» (мисливський термін, переважно про лисиць) Я, [*диндили́ндати*] «теліпатися»; — п. dynda «річ, що висить і хитається», ч. dynda «гойдалка; підвісок, дзвінок; серга», слц. dyndať «висіти і хитатися», нл. dundaś «швендяти», болг. *диндя́кам* «підкидаю дитину на руках»; — утворення звуконаслідувального характеру (найімовірніше, пов'язане з відтворенням звуку, що видає било в дзвоні, пор. п. [deńdać] «дзвонити; висіти і хитатися»); пор. також лит. dindėti «дзвонити», dundėti «гучати», фр. dandiner «хитатися». — Sławski І 186; Brückner 106; БЕР І 393; Pokorny 277.

[диндира́] «вигук у грі в жмурки; гра в жмурки» Мо; — неясне; можливо, утворення з вигуків *дин* і *дир*.

[диндури́ти] «пручатися; дрижати від страху» Ж; — очевидно, результат експресивної видозміни слова [*дудури́тися*] «тс.»; *дин-* на початку слова з'явилося, можливо, під впливом фонетично та семантично близького [*ди́ндати*] «дригати ногами»; пор. м. *дундури се* «сердитися». — Див. ще **дудури́тися.**

динозáвр; — р. *динозáвр*, бр. *дынозáўр*, п. dinozaur, ч. слц. dinosaurus, вл. dinosawrij, болг. *динозáвър*, схв. *динòсаур*, слн. dinozáver; — запозичення з новолатинської наукової номенклатури; новолат. dinosaurus утворено на базі гр. δεινός (<*δϜει-νος) «страшний», пов'язаного з δείδω «боюся», δέος(<*δϜεῖ-ος) «жахливий», спорідненими з дінд. dvéṣaḥ «ненависть», ав. dvaēθa- «погроза» і, можливо, з лат. dīrus «страшний», та σαῦρος «ящірка», етимологічно неясного. — СІС 212; Шанский ЭСРЯ І 5, 124; Kopaliński 225; Holub—Lyer 133; Klein 451, 454; Frisk І 357—358; ІІ 683—684; Boisacq 171.

ди́ня (бот.) «Melo Adans (рослина і плід); [кормовий гарбуз, Cucurbita L. МСБГ]», *ди́нник* «грядка з динями; [гарбуз ВеНЗн]», [*ди́нище*] «місце, засіяне динями», [*динни́че*] «диняче бадилля» Ж,

диня́ка «велика диня», [*диня́тко*] «маленька диня», [*диня́чка*] «плід дині» Ж, [*динячо́к*], [*динько́*] (мн.) «насіння з динь» Ва, *ди́нний*, *ди́ня́чий*, *ди́ньовий*; — р. бр. *ды́ня*, др. *дыня*, п. dynia «гарбуз», ч. dýně «тс.», слц. dyňa «диня; кавун; [гарбуз]», вл. dynja «диня», болг. *ди́ня* «кавун», м. *диња* «диня», схв. *дӣња*, слн. dínja «тс.»; — псл. dynja; — остаточно не з'ясоване; вважається запозиченням з грецької мови: гр. κυδώνια μᾶλα «яблуко з Кідонії, айва» (*kъdūnja > *gdūnja > *dūnja >dynja); щодо значення вказується на схожість розрізаних айви та дині (Knutsson ZfSlPh 4, 383—385; Sławski I 186—187); зіставляється також з псл. dy-mati, dǫti і реконструюється значення dynja «надутий овоч» (Mikl. EW 118; Bern. I 250; Преобр. I 206; Горяев 100; Holub—Kop. 112; БЕР I 393; Младенов 128); вважається праєвропейським (Machek ESJČ 137; Holub—Lyer 145); менш переконливі спроби пов'язання з слат. tunna «бочка», нвн. Tonne «тс.» (Brückner 106) та́ з маньчжурським dygga(n) «кавун» (Sköld LG 45). — Шанский ЭСРЯ I 5, 223—224; Фасмер I 559; Skok I 406; Bezlaj ESSJ I 102. — Пор. **ду́ля**.

дипло́м, *дипло́мант*, *дипломáт*, *дипломáтика*, *дипломáтія*, *дипло́мник*, *дипломати́чний*, *дипломо́ваний*, *дипломува́ти*, *бездипло́мний*, ст. *дипл(і)ома*, рідше *дипл(і)омъ* (XVII ст.); — р. *дипло́м*, бр. *дыпло́м*, п. dyplom, ч. слц. вл. diplom, нл. diplomatija, болг. *ди́плома*, рідко *дипло́м*, схв. *дипло́ма*, слн. diplóma; — через посередництво латинської мови запозичено з грецької; гр. δίπλωμα «аркуш, документ (складений удвоє)» пов'язане з διπλόω «складаю вдвоє», утвореним з основ δι- (δίς) «дво-» і -πλ- (нульового ступеня від ie. *pel-) «складати, згинати», спорідненої з гот. falþan «тс.», дангл. fealdan, нвн. falten, англ. fold «тс.». — CIC 212; Шанский ЭСРЯ I 5, 124—125; Фасмер I 515; Марковский РЯШ 1973/4, 28; Горяев 91; Kopaliński 243; Holub — Lyer 133; БЕР I 394; Klein 453; Frisk I 121—122, 398. — Див. ще **дилéма**.

[**ди́поть**] «удар» (у виразі *дати диптю* «побити»); — схв. *дȅпити* «ударяти»; — неясне; можливо, пов'язане з [*допта́ти*] «топтати», п. deptać «тс.». — Пор. **допта́ти**.

[**дипта́м**] (бот.) «ясенець, Origanum dictamnus» Ж, [*дипта́мин*] «ясенець білий, Dictamnus albus L.» Mak, [*дипта́н білий*] «тс.» Mak; — п. dyptam, dyptan, deptan «тс.», ч. diptam «тс.»; — через посередництво польської, німецької та латинської мов (н. Díptam, лат. dictamnus) запозичено з грецької; гр. δίκταμνον «ясенець» пов'язується з назвою гори на о. Крити Δίκτη. — Brückner 107; Machek Jm. rostl. 138; Frisk I 394.

[**диптя́нка**] «повія», [*діптя́нка*] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*допта́ти*] «топтати», пор. п. deptać «топтати; зневажати; coire». — Пор. **димтя́нка**, **допта́ти**.

дир (вигук, що імітує відповідний природний звук) усн., *ди́ркати* «деренькотіти; кричати (про деркача)», *дирча́ти* «тс.», *ди́ркало* «тріскачка», *дирка́ч* «деркач; [тріскачка; вертоліт МСБГ]», [*дирка́тий*] Ж; — ч. drkat, drcati, drčeti «деренчати», слн. drkotat', схв. *дрцати*, *дркати* «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Holub—Lyer 141; Holub—Kop. 107. — Пор. **дер**.

[**ди́рдати**] «тупотіти; стрибати; підстрибувати» Ж, [*дирдо́ха*] «дівчина-пустунка» Ж; — бр. *дырдо́ха* «дівчина-пустунка», *ды́рдас* «пустун», п. dyrdać «швидко бігти підтюпцем; тікати; важко нести, тюпати (про коня)», derdać «швидко бігти; тікати», dyrdosić «тс.», dyrdos «кінь, що біжить труським», w dyrdy «прудко, швидко», w derdy, (w) dyrdaka, dyrdą, dyrdem «тс.», ч. drdati «іти, підстрибуючи; базікати; скубти», болг. *дърдо́ря* «базікаю», *дърдо́рко* «базіка», м. *дрдори* «базікає», *дрдорко* «базіка»; — звуконаслідувальне утворення (пор. п. [dyr, dyr, dyr] «наслідування звуків, утворюваних при біганні», [dr, dr, dr] «тс.»); розглядається також як часткова редуплікація кореня дієслова dьrati (Bern. I 254); подібну будову мають лит. dardėti «гримати, грюкати», лтс. dārdêt «тс.». — Sławski I 187; БЕР I 460.

директи́ва; — р. болг. м. схв. *директи́ва*, бр. *дырэкты́ва*, п. dyrektywa, ч.

direktiva, слц. слн. direktíva, вл. direktiwa; — через посередництво німецької або французької мов (н. Direktíve, фр. directive «директива») запозичено з середньолатинської; слат. dīrēctīvus «скерований, впроваджений» походить від dīrēctus «прямий», що є дієприкметником мин. ч. від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — CIC 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 126; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; Dauzat 248; Klein 454. — Див. ще **дириґува́ти.** — Пор. **дире́ктор, дирижа́бль.**

дире́ктор, *директора́т, директо́рія, дире́кторство, дире́кторша, директри́са, дире́кція, директорува́ти*, ст. *директор* «керівник», *директ* «тс.», *дирекція* (XVIII ст.); — р. болг. м. *дире́ктор*, бр. *дырэ́ктар*, п. dyrektor, ч. слц. вл. direktor, нл. direktaŕ, direkcija, схв. *дирéктор*, слн. diréktor; — запозичення з латинської мови; лат. dīrēctor «той, хто спрямовує, направляє» походить від dīrigere «спрямовувати, вирівнювати». — CIC 213; Шанский ЭСРЯ I 5, 127; Фасмер I 515; Горяев 91; Sł. wyr. obcych 166; Holub—Lyer 133; БЕР I 395; Младенов 128. — Див. ще **дириґува́ти.** — Пор. **директи́ва, дирижа́бль.**

[ди́рза] (бот.) «стоколос, Bromus arvensis L.», *[дирзи́на]* «стебло стоколоса»; — р. *[ды́рса]* «стоколос», бр. *[ди́рса (гирса)]* «трава, що росте в пшениці», *[гірса]* «стоколос житній, Bromus secalinus L.», п. [dyrsa] «стоколос»; — запозичення з литовської мови; лит. dìrsa «тс.» споріднене з двн. turd, turth, durd, нвн. Dort, днн. durđ «тс.» і, далі, з лит. dìrsyti «випорожнятися», лтс. dìrst «тс.». — Brückner FW 201; Fraenkel 96. — Пор. **ти́рса**[2].

дириґува́ти, *дириге́нт*, ст. *дириґовати* «керувати», *дириґовати* «тс.» (XVII ст.); — р. *дирижи́ровать*, бр. *дырыжы́раваць*, п. dyrygować, ч. dirigovati, слц. dirigovať, вл. dirigować, нл. dirigowaś, болг. *дирижи́рам*, м. *дириги́ра*, схв. *дирúговати*, слн. dirigírati; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. dīrigere «скеровувати, спрямовувати» утворено за допомогою префікса dis- від regere «правити, керувати». — CIC 213; Фасмер I 515; Kopaliński 243; Holub—Lyer 133; БЕР I 395; Младенов 128. — Див. ще **дис-, ре́гент.** — Пор. **директи́ва, дире́ктор, дирижа́бль.**

дирижа́бль; — р. *дирижа́бль*, бр. *дырыжа́бль*, болг. *дирижа́бъл*, схв. *дирижа́бл*; — запозичено з французької мови через посередництво російської; фр. dirigeable «дирижабль», букв. «керований», з'явилося внаслідок еліпсації словосполучення ballon dirigeable «керований балон» і субстантивації прикметника, утвореного від diriger «керувати», що походить від лат. dīrigere «скеровувати, спрямовувати». — CIC 213; БЕР I 395; Dauzat 248. — Див. ще **дириґува́ти.**

ди́ркатися «сперечатися»; — експресивне утворення звуконаслідувального характеру на основі вигуку *дир*, аналогічне до *ги́ркатися* «сперечатися, сваритися».

дирли́га — див. **ґирли́ґа.**

дис- «роз-; не-» (префікс, що означає втрату, заперечення, порушення чогонебудь, у запозичених словах латинського походження типу *дисгармо́нія, дисквалифіка́ція, диспропо́рція* і под.); — р. бр. болг. м. схв. *дис-*, п. dys-, ч. слц. вл. нл. слн. dis-; — лат. dis- (перед приголосними d, g, l, m, n, r, v — di-), що означає роз'єднання, розчленування, відповідає дфриз. te-, ti-, двн. ze-, zi-, гот. dis- «нарізно», гр. δία (<*δισ-α) «тс.; через»; ie. *dis- походить з *dṷis «надвоє, навпіл», пов'язаного з *d(u)ṷ- «два», звідки й псл. d(ъ)va, укр. *два*. — CIC 209; Kopaliński 243; Holub—Lyer 145; Walde—Hofm. I 354—355; Frisk I 383. — Див. ще **два.** — Пор. **диспе́псія.**

дисерта́ція, *дисерта́нт, дисертаці́йний*; — р. *диссерта́ция*, бр. *дысерта́цыя*, п. dysertacja, ч. disertace, слц. dizertácia, вл. disertacija, болг. *дисерта́ция*, м. схв. *дисерта́ција*, слн. disertácija; — запозичення з латинської мови; лат. dissertātio «трактат» пов'язане з дієсловом dissertāre «міркувати, обговорювати», фреквентатива від disserere «досліджувати, обговорювати, викладати», утвореного за допомогою префікса dis- від serere «сплітати, поєднувати, зв'язувати; обговорювати». — CIC 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 134; Фасмер I 516; Kopaliński

244; Holub—Lyer 134; Младенов 128; Klein 463.— Див. ще **дис-, се́рія.**

дисиміля́ція, *дисимілятúвний, дисимілюва́тися;* — р. *диссимиля́ция*, бр. *дысіміля́цыя*, п. dysymilacja, ч. disimilace, слц. disimilácia, болг. *дисимила́ция*, м. схв. *дисимила́ција*, слн. disimilácija;—через посередництво німецької мови (н. Dissimilatiốn) запозичено з середньолатинської; слат. dissimilātio «дисиміляція» виникло на базі дієслова dissimilāre «робити несхожим», пов'язаного з dissimilis «несхожий», утвореним за допомогою префікса dis- від similis «подібний», спорідненого з дінд. samaḥ «рівний, той самий», псл. samъ, укр. *сам.*— CIC 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Sł. wyr. obcych 169; Holub—Lyer 134; Klein 463.— Див. ще **дис-, сам.**— Пор. **асиміля́ція.**

диск, *дискува́ти;* — р. болг. *диск*, бр. *дыск*, п. dysk, ч. слц. слн. disk, м. *дискос*, схв. *дȉск;* — запозичене з грецької мови, очевидно, через посередництво французької (фр. disque); гр. δίσκος (<*δικ-σκος) «диск, метальний круг» утворено від δικεῖν «кинути», що вважається пов'язаним з δείκνῡμι «показувати», спорідненим з дінд. diśáti «вказує», гот. ga-teihan «доносити, обвинувачувати», двн. zīhan «обвинувачувати», лат. dico (<deico) «говорю».— CIC 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 128; Фасмер I 515—516; ГСЭ III 55; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Frisk I 355—356, 392, 399; Boisacq 189.

ди́ска́нт, [*дишка́нт, дишкула́*] «дискант», ст. *дишанцѣста* (1627);— р. *ди́ска́нт*, бр. *дыскант*, п. dyszkant, ч. diskant (розм. diškant), слц. diskant, болг. *диска́нт*, схв. *дȉскант*, слн. diskánt;— запозичення з середньолатинської мови; слат. discantus «злагоджений спів» (згодом «голос, який виділяється з-поміж інших високим тоном») утворене за допомогою префікса dis- від cantāre «співати», звідки також укр. *кантáта.*— CIC 214; Шанский ЭСРЯ I 5, 129; Фасмер I 515; Горяев 91; Sł. wyr. obcych 169; Holub—Lyer 134.— Див. ще **дис-, кант**[2].

дискредитува́ти, *дискредита́ція;* — р. *дискредити́ровать*, бр. *дыскрэдытава́ць*, п. dyskredytować, ч. diskreditovati, слц. diskreditovať, болг. *дискредити́рам*, м. *дискредити́ра*, схв. *дискрèдитовати*, слн. diskreditírati;— запозичення з французької мови; фр. discréditer «позбавити довір'я» утворено від discrédit «недовір'я», запозиченого з італійської мови; іт. discrédito «тс.» пов'язане з discredere «не вірити», утвореним за допомогою префікса dis- (з лат. dis-) від credere «вірити, позичати» (з лат. crēdere «вірити»).— CIC 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 130; Kopaliński 245; Holub—Lyer 134; Dauzat 249; Klein 458.— Див. ще **дис-, кредúт.**

дискримінáція, *дискримінаці́йний, дискримінува́ти;* — р. болг. *дискримина́ция*, бр. *дыскрымінáцыя*, п. dyskryminacja, ч. diskriminace, слц. diskriminácia, м. схв. *дискримина́ција*, слн. diskriminácija;— інтернаціоналізм (пор. н. Diskriminatiốn, фр. англ. discrimination), який виник на базі пізньолат. discrīminātio «розрізнення», пов'язаного з discrīmināre «відділяти», утвореним від discrīmen «різниця», пов'язаного з discernere «відділяти», яке складається з префікса dis- та дієсл. cernere «розрізняти», спорідненого з гот. hrains «чистий», двн. hreini «тс.», а також псл. *krajь, укр. *край.*— CIC 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Klein 458; Walde—Hofm. I 205—206.— Див. ще **дис-, край.** — Пор. **концéрн.**

дискýсія, *дискусійний, дискутува́ти*, ст. *дискусійне* (присл., XVIII ст.);— р. *диску́ссия*, бр. *дыску́сія*, п. dyskusja, ч. diskuse, слц. diskusia, вл. diskusija, болг. *диску́сия*, м. *дискусија*, схв. *дискȕсија*, слн. diskusíja;— запозичення з латинської мови; лат. discussio «розхитування», пізніше «дослідження, розгляд» пов'язане з discutere «розбивати, руйнувати, спростовувати», пізніше «досліджувати, обговорювати», утвореним за допомогою префікса dis- від quatere «трясти; хитати; бити», спорідненого з лит. kutėti «струшувати», kutrùs «рухливий, жвавий», двн. scutten «трясти, хитати», нвн. schütteln «тс.», дангл. scūdan «прискорювати, поспішати» і, можливо, з стсл. **скытати сѧ** (ie. *(s)kŭt «трясти»).— CIC 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 131; Kopaliński 245; Holub—Lyer

135; БЕР I 397; Klein 458, 1286; Walde—Hofm. II 399—400. — Див. ще **дис-**.

дислока́ція, *дислокаці́йний*, *дислокува́ти*, *передислока́ція*, *передислокува́ти*; — р. болг. *дислока́ция*, бр. *дыслака́цыя*, п. dyslokacja, ч. dislokace, слц. dislokácia, м. схв. *дислока́ција*, слн. dislokácija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Dislokatiốn, фр. англ. dislocation походять від слат. dislocātio «переміщення», пов'язаного з dislocāre «міняти місце», що складається з префікса dis- та дієслова locāre «вміщати», похідного від locus «місце». — CIC 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Kopaliński 245; Holub—Lyer 135; Klein 460. — Див. ще **дис-**, **лока́льний**.

дисона́нс, *дисонува́ти*; — р. *диссона́нс*, бр. *дысана́нс*, п. dysonans, ч. disonance, слц. disonancia, болг. м. *дисона́нс*, схв. *дисо̀нанца*, слн. disonánca; — запозичення з французької мови; фр. dissonance походить від пізньолат. dissonantia, пов'язаного з лат. dissonāre «різко звучати», утвореним за допомогою префікса dis- від sonāre «звучати». — CIC 215; Шанский ЭСРЯ I 5, 135; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 464. — Див. ще **дис-**, **сона́та**.

диспансе́р, *диспансеризáція*, *диспансеризува́ти*; — р. болг. *диспансе́р*, бр. *дыспансе́р*, ч. dispensář, слц. dispenzár, м. *диспанзе́р*, схв. *диспа̀нзер*, слн. dispanzêr; — через посередництво російської та французької мов (фр. dispensaire) запозичено з англійської; англ. dispensary «безкоштовний лікувальний заклад» утворено від dispense «роздавати, розподіляти», запозиченого через посередництво французької мови (фр. dispenser «тс.») з латинської; лат. dispēnsāre «тс.» є формою фреквентатива від dispendere «розважувати (на терезах)», пізніше «розподіляти, роздавати», утвореного за допомогою префікса dis- від pendere «важити». — CIC 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 132; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Dauzat 249; Klein 461. — Див. ще **дис-**, **пе́нсія**.

диспе́псія, *диспепси́чний*; — р. *диспе́псия*, бр. *дыспепсія*, п. dyspepsja, ч. dyspepsie, слц. dyspepsia, схв. *диспепсија*, слн. dispepsíja; — запозичене з латинської мови, очевидно, через західноєвропейські (нім. Dyspepsíe, фр. dyspepsie, англ. dyspepsia); лат. dyspepsia «погане травлення» походить від гр. δυσπεψία «тс.», пов'язаного з δύσπεπτος «який важко перетравлюється», утвореним з префікса δυσ- (означає заперечення і под.), спорідненого з дінд. duṣ-, dur-, ав. duš-, duž-, гот. tuz- «тс.», і прикметника πεπτός «варений», пов'язаного з πέπτειν «варити». — CIC 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Kopaliński 246; Holub—Lyer 145; Klein 493; Dauzat 260; Frisk I 425. — Див. ще **пепси́н**. — Пор. **дизентерія**, **дис-**.

диспе́рсія, *диспе́рсний*, *дисперсі́йний*; — р. *диспе́рсия*, бр. *дыспе́рсія*, п. dyspersja, ч. disperze, слц. disperzia, схв. *дисп̀ерзија*, слн. disperzíja; — запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. Dispersiốn, фр. англ. dispersion); лат. dispersio «розсіяння, розпорошення» пов'язане з дієсловом dispergere «розсипати, розсіювати», утвореним за допомогою префікса dis- «роз-» від spargere «сипати, сіяти», спорідненого з дангл. spearca «іскра», снн. sparke «тс.», дінд. sphūrjati «потріскує», ав. sparəγa «гілка, пагін», гр. σφαραγέω «тріщу», лит. spragė̃ti «тріщати, тріскатись; шипіти». — CIC 216; Kopaliński 246; Holub—Lyer 135; Klein 461, 1481; Dauzat 250; Walde—Hofm. II 566—567. — Див. ще **дис-**.

диспе́тчер, *диспетчеризáція*, *диспе́тчерська*; — р. *диспе́тчер*, бр. *дыспе́тчар*, п. dyspeczer, ч. слц. dispečer, вл. dispatcher, болг. *диспе́чер*, схв. *диспѐчер*, слн. dispéčer; — запозичення з англійської мови; англ. dispatcher «диспетчер, експедитор» утворено від dispatch «відправляти», що походить від ісп. порт. despachar «поспішати; прискорювати», утвореного за допомогою префікса des- (з лат. dis-) від нар.-лат. *pactāre «прив'язувати, зв'язувати», що є формою фреквентатива від лат. pangere «тс.», спорідненого з pactī «домовлятися», pāx «мир». — CIC 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 133; Sł. wyr. obcych 167; Holub—Lyer 135; БЕР I 397; Klein 461. — Див. ще **дис-**, **пакт**. — Пор. **депе́ша**.

ди́спут, *диспута́нт, диспутува́ти*, ст. *диспута, диспутовати(ся), диспутація* «диспут» (XVI ст.); — р. м. *ди́спут*, бр. *ды́спут*, п. dysputa, ст. dysput, ч. disput (розм. dišput), слц. заст. dišputa, вл. disput, болг. *диспу́т*, схв. *дѝспут*, слн. dispút; — запозичення з латинської мови; лат. disputāre «сперечатися, міркувати» утворено за допомогою префікса dis- від putāre «міркувати, думати, вважати», яке пов'язується з puteus «яма, колодязь», pavīre «утоптувати, трамбувати» або виводиться (у значенні «чистити») від putus «чистий», спорідненого з purus «тс.». — CIC 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 133—134; Фасмер I 516; Hüttl-Worth 16; Kopaliński 247; Holub—Lyer 135; Klein 462, 1276; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **дис-.**

дистáнція, *дистанційний;* — р. болг. *дистáнция*, бр. *дыстáнцыя*, п. dystans, ст. dystancja, ч. distance, слц. dištancia, вл. distanca, м. *дистанција*, схв. *дистàнца, дистàнција*, слн. distánca; — через російську і польську мови запозичене з латинської; лат. distantia «відстань» походить від distāns (род. в. distantis), дієприкметника теп. ч. від distāre «знаходитися на відстані», утвореного за допомогою префікса di- (dis-) від stāre «стояти», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 135—136; Фасмер I 516; Горяев 91; Sł. wyr. obcych 168; Holub—Lyer 135; Младенов 128; Klein 464. — Див. ще **дис-, стáти.**

дистиля́ція, *дистиля́т, дистиля́тор, дистиляці́йний, дистильо́ваний, дистилюва́ти*, ст. *дыштеловати* (XVIII ст.); — р. *дистилля́ция*, бр. *дыстыля́цыя*, п. destylacja, ч. destilace, слц. destilácia, болг. *дестила́ция*, м. схв. *дестила́ција*, слн. destilácija; — запозичено з німецької або французької мови через посередництво російської; н. Destillatión, фр. distillation «перегонка, дистиляція» походять від лат. distīllātio (dēstīllātio) «капання, витікання», пов'язаного з distīllāre (dēstīllāre) «капати», утвореним за допомогою префікса dē- (означає відокремлення, рух униз) від stillāre «капати», похідного від stīlla «крапля» < *stir(a)lā, що є демінутивом від stīria «тс.», спорідненого з дієл. stira, гр. στίλη «тс.», лит. styrstù, stỹrti «тверднути, тужавіти». — CIC 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 136; Kopaliński 215; Holub—Lyer 128; Klein 465, 1515; Walde—Hofm. II 595. — Див. ще **де-.**

дистрибути́вний; — р. *дистрибути́вный*, бр. *дыстрыбуты́ўны*, п. dystrybutywny, ч. distributivní, слц. distributívny, болг. *дистрибути́вен*, схв. *дѝстрибутиван*, слн. distributíven; — запозичення з західноєвропейських мов; н. distributiv, фр. distributif, англ. distributive походять від пізньолат. distribūtīvus, пов'язаного з лат. distribuere «розділяти, розчленовувати», утвореним за допомогою префікса dis- «роз-» від tribuere «ділити», яке походить від іменника tribus у значенні «частина». — CIC 217; Sł. wyr. obcych 168; Holub—Lyer 135; Klein 466. — Див. ще **дис-, атрибу́т.**

дистрофія, *дистро́фік, дистрофі́чний;* — р. *дистрофи́я*, бр. *дыстрафія*, п. dystrofia, ч. dystrofie, слц. distrofia, схв. *дистрофија*, слн. distrofíja; — запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. dystrophia утворене за допомогою префікса dys- грецького походження (гр. δυσ-, що означає заперечення) від τροφή «живлення, харчування». — CIC 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 137; Kopaliński 247; Klein 466. — Див. ще **диспе́псія, тро́фіка.**

дисципліна, *дисциплінáрний, дисциплінóваний, дисциплінувáти*, ст. *дисциплина* (XVII ст.); — р. болг. м. схв. *дисципли́на*, бр. *дысцыпліна*, п. dyscyplina, ч. вл. disciplina, слц. слн. disciplína; — запозичення з латинської мови; лат. disciplīna «вчення; виховання; дисципліна; звичаї» утворено від discipulus «учень, послідовник», пов'язаного з *discipere (<*dis-capere) «схопити, зрозуміти», утвореним за допомогою префікса dis- «роз-» від дієслова capere «брати; захоплювати», спорідненого з лтс. kampt «хапати», гр. κάπτειν «хапати (ротом), жадібно пожирати», гот. hafjan «піднімати, підносити», данґл. hebban «тс.», гот. haban «мати», данґл. habban «тс.», н. haben «тс.; [тримати]», а також, можливо, дінд. kapatī «дві жмені», псл. хопіti, укр. *хапáти;* встанов-

лення етимологічного зв'язку між лат. discipulus та discere «вчити» (Горяев 91; Holub—Lyer 134; Holub—Kop. 100) безпідставне. — CIC 217; Шанский ЭСРЯ I 5, 137; Фасмер I 516; Kopaliński 244; БЕР I 397; Младенов 128; Klein 236—237, 456; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще **дис-, хапа́ти.**

[**дити́нець**] «дерев'яна підлога; ящик на дні колодязя»; — р. [*дети́нец*] «верша; ящик, куди стікає смола», *детёныш*] «невеликий зруб на дні колодязя, наповнений вугіллям і піском для очищення води», [*де́тыш*] «тс.», др. *дѣтиньць* «внутрішнє укріплення»; — остаточно не з'ясоване; виводиться від іменника др. *дѣти* «діти» (зокрема в переносному значенні «внутрішня, менша частина складного предмета»); пов'язується також з дієсловом *дѣти* «дівати; класти, ставити; будувати». — Варбот РР 1977/1, 80—85; ЭССЯ 5, 15.

дитя́, *дити́на*, *дити́нець* «дитяча хвороба», *дити́нник* (анат.) «матка», *дити́нство*, *дитинча́*, *дитиня́*, [*дитю́н*] «батько багатьох дітей» Я, *дитя́тко*, [*дитя́тюхно* Ж, *дитя́тя* Ж, *дитя́цтво*], *дитя́ча* «дитяча кімната», *дити́нний*, [*дити́нський*], *дити́нячий*, *дитя́чий*, *дити́нитися* «поводити себе, як дитина», *дити́ніти* «тс.»; — р. *дитя́*, бр. *дзіця́*, др. *дитя* < *дѣтя*, п. dziecię, ч. dítě, слц. diet'a, вл. dźěćo, dźěśća, нл. źěśe, полаб. detą/detă, болг. *дете́*, м. схв. *де́те*, dijète, слн. dête, стсл. **дѣтищь**; — псл. *dětę «дитина» походить з *dětent- (<*dhoitent-) «годоване груддю», пов'язаного з псл. dojiti, укр. *доїти*; може розглядатися також як похідне від зб. *dětь, утворене за допомогою суфікса -ęt- аналогічно до інших іменників, що позначають молоді істоти (Machek ESJČ 117—118; Holub—Kop. 100); кореневе ě може бути як з **оі**, так і з **ē** (Meillet MSL 14, 348; Преобр. I 185; Bern. I 196); **и** на місці ѣ у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального **и**: *дѣтина* > *дитина* (Фасмер I 516) або існуванням псл. *ditę, паралельного до лтс. dîle «теля, що ссе», лат. filius «син», дінд. dhītáḥ «нагодований» (Rozwadowski BB 21, 154; Брандт РФВ 21, 218). — Трубачев Терм. родства 35—38, 144; Шанский ЭСРЯ I 5, 138; Горяев 91—92; Sławski I 193; Brückner 108—109; Holub—Lyer 128; Schuster-Šewc I 199—200; БЕР I 348—349; Младенов 125; Skok I 402—403; Bezlaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 12—13; Bern. I 196; Mikl. EW 44; Trautmann 51; Pokorny 241—242. — Див. ще **дíти**[1], **доїти.**

диференціа́л, *диференціа́ція*, *диференціа́льний*, *диференці́йо́ваний*, *диференціюва́ти*; — р. *дифференциа́л*, бр. *дыферэнцыя́л*, п. dyferencjał, ч. слц. слн. diferenciál, болг. *диференциа́л*, м. *диференција́л*, схв. *диференцијал*; — запозичення з німецької мови; н. Differentiále «диференціал» виникло на базі лат. differentia «різниця, відмінність», що походить від differre «розносити», утвореного за допомогою префікса dis- «роз-» від ferre «носити», яке відповідає псл. berǫ, укр. *беру́*. — CIC 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 140—141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 131; Walde—Hofm. I 483—484. — Див. ще **дис-, бра́ти.**

дифіра́мб, *дифірамбі́чний*; — р. *дифира́мб*, бр. *дыфірáмб*, п. dytyramb, ч. dithyramb, слц. dityramb, болг. *дитирáмб*, м. *дитирамб*, схв. *дитирамб*, слн. ditirámb; — запозичення з грецької мови; гр. διθύραμβος «пісня на честь Діоніса» є запозиченим словом доеллінського походження. — CIC 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 138—139; Kopaliński 248; Holub—Lyer 136; Klein 466—467; Frisk I 391—392.

дифтерія, *дифтери́т*, *дифтери́тний*, *дифтері́йний*; — р. *дифтери́я*, *дифтери́т*, бр. *дыфтэры́т*, п. dyfteria, dyfteryt, ч. diftérie, слц. diftéria, болг. *дифтери́т*, м. *дифтерија*, схв. *дифтерија*, слн. difterija; — запозичення з французької мови; фр. diphtérie «дифтерія» утворено лікарем Бретоно (P. Bretonneau, 1778—1862) на основі гр. διφθέρα «шкура, шкіра; перетинка», пов'язаного з δέφω, δέψω «мну, розминаю, розм'якшую» неясного походження; термін *дифтери́т* походить від гр. διφθερίτις νόσος «плівкова хвороба» (при захворюванні дифтерією в горлі з'являється біла плівка). — CIC 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139; Фасмер I 517; Горяев 446; Кора-

liński 241; Holub—Lyer 132; БЕР I 397; Dauzat 248; Frisk I 400; Boisacq 191.

дифто́нг, *дифтонгіза́ція*, *дифтонгі́чний;* — р. болг. м. *дифто́нг*, бр. *дыфто́нг*, п. dyftong, ч. слц. diftong, схв. *дȉфтонг*, слн. diftóng; — через пізньолатинську мову (diphthongus «дифтонг») запозичено з грецької; гр. δίφθογγος «такий, що має два звуки» складається з основ δι- «два» та φθόγγος «голос, звук, мова», пов'язаного з φθέγγομαι «звучу; вимовляю», етимологічно неясним. — CIC 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 139—140; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 241; Klein 452; Frisk II 1012. — Див. ще **дилéма.**

дифу́зія, *дифузо́р*, *дифузійний*, *дифу́зний*, *дифундува́ти;* — р. *диффу́зия*, бр. *дыфу́зія*, п. dyfuzja, ч. difuze, слц. difúzia, болг. *дифу́зия*, м. *дифузија*, схв. *дȉфȗзија*, слн. difúzija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Diffusión, фр. англ. diffusion походять від лат. diffūsio «розлиття, розширення, поширення», пов'язаного з diffundere «розливати, поширювати», утвореним за допомогою префікса dis- «роз-» від fundere «лити», спорідненого з гот. giutan, дангл. gēotan, двн. giozan, нвн. gießen «тс.». — CIC 218; Шанский ЭСРЯ I 5, 141; Kopaliński 241; Holub—Lyer 132; Klein 447, 616; Walde—Hofm. I 563—564. — Див. ще **дис-.** — Пор. **гéйзер.**

ди́хати, *дихну́ти*, [*дих*] «вдих» Ж, [*ди́хи*] «частина тулуба від ребер до сідничних кісток Г; западини по боках у тварин Ж», *ди́хавиця* «астма, задишка; запал (у коней); болотиста місцевість» СУМ, Ж, *ди́хавка* «тім'ячко у малої дитини; западина перед стегном у тварини; [гортань МСБГ]», [*ди́хало*] «дихальне горло», *ди́хальце* «отвір, що служить для дихання (у комах)», [*дихáн*] «тварина» ВеУг, [*ди́шиця*] «трахея» Ж, [*ди́шка*] «дихальне горло Я; бронхи Ж», [*дишкú*] «бронхи» Я, [*ди́шник*] «трахея» Ж, [*дишни́ця*] «тс.» Я, *дихави́чний* «хворий, що страждає задишкою; хворий на запал (про коней)», *ди́хальний*, [*дихови́й*], [*ди́шний*] «дихальний», *бездиха́нний*, *вдиха́ти*, *вдих*, *вдихáльний*, *видиха́ти*, *ви́дих*, *видихáльний*, *віддиха́ти* «дихати; відпочивати», *ві́ддих* «дихання; [відпочинок]», [*ві́ддиха*] «відпочинок», [*задиха́ти*] «тхнути чимось» Ж, *задиха́тися*, *за́дих* «астма», *задúшка*, *задúханий*, [*задúхливий*], *задúшкуватий*, *задúшливий*, *здиха́ти* «дохнути, гинути (про тварин); [зітхати]», *здúхатися* «позбавитися», [*здиховúчитися*] «задихнутися» (про коня), [*зідха́ти*] «зітхати», [*здих*] «загибель; дохлятина», [*здиха́нка*] «видих; зітхання», *здиха́ння* «тс.», *здúхля* «квола істота», [*здихля́чина*] «дохлятина» Ме, *надиха́ти* «давати натхнення», *на́дих* «натхнення; дихання, повів», *одúшка*, [*павúздіхало*] «людина, що страждає задишкою» Па, *передúх*, *передúшка*, *подиха́ти* «здихати; віяти (про вітерець)», *по́дих*, *придиха́тися* «мати неприємний запах», *прúдих*, *придихо́вий*, *продиха́ти*, *продúхатися*, *про́дих*, *продихо́вий*, [*про́дишки*] «продуховини» Нед; — р. *отдыха́ть*, *вздыха́ть*, *дыша́ть*, бр. *дыха́ць*, др. *дыхати*, п. вл. dychać, ч. dýchati, слц. dýchať, нл. dychaś, полаб. doiха (=dyxajetь), болг. *дúхам*, м. *дише* «дихає», схв. *дȉхати*, слн. díhati, стсл. **дыхати**; — псл. dyxati (*dyxajǫ) є формою ітеративу до dъxnǫti (аналогічно до *syxati : sъxnǫti і под.), яке походить з давнішого *dus-, що має нульовий ступінь вокалізму при ie. *dves-; найближчими відповідниками є лит. dūsúoti «дихати», dūsėti «тс.»; інший ступінь вокалізму в цьому корені виступає в укр. *дух*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 224—225; Фасмер I 559; Преобр. I 192; Горяев 99—100; Sławski I 185; Brückner 106; Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; БЕР I 398; Младенов 128; Skok I 372—374; Bezlaj ESSJ I 100—101; ЭССЯ 5, 199; Bern. I 249. — Пор. **дим, до́хнути, ду́ти**[1, 2], **дух, тхну́ти.**

[**дихті́ти**] «швидко і важко дихати (в спеку)»; — бр. *дыхцéць* «пахнути», ч. dychtiti «сильно чогось бажати, прагнути», ст. dychtěti «важко дихати», слц. dychtiť «тс.; прагнути», болг. [*дихтя́*] «дихаю», слн. dichtéti «важко дихати; прагнути; пахнути»; — експресивне утворення на базі дієслова *дúхати;* до будови пор. *двигтíти*, *пихтíти*. — Machek ESJČ 137; Holub—Kop. 110; ЭССЯ 5, 200. — Див. ще **дúхати.**

ди́шло, *ди́шель*, [*ди́шинь*] ДзАтл I, [*ди́шлик*] «дишло у рала» Ж, [*дишльо-*

ви́й] «випивка при від'їзді гостей з двору хазяїна» Я, *ди́шельний, дишлеви́й, дишлови́й*, ст. *дишель* (XVIII ст.); — р. *ды́шло*, бр. *ды́шла*, [*ды́шаль*], п. dyszel, [dyszla], слц. [dyšel, dišel], болг. *ди́шло, ди́шла;* — через посередництво польської мови запозичено з північноверхньонімецької; вн. dīhsel «дишло» (нвн. Deichsel «тс.») походить з давнішого *þinhslō, спорідненого з псл. tęg-nǫti, укр. *тягти́*. — Дзендзелівський УЗЛП 50—51; Шелудько 30; Richhardt 44; Шанский ЭСРЯ I 5, 225; Фасмер I 560; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 187; Sł. wyr. obcych 169; Brückner 107; Machek ESJČS 105; БЕР I 398; Bern. I 250; Kluge—Mitzka 125. — Див. ще **тягти́**.

дия́вол, *дияволеня́, дия́волка*, [*дя́бель, дя́віль, дяволя́ка*], *дия́вольський, дияволе́нний*, [*дяволе́нний, дя́вольський*], ст. *дьяволъ* (1433), *діяволъ* (XVI ст.), *діаволъ* (XVII ст.), *діабелъ, діябль* (XVIII ст.); — р. *дья́вол*, бр. *д'я́бал*, др. *дияволъ, диаволъ, дьяволъ, дияволь*, п. diabeł, ч. d'ábel, слц. diabol, вл. нл. djaboł, болг. *дя́вол*, схв. *ђа̏во*, стсл. **дїаволъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено у давньоруську з грецької; гр. διάβολος «диявол; наклепник» пов'язане з διαβάλλω «перекидаю; сію розбрат; зводжу наклеп; обвинувачую», утвореним за допомогою префікса δια- «через-, по-», спорідненого, можливо, з лат. dis- «роз-», від дієслова βάλλω «кидаю; руйную; ображаю», спорідненого з ав. ni-γrā-ire «вони були кинуті вниз», тох. A B klā- «падати». — Фасмер I 560; ГСЭ II 230, III 53; Шанский ЭСРЯ I 5, 225—226; Преобр. I 206; Горяев 100; Sławski I 146; Brückner 88; Machek ESJČ 109; Holub—Lyer 120; БЕР I 470—471; Младенов 128; Bern. I 199; Mikl. EW 45—46; Frisk I 215—217, 383.

дия́кон, [*дія́кон*], *дя́кон*, [*дія́кóнник*] «книга, за якою диякон править службу в церкві» Ж, [*дия́конство*] Ж, *дяконува́ти*, [*діяконува́ти*] Ж, [*піддія́кон*] Ж, ст. *дьяконъ* (1322), *диаконъ* (1421); — р. *дья́кон*, бр. *дыя́кан*, др. *дияконъ, диаконъ, дьяконъ, деяконъ*, п. ч. слц. diakon, болг. *дя́кон*, схв. *ђа̏кон*, слн. diákon, стсл. **дїаконъ**; — через посередництво старослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; у гр. διάκονος «диякон», давніше «слуга» виділяється дієслівна основа *κοπ-, *κεπ- (пор. 'εγ-κονέω «поспішаю», споріднене з лат. cōnārī «намагатися, пробувати») при неясному префіксальному δια-. — Фасмер I 560; ГСЭ I 395; II 230; Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Преобр. I 206—207; Горяев 100; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Младенов 158; Bern. I 198—199; Mikl. EW 45; Chantraine 276—277; Frisk I 384—385, 439; Boisacq 184.

[*дi*] «а саме, власне, отже» Ж, ст. *дѣ* «отже, власне» (XVIII ст.), *дей* «мов, мовляв» (1433), *дий* «тс.» (XVII ст.); — р. *де* (<*дѣ*) «мовляв» (частка, вживана при передачі чужих слів), п. ст. dzie «тс.», болг. *де* «тс.» (частка, вживана у виразах типу *ела де, кажи де*), давніше *дей*, слн. [de, dei], стсл. **дѣкыи** «хіба (не)», **дѣі** «тс.»; — алегроформа, що виникла з *děje(tь) «говорить» (3 ос. одн. від děti «діяти; класти», звідки й укр. *дíти, дія́ти*); значення «говорити, казати» виникло у děti на основі виразу děti imę «давати (букв. робити, покладати) ім'я». — Шанский ЭСРЯ I 5, 32; Фасмер I 489—490; Преобр. I 209; Соболевский Лекции 96; ЖМНП 1897 листопад 63, 1903 вересень 162; Machek ESJČ 118; БЕР I 328; Bezlaj ESSJ I 97; Zubatý St. a čl. I 90—91; Bern. I 191—193. — Див. ще **дíти²**. — Пор. **дій**.

діабе́т, *діабе́тик, діабети́чний;* — р. болг. *диабе́т*, бр. *дыябе́т*, п. diabetyk «хворий на діабет», ч. слц. diabetes, м. *дијабетес*, схв. *дијабе́тес*, слн. diabétes; — через посередництво сучасних західноєвропейських та латинської мов (н. Diabét, фр. diabète, англ. diabetes, лат. diabētēs) запозичено з грецької; гр. διαβήτης «діабет» є складним словом, утвореним з δια- «через» (можливо, з *δισά від δίσ «двічі», що походить з ie. *dis- <*dǫis- «надвоє, навпіл»), та βήτης «який ходить, рухається», пов'язаного з βαίνειν «іти», від якого походить також укр. *база;* буквальне значення і мотивація грецької назви хвороби єдиного пояснення не мають; назва тлумачиться як «(людина) з широко розставленими ногами» (характерна поза діабетика) або

як «те, що проганяє (рідину через організм)». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 104—105; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Chantraine 157; Klein 440. — Див. ще **ба́за, дис-.**

діа́гноз, *діагно́ст, діагно́стик, діагно́стика, діагности́чний, діагностува́ти;* — р. *диа́гноз*, бр. *дыя́гназ*, п. вл. diagnoza, ч. слц. слн. diagnóza, болг. *диагно́за*, м. схв. *дијагно́за:* — запозичення з західноєвропейських мов; н. Diagnóse, фр. diagnose «діагностика», англ. diagnosis «діагноз» походять від гр. διάγνωσις «розпізнавання, визначення», утвореного з διά- «через, наскрізь» та γνῶσις «пізнання, наука; ясність», пов'язаного з γι-γνώσκω «пізнаю», спорідненим з псл. znati, укр. *зна́ти*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **діабе́т, зна́ти.**

діагона́ль[1] (мат.), *діагона́льний;* — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганаль*, п. diagonalny, ч. diagonál, слц. слн. diagonála, вл. diagonala, болг. *диагона́л*, м. схв. *дијагона́ла;* — інтернаціональний математичний термін (н. Diagonále, фр. diagonale, англ. diagonal), який виник на базі слат. diagōnālis «діагональний, проведений з одного кута в другий», що є похідним від запозиченого з грецької мови diagōnios, утвореного з δια- «через» та γωνία «кут», спорідненого з γόνυ «коліно», якому відповідає дінд. jā́nu, дангл. cnēo, гот. kniu, лат. genū «тс.», можливо, також р. *звено́*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 106; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441, 668; Frisk I 336—337; Boisacq 153—154. — Див. ще **діабе́т.**

діагона́ль[2] (текст.); — р. *диагона́ль*, бр. *дыяганаль*, п. diagonal, ч. слн. diagonál, схв. *дијагонал;* — результат еліпсації англійської назви тканини diagonal cloth «тс.» (букв. «діагональна тканина» — через рубчики, що проходять по тканині навскіс). — Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219. — Див. ще **діагона́ль**[1].

діагра́ма; — р. *диагра́мма*, бр. *дыяграма*, п. ч. слц. вл. diagram, болг. *диагра́ма*, м. *дијаграма*, схв. *дијаграм*, слн. diagrám; — через західноєвропейські мови (н. Diagrámm, фр. diagramme, англ. diagram) запозичено з грецької; гр. διαγράμμα «креслення, малюнок» є похідним від διαγράφειν «позначати лініями, малювати», утвореного з δια- «через» та γράφειν «писати, малювати», звідки також укр. *графа́*. — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **графа́, діабе́т.**

діаде́ма, ст. *діадима* (1627); — р. болг. *диаде́ма*, бр. *дыядэ́ма*, п. diadem, ч. слц. слн. diadém, м. *дијаде́ма*, схв. *дијадём, дијаде́ма;* — запозичення з грецької мови (спочатку безпосередньо, пізніше через посередництво західноєвропейських мов); гр. διάδημα «вінець, пов'язка на голові» є похідним від διαδεῖν «зв'язувати з обох боків», утвореного з δια- «через» та δεῖν «зв'язувати», спорідненого з дінд. dy-áti «зв'язує», da-man «те, що зв'язує, скріплює; зв'язок», алб. del «сухожилля» (ie. *dē(i)-, *də- «в'язати»). — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 107; Фасмер I 512; Kopaliński 218; Holub—Lyer 130; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 440; Frisk I 374—375; Chantraine 269—270. — Див. ще **діабе́т.**

діале́кт, *діалекти́зм, діалекта́льний, діале́ктний,* ст. *діялектъ* «мова» (1596); — р. болг. *диале́кт*, бр. *дыяле́кт*, п. ч. слц. вл. dialekt, м. *дијалект*, схв. *дијалек(а)т*, слн. dialékt; — запозичення з грецької мови; гр. διάλεκτος «мова; розмова; діалект» є похідним від διαλέγω «розмовляю», утвореного за допомогою префікса δια- від λέγω «говорю, називаю», пов'язаного з λόγος «слово, мова». — СІС 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Булыка 94—95; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441; Frisk II 94—96. — Див. ще **діабе́т, ло́гіка.** — Пор. **діале́ктика.**

діале́ктика, *діале́ктик, діалекти́чний,* ст. *діалектика* (1627), *діалектицкий* (XVII ст.); — р. болг. *диале́ктика*, бр. *дыяле́ктыка*, п. dialektyka, ч. слц.

вл. dialektika, м. *дијалектика*, схв. *дијалèктика*, слн. dialéktika; — запозичення з грецької мови; гр. διαλεκτική (τέχνη) «мистецтво вести розмову, дискусію» є формою жін. р. прикметника διαλεκτικός, що походить від διαλέγομαι «веду бесіду, обговорюю», префіксального утворення від λέγω «говорю». — CIC 219; Шанский ЭСРЯ I 5, 108—109; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 130—131; Holub—Kop. 100; БЕР I 380; Klein 441. — Див. ще **діале́кт.**

діалектоло́гія «галузь мовознавства, що вивчає народні говори (діалекти)», *діалекто́лог*, *діалектологі́чний;* — р. болг. *диалектоло́гия*, бр. *дыялекталóгія*, п. dialektologia, ч. dialektologie, слц. dialektológia, вл. dialektologija, схв. *дијалектолòгија*, слн. dialektológíja; — запозичення з німецької або французької мови; н. Dialektologíe, фр. dialectologie утворено на базі гр. διάλεκτος «розмова, діалект» за допомогою звичайного для назв наук компонента гр. -λογία, пов'язаного з λόγος «слово». — CIC 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109; Kopaliński 219—220; Klein 441. — Див. ще **діале́кт, ло́гіка.**

діало́г, *діалогі́чний*, ст. *діалогъ*, *діалогъ*, *діалога* «розмова; твір у формі розмови двох осіб» (XVII ст.); — р. *диало́г*, бр. *дыялóг*, п. ч. вл. dialog, слц. слн. dialóg, болг. *диало́г*, м. *дијалог*, схв. *дијàлог;* — запозичення з грецької мови; гр. διάλογος «розмова, бесіда» пов'язане з διαλέγω «розмовляю», утвореним з διᾰ- «через; по» та λέγω «говорю»; форма з наголосом на останньому складі в українській та російській мовах відбиває посередництво західноєвропейських мов (н. Dialóg «діалог», фр. dialogue «тс.»). — CIC 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 109—110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 219—220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 441. — Див. ще **діабе́т, ло́гіка.**

діама́нт, [*дияме́нт*, *діяме́нт* Ж, *діяментóвий* Ж, *дітментóвий* Ж], ст. *дыяментъ* (XVI ст.), *діаментъ*, *діяментъ*, *диамент* (XVII ст.); — р. болг. *диама́нт*, бр. *дыямэ́нт*, п. diament, ч. слц. вл. diamánt, м. *дијама́нт*, схв. *дијàмант*, слн. diamánt, démant; — запозичення з середньолатинської мови; слат. diamās (зн. в. diamantem) «алмаз, діамант» походить від гр. ἀδάμας (род. в. ἀδάμαντος) «твердий метал, сплав, сталь (?)» неясного походження; у середньолатинській мові початок слова dia- з'явився під впливом гр. διαφανής «прозорий». — CIC 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 220; Machek ESJČ 114; Holub—Lyer 131; Holub—Kop. 98; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442; Frisk I 19, 346. — Пор. **алма́з.**

діа́метр, *діаметра́льний;* — р. *диа́метр*, бр. *дыя́метр*, п. ч. diametr, слц. diameter, болг. *диаме́търъ*, м. *дијаме́тар*, схв. *дијàмēтар*, слн. diámeter; — запозичення з середньолатинської мови; слат. diametrus «діаметр» походить від гр. διάμετρος «поперечник», утвореного з διᾰ- «через, наскрізь, по» та μετρέω «міряю», спорідненого з псл. měra, укр. *мі́ра*. — CIC 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 110; Фасмер I 512; Горяев 446; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131; БЕР I 380; Младенов 127; Klein 442. — Див. ще **діабе́т, мі́ра.** — Пор. **метр.**

діапазо́н; — р. болг. *диапазо́н*, бр. *дыяпазóн*, п. diapazon, ч. diapason, слц. слн. diapazón, м. *дијапазо́н*, схв. *дијапàзōн;* — запозичення з французької мови; фр. diapason походить від лат. diapasōn, утвореного з гр. διὰ πασῶν «через усі», яке виникло внаслідок скорочення словосполучення διὰ πασῶν χορδῶν συμφωνίᾱ «гармонія через усі струни» (через ноти, октаву), де πασῶν є формою род. в. мн. від πᾶς «увесь». — CIC 220; Шанский ЭСРЯ I 5, 111; Фасмер I 512; Горяев 446; Kopaliński 220; БЕР I 380; Dauzat 245; Klein 442. — Див. ще **діабе́т, пан-.**

діа́ріуш (заст.) «щоденник, журнал» Пі, *діáруш* «тс.», ст. *діаріушъ* (XVII ст.); — п. diariusz «щоденник, книга протоколів сейму», ч. diář «щоденник»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. diārium «денна порція, пайка» утворено від diēs «день», спорідненого з псл. dьnь, укр.

день. — Булыка 95; Kopaliński 220; Holub—Lyer 131. — Див. ще **день.**

діафра́гма, *діафрагмува́ти;* — р. болг. *диафра́гма*, бр. *дыяфра́гма*, п. ч. слц. diafragma, м. *дијафра́гма*, схв. *дијафра̀гма, дијàфрагма*, слн. diafrágma; — через посередництво латинської мови (пізньолат. diaphragma) та західноєвропейських запозичено з грецької; гр. διάφραγμα «перегородка» пов'язане з διαφράσσειν «перегороджувати», утвореним з δια- «через» та φράσσειν «відгороджувати, прикривати, наповнювати», спорідненого, можливо, з лат. farcīre «запихати, напихати», frequēns «напханий; частий». — CIC 222; Шанский ЭСРЯ I 5, 111—112; Kopaliński 219; Holub—Lyer 130; БЕР I 381; Klein 442; Frisk II 1038—1039. — Див. ще **діабе́т.**

дібро́ва, [*дубро́ва*], [*дубра́к*] (бот.) «горлянка, Ajuga L.» Ж, [*дубрі́вка*] (зоол.) «вовчок лісовий, Myoxus nitela» Ж, [*дубрі́вник*] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, Potentilla tormentilla Neck. (P. erecta)», [*дубрі́вка, дубровка*] «тс.» Mak, *дубро́вина*, [*дубро́вник*] (бот.) «гриб щирак», *дібро́вистий*, [*піддубровник*] (бот.) «айстра степова, Aster amellus L.» Mak; — р. *дубро́ва, дубра́ва*, бр. *дубро́ва*, др. *дубрава*, п. dąbrowa, ч. doubrava, слц. dubrava, вл. нл. dubrawa, болг. *дъбра́ва*, схв. *ду́брава*, слн. dobráva, стсл. **дъбрава**, **дъбравъ**; — псл. dǫbrava «ліс», dǫbrova «тс.» походять від *dǫbrъ «тс.» (пор. болг. ст. *дъбрь*, п. [dąbrza] «дубина», ч. ст. dúbra «полонина»), що дальшої загальноприйнятої етимології не має; розглядається як результат контамінації dǫbъ «дуб» і *dьbrь (*dъbrь) «нетрі» (БЕР I 453); реконструюється ie. *dhumb-r- «багнисте місце, поросле лісом» → «дубовий ліс», звідки виводиться також лтс. dum̃brs «багно, багнистий», dumbrava «багнисте місце», dumbrājs «тс.», лит. dum̃blas «багно, мочар», dumburỹs «вибоїна, калюжа» (Sławski I 140—141); зіставляється з балтійськими словами, але заперечується зв'язок з dǫbъ (Brückner 85—86; Vaillant RÉS 14, 223—224; Rozwadowski Studia 55); Фасмер (I 548), навпаки, пов'язуючи dǫbrava з dǫbъ, вважає зближення з лтс. dumbrava і под. позбавленим підстав (пор. ЭССЯ 5, 93—94; Bezlaj ESSJ I 106); припускається спорідненість псл. *dǫbrъ з гр. δρυμός «ліс» (Machek ESJČ 123; Holub—Kop. 105); зіставляється з дінд. dhūmráḥ «димний, сірий, темний» (Lehr-Spławiński JP 17, 107—109; Milewski PF 15, 198—199), з лит. duobė̃ «яма» (Ильинский РФВ 78, 207); пов'язується також з гіпотетичним *dondrō-vā, звідки гр. δένδρεον «дерево», стсл. **дрѣво**, укр. *де́рево* (Meillet Études 373), вважається (Skok I 449), що форма dǫbrova первісно була прикметником; укр. **і** в *дібро́ва* з'явилося нефонетично, пор. ст. *доброва* (XIV ст.), що виникло внаслідок деетимологізації слова та асиміляції першого складу наступному (Булаховський НЗ КДУ 1946 V 1, 102—103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 203; Преобр. I 200; Holub—Lyer 139; Sł. prasł. IV 181—183. — Див. ще **дуб.**

діва́ СУМ, Ж, [*дівáна*] «дівчина» Я, [*дівáся*], *дівáха, дівúзна* «посаг», *дівúця, дівич, дівка, дівонька, дівóта* (зб.) «дівчата», *дівóха, дівóцтво, дівочка*, [*дівóчча*] «дівочий одяг, прикраси і под.» Я, [*дівóщина*] «майно, придбане за час дівування», [*дівствéнниця*] Ж, [*дівствó*] Ж, *дівувáння, дівýля*, [*дівýся, дівýха, дівця*], *дівчá, дівчáта, дівчáтко, дівчачýр* «залицяльник», *дівчúна, дівчинка, дівчинúна, дівчинятко* Я, *дівчúсько*, [*дівчýк*] «дівчина-підліток» Ж, *дівчýр* «залицяльник; гермафродит», *дівóчий, дівóча* (заст.) «кімната для служниць у панському дворі», *дівóцький*, [*дівóчний*] Я, *дівчáчий*, [*дівчачýрний*] Я, *дівчúнин, дівóчити* «дівувати», *дівóчитися* «удавати з себе дорослу дівчину», *додівчити* «зберегти невинність до заміжжя», *піддівок* «дівчинка-підліток», [*піддівóча*] «тс.», [*роздівóчити*] «позбавити невинності» Нед; — р. *дéва*, бр. *дзéва*, др. *дѣва*, п. dziewa, ч. děva, слц. deva, вл. dźowka «дочка», нл. źowka «тс.», полаб. devə «дівчина-служниця», болг. м. *дéва* «дівчина», схв. *дијèвōјка*, слн. déva, стсл. **дѣва** «тс.»; — псл. děva «дівчина» походить з *doi-ɥā, для якого реконструюе-

ться первинне значення «здатна годувати груддю» або «яка ссе» (Meillet MSL 21, 45—48; Mikl. EW 44); ie. *dhē(i)- «ссати; годувати груддю», з яким пов'язане також псл. dojiti, *dětę, укр. *доїти*, *дитя́*, лат. fēmina «жінка», гр. θῆλυς «жіночий», зіставляється з дінд. dēvī́ «богиня» (Rozwadowski Qu. gr. et I 418, проти Jagić AfSlPh 20, 434); припускається існування в минулому складного прикметника *dě(to)-vojьna «яка тужить за дітьми (хоче стати матір'ю)», де друга частина пов'язана з дінд. vēti «тужити за чимось», звідки виводиться *děvojьna >*děvoja > děva (Machek ESJČ 116; Holub—Lyer 129). — Трубачев Терм. родства 114—117; Шанский ЭСРЯ I 5, 36—37; Фасмер I 491; Преобр. I 207; Горяев 100—101; Sławski I 199—200; Brückner 111; Holub—Lyer 99; Schuster-Šewc Probeheft 54; БЕР I 330—331; Младенов 123; Skok I 415—416; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 17—18; Bern. I 197; Trautmann 51; Meillet Études 372. — Див. ще **доїти**. — Пор. **дитя́**, **ді́ти**[1].

Ді́ва (зодіакальне сузір'я), *Ді́вка*, *Ді́вчина з відрами* «тс.», ст. *Дѣва знаменіе н(е)б(е)сное* (1642); — р. *Де́ва*, бр. *Дзе́ва*, п. ч. слц. Panna «тс.»; — калька латинської назви того ж сузір'я Virgo, що походить від virgo «діва, дівчина».

діва́ти — див. **ді́ти**[2].

ді́вер «брат чоловіка», [*дівир, ївер*] «тс.» Ж, [*дівéрє*] (зб.) Ж, *дівер́ка* «дружина діверя», *дівер́ко* (зменш.), [*діверя́*] (зменш.) Я; — р. *де́верь*, бр. *дзе́вер*, др. *дѣверь*, п. ст. dziewierz, ч. ст. deveř, слц. заст. dever, болг. м. *де́вер*, схв. *дје̏вер*, слн. заст. dévér; — псл. děverь «брат чоловіка»; — споріднене з лит. dieveris, лтс. diēveris, дінд. dēvá-, dēvár-, гр. δᾱήρ < *δαιϝήρ «тс.», лат. lēvir < *daiuēr, двн. zeihhur, вірм. taigr; ie. *daiuēr «брат чоловіка». — Трубачев Терм. родства 133—134; Шанский ЭСРЯ I 5, 37; Фасмер I 491; Преобр. I 176; Brückner 111—112; Machek ESJČ 116; БЕР I 331; Младенов 123; Skok I 415; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 19; Šł. prasł. III 179—180; Bern. I 198; Meillet Études 405; Trautmann 43; Fraenkel 94; Mühl. — Endz. I 484.

[**дівія́н**] (бот.) «вовчуг, Ononis hircina», [*дівія́н*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з divъ «дикий»; у такому разі кореневе **і** замість **и** з'явилося на українському грунті внаслідок деетимологізації (пор. аналогічне [*дівина*] «Oenothera biennis» < *ди́вина*). — Див. ще **ди́вий**.

[**дівóйник**] (бот.) «еспарцет, Onobrychis sativa» Г, Ж; — неясне.

[**дівока**] (бот.) «булатка, Cephalanthera bifolia»; — очевидно, пов'язане з [*дівóкий*] «дикий» як субстантивована форма жін. р. цього прикметника. — Див. ще **дівóкий**.

[**дівóкий**] «дикий» (у виразі *дівóка я́года*) Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. ст. dziwoki «дикий», слц. divoký «тс.» виникло внаслідок поширення псл. divъ «дикий» суфіксом -ok-. — Sławski I 204—205; Machek ESJČ 119. — Див. ще **ди́вий**. — Пор. **ди́кий**.

[**дівóнка**] (ент.) «Phryganea L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *ди́вий* «дикий»; пор. п. [dziwonia] (вид птаха), болг. [*дивáнка*] (гірський птах).

[**дівороюва́ти**] «грати в гаївку, водити дівчачий хоровод на великдень» Ж; — складне слово, утворене з основ слів *ді́в(а)* «дівчина» і *рай* (пор. [*райцюва́ти*] «співати святкові побажання на великдень» Ж, [*райці́вка*] «побажання на великдень» Ж); **о** < **а** тут — наслідок деетимологізації і зближення з *роїти́ся*. — Див. ще **ді́ва**, **рай**.

[**дівослю́б**] «сват, староста; обряд сватання», [*дівослю́би*] «сватання» Ж, [*дівошлю́б*] «тс.»; — п. dziewosłąb «сват, староста»; — варіанти форми *дівосну́б*, що виникли в результаті деетимологізації складного слова та зближення його другої частини *-сну́б* «шлюб, заміжжя» (слова з цією давньою основою в українській мові вийшли з самостійного вжитку) з коренем *люб-* (пор. до *дівослю́би* синонім *злю́бини*) та словом *шлюб*. — Brückner 111. — Див. ще **дівосну́б**. — Пор. **дивóшуб**.

[**дівосну́б**] «сват, староста», [*дівосну́би*] «обряд сватання» Ж, [*дивóснуб*] «сват» Я, [*дівосну́бний*] (напр., *д. сир* «обрядова їжа під час сватання»); — ч. ст. děvosnub, болг. [*девоснóб*, *девеснóп*]

«тс.»; — псл. *dĕvosnǫbъ «сват» утворене з основ іменника dĕva «дівчина» і дієслова *snǫbiti (пор. др. *снубити* «звідникувати», *снубокъ* «звідник», п. ст. snębić «видавати заміж» (XV ст.), ч. snoubiti «сватати», слц. snúbit' (sa) «заручатися», snúbenec «наречений», snúbenica «наречена», snúbenka «тс.», нл. заст. snubiś «виходити заміж», слн. snúbiti «свататися»), спорідненого з лат. nūbere «виходити заміж», гр. νύμφη «наречена; дівчина; німфа», νυμφεύω «одружуюсь»; ie. *sneu-bh- «одружуватися»; висловлювалася думка (Machek ESJČ 564), що псл. *snǫbiti вживалося тільки тоді, коли йшлося про жінок. — Sławski I 200—201; Otrębski ŻW 274; Brückner 111; KZ 42, 364; Slavia 5, 433—435; Младенов 123—124; ЭССЯ 5, 21; Trautmann 273. — Див. ще **дів**á, **німфа.**

[**дівýнка**] (бот.) «підмаренник справжній, медівник, Galium verum L.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*дивáна*] «коров'як, Verbascum thapsus L.», або *дивúна*, [*дівина*] (пор. із суфіксом *-к-* р. *дивáнка* «тс.»); в такому разі виникло в результаті деетимологізації та зближення з *дівка*, *дівýля*.

[**дівчýрка**] «невелика червона картопля» Ж; — неясне.

дíготь, *дігтя́р*, *дігтя́рня* — див. **дьóготь.**

дід[1] «батько матері або батька; стара людина; жебрак», *дідú* «предки; поминки; тіні по темних кутках», *дíдик*, *дідúзна* «спадщина», [*дідúна*] «жебрак» Ж, *дідúсько*, [*дідúха*] «жебрачка» Ж, [*дíдництво*] «спадщина» Ж, [*дíднина*] «тс.» Ж, *дíдич* «поміщик, [спадкоємець Ж]», [*дідичáнка*] «дочка поміщика» Ж, *дідичка* «дружина поміщика», [*дідúчність*] «спадщина» Ж, [*дідúчня*] «родовий маєток» Ж, [*дідиччýк*] «син поміщика» Ж, *дідівщина* «спадщина; давні часи», [*дíдо*] «дід», [*дідовá*] (зб.) «старі люди; жебраки», [*дедовéй*] «дід» ЛексПол, [*дідовúн*] «жебрак», *дідóк*, [*дідóра*] «здоровий, кремезний дід; жебрак» Ж, [*дідорáка*] «здоровий, кремезний дід» Я, *дідугá*, *дідугáн*, [*дідýй*], *дідýнь*, [*дідýник*] Ж, *дідýньо*, [*дідуря́га*] «дід великого зросту» Я, *дідýсь*, [*дедýхно*] ЛексПол, *дідúзний* «успадкований; дуже старий», *дідúчний* «успадкований», [*дідúчене*] «успадковане» Ж, *дідівський*, *дідувáти* «бути дідом; жебракувати; сторожувати на баштані», *одідúчити* «успадкувати», *прáдід*, *прáдідизна*, *прáдідівщина*, *прапрáдід*, *прáдідний*, [*прéдід*] «прадід» Нед; — р. *дед*, бр. *дзед*, др. *дѣдъ*, п. dziad, ч. děd, слц. ded, вл. dźed, нл. źed, болг. *дя́до*, *дéда*, м. *дедо*, схв. *дје̏д(а)*, слн. déd, стсл. **дѣдъ** — псл. dědъ «батько матері або батька; стара людина» виникло в дитячій мові внаслідок редуплікації приголосного d з голосним; — до псл. dědъ найближчі лтс. dẽds «стара людина; опудало», dẽdêt «кволіти» (лит. dẽdė «дядько» є запозиченням із слов'янських мов), гр. τήθη «бабуся», τηθίς «тітка», δεῖος «дядько», δεία «тітка»; пор. також тур. dede «дід»; зближення з лит. dìdis «великий» (Брандт РФВ 21, 218—219) невірне. — Бурячок 45—50; Трубачев Терм. родства 69; Шанский ЭСРЯ I 5, 44; Фасмер I 494; Преобр. I 207; Горяев 101; Sławski I 189; Brückner 107—108; Machek ESJČ 113; Holub—Lyer 122; Holub—Kop. 97—98; БЕР I 471—472; Младенов 157; Skok I 411—412; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 4, 227—228; Sł. prasł. III 120—123; Bern. I 191; Meillet Études 235; Mikl. EW 44—45; Trautmann 47; Mühl. — Endz. I 461. — Пор. **дíдько.**

[**дід**[2]] (бот.) «будяк, Carduus L.; осот, Cirsium L.; хрестовниця, Crucianella L. Mak; тирлич хрестовидний, Gentiana cruciata L. Mak», [*дедú*] «осот» Л, [*дíдик*] «жовтозілля, Senecio L.; герань кривавочервона, Geranium sanguineum L.», [*дíдич*] «льон, Linum vulgare L.» ВеНЗн, [*дідóвник*] «осот; лопух, Arctium lappa L.», [*дідок*] «хрестовниця» Mak, [*дідýх*] «білоцвіт весняний, Leucojum vernum L.» Ж; — р. [*дед*] «будяк; осот; лопух», [*дедóвник*] «тс.», [*дедкú*] (мн.) «лопух», [*дедóк*] «тс.», [*дедúльница*] «яглиця звичайна, Aegopodium podagraria L.», [*дедю́шник*] «осот городній, Cirsium oleraceum L.», бр. [*дзядóўнік*] «будяк», п. dziad «причіпка, плід, що чіпляється (лопуха та ін.)», dziady «кущі малини, ожини або їх плоди», схв. *дје̏д* «осот,

будяк», *деде* «тс.», *дїѐдāк* «відкасник, Carlina acaulis L.», *дїѐдовина* «тс.»;— пов'язане з *дід*[1]; в основі перенесення назви лежить, можливо, подібність якихось елементів рослини, здебільшого плодів — чіпких, колючих та ін. — до бороди (пор. Фасмер I 494); імовірніше, однак, що ці назви пов'язані з давніми віруваннями слов'ян: «діда» — сніп колючої рослини — будяка, осоту і под. ставили біля воріт або дверей хати чи хліва, щоб відігнати нечисту силу (пор. інші назви будяка: [*чортополо́х*] Mak, р. *чертополо́х*, *чертогóн*, п. czartopłoch) або заманити домовика; зіставлення бр. [*дзядо́ўнік*] «будяк» з [*дзі́да*] «колючка», тюрк. džida «спис, піка» (Носович 133) невірне.— Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Меркулова Очерки 98—99; Преобр. I 207; Sławski I 189.— Див. ще **дід**[1].— Пор. **дід**[3], **дідько.**

[**дід**[3]] «сніп соломи або очерету, зв'язаний так, що половина верхівок з одного боку, а половина — з другого; [сніп, що стоїть на почесному місці в хаті Я]», [*дідú*] «зв'язані по два качани кукурудзи, що підвішувались у гуцульських хатах під іконами», [*дíдик*] «мітелка з соломи, трави і под.», [*дідóк*] «джгут з соломи, який прибивають восени по краях дверей, щоб закрити щілини», [*дíдики*] «тс.» Ва, *дідýх* «жмут соломи або очерету для загорожі або для обшивки стін куреня; солома, яку стелили в хатах перед різдвом; затичка з соломи; гніт, просочений воском; сніп хліба на народному різдвяному обряді»;— р. [*дéдик*] «мітелка з соломи, трави і под.», п. dziadek «останній сніп, зібраний з поля; опудало з соломи», dziadki «копиці сіна на полі»;— пов'язане з *дід*[1]; можливо, що *дідом* спочатку називався пучок, сніп певної рослини — будяка, осоту, лопуха та ін., що пов'язане з давніми віруваннями слов'ян.— Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189.—Див. ще **дід**[1].—Пор. **дід**[2].

[**дід**[4]] «їжа з пшона та муки»;— п. dziadki «суп з муки на воді»;— пов'язане з *дід*[1], можливо, як культова їжа.— Лукінова Мовозн. 1981/6, 61; Sławski I 189.— Див. ще **дід**[1].— Пор. **ба́ба**[3].

[**дід**[5]] (вид танцю); пор. у Номиса: «Дай хліба — поскачу діда»;— очевидно, пов'язане з *дід*[1] (див.).

[**дíдик**[1]] (ент.) «ведмедик, Gryllotalpa vulgaris», [*дідýх*] «тс. ВеНЗн; тарган Ж», [*дідýнь*] «кореневід шовковистий, Dorcadion holocericeum»;— пов'язані з *дід*[1] (зменш. *дідик*); в основі перенесення назви — подібність поведінки (повільність рухів, неповороткість, пор. назву *ведмéдик*) або зовнішності (довгі вуса).— Див. ще **дід**[1].

[**дíдик**[2]] «шкіряний гудзик» Я;— очевидно, пов'язане з *дід*[1] (зменш. *дідик*); мотиви перенесення назви неясні.— Див. ще **дід**[1].— Пор. **дедóк**[2].

[**дідúнець**] «двір»;— бр. *дзядзíнец* «місце в церкві, де стоять жебраки (діди); [місце навколо церкви, де поховані предки (діди); великий двір];— вважається запозиченням з польської мови (Sławski I 194); п. dziedziniec «огороджене місце перед будівлею, подвір'я (раніше тільки при палацах та замках)», dzieciniec «тс.» розглядається як результат взаємовпливу запозиченого з східнослов'янських мов dzieciniec (р. заст. *детúнец* «внутрішня укріплена частина міста на Русі», др. *дѣтиньць* «тс.») та dziad «дід», dziedzina «маєток, спадщина» (Фасмер I 508; Brückner 108—109; Malinowski Rozprawy 10, 454; PF 2, 250); пов'язується також безпосередньо з dziad «дід» (Bern. I 191) та з dziedzina «маєток, спадщина» (Fraenkel Satura Berolinensis 32).— Див. ще **дитúнець**, **дід**[1].

[**дíдо**] (деталь ткацького верстата);— утворено від *дід*[1]; мотивація найменування неясна.— Sławski I 189.— Див. ще **дід**[1].

дідóк «назва гри; дерев'яна куля, що вживається в цій грі»;— очевидно, пов'язане з *дід*[1] (пор. назву гри *бáбки*).— Див. ще **дід**[1].

дíдько «чорт, біс; домовик», [*дíдко*, *дíтько*, *дíтьтьо* Ж] «тс.», [*дíдчúця*] «бісова жінка; наклепниця» Ж, [*дíдчий*] «диявольський», [*здíдькатися*] «стати схожим на чорта», ст. *дѣдько* «чорт, біс» (XV ст.), *дíдко* (1619);— р. [*дéдка*] «домовик», [*дéдушка*] «тс.», [*дúтка*] «чорт, привид», бр. *дзéдка* «домовик», п. [dziadzi] «чорти», ч. заст. děd «домо-

вик», ст. dědek «тс.», слц. dedkovia (мн.) «домовики, духи предків, що охороняють дім», болг. [*дид е́ин*] «злий дух, що приходить за померлим на 40-й день після його смерті», *дидейко* «упир»;— похідне від *дід*[1], псл. dědъ; вважається евфемізмом (Фасмер I 494; Зеленин 2, 97), однак, як свідчать відповідні факти з інших слов'янських мов, слово пов'язане з дохристиянськими віруваннями слов'ян, обожнюванням духів предків, у яких бачили покровителів домашнього вогнища; зведення до *дя́дько*, [*дéдько*] (Кобилянський Мовозн. 1980/1, 42—43) непереконливе.— Лукінова Сл. мовозн. 91; Sł. prasł. III 114—115.—Див. ще **дід**[1].— Пор. **дід**[2], **дід**[3].

дієвідмі́на, *дієвідмінювати;*— граматичний термін, створений в українській мові в середині першої половини XX ст. (вперше вжитий у проекті «Українського правопису» 1926 р.); складається з основ іменників *дія* і *відмі́на.*— Москаленко Грам. терм. 147—148.— Див. ще **дія́ти, мі́на**[1].

дієприкме́тник; — граматичний термін, створений в українській мові наприкінці XIX ст.; складається з основ іменників *дія* і *прикме́тник.*— Москаленко Грам. терм. 216.— Див. ще **дія́ти, прикме́тник.**

дієприсл і́вник;— граматичний термін, створений в українській мові наприкінці XIX ст.; складається з основ іменників *дія* і *прислі́вник.*— Москаленко Грам. терм. 216.— Див. ще **дія́ти, прислі́вник.**

дієсло́во, *бездієслівний, віддієслівний;*— бр. *дзеяслóў;*— граматичний термін, створений в українській мові в середині XIX ст.; вперше вжитий у «Практичній граматиці німецької мови» невідомого автора, виданій у Відні в 1863 р. (ч. II); складається з основ іменників *дія* і *сло́во.*— Москаленко Грам. терм. 84—85.— Див. ще **дія́ти, сло́во.**

діе́та, *дієтик, дієти́чний;*— р. болг. м. схв. *дие́та,* бр. *дыя́та,* п. ч. вл. dieta, слц. слн. diéta;— через посередництво латинської мови (лат. diaeta «правильний спосіб життя, дієта») запозичено з грецької мови; гр. δίαιτα «спосіб життя; побут; житло; дієта» є зворотним утворенням від διαιτᾶν «підтримувати, захищати», у якому виділяється префікс δι- (з δια-) та основа іменника αἶσα (<*αἴτια) «доля», спорідненого з ав. aēta «тс.», оск. aeteis (род. в.) «чиясь частина», тох. B ai- «давати»; пов'язується також з ie.*g^{u}iəi- «жити» (Boisacq 184; Brugmann Grundriss I 2, 174, 593).— CIC 222; Фасмер I 517; Горяев 92, 439; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 223; Holub—Lyer 131; БЕР I 387; Младенов 127; Klein 446; Frisk I 44, 384.— Див. ще **діабе́т.**

діжа́, [*діж, дейжа* ВеУг], *діжка, діжни́ця,* [*діжу́н*], *діжчи́на* СУМ, (Ме), *діжкови́й, діжкува́тий,* [*діжи́стий*], [*здіжитися*] «зіпсуватися» (про тісто);— р. *дежа́,* бр. *дзежа́,* др. *дѣжа,* п. dzieża, ч. díže, díž, ст. dieže, слц. dieža, вл. dźeža, нл. žeža, схв. [*ди́жа, ди́жва*], слн. déža;— псл. děža <* děz-jā «діжа»;— споріднене з дінд. dehmi «мажу, ліплю», dehī «насип», гот. deigan «місити», daigs «тісто», нвн. Teig «тс.», лат. fīgūra «фігура, зовнішній вигляд», figulus «гончар», fingo «формую, ліплю», гр. τεῖχος «мур», τοῖχος «стіна, мур», вірм. dēz «купа»; зв'язок з лит. díežti, dýžti «сікти, бити» (Zubatý St. a čl. I 2, 94; пор. також Ondruš Sl. Wortst. 125) вважається менш певним, хоча й наводиться як семантично паралельне п. wlepić komuś «ударити» (Sławski I 201); ie. *dheig'h- «виробляти з глини, формувати; місити тісто»; припускається, що через метатезу з цього кореня виникло ie. *g'heidh- «ліпити з глини, будувати», звідки стсл. **зиждѫ, зьдати** «будувати», **зьдь** «мур», лит. žiẽsti «робити з глини» та ін.— Трубачев Рем. терминол. 209—210; Бурлакова ВСЯ 6, 54—55; Шанский ЭСРЯ I 5, 45—46; Фасмер I 494; Brückner 112; Machek ESJČ 119; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc I 204—205; Zubatý St. a čl. II 94; AfSlPh 16, 391; Skok I 411; Bezlaj ESSJ I 100; ЭССЯ 5, 23—24; Bern. I 198; Mikl. EW 45; Mühl.—Endz. I 487; Walde—Hofm. I 501—502; Pokorny 244—245.

діжма — див. **де́жма.**

[**дій**] (вигук, що виражає подив, до-

саду: *дій йогó бáтькові! дій йогó кáту!*), [*дей*] «тс.»; — болг. *дей* (вигук-звертання, переважно в народних піснях; вигук, яким підганяють), схв. *дѐ* (спонукальний вигук); — очевидно, походить з *dějь — форми наказового способу 2 ос. одн. від дієслова dě̀ti, укр. *дíти, дíяти*. — БЕР I 328, 334; Младенов 127. — Див. ще **ді, дíти**[2].

дійма́ти — див. **імáти.**

дíйсний, [*дíсний, дíстний* Ж], *дíйсність*, [*дíсті*] «дійсно» Ж, [*дисне*] «тс.» Кур, *здíйснéнний, здíйсни́мий, здíйснення, здíйснювач, здíйснювати*, ст. *дисни* (мн. чол. р., 1370); — бр. *дзéйсны* (з укр.?); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *істний* «справжній» (у похідній формі **до-истьныи*); пізніше могло бути зближене з основою дієслова *дíяти (дій-)*.

дíйшлий «зрілий; досвідчений», *дíйшлість* «зрілість, досвідченість; [здійснення; сучасність Ж]», *недíйшлий* «незрілий, молодий», [*недíшлий*] «слабий, хворобливий», ст. *дойшлый* «який дійшов» (XVII ст.); — р. *дóшлый* «зрілий, досвідчений», [*дошля́к*] «досвідчена людина; пройда», [*дошлéц, дошля́чка*] «тс.», [*дошлёнок*] «шалапут»; — колишній дієприкметник від дієслова *дíйти* в значенні «досягти якогось рівня, межі; дозріти»; пор. також р. *ýшлый*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 181. — Див. ще **ішóв.**

[**дíкати**] «говорити» Ж; — очевидно, пов'язане з *ді* < *дѣ* < *дѣи* у значенні «він говорить». — Вегп. I 192. — Див. ще **ді.** — Пор. **дéйкати.**

дíл «низ; долина; підлога; яма», [*дóлець*] «западина; зморшка» Ж, *долúна, долиня́ник* «житель долини», [*долíшняни́н, доля́нець, долянúн*] «тс.» Ж, *долíвка* «земляна підлога, вимазана глиною», [*дóлок*] «яма» Ж, *дóлі* «внизу; вниз», *дóлу* «вниз», [*долíв*] «тс.», [*дóлов*] «низом», *дóлом* «тс.; внизу», *дíльний* «низинний», [*дíльський*] «тс.», *долúнистий, долинкува́тий, долúнний, долúнчастий*, [*дóлишній* Я, *долíський* Ж, *долíшний* Ж], *дóлíшній, дóльній* «нижній», *ви́долина* «улоговина», *ви́долинок* «тс.», *додíльний* (у виразі *додíльна сорóчка*), [*додолí*] Пі, *додóлку, додóлу, здóлинок* «заглиблення, ямка», [*на́дíл*] «долина», [*надóл*] «тс.» Іі, [*надíл*] «униз» Ж, [*надóлі, надолúну*] «тс.», [*на́долок*] «нижній край одягу», [*пáдíл*] «долина», [*пáдол*] «широкий рів» Бі, [*передóли*] Нед, *подíл* «низина; нижній край одягу», *подíлля* «низина», [*пóдолле*] «шлейф» Нед, [*подолíнка*] «міфічна дівчина, що оспівується у веснянці» Нед, *подоля́нка* «тс.», *подоля́к, подоля́н*, [*подоля́нин* Нед, *подолíшній* Нед], *подóлок* «низина; нижній край плаття; спідниця», [*прúдíл*] «низ сорочки» Нед, [*придолúнка*] Нед, *придолúнок*, [*придóлок*] Нед, *придолúнний*, [*продíл*] «долина» Нед, [*продолúнка*] «ямка» Нед, [*рóздíл*] «заглибина, долина, ущелина» Нед, *роздóл* «низина», *роздóлий, роздóлля, роздóльний, удíл, удолúна* КІМ, *удóлля* КІМ, [*удóль*] «долина» Бі, *удолúні, удолúну*; — р. бр. болг. м. *дол*, др. *долъ*, п. dół, ч. důl, слц. dol, вл. нл. doł, полаб. döl, схв. *дȏ* (род. в *дȏла*), слн. dól, стсл. **долъ**; — псл. *dolъ* «низ, долина»; — споріднене з гот. dal «долина, низина, яма», двн. tal «долина», tuolla «долина, низина», свн. tüele «тс.», нвн. Tal «долина», гр. θόλος «печера; кругла будова», кімр. dol «долина»; ie. *dholo- «заглиблення, долина»; Гірт (PBrB 23, 332) безпідставно вважає слов'янське слово запозиченим з германських мов. — Шанский ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 159—160; Brückner 92; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; Holub—Lyer 143; БЕР I 408—409; Младенов 138; Skok I 419; ЭССЯ 5, 64—65; Bern. I 208; Specht 27—28.

[**ділéтка**] — «міра збіжжя, четверик»; — результат фонетичної видозміни форми [*ґелéтка*] «дерев'яна посудина, бочонок», похідної від запозиченого [*ґелéта*] «тс.»; можливо, зближене з основою *дíлити*. — Див. ще **гелéта.**

[**ділúна**] «дошка в підлозі чи в паркані», [*дíлля*] (зб.) Ж; — результат детимологізації форм *дилúна*, **дилля* і зближення їх з *дíл* «підлога». — Див. ще **диль**[1]. — Пор. **дíлóвáння.**

ділúти, [*дíл*] «частина, доля; [гірський хребет Ж]», *дíлене* (мат.), [*дíлень, ділúмок*] «тс.» Ж, [*діленúна*] «пóділ», [*діленúця*] «частина; доля; пóділ Ж»,

[*ділинúця*] «тс.» Ж, *ділення*, [*ділéць*] (бот.) «чашолистник» Ж, [*ділúтель*] «той, хто ділить» Ж, [*ділíй*] «тс.», [*ділóк*] «хаща; поросла лісом гора» ВеУг, [*ділянúця*] «пóділ», *ділянка*, *дільбá*, *дільник* (мат.); «[той, хто ділить Ж]», *дільнúця*, [*дільниця*] «межа між селом і полем, рів, огорожа Мо; тин з лому ВеЗн», [*ділниця*] «кошара, обора для овець» Мо, *ділúльний*, *ділúмий*, *ділянковий*, *дільничний*, *дільчий*, [*дільмá*] «ділячи» Ж, *виділяти*, *виділятися*, *вúділ*, *виділóвий*, [*виділювач*] Ж, *видільний*, *вíдділ*, *вíддíлок*, *віддíлення*, *віддільник* (тех.), [*відділúмий*] Ж, *віддільнúй*, [*заділúтися*] «помилитися при роздаванні карт», [*заділянець*] «горець» Ж, *наділяти*, *нáділ* «ділянка; [відплата, нагорода]», [*нáділок* Ж, *надільний* Ж], *невіддільний*, [*неділéжний*] Ж, *неподільний*, [*обдільний*] Ж, *передíл*, [*передíлля*] «рубіж, межа» Ж, *перéділка* «перегородка; [кужіль, половина мички]», *перерозпóділ*, [*піддíлянець*] «горець» Ж, *підрóздíл*, *пóділ*, *пóділка*, [*поділля*] «частина, що дісталася в наділ», [*подíлок*] «наділ», [*поділýнок*] «пóділ» Ж, *подільник*, [*поділóм*] «по частинах», *подільний*, [*поділю́чий*], *поділю́щий*, *подíльчивий*, *приділяти*, *прúділ* «боковий вівтар; призначення», *прóділяти* «розділяти волосся», [*прóділ*] (у зачісці); «перегородка» Ж, *проділка*, *прóділь* (у зачісці), *рóздíл*, [*рóздíлень*] «частина» Ж, [*розділúтва*] «розподіл» Ж, [*розділúтов*] «тс.» Ж, [*рóздíлка*] Ж, *розділювач*, [*розділя́ч*] Ж, *роздільник*, *розділóвий*, *розділювальний*, *роздільний*, *роздíльчий*, *розпóділ*, *розподíльник*, *розподíльний*, *розподíльчий*, [*уділóвувати*] Ж, *удíл*, *удíльний;* — р. *делúть*, бр. *дзялíць*, др. *дѣлити*, п. dzielić, ч. děliti, слц. delit', вл. dźělić, нл. źěliś, полаб. delĕ «ділить», болг. *деля́*, м. *дели*, схв. *дéлити*, слн. deliti, стсл. **дѣлити**; — псл. děliti «ділити», утворене від іменника *dělъ «частина», спорідненого з гот. dails, двн. teil, англ. deal, дангл. dǣl, dāl «тс.»; припускається запозичення у прагерманську мову з праслов'янської (Мартынов Сл.- герм. взаимод. 112—116; Milewski RSl 26, 130; Machek ESJČ 117; Kluge—Mitzka 776; Pedersen KZ 39, 372; проти — Фасмер I 496; Sławski I 189); ie. *dāi-l-, засвідчене ще в лит. [dailaũ, dailýti] «ділити» (Буга РФВ 67, 236; Trautmann 43), в дінд. dāti «відрізує», dáyate «ділить», гр. δαίομαι «ділю» (три останні слова вказують на ie. d-, а не dh-). — Шанский ЭСРЯ I 5, 61; Филин Происх. яз. 537—538; Преобр. I 208—209; Горяев 101; Sławski I 194—195; Brückner 108; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 132; БЕР I 338—339; Младенов 157; Стоянов 78—79; Skok I 406—407; ЭССЯ 4, 233—234; 5, 8—9; Bern. I 195; Pokorny 175—176.

[**дíлка**] (анат.) «мигдалик» Ж;— не зовсім ясне; можливо, утворене від *доля*[1] «частина» (див.).

дíло, [*ділáтель*] «працівник» Ж, [*дільнúк*] «працьовитий чоловік», [*дíльник*] «тс.» Ж, [*дільнúця*] «працьовита жінка», *ділóк*, *діляга*, *діляцтво*, [*дільня́*] «кімната для роботи» Ж, [*ділáльний*] Ж, [*дільний*] «робочий», [*дільнúй*] «тс.» Ж, *діловúй*, *діловúтий*, *діляцький*, [*ділáти*], *бездíлля*, *бездíльний* «недіяльний, лінивий», *бездíльник*, [*бездíльничáти*] Ж, [*додíльний*] «діловий; працьовитий» Я, [*здíлка*] «факти» Ж, [*здíльниця*] «мастачка, майстериця» Я, [*здíливий*] «послужливий» Ж, [*здíлишливий*] «тс.» Ж, [*здíльний*] Ж, [*незділивий*] ВеЗн, *задíл* (техн.), [*заділувáти*] «заховати» Ж, [*піддíльний*] «штучний» Нед, [*проділáти*] «проробити, пробити» Нед;— р. м. *дéло*, бр. *дзéла*, др. *дѣло*, п. dzieło «справа, робота», działo «гармата», ч. dílo «справа, робота», dělo «гармата», слц. dielo «робота, витвір», вл. dźěło, нл. źěło, полаб. d'olü «тс.», болг. *дéло*, *дя́ло*, схв. *дjéло*, слн. délo, стсл. **дѣло**;— псл. dělo «робота; результат роботи», найімовірніше, утворене від дієслова děti за допомогою суфікса -lo (пор. з цим же суфіксом укр. *вíяло* від *вíяти*, р. *одея́ло* від *одѣяти*, болг. *опело́* «похоронна відправа» від *опéя* і под.); тоді спорідненими є лит. padẽlis «покладок, яйце, підкладене в гніздо», priedėlẽ «додаток», дісл. dalidun «здійснили», можливо, і dæll «легкий; ввічливий»; зіставляється також з лит. dailẽ «мистецтво; ремесло», dailùs «витончений, гарний», rata-dailė «колісник» (пор. стсл. **дрѣводѣлъ** «тесля»), лтс. dailš «гарний» (Топоров 339—340;

Būga RR I 436—437; Брандт РФВ 21, 220; Pott KZ 6, 33, проти — Sławski I 190). — Шанский ЭСРЯ I 5, 62; Фасмер I 496—497; Преобр. I 207—208; Горяев 101; Brückner 109; Machek ESJČ 117; Holub—Kop. 100; Holub—Lyer 124, 136; БЕР I 338; Младенов 157; Skok I 412—413; ЭССЯ 5, 7—8; Neckel ZfSlPh 6, 67—69; Bern. I 194—195; Mikl. EW 45; Meillet Études 415; RÉS 6, 169; Trautmann 48. — Див. ще **ді́ти**[2].

[**ділóва́ння**] «паркан», [*дільниця*] «огорожа з поламаних бурею дерев» ВеЗн, [*ді́нниця*] «огорожа», [*заділюва́ти*] «огородити парканом»; — результат деетимологізації форми *дил(ь)ова́ння* «тс.», утвореної від *дилюва́ти* «будувати з дилів», і зближення її з *ділúти* чи, можливо, *ді́ло*, *ді́лати;* безпосередньо пов'язувати укр. [*ділóва́ння*] «паркан» з *ді́ло* < dělo (Преобр. I 208) невірно. — Див. ще **диль.** — Пор. **ділúна.**

[**ді́ля́**] «для» Ж, [*ді́льма*] «тс.»; — р. [*де́ля, де́льма*], бр. *дзе́ля*, др. *дѣля, дѣльма*, п. ст. dzielas, [dziele], нл. *źěla*, схв. ст. *диљ*, слн. -delj, стсл. **дѣлѫ, дѣльма**; — псл. dělja, очевидно, пов'язане з dělo як його відмінкова форма — орудн. одн. (Bern. I 195—196) або аблатив (Ильинский РФВ 64, 433); розглядалося також як аблатив імені *dělь «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); здебільшого вважається спорідненим з лит. dẽl «для», ст. dẽla, dẽliai, лтс. dẽl «тс.», хоча балтійські форми можуть бути й запозиченими з слов'янських мов (Эндзелин ЛП I 82—83; Vaillant Gr. comp. II 2, 698); сумнівний зв'язок з псл. *dьl-, звідки р. *дли́нный* (Mikl. EW 45); зіставлялося безпосередньо з *ділúти* (Горяев 92). — Фасмер I 497; Преобр. I 208; Bezlaj ESSJ I 97; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 55—59; Trautmann 48. — Див. ще **ді́ло, діль.** — Пор. **для.**

[**діль**] «нитки для рибальських сіток»; — р. [*дель*] «рибальська сітка; частина рибальської сітки; сітчаста тканина з товстих ниток, яка використовується в рибальстві; товста нитка для сітки», др. *дѣль* (у виразі *дѣли неводные);* — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з псл. děliti (пор. болг. *дел* «пасмо волосся», тобто «частина волосся, що відділяється від усієї його маси»); реконструювалося др. *дѣль* «частина» (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89); зіставлялося також (Горяев Доп. 1, 11) з дінд. dā- (-dyati, -dyanti) «в'язати», dítá- «зв'язаний», dā́ma «шнурок», гр. δέω «в'яжу»; не виключений зв'язок з псл. dělo, dělati, пор. р. [*дель*] «борть; отвір у борті чн у вулику», що пов'язується з dělo, děti (Фасмер I 497). — Див. ще **ділúти, ді́ло.**

дім, [*дом*], [*до́ма*] (жін. р.) «дім», [*домáр*] «хазяїн», [*доматáр, доматóр*] «тс.» Ж, [*домáрство*] «сидіння вдома» Ж, [*домаря́та*] «домашні (хатня челядь)» Ко, [*домівці*] «тс.» Ж, [*домáха*] «житло, стоянка рибалок; перший улов поблизу стоянки», [*домáшність*] «господарство Ж; дім із садибою Я», [*домéць*] «палац», *домівка, домівни́к* «домочадець», [*домівни́ця*] «служниця» Ж, [*домівство*] «дім», [*домовéць* (*слезáвий*)] «домашній грибок, Merulius lacrymans» Ж, *домови́й, домови́к*, [*домови́ще*] «будівля» Ж, [*домовни́к*] «домочадець; домовик», [*домóвність*] «батьківщина» Ж, *домонтáр* (заст.) «домосід; [хазяїн Я]», *домоту́р* «тс.», *домонтáрство, домáшній*, [*домáшнивий* Я, *домівський*], *домóви́й, домови́тий*, [*домóвний*], *дóма* (присл.), [*дóмаки*] «вдома» Ж, [*домíв*] «додому», [*домíй*] «тс.» Ж, [*домари́ти(ся)*] «сидіти вдома», [*домáторствувати*] «хазяйнувати» Ж, [*бездомівник*] Ж, *бездóмник, бездóмок, бездóмний, додóму, додóмку, додóмоньку, додóмочку*, [*задомáшний*] Ж, *одомáшнювати*, [*подíмство*] «садиба», *прúдóмок* «флігель», [*роздомашни́ти*] Нед, *удóма*, [*удомашни́ти*] Нед; — р. бр. болг. м. *дом*, др. *домъ*, п. слц. вл. нл. dom, ч. dům, полаб. düm, схв. *дȏм* (род. в. *дȏма*), слн. dóm, стсл. **домъ**; — псл. domъ є давньою основою на -u-; — споріднене з лат. domus «дім», дінд. dámaḥ «тс.», ав. dam- «дім», гр. δόμος «будівля», δέμω «будую», лит. dimstis «маєток», гот. timrjan «будувати, споруджувати», діcл. timbr «будівельний ліс», гр. δῶμα «дім», δάμαρ «хазяйка, дружина»; ie. *dōm-, *dĕm-, *dm-, *dm- «дім, будівля». — Шанский ЭСРЯ I 5, 164—165; Фасмер—Трубачев I 526—527; Преобр. I 190—191; Горяев 94; Sławski I 155;

Brückner 93—94; Machek ESJČ 134; Holub—Kop. 110; БЕР I 410—411; Младенов 138; Skok I 424—425; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 72—73; Bern. I 210—211; Trautmann 44; Mühl.— Endz. II 692—693; Pokorny 198—199.

діменúця — див. **дúмати.**

дíнниця — див. **дíлóвáння.**

дірá, *дíрка*, [*дíравка*] «друшляк», [*дíркáвиця*, *дирковúця* МСБГ] «тс.», [*дирквáвница*] «частина ткацького верстата; металічна планка з багатьма отворами» МСБГ, *діркувáльня* «прилад, яким роблять отвори», [*дірявка*] «дірявий предмет (сумка, миска і под.)» Я, [*дюрá*] Ме, *дю́рка* Ме, [*дірáвий*, *дірúстий* Ж, *дирквáвий* МСБГ, *діркáтий*, *дирковáтий* МСБГ], *діркувáтий*, *дірчáвий*, *дірчáстий*, *дірчáтий*, *дірявий*, [*дюрáвий* (Ме), *дюрковáтий* (Ме), *дірáвити* Ж, *дірковáтіти* ВеБ], *дірчáвіти*, *дірявити*, *дірявіти*, [*подíркувáтий*, *прóдір*, *продíркувáти*];— р. *дырá*, [*дирá*], бр. *дзірá*, *дзюрá*, др. *дира*, п. dziura, ст. dura, ч. díra, ст. diera, děravý, [doura], слц. diera, вл. dźěra, нл. źěra, ст. [źura], полаб. darā, болг. *дúра* «слід», схв. *дȕра*, *дùра*, [*дȃра*], слн. déra, стсл. **дира**, **дыра**;— віддієслівне ім'я із значенням «подране, роздерте», пов'язане з псл. dьrati «драти», *derti «тс.»; голосний кореня в різних слов'янських мовах свідчить про наявність у праслов'янській мові паралельних форм *děra (від *děrati) і dira (від *dirati); форми р. *дырá*, п. ст. dura єдиного пояснення не мають; розглядаються як балтослов'янські варіанти кореня *der- з голосними заднього ряду, споріднені з лит. dùrti «колоти, пробивати», dūris «укол» (Brückner 113; Pokorny 208; Sławski I 208), як результат контамінації псл. *dora (гр. δορά) і dira (Meillet Études 252; Фасмер I 559), як пов'язані з dveri, гр. θύρα (Соболевский Slavia 5, 444; ЖМНП 1886 вересень 148) та ін.; п. dziura, до якого зводять укр. [*дюрá*], бр. *дзюрá*, пояснюється як результат видозміни п. ст. dura під впливом dzióra (<*dera) (Sławski I 209); чергування голосних кореня пояснюється й як рефлексація варіантів коренів ie. *dēr- (der-)/*dur- (dour-) (Ondruš Sl. Wortst. 126) або як явище, викликане експресивними факторами (Holub—Kop. 100).— Варченко Терит. діал. 108—109; Фасмер I 515, 559; Преобр. I 206; Горяев 100; Machek ESJČ 117; Holub—Lyer 133, 140; Schuster-Šewc I 204; Olesch I 147—148; БЕР I 396; Skok I 437—438; Bezlaj ESSJ I 97—98; ЭССЯ 5, 12, 30—31; Mikl. EW 41.— Див. ще **дéрти.**

[**діробóй** (*Іванок*)] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.» Ж, [*діробоєвáті*] «родина звіробійних» Ж;— складне слово, утворене з основи іменника *дірá* і основи *бóй-*, пов'язаної з дієсловом *бúти;* назва зумовлена тим, що листки звіробою всіяні крапчастими залозками, які просвічують; пор. інші назви цієї рослини: [*дірκáч*, *прозірник*, *звіробíйник дірáвий*], а також латинську номенклатурну назву H. perforatum, букв. «Г. поколотий».— Див. ще **бúти**[1], **дірá.**— Пор. **звіробíй.**

діскувáтися — див. **скáти.**

дістáти «взяти, витягти; досягти, здобути», *дістáвати*, *дістáтися* «добратися», *дістáний;*— р. *достáть*, бр. *дастáць*, др. *достатися*, п. вл. dostać, ч. dostati, слц. dostať, нл. dostaś, схв. *дòстати* «вистачити», слн. dostájati, стсл. **достати** «тс.»;— псл. dostati (dostavati) «досягти (стоячи); вистачити, достояти» є префіксальним утворенням від stati «стати».— Шанский ЭСРЯ I 5, 174; Sławski I 157; Machek ESJČ 575; Zubatý St. a čl. I 104; ЭССЯ 5, 84; Sł. prasł. IV 137—140.— Див. ще **стáти.**— Пор. **достáток.**

[**дість**] «досить»;— результат закономірного розвитку давнішого **дость*, що виникло внаслідок скорочення форми *досить* подібно до п. dość (<*dosyć) або з'явилось як запозичення з польської мови.— Див. ще **дóсить.**

дітвóрá, [*дітворня* Я, *детворя́ча* ЛексПол];— р. *детворá*, бр. *дзетварá;*— утворено на східнослов'янському грунті від **dětъvá* (пор. схоже за структурою р. *мошкарá*); висловлювалось припущення, що суфіксальний елемент у цьому слові з'явився під впливом утворень типу *četvorъ, *pętorъ, укр. *чéтверо*, *п'ятеро* (Lohmann KZ 58, 213); менше

підстав розглядати це слово як давнє складне, де першою частиною є та сама основа, що в dět-i, а другою — основа, засвідчена в лит. voŕá «низка», pavarà «передача, привод». — Трубачев Терм. родства 39; Фасмер I 508; ЭССЯ 5, 16; Sł. prasł. III 171; Bern. I 196; Trautmann 351. — Див. ще **дíти**[1].

дíти[1], [*дітвá*] (зб.), [*дітвáга*] (зб.) Ж, *дітвáк*, [*дітвáччя*], *дітище*, [*дíтка*, *дíтство* Ж, *дітвáчий*, *дитúнський* Ж, *дітнúй* Ж, *дитóчий* Ж, *дíтський* Ж, *дíцький*, *дíтчий*], [*бездíткúня* Ж, *бездíтник*, *бездітýха* Я], *бездíтний*, [*бездíтський*] Ж; — р. *дéти*, бр. *дзéці*, др. *дѣти*, п. dzieci, ч. děti, слц. deti, вл. dźěći, нл. źěśi, полаб. detaį, болг. [*дéти*], стсл. **дѣти**; — пізнє псл. děti є формою множини від майже втраченого в сучасних слов'янських мовах збірного іменника *děťь (пор. схв. [*дȉјем*], ч. [dět']), що походить з давнішого *doį-t- <*dəį-t- «годоване груддю», пов'язаного з іє. *dhēi- «годувати груддю», звідки також псл. dojiti, děva, укр. *доíти*, *дíва*; про суфікс -t- в інших назвах спорідненості (він виділяється також в іменнику із збірним значенням р. *знать*) див. Specht 226; — споріднене з лит. dī̃le «теля, що ссе», dė̂ls «син», лат. fī̃lius «тс.», fēlāre «ссати», лит. dėlė̃ «п'явка», pirmdėlė̃ «корова, що отелилася вперше», гр. θηλή «материнська грудь». — Трубачев Терм. родства 38; Шанский ЭСРЯ I 5, 91; Фасмер I 516; Sławski I 192; Brückner 108—109; Rozwadowski BB 21, 154; Machek ESJČ 118; Holub—Lyer 128; Holub—Kop. 100; БЕР I 348—349; ЭССЯ 5, 12—13, 14; Sł. prasł. III 165—166; Bern. I 196; Мейе ОЯ 369; Lohmann KZ 58, 229; Pokorny 242. — Див. ще **дитя́**, **доíти**. — Пор. **дíва**.

дíти[2] *(дíну)*, *дівáти*, *вдíти*, *задíти*, *надíти* «одягти», *одíти*, *одівáти*, [*одíяти* Ж, *оденýти*], [*óдів*] «одяг» Ж, [*óдівa*] «тс.», *одівáння*, [*одівáчка*] «одяг, одежина» Ва, [*одівéць*] «той, хто одягає», [*одíвка*] «покривало» Ж, [*óдіво*] «одяг», *одíння́*, [*óдінок* Ж, *óдінь* Ж, ВеУг, *одíя* Г, Ж] «тс.», *одія́ло* «ковдра; [одяг Ж]», *одія́льце* (зменш.), *одіяння*, [*одíтний*] «добре одягнений», *подíти*, *продíти* «всилити», [*роздíти*, *роздівáти*], [*уздíти*] «одягти» КІМ; — р. *деть (дéну)*, *задéть*, *одéть*, бр. *дзець*, п. [dzieć] «подіти; чинити; ткати», ч. díti «діти», слц. dieť «тс.», вл. dźeć «прясти, ткати», dźeć so «снитися», нл. źaś «прясти, ткати», болг. *дéна*, *дя́на* «діти», м. *дене* «тс.; вдівати, нанизувати», схв. *дȅти* «сховати, подіти», слн. déti «діти», стсл. **дѣти, дѣж** «класти»; — псл. děti «класти»; — споріднене з лит. dėti, лтс. dēt «тс.», лат. fēcī «вчинив» (форма перфекта від facere «чинити»), гр. τίθημι «ставлю, кладу», двн. tōn, tuon «робити», нвн. tun «тс.», дінд. dádhāti «кладе», ав. daδāiti «тс.»; іє. *dhē- (*dhō-/dhə-) «класти»; стсл. **дѣждь** (1 ос. одн.) є давньою редуплікованою основою (Meillet Études 18—19; Vaillant RÉS 14, 79); розвиток значення «класти > робити» відбувся ще в дослов'янський період (пор. лат. fēcī «вчинив», нвн. tun «робити»), пізніше розвинулося значення «говорити» (Zubatý St. a čl. I 90—102; Liewehr ZfSlPh 15, 74). — Шанский ЭСРЯ I 5, 93—94; Фасмер I 509; Преобр. I 209; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJČ 118; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 107; БЕР I 351; Skok I 414—415; ЭССЯ 4, 229—230; Bern. I 192—193; Mikl. EW 43—44; Pokorny 235—237. — Пор. **дíяти**.

дітлахú, *дітлашня́* (зб.); — експресивне утворення, можливо, від основи збірного іменника *дітвá* за допомогою суфікса *-ах-* (суфікси з елементом *-х-* поширені в експресивно забарвлених словах, пор. укр. *дівáха*, *дівóха*, п. dziecіuch, dziewucha і под.); в твірної основи могло перейти в **л** під впливом експресивного характеру слова або внаслідок гіперистичної заміни, пов'язаної з вимовою ł у польських словах як **в**. — Див. ще **дíти**[1]. — Пор. **дітвóрá**.

[**дíтський**] «екзекутор Ж; урядник Пі», [*децький*] «тс.» Пі, ст. *дѣцкый* «княжий, а потім судовий посланець» (1444); — р. заст. [*дéтский*] «охоронець, прислужник князя (на Русі)», др. *дѣтьскыи*, *дѣтьчьскыи*, *дѣчькыи* «княжий отрок», п. [dziecki] «судовий виконавець (у Литві)», [dzieczski] «тс.»; — субстантивований прикметник, пов'яза-

ний, очевидно, з *dětь «діти» (в значенні «слуги князя»); у польській мові з східнослов'янських (SW I 638). — Див. ще **ді́ти**[1].

[**діцкува́ти**] «брати в заставу» Ж, [*діцо́к*] «застава» Ж, ст. *дицковати* «брати в заклад майно, накладати на нього судову заборону» (1446); — запозичення з польської мови; п. ст. dzieckować «брати щось у заставу; виконувати вирок» утворене від dziecki «судовий виконавець», що розглядається як запозичення з східнослов'янських мов (SW I 638). — Див. ще **ді́тський**.

ді́яти, *ді́ятися*, [*ді́явець*] «діяч» Ж, [*ді́йник*] «тс.» Ж, *ді́йство*, *ді́я*, *ді́яльність*, [*ді́янка*, *ді́ятель* Ж], *ді́яч*, [*ді́вий*] «дійовий» Ж, *ді́ёвий*, *дійо́вий*, *ді́ючий*, *ді́яльний*, [*ді́ятельний*] Ж, *бездійство*, *бездія́льний*, [*здійкатися*] «трапитися» Кур, [*задіяна*] «виснажена» (про землю), *заподіяти*, *недія* КІМ, [*недійний*] Ж, *подія*, *подіяти* «зробити; [зробити щось погане чаклунством]», *сподіяти* «вчинити»; — р. *де́ять*, др. *дѣяти* «робити; чіпати; говорити», п. dziać się (<dziejać się) «діятися», [dzieć] «діяти», [dziejać] «тс.», ч. díti «сказати», díti se «діятися», слц. diat' «тс.», нл. żaś «сказати», стсл. **дѣ́ꙗти** «діяти»; — псл. dějati «діяти, чинити, робити», утворене від děti «класти, подіти; робити»; про розвиток значення див. Zubatý St. a čl. I 98—102; Liewehr ZfSlPh 15, 74. — Фасмер I 509; Преобр. I 209; Горяев 101; Sławski I 188—189; Brückner 107; Machek ESJČ 118; Младенов 124; ЭССЯ 4, 229—230; Sł. prasł. II 126—128; Bern. I 191—193; Mikl. EW 43—44. — Див. ще **ді́ти**[2].

длу́бати «копирсати; колупати», *длу́батися* «копирсатися; повільно щось робити», *длубани́на* «повільна робота»; — бр. *длу́баць* «довбати; повільно щось робити»; — запозичення з польської мови; п. dłubać «тс.» є прямим відповідником укр. *довба́ти* (див.).

[**длужа́ни**] «кукурудзяне бадилля» Мо; — неясне; можливо, пов'язане з молд. *глужь* (мн.) «копи снопів, кукурудзиння і под.».

для, [*дле*, *длі* Ж, *глі* Кур, *гля*], *за́для*, [*за́длі*] Ж; — р. *для*, [*дле*, *дли*], бр. *для*, п. dla, dle, ч. слн. dle, слц. dľa, вл. нл. dla; — загальноприйнятої етимології не має; розглядається як варіант [*діля́*] (др. *дѣля*) «для», скорочення якого відбулось у ненаголошеній позиції (Лозбэ ЭИРЯ 6, 75—89; Фасмер I 517; Соболевский Лекции 99; Горяев 92); виводиться від колишнього іменника dьlja «довжина» (п. ст. ч. ст. dla), пов'язаного з р. *длить*, *длина́*, укр. *до́вгий*, причому як паралель до семантичного розвитку наводиться лат. propter «внаслідок, через», у якому причинне значення розвинулося з просторового (Преобр. I 185—186; Sławski I 146—147; Brückner 89; Holub—Kop. 98; ЭССЯ 4, 234—235; ESSJ Sl. gr. I 58—59; Bern. I 252—253; Mikl. EW 55); є спроба розрізнити за походженням ч. dle в причинному значенні (з псл. *dělja, спорідненого з псл. dělo) та в просторовому (з псл *dьlja — Machek ESJČ 120); припускається і взаємовплив рефлексів псл. *dьlja та псл. *dělja (Sławski I 147). — Пор. **ді́ля́**.

для́ти «затягувати; не поспішати», *для́тися* «баритися», [*для́ятися*] «тс.» Ж, *для́вий* «повільний»; — р. заст. *длить* «дляти», п. prodlić «продовжити», ч. dlíti «затягувати, продовжувати», ст. dleti, вл. dlić, схв. ст. dlȉti «тс.», стсл. **продлити**; — псл. dьliti, похідне від *dьlь «довжина», пов'язаного з *dʰlgъ, укр. *до́вгий*, *dьlina, р. *длина́*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 142; Фасмер I 517; Преобр. I 185—186; Горяев 92; Brückner 89; ЭССЯ 5, 210; Bern. I 252—253. — Див. ще **до́вгий**. — Пор. **бі́ля́**.

Дмитро́, *Митро́*, [*Гмитро́*, *Дми́тер* Я, *Дми́терко* Я], *Дми́трик*, *Ми́трик*, [*Гми́трик*, *Дмитра́шко* Я], *Дмитру́сь*, [*Дмитру́хно* Я, *Дима́ра* Я, *Ми́тя*, ст. *Димитрии* (1366), *Димитрій* «землен, плод зем(е)лный, з збожа. аб(о) двоематерній» (1627); — р. *Дми́трий*, заст. *Димитрий*, бр. *Дзмі́трый*, др. *Димитрий*, *Дмитрей*, ч. Dimitrij, ст. Dimitr, слц. Demeter, [Demiter], болг. *Дими́тър*, м. *Димитар*, заст. *Димитрија*, схв. Dmȉtar, слн. Demetrij, стсл. **Димитрии**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Δημήτριος за формою є присвійним прикметником від імені богині земле-

робства та родючості Δημήτηρ, яке розглядається як складне слово з первісним значенням «мати землі»; другий його компонент μήτηρ «мати» відповідає укр. *мáти* (род. в. *мáтері*), перша частина слова неясна: вона тлумачиться як іллірійське слово або як назва землі *δᾱ, існування якої не підтверджене; пов'язується також з δηαί «ячмінне зерно»; зіставляється з ie. *dm̥s (род. в. від *dem- «дім»). — Сл. вл. імен 207; Петровский 97; Младенов 127; Korečný Průvodce 55; Chantraine I 272—273; Frisk I 379—380. — Див. ще **мáти.**

дмýхати «дути, віяти; пихтіти», *дмухнýти* «подути; вдарити; випити; побігти», *дмух* (виг.), [*дмухáч*] «вітер», [*дмухача дати*] «втекти», [*зáдмух*] «схильність» Ж, *пóдмух* «повів»; — р. [*дмýхать*] «дути», бр. *дмýхаць*, п. dmuchać, ч. dmuchati, нл. [dmuchaś] «тс.»; — псл. [*dъmuxati <*dumousatei], похідне від dǫti «дути», dъmǫ «дую»; суфікс -ux- можна пояснити впливом основи dūx- (пор. цсл. **доухати**) (Otrębski ŻW 268); може також розглядатися як контамінація dyxati з основою dъm-ǫ, пор. ще вторинні ч. dmouti «дути», слц. dmúť sa «надуватися, випинатися» — від dъmǫ. — Фасмер I 517; Горяев 92; Sławski I 149; Brückner 86, 90; Łoś Gr. p. II 4; Machek ESJČ 124; Holub—Lyer 137, 139; Младенов 154; Вегп. I 244—245. — Див. ще **дýти, дúмати, дúхати.** — Пор. **нáдма.**

[**дна**] (анат.) «матка, Uterus» Ж; — р. ст. *дъна* «тс.», ч. ст. (s)třěvo denníe «товста кишка», вл. deno «шлунок тварини; товста кишка», нл. deno «черево, шлунок тварини», болг. [*дъ́нек*] «шлунок тварини», [*дъ́няк*] «сліпа кишка», [*дъ́нешник*] «тс.», слн. dánka «пряма кишка»; — псл. dъna (<*dъbna) з первісним значенням, імовірно, «глибина, внутрішня частина», потім «нутро, внутрішня частина людського тіла» (звідси — назви різних внутрішніх органів і, нарешті, хвороб внутрішніх органів), пов'язане з dъno (є формою жін. р. цього ж іменника, пор. чол. р. у болг. *дъ́н*, або формою мн. від dъno — див. БЕР I 400); до семантики пор. лат. fundulus «сліпа кишка» (демінутив до fundus «дно»), шв. [botten, botting] «сліпа кишка жуйної тварини» від botten «дно», нвн. [poudn-sàck], Boden-sack «сліпа кишка» від [poudn] «дно»; менш вірогідне зіставлення з др. *дъгна* «рана, шрам» (Потебня РФВ 7, 63—64); Фасмер (I 517—518) вважає слово неясним. — Sławski I 149; Machek ESJČ 121; Zubatý St. a čl. I 292; Holub—Kop. 102; Holub—Lyer 137; БЕР I 457; Bezlaj ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 173—174; Вегп. I 245—246. — Див. ще **дно.** — Пор. **дéнниця**[1], **денчáнка.**

[**днесь**] «сьогодні», [*днéська, днéськи, днески* ВеЗа, *днись* НЗ УжДУ 14, *ннись* тж, *днúська* тж, *ннúська* тж, *днúськи* тж, *ннúськи* тж] «тс.», [*днéшній*], [*пр́еднесь*] «напередодні» Нед; — р. [*днесь*], др. *дьньсь*, п. dziś (<dzińś), ч. dnes, ст. dens, слц. dnes, вл. dźens, dźensa, нл. źins, źinsa, полаб. dans, болг. м. *днес*, схв. *дàнас*, слн. [dnès], dánes, стсл. **дьньсь**; — псл. dьnьsь «сьогодні» є прислівником, що виник із сполучення dьnь sь букв. «день цей». — Дзендзелівський НЗ УжДУ 14, 131; Німчук Пр. XII діал. н. 266—267; Шанский ЭСРЯ I 5, 143; Фасмер I 519; Sławski I 206—207; Brückner 113; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; БЕР I 400; Младенов 128; Bezlaj ESSJ I 94; ЭССЯ 5, 215. — Див. ще **день, сей.** — Пор. **сьогóдні.**

[**днúні**] «нині» Ж; — результат контамінації слів [*днесь*] і *нúні* (див.).

дно, [*дéнниця*] «дошка в дні воза» Л, *дéнце, денцівка* «сопілка з денцем», [*денчúще*] «днище» Я, [*днéнце*] «посуд для пиття» Ж, *днúця* «поперечна дошка в колесі водяного млина», *днúще* «дно; дошка, на одному кінці якої сідає пряля, вставляючи в другий гребінь чи куделю», [*до днища*] «до низу» (про складки на довгому одязі) КІМ, [*днúщик*] «майстер, що виготовляє днища» Я, [*дні*] «всередині» Ж, [*днýка*] «тс.; всередину» Ж, *дóнний, днúти* «вставляти дно», [*бездéнок*] «вулик без дна» Ж, [*бéздна*] Ж, *безóдня*, [*безóдень*] Ж, *бездéнний, бездóнний, безóдній*, [*вúднити*] «вийняти дно», [*виднівка*] «бездонна бочка» Ж, [*заденáти*] «вставляти дно» Ж, [*заденчúти*], *заднáти, заднúти* «тс.», [*заднéний*

Ж, *заднóваний* Ж], [*одéнок*] «копиця, стіжок на дерев'яній підстилці; дерев'яна підстилка під копицею, стіжком», *одéнки* «залишки на дні», [*одéньки, подéнє* Ж] «тс.», [*подéнок*] «тс.; нижня дошка у возі» Нед, *піддóн, піддóнник, подóнний, придóнний, передни́ти* «поміняти дно», *розденáти* «виймати дно», *розденчи́ти*, [*роздúнчити, роздни́ти* Нед, *роздну́ти* Mol, *розідни́ти* «тс.»; — р. бр. м. *дно*, др. *дъно*, п. ч. слц. вл. нл. dno, полаб. dânü, болг. *дъ́но*, схв. *дно̀*, слн. dnò, стсл. **дъно**; — псл. dъno (<*dъbno) «дно, глибина» (до семантики пор. також укр. *у дну* «всередину», др. *дънѣ* «всередині», *дъну* «тс.», *изъ дъну* «зсередини»); — споріднене з лтс. dubens «дно», dibens «дно, глибина», dibins «тс.»; ie. *dhub-/dheub- «глибокий, видовбаний»; у балто-слов'янських словах корінь поширений суфіксом -no-, без нього виступає ще в лит. dubùs «глибокий», dùbti «занурюватися», daubà «яр», лтс. daũba «тс.», dubt «занурюватися», прус. padaubis «долина», гот. dips «глибокий», нвн. tief, кімр. dwfn «тс.»; з глухим кінцевим приголосним ie. *dhup- виступає в псл. dupa, укр. *дýпа, дупло́;* є спроби пояснити псл. *dъbno як наслідок метатези *bъdno, що зіставляється з н. Boden «дно; земля, грунт», гр. πυθμήν «дно, низ», дінд. budhnáḥ «тс.», ав. būnō «дно, глибина», bunō «тс.» (Zubatý St. a čl. I 294; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103). — Шанский ЭСРЯ I 5, 143—144; Фасмер—Трубачев I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Sławski I 149—150; Brückner 91; Holub—Lyer 137; БЕР I 457—458; Младенов 156; Skok I 418; Bezlaj ESSJ I 104—105; Трубачев Этимология 1970, 10—12; ЭССЯ 5, 174—175; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14; Bern. I 245—246; Mikl EW 54; Trautmann 45—46; Mühl.—Endz. I 261—262; Откупщиков 243; Pokorny 268. — Пор. **дéбра.**

дньо́вка «одноденна зупинка на відпочинок; [день відпочинку Ж]»; — запозичення з російської і з польської мов; р. *днёвка* «одноденна зупинка», п. dniówka «день відпочинку» утворені від р. *день*, п. dzień «день», що відповідають укр. *день* (див.).

до[1] (прийменник), [*dі*] «тс.» Ж, *до-* (префікс), *ді-* «тс.»; — р. др. болг. м. схв. *до*, до-, бр. *да*, *да-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. do, do-, стсл. **до, до-**; — псл. do «тс.»; — споріднене з лтс. [da] (прийменник), лит. [da-] (дієслівний перфективний префікс), проте не виключається можливість запозичення останніх із слов'янських мов (Sławski I 150; Trautmann 42; Endzelin Lettische Grammatik 449—450); відповідає лат. -do в endo «в», а також гр. -δε (енклітика, що вказує напрям, пор. οἴκαδε «додому»), ав. -da (енклітика з тим самим значенням) і далі дангл. tō, англ. to, двн. zuo, нвн. zu, ірл. do; ie. *do (de), пов'язане з займенниковим коренем *do, що відбився також у псл. da, укр. *да* (сполучник, частка). — Шанский ЭСРЯ I 5, 144; Фасмер I 519; Преобр. I 186; Горяев 92; Brückner 91; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 103; БЕР I 400; Младенов 128; Skok I 418—419; ЭССЯ 5, 37—38; Sł. prasł. III 277—283; ESSJ Sl. gr. I 59—66; Bern. I 203; Mühl.—Endz. I 427; Pokorny 181—182. — Пор. **да**[1], **до**[2].

[**до**[2]] «то» (співвідносне слово, частка у складнопідрядних реченнях, напр.: *Ой, як прийду додомоньку, до всі мене лають);* — варіант частки *то*, можливо, генетично пов'язаний із сполучником і часткою *да* (як *то* з *та*). — Див. ще **да**[1]. — Пор. **до**[1].

до[3] (муз.) «перший звук музичної гами і нота, що його позначає»; — р. бр. болг. *до*, п. ч. слц. do; — запозичення з італійської мови, де всі назви звуків гами — ut, re, mi, fa і т. д. — походять від початкових складів латинського гімну св. Іоанну; назву do замість ut уперше вжив у 1673 р. Дж. Бонончіні. — CIC 223; Kopaliński 902—903; Holub—Lyer 445; БЕР I 400.

доба́ «день і ніч, 24 години; час; вік; період; епоха», [*дíб*] (жін. р.) «час; вік», *добові* (субст.) «гроші, що виплачуються за кожну добу перебування у відрядженні», [*здíб*] «зовнішність», [*здóба*] «тс.», *здíбний* «розумний, талановитий», [*надóбний*] «привабливий, га́рний», [*невдóб*] «неорна земля» ЛЧерк, [*невдóба* Л, *невдóб'е* Л, *невдóбка* ЛЧерк] «тс.», [*неподóба*] «не слід», *неподóбство*, [*не-*

подо́бистий] «незграбний» Ж, [*неподо́бливий*] Кур, *оздо́ба* «прикраса», *оздо́блювати* «прикрашати», [*поді́б'є*] «подоба» Нед, *поді́бність* «схожість», *подо́ба* «тс.; зовнішність; [потреба]»; у присудковому значенні «можна, слід» (частіше з запереченням: *не подо́ба*), [*подобе́нство*] «можна, слід» (у присудковому значенні), [*подобе́нь*] «красень», *подоби́зна* «зовнішність; схожість», [*подо́бина, подо́бінь*] «тс.» Нед, *поді́бний* «схожий; [гарний]», [*подо́бний*] «гарний», [*подо́бати*] «полюбити, облюбувати», *подо́батися, подоба́ти, подо́битися* «ставати схожим», [*подо́бно*] «зручно; потрібно», *придо́ба* (заст.) «вигода», *придо́бний* (заст.) «вигідний», [*приподо́ба*] «уподоба» Нед, [*припо́добанє*] Нед, *сподо́бний* «гарний», *сподо́бати, сподоби́ти, сподоби́тися*, [*удо́бен*] «придатний», [*удобе́нний*] «тс.», *уподо́ба* «смак», у присудковому значенні «можна, слід», *уподоба́ння, уподо́бний* «який подобається», *уподі́бнити, уподо́бати;* — р. [*до́ба́*] «час; вік», бр. *до́ба* «подібність, схожість; [стан]», др. *доба* «користь», п. doba «час; період; епоха; 24 години», ст. dob′ «тс.», ч. слц. нл. doba «час; період», вл. doba, dobo «тс.», болг. *до́ба* «час», м. *доба* «тс.; вік (людини)», схв. *до̀ба* «час; період; епоха; вік», *доб* «вік», слн. dôba «тс.», стсл. **подоба** «прикраса»; — псл. doba «щось стосовне, властиве»; до семантики пор. *год, годи́на, годи́тися, гі́дний* і под.; — споріднене з лит. dabà «натура, вдача», лтс. daba «тс.», dabât «благоволити», labdabls «гарний на вигляд», можливо, також і лит. dabar̃ «тепер», далі з гот. gadaban «підходити, пасувати», gadofs «дібраний, стосовний»; ie. *dhabh-; менш імовірне припущення (Machek ESJČ 121—122; Holub—Lyer 137; Bezlaj ESSJ 1 105) про різні шляхи виникнення doba «час» (з псл. *dova, де v > b; *dova пов'язується з гр. дор. δοᾶν «довго» < <δοϝᾶν «тс.») і doba «вид, спосіб» (зіставляється з лит. dabà, а також з гр. δέμας «вид, форма»; припускається заміна m > b за часів балто-слов'янської єдності). — Кочерган УМЛШ 1970/3, 75—76; Фасмер I 519—520; Якубинская-Лемберг, зб. «Проблемы языкознания», Л., 1961, 244—256; Преобр. I 186—187; Горяев 92; Балясникова, зб. «Брянские говоры» III, Л., 1975, 162—170; Sławski I 150; Brückner 91; Holub—Kop. 103; Machek Recherches 69; БЕР I 401; Младенов 129; Skok I 419—420; ЭССЯ 5, 38—39; Sł. prasł. III 283—286; Мартынов Сл.-герм.взаимод. 156—159; Bern. I 203—204; Meillet Études 252; BSL 27, 31; Mikl. EW 47; Lohman ZfSlPh 7, 376—377; Trautmann 42—43; Топоров 281; Fraenkel 79; Mühl. — Endz. I 427. — Пор. **дебе́лий, до́блесть, до́брий, на́дібок.**

доба́вити, *добавля́ти, доба́вка* — див. **ви́бавити.**

[**добала́**] «догори ногами» Я; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*дибула́*] «дибки», утвореної від *ди́ба*. — Див. ще **ди́бати.** — Пор. **дубала́.**

до́берман «доберман-пінчер» (порода собак); — р. *доберма́н*, бр. *доберма́н*, *до́берман-пінчэр*, п. слц. doberman, ч. dobrman, болг. *до́берман*, схв. *до̀берман*, слн. dóberman «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Dóbermann, Dóbermannpinscher «тс.» утворено на основі прізвища німецького собаковода Л. Добермана (L. Dobermann), який вивів цю породу в 70-х рр. XIX ст. схрещуванням короткошерстих пінчерів з французькими вівчарками і гладкошерстими лягавими. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; БСЭ 14, 595; Вайсман Служебное собаководство 104; Sł. wyr. obcych 154; Holub—Lyer 137.

доби́ток, *добива́тель, доби́тча, до́бих, до́бич, доби́ча, доби́чник, доби́ччаний* — див. **би́ти**[2].

до́блесть, *до́блесний;* — р. др. *до́блесть*, бр. *до́блесць*, болг. м. *до́блест*, слн. [dóbelj (doblji)] «здатний, придатний», [dobljêst] «здатність»; — запозичено у давньоруську мову з старослов'янської; стсл. **ДОБЛЕСТЬ** пов'язане з **ДОБЛЬ** «доблесний, благородний, сильний», що походить від псл. doba «щось стосовне, властиве», до якого зводиться також псл. dobrъ, укр. *до́брий*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 145; Фасмер I 520; Преобр. I 187; БЕР I 402; Младенов 129; Bezlaj ESSJ I 105; ЭССЯ 5, 40; Bern. I 205;

Trautmann 43; Mühl.—Endz. I 427.—Див. ще **доба́**.—Пор. **дебе́лий, до́брий.**

[**до́бош**] «барабанщик; литаврист» Ж, [*до́буш*] «тс.» Ж, ст. *добошъ* «військовий барабанщик» (XVIII ст.);—п. dobosz «тс.», схв. *дȍбош* «барабан», *добо́шār* «барабанщик»;— запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво польської; уг. dobos «барабанщик» є похідним від dob «барабан, бубон», що загальноприйнятої етимології не має; Горяєв (446) невірно зіставляє з тюрк. def, ap. duff «бубон».—Sławski I 151; Sł. wyr. obcych 158; Brückner 91; Bern. I 204; Mikl. EW 47; MNTESz I 650; Bárczi 52.

до́брий, *добре́зний, добре́нний, до́бре́нький,* [*добріненький, добрінкий* Ж, *добрі́ський* Ж, *добростли́вий*], *доброти́вий, добро́тний, добря́чий, добря́щий,* [*добре́га*] «добра людина» Я, [*добрінúця* Ж, *добрýн* Я], *добря́га, добря́к* «тс.», [*добри́ло*] «тс.; все, що присмачує їжу» Я, *до́бриво,* [*добрина́*] «хороша якість», *до́брість,* [*добрі́тка*] «святенник» Ж, *добро́, доброта́, добро́м, добри́ти* «задобрювати, хвалити; вносити добрива», *добри́тися* «піддобрюватися; (безос.) щастити», *добрі́ти, добрі́шати,* [*ви́добрити*] «добрити», [*задо́бре*] «дуже добре», *задобри́ти, здобрі́лий,* [*здо́бриво*], *здо́бри́ти, здо́бритися, подобрі́лий, предо́брий, роздобрі́лий, роздобрі́ти* «розтовстіти», *роздобры́хатися* «роздобритися», *удо́брювальний, удо́брити, удо́брювач;*—р. *до́брый,* бр. *до́бры,* др. *добрыи,* п. вл. нл. dobry, ч. слц. dobrý, полаб. dübrĕ «добре», döbre «тс.», болг. *добъ́р,* м. *добар,* схв. *дȍбар, дȍбрī,* слн. dóber, стсл. **добръ**;— псл. dobrъ «відповідний, підходящий, корисний», утворене від doba «доба» (про розвиток значень див. Friedrich Por. jęz. 1937—1938, 105—108);— зіставляється з лат. faber «ремісник, що працює над твердим матеріалом, зокрема коваль, тесля», вірм. darbin «коваль», з іншим суфіксом лит. dabnùs «гарний, граціозний»; далі можлива спорідненість з двн. tapfar «хоробрий, сильний, міцний», нвн. tapfer «тс.», діcл. dapr «зашкарублий»; менш прийнятне припущення про те, що псл. dobrъ виникло внаслідок метатези з bodrъ «бадьорий», пов'язаного з дінд. bhadráḥ «зручний», гот. batiza «кращий», н. besser, англ. better «тс.» (Machek ESJČ 122; Holub—Lyer 137).—Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 147—148; Фасмер I 520—521; Преобр. I 187; Sławski I 151; Brückner 91—92; Schuster-Šewc I 156; Olesch I 176—182; БЕР I 402—404; Skok I 420—421; Bezlaj ESSJ I 105—106; ЭССЯ 5, 45—46; Bern. I 204—205; Mikl. EW 47; Ernout—Meillet I 208; Trautmann 43; Walde—Hofm. I 436—437; Pokorny 233—234.—Див. ще **доба́**.—Пор. **дебе́лий, до́блесть.**

[**добрі**] «ледве, мало (не)» (напр.: *Добрі мене собаки не з'їли);*—очевидно, запозичення з польської мови; п. dobrze, як і слц. dobre «тс.; добре», набуло значення «ледве», мабуть, внаслідок еліпсації виразів типу dobrze, że nie...(букв. «добре, що не ...»).—Див. ще **до́брий.**

[**добро́вка**] (бот.) (назва трави) Я, [*добравка*] «грушанка круглолиста, Pirola rotundifolia L.» Mak, [*дібрівка*] «вовчі ягоди пахучі, Daphne cneorum L.» Mak;—очевидно, відповідає р. *дубро́вка* (бот.) «перстач, Potentilla tormentilla; горлянка, Ajuga reptans L.; вероніка, Veronica chamaedrys L.; самосил, Teucrium sibiricum», *дубра́вка* «тс.», бр. *дубро́ўка* «тс.», п. dąbrówka «горлянка та ін.», ч. doubravník «мелiса, Melissa officinalis L.», doubravnice «тс.»;—пов'язане з *дібро́ва;* пор. іншу назву вовчих ягід пахучих: *боровúк (запашний).*—Див. ще **дібро́ва.**

[**добру́ха**] «лихоманка» Я;—р. [*добру́ха, добра́ва*] «тс.», болг. [*до́бра*] «хвороба»;— утворене від *до́брий* як евфемістична назва хвороби, пор. р. *кума́, тётка, сосе́дка* «тс.».—Фасмер I 520; Потебня РФВ 7, 68; Зеленин 2, 76.—Див. ще **до́брий.**

добу́ти, *добува́ти, добу́тися, добува́тися,* [*добува́нка*] «добування» *добува́ч,* [*добудча́*] «незаконнонароджена дитина», *добу́ток, добуття́, добувни́й, добу́тий,* [*добу́тни́й*], *ви́добуток, здобува́ти, здобу́ти,* [*здобува́нець*] «грабіжник» Ж, [*здобувани́на*] «здобуток», [*здобудча́*] «незаконнонароджена дитина» Я, *здобу́ток, здобуття́, роздобу́ток;*—р. *добы́ть,* бр.

здабы́ць, др. *добыти* «здобути, розшукати», п. вл. dobyć, ч. dobyti, слц. dobyt', нл. dobyś, болг. *доби́вам*, м. *добие* «одержати, виграти», схв. *дòбити* «тс.», слн. dobíti «одержати, дістати», стсл. **добыти**; — псл. dobyti «добути», утворене за допомогою префікса do- «до-» від byti «бути»; первісне значення: «перебуваючи досягти, добутись до». — Див. ще **бу́ти**[1], **до**[1].

[**добуші́вка**] «сокирка з тонким лезом» Ж; — неясне; можливо, походить від імені Олекси Довбуша (Добуша), вожака селянського руху в середині XVII ст. в західноукраїнських землях.

дова́дити[1], *дова́да*, *дова́дливий*, *дова́дний* — див. **ва́дити.**

дова́дити[2] — див. **ва́дкий.**

довба́ти «колупаючи, робити отвір, заглиблення; зубрити», *довбти́* «тс.», *довба́тися* «щось повільно робити, возитися», *довбти́ся* «тс.», [*до́вба*] «рябий», [*довба́к*] «дятел» ВеБ, [*до́вбавка*] «тс.; той, хто довбає» Ж, [*довба́ль*, *довба́ч*, *довбу́н*] «тс.», [*довби́ло*] «інструмент для довбання, зубило» Я, *довба́ло* «тс.; [дятел ВеБ, Мо]», *довба́льник*, [*довба́льня*] «верстат для видовбування дірок», [*довбани́на*] «причепливість» Ж, *до́вба́нка* «предмет, видовбаний із суцільного шматка дерева», [*довбанки́*] «солом'яні або плетені з осоки черевики на дерев'яній підошві» МСБГ, [*до́вбанці*] «тс.» МСБГ, [*до́вбар*] «майстер, що видовбує з дерева різні предмети» Я, [*довба́рство*] «видовбування з дерева різних предметів» Я, [*довба́чка*] «зубочистка» Ж, *довбе́нька* «мала довбня; інструмент вибійника; [барабанна паличка]» Ж, *довбе́ха* «йолоп; довбня; калатало», *довбе́шка* «тс.», [*до́ўбинька*] «ополонка» Мо, *до́вбня* «великий дерев'яний молот або велика палиця з потовщенням на кінці; йолоп», [*довбня́к*] «йолоп», [*довбня́р*] «молотобоєць», [*до́вбом*], *довба́льний*, *до́вбаний*, *ви́довбина*, *видо́вбувач*, *на́довба* «протитанкова перешкода, вкопана в землю», *на́довбень* «тс.; [йолоп]», [*подовба́к*] «дятел», [*подовба́ч*] «тс.»; — р. *долба́ть*, *долби́ть*, бр. [*даўба́ць*], др. *дълбати*, п. dłubać, ч. dlubati, dloubati, слц. dlbat', вл. dołbać, **нл.** dłupaś, dłypaś, болг. *дълба́я*, м. *длаби*, схв. *дȕпсти*, слн. dólbsti; — псл. **dʲlb-ati «довбати», **dʲlb-ti «довбти»; той самий корінь з іншим ступенем вокалізму *dolb- засвідчений в укр. *долобкува́ти*, *долото́*, *на́долоб*, ч. dlabati, а в ступені *delb- відбитий в болг. *длето́*, схв. *длијѐто*, слн. dléto; — споріднене з лит. délba «держак вил», лтс. daĩba «жердина для розлякування риби», daĩbs «тс.», daĩbuôt «заганяти жердиною (рибу до сітки)», dalbât «тс.», н. dölben «бити», дангл. delfan «копати; хоронити», двн. bi-telban «закопувати», свн. delben, telben «копати»; ie. *dhelbh- «копати, видовбувати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 160; Фасмер I 523—524; Преобр. I 188; Горяев 93; Фортунатов ИТ II 147; Sławski I 148; Brückner 89; Machek ESJČ 119; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; БЕР I 455; Младенов 155; Skok I 460; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 206; Трубачев Рем. терминол. 153—154; Bern. I 250—251; Mikl. EW 40; Trautmann 54; Fraenkel 81; Mühl. — Endz. I 434; Pokorny 246.

до́вби́ш (заст.) «литаврист» СУМ, Ж, *до́вбишка* «жінка литавриста»; — п. dowbysz «литаврист» (з укр. ?); — очевидно, результат зближення [*до́бош*] «барабанщик» з *довбти́*, *довба́ти* або з похідними від цих дієслів *довбе́ха*, *довбе́шка* «дерев'яний молоток; булавка». — Bern. I 204. — Див. ще **до́бош.**

[**довбоні́с**] (орн.) «костолуз, Coccothraustes coccothraustes» Шарл, [*довбоні́ска*] «тс.» Шарл; — результат видозміни форми *дубоні́с* «тс.» з наближенням першої частини складної назви до основи дієслова *довба́ти*. — Див. ще **дубоні́с.**

[**до́вбош**] (орн.) «дятел» МСБГ, [*до́вбуш*] «тс.» Ж, [*довбаш*] «повзик» Шарл; — очевидно, виникло в результаті поширення кореня *довб-* (пор. інші назви дятла, утворені від цього кореня: *довба́к*, *довба́ль*, *довба́ч* та ін.) суфіксом угорського походження *-ош* (уг. -os). — Див. ще **довба́ти.** — Пор. **до́вби́ш.**

[**довг**] «борг; обов'язок», [*до́вжни́к*] «боржник» Г, Ж, [*до́вжний* Ж, *довже́н* Ж], [*до́вжно*] «повинно» МСБГ, [*задовжи́ти*] «заборгувати» Ж, [*задовжи́тися*] «заборгуватися», [*надовжи́ти*] «набрати

в борг» Ж, [*удовжи́тися*] «заборгувати»; — р. м. *долг*, бр. *доўг*, др. *дългъ*, п. dług, ч. dluh, слц. dlh, вл. dołh, нл. dłg, полаб. dą̆g, болг. *дълг*, схв. *дȗг*, слн. dólg, стсл. **длъгъ**; — псл. *d^{b}ą̆gъ «борг, обов'язок»; — остаточно не з'ясоване; вважається спорідненим з гот. dulgs, ірл. dliged «тс.», dligim «заслуговую» (ie. *dhą̆gh-); зближується також з *дóвгий* (Преобр. I 188—189; Горяев 94; Brückner 90; Holub—Lyer 137; БЕР I 455; Младенов 129, 155); запропоновано (Ondruš Slovenská reč 39, 136—139) виведення від ie. *del-/dol- «рубати» (борг як зарубка); необгрунтовані припущення про давнє запозичення з германських мов (Bern. I 244; Hirt PBrB 23, 322) або з кельтської (Janko Slavia 9, 348). — Шанский ЭСРЯ I 5, 160—161; Фасмер I 524; Sławski I 148; Machek ESJČ 121; Holub—Kop. 102; Skok I 453; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 179—180; Mikl. EW 40.

дóвгий, *довгáвий*, [*довгалéцкий*] МСБГ, [*довганáстий*], *довгáстий*, [*довгелéзний*, *довгелéцький* Я, *довгелю́чий*, *довгенéзний*, *довгéнний*], *довгéнький*, [*довгилéнний*] МСБГ, *дóвгісний*, [*довгóвастий*, *довгóватий*, *довговúстий* ВеНЗн, ВеУг, *довгоня́стий*], *довгóтний*, *довгувáтий*, [*довжáстий*] Ж, *довжéзний*, *довжелéзний*, [*довженéзний*], *довжéнний*, [*довзíзний*] ЛексПол, [*довгáль*] «ковальський молоток з довгим гострим дзьобом; висока худа людина», [*довгáнь*] «тс.», [*довганя*] (зоол.) «веретільниця, змія мідянка, Anguis fragilis; ящірка», [*довгастíнки*] «довгасті сливи» Ж, [*довгáч*] «висока людина» Я, [*довгéла*, *довгéля*] «тс.», *довготá*, *довгунéць* «сорт льону», [*довж*] (у виразі *у всю довж*) «довжина», [*дóвжа*] «довгота» ЛексПол, [*дóвжанка*] «поздовжня оранка; високий глечик для молока», [*довжáнчик*] «високий глечик» КІМ, [*довжéвінь*] «довжина» Ж, [*довжéнь* Ж, *довжíнь* Ж, *довжиня́*, *довжня́* Ж] «тс.», *довжинá*, [*довжиникóм*], [*дóвжити*], *дóвшати*, *вúдовжений*, *вúдовжити*, *видóвжувати*, [*взподóвж* Па, *впродóвж* Ж], *задóвгий*, *задóвго*, *здовж*, *здóвжений*, *здóвжувальний*, *здóвжувач*, *нáдóвго*, [*нáдовжниця*] «кілька плотів лісу, з'єднаних один за одним», [*навздóвж*, *наздóвж*], *невдóвзі*, [*невзáдовзі*, *неодóвго* Ж, *неодóвзі* Ж, *неподóвзі*, *подовгáстий*, *пóдовгий* Нед, *подовжáстий*], *подовгувáтий*, [*подóвжний*], *подóвжній*, *подóвжувальний*, *подóвгу*, *подóвж*, [*подóвш*], *подóвжити*, *подóвшити*, *поздóвжній*, *предóвгий*, [*придóвжити*] (заст.) «пройти ралом уздовж засіяного поля», *продовгáстий*, *продовгувáтий*, *продóвжений*, *продóвжний*, [*продовгáнитися*] «забаритися», [*продовжáтель*] Нед, *продóвжувати*, *продóвження*, [*продóвжка*], *продóвжувач*, *удóвж*, [*удóвжінь*], *удóвжки*, [*удóвш*, *удóвшки*, *удóвжувати*, *узáдовзі*], *уздóвж*, *уподóвж*, [*упродóвж*]; — р. *дóлгий*, бр. *дóўгі*, др. *дългыи*, п. długi, ч. dlouhý, слц. dlhý, вл. dołhi, нл. dołgi, полаб. daą̆d'ě, болг. *дълъг*, схв. *дȗг*, слн. dólg, стсл. **длъгъ**; — псл. *d^{b}ą̆gъ «довгий»; — споріднене з лит. ilgas, лтс. ilgs, дінд. dīrghá̆, ав. dareγα-, хет. daluga-, гр. δολιχός «тс.», лат. indulgeo «бути милостивим» і далі, можливо, з лат. longus, гот. laggs «довгий», нвн. lang, англ. long «тс.» (з *dlongos «тс.», див. Specht 126); ie. *dą̆gh- «довгий»; цей же самий корінь виступає в укр. *для́ти* і, можливо, *для*. — Критенко Вступ 519, 556; Шанский ЭСРЯ I 5, 161; Фасмер I 524—525; Преобр. I 189; Горяев 93; Sławski I 148; Brückner 90; Machek ESJČ 121; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc I 159; Младенов 155; Skok I 452—453; Bezlaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 208—209; Bern. I 251; Mikl. EW 40; Trautmann 55; Топоров III 40—41; Fraenkel 183—184; Mühl. — Endz. I 705; Pokorny 197.

[**довгомúна**] «домовина» Ж; — результат деетимологізації слова *домовúна* і зближення його частини з основою прикметника *дóвгий*. — Див. ще **домовúна.**

[**довéндитися**] «забаритися»; — неясне; можливо, пов'язане з п. wędzić «будити», вжитим метафорично; в такому разі первісне значення мало бути «досидітися з вудкою; захопившись вудінням, прогавити час».

[**довж**] «планка для закривання льотка вулика-дуплянки» Л, [*одóвж*] «тс.» Л, *дóвжик* (у будівництві) «ложок», *довжикóвий* «ложковий»; — р. *должь* «паз льотка у вулику», [*должея́*] «тс.», *дóлжик* «поздовжня деревина в теслярстві», бр.

[*доўж*] «дверцята у вулику», п. dłużec (dłużnica) «дощечка, якою закривається отвір у вулику», ч. dłuž, слц. dlž, схв. *дȕжалица*, слн. dólž «тс.»; — псл. *d^{b}ĺžь «довгаста дощечка» (термін пасічників та ін.); очевидно, споріднене з *d^{b}ĺgъ «довгий», укр. *дóвгий* (Фасмер I 525; ЭССЯ 5, 211—212; Bern. I 251—252); зіставляється також з ч. dláha «шина (мед.); деревина, на яку набиваються дошки підлоги», п. dłożka «підлога», схв. [*длага*] (мед.) «шина», далі з ірл. dluigim «розколюю», dluge «щілина», діскл. talga «різання, обтісування», telgia «обтісувати, розрізати», свн. zelge «гілка» (Фасмер I 525; Machek ESJČ 121; Bern. I 207). — Горяев Доп. 2, 10. — Див. ще **дóвгий**. — Пор. **підлóга**.

[**дóвжник**] (бот.) «очанка, Euphrasia officinalis» Г, Ж; — неясне.

довíдатися, *дóвідка*, *довíдник* — див. **вíдати**.

довíльний, *довóлі*, *довóльний*, *довольни́тися*, *довóльність* — див. **вóля**.

довíра, *довíрливий*, *довір'я*, *довіря́ти* — див. **вíра**[1].

довкóла, *довкíл*, *довкóлишній*, *дóкола*, *доокóла* — див. **кóло**[2].

довми́тися, *довмíти*, *довмі́тися*, *доумі́тися* — див. **ум**.

довóдити, *довóдитися*, *дóвід*, *довóдка* — див. **вéсти́**.

довóдитися (безос.) «бути необхідним або можливим»; — р. *доводи́ться*, бр. *давóдзіцца* «тс.»; — префіксальне утворення від *вóдить-ся (ведéться)* (безос.) «є звичайним, буває», що розвинулось, очевидно, на грунті значення *водúтися*, *вéстися* «плодитися, розводитися». — Див. ще **вéсти́**.

[**дóвтіп**] «дотеп, кмітливість» Пі, [*дóвціп*] «тс.» Я, Пі, [*дотúпа*] «здібність, здатність» Бі, [*дотíпний* Пі, *довтíпний* Ж, *достíпний* Пі, *стíпний* Пі], ст. *довтѣпъ*, *довстѣпъ*, *довципная* (XVI ст.), *довтипъ*, *довципъ*, *довцѣпъ* (XVII ст.); — бр. *дóсціп* «дотеп»; — запозичення з польської мови; п. dowcip, dowcipny, ст. dofcip, dochcip, очевидно, походить від ч. dův tip «дотеп, жарт, спритність», vtip «тс.», споріднених з укр. *дотéпний* (з іншим ступенем чергування голосних) і, очевидно, зближених із stíbati «встромляти». — Булыка 98—99; Sławski I 158; Machek ESJČ 577, 703. — Див. ще **дóтеп**.

[**довтóту**] «скоро, вчасно» Я; — неясне; можливо, результат злиття прийменників *до*, *в* і займенника [*том*, *тома́*] «той, та», що міг бути пов'язаний з виразом типу *в тоту годину*. — Пор. **дóки**, **дóти**, **пóки**.

дог (порода собак); — р. бр. болг. *дог*, п. dog, ч. слц. doga, схв. *дòга*, слн. dóga; — запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької (фр. dogue «тс.»); англ. dog «собака», данг. docga «тс.» неясного походження. — CIC 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 150; Sł. wyr. obcych 155; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 103; Klein 471.

[**дóґа**] «клепка», [*дóґарь*] «бондар» МСБГ; — запозичення з східнороманських мов; рум. doágă, молд. *доáгэ* «тс.» походять від лат. doga «різновид посуду», що зводиться до гр. δοχή (δοκή) «вмістилище», пов'язаного з δέχομαι (δέκομαι) «приймати», спорідненим з лат. decet «личить» і, можливо, з стсл. **дѣсити** «знаходити», укр. [*судóсити*] «зустріти». — Scheludko 132; Шаровольський Зб. заходозн. 55; Skok I 454; Vrabie Romanoslavica 14, 139; СДЕЛМ 117; Puşcariu 27; Walde—Hofm. I 363—364; Frisk I 373—374.

[**догáн**] «сорт тютюну», [*дохан* Mak, *довган* Mak, *дуга́н*] «тс.», [*дуганчáк*] «кисет», [*дуганя́р*] «торговець тютюном»; — п. [duchan] «тютюн», ч. [dohán, dohan, dohán], слц. dohán, [duhan, ducháň], болг. *духáн*, схв. *дȕхāн*, *дȕвāн*, слн. duhán «тс.»; — запозичено з угорської мови (можливо, через посередництво словацької); уг. dohány «тс.» походить від тур. duhan «дим; тютюн», яке, можливо, через посередництво перс. duxān «тс.», зводиться до ар. duḫān «дим». — Гнатюк ЕЗб 2, 238; Machek ESJČ 122; Jm. rostl. 208; БЕР I 450; Skok I 454; Bern. I 234; MNTESz I 653—654.

[**доґлéбати**] «доплентатися, насилу дійти»; — результат видозміни форми **доглибати* «тс.» (пор. схв. *доглúбати* «добратися, насилу дійти (по грязі, болоту)»), викликаної деетимологізацією і, можливо, зближенням з п. gleba «брила

землі, грунт, рілля». — Див. ще **гли́бати, до**[1].

[**доглéкати**] «добити» Я; — очевидно, експресивне утворення від слова *глек* «глиняна посудина»; в основі асоціації може бути фразеологізм *розбити глек;* не виключені також асоціації з словом *ґлеґ* «гра, в якій палками намагаються збити встромлену в землю палку». — Див. ще **глек, до**[1].

дóгма, *дóгмáт, догмáтик, догматúзм, догматúчний,* ст. *догма, доґма, догматъ, доґматъ* (XVI ст.); — р. бр. болг. м. *дóгма,* др. *догматисати* «виражати у формі догмата», п. dogmat, ч. слц. вл. dogma, схв. *дȍгма,* слн. dógma, стсл. **догъматъ**; — запозичення з грецької мови; гр. δόγμα (род. в. δόγματος) «думка, рішення», пізніше «філософське вчення» пов'язане з δοκέω «вважаю, думаю», що відповідає лат. docео «вчу» і вважається спорідненим з стсл. **десити** «знаходити», р.-цсл. **десити, досити** «тс.; зустрічати», укр. [*судóсити*] «зустріти». — CIC 223; Горяев 93; Kopaliński 229; Holub — Lyer 137; БЕР I 405; Klein 471; Frisk I 404—406. — Див. ще **судóсити.**

[**дóдик**] (орн.) «одуд, Upupa epops L.»; — очевидно, результат спрощення зменшеної форми **удóдик,* пов'язаної з *удóд* «тс.». — Див. ще **óдуд.**

[**додівáти**] «докучати Ж; заподіювати шкоду ВеУг.»; — р. [*додевáть*] «набридати, докучати», бр. *дадзявáць* «тс.», п. [dodziewać] «діяти на когось, спонукати когось», слц. dodievat' «дражнити», болг. *додя́вам* «набридати, докучати», *додéя* «тс.», м. *додева,* схв. *додијáвати* «тс.», стсл. **додѣвати** «примушувати, наполягати»; — псл. doděvati «тс.», утворене за допомогою префікса do- «до-» від děvati, ітератива до děti «діти; робити», пізніше також «говорити»; первісне значення «доторкатися, зачіпати» (пор. р. *задéть* «зачепити»). — БЕР I 406. — Див. ще **дíти**[2], **до**[1].

[**додмірáти**] «прямувати додому» Ж; — експресивне утворення неясного походження.

[**додýра**] «прохід, проникнення» Ж; — р. [*додýр*] (у виразі *додуру нет* «багато людей, не можна пройти, пробитися»), *додóр* (у виразі *додору нет* «тс.»); — неясне; можливо, пов'язане з *дéрти*; пор. *продéртися* «пробратися, насилу пройти», болг. *дóдир* «знос, зношування» (про одяг), схв. *дóдир* «дотик, доторк, контакт». — Фасмер I 521. — Див. ще **дéрти.**

[**додýти**] «додуматися, зрозуміти» Ва; — р. (розм.) *додýть* «тс.»; — очевидно, результат метафоричного вживання дієслова *додýти* (префіксального утворення від *дýти*); метафора могла бути зумовлена звуковою близькістю слів *додýматися* і *додýти.* — Див. ще **до**[1], **дýти.**

[**дожджáнка**] (зоол.) «саламандра, Salamandra maculosa» ВеНЗн 26, [*дождженка*] «тс.» ВеУг; — схв. *даждèвњāк, дȁждењāк,* [dužđevnjak] «тс.»; — похідне утворення від *дощ*; назва зумовлена народним уявленням про зв'язок появи саламандри з дощем. — Верхратський ЗНТШ 30/4, 215. — Див. ще **дощ.**

[**дóжка**] «бочка для води» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *діжка* та *дощ*; пор. р. [*дождéйка*] «бочка, що ставиться під ринву», бр. [*дóшник*] «велика бочка». — Див. ще **діжá, дощ.**

[**дожні**] «навіть» Пі; — р. *дáже,* бр. [*дáйжа*], др. *дожи (до), дожь, доже (до),* стсл. **дожи (до), дожє (до)**; — очевидно, результат приєднання до прислівника *дожь*, утвореного з прийменника чи сполучника *до* та частки *же*, заперечної частки *ні.* — Горяев 86; ЭССЯ 5, 90. — Див. ще **до**[1], **до**[2], **же**[1], **ні.**

дóза, *дозáтор, дозувáти, дозувáльний;* — р. бр. болг. м. схв. *дóза,* п. doza, ч. doze, слц. слн. dóza; — через посередництво західноєвропейських мов (н. Dóse, фр. англ. dose) запозичено з середньолатинської; слат. dosis «давання, доза» походить від гр. δόσις «давання, дар; доля, частина», пов'язаного з δί-δωμι «даю», спорідненим з лат. dō «тс.», псл. dati, укр. *дáти.* — CIC 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 153—154; Фасмер I 552; Горяев 446; Sł. wyr. obcych 158; Holub — Lyer 139; БЕР I 407; Klein 476; Frisk I 388—389. — Див. ще **дáти.**

дозвóлити, *дозволя́ти, дóзвіл, дозвíлля, дозвíльний, дозвíльнúй, дозвóлений, дозволéнний,* [*подозвóлити*] «дозволити»,

[*предозві́лля*] «привілля», [*удозві́ль*] «досхочу»; — р. *дозволя́ть*, бр. *дазваля́ць*, п. dozwalać, нл. dozwoliś, болг. *дозволя́вам*, м. *дозволи*, схв. *дозво̀лити*; — результат поширення префіксом *до-* дієслова *зво́лити* «погодитися» (з др. *изволити* «захотіти, побажати, воліти, вибирати», псл. izvoliti «тс.», що з'явилося внаслідок поширення префіксом iz- «з-» дієслова voliti «воліти», пов'язаного з volja «воля»); р. *дозво́лить* вважається запозиченням з польської мови (Фасмер I 522; Bern. I 440), хоча може походити й з української. — Шанский ЭСРЯ I 5, 154; Sławski I 159. — Див. ще **во́ля, до**[1], **з**[2].

дозі́р, *дозі́рець*, *дозо́р*, *дозо́рець*, *дозо́рний* — див. **зрі́ти**[1].

дозоли́ти «дошкулити, досадити», *назоли́ти* «набриднути; зробити неприємність», [*назо́ла*] «той, хто завдає багато клопоту», [*надозоли́ти*] «досадити, надокучити»; — р. [*дозоли́ть*] «досадити», [*назо́лить*] «досаждати, засмучувати», [*назо́ла*] «сум, туга, досада, прикрість», [*назо́л*] «тс.», [*назо́льник*, *назо́льный*, *назо́листый*, *назо́ловатый*], *назо́йливый* (<**назольливый*), бр. *назаля́ць* «надокучати», вл. zelić «голосно лаятися», zazelić do zemje «прокляти»; — очевидно, споріднене з [*зо́лок*] «запалення, нарив, виразка, хвороба», далі з лит. žalà «шкода», лтс. zalba, zelba «тс.; пошкодження», діал. galli «шкода; помилка» і, можливо, з псл. zъlъ «злий», укр. *злий;* пов'язання р. *назо́йливый* з [*зой*] «крик» (Фасмер III 39; Желтов ФЗ 1875/3, 8) у семантичному відношенні малопереконливе; вл. zelić без східнослов'янських відповідників зіставлялося (Шустер-Шевц Этимология 1970, 89) з р. [*га́литься*] «глузувати», бр. [*га́ліць*] «підганяти, понукати», п. [gałuszyć] «бушувати». — Ильинский РФВ 61, 229; Matzenauer LF 11, 181; Endzelin KZ 44, 66; Fraenkel 1286. — Пор. **зо́лок**.

доїда́ти, *доїдливий* — див. **ї́сти**.

доїстний — див. **ї́стній**.

доїти, [*дівни́ця*] «дійниця» ВеБ, [*дій*] «доїння, надій», [*дійво́*] «доїння» Ж, *дійво* «надій; молоко», [*дійливо*] «тс.», [*дійло*] «тс.; місце для доїння» Ж, *дійка*, [*дійна́рка*] «загорода, де доять корів», [*дійни́к*] «дійна худоба; дійниця», *дійни́ця*, [*дійня́к*] «дійна худоба» Ж, *доїльниця* «доярка», [*дойо́к*] «дійка», [*дойни́к*] «дійна худоба», [*дойни́ця*] «дійниця», [*дойня́к*] «дійна худоба», [*дойня́чка*] «дійна корова», [*дойо́нка*] «дійниця» Л, [*доюн*] «надій» (?), [*доя́нка*], *доя́р*, *доя́рка*, *дійна́* (прикм. жін. р.), [*до́йна*] «тс.», *доїльний*, [*ви́дій*] «надій» Ж, [*видійник*] «той, хто відкуповує молоко» Ж, *надій*, [*недійка*] «корова, що не доїться» Ж, *передій*, [*подій*], *роздій*, *удій*, *удійний*, *удійність;* — р. *дои́ть*, бр. *даіць*, др. *доити* «годувати груддю», п. doić «доїти», ч. dojiti, слц. dojit', вл. [dójić], dejić, нл. dojś «тс.», полаб. düjě «доїть», болг. *доя́* «доїти; годувати груддю», м. *дои* «доїти», схв. *дòјати*, слн. dojíti «тс.», стсл. **доити** «годувати груддю»; — псл. dojiti «тс.» розглядається як форма каузатива, подібна до аналогічних pojiti «поїти», gojiti «гоїти» (Sławski I 152—153; Trautmann 51); — споріднене з лтс. dêt, dêju «ссати», dêls «син», dêle «п'явка», дінд. dhấyati «ссе», вірм. diem «ссу», осет. dæjun «ссати», гот. daddjan «тс.», двн. tâen (<герм. *dējan) «годувати груддю», дшв. día «ссати», а також з дінд. dhēnā, dhēnúḥ «дійна корова», ав. daēnu «жінка», лат. fēmina «тс.», fēlāre «годувати груддю», fīlius «син», гр. θήσατο «він ссав», лит. pirm-dėlė̃ «корова, що вперше отелилася»; ie. *dhē(i)- «ссати, годувати груддю», звідки також псл. *dě̄va, *dě̄tę, укр. *ді́ва*, *дитя́*. — Критенко Вступ 509, 552; Шанский ЭСРЯ I 5, 155; Фасмер I 522; Преобр. I 188; Brückner 92; Machek ESJČ 122; Holub — Kop. 103; Schuster-Šewc I 147; БЕР I 416—417; Младенов 150; Skok I 422—423; Bezlaj ESSJ I 106—107; ЭССЯ 5, 53—54; Клепикова 98—105; Bern. I 205—206; Mühl. — Endz. I 463; Pokorny 241—242. — Пор. **дитя́**, **ді́ва**.

[**до́йка**] «мамка, годувальниця», [*дійка*] «тс.» ВеУг, [*до́йчити*] «бути годувальницею, годувати груддю»; — запозичення з східнороманських або угорської мов; рум. dóică «годувальниця», молд. *до́йкэ*, уг. dajka «тс.» походять від болг. *до́йка*, що, як і слн. [dojka] «тс.», схв. *дòјка* «тс.; вим'я», слц. dojka «годувальниця; дійна корова, вівця»,

вл. [dójka], нл. [dojka] «тс.», походить від псл. dojiti «доїти; годувати груддю».— Scheludko 132; Булаховський Пит. походж. 204—205; Панькевич Укр. говори Підкарп. Русі 400—401; БЕР I 407; Младенов 137.— Див. ще **доїти.**

док, *до́кер;* — р. бр. болг. м. *док*, п. ч. слц. dok, схв. *до̑к;* — через посередництво російської і, можливо, англійської мов запозичено з голландської; гол. dok «док» походить від снідерл. docke «водостічна канава, риштак», що пов'язується з іт. doccia «тс.», пізньолат. *ductiā «водопровід, акведук», утвореними від лат. dūco «веду» (Klein 470; Kluge—Mitzka 136); зіставляється також з гол. doga, ст. dokke «канал», для яких вбачають джерело в гр. δοχή «вмістилище», пов'язаному з δέχομαι «приймати, вміщати» (Chambers 135).— CIC 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523; Сергеев РР 1975/1, 77—80; Koraliński 229; Holub—Lyer 137; БЕР I 407; Vries NEW 123.— Пор. **душ.**

до́ка «знавець своєї справи; дойда», [*доковúтий*] «розумний, здібний» Я;— р. *до́ка;* — неясне; можливо, виникло в семінарському середовищі на базі гр. δόκω, δοκέω «знаю, вважаю, думаю»; р. *до́ка* зіставляється з лат. doctus «вчений», що походить від docēre «вчити» (Преобр. I 188; Горяев 93) або вважається спорідненим з *до́шлый*, пов'язаним з *дошел*, *шел* (<šьdlъ<*xĭd-, xod-) (Зеленин РФВ 54, 118).— Шанский ЭСРЯ I 5, 156; Фасмер I 523.

до́ки, [*док*, *недо́ки* Пі];— р. [*дока́*] «доки», п. [doki, do kiej], слц. dokým, болг. *докато́*, м. *докај*, схв. [*до̑к*, *дока*, *доке*, *доку*];— виникло на базі словосполучень типу **до кы(ѣ) поры* чи **до кы(ѣ) добы.*— Мельничук СМ IV 107; Фасмер I 523.— Див. ще **до**[1], **хто.**— Пор. **до́ти, по́ки.**

[**до́кіль**] «доки», [*до́каль* Ж, *докіля*, *до́ків*, *до́кля*, *докóли*, *доколь* ВеУг, *до́куль*];— р. *докóль*, *докóле*, [*докéль*, *докýль*, *докóлево*, *докýлева*, *докóлича*, *докýлича*], бр. *дакýль*, др. *доколь*, *доколѣ*, *доколя*, п. [do kiela], слц. dokiaľ, вл. dokelž, нл. [dokul], dokulž, dokulaž, болг. *докле́*, схв. *до̑клē*, [*до̑клā*, *до̑кālē*], слн. dokléj, dokler, стсл. **доколѣ**, **доколи**;— результати стягнення виразу do kolě (>do kolь), що складається з прийменника do та прислівника kolě, пов'язаного з koli «коли», звідки й укр. *колú*.— Мельничук СМ IV 107; Шанский ЭСРЯ I 5, 157; Фасмер I 523; БЕР I 408; Младенов 137; Bezłaj ESSJ I 107; ЭССЯ 5, 58.— Див. ще **до**[1], **коли́.**— Пор. **до́сіль.**

[**докіпти́ти**] «дослідити» Ж;— м. *докопчува* «схоплювати»;— очевидно, пов'язане з *коптíти* «старанно, ретельно займатися чим-небудь» (див.).

до́кір, *докірливий*, *докірний*, *докірник*, *докóра*, *докори́тель*, *докóрище*, *докоря́ти* — див. **кори́ти.**

Докія, *До́ка*, *До́ця* — див. **Євдокія.**

докла́дний «дуже повний, грунтовний»;— бр. *дакла́дны*, ч. důkladný, слц. dôkladný, вл. dokładny «тс.», слн. dokláden «додатковий»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. dokładny утворено від dokład(ka) «додаток», яке походить від дієслова dokładać «докладати», утвореного за допомогою префікса do- (відповідає укр. *до-*) від kłaść, kładę (відповідає укр. *кла́сти*, *кладу́*); до семантики пор. також п. ст. dołożny «детальний, докладний», dołożliwy «тс.», р. *прилéжный* «ретельный, старанний», пов'язані з синонімічним дієсловом *лежáти (лежáти)*.— Sławski I 154; Brückner 236.— Див. ще **до**[1], **кла́сти.**

доконáти, *доконáтися*, *докóнаний*— див. **конáти.**

до́ктор, [*доктóрат*] Ж, *докторáнт*, *докторантýра*, [*до́кторка* Ж, *докторóва* Ж], *до́кториша*, *до́кторство*, *докторáльний*, [*дохторувáти*] «лікувати» Я, [*дохторювáти*] «лікуватися» МСБГ, *докторизувáтися* Ж, ст. *докторъ* «учений, учитель; лікар» (XIV ст.);— р. болг. м. *до́ктор*, бр. *до́ктар*, п. ч. слц. вл. doktor, схв. *до̑ктор*, слн. dóktor;— запозичення з середньолатинської мови; слат. doctor «учитель» пов'язане з лат. doceo «учу, пояснюю», спорідненим з гр. δοκέω «вважаю, думаю», стсл. **десити** «знаходити», р.-цсл. **десити**, **досити** «тс.; зустрічати», укр. *судóсити* «зустріти»; ie. *dek-/dok- «брати, приймати, визнавати; прийнятний, належний, добрий».— CIC 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 157—158; Фасмер I 523; Горяев 93;

Brückner 92; Kopaliński 229—230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331. — Див. ще **суди́ти.**

докри́на, *доктрине́р, доктрине́рство;* — р. болг. м. схв. *докри́на*, бр. *дактры́на*, п. doktryna, ч. вл. doktrina, слц. слн. doktrína; — запозичено з латинської мови через західноєвропейські (н. Doktríne, фр. doctrine); лат. doctrīna «вчення; навчання» утворено від doctor «учитель». — CIC 223; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104; БЕР I 408; Klein 470. — Див. ще **до́ктор.**

[**доку́ди**] «доки»; — р. *доку́да*, [*доку́дова, доку́д*], бр. [*доку́ды*], п. dokąd, ч. dokud, слц. ст. dokud, dokuď, нл. dokud, болг. *докуде́, до куде́то*, схв. *до̀куд(а)*, слн. dokód; — результат злиття колишнього виразу *do kǫda (*do kǫdъ). — Фасмер I 523; Sławski I 153—154; Holub—Kop. 104; Младенов 138; ЭССЯ 5, 59. — Див. ще **до**[1], **куди́.**

докуме́нт, *документа́ція, документа́льний, документува́ти*, ст. *документъ* (XVII ст.); — р. *докуме́нт*, бр. *дакуме́нт*, п. ч. слц. вл. dokument, болг. м. *докуме́нт*, схв. *докумѐн(а)т*, слн. dokumènt; — запозичення з латинської мови; лат. documentum «доказ; приклад; повчання» пов'язане з docеo «учу, доводжу». — CIC 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 159; Фасмер I 523; Горяев 93; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; БЕР I 408; Walde—Hofm. I 330—331. — Див. ще **до́ктор.**

[**до́кус**] «зовсім» Ж; — неясне; можливо пов'язане з [*кус*] «трохи» (<*кус* «шмат»), пор. [*ні кус*] «нічого». — Пор. **кус.**

докуча́ти, *доку́ка, доку́ча, доку́чник, доку́чливий, доку́чний* — див. **ку́чити.**

[**доку́чна**] «дитяча гра» Ж; — неясне.

до́лар; — р. *до́ллар*, бр. болг. м. *до́лар*, п. ч. вл. dolar, слц. dolár, схв. *до̀ла̄р*, слн. dólar; — запозичення з англійської мови; англ. dollar «долар, грошова одиниця США і деяких інших країн» походить від нім. Taler, що є результатом скорочення назви Joachimstaler «йоахімстальська (монета)», похідної від назви міста Joachimsthal. — CIC 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 163; Kopaliński 230; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 104, 387; БЕР I 410; Skeat 149. — Див. ще **та́ляр.**

доля́ти «перемагати; справлятися; оволодівати», [*ви́долати*] «подолати», [*ви́долі́ти*] «тс.», *здоля́ти* «подолати, змогти», *здолі́ти*, [*нездоля́щий, нездо́льний, одоліва́ти*], *подоля́ти, подолі́ти, подо́лувати;* — р. [*доле́ть*] «пересилювати, переборювати», [*до́ли́ть*] «тс.; мучити, непокоїти; хилити до сну», *одолева́ть, преодолева́ть*, бр. *адо́лець* «перемогти», *адо́льваць*, [*вздо́лиць*] «могти, бути здоровим», [*суздо́лиць*] «подолати, змогти», др. *одолати, одоляти, одалати* «перемогти», *одолѣвати* «перемагати, пересилювати», *одоловати* «суперничати», п. dołać «боротися, воювати», zdołać «зуміти, змогти, справитися», podołać «тс.», ч. odolati «встояти, утриматись», udolati «перебороти, пересилити», zdolati «тс.», слц. doliet' «бути в змозі», odolat' «устояти, утримати», болг. *одоля́вам* «перемагати, переборювати», м. *одолее*, схв. *одо̀лети, одоле́вати*, слн. odoleti, стсл. **одолѣ́ти, одолѧти, одолѣ́вати, одоловати** «тс.»; — псл. dolati «пересилювати, переборювати» розглядається як відіменне утворення; — дальші зв'язки неясні; здебільшого пов'язується з *до́ля* (Фасмер I 525; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; Holub—Kop. 104), хоча можливий і зв'язок з *ді́л*, р. *дол* (Фасмер—Трубачев I 525); зіставлялося також з дінд. dhar- «витримати, пересилити, встояти» і реконструювалося псл. *ob-dolъ — пор. ч. odol «відсіч» (Machek ESJČ 123); висловлювалося припущення про те, що псл. *dol- є варіантом на -l- кореня *dher- (там же) або кореня *dor-, засвідченого в укр. *здоро́в'я* (Горяев 277). — Holub—Lyer 137; ЭССЯ 5, 62; Bern. I 206—207; Mikl. EW 47. — Пор. **до́ля**[1], **недолу́гий.**

[**долдо́н**] «ледар, йолоп» Я; — р. [*долдо́н*] «йолоп; базікало»; — можливо, звуконаслідувальне, пор. р. [*долдо́нить*] «базікати, теревенити, говорити швидко й незрозуміло».

[**долега́ти**] «дошкуляти, допікати; наполягати», [*долі́га́ти, долега́ти* Ж] «тс.», [*доле́гли́вість*] «неприємність, прикрість» Г, Ж, [*доле́жність* Ж, *доліглівість, до-*

лягли́вість Ж] «тс.», [*доле́гливий*] «докучливий, наполегливий», ст. *долегати* «докучати, турбувати, робити прикрість» (1538); — бр. *далега́ць* «надокучати, заважати», слц. doliehat' «наполягати; мучити»; — запозичення з польської мови; п. dolegać «докучати, робити комусь прикрість», [dolęgać], dolec «тс.» є префіксальним утворенням від legać «лягати», [lęgać] «тс.», lec «лягти», що відповідає укр. *лягати, лягти́;* до будови та семантики пор. синонімічні укр. *наполяга́ти, досади́ти*, р. *досади́ть*, н. jemandem zusetzen «надокучати, досаждати». — Див. ще **до**[1], **лягти́**.

доли́на, *до́лі*, *доли́вка*, *до́лі́шній* — див. **діл**.

доліли́ць «обличчям до землі, вниз», [*долівли́ць*] «тс.»; — складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *до́лі* «вниз», що походить від *діл*, з іменником *лицé* у давній формі невідмінюваних імен на *-ь* (*і*-основ), як у *віч-на́-віч*, *голіру́ч* і под. — Див. ще **діл, лицé**. — Пор. **горіли́ць**.

[**долиня́ць**] «обличчям до землі» Ж; — результат видозміни форми *доліли́ць* «тс.», зближеної з *нищь* «униз». — Див. ще **доліли́ць**.

[**долініж**] «ногами вниз»; — складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *до́лі* «вниз», що походить від *діл*, з іменником *нога́* у давній формі невідмінюваних імен на *-ь* (*і*-основ). — Див. ще **діл, нога́**. — Пор. **доліли́ць**.

долічéрева «животом униз»; — складний прислівник, утворений поєднанням прислівника *до́лі* «вниз», що походить від *діл*, з основою іменника *чéрево*; закінчення *-а* з'явилося, очевидно, за аналогією до інших прислівників на *-а* іменного походження (*вчо́ра, до́ма, довко́ла, донеда́вна* і под.). — Див. ще **діл, чéрево**.

[**до́лник**] (заст.) «міра рідини»; — очевидно, пов'язане з *до́ля*, *діли́ти*. — Див. ще **до́ля**[1].

[**долобкува́ти**] «видовбувати» Ж, [*долóбавка*] (орн.), *на́долобень* «надовба; йолоп, дурень», [*при́долоб*] «граділь», [*про́долоб*] «тс.» Нед; — р. [*долóбка*] «стежка», ч. dlabati «довбати»; — похідні утворення від псл. *dolb-, пов'язаного чергуванням голосних з *d$^{b}_{ъ}$lb- «довбати». — Див. ще **довба́ти**.

[**доло́вня**] «здобич» Ж; — очевидно, пов'язане з дієсловом *лови́ти*; пор. ч. dolov «закінчення лову». — Див. ще **до**[1], **лови́ти**.

доломáн «гусарський мундир, розшитий галунами», [*долма́н, даламáн*] «тс.», ст. *доломанъ* «короткий гусарський плащ» (XVII ст.), *даламанъ* (XVIII ст.); — р. *доломáн* «гусарська куртка», *долима́н, до́лма́н* «тс.», п. dołoman «короткий військовий плащ; угорська куртка, обшита смушком», dołaman, dołman, dolman, dołoma «тс.», ч. dolomán «угорський військовий мундир з галунами», dolman, слц. dolomán (заст.) «тс.», болг. *долма́н* «старовинний чоловічий одяг з грубої матерії», *доламá*, м. *дола́ма* «тс.», схв. *до̀лама* «каптан; доломан», [*доли́ман*], слн. dólman «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. dolaman, dolama «верхній одяг яничар» утворено від дієслова dolamak «закутувати, обгортати», спорідненого з аз. туркм. *дола-*, чаг. *тула-* «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 525—526; Горяев 94; Корш ИОРЯС 8/4, 44; Brückner 92; Kopaliński 230; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138; БЕР I 409; Младенов 138; Skok I 423; Mikl. EW 47; TEL I 286; Lokotsch 42; Егоров 235.

[**доломи́на**] «домовина» Ж; — результат деетимологізації слова *домови́на* та, можливо, зближення першої частини з *діл (до́лу, до́лів)*. — Булаховський Мовозн. 8, 1949, 49. — Див. ще **домови́на**.

доло́ня[1], [*доло́нь* ВеУг, *ладо́ня* Ж], *доло́шка*, [*доло́нúстий*] Ж, *доло́нний, доло́нчатий, долонюва́тий*, [*на́долонка*] «нашивка на долоні рукавиці», [*надоло́нчити*] «нашити надолонки»; — р. *ладо́нь*, [*до́ло́нь*], бр. *дало́нь*, др. *долонь*, п. dłoń, ч. слц. dlaň, вл. нл. dłóń, полаб. dlan, болг. м. *длан*, схв. *дла̀н*, слн. dlán, стсл. **длань**; — псл. *dolnь «долоня»; — споріднене з лит. délna, délnas, лтс. dęlna «тс.»; дальші зв'язки непевні; зіставлялося з псл. dolъ «діл, заглиблення», пор. п. заст. dolina ręki «долоня» (Sławski I 147—148; Mühl.—Endz. I 454), з лит. dìlti (dĩlti) «стиратися, сточуватися», лат. dolāre «обробляти» та ін. (ie. *del-

«відтинати, обробляти» (Walde—Hofm. I 364—366; Pokorny 195), з ie. *der- «дерти» (Brückner 89), з гр. θέναρ «долоня, заглиблення», двн. tenar «долоня» (Machek ESJČ 120; Otrębski Idg. Forsch. 75); укр. [*ладóня*], р. *ладóнь* виникли внаслідок метатези.— Критенко Вступ 542; Фасмер I 526; II 448; Преобр. I 185; Горяев 92; Holub—Lyer 137; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc I 151—152; БЕР I 399; Skok I 417; Bezlaj ESJČ I 104; ЭССЯ 5, 64; Sł. prasł. IV 65—66; Bern. I 208; Meillet Études 455; Mikl. EW 47.

[долóня²] «тік, вирівняне і сильно втоптане місце, де молотять» Я;— р. [*долóнь*] «тік; рівне і тверде місце», [*долóнщики*] «молотильники»;— пов'язане з *долóня*[1] і виникло, мабуть, внаслідок перенесення назви; якщо припустити, що *долóня*[1] пов'язане з *діл*, псл. dolъ (пор. Sławski I 147—148), то в *долóня*[2] могло зберегтися давніше значення («рівне місце»); припускається й можливість протилежного напряму розвитку значень: «плоске, низьке місце» (>«тік») >«долоня (частина руки)» (ЭССЯ 5, 64).— Фасмер I 526; Mikl. EW 47.— Див. ще **долóня**[1].

долотó, [*долотковáтий*] Ж, [*долотúти*] «довбати» Ж;— р. *долотó*, бр. *дóлата*, др. *долотити* «довбати», п. dłuto, ст. dłóto, ч. слц. dláto, вл. błócko, нл. błotko, болг. *длето́*, [*длáто*], м. *длéто*, схв. *длијѐто*, слн. dlẹ́to, цсл. **длато**;— псл. *dolto (*delto) < *dolbto (*delbto) «долото, інструмент для видовбування», віддієслівний іменник на -to (пор. аналогічні *пúто*, *сúто*), пов'язаний з *dl̥bti «довбти»;— споріднене з прус. dalptan «долото», лит. dálba «довбня».— Трубачев Рем. терминол. 154; Варбот Этимология 1965, 110; Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189; Горяев 94; Sławski I 149; Brückner 89; Machek ESJČ 120; Holub—Lyer 136; Holub—Kop. 102; Schuster-Šewc Probeheft 22; БЕР I 399—400; Младенов 128; Skok I 417—418; Bezlaj ESSJ I 104; ЭССЯ 5, 60—61; Bern. I 208; Trautmann 54—55; Топоров 291—294.— Див. ще **довбáти**.— Пор. **долобкувáти**.

долубáти «длубати», [*долубáй*] «огірок, видовбаний курами», [*долубáйка*] «тс.»;— бр. [*долубáць*] «довбати»;— пов'язане з псл. *dolbati «довбати», звідки закономірною формою мало б бути **долобáти;* **-у-** з'явилося, очевидно, під впливом запозиченого з польської мови *длýбати* або під впливом *колупáти*, *лупáти*.— Див. ще **довбáти**.— Пор. **долобкувáти**.

дóля[1] «частина; талан», *дóлька* «(анат.) мигдалик; [ділянка поля ЛЧерк]», *дóльник* «вид тонічного вірша», [*бездíля*, *бездíльний*], *бездóлець*, *бездóля*, *бездóльний*, *бездóльник*, *здóльний*, *здóльщина*, *знедóлений*, *знедóлити*, [*недóлець*] «бездолець» Ж, *недóля;*— р. бр. *дóля*, др. *доль*, п. dola, ч. dola (з рос.), ст. dole, слц. dol'a, схв. ст. [*дол(а)*];— псл. *dolja «частина», пов'язане з dělìti «ділити»;— споріднене з лит. dalìs «частина», [dalià] «тс.; доля, щастя», dalýti «ділити», лтс. daļa, [dalis] «частина», дінд. dalam «тс.; шматок, половина», dálati «тріскається, розривається», снн. tol, tolle «гілка, дюйм», свн. zol, zolle «колода, кляп, дюйм» (з *dl̥no-), лат. dolāre «обробляти, обтісувати»; до семантики («частина» > «доля») пор. р. *удéл* «доля», *ýчасть* «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 164; Фасмер I 526; Преобр. I 189—190; Sławski I 154—155; Brückner 92; ЭССЯ 5, 62—63; Sł. prasł. IV 81—82; Bern. I 209—210; Būga RR I 437; Trautmann 44; Mühl.—Endz. I 435.— Див. ще **ділúти**.— Пор. **долáти**.

[дóля²] (бот.) «молодило, Sempervivum globiferum»;— пов'язане з *дóля*[1]; мотивація назви не зовсім ясна; назва могла бути зумовлена народним уявленням про те, що рослина приносить щастя (пор. іншу назву цієї рослини *молодúло*).— Див. ще **дóля**[1].

[дольчиця] «варення» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *дулчáцэ* «варення, ласощі» утворене від прикметника *дýлче* «солодкий», що походить від лат. dulcis (<*dl̥kṷi-) «тс.», яке зіставляється з гр. γλυκύς, вірм. k'ałcr «тс.».— Vrabie Romanoslavica 14, 139; DLRM 265; Walde—Hofm. I 379—380.

дóма;— р. бр. м. схв. *дóма*, др. *дома*, п. [doma], ч. слц. вл. нл. doma, полаб. dümo, болг. *домá*, слн. domá, стсл. **дома**;— псл. doma, відмінкова форма

від domъ «дім»; здебільшого розглядається як давня форма місц. в. одн. domū(u) від основ на -u (Ильинский РФВ 74, 134; Holub—Kop. 104; Hujer IF 23, 154; Zubatý ˛AfSlPh 14, 150; Bern. I 210; Meillet Études 241); висловлювалося припущення й про те, що це форма родового відм. одн. (Brugmann Grundriss II 2, 696; Vondrák II 4—5), аблатива одн. (ЭССЯ 5, 66—67) або наз.-знах. в. мн. (Skok I 424); менш обгрунтоване зіставлення з дінд. amā < *oma «дома», де початкове d могло з'явитися під впливом domъ «дім» (Machek ESJČ 123; Zubatý St. a čl. I 2, 86—87). — Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Holub—Lyer 138; БЕР I 411; Bezlaj ESSJ I 107; Sł. prasł. IV 83—84. — Див. ще **дім.**

[**домáз**] «віл, відгодований дома» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *дóма, дім* (пор.).

домáха — див. **дамасцéнка.**

Домáха, *Дóма*, *Домáня*, *Домáся* — див. **Дóмна.**

дóмбра (казахський народний музичний інструмент), *домбри́ст;* — р. *дóмбра́*, бр. *дамбра́*, ч. слц. dombra; — запозичення з казахської мови; каз. *домбыра* (музичний інструмент), споріднене з кирг. *домбура*, тат. узб. *дўмбра*, башк. *думбыра* «тс.», виводиться від стягненого перс. domba bärge «овечий курдюк» (Будагов I 566) або від перс. dänbärä (Lokotsch 17). — Шанский ЭСРЯ I 5, 165; Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237. — Пор. **дóмра.**

[**домигýн**] «ловелас, гульвіса» Я; — очевидно, пов'язане з *мигáти* в значенні «моргати, підморгувати» (див.).

домінáнта, *домінáнтний*, *домінýючий*, *домінувáти;* — р. болг. схв. *доминáнта*, бр. *дамінáнта*, п. ч. слц. dominanta, вл. dominować, м. *доминáнтен*, слн. dominánta; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Dominánte, dominieren, фр. dominante, dominer, іт. dominante, dominare походять від лат. domināns (род. в. dominantis) «панyючий», dominārе «панувати, управляти», пов'язаних з dominus «пан, хазяїн дому», похідним від domus «дім», що відповідає псл. domъ «тс.», укр. *дім.* — CIC 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 165—166; Koraliński 231; Holub—Lyer 138; Klein 474; Walde—Hofm. I 367. — Див. ще **дім.** — Пор. **домініóн, домінó**[1,2].

Домініка; — р. болг. *Доминúка*, бр. *Дамінíка*, слц. Dominika; — ім'я походить з латинської мови; лат. dominica «панська» пов'язане з dominus «пан, хазяїн дому». — Сл. вл. імен 238; Петровский 98. — Див. ще **домінáнта.** — Пор. **Дóмна.**

домініóн; — р. болг. м. схв. *доминиóн*, бр. *дамініён*, слн. dominión; — через посередництво англійської мови (англ. dominion «володіння, влада») запозичене з середньолатинської; слат. dominio (род. в. dominionis) «тс.» пов'язане з лат. dominus «пан, хазяїн дому». — CIC 224; Шанский ЭСРЯ I 5, 166; БЕР I 411; Klein 474. — Див. ще **домінáнта.** — Пор. **домінó**[1,2].

домінó[1] «вид маскарадного костюма»; — р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. domino, болг. м. *дóмино*, схв. *дȍмино*, слн. dómino; — запозичення з французької мови; фр. domino «маскарадний костюм» походить від іт. domino «довгий одяг ченців; маскарадний костюм схожого крою», що зводиться до лат. dominus «пан, хазяїн дому»; назва чернечого одягу domino пов'язується з еліпсацією характерного для духовних осіб привітання Benedicamus domino «благословляємо бога». — CIC 224—225; Шанский ЭСРЯ I 5, 166—167; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Kop. 104; БЕР I 411; Dauzat 254; Klein 474. — Див. ще **домінáнта.** — Пор. **домініóн, домінó**[2].

домінó[2] (гра); — р. *доминó*, бр. *дамінó*, п. ч. слц. вл. domino, болг. м. *дóмино*, схв. *дȍмино*, слн. dómino; — через посередництво французької мови запозичено з італійської; іт. domino «пан» походить від лат. dominus «пан, хазяїн дому»; мотивація назви загальноприйнятого пояснення не має; за різними версіями, гру названо domino через схожість забарвлення камінців цієї гри до маскарадного костюма (Dauzat 254), через те, що той, хто першим викладає всі свої камінці, проголошується

паном гри (Kluge—Mitzka 138), або за прізвищем гаданого винахідника гри італійського аббата Доміно (Брокгауз—Ефрон 16, 613). — СІС 224—225; Шанский ЭСРЯ I 5, 166; Фасмер I 527; Holub—Lyer 138; Holub—Кор. 104; БЕР I 411; Klein 474. — Див. ще **доміна́нта, доміно́**[1].

домітува́ти — див. **мі́тити.**

До́мка, *До́мця* — див. **До́мна.**

домкра́т; — р. *домкра́т*, бр. *дамкра́т;* — запозичене з голландської мови (можливо, через посередництво німецької, пор. н. Daumkraft «домкрат»); гол. dómmekracht «тс.» є складним словом, у якому перша частина domme- ідентична норв. [dumme, domme] «кут, клин в отворі дверей чи вікон», свн. doum «клин, втулка», а друга частина є словом kracht «сила», що відповідає нвн. Kraft, двн. kraft, англ. craft «тс.», які пов'язуються з ie. *ger- «вертіти, крутити, намотувати», поширеним формантом -p- (*gerp- : *g(e)rē p-). — СІС 225; Шанский ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 526—527; Горяев 94; Matzenauer 386; Kluge—Mitzka 398; Falk—Torp 148. — Пор. **банькра́т.**

до́мна, *до́менник, до́менщик, до́менний, піддо́менник;* — р. бр. *до́мна*, др. *дъмьница* «домна»; — пов'язане з псл. dъmǫ, dǫti «дму, дути» (пор. вираз *заду́ти до́мну*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 167; Фасмер I 528; Горяев Доп. 11, Доп. 2, 10; ЭССЯ 5, 182; Matzenauer 7, 168. — Див. ще **дму́хати, ду́ти**[1]. — Пор. **де́мня.**

До́мна, *Домні́ка, Домні́кія, До́ма, Дома́ня* Я, *Дома́ся, Дома́ха, До́мка, До́мця*, ст. *Домна* «пані» (1627); — р. *До́мна, Домни́ка, Домни́кия*, бр. болг. *До́мна*, стсл. **Домна**; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δομνίκα) запозичено з латинської мови; лат. Domna утворене на основі іменника domna (domina) «пані», форми жін. р. до dominus «пан, хазяїн дому». — Сл. вл. імен 238; Беринда 201; Петровский 98. — Див. ще **доміна́нта.** — Пор. **Доміні́ка.**

домови́на «труна; могила», [*довоми́на, дугули́на*] ЛЧерк «тс.»; — р. [*домови́на*] «труна», бр. *дамави́на*, п. domowina «тс.»; — утворене від *дім;* висловлювалася думка, що це евфемізм (Фасмер I 528; Bern. I 210); пор. інші утворення від *дім* з тим же значенням: р. [*домови́ще, домовьё*], бр. [*дамо́ўка*] «могила», а також характерну форму, що виникла в результаті деетимологізації, — укр. [*довгоми́на*]. — ЭССЯ 5, 70; Булаховський Нариси 52. — Див. ще **дім.**

домонта́р (заст.) «домосід», *домонта́рство, домоту́р*, ст. *доматуръ* (XVII ст.); — очевидно, виникло на основі запозичення з польської мови; п. domator «домосід» утворене від dom «дім», що відповідає укр. *дім*, за допомогою латинського суфікса -(t)or; пор. болг. *домошта́р* «домосід», *домашта́р* «тс.». — Див. ще **дім.**

домоча́дець; — р. *домоча́дец*, бр. *дамача́дзец*, др. *домочадьць*, болг. *домоча́дие*, схв. dòmočedac; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **домочадьць** утворено з основ слів **домъ** «дім», що відповідає укр. *дім*, і **чадо** «дитина» як кальку гр. οἰκογενής, що складається з основ іменників οἶκος «дім» і γένος «нащадок». — Шанский ЭСРЯ I 5, 169; Младенов 139. — Див. ще **дім, ча́до.**

до́мра (російський народний музичний інструмент); — р. *до́мра́*, бр. *до́мра*, п. ч. domra (з рос.); — запозичення з тюркських мов; уйг. ног. тув. хак. *домра* (музичний інструмент) відповідає каз. *домбыра*, кирг. *домбура* «тс.». — Шипова 125—126; Фасмер I 527; Преобр. I 190; Горяев 94; Егоров 236—237. — Див. ще **до́мбра.**

дон, *до́нна, до́нья;* — р. бр. болг. схв. *дон*, п. ч. слц. don, слн. dón; — запозичення з іспанської мови; ісп. don «пан», як і іт. don «тс.», походить від лат. dominus «тс.». — СІС 225; Kopaliński 232; Holub—Lyer 138. — Див. ще **доміна́нта.**

Дона́т, ст. *Донатъ* «дарованый» (1627); — р. *Дона́т*, бр. *Дана́т*, ч. ст. Donat, слц. Donát, вл. Natuš, стсл. **Донатъ**; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво (гр. Δονᾶτος) запозичено з латинської мови; лат. Donatus утворене на основі дієприкметника dōnātus «подарований», пов'язаного з dōnāre «дарувати», що походить від dōnum «подарунок», спорідненого з дінд.

dānam «дарунок, пожертвування», кімр. dawn «дар», стсл. **дань** (ie. *dōnom, похідне від *dō- «дати»). — Сл. вл. імен 208; Беринда 201; Петровский 98; Walde—Hofm. I 371—372. — Див. ще **да́ти**. — Пор. **до́нор**.

до-на́щаду — див. **дощаду**.

[**доні́гатися**] «втомитися, находитися»; — неясне.

[**донка**] (бот.) «пшениця-арнаутка, Triticum vulgare variet.» Mak; — можливо, пов'язане з назвою р. *Дон*, пор. інше найменування цієї ж рослини *куба́нка*.

[**до́нник**] (бот.) «буркун, Melilotus Adans, Melilotus officinalis; яловець козацький, Juniperus sabina L. »; — р. *до́нник* «буркун; таволга, Spiraea ulmaria L.; зозулинець, Orchis militaris L. та ін.», *донная трава* «буркун»; — пов'язується з др. *дъна* (хвороба), р. [*до́нная*] «тс.», оскільки буркун використовувався як лікарська рослина (Меркулова Очерки 85—86; Анненков 212); не виключено також, що слово виникло внаслідок деетимологізації та зближення на основі звукової подібності з *дно*, *до́нний* іншої назви цієї ж рослини р. *до́йник;* (тоді р. *донная трава́* може бути результатом видозміни назви *дойная трава*), оскільки буркун — прекрасна кормова рослина з молокогінними властивостями (пор. Кримський Звенигородщина 347; Анненков 213; Шейк. I 137); зіставлялося також безпосередньо з *дно* та з р. *дя́тлина* (Горяев 94; Доп. 2, 10). — Див. ще **де́нниця**[1], **доїти**.

до́нор (мед.), *до́норство*, *до́норський;* — р. *до́нор*, бр. *до́нар;* — запозичення з англійської мови; англ. donor «жертвуватель, донор» утворено на базі лат. donāre «дарувати, жертвувати», етимологічно спорідненого з donum «подарунок», dāre «давати», псл. dati «дати», укр. *да́ти*. — CIC 225; Шанский ЭСРЯ I 5, 169; Skeat 179. — Див. ще **да́ти**. — Пор. **Дона́т**.

[**допе́ньгати**] «доплентатися, пришкандибати; насилу донести, дотягти щось важке» МСБГ; — експресивне утворення неясного походження; можливо, пов'язане з п. pęga «пуга, батіг», що відповідає укр. *пу́га* (пор.).

допина́ти — див. **п'я́сти**.

допі́ру, *допі́ро*, [*допір* ВеЗа, *допе́рво*, *допе́рва* Ж], ст. *допѣро* (XVI ст.), *допиро*, *допюро* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. dopiero (засвідчене з XV ст.), dopiru, dopiro, паралельне болг. *допъ́рва* «тепер», походить із словосполучення *do pъ̑rvъ «ото вперше», де do за походженням є вказівною часткою, паралельною to (te), а *pъ̑rvъ — порядковим числівником, що відповідає укр. *пе́рвий;* зникнення **v** та поява кінцевого **о** під впливом інших прислівників на **о** є вторинним явищем. — Лисенко ДБ V 43; Richhardt 9, 43; Sławski I 156; Brückner 94. — Див. ще **до**[2], **пе́рвий**. — Пор. **тепе́р**.

доповіда́ти, *доповіда́ч*, *доповідна́*, *доповідни́й*, *до́повідь*, *доповісти́* — див. **відати**.

допомогти́, *домо́га*, *допоміжни́й*, *допо́мічний*, *допомо́га*, *допомочи́*, *допо́мочний* — див. **помогти́**.

до́прік, *допріка́ти* — див. **прек**.

[**допта́ти**] «топтати»; — п. deptać, ч. deptati, слц. deptat', нл. [deptaś] «тс.»; — очевидно, псл. *dъbъtati, похідне від *dъb-ati «копирсати (ногою)»; пояснення звукової форми з початковим d- як давнього фонетичного варіанта основи псл. tъrъtati «топтати» (Sławski I 143; Brückner 87) викликає сумнів з огляду на рідкість подібного паралелізму в слов'янських мовах; пов'язувати п. deptać і т. д. з схв. *дѐпити* «ударяти» (Machek ESJČ 115; Sławski I 143) неможливо через відмінність кореневих голосних (**ъ** : **е**). — Мельничук Мовозн. 1975/5, 51. — Див. ще **дба́ти**, **ди́бати**.

[**дор**[1]] «бажання» МСБГ; — запозичення з румунської мови; рум. dor «палке бажання, прагнення; сум, туга; любов» пов'язується з лат. dolor «біль, страждання, туга», dolēre «журитися, страждати», яке зіставляється з лтс. dìlt «зношуватися», лит. dìlti «стиратися, сточуватися». — Puşcariu 47; Walde—Hofm. I 364.

[**дор**[2]] «дуже» (*Дор хочеси побачити мині дитину*) МСБГ; — очевидно, пов'язане з *дор* «бажання»; до розвитку семантики пор. р. (розм.) *стра́сть хо́чется* «дуже хочеться». — Див. ще **дор**[1].

[дóрá] (кул.) «паска; проскура; їжа, яку святять на великдень МСБГ», ст. *дора* «проскура» (XVIII ст.), *дара* «тс.» (XVI ст.); — р. *дорá*, др. *дора*, псл. **дора** «тс.»; — через посередництво церковнослов'янської мови запозичено в давньоруську з грецької; гр. δῶρα є формою множини від іменника δῶρον «дар», що відповідає псл. darъ, укр. *дар*. — Пономарів Мовозн. 1973/5, 65; Фасмер I 529; ГСЭ 55; Mikl. EW 49. — Див. ще **дар.**

Дóра, *Дóрця;* — р. бр. болг. м. схв. *Дóра*, ч. слц. слн. Dora; — виникло як зменшувальне до *Дáрія*, *Дорóтея*, *Федóра* і под.; пов'язання з гр. δώρον «дар, дарунок» (Сл. вл. імен 238) викликає сумнів. — Петровский 99. — Див. ще **Дáрія, Дороф́ій, Федóра.**

дорікáти — див. **ректи́.**

дормéз «старовинна карета, пристосована для спання в дорозі», [*дормéза*] «тс.» Ж; — р. *дормéз*, п. dormeza, схв. *дормеза* «тс.»; — запозичено з французької мови через російське і польське посередництво; фр. dormeuse «тс.» утворене від дієслова dormir «спати», що походить від лат. dormīre «тс.», спорідненого з псл. drěmati, укр. *дрімáти*. — CIC 225; Фасмер I 530; Sł. wyr. obcych 58; Walde—Hofm. I 372. — Див. ще **дрімáти.**

[**дóрник**] «пробій (стрижень для пробивання дірок)» МСБГ; — р. *дорн*, п. dornik, dorn, болг. [*дóрник*, *дóрен*, *дóрна*] «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Dorn «колючка; пробій», двн. dorn «колючка, терен», споріднене з дангл. дфриз. англ. thorn «терен (кущ)», гот. þaúrnus «колючка», зіставляється з стсл. **трънъ**, що відповідає укр. *тéрен*. — CIC 225; Sł. wyr. obcych 58; БЕР I 413; Kluge—Mitzka 139. — Див. ще **тéрен.**

[**дорнíнка**] «сокира на довгому топорищі», [*дорнєнка*] «тс.» Ко; — пов'язане з назвою румунського міста *Дорна Ватра*, звідки такі сокири привозилися. — Грінч. I 426.

[**дорóбайло**] «стара коробка; обичайка» Ж, [*дорóбáдло*] «обичайка; óбід решета, сита, бубна» Я, [*дорóбалце*] «тс.» Мо, [*одорóба*] «вид рибальської накидки» Дз, [*годорóба*] «тс.» Дз, [*одорóбайло*] «стара коробка; обичайка» Ж, [*одорóбло*] «тс.» Ж; — р. [*дорóбéйничек*] «кришка на діжу, зроблена з лубка або соломи», [*дорóбóк*] «козуб, корзина», [*дóробья*] «козуб з вибитим дном», [*дорóбчáстый*] «луб'яний, плетений», [*дорóбúть*] «згинати, гнути», [*удорóба*] «старий, битий горщик», [*удорóва*] «тс.», бр. [*дóраб*] «короб», [*дарóбка*] «коробка», [*дарóбкавый, дóрабавый*], [*дарóбiць*] «коробити», др. *удоробь* «посудина», п. [dorobajło] «обичайка» (з укр.), [dorobadło] «тс.», [drobka] (частіше мн. [drobki]) «ясла; вид тенет», [drabka] (частіше мн. [drabki]) «тс.», ч. [nádrablí] «посуд, начиння», nádrabí «посуд; сита», [nádrabelí] «меблі», вл. draby «старі речі, лахміття»; — псл. *dorb(a) «посудина» (спочатку, можливо, плетена); — споріднене з двн. zerben «крутитися», дінд. dṛbháti «зв'язує, в'є, плете», sán-darbhāḥ «в'язанка, жмуток, віхоть», ав. dərəwδα «вузол м'язів; м'язи»; ie. *dorbh-/derbh-/dṛbh- «плести, крутити», звідки також псл. *dьrba, укр. *дéрба*. — Трубачев Рем. терминол. 238—241; Фасмер I 530; Преобр. I 179, 191; Горяев 94, Доп. 11; Machek ESJČ 125; ЭССЯ 5, 74; Sł. prasł. IV 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Bern. I 211, 254; Pokorny 211—212. — Пор. **дéрба.**

дорóбало (знев. — про громіздкий предмет або незграбну, товсту людину), *дорóбло* «тс.», [*одорóба*] «нерозторопна людина» Дз, [*годорóба*] «тс.» Дз, *одорóбало* «великий громіздкий предмет; незграбна людина», *одорóбло* «тс.»; — п. [dorobajło] «незграбний предмет» (з укр.), [dorobadło] «тс.»; — очевидно, пов'язане з [*дорóбайло*] «стара коробка; обичайка» (див.).

дорóга, *дорíжка*, [*дорóжка*] «різновид вишивки» Я, *дорóжник* «спеціаліст з будівництва і експлуатації доріг; [(бот.) подорожник, Plantago lanceolata L.]», [*дорóжне*] «мито на провезення тютюну» Я, *дорóгою* (присл.), [*дорíжний*], *дорóжній*, [*дорожинíй*] «зручніше (добиратися), більше по дорозі», *бездорíжжя*, [*бездорóжжя*], *бездорíжній, бездорóжній, здорóжений* «стомлений дорогою», *здорóжити* «стомити в дорозі», [*надорóжний*] Ж, *пóдорíж*, [*подорíжець*] Нед, [*подорíжжя*], [*подорíжник*] «(бот.)

подорожник великий, Plantago major L. ВеНЗн, Mak; (орн.) жайворонок чубатий, посмітюха, Galerida cristata L. ВеБ», *по́дорож*, [*подоро́же*] Нед, *подорожа́нин* «мандрівник», [*подоро́жний*] Нед, *подоро́жник* «тс.; (бот.) Plantago; (орн.) (у виразі *снігови́й п.*) пуночка, Plectrophenax nivalis L.; [дорожній щоденник]», *подоро́жникові* (бот.), [*подоро́жничий*] ВеЛ, *подоро́жній*, *подоро́жня* (субст.) «дорожній документ», *по-доро́жньому*, *подорожува́ти*, *подоро́жчизна* (заст.) «платня за проїзд по дорозі», *придоро́жній*, *роздоріжжя*, *ро́здорож*, *уздоріжжя* КІМ; — р. др. *доро́га*, бр. *даро́га*, п. droga, [dróga], ч. dráha «вигін; дорога», [draha] «слід ноги», слц. dráha «дорога», вл. dróha, droha, нл. droga «тс.», болг. *дра́га* «спуск, спадина, пологість», схв. *дра̀га* «вузька затока; долина, ущелина; (ст.) дорога», слн. drága «рівчак, канава; западина; дорога», стсл. **драга** «долина, западина»; — псл. *dorga «заглиблення, борозна, рівчак», вважається спорідненим з *dʰrgati «дергати, тягти, рвати», звідки й укр. *де́рга́ти*; у такому разі первісне значення було «розчищене в лісі місце»; менш переконливо зіставлялося (Skok I 429; Trautmann 45; Persson Beitr. 492; Pokorny 257) із шв. [dråg] «довга вузька западина в грунті, низина, долина», норв. [drog] «тс.; стежка, слід тварини», гот. dragan «тягти», дісл. draga, дангл. dragan, англ. to draw «тс.» (<ie. *dherāgh- «тягти»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 530; Улуханов ЭИРЯ II 155; Варбот Этимология 1965, 134; Куркина Этимология 1968, 100; Преобр. I 191; Горяев 94—95, Доп. 2, 10; Sławski I 167; Brückner 97; Machek ESJČ 125; Holub—Kop. 105—106; БЕР I 418; Bezlaj ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 74—75; Sł. prasł. IV 113—115; Bern. I 212; Meillet Études 253; Mikl. EW 49. — Див. ще **де́рга́ти.**

дорогúй, *дорогува́тий*, *доро́жчий*, [*доріжня́*] «дорожнеча», [*дорогі́тня́* Ж, *дорогото́ва*] «тс.», [*дорогу́ля* Я, *до́рож* Лекс-Пол, *дорожне́та*], *дорожне́ча*, [*дорожня́*], *доро́гшати*, *дорожи́ти*, *дорожи́тися*, *доро́жчати*, [*доро́жшати*], *здоро́жувати*, *предорогúй*; — р. *дорого́й*, бр. *дараґі*, др. *дорогыи*, ч. слц. drahý, п. нл. drogi, вл. drohi, болг. м. *драг*, схв. *дра̑г*, слн. drági, стсл. **драгъ**; — псл. *dorgъ «дорогий»; — зіставлялося з лтс. dārgs «тс.», прус. Darge (власне ім'я), проте не виключене їх запозичення з слов'янських мов (див. Brückner 97—98); дальші зіставлення ще більш непевні: лит. dorà «добре, корисно», derė̃ti «бути вартим, корисним, годитися», лтс. derêt «годитися, наймати», ірл. dīr «належний», dīre «обов'язок, належне», дінд. ā-driyatē «враховує, ставиться з повагою», ā-dṛtaḥ «поважний, шановний»; малоймовірна спорідненість з гр. στέργω «люблю» (з заміною d >sd >st — Machek ESJČ 125). — Шанский ЭСРЯ I 5, 171; Фасмер I 531; Преобр. I 191—192; Горяев 95; Sławski I 168; Holub—Lyer 140; Holub—Kop. 106; БЕР I 417—418; Младенов 151; Skok I 428—429; Bezlaj ESSJ I 109; ЭССЯ 5, 77; Sł. prasł. IV 119—121; Bern. I 213; Mikl. EW 49; Trautmann 45; Mühl. — Endz. I 448.

[**дорожба́**] «аукціон» Ж; — ч. слц. dražba, схв. *дра̀жба*, слн. (заст.) drážba «тс.»; — пов'язане з *дорогúй*; утворене, можливо, за зразком ч. слц. dražba, пов'язаного з drahý «дорогий», що відповідає укр. *дорогúй*. — Holub—Kop. 106. — Див. ще **дорогúй.**

[**доро́та**] «товста кишка (зокрема, свині)» Ж, [*доро́тна*] (у виразі *д. кишка*) ВеНЗн; — запозичення з західнослов'янських мов; п. [dorota] «свиняча товста кишка, вживана для приготування ковбаси», [dorka] «тс.», ч. dorota «ковбаса, начинена кров'ю або кашею», слц. dorka «ліверна ковбаса» виникли з жіночого імені Dorota, що відповідає чоловічому Dorotej, Doroteus, укр. *Дорофíй*; до вживання особових імен на позначення нутрощів тварин та їжі з них пор. п. maciek «свиняча тонка кишка, вживана для приготування ковбаси» (із зменшувальної форми до чоловічого імені Maciej, Mateusz), ч. [kateřina] «ковбаса з товстої кишки», [barbora] «тс.», [martin] «ковбаса з шлунка» і под. — Brückner 94, 317; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 138. — Див. ще **Дорофíй.**

Дорофíй, *Дороте́й*, *Дорохте́й*, *До́рош*, *Дорошéнко* Пі, *дорошенкі́вщина*

(іст.), *Дороте́я*, *Дорóта*, *Дóра*, ст. *Дорофѣи* (1473); — р. *Дорофе́й*, бр. *Дарафе́й*, др. *Доровей*, п. ч. Dorota, слц. Dorotej, болг. *Дороте́й*, схв. Dorotej, Doroteuš, слн. Doroteja, стсл. **Дороѳѣи**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. Δωρόθεος утворене з основ іменників δῶρον «дар», що відповідає псл. darъ, укр. *дар*, і θεός «бог», спорідненого з псл. dьnь, укр. *день;* загальне первісне значення імені — «дарований богом» (пор. відповідне укр. *Богда́н*). — Сл. вл. імен 208; Петровский 99. — Див. ще **дар, день.** — Пор. **Фе́дір.**

[**дорш**] (іхт.) «навага; страва з неї» Я; — р. *дорш* «тріска», п. dorsz «тріска; м'ясо тріски», вл. dorš «тріска»; — через посередництво польської та німецької мов (н. Dorsch «тріска, навага») запозичене з давньоісландської; діслів. Þorskr «тс.» споріднене з н. dorren «сохнути, в'янути», dürr «сухий» (назва риби зумовлена, очевидно, тим, що її в'ялили); не виключена також можливість зв'язку з укр. *тріска́*. — Горяев 95; Sł. wyr. obcych 158; Kluge—Mitzka 139. — Пор. **тріска́.**

доса́да «незадоволення, смуток», [*доса́дник*] «той, хто досаджає» Ж, *доса́дливий*, *доса́дний*, *доса́дувати*, [*доса́джувати*] Я, *досажда́ти;* — р. болг. *доса́да*, др. *досада*, схв. *дȍсада* «нудьга», стсл. **досада** «огуда, ганьба, образа»; — префіксальне утворення, пов'язане з дієслівним коренем *сад-* (з псл. saditi «садити»); до семантики пор. [*долега́ти*] «дошкуляти, допікати; наполягати», н. zusetzen «досаждати»; зіставлялося також з дінд. śādra «страждання, біль, горе», гр. κήδος «журба», гот. hatis «ненависть» (Горяев Доп. 11). — Булаховский Труды ИРЯ I 173; Фасмер I 531; БЕР I 414; Младенов 147; ЭССЯ 5, 80—81. — Див. ще **до**[1], **сад.** — Пор. **надсади́ти.**

до́свід, *досві́дченість*, [*досві́дчення*] «переконання», *до́свідний* «заснований на досвіді», *досві́дний* «досвідчений», [*досві́дчáний*] «тс.» Ж, *досві́дчений*, [*досві́дити*] «зазнати, переконатися», [*досві́дчити*] «тс.» Г, Ж, [*досві́дчáти*] «свідчити; узнавати; доводити», [*досві́дчáтися*] «посилатися на чиє-небудь свідчення; переконуватися», [*досві́дчитися*] «переконатися, дізнатися», *недо́свід*, *недосві́дний*, ст. *досвѣдчати* «підтверджувати доказами (XIV ст.); випробовувати, дізнаватися (XVI ст.)», *досвядчити* «підтвердити» (XVI ст.); — бр. *досве́дчаны* «досвідчений»; — очевидно, є зворотним утворенням від запозиченого з польської мови *досві́чений (досві́дчити);* п. doświadczony пов'язане з дієсловом doświadczyć (пор. вл. doswědčować «засвідчувати»), що є префіксальним утворенням від świadek «свідок» (первісно «знаючий»), похідного від wiedzieć «знати, відати», яке відповідає укр. *ві́дати*. — Brückner 535; Sł. prasł. IV 149. — Див. ще **до**[1], **ві́дати.** — Пор. **свідок.**

[**досві́дки**] «до побачення» Я; — очевидно, пов'язане з р. *до свида́ния*, де *свида́ние* є префіксальним утворенням від дієслова *ви́деть*, що відповідає укр. *ви́діти*. — Див. ще **до**[1], **вид.**

до́сить «достатньо; багато; [задоволення] Я», *доси́та* «до повної ситості, до повного задоволення», [*до сити*] Ж, *задо́сить* «цілком достатньо», *предо́сить* «тс.»; — р. [*до́сыть*] «доволі, достатньо», *до́сы́та* «до ситості», [*до́сы́ти*] «тс.», бр. *до́сыць* «достатньо», др. [*досыти*] «до ситості; досить», п. dosyć «доволі, достатньо», ч. слц. dosyta «до ситості; достатньо», вл. dosyta, болг. *до́сита*, схв. *дȍсита*, стсл. **до сыти** «тс.»; — псл. do syti «до ситості», сполучення прийменника do «до» та род. в. іменника syt̨ь «ситість», пов'язаного з sytъ «ситий»; до розвитку значення пор. лат. satur «ситий» : satis «досить, доволі». — Фасмер I 532; Sławski I 157—158; Brückner 94; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Bezlaj ESSJ I 108—109; ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 102—108. — Див. ще **до**[1], **си́тий.**

до́сі, [*до́си*] Ж, Я; — очевидно, виникло з словосполучення *до сеѣ поры* чи *до сеѣ добы*. — Див. ще **до**[1], **сей.** — Пор. **до́ки, до́ти.**

[**до́сіль**] «досі», [*доселішній*] «дотепершній» Ж; — р. *досе́ль*, *досе́ле*, бр. [*до́сыль*, *досы́ля*, *до́сюль*, *дасю́ль*], др. *доселѣ* «до цього часу», п. [dosiela], ч. [dosel], слц. dosial', нл. [dosal], схв. *дȍ*

селе, *дȍслē*, слн. dosléj, doslê, стсл. **досел҃ѣ**, **досели**; — псл. doselě, результат злиття прийменника do «до», вказівного займенника se «це» і частки lě (чи вказівного прислівника selě). — Шанский ЭСРЯ I 5, 172; Фасмер I 531; ЭССЯ 5, 81. — Див. ще **до**[1], **ле**, **сей**. — Пор. **дóкіль**.

досконáлий, [*доконáлий*] Ж, *досконáльний*, [*досконáнний* Ж, *досконáльство* Ж], *удосконáлення*, *удосконáлити*, *удосконáлювач*, ст. *досконалый* «довершений; цілковитий; чудовий» (XVI ст.); — р. *досконáльный* «справжній, точний», бр. *дасканáлы* «довершений; детальний»; — запозичення з польської мови; п. doskonały «прекрасний, ідеальний», як і ч. слц. dokonalý «довершений», нл. dokonały «тс.», є префіксальним утворенням від дієслова псл. konati «закінчити, виконати», що відповідає укр. *конáти*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений». — Москаленко УІЛ 31; Шанский ЭСРЯ I 5, 173; Sławski I 157; Brückner 252. — Див. ще **до**[1], **з**[3], **конáти**.

[**доскýка**] «скука» Я; — результат контамінації слів *докýка* та *скýка*. — Див. ще **до**[1], **кýчити**, **скýка**.

доскýла, *доскýлити*, *доскýлювати* — див. **дошкýлúти**.

дóслід, *дослíдження*, *дослíдник*, *дослíдництво*, *дóслідний*, *дослíдний*, *дослíдничий*, *дослíдницький*, *дослíдчий*, *дослідúти*, *дослíджувати*, *дослíдувати* (юр.), *піддóслідний*; — р. [*дослéд*] «ходіння слідом», бр. *дóслед* «дослід», п. dośledzenie «тс.», dośledzić «дослідити», вл. doslědźić «тс.»; — префіксальне утворення від *слідúти*, пов'язаного із *слід*; можливо, є калькою р. *исслéдование*, *исслéдовать* чи п. dośledzenie, які, в свою чергу, відповідають словотворчій моделі фр. investigation, що походить від лат. invest**ī**gātio «тс.», пов'язаного з лат. invest**ī**gāre «досліджувати, відшукувати по слідах», утвореним з префікса in- «на-, в-» і основи іменника vest**ī**gium «слід». — Див. ще **до**[1], **слід**.

[**досóвкатися**] «доплентатися, добратися»; — експресивний варіант до дієслова *досóватися*, префіксального утворення від *сóватися*. — Див. ще **до**[1], **сóвáти**. — Пор. **сóвгатися**, **сóвдати**.

[**доспинóвуватися**] «добиватися перемоги в суперечці, обстоювати свою думку, доводити» Ме; — очевидно, експресивне утворення на основі дієслова [*допинáтися*] «дотягатися, домагатися чогось», що є префіксальним утворенням від *пнýтися*. — Див. ще **до**[1], **п'ясти́**.

дóспíх — див. **спíти**.

[**дóста**] «досить, доволі», [*дост* ВеБ, *пóдост*] «тс.»; — бр. *досць*, п. dość, ч. dost, dosti, слц. dost', заст. [dostil, вл. нл. dosć, полаб. düst, болг. м. *дóста*, схв. *дȍста*, заст. dost, dosti, слн. dôsti; — не зовсім ясне; найімовірніше, пов'язане з *дóсить*, *досúта*, де кореневий голосний міг зникнути, зокрема, під впливом слова dostatí «вистачити» (Sławski I 158, проти БЕР I 415); реконструюється також псл. *do sъti, аналогічне do syti, де *sъtь і sytь мають бути однокореневими словами з різними ступенями чергування голосного (ЭССЯ 5, 86—87; Zubatý St. a čl. I 1, 105—107); менш переконлива реконструкція псл. *do sti, де *sti пов'язувалося з ie. *əs- (s-) «бути» і зіставлялося з ав. aiwištiš «вивчення (святого письма), літургічне читання», upa-stiš «мешкання», лит. ap-stùs «рясний, багатий» (Zubatý тж). — Iljinskij AfSlPh 28, 460; Machek ESJČ 123; Holub—Lyer 139; Holub—Kop. 103; Младенов 148. — Див. ще **до**[1], **сúтий**. — Пор. **дóсить**.

дóсталь «доволі, достатньо», *недóсталь*, *удóсталь*, ст. *досталь* «решта, залишок» (XVI ст.); — р. [*дóсталь*] «залишок», [*вдóсталь*] «зовсім, до кінця», бр. [*дóсталь*] «тс.», др. *досталь* «зовсім», *достоль* «тс.»; — похідне утворення від псл. dostati «вистачити, залишитися». — Див. ще **достáток**.

[**достарчáти**] «доставляти, постачати», [*достáрчити*], ст. *достарчити* «тс.» (XVIII ст.); — бр. [*достарчáць*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. dostarczać є префіксальним похідним від starczać, starczyć «вистачати» (засвідчене з XVI ст.), що виникло внаслідок дисиміляції з statczyć «тс.», похідного від statek «стан, власність», пов'язаного з псл. stati «стояння», stati «стояти». — Brückner 514. — Див. ще **стáти**.

доста́ток, *доста́ча*, *достача́ння* «постачання», *доста́тком* (присл.), *доста́тній*, [*достато́чний* Ж, *доста́тковатий* Я], *достача́ти*, *доста́чити*, [*достаткува́ти* Ж, *доста́тчити* Ж], *недоста́тність*, *недоста́ток*, *недоста́ча*, *подоста́ток*, *подоста́тком* (присл.), *удоста́чу*, ст. *достатокъ* «велика кількість, багатство» (XVI ст.), *достаточний* (XV ст.), *достатный* (XVII ст.); — р. *доста́ток*, бр. *доста́так*, др. *достати* «вистачити, залишитися», п. ч. dostatek, слц. dostatok, вл. dostatk, болг. *доста́тъчен*, м. *достаточен;* — псл. *dostatъkъ, похідне від dostati «вистачити», первісно «достояти (до відповідного моменту)». — Шанский ЭСРЯ I 5, 173; ЭССЯ 5, 84—85. — Див. ще **до**[1], **ста́ти.** — Пор. **дістáти.**

достеме́нний «справжній, дійсний», *дестеменісінький* «точно такий», [*достéмено*] «саме так, точно так», [*достоме́нно*] «тс.», *стеме́нний* «дуже схожий», *стеменісінький* «тс.», *стеме́нно* «саме так, точно так», *стеменісінько* «тс.»; — очевидно, утворено від прислівника *достоме́нно* <**достоіме́нно*, що походить від *іме́нно* «саме (так)» (пов'язане з *ім'я́*, пор. також р. *и́менно* «тс.»), ускладненого підсилювальним формантом *досто-*. — Див. ще **до́сто-**[1], **ім'я́.**

до́сто-[1] (перша частина складних прикметників типу *достовірний*, *достопа́м'ятний*, має значення «достойний чогонебудь» або підсилює значення другої частини), ст. *досто(чесний)* (XVII ст.); — р. др. болг. схв. *досто-*, стсл. **досто-**; — з'явилося в старослов'янській мові з **достоинъ** внаслідок калькування грецьких складних слів з першою частиною ἀξιο- «достойно-», пов'язаною з ἄξιος «достойний»: стсл. **достосла́вьнъ** (гр. ἀξιόπαινος), цсл. **достовѣ́рьнъ** (гр. ἀξιόπιστος), цсл. **достодивьнъ** (гр. ἀξιοθαύμαστος) і под.; пор. також паралельні стсл. **достойновѣ́рьнъ** і цсл. **достовѣ́рьнъ**, цсл. **достойнохва́льнъ** і **достохва́льнъ** та ін.; менш обгрунтована думка про те, що *досто-* походить з *до́ста* (БЕР I 415), оскільки у старослов'янській мові прислівник *доста* не засвідчений. — Див. ще **достóйний.**

досто-[2] (перша частина складних прислівників типу *достобі́са*, *достоли́ха*); — результат афективного ускладнення виразів типу *до біса*, *до лиха*, можливо, за допомогою слова *сто* (пор. *сто чортів* і под.).

достóйний, *достóїнство* «позитивна якість; гідність, [посада, звання]» Я, *достóйник* (заст.) «особа, що займає високу посаду, має високе звання» Я, *достóйність*, *удостóїти;* — р. *достóйный*, бр. *достóйны*, др. *достоиныи*, п. вл. нл. dostojny, ч. důstojný, слц. dôstojný, болг. *достóен*, м. *достоен*, схв. *дòстōјан*, слн. dostójen, стсл. **достоинъ**; — пов'язане з псл. dostojati, dostati «вистачати, бути достатнім» з дальшим розвитком значень «бути відповідним, придатним, гідним»; пор. др. *достоино есть* «годиться», п. ст. dostojno (jest) «тс.», ч. ст. dostati «бути гідним, заслужити», схв. *дòстојати* «виявитися гідним». — Sławski I 157; Brückner 94; БЕР I 415; Младенов 148; ЭССЯ 5, 85—86; Zubatý St. a čl. I 1, 104—105. — Див. ще **доста́ток.**

[**достóта**] «якість, властивість, характерна ознака; перевага» Ж, [*достóтний*] «благородний» Ж; — неясне.

достóту «точно, саме так, достеменно», [*достóтку*, *довстóтку*, *достóку*, *достóтне*] «тс.» Ж, [*достóтній*] «саме такий, цілком подібний»; — очевидно, результат стягнення і видозміни виразу **до істоти* «саме так»; пор. [*істóтне*] «точно так», [*істóтний*] «саме такий, дійсний, справжній». — Див. ще **до**[1], **істóта.**

дота́ція; — р. болг. *дота́ция*, бр. *дата́цыя*, п. dotacja, ч. dotace, слц. dotácia, вл. dotacija, м. схв. *дота́ција*, слн. dotácija; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. dotation «дар, внесок», нім. Dotatión «дар, визначені комусь прибутки» походять від слат. dōtātio «дар», утвореного від лат. dōtāre «давати, дарувати», пов'язаного з dāre «давати», що відповідає псл. dati, укр. *да́ти*. — CIC 226; Kopaliński 233; Holub—Lyer 139; Dauzat 255; Walde—Hofm. I 360—362. — Див. ще **да́ти.**

до́теп «жарт», [*дотéпа*] «здібність, здатність» Пі, *дотéпник*, *дотéпний*, [*дотéпувати*] Ж, *недотéпа*, [*недотúпа*] Бі,

[*нестéпний*] «недотепний», [*удотéпленний*] «здібний, талановитий» Нед; — р. *недотёпа* (з укр. ?); — очевидно, походить від псл. dotьrьpъ «дотичний, вникливий», пов'язаного з tĕrati (<*toip-) «трясти; бити», збереженим в укр. *тíпáти*, і з tipati «ударяти, дотикати», до якого зводиться ч. vtip «жарт, спритність», důvtip, слц. vtip, dôvtip «тс.»; відношення сюди ч. stíbat «встромляти» (Machek ESJČ 577, 703) неясне. — Матвеева-Исаева УЗ ЛГПИ 92, 100—101; Брандт РФВ 24, 195; Sławski I 158. — Пор. **до́втіп.**

до́ти «до того часу», [*подóти*] «до того місця» Ме; — очевидно, результат еліпсації і злиття словосполучення **до ты(ѣ) поры (добы)*, до складу якого входить прийменник *до* і вказівний займенник *тъ(и)* «той» у формі род. в. одн. жін. р. — Див. ще **до**[1], **той.** — Пор. **до́ки.**

[**дотихчасóвий**] «минулий, досьогочасний» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dotychczasowy, як і вл. dotychčasny «тс.», виникло на основі словосполучення do tych czasów «до цих часів», компоненти якого відповідають укр. *до*, *той*, *час*. — Желех. I 202. — Див. ще **до**[1], **той, час.**

[**дóтіль**] «до того часу», [*дóтиль* Ж, *дóтля*, *дóтіля* Ж, *дóтоль* Ж] «тс.», ст. *дотуль* (XV ст.); — р. [*дотóле*, *дóтуль*, *дотель*], бр. *датýль*, др. *дотолѣ*, п. [dotyla, dotela], слц. dotiaľ, нл. ст. dotul, схв. *дȍтлē*, *дȍтолē*, слн. dotlêj, стсл. **дотолѣ** «тс.»; — псл. dotolě; виникло з прийменника do «до» і прислівника tolě «стільки», пов'язаного з займенником toli «такий великий», утвореним з займенникових основ t(o)- «той» і l(i). — Шанский ЭСРЯ I 5, 179; ЭССЯ 5, 87. — Див. ще **до**[1], **ле, той.** — Пор. **тíльки.**

дотлá — див. **тло.**

[**дотýматися**] «додуматися» Мо, [*дотýмкати*] «тс.; збагнути, зрозуміти» Ва; — неясне; можливо, результат контамінації дієслова *додýматися* і іменника [*тумá*] «обман, одурманення, заслiплення» або *тумáк* «штовхан».

доха́[1] «вид кожуха з хутряним верхом», заст. *дáха* «тс.»; — р. *доха́*, *даха́*, бр. *даха́*, слц. dacha «тс.»; — запозичення з монгольських мов; пор. калм. daχ *«кожух вовною назовні»*, монг. daqu «тс.», бур. daχa, daχu «хутряний верхній одяг». — Фасмер I 485, 532; Ramstedt 72.

до́ха[2] «місце збору (сектантів)» Я; — неясне.

дохан — див. **догáн.**

до́хнути «гинути, здихати», [*дох*] «падіж» Я, [*дохли́на*, *дохля́ка* Я], *дохля́тина*, *дóхлий;* — р. *дóхнуть*, бр. *дóхнуць*, др. *дъхнути*, п. (z)dechnąć, слц. dochnúť; — зворотне утворення від *здóхнути*, псл. izdъxnǫti букв. «видихнути (повітря, умираючи)». — Див. ще **ди́хати, здóхнути, зітха́ти.**

[**дохра́патися**] «дійти, дістатися, доступитися» Ж, [*дохря́патися*] «тс.» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dochrapać się «насилу дійти» пов'язане з chrapać «хропіти, сапати», спорідненим з укр. *хропíти*, і первісно означало «дійти, важко дихаючи». — Див. ще **до**[1], **хропíти.**

доце́нт, *доцентýра;* — р. болг. м. *доце́нт*, бр. *дацэ́нт*, п. ч. слц. вл. docent, слн. docènt, схв. *дȍцент;* — запозичення з німецької мови; нім. Dozént походить від лат. docēns, docentis «той, хто навчає», дієприкметника від doceo, docēre «учити, пояснювати», спорідненого з гр. δοκέω «вважаю, думаю», стсл. **дѣсити** «знаходити», укр. *судóсити* «зустріти». — CIC 226; Kopaliński 228; Walde—Hofm. I 331. — Див. ще **судóсити.** — Пор. **до́ктор.**

[**доцигони́ти**] «догнати» ВеУг; — афективне утворення, можливо, пов'язане з дієсловами [*догóнити*] і *цигáнити*.

до́чка́, *до́ня*, *до́нька́*, *до́ця*, [*доч*, *до́чер*, *дочу́хна*], *до́ньчин*, *дочíрній*, *до́ччин*, *пáдчерка*, *пáдчірка*, *удочери́ти*, *удочеря́ти;* — р. *дочь*, бр. *дачка́*, др. *дъчи*, п. córka, ст. córa, ч. dcera, ст. tci, слц. dcéra, болг. *дъщеря́*, [*дъщи*], м. *ќерка*, схв. *кћȗ*, слн. hčí, стсл. **дъщи;** — псл. *dъkti, род. в. *dъktere; — споріднене з лит. duktē «дочка», прус. duckti, дінд. duhitā́, ав. dugədar-, гот. daúhtar, нвн. Tochter, гр. θυγάτηρ, вірм. dustr, тох. A ckācar, B tkācer; ie. *dhughəter-; питання про зв'язок цієї назви з дієсловом, що означає «доїти; годувати

груддю» (пор. дінд. duhitā: duh- «доїти», ie. *dheugh-) остаточно не розв'язане.— Бурячок 36—39; Критенко Вступ 504, 540; Трубачев Терм. родства 54—58; Шанский ЭСРЯ I 5, 180—181; Фасмер—Трубачев I 533; Sławski I 107—108; Brückner 66—67; Machek ESJČ 112; БЕР I 467; Skok II 71; Bezlaj ESSJ I 192; ЭССЯ 5, 178—179; Bern. I 243—244; Mikl. EW 55; Trautmann 62; Топоров 387—388; Fraenkel 110; Pokorny 277.

[**дошатри́тися**] «натрапити на слід» Ж;— префіксальна форма запозиченого з польської мови дієслова; п. szatrzyć «догадуватися, пізнавати, бачити», szatrać «пригадувати, пам'ятати», споріднене з ч. šetřiti «берегти, заощаджувати; (ст.) дивитися, спостерігати; опікуватися», слц. šatriť «дивитися, спостерігати», зіставляється з лит. skatýtis «оглядатися, зважати», лтс. skatīt «дивитися, уважно проглядати» (Machek ESJČ 606) або виводиться від ір. *xšatraya-, пов'язаного з ав. xšaθra- «влада, панування; царство, володіння» (Трубачев Этимология 1965, 52—53).

[**дошéльпатися**] «добитися толку» Я;— неясне; очевидно, пов'язане з *шолóпати* «ритися, перебирати», *розшолóпати* «зміркувати, зрозуміти, втямити» (див.).

[**доши́мрати**] «докопатися, дізнатися, догадатися», [*доши́мратися*] «тс.» Ж;— афективне утворення.

до́шка[1], [*до́щка*] «полиця (у плузі)» ДзАтл II, [*дощи́на*] Ж, *дощáник*, *до́щечка*, *дощáний*, *дощáтий*, [*дишковúй*] Я;— р. *до́ска*, [*цка*], бр. *до́ска*, др. *дъска*, п. deska, ст. cka, ч. deska, [deška], ст. dska, dešťka, слц. doska, нл. cka, болг. *дъскá*, схв. *дàска*, ст. *ска*, *цка*, слн. deskà, dáska, стсл. **дъска**;— псл. dъska, dъsčьka (<*dъsk-ьka), запозичене в праслов'янську мову з латинської, очевидно, через германське посередництво; снідерл. disk «блюдо, стіл», дангл. disc, двн. tisk «тс.», нвн. Tisch «стіл» (спочатку «стіл як дерев'яна плита») походять від лат. discus «круг, блюдо», яке виводиться з гр. δίσκος «диск, круг, блюдо», похідного від дієслова δικεῖν «кидати», етимологічно неясного; голосний **ъ** у псл. dъska замість **ь** < **і** відбиває непалатальне германське di; думка про безпосереднє запозичення з народної латині (Kiparsky GLG 112; van Wijk Slavia 15, 232; Sławski I 144—145), як і з грецької мови (Преобр. I 192; Брандт РФВ 18, 30), неприйнятна.— Критенко Вступ 532; Шанский ЭСРЯ I 5, 172—173; Фасмер I 532; Филин Образ. яз. 168; Brückner 88; Machek ESJČ 115; БЕР I 466; Bezlaj ESSJ I 98; ЭССЯ 5, 184; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 61—63; Stender-Petersen 500; Bern. I 246; Kluge—Mitzka 779—780.— Пор. **диск**.

[**до́шка**[2]] «огорожа» Я;— результат видозміни значення слова *до́шка* «плоский кусок дерева», зумовленої застосуванням дощок при спорудженні огорож.— Див. ще **до́шка**[1].

дошку́ли́ти «дійняти, допекти, датися взнаки» УРС, Ж, *дошкуля́ти*, [*доску́лити*, *доску́лювати*] «тс.» Ж, *дошку́льний* УРС, Г, [*дошку́лький*], [*доску́ла*] «докучання, сильний неспокій, біда» Ж;— похідні утворення від іменника *ску́ла* «нарив, болячка»; зміна **ск** > **шк**, як у *скло* > *шкло*, *скребти́* > *шкребти́* та ін.— Див. ще **ску́ла**.

[**дошку́ркий**] «болючий, дошкульний»;— результат видозміни форми [*дошку́лький*] «тс.» під впливом слова *шку́р(к)а*.— Див. ще **дошку́ли́ти**.

дощ, [*дож* Л, *дождж* Л, *дорщ*, *дищ* Кур], [*дождже́ник*] (зоол.) «дощовий черв'як», [*дощáвиця*] «дощова вода» ЛексПол, *дощі́вка* «тс.», *дощовúця* «дощ», [*дощівни́к*] «плащ від дощу», *дощовúк* «тс.; гриб Lycoperdon; дощовий черв'як», *дощува́ння*, [*дощáний*, *дощевúй* Ж, *дощúстий*], *дощовúй*, *дощовúтий*, *дощува́льний*, [*дощува́тий*], *дощи́ти*, *дощува́ти*, [*бездо́жжа*, *бездощів'я*];— р. *дождь*, бр. *дождж*, др. *дъждь*, п. deszcz, ст. deždž, ч. dešť, ст. dešč, слц. dažď, [dožd], вл. dešć, нл. de(j)šć, полаб. dâzd, болг. *дъжд*, м. *дожд*, схв. *дȁжд*, *дâжд*, слн. dèž, [deždž], стсл. **дъждь**;— псл. *dъždžь, можливо, з давнішого *dъzdjь;— дальші зв'язки точно не встановлені; більшість дослідників (Trubeckoj ZfSlPh 4, 62—64; Vaillant RÉS 7, 112—113; Мейе ОЯ 107; Sławski I 145; Specht 16; Po-

korny 185, 227) схиляється до припущення, що це давній композит *dus-dju- «поганий день», утворений з пейоративного префікса ie. *dus- (пор. ав. duš-, дінд. duṣ-, dur- «погано», гот. tuz-, гр. δυσ- «не-, недо-») і кореня *dju- (djeu-, dei-eu-) «день, світло, небо» (пор. ав. dyav «небо», дінд. dyu-, dyauṣ «тс.», гр. εὔδιος «тихий, ясний», εὐδία «ясна погода»); зіставлялося також (Bern. I 248; Младенов 115; Преобр. I 188) з дісл. dust «пил», снн. dust, нвн. Dust «тс.», dusel «мряка», норв. dusk-regn «дрібний дощ», dysja «дрібно сіятися» (з ie. *dusk-i̯o-, *dust-i̯o-); пов'язувалося ще з лит. duzgė̃ti «дзижчати, гудіти» (Brückner 88; Kořínek 132—133; ЭССЯ 5, 195—197) або з дперс. *duž- «доїти» (Абаев ИЭСОЯ I 372). — Булаховський Пит. походж. 64; Критенко Вступ 550; Фасмер—Трубачев I 521—522; Machek ESJČ 116; Skok I 385—386; Bezlaj ESSJ I 100; Мартынов Язык 48.

[**дощáду**] «до кінця, зовсім, остаточно» Ж, [*до-нáщаду* Ж, *до-нáщадку* Ж, *доощáдку*] «тс.»; — прислівникове утворення, до складу якого входить основа *щад* «потомство» (пор. [*щадок*], *нащáдок*); очевидно, було підтримане в західних говорах впливом з боку п. ст. do szczędu «дощенту» (первісно «до потомства»). — Brückner 542. — Див. ще **чáдо, щáдок.** — Пор. **дощéнту.**

дощéнту «остаточно, до кінця», [*дощéти*] «тс.», ст. *дощети* (XVII ст.), *дощету* (1627); — запозичення з польської мови; п. ст. do szczętu «до кінця, остаточно», замість ст. do szczędu «тс.», виникло з форми do szczątku < do szcządku, яке первісно означало «до потомства». — Булаховський Нариси 31; Brückner 542. — Пор. **дощáду, ущéнт.**

[**до-щéрця**] «до дна, без залишку, до кінця»; — результат видозміни форми [*до-щúрця*] «тс.» під впливом прислівника *ущéрть*. — Див. ще **ущéрть, щúрéць**[1].

[**дощíвка**] (зоол.) «зелена жабка, древесниця, Hyla arborea» ВеНЗн; — похідне утворення від *дощ*; назва семантично мотивується народною прикметою, за якою стрекотання цих жаб віщує дощ. — Верхратський НЗн 24. — Див. ще **дощ.**

драб[1] (заст.) «озброєний слуга, піхотинець Ж; бідняк, жебрак; негідник, волоцюга», [*драбáня, драбúха, драбня́* (зб.), *драбу́га, драбю́га*] Ж, [*драбський*] Я, Ж, ст. *драбъ* «піхотинець (XVI ст.); зброєносець (XVII ст.)»; — запозичення з польської мови; п. drab «нероба, волоцюга», ст. «піший солдат; слуга», як і слц. dráb «ландскнехт, наймит; кат, стражник», вл. drab(ar) «вершник», походить від ч. dráb «розбишака, (ст.) піший воїн, стражник», яке виникло, очевидно, в результаті скорочення форми ч. ст. drabant «солдат особистої охорони шляхтича», що зводиться до нім. Drabánt, Trabánt «тс.», етимологічно неясного. — Шелудько 30; Richhardt 8, 43; Sławski I 160; Brückner 95; Machek ESJČ 124—125. — Див. ще **драбáнт.**

[**драб**[2]] (бот.) «фіалка піщана, Viola arenaria L.»; — очевидно, результат перенесення назви *драб* «бідняк, волоцюга» (пор. близьку семантику інших назв різних відмін цієї рослини: укр. *сиріткu*, п. sierotki, ч. pětbolesti, схв. *бос-игологлав, сирота, сиротица, хрома љубица* («крива фіалка»), *удовица*, р. *сороконедужная*); мотивація перенесення назви неясна. — Див. ще **драб**[1].

драбáнт «солдат особистої охорони», ст. *драбанти, драбантовали* «подорожували» (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. drabant, trabant «піхотинець», можливо, через чеське посередництво (ч. слц. drabant, схв. [*грабан(а)т, барабан(а)т*], слн. drabant, grabant «тс.») запозичено з німецької; ранне нвн. Drabánt «піхотинець», нвн. Trabánt «охоронець, військовий слуга» виводять з свн. drab, trab «рись», traben, draben «бігти риссю», нвн. Trab «загал маршируючих» (Vortrab, Nachtrab) (Bern. I 218—219; Фасмер I 533; Brückner 95); цьому суперечить вказівка (Kluge—Mitzka 785; Paul DWb II 620) на походження слова з території Чехії, де воно спочатку означало гуситських воїнів; існує припущення (Mikl. EW 49; Lokotsch 39) про зв'язок слова через посередництво рум. daraban з перс. därbän «вартовий» (з перс. där «двері» і bān «захисник, володар»); пор. тур. derbeder «бродяга, блукач». — CIC 226; Sławski

I 160.— Machek ESJČ 125.— Пор. **драб**[1].

[**драби**] «другі коноплі» ВеНЗн; — неясне.— Пор. **дрúги.**

драбина, [*дрáба*] Я, *драбкú* «драбини у возі», *драбинáк* «віз із драбинами», [*драбинчáк* Я, *драбáстий*], *драбинáстий*, *драбúнний*, *драбúнчáстий*, *драбинáстий*, [*драбнúй*] Ж, *драбчáстий*, ст. *драбина* (1624), *на драбинчастомъ* (XVII ст.);— р. [*дрябы*] «віз для снопів», бр. *драбíна*, [*драбы*] «драбини у возі», п. drabina «драбина, сходи», [drab', drab, drabka], ч. [drabina], слц. drabina «тс.»;— псл. drabь, drabina;— очевидно, споріднене з свн. trappe, treppe «сходи», нвн. Trappe, Treppe «тс.», англ. trap «пастка», як спільне звуконаслідувальне утворення (пор. нім. trappen «тупати, важко йти», лит. drebėti «трястися, тремтіти»); менш переконливе об'єднання (ЭССЯ 5, 100—101) з вл. draby «одяг; лахміття», зіставлення (Brückner 94—95) з лит. dárbas «робота», а також припущення (Karłowicz SWO 129; Шелудько 30) про запозичення з німецької мови; безпідставним є твердження (Witkowski SO 1970/2, 208; Brückner 94) про запозичення української форми з польської мови.— Дзендзелівський УЗЛП 52—53; Фасмер I 545; Sławski I 160; Machek ESJČ 105; Sł. prasł. IV 201—203; Bern. I 219; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 789—790.— Пор. **трап.**

дрáга[1] «землечерпальний агрегат», *дрáгер* «робітник на дразі», *драгíрувати* «добувати драгою; поглиблювати драгою»;— р. бр. болг. *дрáга*, п. draga «драга; вид якоря», м. *драг* «довга палиця, багор», схв. *дрàгер* «волочильна сітка, трал, землечерпалка»;— запозичено з англійської мови через французьку (фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина», початково «сітка», dragueur «механік на землечерпалці, тральщик») і російську; англ. drag «сітка, гачок, борона, землечерпалка», to drag тягти, волочити, чистити» споріднене з дангл. днн. dragan «тягти», дфриз. draga, drega, дісл. traga «тс.», двн. tragan «нести», свн. нвн. tragen «тс.», а також, можливо, з псл. *dorga «дорога», укр. *дорóга.*— CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 181; Kopaliński 234; РЧДБЕ 214; Bern. I 212, 228; Klein 480, 481, 484; Bloch 232; Dauzat 256; Pokorny 257.— Пор. **дорóга.**

[**дрáга**[2]] «пристрій для відтягування кіньми полови і битої соломи від молотарки» Ме;— запозичення з молдавської мови; молд. *дрáгэ* «тс.; трал» походить від фр. drague «черпак, трал, землечерпальна машина, волочильна сітка».— Див. ще **дрáга**[1].

[**дрáгаль**] «сволок» ДзАтл II, [*дрáгар*, *ґрáґар*, *ґрéґар*] «тс.» тж, ст. *драґаръ* (XVII ст.);— запозичення з німецької мови; нвн. Träger «балка, брус; носій» пов'язане з tragen «нести», двн. tragan «тс.», спорідненим з дісл. draga «тягти».— Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 125—126; Kluge—Mitzka 786.— Див. ще **дрáга**[1].— Пор. **драгíль**[1].

драгвá «трясовина, болото; [холодець ЛексПол]», [*драґанéць*] «холодець» ДзАтл I, [*драглинá*] «трясовина», *драглí* «холодець, застигла маса», [*драгнó*] «трясовина», *драговинá*, [*дрегвá*] «тс.», [*дреглі*] «драглі», [*дрогвá*] «тс.» ЛексПол, [*дрягвá*] «драговина», *дряговинá* «тс.», [*драгвúнятий*] «грузький» Я, [*дрáглий*] «застиглий; грузький», *дрáглúстий* «тс.», [*драглинáстий*] «грузький», *драглювáтий*, *драглíти* «коливатися, трястися; густішати», [*дряготíти*] «тремтіти», [*дрягтíти*] «тс.»;— р. *дря́гвá* «трясовина», [*дря́гáть*] «смикати, дригати», [*дря́гáться*] «смикатися», бр. [*дрегвá*] «трясовина», п. [drahle] «драглі», [dragle] «тс.» (з укр.);— похідні утворення від псл. drę̨gati «дрижати, трястися»; назви пов'язані з тим, що болотистий грунт і холодець можуть дрижати; нор. *трясовинá — трястú;* в українських формах простежується діалектне ствердіння **р (дра-)** або поліська рефлексація **ę** як **е (дре-)**; зведення до псл. drъg- «дрижати» (ЭССЯ 5, 139) викликає сумнів; зіставлення з лит. drėgnas «вологий», drėgti «сиріти», лтс. drę̃gns «вологий», норв. dragen «тс.» (Фасмер I 536—537) позбавлене підстав.— Фасмер I 545; Куркина Этимология 1967, 137; Bern I 222; Mikl. EW 50—51.— Пор. **дрижáти.**

[**дрáги**] (с.-г.) «розпашник» Мо;— неясне.

[**драгі́ль**[1]] «візник» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [*дря́гиль*] «носій, вантажник» виводиться від гол. нн. drager «носій», пов'язаного з днн. dragan «нести», двн. tragan «тс.», дісл. draga «тягти». — Фасмер I 545; Kluge—Mitzka 786. — Пор. **дра́галь.**

[**драгі́ль**[2]] «граділь (частина плуга)» Я; — р. [*дра́гиль, дря́гиль*] «верхня частина задньої подушки у возі над віссю»; — результат видозміни форми *гряділь* «частина плуга», можливо, викликаної впливом р. *дря́гиль* «носій, вантажник», яке виводиться від гол. нн. drager «носій» (Фасмер I 545). — Див. ще **гряділь.**

[**драглі**] (бот.) «гриб Tremella mesentherica», [*дриглі*] «тс.» Mak; — результат перенесення назви *драглі* «холодець, застигла маса», очевидно, за спільною ознакою тремтливості, коливання (пор. р. *дрожа́лка* «Tremella», лат. tremella від tremulus «тремтливий»). — Див. ще **драгва́.** — Пор. **дрожа́чка, дрижа́ти.**

[**драглюва́ти**] «очищати вишні від кісточок» — результат видозміни деетимологізованої форми *дрилюва́ти* «тс.», зближеної з основою *драглі́*. — Див. ще **дриль.**

[**драголю́б**] (бот.) «вовконіг, Lycopus europaeus L.; польова м'ята, Mentha arvensis L.; шавлія лісова, Salvia nemorosa L.»; — складне утворення з двох прикметникових основ *драг-* «дорогий» і *люб(ий);* за фонетичною формою першої основи може бути запозиченням з якогось словацького або чеського діалекту чи з південнослов'янських мов (пор. схв. *драгољуб* «красоля, Tropaeolum L.; [аконіт, Aconitum napellus (L.) Murb.; щириця, Amaranthus purpurascens Otto; конвалія, Convallaria majalis L.; вовчок, Orobanche L.; любка, Platanthera bifolia Rich.]»); назва могла бути мотивована застосуванням однієї з цих трьох морфологічно близьких рослин для виготовлення «любовного» напою. — Див. ще **дорогі́й, лю́бий.**

драгома́н[1] «перекладач», ст. *Драгоманъ* (назва села, 1448); — р. [*драгома́н*], бр. *драгама́н*, п. dragoman, [drogman, drogoman] «перекладач; керівник, що володіє мовами», ч. слц. dragoman «тс.», болг. *драгома́н, драгома́нин* «старший у групі женців, робітників; перекладач у дипломатичній місії», м. *драгоман* «тс.», схв. *драгòман* «перекладач (звичайно при дипломатичному представництві)»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. δραγούμανος (δραγομανος) «перекладач», як і слат. dragumanus «тс.», походить від ар. (єг.) tarğaman (tarğuman) «перекладач», яке зводиться до ассір. targūmanu «тс.». — Макарушка 14; Kopaliński 234; Sł. wyr. obcych 158; SW I 549; Kluge—Mitzka 140; Klein 480.

[**драгоман**[2]] (бот.) «кущова рослина з шпильками, як у сосни» Ва; — неясне.

[**дража́на**] «розвора у гарбі» Мо, [*дражо́к*] «розвора у возі» Мо; — очевидно, залишок псл. *drężina, пов'язаного з drǫgъ «жердина» (пор. п. drąg «тс.», лит. drą́nga «довгий віз»); у такому разі **р** в українських формах зазнало діалектного ствердіння. — Sławski I 162; Bern. I 212.

[**дражни́к**] (бот.) «ожина, Rubus fruticosus L.» Ж, [*дразни́к*] «тс.» Ж; — похідне утворення від *дражни́ти;* назва мотивується колючістю рослини; пор. назву [*драпа́к*] «тс.», мотивовану тією ж ознакою. — Див. ще **дражни́ти.**

дражни́ти, *дразни́ти,* [*дражні́ти*] «мжичити» (про дощ) Ж, *дражли́вий, дразли́вий, передра́жник,* [*подражня́тися*] «дражнитися», *подра́знювати, подра́зливий, подра́зний, подра́знювальний, подра́знення, подра́зник, роздра́жнений;* — р. *дразни́ть, раздража́ть,* бр. *дражні́ць,* др. *раздражити, раздражати,* п. drażnić, dražnić, ч. dráždit, ст. drážiti, слц. dráždiť, нл. dražniś, болг. *дра́зня,* схв. *дра́жити,* ст. *драждити, дражджити,* слн. dražíti, drástiti «збуджувати», стсл. **раздражити**; — псл. *draziti, -dražati (<*drazjati), dražǫ (<*drazjǫ), *drazn̥b, drazniti; — можливо, пов'язане з ie. *der- «дерти, дряпати, рвати» з розширенням його нульового ступеня чергування: *draz-, як п. drasnąć «зачепити, образити»; щодо значення пор. *задира́тися* «чіплятися, дражнити», п. zadzierać się «зачіпати, дратувати»; порівнюють також з дінд. drághate «мучить» (Bern. I 220—221), dhrājati «пролітає, тягне», лтс. dragât «рвати, шарпати» (Zubatý

St. a čl. II 130), з гр. τραχύς (*dhraghus) «шорсткий; роздратований» (Machek ESJČ 94), з гол. tergen, нім. zergen «смикати, дратувати» (Scheftelowitz KZ 56, 242; Lewy KZ 52, 306; Абаев ИЭСОЯ I 197), лит. dróžti «стругати, бити», лтс. drāzt, -žu, -zu «вирізати; бити, кидати» (Agrell, Zwei Beiträge zur slavischen Lautgeschichte, Lund, 1918, 48), але ці зіставлення, як і інші, залишаються непевними. — Шанский ЭСРЯ I 5, 182; Фасмер I 534; Преобр. II 193; Sławski I 162; БЕР I 412; Skok I 431; Bezlaj ESSJ I 111; ЭССЯ 5, 104—105; Sł. prasł. IV 212—215; Варбот Sl. Wortst. 160—161; Pokorny 273—274. — Пор. **де́рти.**

[**дра́зка**] «лико з сосни; тріска, скіпка; колючка» Л, Мо, [*дра́зґа*] «колючка» ДБ V 43, [*дра́ска*] «скіпка» ЛексПол; — пов'язане з р. [*дрязг*] «бурелом, сушняк», п. drzęzg «тріска, колючка», стсл. **дрѧзга** «ліс, гай» (<пспл. drędzga); в українських формах виявляється результат діалектного стверднння **р.** — Фасмер I 546; Bern. I 222. — Пор. **дру́зки.**

дра́їти «натирати, начищати»; — бр. *дра́іць*; — запозичення з російської мови; р. *дра́ить* «чистити; (заст.) натягувати» походить від гол. draaien «крутити, точити», спорідненого з днн. thrājan, двн. drāen, нвн. drehen «повертати», гр. τείρω «тру», лат. tero, лит. trinù, псл. *tьrǫ «тс.». — Фасмер I 534; Vries NEW 131; Falk—Torp I 154. — Див. ще **те́рти.** — Пор. **дриль.**

[**дра́йка**] «здоровенна дівка» Ж; — неясне; можливо, походить від нвн. drall «здоровенний, огрядний, дебелий».

[**дра́кати**] «деркотіти» Ж, [*дре́кати*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дéркати* «тріщати».

дракóн, [*дрáк*] Ж, *дракóнячий* Я, *роздракóнити*; — р. бр. *дракóн*, п. [drak, drach], ч. слц. drak, болг. *дра́кон*, м. *дракónски*, схв. *дрàкōн*, *дрàкōн*, слн. drakóničen, заст. drakǫ̑n, стсл. **дракоунъ**, **драконъ**; — запозичене через старослов'янську мову з грецької; гр. δράκων «дракон», первісно «той, хто має гострий погляд», пов'язане з δέρκομαι «дивлюся», спорідненим з дінд. dṛ́ś- «погляд», darś- «дивитися», ав. darəsāṯ «побачити», алб. dritë «світло», гот. (ga)tarhjan «робити виразним, особливим», двн. zoraht «ясний, світлий»; форма *дрáк* походить або від п. [drak, drach] з нвн. Drache(n), або від рум. drac(ul) (Scheludko 132; Niţă-Armaş та ін. Romanoslavica 16, 84). — CIC 226; Шачский ЭСРЯ I 5, 182—183; Фасмер I 534—535; Richhardt 43; БЕР I 419; Bern. I 220; Mikl. EW 49; Frisk I 414.

дракóнівський «дуже жорстокий»; — р. *дракóновский*, бр. *дракóнаўскі*, п. drakoński, ч. drakonický, drakónský, слц. drakonický, болг. *дра́коновски*, м. *дракónски*, схв. *дрàкōнскӣ*, слн. drákonski, drákoničen; — запозичення з західноєвропейських мов; н. drakonisch, фр. draconien «тс.» походять від імені афінського законодавця Дракона, гр. Δράκων, закони якого (бл. 621 р. до н. е.) відзначалися винятковою суворістю покарань. — Фасмер I 535; Koraliński 234; Kluge—Mitzka 140.

дра́ла «бігом, геть, шасть», *д. дати* «утекти», [*дра́ли*] «заячі ноги», [*дралува́ти*] «швидко тікати» Ж; — р. [*дра́ло*] «втеча», бр. *дра́ла даць* «утекти», п. drała dać «тс.» (з укр.?); — давня іменникова форма, утворена від дієслова *дра́ти* (*дéрти*) з переносним значенням «утікати» (пор. р. *удира́ть* «тс.»). — Пор. **дри́знути.**

дра́ма, *драматúзм*, *драматизáція*, *драмóваний*, *драмовий* Пі, *драмний* Пі, *драматизува́ти*, заст. *драмува́ти* «створювати драми»; — р. бр. болг. м. схв. *дра́ма*, п. dramat, ч. вл. drama, слц. слн. dráma; — запозичення з латинської мови; лат. drāma, drāmaticus походять від гр. δρᾶμα «дія; сценічний твір», δραματικός «діючий», пов'язаних з δράω «роблю», спорідненим, очевидно, з лит. darýti «робити, творити», лтс. darît «тс.». — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 183; Фасмер I 535; Будагов Ист. слов 194—197, 207—211; Горяев 96; Kluge—Mitzka 141; Frisk I 416.

драмату́рг, *драматургія*; — р. бр. болг. м. *драматýрг*, п. ч. слц. вл. dramaturg, схв. *дрàмāтург*, слн. dramatúrg «завідуючий репертуаром»; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. dramaturge, н. Dramatúrg походять від

гр. δραματουργός «драматург», що складається з основ іменників δρᾶμα (род. в. δράματος) «дія; сценічний твір» і ἔργον «праця», спорідненого з вірм. gorc «тс.», gorcem «працювати», двн. werc «справа, робота», нвн. Werk «тс.»; н. Dramaturgie походить від гр. δραματουργία «драматичне мистецтво», пов'язаного з δραματουργός «драматург». — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 184—185; Dauzat 257; Klein 481; Frisk I 548—549. — Див. ще **дра́ма.** — Пор. **верста́т.**

[**драни́чка**] (бот.) «садова айстра китайська, Callistephus chinensis Ness.»; — неясне; можливо, пов'язане з *драни́ця* «тоненька дощечка, дранка» (за виглядом пелюсток?).

[**дрантогу́з**] «голодранець»; — складний іменник, утворений з основ іменників [*дрант*], *дра́нтя* і *гузá* «зад». — Див. ще **гузá, де́рти, дра́ти.**

драп «вид сукна»; — р. бр. *драп*, п. ч. слц. drap; — запозичення з французької чи німецької мови; н. Drap, фр. drap походять від слат. drappus «сукно», яке зводиться до гал. *drappo-, можливо, пов'язаного з дінд. drāpíḥ «полотно, одяг», лит. drãpanos «одяг, льняна білизна», лтс. drāpa «сировина, сукно», гр. δρέπω «зриваю», укр. *дра́пати.* — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 185—186; Фасмер I 535; Bern. I 220; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 141; Klein 481; Walde—Hofm. I 373. — Див. ще **дра́пати.**

[**драпа́к**] (бот.) «лісова ожина, Rubus caesius (fruticosus) L.» Ж, [*драпа́чни́к* ВеБ, ВеНЗн, *драпачи́льник* ВеБ] «тс.»; — похідні утворення від [*дра́пати*] (*дря́пати*); назви мотивуються колючістю рослин. — Див. ще **дра́пати.** — Пор. **дражни́к, дра́пач.**

[**дра́пати**] «дряпати», [*дра́пкати*] «тс.», [*драпакува́ти*] «підпушувати землю» Ме, Дз, [*драпа́чити*] «тс.» Дз, ЛЧерк, [*драпа́читись*] «ставати пухким, рихліти» ЛексПол, [*драпцюва́ти*] «тікати» Ж, [*драпани́тися*] «вилізати на щось» Ж, *драп* (виг.), [*дра́па*] «сільськогосподарське знаряддя для загладжування ріллі» Мо, Дз, [*драпа́к*] «копито (у рогатої худоби чи свині) Ж; трикутна борона з зігнутими зубцями Дз; розпушувач землі Л, ЛЧерк; віник із сухого бур'яну Ме», [*драпаки́*] «вила з двома зубцями для гною» ЛексПол, [*драпа́ч*] «культиватор, розпушувач землі; старий віник» Ж, [*драпа́чка*] «вид вишивки; знаряддя (кам'яне) для обробки льону Ж», [*дра́панка*] «вид писанки» Я, [*драпачи́на*] «бідолаха» Ж, *драпі́ка* «лихвар, грабіжник», *драпі́жник* «тс.; [нічний церковний сторож]», *драпі́жка* «обдирання; [звірятко Ж]», [*драпки́*] «плетіння з ниток, що залишилися нетканими на краю полотна» ЛексПол, [*драпчу́н*] «виткане з ганчір'я рядно» Л, [*дра́пье*] «лахміття» Бі, [*драпа́тий*] (про вишивку), *драпі́жний* «хижий», [*драпе́жний*] «тс.» Пі, [*драпце́м*] «бігом, швидко» Ж, [*дра́пці*] «тс.» Ж; — р. *дра́пать* «рвати, дряпати; тікати», бр. *дра́паць* «тс.», п. вл. drapać «шкребти», ч. drapati, слц. drapať, нл. drapaś «тс.», схв. *дра́пати* «чесати, шкребти, щипати», слн. drápati «тс.»; — псл. drapati; — споріднене з гр. δρώπτω «розбиваю, ламаю», δρώπαξ «смоляний компрес на голову для видалення волосся», δρέπω «щипаю; зриваю», лтс. drubpstala «кусочок, кришка», лит. drãpana «одяг»; ie. *drōp-, похідне від *der-/dr- «дерти». — Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Bezlaj ESSJ I 110; ЭССЯ 5, 101—102; Bern. I 220, 256; Chantraine 300. — Див. ще **де́рти.** — Пор. **дря́пати.**

[**дра́пач**] (бот.) «будяк, Carduus crispus L.» Пі; — п. drapacz «Carduus benedictus», вл. drapałka «черсак, Dipsacus L.», ч. [drapáč] «тс.», слц. drapáč «мичка сторчова, Nardus stricta L.»; — похідне утворення від *дра́пати;* назва мотивується колючістю рослини; та ж семантика і в основі латинського терміна carduus «будяк», пов'язаного з слат. careo, -ēre «дряпати, чіплятися». — Machek Jm. rostl. 225. — Див. ще **дра́пати.**

драпірува́ти, *драпува́ти*, *драпірóвка;* — р. *драпирова́ть*, бр. *драпіраваць*, п. drapować (się), [draperiować, draperować], ч. drapovati, draperovat, drapírovat, слц. drapírovať, болг. *драпи́рам*, слн. drapírati; — запозичене з німецької мови, очевидно, через посередництво російської і польської; нім. drapieren «тс.» походить від фр. draper «оббивати

сукном», утвореного від іменника drap «сукно». — Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драп.**

драпрі́ «драпіровка; портьєри на вікнах або дверях; тканина, що обтягує стіни замість шпалер», [*драпéрія*] «сукно, вживане на завіси; фалди на одязі або завісі»; — р. *драпри́*, бр. *драпры́*, п. draperia, слц. drapéria, болг. *драпéрия*, м. *драперија*, схв. *дра̀пēрија*, слн. draperíja; — запозичено з французької чи німецької мови (нім. Draperíe «тс.»), очевидно, через посередництво російської і польської; фр. draperie «виробництво сукна; суконний товар; сукно і драп, укладені в фалди» утворено від drap «сукно». — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 186; Kluge—Mitzka 141; Dauzat 257; Bloch 232. — Див. ще **драп.**

[**драпусти́н**] (бот.) «азалія, Azalea pontica L.» Пі; — очевидно, результат своєрідної гіперистичної видозміни форми [*дряпошти́н*] «дереза, Lycium barbarum L.» Л, утвореної з основ дієслова [*дра́пати*] і іменника *штани́* (див.).

[**драпча́стий**] «кульгавий; такий, що погано ступає» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*дра́пкати*] «дряпати» (зокрема, ногою по землі); пор. п. drapacz «поганий, спрацьований кінь». — Див. ще **дра́пати.**

драсіла́ — див. **дрези́ло.**

дра́тва «просмолена або навощена нитка», *дра́твиця*, [*дра́тниця* Ж, *дратов* ВеЛ], *дра́товка* «тс.», ст. *дратву* (XVI ст.); — р. бр. *дра́тва;* — запозичення з польської мови; — п. dratwa, [dratew], як і ч. dratev, ст. dratva, слц. dratva, нл. drětwa, схв. *дрѐтва*, *дрѐта*, слн. dréta, drétva, походить від свн. drāt «дріт», пов'язаного з dreheп «крутити, повертати»; в українську мову це слово пізніше було вторинно запозичене як *дріт*. — Шелудько 30; Richhardt 43; Фасмер I 535; Sławski I 161; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140; Berп. I 221. — Пор. **дріт**[1].

[**дра́твенник**] (зоол.) «жук з породи шкідників хлібних коренів» Я; — п. dratewnica «черв'як, Vernus», ч. drátovec «личинка ковалика, шкідник сільськогосподарських рослин»; — похідне утворення від *дра́тва;* назва мотивується, мабуть, зовнішньою подібністю комах до дратви чи дроту (пор. укр. *дротя́ник*, бр. *драця́нік*, рос. *про́волочный червь*, *про́волочник* та ін.). — Див. ще **дра́тва.** — Пор. **дріт**[1].

дра́ти, *дра́ка*, *дра́ло*, *дра́ля*, *дра́нець*, *дра́нє*, *дра́ний*, *дра́ник*, *дра́нина*, *дра́ниця*, *драничи́на*, *дра́нка*, *дранка́вий*, *драння́*, *дрант*, *дранта́вий*, *дрантя́вий*, *дрантя́на*, *дрантю́х*, *дра́нтя*, *дрань*, *дра́нька*, *дра́та*, *драч*, *дра́ча*, *драчи́нє*, *дра́чка*, *дра́чний* — див. **де́рти.**

[**дра́тка**] «стежка» Ж; — очевидно, похідне утворення від *дра́ти* «дерти»; назва могла бути зумовлена тим, що крізь зарості стежку треба було продирати, прориватн. — Пор. **доро́га.**

дратува́ти «дражнити», [*дра́товати*] «дражнити; мордувати, мучити; підбурювати» Пі, [*дра́та*] «пригнічування, мордування», [*дратівля́*] «тс. Ж; роздражнювання Я», *дратівни́к*, *драту́н*, *дратівли́вий*, *дратівни́й*, [*дратли́вий*], [*драто́ваний*] «дражливий»; — р. [*дратова́ть*] «дражнити»; болг. [*дре́там*] «підбурюю», [*дре́там се*] «уперто проявляю ворожість, прискіпуюсь»; — пов'язане з *дра́ти;* виведення болгарських слів від алб. dredhi «хитрість» (БЕР I 426) викликає сумнів. — Див. ще **де́рти.**

дра́хма (грецька грошова одиниця), ст. *дра́хма* (1627); — р. бр. др. болг. м. *дра́хма*, п. drachma, dragma, ч. слц. drachma, схв. *дра̀м*, слн. dráhma, стсл. **драгма**, **драχма**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; сгр. δραχμή, δαρχμά «вага; срібна монета» (первісно «пригорща») пов'язане з δραγμή «пригорща», δράγμα «зв'язка» або «те, що можна ухопити», похідною формою від дієслова δράσσομαι «схопити, затиснути» неясного походження (Boisacq 199), можливо, спорідненого з вірм. trçak «в'язанка», стсл. **по-драгъ** «край, кайма», двн. zarga «лижа» (Klein 480). — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 187; Фасмер I 535; Преобр. I 194; Frisk I 415—416; Chantraine 296—297.

драцéна «драконове дерево, Dracaena draco L.»; — р. болг. схв. *драцéна*, бр. *драцэ́на*, п. ч. слц. dracena; — запозичене з латинської мови книжним шляхом;

слат. dracaena «дракон» (жін. р.) походить від гр. δράκαινα «змія», жін. р. від δράκων «тс.»; назва зумовлена тим, що червоний сік стебла цієї рослини має властивість згортатися, подібно як — за грецькими легендами — кров дракона зсідається у смолу (пор. інші назви тієї ж рослини: схв. *дракуља крв, змајева крв, аждајина крв, змајевац*, нім. Drachenbaum, Blutbaum). — CIC 226; Словн. бот. 183; Kopaliński 234; Симоновић 174; Frisk I 414. — Див. ще **дракóн.**

[**драч**] «колючий чагарник»; [*драчина*] «малина, Rubus idaeus L. ВеЗа; польова ожина, Rubus caesius L. ВеНЗн», [*драчинь*] «тс.» ВеДо (Mak); — др. *драчие* «чагарник, рослинність», п. dracz «барбарис», ч. ст. слц. dráč «тс.», болг. ст. *драчь* (рослина), схв. *дра̏ч* «чагарник», *дра̏чје* (зб.), слн. dráčje «хмиз»; — похідні утворення від *дра́ти;* назви мотивуються колючістю рослин. — Machek Jm. rostl. 52, 101—102; Budziszewska 287. — Див. ще **дéрти.** — Пор. **дражни́к, драпа́к, дра́пач.**

[**дра́шка**] «доріжка, стежечка» ЕЗб 4; — запозичення з словацької мови; слц. dražka, як і ч. drážka, є зменшеною формою від dráha «стежка, дорога», яке відповідає укр. *доро́га* (див.).

[**драшпа́к**] «чинбарська щітка Мо; стара карга, відьма Ж», [*дрешпа́к*] «кігтеподібний залізний гребінь у вівчарів для розчісування вовни на обробленій овечій шкурі», [*дришпа́к*] «задерикувата, сварлива людина» Я, [*гришпа́к*] «гребінь для очищення шкури» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *дра́шпати* (див.).

[**дра́шпати**] «рвати» Ж, [*драшину́ти*] «рвонути» Ж, [*дра́шпанка*] «квіти, виготовлені з пір'я» Ж; — не зовсім ясне; можливо, афективне похідне утворення від *дра́ти*, зближене з *дра́пати*.

[**дра́яти**] «кидати якір і причалювати пліт до берега» Я; — очевидно, пов'язане з р. [*дра́ить*] «витягати, туго натягати», яке зводиться до гол. draaien «крутити». — Фасмер I 534. — Див. ще **дра́їти.**

[**дреботáти**] «швидко говорити» Ж, [*дроботи́ти*] «тс.» Бі, [*дри́мба́ти*] «пританцьовувати», [*дримботіти*] «швидко говорити» Я, [*дреботу́га*] «цокотуха» Ж; — п. [drebotać, drobotać] «швидко і дрібно йти; швидко і лагідно говорити», слц. [drebotiť] «теревенити», [dreboliť] «тс.», [drebtať] «белькотати», м. *дроби* «верзти нісенітницю», схв. *дро̀бити* «тс.», слн. drobíti «співати, щебетати»; — псл. drebot-, drobot- пов'язане з drob- «дріб, дробити»; початкове значення «дрібно (тобто швидко) говорити». — Див. ще **дріб.**

дре́вній «стародавній», [*предре́вний*] «дуже старий» Нед; — р. *дре́вний*, п. ст. drzewiejszy «давній, колишній, старий», ч. dřívější «тс.», dříve «колись», ст. dřevní «стародавній», слц. drievny, болг. м. *дре́вен*, схв. *дре̏ван*, слн. ст. drẽvišnij, стсл. **древьнь, древльнь**; — псл. drevьnь; — етимологія не з'ясована; одні вбачають найближчі відповідники в прус. druwis «віра», лит. drútas «сильний», гр. δροών «сильний, витривалий», дінд. dhruvá- «постійний, незмінний», гот. triggws «вірний» (Sławski I 174; Brückner 100; Zubatý St. a čl. I 1, 6—13) з розвитком значень «сильний, міцний, незмінний, старий, давній»; інші зіставляють ще з лит. drẽve «дуплистий стовбур, вулик», лтс. dreve «вулик, видовбане дерево», а також з лит. dravė̃ti «видовбувати», drovė̃, drõvė «дуплисте дерево» (Būga RR I 327; Эндзелин СБЭ 98—99); сумнівне зіставлення (Machek ESJČ 132) з лат. dūdum «давно, первісно» як видозміненим dūrum (ie. *dreu-/deur-). — Фасмер I 536; Skok I 434; ЭССЯ 5, 106—107; Bern. I 291—292.

[**древні́ти**] «сиріти, мокріти, ставати рідким» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з лит. drė̃gnas «сирий, вологий», лтс. grêgns, drę̃gns «тс.». — Пор. **драгва́, здрегна́віти.**

дре́во (заст. діал.) «дерево», [*древо́*] «бук, дрючок, кий, дерево» ЕЗб 4, *дре́вко*, [*дре́вно*] «гниле дерево» Ж, [*древи́на́*] «деревина» Г, Я, [*древі́ночка*] «дерев'яна мисочка» Ж, *древеси́на*, [*древе́сница*] (зоол.) «вид метелика» Я, *древе́сний;* — фонетичний варіант повноголосної форми *дéрево*, що поширився під впливом старослов'янської та західнослов'янських мов. — Див. ще **дéрево.**

[**древоцві́тна**] «сорт пізніх груш» Я; — не зовсім ясне складне утворення з основ іменників *дерево* і *цвіт* (див.).

[**дре́гес**] «згарини від тютюну в люльці», [*дри́гез*] «тс.»; — неясне.

[**дрегну́ти**] «втекти, дременути»; — очевидно, афективне утворення, паралельне до [*дремну́ти*], *дременути* «тс.».

дреговичі «східнослов'янське плем'я на північ від Прип'яті»; — р. *дреговичи́*, бр. *дрыгавічы́*, др. *дреговичи*, *друговичи*, *дьрьговичи*, п. dregowicze, сюди ж гр. Δρουγουβῖται «тс.; плем'я в Македонії» (Костянтин Багрянородний); — псл. [*drъgъvitji], похідне від *drъgъva «трясовина, болото, дряговина»; назва племені була зумовлена болотистим характером займаної місцевості; поява назви на території Македонії пов'язана з давнім розселенням східних слов'ян. — Трубачев ВЯ 1974/6, 62; Фасмер I 536—537; Lehr-Spławiński Słownik starożytności słowiańskich I 2, 379; ЭССЯ 5, 139. — Див. ще **дрижа́ти.** — Пор. **драгва́.**

[**дрезви́не**] «дрантя, мотлох, манаття» Ж; — може бути зіставлене з вл. drasta, drasće «одяг, вбрання», нл. drasta, drastwa «тс.», ч. drásta «вбрання; скіпка, осколок», а також болг. *дре́ха* «одяг», схв. *дрѐха* «одежина, барахло»; — усе це похідні утворення від ie. *der-/dr- «драти»; пор. лит. drískis «драний одяг, лахміття», drẽksti «роздирати, дряпати, драти». — Sławski I 173; Skok I 432; Трубачев С.-луж. сб. 162; Горяев 97; Bern. I 220; Mikl. EW 42. — Пор. **дро́скати.**

[**дрези́ло**] (бот.) «підмаренник чіпкий, дереза, Galium aparine L.» Мо, [*драсіла́*] «тс.» Мо; — неясні утворення, очевидно, пов'язані з *дереза́* (див.).

дрези́на «залізничний візок, що пересувається по рейках»; — р. болг. *дрези́на*, бр. *дрызі́на*, п. drezyna, слц. drezina, м. схв. *дреси́на*, слн. drezína; — запозичення з німецької мови; нім. Draisine «тс.» утворено від власного імені німецького винахідника Драйса (Drais, 1785—1851). — CIC 226; Шанский ЭСРЯ I 5, 188—189; ССРЛЯ 3, 1107; Kopaliński 235; Fremdwörterbuch 148.

дрейф, *дрейфува́ти*, *дре́йфити* (розм.) «боятися»; — р. *дрейф*, ст. *дрийф*, бр. *дрэйф*, п. dryf, ч. drift, болг. *дрейф*, схв. *дрифт;* — очевидно, запозичене з голландської мови через російське посередництво; гол. drijven «проганяти; рухати; плавати, дрейфувати» споріднене з діел. drifa, гот. dreiban, двн. trīban, нвн. treiben «тс.»; менш обгрунтоване виведення (Matzenauer 147) з англ. гол. drift «дрейф», нім. Drift «тіла, які пливуть по воді». — CIC 226—227; Шанский ЭСРЯ I 5, 189; Фасмер I 537; Vries NEW 136; Falk—Torp I 56.

[**дре́ліх**] «грубе полотно» Ж, [*дри́лах*] «тс.» Я, [*дре́лік*] «бавовняна тканина» О, [*дреліха́р*] «той, хто виготовляє дреліх» Ж; — бр. [*дрылі́х*] «пістря», п. drelich, [drylich], ч. drilich «тс.»; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; двн. drilīch «потрійний», свн. dril(i)ch «льняна тканина з потрійною основою», нвн. Drillich «тс.» походять від лат. trilīx, -īcis «в три нитки», що є складним утворенням з числівника trēs «три» і іменника līcium «утік; нитка; тканина» неясного походження. — Шелудько 30; Sławski I 163; Kluge—Mitzka 143; Walde—Hofm. I 798, II 705; Ernout—Meillet I 357. — Див. ще **три.**

дремену́ти «швидко побігти, втекти», [*дре́нути*] «тс.»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *де́рти*, 1 ос. мн. *деремо́* (п. drzeć, 1 ос. мн. [dremy, drem]), пор. *дра́ти*, *дьо́ру да́ти* «тс.». — Пор. **дрепену́ти.**

[**дремехну́ти**] «вдарити» Ж; — афективне утворення, пов'язане з *дременути* «швидко побігти, втекти»; вставне **х**, можливо, з'явилося під впливом слів типу *махну́ти*, *ба́хнути*. — Див. ще **дременути.**

[**дре́млик**] (бот.) «зозулинець, Orchis morio L.»; — р. *дре́мли́к*, бр. *дрэ́млік* «тс.», схв. *дре́мак* «підсніжник, Galanthus nivalis L.», *дрѐмовац*, *подремунак* «тс.»; — пов'язане з *дрімати;* мотивація назви неясна.

дре́на «підземний водостік», *дрен* «тс.», *дренува́ти;* — р. *дре́на*, п. dren, dreny «глиняна труба для осушування грунту», drenować, ч. слц. слн. drén «осушувальний канал, труба для відведення води», болг. *дрен*, схв. *дрѐн* «тс.» — запозичення з англійської мови;

англ. drain «труба для відведення води; дренажний рів» пов'язане з drain «осушувати», яке зводиться до дангл. drȳge «сухий», спорідненого з дангл. droog, двн. trucchan, нвн. trocken «тс.». — CIC 227; Kopaliński 235; Skeat 152; Klein 480, 485.

дренáж, *дренажувáти;* — р. болг. *дренáж*, бр. *дрэнáж*, п. drenaż, ч. слц. drenáž, м. схв. *дренáжа*, слн. drenáža; — запозичення з французької або англійської мови; фр. англ. drainage «осушення, стік» утворено від drain «дрена, трубка, що відводить воду», яке походить від англ. drain «осушувати». — CIC 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Kopaliński 235; Dauzat 256. — Див. ще **дрéна.**

дрень (вигук, що відтворює звук струнного щипкового інструмента, розбитого скла тощо), *дрéнькати, дренчáти,* [*дреньчáти, дрентíти* Ж, *дрень-котíти*], *дрéнькíт,* [*дренчівкúй*] «яблука, в яких калатають стиглі зернята» ВеНЗн; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до р. *трень-брень, тренькать,* п. [dryn], ч. drnčeti, схв. *дрнкати.* — Пор. **брень, деренькотáти.**

[**дрепенýти**] «швидко побігти, втекти»; — афективне утворення, що виникло, можливо, в результаті контамінації дієслів *драпонýти* «тс.», пов'язаного з *дрáпати* «тікати», і *дременýти* «тс.» (див.).

дресирувáти, [*дресувáти*], *дресирóвка, дресирувáльник;* — р. *дрессировáть,* бр. *дрэсіравáць,* п. tresować, ч. drezírovati, dresovati, слц. drezírovat'; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьке посередництво; н. dressieren «дресирувати», фр. dresser «тс.» походять від пізньолат. *dīrectiāre, пов'язаного з лат. dīrigere «керувати, випрямляти». — CIC 227; Шанский ЭСРЯ I 5, 191; Фасмер I 538; Dauzat 257; Bloch 232; Kluge—Mitzka 142. — Див. ще **дирéктор, дириґéнт.**

[**дриґáла**] «пристрій для підвішування колиски на полі» Л; — бр. [*дрыгáлы*] «припасовані до кінців задньої осі воза криві жердини для перевезення колод»; — неясне; може бути зіставлене з р. *дрогá* «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза», укр. *дрóги* «довгий віз без кузова» або з п. drąg «жердина, важіль», ч. drouh «важіль, колода», болг. *дръг* «дрючок», схв. ст. *друг* «тс.», слн. drôg «жердина, драбина», стсл. **дрѫгъ** «дрючок», укр. *дрюк.*

[**дриґáти**] «молоти (на жорнах)» Мо; — неясне; можливо, походить від нвн. drehen «вертіти, крутити».

дри́ґáти «робити швидкі рухи ногами, судорожно пересмикуватися», *дри́ґáти* «тс.», *дри́ґáтися,* [*дри́ґнути*] «вмерти» Я, [*дриґ*] (виг.), [*дри́ґа*] «той, хто дригає ногами» Ж, [*дриґáйло*] «тс.» Я, [*дри́ґавка*] «кермо», [*дриґýлька*] «рух ногами, ніби у танці», [*дриґотли́вий*] «холодний» (про погоду) Ж, [*подри́ґýс*] (у виразі *вклонитися з подриґусом* «розшаркатися з викрутасами»); — р. *дры́гáть,* бр. *дры́гаць;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. drygać «підскакувати, брикати; тремтіти, труситися; боятися, тривожитися» відповідає укр. *дрижáти, здригáтися.* — Richhardt 44; Berп. I 231; Brückner 97, 99. — Див. ще **дрижáти.**

[**дри́ги**] «рідко, спеціально на насіння посіяні коноплі» Мо; — неясне. — Пор. **драби.**

[**дри́глик**] (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europaeus L.» Ж, [*дрілéць*] «тс.» Шарл; — очевидно, результат видозміни форм типу *дремлю́га, дрімлю́х* «тс.», зближених з *дри́ґáти.*

[**дригнáвіти**] «пліснявіти і тому ставати крихким» Ж, [*здрегнáвіти*] «запліснявіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [*дрегвá*] «грузьке болото, драговина», [*дрягвá*] «тс.» (у болоті звичайно цвіте вода й утворюється пліснява); пор. також лит. drĕgnas «вологий», лтс. drêgns «тс.»; можливий зв'язок з формами [*древні́ти*] «сиріти», [*здрéнтвіти*] «запліснявіти». — Див. ще **драгвá.** — Пор. **древні́ти, здрéнтвіти.**

[**дриґóла**] «снасть для лову сомів» Дз; — п. dryga «вид невода для осетрів; сіть з трьома стінками», drygawica «рибальська сіть», drygubica «сіть з трьома стінками»; — очевидно, пов'язане з [*крúга*] (рибальська снасть) (див.).

[**дригтíти**] «застигати, драгліти», [*дригавúця*] «застигла маса, драглі», [*дрі-*

гавúця] «тс.», [*дриглí*] «драглі, холодець» Ж, [*дригльовúна* Ж, *дриженéць*, *дриженúна*] «тс.»; — варіант ітеративного дієслова [*дриготíти*] «тремтіти», пов'язаного з *дрижáти* (псл. *drъgati/*dryg-); розвиток нової семантики зумовлений тим, що деякі застиглі речовини, зокрема страви, дрижать. — Див. ще **дрижáти.** — Пор. **драгвá.**

дрижáти, [*дріжáти*, *дрожáти*, *дреготíти*, *дриголíти*, *дригонíти* Ж, ЛЧерк, *дриготíти*, *дригулíти* Ж, *дріготíти*, *дрігтíти* Я, *дрогáти* Ж, *дрéгот*, *дреготá*, *дригóтá*], *дригóти*, [*дриж*, *дри́жá*, *дри́жавка* Ж], *дрижáк*, *дрижакúй*, [*дри́жик*] «тремтіння» Ж, [*дрігóтá*], *дріж*, [*дріжакúй*, *дрогóтá* Ж, Пі], *дрож*, [*дрождж* Ж, *дрощ*], *дрижáчий*, *дрижкúй*, [*дрóгка*] «грузько» Л, *здригáтися*, [*здрігáтися*], [*здріжáтися*] «затремтіти» Ж, [*здрогнýтися* Ж, *здриг*, *здри́ги*, *здри́гливий* Я], *продрóгнути*, [*продрогтú*], *продрóглий;* — р. *дрожáть*, *дрóгнуть*, бр. *дрыжáць*, *дрыгацéць*, п. drżeć, drgać, drygać, ч. drhati, слц. drhnuť, вл. ržeć, нл. (d)ržaś, žaś, полаб. drâžě, схв. *дрхтати* «тремтіти», слн. drgetáti, drhtéti; — псл. drъžati (< *drъžēti), *drъgati, drygati; споріднене з лит. drugỹs «пропасниця» лтс. drudzis «(холодна) пропасниця», можливо, також з прус. drogis «очерет», свн. turc «хитання, падання», нвн. torkeln «хитатися»; ie. *dhreugh- «дрижати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540—541; Преобр. I 196; Sławski I 165, 175; Machek ESJČ 127; Skok I 434—435; Bezlaj ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 137—138, 144; Bern. I 231; Fraenkel 105; Pokorny 275. — Пор. **драгвá.**

[**дриз**] «хмиз»; — очевидно, результат контамінації форм *хмиз* і *дрíзки* «тріски, шматочки» (див.).

[**дриздúха**] «базіка» Я; — п. dryzdnąć, dryznąć «безсоромно збрехати», слц. drístať «базікати, говорити дурниці», drisnuť «тс.»; — результат семантичного розвитку псл. dristati «дристати, страждати поносом»; звукосполучення **-зд-** (-zd-) на місці -st- пояснюється асиміляцією до початкового дзвінкого **д-** (d-). — Sławski I 172—173. — Див. ще **дристáти.** — Пор. **дри́знýти.**

дри́знýти «побігти, втекти, дременути; ударити», [*дри́зати*] «забиратися геть» Бі, [*дриза дати*] «побігти» [*подри́дзати*] (згруб.) «піти»; — очевидно, результат афективної видозміни дієслова *дрáти* в значенні «швидко бігти» (пор. *драла дати*, [*дременýти*, *дрепенýти*]). — Див. ще **дéрти.**

[**дрики́ць**] «вигук на позначення швидкого і несподіваного руху ногою чи падіння» Я; — очевидно, результат контамінації слів *дри́ґáти* і *берки́ць* (див.).

дриль «свердло», [*драль*] «тс.» Ж, [*дри́ля*] «отвір, прокручений дрилем», [*дрилювáти*] «свердлити; очищати плоди від кісточок»; р. *дрель*, [*дриль*, *дрыль*], бр. *дрыль;* — запозичення з польської мови; п. dryl «свердло», drel «тс.», drylować «свердлити; очищати плоди від кісточок», як і вл. drylować «крутити, свердлити», походять від нвн. Drill «свердло», Drell «тс.», drillen «свердлити», споріднених з drehen «вертіти». — Шелудько 30; Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Mikl. EW 49; Kluge—Mitzka 143. — Пор. **дрáїти.**

дри́мба[1] «залізний музичний інструмент, по якому вдаряють пальцями, тримаючи його в зубах; варган», [*дри́мля*] «тс.» Ж, [*дрíмба*] «музичний інструмент взагалі; музикант» Я; — п. drumla «дримба», [dromla, dremla] «тс.», [drymba] «кобза», слц. drumbľa «дримба», [druml'a, drumblica], схв. *дрòмбуља*, слн. drómlja «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. Drommel (Trommel) «варган; барабан; труба», свн. trum(b)el, trum(b)e, trumme зводиться до двн. trumba звуконаслідувального походження; з української мови — рум. drîmbă; припущення зворотного шляху запозичення з румунської (Scheludko 132; Vincenz 5) помилкове. — Richhardt 44; Brückner 99; Machek ESJČ 70; Mikl. EW 51; Kluge—Mitzka 792; DLRM 262.

[**дри́мба**[2]] «здоровенна дівка Ж; висока тонка жінка Мо; худа корова Ме; нечепура; жінка легкої поведінки», [*дри́нба*] «висока тонка жінка» Мо; — експресивне утворення; пор. болг. *дрýнда* «здоровенна негарна жінка».

дри́мбáти, *дримботíти* — див. **дреботáти.**

[**дрин**] «палиця» Мо; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*дрын*] «дрючок», [*дрынд*] «кіл» етимологічно неясне, можливо, пов'язане з [*дрюк*] «дрючок», укр. *дрюк*, п. drąg «палиця».

[**дри́нда**] «візок, дрожки; буркотун Я»; — р. [*дры́нда*] «вид плуга», бр. [*дрында*] «тс.; ледащо», п. drynda «тарадайка; погані дороги», ч. слц. druda (знев.) «пліткарка»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер I 545; Sławski I 172; Brückner 99.

[**дри́ндати**] «бігти риссю; тупати, дрібно ступати Ж», [*дринт*] «повільний крок» (про коня) ВеУг, [*дри́ндик*] «той, що дріботить» Ж, [*дри́ндом*] «риссю»; — бр. *дры́ндаць* «байдикувати, ходити наспівуючи», п. dryndać «махати, кивати; повільно їхати возом; валандатися; незграбно танцювати», ч. drudati (se) «волочитися, махати, йти похитуючись», слц. drudat' «іти підскакуючи, бродити, тинятися»; — афективне утворення, паралельне до [*дри́мбáти*, *дримботíти*]; п. dryndać пов'язується (менш переконливо) із звуконаслідувальним drynda «погані дороги, тарадайка» (Brückner 99; Sławski I 172); чеські і словацькі форми зводяться (Machek ESJČ 654) до псл. dьr-ati «дерти», що теж сумнівно. — Пор. **дреботáти.**

[**дри́пи**] «ганчір'я», [*дри́п'я*] «тс.», [*дрíпа*] «забризканий брудом (?)», [*дрíпанець*] «брудна, засмикана людина» Я, [*дрíпло́*] «обідранець, нікчема» Г, Ж, *задри́панка* «неохайна жінка, нечепура», [*задрíпанка*] «тс.», [*задрíпа*] «забризканий болотом», [*задрíпанець*] «тс.», *задри́патися*, [*задрíпати*]; — вл. dripa «щілина», dripać «розщеплювати», dřĕpać «рвати одяг», ч. dřipati «рвати на ганчір'я», dřipa «лахміття», ст. dřip «тс.», болг. м. *дри́па* «ганчір'я, зношений одяг», схв. *дрпати* «рвати, розривати», *дрпав* «обідранець», слн. drípati «страждати поносом», drípa «понос»; — псл. *dripati (*d^{b}ʒpati) «рвати», що, можливо, є розширенням ie. *der- «дерти». — БЕР I 428; Skok I 444—445; Bezlaj ESSJ I 114; ЭССЯ 5, 115; Bern. I 220, 224, 256; Mikl. EW 50.

[**дри́сля**] (бот.) «підмаренник, Galium verum L.»; — неясне.

дриста́ти «страждати поносом», *дрись* (виг.), [*дриску́ля*] «сорт м'якої дині; слива-скороспілка», [*дри́сливка* ВеБа, *дрисли́вка*, *дри́слявка*] «тс.», [*дрисли́виці*] «понос», [*дри́сля*, *дрисня́*, *дри́шиля*, *дри́шня*] «тс.», *дристу́н*, *дристу́ха* «та, що страждає поносом; [рідкий грунт, що виступає при копанні колодязя]», [*дри́ша*] «дристун», [*дри́щик*] «тс.; слаба, нікчемна людина» Я, [*задри́станець*] Я; — р. *дриста́ть*, бр. *дрыста́ць*, п. dryzdać, [drystać], ч. dřístati, dřízdati, слц. dristat', вл. dristać, нл. tryšćaś, болг. *дри́скам*, м. *дрска*, схв. *дри́скати*, [*дристати*], слн. drískati, drístati, dríska «понос»; — псл. dristati (‖ drisk-), яке, можливо, з *drid-stati; — споріднене з дісл. drīta «випорожнятися, бруднити», дангл. drītan, нн. drīten «тс.», гол. dreet «бруд, нечистоти»; виводиться (ЭССЯ 5, 115) від кореня *dr-/der- «дерти»; пов'язують також (Sławski I 172—173; Brückner 99—100; Machek ESJČ 131—132) з лит. trìde «понос», trieda «тс.», tríesti «проносити», проти чого заперечують Бернекер, Фасмер, Френкель. — Фасмер I 538; Machek LP 4, 128—129; БЕР I 428—429; Skok I 440; Bezlaj ESSJ I 114; Sł. prasł. IV 237—238; Bern. I 224; Fraenkel 1122.

[**дристоко́з**] (бот.) «просуреньки, шафран сітчастий, Crocus variegatus (reticulatus)», [*дрищики*] «тс.» Mak; — складне утворення з основ дієслова *дриста́ти* і іменника *коза́*; виникло, очевидно, за аналогією до форми [*козодри́ст*] «підсніжник, Galanthus nivalis L.» з огляду на схожість обох рослин, що цвітуть напровесні. — Див. ще **козо́дри́ст.**

[**дристу́н**] (бот.) «спориш, гірчак, Polygonum lapathifolium», [*дрестун*] «тс.» Mak; — результат видозміни деетимологізованих назв *де́рес(ень)*, *дря́сен* «тс.» під впливом основи *дриста́ти*. — Див. ще **де́рес, дря́сен.**

[**дришпель**] «хвастун» Я; — неясне.

[**дри́шпут**] (орн.) «невеликий кулик (очевидно, з родини дерихвостових, Glareoidae)» Я; — неясне.

[**дрия́**] (мн. *дрíї*) «яма, витолочена худобою» ВеНЗн; — неясне.

дріб, [*дрíб'я*] «вівці, кози» Ба, *дрíбка*, [*дрíбля*] «свійська птиця» ВеНЗн,

[*дрібна́к*] «вовк з породи дрібних» ВеНЗн, [*дрі́бник*] «виготовлювач дрібних речей на склозаводі» Ж, *дрібни́ця* «щось дрібне, незначне; [дріб'язок; дрібно вишита плахта; вид зачіски з дрібно заплетених кіс]», *дрібно́та*, *дрібнякий* «дрібні гроші», *дрібо́к* «крихта, кусочок, крупинка», [*дробо́к* Ж, Пі, *друбо́к*] «тс.», [*дрі́бостка*] «подробиця» Ж, *дріботу́н* «той, хто швидко говорить», *дріботу́ха*, *дрібу́шка* «вид танцю, мелодії; дрібно заплетені коси; [дрібни́ця Ж]»; *дрібушки́й* «тс.; вид гри; [крихти Ж]», *дрі́б'язок*, *дроб* «вид барабанного бою», *дроба́рка*, [*дробеля́ва*] «дрібнота», [*дробеля́чів'я*] «вівці, кози», *дроби́лка* «дробарка», *дроби́льник*, *дробина́* «малі діти; [свійська птиця; дрібнота; трохи ЛексПол]», [*дроби́нник*] «пастух гусей; приміщення для свійської птиці», [*дроби́нниця*] «доглядачка свійської птиці», [*дроби́тько*] «той, хто швидко говорить», *дробі́вка* «дробовик», *дробівни́ця* «посуд для дробу», [*дро́бля*] «вівці» Доп. УжДУ, [*дробни́ця*] «дрібні речі» Я, *дробовик*, [*дробоза́*] «дріб'язок» ЛексПол, [*дроботи́ло*] «той, хто швидко говорить», [*дроботу́н*] «тс.» Пі, [*дробу́н*] «той, хто дрібно ступає» Я, [*дроб'я́зка*] (заст.) «прикажчик, що ділив землю» Я, [*дроб'я́та*] «вівці», [*дрі́бку*] «трошки», *дрібни́й*, *дрібен*, [*дрібни́стий*], *дрібничко́вий*, *дрібнува́тий*, [*дрібя́цький*] ВеУг, *дрібча́стий* «який складається з маленьких частинок», [*дрібча́тий*] «який складається з крупинок», [*дріб'язки́й*], *дріб'язко́вий*, *дріб'язни́й*, [*дро́бен*] Ж, *дроби́льний*, [*дробува́тий*] «великими крупинками», [*дру́бен*], *дрібни́ти*, [*дрібни́чити*] Ж, *дрібні́ти*, *дрібні́шати*, *дрібота́ти*, *дріботі́ти*, [*дрібоші́ти*, *дрібуши́ти*], *дрібцюва́ти* «робити дрібні кроки в танці», *дроби́ти*, [*дроботі́ти*] Пі, *ви́дрібцем*, [*ви́дробець*] «дрібний крок» Ж, *здрі́бнювач*, *здрібні́лий*, *наро́здріб*, [*о́дрібки*] «дрібниці» Ж, *одроби́на* «крихта», [*по́дріб*] (чол. р.) «потрухи», [*по́дріб*] (жін. р.) «дріб'язок», [*подрі́б'е*] «дрібниці» Ба, *подро́биця*, *ро́здріб*, *роздрі́бнювач*, [*ро́здроб*] Нед, *роздрібни́й*, *роздрібнювальний*, *роздро́блювальний*, *роздробни́й*, *роздрібуши́тися*, *уро́здріб;* — р. *дробь*, бр. *дроб*, др. *дробьныи*, п. drób «свійська птиця; дрібниця», ч. drob «крихта; дрібниця», слц. drôba «діти; молоді тварини», вл. drob «крихта», нл. drobjeńca «тс.», болг. *дробя́* «дроблю», м. *дробен* «дрібний», схв. *дро̏бан* «тс.», слн. drób «дрібні частинки», drôben «дрібний», стсл. **дробьнъ** «тс.»; — псл. drobь, drobьnъ; — очевидно, споріднене з гот. ga-draban «вирізувати, висікати, видовбувати», діел. draf «рештки, осколки», двн. treffen «досягати; боротися», лит. drebẽznos «уламки, руїни», drãbanas «лахміття», лтс. drapsnas «крихти, кусочки, відходи», ie. *dhrebh-; зіставляється також (Sławski I 166; Machek ESJČ 128; Holub—Kop. 107; Skok I 441—442) з лит. trapùs «крихкий, слабий», trupùs «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 192; Фасмер I 536, 539; Преобр. I 195; БЕР I 429—430; Bezlaj ESSJ I 115—116; ЭССЯ 5, 119—121; Sł. prasł. IV 243—248; Bern. I 226; Fraenkel 103; Falk—Torp I 159; Pokorny 272—273.

дріжджі, [*дріжчі*, *дро́жчі* (Ме), *дрі́щі* Ж, *дріжджа́рня*, *дріжджі́вня*], [*дріжджи́ти*] «класти дріжджі»; — р. *дро́жди*, *дро́жжи*, бр. *дро́жджы*, др. *дрожди*, *дрождия*, п. drożdże, ст. drożdża, ч. droždí, слц. droždie, вл. droždźe, нл. droždźeje, болг. *дро́жди*, схв. *дрджда* (жін. р.), *дрджджина* «осад у вині», слн. drózga «відвар солоду», droží «осад, гуща; дріжджі», стсл. **дрождиа**, **дрождиа**, **дрождьк**, **дрештиа**; — псл. *drozg-ьje «закваска, дріжджі», збірний іменник від drozga «осад, відстій, дріжджі»; — споріднене з прус. dragios «осад, дріжджі», лит. drãgės, діел. dregg «тс.», алб. drā «осад з олії, масла», гр. θράσσω, ταράσσω «змішую, непокою», ταραχή «неспокій, замішання». — Шанский ЭСРЯ I 5, 194; Фасмер I 540; Преобр. I 196; Sławski I 169; Machek ESJČ 129; БЕР I 430; Skok I 228; Bezlaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 128—129; Sł. prasł. IV 260—263; Bern. I 228—229; Otrębski LP 8, 284; Haas LP 7, 75; Trautmann 58; Топоров 363—365; Fraenkel 100.

дріжки-дріжки — див. **брись-брись.**

дрізд (орн.) «Turdus viscivorus L.», *дрозд*, [*дро́здиця*] ВеУг, ВеНЗн; — р. бр. болг. *дрозд*, п. drozd, ст. drzozd, ч. слц. drozd, ст. droz(e)n, вл. drózn, нл. droz-n(a), м. *дрозд*(*алец*), *дроздален* «Turdus

musicus», схв. *дрѐзд*, *дрѐздаљ*, *дрѐзак*, слн. drózg, drózd, стсл. **дрозгъ**; — псл. drozdъ (drozgъ) < *trozdъ; — споріднене з прус. tresde, дісл. þrǫstr, лит. strãzdas, лтс. strazds, норв. trost, шв. trast, свн. trostel, нвн. Drossel, лат. turdus; — очевидно, давнє звуконаслідувальне утворення — від крику дрозда drrti (як, напр., і новіше схв. [dršć, drskač] «дрізд» під впливом звуконаслідувального drskati «тріщати»). — Булаховский Семас. этюды 188, 189; Критенко Вступ 521; Шанский ЭСРЯ I 5, 194—195; Фасмер I 541; Sławski I 168—169; Machek ESJČ 129; Skok I 443—444; Bezlaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 126—127; Откупщиков 146—147; Sł. prasł. IV 259—260; Bern. I 227; Specht 49.

дрі́зки «тріски; шматочки»; — п. drzazga «скалка, скіпка; (ст.) стебло, трава, бур'ян», [drzezga], ч. [dřízka], ст. dřieska «тс.»; — псл. drězga; — загальноприйнятого пояснення не має; пов'язувалося з болг. *дра́скам* «дряпаю», укр. [*дроскати*] «тс.» (Bern. I 224; Фасмер I 546), псл. trěska, укр. *тріска* як варіант з дзвінкими приголосними (Sławski I 173; ЭССЯ 5, 111), з псл. dręzga «ліс, гай», укр. [*дра́зка*] «тріска, скіпка, колючка» як варіант з ě, паралельним до ę (Łoś Gr. p. I 121). — Sł. prasł. IV 233—234. — Пор. **дра́зка, дро́скати, дру́зки, тріска.**

[**дрійну́ти**] «штовхнути, брикнути»; — очевидно, результат фонетичної видозміни форми [*дриґну́ти*] «зробити швидкий рух ногою». — Див. ще **дри́га́ти.**

дрік[1] (бот.) «чагарник родини бобових, Genista tinctoria L.», [*дрок*] «тс. Ж; пень ВеУг»; — р. *дрок* «дрік», *дро́чник*, п. drok (gładki), dryk «тс.» (з укр.); — пов'язується з *дерý*, *дра́ти* як назва, мотивована колючістю деяких видів цієї рослини (пор. рос. *шильная трава*, п. drok kolący, drok ciernisty «Genista germanica»), причому припускається можливість зв'язку з рос. [*дрок*] «буйство худоби, на яку нападають гедзі», укр. *дрік* «гедзь», *дрочи́ти*; менш переконливе зіставлення (Преобр. I 197) з сгр. δράκος «дракон». — Шанский ЭСРЯ I 5, 195; Фасмер I 541; Горяев 97; Вісюліна—Клоков 218; Нейштадт 341; SW I 561; ЭССЯ 5, 124; Sł. prasł. IV 254—255. — Див. ще **дрочи́ти.**

[**дрік**[2]] «певна частина сорочки» Ж; — неясне.

дрік[3], *дрик*, *дріковúця*, *дрок*, *дроковúця* — див. **дрочи́ти.**

дрима́ти, *дре́ма* «дрімота», [*дрíма*] «вид весняної танкової гри», [*дрíмка*] «дрімота», *дрíмки*, *дрімли́виці*, [*дрімля́* Ж, *дрімни́ці*, *дрімни́виці*] «тс.», *дрімо́та* СУМ, Ж, [*дрімáк*] «сонько, сплюх», *дрімáйло* «тс.», [*дрíмко*] «бог дрімоти» Ж, *дрімли́вий*, *дрімо́тний*, *дрімýчий*, *недре́мний*, *недрима́нний*, *недрíмний* КІМ, [*пере́дрімка*] «короткий сон» Нед; — р. *дрема́ть*, бр. *драма́ць*, др. *дрѣмати*, п. drzemać, ст. і діал. drzymać, ч. dřímati, слц. driemat', driemkat', вл. drěmać, нл. drěmaś, болг. *дря́мвам*, *дре́мя*, м. *дрема*, схв. *дрѐмати*, слн. drémati, стсл. **дрѣмати**; — псл. *drěmati; — найближче споріднене з лат. dormio, -īre «спати, дрімати», далі з дінд. drā́ti, drāyáti «спить», гр. δαρθάνω «сплю», аорист ἔδραθον «я спав». — Шанский ЭСРЯ I 5, 190; Фасмер I 537; Sławski I 174; Machek ESJČ 131; БЕР I 425; Младенов 153; Skok I 435; Bezlaj ESSJ I 112; ЭССЯ 5, 108; Sł. prasł. IV 229—230; Bern. I 223—224; Mikl. EW 420.

дрімлю́га (орн.) «сплюшка, Caprimulgus europaeus L.», [*дрімлю́х*], *дрімлю́чка*, [*дрімýх*, *дремлю́га*] «тс.»; — р. *дремлю́га* «тс.», п. drzemlik, drzymlik «хижий птах з родини соколів, Aesalon lithofalco», ч. dřemlík, dřemelik, drmlíček, слц. dremelík «тс.»; — похідне утворення від *дрімáти*; назва пояснюється нічним способом життя птаха (пор. *сплю́шка*, рос. *полунóщник* «тс.»). — Булаховский ИАН ОЛЯ 7/2, 101; Воїнств. — Кіст. 204—205. — Див. ще **дрімáти.** — Пор. **дри́глик.**

[**дрíнгом**] «швидко, скоро» ЕЗб 30; — слц. [dringom] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нім. dringend «терміново, спішно» пов'язане з дієсловом dringen «проникати; наполягати», спорідненим з гот. þreihan (<*þrinhan) «пригнічувати», діс. þryngva «давити», ав. θraxta «стиснутий». — Kluge—Mitzka 143.

[**дрінка**] (бот.) «дерен кров'яний, кусліп, Cornus sanguinea» ВеНЗн; — оче-

видно, запозичення з чеської мови; ч. dřínka «плід дерену, кизил» є похідним від dřín «дерен», що відповідає укр. *дере́н* (див.).

дріт[1], [*дрот*] Пі, Бі, [*дріть*] «сплетений удвоє мідний дріт, вживаний для гуцульських виробів», *дро́тик* «металевий спис; спиця», *дроти́на* «кусок дроту», [*дрота́р*] «той, хто виготовляє дріт або обв'язує дротом посуд» Ж, [*дрітáрь, дрітовáч*] «тс.», [*дротíвка*] «вудка з дроту» Ж, *дротя́нка* «нагайка з дроту; (ент.) дротяник; [ліхтар, обплетений дротом]», *дротяни́к* «вид черв'яка, личинка деревної блощиці; [личинка бджоли ВеНЗн]», [*дрота́рня*] «фабрика, де виготовляють дріт», [*друта́рня*] «тс.» ДзУЗЛП, *дро́то́ви́й, дротяни́й*, [*дрітя́ний* Бі, *дрото́ваний* Я], [*дротувáти*] «обмотувати дротом Ж; лагодити посуд ДзУЗЛП», [*дротовáти*] «тс.» ДзУЗЛП, [*дрота́рити*] «працювати ремісником-дротарем» ДзУЗЛП, [*друта́рити*] «тс.» тж, ст. *дротомъ* (XVII ст.); — р. [*дрот*], бр. *дрот*, п. drut, ст. drot, dród, нл. drot, вл. gród, ч. drát, слц. drót, схв. *дро̑т, дро̀т*; — запозичене з німецької мови через польське посередництво; нвн. Draht «дріт», свн. drāt, двн. drāt(t) «тс.» пов'язується з нвн. drehen «крутити, повертати». — Richhardt 43; Фасмер I 542; Преобр. I 193, 197; Brückner 95; Machek ESJČ 126; Kluge—Mitzka 140. — Див. ще **дра́їти.** — Пор. **дра́тва.**

дріт[2] — див. **дрочи́ти.**

[дрíчний] «люб'язний, милий; [гарний, сильний ЕЗб 30]»; — запозичення з словацької або чеської мови; ч. [dříčný] «стрункий, добре збудований, гарний», [dříčný, gryčný, gryčný], слц. driečny, [dríčny] «тс.», як і слн. dréčen «повний, здоровий», пов'язані з ч. dřík «тулуб, корпус, стовбур», слц. driek «тс.» (слн. drek) і споріднені з лит. draĩkas «витягнутий, стрункий (про дерево)», driẽkti «тягтися (про нитку); ширитися»; в українській мові видозмінена значення відбулася, мабуть, внаслідок асоціації з [*ґре́чний*] «люб'язний, ввічливий». — Machek ESJČ 131; Trautmann 58—59; Fraenkel 100—101.

[дрíще] «болото» Ж; — очевидно, результат видозміни форми *трíстя (трíстє)* «трясовина» під впливом інших фонетично близьких основ.

[дрія́ква] (бот.) «цикламен, альпійська фіалка, Cyclamen europaeum L.»; — р. *дря́ква, дрия́ква* «тс.», ст. *териак* «протиотрута, ліки»; — запозичення з польської мови; п. driakiew «ліки, вживані проти отрути; загоююча мазь; (бот.) Scabiosa L.», drjakiew, dryjakiew, [drejaka, dryjak, dryja], ст. dryjaka, drzakiew, tyrjaka «протиотрута; ліки; (бот.) Scabiosa L.», як і ч. dryák «ліки», ст. driák, dřiák, triák, вл. drjejak, слн. terják «тс.», слц. dryáčnik «шарлатан», походить від свн. drīakel «ліки», trīakel, tyriacke «тс.», яке через фр. ст. tiriaque, triacle і слат. tiriaca < thēriaca, thēriacum зводиться до гр. θηριακά «протиотрута, засіб від укусу отруйних змій», (з θηριακή ἀντίδοσις або θηριακόν 'αντίδοτον «тс.»), утвореного від θηριακός «належний до диких чи отруйних тварин», похідного від θήρ «звір», спорідненого з псл. zvěrь, укр. *звір*; ботанічне значення розвинулося шляхом перенесення назви з препарату (спочатку тваринного, потім рослинного) на рослину. — Фасмер I 546; Sławski I 165—166; Brückner 99; Machek ESJČ 130; Jm. rostl. 173; Bern. I 232; Klein 1604; Frisk I 672. — Див. ще **звір**[1].

дро́ва, [*дирвá*] Ж, [*дрівó*] «колода» ВеУг, *дрови́на*, [*дро́вно*] «тс.», [*дрівня*] «колода, на якій рубають дрова» ЛЧерк, *дрівця́*, [*дровáр*] «той, хто займається дровами», [*дровáрня*] «дров'яний склад», [*дрова́льня, дрива́рня* ВеУг] «тс.», *дровеня́та, дровни́к* «дров'яний склад», *дровця́, дров'яни́к* «дров'яний склад; [той, хто займається дровами]», [*дров'я́нка*] «ліс, придатний лише на дрова» Л, [*дров'янкú*] «оси, що живляться соком рослин» Ж, *дров'яни́й*, [*бездро́в'я*]; — р. *дрова́*, бр. *дро́вы, дрывá*, др. *дрѣва*, п. drwa, ч. drva, drvo, слц. [drvo], болг. *дърва́*, м. *дрва, дрво*, схв. *дрва̑*, слн. *dŕva*, стсл. **дрѣво**, мн. **дрѣва**; — псл. *drъva (з ie. *druu̯-, слабкого ступеня чергування до *deru- «дерево»); — споріднене з дінд. dru- «дерево (матеріал)», ав. dru- «тс.», drvaēna «дерев'яний», гр. δρῦς «дерево, дуб», алб. dru «деревина, жердина», з іншим вокалізмом гот. triu «дере-

во», лит. dravis «борть», лтс. drava, dreve «тс.», прус. drawine «вулик».— Фасмер I 539; Sławski I 171; Brückner 101; Machek ESJČ 131; БЕР I 458—459; Младенов 156; Skok I 438—439; ЭССЯ 5, 141—142; Эккерт ВСЯ IV 112—114; Bern. I 232; Trautmann 61; Mühl.— Endz. I 493; Frisk I 421.— Пор. **дéрево.**

дровíтня «колода для рубання дров; приміщення для дров», [*дрéвитня*] «колода або місце для рубання дров» ЛЧерк, [*древíтня* Ж, *дрúвéтня*, *дрúвитинь* ЛЧерк, *дрúвитня* ЛЧерк, *дривíтня*, *дрúвотень*, *дрíвітня*, *дрíвотня*, *дрíвутня*] «тс.»;— р. [*дровóтня*] «місце, де рубають дрова», бр. [*дроватóня*] «тс.», *дрывóтня* «приміщення для дров», п. drewutnia «місце, де рубають і складають дрова», [drewotnia, drywotnia, drewótnia] «тс.», слц. [drvoteň], drvotnisko «місце, де рубають дрова», слн. drvotȍn «тс.», схв. *дрвотоњ* «стіс дров»;— псл. *drъvotoňь, *drъvotьna, утворені з основ іменника drъva «дрова» і дієслова tęti, tьnǫ «тяти, рубати».— Даль I 493; Sławski I 164; Bezlaj ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 143.— Див. ще **дрóва, тя́ти.**

дрóги «довгий віз без кузова; віз для перевезення трун», *дрóжки*, [*дрóжка* Я, *дорóжка*], [*дрогáль*] «візник», [*дрогáй* Я, *дрожкáр*] «тс.»;— бр. *дрóжкі*, п. dorożka, [drożka, derożka], ч. слц. нл. drožka, вл. dróžka, болг. *дрóжки;*— очевидно, запозичення з російської мови; р. *дрóжки*, *дрогá* «поздовжній брусок, що з'єднує передню і задню осі воза, розвора», *дрóги* «нижня частина воза» остаточно не з'ясовані; можливо, споріднені з діспл. draga «тягти», дангл. dragan «тс.», яке зводиться до ie. *dherāgh- (Bern. I 226; Pedersen KZ 39, 346; Фасмер I 540); припускався ще зв'язок з *drъgati (рос. *дрожáть*) (Преобр. I 196); виводилось також із пракельт. *drogon «колесо» ірл. droch (Šachmatov ÄfSlPh 33, 89) та ін.— Шанский ЭСРЯ I 5, 193—194; Sławski I 156; Machek ESJČ 129.

[**дрожáчка**] (бот.) «трясучка, Briza media L.»;— бр. *дрыжник*, п. drżączka «тс.»;— похідне утворення від [*дрожáти*]; назва зумовлена тремтінням колосків рослини, що звисають на тонких стеблах; пор. інші її назви у слов'янських мовах, мотивовані тією ж ознакою: р. *трясунка*, ч. třeslice, [třaslačka], слц. traslica, схв. *треслица*, [*трепетница*, *тресуља*, *тришлица*], болг. [*трипéрушка*], а також нім. Zittergras.— Machek Jm. rostl. 280; Симоновић 80.— Див. ще **дрижáти.**

[**дрозéра**] (бот.) «росичка, Drosera L.»;— п. drosiczka, rosiczka, схв. *дрозера;*— засвоєне з латинської ботанічної номенклатури; походить від гр. δροσερός «росистий, вологий», пов'язаного з δρόσος «роса», очевидно, спорідненим з гот. driusan «спадати», свн. trōr «роса, дощ»; назва зумовлена властивістю рослини виділяти краплини липкого соку, схожі на росу (пор. рос. *рося́нка*, схв. [*росика*, *росна трава*, *росичина*], *рдсуља* «тс.»).— Вісюліна—Клоков 180; Симоновић 175; Frisk I 419—420.

[**дрóндзя**] «худа жінка у довгому вбранні, неохайна жінка» Мо, [*дрóндзяти*] «танцювати» Мо;— афективні утворення, паралельні до семантично відповідної пари слів [*дрúмба*] «висока тонка жінка; неохайна жінка; жінка легкої поведінки» і [*дрúмбáти*] «танцювати».

дропáк (танець);— бр. *драпáк* «тс.»;— результат видозміни форми *тропáк* «тс.», зумовленої, очевидно, впливом слова *дрáпати* «швидко бігти, тікати»; пор. семантично тотожне *дати дропака* «побігти, втекти» (п. dać drapaka «тс.»).— Див. ще **тропáк.**— Пор. **дрáпати.**

[**дрóскати**] «дряпати; розщепляти» Ж, [*дрóскатися*] «тріскатися» Ж, [*дрóска*] «тріщина (на шкірі); тріска» Ж;— п. drasnąć «дряпнути», ч. drásati (drásnouti) «дряпати, розривати», ст. drastiti «дряпати», drás(t)ka «скіпка; дрібничка», drástva «тс.», слц. drásať «роздирати», [drasť] «скіпка», болг. *дрáскам* «дряпаю», *дрáсвам* «тс.», *дрáска* «дряпина», м. *драска* «дряпає», *драсканица* «дряпина», слн. [drásati] «відділяти, розв'язувати, пороти», [drâska] «дряпина»;— очевидно, псл. *draskati/drasati «дряпати, шкребти» (у чергуванні з *drěsk-, пор. Bern. I 221), що є розширенням кореня ie. *der- (>*ders-, *dre-s-, *dre-sk-);— найближче споріднене з лит. drẽksti, draskýti «дряпати, роздирати»; украї-

ські форми з **о**, можливо, викликані аналогією до *трóскати* «тріщати, лящати» (пор. *трóща* «очерет, чагарник, галуззя»); виводиться також від псл. *drapsati, яке пов'язується з drapati «дряпати» (Machek ESJČ 126). — Sławski I 101; БЕР I 421; Bezlaj ESSJ I 110; Sł. prasł. IV 209—210; Bern. I 220—221.

дрóхвá (орн.) «Otis tarda L.», [*дрóфа, дрáфа*] Ж, *дрóхвúч* «дрохва-самець», [*дрохвúчка*] «дрохва-самка», *дрохвенятá*; — р. *дрофá, драфá*, [*дрохвá, драхвá*], бр. *драфá*, п. drop, ст. drop', dropia, ч. drop, ст. droptva, dropfa, drofa, слц. drachva, нл. drop, болг. *дрóпла*, м. *дропка* «дика гуска», схв. *дрòпља* «дрохва», слн. dróplja «тс.»; — очевидно, псл. *dropy, род. відм. *dropъve (з наступним переходом pv>f>xv, пор. стсл. **оупъвати**, п. ufać), поряд з псл. *dropja, *dropь, представленими в західно- і південнослов'янських мовах; — ці форми зводять до ie. *drəro- «бігти» (за характерною ознакою дрохви, більш здатної до швидкого бігу, ніж до льоту), як споріднені з дінд. drā́ti «біжить», гр. 'απο-διδρᾱ́σκω «тікаю», з формантом -р- ще гр. δρᾱπέτης, δραπών «утікач», дінд. drāpáyati «проганяє, змушує бігти»; праслов'янська назва реконструюється також (ЭССЯ 5, 125; Machek ESJČ 129) як *dro-pъty, (*dьro-pъtъva) букв. «біго-птах», паралельне до kuro-pъty (kuro-pъtъva) «куропатка», або зводиться до тюрк. toγdak «дрохва», монг. togadak «тс.» (Räsänen FUF 29, 196; Добродомов РР 1968/4, 100—104); свн. trap, нвн. Trappe «тс.», очевидно, слов'янського походження; припущення зворотного шляху запозичення (Шелудько 30; Горяев 1896, 97) необгрунтоване. — Булаховский Семас. этюды 185; Шанский ЭСРЯ I 5, 195—196; Фасмер I 542; Sławski I 168; БЕР I 431; Skok I 443; Bezlaj ESSJ I 116—117; Moszyński PZJP 303; Bern. I 226—227.

дрочúти «дражнити, дратувати», *дрочúтися* «кидатися від укусів гедзів (про тварину); дражнитися, сердитися», [*дрік*] (ент.) «гедзь», [*дрик* Ж, *дрок* Ж, *дріт* Ж, *дротик* ВеНЗн] «тс.», [*дріковúця*] «період, коли гедзі особливо дошкульні для тварин» Ж, Пі, [*дроковúця*] «тс.», [*дрóки*] «глузування, дошкульні жарти» Ж, [*дроковúстий*] «вередливий, дражливий», [*дрочúвий*] «дратівливий», [*здрік*] «гедзь», [*здрок*], *піддрóчка*; — р. [*дрочúть*] «дратувати; пестити, гладити», [*дрочúться*] (про тварину) «упиратися, кидатися, шаленіти», бр. *драчэ́я* «сверблячка», р.-цсл. **дрочитисѧ** «гордо виступати», **дрочєньє** «пиха», п. droczyć się «дражнитися» (з укр.), болг. *дрóча* «ледарювати, розважатися», м. *дрочи* «тс.», стсл. **дрочити(сѧ)** «бути пихатим», **дрочьнъ** «сміливий, зухвалий»; — етимологія неясна; можливо, пов'язане з псл. *dьrati, *derti і відповідає лтс. dracît, dracu «лаяти, ганити», лит. drãkas «сварливий, задерикуватий», drìkti, drinkù «шаленіти, казитися». — Фасмер I 542; Sławski I 166; БЕР I 431—432; Sł. prasł. IV 252—254; Būga RR I 437 (проти Bern. I 226; Преобр. I 197).

[**друбáк**] «черв'як, личинка комахи»; — результат видозміни форми *гробáк* «тс.» під впливом форм типу [*дрýбен*] «дрібен», [*друбóк*] «дрібок», похідних від *дробúти*. — Див. ще **гробáк, хробáк.**

друг, *другúня* «подруга», [*другинéць*] «другий рій бджіл» ВеНЗн, [*другáк*] «тс.; дворічне лоша чи теля» Бі, [*дрýжа*] «подруга» Ж, *дрýжба* «приязнь; [весільний товариш]», *дружúна* «загін, почет; жінка», [*дружинá*] «загін» Ж, *дружúнник, дружúще, дрýжкá* «подруга нареченої» УРС, Пі, *дружкó* «весільний товариш», [*дрýжник*] «охоронець» Ж, [*дрýжчини*] «свято дружок» Ж, *друзя́ка* «друг», [*друзь*] «тс.», *дрýгий, дрýжний* «одностайний», *дрýжній* «товариський», *дружúти* «товаришувати», *дрýжбити* «бути дружкою», [*дрýжчити, дружкувáти, дружикувáти* Ж] «тс.», *зáдрýга* (іст.) «патріархальна сімейна община у південних слов'ян», [*зáдруге*] «вдруге», *здружúти, нéдруг, одрýженний, одрýжувати*, [*піддрýжба*] «помічник весільного товариша» Г, Нед, [*піддрýжбик* Нед, *піддрýжжя, піддрýжий, піддружко* Нед, *піддружний* Нед] «тс.», [*піддрýжка*] «помічниця подруги нареченої» Г, Нед, [*пóдруг*] «чоловік, подружжя», *пóдрýга, подрýжжя*, [*подрýжúна*] «по-

друга» Г, Нед, *подру́жниця* «тс.», *подру́жий*, *подру́жній*, [*по-дру́зьки*] Нед, *подругува́ти*, *удру́ге*, *удружи́ти*; — р. бр. *друг*, др. *другъ*, п. druh (з укр. чи бр.), [druch, druchna], ст. drug «друг», drugi «другий, інший», ч. druh, druhý, слц. druh, вл. druh «друг», druhak «інший», нл. ст. drug, drugi, полаб. draug «інший», болг. м. *друг* «інший», болг. *другáр* «товариш», схв. *дрȗг*, *дрȕгāр* «тс.», *дрȕгī* «другий», слн. drúg «товариш», drúgi «інший, другий», стсл. **дроугъ** «товариш; інший»; — псл. *drugъ «товариш, приятель»; — споріднене з лит. draũgas «супутник, товариш», draũg, draugė̀ «разом, спільно», sudrùgti «приєднатися», лтс. dràugs «товариш, колега; другий член пари; інший», прус. draugi- «з-» (draugiwaldūnen (зн. в.) «співспадкоємець»); пор. також гот. gadraúhts «солдат», driugan «воювати, боротися», двн. truht «громада, загін, кортеж», truhtīn «воєначальник», діскл. drōtt «загін охоронців, почет», дангл. druht «тс.»; ie. *dhrugh- (*dherough-) «бути готовим, міцним», похідне від *dher-; за іншим поясненням (Трубачев Терм. родства 172—173; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 205—207) псл. drugъ виводиться з ie. *dhreu-/dhru- «міцний, тривкий, надійний, вірний» (звідки й ie. *dhereuo- «дерево; надійний, вірний», пор. нім. trauen «вірити»); в такому разі пов'язується з гот. triggws «вірний», діскл. tryggr, дангл. getrywe, днн. triuwi, двн. gitriuwi «тс.»; Мартинов висловлює припущення про запозиченість прагерманських форм (прагерм. *drauga «друг», *draugti «дружина») з праслов'янської мови; із сполучень типу стсл. **дроугъ дроугъ** розвинулися прикметникове і числівникове значення «інший, другий», засвідчені в усіх слов'янських мовах; останнім часом запропоновано нове зіставлення з дінд. druh- «ворожа демонічна істота», ав. druxš «Друг — демонічна істота, уособлення злих сил» (Иванов Сл. и балк. языкозн. 67—70). — Шанский ЭСРЯ I 5, 196; Фасмер—Трубачев I 543; Sławski I 169—170; Brückner 98; Machek ESJČ 130; БЕР I 432; Skok I 446—447; Bezlaj ESSJ I 118; ЭССЯ 5, 131—132; Sł. prasł. IV 269—272; Bern. I 230—231; Trautmann 59; Būga RR I 554; II 173, 193, 331, 365, 577.

[**дру́ґаль**] «перекладина на плоті (паромі)» Ж, [*дру́ґа́лька*] «якась деталь ткацького верстата» Доп. УжДУ 1957/1, [*дру́ґа́нка*] «тс.» тж; — форми, пов'язані з псл. *drǫgъ «палиця, жердина»; можливо, утворені від зворотного запозичення з румунської мови (рум. drug «палиця, жердина, веретено» походить від схв. *дрȗг* «тс.») (Scheludko 132; СДЕЛМ 121); припускають також зв'язок з п. drągal «великий незграбний чоловік; пеньок, колода» (Bern. I 229; Richhardt 43). — Див. ще **дрюк**. — Пор. **дру́ґа́р**.

[**дру́ґа́р**] «весло, кермо; держак рульового весла на плоті; молода сосонка»; — пов'язане з псл. *drǫgъ «палиця, жердина» і, очевидно, утворене від рум. drug «палиця (дерев'яна чи залізна), жердина, веретено», що, в свою чергу, походить від схв. *дрȗг* «тс.» (Scheludko 132); припущення про польське посередництво (Bern. I 229; Richhardt 43) мало обгрунтоване (пор. відмінність значення і наголосу у п. drągarz «візник-ваговіз»), так само, як і зведення форми до відмінного за значенням сгр. δρουγγάριος «військовий загін на постої» (Bern. I 229; Фасмер ГСЭ III 56). — Пор. **дру́ґаль**.

[**дру́ґати**] «сплітати, зв'язувати, обмотувати Ж; скручувати нитку на веретені Шух», [*дру́ґа*] «велике веретено» St. sl. 13, [*дру́ґа́лка*, *дру́ґа́лка*, *дру́ґа́лниця*, *дру́ґа́лька*] «тс.» тж; — п. [drugać] «прясти мотузку з клоччя»; — запозичено з чеської чи словацької мови, можливо, через посередництво польської; ч. слц. [drugat'] «прясти вовну», походить від [druga] «веретено для прядіння вовни», запозиченого із сербохорватської мови; схв. *дрȗга* «велике веретено» пов'язане з [*дрȗг* (*дрȗк*)] «палиця, жердина», спорідненим з укр. *дрюк*, стсл. **дрꙗкъ**. — Дзендзелівський St. sl. 13, 214—215; Machek ESJČ 130; Skok I 445—446. — Див. ще **дрюк**. — Пор. **дру́ґаль**, **дру́ґа́р**.

[**дру́жбарт**] «вид картярської гри»; — запозичення з польської мови; п. druż-bart «давня картярська гра; чирвовий

король» походить від нім. Drosselbart «борода дрозда» (усіченої частини назви гри Königdrosselbartspiel «гра в короля з дроздовою бородою»), утвореного з іменників Drossel «дрізд», спорідненого з укр. *дрізд*, і Bart «борода», спорідненого з укр. *борода́*; видозміна слова відбулася у польській мові, очевидно, внаслідок зближення з drużba. — Шелудько 30; SW I 566; Brückner 99; Kluge—Mitzka 54, 144. — Див. ще **борода́, дрізд.**

[дру́зки] «тріски, шматочки», [*дру́зка*] «лико з сосни для плетіння кошелів; тріска, скіпка» Л, [*друза́ти*] «розтинати» Ж, ст. *друзкъ* «хмиз, сушняк» (1627); — р. [*друзг*] «хмиз, бурелом», [*друзга́*] «гілки, опале листя», бр. *друз* «щебінь», *дру́зачка* «кришечка, шматочок»; — єдиного пояснення не має; одні дослідники пов'язують з псл. *druzgati «з тріском ламати, трощити» (пор. укр. *дру́цкати*, п. druzgotać), спорідненим з лит. drùzgas «шматочок, крихта», druskà «сіль», лтс. druska «крихта», гот. draú(h)snos «крихти (від хліба)» (Фасмер I 543; Sławski I 170, 173; Trautmann 61—62; Būga RR I 437); за іншими поясненнями (Rozwadowski RS II 112; Bern. I 222, 228), зводиться до псл. *drǫzg-, пов'язаного з *dręzg- (<*dręsk-), *drězg- (пор. стсл. **дрязга** «ліс, бурелом», рос. діал. *дрязг* «хмиз, сушняк») як назалізованого варіанта ієв. *dergh- (псл. *dᵇr̥gati). — Otrębski LP 9, 17; Walde—Pok. I 801, 872. — Пор. **дрі́зки, дру́цкати.**

друк, *друка́р*, *друка́рка*, *друка́рня*, [*дрюка́рня*], *друка́рство*, *друка́рщик* (заст.) Пі, [*друкі́вля*] «шрифт (?); друкування», *друкува́ти*, [*дрюкува́ти*], *друко́ваний*, *пере́друк*, ст. *друкъ*, *друкаръ*, *друкарня*, *друковати* (XVI ст.); — бр. *друк*, п. druk, drukować, слц. drukovať «переводити узор на тканину»; — запозичено з німецької мови, можливо, через польську; нім. Druck «тиснення, друкування», двн. druc «тс.» споріднене з дісл. þrūga «тиснути», нвн. drohen «загрожувати», псл. truti «натирати», укр. *трави́ти*. — Акуленко 134; Шелудько 30—31; Brückner 99; Machek ESJČS 96; Kluge—Mitzka 144; Specht 206, 208. — Див. ще **трави́ти.**

[друкваниця] «спідниця з синьої вибійки»; — п. [drukówka, drukowanka] «кольорова спідниця з перкалю; перкалева сукня темно-синього кольору»; — похідне утворення від основи дієслова [*друкува́ти*] «вибивати (на тканині), витискати». — Див. ще **друк.**

[дру́лити] «штовхати, кидати», [*друли́ти*, *дри́лити* Ж, *дриля́ти* Ол] «тс.», [*друл*] «тачка»; — п. [drulić] «штовхати», слц. [drúlit'] «штовхнути, вдарити»; — очевидно, варіант форми [*трули́ти*] «тс.» (як [*друхні́ти* — *трухні́ти*]); у польській і словацькій мовах, можливо, з української; зіставлення з схв. *дрљати* «дряпати, боронувати», *дрљити* «оголювати», ч. droliti «кришити, дробити» (Варбот Этимология 1970, 78—79) викликає сумнів. — SW I 565. — Див. ще **тру́тити.**

[дру́лє] «дошки» Ж; — неясне.

[друлівни́к] «знаряддя, яким гуцульські мосяжники вирізують при орнаментуванні металу круглі лінії»; — очевидно, пов'язане з *дриль* «свердло»; заміна **и** на **у** могла відбутися під впливом *дру́лити* «штовхати» (пор. [*дри́лити*] «тс.»). — Див. ще **дриль.**

[дру́мхатися] «шкребтися, дряпатися» Ж; — афективне утворення, можливо, пов'язане з початковою частиною основи *дра́ти* (*дря́пати*).

[друмхну́ти] «зірватися, побігти, кинутися»; — афективне утворення, пов'язане з *дремену́ти*, *дмухну́ти* (перен.) «побігти, втекти», [*дремехну́ти*] «вдарити» (див.).

[друхні́ти] «трухлявіти», [*друхно́*] «порохно» Ж; — варіант форми *трухні́ти* «гнити, ставати порохнявим» (як [*друля́ти* — *труля́ти*]). — Див. ще **труха́.**

[дру́хнути] «тріщати, з шумом вдарятися, розбиватися, деренчати», [*друхота́ти*] «розбивати на шматки» Ж; — очевидно, результат контамінації дієслів [*гру́хнути*] «з шумом упасти, стукнутися» і [*дру́цкати*] «роздрібнювати, товкти, розбивати» (див.).

[дру́цкати] «роздрібнювати, товкти, розбивати» Ж, [*подру́цкати*] «потовкти (варену картоплю); побити когось» Ба; — бр. *друзгата́ць* «трощити», п. (z)druzgo-

tać, ст. druzgać, drzuzgotać, слц. drúzgat', drizgat' «тс.», схв. *дрӯзгати* «давити, чавити», *здро́згати* «розтрощити», слн. [drûzgati] «чавити, розминати», drózgati «розчавлювати»;— псл. druzgati (*druskati) «з тріском ламати, кришити»;— найближчими відповідниками є лит. druzgė̃ti «кришитися», лтс. druskât «тс.», druska «крихта», пор. також гр. θραύω «дроблю, розламую»; ie. *dhreu- «ламати, трощити»; **-цк-** в основі слова замість **-зг-** розвинулося, очевидно, внаслідок дисимілятивного оглушення кінцевих приголосних основи.— Фасмер I 543; Sławski I 170; Skok I 444; Bezlaj ESSJ I 117; ЭССЯ 5, 133—134; Bern. I 228; Fraenkel 107.— Пор. **дру́зки.**

друшля́к «посудина з дірочками», ст. *рушлакъ* (1570), *друшлакъ* (1597);— р. *дуршла́г* «тс.», бр. *друшля́к* «пробійник; друшляк», п. druszlak, durszlak, вл. duršlak;— запозичено з німецької мови через посередництво польської; нім. Durchschlag «пробійник; решето; друшляк» пов'язане з дієсловом durchschlagen «пробивати, пропускати», утвореним з префікса durch- (двн. durah, thuruh) «через», спорідненого з гот. þairh, ав. taras-ča, дперс. tre, tri, лат. trāns-, і дієслова schlagen «бити», пов'язаного з двн. slag «удар», діcл. slag(r), гот. slahs «тс.», кельт. slactha «битий»; перестановка звуків відбулась на грунті польської мови.— Москаленко УІЛ 28—29; Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ I 5, 213—214; Фасмер I 555; Brückner 99; Kluge—Mitzka 148, 652.

дрюк «кий, палиця», [*друк*] Ж, Бі, *дрючо́к*, [*дручо́к*], *дрючи́на*, [*дручи́на*] «кийок; обрубок дерева Бі», *дрю́ччя* (зб.), [*дру́ччя*] Ж, [*дручня́*] «насосні важелі» Ж, [*дрю́чник*] «полиця, горизонтальна жердина», [*дру́чник*] «тс.», [*дручкови́й*] Ж, [*дру́чений*] «мучений» Бі, [*дручи́ти*] «мучити» Бі, [*дрючкува́ти*] Я, [*ви́дрючкувати*] «побити дрючком»;— р. [*друк, дрюк*], бр. *друк*, др. *дручити* «мучити, пригнічувати», п. drąk, drączek, ч. drouh, слц. druk, болг. *дръг* «стебло, прут», м. *драг* «палка, жердина», схв. *дрӯг*, [*дрӯга, друк*], слн. dróg «жердина, стовп, сходи», стсл. **дрѫгъ**;— псл. drǫgъ (drǫkъ) «палиця, жердина»;— споріднене з лит. жем. [dránga] «велика жердина», сх.-лит. [drángos] «віз без коліс», діcл. drangr «камінь, що стирчить із землі», drengr «товстий стовбур, палиця», ірл. dringim «піднімаю», кімр. dringo «тс.»; походження форм з кінцевим **-к** поряд з -g **(-г)** неясне; форми з **ю** поряд з **у** в українській мові розвинулися, очевидно, внаслідок впливу говорів з м'якою вимовою **р** або як гіперизм.— Фасмер I 543—544; Преобр.I 198—199; Sławski I 162; SW I 553; Machek ESJČ 129; БЕР I 434; Skok I 445—446; Bezlaj ESSJ I 116; ЭССЯ 5, 129—130; Sł. prasł. IV 264—266; Bern. I 229—230; Trautmann 59; Fraenkel 101; Specht 206, 211.— Пор. **дру́ґаль, друґа́р, дру́цкати.**

[**дрюх**] (ент.) «ковалик, Elater»;— неясне; можливо, звуконаслідувальне (пор. рос. *щелку́н* «тс.»).

дря́блий, *дря́бнути, дряблі́ти, дряблюва́тий;* — запозичення з російської мови;— р. *дря́блый, дря́бнуть* етимологічно неясні; порівнювалися з лит. drimbù, drìbti «сочитися, густо капати», drabnùs «опасистий», dramblỹs «товстопузий; слон», з гр. θρόμβος «згусток», θρομβεῖον «грудочка».— Шанский ЭСРЯ I 5, 197—198; Фасмер I 545; Преобр. I 199; Bern. I 222; Mikl. EW 420.

[**дрябча́к**] (бот.) «осот, Cirsium lanceolatum L.»;— очевидно, пов'язане з *дря́пати* (пор. р. [*дря́бать*] «дряпати»); назва мотивується колючістю рослини (пор. інші її назви: [*бодлак, терен свинячий*], р. *бодя́к, свиной терн*, м. *бодлика*, схв. *бо̏дак, сје̏кавац*, слн. skrbazobca, srpanec, srpje, нім. Kratzdistel).— Вісюліна—Клоков 330.— Див. ще **дря́пати.**

дрягва́, *дряговина́, дряготі́ти, дрягті́ти* — див. **драгва́.**

[**дря́глий**] «старий, підгнилий, зношений», [*дра́глий*] «слабий, безсилий»;— пов'язане з *дря́хлий* (<псл. *drę̀g-s-) «тс.» як результат його видозміни під впливом [*дра́глий*], *драгли́стий* або як давній словотворчий варіант основи без поширювача -s-.— Див. ще **дря́хлий.**— Пор. **драгва́.**

[**дря́гнути**] «висихати, просихати»;— результат видозміни форми *тря́хнути*

«просихати» як [*друхні́ти — трухні́ти*] і под. — Див. ще **тря́хнути.**

дря́пати, *дря́патися*, *дряпакува́ти* «обробляти землю дряпаком» Дз, [*дряпоті́ти*], *дряп* (виг.), [*дря́па*] «щітка для розчісування вовни», *дряпа́к* «знаряддя для підпушування землі; [кіготь, подряпина; старий віник]», *дряпа́ч* «тс.», [*дря́пець*] «той, хто легко видирається на висоту», *дряпани́на*, *дря́пина*, *дряпі́жка* «здирство; драпіжник», *дряпі́жник* «грабіжник, лихвар», [*дряпі́ка*, *дряпі́чка* Пі] «тс.», [*дряпі́жство*], [*дряпня́*] «обдирання, шкребіння», [*дряпо́та*] «обдирання», *дряпу́га*, [*дря́п'я*] «дрантя», *дряпі́жний*, *дряпли́вий*, *дряпу́чий*, *подря́пина*;—р. [*дря́пать*], слц. driapat';— результат видозміни звукової форми *дра́пати* і т. д. з експресивним чи, можливо, гіперистичним пом'якшенням **р.** — Фасмер I 535; Machek ESJČ 126. — Див. ще **дра́пати.**

дря́сен — див. **де́рес.**

[**дрясува́ти**] «топтати», [*дрясова́ти*] «мучити» Пі; — очевидно, результат видозміни форми [*ґрасува́ти*] «розчищати (стежку); витоптувати» (див.).

дря́хли́й «старий, підгнилий, зношений» СУМ, Ж, [*дряхли́вий*] Ж, [*дрехля́вий*] «хворобливий» ВеУг, *дряхлі́ти*, [*дряхля́віти*], [*одря́хнути*] «одряхліти» Ж; — р. *дря́хлый*, *дряхле́ть*, *дря́хнуть*, бр. *дра́хлы*, *драхле́ць*, др. *дряхлыи* «понурий, сумний», *дрясьлыи*, *друхлъ* «тс.», п. ст. (z)drechnąć «ставати нужденним, знемагати», ч. [drachly] «сумний», вл. drjechły «брудний, нечистий», схв. ст. *дрѐсео* «сумний» (жін. р. *дрѐсела*), *дресѐлити* «сумнішати», слн. [dresêl] «похмурий, сумний», стсл. **дрѫхлъ**, **дрѫселъ** «сумний, зажурений»; — очевидно, псл. drękxlъ, *drękxnǫti (з *dręg-s-), *dręsьlъ (dręselъ), етимологічно неясне; можливо, пов'язане з *dręgati, р. [*дрягáть*] «тремтіти, смикатися» або з *трухá;* зіставляється також (ЭССЯ 5, 112—113) з лит. drumstì «мутити, перемішувати», drumzlùs «мутний». — Фасмер — Трубачев I 544, 546—547; Преобр. I 199—200; Горяев 440; Бернар БЕ 1957/5, 455—457; Skok I 433; Bezlaj ESSJ I 112; Bern. I 222—223. — Пор. **дря́глий.**

[**дря́чка**] (бот.) «шипшина, Rosa canina L.» ВеУг; — пов'язане з *дра́ти*; назва мотивується колючістю рослини; пор. схв. *дра̑ч* «терен, колючка», *пасја драча* «шипшина»; пом'якшення **р**, можливо, викликане аналогією до *дря́пати.* — Див. ще **дра́ти.**

[**дрьо́хати**] «сплескуватися» (про рибу) Я; — афективне утворення.

дуб (бот.) «Quercus robur L.; деревина дуба; дубильна речовина; (діал., іст.) вид великого човна», [*дуба́*] «людина високого зросту» Я, [*дубари́ть*] «великий дуб», *дубе́ць* «молодий дуб; прутик», [*дуби́ло*] «дубильна речовина», [*дуби́тель*, *дýблє* Ж] «тс.», *дуби́льник* «той, хто дубить шкіри; [червоний вовняний верхній одяг Шух]», *дуби́льня* «приміщення, в якому дублять шкіри», *дуби́на* «дуб; дубовий ліс; палиця; [дубові дрова Ж]», *дуби́ння* «дубняк», [*дубиня́к*] «дубова різка» Ж, [*дубинякú*] «удари палкою» Ж, *дубі́вка* «сорт дині; [чорнильний горіх; горілка, настояна на дубових бруньках Ж]», [*дубівни́к*] «той, хто дубить шкіри, дубильник» Ж, [*дубо́вник*] «тс.» Ж, [*дубі́нка*] (бот.) «чорнильний горіх» Ж, [*дубле́нець*] «видублена шкіра», *дубля́нка* «дублений кожушок», *дубни́к* «дубовий ліс», [*дубни́ця*] «дубильно-травильний розчин» Ж, *дубня́к*, [*дуб'я́к*] «дубняк», [*дубо́к*] «дрова», [*дубове́ць*] (ент.) «голуб'янка дубова, Lycaena quercus» Ж, [*дубови́к*] «власник човна-дуба», [*дубови́на*] «дубова труна» Ж, *дубча́к* «молодий дубок», *дуб'я́* (зб.) «дуби», [*дубля́*] «тс.», [*дуб'янці́*] «вид постолів з дубленої шкіри», *дуби́льний*, *дýблений*, [*дубле́ний*] «червоно пофарбований» Шух, [*дубленúстий*] «червоножовтуватий, кольору дубленої шкіри», [*дубни́й*] «дубильний» Ж, *дýбовий* Г, Ж, *дубува́тий*, *дуби́ти*, [*дýбити*] «здирати (гроші)», [*дýбитися*] «ставати догори; коробитися», *дубі́ти*, [*дубли́ти*] «дубити (рибальські сіті)» Мо, [*дубува́ти*] «мерзнути Г; не спати; бродити на свободі Ж», [*здýбиця*] «залишки дубової кори, що йдуть на дубіння» Я, [*здуби́ти*] «здерти» Я, [*здуби́тися*] «одубіти», *задуби́ти*, *задýбти*, *задýбнути*, *задубі́лий*, *задýблий*, *одубені́ти*, *одуби́тися* «вмерти, околі́ти», *одубі́ти*, *одýбнути*, *одýбти*, *одубі́лий*, *па́дуб* «Ilex aquifolium L.»,

пíддубень «гриб синяк, дубовик, Boletus luridus» (?), [*піддýбець*] ВеБ, *піддýбник*, [*піддубóвик*], *пíддýбок* СУМ, Г «тс.»; — р. бр. *дуб*, др. *дубъ* «дерево; дуб», п. dąb, ч. слц. вл. нл. dub, полаб. dumb, болг. *дъб*, м. *даб*, схв. *дȗб* «дуб; [дерево]», слн. dób, стсл. **дѫбъ** «дерево; дуб»; — псл. dǫbъ; — дальші зв'язки визначаються по-різному; останньою за часом є спроба (Falk Scandoslavica IV 265—285) виведення з більш раннього псл. *dumbâs «дупло, дуплище; дерево», паралельного до лит. dum̃bas «заглиблення, порожнина», dùbti «дупліти», dubùs «глибокий, запалий», dumbùs, dumbrùs «тс.», dùba, dublỹs «дупло», лтс. duôbums «заглиблення, печера», dùobt «видовбувати» (пор. слц. dbol «вулик, дупло», п. dub, dziub, dziubnia «дупло»), як назалізованого варіанта кореня псл. *dŭb- >*dъb-, що зводиться до ie. *dheub- «глибокий, низько розташований»; найближчі відповідники: дірл. domain «глибокий», гот. diups «тс.», норв. dump «заглиблення в землі», дат. [dump] «печера, заглиблення», нвн. Tümpel «калюжа; невеликий ставок»; розвиток нової семантики пояснюється як наслідок ототожнення понять «дупло» і «дуплисте дерево» та перенесення цієї назви на дуба за характерною перш за все для нього ознакою дуплистості; інші дослідники (Vaillant RÉS 14, 223—224; Sławski I 139—140; ЭССЯ 5, 95—97), відносячи псл. dǫbъ разом з dǫb-r-ava, dǫb-r-ova до назалізованої форми ie. *dheu-b-, *dhum-b- «глибокий, низько розташований», пов'язують його з лит. dum̃blas «трясовина, болото», daubà «долина», лтс. dum̃brs «болотиста місцевість» і припускають такий розвиток значень: «низько розташована місцевість» — «долина» — «волога долина, поросла лісом» — «ліс» — «дерево» — «найбільш звичайне дерево, дуб»; зіставлялося ще (Bern. I 216—217; Milewski IF 16, 198—199) з гр. τυφλός «сліпий, темний; дурний», τῦφος «дим, чад», дангл. dumb «німий», діcл. dumbr «тс.», ірл. dub «чорний», двн. tumb «німий; дурний» (як «чорне дерево»); припускалося також (Фасмер I 547; Brückner 85) початкове значення «дерево» (пор. полаб. jopjeedumb «яблуня») і пов'язувалося (Mikkola Ursl. Gr. 124; Брандт РФВ 21, 220; Uhlenbeck KZ 40, 554; Mikl. EW 48) з гр. δέμω «будую», діcл. timbr, дангл. timber, двн. zimber «будівельний матеріал; будова; кімната», гот. timrjan «будувати», псл. domъ «дім»; зіставлялося (Brückner 85; Machek ESJČ 132) з двн. tanna «ялина» (з герм. *danwō), дінд. dhánvan-, dhánuḥ «дуга, звід». — Шанский ЭСРЯ I 5, 199—200; Фасмер—Трубачев I 547—548; Преобр. I 200—201; БЕР I 453; Skok I 449; Bezlaj ESSJ I 105; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 14, 17; Moszyński LP 33, 354—355.

[**дýба**1] «сторч» Г, Я, [*дýбом*] «сторч, догори ногами» Ж, [*дýбки*] «вертикально, без сторонньої допомоги» ЛексПол, [*дýбці*] (дит.) «тс.» Ме; — бр. *дýбам* «сторч», п. dębem «тс.», слц. dubkom (vstavati) «щулитися», схв. *дýпком*, *дȕпкē* «тс.», м. *дуба* «вниз головою»; — очевидно, результат видозміни слова *дúбом (дúбки)* «тс.» під впливом аналогії до іменника *дуб;* викликає сумнів припущення (Machek ESJČS 100) про запозиченість цих форм з латинської мови (від лат. stupēre «дерев'яніти, мертвіти, застигати»), як і порівняння слц. zadubený «тупий, дурний» з лат. stupidus «тс.». — Див. ще **дúбати.** — Пор. **дуб.**

[**дýба**2] (кличка вівці) Доп. УжДУ 4, [*дубéла, дубéша, дупкóша*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*дублéний*] «червоно пофарбований», [*дубленúстий*] «червоно-жовтуватий; кольору дубленої шкіри». — Див. ще **дуб.**

[**дубалá**] «дибом, сторч», [*дубалкá*] «сторч, стійма», [*дуболá* Мо, *дýбора*] «тс.» — прислівники, утворені, очевидно, в результаті контамінації форм [*дýба*] і [*дибулá*] «тс.». — Див. ще **дúба, дýба**1.

[**дубáс**] «великий ніж», ст. *дубас* «видовбаний човен, дуб» (XVIII ст.), *дубасникъ* «власник дубаса», *дубащина* «податок від дубаса» (XVI ст.); — р. [*дубáс*] «човен, видовбаний із суцільного дерева, баржа», бр. [*дубáс*] «великий ніж», п. dubas «тупий ніж» (з укр.); — походить, очевидно, від *дуб* «великий човен», звідки ст. *дубас* (пор. рум. dubás «великий рибальський човен, шаланда»); на формі слова, можливо, по-

значився вплив тур. tombaz «вид річкового човна; понтон; буй, бакен» (пор. Mikl. TEl 2, 178, проти Фасмер II 548); пор. синонімічні назви у польській мові dub, dubas, dubica, tumbaz, dombaza «вид човна; шхуна, паром». — Фасмер I 548; SW I 576; Sł. prasł. IV 171—172.

дуба́сити «бити, лупцювати; сильно стукати»; — р. *дуба́сить*, бр. *дубасіць*, п. [dubasić] (з укр. або бр.) «тс.», слц. dubasit' «тупати, танцювати»; — очевидно, пов'язане з [*дуба́с*] «великий ніж; човен, видовбаний з дуба»; мотивація творення слова і розвиток нового значення неясні. — Див. ще **дуба́с.**

[**ду́бати**] «тупати» Ж, [*ду́бкати, дубни́ти, ду́бнути* Ж, *дубони́ти*] «тс.», [*ду́бит*] «кінський тупіт» Бі, [*здубоні́ти*] «затупотіти» Ж; — слц. dubit' «тупати, танцювати», dupat', dupkat', dupnut' «тс.»; — дзвінкий варіант звуконаслідувального дієслова *ту́пати*, можливо, викликаний впливом форм словацької мови. — Див. ще **ту́пати.** — Пор. **топта́ти.**

[**ду́белець**] «тубілець»; — результат видозміни слова *тубі́лець*, [*тубо́лець*] під впливом форми *дуб* (перен.) «дурний чоловік». — Див. ще **дуб, тубі́лець.**

[**ду́бельт**] (орн.) «бекас, дупель, Scolopax major», *ду́пель* «тс.»; — р. *ду́пель, ду́бель*, бр. *ду́пель*, п. dubelt «дупель, бекас»; — запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської; нім. Dóppelschnepfe «подвійний (великий) бекас» є складним словом, перша частина якого (в XVII ст. dubbelt- «подвійний») походить від лат. duplus «тс.» — Richhardt 44; Фасмер I 554; Горяев 99; Brückner 101; Sł. wyr. obcych 161; Bern. I 238. — Див. ще **дублюва́ти.**

дубельті́вка (заст.) «двостволка», [*дубильта́к*] «подвійне залізо в рубанку» ЛексПол, [*дубельто́вий*] «подвійний»; — бр. *дубальто́ўка;* — запозичення з польської мови; п. dubeltówka створено на основі старого прислівника dubelt «подвійно», запозиченого з німецької мови; нім. ст. dubbelt «подвійний» походить від лат. duplus «тс.». — Шелудько 31; Richhardt 44; Bern. I 238; Sł. wyr. obcych 161. — Див. ще **дублюва́ти.** — Пор. **ду́бельт.**

дублюва́ти, *дубле́т, дубле́р, дубліка́т*, ст. *дупловати* «виконувати двічі» (XVII ст.), *дублета* «коштовний напівштучний камінь» (XVIII ст.); — р. *дубли́ровать*, бр. *дубліраваць*, п. dublować, ч. dublovati, слц. dublovat', болг. *дубли́рам*, м. *дубли́ра, дуплі́ра*, схв. *дубли́рати, дуплі́рати*, слн. dublírati; — повторне запозичення, що в староукраїнську мову потрапило з латинської, а в сучасну українську — з французької, можливо, через польську; фр. doubler «подвоювати» (звідки похідні doublet «подвійний», doubleur «подвоювач; сукальник») походить від лат. duplāre «подвоювати», пов'язаного з прикметником duplus «подвійний», спорідненим з гр. δι-πλόϛ (δι-πλόος) «тс.», і утвореного з основ du- (duo) «два» і -plus (від ієв. *pel- «робити складки»); остання основа споріднена з алб. pal'ε «складка, ряд», гот. falþan «складати» (пор. двн. zwi-falt «подвійний»); похідне *дублікáт* — з німецької мови (нвн. Duplikát), можливо, через російську. — CIC 228; Тимч. 840—841; Шанский ЭСРЯ I 5, 201—202; Фасмер I 548, 554; Sł. wyr. obcych 161; Bern. I 238; Dauzat 255; Bloch 230; Walde—Hofm. I 383—384; Kluge—Mitzka 145. — Див. ще **два, ду́бельт, фа́лда.**

дубови́к (іхт.) «лящ, Abramis brama L.» Ж; — пов'язане з *дуб*; назва виникла у зв'язку з тим, що ляща легко ловити в період, коли розвиваються дуби. — Желех. I 208. — Див. ще **дуб.**

дубоні́с (орн.) «довгоніс, Nucifraga Briss.»; — р. *дубоно́с*, бр. *дубано́с;* — складне утворення з основ іменників *дуб* і *ніс*; назву дано за ознакою довгого і міцного дзьоба, яким птах добуває їжу. — Булаховский Семас. этюды 162; Воїнств. — Кіст. 234. — Див. ще **дуб, ніс.** — Пор. **довбоні́с.**

дубра́к, *дубрі́вка, дубрі́вник, дубро́ва, дубро́вина, дубро́вник* — див. **дібро́ва.**

[**дубу́рити**] «порушувати, піднімати, збурювати, бунтувати»; — результат контамінації слів *дуб* і *бу́рити* «хвилювати; [руйнувати, нищити, рити]», пов'язаних між собою семантичними асоціаціями (пор. *ставати дубом* «ставати догори ногами, сторч»). — Див. ще **бу́рити, дуб.** — Пор. **дубала́.**

[**дува́н**] (заст.) «розподіл, частина, пай», [*дува́нити*] «ділити», [*дува́нчик*] «рибалка, що працює за пай» Мо, ст. *дуван* «здобич» (XVIII ст.);— р. *дува́н* «високе відкрите місце; збори козаків для розподілу здобичі; здобич»;— запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. чаг. divan «рада, збори», каз. duan «окружний суд, резиденція властей» походять від ар. diwan «тс.», запозиченого з перської мови.— Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 549; Добродомов РР 1978/2, 121—122; Кузнецова РР 1971/3, 153—155; Горяев 98; Дмитриев 533; Шипова 127; Lokotsch 42.— Див. ще **дива́н.**

дуга́ «округла лінія; зігнутий видовжений предмет; частина упряжі; веселка», [*дугáр*] «той, хто робить дуги» *Я*, [*дугúнець*, *ду́жник*] «тс.» Я, *ду́жки* розділовий знак); [«ключиці» Я], [*ду́жка*] «ручка відра, кошика», [*дугі́вка*] «райдужна оболонка ока» Ж, *дугáстий*, [*ду́жний*];— р. бр. *дугá*, др. *дуга* «веселка», п. dęga, dąga «дуга; веселка», [duha] «частина упряжі», [duga] «тс.» (з укр.), ч. слц. вл. duha «дуга; веселка», болг. *дъгá* «тс.», схв. *ду́га* «веселка», слн. dóga «тс.», стсл. **дъга** «дуга; веселка»;— псл. dǫga «тс.», початково «кривизна»;— споріднене з лит. dangà «покриття», dangùs «небо», з іншим вокалізмом deñgti «прикрити», diñgti «зникнути», лтс. daũga «вибоїна, яма», daũdzis «вінець, обід колеса», прус. dangus «небо; піднебіння», можливо, також з псл. *dǫgъ «сила, міць»; спроби знайти дальші відповідники у діслі. tǫng, нім. Zange «обценьки» (Mikkola Ursl. Gr. I 72), у псл. tęgnǫti «тягти» (Machek ESJČ 133) та ін. непереконливі.— Шанский ЭСРЯ I 5, 204; Фасмер I 549; Преобр. I 201; Sławski I 145; Moszyński JP 35/2, 115; БЕР I 453—454; Skok I 453—454; Bezlaj ESSJ I 106; ЭССЯ 5, 98—99; Sł. prasł. IV 192—195; Bern. I 217; Trautmann 44—45; Топоров 361—362.

дугули́на — див. **домови́на.**

[**дугу́лька**] (бот.) «полин, Artemisia pontica L.»;— неясне; можливо, пов'язане з *до́вгий* (початково **довгу́лька*); назва могла виникнути у зв'язку з особливостями будови стебла рослини, що досягає 100—150 см висоти.

дуда́[1] «вид сопілки; [нижня частина рукава сорочки Я]», [*дудáн*] «стебло рослини з невеликою кількістю листя чи пагонів» ЛексПол, *дудáр*, [*дудáрка*] «гонориста жінка», [*ду́ди*] «обшлаги на рукавах», [*ду́диця*] «тс.Ж; соломка для плетіння капелюхів; стрілка», *ду́дка* «сопілка; трубка; порожнисте стебло рослини», *ду́дни́к* «той, хто виготовляє сопілки або грає на них» Г, Ж, [*дудáшник* ВеУг, *ду́длик* Ж] «тс.», *дудкува́тий*, [*дудува́тий*], *дудча́стий*, [*дудáритися*] «чванитися», [*дудáти*] «грати на сопілці» ВеУг, *дудíти*, *дудíти* «тс.», [*надýдковатий*] «з порожнистим стеблом» Ж, [*одýдкуватий*] «дудчастий»;— р. *дуда́*, *ду́дка* «сопілка», бр. *дуда́* «волинка, сопілка», п. ч. слц. dudy «вид духового інструмента», вл. duda, dudy «волинка», нл. dudy «тс.», схв. *ду́да*, *дȕдāлка* «сопілка», слн. dúda «волинка»;— псл. duda «трубка» звуконаслідувального походження;— найближче споріднені сх.-лит. daudýtė «сопілка», dūdénti «безперервно гудіти», лтс. dudinât «бовкати, бурчати»; менш обгрунтоване припущення про запозичення з тюркських мов, пор. тур. крим.-тат. чаг. düdük «дудка, флейта» (Mikl. TEl I 287; Bern. I 233; Lokotsch 43; Шипова 128).— Шанский ЭСРЯ I 5, 205—206; Фасмер I 550; Преобр. I 201; Sławski I 177; Brückner 102; Machek ESJČ 133; Skok I 452; ЭССЯ 5, 146; Sł. prasł. V 71—75; Trautmann 46—47.—Пор. **дудні́ти.**

[**ду́да**[2]] (іст.) «подать за право хрестити дитину», [*ду́дек*] «старовинна дрібна польська монета; у старій Польщі плата орендарю при народженні дитини», [*ду́док*] «тс.» Ж, [*ду́дка*] «гроші взагалі; певна сума, заробіток» НЗ УжДУ 14;— запозичення з польської мови; п. [dudek] «монета вартістю 6 польських грошів; гроші взагалі», [dutek, dydek, dytek, detk, detek] «тс.», як і ч. ст. dudek (дрібна монета), слц. dudek, dydky, ст. dudok «тс.», утворилося на основі dudek «одуд» внаслідок жартівливого переосмислення назви орла, зображеного на монеті; польські форми [dytek, detk, detek] постали як результат зворотного запозичення з німецької мови (нн. Düttke, вн. Düttchen

«тс.»). — Дзендзелівський НЗ УжДУ 14, 136; Чернов ЛБ 7, 39—40; Шелудько 31; Brückner 103; Machek ESJČ 133. — Пор. **ду́док.**

[**дудва́**] (бот.) «болиголов плямистий, Conium maculatum L.; бутень, Chaerophyllum temulum L. та ін.»; — р. [*ду́дки*] (назви різних рослин родини зонтичних); — не зовсім ясне; вважається запозиченням з угорської мови (ВеЗн 16; Балецкий St. sl. 9/1—4, 338); уг. dudva «бур'ян» нез'ясованого походження (Bárczi 54); пов'язується також з *дуда́*, *ду́дка* «сопілка; трубка» з огляду на трубчасту будову стебла рослин родини зонтичних (Меркулова 67).

[**дудзуман**] «дурень» Ж; — афективне утворення, викликане, можливо, частковою контамінацією слів *ду́рень* і *тума́н* «тс.».

[**ду́дик**] «невеликий камінець у глині»; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*ду́тик*] «щось порожнисте» під впливом слова *ду́дка* «трубка».

[**ду́дич**] (зоол.) «вид жука, Erirrhinus» Ж; — похідне від *дуда́* «сопілка; трубка»; назва зумовлена трубкоподібною формою присоска жука; пор. н. Hohlrüsselkäfer «тс.» (букв. «жук з порожнистим присоском»). — Див. ще **дуда́**[1].

ду́длити «жадібно пити»; — р. [*ду́до́лить*] «тягти, смоктати», [*ду́дить*] «тс.», п. dudlić «погано грати на сопілці; дудлити, пити», ч. [dudati] «смоктати», [dudlati] «ссати», [dud(l)ak] «соска», dudel «тс.», схв. *ду̏длити* «ссати»; — не зовсім ясне; можливо, давнє звуконаслідувальне утворення, що спочатку відображало смоктання (Machek ESJČ 133), або результат видозміни значення *дудіти* за схожістю дії стиснутих губ; можливо, що вихідною була іменна основа псл. *dudъlo «дуло, трубка», пов'язана з duti «дути» (ЭССЯ 5, 148—149). — Sł. prasł. V 79—80.

[**дудло́**] «дупло», [*ду́дла* Ж, *дудва́*] «тс.», [*дудли́вий*] «дуплавий», [*дудла́вий*] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dudło «трухляве дерево», dudławy «порожнистий, трухлявий», dudława, dudniawa «трухлява деревина», як і слц. dudlavý «порожнистий, трухлявий», нл. dudawa «порожнисте стебло», р. [*дуль*] «дупло; дуплисте дерево», походять від псл. dudъlo «дупло», пов'язаного з duti «дути» або duda «дуда». — ЭССЯ 5, 149; Sł. prasł. V 80; Bern. I 237. — Див. ще **дуда́**[1], **ду́ти**[2].

дудні́ти «гудіти, шуміти», *дудоні́ти* «тс.»; — п. dudnić, dudnieć, ч. dunětі (<*dudnětі), слц. dudniet', вл. dudnić, нл. dudliś «тс.», болг. *ду́дна* «бубоніти», слн. [dûdnjati] «гриміти»; — псл. *dudnětі звуконаслідувального походження, пов'язане, очевидно, з duda, dudětі; — може бути зіставлене з лит. dundėti «гриміти, гуркотіти»; менш переконливе зіставлення (Brückner 103; Otrębski LP 9, 17; Німчук Тези V сл. конф. 92) з псл. *tǫtьnъ (стсл. **тѫтьнѣти** «гудіти, шуміти», п. tętnić «гуркотіти», схв. *тѝтњити* «гриміти», болг. *тъ́тна* «тс.». — Sławski I 178; Machek ESJČ 134—135; БЕР I 443; ЭССЯ 5, 149—150.

[**ду́док**] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Г, ВеНЗн, [*дуди́ло*, *дудко́*, *ду́ндало* ВеНЗн] «тс.»; — п. dudek, ч. dudek, ст. dedek, vdedek, dud, слц. dudok, duduk «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, пов'язані з вигуком, що відтворює голос цього птаха (пор. ч. ст. du-du — про крик одуда), далі з *дуда́*; — аналогічне до лит. dudùkas, dudùtis «одуд». — Булаховский Семас. этюды 180; Фасмер I 550; Sławski I 177—178; Brückner 102—103; Machek ESJČ 133; ЭССЯ 5, 150; Sł. prasł. V 78. — Пор. **дуда́**[1], **о́дуд.**

[**ду́драти**] «бурчати, сваритися; погано працювати» ВеЗа, [*ду́дра*] «буркотун; шарлатан, нечесний працівник» ВеЗа, [*дудрак*, *дудрик*, *дудрош*] «тс.» ВеЗа; очевидно, запозичення з польської або словацької мови; п. [dudrać, tutrać] «бурчати; порпатися; марнувати час, робити недбало», слц. dudrat', hundrat' «бурчати» можуть бути звуконаслідувальними утвореннями.

[**дуду́ритися**] «настовбурчуватися; опиратися від страху»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. dudorodik «випирати, стирчати», dudor «опух, набряк» вважаються звукоекспресивними утвореннями. — MNTESz I 682.

[**дуду́рка**] (бот.) «дзвоники, Campa-

nula L.» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*дудýритися*] «настовбурчуватися» (пор.).

дуе́ль, *дуеліст*, *дуеля́нт;* — р. бр. *дуэ́ль*, ч. слц. duel, болг. *дуе́л*, м. *дуел*, схв. *дȕел*, слн. duél;— через російську мову запозичено з німецької; нім. Duélli, очевидно, через фр. duel, походить від слат. duellum «поєдинок, двобій», яке в архаїчний період було звуковим варіантом слова bellum «війна», а пізніше за народною етимологією зблизилося з словом duo «два»; зіставляється з гр. δηϊός «ворожий», δηϊόω «забиваю; спустошую», дінд. dunṓti «ранить, мучить, палить».— CIC 228; Шанский ЭСРЯ I 5, 220; Holub—Lyer 142; Hüttl-Worth 16; Kluge—Mitzka 146; Dauzat 259; Walde—Hofm. I 100—101.

дуе́т; — р. бр. *дуэ́т*, п. ч. duet, слц. duo, dueto, болг. м. *дуе́т*, схв. *дȕет*, слн. duét;— запозичення з італійської мови — безпосередньо або через німецьку (нім. Duétt); ит. duetto «спів удвох» походить від лат. duo «два», спорідненого з укр. *два*.— CIC 228; Фасмер I 557; Kopaliński 238; Walde—Hofm. I 382.— Див. ще **два**.

ду́жий «сильний; здоровий», [*дуж*] «тс.», [*дужа́к*] «силач», [*ду́жень*] «тс.», [*дужі́нники*] «пироги, призначені на перший день посту» Ж, [*дужі́нь*] «сила, могутність; здоров'я», *ду́жість*, [*ду́жа́ти*] «поправлятися; міцніти», [*ду́жатися*] «боротися», *ду́жчати*, *ду́же*, [*ду́жей*] «сильно» Кур, [*ду́жо*] «тс.; здорово», [*дужч*] «сильніше» Ж, *бездȕжний* «хворий», *ви́дужати*, [*ви́дужанець*] «той, хто видужує», [*ви́дужник*] «тс.», *видȕжний* «який піддається лікуванню», *здȕжа́ти* Г, Ж, *недȕга* «хвороба», *недȕгувати* «хворіти», *недȕжати*, [*недȕжник*] «хворий» Ж, *недȕжий*, *недȕжний*, [*нездȕга*] «хвороба» Ж, [*нездȕжжя*] «тс.» Пі, *нездȕжати*, *нездȕжатися*, [*нездужа́лий*] «хворий, слабий» Ж, *одȕжати*, [*піддȕжувати*] «потроху одужувати», [*подȕжий*] «сильний» Нед, [*подȕга*] «перемога» Нед, *подȕжати*, [*придȕжати*] «здужати, змогти», [*продȕжатися*] «одужати» Нед;— р. *дю́жий* «міцний», [*ду́жий*] «сильний», *недȕге* «хвороба», бр. *ду́жы* «сильний; великий», п. duży «тс.», dążyć «спрямовувати, поспішати, старатися», ч. [dužíˌ] «сильний, міцний, тривалий», neduh «вада, хвороба», слц. dúži «дужий», duh «сила, справність», болг. *недъ́г* «хвороба; недолік», [*не-ду́г(а)*] «хвороба», [*не-ду́гав*] «хворий», стсл. **нєдѫгъ** «хвороба»;— псл. *dugъ «сила, міць», *dugjь «дужий» і *dǫgъ «сила, міць» (<ie. *dheugh-, *dhough- «дотикатися, тиснути» і *dhengh-, *dhongh- «досягти, сильно схопити; сильний», які, очевидно, зазнали семантичного зближення на праслов'янському грунті);— споріднені з лит. daũg «багато», dáuginti «множити», лтс. daũdz, daudzi «багато», гот. daug «придатися», двн. touk «здатний, придатний», нвн. taugen «годитися», гр. τεύχω «готую, справляю», ірл. daingen «твердий, міцний», dingim «стримую», дінд. daghnóti (<*dhn̥gh-) «сягає».— Фасмер—Трубачев 1 550; Шанский ЭСРЯ I 5, 227; Sławski I 141—142, 181—182; Brückner 104—105; Machek ESJČ 394; ЭССЯ 5, 100, 150, 166—167; Bern. I 217—218; Būga RR I 272; Meillet MSL 17, 63; Benveniste BSL 30, 73—74; Pokorny 250, 271.

дузь-дузь — див. **дунь-дунь**.

[дук] «ямка в землі при іграх; огороджене місце у формі кола», [*ду́ча*] «отвір у жорнах для зерна», [*ду́чай*, *ду́ча́йка*, *ду́чі́йка*] «тс.», [*ду́чейка*] «отвір у бочці», [*ду́чка*] «ямка при іграх; отвір у жорнах для веретена або для засипання зерна» Г, ЛексПол;— р. [*дук*] «ямка при іграх», [*ду́чка*] «тс.», [*ду́чай*] «отвір у жорнах», [*ду́ча́йка*] «ямка, заглиблення», п. duk «скриня, голубник; порохнявий пеньок», duca «вид гри; отвір у жорнах для зерна; круглий кіш», ducka «тс.», duczka «тс.; труба для відведення дубильної рідини», ducza «отвір», ducaj «отвір у жорнах для зерна», duczaj «тс.», ст. duczaja «вита трубка; ямка для коша», duczajka «ямка в землі», ч. dučej «канал; свищ», мор. [dúča] «багнисько», ст. dučějě «водоспад», слц. [duča] «ямка», dúčeľ(a) «трубка»;— очевидно, запозичене з італійської мови, можливо, через польське посередництво; ит. doccia «водостічна труба; ринва; душ» походить від слат. doccia «канал; труба», пов'язаного з ductio «відвід, водостічна

труба», dūcere «вести», спорідненими з гот. tiuhan «тягти», двн. ziohan, дангл. tēon «тс.»; значення розвивалося через семантичні зв'язки «труба» — «кіш подібної форми» — «заглиблення»; менш імовірним, у зв'язку з географією слова, видається припущення про його власне слов'янське походження (Brückner 176; Ильинский ВЯ 1957/6, 95; Ondruš Sl. Wortst. 126); цікавою є спроба (Абаев ИЭСОЯ I 376, 406) пов'язати це слово з ос. dūg «ямка під стіною, куди заганяють горіхи (у дитячій грі)», ягнобськ. duk «яма, діра, ніша». — Дзендзелівський ДБ VIII 87; Richhardt 44; Фасмер—Трубачев I 550—551; Sławski I 176; Walde—Hofm. I 377. — Пор. **ду́ка́т, душ.**

ду́ка (заст.) «господар, багач, князь», *дук*, *дука́р*, *дука́ч*, [*ду́кош* ЕЗб 4, *дукаса́р* Ж] «тс.», [*дукі́вство*] «князівство» Пі, [*дукі́вщина*] «князівський маєток» Пі, [*дукарня́*, *дукаря́ччя*] (зб.) Я, ст. *ду́ка*, *дукс* (XVII ст.); — р. [*ду́к(а)*] «вельможа, знатна людина», п. duk, diuk «князь, магнат», болг. *дук* «герцог, принц», схв. [*ду́ка*] «герцог», стсл. **доукъсъ** «князь, вождь»; — запозичення з італійської чи французької мови; іт. duca «вождь», фр. duc «тс.» походять від лат. dux «тс.», утвореного від dūcere «очолювати, вести»; стара форма *дукс* — безпосередньо з латинської або через старослов'янську і середньогрецьку мови. — Тимч. I 2, 832; Фасмер I 551. — Див. ще **дук.** — Пор. **ду́ка́т.**

ду́ка́т «(іст.) старовинна монета, червінець; (заст.) жіноча прикраса у вигляді монети, яку носили на шиї» СУМ, Ж, *дука́ч* «тс.», [*дукато́вий*] Ж, ст. *дукатъ* «золота монета (18 польських злотих)» (1421); — р. бр. болг. м. *дука́т*, п. dukat, dukacz (з укр.), ч. слц. слн. dukát, схв. *ду́кат*; — запозичено з італійської мови, очевидно, через німецьку та польську; іт. ducato «герцогство; монета», звідки раннє нвн. ducat «монета», нвн. Dukáten «тс.», походить від слат. ducatus «герцогство, князівство», утвореного від лат. dux «вождь»; нове значення виникло внаслідок переосмислення слова, яке було на перших латинських монетах (ducato d'Apuglia «князівство Апулія»). — CIC 228; Тимч. I 2, 238; Richhardt 44; Фасмер I 550; SW I 581; Kluge—Mitzka 146. — Див. ще **дук.** — Пор. **ду́ка.**

[**ду́ксати**] «бити, штовхати кулаками», [*ду́цати*] «злегка бити лобом» Ме, [*ду́цкати*] «штовхати» Ж, [*ду́цнути(ся)*] «вдаритися» Я; — вл. ducać «бити ногою», слн. dúcniti «штовхнути»; — афективно-звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*ту́цати*] «штовхати, бити», *бу́цати* «бити рогами, лобом». — Куркина Этимология 1970, 92. — Пор. **буц², туц.**

[**дула́п**] «водочерпалка» Мо; — запозичення з болгарської або турецької мови; болг. *дола́п* «шафа, вбудована в стіну; водяне колесо; поливальний пристрій», *дула́п* «тс.» походить від тур. dolap, яке зводиться до перс. dōlāb, ар. dūlāb «водяне колесо, зрошувальна машина». — БЕР I 409; Младенов 138, 154; Lokotsch 42, 43.

[**дуле́ба**] «дурень» Ж; — р. [*дуле́б*, *дуле́бина*] «бовдур, дурень», п. [duleb] «тс.», [dulęba] «незграбна людина» (з укр.); — пов'язане з *дулі́би* (давньоруське плем'я на Волині); переосмислення назви, можливо, було підтримане асоціацією з *дуре́на*. — Фасмер — Трубачев I 551; Трубачев ВЯ 1974/6, 53. — Див. ще **дулі́би.**

[**дуле́вина**] «сильно загартована сталь», [*дульови́на*] «тс.» ВеНЗн; — очевидно, похідне від *ду́ло* «ствол вогнепальної зброї». — Наконечний (усно). — Див. ще **ду́ло́.**

[**дуле́й**] «місце для сторожових собак при овечій отарі»; — запозичення з молдавської мови; молд. *дулэу* «великий кудлатий собака, вівчарка, сторожовий пес» нез'ясованого походження; виводилося від п. (pies) do łowu «гончий (пес)», похідного від łowić «ловити» (Cioranescu 305; СДЕЛМ 123); пов'язувалося також з аром. dulăi «крутитися, вертітися», що зводиться до тур. dolay «околиця, коло, контур; навколо» (Papahagi 418), і з семантичного боку пояснювалося розвитком значень «кружляти» — «робити коло навколо оселі, отари» — «сторожувати» (Vrabie Romano-

slavica 14, 139—140). — Scheludko 132; Linde I 178; DLRM 565.

[**дулиґáти**] «смоктати» Ж; — очевидно, результат контамінації форм *дýдлити* і [*лиґáти*] (див.).

дулі́би «давнє східнослов'янське плем'я на Волині; [гарбузи ЕЗб 4]»; — р. *дулéбы* «дуліби», бр. *дулéбы*, др. *дулѣбы*, п. Dulebi «тс.», ч. Doudleby (назва місцевості), ст. Dudlebí, слн. Dudlebi «тс.»; — остаточно не з'ясоване; псл. *du(d)lěby пов'язується з *du(d)lo «духова труба»; назва племені могла бути пов'язана з військовою (чи організаційною) функцією цього інструмента (Rudnicki Prasl. II 164); інші дослідники розглядають цю форму як різного виду запозичення з німецької мови, напр., із зах.-герм. *daud-laiba- букв. «спадщина померлого» (Трубачев ВЯ 1974/6, 53) чи з Deudo- і laifs, пор. Dietleip, Detlef (Фасмер I 551; Rozwadowski RS 6, 55, 70) або як переклад німецькою мовою фо̊рми *Волинь* — нім. Dudl-eiba «країна волинок» (Nahtigal Slavistična revija 4, 1956, 95—96); сумнівне тлумачення (Ondruš Studia Academica Slovaca 3, 246—247) *dudl-ěb- від псл. dudla «яма, заглиблення»; непереконливе виведення (Brückner Slavia 3, 11) від сполучення сл. duda і відповідника лит. laĩbas «стрункий, тонкий». — Петров Етногенез слов'ян 1972, 52—54; Фасмер—Трубачев I 551; Lehr-Spławiński Słownik starożytności słowiańskich I 2, 399; ЭССЯ 5, 147—148; Sł. prasł. V 76—77.

дулі́вка — див. **гдýля.**

дýло́ «ствол вогнепальної зброї; передній отвір ствола; ковальський міх» Г, Ж, [*дýлко*] «мундштук духових інструментів»; — р. *дýло*, бр. *дýла*, п. dulec «сигарета», болг. *дýло*, *дýлец* «мундштук дудки; водопровідна труба», схв. [*дȕло*, *дȕло*], *дȕлац* «трубочка, сопілка», слн. dúlec «мундштук»; — псл. *du(d)lo «прилад для дуття», похідне від *duti, *dujǫ; — близькі за коренем дінд. dhūliḥ, dhūlī «пил», лат. fūlīgo «сажа», лит. dúlis «туман; порох», dùlkis «пил», лтс. dûlajs, dûlejs «чадний смолоскип». — Булаховский Труды ИРЯ II 169; Трубачев Рем. терминол. 379; Шанский ЭСРЯ I 5, 207; Фасмер I 551; Преобр. I 201; БЕР I 445; Skok I 462; Bezlaj ESSJ I 120; ЭССЯ 5, 148—149; Sł. prasł. V 77; Bern. I 237. — Див. ще **дýти.**

[**дулутíй**] «кульгава людина» Я; — неясне.

дýля[1] (згруб.) «фіга», [*дулювáти*] «показувати дулю» Ж; — р. бр. *дýля*, *дýлька*, п. dula «тс.»; — можливо, пов'язане з *дýля* (сорт груш), вжитим у переносному значенні. — Див. ще **гдýля.**

дýля[2] — див. **гдýля.**

[**дульéти**] «жіноче вбрання з м'якої шовкової тканини», [*дулéта*] «тс.» Ж; — п. duljet «шовковий каптанець на ваті»; — запозичене з французької мови, можливо, через польську; фр. douillet «м'який, витончений» пов'язане з ст. douille «тс.», що походить від лат. ductilis «м'який, ковкий, тягучий», пов'язаного з dūcere «вести, тягти». — Желех. I 209; SW I 582; Bloch I 230; Dauzat 256. — Див. ще **дук.** — Пор. **дýка, дýкат.**

дýма «роздум, гадка; народна ліроепічна пісня; орган управління у царській Росії», [*дум*] «думка», [*думáйло*] «дивак, фантазер» Ж, *дýмець* (іст.) «член думи», [*думéць*] «мислитель» Ж, *дýмка*, [*думця́*] «порадник» Ж, *думлúвий* «задумливий», *дýмний* «тс.», [*думовáтий*] «вдумливий», *дýмський*, [*дýмчий*] «ідейний; з фантазією» Ж, *дýмати*, [*думíти*] «вагатися, сумніватися» Ж, *бездýм'я*, *вдýмливий*, [*вúдум* Ж, *вúдумця* Ж], *вúдумщик*, *зáдум*, *задýма*, [*здумíтися*] «здивуватися» Ба, [*здумúтися*] «тс.» Ж, [*недодýма*] Ж, *одýматися*, *пóдум*, [*подýмка*] Нед, *пóдумки*, [*прúдуми*] Ме, [*роздýмкувати*] Нед, *рóздум*, [*роздýма* Нед, *роздýмка* Нед], *роздýм'я*, *роздýмливий*; — р. бр. *дýма*, др. *дума* «рада; думка», п. duma «пиха; гордість; сумна пісня», ст. «задума», ч. слц. duma «епічна пісня; думання» (з п. ?), болг. *дýма* «слово; мова», м. *дума* «думка; слово», схв. [*дȕмати*, *дȕмām*] «говорити, думати»; — псл. duma; — здебільшого вважається запозиченням з германських мов; джерело запозичення докладно невідоме; зіставляються гот. dōms «суд; слава», dōmian «судити», двн. tuom, дангл. dōm «гадання; думка; збори»; перехід ō в u звичайний для германських запозичень у слов'янських мовах (пор.

бук, Дунáй); досить переконливо пов'язується також (G. Jacobsson Studia slavica Gunnaro Gunnarsson sexagenario dedicata 1960, 35; Младенов 154; Stender-Petersen 485—486) із псл. dъmǫ «дму, дую» (пор. п. duma «гордість, пиха», р. *надмéнный;* пор. також с.-цсл. ѻд(ь)мѣ сѧ «відповів»); малопереконливими були інші спроби довести слов'янське походження слова: як похідного від doumĕti (Vaillant Gr. comp. I 199) або як віддієслівного утворення від *dumati, що виникло з *mūd- (наявного в *mūdsli- >mysl'), причому u замість y пояснювалося впливом семантично близького *umъ (Machek ESJČ 134).— Шанский ЭСРЯ I 5, 208—209; Фасмер—Трубачев I 552; Преобр. I 202; Sławski I 179; БЕР I 446; Георгиев Бълг. етим. и оном. 103; Skok I 456; Bezlaj ESSJ I 120; ЭССЯ 5, 154—156; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 82—84; Berп. I 237.

[**думітува́ти**] «вагатися, сумніватися» Ж;— запозичення з польської мови, зближене з *ду́мати*; п. заст. dubitować «роздумувати, вагатися» походить від лат. dubito «сумніваюсь, вагаюсь», пов'язаного з dubius «сумнівний, непевний», утвореним з du- (<duo) «два» і етимологічно неясної кінцевої частини, можливо, пов'язаної з *bhu- «бути».— Sł. wyr. obcych 161; Walde—Hofm. I 375—376.— Див. ще **два.**

ду́мний «гордий», [*зду́малий*] «пихатий» Ж, [*зду́мна*] «згорда» Ж, ст. *дума* «гордість, пиха» (XVI ст.), *думный* (XVII ст.);— бр. *ду́мны* «гордий», слц. duma «пиха»;— запозичення з польської мови; п. duma «гордість, пиха», dumny «гордий» пов'язане з ст. duma «задума, думання», укр. *ду́ма.*— Sławski I 179; Brückner 103.— Див. ще **ду́ма.**

[**ду́на**] «перина» ДзАтл II, [*ду́нна, ду́ня, ду́ньга*] «тс.» тж;— п. [duchna, ducha] «велика подушка, перина; нічний пуховий очіпок», ч. [duchna] «перина», слц. duchna, duchňa, схв. *дȕња, дȕхња* «тс.»;— неясне; можливо, пов'язане з *ду́ти* (Machek ESJČ 134; Berп. I 235); припускалось також запозичення з німецької мови, пор. нвн. Dune (Daune) «пух, пушинка», нн. dūne, снн. dūn(e) «тс.», споріднені з псл. duti «дути» (Mikl. EW 52); із слов'янських мов запозичено уг. dunyha, dunna «перина», звідки, можливо, походять українські форми.— SW I 578; Skok I 454—455; MNTESz I 688; Bárczi 55.

[**дуна́й**] «розлив, повінь; великий потік»;— р. [*дуна́й*] «струмок», п. dunaj «глибока ріка, далека і невідома», слц. dunajíček «потічок»;— пов'язане з *Дуна́й* (назва ріки) з псл. *Dunajь, запозиченого з готської мови; гот. *Dōnawi (*Dūnawi) походить від кельтсько-лат. Dānuvius (Dānubius), назви верхньої течії Дунаю, спорідненої з ав. dānu- «річка», дінд. dānu- «текуча рідина», ос. don «річка» (пор. *Дон*); численні інші тлумачення видаються непереконливими.— Фасмер—Трубачев I 552—553; Преобр. I 202; Brückner 103; Machek ESJČ 134; Георгиев Бълг. етим. и оном. 25; БЕР I 446—447; Skok I 457; Bezlaj ESSJ I 120—121; ЭССЯ 5, 156—157; Moszyński PZJP 151, 153; Schwarz AfSlPh 42, 306; Gamillscheg ZfSlPh 3, 149—154; Förster ZfSlPh 1, 1—15.

[**ду́ндер**] «грім» Ба;— п. [dunder] «тс.», [donder] «блискавка; диявол», нл. dunder «грім», dundrować «гриміти; проклинати», вл. dunder «грім; чорт»;— запозичене через польську мову з німецької; нвн. Dónner «грім», свн. doner, toner, tunre, двн. thonar, снн. dunner, doner «тс.» споріднені з лат. tonāre «гриміти», tonitrus «грім», дінд. tanayitnúḥ «грімлячий», гр. (еолійськ.) τέννει «гримить, шумить», перс. tundar «грім», далі з дінд. stánati «гримить», stanayitnúḥ «грім».— Ба 13; Kluge—Mitzka 138.

[**дундýк**] «уперта людина; старий холостяк Ж; тупа, нерозвинена людина Ва; індійський півень; старий бовдур»;— р. [*дундýк*] «безтолкова людина; товстун», [*дундýля*] «бовдур, телепень», вл. dundak «нероба, волоцюга», схв. *дȕдук* «бовдур», м. *дудук* «тс.»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ду́нда*] «товстун; ледар; дурень; надута людина», болг. *ду́нда* «товста жінка або дівчина», схв. *ду́нда* (*дȕнда*) «дебела жінка», слн. dónda «росла дівчина; лялька», яке зіставляється з лит. dundùlis «товста людина, черевань» (Непокупний Мовозн. 1974/6, 56—57; Гутшмидт Сл. и

балк. языкозн. 206; Младенов 154); припускається також (Scherech ZfSlPh 23, 164) можливість запозичення з тюркських мов; пор. кар. *теньтяк* «дурень, простак», *тэнтэк* «тс.; недбаха», тат. *тинтэк* «дурень», ног. туркм. *тентек* «тс.», кирг. *тентек* «дурень, пустун», чаг. *тинтек* «дурень», які, можливо, походять від *dudug (пор. узб. *дудуг* «заїка»).

[**дунь-дунь**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк, [*дузь-дузь*] «тс.» Мо; — п. duń-duń «тс.»; — неясне; можливо, наслідування крику індиків.

[**ду́нька**] (іхт.) «плітка, плотиця, Leuciscus rutilus (або erythrophthalmus) Ж; підуст звичайний, Chondrostoma nasus L. ВеНЗн», [*ду́нка*] «плотиця» Ж; — п. [dunka, duńka] «тс.» (з укр.); — давніше **донка*, пов'язане з *дно* (пор. бр. [*дня́нка*] «тс.») і вторинно зближене з жіночим ім'ям [*До́нька, Ду́нька*]; плітка держиться здебільшого коло дна. — Коломиец Происх. назв. рыб 46—48. — Див. ще **дно, Євдокія.**

[**ду́па**] «гузка, зад Г; лівий берег Дністра Ж; нижня частина снопа ЛексПол», [*ду́пка*] «вид зачіски» Ж, [*ду́пки (ку́рячі)*] (бот.) «воловик лікарський, Anchusa officinalis L.», [*ду́пний*] «належний до заднього проходу», [*піддупки*] «частина кінської упряжі» Нед, [*піддупці*] «частина воза, у яку вставляється дишель» Нед; — р. [*ду́па*] «сідниці», п. dupa «зад; тил, низ (воза, снопа)», [dupka] «виїмка в жорнах», [dup] «виїмка, дупло», [dziup, dub′, dziub′] «тс.», [dupny] «спорохнілий, видовбаний», ч. ст. doupa «нора, яма», слц. dúpä «дупло; нора», вл. dupa «отвір, діра», нл. dupa «заглиблення, печера», болг. *ду́пе* «зад», *ду́пка* «яма, печера», м. *дупка* «ямка, заглиблення», схв. *дȕпе* «зад», слн. dúpa «печера», стсл. **доупина** «дірка, отвір»; — псл. dupa, початково «заглиблення, довбанка», пов'язане з dupьlo (укр. *дупло́*); в українській мові з'явилось, мабуть, під впливом польської. — Richhardt 44; Фасмер I 554; Sławski I 179—180; Machek ESJČ 124; БЕР I 448; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 157—158; Sł. prasł. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Див. ще **дупло́.**

[**дупа́к**] «валет» Ж; — запозичення з польської мови; — п. [dupak] (знев.) «валет» (про нікчемну людину), [dupnik, dupek] «тс.», очевидно, постало на основі лат. duplus, dupla «подвійна ціна» у зв'язку з визначеною у грі вартістю цієї карти у два очка; у польській мові також можливі пізніші асоціації з dupa «зад». — SW I 584. — Див. ще **ду́бельт, дублюва́ти.** — Пор. **ду́па.**

дупло́, *дупла́вина* «дупло», [*дупла́к*] «голубок ВеНЗн; дикий сизий голуб ВеБ», [*дупле́*] «дупло» ВеУг, [*дуплі́й*] «порожнисте дерево» Я, *дупля́вина* «дупло», [*дупля́к*] «дуплясте дерево; колода-вулик ЛексПол», *дупля́нка* «вулик з видовбаної колоди; [опеньок, Agaricus ostreatus Ж]», [*дупелна́вий* Ж, *дупелна́тий* Л], *дупла́вий*, [*дупланúстий*] ВеБ, *дупла́стий*, [*дупленáвий* Пі, *дупленáстий* Ж, *дупленáтий* Пі, Бі, *дуплинáвий*], *дуплинáстий*, [*дуплинáтий*], *дупли́стий, дуплува́тий, дупля́вий, дупля́стий*, [*дупна́стий* Ж, ЛексПол, *дупча́стий*], [*дуплíти*] «остовпіти, бути здивованим» Ж, [*ви́дуплавити* Ж, *здупла́віти* Ж]; — р. *дупло́*, [*дуплё*], бр. *дупло́*, др. *дупль* «заглиблення; пустота», п. dziupla «дупло», [dupel, dupło, dziupło, dziupeł] «тс.», ч. doupě «дупло, нора», [doupa, dupě] «тс.», нл. dupnawjeś «порожніти», dupnjeś «тс.», dupnawy «пустий», болг. *ду́пло, ду́пъл* «порожнистий», м. *дупло* «дупло», схв. *ду́пља* «тс.», слн. dúplo, стсл. **доуплина** «дупло»; — псл. *dupьla/dupьlo «порожнина, дупло», що початково могло бути субстантивованим прикметником (пор. др. **доуплии** «порожнистий»); — споріднене з лтс. duplis, dupis «посуд для солі чи сала», свн. tobel «заглиблення; узвіз», нвн. Tobel «виярок у лісі (горах)», дангл. dūfan «занурюватися»; ie. *dhoup-/dheup-/dheub- «глибокий, видовбаний», що частіше виступає з суфіксом -b-: лит. daubà «улоговина, узвіз», dùbti «спорожнятися, бути пустим», лтс. dobs «дуплистий», прус. pa-daubis «долина», гот. diups «глибокий», нвн. tief, діел. diupr «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 210—211; Фасмер I 544; Преобр. I 202—203; Горяев 99; Sławski I 179—180, 207—208; Brückner 104; Machek

ESJČ 124; БЕР I 448—449; Skok I 459—460; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 159—160; Sl. prasl. V 95—97, 98—99; Bern. I 237—238. — Пор. **дéбра, дно.**

дур «дурість; запаморочення; пустощі», *дура́к*, [*дурасíй* Я, *дура́ція* Ж, *дура́чество* Ж], [*дурба́р*] «дурень» Ж, [*ду́рбас* Г, Ж, *дурби́ло* Я] «тс.», *ду́рень*, [*дуре́ньство*] Ж, *дуре́па*, [*дурилéй* Я], *дури́на* «дурість», *дури́нда*, [*дури́чка*] «обман» Бі, *ду́рість*, *ду́рка*, [*дурми́ло*] «велика і дурна людина» Я, [*дурналю́ка*] «тс.» Я, [*ду́рнас*], *дурне́ча*, *ду́рник*, *дурни́ло*, [*дурни́на*] «дурість», *дурни́ця*, *дурни́чка* «дрібниця», *ду́рність*, [*дурнова́нь*] ВеБ, *дурно́вíч* «дурень» Ж (з п.), *дурно́та*, [*дурню́ха*] «нервова гарячка», [*дурня́чка*] «тс.», [*дурня́*] «дурень» Ж, *дурня́к*, [*дуро́нда*] «дурень» Я, *ду́рочка*, *ду́рощі*, [*дуракува́тий*, *дуркова́тий* Ж], *дурни́й*, *дурнісінький*, *дурнува́тий*, [*ду́рячий*] «ледачий» Я, *ду́рно* «даремно», *дури́ти*, *дурíти*, [*дурíть*] «клянчити» ЛексПол, *дурні́ти*, *дурні́шати*, [*дурнува́ти*] «бути без ужитку; дуріти», *ви́дурити*, [*здурня́ти*] Ж, *здýру*, [*задýркати*], *задýрно* «даремно» Я, [*наддýристий*] «гарячий; запальний», *óдур*, *одýрливий*, [*обдýр*, *обдýрка* Пі, *прúдур* Нед], *придýркуватий*, [*придýруватий*], *придýрюватися*, *удурні* «даремно»; — р. *дурь*, *дурно́й* «поганий; [дурний]», бр. *дур*, *дурны́* «поганий», п. dur «несвідомий стан; тиф», durny «дурний», ст. «гордий; шалений», ч. [durný] «дурний», слц. durný «тс.; полохливий; злий», м. [*дурли*] «ледарює», [*дурла*] «ледар», схв. *дȗран* «поривчастий, злий», *дȗрљив* «запальний, гарячкуватий», слн. dúr «дикий», стсл. **дꙋрьнъ**; — псл. durъ (durьnъ), яке виводять з ie. *dheur-, суфіксального розширення *dheu- «дути, швидко рухатися»; — зіставляють із прус. dūrai «полохливий», гр. θοῦρος «стрімкий, несамовитий», ἀθύρω «граюсь, розважаюсь», ἄθυρμα «гра», лат. furo «шалію; збурююсь», а також з лит. padùrmai «стрімко», padùrmu «бурхливо, поривчасто» (Būga RR I 327—328; Bern. I 239; Boisacq 349); проти останнього зіставлення заперечує Урбутіс (Vilniaus Universiteto Mokslo Darbai XXVI. Kalbotyra I, 1958, 216), пов'язуючи лит. padùrmai, padùrmu з лит. dùrti «колоти, втикати», рос. *дыра́*, п. dziura. — Шанский ЭСРЯ I 5, 213; Фасмер—Трубачев I 555; Преобр. I 203; Горяев 99; Sławski I 180; Machek ESJČ 135; Skok I 460—461; Bezlaj ESSJ I 121; ЭССЯ 5, 163; Sł. prasł. V 166—168; Bern. I 239; Frisk I 689—690; Walde—Hofm. I 570—572; Pokorny 266—267; Persson Beitr. 577.

[**дуранля́си**] «дурниці»; — складний іменник, утворений з основи *дуран-*, що асоціюється з *дурни́й*, та іменника *ля́си* (пор. *ляси точити* «базікати»). — Макарушка 7. — Див. ще **дур, ля́си.**

[**дуре́ць**[1]] (бот.) «пажитниця п'янка, дурійка, Lolium temulentum L.» ВеНЗн, *дурíйка* «тс.», [*дури́ця*] «тс. ВеНЗн; блекота, Hyoscyamus niger L.», [*дуре́ц*] «блекота, Hyoscyamus niger L.; медунка, Pulmonaria obscure Dum. ЛексПол», [*дурне́ц*] «тс.» ЛексПол, [*дурні́ца*] «буяхи, Vaccinium uliginosum L.» ЛексПол; — р. [*дура́ха*] «буяхи», [*дурни́ка*] «тс.; блекота», бр. [*дурні́ка*] «буяхи», [*дурні́ца*, *дурні́чнік*] «тс.», п. durnica «пажитниця п'янка»; — похідні утворення від *дури́ти*, *дуріти*, *дурни́й*; назви зумовлені отруйними властивостями рослин. — Див. ще **дур.**

[**дуре́ць**[2]] (орн.) «волове око, Troglodytes parvulus» Шарл, ВеНЗН, [*дури́льце*, *ду́рич*, *дурíйчик*] «тс.» тж; — похідні утворення від основи *дури́ти*; назва зумовлена, очевидно, особливостями поведінки чи характером співу птаха; пор. інші його назви: [*дурибáба*, *дури́бабка*, *дурихло́пчик*, *дури́свíт*, *дуро́свíт*, *зводíй*, *облу́да*, *блу́дик*]. — Див. ще **дур.**

[**дурк**] «стукіт», [*ду́ркіт*] «тс.» Дз УЗЛП, [*ду́ркати*] «стукати»; — п. [durkać] «вдаряти, стукати» (про дощ), [durknąć] «тс.», слц. [durk] «шум, гуркіт», durkot «тс.», [durkat'] «тріщати, шуміти», [durk(ot)at', durknút'] ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ту́рк(іт)*, *ту́ркати* «стукати, торохтіти»; можливо, поширилося під впливом словацької мови; сумнівним видається виведення (Scheludko 132) від рум. duruí «гриміти, гуркотіти». — Дзендзелівський УЗЛП 55—56. — Пор. **ту́ркіт.**

дурма́н[1] (бот.) «Datura stramonium L.; [блекота, Hyoscyamus niger L. ЛексПол]»; — р. бр. *дурма́н* «Datura stramonium L.», п. [durman], ч. слц. durman «тс.», м. *дерман* «тс.; ліки»; — загальноприйнятого пояснення не має; вважається запозиченням з тюркських мов; тат. башк. turman «кінські ліки», тур. derman «ліки» зводяться до перс. dārmān «ліки, зілля» (Дмитриев 533; Mikl. TEl I 283; Korsch AfSlPh 9, 497); виводиться також від основи *дурни́й*, *одуря́ти* з огляду на отруйні властивості насіння дурману (Фасмер I 555; Machek ESJČ 135; Jm. rostl. 208). — Шипова 129—130.

дурма́н[2] «одуряючий засіб; [дурна людина Я]», *дурма́нний*, [*дурманува́тий*] «придуркуватий» Я, *дурма́нити*, *одурма́нений*, *одурма́нливий*; — пов'язане з *дури́ти*, *дурни́й*; форма зумовлена впливом з боку *дурма́н*[1] «Datura stramonium L.». — Див. ще **дур.**

[**дурноп'я́н**] (бот.) «дурман, Datura stramonium L.»; — р. [*дурнопья́н*], бр. *дурнап'я́н*, п. durnopjan «тс.» (з укр.); — складне утворення з основ прикметників *дурни́й* і *п'я́ний*; назва зумовлена отруйними властивостями рослини. — SW I 586. — Див. ще **дур, п'я́ний.** — Пор. **дурма́н**[1].

[**дурча́ти**] «бурчати»; — очевидно, результат контамінації форм *ду́ркати* «стукати, гриміти» і *бурча́ти*. — Див. ще **бур**[1], **дурк.**

[**ду́сатися**] «сердитися, дутися»; — п. dąsać się «тс.», dąs (dąsy) «примха; витівка», ч. заст. dus «сапання; нехіть; пирскання від гніву (з пол.); задишка», dusati «гніватися, важко дихати», схв. [*дȕса*] «заздрість, ненависть», [*дȕсати се*] «сердитися», слн. dusẽti «важко дихати від гніву»; — псл. dǫsъ (dǫsati), що є суфіксальною формою дієслова dǫti, dъmǫ; розвиток значення відповідний до укр. *ду́тися*, р. *ду́ться*, п. dąć się «надиматися, бути незадоволеним»; зіставляється також (Machek ESJČ 135) з нвн. Dampf «пара, дим, чад» і реконструюється псл. *dǫb-sati. — Sławski I 141; Bezlaj ESSJ I 122; Bern. I 218, 245. — Див. ще **ду́ти**[1].

[**ду́тель**] «загибель, пропажа» Ж, Пі, [*дутéльний*] «небезпечний, смертельний» Ж, Пі; — виникло, очевидно, на основі фразеологічного звороту [*дутеля з'їсти*] «вмерти» (початково, мабуть, «зазнати невдачі», пор. [*ду́тель*] «порожній горіх»), пор. також [*дудика з'їсти*] «втратити; нічого не одержати». — Див. ще **ду́ти**[1].

ду́ти[1] (*дму*), *ду́тися* «сердитися», [*ду́тель*] «порожній горіх», [*ду́тик*] «щось порожне; опецькувате обличчя» Ж, *ду́тка* «бусинка; [дудка Ж]», *ду́тий*, [*дутча́стий*] «порожній» Ж, [*вдима́ти*], *вдима́ти*, *ви́дма* «піщане місце, з якого вітер зносить пісок», *віддима́ти*, *задима́ти*, *надима́ти*, [*надȉми*] «пахова грижа», *оду́тлий*, [*обдима́ти*] «здувати» (про живіт), [*обдéмок*] «той, хто об'ївся, з надутим животом», [*обдéмкуватий*] «повний», [*подима́ти*] «повівати» (про вітер), *продима́ти*, *роздима́ти*; — р. *дуть*, ст. *дму*, бр. *дуць (дму)*, др. *дути (дъму)*, п. dąć (dmę), ч. douti, dmouti, dmu, полаб. dâmĕ «дме», схв. ст. *дȕти (дмēм)*, слн. (na)dóti se, (na)dmem, стсл. **дѫти, дъмѫ**; — псл. dǫti, dъmǫ, зближене пізніше з псл. duti, dujǫ; — споріднене з лит. dùmti, dumiù «дути, віяти»; пор. також прус. dumsle «сечовий міхур», дінд. dhámati «дме», ос. dumun «дути, курити», свн. dimpfen «парувати, курити»; ie. *dhm̥-/dhem-/dhemə- «дути, дим, туман; хмарний, темний»; очевидно, неслушним слід вважати припущення (Vaillant RÉS 21, 168—170) про первісну форму інфінітива без носового (*duti замість *dǫti) і про вторинний характер польських і словенських назалізованих форм. — Шанский ЭСРЯ I 5, 214; Фасмер I 555—556; Преобр. I 203—204; Sławski I 141; Machek ESJČ 124; Skok I 462; ЭССЯ 5, 99—100; Sł. prasł. IV 196—198; Bern. I 244—245; Trautmann 63; Frisk I 691; Persson Beitr. 798. — Пор. **ду́ти**[2].

ду́ти[2] (*ду́ю*), *ду́нути*, [*дуя́вицця*] «завірюха», [*дуя́вка*] «тс.» Ж, [*дуйни́й*] «який сильно дме», [*дуйнóм (подути)*] «швидко (побігти)», *вдува́ти*, *вдува́льний*, *видува́ти*, *видува́льник*, *видувни́й*, *здува́ти*, *задува́ти*, *надува́ти*, [*на́дув*] Ж, *надува́льник*, *надувни́й*, *обдува́ти*, *піддува́ти*, *піддува́ло*, [*пíддувка*] Нед, *подува́ти*,

по́дув, *продува́ти*, *про́дув*, *продува́льний*, *продувни́й*, *роздува́ти*, *роздува́льник*, *роздува́льний;* — р. *дуть* (*ду́ю*), п. [duć (dуję)], ч. douti, duji, слц. [dut', (dujem)], вл. duć (duju), нл. duś (dujom), болг. *дýя*, м. *дуе*, схв. *дȕти* (*дȕјēм*), слн. dúti (dújem), стсл. **доу҃нѫти, доу҃нѫ**; — псл. duti, dujǫ, зближене пізніше з псл. dǫti, dъmǫ; — споріднене з лит. dùja «пил, мжичка», дінд. dhūnṓti (dhuváti) «хитає, потрясає», гр. θῡ́ω «димлю, спалюю жертву», θῡ́νω «прагну, бушую», θῡνέω «тс.», θύελλα «буря, хуртовина», діcл. dýja «дути, трясти, коливати», dūnn «пушинка», daunn «запах, дух», гот. dauns «запах, випаровування», нн. düne «дюна» (пор. щодо значення укр. *ви́-дма* «піщане місце»); ie. *dheu-, *dheu̯ā- «курити, диміти, дути, віяти». — Фасмер I 554, 555; Преобр. I 203; Sławski I 176; Machek ESJČ 124; БЕР I 452; Skok I 462; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 166; Sł. prasł. V 116—117; Bern. I 236; Trautmann 62. — Пор. **дýти**[1].

[**дýтка**] «сопло, насадка на кінці повітродувної труби; трубочка, згорток з паперу» Ж, [*дýдка*] «трубочка, згорток, мішечок з паперу» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. dutka «сопло, насадка на трубі; трубочка, згорток з паперу» походить від свн. dütte, dute «згорток, мішечок з паперу», нвн. Düte, Dute (Tute, Tüte) «тс.; насадка на трубі», Düse «сопло, насадка на повітродувній трубі» (<t(h)üsel «труба, через яку повітря нагнітається до плавильної печі»); у німецькій мові виводиться від ч. duše «душа; (тех.) серцевина, ядро». — Richhardt 44; Brückner 104; SW I 589; Kluge—Mitzka 149. — Див. ще **душá**.

[**дýфáти**] «довіряти, сподіватися» Ж, Ме, [*дуфрáти* Мо, *духвáти*] «тс.», [*духвáлий*] «самовпевнений», [*здуфáлий*] «зухвалий» Ж, [*здуфалувáти*] «насміятися» Ж, [*подуфáлий*] «занадто довірливий; зухвалий» Нед, [*подуфни́й*] «тс.» Нед, [*подуфáлний*] «хвальковитий» Ме, [*подуфáйло*] «самовпевнена людина» Мо, [*подуфáльство*] Нед, ст. *дуфаючи*, *дуфаньєм* (XVI ст.), *дуфность* (XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. dufać (відоме з XV ст.) виникло внаслідок стягнення з do-ufać (пор. ч. ст. doufati), яке зводиться до псл. *do-u̯ръvati «довіряти», похідного від u̯ръvati (>р. *уповáть*, п. ufać, ч. úfati, слц. úfať, полаб. orat, болг. [*уфам се*], схв. *ȕфати се*, слн. úpati «сподіватися, довіряти», стсл. **оу҃пъвати**), утвореного з ръvati «мати довір'я, надію» (>п. ст. pwati, стсл. **пъвати**), спорідненого з хет. (ka)ppuvāi- «думати, вважати», лат. puto «тс.»; можливість запозичення з нім. hoffen «надіятися» чи, принаймні, його вплив на псл. u̯ръvati (Stieber PJ 1960/3, 111—112) припускається, оскільки поява -i- замість -ръv-, що виступає також у чеській, словацькій і сербохорватській мовах, не характерна для цих мов. — Дзендзелівський УЗЛП 56; Онышкевич Исслед. п. яз. 233; Sławski I 178; Machek ESJČ 123—124; Mikl. EW 269. — Див. ще **уповáти**. — Пор. **пéвний**.

дух, [*дýхало*] «ковальський міх» Я, *духи́*, *духівни́к*, *духівни́цтво*, *духівни́ця* «заповіт», [*духівня*] «тс.» Ж, [*дýхниця*] «димар» Я, *духове́нство*, [*духови́к*] «лівер», [*духови́на*] «незамерзаюче місце на річці; легка земля Ж», [*духóвна*] «заповіт», [*духóвниця*] «тс.», [*духóвник*] «духівник» Ж, [*духовня́нка*] «вихованка духовного училища» Я, *духóтá*, *душни́к*, *духмя́ний*, *дýхóви́й* Г, Ж, *духови́тий*, *духóвний*, [*души́стий*, *душли́вий* Ж], *дýшний*, *душнува́тий*, [*дýхати*] «дмухати; дути, віяти», *духмяні́ти*, *души́ти* «кропити духами; [видавати запах Я]», [*душі́ти*] «пахнути; сильно випаровуватися Ж», [*душкува́ти*] «під час спеки, скупчившись, важко дихати» (про овець), [*дýхá*] «швидко, бігом» Я, *дýхом*, *душкóм*, *віддух*, *віддýшина*, *здýхвина* (анат.), *здýхóви́на* «тс. Г, Ж; трясовина Мо», [*оддýшина*] Ж, *про́дух*, *продýха*, *продýхвина* «ополонка», *продýховина*, [*продýшник*] «отвір у стелі» Мо, [*роздухва́н*] «вид жіночого одягу» Нед; — р. бр. болг. м. *дух*, п. ч. слц. вл. нл. duch, схв. *дȕх* «дихання», *дȕх* «тс.», слн. dúh, стсл. **доу҃хъ**; — псл. duxъ (<*dous-), пов'язане чергуванням голосних з *dъxъ, *dъxnǫti (<*dūs-), dyxati (<*dūs-); — споріднене з лит. daũsos «повітря; (літ.) невідома тепла країна, рай», з іншим вокалізмом також лит. dvasià, dvãsi

«дух, душа», dvēsti «дихнути», можливо, і гр. θεός «бог», гот. dius «дикий звір», дісл. dȳr, дангл. dēor, двн. tior, нвн. Tier «тс.» (пор. щодо розвитку значень лат. anima «душа» і animal «тварина»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Преобр. I 204; Sławski I 175—176; Machek ESJČ 133; БЕР I 450; Bezlaj ESSJ I 119; ЭССЯ 5, 153—154; Bern. I 234—236; Trautmann 65. — Пор. **ди́хати, ду́ти**[2], **душа́, души́ти.**

духа́н[1] «невеликий ресторан (у Криму, на Кавказі), шинок», *духа́нник;* — р. *духа́н, духа́нщик,* болг. *дюкя́н* «крамниця; майстерня», м. *дуќан* «крамничка», схв. *дȕћān* «тс.; майстерня»; — запозичення з тюркських мов; тур. dükân «шинок, крамничка», крим.-тат. уйг. *дукан,* аз. *дукэн, дукан* «тс.» походять від ар. dukkān «крамничка; майстерня; торговельний заклад». — CIC 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 215; Фасмер I 556; Шипова 130; Горяев 99; Дмитриев 558; Bern. I 237; Mikl. TEl I 287; Lokotsch 43.

[**духа́н**[2]] «стусан»; — очевидно, пов'язане з *дух* «дихання, подих»; могло виникнути на основі фразеологізму *давати духу* «бити; лупцювати».

духопе́лик «стусан, тумак», *духопе́л* «тс.», *духопе́лити* «бити, лупцювати, давати стусанів»; — неясне; в якийсь спосіб пов'язане з [*духа́н*] «стусан».

духо́вка; — бр. *духо́ўка;* — запозичення з російської мови; р. *духо́вка* пов'язане з *дух* (у значенні «тепле повітря», пор. *духово́й шкаф*). — Див. ще **дух.**

ду́цати, *ду́цкати, ду́цнути* — див. **ду́ксати.**

ду́ча, *дуча́й, дуча́йка, дуче́йка, дучійка, ду́чка* — див. **дук.**

душ, *душова́* (кімната); — р. *души,* [*ду́ша, душь*], бр. болг. *душ,* п. tusz, заст. dusz; — запозичення з французької мови; фр. douche «душ» походить від іт. doccia «водопровідна труба», утвореного від doccione «труба, відведення води», яке зводиться до лат. ductio (зн. в. ductiōnem) «відведення води, очищення», пов'язаного з dūco «веду, тягну». — Шанский ЭСРЯ I 5, 217—218; Фасмер I 556; Bloch 230; Dauzat 255; Gamillscheg 330. — Див. ще **дук.** — Пор. **ду́ка, ду́кат.**

душа́, [*души́*] (мн.) «начинка в варениках» ЛексПол, *души́ця* (знев.) «душа», [*душі́вка*] «наділ землі на душу», *ду́шка* «приємна людина; [кохана людина Ж; сукня без рукавів із вирізом ззаду]», *ду́ся* «душка», *душе́вний,* [*ду́шний*] «душевний» Ж, *бездýшний, бездýшшя, задушéвний, обездýшувати, одушевля́ти, подýшне* (іст.), *подýшник* (іст.), *подýшний* (іст.), [*по́душ*] «у достатку, досить» Нед; — р. бр. болг. *душа́,* др. *душа,* п. dusza, ч. duše, слц. нл. вл. duša, полаб. dausa, м. схв. *дȕша,* слн. dúša, стсл. **доушл**; — псл. duša (<*dux-ja <*dhousiā); — споріднене з лит. dvasià «дух, дихання»; розвиток значення аналогічний в лат. anima «вітер, подих» — «душа», у гр. ψύχω «видихаю, дму» — ψῡχή «душа». — Шанский ЭСРЯ I 5, 218; Фасмер I 556; Sławski I 181; Machek ESJČ 135—136; БЕР I 451—452; Bezlaj ESSJ I 122; ЭССЯ 5, 164; Bern. I 239; Топоров 393—394; Persson Beitr. 555, 615; Trautmann 65. — Див. ще **дух.**

души́ти «давити, пригнічувати», *души́тися* «задихатися», [*дуси́ти*] «давити» Ж, [*ду́скати*] «душити, чавити» Ж, [*душени́на*] «тушковане м'ясо», [*душени́ця*] «тісний до задухи простір» Ж, [*душе́ники*] «коржі з конопляним молоком» Я, *души́тель, задýха, задýхуватий, задýхливий, задýшний,* [*по́духа*] «духота, задуха» СУМ, Нед, [*пра́духа*] «тс.» Нед, *придýха* «кисневий голод (риб); загибель риб від кисневого голоду», [*удушні́ти*] «зімліти від спеки», *удýшитель, удýшшя, удýшли́вий;* — р. *души́ть,* бр. *душы́ць,* [*дуси́ць*], п. dusić, ч. dusiti, слц. dusit', вл. dusyć, нл. dušyś, болг. *душа́,* м. *души,* схв. *дȕшити, гȕшити,* слн. dušiti; — псл. dusiti, dušiti, пов'язані з duxъ «дух» та ін.; паралелізм s || š і розвиток значення поки що задовільного пояснення не мають. — Sławski I 180—181; Machek ESJČ 135; Bezlaj ESSJ I 123; ЭССЯ 5, 164—165; Sł. prasł. V 112—113; Zubatý St. a čl. I 2, 96; Bern. I 218; Būga RR II 248.

[**ду́шка**] «ямка під шиєю» Я, *душа́* «тс.»; — р. [*ду́шка*] «тс.», [*ду́шки*] «шийне хутро лисиці і соболя»; — очевидно, пов'язане з *душа́, дух* і утворене вна-

слідок локалізації уявлення про душу або у зв'язку з уявленням про дихальне горло (пор. м. *душник* «дихальне горло»); виведення форми (Зеленин ИОРЯС 8/4, 258—259) з **-духа* (в *на́зуха*) і зближення з дінд. dōḫ «передпліччя», ав. daōš «плече», перс. dōš «тс.» сумнівне. — Фасмер I 557; Bern. I 234. — Див. ще **дух, душа́**.

душма́н (заст.) «тиран, гнобитель», [*душма́к*] «тс.»; — п. duszman «тс.», болг. *душма́нин* «ворог; злочинець», м. *душман(ин)*, схв. *ду̏шма̄н*, *ду̏шманин* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. düşman «ворог; злочинець; деспот» походить від сперс. dušman «тс.», пов'язаного з ав. dušmanah- «ворожий, неприязний», що відповідає гр. δυσμενής «тс.», дінд. durmanāḥ «пригнічений, сумний» і зводиться до ie. *dus- «поганий» і *men- «думати»; в народній етимології пов'язується з *души́ти* «гнітити, давити». — Потебня К ист. зв. III 105; Макарушка 7; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Асланов Тюркизмы 216—217; Vasmer ZfSlPh 29, 385; Bern. I 239; Mikl. EW 53. — Див. ще **дис-, дощ, па́м'ять**.

[**ду̏шне**] «якраз (не); зовсім (не)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. dusznie «живо, сердечно, інтенсивно» (пор. [*ду̏шньо*] «швидко, в одну̀ мить» ЕЗб 30).

[**дуйо́н**] «подачка, жертвування» Я; — неясне; можливо, походить від тур. doyum «насичення, ситість; задоволення».

[**дю́ґати**] «бити, штовхати» Ж, [*дю́ґнути* ВеУг, *дю́гнути* ЛексПол, *дюґува́ти* Ба] «тс.», [*дьо́гнути*] «штовхнути, кольнути», [*дюґ*] «удар, поштовх» Балецкий St. sl.; — п. [diugać, dziugać, diugnąć] (з укр.), слц. [d'ugat', d'ugnut', džugat', džugnut'] «тс.»; — афективне звуконаслідувальне утворення. — Балецкий St. sl. 3, 232—233; SW I 454.

[**дюґовни́к**] «жовтозілля, Senecio L.» ВеУг; — похідне утворення від [*дюґ*] «гусінь дейлефілі» та ін.; очевидно, відповідні види гусені живуть на жовтозіллі. — Див. ще **дюк**.

дю́дя (дит.) «холод, холоднеча»; — бр. *дзю́дзя* «бог зими»; — неясне; пор. [*зю́зя*] «холод, холодно» Л, р. [*дю́дя*] «дідусь», п. dziudzia «заспана, обважніла людина».

[**дю́дька**] (орн.) «повзик, Sitta europaea L.»; — неясне.

дю́жина, *недю́жинний*, *подю́жинний*; — р. *дю́жина*, бр. *ту́зін*, п. tuzin, ч. слц. tucet, болг. *дузи́на*, м. *дузена*, схв. *ту̀це*, слн. dúcat; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. douzaine «дюжина», пов'язане з douze «дванадцять», що походить від лат. duodecim «тс.», утвореного з duo «два», спорідненого з псл. d(ъ)va, укр. *два*, і decem «десять», спорідненого з псл. desętь, укр. *десять*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Преобр. I 209—210; Matzenauer 151; Dauzat 256; Walde—Hofm. I 327—329, 382—383. — Див. ще **два, де́сять**.

дюйм; — р. болг. *дюйм*; — запозичено з голландської мови, очевидно, через російську; гол. duim «великий палець» споріднене з нвн. Daumen «тс.», свн. снн. dūme, двн. thūmo, дангл. þūma, англ. thumb «тс.», ав. tuma «сильний» (розвиток значень, як у лат. pollex «великий палець» до pollēre «бути сильним»). — CIC 229; Шанский ЭСРЯ I 5, 228; Фасмер I 560; Vries NEW 142; Kluge—Mitzka 123.

[**дюк**] «гусінь комахи дейлефілі молочайної, Deilephila euphorbiae; хрущ ВеНЗн; нічний метелик, Sphinx L.; гусінь з рогом на передостанньому членику хвоста; нічний метелик дейлефілі молочайної ВеЛ; демон, чорт, злий дух ЕЗб 24; хвороба чи смерть, викликана злим духом; черв'як, що призводить до захворювання худоби; мор, хвороба худоби St. sl. 3», [*дюґ*] «тс.» Ж, ВеЛ, ЕЗб 24, St. sl. 3, [*дюкоши*, *дюґовиця*, *дюґовник*] St. sl. 3, Vážný 119; — п. [dziuk, diug, diuga] «чорт, злий дух; жук, що викликає захворювання; хвороба; велика волохата гусінь; нічний метелик» (з укр.), слц. diuk, dug, d'uk «злий дух, чорт; хвороба худоби; нічний метелик» (з укр.); — запозичено з румунської мови, очевидно, ще в XIV—XV ст.; рум. diug, dug «падло, стерво; ледащо, нероба» походить від уг. dög, deg «падло, стерво; мор, заразна хвороба; чума»,

dogleni «падати» (про худобу); ентомологічне значення розвинулось пізніше, з української мови шляхом зворотного запозичення з'явилось уг. gyuk «нічний метелик».— Балецкий St. sl. 3, 223—233; Vážný 118—120.— Пор. **дю́говни́к.**

[**дюк-дюк**] «вигук, яким підкликають індиків» ЛЧерк;— неясне; можливо, пов'язане з [*дунь-дунь, дузь-дузь*] «тс.».

дюндьо́вий — див. **джунджо́вий.**

[**дюра́**] «діра», [*дю́рка, дюра́й* Я] «тс.», [*дюра́вий*];— бр. *дзюра́*;— можливо, запозичення з польської мови; п. dziura «отвір, нора, яма», [dzióra, dziora], ст. dura, dóra, як і ч. [d'ura, d'oura], н.л. ст. źura < źóra, очевидно, пов'язане з псл. *dьrati, *derti; **у** замість більш звичайного у слов'янських мовах **і** характерне, мабуть, для давніх балтослов'янських варіантів слова; пор. споріднене лит. dùrti «колоти, пробивати», dū̃ris «укол»; відрив псл. *d'ura від dira (Machek ESJČ 124) і припущення про спорідненість із гр. θύρα «двері» (Iljinskij AfSlPh 29, 489; Соболевский Slavia 5, 444) малопереконливі.— Richhardt 45; Преобр. I 206; Sławski I 208—209; Brückner 113; Bern. I 185, 201—202.— Див. ще **дірá.**

[**дя́бель**] «диявол», [*дя́бел* ЛексПол, ДзУЗЛП, *дя́бол* Ж] «тс.»;— запозичення з польської і словацької мов; п. diabeł, слц. diabol відповідають укр. *дия́вол.*— Дзендзелівський УЗЛП 48; Richhardt 45.— Див. ще **дия́вол.**

[**дя́га**] «щось велике, важке, роздуте» Ж, [*дяг*] «смужка лика» ЛексПол;— р. [*дя́га*] «ремінь», [*дя́глый*] «сильний, здоровий», [*дя́гнуть*] «поправлятися, розвиватися, міцніти; ставати кращим», бр. *дзя́га* «ремінь», р.-цсл. **дѧгъ** «ремінь, пояс», п. [dziaha] «ремінь, очкур» (з бр.), [dziażyć] «шмагати», слн. ст. dęga «ремінь від ярма, ремінь для перенесення важких речей», degati «кидати, метати; надоїдати, примушувати»;— псл. *dęg-, пов'язане чергуванням голосних з *dǫg-, наявним в укр. *дю́жий, неду́га;*— споріднене з лтс. dęĩkts «сильний, міцний, ставний», deficis «хлопець-підліток», діслс. tengja «зв'язувати», tengsl (мн.) «мотузки, канати», англ. tangle «заплутувати», нвн. Zange «обценьки».— Фасмер I 561; SW I 632; Безлай ВЯ 1967/4, 52; Bezlaj Eseji 136; Bezlaj ESSJ I 96; ЭССЯ 5, 24—25; Bern. I 190, 217; Mühl.— Endz. I 455; Fraenkel IF 52, 147; Топоров 338.— Пор. **о́дяг, ду́жий.**

дя́гель (бот.) «яглиця, Archangelica officinalis (Angelica archangelica); [дудник лісовий, Angelica silvestris L.]», [*дя́гиль* Ж, *дя́гіль* Г, Бі] «тс.», ст. *Дягил* (ім'я) (1498);— р. *дя́гель* «Archangelica; [дудник]», [*дя́гил, дя́гля, дяглú, дягúльница, дяглóвник, дéгель, дúгель, дúдель, дидиля́, дедю́льки, гúгель*], ст. *дягил, дягиль, дигиль, дягель* (з XV ст.), бр. *дзя́гіль* «тс.», п. dzięgiel «дудник», ст. dzięgil «тс.; хвороба коней, худоби», ч. děhel «дудник», ст. děhýl, вл. dźehel «тс.»;— остаточно не з'ясоване; деякі дослідники вважають слово видозміненим запозиченням з латинської мови (через посередництво німецької і польської, Преобр. I 210); п. dzięgiel, ч. děhel пояснюють як результат видозміни нн. *de-engil «тс.» або нвн. die Engel(wurz) (Karłowicz SWO 144; SW I 654—655), (Wal)d-Engel(wurz) чи (Wil)de Engel-(wurz) «тс.» (Machek ESJČ 113; Jm. rostl. 162), де міг відбутися перерозклад основ у процесі запозичення; останні в свою чергу зводять до пізньолат. angelica «тс.», пов'язаного, очевидно, з лат. angelus «ангел»; такому поясненню, малопереконливому з фонетичного боку, суперечать і факти ранньої фіксації слова в російських пам'ятках (Меркулова Очерки 59—60); тому здається можливим і виведення назви (Brückner 112; Фасмер I 561; Филин Образ. яз. 208; Schuster-Šewc Sl. Wortst. 19) з псл. *dęgyla (*dęgla), початково «рослина з сильною дією» (дягель здавна вживався як тонізуючий засіб), пов'язаного з р. [*дя́глый*] «здоровий», [*дя́гнуть*] «здоровішати, поправлятися».— Фасмер—Трубачев I 561; Sławski I 203—204; ЭССЯ 5, 25; Moszyński JP 33/5, 345.

[**дя́глиця**] (бот.) «яглиця, Aegopodium podagraria L.», [*дя́длиця*] «тс.» Machek Jm. rostl. 158;— очевидно, пов'язане з *дя́гель* (бот.) «Archangelica offici-

nalis», оскільки обидві рослини належать до тієї самої родини зонтичних. — Machek Jm. rostl. 158; Вісюліна—Клоков 229, 240, 244. — Див. ще **дя́гель.** —Пор. **я́глиця.**

[дяглів] «рубанок; шатківниця» ДзАтл I, II, [*дялів, дялю́(в)*] «тс.» Ж, [*дялóвець*] «рубанок» ДзАтл II, [*дяловúня*] «стружка» УЛГ, [*дялувáти*] «стругати рубанком; шаткувати» УЛГ; — запозичення з угорської мови; уг. gyalu «рубанок, струг» загальноприйнятого пояснення не має. — Дзендзелівський УЛГ 54—56; ДзАтл I 70, II 221; Лизанець НЗ УжДУ 26, 134; MNTESz I 1118—1119.

[дя́длитися] «поволі збиратися, зволікати, порпатися» Я; — очевидно, результат афективної видозміни форми [*для́тися*] «тс.». — Див. ще **для́ти.**

дя́дя, *дя́дько, дя́дьо,* [*дя́дик*] «батько», *дя́дина* «дружина дядька», [*дядини́*] «проводи, день поминання померлих родичів», [*дя́динки*] «тс.» Ж, [*дя́тини*] «звичай роздавати бідним у великодній вівторок свячену їжу», [*дя́дна*] «дядина», [*дядя́нець*] «дядько» Я, [*дядьковéй*] «тс.» ЛексПол, [*дя́дькович*] «син дядька» Я, [*дя́дьковщина*] «спадщина по дядькові» Я; — р. *дя́дька, дя́дя,* [*дя́дина, дéдина*], бр. *дзя́дзька, дзя́дзіна,* др. *дядя, дядько, дядьковичь,* п. [dziadzia, dziadzio, dziadko, dziadz'ko] «дядько» (з бр. і укр.); — результат давньоруської видозміни форми *дѣдя* «дідусь» у дитячій мові; припускається, що в минулому це слово мало значення «батько». — Бурячок 83; Трубачев Терм. родства 69—70, 85; Шанский ЭСРЯ I 5, 230—231; Фасмер—Трубачев I 561; Филин ЯиМ XI 338; Соболевский РФВ 64, 118. — Див. ще **дід.**

дя́к, *дякíвна,* [*дякíвнич*] «син дяківни» Я, [*дякíвня́*] «дім дячка», [*дякíвство*] «посада дяка; (зб.) дяки», *дячéнко,* [*дяченкíвна, дяченя́*], [*дячúло*] «товстий, великий дяк» Я, *дячúха, дячóк, дякувáти* «бути дяком»; — р. *дьяк,* бр. *дзяк,* др. *диякъ* «диякон, дяк», *диакъ, дьякъ* «тс.», п. djak, ст. dziak «церковний співак, писар», żak «учень», ч. žák, слц. žiak «тс.», болг. заст. *дяк* «учень; причетник», м. *ѓак* «служка, причетник», схв. *ђāк* «учень», слн. diják «студент, учень», стсл. **диякъ** «диякон»; — очевидно, через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; сгр. διάκος, διάκων «слуга, диякон», гр. διᾱ́κονος «тс.» етимологічно не зовсім ясне. — Шанский ЭСРЯ I 5, 226; Фасмер I 560; Machek ESJČ 721; Holub—Lyer 130; БЕР I 472; Bezlaj ESSJ I 101; Bern. I 198—199; Frisk I 384—385. — Див. ще **дия́кон.**

дя́ка «вдячність; [бажання Ж; охота, намір, настрій, воля ДзУЗЛП], [*дякóванець*] «учасник весільного почту» Ж, [*дя́кованці*] «дякування» Я, *дя́кувати,* [*дя́чити*], [*дя́кнути*] «дати» ЕЗб 2, [*дя́чúться*] «добре поводитися, траплятися» ДзУЗЛП, [*дячúти собí*] «подобати» Досл. з мовозн. 1962, [*дя́чний*] Ж, [*дя́чно*] «охоче, радо» Ж, *вдя́чний,* [*вдя́читися*] «удатися, потрапити» Ж, *віддя́ка,* [*відвдя́ка*] Ж, *віддя́чливий, віддя́чити, завдя́чувати, завдя́чливо, завдякú,* [*невдя́ка* Ж, *невдя́чник, невдя́чливий* Ж, *оддя́ка* Пі, *оддя́чка*], *подя́ка,* [*подя́чливий*], *подя́чний, удя́чний,* ст. *дяковати* (1433); — р. [*дя́ка, дя́ковать*], бр. *дзяк, падзя́ка, дзя́каваць,* п. dzięk, dzięka, dzięki, dziękować, ч. dík, děkovati, ст. diek(a), děk, слц. d'aka, d'akovať, вл. dźak, dźakować so, нл. źěk, źěkować se; — запозичене з німецької мови через польську (у закарпатські говори, можливо, і через словацьку); п. dzięk є старим запозиченням із свн. dank «подяка, думка» (нвн. danken «дякувати»); слов'янське ę на місці an пояснюють впливом форми множини іменника denke «думки» і дієслова denken «думати» (звідки і свн. dank) (Kiparsky GLG 143—144); двн. denken споріднене з дангл. þencan, діcл. þekkja, гот. þagkjan «тс.», лат. tongeo «знаю». — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 34; Дзендзелівський УЗЛП 48—49; Потебня РФВ I 263; Шелудько 31; Richhardt 45; Филин Происх. яз. 623; Фасмер I 561; Sławski I 204; Kluge—Mitzka 127.

[дя́ра] «діра» Ж; — неясне; зіставляється з *дірá.* — Bern. I 201.

дя́тел (орн.) «Picus», [*дя́тель, дя́клик* Ж, *дя́тер, дя́дьок* ВеБ, *дéдлик, дéдюх* ВеБ, *дéклик* ВеБ, *дéкол* ВеБ, *дé-*

тьол], *дятленя́*, [*я́тел*, *я́тол*, *я́тлик*];— р. *дя́тел*, бр. *дзя́цел*, др. *дятьлъ*, п. dzięcioł,[dzięcior, dziędziół, dzięte], dzięciel], ч. datel, [d'atel, jatel, jetel], ст. dětel, слц. d'atel, [detel'], вл. *dźećele*, нл. *źešele*, болг. м. *дя́тел*, схв. *дје̏тао*, род. *дје̏тла*, ст. *дје̏тео*, род. *дје̏тела*, [*дје̏тао*], слн. détel;—псл. *dętelъ/dętelь/dętьlъ;—позаслов'янські зв'язки відсутні, і етимологія непевна; пов'язувалося з псл. *delbti, *dьbti «довбати», звідки *dьbtьlь «той, що довбає», а згодом внаслідок старої дисиміляції (l—l>n—l) і спрощення *dьb-tel-> *dьnb-tel->*dьn-tel->dętel- (Mikkola Ursl. Gr. 104; Фасмер I 562; Sławski I 202—203; Machek ESJČ 111); пор. і інші назви цього птаха за тією ж ознакою довбання: укр. [*довба́ч* Мо, *довба́ло* Мо], р. [*долби́лка*]; інші етимологи (Mikl. EW 41; Bern. I 190—191; Moszyński JP 33/5, 364—365; Булаховский ИАН ОЛЯ 7, 110) визначають *dętelь як звуконаслідувальну назву і пов'язують її з лтс. dęmu, diñt, dìmstu «гриміти, дзвеніти», стсл. **дъмѣти** та **о-дъмѣти** «відповідати (голосом), віддзвонювати» (пор. слн. odmèv «луна»); виводиться також (Schuster-Šewc Probeheft 52—53) від ie. *dhen- «бити, штовхати» і зіставляється з норв. [datta] (<*danton) «стукати», [denta] «злегка штовхати»; припущення зв'язку з ie. *dent- «зуб» (Погодин Следы 200; Rječnik II 452) або з псл. *tęt- (п. tętent, Brückner 112) видаються менш вірогідними.—Шанский ЭСРЯ I 5, 231; Преобр. I 211; БЕР I 349; Skok I 413—414; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27—28; Sł. prasł. III 101—103.

[**дятли́на**] (бот.) «конюшина, Trifolium pratense L.», [*дя́тловина*] «тс.; T. alpestre L. Бі», [*дятлу́вник*] «T. montanum L.» Я, [*дя́тельник*] «T. pratense» ЛексПол, [*дзя́тліна, дзя́цяльніна*] «тс.» тж;— р. [*дя́тлина, дя́тловина, дя́тельник*], бр. [*дзятліна*] «T. repens L.», [*дзяцелі́на*] «тс.; T. montanum», п. dziecielina, ч. jetel, [dětel, datelina, jetelina], ст. dětel, слц. d'atelina, болг. *детели́на*, м. *детелина*, схв. *де̏телина*, слн. dételja;—очевидно, псл. *dętelina; дальша етимологія непевна, позаслов'янські паралелі відсутні; більшість дослідників пов'язує з псл. *dętьlъ, *dętelъ «дятел»; семантичний зв'язок шукають у спільній ознаці строкатості птаха і рослини (Jagić AfSlPh 9, 327; Bern. I 190—191; Skok I 413); висловлювалось припущення (Меркулова Очерки 89—90) про утворення на основі виразу *dętelьnъ gorxъ «дятлів горох» (у деяких слов'янських мовах конюшину називають горохом); припущення про зв'язок слова з псл. *dǫti, *dъmǫ (звідки *dem-tel-jь> dętelь «той, що здуває») на основі спостереження про те, що конюшина викликає здуття худоби (Machek ESJČ 224), сумнівне з фонетичних міркувань (вихідною мала б бути гіпотетична форма *dęti, *dьmǫ); припущення (Погодин Следы 200) про походження форми від зниклого у слов'ян кореня *dęt-<ie. *dent- «зуб» (за ознакою зубчастого листя рослини) підтримується останнім часом (Moszyński JP 33/5, 363—364).—Фасмер—Трубачев I 562; Sławski I 201—202; БЕР I 349—350; Bezlaj ESSJ I 99; ЭССЯ 5, 27; Sł. prasł. III 100—101, 103—104.

дьо́гнути — див. **дю́гати.**

дьо́готь, [*де́готь, діготь, до́готь* Ж], *дігтя́р, дігтя́рня,* [*дігтяре́нко, дігтярі́вна, дігтя́рка, дігтя́рство, дігтярчу́к*], *дьогтя́р, дьогтя́рня,* [*дігтярува́ти*];— р. *дёготь*, бр. *дзёгаць*, п. dziegieć, ст. dziegić, ч. dehet, слц. decht, ст. dechet';— псл. *degъtь;— етимологія остаточно не з'ясована; одні дослідники вважають давнім запозиченням з литовської мови; лит. degùtis, degùtas «дьоготь» пов'язане з degù «палю», спорідненим з алб. djék «запалити» (дьоготь випалювали з березової смоли) (Шанский ЭСРЯ I 5, 42; Фасмер I 493; Карский РФВ 49, 18; Mikkola Berühr 111, 121; Sławski I 194; Zubatý AfSlPh 16, 423; Malinowski PF I 181); інші вважають слово власне слов'янським, спорідненим з лит. degùtas «дьоготь», dègti «горіти», лтс. dęguts, dęguots «дьоготь», degt «горіти», дінд. dáhati «горить», алб. djék «запалити», лат. foveo «зігріваю», гр. θελτανός «запалений» (з ie. *dheg^{u}h- «горіти») (Соболевский РФВ 14, 297; Brückner 109; AfSlPh 20, 518; Machek ESJČ 113; ЭССЯ 4, 204—205;

Bern. I 182—183; Trautmann 49; Meillet Études 288; Pokorny 241; Specht 289, 291); для підтвердження Бернекер посилається на наявність ще стч. dehna «чорт», dahnĕti «тліти, горіти», слн. [dẽgnem, dégniti] «горіти, випускати дух», зв'язок якого з формою *degъtь Фасмер вважає сумнівним; Булаховський (Пит. походж. 165) припускає, що укр. *дьо́готь* запозичено з білоруської мови. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер I 493; Преобр. I 177; Бернштейн Езиков. проучв. Георгиев 206—212.

[**дьокул**] (орн.) «дятел, Picus»; — неясне; мабуть, у якийсь спосіб пов'язане з *дя́тел*.

Е

е (вигук незгоди, подиву, недовір'я, рішимості);— р. *э* (вигук незгоди, подиву, недовір'я, жалкування), бр. *э* (вигук заперечення, нетерпіння), п. нл. *e* (вигук знеохочення, нетерпіння, протесту), ч. слц. *e* (вигук незаінтересованості, байдужості, роздратування, відрази, зневаги, розгубленості, схвалення), вл. *e* (вигук, яким зупиняють коней), болг. м. *e* (вигук незадоволення, докору, схвалення), схв. *ê* «тс.», слн. é (вигук задоволення, вагання, розгублення; питальна частка), *è* (вигук досади);— псл. e, первісний вигук, паралельний до лит. ẽ (вигук заклику, відмови), ė̃ (вигук подиву, осуду), гр. ἔ (вигук болю, співчуття).— Преобр. II 125; Sławski I 214—215.

евакуюва́ти, *евакува́ти*, *евакуа́тор*, *евакуа́ція*, *евакуаційний*, *евакуйо́ваний*;— р. *эвакуи́ровать*, бр. *эвакуі́раваць*, п. вл. ewakuować, ч. evakuovati, слц. evakuovat', болг. *евакуи́рам*, м. *евакуи́ра*, схв. *евакуи̏рати*, слн. evakuírati;— через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; пізньолат. evacuāre «випорожняти, звільняти» утворено за допомогою префікса ē- (ex-) «з-» від дієслова vacuāre «опорожняти», похідного від прикметника vacuus «порожній, незайнятий».— CIC 230; Kopaliński 296—297; Bloch I 278; Dauzat 302.— Див. ще **ва́куум, екс-.**

евéн;— р. бр. *эвéн*;— запозичення з евенської мови; евенське *эвън* є самоназвою колишніх тунгуських ламутів.— Новикова Яз. нар. СССР V 88; Фасмер IV 513—514.

евéнк, *евенкійський*;— р. бр. *эвéнк*;— запозичення з евенкійської мови; північноевенкійське əwenki є самоназвою колишньої північної частини евенкійської народності.— Фасмер IV 513—514.

евкалі́пт (бот.) «Eucalyptus L.»;— р. *эвкали́пт*, бр *эўкалі́пт*, п. eukaliptus, ч. eukalypt, слц. eukalyptus, вл. eukalyptowc, болг. *евкали́пт*, схв. *еукали̏пт*, слн. evkalípt;— наукова назва, засвоєна з новолатинської ботанічної номенклатури; нлат. eucalyptus утворено в 1788 р. французьким ботаніком Лерітьє де Брютелем з основ грецьких слів ἐύς «добрий», спорідненого з хет. aššuš, дінд. vásuḥ «тс.» (ie. *(u̯)esu-), і καλυπτός «укритий», пов'язаного з дієсловом καλύπτω «обгортаю, укриваю, ховаю», спорідненим з дірл. celim «ховаю», двн. helan «приховувати, покривати», гот. huljan «покривати» (ie. *kel- «ховати»); свою назву (букв. «добре вкритий») рослина одержала за властивість зберігати пелюстки закритими навіть під час цвітіння.— CIC 230; Sł. wyr. obcych 204; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 548; Frisk I 594—595, 768—769; Boisacq 400.

еволю́ція, *еволюціонізм*, *еволюціоні́ст*, *еволюці́йний*, *еволюціоністи́чний*, *еволюціонува́ти*;— р. *эволю́ция*, бр. *эвалю́цыя*, п. ewolucja, ч. evoluce, слц. evolúcia, вл. ewolucija, болг. *еволю́ция*, м. схв. *еволу̏ција*, слн. evolúcija;— запозичено з латинської мови книжним шляхом; лат. ēvolūtio «розвиток, розгортання» пов'язане з дієсловом ēvolvo «розвиваю, розгортаю, розкочую», утвореним за допомогою префікса ē- (ex-) «з-» від дієслова volvo «кочу, обертаю, валю», спорідненого з гр. ἑλύω «в'ю, згинаю», лит. vélti «валяти, м'яти», псл. valiti, укр. *вали́ти*.— CIC 231; Kopaliński 297; Walde—Hofm. II 832—833.— Див. ще **вали́ти, екс-.**

егé (вигук для вираження підтвердження, подиву, заперечення; питальна частка), [*ег, егé*] «тс.» Ж, *еге-гé*, *егéкало*, *егéкати* «підтакувати»;— р. (розм.) *эгé* (для вираження подиву), бр. *эгэ́* «тс.», ч. ehe, ehé (для вираження подиву, не-

сподіванки, попередження), слц. ehe, *é* «тс.», болг. *е*, *е́-е* (питальна частка), *ехе́* (стверджувальний вигук), схв. *ȅ* «тс.», слн. ehé (вигук задоволення та ін.);— виникло в частині праслов'янських говірок внаслідок подвоєння псл. *е* як вказівної частки (з ієв. *e-; пор. збереження давнього вказівного значення в західноукраїнських діалектах: укр. [*еге*] «он там» Доп УжДУ 2) з пізнішим з'єднанням їх у вимові звуком **г** придихового походження, як в українській і інших східнослов'янських мовах, або злиттям у довге ē в слов'янських мовах з фонематичною часокількістю.— Фасмер IV 513; Преобр. II 125; ЭССЯ 6, 7; Bern. I 259—260.— Див. ще **есе́**.

[**еґзом**] «негайно, невідкладно, зараз» Ж;— запозичення з польської мови; п. [egzum] «зараз, негайно; конче, будь-що» виникло з поєднання лат. ex «з, від» і num (<*num-ce або *nun-ce) «тепер, зараз, негайно», якому з іншим розташуванням складників відповідає хет. ki-nun «тепер» і яке складається з первісного прислівника *num (або *nun), спорідненого з псл. пунѣ, укр. *ни́ні*, і. вказівної частки *-c(e) «тут», спорідненої з псл. sь «цей», укр. *сей*.— SW I 676; Walde—Hofm. I 192—193, II 187—188.— Див. ще **екс-, ни́ні, сей.**

еґі́да;— р. *эги́да*, бр. *эгі́да*, п. ч. слц. вл. egida, болг. *еги́да*, схв. *èгида*, слн. egída;— через посередництво німецької і латинської мов (н. Ägíde, лат. aegis) запозичено з грецької; гр. αἰγίς (род. в. αἰγίδος) «щит богів Аполлона, Афіни, Зевса», очевидно, пов'язане з αἴξ (род. в. αἰγός) «коза», спорідненим з вірм. aic «тс.»; первісне значення — «щит з козиної шкури»; виводиться також від дієслова *αἴγω, що мало відповідати дінд. éjati «рухається, здригається» (Kretschmer Glotta 27, 28; Thumb IF 14, 314—315).— CIC 232; Kopaliński 255; Holub—Lyer 146; Frisk I 32; Chantraine 30, 36.

егоїзм, *егоїст, егоїстичний;*— р. *эгои́зм*, бр. *эгаі́зм*, п. вл. нл. egoizm, ч. egoismus, слц. egoizmus, болг. *егои́зъм*, м. *егои́зам*, схв. *егоȉзам*, слн. egoízem;— очевидно, запозичення з французької мови; фр. égoïsme є книжним утворенням від лат. egō «я», спорідненого з гр. ἐγώ «тс.», стсл. **азъ**, укр. *я*.— CIC 232; Sł. wyr. obcych 173; Dauzat 269; Walde—Hofm. I 395—396; Weise 54, 407.— Див. ще **я.**

ей (вигук оклику, радості, подиву, перестороги, незадоволення);— р. *эй* (вигук оклику, перестороги, досади), п. ej (вигук радості, нетерпіння, погрози, сумніву), ч. слц. ej (вигук подиву, заохочення), вл. нл. ej (вигук захоплення), болг. *ей* (вигук подиву, захвату, перестороги), м. *ej* «тс.», схв. *ȅj* (вигук жалю, бажання), слн. èj (вигук перестороги);— первісний вигук, що постав, очевидно, з псл. *е* та дейктичної частки *-*i* (<ієв. *-ǐ, пор. дінд. ав. -ī, підсилювальна частка); зв'язок з іншими подібними індоєвропейськими вигуками — пор. лит. eĩ (вигук перестороги), свн. ei (вигук радості, подиву, погрози), лат. ei (вигук жалю, заклопотаності), гр. εἶ (вигук вимоги, спонукання) —скоріше типологічний, ніж генетичний.— Фасмер II 12, IV 514—515; Преобр. II 125; Sławski I 215; БЕР I 484; Schuster-Šewc 207; Bern. I 263.— Див. ще **е.**

[**ейнье**] «тьху; до дідька; сто чортів» ЕЗб 30;— складне утворення, першою частиною якого, очевидно, є вигук *ей*; друга частина неясного походження, можливо, є діалектним варіантом заперечної частки *ні*.— Див. ще **ей.**

еква́тор, *екваторіа́л, екваторіа́льний;*— р. *эква́тор*, бр. *эква́тар*, п. вл. нл. ekwator, ч. слц. слн. ekvátor, болг. м. *еква́тор*, схв. *èквāтор;*— можливо, через посередництво німецької мови (н. Äquátor) запозичено з середньолатинської; слат. aequātor пов'язане з лат. aequo «рівняю, вирівнюю», похідним від aequus «рівний», етимологічно нез'ясованого; слово aequātor у середньовічній латині виникло, очевидно, під впливом уже наявних виразів на позначення поняття «екватор»— гр. ἰσημερινός κύκλος букв. «рівноденне коло» і лат. circulus aequinoctiālis букв. «рівнонічне коло» — як назва уявного кола, яке, на думку середньовічних учених, робило рівними день і ніч.— CIC 233; Фасмер IV 515; Sł. wyr. obcych 182; Holub—

Lyer 147; Bloch I 264; Klein 535; Walde—Hofm. I 17—18.

еквівале́нт; — р. *эквивале́нт*, бр. *эквівале́нт*, п. вл. ekwiwalent, ч. слц. ekvivalent, болг. м. *еквивале́нт*, схв. *еквивàлен(а)т*, слн. ekvivalènt; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Äquivalént, фр. équivalent, англ. equivalent походять від пізньолат. aequivalēns (род. в. aequivalentis) «рівноцінний», утвореного з основи прикметника aequus «рівний» і дієприкметника valēns від дієслова valēre «бути сильним; важити; мати ціну, бути вартим». — CIC 233; Hüttl-Worth 16; Sł. wyr. obcych 182; Holub—Lyer 147—148; Dauzat 289; Bloch I 265; Klein 536; Walde—Hofm. I 17—18, II 727—728. — Див. ще **Валенти́н, еква́тор.**

екза́мен, *екзаменáтор, екзаменаці́йний, екзаменува́ти*, ст. *екзамен, екзаменовати* (XVII ст.); — р. бр. *экза́мен*, п. ekzamin, ekzamen, ч. examen, слц. exámen, вл. eksamen, болг. *екза́мен*, схв. *егза́мен*, слн. eksámen; — запозичення з латинської мови; лат. exāmen (род. в. exāminis) «рій (перев. бджіл); стрілка терезів, ваги; (перен.) зважування; іспит; дослідження» виникло з первісного *eks-ag-smen букв. «виганяння (бджіл для утворення рою); зрушення з рівноваги стрілки ваги», що складається з префікса ex- і суфіксальної основи *agsmen від дієслова ago «жену». — CIC 233; Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 304; Klein 554; Walde—Hofm. I 424—425. — Див. ще **а́гент, екс-.**

екзе́ма, *екзематóзний;* — р. бр. *экзе́ма*, п. egzema, ч. слц. ekzém, болг. *екзе́ма*, м. *егзе́ма*, схв. *èкцēм*, слн. ekcém; — походить від лат. (мед.) egzema, пов'язаного з гр. ἔκζεμα «википання; висип», похідним від ἐκζέω «скипати, спалахувати; висипати (про висип)», утвореного за допомогою префікса ἐκ- (ἐξ-), спорідненого з псл. iz-, укр. *з*, і дієслова ζέω «кипіти». — CIC 234; Kopaliński 256; Holub—Lyer 148; Dauzat 267; Klein 449, 1767; Frisk I 612. — Див. ще **дзя́ма, з²**.

екземпля́р, ст. *екземпляръ* (1627); — р. бр. *экземпля́р*, п. ekzemplarz, ч. exemplář, слц. exemplár, вл. eksemplar, нл. eksemplarny «зразковий», болг. *екземпля́р*, м. *егземпля́р*, схв. *екзèмплāр*, слн. eksemplár; — запозичення з латинської мови; лат. exemplar (<*ex-em-lom) «список, копія, взірець, модель» пов'язане з дієсловом eximo (<*ex-emo) «виймаю», утвореним з префікса ex- «з- (ви-)» і дієслова emo «беру», спорідненого з псл. *ęti (*jьmǫ) «брати», укр. [*ймáти*]. — Тимч. 869; Фасмер IV 515; Горяев 431; Holub—Lyer 157; Dauzat 305; Klein 554—555, 558; Walde—Hofm. I 400—402, 426. — Див. ще **екс-, ймáти.**

екзо́тика, *екзóти, екзотúчний;* — р. *экзóтика*, бр. *экзóтыка*, п. egzotyka, ч. слц. exotika, вл. eksotika, болг. *екзóтика*, м. *егзотика*, схв. *егзòтика*, слн. eksótika; — очевидно, запозичення з російської мови, в якій могло бути утворене від прикметника *экзотúческий* (за аналогією до відношень типу *лирúческий — лúрика, физúческий — фúзика* і под.), що походить від фр. exotique «екзотичний», яке через лат. exōticus «іноземний, чужинний» зводиться до гр. ἐξωτικός «тс.», пов'язаного з прислівником ἔξω «ззовні, знадвору», похідним від ἐξ «від, з», спорідненого з лат. ex, псл. iz, укр. *із, з*. — CIC 235; Holub—Lyer 159; Bloch I 282; Dauzat 306; Klein 561, 764; Frisk I 524, 530. — Див. ще **з²**.

екіпа́ж, *екіпірóвка, екіпірувáти;* — р. *экипáж*, бр. *экіпáж*, п. ekwipaż, ч. ekypáž, слц. ekvipáž, вл. ekwipaža, болг. м. *екипáж*, схв. *екùпāж*, слн. ekvipáža; — запозичення з французької мови; фр. équipage «карета; команда; спорядження» пов'язане з équiper «споряджати, устатковувати» (<ст. esquiper (eschiper) «завантажувати корабель; споряджати корабель»), що походить від герм. skip- «корабель», можливо, безпосередньо від діслн. skipa «споряджати корабель», спорідненого з діслн. гот. skip «корабель», двн. skif, нвн. Schiff, англ. ship «тс.», пов'язаними з лтс. šķibît «рубати, різати» (<ie. *skēi- «різати»); похідне *екіпірувáти* за посередництвом р. *экипировáть* походить від нвн. equipieren, що зводиться до фр. équiper. — CIC 235; Фасмер IV 515; Горяев 431;

Gamillscheg 386; Dauzat 288; Klein 536; Kluge—Mitzka 169, 648.

економія, [*економія, якономія*], *еконóм,* [*окóномГ, Ж, окóман* Г, Ж, *окóмон* Г, Ж, *якономІ, економіст, економіка, економізація, економізм, економка, економша, економічний, економний, економити, економізуватися, економничати,* ст. *економія* (XVII ст.), *икономія* (1627); — р. *экономия,* бр. *эканомія,* п. ekonomia, ч. ekonomie, слц. ekonómia, вл. ekonomija, болг. *икономия,* м. *економија,* схв. *економија,* слн. ekonomija; — запозичення з латинської мови; лат. oeconomia «правильне господарство» походить від гр. οἰκονομία «керування домашнім господарством», утвореного з основи іменника οἶκος «дім, житло, батьківщина», спорідненого з лат. vicus «житловий квартал, село», псл. vьsь «село», р. *весь* «тс.», і компонента -νομια, пов'язаного з νέμω «розподіляю, присуджую», спорідненим з гот. niman «брати», лтс. ņému, ņemt «тс.», ав. nəmah- «позика», лат. numerus «число»; ст. *икономія* походить безпосередньо від гр. οἰκονομία, відбиваючи новогрецьку вимову слова; форми [*окономія, окóном, окóман, окóмон*] постали внаслідок народної етимології — як переосмислення *еко-* в *око-* у зв'язку із значенням «нагляд, контроль». — Пономарів Мовозн. 1974/2, 41—42; Тимч. 870; Горяев 431; Kopaliński 260; Holub—Lyer 147; Dauzat 265; Frisk II 301, 302—304.

екрáн, *екранізáція, екранізувáти, екрануватú;* — р. бр. *экрáн,* п. ekran, болг. *екрáн,* м. *екран,* схв. *èкрāн,* слн. ekrán; — запозичення з французької мови; фр. écran «екран, ширма, заслона», ст. escren «тс.», походить від франк. *skërm, спорідненого з двн. skërm «щит, ширма, заслона, захист», skirm «тс.», нвн. Schirm «парасолька; козирок; екран, ширма», лат. scortum «шкіра», corium «тс.»; менш переконливе припущення (Dauzat 266; Фасмер IV 516) про зв'язок фр. écran з свн. schrank «загорожа, грати, замкнене приміщення». — CIC 236; Gamillscheg 349; Klein 1403; Kluge—Mitzka 650, 678. — Пор. **шúрма.**

екс- (префікс у словах типу *екс-головá, екс-президéнт, екс-чемпіóн* із значенням «колишній»); — р. бр. *экс-,* п. слн. eks-, ч. слц. ex-, болг. м. схв. *екс-*; — запозичено з латинської мови через французьку (фр. ex-ministre «колишній міністр» і под.); лат. ex, ē (ex-, ē-) «із, ви-» споріднене з псл. iz-< *(j)ьz(-), укр. *з(-), із(-)* (прийменником і префіксом); функцію префіксального компонента із значенням «колишній» ex у народній латині розвинуло в словосполученнях з іменником спочатку в формі аблатива (ex consule «(вийшовши) з (посади) консула»), що згодом замінилась формою називного відмінка (expatricius «колишній патрицій»). — CIC 236; Sł. wyr. obcych 176; Kopaliński 260; Holub—Lyer 156; Dauzat 303; Klein 554; Walde—Hofm. I 423. — Див. ще **з**[2].

екскавáтор, *екскавáторник;* — р. *экскавáтор,* бр. *экскавáтар,* п. ekskawator, ч. слц. exkavátor, болг. *екскавáтор,* схв. *екскàвāтор,* слн. ekskavátor; — запозичено через російську і польську мови з німецької або англійської; н. Ekskavátor, англ. excavator походять від лат. excavāre «видовбувати, бурити», що постало із префікса ex- «з-, від-» і дієслова cavāre «робити порожнім, видовбувати», пов'язаного з прикметником cavus «порожнистий, увігнутий». — CIC 236; Kopaliński 261; Klein 555; Holub—Lyer 158. — Див. ще **екс-, каватúна.**

екскýрсія, *екскурсáнт, екскурсíйний;* — р. *экскýрсия,* бр. *экскýрсія,* п. ekskursja, ч. exkurse, exkurze, слц. exkurzia, вл. ekskursija, болг. *екскýрзия,* м. *екскурзија,* схв. *екскȕрзија,* слн. ekskúrzija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Exkursión, фр. англ. excursion походять від лат. excursio «вибігання вперед, вилазка, поїздка, екскурсія», пов'язаного з дієсловом excurro «вибігаю, від'їжджаю, подорожую, роблю екскурсію», утвореним з префікса ex- «із-, ви-» і дієслова curro «біжу». — CIC 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 158; Dauzat 305; Gamillscheg 406. — Див. ще **екс-, курс.**

експáнсія, *експансіонíзм, експансіонíст, експансúвний;* — р. *экспáнсия,* бр. *экспáнсія,* п. ekspansja, ч. expanse, expanze, слц. expanzia, вл. ekspansija, болг. *експáнзия,* м. *експанзија,* схв. *екс-*

пàнзија, слн. ekspanzija; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. Expansión); фр. expansion походить від слат. expansio, похідного від лат. expandere «розкривати, розпускати», утвореного з префікса ex- «ви-, із-» і дієслова pandere «розпускати, розправляти, розширювати, розстилати», пов'язаного з patēre «простилатися, бути відкритим, виявлятися», спорідненим з ав. pavana- «широкий, далекий», гр. πετάννυμι «розстилаю», πίτνημι, πίτνω «тс.», дісл. faðmr «обійми, нитка (на довжину розставлених рук)», дангл. fæðm «розставлені руки; захист», двн. fadam (fadum) «нитка», нвн. Faden «тс.». — CIC 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 306; Walde—Hofm. I 244—245, 262. — Див. ще **екс-**.

експеди́ція, *експеди́тор*, *експеди́рувати*, *експедиці́йний*, ст. *експедиція* (XVII ст.); — р. *экспеди́ция*, бр. *экспедыцыя*, п. ekspedycja, ч. expedice, слц. expedícia, вл. ekspedicija, болг. *експеди́ция*, м. схв. *експеди́ција*, слн. ekspedícija; — запозичення з французької мови; фр. expédition походить від лат. expedītio «воєнний похід; установлення; приведення в порядок», пов'язаного з дієсловом expedio «розплутую, розв'язую, звільняю; приводжу в бойовий порядок, підготовляю», утвореним за допомогою префікса ex- «ви-, з-» від іменника *pedis «пута», пов'язаного з pes (pedis) «нога». — CIC 237; Kopaliński 262; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. I 428—429, II 293—295. — Див. ще **екс-**, **педа́ль**.

експеримéнт, *експериментáтор*, *експериментáторство*, *експериментáльний*, *експериментувáти*; — р. *эксперимéнт*, бр. *эксперымéнт*, п. eksperyment, ч. слц. experiment, вл. eksperiment, болг. м. *експеримéнт*, схв. *експèримен(а)т*, слн. eksperimènt; — запозичення з латинської мови; лат. experīmentum «дослід, спроба» пов'язане з experīrī «робити спробу, досліджувати, вивчати», утвореним з префікса ex- «з-, від-» і дієслова *perīrī, пов'язаного з perītus «досвідчений, вмілий», perīculum «дослід, спроба» і спорідненого з гр. πεῖρα «тс.», ἔμπειρος «досвідчений», а також з вірм. p'orj «дослід», гот. faírina «вина», двн. fār «переслідування, небезпека»; сумнівним видається припущення (Фасмер IV 516) про німецьке посередництво запозичення. — CIC 237; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Klein 562—563; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще **екс-**.

експéрт, *експертúза*; — р. бр. *экспéрт*, п. вл. ekspert, ч. слц. expert, болг. м. *експéрт*, схв. *èксперт*, слн. ekspêrt; — запозичення з французької мови; фр. expert, expertise походять від лат. expertus «досвідчений, випробуваний», пов'язаного з experīrī «випробувати». — CIC 237; Kopaliński 263; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Walde—Hofm. II 288—289. — Див. ще **екс-**, **експеримéнт**.

експлуатáція, *експлуатáтор*, *експлуатаці́йник*, *експлуатаці́йний*, *експлуатóваний*, *експлуатувáти*; — р. *эксплуатáция*, бр. *эксплуатáцыя*, п. eksploatacja, ч. exploatace, слц. exploatácia, болг. *експлоатáция*, м. схв. *експлоатáција*, слн. exploatácija; — запозичення з французької мови; фр. exploitation «експлуатація, визиск (1834, Бланк); використання; оцінка (XVIII ст.); (ст.) захоплення» пов'язане з exploiter «експлуатувати, визискувати (XIX ст., Прудон); використовувати; працювати», ст. esploitier (espleitier) «виконувати; здійснювати», що походить від exploit (ст. esploit, espleit) «подвиг», яке зводиться до лат. explicitum, субстантивованого пасивного дієприкметника мин. ч. від explicāre «виконувати, чинити; розгортати», утвореного за допомогою префікса ex- «з-» від дієслова plicāre «згортати», спорідненого з гр. πλέκω «плету», лат. plectere «плести», псл. plesti, укр. *плести́*. — CIC 238; Sł. wyr. obcych 179; Kopaliński 263; Holub—Lyer 159; Dauzat 307; Gamillscheg 407; Bloch I 283; Klein 563; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще **екс-**, **плести́**.

експози́ція, *експонáт*, *експонéнт*, *експозиці́йний*, *експонувáти*; — р. *экспози́ция*, *экспони́ровать*, бр. *экспазíцыя*, *экспанавáць*, п. ekspozycja, eksponować, ч. exposice, expozice, exponovati, слц. expozícia, exponovať, вл. ekspozicija, eksponować, болг. *експози́ция*, *експони́-*

рам, м. *експозиција*, *експони́ра*, схв. *експози́ција*, *експони́рати*, слн. ekspozícija, eksponírati; — запозичено з латинської мови, очевидно, через німецьку (н. Expositión «виставка», exponíeren «викладати»); лат. expositio «виклад» пов'язане з expōno «виставляю, розкладаю, показую», утвореним з префікса ex- «ви-, з-» і дієслова pōno «кладу».— CIC 238; Kopaliński 263, 264; Holub—Lyer 159; РЧДБЕ 230; Walde—Hofm. II 335—336.— Див. ще **екс-, пози́ція.**

е́кспорт, *експортéр*, *експортува́ти;* — р. *э́кспорт*, бр. *э́кспарт*, п. ч. слц. export, вл. eksport, болг. *експо́рт*, м. *експорт*, схв. *èкспорт*, слн. ekspórt;— запозичення з англійської мови; англ. export «вивіз» походить від лат. exporto «вивожу, відпускаю, виганяю», що складається з префікса ex- «з-, від-» і дієслова porto «несу, приношу», спорідненого з гот. farjan «їхати», двн. faran, нвн. fahren «тс.», дінд. píparti «перевозить», гр. περάω «переїжджаю», стсл. **пьрати** «літати»; похідне *експортéр*, очевидно, зумовлене впливом французької мови (фр. exportateur «тс.»).— CIC 238; Фасмер IV 516; Holub—Lyer 159; Klein 564, 1219—1220; Dauzat 308; Bloch I 283; Walde—Hofm. II 343—345.— Див. ще **екс-.**

експре́с;— р. *экспре́сс*, бр. *экспрэ́с*, п. вл. ekspres, ч. слц. expres, болг. *експре́с*, м. *експрес*, схв. *èкспрес*, слн. ekspréś;— запозичено з англійської мови за посередництвом німецької (н. Expréß) і французької (фр. express); англ. express «експрес, кур'єрський поїзд» як прикметник, що зазнав субстантивації внаслідок скорочення словосполучення express train «кур'єрський поїзд», походить від фр. exprès «терміновий; точний; рішучий», яке зводиться до лат. expressus «виразний, ясний, чіткий», пов'язаного з дієсловом exprimo «витискаю; роблю опуклим; домагаюся від когось; ясно вимовляю; висловлюю», утвореним з префікса ex- «з-, від-» і дієслова premo «давлю, тисну».— CIC 238; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Bloch I 283; Gamillscheg 407; Kluge—Mitzka 178; Klein 564.— Див. ще **екс-, пре́са.**

експре́сія, *експресіонізм*, *експресіоні́ст*, *експреси́вний;*— р. *экспре́ссия*, бр. *экспрэ́сія*, п. ekspresja, ч. exprese, слц. expresia, вл. ekspresija, болг *експре́сия*, м. *експресија*, схв. *експрèсија*, слн. ekspresíja;— запозичення з французької мови; фр. expression «вираз, виразність» походить від лат. expressio, -ōnis «тиснення, вираження, висловлення», пов'язаного з дієсловом exprimo «витискаю, роблю опуклим; ясно вимовляю, висловлюю».— CIC 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Dauzat 308; Gamillscheg 407.— Див. ще **експре́с.**

експропріа́ція, *експропріа́тор*, *експропрію́вати;*— р. *экспроприа́ция*, бр. *экспрапрыя́цыя*, п. ekspropriacja, ч. expropriace, слц. expropriácia, вл. ekspropriacija, болг. *експроприа́ция*, м. схв. *експропријáција*, слн. ekspropriácija;— запозичення з німецької мови; н. Expropriatión походить від пізньолат. expropriātio, пов'язаного з expropriāre «позбавляти власності», утвореним за допомогою префікса ex- «ви-, з-» від прикметника proprius «власний», етимологічно не зовсім ясного.— CIC 239; Kopaliński 264; Holub—Lyer 159; Fremdwörterbuch 182; Walde—Hofm. II 373—374.— Див. ще **екс-.**

екста́з, *екстати́чний;* — р. бр. *экста́з*, п. вл. ekstaza, ч. extase, extáze, слц. extáza, болг. *екста́з*, м. *екста́з*, *екста́за*, схв. *екста́за*, слн. ekstáza;— запозичення з французької мови; фр. extase «екстаз, захоплення» запозичене з латинської мови; лат. церк. extasis «тс.» походить від гр. ἔκστασις «зміщення, переміщення, відхід, несамовитість, екстаз», пов'язаного з дієсловом ἐξίστημι «зміщувати, виводити, розладнувати, робити несамовитим», утвореним з префікса ἐξ «із-, ви-», спорідненого з лат. ex- «тс.», псл. iz-, укр *із-*, і дієслова ἵστημι «стою», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*.— CIC 239; Фасмер IV 516; Kopaliński 264; Holub—Lyer 160; Dauzat 308; Gamillscheg 408; Chantraine 470—471.— Див. ще з², **стáти.**

екстéрн «той, хто складає іспити в навчальному закладі, не навчаючись у ньому», *екстернáт*;—р. *экстéрн*, бр. *экстэ́рн*, п. ekstern, ч. externí «зовнішній»,

слц. externý «тс.», болг. *екстернáт*, м. *екстерен*, схв. *èкстēрнī*, слн. eksternîst «екстерн»; — запозичення з французької мови; фр. externe «тс.» походить від лат. externus «зовнішній; чужий, сторонній», пов'язаного з exterus (exter) «тс.», утвореним від прийменника ex «з, від» за допомогою суфікса -tero- на позначення місця, спорідненого з гр. -τερο- (δεξι-τερός «правий»), дінд. -tara- (дінд. án-taraḥ «внутрішній»); споріднене з дірл. s-echtair, an-echtair «назовні, ззовні» (<*eks-tri або *eks-teri). — CIC 239; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Dauzat 309; Bloch I 284; Klein 566, 1603; Walde—Hofm. I 433; Ernout — Meillet I 204. — Див. ще **екс-**.

екстра́кт «згущена витяжка; лікувальний препарат з витяжок; витяг, стислий виклад», *екстра́ктор*, *екстра́кція*, *екстракти́вний*, *екстракці́йний*, *екстрагува́ти*, ст. *екстрактъ* «витяг» (XVII ст.); — р. бр. *экстра́кт*, п. вл. ekstrakt, ч. слц. extrakt, болг. м. *екстра́кт*, схв. *èкстракт*, слн. ekstrákt; — запозичення з латинської мови; лат. extractum «витягнуте» пов'язане з дієсловом extraho «витягаю, видобуваю», утвореним з префікса ex- «ви-, з-» і дієслова traho «тягну». — CIC 239—240; Фасмер IV 516; Kopaliński 265; Holub—Lyer 160; Walde—Hofm. II 698—699. — Див. ще **абстрагува́ти**, **екс-**.

е́кстрений; — бр. *э́кстранны*, болг. *е́кстрен;* — запозичення з російської мови; р. *э́кстренный* виводиться від *э́кстра* «терміновість, невідкладність», запозиченого, очевидно, з німецької мови; н. Extra «окреме видання, особливий випадок» походить від лат. extrā (ordinem) «поза (нормою, порядком)», пов'язаного з ex «із». — CIC 240; Фасмер IV 516. — Див. ще **екс-**.

ексцентри́чний «позбавлений спільного центра; заснований на різких контрастах, смішних прийомах; незвичайний», *ексце́нтрик;* — р. *эксцентри́чный*, *эксцентри́ческий*, бр. *эксцэнтры́чны*, п. ekscentryczny, ч. слц. excentrický, вл. ekscentriski, болг. *ексцентри́чен*, м. *ексцентричен*, схв. *ексцèнтричан*, слн. ekscéntričen; — запозичення з західноєвропейських мов; н. exzentrisch, фр. excentrique походять від пізньолат. excentricus «позбавлений центра», утвореного з прийменника ex «із» та іменника centrum «середина, центр». — CIC 240; Sł. wyr. obcych 177; Holub—Lyer 157; Dauzat 304. — Див. ще **екс-**, **центр.**

еласти́чний, *ела́стик;* — р. *эласти́чный*, *эласти́ческий*, бр. *эласты́чны*, п. elastyczny, ч. слц. elastický, вл. нл. elastiski, болг. *еласти́чен*, м. *еластичен*, схв. *ела̀стичан*, слн. elástičen; — очевидно, походить від фр. élastique, що зводиться до нлат. elasticus, яке походить, мабуть, від нгр. ελαστικός «гнучкий, еластичний; ковкий», пов'язаного з гр. ἐλατός (ἐλαστός) «тс.», що є похідними від дієслова ἐλάω (ἐλαύνω) «жену; скеровую; кую», спорідненого з вірм. elanem «виходити; підійматися», elanim «ставати», дірл. ad-ellaim «підходити; відвідувати», do-ellaim «ухилятися». — CIC 241; Фасмер IV 517; Holub—Lyer 148; Holub—Kop. 112; Dauzat 269; Bloch I 245; Klein 505; Frisk I 482—483.

елева́тор; — р. *элева́тор*, бр. *элева́тар*, п. вл. elewator, ч. слц. слн. elevátor, болг. м. *елева́тор*, схв. *елèва̄тор;* — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Elevátor походить від пізньолат. ēlevātor «підіймач», пов'язаного з ēlevāre «підіймати, обирати», утвореним з префікса ē- (ex-) «з-, ви-» і дієслова levāre «підіймати, полегшувати», пов'язаного з levis «легкий», спорідненим з псл. lьgъkъ «легкий», укр. *лéгкий*. — CIC 241; Sł. wyr. obcych 187; Holub—Lyer 148; Klein 508, 883; Walde—Hofm. I 788—789. — Див. ще **екс-**, **лéгкий.**

елега́нтний, *елега́нтський*, *елега́нт* «чепурун, франт» Ж; — р. *элега́нтный*, бр. *элега́нтны*, п. elegancki, ч. elegantní, слц. elegantný, вл. elegantny, болг. м. *елегáнтен*, схв. *елегàнтан*, слн. elegánten; — запозичено з французької мови за посередництвом російської і польської; фр. élégant «елегантний, вишуканий; чепурун, франт» походить від лат. elēgāns, -antis «вишуканий, витончений», пов'язаного з ēligāre «вибирати, вишукувати», утвореним з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова legere «знаходити, визбирувати», спорідненого з гр. λέγω «збираю, лічу; говорю», алб. mb-lê

«збираю (зокрема, урожай)». — CIC 242; Sł. wyr. obcych 183; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Klein 506, 507, 875; Walde—Hofm. I 397, 780. — Див. ще **екс-**.

еле́гія, *елегі́йний;* — р. *эле́гия*, бр. *эле́гія*, п. elegia, ч. elegie, слц. elégia, вл. elegija, болг. *еле́гия*, м. *елегија*, схв. *èлēгија*, слн. elegíja; — запозичено з німецької мови, очевидно, через посередництво польської; н. Elegíe, як і фр. élégie, англ. elegy, походить від лат. elegīa, яке зводиться до гр. ἐλεγεία «елегія», первісно «жалібна пісня», похідного від ἔλεγος «голосіння», етимологічно неясного. — CIC 242; Фасмер IV 517; Kopaliński 268; Holub—Lyer 148; Chantraine 334.

еле́ктрика, *електризáція*, *еле́ктрик*, *електри́чка*, *електри́чний*, *електризувáти;* — р. *электри́чество*, бр. *электрычнасць*, п. (розм.) elektryka, elektryczność, ч. слц. elektrika, вл. elektricita, нл. (заст.) elektrica, болг. *електри́ка*, м. *електрика*, схв. *елèктрика*, слн. eléktrika; — запозичення з новолатинської наукової мови; нлат. electrica, утворене англійським лікарем В. Джільбертом (1544—1603) на позначення тіл, які, подібно до бурштину, наелектризовуються від тертя, пов'язане з нлат. ēlectricus «янтарний, властивий янтарю; електричний», похідним від ēlectrum «янтар», що походить від гр. ἤλεκτρον «тс.». — CIC 242; Kopaliński 268; Dauzat 269; Klein 506; Chantraine 409. — Див. ще **електро́н.**

електрифіка́ція, *електрифіка́тор*, *електрифікувáти;* — р. *электрификáция*, бр. *электрыфікáцыя*, п. elektryfikacja, ч. elektrifikace, слц. elektrifikácia, вл. elektrifikowanje, болг. *електрификáция*, м. схв. *електрификáција*, слн. elektrifikácija; — запозичено, можливо, через російську мову з західноєвропейських; нвн. Elektrifikatión, фр. électrification, англ. electrification створені на основі нлат. ēlectricus «електричний» за допомогою компонента -ficātio, пов'язаного з лат. facere «робити, чинити», за аналогією до вже наявних слів типу лат. modificātio «встановлення міри, розміру». — CIC 242; Sł. wyr. obcych 186. — Див. ще **еле́ктрика, факт.**

електро- (перша частина термінів типу *електроагрегáт*, *електроапарату́ра*, *електровізóк*, *електроводолікáрня*, *електрогідростáнція*, *електродвигу́н*, *електродинáміка*, *електродинамóметр*, *електродоїлка*, *електродоїння*, *електроенéргія*, *електроéмність*, *електрозвáрник*, *електрозвáрювач*, *електрозвáрювання*, *електрокардіограмá*, *електрокардіóграф*, *електролікáрня*, *електролíнія*, *електромагістрáль*, *електромагнети́зм*, *електромагні́т*, *електромашúна*, *електромерéжа*, *електрометалу́ргія*, *електромеханíк*, *електромехáніка*, *електромолотíння*, *електромонтáж*, *електромонтéр*, *електромотóр*, *електронасóс*, *електроóранка*, *електропередáча*, *електропилосóс*, *електропíч*, *електроплу́г*, *електропромисловíсть*, *електросíтка*, *електропóїзд*, *електропостачáння*, *електропровíдність*, *електростáль*, *електростáнція*, *електростáтика*, *електротеплúця*, *електротерапíя*, *електротéхнік*, *електротéхніка*, *електротрáктор*, *електроустаткувáння*, *електроутю́г*, *електрохíмік*, *електрохíмія*, *електронегатúвний*, *електропозитúвний* та ін.); — р. *электро-*, бр. *электра-*, п. ч. слц. вл. слн. elektro-, болг. м. схв. *електро-*; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. électro-, англ. electro-, нім. Elektro- в аналогічних складних утвореннях походять від основи гр. ἤλεκτρον «янтар», опосередковано пов'язаної також із словом *еле́ктрика*. — Sł. wyr. obcych 183; Klein 507; Bloch I 245. — Див. ще **електро́н.** — Пор. **еле́ктрика.**

електро́н, *електро́ніка;* — р. бр. *электро́н*, п. ч. вл. elektron, слц. слн. elektrón, болг. м. *електро́н*, схв. *èлектрон;* — очевидно, запозичено за посередництвом російської мови з французької (проти запозичення з англійської або з німецької мови свідчить наголос — пор. англ. eléctron, нвн. Elektron); фр. électron походить від англ. electron, створеного в 1891 р. англійським ученим Стоуні на основі гр. ἤλεκτρον (і -ος) «янтар; сплав золота і срібла», слова спільного походження з гр. ἠλέκτωρ (-ορος) «блискучий», очевидно, спорідненого з дінд. ulkā́ «вогняне явище, метеор, головня». — CIC 244; Kopaliński 268; Holub —

Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 245; Kluge—Mitzka 162; Klein 507; Frisk I 629.

елеме́нт, *елементáрний*, ст. *елемента* (XVI ст.);— р. бр. *элеме́нт*, п. ч. вл. нл. слц. element, болг. м. *елеме́нт*, схв. *елèмен(а)т*, слн. elemènt;— запозичено в середні віки з латинської мови безпосередньо, а в новіші часи — повторно, очевидно, через німецьку мову; нвн. Elemént походить від лат. elementum «елемент; стихія; (давніше) літера; (перен.) початок навчання», етимологічно нез'ясованого; можливо, через проміжну форму *elepantum «літера з слонової кістки для навчання грамоти» пов'язане з гр. ἐλέφαντα, знах. в. одн. від ἐλέφας «слон, слонова кістка», і зазнало звукової зміни під впливом етруської мови; євого пізнішого значення «елемент; стихія» слово набуло як калька гр. στοιχεῖον «тс.; (одна з літер, розташованих у певному порядку)», похідного від στείχω «крокую, іду».— Тимч. 873—874; Фасмер IV 517; Hüttl-Worth 16; Holub—Lyer 148; Dauzat 270; Bloch I 246; Kluge—Mitzka 162—163; Klein 507; Walde—Hofm. I 397—398.

Елеоно́ра, *Леоно́ра*;— р. *Элеоно́ра*, бр. *Элеано́ра*, п. ч. Eleonora, слц. слн. Eleonóra, болг. *Елеоно́ра;*— нове запозичення з однієї з західноєвропейських мов, найвірогідніше через німецьку (нвн. Eleonore) з англійської;— англ. Eleanor (Elinor) є ім'ям, запозиченим через старофранцузьку мову (фр. ст. Elienor, Alienor) із старопровансальської; пров. ст. Alienor, можливо, походить від гр. ἔλεος «милосердя, співчуття, уболівання», етимологічно нез'ясованого; менш переконливе пояснення імені (Paul Kl. Vnb. 89) як гебрайського за походженням із значенням «бог — моє світло», при якому припущуваного гебрайського прототипу не наводиться.—Петровский 231; Суперанская 91; Kopečný Průvodce 59; Klein 506; Frisk I 490.

[елета́] «нутрощі, потрухи» Я, [*лелета́* Я, *ялити́*, *лелю́хи* Ж] «тс.»;— р. [*лито́нья*] «третє відділення шлунку жуйних тварин», бр. *ялíты* «ядра тваринисамця», п. jelito «кишка; стравохід», jelita (мн.) «нутрощі», [lelochy] «тс.», ч. jelito «кров'яна ковбаса», ст. «кишка; ковбаса», слц. jelito «кров'яна ковбаса; шлунок; черево», вл. jelito, jĕlto «шлунок жуйних тварин», нл. jelito «нутрощі; шлунок тварини», схв. [*олúто, ỏлито, олúто, jẽлито*] «кишка; ковбаса», слн. [jelita] «вид ковбаси», [olito] «кишка»;— псл. (j)elito, пд.-сл. [olito] «кишка»;— загальноприйнятої етимології не має; найбільш імовірною видається спорідненість з лат. ĭlia (мн.) «нутрощі; кишки; живіт», пізнім гр. ἴλια «жіночий статевий орган» (Brückner KZ 206; Walde—Pok. I 163—164; Walde—Hofm. I 678); інші дослідники (Фасмер II 503; Bern. I 452—453; Mikl. EW 425; Matzenauer LF 8, 28) пов'язують псл. (j)elito з прус. laitian «ковбаса»; Бернекер вважає, що початкове je- (o-) виникло з префікса ie. *e-, *o- і допускає також можливість зв'язку псл. *(j)elito або з гр. ἀλίνω «намащую», λῑτός, λεῖος «гладкий», лат. lino (lēvī), litum «намащую», або з дінд. lā́yate, lī́yati «прилягає, тулиться»; сумнівне зближення з псл. liti «лити» (Holub—Kop. 86), а також з лат. botulus «ковбаса» (Machek ESJČ 222; Holub—Lyer 221) як слова праєвропейського походження; [*лелю́хи*], на думку Славського, походить від п. [lelochy].— Sławski I 557—558.

éліпс, *éлiпсис*, *елíпса*, *елiпсóїд*, *éлiпсисний*, *éлiпсний*, *елiпсоїдáльний*, *елiпсóїдний*, *елiптúчний;* — р. *э́ллипс*, *э́ллипсис*, бр. *э́лiпс*, *э́лiпсiс*, п. ч. слц. вл. elipsa, болг. м. *éлипса*, схв. *елúпса*, слн. elípsa;— через російську і через польську (*елíпса*) мови запозичено з французької; фр. ellipse походить від слат. нлат. ellipsis (лінгв., мат.), яке відбиває гр. ἔλλειψις «еліпсис (лінгв.); брак, нестача», утворене з префікса ἐλ- (<ἐν-) «в(-)», спорідненого з лат. гот. нвн. англ. in, прус. en «тс.» (<ie. *eni), і дієслова λείπω «залишаю», спорідненого з псл. lixъ, укр. *лихúй*; форма *éлiпсис*, очевидно, походить від р. *э́ллипсис*, яке відбиває, мабуть, лат. ellipsis; форма *елiпсóїд* походить від фр. ellipsoïde, утвореного від ellipse за допомогою суфікса грецького походження -oïde «подібний».— CIC

246; Фасмер II 505, IV 517; Holub—Lyer 148; Dauzat 271; Bloch I 246; Klein 509; Frisk I 508, II 99—100; Hofmann 70.— Див. ще **лихи́й.**

[**еля́**] (вигук, яким відганяють свиней) Ж; — результат видозміни вигуку *аля́* «тс.», в якому частку *а-* заміщено вигуком *е.* — Див. ще **аля́, е.**

ема́ль, [*ема́лія*] Ж, *емалюва́льник, ема́левий, емалюва́льний, емальо́ваний, емалюва́ти;* — р. бр. *эма́ль*, п. emalia, ч. слц. email, вл. нл. emalja, болг. *ема́йл*, м. *ема́јл*, схв. *ѐмаљ*, слн. emájl;— за посередництвом російської і польської мов запозичено з французької; фр. émail (ст. esmal) походить від франк. *smalt, спорідненого з двн. свн. smalz (нвн. Schmalz) «жир (перев. м'який)», до якого зводиться й укр. *сма́лець*; пор. нвн. Schmelz «емаль», schmelzen «плавити».— CIC 247; Преобр. II 334; Фасмер IV 518; Горяев 431; Holub—Lyer 149, 443; Dauzat 271; Bloch I 247; Klein 517; Kluge—Mitzka 164.— Див. ще **сма́лець.**

емблє́ма, *емблемати́чний*, заст. *емблемува́ти*, ст. *емблема* (XVIII ст.);— р. бр. *эмбле́ма*, р. ст. *емвлима*, п. emblema, emblemat, ч. слц. emblém, болг. *емблéма*, схв. *ѐмблēм*, слн. emblém;— запозичення з середньолатинської мови; слат. emblēma «різьба; живопис; рельєф» походить від гр. ἔμβλημα «вставка; рельєфне зображення», похідного від ἐμβάλλω «вводжу, вміщаю», утвореного з префікса εμ- (ἐν-, ἐνι-) «в-» і дієслова βάλλω «вставляю, вміщаю, кидаю», спорідненого з тох. A B klā- «падати», дінд. ud-gūrṇa «піднятий», можливо, також з дінд. galati «капає», двн. quellan «струменіти, бити джерелом».— Hüttl-Worth 14; Фасмер IV 518; Горяев 431; Kopaliński 272; Hołub—Lyer 149; Dauzat 272; Bloch I 248; Klein 512; Frisk I 215—217.— Див. ще **е́ліпс.**

ембріо́н, *ембріона́льний;* — р. *эмбрио́н*, бр. *эмбрыён*, п. embrion, ч. слц. embryo, вл. embryon, болг. м. *ембрио́н*, схв. *ѐмбрио*, слн. émbrio;— запозичення з французької мови; фр. embryon через посередництво латинської мови (лат. embryo) запозичено з грецької; гр. ἔμβρυον «новонароджене ягня; зародок» утворене з префікса ἐν- (> ἐμ-) «в-» і основи дієслова βρύω «цвісти, квітувати, кипіти, виливати, вирощувати», етимологічно не з'ясованого.— CIC 248; Kopaliński 272; Holub—Lyer 149; Dauzat 273; Frisk I 274—275; Chantraine 200.— Див. ще **е́ліпс.**

емігрува́ти, *емігра́нт, емігра́ція, емігра́нтщина, еміграці́йний;* — р. *эмигри́ровать*, бр. *эмігры́раваць*, п. вл. emigrować, ч. emigrovati, слц. emigrovat', болг. *емигри́рам*, м. *емигри́ра*, схв. *емигри́рати*, слн. emigrírati;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. émigrer, émigrant, émigration, н. emigrieren, Emigránt, Emigratión походять від лат. ēmigrāre «виселятися, переселятися», утвореного з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова migrāre «блукати, вештатися; мінятися».—CIC 248; Kopaliński 273; Holub—Lyer 149; Bloch I 249; Dauzat 274; Klein 514; Walde—Hofm. II 86.— Див. ще **екс-, мігра́ція.**

Емі́лій, *Емі́ль, Емі́лія, Емі́ла;* — р. *Эми́лий, Эми́ль*, ст. *Еми́лий, Эми́лия*, бр. *Эмі́ль, Эмі́лія*, п. Emilja, ч. Emil, Emilie, Emila, слц. Emil, Emília, вл. Mila, болг. *Еми́л, Еми́лия*, схв. *Ѐмӣлије, Ѐмӣлија*, слн. Emil, Emílija; — очевидно, походить від лат. Aemilius «Емілій» (назва римського роду), можливо, утвореного від прикметника aemulus «суперник; той, хто змагається; прихильник», похідного від aemulārī «змагатися», пов'язаного з imitārī «підроблювати, відтворювати, заміняти», imāgo, -inis «відтворення, образ»; пов'язують також з гр. αἰμύλιος, αἰμύλος «лагідний, облесливий» (Петровский 232), що менш переконливе.— Суперанская 83, 91; Kopečný Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 514; Walde—Hofm. I 17.— Пор. **Омеля́н.**

Е́мма; — р. *Э́мма*, бр. *Э́ма*, п. Emma, ч. слц. Ema, слн. Ema;— запозичення з німецької мови; нвн. Emma виникло з Erma (інша форма Irma), першого компонента давньогерманських складних жіночих імен (типу Ermen-trud, Irm(in)-gard), яке пов'язують з «Ірмін (божество давніх германців)» (Paul Kl. Vnb. 90, 104) або пояснюють, менш переконливо (Klein 515), як «весь, загальний» (er-

min); сумнівне пояснення (Суперанская 91) як давньогерманського «лагідна, приязна», яке не обгрунтовується наведенням відповідного германського слова.— Kopečný Průvodce 60—61.

Еммануї́л, ст. *Емманоуи́лъ* «с нами б(ог)ъ» (1627);— р. *Эммануи́л*, ст. *Емману́ил*, бр. *Эмануі́л*, ч. слц. вл. Emanuel, болг. *Емануи́л*, слн. Emanuel, стсл. **Ємануилъ**;— за посередництвом старослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Ἐμμανουήλ відтворює гебр. ʿImmānū'ēl букв. «з нами бог», утворене з прийменника ʻim «з; при», спорідненого з ар. ma'(a) «тс.», що виступає в сполучній формі ʻimmā- разом із займенниковим суфіксом 1 ос. мн. -nu (ʻimmānū «з нами») та іменника 'ēl «бог», спорідненого з ак. 'l (ilu) «бог, божество».— Беринда 204; Петровский 232; Kopečný Průvodce 61; Constantinescu 51; Klein 515; Gesenius 44, 632, 637.— Пор. **Мануї́л**.

емо́ція, *емоці́йний*, *емоціона́льний;*— р. *эмо́ция*, бр. *эмо́цыя*, п. emocja, ч. emoce, слц. emócia, вл. emocija, болг. *емо́ция*, м. *емоција*, схв. *ѐмōција*, слн. emócija;— запозичення з французької мови; фр. émotion «хвилювання, збудження» пов'язане з дієсловом émouvoir (ст. esmovoir) «рухатися; хвилювати, бентежити», що походить від нар.-лат. *exmovēre, лат. ēmovēre «виходити (з чогось); хвилювати, збуджувати», складеного з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова movēre «рухати, хвилювати», очевидно, спорідненого з дінд. mīvati «штовхає», тох. A B mus- «рухати», лит. máuju, máuti «позбавляти, здирати» (ie. *meu̯ə-, *mi̯eu̯ə- «відсувати»); іменник émotion було утворено за зразком motion (ст.) «приведення в рух», що походить від лат. mōtio «тс.», пов'язаного з mōtus «рух», первісно дієприкметником від дієслова movēre «рухати».— CIC 248; Kopaliński 273; Sł. wyr. obcych 189; Holub—Lyer 150; Bloch I 250; Dauzat 274; Klein 515, 1010; Walde—Hofm. I 386, II 116.— Див. ще **екс-**.

емульсія, *емульсійний*, *емульсува́ти;*— р. *эмульсия*, бр. *эмульсія*, п. emulsja, ч. emulse, emulze, слн. emulzia, вл. emulsija, болг. *емулсия*, схв. *емȕлзија*, слн. emúlzija;— запозичення з французької мови; фр. émulsion «рослинне молоко; емульсія» утворено на основі лат. ēmulsus, дієприкметника від дієслова ēmulgeo «дою, видоюю», що складається з префікса ē- (ex-) «ви-, із-» і дієслова mulgeo «дою», спорідненого з гр. ἀμέλγω, сірл. bligim «тс.», двн. mëlchan «доїти», дангл. melcan «тс.», псл. *melko «молоко».— CIC 249; Kopaliński 274—275; Holub—Lyer 150; Dauzat 276; Gamillscheg 363; Klein 517; Walde—Hofm. I 121.— Див. ще **екс-, моло́зиво, молоко́**.

ене́ргія, *енергети́зм*, *енерге́тик*, *енерге́тика*, *енергети́чний*, *енергі́йний*, ст. *енергія* (XVII ст.);— р. *эне́ргия*, бр. *эне́ргія*, п. слц. energia, ч. energie, вл. нл. energija, болг. *ене́ргия*, м. *енергија*, схв. *енѐргија*, слн. energíja;— запозичення з грецької мови; гр. ἐνέργεια «діяльність; сила» (звідки і пізньолат. energīa «тс.») утворено Арістотелем від ἐνεργής (пізня форма до ἐνεργός) «діловий, активний», яке складається з префікса ἐν- «в-» і основи іменника ἔργον (дор. Fέργον) «праця», спорідненого з ав. varəzəm, двн. werc, нвн. Werk, діскл. verk, вірм. gorc «тс.».— CIC 251; Тимч. 874; Фасмер IV 518; Горяев 432; Kopaliński 276; Holub—Lyer 150—151; Dauzat 278; Bloch I 255; Klein 521; Frisk I 548.— Див. ще **е́лінс**.

е́нець «представник енецької народності на Таймирі»;— р. бр. *э́нец;*— запозичення з енецької мови: енецьке ennet'e' «людина».— Фасмер IV 518.

ентомоло́гія, *ентомо́лог*, *ентомологі́чний;*— р. *энтомоло́гия*, бр. *энтамало́гія*, п. entomologia, ч. entomologie, слц. entomológia, вл. entomologija, болг. *ентомоло́гия*, м. *ентомологија*, схв. *ентомолȍгија*, слн. entomológija;— запозичення з німецької або французької мови; нім. Entomologíe, фр. entomologie походять від гр. ἐντομολογία «наука про комах», утвореного з основи іменника ἔντομον «комаха» (букв. «те, що має надрізи, тобто членування»), пов'язаного з ἐντέμνω (іон. дор. ἐντάμνω) «надрізаю», утвореним з ἐν- «в-» і τέμνω «ріжу, січу», спорідненого з псл. tęti, укр. *тя́ти*,

та компонента -λογία «учення, наука» (вживаного лише як друга частина складних слів), пов'язаного з λόγος «слово, (наукове) пояснення».— CIC 252; Sł. wyr. obcych 193; Holub—Lyer 151; Dauzat 282; Bloch 258; Klein 526; Frisk I 508—509, II 95—96; Boisacq 954.— Див. ще **éліпс, лóгіка, тя́ти.**

ентузіáзм, *ентузіáст;* — р. *энтузиáзм*, бр. *энтузія́зм*, п. entuzjazm, ч. enthusiasmus, слц. entuziazmus, вл. нл. entuziazm, болг. *ентусиáзъм*, м. *ентузијáзам*, схв. *ентузиáзам*, слн. entuziázem; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Enthusiásmus походить від гр. ἐνθουσιασμός «божественне натхнення, захоплення» (нлат. enthūsiasmus «тс.»), пов'язаного з ἐνθεάζω «сповнююсь божественним натхненням», утвореним з ἔν-θεος «той, у кому є бог», яке складається з префікса ἐν- «в-» та іменника θεός «бог», нез'ясованого походження, можливо, спорідненого з вірм. di-k' «боги», лат. fēriae «канікули», дінд. dhíṣṇiya або з лит. dvasià «дух», свн. getwās «привид».— CIC 252; Фасмер IV 519; Горяев 431; Kopaliński 279; Holub—Lyer 151; Bloch I 258; Klein 526; Kluge—Mitzka 168; Frisk I 517, 662—663.— Див. ще **атеїзм, éліпс.**

енциклопéдія, *енциклопедúзм, енциклопедúст, енциклопедúчний;* — р. *энциклопéдия*, бр. *энцыклапéдыя*, п. encyklopedia, ч. encyklopedie, слц. encyklopédia, вл. encyklopedija, болг. *енциклопéдия*, м. *енциклопедија*, схв. *енциклопèдија*, слн. enciklopedíja; — запозичення з французької мови; фр. encyclopédie походить від пізньолат. encyclopaedĭa, утвореного з гр. ἐγκύκλιος παιδεία букв. «кругове (загальне) виховання (навчання)», що складається з прикметника ἐγκύκλιος «круговий, циклічний», похідного від κύκλος «коло, обвід», спорідненого з псл. kolo, укр. *кóло*, та іменника παιδεία «виховання, навчання», похідного від παιδ-, παις «дитина», спорідненого з псл. *ръta «птах», укр. *пта́х*.— CIC 253; Фасмер IV 519; Kopaliński 275; Holub—Lyer 150; Dauzat 278; Gamillscheg 368; Klein 519; Frisk II 44—45; Boisacq 739.— Див. ще **éліпс, кóло**[1], **педагóг, птах, цикл.**

епігóн, *епігóнство;* — р. *эпигóн*, бр. *эпігóн*, п. ч. вл. epigon, слц. слн. epigón, болг. *епигóн*, схв. *епìгōн;* — запозичення з західноєвропейських мов; н. Epigóne, фр. épigones (мн.), англ. epigone походять від гр. ἐπίγονος «народжений пізніше, нащадок», пов'язаного з дієсловом ἐπίγνομαι, утвореним з префікса ἐπι- «на-, по-», похідного від прислівника ἔπι, ἐπί «тс.», спорідненого з дінд. apí, ав. aipi, дперс. apiy, і дієслова γίγνομαι «родитися», пов'язаного з γένος «рід».— CIC 253; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Fremdwörterbuch 169.— Див. ще **ген**[1], **зять.**

епігрáма, *епіграматúст, епіграматúчний,* ст. *епіграмма* (1625); — р. *эпигрáмма*, бр. *эпігрáма*, п. epigram, epigramat, (рідк.) epigrama, ч. слц. вл. epigram, болг. *епигрáма*, м. *епиграм*, схв. *епìграм*, слн. epigrám; — запозичення з латинської мови; лат. epigramma «напис; короткий сатиричний вірш, епіграма» походить від гр. ἐπίγραμμα «напис, елегійний двовірш», пов'язаного з ἐπιγράφω «надписую», утвореним з префікса ἐπ- (επι-) «на-, до-, при-» і дієслова γράφω «креслю, пишу».— CIC 254; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 281—282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch 263; Klein 531; Frisk I 324—326, 535.— Див. ще **грáфіка, епігóн.**

епідéмія, *епідемічний;* — р. *эпидéмия*, бр. *эпідэ́мія*, п. epidemia, ч. epidemie, слц. epidémia, вл. epidemija, болг. *епидéмия*, м. *епидемија*, схв. *епидèмија*, слн. epidemíja; — запозичення з середньолатинської мови; слат. epidēmia утворилося із скороченого грецького виразу ἐπιδημία νόσος «поширена в народі хвороба», до якого входить прикметник ἐπιδήμιος, утворений з прийменника ἐπί «на, до, при» та основи іменника δῆμος «земля; населення, народ».— CIC 254; Фасмер IV 519; Kopaliński 281; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Gamillscheg 382; Kluge—Mitzka 169; Klein 531; Frisk I 380.— Див. ще **демократія, епігóн.**

епізóд, *епізодúчний;* — р. *эпизóд*, бр. *эпізóд*, п. epizod, ч. episoda, слц. слн. epizóda, вл. epizoda, болг. *епизóд*, м. схв. *епизóда;* — запозичення з французької

мови; фр. épisode «епізод» походить від гр. ἐπεισόδιον «епісодій (у староаттічній трагедії — діалог між двома виступами хору); вставка, інтермедія, епізод», пов'язаного з прикметником ἐπεισόδιος «сторонній; вставний, додатковий», похідним від іменника ἐπείσοδος «прихід, поява; вхід, проникнення», що складається з префікса ἐπ(ι)- «на-, до-, при-» та іменника εἴσοδος «вхід, проникнення, прибуття», утвореного з префікса (<прислівника) εἰς- (<ενς-) «в-, на-», грецького новотвору, що виник з поєднання прислівника ἐν «в» з -σ за зразком ἐξ «з», і іменника ὁδός «дорога, подорож», спорідненого з псл. ходъ, укр. *хід*. — CIC 254; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 153; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 533; Frisk I 471, II 349—350. — Див. ще **éліпс, епігóн, хід.**

епілéпсія, *епілéптик, епілептúчний,* ст. *епилепсія* (XVIII ст.); — р. *эпилéпсия,* бр. *эпілéпсія,* п. epilepsja, ч. epilepsie, слц. epilepsia, вл. epilepsija, болг. *епилéпсия,* м. *епилепсија,* схв. *епилèпсија,* слн. epilepsíja; — запозичення з латинської мови; пізньолат. epilēpsia «падуча хвороба» походить від гр. ἐπιληψία «тс.», похідного від дієслова ἐπιλαμβάνω «нападаю, захоплюю», утвореного з префікса ἐπ'- (ἐπι-) «на-, при-, до-» і дієслова λαμβάνω «беру, хапаю» (майб. ч. λήψομαι, звідки прикметникові форми ληπτός, ληπτέος і іменник λῆψις «хапання; приступ хвороби»), спорідненого, очевидно, з дангл. læccan «хапати», англ. latch «тс.», дінд. lábhate, лит. lõbis «багатство», lãbas «добро». — CIC 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Bloch I 263; Dauzat 286; Klein 532; Frisk II 71, 77—78, 91. — Див. ще **епігóн.**

епілóг, ст. *епілогъ* (1627); — р. *эпилóг,* бр. *эпілóг,* п. ч. вл. epilog, слц. слн. epilóg, болг *епилóг,* схв. *епìлог;* — запозичення з західноєвропейських мов; фр. épilogue (XII ст.), н. Epilóg, англ. epilogue походять від лат. epilogus, яке зводиться до гр. ἐπίλογος «висновок; кінець промови», пов'язаного з ἐπιλέγω «додам, скажу після чогось, у кінці», утвореним з префікса ἐπ-ι «на-, до-, при-» і λέγω «розповідаю, кажу». — CIC 255; Тимч. 875; Фасмер IV 519; Hüttl-Worth 14; Горяев 432; Kopaliński 282; Holub—Lyer 152; Dauzat 286; Bloch I 263; Klein 532. — Див. ще **епігóн, лéксика, лóгіка.**

епíтет; — р. *эпúтет,* заст. *епитет,* бр. *эпíтэт,* п. epitet, ч. epit(h)eton, слц. epiteton, болг. м. *епитéт,* схв. *епȉтет,* слн. epíteton; — очевидно, походить від фр. épithète «епітет», пов'язаного з лат. epitheton «означення», що зводиться до гр. ἐπίθετον «епітет; означення або прізвисько» (букв. «додане»), яке виникло з виразу ἐπίθετον ὄνομα первісно «додане ім'я», до якого входить прикметник ἐπίθετος «доданий; захоплений; запозичений; штучний», пов'язаний з дієсловом ἐπιτίθημι «кладу, додаю», яке складається з префікса ἐπι- «на-, до-, при-» і дієслова τίθημι «кладу», спорідненого з псл. dĕti «класти», укр. *дíти*. — CIC 255; Фасмер IV 519; Горяев 432; Kopaliński 283; Holub—Lyer 152; Bloch I 264; Dauzat 287; Klein 534; Boisacq 269—270. — Див. ще **дíти**[2], **епігóн.**

епопéя; — р. *эпопéя,* бр. *эпапéя,* п. слц. вл. epopeja, ч. epopej, epopeje, болг. *епопéя,* м. схв. *епопéја,* слн. epopéja; — очевидно, походить від слат. epopoea, пов'язаного з гр. ἐποποιΐα «епічна пісня, епопея», утвореним з основ іменника ἔπος «слово, оповідання» і дієслова ποιέω «роблю, складаю». — CIC 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Dauzat 287; Bloch I 264; Holub—Lyer 153; Klein 534. — Див. ще **épос, поéма.**

épос, *épик, éпіка, епíчний;* — р. *э́пос,* бр. *э́пас,* п. ч. слц. вл. epos, болг. м. *épос,* схв. *ȇпос,* слн. ép, épos; — запозичення з німецької мови; нім. Epos через латинське посередництво (лат. epos «героїчна пісня») запозичено з грецької мови; гр. ἔπος (кіпрське Fέπος) «слово, оповідання, епічний вірш» споріднене з дінд. vácaḥ «слово», ав. vačah- «тс.», лат. vōx, vōcis «голос». — CIC 256; Фасмер VI 520; Горяев 432; Kopaliński 284; Holub—Lyer 153; Bloch I 263; Klein 534, 1719; Frisk I 545; Chantraine 362. — Пор. **вокáл.**

епóха, *епохáльний;* — р. бр. *эпóха*, п. epoka, ч. слц. вл. нл. epocha, болг. *епóха*, схв. *ѐпоха*, *епòха*, слн. epóha; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (нлат. epocha) і російської; гр. ἐποχή «затримка, вихідний момент; визначений час» утворено від дієслова ἐπέχω «затримую», що складається з префікса ἐπ'-, ἐπι- «на-, до-, при-» і дієслова ἔχω «тримаю; несу; володію», спорідненого з дінд. sáhaḥ «сила, перемога», ав. hazah- «тс.», гот. sigis «перемога», нвн. Sieg «тс.». — CIC 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 284; Holub — Кор. 113; Holub—Lyer 153; Frisk I 603—604; Chantraine 392—394. — Див. ще **епігóн.**

éра; — р. бр. *э́ра*, п. вл. era, ч. слц. éra, болг. м. *éра*, схв. *ѐра*, слн. êra; — запозичення з латинської мови; нар.-лат. aera «окреме число, вихідна цифра (у тому числі в хронології); ера» виникло з первісної форми множини від aes, -ris (<*ài̯os, *ai̯ses) «руда; бронза, мідь; гроші», спорідненого з гот. aiz, діскл. eir, двн. ēr «руда», дінд. áyaḥ, ав. ayah- «метал, залізо». — CIC 256; Фасмер IV 520; Горяев 432; Kopaliński 285; Holub—Кор. 113; Holub—Lyer 153; Walde—Hofm. I 19; Klein 537.

éрбій (назва хімічного елемента); — р. *э́рбий*, бр. *э́рбій*, п. erb, ч. слц. erbium, болг. *éрбий*, слн. êrbij; — запозичення з новолатинської мови; новолат. erbium утворено шведським хіміком К. Мозандером у 1843 р. від назви шведського міста Ітербі (Ytterby) як позначення одного з двох нових елементів, добутих з ітербійської пегматитової жили. — Волков 60; Kopaliński 285. — Пор. **ітéрбій.**

[**ерлéць**] «знак на вусі у худоби: вирізка в вусі у вигляді прямого або гострого кута», [*ирлéць*] «тавро на вівці» Я; — неясне; можливо, походить від тур. yaralı «поранений; той, хто має рану, поріз» (пор. також yara «рана, поріз») або його відповідника з якоїсь іншої тюркської мови, пов'язаного з дієсловами yarılmak «розсікатися», yarmak «розсікати».

ерóзія, *еродóваний*, *еродувáти;* — р. *эрóзия*, бр. *эрóзія*, п. erozja, ч. erose, слц. erózia, болг. *ерóзия*, м. *еросија*, схв. *ѐрозија*, слн. erozíja; — через західноєвропейські мови (н. Erosión, фр. érosion, англ. erosion) запозичено з латинської; лат. ērōsio, -ōnis «роз'їдання» пов'язане з дієсловом ērōdere «роз'їдати», утвореним з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і дієслова rōdere «гризти, виїдати», пов'язаного з rādere «скребти, дряпати» і спорідненого з дінд. rádati «дряпає, скребе», radanaḥ «зуб», свн. rüezel «тс.», нвн. Rüssel «хобот» (ie. *u̯rōd-), а також (з іншим вокалізмом: ie. *u̯erd-) псл. *verdъ, укр. *вéред*. — CIC 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198, 199; Holub—Lyer 153; Dauzat 289; Bloch I 266; Kluge—Mitzka 616; Klein 539, 1353; Walde—Hofm. I 423—424, II 415, 439—440. — Див. ще **екс-, вéред.** — Пор. **корóзія.**

ерóтика, *еротúзм*, *еротúчний;* — р. *эрóтика*, бр. *эрóтыка*, п. erotyka, ч. слц. вл. erotika, болг. м. *ерóтика*, схв. *ерòтика*, слн. erótika; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Erótik походить від гр. ἐρωτικός «любовний», ἐρωτικά «любовні стосунки, пригоди», похідних від ἔρως (ἔρωτος) «кохання», пов'язаного з дієсловом ἔραμαι «кохаю; бажаю», етимологічно неясного. — CIC 258; Kopaliński 286—287; Holub—Lyer 153; Fremdwörterbuch 172—173; Frisk I 547; Chantraine 363—364.

ерудúція, *ерудúт*, *ерудóваний;* — р. *эрудúция*, бр. *эрудыцыя*, п. erudycja, ч. erudice, слц. болг. *ерудиция*, м. схв. *ерудиција*, слн. erudicija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Erudition, фр. érudition, англ. erudition походять від лат. ērudītio «ученість, освіченість», пов'язаного з ērudīre «навчати, давати освіту», утвореним з префікса ē- (ex-) «з-, від-» і прикметника rudis «необроблений, грубий, дикий» (<*rudius) нез'ясованого походження. — CIC 258; Kopaliński 287; Sł. wyr. obcych 198; Holub—Lyer 153; Klein 540; Walde—Hofm. II 447. — Див. ще **екс-.**

[**есé**] «оце» ВеУг; — слн. [esej] «цей», стсл. **ѥсѣ**, **ѥсѥ** «ось»; — псл. *e-se «оце», вказівний займенник, утворений сполученням колишньої вказівної частки *e-*

(пор. болг. м. *е* «он там», схв. ê «ось»), наявної в р. *э́тот*, дінд. a-sáu «той», a-dáḥ «те», гр. ἐ-κεῖ «там», ἐ-κεῖνος «кожний», лат. e-quidem «звичайно», оск. e-tanto, умбр. e-tantu «така», гот. i-bai, i-ba (питальна частка), дангл. діcл. ef «чи, коли» (ie. *e-), та займенника *сей* у формі середнього роду *(се)*. — Фасмер IV 513, 523; Преобр., вип. останній 125—126; Bern. I 259—260; Mikl. EW 56, 297; Chantraine 329. — Див. ще **сей.** — Пор. **еге́**.

ескáдра, *ескадрóн, шкадрóн* (заст.), *ескадри́лья, ескáдрений*; — р. *эскáдра*, ст. *исквáдра, исквадрóн*, п. ч. слц. eskadra, болг. м. *ескáдра*, схв. *èскāдра*, слн. eskádra; — запозичено з італійської або іспанської мови за посередництвом французької; фр. escadre «ескадра, флот» (ст. escoadre, scouadre) походить від іт. squadra «чотирикутний бойовий порядок; загін, відділення» або ісп. escuadra «тс.»; ці форми продовжують пізнє нар.-лат. *exquadra «чотирикутник (військова)», утворене з префікса ex- «з-, від-» і основи іменника quadrum «чотирикутник, квадрат», спорідненого з псл. četyre, укр. *чоти́ри*; на відміну від форми *ескадрóн*, яка прийшла з італійської мови через французьку (фр. escadron), *шкадрóн* походить безпосередньо від іт. squadrone «ескадрон» (букв. «великий чотирикутник війська»), що є збільшувальною формою від іт. squadra; похідне *ескадри́лья* запозичено через французьке посередництво (фр. escadrille) з іспанської мови (ісп. escuadrilla). — CIC 258; Фасмер IV 521; Горяев 432; Kopaliński 288; Holub—Lyer 154; Dauzat 290; Bloch 267; Gamillscheg 388; Klein 1499; Kluge—Mitzka 687; Walde—Hofm. II 395—396. — Див. ще **екс-, квадра́т, чоти́ри.**

ескала́тор; — р. *эскала́тор*, бр. *эскала́тар*, п. eskalator, ч. слц. eskalátor, болг. *ескала́тор*, схв. *ескàлāтор*, слн. eskalátor; — запозичення з англійської мови; англ. escalator пов'язується з фр. escalader «підніматися, сходити», похідним від escalade «сходження; приступ, штурм», що походить від іт. scalata «приступ, штурм з драбинами», пов'язаного з scala «драбина», яке зводиться до лат. scālae (мн.) (<*scandsla) «тс.», похідного від scando «піднімаюсь». — CIC 258; РЧДБЕ 251; Kopaliński 288; Klein 541; Dauzat 290; Walde—Hofm. II 486. — Див. ще **скандува́ти.** — Пор. **шкала́.**

ескі́з; — р. *эски́з*, заст. *эскис (два эскиса*, 1815 р.), бр. *эскі́з*, болг. *ескúз;* — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. esquisse, яке набуло своєї форми на російському грунті, очевидно, внаслідок гіперистичного сприйняття первісного кінцевого **с** як **з**, що зазнало оглушення, походить від іт. schizzo «ескіз; схема, конспект». — CIC 258; Сорокин 162, 458; Фасмер IV 521; Горяев 432; Dauzat 294; Bloch I 270; Gamillscheg 393. — Див. ще **шкіц.**

ескімо́с; — р. *эскимо́с*, бр. *эскімо́с*, п. Eskimosi (мн.), ч. Eskymák, слц. Eskimák, вл. Eskimowc, болг. м. *ескимо́с*, схв. *Èскӣм*, слн. Éskime (мн.); — запозичення з французької або англійської мови; фр. esquimau, англ. Esquimo походять від алгонкінськ. eskimanzik «ті, що харчуються сирим м'ясом». — РЧДБЕ 251; БСЭ 49, 181.

еспарце́т (бот.) «багаторічна кормова трав'яниста рослина, Onobrychis sativa L.», [*еспарзе́та*] «тс.» Ж; — р. *эспарце́т*, бр. *эспарцэ́т*, п. esparceta, sparceta, ч. esparseta, šparsetka, болг. *еспарзе́та*, слн. esparzéta; — запозичення з французької мови; фр. esparcette, esparcet «тс.» походить від пров. esparceto «тс.», очевидно, генетично пов'язаного, як і фр. épars «розкиданий, розсіяний», ст. espardre «розсипати, розсіювати», з лат. spargere «тс.», спорідненим з лит. sprogà «іскра», англ. spark «тс.», гр. σπαργάω «набрякаю; сильно жадаю»; свою назву рослина одержала, мабуть, у зв'язку із способом її сівби. — CIC 259; Šł. wyr. obcych 199, 615; Dauzat 284, 293; Bloch I 269; Walde—Hofm. II 566.

есперáнто, *есперантúст;* — р. *эсперáнто*, бр. *эсперáнта*, п. ч. слц. вл. esperanto, болг. *есперáнто*, схв. *есперàнто*, слн. esperánto; — термін на позначення штучної мови, утворений за псевдонімом її винахідника лікаря Л. Заменгофа (1859—1917) Esperanto, який мовою есперанто означає «той, хто сподівається» і є акт. дієприкметником теп. ч. від дієслова esperi «сподіватися».

слова esperi «сподіватися», утвореного від романського кореня (пор. фр. espérer «сподіватися», іспан. esperar «тс.»), що продовжує лат. spērо «сподіваюся», споріднене з псл. spěti «іти вперед до якоїсь мети», укр. *спіти*, *у́спіх*.—CIC 259; Kopaliński 289; Sł. wyr. obcych 199; Holub—Lyer 154; Dauzat 293; Bloch I 269; Klein 542; Walde—Hofm. II 273.—Див. ще **спі́ти, у́спіх.**

ест, *есто́нець*, *Есто́нія;* — р. *эст*, *эсто́нец*, бр. *эсто́нец*, п. Estończyk, ч. Est, Estonec, слц. Estónec, вл. Est, болг. *есто́нец*, м. *Естонец*, схв. *Есто́нац*, слн. Estónec; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. Este «ест, естонець», Estland «Естонія» пов'язане з назвою балтійського племені Aestii, Aesti, відомої нам уперше в такій формі з твору римського письменника Таціта «Германія» (98 р. н. е.), яка відбиває, очевидно, германську назву цього племені і відповідає діслів. Eist(i)r, дангл. Estum і, можливо, пов'язана з діслів. eiðі «перешийок» або з гот. aistan «боятися, лякатися», згодом «страхіття»; пояснення Aesti(i) як «східні» (очевидно, в зв'язку з пгерм. *austa- «схід») (Каск Яз. нар. СССР III 35) менш вірогідне фонетично; *Есто́нія* походить від слат. Estonia, утвореного від цього етноніма; у самих естонців назва aestlane «естонець» (де -lane — суфікс на позначення місця, спорідненний з фін. (eesti-)lainen «тс.»), — очевидно, з німецької мови, — поширилася лише з середини XIX ст., до того часу естонці себе називали maarahvas «корінне населення» (букв. «народ (цієї) землі»); у давньоруських літописах естонці разом з іншими прибалтійсько-фінськими племенами називалися *Чудь* (пор. р. *Чуд-ское озеро*). — Фасмер IV 522.

естафе́та; — р. бр. *эстафе́та*, п. заст. рідк. estafeta; — запозичено, очевидно, за посередництвом російської мови з французької; фр. estafette (початково estaffette, 1631) походить від іт. staffetta «тс.». — CIC 259; Фасмер IV 522; Марковский РЯШ 1972/1, 107—108; Преобр. I 127; Горяев 432; Holub—Lyer 472; Dauzat 295; Bloch 271; Gamillscheg 395. — Див. ще **штафе́та.**

есте́т, *естетиза́ція*, *естети́зм*, *есте́тик*, *есте́тика*, *есте́тство*, *естети́чний*, *есте́тний*, *есте́тствувати;* — р. *эсте́т*, бр. *эстэ́т*, п. esteta, ч. слц. estét, вл. estetik «естетик», нл. estetiski «естетичний», болг. м. *есте́т*, схв. *ѐсте̏т(а)*, слн. estét; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (н. Ästhét); фр. esthète (1882) утворено від гр. αἰσθητής «той, хто відчуває» при наявному вже на той час фр. esthétique «естетика» (від нлат. aesthetica, терміна німецького філософа Баумгартена, утвореного в 1750 р. від гр. αἰσθητικός «який відчуває; сприйманий чуттями»); гр. αἰσθητής, αἰσθητικός пов'язані з дієсловом αἰσθάνομαι (<*ἀϜιϛ-θ-άνομαι) «відчуваю, сприймаю», одного кореня з гр. ἀΐω (<*ἀϜίσ-ω) «чую» і спорідненого з лат. audio (<*aus-d-io) «тс.», дінд. āviḥ «явний», avati «зважає», псл. aviti «виявляти», укр. *яви́ти*, псл. uxo (<*ausos), укр. *ву́хо*. — CIC 259; Фасмер IV 522; Горяев 432; Sł. wyr. obcych 199—200; Holub—Lyer 155; Bloch I 271; Dauzat 295; Gamillscheg 396; Klein 544; Frisk I 45, 48—49. — Див. ще **ву́хо, яви́ти.**

естрагó́н (бот.) «астрагон, Artemisia dracunculus L.»; — р. бр. *эстрагóн*, п. ч. estragon, слц. estragón, болг. *естрагóн*; — запозичення з французької мови; фр. estragon є результатом видозміни давнішого targon «естрагон», запозиченого через латинське посередництво (лат. бот. tarchon) з арабської мови; ар. ṭarḫûn «тс.» зводиться до гр. δρακόντιον букв. «драконів», похідного від δράκων «дракон»; пор. р. *дракон-трава* «естрагон», лат. dracunculus «тс.»; назва зумовлена, очевидно, гострим смаком рослини, що належить до роду полину. — CIC 260; Фасмер IV 522; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Gamillscheg 396. — Див. ще **дракóн.** — Пор. **тургу́н.**

естра́да; — р. бр. *эстра́да*, п. вл. estrada, ч. слц. слн. estráda, болг. схв. *естра́да;* — запозичення з французької мови; фр. estrade (1674) «підвищення, кін, поміст» походить від запозиченого іспан. estrado «тс.», яке продовжує лат. strātum «поміст, підлога; брук; ковдра, постіль; в'ючне сідло; попона» (букв.

«(те, що) простелене, простерте»), пов'язане з дієсловом sterno «стелю, простираю; покриваю», спорідненим з псл. *sterti, укр. *простéрти;* фр. estrade виводиться також від пров. estrada «вулиця», яке походить від нар.-лат. strāta «тс.», пов'язаного з лат. strātum (Gamillscheg 396); значення «музично-драматичне мистецтво, пов'язане з виконанням невеликих творів» у слова *естрáда* в українську мову запозичено з російської, де воно вперше виникло. — CIC 260; Фасмер IV 523; Kopaliński 290; Sł. wyr. obcych 201; Holub—Lyer 155; Dauzat 296; Bloch I 272; Fremdwörterbuch 175; Klein 544, 1523; Walde—Hofm. II 590, 601. — Див. ще **сторонá.**

ет (вигук для вираження нетерпіння, незадоволення, розчарування, досади), [*um*]; — п. et «тс.»; — очевидно, новотвір, що виник фонетично з вигуку **ать,* колишньої частки із значенням «хай»; — утрата м'якості відбулася, можливо, під впливом вигуку *ат,* варіанта **ать.* — Sławski I 215. — Див. ще **ат.**

етáж (рідк.) «поверх», *етáжність*; — запозичення з російської мови; р. *этáж,* як і п. etaż «(заст.) поверх; (спец.) підріз на шкірі для рукавичок за довжиною пальців», ч. слц. заст. etáž, вл. etaža, болг. м. *етáж,* схв. *етàж,* слн. etáža, походить від фр. étage «поверх, ярус, ступінь, ряд», ст. estage «житло», що через форму нар.-лат. *staticum «те, що стоїть» зводиться до лат. statio «стоянка, позиція; пост», пов'язаного з дієсловом stāre «стояти», спорідненим з псл. stati, укр. *стáти.* — Фасмер IV 523; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Gamillscheg 397; Klein 545; Walde—Hofm. II 587. — Див. ще **стáти.**

етажéрка; — р. *этажéрка,* бр. *этажэ́рка,* п. etażerka, ч. слц. etažér, болг. м. *етажéрка,* схв. *етàжēр(ка),* слн. etažêra; — запозичення з французької мови; фр. étagère «поличка, шафка для книжок» пов'язане з дієсловом étager «розміщувати ярусами», похідним від étage «поверх, ярус, ступінь». — Фасмер IV 523; Горяев 432; Sł. wyr. obcych 202; Holub—Lyer 155; Dauzat 297; Bloch I 272—273; Klein 545. — Див. ще **етáж.**

еталóн; — р. бр. *эталóн,* п. ч. вл. etalon, слц. слн. etalón, болг. *еталóн*; — запозичення з французької мови; фр. étalon «еталон» (спочатку «кілок, паличка для вимірювання») продовжує фр. ст. estalon «кілок», очевидно, германського походження (пор. франк. *stollo «опора, стовп», двн. stollo «тс.». — CIC 260; Sł. wyr. obcych 200; Holub—Lyer 155; Dauzat 298; Bloch I 273; Gamillscheg 298.

етáп, *етáпник*; — р. бр. *этáп,* п. etap, заст. etapa, ч. слц. вл. etapa, болг. *етáп,* м. *етáна,* схв. *етàна,* слн. etápa; — запозичення з французької мови; фр. étape «етап, перехід; місце зупинки, продовольчий пункт на шляху пересування військ» розвинулося з фр. ст. estople (estaple) (1280) «склад», яке походить від снідерл. stāpel «підпора, жердина; фундамент; купа (товарів); склад». — CIC 260; Фасмер IV 523; Преобр. II 127; Горяев 432; Holub—Lyer 155; Holub—Kop. 113; Dauzat 298; Bloch I 274; Gamillscheg 399; Kluge—Mitzka 176; Klein 545. — Див. ще **стáпель.**

ётика, *етúчний*; — р. *э́тика,* бр. *э́тыка,* п. etyka, ч. слц. вл. etika, болг. м. *ётика,* схв. *ètика,* слн. étika; — запозичено з грецької мови через латинську і західноєвропейські (нім. Éthik, фр. éthique); лат. ēthika походить від гр. ἠθική (τέχνη) «етика» (букв. «етичне, стосовне моралі (вміння)», тобто — «уміння бути моральним»), форми жіночого роду від прикметника ἠθικός «етичний, який стосується моралі», пов'язаного з ἦθος «звичай, правило», ἔθος «тс.», спорідненим з дінд. svadhā́ «звичай, властивість», гот. sidus, двн. situ, нвн. Sitte «тс.», лат. sodālis (<*swedhalis) «товариш, співучасник»; ie. *sṷedh- «властивість», результат поєднання ie. *s(ṷ)e, кореня зворотного займенника, пов'язаного з псл. sę, укр. *ся,* і *dhē-, наявного в псл. dějǫ, děti «класти», укр. *дíти.* — CIC 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 274; Kluge—Mitzka 176; Frisk I 444, 625; Chantraine 407—408. — Див. ще **дí-ти²**, **ся.**

етике́т «установлені норми поведінки в товаристві», *етике́тка* «наклейка з клеймом, написом», *етикетува́ти* «прикріплювати етикетки»;— р. бр. *этике́т, этике́тка*, п. etykieta, etykietka, ч. слц. вл. etiketa, болг. *етике́т*, м. схв. *етике́та*, слн. etikéta;— очевидно, через російську і польську мови запозичено з французької; фр. étiquette (ст. estiquette) спочатку «штифтик (шпеник) для прикріплення папірця», далі «папірець (з написом, зокрема на судовій справі)», звідки (у XVIII ст.) «церемоніал, етикет (згідно з картками, папірцями, розташованими у порядку придворних рангів)» походить від дієслова estiquier (estiquer) «прикріплювати», яке утворилося з снідерл. stikken «приколювати», похідного від stēken «втикати; штовхати» (гол. steken «втикати»), спорідненого з двн. stëhhan (нвн. stechen), гр. στίζω «тс.», лит. stìgti (stingù) «перебувати спокійно на одному місці».— CIC 260; Фасмер IV 523; Горяев 432; Kopaliński 294; Holub—Lyer 155; Dauzat 289; Bloch I 275; Gamillscheg 401; Kluge—Mitzka 176; Klein 547; Vries NEW 695. 700.

етимоло́гія, *етимо́лог, етимологіза́ція, етимологі́чний, етимологізува́ти*, ст. *етимологія* (XVI ст.), *етимонъ* (XVII ст.);— р. *этимоло́гия*, бр. *этымало́гія*, п. etymologia, ч. etymologie, слц. etymológia, вл. etymologija, болг. *етимоло́гия*, м. *етимологија*, схв. *етимолȍгија*, слн. etimológija;— запозичено з грецької мови за посередництвом латинської (лат. etymologia), про що свідчить, зокрема, наголос; гр. ἐτυμολογία «етимологія; істинне, тобто первісне, значення слова або встановлення первісного значення слова» складається з основи іменника ἔτυμον «правда, істина; етимон, справжнє, тобто первісне, значення слова»,пов'язаного з прикметником ἔτυμος «істинний, правильний», похідним від ἐτεός «дійсний; правдивий, правильний» чи від ἐτός (<*se-tós «який є»), можливо, пов'язаних з дієсловом ἐστί «є»,— пор. дінд. satyáḥ (<*snt-ios) «дійсний; правильний», гот. sunjis (<*sent- від *es-) «тс.», і компонента -λογία, що виступає тільки як друга частина складних слів і походить від λόγος «слово; значення; поняття; наука».— CIC 261; Kopaliński 294; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Klein 548; Kluge—Mitzka 177; Frisk I 580, 584; Chantraine 380, 381; Boisacq 291.— Див. ще **ло́гіка.**

етні́чний, *е́тнос;*— р. *этни́ческий*, бр. *этні́чны*, п. etniczny, ч. слц. etnický, болг. *етни́чески*, м. *етнички*, схв. *ѐтничкӣ*, слн. étničen;— запозичено з грецької мови через латинську (слат. ethnicus); гр. ἐθνικός «племінний, народний; язичницький» є похідним від ἔθνος «громада; плем'я, народ», очевидно, як і гр. ἔθος «звичай», пов'язаного з зворотним займенником ie. *sue: ἔθνος (<*sụedh-nos) за походженням і значенням близьке до гот. sibja (<*s(u̯)ebh-) «плем'я», отже, первісне значення — «група своїх людей».—CIC 261; Kopaliński 293; Holub—Lyer 155; Klein 547; Frisk I 448; Chantraine 315; Boisacq 218.— Пор. **е́тика.**

етнографі́я, *етно́граф, етнографі́зм, етнографі́чний;*— р. *этнографи́я*, бр. *этнагра́фія*, п. слц. etnografia, ч. etnografie, вл. etnografija, болг. *етнографи́я*, м. *етнографија*, схв. *етнографија*, слн. etnografíja;— запозичення з західноєвропейських мов; н. Ethnographíe, фр. ethnographie утворено з основи гр. ἔθνος «плем'я, народ» і компонента -γραφια, вживаного тільки в складних іменниках і пов'язаного з гр. γράφω «пишу».— CIC 261; Kopaliński 293; Sł. wyr. obcych 202; Dauzat 299; Bloch I 275; Klein 547.— Див. ще **гра́фіка, етні́чний.**

ети́д, заст. *етю́да Ж, етю́дник;*— р. *этю́д*, бр. *эцю́д*, п. etiuda, заст. etiud, ч. слц. вл. etuda, болг. *етю́д*, схв. *етю̑да*, слн. etúda;— запозичено з французької мови, очевидно, через російську і польську; фр. étude (ст. estude, estuide XII ст.) «етюд; вивчення, дослідження, нарис» утворене від лат. studium «прагнення, заняття; вивчення».— CIC 261; Фасмер IV 524; Kopaliński 293; Sł. wyr. obcych 202; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Bloch I 277; Gamillscheg 403; Klein 547, 1527—1528.— Див. ще **сту́дія.**

ефе́кт, *ефекти́вний, ефе́ктний*, ст. *до ефекту* (XVII ст.);— р. *эффе́кт*, бр.

эфе́кт, п. ч. слц. вл. efekt, болг. *ефе́кт*, м. *ефект*, схв. *èфекат*, слн. efékt;—запозичення з латинської мови; лат. effectus «виконання; дія; вплив; результат» пов'язане з дієсловом efficio «виготовляю, виконую; призначаю; доводжу», утвореним за допомогою префікса ex- (>ef- внаслідок асиміляції) «з-» від дієслова facio «роблю». — CIC 262; Фасмер IV 524; Kopaliński 253; Sł. wyr. obcych 174; Holub—Lyer 146; Dauzat 267; Bloch I 243; Klein 501; Walde—Hofm. I 444. — Див. ще **екс-, акт.**

ефе́с; — болг. *ефе́с;* — запозичення з російської мови; р. *эфе́с*, ст. *ефе́с*, *гефе́с*, як і п. заст. giefes, gifes, походить від нім. Gefäß «ефес, держак шаблі; посудина; судина», пов'язаного з fassen «хапати», первісно «уміщати в посудину, приймати в себе», спорідненим з гот. fētjan «прикрашати», початково «облямовувати, охоплювати», лит. pė̃das «сніп», púodas «горщик», лтс. pēda «в'язка». — CIC 262; Фасмер IV 524; Hüttl-Worth 17; Преобр. I 218; Горяев 104; Kluge — Mitzka 186, 194, 226, 240. — Див. ще **під.**

ефі́р, заст. *етéр*, заст. *етерúчний* Ж, *ефíрний*, ст. *ефирскимъ*, *ефѵръскіи*, *євірьскоє* (XVII ст.); — р. *эфúр*, бр. *эфíр*, др. *евєрь*, *евєръ*, *евир(отеча)*, *еферь*, *етерь*, *етирь*, п. вл. eter, ч. éter, ether, слц. слн. éter, болг. м. *éтер*, схв. *ềтар*, *ềтер;* — запозичено з грецької мови в двох варіантах: першому — в давньоруську мову безпосередньо з грецької, в другому — за посередництвом латинської і польської; лат. aethēr «ефір», як хімічний термін застосований уперше німецьким ученим З. Фробеніусом у 1730 р., походить від гр. αἰθήρ «ефір, верхні шари повітря; небо», пов'язаного з αἴθω «запалюю, горю» (давні греки вважали верхні шари атмосфери вогняними), очевидно, спорідненим з лат. aedēs «храм; дім», aestās «літнє повітря, літо», дінд. édhaḥ «паливо, дрова», двн. eit «жар, вогнище». — CIC 262; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Тимч. 876; Фасмер IV 524; Sł. wyr. obcych 202; Kopaliński 292; Holub—Lyer 155; Dauzat 299; Bloch I 274; Klein 546; Frisk I 37—38; Chantraine 32—33.

ех (вигук невдоволення, нарікання, докору, вболівання, радості, подиву), *ехехé;* — р. бр. *эх* (вигук докору, жалю), п. ч. ech, eh (вигук невдоволення, нетерпіння, знеохочення), слц. ech, eh «тс.», болг. м. *ех* (вигук захоплення, вболівання, незгоди), слн. èh (вигук обурення); — псл. ехъ; — первісний вигук, що має відповідники в деяких інших індоєвропейських мовах — пор. англ. eh (вигук перепитування, здивування), фр. eh «е, ей», лат. ēheu «ех, ах», — характер зв'язків яких із слов'янськими встановити важко. — Преобр. II 125; Sławski I 215.

ець-ець — див. **ваць.**

еч — див. **ач.**

ешафо́т: — р. бр. *эшафо́т*, п. szafot, вл. šafot, болг. *ешафо́т*, схв. *ешàфот*, слн. šafót; — запозичення з французької мови; фр. échafaud «поміст, риштування, ешафот» виникло під впливом échelle «драбина» з фр. ст. chafaud (XII ст.) «риштування», яке походить від нар.-лат. catafālicum «катафалк». — CIC 263; Фасмер IV 524; Горяев 136, 432; Kopaliński 942; Dauzat 156; Bloch I 236; Gamillscheg 205. — Див. ще **катафа́лк.**

ешело́н, [*шало́н*], *ешелонува́ти;* — р. *эшело́н*, бр. *эшало́н*, п. eszelon, ч. ešelon, ešalon, слц. слн. ešalón, болг. *ешело́н*, схв. *ешàлōн*, *ешèлōн;* — запозичення з французької мови; фр. échelon «східець, приступка; ешелон» пов'язане з échelle «драбина, сходи» (згодом перен. «місце їх розташування при розвантажуванні»), яке походить від лат. scāla «сходи, трап». — CIC 263; Фасмер IV 524; Dauzat 263; Bloch I 238; Gamillscheg 344. — Див. ще **шкала́.**

Є

є (форма теп. ч. всіх осіб одн. і мн. дієслова *бу́ти*, давніше — 3 ос. одн.), *єсть* «тс.», *єсьм* (1 ос. одн.), [*-єм, -ем, -м*] (скорочені допоміжні форми 1 ос. одн.), *єсі́* (2 ос. одн.), [*-єсь, -есь, -сь*] (скорочені допоміжні форми 2 ос. одн.), *єсьмо́* (1 ос. мн.) Ж, [*-сьмо*] (скорочена допоміжна форма 1 ос. мн.), *єсте́* (2 ос. мн.), [*єсьте́*] «тс.» Ж, [*-сьте*] (скорочена допоміжна форма 2 ос. мн.), *єство́;* — р. др. *есть*, бр. *ёсць*, п. jest, ч. jest, je, слц. вл. je, нл. jo, болг. м. *е*, схв. *јѐст(е)*, *јѐ*, слн. jè, стсл. **єсть**; — псл. *(j)estь, *(j)esmь, *(j)esi, (j)esmъ, (j)este, форми 3, 1, 2 ос. одн. і 1, 2 ос. мн. атематичного дієслова теперішнього часу від ie. *es-/*s- (з сильним ступенем вокалізму у чергуванні із слабким, який виступає у 3 ос. мн. sǫtь, укр. *суть*); — найближчі відповідники: дінд. ásti, ásmi, ási, ав. asti, ahmi, ahi, гот. ist, im, is, гр. ἔστι (ἐστί), εἰμί, εἶ, лат. est, es (ст. ess), прус. asmai, assai, essei, лит. ẽsti, est, esù (ст. і діал. esmù), esi (ie. *esti, *esmi, *esi); форма *є* постала внаслідок скорочення (j)estь, цей процес спостерігається вже у старослов'янській мові. — Шанский ЭСРЯ I 5, 266; Фасмер II 28; Sławski I 566—567; Вегп. I 265—266; Machek ESJČ 231—232; Нахтигал 123, 130; Wijk AfSlPh 36, 111—116; Мейе ОЯ 105, 108, 157; Топоров 122—128. — Пор. **бу́ти**[1], **суть**.

Є́ва, [*Їва*], ст. *Єva* (1627); — р. бр. болг. *Е́ва*, п. ч. нл. Eva, слц. Eva, Jeva, схв. *Јѐва*, *Јевга*, *Ева*, слн. Eva, стсл. **Евъга**, **Ювга**, **Ювъга**, **Евга**, **Єга**, **Єга**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Εὔα, Εὔγα походить від давньоєврейського біблійного імені Ḥaw̱wā́ (Ḥāw̱wā́-Ḥāy̆ā «віи жив», спорідненої з арам.-сір. ḥayā́, ар. ḥáyyā «тс.», гебр. ḥayyī́m «життя», арам. ḥayyīn, ḥayyḗ, ар. ḥayā́[h] «тс.». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Фасмер II 5; Петровский 100; Суперанская 86; Korečný Průvodce 63; Constantinescu 53; Klein 552; Gesenius 252; Heller Arch. orient. 24/4, 636—656.

[**є́ва**] (орн.) «іволга, Oriolus galbula», [*євка* ВеНЗн, *євник* Ж, *євола́* Ж, *євила* ВеНЗн] «тс.». — очевидно, результат видозміни форми *іволга*, пов'язаний з тенденцією переносити на птахів жіночі імена. — Булаховский Мовозн. VI 1948, 56. — Пор. **є́вка**.

єва́нге́ліє Г, Ж, [*єва́нге́лія*], *євангелі́ст*, *євангели́т* (сектант) Я, [*євангє́лик*] «протестант» Ж, [*євангели́чний*] Ж; — **р.** болг. *єва́нгелие*, бр. *єва́нгелле*, др. *евангелие*, *єуангелие*, *єуаггелие*, п. ewangelia, ч. evangelium, слц. evanjelium, вл. ewangelij, нл. ewangelij, ст. evangelio, evangelion, evangelium, м. *евангелие*, схв. *јевàнђелије*, *евàнђелије*, *евàнђе̄ље*, слн. evangélij, стсл. **єванг҃елиѥ**, **єванг҃елиа**; — запозичено з грецької мови у давньоруську через церковнослов'янське посередництво; гр. εὐαγγέλιον «винагорода за радісну звістку; добра, радісна звістка; євангеліє» пов'язане з εὐάγγελος «благовісник», утвореним від основи прикметника ἐύς (εὐ-) «добрий, сильний», що походить від ie. *esu-, *ḗsu-, наявного також у хет. aššuš «добрий», дінд. vásuḥ, ав. vohu- «тс.», ірл. feb «чудовість», та іменника ἄγγελος «посланець, вісник». — Шанский ЭСРЯ I 5, 243; Фасмер II 5; Преобр. I 211; Holub — Lyer 156; Klein 552; Frisk I 594. — Див. ще **а́нгел**.

Євге́н, *Євге́ній*, [*Ивген* Пі, *Ївген*, *Югє́ній*], *Євге́нія*, [*Йога́нія*], *Ївга*, *Юги́на*, [*Ге́нія*, *Єня*], *Же́ня*, ст. *Евгє́ній* «бл(а)городе́нъ» (1627), *Евгє́нїа* «благоро́дная» (1627); — р. болг. *Евге́ний*, *Евге́ния*,

бр. *Яўге́н*, *Яўге́ній*, *Яўге́нія*, п. Eugeniusz, Eugenia, ч. Eugen, Evžén, Eugenie, Evženie, слц. Eugen, Eugénia, схв. *Еуген*, *Еуге́нијe*), *Јевђѐниje*, *Еугѐнија*, *Јевђѐнија*, слн. Evgen, Evgenija, стсл. **Евгении**, **Евгенъ**, **Евгенїа**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐγένης, Εὐγένιος (чол. р.), Εὐγενία (жін. р.) походять від прикметника εὐγενής «благородний», складеного з основ прикметника ἐύς «добрий» і іменника γένος «рід, покоління; порода». — Сл. вл. імен 208; Фасмер II 5; Суперанская 77, 86; Петровский 100; Kopečný Průvodce 62; Илчев 193; Frisk I 297; Constantinescu 54. — Див. ще **ген**[1], **єва́нге́ліє**.

евге́ніка «наука про поліпшення біологічних властивостей людини», *евге́ніст*, *евгені́чний;* — р. болг. *евге́ника*, бр. *еўге́ніка*, п. ч. слц. eugenika, слн. evgénika; — запозичення з англійської мови; англ. eugenics «евгеніка» утворено англійським ученим Ф. Галтоном (1883) від англійського прикметника eugenic «який поліпшує спадковий розвиток», складеного з основ гр. ἐύς (εὐ-) «добрий» і γένος «рід». — CIC 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Kopaliński 295; Holub—Lyer 156; Dauzat 301; Klein 549; Frisk I 297, 594. — Див. ще **ген**[1], **єва́нге́ліє**.

Євгра́ф, [*Євґра́н*, *Йовгра́н*, *Ївгра́н*], ст. *Ενγραφъ* «доброписець» (1627); — р. *Евгра́ф*, бр. *Яўгра́ф*, стсл. **Евъграфъ**; — запозичено з грецької мови через церковнослов'янську; гр. Εὔγραφος походить від прикметника εὐγραφής, εὔγραφος «добре написаний, накреслений», утвореного з основ прикметника ἐύς «добрий» і дієслова γράφω «пишу, креслю». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Constantinescu 54; Frisk I 325—326. — Див. ще **гра́фіка**, **єва́нге́ліє**.

Євдоки́м, *Явдоки́м*, [*Йовдоки́м*], ст. *Ενδοκимъ* «благоискýсенъ, илú бл(а)гоиспытатель» (1627); — р. болг. *Евдоки́м*, бр. *Еўдакім*, схв. *Јевдоким*, стсл. **Єудокимъ**, **Єдєкимъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐδόκιμος походить від прикметника εὐδόκιμος «оточений доброю славою, славний, шановний», утвореного з прикметників ἐύς «добрий» і δόκιμος «випробуваний, славний», похідного від дієслова δοκέω «уявляюся, вважаю, думаю», спорідненого з псл. *desiti «знаходити, зустрічати», укр. [*судо́сити*] «зустрічати». — Сл. вл. імен 208; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 77; Илчев 193; Frisk I 373, 405—406; Constantinescu 53. — Див. ще **єва́нге́ліє**, **суди́ти**.

Євдокі́я, *Явдя*, [*Євдо́ха*, *Йовдо́ха*], *Явдо́ха*, [*Овдокія*, *Одокія*], *Докія*, [*До́ня*], ст. *Ενδοκία* «бл(а)говоле́ніе» (1627); — р. *Евдоки́я*, *Авдо́тья*, бр. *Еўдакія*, др. *Еудокъя*, болг. *Евдо́кия*, схв. *Јевдокија*, слн. Evdokija, стсл. **Єудокїа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Εὐδοκία відповідає іменникові εὐδοκία «доброзичливість», похідному від εὐδοκέω «задовольняюся, схвалюю, доброзичливо ставлюся», утвореного з прикметника ἐύς «добрий» і дієслова δοκέω «уявляюся, вважаю, думаю, бажаю». — Сл. вл. імен 239; Беринда 205; Петровский 102; Суперанская 86; Илчев 193; Constantinescu 53. — Див. ще **єва́нге́ліє**, **Євдоки́м**.

[**ёвза**] «пропасниця» (у замовлянні); — очевидно, результат видозміни форми *я́зва* «чума; болячка» (див.).

[**ёвка**] (орн.) «коваликъ, вівчарик, Phyloscopus collybita»; — очевидно, пов'язане з [*ёва*] «іволга»; назву дано, мабуть, на підставі спільності загальних ознак обох птахів (співучість, жовтаве забарвлення, дрібні розміри тіла). — Воїнств. — Кіст. 301—302. — Див. ще **ёва**.

Евкле́й (рідк.), [*Євкл*, *Євкла*]; — р. *Евкле́й*, *Евкли́й;* — очевидно, походить від гр. Εὐκλῆς, пов'язаного з прикметником εὐκλεής «вкритий великою славою» (букв. «доброславний»), утвореним з ἐύς (εὐ-) «добрий» і κλέος «чутка, слава», спорідненого з дінд. śrávaḥ «слава» (пор. власне ім'я Vásu-śrávaḥ «той, хто має добру славу»), ав. sravah- «слово», псл. slovo, укр. *сло́во*. — Frisk I 869—870. — Див. ще **єва́нге́ліє**, **сло́во**.

Євла́мпій, [*Лапкó*] Ж, *Євла́мпія;* — р. *Евла́мпий*, *Евла́мпия*, бр. *Яўла́мп*, *Яўла́мпій*, *Яўла́мпія*, болг. *Евла́мпий*,

Евлампи́я, стсл. **Евлампии, Евлампъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐλάμπιος (жін. р. Εὐλαμπία) походить від прикметника εὐλαμπής «блискучий, осяйний» (букв. «добросвітний»), утвореного від прикметникової основи εὐ- «добрий» та іменника λαμπάς, -άδος «смолоскип; лампада».— Сл. вл. імен 209; Суперанская 77; Петровский 103; Илчев 194; Constantinescu 54.— Див. ще **єва́нге́ліє, лампа́да.**

Євме́н, [*Йовме́н, Войме́н, Веме́н* Я, *Євко́* Я], ст. *Евме́ній* (1627);— р. *Евме́ний, Евме́н*, бр. *Яўме́н, Яўме́ній*, болг. *Евме́ний*, стсл. **Ѥвмении**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐμένης, Εὐμενής зводиться до прикметника εὐμενής «прихильний, доброзичливий, привітний», що походить від дієслова εὐμενέω «бути прихильним, милостивим», утвореного з прикметника ἐύς (εὐ-) «добрий» і іменника μένος «дух; мужність; сила; думка», спорідненого з дінд. mánaḥ, ав. manah- «дух, воля, прагнення» (пор. дінд. sumánaḥ «дружній, прихильний», власне ім'я дперс. Haxā-maniš «тс.»), а також з лат. mēns, -tis «розум», дінд. ma-tí- «тс.», лит. mẽnas «розуміння, мистецтво», псл. *pamętь, укр. *пам'ять*.— Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 105; Илчев 194; Frisk II 208.— Див. ще **єва́нге́ліє, пам'ять.**

ѥвнух, ст. *ѥвнухъ* (XVI ст.);— р. *ѐвнух*, бр. *ёўнух*, п. ч. слц. eunuch, болг. *евну́х*, м. *евнух*, схв. *èвнух*, слн. evnúh;— запозичення з грецької мови; гр. εὐνοῦχος «євнух, охоронець ложа» утворене з основ іменника εὐνή «ложе, постіль», нез'ясованого походження, і дієслова ἔχω (‖ -ουχ-) «маю; здобуваю; охороняю», спорідненого з дінд. sáhate «долає, перемагає».— CIC 263; Тимч. 878; Шанский ЭСРЯ I 5, 244; Фасмер II 6; Hüttl-Worth 15; Frisk I 589, 602—604.

Євпра́ксія, *Пра́кся*, ст. *Евпракѣа, -їа* «щасливая» (1627);— р. *Евпра́ксия*, бр. *Праксе́да*, др. *Евпраксия*, п. Prakseda, болг. *Евпракси́я*, схв. *Јевпраксија*, стсл. **Ѥвпрѧксиа**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐπραξία зводиться до іменника εὐπραξία «щастя, розкошування, процвітання», утвореного з εὐ- «добрий» і πρᾶξις «справа, результат, успіх».— Сл. вл. імен 239; Беринда 206; Boisacq 810; Constantinescu 54.— Див. ще **єва́нге́ліє, пра́ктика.**

євра́х — див. **ховра́х.**

євре́й, *евре́йство* (зб.) «євреї», *гебре́й* (рідк.) «належний до давньоєврейського (гебрайського) народу», *гебраїстика* «наука про гебрайську мову і писемність», *гебраїст* «фахівець з гебраїстики», *іврит* «сучасна гебрайська мова», *єврейський, гебрайський;* — р. *евре́й*, бр. *яўре́й*, др. *евреи*, п. рідк. Hebrajczyk, ч. слц. вл. Hebrej, нл. Hebrejaŕ, ст. Ebrejaŕ, болг. *евре́ин*, м. *Евреин*, схв. *Јèврејин*, слн. Hebréjec, стсл. **еврѣи**;— запозичено в давньоруську мову через церковнослов'янську з середньогрецької і пізніше (в формі *гебре́й*) ще раз в українську через західнослов'янські з латинської; лат. Hebraeus зводиться до гр. Ἑβραῖος (пізніше в середньогрецький період вимовлялося evreos), яке походить, очевидно, від арам. ʿibrái, ʿebrai «єврей», пов'язаного з гебр. ʿibrī «тс.; єврейський» (букв. «потойбічний, той, хто прийшов до Ханаану або Палестини з того боку Євфрату»), як мали називати євреїв давні мешканці Ханаану, що говорили близькими до гебрайської семітськими хананейськими діалектами; гебр. ʿibrī утворено від ʿéber «той бік, заріччя, замор'я», співвідносного з основою ābár «він пройшов (через або над)», спорідненою з арам.-сір. ʿabár, ар. ábara «він пройшов (через)», ак. ebēru «проходити (над)», гебр. ʿebrā́ «гнів, лють»; *іврит* походить безпосередньо від гебр. ʿibrīt (фон. ivrit) «мова іврит (гебрайська мова)», похідного від ʾibrī «єврей».— Фасмер II 6; Преобр. I 211; Klein 712, 820; Gesenius 596; Дьяконов Языки древней Передней Азии 355—356.

Євстигні́й, [*Євсагáн*];— р. *Евстигне́й*, розм. *Евсигне́й, Сигне́й*, ст. *Евсигний*, бр. *Еўсцігне́й*, стсл. **Ѥвсигнии, Ѥвсигнъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὐσίγνιος, з початковим значенням «благознамен-

ний» складено з гр. εὐ- «добрий» і лат. signum «знак, знамення». — Сл. вл. імен 209; Петровский 105—106; Суперанская 77. — Див. ще **єва́нге́ліє, сигна́л.**

Євстра́т, [*Йвстрат, Їстрат,Ністра́т*], ст. *Ενστρατίй* «бл(а)гъ воинъ, або добрѣ воинствýяй» (1627); — р. *Евстра́т, Евстра́тий*, бр. *Яўстра́т*, болг. *Евстра́ти(й)*, схв. *Јевстратије*, стсл. **Ѥвстратии**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Εὔστρατος, Εὐστράτιος є складним утворенням з εὐ- «добрий» і στρατιά «військо, армія, натовп». — Сл. вл. імен 209; Беринда 206; Петровский 106; Boisacq 918; Constantinescu 55. — Див. ще **єва́нге́ліє, страте́гія.**

Євти́хій, [*Юфти́фій*], *Євту́х*, [*Євти́х, Ївту́х, Йовту́х*], *Явту́х*, [*Явти́х, Євтихіа́н*], ст. *Ενμύχίй* «бл(а)гочастли́въ» (1627); — р. *Евти́х, Евти́хий*, ст. *Евтихиа́н*, розм. *Евти́фий*, бр. *Яўці́хій, Яўту́х*, др. *Евтихій, Евтухий*, стсл. **Ѥвтихии, Ѥвтоүχъ, Ѥвтνχъ, Ѥвтиχъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Εὔτυχος, Εὐτύχιος походить від складного прикметника εὐτυχής «щасливий, багатий», утвореного з прикметника ἐύς (εὐ-) «добрий» і іменника τύχη «доля, щасливий випадок», спорідненого з ірл. tocad, кімр. tynghet, tynged «успіх» (ie. *dheugh-). — Сл. вл. імен 209; Петровский 106; Boisacq 989, 995; Constantinescu 55; Frisk II 940—941. — Див. ще **єва́нге́ліє.**

євша́н (бот.) «степовий полин»; — р. [*евша́н, емша́н*], др. *евшанъ;* — запозичення з тюркських мов; пор. туркм. *ёвшан*, тур. yavşan, кумик. *ювшан*, аз. *јовшан*, чаг. jaušan, каз. *жусан*, башк. *юшан* «тс.». — Тимч. 878; Фасмер II 7; Шипова 130; Менгес 188.

[**евя**] «клуня, сушарня» Ж, [*ёвня*] «тс.» Ж; — р. [*ёвня*] «зерносушарка особливої конструкції», бр. *ёўня* «клуня», [*ёўня*], ст. *євья* (1557) «тс.», п. [jew(n)ia, jow(n)ia]; — запозичено з литовської мови через посередництво білоруської; лит. jáuja(s) «сушарня, клуня» споріднене з лтс. jaūja «тс.», псл. *(j)evinъ, укр. [*о́вин*] «клуня»; форми з **-н-** виникли, очевидно, під впливом п. [skunia] «амбар» (<лит. skūnià, skūnė «тс.») (Otrębski SO 19, 474) або бр. укр. *клу́ня*; про балтійське походження свідчить поширення слів у слов'янських мовах, що мають зв'язки з балтійськими; менш вірогідна думка про праслов'янське походження від *(j)evьnja (Шахматов Очерк 140; Фасмер II 6), форми явно вторинної і пізньої. — Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 192; Соболевский Slavia 5, 450; Ильинский Slavia 2, 263; Топоров III 21—22; Būga RR II 622; Карский РФВ 49, 19; Потебня РФВ 5, 254. — Див. ще **о́вин.**

є́гер «мисливець, що керує полюванням; солдат особливого стрілецького полку; доглядач тварин у парках, радгоспах»; — р. *е́герь*, бр. болг. *е́гер*, п. jegier, слц. jáger, схв. *је́гер;* — запозичення з німецької мови; нвн. Jäger «мисливець; стрілець» пов'язане з дієсловом jagen «полювати, гнати», двн. jagōn «тс.», можливо, спорідненим з дінд. yahú- «невтомний, з молодими силами, син». — CIC 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 245; Фасмер II 7; Kopaliński 454; Kluge—Mitzka 329.

[**єге́ра**] «яга, відьма» Ж; — неясне; можливо, виникло внаслідок діалектної видозміни форми *ягá*, зближеної з *мегéра* (пор.).

[**єге́рь**] «стояк у будівлі»; — неясне; можливо, пов'язане з етимологічно неясним п. węgar «в одвірках або віконних рамах одна з двох бокових вертикальних частин, що мають гаки або завіси», яке Брюкнер зіставляє з нвн. Anker «якір» (Brückner 609).

Єгóвá, *Ягвé, єговíст* (член секти); — р. *Егова́, Иегова́*, п. Jehowa, ч. слц. Jehova, Jahve, слн. Jehova; — через церковнослов'янське і грецьке посередництво запозичено з гебрайської мови; гебр. i°hoṷā (iah^{a}ṷe, iahō) є урочистою назвою бога, первісну вимову (вокалізм) і значення якої точно не встановлено; можливо, означала «незмінний; вічний; вірний» (букв. «той там є, (який) буде»); очевидно, пов'язане з дієсловом hāṷā «(він) був», яке зіставляють з ар. hāwā «(він) упав» (з розвитком значення «па-

дати» — «ставатися (випадати, пор. *випадок*), відбуватися» — «бути»). — SW II 167; Constantinescu 50; Vyjaklija 380; Klein 827; Gesenius 209, 322—323.

Єгóр, [*Ягóр*, *Ігóр*]; — р. *Егóр*, *Егóрий*, бр. *Ягóр*, др. *Егорей*, *Гегорей*, *Георгий*, *Єгоргий*; — результат видозміни в давньоруській мові форми *Георгий*, очевидно, зближеної з *Григорий*. — Сл. вл. імен 209; Фасмер II 8; Петровский 107; Суперанская 77. — Див. ще **Геóргій**. — Пор. **Юрій**.

[**єгурдáтися**] «ганьбити, топтати ногами» Ж; — неясне.

єдвáб «шовк», [*гедваб*] Шелудько, *єдвáбниця* «вид шовкової тканини» Я, ст. *едвабъ* (XVI ст.), *едвабномъ* (XV ст.); — бр. *едвáб*, р.-цсл. **ѥдовавль**, **ѥдовапль**, **ѥдобль**, **ѣдовавль**, болг. ст. **ѥдовавьнъ** «шовковий», с.-цсл. **ѥдовавль** «шовк»; — запозичення з польської мови; п. jedwab «шовк», ст. jedwab′, пов'язане з ч. hedváb(í), ст. hedvábie «тс.», яке зводиться до давнішого *gъd(ъ)vabl̥ «тс.», очевидно, запозиченого з якоїсь германської мови; пор. двн. gotawebbi (gotowebbi) «божа тканина; дорога тонка тканина», днн. godowebbi, goduwebbi, данґл. godwebb «тс.», утворені з основ іменників god- (got-, нвн. Gott) «бог», спорідненого з дінд. hū «кликати (богів)», і web- (нвн. Webe) «тканина»; первісно означало «тканина літургійного призначення»; у церковнослов'янській мові, очевидно, є раннім моравським запозиченням. — Тимч. 879; Шелудько 41; Richhardt 59; Фасмер I 426; Sławski I 551; Machek ESJČ 164; Holub—Kop. 121; Bern. I 316. — Пор. **вáфля**.

[**єдéн**] «один», [*їдéн*, *єдúн*, *єднá*, *єднé*, *єднó*], [*єдинáк*] «единий син; старий дикий кабан, що живе одинаком; чернець Я», [*єдинéць*] «единий син; чернець Я», [*єдинúця*] «одиниця; єдина дочка», [*їденúця*] «тс.», *єдúність*, [*єдúнчик*] «одинак» Ж, [*єдинчýк*] «единий син», [*єднáнка*] «примирення; винагорода за образу», [*єднáнщина*] «примирення», [*їднанкú*] «тс.», [*єднáч*] «примиритель» Я, *єдність*, [*єднóта*] Ж, *єдúний*, [*єднáкий*, *єднáковий*, *їднáковий*], *єднáльний*, [*єдинúти*] Ж, [*їдинáчитися*] «товаришувати», [*єдинкувáти*] «прориватися грядки, кущі», *єднáти*, [*їднáти*, *єднóчити*], [*єднáк*] «однак» Ж, [*їднáк*] «тс.», [*вúєднач*] «посередник, посланець» Я, [*до-єден*] «кожний, усі до одного» Ж, *з'єднувач*, [*неєдниця*] «незгода» Ж, *об'єднáльник*, *об'єднáнство*, *об'єднання*, *об'єднувач*, *об'єднáльний*, *об'єднáвчий*, [*пóєден*] «дехто» Нед, [*поєдúнка*] «одностволка», *поєдúнок*, [*поєдúнковий*] «простий, одинарний» Нед, [*поєдúнчий*] «тс.» Нед, [*поєдúні*] «насамоті», [*поєдúнцем*, *поєдúнці*, *поєдúнцю*], [*поєдниця*] «одиначка» Нед, [*поєднá*] «зрідка, поодинці» ВеУг, *приєднувальний*, *роз'єднáльник*, *роз'єднувач*, *роз'єднувальний*, *уєдино* КІМ, ст. *еденъ*, *единъ* (1400); — р. *едúный*, бр. *éднасць* «єдність», *яднáць* «єднати»; — фонетично неприродні для східнослов'янських мов форми з початковим **є- (ї-)**, відповідні до закономірних тут форм з **о-**, запозичені частково ще в давньоруський період із старослов'янської мови (форми з основою *єдин-*), а пізніше з польської і, можливо, словацької; ряд похідних утворено вже на українському грунті від запозичених форм; думка про нібито закономірне для східнослов'янських мов збереження початкового je перед складом з **ь** (Німчук ДБ VIII 44) не підтверджується фактами (пор. р. укр. *одногó*, р. *ольхá*, укр. *вільхá* та ін.); тлумачення [*едúн*] як запозичення з польської мови (Richhardt 59) необгрунтоване. — Шанский ЭСРЯ I 5, 250—251; Фасмер II 9; Sławski I 544—545. — Див. ще **одúн**.

éднус (заст.) «жетон, монета, дукат як жіноча прикраса на шиї; кільце на шнурку коралів»; — результат видозміни форми **яґнус* (пор. *ягнýсик* «велике намисто з дукатами; дешевий медальйон»), можливо, зближеної з [*едúн*, *едéн*] (дукат). — Білецький-Носенко 130. — Див. ще **ягнýсик**.

[**éжа**] (бот.) «грястиця, Dactylis L.»; — бр. [*яжá*] «грястиця збірна, Dactylis glomerata L.»; — запозичення з російської мови; р. *ежá* «тс.» пов'язане з *ёж* «їжак»; назва зумовлена тим, що колоски грястиці зібрані в пучки, подібні до їжаків. — БСЭ 15, 486. — Див. ще **їж**.

єз — див. **яз**.

[**ёзвіро**] «глибока вимоїна в горах, наповнена водою»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з болг. *язови́р* «водосховище, велика штучна водойма».

єзуї́т «член католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса» (нлат. «Societas Jesu Christi»); (перен.) лицемірна, підступна людина», *єзуї́та* Пі, *єзуї́тство*, *єзуї́тствувати*, *поєзуї́тити*, ст. *єзуита* (XVII ст.);— р. *иезуи́т*, бр. *езуі́т*, п. Jezuita, ч. слц. jezuita, вл. jezuit, болг. *езуи́т*, схв. *јѐзу̀ит(а)*, слн. jezuít;— через польське і німецьке посередництво (нвн. Jesuít) запозичено з новолатинської мови; нлат. Jēsuīta утворено від лат. Jēsus, біблійного власного імені, запозиченого через грецьке посередництво (гр. Ἰησοῦς) з гебрайської мови; гебр. Ī̱ēšūă' від давнішого Ī̱ᵊhōšūă' є власне ім'я з первісним значенням «бог (є) спасіння, допомога», що складається з ī̱ᵊhō (ī̱ᵊhoṷā) «бог» і šūă' «щастя, багатство; крик про допомогу».— Фасмер—Трубачев II 12; Sł. wyr. obcych 324; SW II 174; Holub—Lyer 223; БЕР I 484; Kluge—Mitzka 332—333; Klein 820, 823, 828; Gesenius 324, 358, 826.— Див. ще **Єгова́**.

єзул (бот.) «гісоп, Hyssopus officinalis L.» Пі;—неясне.

ей (вигук запевнення), *ей-е́й*;— р. др. болг. *ей*, схв. *е́ја* (стверджувальна частка), стсл. **ей**, **кй**;— псл. jei, утворене з займенникової основи *(j)e, наявної в р. *е́ва* «он», болг. *е* «ось», схв. *ѐ* «он», гр. ἐκεῖ «там», лат. ecce «ось», та індоєвропейської вказівної частки *ǐ, якій відповідає дінд. ав. ī (енклітична підсилювальна частка).— Шанский ЭСРЯ I 5, 255; Преобр. I 213; Фасмер II 5, 12; БЕР I 484; Bern. I 263.

ей-бо́гу, [*їй-бо́гу*, *ейбо́*, *їйбо́*, *айбо́*];— р. болг. *ей-бо́гу*;— очевидно, результат скорочення вислову «присягаю богу» та злиття його з вигуком *ей*.— Шанский ЭСРЯ I 5, 255.— Див. ще **бог**[1], **ей**.

[**єлень**] (орн.) «іволга, Oriolus galbula» Ж;— очевидно, результат контамінації назв типу [*ёва*, *їлова*, *олійник*] «тс.» (див.).

Єлизаве́та, *Лизаве́та*, *Лисаве́та*, [*Лисове́та*, *Ялисове́та*], *Ліза*, ст. *Елисавѐѳъ* (1627);— р. *Елизаве́та*, бр. *Лізаве́та*, др. *Елисавеѳь*, п. Elżbieta, ч. Alžběta, слц. Alžbeta, болг. *Елисаве́та*, слн. Elizabeta, стсл. **Єлисаветь**;—через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἐλισάβετ походить від гебр. 'Elīšeba' букв. «бог — моя клятва; богом я присягаюсь».— Сл. вл. імен 240; Беринда 204; Фасмер II 15; Петровский 109; Суперанская 86; Gesenius 49, 912.

єли́на, *єлка*, *єль*, *єльця* —див. **яли́на**.

Єлисе́й, *Ялисе́й*, ст. *Елиссей* «Б(о)жее здоров(ь)е, аб(о) Бо(гъ) сп(а)сал(ъ)» (1627);— р. болг. *Елисе́й*, бр. *Елісе́й*, слц. Elizej, стсл. **Єлисеи**, **Єлисѣи**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἐλισσαῖος походить від гебр. 'Elīšā' букв. «бог — спасіння».— Сл. вл. імен 209; Беринда 204; Фасмер II 16; Петровский 109; Суперанская 78; Gesenius 49, 912.

єлі́бно — див. **ялі́бний**.

єлівни́к, *єловéя*, *єлочéр* — див. **я́ловий**.

єлки́й — див. **їлки́й**.

єло́м, *єломо́к* — див. **йоло́м**.

е́мка, *е́мкість*, *е́мність*, *емкий*, *е́мкісний*, *е́мний*, *е́мнісний* — див. **іма́ти**.

єно — див. **іно́**.

єно́т (зоол.) «Procyon»;— р. *ено́т*, бр. *яно́т*;— запозичено, можливо, через посередництво німецької (нвн. Genettkatze) або голландської мови (гол. genetta) з іспанської; ісп. jineta «ласиця, Mustela vulgaris; генетта, Genetta (рід хижих ссавців родини віверрових)» походить від ар. ǰarnaiṭ «тс.».— Шанский ЭСРЯ I 5, 258—259; Фасмер II 20; Преобр. I 215; Matzenauer 184; Vries NEW 196; Dauzat 359; Gamillscheg 475.

[**енчи́ти**] «тужити, побиватися (?)» Я;— запозичення з польської мови; п. jęczeć «стогнати» є прямим відповідником укр. [*ячи́ти*], *ячáти* (див.).

епи́скоп, *епи́скопство*, ст. *епи́скопъ* (XIV ст.), *епи́скупъ* (XV ст.);— р. болг. *епи́скоп*, бр. *епіскап*, др. *епископъ*, *епископъ*, п. biskup, ч. слц. episkop, вл. нл. biskop, м. *епископ*, схв. *èпископ*, слн. epískop, стсл. **єпископъ**, **єпискоупъ**;—

через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἐπίσκοπος «наглядач, хоронитель; єпископ» пов'язане з дієсловом ἐπισκοπέω «дивлюся, спостерігаю, охороняю», утвореним за допомогою префікса ἐπι- «на-, над-, при-» від дієслова σκοπέω (σκέπτομαι < *σπεκ-) «дивлюся, оглядаю, спостерігаю», спорідненого з лат. specio «дивлюся», дінд. páśyati, ав. spasyeiti «ди́виться», двн. spehōn «стежити».— СІС 263; Тимч. 891; Шанский ЭСРЯ I 5, 259—260; Фасмер II 21; Преобр. I 215; Sadn.— Aitz. VWb. I 323; Frisk I 725—726.— Див. ще **епіго́н**.— Пор. **бі́скуп.**

єрепе́нитися;— очевидно, запозичення з російської мови;— р. *ерепе́ниться*, мабуть, походить від [*ерепе́й*] «реп'ях» і первісно означало «бути сердитим (колючим), мов реп'ях»; пов'язання з [*епопа́*] «надутий» (Горяев 104) викликає сумнів.— Преобр. I 216; Шанский ЭСРЯ I 5, 261.— Див. ще **реп'я́х.**

[**єрепу́д**] «мала на зріст, але важка людина», [*ярепу́д*] «тс.» Ж, [*єрепу́дин*] (лайл.) «проклятий», [*ярепу́дів*] «тс.», [*ярепу́дний*] «єретицький, чортів» Ж, [*ярепудо́вий*] «тс.» Ж, [*яропу́джий*] «розбійницький» Ж, [*яропу́жний*] «тс.» Ж;— неясне; зв'язок у деяких значеннях з *єрети́к*, *яр* і [*пу́дити*] «лякати» може бути лише народноетимологічним.

є́ресь, *єрети́к*, *єрети́цтво*, [*єрети́ця*] «єретичка», [*єретни́к*] «єретик» Я, *єрети́чний*, [*єрете́нний*] «єретичний», *єрети́чий*, [*яреті́чий* Нед] «тс.»;— р. *е́ресь*, бр. *е́рась*, др. **ѥресь**, п. herezja, ч. herese, hereze, слц. heréza, вл. herezija, болг. м. *е́рес*, схв. *је̏рēс*, стсл. **ѥресь**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. αἵρεσις «вибір; єресь» походить від дієслова αἱρέω «беру, обираю, вибираю», етимологічно неясного.— СІС 263; Шанский ЭСРЯ I 5, 261—262; Фасмер II 24; Преобр. I 216; Chantraine 38; Frisk I 43; Boisacq 9—10.

[**єрети́к**] «бараняча печінка» Я;— неясне.

є́рик «невелика протока»;— р. *е́рик*;— запозичення з тюркських мов; тур. yarık «щілина, тріщина, провалля», тат. *ярык*, крим.-тат. *ярыкъ*, чаг. jarıγ «тс.» пов'язані з **тур.** yar «байрак, рів», крим.-тат. тат. *яр* «тс.», тур. дтюрк. yar «розколювати, розділяти»; пов'язання з тюрк. *арык* «арик» (Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер II 24) сумнівне.— Шипова 134; Менгес 190; Севортян 189; Räsänen Versuch 188, 189.— Пор. **яр.**

єрихо́нський — див. **ієрихо́нський.**

Єрма́к — див. **Єрмола́й.**

Єрмола́й, *Єрма́к*, *Ярмола́й*, [*Ярма́к*], ст. *Ермола́й* «сила людий, или речистъ людский» (1627);— р. *Ермола́й*, бр. *Ермала́й*, стсл. **Ꙗ҆рмолаи**;— запозичення з грецької мови; гр. 'Ερμόλαος утворене з основ власної назви 'Ερμῆς, пов'язаної, мабуть, з ἕρμα «підпора, захист», що зводиться, можливо, до ie. *suēr-mn̥ «велика вага, камінь», та іменника λαός «народ», етимологічно неясного.— Сл. вл. імен 210; Фасмер II 25; Петровский 113; Frisk I 561—563, II 83—84; Chantraine 373—374.

Єрофі́й, *Єрофе́й*, [*Єроте́й*, *Єро́ха*, *Ярохте́й*], *Ярош*;— р. *Ерофе́й*, бр. *Ерафе́й*, болг. *Йеротей*;— запозичене з грецької мови; гр. 'Ιερόθεος утворено з основ прикметника ἱερός «святий, священний», спорідненого з дінд. iṣirá̱ḥ «міцний; жвавий» та іменника θεός «бог», етимологічно неясного.— Сл. вл. імен 210; Фасмер II 26; Петровский 113; Frisk I 662—663, 712—714; Chantraine 429—430.

[**єрува́ти**] «прошивати, стьобати» (кожух) Ж, [*їрований*] «шитий тонкими нитками дрібними стібками»;— неясне.

єсау́л — див. **осаву́л.**

Є́сип, *Єсько́* — див. **Йо́сип.**

[**єсли́**] «якщо» Ж, [*сли*] «тс.» Ж;— р. *е́сли*, п. jeśli, ч. jestli;— результат злиття дієслова *есть* (<псл. jesti) та умовної й питальної частки *ли* (<псл. li <*lei) «чи», очевидно, пов'язаної з ie, наявним в *але́*, [*лем*], п. lecz «лише»; в українську мову, як і в російську, очевидно, запозичено з польської.— Булаховський Вибр. пр. II 522; Шанский ЭСРЯ I 5, 264; Фасмер II 28; Преобр. I 218; Brückner 297; Machek ESJČ 330.— Див. ще **але́**[1], **є, лем.**

[**єфна́р**] «весільний батько, розпорядник весільного обряду» Ж;— очевидно,

перекручене запозичення з німецької мови; нвн. Hofnarr «придворний блазень» складається з іменників Hof «двір», спорідненого з нвн. Hübel «горб», ав. kaofa «гора», псл. kupa, укр. *ку́па*, і Narr «дурень, блазень», що походить від пізньолат. nārio «насмішник, той, хто морщить ніс», пов'язаного з лат. nāris «ніздря, ніс», спорідненим з дінд. nāsa «ніс», псл. nosъ, укр. *ніс*. — Kluge—Mitzka 312, 317, 502; Walde —Hofm. II 143—144. — Див. ще **ку́па, ніс.**

єфре́йтор (військ.), [*фра́йтер*] «тс.» Нед; — р. болг. *ефре́йтор*, бр. *яфрэ́йтар*, п. jefrejtor, gefrejter, frejter; — запозичення з німецької мови; н. Gefréite(r) «тс.» (букв. «звільнений») є калькою лат. exemtus «звільнений (від вартування)». — CIC 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 267; Фасмер II 29—30; Преобр. I 218; Kluge—Mitzka 240.

Єфре́м, *Єхре́м* — див. **Єхрі́м.**

ехи́дна (зоол.) «Echidna aculeata», *ехи́да* «зла, хитра, в'їдлива людина», *ехи́дство*, [*яхи́дство*, *ехидкува́тий*], *ехи́дний*, [*яхи́дний*], *ехи́дничати*, *ехи́дствувати*; — р. болг. *ехи́дна*, бр. *яхі́дна*, др. *ехидьна*, стсл. **ѥхѵдьна**; — запозичення з грецької мови; гр. ἔχιδνα «гадюка, змія» пов'язане з ἔχις «тс.», спорідненим з дінд. áhiḥ, ав. aži-, вірм. iz «тс.»; разом з тим ἔχις виявляє близькість до гр. ὄφις «змія», з яким можуть бути зіставлені ті самі позагрецькі відповідники. — Шанский ЭСРЯ I 5, 267—268; Фасмер II 30; Frisk I 601—602; Chantraine 392; Boisacq 302.

Ж

ж — див. **же**[1].

жа́ба (зоол.) «Rana», [*жабалу́ха*] «велика жаба», [*жабелу́ха*] «тс.», *жабеня́*, [*жаба́р*] «калюжа, в якій багато жаб», [*жабовина́, жабови́ння*] «тс.», [*жаберина*] «жаб'яча ікра», [*жаберови́на, жаби́ни*] «тс.», [*жаби́на*] «зеленава рідина під час блювання» Ж, [*жа́бич*] (лайливе слово) Я, [*жабки́*] «візерунок на великодній писанці; хвороба коней» Я, *жабня́* (зб.) «жаби», [*жабови́на*] (зб.) «жаби» Ж, [*жабори́ння*] «жаб'яча ікра», [*жабу́ка*] «велика жаба» Я, [*жа́бур*] «місце, де жаби відкладають ікру» Ж, [*жабури́ння*] «жаб'яче гніздо» Пі, [*жабурі́ння*] «жаб'яча ікра», *жаб'я́тина* «жаб'яче м'ясо» Я, [*жа́б'яний*] Ж, *жа́б'ячий*, [*жа́бій*], *нажа́битися* «розсердитися, надутися»; — р. бр. др. болг. м. *жа́ба*, п. żaba, ч. слн. žába, слц. вл. нл. žaba, полаб. zobo, схв. *жа̀ба*, стсл. **жаба**; — псл. *žaba* <**gēba*; — споріднене з прус. gabawo «жаба», дангл. cwab «тс.», свн. quappe «пуголовок», днн. quappa «тс.», снн. quabbe, quobbe «мокра маса», можливо, з лат. būfō «жаба»; ie. **gᵘēbhā* «жаба»; менш переконливе тлумачення (Machek ESJČ 721; Skok III 669) псл. *gēba* як звуконаслідувального утворення, паралельного до лазьк. žabu, мінгрельськ. žuabu, žbabu. — Шанский ЭСРЯ I 5, 271; Фасмер II 31; Преобр. I 257; Brückner 660; БЕР I 519—520; Хэмп Этимология 1981, 35—37; Топоров II 124—126; Kluge—Mitzka 572; Specht 40.

[**жаба́к**] (зоол.) «вид їстівної черепашки, Anodonta cygnea» Ж, [*жаб'я́чка*] «тс.; вид річкової черепашки, Unio margaritana» Ж; — назви, пов'язані з *жа́ба;* виникли, мабуть, за суміжністю. — Див. ще **жа́ба.**

[**жа́бинець**] (бот.) «жовтець, Ranunculus L.», [*жабисто́к*] «жабурник, Hydrocharis morsus ranae L.» Mak, *жабни́к* «грудна травка, Filago arvensis L.; [калюжниця болотна, Caltha palustris L.; жабурник Mak; пшінка весняна, Ficaria verna Huds. Mak; перстач, Potentilla L. Mak]», [*жабовник*] «перстач повзучий, Potentilla reptans L.» Mak, [*жабурине*] «пшінка весняна» Mak, *жабури́ння* «водорості Conferva L.; [слизька маса на стоячій воді]», *жабурни́к* «Hydrocharis L.; [калюжниця болотна Ж]»; — р. [*жабине́ц*] «жовтець бульбистий, Ranunculus bulbosus L.», *жа́бник* «грудна травка; [перстач сріблястий, Potentilla argentea L.; пшінка весняна]», [*жабо́вник*] «перстач», бр. *жа́бнік* «жабурник; [перстач сріблястий]», схв. [*жа̀бља̄к*] «жовтець; пшінка весняна», [*жа̀бља̄к*] «тс.», [*жабогриз*] «жабурник»; — похідні утворення від *жа́ба;* назви зумовлені тим, що ці рослини ростуть у воді, на болотах або на берегах водойм, де бувають жаби; пор. лат. ranunculus «жовтець», похідне від rana «жаба», англ. frog-bit «жабурник» (букв. «укус жаби»), нвн. Froschbiß «тс.». — Носаль 59, 96; БСЭ 8, 347; 19, 453; 25, 569; 47, 406; Симонович 391; Machek Jm. rostl. 41, 49. — Див. ще **жа́ба.**

[**жабі́йка**] (вид грибів), [*жабю́рка*] «мухомор, Agaricus muscarius» Mak; — ч. žabina «поганка»; — назви, пов'язані з *жа́ба;* зумовлені, очевидно, отруйністю грибів. — Див. ще **жа́ба.**

[**жабник**] (бот.) «кульбаба, Taraxacum officinale Wigg.»; — пов'язане з *жа́ба;* мотивація назви неясна. — Див. ще **жа́ба.**

[**жабоні́ти**] «бубоніти подібно до жаб», [*жабуні́ти*] «тс.»; — неясне; можливо, результат видозміни форми *жебоні́ти* «белькотати; бубоніти» під впливом слова *жа́ба.* — Пор. **жебоні́ти.**

жа́бра «зябра», *жа́бри*, [*жибраки́* Мо] «тс.», [*жаберна́тий*] «зябровий, який має

зябра» Ж, [*жабéрний*] «тс.» Ж; — р. м. *жáбра*, бр. *жáбры*, ч. žábra, слц. žiabra, вл. žabra, болг. *жáбри*; — очевидно, псл. žębra, яке може бути пов'язане з р. [*жáба*] (<žęba) «рот, паща»; первісно могло означати «рот, паща; вилиця, щелепа» (пор. снн. keve «щелепа; зябра»); менш переконливим є зіставлення з лит. žióbris (žiobrỹs) «вид риби» (Mikl. EW 405) і дінд. jā̃mbhate «схоплює» (Потебня РФВ 1880/4, 210). — Шанский ЭСРЯ I 5, 271—272; Меркулова Этимология 1963, 76—78; Фасмер II 31—32; БЕР I 521. — Пор. **зя́бра**[1].

жабрíй (бот.) «Galeopsis L.», [*жебрíй*, *жибрíй*] «тс.; осот, Cirsium arvense, Cirsium incanum», [*жáбрик*] «жабрій звичайний, Galeopsis tetrahit L.», [*жáбриця*] «Seseli L.», [*жербíй*] «осот», [*жирбíй*] «тс.» Ж, Mak, [*зебрíй*] «зеленчук жовтий, жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Guds.» Mak, [*зюбрíй*] «жабрій», [*зябрíй*] «тс.»; — р. [*жабрéй*] «жабрій та ін.», *жабри́ца* «жабриця», [*зя́брий*] «жабрій», бр. [*жабрык*], *зя́бер*, ч. [žabr], слц. [ziabor, zäbor] «тс.»; — не зовсім ясне; пов'язується з *зябля́* «зоране (на зиму) поле», *зуб*, стсл. **зѧбѫ** «проростаю» (первісно «роздираю»), лит. žem̃bti «краяти», žémbėti «проростати», дінд. jambháyati «дробить»; пояснюється також (Плевачева Этимология 1966, 90—96) як похідне від *жáба* (žaba) з огляду на подібність віночка жабрію та інших губоцвітих до жаб'ячої морди і на зумовлене цим застосування відповідних рослин для лікування різних хвороб, які мали назву *жáба* (žaba) чи похідні від неї. — Фасмер II 110—111; Меркулова Этимология 1963, 78; Ильинский ИОРЯС 24, 125—126; Machek Jm. rostl. 196; Bezlaj Eseji 134. — Див. ще **зуб**[1], **зяб.**

жавéль «хлористий розчин для прання білизни», [*живíль*] «вапно»; — р. бр. *жавéль*, болг. *жавéл*; — запозичення з французької мови; фр. eau de Javel «жавелева вода» походить від назви передмістя Парижа Жавель, де почали вживати цей розчин. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; ССРЛЯ 4, 7; РЧДБЕ 256; Dauzat 418—419

[**жавкани́стий**] «розпечений, гарячий» (жавканисті або свічканисті лиця у вовка) ВеНЗн; — неясне.

[**жáвра**] «собака» Ж, [*жéвра* Ж, *жéрва*, *жúрва* Ж] «тс.», [*жаврáтий*] «крикливий» Ж; — п. [żerwa] «злий пес» (з укр. ?); — запозичення з молдавської мови; молд. *жáврэ* «брехливий собака» етимологічно нез'ясоване. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180.

жáвряти — див. **жéвріти.**

жáгá СУМ, Ж, *жагóта*, *жагли́вий*, *жагýчий*, [*жажкúй*] «жагучий», *жагнýти* «ужалити», [*розжáгати*] «поправити вогонь у печі, щоб він розгорівся»; — р. [*жагáть*] «пекти, обпікати», [*жагнýть*], др. *жагало* «жало», бр. [*жáга*] «згага», ч. слц. žáha «тс.», вл. žaha «закалець», нл. žaglina «спека», žagliwy «розпечений»; — псл. žaga <*žēga, основа з подовженим кореневим голосним, пов'язана з дієсловом *žegti «палити»; зведення ч. žáha, слц. žiaha, вл. žaha до псл. *gōg- (Machek ESJČ 727) помилкове. — Преобр. I 231; Vondrák I 350. — Див. ще **жегти́.** — Пор. **згáра.**

[**жагвá**] «прут, гніт або висушений гриб, що застосовується для викрешування вогню»; — р. [*жáгра*], п. żagiew, ч. žáhev «тс.»; — похідні утворення від кореня з подовженим голосним žag- (<*žēg-), пов'язаного з *žegti «палити»; пор. схв. *жа̀грити* «обпалювати». — Фасмер II 32—33; Преобр. I 220; Brückner 664. — Див. ще **жегти́.** — Пор. **жáгá.**

[**жáглик**] «невелике вітрило» Ж, ст. *жагель*, *жаґель* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. żagiel «вітрило» походить від н. Segel «тс.», спорідненого з свн. sëgel, sigel, двн. sëgal, дангл. діcл. sëgl «тс.», діcл. sōgr «відірваний шматок; смуга», далі з нвн. Säge «пилка», псл. sekyra «сокира», *sēkti «сікти». — Brückner 660—661; Kluge—Mitzka 697. — Див. ще **сíкти.**

жагля́вка — див. **жуля́вка.**

жадáти, [*жаднувáти*], *жадувáти*, [*жáждувати*, *жадá*], [*жадáк*] «жадібний» Я, [*жадáнка*] «жадана», *жадáння*, [*жаданчá*] (ірон.) «бажаний гість» Ж, *жаднюга*, *жадóба*, [*жадóта*], [*жадýха*] «скупа жінка», *жадáний*, *жаде́нний*, [*жаде́н*], *жáдíбний*, *жадли́вий*, *жáдний*, *жаднючий*, [*жадóбен* Ж, *жадóбний* Ж, *жадýчий* Ж,

жаждéнний Ж, *жаждúвий*, *жаждлúвий* Ж, *жаждýщий* Ж], [*вúжадний*] «жадний» Ж, [*пожáда*] Ж, *пожадáння*, *пожадáний* «бажаний», *пожáдливий*, *пожáдний*; — р. [*жадáть*], *жáдный*, бр. *жадáць*, др. *жадати*, *жядати*, п. żądać, ч. žádati, слц. žiadat', вл. žadać, нл. žedaś, болг. *жадýвам*, м. *жедува*, схв. *жèђати*, *жéђати* «відчувати спрагу», слн. žéja «спрага», стсл. **жѧдати**; — псл. žędati <*gendati з інфіксальним -n-, що закріпилося в інфінітиві під впливом основи теперішнього часу *gend- (інакше Machek ESJČ 721); — споріднене з лит. gedáuti «бажати, сумувати», pasi-gendù «помічаю відсутність», godùs «жадібний», прус. gīdan «сором», нвн. geizen «скупитися; прагнути», свн. gīten «бути жадібним», дірл. -gessam «просимо», гр. θέσσασθαι (сигматичний аорист від λοιθέω «прошу»), дперс. ǰadiyāmiy «прошу», ав. ǰaiδyemi «тс.»; ie. *g^{u}hedh- «просити, бажати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер II 33; Преобр. I 220; Brückner 663; Holub — Kop. 441; Стоянов 45—46; БЕР I 522; Skok III 675; Fraenkel 149—150; Frisk I 668; Pokorny 488. — Пор. **ждáти.**

[**жа́ждень**] «щодня, щодень, щоразу» Я; — неясне; можливо, виникло внаслідок регресивного уподібнення з **каждень* (<*кожний* + *день*).

жа́йворон (орн.) «Alauda L.», *жáйвір*, *жáйворонок*, [*жáйворінок*], [*жáйворонник*] «клітка для жайворонків», *жайворончá*, [*жайворóнчиха*] Я, *жайвороня́*, [*жáльворонок* Ж, *жáлворонок* Ж, *жóрванок* Ж, *джаворок*, *джаворонок*, *джя́воронок*, *зáйворонок*], *жáйворонячий*, [*жайворіня́чий*, *жáйвороночий* Ж]; — р. *жáворонок*, бр. *жáваранак*, полаб. zevórnåk; — остаточно не з'ясоване; перша частина слова, на думку Булаховського (Вибр. пр. III 283—285), пов'язана з *жар*; на думку М. Рудницького (LP 6, 117), це один із варіантів префіксів, що виступають у германських мовах як ga-: ge-: gi-, а в слов'янських як go-: ga-: ža- (<ie. *g[h]ē-); Потебня (РФВ 1879 I 257) зіставляє початкове *жай-* з дінд. gā́yati «співає»; очевидно, початкове *жа(й)-* пов'язане з *га(й)-* у *гáйворон*; друга частина слова тотожна з *вóрон*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 272; Фасмер II 32; Преобр. I 220; Горяев 63, 105; Георгиев БЕ 1978/3, 202. — Див. ще **вóрон.** — Пор. **гáйворон.**

[**жайди́ти**] «таланити, щастити» Я; — неясне.

жак[1] «ятір», ст. *жакъ* (XVIII ст.); — р. бр. [*жак*], п. żak «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з німецької; н. Sack «мішок, вид сітки», двн. свн. sac «тс.», пов'язане з лат. saccus «мішок, торба». — Фасмер II 33; Brückner 661; Mikl. EW 406; Kluge — Mitzka 618. — Див. ще **сак**[1].

жак[2] (заст.) «школяр, бурсак, церковний співак», *жакíвка* «приміщення для церковних співаків», ст. *жакъ* (з XV ст.); — р. [*жак*] «учень католицької школи»; — запозичено з чеської мови, мабуть, через польську; п. żak, ч. žák, як і слц. žiak, через посередництво однієї з романських мов (про що свідчить початкове ž < dj), можливо, італійської, зводяться до нар.-лат. diacus «слуга, служник», що походить від гр. διάκος «тс.». — Фасмер II 34; Brückner 661; Machek ESJČ 721. — Див. ще **дия́кон, дяк.**

[**жак**[3]] «розкрадання, грабування», [*жакувáти*] «розкрадати», [*жехувáти*] «тс.» Ж, ст. *жакъ* (XVIII ст.); — р. [*жак*] «розхапування»; — запозичення з польської мови; **п.** żak «розкрадання, грабування» пов'язане, очевидно, з фр. sac, що походить від іт. sacco «тс.», утвореного від нар.-лат. saccare «грабувати (на війні)», глибша етимологія якого тлумачиться по-різному. — Linde VI 776; Dauzat 644; Gamillscheg 787.

[**жак**[4]] «праця всією громадою за умови, що кожен одержує продукту (напр., сіна) стільки, скільки за однаковий час устигне виробити»; — неясне; можливо, пов'язане з *жак* «розкрадання, грабування».

[**жак**[5]] (ент.) «гедзь, Tabanus bovinus L.»; — неясне.

жакéт, *жакéтка*, [*жикéт*, *жикéтка*]; — р. бр. болг. *жакéт*, п. żakiet, ч. слц. вл. žaket, м. *жакет*, схв. *жàкēт*, *жакéта*, слн. žaket; — запозичення з французької мови; фр. jaquette «тс.» пов'язане з jaque «куртка», яке похо-

дить від ар. šakk «кольчуга», запозиченого через іспанське посередництво (ісп. jaco); менш переконливе виведення (Bloch 333; Holub—Lyer 521; БЕР I 522) фр. jaque від поширеного у Франції особового імені Jacque. — Москаленко УІЛ 66; Шанский ЭСРЯ I 5, 273; Фасмер I 34; Dauzat 418; Gamillscheg 544; Kluge—Mitzka 329.

[**жали́ва**] (бот.) «кропива, Urtica urens L., Urtica dioica L.», [*жаля́чка*] «тс.», [*жалку́шка*] «Urtica urens» Л, [*піджали́вник*] «байстрюк» Ж, [*пожали́вник*] (орн.) «кропив'янка, Sylvia» Нед; — похідне утворення від *жали́ти*; назва рослини зумовлена її жалючістю. — Див. ще **жа́ло́**.

жа́ло́, [*жило́*], [*желава́*] «гадюче жало» Я, [*жальце́*] «вістря голки» Ж, [*жа́лиця*] (ент.) «жигалка, Stomoxys», *жали́ти*, *жалки́й*, [*жавки́й*, *жалли́вий*], *жалю́чий*; — р. *жа́ло*, бр. *джа́ла*, [*жа́ла*], др. *жало*, п. żądło, каш. [żangło], слц. žialo, полаб. zǫdlü, болг. *же́ло*, *жи́ло*, м. *жило*, схв. *жа̀лац*, *жа̀ока*, слн. žêlo, стсл. **жало**; — псл. *žędlo<*geldlo (внаслідок розподібнення); — споріднене з лит. gélti «жалити», geluonìs «жало», лтс. dzeĺt «жалити», прус. gallan «смерть», двн. quelan «страждання; страждати», нвн. Qual «мука», дірл. at bail «умирає», дангл. cwelan «умирати», гр. βέλος «стріла», δέλλιθες «оси»; ie. *gᵘel- «колоти, жалити»; існує також думка (Zubatý St. a čl. I 2, 129; Būga RR 495; Trautmann 86) про етимологічну спорідненість *жа́ло* з *жа́ти*, *жну*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 34; Преобр. I 220—221; Горяев 105; Трубачев Этимология 1963, 49; Brückner 663; БЕР I 533; Младенов 167; Skok III 670. — Пор. **жаль**.

[**жалобе́ць**] (ент.) «ванеса, Vanessa antiopa L.» Ж; — очевидно, калька р. *тра́урница* або н. Trauermantel «тс.», букв. «траурний одяг»; назва зумовлена своєрідним забарвленням метелика з темною смугою поперек крила. — Див. ще **жаль**.

[**жалова́нник**] «прісний житній хліб, що його їли у піст» Ж; — результат видозміни деетимологізованої форми [*жи́лавник*] «вид печива; прісний корж». — Див. ще **жи́ла́**.

жаль, [*жа́ліб*], *жалібни́к*, *жаліслу́вець*, *жа́лість*, [*жа́лля́*] «жаль», [*жа́лнощі*], *жа́ло́ба*, [*жа́лобник*, *жа́лосник*], *жа́лощі*, [*жа́льнощі*, *жа́лібливий*], *жа́лібни́й*, *жа́лісли́вий*, *жа́лісни́й*, *жалка́й*, [*жавки́й*, *жалобли́вий* Я], *жа́ло́бний*, [*жалова́сний*] «слізливий» Ж, [*жа́лосливий*, *жа́лосний*, *жа́лости́вий* Ж], *жалю́чий*, *жа́льни́й* «сумний», [*жальчли́вий*], *жа́лко* «шкода», [*жа́лько*, *жа́льно*] «тс.», [*жа́литися*] «жалітися», *жалісні́ти*, *жалі́ти*, *жалі́тися*, *жалкува́ти*, [*жалкува́тися*], *жа́лувати*, *жа́луватися*, *безжа́льний*, [*пожа́ль*] «співчуття» Нед, *розжа́лити*, *розжа́лобити*, *розжа́лувати* «позбавити звання, понизити»; — р. бр. *жаль*, др. *жаль*, *жяль*, п. żal, ч. žal, žel, слц. žial', вл. žel, нл. žal, болг. м. *жал*, схв. *жа̀о*, слн. žál, стсл. **жалъ** «гробниця»; — псл. žalь <*gēlь; — споріднене з лит. gėlà «біль; жаль», gélti «боліти», gìlti «жалити», лтс. žēl «жаль», прус. gallan (зн. в.) «смерть», нвн. quälen «мучити», двн. quâla «мука», дангл. cwelan «умирати», вірм. kեł «нарив, виразка». — Шанский ЭСРЯ I 5, 274—275; Фасмер II 35; Преобр. I 221; Brückner 661; Machek ESJČ 724—725; Holub—Кор. 441; БЕР I 522—523; Skok III 671; Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272; Trautmann 83; Топоров II 142—145, 334—336; Fraenkel 145—146. — Пор. **жа́ло́**.

[**жалькоті́ти**] (про спів жайворонка) Ж, [*жаркоті́ти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, близьке до *джеркоті́ти*

жа́льман, *же́льман* — див. **зе́льман**.

[**жа́мка**] «м'ятний пряник, пофарбований з лицьового боку в червоний колір» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*жа́мка*] «вид пряника», на думку Фасмера (II 35), пов'язане з [*жамкать*] «тиснути», похідним від *жать* «тс.». — Див. ще **жа́ти²**.

[**жанда́рик**] (орн.) «одуд, Upupa epops L.» Ж; — похідне утворення від [*жанда́р*]; назва зумовлена, можливо, тим, що чубик на голові одуда в формі віяла нагадує пучок пір'я, який носили на капелюхах угорські жандарми. — Див. ще **жанда́рм**.

жандáрм, [*жандáр*], *жандармéрія*, [*шандáр*]; — р. *жандáрм*, бр. *жандáр*, п. żandarm, ч. žandarm, žandár, слц. žandár, вл. žandarm, болг. *жандáр*, *жандáрин*, м. *жандарм*, схв. *жàндарм*, *жàндарм*, слн. žandâr; — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку; фр. gendarme (>н. Gendarm) виникло з gent d'armes букв. «люди зброї», яке складається з фр. ст. gent «народ, раса», пов'язаного з лат. gens «рід, клан», genus «походження, рід», укр. *ген*, та armes «зброя», мн. від arme, що походить від лат. arma «тс.». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 276; Фасмер II 35; Holub—Lyer 522; Dauzat 48, 358—360; Gamillscheg 50, 474. — Див. ще **а́рмія, ген**[1].

жанр, *жанри́ст*; — р. бр. болг. м. *жанр*, п. żanrowy «жанровий», ч. слн. žánr, слц. žáner, схв. *жáнр*; — запозичення з французької мови; фр. genre «рід, вид, жанр, стиль» походить від лат. genus (род. в. generis) «рід, плем'я». — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5 276; Фасмер II 35; Dauzat 359. — Див. ще **ген**[1].

жар, *жарá*, [*жáревó*] «заграва» Я, [*жáренка*] «смажена картопля» Л, [*жарéня*] «печеня», [*жáриво*] «багаття, що дотлівае», *жари́на* СУМ, Ж, [*жáрище*] «вогнище» Ж, [*жарівка*] «жаровня» Ж, [*жарівни́ця*] «тс.», *жарівня*, *жарíнь*, *жарóвня*, [*жарóмня*] Дз, [*жарни́ця*] «випалювальна піч», [*жáрничка*] «сковорода» Мо, *жарóта*, [*жарьóха*] «прочухан; биття», *жаркé* «печеня», *жáрений*, *жари́стий*, *жарки́й*, [*жарли́вий*], *жáрити*, *жарíти*, *віджáрити* «відлупцювати», *піджáрка*, *пожáр*, *пожари́на*, *пожари́ще*, [*пожáрка*] «пожежна машина», *пожáрник*, *пожáрня*, [*пожарни́к*] «сухий хмиз» ВеУг, *прожáрювач*, *розжáрювач*, *розжарíлий*; — р. бр. болг. м. *жар*, др. *жаръ*, п. żar, ч. слн. žár, слц. žiar, вл. žar, схв. *жа̏р*, стсл. **жаръ**; — псл. žarъ (<*gērъ), пов'язане чергуванням голосних з gorěti «горіти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер II 35; Преобр. I 221—222; Brückner 661—662; Machek ESJČ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 524—525; Skok I 591—593. — Див. ще **горíти**[1].

[**жарáвий**] «гнилий, трухлявий, крихкий» (*жарáве дерево*) ВеНЗн, [*жирувáтий*] «порожнистий, дупластий» ВеБ; — р. [*жарóвый*] «високий, прямостовбурний; засохлий на пні», [*жарáвый*] «високий, струнký», бр. [*жары́на*] «сосновe дерево»; — остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з *жар* (Преобр. I 221), з лтс. garš «довгий, далекий» (Горяев 106); найбільш імовірною видається думка (Меркулова Этимология 1963,78—80) про походження р. [*жарóвый*, *жарáвый*] від псл. *žarovъjь «високий, прямий», що відбиває ступінь подовження ie. *gher- «видаватися, виступати, рости». — Фасмер—Трубачев II 35—36. — Пор. **грань**[1], **гро́но**.

[**жаранни́к**] (бот.) «яловець, Juniperus L.» Ж; — певної етимології не має; можливо, є результатом видозміни чи контамінації інших назв ялівцю — [*жéрéп*, *женєпи́н*] тощо.

жаргóн, *жаргонíзм*; — р. бр. болг. *жаргóн*, п. żargon, ч. вл. žargon, слц. слн. žargón, м. *жаргон*, схв. *жàргṑн*; — запозичення з французької мови; фр. jargon (ст. gargon) у XII ст. означало «незрозуміла мова; пташина мова»; загальноприйнятої глибшої етимології не має. — СІС 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 277; Фасмер I 35; Dauzat 418; Gamillscheg 544.

[**жáрий**] «вогняно-червоний, жовточервоний» Ж, [*жи́рий*] «тс.» Ж; — р. [*жары́*] «блискітки; яскраве світло»; — похідне утворення від *жар;* щодо семантичного переходу пор. *жовтогарячий;* аналогічне явище є в індоіранських мовах, де від кореня suk- з основним значенням «горіти» походять дінд. śukrá̱ḥ «ясний, яскравий, білий», śuklá̱ḥ «тс.», ав. suχra «червоний». — Львов ЭИРЯ IV 70. — Див. ще **жар**.

[**жáрка**] (бот.) «еритрея, Erythraea centaurium» Ж; — утворене від *жар*, очевидно, як калька гр. ἐρυθρός «червоний», що входить до латинської назви цієї рослини. — Див. ще **жар**. — Пор. **жáрий**.

[**жарли́вий**] «жалючий»; — результат дисимілятивної зміни форми [*жалли́вий*] «тс.», підтриманий, очевидно, семантичним зближенням з *жáр(ити)*. — Див. ще **жáло**. — Пор. **жарýха**.

[**жарні́вка**] «частина ручного млинка»; — запозичення з польської мови; п. żarnówka «ручка для обертання каменя в жорнах», похідне від żarna «жорна», відповідає укр. [*жорні́вка*] «тс.». — Див. ще **жо́рно.**

жарнове́ць (бот.) «мітлиця, Sarothamnus scoparius», [*жернове́ць*] «тс.» Ж; — р. *жарнове́ц*, бр. *жарно́вец*, п. ст. żarnowiec; — остаточно не з'ясоване; виводиться від п. ст. zanowiec, ч. [zanovec] «тс.» (укр. [*за́новать*] «дрік, Genista tinctoria L.; лядвенець, Lotus corniculatus L.»), яке пояснюється як утворене на основі сполучення za nova «за нового (місяця)», з огляду на час, коли цю рослину збирають для лікувальних цілей (Machek Jm. rostl. 118); пояснювалось також як результат видозміни форми jenesta (>ženesta), пов'язаної з лат. genista «дрік» (Bern. I 439).

жарт, [*жа́рта*] Ж, *жартівни́к, жарту́н,* [*жартýха*] Я, [*жартýшки*] «жарти», *жартівли́вий, жартівни́й, жартли́вий,* [*жартоблúвий*] Ж, *жа́ртом, жартома́, жартува́ти;* — р. [*жарт*], бр. *жарт,* п. żart, ч. žert, ст. žertovati «обдурювати», слц. žart; — через посередництво польської і чеської мов запозичено з середньоверхньонімецької; свн. sërten «обдурювати, мучити, бити» пов'язане з sēren «ранити», спорідненим з двн. sēr «болючий», нвн. sehr «дуже», дангл. sār, діcл. sarr «тс.; поранений», лат. saevus «лютий», лтс. sīvs «гострий, жорстокий»; пізніше ч. žertovati зблизилося з нвн. scherzen «жартувати»; безпосереднє виведення ч. žert від нвн. Scherz «жарт» (Фасмер II 36; Преобр. I 222; Brückner 662) помилкове. — Machek ESJČ 726; Holub—Lyer 523; Holub—Kop. 444; Kluge—Mitzka 698—699.

[**жару́ха**] (бот.) «кропива, Urtica L.»; — похідне утворення від *жар, жа́рити* як результат семантичного зближення цих слів з *жали́ти, жа́ло́.* — Див. ще **жар.** — Пор. **жарли́вий, жеру́ха.**

[**жас**] «жах», *жаски́й* «страшний», [*жа́сний*] «тс.», [*жаса́ти, жасну́ти* Ж]; — р. болг. м. *у́жас,* др. *ужасъ,* п. ст. żasnąć się, ч. žasnouti «зчудуватися, ужахнутися», ч. слц. úžas «зчудування, подив», схв. *ȕжас* «жах», стсл. **оужасъ** «тс.»; — псл. žas- (<*gēs-); — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. gasnǫti «гаснути», лит. gésti, лтс. dzist, тох. A käs, B käs, kas «тс.» (Фасмер IV 151; Bern. I 295) або з лит. gą̃sti «лякати», gą̃stas «страх» (Brückner 662; Младенов 560) чи з гот. us-geisnan «ужахнутися», нвн. Geist «дух» (там же; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 722; це зіставлення вважається сумнівним — Feist 531).

жасми́н (бот.) «Jasminum L.»; — р. болг. *жасми́н,* бр. *язмі́н,* п. jaśmin, ч. jasmín, слц. jazmín, вл. jasmin, схв. *јȁсмин,* м. *јасмин,* слн. jasmín; — запозичення з французької мови; фр. jasmin (<jassemin) «тс.» походить від ар. jāsemîn (jāsamûn) або перс. jāsemîn «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 277—278; Фасмер II 36; Hüttl-Worth 13; Dauzat 418; Gamillscheg 545; Lokotsch 75. — Пор. **ясми́н.**

жа́ти[1] (*жну*), *жнивува́ти,* [*жа́лка*] «жниварка», [*жа́ля*] «жниця», [*жа́тва*] «жнива» Ж, *жа́тка, жатка́р,* [*жа́тник*] «жнець» Я, *жаття́,* [*жа́чка*] «жниварка», [*же́нник*] «жнець» Ж, [*же́нничка*] «жниварка», *же́нчик, женчи́ха,* [*жень*] «ужинок», [*женьки́ня*] «жниця», [*женьча́р*] «жнець», *жнець, жни́ва́, жнива́р, жнива́рка, жни́во,* [*жнивови́ця*] «жнива» Я, *жнивови́ще, жни́ця,* [*жній* Ж, *жнія́*], *жа́тний,* [*жнив'я́ний*] Я, [*вижéн*] «ужинок» Ж, [*дожи́н, дожи́нки* ЛексПол], *зажи́н, зажи́нки, нажи́н, обжи́н, обжи́нки,* [*обжни́ва*] «обжинкова пісня» Ж, [*обжні́вка*] Пі, *переджни́в'я, переджни́вний,* [*по́жень*] «стерня» Л, [*по́жня*] «тс.» Пі, Л, *пожни́вний,* [*про́жен*] «прожата чи прорубана смуга» Дз, [*прожóн*] «дорога, прокошена в очереті» Мо, *ужи́н, ужи́нок;* — р. *жать,* бр. *жаць,* др. *жати,* п. żąć, ч. žíti, розм. žnouti, ст. žieti, слц. žať, вл. žeć, нл. žeś, полаб. zana «жнива», болг. *жъ́на,* м. *жнее,* схв. *жѐти,* слн. žéti, стсл. **жати**; — псл. *žęti, žьnǫ; — споріднене з лит. genėti «обрубувати гілки», лтс. dzenêt «тс.», ірл. benim «б'ю», лат. dē-fendo «захищаю, обороняю», гр. θείνω «б'ю», θένω «влучаю», ав. ǰainti «убиває», дінд. hanti «б'е, вбиває», вірм. ganel «сікти», а також з псл. gъnati, укр. *гна́ти* і його відповід-

никами; ie. *gᵘhen- «бити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 60; Преобр. I 223; Горяев 106; Brückner 662—663; Machek ESJČ 728; Holub—Kop. 445—446; БЕР I 565-566; Skok III 678; Топоров II 341—345; Fraenkel 152—153; Frisk I 657—658; Pokorny 491—493. — Див. ще **гнáти.**

жáти[2] (*жму*), *-жимáти, жим*, [*жемерúння*] «макуха», [*жемихúй*] «вичавки, жом» Я, [*жмáки, жмúхи, жмýха* Я], *жом* «тс.», [*жимкúй*] «легко стискуваний» Я, *вúжим, вúжимка, вúжимки, віджимнúй;* — р. *жать*, бр. *жаць*, п. żąć, ч. ždímati, слц. žmýkať «вижимати», вл. žimać, нл. žimaś, схв. *жѐти*, слн. žéti, стсл. **жати**; — псл. *žęti, *žьmǫ; — споріднене з лит. gùmulas «грудка, клубок», gùmulti «м'яти, бгати», лтс. gumt «гнутися, згинатися (під тягарем)», норв. kumla «місити, м'яти, тиснути», двн. uoquemilo «виноградний сік, вино», ірл. gemel «пута, кайдани», лат. gemo «зітхаю, стогну, волаю», гр. γέμω «бути повним, навантаженим», γόμος «корабельний вантаж, вага»; ie. *gem- «охоплювати, стискати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 278; Фасмер II 36, 59; Преобр. I 222—223; Горяев 106; Machek ESJČ 723; Skok III 678—679; Fraenkel 132; Frisk I 296—298; Pokorny 368—369. — Пор. **жмéня.**

жах, [*жахáнка*] «жахання», [*жахíтя*], [*жахлякú*] «боягуз» Ж, [*жахóта*], *жахлúвий, жахнúй, жахáти, жахнýтися*, [*жахтíти*] «жахатися» Ж, *нажáханий*, [*пожахáчка*] «боягузка»; — бр. *жах*, п. żachać się «жахатися»; — результат фонетичної видозміни основи *жас-* (<*gēs-), можливо, викликаної впливом основи *страх-* (strax-). — Фасмер II 36; Brückner KZ 43, 303—304; Эндзелин СБЭ 70. — Див. ще **жас.**

[**жахáти**] «вириватися, спалахувати», [*жахáть*] «блискати без грому» Л, [*жахнýти*] «кинутися», *жáхнути* «вдарити», *жахтíти* «палати», [*жéкнути*] «стрімко кинутися на когось» Ж; — р. *жáхнуть* «ударити»; — неясне; можливо, афективне утворення на грунті української і російської мов; може бути зіставлене з болг. [*жáскъм*] «жбурляю; різко смикаю».

[**жáхлúй**] «справжній, істинний; прозорий, чистий; дуже подібний» Ж, [*жехлúй, жúхлий*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з нім. sachlig «діловий; істотний».

жбан, *жбáнок, жбáнячий* — див. **джбан.**

[**жбéвхнути**] «сильно штовхнути» Ж, [*жбихнýти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **жбух.**

[**жби**] «хвилі, що набігають» Ж, [*жбúхи*] «тс.» Ж, [*жбирилúти*] «здійматися високими хвилями» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*жбир*] «скеля, гора».

[**жбир**] «скеля, гора; височина; намул, мілина; сіножаті, поросли купиною та кущами»; — слц. заст. žbár(a) «підпірка», žber «тс.»; — очевидно, псл. *žьbirъ; — у такому разі споріднене з лат. gibber «горбатий; бугристий», gibber «горб, бугор», gibbus «випуклий», gibbus «горб»; ie. *geibh- «гнути, згинати, нагинати». — Ильинский ИОРЯС 23/2, 125; Walde—Hofm. I 597.

жбýрити, *жбурля́ти, жбурнýти* — див. **шпурля́ти.**

[**жбуртíти**] «з шумом ударятися» Ж; — очевидно, експресивне утворення, пов'язане з *жбурля́ти.* — Див. ще **шпурля́ти.**

[**жбух**] (вигук, що відображає раптове виливання великої кількості рідини), *жбýхати* «литися з великою силою; вириватися (перев. про вогонь)»; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **жбéвхнути,**

жвáвий, [*жвáлий*] «жвавий Ж; хитрий ВеБ», *жвáвість*, [*жвавóта*], *жвавíшати, пожвáвлений, пожвáвлення, пожвáвити*, ст. *жвавый* «швидкий; зубатий» (XVIII ст.); — бр. *жвáвы;* — можливо, запозичення з польської мови; п. żwawy «тс.», до XVII ст. «наклепник, обмовник», остаточно не з'ясоване; пов'язувалося з словами żuć, żwać «жувати» (Brückner 667); пор. ч. ст. žvavý «балакучий», пов'язане з žvati «жувати»; виводилось також від того самого кореня, що й *живúй* (Косвен УЗ БГУ. Серия филолог., вип. 1, 193) або від пов'язаних з цим коренем іранських основ ǰv-, žw- (Трубачев Этимология 1965, 63—64).

жва́ка́ти «чавкати; жувати» СУМ, Ме, *жвакува́ти*, [*жва́хтати, жвя́кати, жня́кати* Ж, *джва́кати, дджвя́кати*], [*жва́ка*] «жуйка», [*жвя́ка*] «тс.» Ж, [*жвако́та, жвакýн*], [*жва́чка*] «згар із люльки», [*жвикани́на*] Ж; — р. [*жва́кать, жвя́кать*], бр. *жвя́кацъ*, п. żwacz «жуйна тварина; рубець (частина шлунка жуйних тварин)», ч. žvýkati, слц. žviakať, вл. žwjenkać, болг. *жва́кам*, м. *жвака*, схв. *жва́кати*, слн. žvekati, žvéčiti; — псл. *žьvakati, *žьvękati, похідні від žьvati «жувати». — Machek ESJČ 732; Holub—Kop. 448; БЕР I 526; Skok III 689—690. — Див. ще **жува́ти.** — Пор. **ча́вкати.**

[**жвинді́ти**] «незрозуміло говорити; ревти» Ж, [*жвинда́ти, джвинда́ти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення.

[**жвір**] «дрібний білий шлак з-під чавуну» Я; — бр. *жвір* «гравій»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. żwir «гравій, жорства, щебінка», zwir «тс.», як і схв. *зв̏рст* «вид м'якого каменю», зводиться до того самого кореня, що й у слові *жорства́*; споріднене з лит. žviřzdai (žviřgždai) «гравій», лтс. zvirgzdi «тс.». — Brückner 668; Skok III 668. — Див. ще **жорства́.**

жвяхті́ти «чвакати» (про мокре взуття), *жвяхкота́ти* «тс.»; — ч. žvachtat «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

жгут — див. **джгут.**

жгу́чка — див. **жегті́.**

[**жгринджатися**] «сваритися», [*зґринджатися*] «тс.» ВеЛ; — слц. žgŕňať «запекло сперечатися»; — неясне.

жда́ти, [*жда́льня*] «чекальня» Я, *жда́ники* «те, чого чекають», *жда́нки*, [*жда́нок*] Ж «тс.», *дожида́льня* «чекальня», [*ожида́ти*] «очікувати» Ж, ВеБ, [*ожи́да́нка*] Ж, [*піджо́д*] «очікування», *пожда́ники* «жданики»; — р. *ждать*, бр. *ждаць*, др. *жьдати*, п. żdać, ч. ždáti, слц. ždať, болг. [*жда*] «чекаю», [*жъда́*] «тс.», слн. ždéti, стсл. **жидѫ, жьдѫ, жьдати**; — псл. žьdati, -židati (<*geidatei); — споріднене з лит. geidžiù, geĩsti «пристрасно бажати», лтс. gàidît «чекати», прус. gēidi «чекають», нвн. Geiz «скупість», двн. свн. gīt «користолюбство, жадібність», дангл. gitsian «жадати»; ie. *gheidh- «вимагати; жадати; бути скупим». — Шанский ЭСРЯ I 5 279; Фасмер II 39; Преобр. I 223; Brückner 663; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 723; БЕР I 562; Trautmann 82; Топоров II 192; Kluge—Mitzka 243; Pokorny 426—427. — Пор. **год.**

[**жджок**] (зоол.) «землерийка, Sorex», [*зьджьок* ВеЛ, *рджок, ирджок, ирчок*] «тс.»; — пов'язані з [*дзюрдз, джурдз, дзі́дик*] «тс.»; — характер зв'язку і етимологія неясні. — Пор. **дзі́дик, дзюрдз.**

[**ждю́хати**] «штовхати, товкти», [*ждю́хнути*] «тс.» Ж; — п. [żduchać] «колоти, шпигати», ч. žd'uchat «штовхати», zd'uchnout, слц. žd'uchať, žd'uchnúť «тс.»; — афективне утворення, можливо, запозичене з словацької або чеської мови.

же[1] (частка), *ж*; — р. др. *же*, бр. *жа, ж*, п. że, ч. слц. слн. že, стсл. **жє**; — псл. že (<*ge), пов'язане з go (схв. *не́го* «але»), ga (вл. što ha «що ж»); — загальнослов'янська енклітична підсилювальна частка, спочатку вживалася лише з займенниками, пізніше — з будь-якими словами як засіб протиставлення; — споріднене з дінд. ha, gha, ghā «тс.», гр. -γε, можливо, також δε «же», θε (εἴθε) «якби», лит. betai-ga «але», ie. *g^{u}he, *g^{u}e. — Шанский ЭСРЯ I 5, 279—280; Фасмер II 39; Преобр. I 223—224; Machek ESJČ 723; ESSJ Sl. gr. 1, 334—335; Мейе ОЯ 389; Frisk I 452; Pokorny 417.

[**же**[2]] (підрядний спол.), [*жо*] «тс.» Ж; — очевидно, запозичення з польської і словацької мов; п. że, як і ч. слц. že, вл. zo, нл. žo, є скороченим варіантом відносного слова ježe «що, яке», що утворилося внаслідок злиття вказівного займенника *je «воно, те» з часткою že «же». — Brückner 663; Machek ESJČ 723. — Див. ще **же**[1], **його́.**

[**же́би**] «щоб», [*жеб*] «тс.», ст. *же бы* (XV ст.), *жебъ* (XVII ст.); — запозичення з польської і словацької мов; п. żeby, як і слц. žeby, утворилося внаслідок злиття сполучника że «що» і частки by «би». — Дзендзелівський УЗЛП 56. — Див. ще **би, же**[2].

жебоні́ти «белькотати; [гомоніти, бубоніти Ме]», [*же́бін*] Ж; — очевидно,

звуконаслідувальне утворення. — Пор. **жабоні́ти.**

же́брати *жебракува́ти, жебра́чити, жебрува́ти,* [*жабрува́т*] Л, *жебра́к,* [*жебра́н*], [*жебрани́на*] «жебракування; милостиня», [*жебра́нка*] «пісня сліпого жебрака» Я, *жебра́цтво, же́бри, жебро́та, жебру́чий, жебру́щий, жебра́чий, же́бром,* ст. *жебрати* (XVIII ст.); — бр. *жабрава́ць*; — запозичення з польської мови; п. Żebrać, як і слц. žobrať, вл. žebrić, нл. žebriś, походить від ч. žebrati, яке пов'язується з ч. ст. škebrati «канючити», звуконаслідувальним утворенням, можливо, контамінованим з двн. sefer «блукач, волоцюга». — Brückner 663; Machek ESJČ 611, 724; Holub — Kop. 443.

жебрі́й — див. **жабрі́й.**

же́вжик «горобець; легковажний, хверцюватий чоловік», [*жи́вжик*] «тс.», *жевжикува́тий,* [*жевжикува́ти, живжикува́ти*]; — п. [żeużyk] «особа або звіря, мале, зле і сміливе» (з укр. ?); — звуконаслідувальне утворення, що відображає щебетання горобця; друге значення переносне. — Пор. **жежéвкати, жив**[2].

же́вріти, *жев'рі́тися,* [*же́врати* Л, *жевре́ти* Л, *жа́врати* ЛЖит, *жа́вряти, зе́рват* ЛЖит], *же́вриво,* [*жеврі́й*] «синє полум'я над тліючим вугіллям», *розже́врити, розже́врений, розже́врілий;* — не зовсім ясне, можливо, запозичене з якоїсь іншої слов'янської мови і фонетично видозмінене; пор. слц. žeravie «щось «розпечене», болг. [*жера́ва*] «жар», схв. *жѐрава* «жарина», *жѐравица* «тс.», стсл. **жеравикъ** (зб.), споріднені із словом *жар*; спроба зведення до колишнього *geцeг- (Ільїнський ЗІФВ 22—23) непереконлива. — Булаховський Вибр. пр. II 272. — Див. ще **жар, жері́й.**

[**жегти́** (*жегу́*)] «палити, пекти» Ж, [*жегчи, жечи́*] «тс.» Ж, *жига́ти* «обпікати; жалити, кусати», [*жгу́чка*] (бот.) «жалка кропива, Urtica urens L.» Ж, [*жегло́*] «розпечене залізо» Ж, [*жегови́ця*] «хвороба, гарячка» Я, [*жи́гавка*] «жалка кропива», [*жига́йло*] «підбурювач» Я, *жига́лка* «вид мухи; [комаха, що жалить; жалка кропива]», *жига́ло* «залізний прут для пропалювання отворів», *жига́н,* [*жигилі́й*] «запальна людина» Я, [*жигуне́ць*] «скипидар», [*жигу́чка*] «кропива», *жи́жа* (дит.) «вогонь; гаряче», [*жи́жель*] «головешка» Л, [*жи́жка*] «кропи́ва» Л, [*жижко́*] «жвава людина» Я, [*жижку́ха*] «кропива» Л, [*жи́жло*] «жигало», [*жі́жка*] «жалка кропива» ЛЖит, [*жуга́ло*] «жигало», [*жо́га*] «згага, печія» Л, До, [*жигки́й*] «гарячий» Ж, [*жигува́тий*] «гострий на язик» Я, [*жижки́й*] «пекучий», [*же́жко*] «гаряче», [*вижига́ти*] «випалювати» Ж, *ви́жга* «золото або срібло, здобуте випалюванням; [випалене місце ЖІ]», [*зажо́га*] «підпал», [*піджо́га*] «тс.; підбурювання», [*піджо́ги*] (у виразі [*п. дава́ти*] «підливати масла в вогонь») Ме, [*поже́га*] «пожежа», [*пожо́га*] «підпал, спалення» Нед, *поже́жа, поже́жище, поже́жник, поже́жня;* — р. *жечь, жгу,* др. *жечи,* п. ст. żec, ч. žíci, ст. žéci, слц. žíhať, вл. žec, болг. *жежа́,* м. *жеже,* схв. *жѐћи,* слн. žgáti, стсл. **жещи, жегѫ**; — псл. žegǫ, *žьgǫ, *žegti <*gegti; — споріднене з лит. dègti «горіти; палити, випалювати», лтс. degt «тс.», дінд. dáhati «палить, спалює», ав. dažaiti «спалює; згоряє», брет. devi «спалювати», алб. djek «тс.», гр. τέφρα «попіл, порох», лат. favilla «розпечений попіл, сажа», сірл. daig «вогонь»; ie. *dheg^{u}h- «палити»; початкове **ж** (<g) замість **д** (d) остаточно не з'ясоване. — Шанский ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер II 38; Преобр. I 231—232; Брандт РФВ 25, 223; Младенов 165; Brückner 663—664; БЕР I 529—530; Skok III 674—675; Bern. I 182—183; Meillet MSL 14, 334—335; Brugmann Grundriss I 542; Pokorny 240—241. — Пор. **жа́гá, зга́га.**

[**жегу́н**] «джигун» Ж, [*жигу́н*] «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів [*жегти́*] та *джигу́н*[1] (див.).

[**жегу́нка**] (зоол.) «аурелія (велика медуза), Aurelia aurita» Ж; — похідне утворення від дієслова [*жегти́*] «пекти»; назва зумовлена тим, що медуза жалиться, обпікає. — Див. ще **жегти́.**

[**жежéвкати**] «цвіріньокати» (про горобців) Я; — звуконаслідувальне утворення. — Пор. **же́вжик.**

[**же́жель**] «місце, відкрите для вітру», [*жижель*] «тс.»; — можливо, пов'язане з [*жегти́*] «палити»; первісно могло означати «незатінене місце, відкрите для

сонця», потім «відкрите місце» взагалі; проте пор. п. [żegolec] «вітер не сильний, але різкий, морозний». — Див. ще **жегти́**.

жезл, [*жезло*], ст. *жезлъ* (XV ст.);— р. *жезл*, бр. *жазло́*, др. *жьзлъ*, *жезлъ*, ч. слц. žezlo, болг. *же́зъл*, м. *жезол*, схв. *жѐзло*, слн. žézlo; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **жьзлъ**, очевидно, споріднене з діслі. geisl «палка», двн. geisala «бич», гр. χαῖος «палиця пастуха», гал. gaesum «важкий металевий спис» (Трубачев Ез.-етн. изсл. 138; Преобр. I 224—225; Machek ESJČ 726); зіставлялося також з лат. virga (<*g^{u}izga) «лозина, тонка гілка» (Hirt BB 24, 258), з двн. kegil «паля; кіл» (Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Младенов 165; Skok III 679; Uhlenbeck PBrB 26, 300; Pedersen KZ 38, 420) та ін.

желати́н, *желати́на*, *желатинува́тий*; — р. болг. м. *желати́н*, бр. *жэлаці́н*, п. żelatyna, ч. вл. želatina, слц. слн. želatína, схв. *жела̀тӣна*; — запозичення з французької мови; фр. gélatine утворене від лат. gelātus «заморожений», пов'язаного з gelo «заморожую, замерзаю, застигаю», спорідненим з гот. kalds «холодний», двн. нвн. kalt «тс.», діслі. kala «мерзнути», дангл. calan «тс.».— CIC 264; Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 40; Dauzat 358; Walde—Hofm. I 585—586.

[желв] «черепаха» Ж; — р. [*жолвь*], др. *желва*, *жолва*, п. żółw, ч. слц. želva, вл. želwja, нл. žołw, болг. [*желва́*, *жо̀лва*], схв. [*же̏лька*], слн. žélva, р.-цсл. **желы, желъве** «тс.»; — псл. *žely, род. в. želъve, зн. в. želъvь;—споріднене з гр. χέλυς «тс.», можливо, також лат. helvus «янтарно-жовтий, буланий»; ie. *ghelū-. — Фасмер II 41; Brückner 666; Machek ESJČ 725; Holub—Kop. 443; Младенов Этимология 1968, 109—110; Frisk II 1086—1087. — Пор. **жо́вно**.

[желіза́к] «нарив із затверділою поверхнею» Ж, [*желізни́ця*] «пухлина залоз» Я; — пов'язане з *зало́за*; первісно могло означати хворобу шийних залоз (пор. *залозя́ка* «велика залоза»); пізніше могло відбутися зближення з [*желі́зо*] «залізо». — Див. ще **зало́за**.

[желі́зний *дощ*] «дощ із крижинками, ожеледь» Ж; — здається пов'язаним із [*желі́зо*] «залізо» (з огляду на тверді крижинки), але не виключена й можливість зв'язку з словом *о́желедь*.

[желіпа́ти[1]] «голосно кричати», [*желіпну́ти*], [*желіпало*] «крикун»; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з *зіпну́ти* «тс.». — Пор. **зіпа́ти**.

[желіпа́ти[2]] «повільно їсти», [*желіпало*] «той, хто повільно їсть»; — афективне утворення; пор. бр. [*жалапа́ць*] «пити, хлебтати».

жемері — див. **дже́мра**.

[же́моїдь] «жерун, обжера» Ж, [*жимоїдник*] «тс.»; — складне утворення, другий компонент якого пов'язаний з *і́сти*, а перший залишається неясним; (може бути зіставлений з ч. žemle «булочка», слц. žemla «тс.»). — Див. ще **і́сти**. — Пор. **жиме́на**.

же́мчуг, [*же́нчуг*, *женьчугі́*, *жемчу́жина*, *жемчу́жниця*], ст. *жемчюгъ* (XV ст.), *жемчугъ* (XVII ст.); — р. *же́мчуг*, бр. *жэ́мчуг*, др. *жемчугъ*, *женьчюгъ*; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. *ǯepčüγ, дав. в. від ǯepčü, походить від кит. čep-ču «справжні перли»; так називалася також р. Сирдар'я; безпосереднім джерелом запозичення могло бути чув. ст. *ǯinǯü, звідки походить і уг. gyöngy «перлина»; пор. уйг. jinǯü, полов. *інджі*, аз. *инчи*, тур. inci, ст. jepčü «тс.». — Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Шипова 136—137; Филин Образ. яз. 284; Добродомов ИАН СЛЯ 1966/1, 57—64; Фасмер II 46; Преобр. I 227—228; Менгес 94—100; Мелиоранский ИОРЯС 7/2, 287; Корш ИОРЯС 8/4, 41. — Пор. **дженджеру́ха**[1], **дзю́ндзя**[1].

[женєпи́н] (бот.) «яловець, Juniperus communis L.» Ж, [*женяти́н*, *женєпи́р*] «тс.» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *жня́пэн*, *жиня́пэн* походить від лат. juniperus «тс.», перша частина якого пов'язується з juncus «комиш, ситник», спорідненим з діслі. einir «яловець», а друга залишається неясною. — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 436; Walde—Hofm. I 731. — Пор. **же́реп**.

[жени́ло], *жени́ти*, *жени́х*, *женихáтися*, *женихли́вий*, *женишийна*, *женши-*

лúвий, *женúна*, *женячка* — див. **жона́**.

[**жентúця**] «сироватка з овечого молока», [*жинтúця*] «тс.», [*жентúчник*] «той, хто вживає жентицю»; — п. żętyca, żentyca «сироватка з овечого молока» ч. žinčice, слц. žinčica, ženčica, žentica «тс.»; — запозичення з румунської або молдавської мови; рум. jíntiţă, молд. *жúнтицэ* «осадок сироватки з крупинками овечого сиру» виводиться від псл. *žętica «віджата сироватка», похідного від žęti «жати, давити»; менш переконлива спроба (Brückner 664) пов'язання з ч. žíně «кінський волос» (що використовувався для цідилок). — Дзендзелівський Терит. діал. 85—86; Vrabie Romanoslavica 14, 181; Клепикова 124; Сл.и балк. языкозн. 189; Machek ESJČ 727—728; СДЕЛМ 140. — Див. ще **жáти**[2].

[**жень**] «драбина для вилізання на дерева при добуванні меду» Ж, [*жинь*] «тс.» Ж; — р. [*жень*] «тс.»; — можливо, споріднене з лит. genỹs «мотузяна драбина», geinỹs, лтс. dzenis, dzeinis «тс.», пов'язаними з лит. genėti «обрубувати», псл. žęti, žьnǫ «жати», gъnati «гнати». — Фасмер II 47; Būga RR I 494; Fraenkel 143—144. — Див. ще **гнáти, жáти**[1].

жердéля (бот.) «сорт дрібних абрикосів, Armeniaca vulgaris», [*жерделá* Я, *жéрдель* Я, *жерделíвка* Я]; — р. [*жерделá*, *жердёл*]; — запозичення з турецької мови; тур. zerdali (сорт. абрикосів) походить від перс. zardālū «золотий плід», у якому компонент zard «золотий» є етимологічним відповідником псл. *zolto, укр. *зóлото*. — Фасмер II 47; Mikl. EW 399; TEl II 188; Nachtr. I 68. — Див. ще **зóлото**. — Пор. **дзáндзар**.

[**жердь**] «дишло для повертання вітряка», *жердúна*, *жéрдка*, *жéрдя* (зб.), [*жóрдка*] (деталь воза) Я, *жердяний*, [*жердúти*] «обгороджувати жердинами» Ж; — р. *жердь*, бр. *жэ́рдка*, др. *жьрдь*, п. żerdź, ч. žerd, слц. žrd', вл. žerdź, нл. žerdka, žerź, болг. [*жéрда*], слн. žŕd, стсл. **жръдь**; — псл. *žьrdь (<*gʰrd-), пов'язане чергуванням голосних з *gord- «город»; — зіставлення з двн. gerta «прут», gart «колючка; важіль» (Преобр. I 228; Младенов 166; Uhlenbeck PBrB 19, 520) помилкове. — Шанский ЭСРЯ I 5, 285—286; Фасмер II 47; Machek ESJČ 726; Holub—Kop. 444; БЕР I 537; Gołąb LP 16, 58. — Див. ще **гóрод**.

жéреб «жеребок; [ділянка землі Я]», [*жеребéн*] «жеребок» Ж, [*жеребíй*] «ділянка землі» Ж, *жеребóк*, *жеребкóм* Ж, *жеребкува́ння*, [*жребува́ти*]; — р. [*жéребий*] «жеребок; кусок (металу і под.)», *жрéбий*, [*жéребі*], бр. *жэ́рабя*, др. *жеребии*, *жеребей*, п. źreb, źrzeb (іст.) «ділянка грунту, маєток», ч. заст. hřebí «жеребок» (первісно «відрізана тріска»), слц. слн. žréb, болг. *жрéбий*, м *ждреб*, схв. *ждрéб*, стсл. **жрѣбъ, жрѣбии**; — псл. *žerbьjь (<*gerb-); — споріднене з прус. gīrbin «число», двн kërfan «робити насічку, зазублювати», нвн kerben «тс.», дфриз. kërva, дангл. ceorfan, англ. carve «різати, ділити, розтинати», гр. γράφω «пишу», дряпаю, розтинаю»; ie. *gerbh- «дряпати, насікати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 47—48; Преобр. I 229; Горяев 111; Machek ESJČ 187; БЕР I 554; Skok III 673; Топоров II 217—219, 242; Kluge—Mitzka 364; Pokorny 392. — Пор. **грáфіка**.

жеребéць, [*жéреб*], *жереб'я́*, [*жеребчáтко* Я, *жеребúло* Я], *жереб'я́чий*, *жерéбна*, [*жерíбна*], *жеребúтися*, [*жеребцюва́ти*]; — р. *жеребéц*, бр. *жарабéц*, др. *жеребь*, *жеребьць*, п. źrebiec, ч. hřebec, hříbě, слц. žrebec, вл. нл. žrěbc, полаб. zribą, болг. *жребéц*, м. *ждребец*, схв. *ждрéбац*, слн. žrébec, стсл. **жрѣбьць**; — псл. *žerb- <*gerb-; — споріднене з дінд. gárbhaḥ «материна утроба; зародок», ав. garəva, сперс. gawr «тс.», гр. βρέφος «дитина, немовля; зародок»; ie. *gʷerbh-, *gʷelbh-/*gʷolbh- «матка; звіреня». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 48; Преобр. I 228—229; Holub—Kop. 134—135; БЕР I 554; Skok III 673; Хэмп Этимология 1981, 37; Журавлев там же 41; Frisk I 266; Chantraine 195.

[**жеребíнка**] «черепашка» Ж; — пов'язане з *жéреб* (<*gerb- «нарізувати, дряпати») з огляду на гострі краї черепашок. — Див. ще **жéреб**.

[**жеребíнь**] «розвора, шворінь» Ж; — очевидно, пов'язане з *жéреб*, яке зводиться до псл. *gerb- (ie. *gerbh- «дряпати, насікати»). — Див. ще **жéреб**.

жере́ло́, *жерели́нець*, *жерела́тий*, *жерел'я́нка*, *жерел'я́стий*, *жерло́*, *жерли́стий* — див. **джере́ло́**.

[**жерелу́ха**] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, Lepidium sativum L.», [*жерлуха*] «тс.»; — результат видозміни форми *жеру́ха* «тс.», очевидно, зближеної з словом [*жере́ло́*] «джерело». — Див. ще **жеру́ха́**.

[**жеренкоті́ти**] «звучати, лунати» Ж, [*жеренча́ти*] «тс.» Ж; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *дзеленькоті́ти*, *деренча́ти*.

же́реп (бот.) «гірська сосна, Pinus mughus Scop.; [яловець, Juniperus L.]», [*же́реб*, *журапи́на*, *журапни́к*] «тс.» Ж, [*жере́пни́к*] «жереповий ліс» Г, Ж; — запозичення з румунської мови; рум. jiгeápăn «яловець», jneápăn, jineápăn «тс.» походить від лат. jūniperus «тс.». — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180. — Див. ще **женепи́н**.

жере́тія́, *жеретій* — див. **же́рти**.

же́рех[1] (іхт.) «білизна, Aspius гарах»; — р. *же́рех*, бр. *жэ́рах*; — загальноприйнятої етимології не має; пов'язується з *жерти*, що підтверджується зажерливістю цієї риби (Преобр. I 229; Горяев Доп. 2, 12; Leder 66); з другого боку, вважається спорідненим з шв. gärs «йорж», норв. gjørs «тс.», можливо, також з дінд. jhasáḥ < *jharsáḥ «велика рибина» (Фасмер II 49; Lidén PBrB 15, 508; Torbiörnsson LM I 35, II 108); виводиться також (Герд Белар. лексікал. і этым. 37—38) від тат. *жерех* «тс.», яке, проте, саме може бути запозиченим з російської мови.

же́рех[2] — див. **ше́рех**[2].

[**жері́й**] «синє полум'я» Я, [*жеря́вий*] «палючий»; — очевидно, залишки давньої основи з кореневим е, відповідні до ч. слц. žeravý «розпечений, палючий», слц. žeravina «щось розпечене», болг. [*жера́ва*] «жар», схв. *жѐрава* «жарина», *жѐравица* «тс.», стсл. **жеравик** (зб.); — псл. žer- (<*ger-), пов'язане чергуванням голосних з gorěti «горіти», žarъ (<*gērъ) «жар». — Варбот ВЯ 1967/4, 70, 71. — Див. ще **горі́ти**. — Пор. **жар**, **же́врі́ти**.

жеркоті́ти — див. **дже́ркати**.

[**жерлига**] «велика вудка»; — р. *жерли́ца* «вудка на щуку», [*жерли́ка*]; — не зовсім ясне; пов'язується з *жерло́* «джерело; горло». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129; Шанский ЭСРЯ I 5, 286; Фасмер II 49; Преобр. I 229.

жерло́ «дуло гармати; вузький і глибокий отвір; [джерело]», [*жо́рло*] «русло річки» Ж, [*жерли́стий*] «джерелистий»; — р. *жерло́*, бр. *жэ́рла*, вл. žórło «джерело», схв. *ждр̀ло* «глотка, паща; ущелина», цсл. **жрѣло**, **ждрьло**; — псл. *žьrdlo < *gьrdlo, пов'язане чергуванням голосних з *žerdlo (<*gerdlo) «джерело», *gьrdlo «горло». — Шанский ЭСРЯ I 5, 286—287; Варбот ВЯ 1967/4, 70—71; Фасмер II 49; Преобр. I 229—230. — Див. ще **го́рло**, **джере́ло́**.

[**жерля́нка**] «вид невеликої риби»; — похідне утворення від [*жерло́*] «джерело» (див.).

[**жерни́ця**] «стерня»; — очевидно, результат дисиміляції **нн** > **рн** в незафіксованій формі **женни́ця* «тс.», похідній від *жа́ти*, *жну* (пор. р. *жнивьё* «тс.»). — Див. ще **жа́ти**[1].

жерсть, *жерсти́на*, *жерстя́ник*, *жерстя́нка*, *жерстяни́й*, [*жерсти́ти*], ст. *жерстяный* (XVIII ст.); — р. *жесть*; — запозичено з тюркських мов або з монгольської мови через посередництво російської; пор. узб. *жез* «жовта мідь», кирг. *жез* «мідь, латунь», чаг. алт. телеут. čas «жерсть; бронза», тур. jäs, jis «мідь, латунь», монг. ǯes «тс.»; -р- в українській мові з'явилося, очевидно, під впливом слова *шерсть*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 51; Преобр. I 231; Шипова 137; Räsänen Versuch 199.

же́ртва, *же́ртвуватель*, [*жертівни́к*], *же́ртво́вник*, [*жертве́нник* Ж, *же́ртівня* Г, Ж], *же́ртво́вний*, *же́ртвувати*, *пожже́ртва*; — р. болг. *же́ртва*, др. *жьртва*, п. żertwa, żartwa, ч. слц. žertva (з рос.), вл. žertwa, м. *жртва*, *жертва*, схв. *жр̀тва*, слн. žŕtev; — очевидно, запозичення з церковнослов'янської мови; стсл. **жрътва**, пов'язане з **жьрѫ** «приношу жертву», **жьрьць** «жрець», зводиться до псл. *žьrtva, спорідненого з лит. girti «хвалити, вихваляти», прус. girtwei «тс.», лат. grātus «приємний, привабливий, гідний подяки, вдячний», ав. gar- «хвала, хвальна пісня; нагорода»,

дінд. gṛṇā́ti «кличе; оспівує»; пов'язується також (Варбот ВЯ 1967/4, 70) з основою *ger-/gьr-/gor- «горіти, палити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Преобр. I 230; Trautmann 88—89. — Пор. **жрець.**

же́рти, [*жере́ти* Ж, *жра́ти* Ж], [*жере́тій*] «обжера», [*жере́тія*] «тс.; змія, що лазить по деревах», *жеру́н*, [*жирли́вість*] Ж, *жеру́щий*, [*жеру́чий* Ж, *жру́чий* Ж, *жарли́вий* Ж], [*жирови́тий*], *жерцем*, *заже́рливий*, [*не́жар*] «торішня трава на корені; неїстівна трава», [*не́жер, не́жир*] «тс.», *ненаже́ра*, [*нена́жир*], *ненаже́рливий*, *нена́же́рний*, *нена́жирний*, *обже́ра*, [*обжи́ра*], *обже́рство*, [*обжи́рець*] Бі, [*обжи́рство*], *обже́рливий*, [*обжи́рли́вий*] Г, Ж, *обже́рний*, [*обжи́рний*] Ж, *на́жера*, [*пажерак* ВеЛ, *пажерач* ВеЛ, *пажери́стий* Нед], *на́жерливий*, [*на́же́рний*], *пожира́ти*, *пожира́ч*, [*пожорли́вець*] Нед, [*пожи́рний*] Нед, [*прожа́ра*] «ненажера» Нед, *проже́ра*, *про́жир*, *про́жра* «тс.», *проже́рливий;* — р. *жрать*, бр. *жэ́рці*, др. *жьрание*, п. żreć, ч. žráti, ст. žříeti, слц. žrať, вл. žrać, žrjeć «пити (про тварин); пиячити», нл. žraś, žrěś «тс.», схв. *ждѐрати*, слн. žréti, стсл. **жрѣти;** — псл. *žerti, *žьrati; — споріднене з лит. gérti «пити; вбирати; пиячити», лтс. dzerˉt «пити; пиячити», двн. querdar «принада, приманка», лат. voro «пожираю, проковтую», гр. βορά́ «їжа, корм», βορός «ненажерливий», βιβρώσκω «їм, поїдаю, пожираю», дінд. girā́ti, gṛṇā́ti «ковтає, поглинає, пожирає», garā́ḥ «напій, питво», ав. gar- «проковтувати», вірм. ker «корм»; ie. *gᵘer- «ковтати, глитати». — Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 62; Преобр. I 236; Brückner 666—667; Holub—Kop. 447; Machek ESJČ 730; Trautmann 89; Kluge—Mitzka 387; Pokorny 474—475.

жеру́ха́ (бот.) «Cardamine L. СУМ, Г; [хрінниця, Lepidium sativum L.; грицики, Capsella bursa pastoris; красоля велика, Tropaeolum majus L. Ж»], [*жеря́вка*] «красоля велика» Ж; — р. *жеру́ха* «настурція, Nasturtium R. Br.; [хрінниця]», бр. [*жаруха*] «Cardamine», п. żerucha «хрінниця; (ст.) настурція», rzeżucha «хрінниця», ч. řeřicha «Cardamine; Lepidium», [řeřucha] «Lepidium», [žeřucha] «тс.», слц. žerucha «Lepidium», žerušnica «Cardamine»; — похідне утворення від кореня *жер-* (<žer-<*ger-) у значенні «роз'їдати» або «пекти, бути пекучим, гірким»; назва зумовлена смаковими якостями рослин або їх насіння. — Меркулова 82—83; Этимология 1964, 74—75; Варбот ВЯ 1967/4, 71; Machek Jm. rostl. 60, 67. — Див. ще **гі́ркий, горі́ти, же́рти.** — Пор **жерю́шник.**

[жерю́шник] (бот.) «гіркуша, Picris cardaminis» Ж; — р. *жеру́шник* «Roripa Scop.», бр. *жару́шнік* «тс.»; — похідне утворення від *жер-* (<žer-<*ger-), пов'язаного з *гор-* «горіти; бути пекучим, гірким»; назва зумовлена гірким смаком кореня гіркуші; пор. п. gorycz «гіркуша», ч. hořyč «тс.». — Меркулова Этимология 1964, 74—75; Machek Jm. rostl. 234. — Див. ще **гі́ркий, горі́ти.** — Пор. **жеру́ха́.**

жест, *жестикуля́ція, жестикуляці́йний, жестикулюва́ти;* — р. болг. *жест*, бр. *жэст*, п. gest, ч. слц. gesto, вл. gesta, м. *гест*, схв. *гѐст*, слн. gésta; — запозичення з французької мови; фр. geste походить як запозичення від лат. gestus «положення, поза; рух тіла», пов'язаного з gero «несу; маю; виконую», етимологічно ізольованим. — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 50; Hüttl-Worth 17; Dauzat 361; Walde—Hofm. I 595—596.

[жестки́й] «хрипкий, хрипливий» Ж; — р. *жёсткий* «жорсткий», *жесто́кий* «жорстокий», др. *жестокъ, жестъкъ* «твердий, міцний, сильний», болг. *жесто́к* «жорстокий», м. *жесток*, схв. *жѐсток* «різкий, сильний, міцний», стсл. **жестъ, жестокъ** «твердий, жорсткий; жорстокий»; — псл. žestъ, žestъkъ, žestokъ; — можливо, споріднене з двн. kes «твердий грунт», діcл. kǫs «купа (каміння)», дірл. gall (<*gasla) «камінь» (Шанский ЭСРЯ I 5, 288; Фасмер II 50, 51; Преобр. I 231; Torp 42); виводиться також (Skok III 677) від псл. žeg- «палити»; зіставляється (Топоров II 179—180) з лтс. dzēsnis «чорний лелека; чапля» (за ознакою твердості дзьоба). — Пор. **жорсткий.**

жето́н; — р. болг. м. схв. *жето́н*, бр. *жэто́н*, п. żeton, ч. žeton, jeton, слц. jeton, žetón; — запозичення з фран-

цузької мови; фр. jeton пов'язане з jeter «кидати», що походить від нар.-лат. jectare «кидати», лат. jacto, jactāre «тс.», ітератива від jacio «кидаю», спорідненого з гр. ἵημι «зрушую, кидаю»; ie. *diə̯k- «кидати». — CIC 265; Dauzat 419; Gamillscheg 547; Walde—Hofm. I 666—667.

жехува́ти — див. **жак**[3].

же́кнути — див. **жаха́ти**.

[**жи́бець**] (бот.) «зубниця бульбиста, Dentaria bulbifera L.» Г, Mak; — р. [*жибе́ц*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; зіставлялося з укр. [*жибрі́й*] «жабрій, Galeopsis L.», р. [*жибрий*] «серпій, Serratula L.», слн. žîbrc «китятки, Polygala chamaebuxus» (Фасмер II 51), а також з р. [*жбечо́к*] «ликова мотузка», лат. gibber «горб», gibbus «тс.» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 125).

жибрі́й — див. **жабрі́й**.

жив[1], *живе́ць*, *живи́й*, *живи́ти* і т. д. — див. **жи́ти**.

жив[2] (вигук, що передає цвіріньканння горобця), *жив-жив* «тс.», [*живку́н*] «горобець» Л, [*живу́н*, *жи́вчик*] «тс.» Л; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з [*жи́вкать*] і зближене з давньою формою *живъ* «живий». — Див. ще **жи́вкать**.

жи́вжик, *живжикува́ти* — див. **же́вжик**.

[**живи́ла**] «жила» Я; — результат контамінації слів *жи́ла́* і *живи́й*, *живи́ти*. — Див. ще **жи́ла́**, **жи́ти**.

живи́ця «соснова смола», *живи́чний*, [*живичува́тий*]; — р. *живи́ца*, бр. *жывіца*, п. żywica, ч. živice, слц. živica, вл. živica, нл. žywica; — псл. živica; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з вірм. kiv «деревна смола» і далі, разом з р. [*жвак*] «смола модрини», з псл. žьvati «жувати» (Фасмер II 37, 51; Lidén Mél. Mikkola 119—120) або виводиться від ie. *gᵘei- «зціляти» (Plevačová Sborník FFBrU 13, 25—33). — Шанский ЭСРЯ I 5, 289; Фасмер—Трубачев II 51.

живі́ль — див. **жаве́ль**.

живі́т — див. **жи́ти**.

[**живки́й**] «гіркий» Ж; — походить, мабуть, від **жилкий* < *жалкий* «який жалить». — Див. ще **жа́ло́**. — Пор. **прижа́літи**.

жи́вокі́ст (бот.) «Symphytum L.», [*живо́кість*] «тс.; конюшина блідо-жовта, Trifolium ochroleucum Huds.», [*живоко́стник*] «фіалка дивовижна, Viola mirabilis L.» Ж, [*жи́вокость*] «Symphytum»; — р. *жи́вокость* «дельфіній, Delphinium L.; живокіст та ін.», бр. *жывако́ст*, п. żywokost «тс.»; — складне утворення з основ дієслова *живи́ти* та іменника *кість*; назва зумовлена сприятливим впливом рослини на зрощення кісток; пор. ч. kostival «живокіст». — Machek Jm. rostl. 191. — Див. ще **жи́ти, кість**.

живоси́лом «силоміць»; — бр. *жывасі́лам* «тс.»; — виникло на підставі слів *живи́й* та *си́ла*; характер семантичного зв'язку між складовими частинами слова неясний. — Див. ще **жи́ти, си́ла**.

[**живу́чка**] (бот.) «горлянка, Ajuga laxmannii» Я; — р. *живу́чка*, бр. [*жывучка*] «горлянка повзуча, Ajuga reptans L.»; — похідне утворення від *живу́чий*; мотивація назви неясна. — Див. ще **жи́ти**.

жи́га «старовинний англійський народний танець»; — р. болг. *жи́га*; — запозичення з французької мови; фр. gigue походить від англ. jig «тс.», яке, в свою чергу, зводиться до фр. ст. gigue «скрипка; скрипаль» або giguer «танцювати». — CIC 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 291—292; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478.

[**жига́ль**] «суха жила; жилка в капустяному листкові»; — неясне.

жигили́й — див. **жегти́**.

жигу́н — див. **жегу́н**.

жид (заст.), *жиденя́*, *жидівка*, *жидівство*, *жидівча́*, *жидови́н*, [*жидови́ця*] Я, *жидя́*, *жидові́ти*, *жидува́ти*, *зажидові́лий*, *зжидові́ти* Ж, ст. *жидъ*, *жыдъ* (XIV ст.); — р. болг. *жид*, бр. *жыд*, др. *жидъ*, *жидинъ*, *жидовинъ*, п. Żyd, ч. слц. вл. слн. Žid, нл. žyd, схв. *Жи̏дов*, стсл. **жидъ, жидинъ, жидовинъ**; — запозичено в дописемний період з італійської мови; іт. giudeo «єврей» походить від лат. Jūdaeus «іудей, єврей», яке зводиться до гебр. i͡hūdī «іудей», утвореного від особового імені гебр. I͡hūdā «Іуда» (загальне значення «слав-

лений, хвалений»); давнє *žū-* (<*giu-*) в слов'янських мовах закономірно перейшло в *žy-*. — Фасмер II 53; Преобр. I 232; Machek ESJČ 727; Stieber RSl 26/1, 33—34; Gesenius 322.

[**жи́дел**] «міра рідини в Галичині», [*жи́дель*] «тс.» Шелудько; — запозичення з польської мови; п. ст. *żydel*, як і ч. ст. *židel*, походить від свн. *sīdel* «кухоль». — Шелудько 31.

[**жи́дик**] «чорний жук» Ме, [*жидо́чок*] «тарган» Мо; — похідні утворення від *жид*, аналогічні до назв комах *моска́лик*, *пруса́к* і под. — Див. ще **жид.**

[**жидівни́к**] (бот.) «тамарикс, Tamarix gallica» Я; — р. [*жидо́вник, жидови́нник*] «тс.», ч. *židovinnik* «мірикарія, Myricaria Desv.», *židoviník* «тс.» (з рос.); — похідне утворення від *жид*; назва пов'язана з тим, що висохлий солодкий сік тамариксу сінайські ченці продавали як біблійну манну. — Machek Jm. rostl. 70—71. — Див. ще **жид.**

жи́жа — див. **жегти́.**

[**жижаки́**] «дрижаки»; — очевидно, утворилося на основі виразу *жижки дрижать*.

[**жи́жда**] «мотуз, на який збирається крило рибальської сітки» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з [*жи́чка*] «червона вовняна нитка», болг. *жи́ца* «нитка, дріт», схв. *жи̏ца* «тс.»; пор. також р. [*жижолка*] «вірьовка».

жи́жки́ «задня сторона коліна», [*жижа́лки*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *ги́жкий* «ніжки в холодці», *ги́шель* «гомілка» (див.).

[**жижу́ха**] (бот.) «хрінниця посівна, крес-салат, Lepidium sativum L.»; — запозичення з польської мови; п. [*rzeżucha*] «тс.» є однією з діалектних видозмін назви *żerucha* «тс.», яка відповідає укр. *жеру́ха* (див.).

[**жизви́й**] «жвавий, бадьорий» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. *rzeźwy* «тс.» є прямим відповідником укр. [*рі́звий*] (див.).

жи́ла́ СУМ, Л, [*жи́лавець*] «вид печива Ж; твердий хліб Я», [*жи́лавник*] «вид печива Ж; прісний корж Ме», *жи́лка* «нитка з сухожилля; фібра», [*жиловни́к*] «пульс» Я, *жилкува́ння* (біол.) [*жилу́н*] Я, [*жи́ляни́к*] «корж» Г, Ж, [*жи́льник*] «дріт, линва, кабель», [*жи́льниця*] «судинна оболонка» Ж, *жи́лавий*, [*жили́стий* Ж, *жилки́й* Ж], *жилкува́тий*, *жи́лува́тий* СУМ, Ж, [*жи́лявий*, *жи́ляний* Ж], *жиля́стий*, *жи́льний*, *жи́лавіти*, [*жилува́ти*] «витягати жили з м'яса Ж; зв'язувати задні ноги (вівцям, козам) Ж; туго перев'язувати (корові) ногу (щоб не гедзкалась) Ме», *ві́джи́лок* «відгалуження рудоносної жили», [*нажи́лювати*] «примушувати надмірно працювати», *пі́джилки*, [*пожилкува́ти*] Нед, [*прижилува́ти*] «приметати», *про́жи́лок;* — р. др. болг. м. *жи́ла*, бр. *жы́ла*, п. *żyła*, ч. слн. *žíla*, слц. *žila*, вл. нл. *žyła*, схв. *жи̏ла*, стсл. **жила**; — псл. **žila* < **gīla* (**gīsla*); — споріднене з р. [*жи́ца*] «кольорова вовняна пряжа», болг. *жи́ца* «нитка, дріт», схв. *жи̏ца* «тс.», лит. *gýsla* «жила», *gijà* «нитка», лтс. *dzîsla* «жила», прус. *gisla* «тс.», лат. *fīlum* «нитка», ав. *jyā* «тятива, сухожилок», дінд. *j(i)yā́* «тс.», гр. *βιός* «лук», вірм. *jil* «нерв»; іє. **gᵘheiə-*, **gᵘhī-* «жила; зв'язка»; зв'язок з двн. *keisala* «батіг, канчук», нвн. *Geißel* «тс.», діcл. *kvisl* «гілка, розгалуження» (Machek ESJČ 727; Mikkola BB 22, 245—246) непевний; можлива давня спорідненість із *жи́ти*. — Шанский ЭСРЯ I 5, 292; Фасмер II 54—55; Преобр. I 232; Горяев 111; Brückner 669; Holub—Kop. 445; БЕР I 545; Skok III 680; Fraenkel 150; Walde—Hofm. I 497—498; Frisk I 237; Specht 95; Pokorny 489.

[**жила́тка**] (бот.) «лисичка звичайна, Cantharellus cibarius» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*желту́шка*] «тс.» або [*жилова́тик*] «білий гриб з довгим коренем».

жиле́т, *жиле́тка*, *жиле́тник;* — р. м. *жиле́т*, болг. *жиле́тка;* — запозичення з французької мови; фр. *gilet*, можливо, через посередництво ісп. *jileco* і ар. *jaleco* «плащ, куртка» зводиться до тур. *yelek* «жилет»; зведення французької назви до власного імені блазня Gille (Шанский ЭСРЯ I 5, 292) помилкове. — Москаленко УІЛ 56; Фасмер II 55; Добродомов РЯШ 1968/3, 90; РЧДБЕ 257; Dauzat 362; Gamillscheg 478—479.

[**жилля́р**] «селянин, що не має землі», [*жилля́рити*] «мешкати в чужій хаті»; — очевидно, запозичення з словацької мови, зближене з [*жилля́*] «заселене місце»; слц. želiar «наймит», як і схв. [željar] «безземельний селянин-орендар», слн. želár «безземельний селянин», [željer] «той, хто живе в чужій хаті», виводиться від нвн. Söldner ([Söllner]) «тс.», утвореного з свн. solt (нвн. Sold) «винагорода за службу», що походить від фр. ст. solt, паралельного іт. soldo «тс.». — Machek ESJČS 593; Kniezsa 974—975; Bárczi 346; Kluge—Mitzka 714. — Див. ще **жо́вні́р, солда́т.**

[**жи́льне**] «удосталь; сильно» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни форми [*си́льне*] «дуже» під впливом *жи́лавий*.

жи́льник — див. **жи́ла́.**

[**жимéна**] «пара булок, що призначаються для кумів» Ж; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. żemła «булка», [żemełka] «тс.» (зменш.), як і ч. žemle, слц. žeml'a «тс.», походить від н. Semmel «тс.», запозиченого з латинської мови; лат. simila «пшеничне борошно вищого сорту» разом з гр. σεμίδαλις «тс.» запозичено з якоїсь східної мови (пор. ак. samīdu «дрібне борошно», груз. samindali «пшениця»). — Brückner 664; Kluge—Mitzka 703; Walde—Hofm. II 538. — Пор. **же́моїдь.**

[**жи́мок**] (бот.) «глевчак, Malaxis monophyllos» Ж; — похідне утворення від *-жима́ти (жа́ти)*; назва зумовлена м'якістю рослини (пор. р. *мя́ко́тница*, бр. *мя́катніца*, ч. měkčilka, měkkyně, слц. mäkkuša «тс.» як кальки лат. malaxis «тс.», що походить від гр. μαλακός «м'який»). — Machek Jm. rostl. 300. — Див. ще **жа́ти**[2].

жи́молость (бот.) «деревник, Lonicera L.», [*жи́молодь*] «бирючина, Ligustrum vulgare L.» Я; — р. *жи́молость* «Lonicera», [*жимоли́ста, жи́ломость, жилому́дина, жи́ломус*], бр. [*жымало́сць, жы́ламаць, жыламосць, жаламу́сьцік*], п. [zimołza], ч. слц. zimolez «тс.»; — остаточно не з'ясоване; зводилось до **зимолист*, як назва рослини, що не скидає взимку листя (Преобр. I 233; Machek Jm. rostl. 223); при цьому порівнювалося з схв. *зѝмозелēн* «барвінок», ч. слц. zimolez < *zimozel < zimozelen; відносилось до одного кореня з *жи́ла́* (Погодин Следы 277); останнім часом розглядається як складне слово, перша частина якого *ži- зводиться до ie. *ghi- *gheid- «коза», а друга — *-molzti може бути зведена до слов'янського *mь̥lzǫ «дою» (Трубачев ВЯ 1959/1, 22; Фасмер—Трубачев II 55—56; Trubačev ZfSl 3/5, 680).

жинзі́вер — див. **дзіндзі́вер.**

жинька́шливий — див. **джи́нька́шливий.**

[**жи́павий**] «бадьорий, сильний, мускулястий Ж; жвавий, швидкий Ме»; — очевидно, результат контамінації слів *жи́лавий* (<*жи́ла́*) та [*шу́павий*] «жвавий» (див.).

жир[1] «сало; корм; буковий горіх; жолудь», [*жирва́к*] «жировий наріст на тілі» Я, [*жирки́*] «черви» ВеНЗн, *жирови́к* (мін., мед.), [*жиро́вина*] «зеленава рідина під час блювоти» Ж, [*жиро́вись-ко*] «місце годівлі» Ж, [*жиро́вище*] «тс.» Ж, [*жи́рови́ця*] «муха, що надягається на вудку для принади», *жиро́вка* (техн., мисл.), *жи́рний, жирнува́тий, жирню́чий, жирови́тий, жирі́ти*, [*жиркува́ти*] «пастися» (про качок і гусей), *жирува́ти* «розкошувати; добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин), [*зажирува́тися*] «добре підхарчуватися», *знежи́рити, ожирі́ння, ожирі́лий, обезжи́рити, прожи́рити, розжирі́лий;* — р. *жир*, бр. *жыр* «годівля», др. *жиръ* «пасовисько; багатство», п. żyr «корм, їжа», żer, ч. слц. žír «тс.», болг. *жир* «сало; жолудь», м. *жир* «жолудь», схв. *жи̑р* «тс.», слн. žir «букові горіхи, жолуді для годівлі свиней; родючість», стсл. **жиръ** «пасовисько; багатство»; — псл. žirъ; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з псл. žiti «жити», як rigъ з piti (Mikl. EW 411; Brückner 669; БЕР I 547; Mühl.—Endz. I 557), або з псл. žьrati, žerti «жерти» (Holub—Kop. 445; Jakobson Word 8, 388); припускався також зв'язок з вірм. gēr «жирний», гр. χοῖρος «порося» (Lidén Mélanges Mikkola 118) або з гр. χιλός «зелений корм» (Machek Исследв. Дечев 54—55). — Фасмер—Трубачев II 56.

жир[2] «трефа», *жирі́вка* «тс.», *жиро́вий;* — р. [*жир*] (жаргонна назва карт, що не мають значення при їх лічбі); — пов'язане з *жир*[1] «жолудь, буковий горіх»; набуло значення назви масті карт через те, що на картах цієї масті малювали жолуді. — Див. ще **жир**[1].

жира́фа, *жира́ф*, *жира́ф'ячий;* — р. *жира́ф*, *жира́фа*, бр. *жыра́фа*, п. żyrafa, ч. слц. вл. žirafa, болг. м. схв. *жира́фа*, слн. žiráfa; — запозичення з італійської або французької мови; фр. girafe походить від іт. giraffa, яке зводиться до ар. zurāfa «жирафа». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 293; Фасмер II 56; Dauzat 363; Gamillscheg 479.

жи́рий — див. **жа́рий.**

[**жирки́й**] «вправний, бравий» Ж; — очевидно, пов'язане з *жир*[1] «сало; корм» (див.).

жирли́вість — див. **же́рти.**

жировли́на — див. **журавли́на.**

жирува́ти «пустувати, жартувати», *жиру́н*, *жиру́ха;* — р. *жирова́ть;* — результат перенесення значення з *жирува́ти* «добувати їжу, пустуючи та гуляючи» (про тварин). — Див. ще **жир**[1].

жирува́тий — див. **жара́вий.**

[**жиру́шка**] «частина ручного млинка»; — очевидно, пов'язане з *жо́рно* (див.).

[**жистя́к**] (бот.) «туя, Thuja L.» Ж; — очевидно, калька н. Lebensbaum «тс.», букв. «дерево життя»; утворено від [*жисть*] «життя». — Див. ще **жи́ти.**

[**жите́ць**] (бот.) «стоколос, Bromus mollis L.», [*житвенна трава*] «тс.» Mak; — похідне утворення від *жи́то*; назва зумовлена, очевидно, схожістю цього бур'яну з житом (пор. схв. *двсīк* «стоколос»). — Див. ще **жи́то.**

жи́ти, *жива́ти*, *живи́ти* «оживляти; давати живлення; [тимчасово зшивати Мо]», *живі́шати*, *животі́ти*, [*живочи́ти*] «животіти» Ж, [*живти́*] «жити», *живцюва́ти* (садівн.), [*жи́жкати*] «жити, існувати», [*житкува́ти*] «живитися, харчуватися» Ж, [*живете́нь*] «підгрунтя», [*живе́ц*] «джерело» Л, *живе́ць*, [*живи́ло*] «засіб для оживлення», *живи́льник*, *живи́на́* «жива істота», [*живи́тель*], *жи́вість*, *живі́т*, [*живіття́*] «життя», *жи́влення*, [*живли́на*] «тварина» Ж, [*живло́*] «усе живе», [*живне́ча*] (зб.) «тварини» Ж, [*живни́ка*] «бальзам» Ж, *жи́вність*, [*живня́к*] «щетина з живих свиней», [*живо́ти́*] «майно» Ж, Я, *животи́на* «тварина; [живіт]», [*животи́нник*] «скупник худоби на забій», [*животи́нство*] (зб.) «тварини» Ж, [*животи́ння*] «нутрощі», [*животни́к*] (якась лікарська рослина) Я, [*живо́тність*] «життєвість» Ж, [*живо́ття́*] «життя», *жи́вчик*, [*жизнь*] «життя» Ж, [*жи́зність*] «життя; родючість», [*жи́зня*] «життя» Л, [*жизнь, жизь* Ж, *жилба́*] «тс.», *жиле́ць*, [*жи́ли́ще*] «місце проживання» Г, Ж, [*жилля́*] «заселене місце», [*жило́*] «житло» Я, [*житво́*] «тс.», [*жисть*] «життя» Ж, [*жи́телець*] «квартирант» Я, *жи́тель*, *жите́ць* «мешканець», [*жи́тище*] «житло» Я, *житіє́*, [*жи́тка*] «життя Л; спосіб життя», [*житле́ць*] «житель, мешканець» Пі, [*жи́тлик*] «хатинка» Я, [*жи́тлище*] «житло» Я, *житло́*, [*житов'я́*] «життя; житло», *житу́ха* «життя», *життя́*, [*жівє́ц*] «джерело» Л, [*жив*] Я, *живи́й*, *живи́льний*, [*живки́й*] «жвавий», *живлю́чий*, *живлю́щий*, [*жи́вни́й*], [*животи́тий*] Ж, *живу́чий*, *живу́щий*, [*жизний*] «життєвий; родючий», [*жизняни́й*], *жили́й*, [*живлови́й*] «придатний до мешкання» Я, *жите́йський*, [*жите́чний*], *життє́вий*, *життьови́й*, [*жи́влово*] «жвавo» Я, *живцє́м*, [*жи́вци*] «живцем» Ж, *живи́ти*, *безжи́вний*, [*вжи́ток*] «користь» Ж, [*вжи́тки*] «достатки» Ж, [*вжи́лий*] «пристаркуватий» Ж, [*вжи́тний*] «розкішний» Ж, *вижива́ти* «залишатися живим; витісняти», *ви́живичити* «зловити рибу сачком, підтягнувши її до човна чи берега», [*вижи́вне*] «гроші на харчі» Ж, *відживи́ти*, [*відживі́ти*] «ожити», [*віджи́вний*] «поживний» Ж, *віджи́лий*, *віджи́тий*, [*доживо́тє*] «довічна пенсія» Ж, [*доживо́тний*] «довічний» Ж, [*дожи́тки*] «переживання» Ж, *дожиття́*, *зжива́ти* «позбуватися», *заживáти* «гоїтися; споживати», [*за́жив*] «харчування Г; гоїння Ж», [*зажи́вок*] «зародок; харчування; зароблене майно; виворіт шкіри тварини», [*зажи́вний*] «товстий, угодований; поживний», [*зажи́лий*] «огрядний, товстий» Ж, [*зажи́тий*] «заможний», *зажитте́вий*, *зажиттьови́й*, *за́живо*, *зажи́ток* «достаток», [*знежи́тися*] «знепритомніти», *наживáтися*, *наживля́ти* «насаджувати наживу; [пришивати]», [*на́жи́в*] «наживо-

ка», *нажи́ва* «тс.; зиск», *нажи́вка, наживни́й, нажитни́й* «придбаний; наживний», [*неужи́ток*] «непридатна для обробітку земля» Ж, *невжи́вчивий, невжи́точний*, [*неужи́тний*] «некорисний» Ж, *оживáти, оживля́ти, ожи́вчий, ожи́лий, обживáти, обжи́тий, переживáти* «перебувати, жити довше; відчувати», *переживáння*, [*пережите́*] Ж, *пере́жи́ток, пережи́тковий, пережи́точний, підживáти* «гоїтися; здобувати; прибувати», *піджи́ва, піджи́влювач*, [*піджи́лий*] «старечий» Нед, *поживáти* «їсти», *пожи́ва, поживлі́ння* «їжа», *пожи́вок* «тс.», *пожиле́ць, пожили́ця, пожи́тки, пожи́ток* «користь», *пожи́ття* «співжиття; прожиття», *пожи́вний*, [*пожи́тний*] «поживний» Нед, *пожи́точний* «корисний», *приживáлка, прижи́ваність, прижи́лий, прижи́тий, прижитте́вий, прижиттьови́й, прожива́тися* «бідніти», *прожи́ток, прожи́ття, прожи́тий, прожитко́вий, розживáтися, розжи́ва*, [*розжитво́*] «гарне життя», *розжи́ток, споживáти, спожи́ва, споживáч, спожи́вок, спожи́ток, спожи́ття, спожи́вний, спожи́вчий*, [*спрожи́ток*], *уживáти, ужиткувáти*, [*ужи́вок*] «користь», *ужи́тки* «достатки», *ужи́ток, ужи́ття*, [*уживáльний*], *ужи́ваний, ужи́вчивий* КІМ, [*ужитко́вий*] «придатний до вживання», [*ужи́тний*] «тс.», [*ужи́точний*] «корисний»; — р. *жить*, бр. *жыць*, др. *жити*, п. żyć, ч. žíti, слц. žit', вл. žić «лікувати; жити», żiwić so «жити», нл. žyś «лікувати, видужувати», żywiś se «жити», болг. *живе́я*, м. *живее*, схв. *жи́вети*, слн. živéti, стсл. **жити**; — псл. žiti, živ-; — споріднене з лит. gýti «загоюватися, видужувати», gyvúoti «жити», лтс. dzît «загоюватися, видужувати», прус. giwa «живе», гот. qius «живий», нвн. keck «живий, жвавий», двн. quek, chech, днн. quik, дангл. cwic, cwicu, cucu «живий», дірл. biu, beo «тс.», biad «їжа», лат. vīvo «живу», дперс. jīvā «він живе», ав. ǰvaiti, дінд. jī́vati «тс.», jīváḥ «живий», гр. βίομαι «живу», βιόω, ζῶ «тс.», δίαιτα «спосіб життя», алб. ngē «сила», вірм. keam «живу»; ie. *gᵘei- «жити». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 52; Преобр. I 233—234; Holub—Kop. 445; Machek ESJČ 728; Brückner 669; БЕР I 539—540; Skok III 681—682; Топоров II 251—255; Fraenkel 154—155; Mühl.—Endz. I 560; Pokorny 467—469.

житня́к (бот.) «кормова трава з роду пирій, Euagropyrum»; — р. *житня́к* «тс.»; — похідне утворення від *жи́то;* назва зумовлена зовнішньою подібністю обох рослин. — Див. ще **жи́то**.

жи́то (бот.) «Secale L.», *жити́на* «стеблина, зернина жита», [*жи́тище*] «житнище», [*жи́тник*] «селянин (у загадці); жук, що з'являється, коли наливається жито в колосі; житнище Л», [*жи́тники*] «житні пряники Я; волошки, Centaurea cyanus L. ЛексПол», *жи́тниця, жи́тнисько, жи́тнище*, [*житнівка*] «самогон із жита» Я, [*жи́тнічка*] «сорт яблук, які достигають під час жнив» Л, *житня́к* «житній хліб», *жи́тня́нка* «житня солома» Г, Ж, [*житнячки́*] «хлібинки з житнього борошна» Ва, [*жито́вник*] «трава, що росте на мокрих луках, Phalaris arundinacea» Я, [*жито́вня*] «комора на жито та інше зерно» Я, [*жи́тянка*] «житня солома» Ж, [*жи́тельний*] «житній», [*житкий*] (*житке просо* «просо, посіяне на житнищі») Я, [*житкови́й*] «тс.», [*житняний*] «житній», [*жи́тяний*] «зроблений із житньої соломи»; — р. [*жи́то*] «збіжжя», бр. *жы́та*, др. *жито* «збіжжя; хліб на корені, в снопах; багатство», п. żyto, ч. слц. вл. žito, нл. žyto, полаб. zaitü, болг. м. *жи́то* «збіжжя, пшениця», схв. *жи́то* «тс.», слн. žíto, стсл. **жито** «городина, збіжжя»; — псл. žito, пов'язане з žiti «жити»; — споріднене з прус. geits, знах. в. geitan «хліб», дангл. cīdh «пагін, паросток», свн. kīt «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 294; Фасмер II 57; Преобр. I 233; Горяев 111; Филин Происх. яз. 552—554; Machek ESJČ 728; Holub—Kop. 446; БЕР I 548—549; Skok III 681; Топоров II 194—197. — Див. ще **жи́ти.**

[**жи́хлий**[1]] «жвавий» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *живи́й*. — Див. ще **жи́ти.** — Пор. **жа́хли́й, жва́вий.**

жи́хлий[2] — див. **жа́хли́й.**

[**жихуне́ць**] (бот.) «чистотіл звичайний», Chelidonium majus L.»; — можливо, пов'язане з [*жегти́*], *жига́ти* з огляду на те, що ця рослина вживається для виве-

дення (випікання) бородавок. — Носаль 235—236. — Пор. **жегти́**.

[**жи́ця**] «ложка», [*жичка*] «тс.» ВеЛ, [*жи́чник*] «поличка на ложки» Я; — др. *лъжица*, ч. lžíce, [žice], вл. łžica, нл. łžyca, полаб. lazaic (<*lъžica), болг. *лъжи́ца*, м. *лажица*, схв. *ла̀жица*, слн. žlíca (<*lžica), стсл. **лъжица**; — псл. *lъžica, паралельне до lъžьka «ложка»; в українській формі відпало початкове л(ъ). — Machek ESJČ 346; Holub—Kop. 213. — Див. ще **ло́жка**.

жи́чити, *жича́ти*, *жичли́вий* — див. **зи́чити**.

[**жи́чка**] «червона вовняна нитка, вовняна стрічка», [*жичкува́ти*] «нашивати» Ж, ст. *жичка* (XVIII ст.); — р. [*жи́ца*, *жи́чка*] «кольорова вовняна пряжа», бр. *жы́чка* «червона стрічка», п. życzka «тасьма», болг. м. *жи́ца* «нитка, дріт», *жи́чка* «тс.», схв. *жи̏ца* «пасмо; струна, дріт», слн. žíca «тс.», стсл. **жица**; — псл. *žica; — споріднене з лит. gijà «нитка», лтс. dzija «прядиво, вовняні нитки», дінд. j(i)yā́ «тятива, сухожилок», ав. jyā «тс.», гр. βιός «лук», кімр. gi «жила, нерв»; ie. *gᵘheiə-, *gᵘhī- «жила». — Фасмер II 57—58; Преобр. I 232; Младенов 167; БЕР I 549; Skok III 679—680; Трубачев Рем. терминол. 101—102; Fraenkel 150; Specht 95; Pokorny 489. — Пор. **жи́ла**.

жі́нка, *жінва́*, *жіно́та*, *жіно́цтво*, *жіно́чий* — див. **жона́**.

[**жі́пнути**] «причаїтися, сісти навпочіпки» Ж, [*жо́пiти*] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з р. *жо́па* (вульг.) «зад», етимологічно неясним. — Фасмер II 61—62.

[**жлоб**] «глитай, куркуль»; — р. *жлоб* (вульг.); — неясне.

жлукта́ти «пожадливо й багато пити», *жлу́ктити*, [*жлуктiти* Ж, *жлоктiти* Ж, *жльоґа́нити* Ме] «тс.», [*жлуктiй*]; — р. [*жлукта́ть*] «жлуктити», бр. *жлу́кціць* «тс.»; — неясне; можливо, звуконаслідувальне; пов'язується також (Непокупний Мовозн. 1968/6, 36) із *жлу́кто*. — Пор. **джу́клити**.

жлу́кто «дерев'яна посудина для зоління білизни» Г, Ж, [*жлук*, *жлут*, *жлуто*] «тс.» Я, [*жлу́ктити*] «золити в жлукті», ст. *жлуктяный* (XVIII ст.); — р. [*жлук*, *жлу́кто*], бр. *жлу́кта* (с. р.), п. [żłukta (жін. р.), żłukto, żłókto]; — запозичення з литовської мови; лит. žlùgtas «замочена білизна; бочка, в якій перуть білизну», пов'язане з žliùgti «мокнути», спорідненим з лтс. žļugt «танути, розчинятися», žļuga «кашоподібна маса, сніг з водою, брудна рідина»; генетичні зв'язки поза балтійськими мовами непевні. — Непокупний Мовозн. 1968/6, 34, 36; Фасмер II 58; Преобр. I 234—235; Brückner 665; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Fraenkel 1318.

[**жльо́пати**] «хлебтати, дудлити» Ж; — очевидно, походить від п. żłorać «тс.», спорідненого з укр. [*жоло́пати*] «жерти» (див.).

[**жмайло́**[1]] «жмикрут» Я; — пов'язане з *жа́ти*[2] *(жму)* (див.).

[**жмайло́**[2]] «нечепура»; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *жа́ти*, *жма́кати* (як позначення людини в м'ятому одязі).

[**жмак**] «оберемок, пучок Г; макуха Ж», [*жма́ка*] «затискач», *жма́ки* «макуха, жом», [*жмакі́вня*] «яма на жмаки», [*жмако́м*] «зібгано», *жма́кати* «м'яти; жувати» СУМ, Ме, ВеУг, *жмакува́ти* «тс.»; — бр. [*жмак*] «оберемок; віхоть»; — пов'язане з *жа́ти (жму)*; значення «жувати» в дієсловах з'явилося, очевидно, під впливом *жва́ка́ти*. — Див. ще **жа́ти**[2].

жме́ня, [*жмiн*] «жменя» Ж, [*жмiнка*] «тс.» Ж; — р. [*жме́ня*], бр. *жме́ня*, ч. žemně «жмут льону», слц. žmeň «жменя»; — псл. *žьmьnь, похідне від žęti, žьmǫ «тиснути»; первісне значення «затиснене (в руці)». — Винник 82; Фасмер II 58; Трубачев Рем. терминол. 68. — Див. ще **жа́ти**[2].

[**жмик**] «пучок» Ме, [*жми́кати*] «м'яти, бгати»; — слц. žmýkať «тиснути, витискувати»; — утворене від дієслова *жа́ти*, *жму* (псл. žęti, žьmǫ) за допомогою суфікса *-ик-* (-yk-). — Machek ESJČ 591. — Див. ще **жа́ти**[2]. — Пор. **жмак**, **жме́ня**.

жми́крут «куркуль, скнара», *жми́крутня* (зб.) «куркульство», *жми́крутство*; — очевидно, результат з'єднання слів *жа́ти (жму)* і *крути́ти* у формі 2 ос. одн. наказового способу: *жми* + + *крути* > *жми́крути* > *жми́крут*. — Див. ще **жа́ти**[2], **крути́ти**.

жмит, *жмито́к* — див. **жмут.**

[**жмі́нда**] «скнара» Ж, [*жмі́ндавий*] Ж, [*жмі́ндати*] «скупитися» Ж; — бр. *жмі́нда* «скнара»; — очевидно, походить від п. żminda «тс.», утвореного за допомогою складного форманта -ind-a незʼясованого походження від żąć (żmę), спорідненого з укр. *жа́ти* (*жму*). — Brückner 662; Łoś Gr. II 61. — Див. ще **жа́ти**[2].

[**жмі́хати**] «бити, розбивати; штовхати; товкти, чавити» Ж; — експресивне утворення на основі дієслова *жа́ти* (*жму*). — Див. ще **жа́ти**[2].

[**жмонді́й**] «млява, незграбна людина» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з дієсловом *жа́тися* (*жму́ся*).

[**жморну́ти**] «різко кинути»; — очевидно, результат видозміни дієслова *жбурну́ти* «тс.». — Див. ще **шпурля́ти.**

[**жмук**] «пучок, жмут» Л, [*жмуко́м*] «зібгано»; — слн. [žmúkelj] «брила, купа; пучок», [žmokelj] «тс.»; — похідне утворення від дієслова *жа́ти* (*жму*), псл. žęti (žьmǫ), паралельне іменникові [*жмак*] «оберемок, пучок» і прислівникові [*жмако́м*] «зібгано». — Куркина Этимология 1970, 102. — Див. ще **жа́ти**[2]. — Пор. **жмак.**

жму́рити, *жму́ритися, жмура́тися, жму́ри, жму́рицяː* [*жму́рицяː*] «третя повіка» (у коня) Я, [*жмурі́й*] «людина, що постійно мружить очі» Ж, [*жмурі́нка*] «гра в хованки» Ж, [*жмурка́йло*] «жмурій» Ж, *жму́рки,* [*жмурко́*] «жмурій», [*жмурли́вий*] Ж, [*па́жмурки*] Пі, *пі́жмурки, пріжму́р,* [*пріжмурки*] «піжмурки» Нед; — р. *жму́рить,* бр. *жму́рыць,* п. żmurzyć, слц. žmúrit', схв. *жму́рити,* слн. žmúriti; — псл. žьmuriti, утворене шляхом метатези з mьžuriti (пор. ч. mžourati), що є суфіксальним похідним від mьžiti «мружитися; дрімати» (пор. р. [*мжить*] «мружитися; куняти», бр. [*мжыць*] «заплющувати очі» і їх позаслов'янські відповідники — лит. mìgti (mingù) «заснути», прус. ismigē «(він) заснув»); пов'язане чергуванням голосних з *мига́ти;* метатеза (mьžuriti > žьmuriti) відбулася, можливо, під впливом *жа́ти* (*жму*). — Шанский ЭСРЯ I 5, 295; Фасмер II 60, 617; Преобр. I 235. — Див. ще **мига́ти.** — Пор. **мру́жити.**

жмут, [*жмит, жмито́к*] Ж, *жму́ття, жмуткува́тий;* — похідні утворення від дієслова *жа́ти* (*жму*). — Див. ще **жа́ти**[2].

жнець, *жни́ва́, жнива́р, жнива́рка, жни́во, жнивови́ще, жни́ця* — див. **жа́ти**[1].

жо́вна[1] (орн.) «Dryocopus martius L.; дятел, Picus L., Dendrocopos Koch; іволга, Oriolus L.», [*жо́нва, же́лонка, жоло́нка* ЛЧерк, *джо́нза, джо́лонка*]; — р. *желна́,* бр. *жаўна́,* п. żołna, ч. žluna «дятел», слц. žlna «тс.; іволга», вл. нл. žołma, болг. *жълна́,* м. *жолна,* схв. *жу́на* «дятел», *жу́ња,* [*жуна̀*] «тс.», слн. žólna, цсл. **жлъна**; — псл. *žьlna; — споріднене з лит. [gilnà], лтс. dzîlna «тс.»; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; пов'язується з псл. *žьlъ (<*gʰel-t-) «жовтий», лит. geltónas «тс.» (Шанский ЭСРЯ I 5, 281—282; Фасмер II 43; Преобр. I 226; Brückner 665); зближується також (Откупщиков 247—249; Machek ESJČ 729—730; Holub—Kop. 447; Ferianc Názv. vtákov 139) з лит. gìlti (giliù) «жалити», ie. *gel-/gl- «колоти, жалити; довбати». — Закревська Досл. і мат. III 70—71.

[**жовна**[2]] «вапнисті жоренця в шлункові рака, що відкладаються під час його линяння» Я, [*жо́вни*] (мн.) «тс.» Я; — неясне; може бути зіставлене з *жо́вно* і з *жо́рно.*

жо́вні́р (іст., діал.) Г, Ж, [*жовня́р, жовняри́н* Я, *жовняри́на* Я, *жо́мнір* Ж, *жовні́рство, жовні́рщина, жовні́рюва́ти*], ст. *жолнере* (мн., 1389), *жолниревъ* (1439), *жовнѣрꙋ* (XVIII ст.); — р. заст. *жолне́р,* бр. *жаўне́р;* — запозичення з польської мови; п. żołnierz < żołdnierz, як і ч. žoldnéř, слц. žoldnier, походить від свн. soldenære «найманець, найманий солдат», яке зводиться до фр. ст. solde «плата» (від назви монети, що походить від лат. (nummus) solidus «тверда (монета)». — Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 129; Фасмер II 61; Hüttl-Worth 19; Brückner 665; Machek ESJČ 730. — Див. ще **солі́дний.** — Пор. **жилля́р, жолд, солда́т.**

жо́вно «хвороблива пухлина на тілі; мускул на вилиці», мн. *жо́вна, жо́вни*

«тс.», [*жовнáк*] «золотушна пухлина» Ж, [*жóвнель*] «пухлина залоз на шиї» Я, [*жóнви, жóнови*] «тс.» (мн.) Ж, *жовнáстий*, [*жовнувáтий, жоновáтий* Ж]; — р. *желвáк*, [*жолвь, желвýй*], бр. *жаўлáк*, ч. *žluna* «золотуха», слн. *žêlva* «залоза»; — очевидно, псл. **žl̥va*; — споріднене з лтс. dzelva «здуття на шкірі»; пов'язане, мабуть, з псл. **žely* «черепаха» (Фасмер II 41); зіставляється також (Трубачев ВСЯ II 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 280—281) з псл. **golva* «голова», **želza* «залоза», **želzo* «залізо».

жóвтень, *жовтеня́* — див. **жóвтий.**

жовте́ць (бот.) «Ranunculus L.», *жовтцéві;* — пов'язане з *жóвтий;* назва зумовлена жовтим кольором цвіту рослини. — Вісюліна—Клоков 118, 123. — Див. ще **жóвтий.**

жóвтий, *жóвклий, жовтáвий,* [*жовтля́вий*], *жовтувáтий, жовтя́вий, жовтяни́чний,* [*жовтя́стий*], [*жовкля́к*] «жовтяк», [*жовпля́к*] «тс.» Л, [*жовтáчка*] «жовтяниця», [*жовтáня*] «корова жовтої масті» Я, [*жовтвíля*] «жовта фарба для крашанок» Ж, *жовтеня́, жóвтень* «десятий місяць року; жовта фарба», *Жóвтень, жовти́зна́, жовти́ло* «жовта фарба», *жовтина́,* [*жовти́нець*] «чобіт із жовтого сап'яну», *жовти́нка* «жовта пляма; жовтуватий відтінок», [*жовти́нник*] «вид трави» Я, [*жовтíльниця*] «жовтяниця», *жóвтість,* [*жóвтка*] «жовта фарба», [*жовтковúна*] «жовток», [*жовтля́к*] «жовтяк» (про огірок), *жовтóк,* [*жовтýрка*] (орн.) «вівсянка, Emberiza citrinella L.» Ж, [*жовтýлька* ВеБ, *жовтýшка* Л, *жовтю́шка* ВеБ] «тс.», *жовтýха* «жовтяниця; [жовта земля Ж]», *жовтя́к, жовтяни́ця* (мед.), *жовтя́нка* (спец.), [*жовть*] «жовтизна Я; жовч», *жовч,* [*жовчí*] «нутрощі риби або птаха» Я, [*жовчóк*] «жовток», [*жовчýк*] «тварина жовтого кольору» Я, [*жолквá*] «болотяна рослинність жовтого кольору» Я, [*жолотóк*] «жовток» ВеБ, [*жіпля́к*] «жовтий огірок» Ж, [*жовкні́ти*] «жовкнути», *жóвкнути, жовти́ти, жовті́ти, жовті́шати, безжóвчя* «жовчна недостатність», *дожовтнéвий, зажовкáти, зажóвклий, пережóвклий, пожóвклий, пожовті́лий, пожовтнéвий,* [*пожовтя́вий*] «жовтуватий», [*пожóвтка*] «жовта фарба», *прижóвклий,* [*прижóвтий*] «жовтуватий», *прижовкáти, прижóвкти, прожóвклий, прóжовть, прожóвкнути;* — р. *жёлтый*, бр. *жоўты*, др. *жьлтыи*, п. *żółty*, ч. *žlutý*, слц. *žltý*, вл. нл. *žołty*, болг. *жълт*, м. *жолт*, схв. *жу̑т*, слн. *žólt*, стсл. **жлътъ, жльтъ**; — псл. **žl̥tъ*; — споріднене з лит. geltà (мед.) «жовтяниця», gel̃tas, geltónas «жовтий», gel̃svas «жовтявий», лтс. dzeltens «жовтий», прус. gelatynan «тс.», двн. galla «жовч», нвн. Galle «тс.», лат. fel, fellis «жовчний міхур, жовч», flāvus «золотавий, жовтий», гр. χόλος, χολή «жовч»; ie. **ghel-* «жовтий; зелений; сірий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Фасмер II 43—44; Преобр. I 226; Brückner 665—666; Machek ESJČ 730; БЕР I 563—565; Skok III 689; Топоров II 198—199; Fraenkel 145; Walde—Hofm. I 473—474; Pokorny 429—431.

[**жóвтик**] (ент.) «лимонниця, Gonepteryx rhamni» Ж; — похідне утворення від *жóвтий;* назва зумовлена лимонножовтим забарвленням самців цього метелика. — БСЭ 23, 533; Urania Tierr. Insekten 602. — Див. ще **жóвтий.**

жовти́ло (бот.) «роман фарбувальний, Anthemis tinctoria L.», [*жовтíльниця*] «скабіоза, Scabiosa arvensis», [*жовтýх*] «сонцецвіт, Helianthemum vulgare» ВеНЗн, [*жовтýшка*] «цмин, Helichrysum arenarium (L.) DC.; кульбаба, Taraxacum L. Ж», [*жовтю́шка*] «тс.» Ж, *жовтýшник* «Erysimum L.», *жовтяни́ця* «Chrysosplenium», [*жовтóчниця*] «тс.», [*жовтянка*] «підмаренник справжній, Galium verum L.» Пі; — р. *желтýшник* «Erysimum; [жовтило, Anthemis]», [*желтýшка*] «жовтило», бр. *жаўтýшнік* «Erysimum», [*жаўтýшка*] «тс.», ч. заст. žluteník «жовтяниця, Chrysosplenium», [žlutník], схв. žutina «тс.»; — похідні утворення від *жóвтий* (псл. **žl̥tъ*); назви рослин зумовлені кольором квіток (пор. р. *желтый цвет* «роман фарбувальний», схв. *жута рада, жути јармен* «тс.», *жуто смиље* «цмин»). — Вісюліна—Клоков 275, 304, 319, 324; Носаль 162; БСЭ 38, 406; Словн. бот. 206; Machek Jm. rostl. 98; Симоновић 38, 225, 226. — Див. ще **жóвтий.**

жовтогаря́чий «яскраво-жовтий, оранжевий»; — очевидно, калька п. żółtogorący, gorącożółty «тс.», утвореного з прикметників żółty «жовтий» і gorący «гарячий; яскравий». — Див. ще **гаря́чий, жо́втий.** — Пор. **жа́рий, червоногаря́чий.**

[**жовтогаря́чка**] (бот.) «цмин піщовий, Helichrysum arenarium (L.) DC.»; — похідне утворення від *жовтогаря́чий;* назва зумовлена кольором листочків обгортки суцвіття цієї рослини. — Вісюліна—Клоков 324. — Див. ще **жовтогаря́чий.**

[**жовтожа́р**] «оранжевий колір»; — складне утворення з основ прикметника *жо́втий* та іменника *жар*, паралельне до *жовтогаря́чий.* — Див. ще **жар, жо́втий.**

[**жовтору́з**] (орн.) «вівсянка жовтогруда, Emberiza citrinella L.» Ж, [*жовтогру́зда* Ж, *жовтору́бок* ВеНЗн] «тс.»; — можливо, результат видозміни форми [*жовтогру́дка, жовтогру́док*] «тс.» у зв'язку з їх деетимологізацією. — Булаховський Вибр. пр. III 277.

[**жовтю́х**] (орн.) «вид очеретянки, Lusciniola»; — утворено, очевидно, від *жо́втий* у зв'язку з забарвленням верхньої частини тіла цих птахів. — Воїнств. — Кіст. 303; БСЭ 19, 561. — Див. ще **жо́втий.**

жовч, *жовчі* — див. **жо́втий.**

жо́ден «ні один, ніякий; (діал. заст.) кожний», *жо́дний, жа́ден, жа́дний* «тс.», ст. *жадный* (XIV ст.), *жоденъ, жодный* (XVII ст.); — бр. *жа́дны* «кожний; ні один», *жа́дзен, жо́дны, жо́дзен* «тс.»; — запозичення з польської мови; п. żaden «ні один», ст. żadny, як і ч. žádný, слц. žiaden, žiadny, вл. žadyn, нл. žeden «тс.», виникло, очевидно, під впливом każdy з *żeden, про що свідчить нл. žeden і запозичене з польської мови лит. žẽdnas «кожний; жодний»; п. *żeden є результатом стягнення і спрощення виразу niże + jeden «ні(же) один»; на давнішому етапі звукосполучення *жа* (ża, ża) могло бути й закономірним результатом стягнення żeje через стадію żē (пор. *час* із *čēsъ < *kēs-, *жар* із *žēgъ < *gēr- та ін.); укр. *жо́ден (жо́дний)* або виникло пізніше з *жа́ден (жа́дний)* під впливом *ні один* або (що менш імовірно) є результатом давнього розвитку виразу **ниже один;* думка про походження п. żaden (żadny) з ч. žádný (<*žędьnъ(jь)) «жадібний» (Machek ESJČS 590; Holub—Kop. 441) непереконлива. — Бевзенко 181—182; Доп. УжДУ 4, 104—105; Трубачев ВЯ 1959/1, 28—29; Brückner 660. — Див. ще **ні́же́, оди́н.**

[**жола́**] (бот.) «земляний горіх, Arachis hypogaea L.» Ж; — псл. *[žela] < *gela; — споріднене з дінд. golaḥ «куля», снн. ннн. kolle, kol «голова; верхня частина куща або дерева», норв. koll «вершина; голова; тім'я», діcл. kollr «кругла вершина дерева або гори; голова», що мають інший вокалізм; пов'язання з псл. *golva, укр. *голова́* (Persson Beitr. 66—67) малоймовірне. — Фасмер I 429; Mühl. — Endz. I 596—597; Джаукян 153.

[**жолд**] «плата солдатам» Ж, Я, [*жолда́к*] «найманий солдат», [*жовда́к*] «тс.», [*жалда́к*] «жевжик» Ва, [*жолда́цтво* Бі, *жолдашня́*], ст. *жолдъ* (XVI ст.); — запозичення з польської мови; п. żołd, як і ч. слц. žold, походить від свн. solt (нвн. Sold) «плата за службу», яке через фр. ст. solde «плата» (від назви монети) пов'язується з іт. soldo «тс.», що походить від лат. (nummus) solidus «тверда (монета)». — Brückner 665; Machek ESJČ 730; Kluge—Mitzka 714; Lexer 202; Dauzat 671—672; Walde—Hofm. II 472. — Див. ще **соліда́ний.** — Пор. **жилля́р, жо́вні́р, солда́т.**

жо́лоб, [*жо́ліб, жо́луб* Ж], *жолоби́на, жолоби́нка,* [*жолобиця, жолобни́ця* Г, Ж], *жолобкува́тий, жолобува́тий, жолобча́стий, жолобча́тий,* [*жолубча́стий, жолуб'я́ний* Ж], *жолоби́ти, жолоби́тися* «вигинатися, кривитися», [*вижолобок*] «рівчак» Ж; — р. *жёлоб,* бр. *жо́лаб,* др. *желобъ,* п. żłób, ч. žlab, слц. žľab, вл. нл. žłob, болг. м. *жлеб,* схв. *жлёб,* слн. žlẹ́b, стсл. **жлѣбъ**; — псл. *želbъ; — загальноприйнятої етимології не має; вважається спорідненим з гр. γλάφω «видовбую, видряпую», що виводиться від ie. *gel-bh-; викликає сумнів пов'язування з гр. δελφύς «утроба матері» (Hirt BB 24, 258), свн. klam «корч, спазм» (Štrekelj AfSlPh 27, 71), *глибо́кий* (Holub—Kop. 447; Holub—Lyer 524), а та-

кож з діел. golf «порожнина посудини; підлога; відгороджене місце» (Фасмер II 43, 61; Преобр. I 226; Machek ESJČ 729; БЕР I 549—550), що передбачає початкове *gh-. — Шанский ЭСРЯ I 5, 282; Skok III 549—550; Persson Beitr. 77.

[**жолобни́к**] (ент.) «червиця, шашіль, Sirex L.» Ж; — похідне утворення від *жо́лоб*; назва зумовлена тим, що ці комахи вигризають у деревині довгі ходи, схожі на жолоби. — УРЕ 16, 263. — Див. ще **жо́лоб.**

[**жоломі́га**] (жарт.) «vulva»; — очевидно, пов'язане з [*жоломія*] «сопілка»; сумнівна думка (Шелудько 31) про зв'язок з нвн. Schamglied «статевий орган». — Див. ще **жоломія.**

[**жоломія**] «сопілка», заст. *жоломійка*, [*джоломія*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. szalamaja «тс.», [szolomaje] (мн.) «скрипка», як і ч. šalmaj «сопілка», ст. šalměj̆ě, слц. šalmaj «тс.», походить від свн. schal(e)mi(e) (нвн. Schalmei) «сопілка, дудка», яке через посередництво фр. ст. chalemie «тс.» зводиться до сгр. καλαμαία «сопілка, дудка з очерету», пов'язаного з гр. κάλαμος «очерет, тростина, стебло», спорідненим з укр. *соло́ма*. — Шелудько 30; Brückner 540; SW IV 560, 646; Machek ESJČ 601; Kluge—Mitzka 633; Frisk I 760—761. — Див. ще **соло́ма.**

жоло́нка — див. **жо́вна́**[1].

[**жоло́пати**] (вульг.) «жерти»; — п. żłopać «хлебтати, жадібно пити», слн. žlampáti (<*žlapati), žlempáti (<*žlepati) «тс.»; — псл. *želpati; — споріднене з двн. quëllan «бити джерелом», нвн. quellen «тс.», дінд. gálati «капає, стікає», гр. βαλανεῖον «купання»; ie. *gᵘel- «капати; кидати», до якого в слов'янській формі приєднано елемент -р-, що є, очевидно, давнім каузативним суфіксом, як у дінд. sthā-p-aya-ti «зупиняє»; в такому разі первісне значення псл. *želpati було «вливати, змушувати стікати (в себе)». — Kluge—Mitzka 574.

[**жолу́док**] «шлунок» Ж, Л; — р. *желу́док*, др. *желудъкъ*, п. żołądek, ч. žaludek, слц. žalúdok, вл. нл. žołdk, болг. *желу́дък*, м. *желудок*, схв. *жѐлудац*, слн. želódec, стсл. **желѫдъкъ**; — псл. *želǫdъkъ; — дальші зв'язки неясні; може бути споріднене з лит. skilándis «сичуг», гр. χολάδες «кишки, нутрощі» або з двн. këla «горло», нвн. Kehle, лат. gula «тс.», дінд. jalūkā «п'явка», перс. zelū, zālū «тс.», дірл. gelim «поглинаю, пожираю»; менш вірогідні зближення з *жо́лудь* (Brückner 665), дангл. glitrian «ковтати» (Holthausen AeWb. 132), гот. kilþei «утроба матері» (Mikkola BB 21, 224). — Шанский ЭСРЯ I 5, 282—283; Фасмер II 44; Преобр. I 227; Machek ESJČ 722; Holub—Kop. 442; БЕР I 534; Младенов 165; Skok III 675—676.

[**жолудя́нка**] (зоол.) «морський жолудь, балянус, Balanus» (вид молюска) Ж; — назва походить від *жо́лудь* за подібністю форми тіла цього молюска до жолудя; можливо, це калька лат. balanus «тс.», букв. «жолудь». — УРЕ 9, 374; БСЭ 16, 207. — Див. ще **жо́лудь.**

жо́лудь, *жолу́ддя* (зб.), [*жолу́дик*] «жолудь» Ме, *жолуди́стий*; — р. *жёлудь*, бр. *жо́луд*, др. *желудь*, п. żołądź, ч. žalud, слц. žalud', вл. žołdź, нл. žołź, полаб. zelǫ́d, болг. *жѐлъд*, м. *желад*, схв. [*жѐлуд*], слн. žêlod, цсл. **желѫдь**; — псл. *želǫdь < *gᵘelandis; — споріднене з лит. gilė, лтс. zīle, [dzìle], прус. gile, лат. glāns (род. в. glandis) «тс.», дінд. gulaḥ «жолудь; penis», гр. βάλανος «жолудь», вірм. kałin «тс.»; ie. *gᵘel- «дуб»; припускається зв'язок з ie. *gᵘelə- (і *gᵘerə-) «жерти» (Holub —Kop. 442; Holub—Lyer 522); пов'язання з гр. βάλλω «падаю» (Шанский ЭСРЯ I 5, 283; Specht 173) викликає сумнів. — Фасмер II 44—45; Преобр. I 227; Brückner 665; Holub—Lyer 521—522; Holub—Kop. 442; Machek ESJČ 721—722; БЕР I 533—534; Skok III 675; Бернштейн Очерк 1974, 266—267; Топоров II 234—235; Mühl. — Endz. I 556; Fraenkel 151; Walde—Hofm. I 604—605; Frisk I 213; Pokorny 472—473.

жона́ (рідк.) «дружина; жінка», [*жена́*] «жінка» Ж, [*женѝло*] «хлопець, якому час одружуватися», *жени́х*, *женихівство*, *женишѝна* «один із двох закоханих», *же́нщина*, [*женя́чка*] «одруження», [*жінва́*] (зб.) «жіноцтво», *жінка*, *жіно́та*, [*жіно́тва*], *жіно́цтво*, [*жіно́чник*] «ба-

бинець» Ж, [*жіно́щина*] (зб.) «жіноцтво», [*жоні́х, жоно́та* Г, Пі], [*жоно́ха*] «жінка», [*женихли́вий, женишли́вий*], *жіно́цький, жіно́чий, жіно́чний, жінчин, жона́тий, жени́ти, жениха́тися*, [*жонова́ти*] «бути заміжньою жінкою» Я, [*безже́нець, безже́нство*] Я, [*нежона́ч*] Л;— р. болг. *жена́*, бр. *жо́нка*, др. *жена*, п. żona, ч. слц. žena, вл. нл. žona, м. *жена*, схв. *жѐна*, слн. žêna, стсл. **женА**;— псл. žena (<*genā);—споріднене з прус. genno «жінка», гот. qinô «жінка», qēns «дружина», двн. quena «жінка», днн. quān «дружина», quena «тс.», англ. queen «королева», дангл. cwēn «жінка», дірл. ben «дружина», ав. gənā-, γənā, γnā «жінка, дружина», дінд. jáni- «жінка», gnā «богиня», гр. γυνή «жінка», беот. βανά, тох. A śän, тох. B śana «тс.», вірм. kin «жінка, дружина»; іє. *g^{u}enā «жінка»; питання про дальші етимологічні зв'язки (зокрема, з коренями іє. *g'en- «родити» або *g^{u}en- «приходити») остаточно не висвітлене.— Шанский ЭСРЯ I 5, 284; Фасмер—Трубачев II 46; Преобр. I 228; Holub—Kop. 444; Holub—Lyer 522; Machek ESJČ 725; БЕР I 535—536; Skok III 677; Трубачев Терм. родства 105—110; Топоров II 207—210; Pokorny 473—474.

жонгле́р, *жонгле́рство, жонглюва́ти;*— р. *жонглёр*, бр. *жанглёр*, п. żongler, ч. слц. žonglér, болг. *жонгльо́р*, м.*жонглер*, схв. *жòнглēр*, слн. žonglêr;— запозичення з французької мови; фр. jongleur «жонглер, штукар» (під впливом фр. ст. jangler «базікати») є назалізованою формою від фр. ст. jogleor «менестрель; штукар, фокусник, балаганний закликальник», що походить від лат. joculātor «жартівник, забавник, дотепник», утвореного від jocus «жарт, дотеп, жартівлива пісня, розвага, гра», спорідненого з брет. iez «мова», двн. jëhan «говорити», jiht «визнання», bi-jiht «сповідь», нвн. Beichte «тс.».—CIC 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 296; Фасмер II 61; Dauzat 420; Walde—Hofm. I 716.

Жорж, *Жо́ра;*— р. болг. *Жорж;*— запозичення з французької мови; фр. George походить від грецького Γεώργιος (>лат. Geōrgius) «Георгій».— Илчев 205; Dauzat Dict. des noms 288.— Див. ще **Гео́ргій.**

жоржи́на (бот.) «Dahlia Cav.»;— р. *георги́н, георги́на*, п. georginia, ч. jiřina, слц. слн. georgína, болг. *герги́на*, м. *ѓургина, георги́на*, схв. *георги́на*;— походить від нвн. Georgine «жоржина», утвореного (1801 р.) від прізвища петербурзького ботаніка акад. І. Георгі (Georgi); майже скрізь у слов'янських мовах фонетичне оформлення назви квітки пристосоване до вимови імені *Гео́ргій*: українська звукова форма, можливо, виникла під впливом імені *Жорж*.— Фасмер I 402; Machek ESJČ 227; Kluge—Mitzka 119—120.— Див. ще **Жорж.**— Пор. **георгі́нія.**

[**жорі́лка**] «кільце із сплетеної лози, що править за нашийник для телят, а також за зав'язку на воротах»; — р. [*жерёлок*] «нашийник для телят; намисто», [*ожере́лок*] «тс.», *ожере́лье* «намисто; (ст.) комір»;— очевидно, виникло з первісного **ожорі́лка* (пор. *горо́д* < *огород* тощо); пов'язане з др. *жерело* «горло, гирло» (пор. також р. [*жере́ло*] «горло, паща»), від якого утворено й укр. *джере́ло*, [*жере́ло*].— Фасмер II 48, III 124—125; Преобр. I 229—230.— Див. ще **дже́ре́ло́.**

[**жо́рло**] «русло річки» Ж;— результат видозміни слова *жерло́*; наголос на першому складі з'явився, можливо, під впливом *го́рло*.— Див. ще **жерло́.**— Пор. **дже́ре́ло́.**

жо́рно, [*же́рно*] Ж, *жо́рна* (мн.) «ручний млинок», [*жорна́к*] «частина ручного млинка» Ж, [*жорна́тка* Ж, *жорні́вка*] «тс.», [*жо́рник*] «маленький млиновий камінь» Я, *жорнови́к*, [*жорня́к*] «камінь для жорен» КІМ, *жоре́нний*, [*жернува́ти*] «молоти» Ж, [*жорна́ти, жорнува́ти*] «тс.» Ж;— р. *жёрнов*, бр. *жо́рны*, др. *жьрновъ*, п. żarna, ч. žernov, слц. žarnov, болг. *же́рка* «водяний млин, млин», схв. *жр̄ва̏ањ* «жорно,ручний млинок», слн. žȓnev «тс.», стсл. **жръны**;— псл. *žᵇrᵍnu, род. в. *žᵇrᵍnъve;— споріднене з лит. gìrnos «жорна», лтс. dzir̃nas «ручний млинок», dzir̃navas «млин», прус. girnoywis «жорно», гот. (asilu) qairnus «(ослячий) камінь, жорно», дісл. kvern «ручний млинок», двн. kuerna, curn «тс.», дірл. bró «жорно», кімр. bre-

пап «ручний млинок», дінд. grā́van «камінь для вичавлювання соми», вірм. erkan «млин»; ie. *gᵘer- «важкий, тяжкий». — Шанский ЭСРЯ I 5, 287; Фасмер II 49—50; Преобр. I 230; Brückner 662; Holub—Kop. 444; Младенов 166; БЕР I 537; Skok III 685—686; Топоров II 245—247; Fraenkel 153—154; Specht 94—95; Pokorny 476—477.

[**жорст**[1]] «жердка в хаті для навішування одягу» Я, [*жо́рость*] «колода, що вживається для зв'язування річкового плоту», [*жо́рост*] «жердина, на якій укріплюють у церкві хрест» Я; — р. [*жерздь*] «товста жердина», [*жерсть, жересть*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни основи [*жердь*]; характер формальних змін не цілком ясний; р. півд. [*жо́рость*] «товста жердина» є, мабуть, українізмом. — Фасмер II 50. — Див. ще **жердь.**

[**жорст**[2]] (бот.) «бутень, Chaerophyllum L.» Ж, [*жерест*] «жостір, Rhamnus L.» Mak; — р. [*же́рест*] «жостір»; — псл. [*ž ᵇr̥stъ) < *ghirstos; — очевидно, як і *жо́стір*, споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghṛṣṭiḥ «дикий кабан, вепр»; обидві рослини колючі, жорсткі. — Фасмер II 48—49; Machek Jm. rostl. 145; Вісюліна—Клоков 242. — Пор. **жо́стір.**

жорстві́ «гравій, щебінка», [*жерстві́, жорствиння, жо́рост* Я] «тс.»; — р. (зах.) [*жерствá, жерстá*], бр. *жарствá*; — псл. *ž ᵇr̥sty; — при допущенні чергування задньопіднебінних можлива спорідненість з ав. zarstva- «камінь», а також з гр. χεράς, род. в. χεράδος «змішаний з камінням та піском струмок», χέραδος «ріньї»; пов'язання з лит. žiẽzdros, žiẽgžros (Mikl. EW 410) неможливе. — Фасмер II 50; Petersson AfSlPh 34, 380.

жорсткий, *жорсто́кий, жо́рсткість, жорсто́кість,* [*жорсто́чність, жорсто́кощі* Я] ; — бр. *жо́рсткі;* — результат видозміни др. *жестъкъ, жестокъ*, можливо, під впливом слова *шорсткий.* — Див. ще **жесткий.**

жо́стір (бот.) «Rhamnus L.», [*же́стер, же́стіль* ВеБ, *жостели́на* Я, *зостіль* Mak] «тс.», [*жость*] «бирючина, Ligustrum vulgare L.»; — р. [*же́стер*] «жостір», [*жесть, жо́стер*], бр. *жасцёр* «тс.», болг. [*же́шля, же́щель*] «клен», схв. *жёсте, жѐстика* «чорноклен»; — споріднене з дангл. gorst «колючий дрік», дінд. ghṛṣṭiḥ «дикий кабан, вепр»; праслов'янська форма в її стосунку до псл. *ž ᵇr̥stъ, *žerstъ, укр. [*жорст, жерест*] «тс.» не зовсім ясна; пов'язується (Топоров II 179—180) з [*жесткий*], псл. žestъkъ. — Фасмер II 48—49; Вісюліна — Клоков 198; Machek Jm. rostl. 145; БЕР I 539; Младенов 166; Топоров II 178—180. — Пор. **жорст**[2].

[**жо́хлі**] (присл.) «тільки один раз» Ж; — неясне.

жрець, [*жерць*] Пі, *жри́ця, жре́цтво;* — р. болг. м. *жрец*, бр. *жрэц*, др. *жьрьць*, ч. слц. žrec (з рос.), схв. *жре̑ц*, слн. žrẹ́c, стсл. **жьрьць**; — псл. *žьgьcь, утворене від того самого кореня, що й *ž ᵇr̥tva «жертва». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63; Holub—Kop. 444, 447. — Див. ще **же́ртва.**

[**жубели́ти**] «густи, дзижчати» Ж, [*жубовіти, жубоніти* Ж] «тс.»; — звуконаслідувальні утворення, паралельні до *жебоніти.*

[**жу́белиця**] (ент.) «гнойовик, Scarabaeus stercorarius L.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*жубели́ти*] «густи, дзижчати».

[**жу́берниця**] «жабуриння» Ж, [*жо́бурь*] «тс.» Бі; — слц. žubrienka «пуголовок»; — очевидно, результат видозміни форми *жабури́ння* чи якогось її варіанта. — Див. ще **жа́ба.**

жува́ти, [*жовáти, жу́ти*] Ж, *жо́ванка,* [*жо́ваник*] Дз, *жувáльце,* [*жувáчка*] Ж, *жу́йка, жувáльний, жу́йний;* — р. *жева́ть*, бр. *жавáць*, др. *жьвати*, п. żuć, żwać, ч. ст. žváti, слц. žuvať, žuť, вл. žwać, žuć, нл. žuś, полаб. zåvat, болг. *прежи́вям* «пережовувати» (про жуйних тварин), схв. *жва́тати*, слн. žvẹ́čiti «жувати», žvále «вудила», стсл. **жьвати**; — пл. *žьvati; — споріднене з лит. žiáunos «зябра; [щелепи]», лтс. žaũnas «тс.», žaunât «потроху їсти», дісл. tyggia, tyggva, дангл. cēowan (англ. chew), двн. kiuwan «жувати», нвн. kauen «тс.», тох. A B śwā- «їсти», перс. jāvīdān «жувати», вірм. kiv «деревна (первісно жувальна) смола»; ie. *gieu̯- «жувати». —

Шанский ЭСРЯ I 5, 280; Фасмер II 39—40; Преобр. I 224; Brückner 667; Machek ESJČ 732; Holub—Kop. 448; Младенов 164; Skok III 689—690; Бурлакова ВСЯ VI 55; Fraenkel 1302—1303; Kluge—Mitzka 359; Pokorny 400. — Пор. **жва́ка́ти, живи́ця.**

[**жуга́**] «чвари, незгоди»; — р. [*же́га, жо́га*] «метушня, лайка; прочухан, биття»; — неясне; можливо, пов'язане з [*жегти́*] «палити».

жуга́стро — див. **джуга́стро.**

жу́желиця (ент.) «жук родини Carabidae; вид мух»; — р. *жу́желица*, бр. *жу́жаль*, др. *жужель* «жук, Scarabaeus», *жужелица* «черв'як», ч. žížala, žoužel «хробак», слц. žízala, žúzala «тс.», вл. žuželica (вид комахи), схв. *жи́жак* «черв'як», слн. žužélka «комаха», стсл. **жоужелица** «черв'як»; — псл. žuželica < *žuželika; — звуконаслідувальне утворення від редуплікованої основи *жу-* (за Міклошичем, від **жузг-*) із значенням «густи, дзижчати»; малоймовірне пов'язання (Berneker IF 10, 156) з дінд. guñjati «дзижчить, бурчить». — Шанский ЭСРЯ I 5, 297; Фасмер II 63—64; Преобр. I 236; Holub—Kop. 446; Mikl. EW 412. — Пор. **жук.**

жу́жіль «шлак», *жу́желиця*, [*жу́жель, жужле́ць* Ж] «тс.», [*жу́желитися*] «давати нагар»; — р. *жу́желица*, бр. [*жу́жаль*] «шлак; рідка грязь», п. żużel «тс.», слц. žúžol' «вугілля», [žúžel', žuh] «тс.»; — неясне; можливо, утворилося від звуконаслідувальної основи *жу-* «густи, дзижчати», бо шлак сичить і видає тріскіт; пов'язувалося також (Горяев III) з *жи́жа* «вогонь». — Фасмер II 64; Brückner 668. — Пор. **жу́желиця.**

жу́жмити «бгати», *жу́жмом* «зібгавши, безладно»; — р. [*жу́жма*] «достаток»; — очевидно, утворене від псл. [*žužьmъ], іменника, що походить від балто-слов'янського кореня *geug- «щось овальної форми; горбок, шпиль»; — споріднене з *гу́гля* «гуля», р. [*гу́гля*] «гуля, жовно», п. guga «гуля», лит. gaũgaras «гірська верховина», gùnkla «жовно, наріст», gugà «пагорок»; менш обгрунтоване пов'язання (Фасмер II 64) із звуконаслідувальними р. *жу́желица*, *жужжа́ть* з припущенням первісного значення «кишіння (комах)». — Ільїнський ЗІФВ 21—22, 3; Буга РФВ 67, 239; Persson Beitr. 938.

жук, [*жука́н*] «Scarabaeus» Ж, [*жукове́ць*] «Gamasus coleoptratorum» Ж, [*жуко́вка*] «Tetyra scarabaeoides» Ж, [*жух*] «жук-гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» ВеБ, *жученя́, жучи́ха*, [*жучки́*] «гатунок намиста» Я, [*жучо́к*] «ланка в ланцюгу» Я, *жукува́тий* «дуже смаглявий», [*пожу́чниця*] (ент.) «акар жучний, Acarus coleoptratorum» Ж; — р. бр. *жук*, др. *жукъ*, п. żuk, ч. žukati «дзижчати, густи», вл. žuk, полаб. zeuk «гнойовик»; — утворення від звуконаслідувальної основи *жу-* (<*geu-); можливо, споріднене з *гук* (Berneker IF 10, 156). — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 64; Преобр. I 236—237; Brückner 667. — Пор. **гук**[1].

[**жуко́вина**] «перстень з каменем» Ж; — р. [*жуко́вина*] «блискучий камінь або скло в персні», [*жикови́на*] «перстень з печаткою», бр. [*жуко́віна*] «перстень», др. *жуковина* «перстень з каменем в оправі»; — неясне; можливо, пов'язане з *жук*. — Фасмер II 54, 64. — Див. ще **жук.**

[**жули́дик**] «зернина кукурудзи» Мо; — неясне; можливо, виникло як фонетичний варіант слова *жолу́дик* «жолудь»; назва могла бути зумовлена зовнішньою схожістю.

жу́лик, *жульма́н, обжу́лювати;* — бр. *жу́лік*, ч. žulík; — запозичення з російської мови; р. *жу́лик* у блатному жаргоні має значення «учень злодія; гострий ножик»; друге значення, мабуть, первісне; пов'язується з болг. *жу́ля* «здираю шкіру, дряпаю», схв. *жу́лити* «здирати шкіру, лущити», слн. žúliti «посилено терти, жувати», а також схв. *гу́лити* «дерти», яке Младенов (РФВ 68, 383) пов'язує з укр. *гу́лий*, вірм. gul «тупий, обрізаний»; існує також думка (Шанский ЭСРЯ I 5, 298), що р. *жу́лик* є похідним від [*жуль*] «злодій, шахрай», яке пов'язується з [*жи́лить*] «привласнювати чуже», [*жи́ла*] «скнара; охочий привласнювати чуже». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Младенов 168. — Пор. **гу́лий**[1].

[**жу́лфа**] «сік із конопляного насіння» Мо; — запозичення з молдавської або ру-

мунської мови; молд. *жу́лфэ* «товчене конопляне насіння з медом», рум. júlfă, [jufă] «тс.» походять від уг. [zsufa], що виводиться від нвн. [supfe] «суп», [suf, sauf], пов'язаного з свн. sūfe «тс.», похідним від sūfen «сьорбати; пити; їсти ложкою». — СДЕЛМ 141; DLRM 438; MNTESz III 1226; Bárczi 483; Tamás 483; Kluge—Mitzka 627. — Пор. **суп.**

[**жуля́вка**] «щучка» Ж, [*жагля́вка*] «тс.» Ж; — можливо, утворене від незасвідченого **жул*, що могло бути пов'язане з п. żuł «намул».

[**жу́мрати**] «уминати, жувати», [*жу́мрити*] «тс.»; — р. [*жу́брить*] «жувати», [*жу́бреть, жу́боритьь*], ч. žumlat «тс.»; — неясне; зіставляється з лит. žiaũberoti «гризти по-конячому» (Фасмер II 63; Būga RR III 659).

[**жу́па**[1]] «соляна копальня», [*жу́пище*], [*жу́пник*] «управляючий жупи», [*наджу́пник*] «тс.» Ж; — р. [*жу́па*], п. żupa, стсл. **жоупиште** «могила»; — псл. *župa <*geup-; — споріднене з гр. γόλη «гніздо, кубло», ав. gufra «глибокий; прихований, потаємний», дінд. gupták «потаємний», свн. kobe «клітка, хлів», нвн. Koben «притулок, сховище», діcл. kofi «хатина, курінь», пов'язаними з ie. *goup- «робити склепіння; видовбувати; ховати, рятувати». — Фасмер II 65; Преобр. I 237; Brückner 667—668; Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Младенов 168; Kluge—Mitzka 386.

[**жу́па**[2]] «область, округа», [*жупа́н*] «начальник жупи», [*наджу́па́н*] «тс.» Ж, [*наджупа́нство*] Ж; — р. ст. *жу́па* «селище, село», п. żupan, ч. слц. вл. župa «область», нл. župa «окружний гарнізон», болг. *жупа*, *жупа́н*, м. *жупа*, схв. *жу́па*, слн. žúpa; — можливо, слово того самого походження, що й *жу́па* «соляна копальня»; Фасмер припускає, що *жупа* «область», засвідчене в Густинському літописі (1611 р.), яке він помилково вважає давньоруським (Фасмер II 65), і семантично близькі слова слід відділяти від *жупа* «копальня» і пов'язувати з дангл. géap «просторий, місткий», гот. gawi «округа» (нвн. Gau «тс.»). — Machek ESJČ 731; БЕР I 559; Skok III 687—688. — Пор. **жу́па**[1].

[**жупа**[3]] «куль соломи (для покрівлі)», [*жупно́к*] «сніп», [*жу́пити*] «крити кулями соломи»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. zsúp «оберемок (в'язка) соломи» походить від свн. schoup «тс.» (нвн. Schober «купа снопів, соломи або сіна»), пов'язаного з двн. scubil «жмут волосся або соломи». — Дзендзелівський St. sl. X 1—2, 91; MNTESz III 1228; Bárczi 348; Kluge—Mitzka 674.

жупа́н, *жупани́на*, [*жупа́ння*], [*жу́пиця*] «жупан» Я, ст. *жупанъ* (XVI ст.); — р. бр. *жупа́н*, п. żupan, ч. слц. вл. župan; — запозичено з італійської мови, можливо, за посередництвом польської; іт. giubbone (giuppone) «селянський каптан» є аугментативом від giubba (giuppa) «куртка», що походить від ар. ǧubbah «верхній одяг із широкими рукавами»; менш вірогідна думка (Mikl. EW 413) про те, що першоджерелом цього слова є слат. jupa. — Шанский ЭСРЯ I 5, 298; Фасмер II 66; Преобр. I 237—238; Brückner 668; Holub—Kop. 448; Dauzat 422; Kluge—Mitzka 334. — Пор. **шу́ба, ю́пка.**

жу́пел «кипляча смола; сірка, що горить (у пеклі); опудало»; [*жу́пель, джу́пел*] «тс.» Ж; — р. бр. болг. *жу́пел*, др. *жюпелъ*, схв. [žvêpel], слн. žvéplo, žéplo, župlo «сірка», стсл. **жоупелъ**; — через старослов'янську мову запозичено з германських, найвірогідніше, давньоверхньонімецької; двн. swëbal «сірка», swëual, гот. swibls, снн. swevel, дангл. swefl, нвн. Schwefel споріднені з лат. sulp(h)ur «тс.». — Шанский ЭСРЯ I 5, 298—299; Фасмер II 66—67; Преобр. I 238; БЕР I 560; Младенов 168; Skok III 690—691; Kluge—Mitzka 691. — Див. ще **сульфа́т.**

[**жупе́ня**] «страва з кукурудзяних круп і квасолі» Ж; — можливо, походить від п. [żupa] «юшка, суп», що є діалектним варіантом слова zupa «тс.».

[**жупля́к**] «жовтий гіркий огірок, жовтяк» Ж; — результат діалектної видозміни звукової форми [*жовпля́к*] «тс.». — Див. ще **жо́втий.**

жур «кисла страва з вівсяного борошна», [*жу́равік* Л, *журі́на, джур*] «тс.»; — бр. [*жур, журы́ха*] «тс.», п. żur «кисла

юшка», ч. вл. нл. žur «тс.», ч. žour «кисле тісто», слн. žur(a) «сироватка»;— походить від двн. sûr (нвн. sauer) «кислий», свн. sûr «кисле тісто», спорідненого з псл. syrъ, укр. *сирі́й*. — Шелудько 31; Трубачев Slavia 29, 16; Фасмер — Трубачев II 67; Brückner 668; Machek ESJČ 731; Valčáková Et. Brun. 132—133; Kluge—Mitzka 626. — Див. ще **сирі́й.**

жу́ра, *жура́ши́н*, *журі́м* — див. **джу́ра.**

[**жура́бки**] «вовняні шкарпетки»;— р. [*журáпки*, *джурáпки*, *шурáпки*] «перські кольорові з візерунками шкарпетки», болг. *чорáп* «панчоха, шкарпетка», м. *чорап* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. çorap (çorabı) «панчоха, шкарпетка» походить від ар. ğurāb «панчоха». — Фасмер I 511, II 68; Младенов 687.

жураве́ль, *журáв*, [*жураве́ць*], *журáвка*, *журавленя́*, *журавлúця*, [*журавúна*], *журавлúний;* — р. *журáвль*, бр. *журавéль*, *жóраў*, др. *жеравь*, *жеравль*, п. żurav, ч. jeřáb, ст. žeřáv, слц. žeriav, вл. žoraw, нл. žorawa, болг. м. *жéрав*, схв. *ждра̄л*, *ждра̄о*, *жѐра̄в*, слн. žerjàv, цсл. **жеравль**; — псл. *žeravjь; —споріднене з лит. gérvė, лтс. dzērve, прус. gerve, лат. grūs, гр. γέρανος, двн. kranuh (нвн. Kranich), данґл. cran (англ. crane), кімр. garan, вірм. krunk «тс.», а також дінд. járatē «співає, кличе», двн. kerran «кричати»; ie. *ger- «хрипко кричати»; псл. *žeravъ тлумачиться також (Семереньи ВЯ 1967/4, 16) як результат злиття ie. *ger(a)- «журавель» і *avi-s «птах». — Булаховський Вибр. пр. III 260—261; Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 67—68; Преобр. I 238; Brückner 666; Machek ESJČ 222; Fraenkel 137—138; БЕР I 536; Skok III 672; Топоров II 180—182, 223—227; Kluge—Mitzka 400; Chantraine 216; Specht 48; Pokorny 383—384.

[**жураве́льник**] (бот.) «герань, Geranium L.», *жураве́ць* «тс.»; — р. *журавéльник*, слц. žeriavnik «тс.»; — пов'язані з *журавéль;* назви зумовлені подібністю головки рослини з довгим носиком до голови журавля; може бути й калькою наукової назви лат. geranium, що походить від гр. γέρανος «журавель»; пор. також ч. čaplina «Geranium Robertianum», похідне від čáp «лелека», нвн. Storchschnabel «герань» (букв. «лелечин дзьоб»). — Machek Jm. rostl. 134. — Див. ще **жураве́ль.**

[**жураве́ць**] (бот.) «звіробій, Hypericum perforatum L.»; — результат видозміни і зближення з основою *журавéль* деетимологізованого запозичення з польської мови; п. dziurawiec «тс.» пов'язане з dziura «діра»; мотивація назви та сама, що і в укр. *діробій* «звіробій» (див.).

журавлúна (бот.) «клюква, Oxycoccus Adans.», [*журавúна*, *жировлúна*, *журахвúна*, *журавúха* Ум. — Сп.] «тс.», [*журавúнник*] «страва з журавлиновим узваром» Я; — р. [*журавúна*, *журавúка*], бр. *журавíны*, *журавíна*, п. żurawina, ч. žoravina, žeravina, слц. žóravin, вл. žorawa; — назва виникла, мабуть, унаслідок скорочення словосполуки *журавлина ягода;* ця рослина росте на болотах, де водяться журавлі. — Откупщиков РЯШ 1973/3, 111; Machek Jm. rostl. 179; Brückner 666. — Див. ще **журавéль.**

журапúна, *журáпник* — див. **жéреп.**

[**журáт**] «суддя»; — запозичене з румунської мови; рум. jurát «той, що присягався; непримиренний; присяжний засідатель» пов'язане з jurá «присягатися», що походить від лат. jūro «присягаюся». — Vrabie Romanoslavica 14, 181; DLRM 439. — Див. ще **юри́ст.**

журúти, *журúтися*, [*журбувати* Ж, *жур*, *журá*], *журбá*, *журбóта*, [*журúлиха*] «горілка» Шух, [*журúльник* Я, *журúця*, *жýрка*], [*журбóвий*], *журлúвий*, *журнúй*, *безжýрний*, *зажýра*, *зажýрений*, *зажýрливий*, [*нежýрниця*] «горілка» Ж, *нежурблúвий;* — р. *журúть* «ганити», бр. *журыцца*, слц. žúriť «лаяти, ганити», вл. žurnosć «клопіт, зусилля», нл. žurniś «утомлювати, робити неприємним», схв. [*журити се*] «скаржитися», *жýрити* «квапитися, поспішати», слн. žúriti se «тс.»; — псл. *žuriti < *gheur-; — неясне; зіставлялося з схв. *гýрати* «штовхати», слн. gúrati «зношувати; притупляти; мучити», гот. gaurs «журний, сумний», gaurjan «журити, смутити», двн. gōrag «жалюгідний; сумний», ірл. gúre «хворобливість», дінд. ghōráh «страш-

ний, жахливий», прус. gurīns «бідний», лит. gùrti «кришитися; слабнути; занепадати»; пов'язується також (Супрун Езиков. проучв. Георгиев 268—272) з бр. [*жу́ляць*] «тліти». — Шанский ЭСРЯ I 5, 299; Фасмер II 68; Преобр. I 238; Горяев 112; Петлева Этимология 1967, 178; Топоров II 346—348; Petersson IF 24, 253—254; Feist 208.

[**жу́рка**] «верхній одяг у вигляді піджака» Ва; — утворилося, можливо, від слова *тужу́рка* внаслідок відпадіння початкового складу *ту-*, мабуть, через неправильне сприйняття його у знахідному відмінку однини як відповідної форми вказівного займенника *та* (напр., *надягну тужурку* > *ту* + *журку*). — Див. ще **тужу́рка.**

журна́л, *журналіст, журналісти́ка;* — р. бр. болг. м. *журна́л*, п. żurnal «журнал мод», ч. слц. слн. žurnál, вл. нл. žurnal, схв. *жу̀рна̄л;* — запозичення з французької мови; фр. journal «газета» виникло як скорочення словосполучення papier journal «газета» (букв. «щоденний папір (листок)») і походить, очевидно, від фр. ст. jorn «день» або від слат. diurnālis (diurnāle) «щоденний»; можливо також, що значення «газета (щоденне видання)» виникло в фр. journal під впливом іт. giornale «газета; журнал», слова того самого походження; менш вірогідне пояснення (Фасмер II 68) фр. journal як похідного від слат. diurnālis (diurnāle) «щоденна звістка». — СІС 265; Москаленко УІЛ 49; Шанский ЭСРЯ I 5, 299—300; Аркадьева РЯШ 1973/3, 102—103; Kopaliński 1057; Holub—Lyer 525; Dauzat 421; Gamillscheg 550; Bloch 400. — Див. ще **ажу́р**[1].

журча́ти, [*жу́ркати*] Я, *жу́ркіт*, [*журчли́вий*] Я; — р. *журча́ть*, бр. *журча́ць*, слц. žurčat', вл. žurčeć; — звуконаслідувальне утворення. — Шанский ЭСРЯ I 5, 300; Фасмер II 68; Преобр. I 238—239. — Пор. **дзюр.**

[**жухну́ти**] «жбурнути (щось усередину)» Ж; — р. [*жу́хнуть*] «сильно вдарити», бр. [*жу́хнуць*] «несподівано побігти», ч. žuchnout «гримнути, з шумом кинути додолу», žuch (виг.), слц. žuchnúť; — експресивне утворення, можливо, звуконаслідувального характеру; зіставлення з псл. žьvati «жувати» (Варбот РР 1975/3, 102—103) сумнівне. — Machek ESJČ 731. — Пор. **жаха́ти.**

[**жухо́вка**] «формочка для випікання хліба» Мо; — неясне; можливо, утворене на підставі запозиченого п. żuchwa «щелепа», пов'язаного з żuć (żuję) «жувати (жую)»; як семантичну паралель пор. укр. *че́люсті* «зовнішній отвір печі» (*«щелепи») — р. *че́люсти* «шелепи».

Жу́чка (собача кличка) Я; — бр. *Жу́чка;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *Жу́чка* «тс.» походить від *жук* (спочатку такі клички мали чорні собаки); менш переконливе виведення (Фасмер II 64) від іншої собачої клички *Жужу́*, що походить від фр. joujou «цяцька». — Див. ще **жук.**

[**жучний**] «небезпечний» Пі; — можливо, споріднене з р. *жу́чить* «карати, сікти різками», яке пов'язується (Фасмер II 63, 68) з р. [*жуда́*] «жах, лихо», зіставлюваним з лит. žavìnti «занапащати», žūti «гинути», лтс. zust «зникати», zūdît «занапащати», дангл. gietan «убивати»; ie. *g'heud- «зникати, гинути»; сумнівне пов'язання (Преобр. I 239) із *жгут* (через *жгу́тить* «бити джгутом»).

жюрі́; — р. *жюри́*, бр. *журы́*, п. ч. слц. jury, болг. *жю́ри*, м. *жири*, схв. *жȕрū*, *жирȕја*, слн. jíríja; — запозичення з французької мови; фр. jury походить від англ. jury «жюрі», яке зводиться до фр. ст. jurее «присяга, клятва», похідного від jurer «присягати, клястися», генетично пов'язаного з лат. jūrāre «тс.», що походить від jus (род. в. jūris) «право як сукупність законів». — СІС 265; Шанский ЭСРЯ I 5, 301; Фасмер II 69; Dauzat 422; Klein 837; Walde—Hofm. I 733. — Див. ще **юри́ст.**

З

з[1] (прийменник з род. в. для введення назв предметів, на поверхні яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.», *з-* (префікс дієслів, що означає рух згори та ін.), *с-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са, з-, с-, са-*, др. *съ, съ(н)-*, п. вл. нл. z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, z-, слц. s, so, s-, z-, болг. м. *с-*, схв. *с, са, с-, са-, з-*, слн. s, se, z, ž, s-, z-, стсл. **съ, съ(ɴ)-**;— псл. sъ, sъ(n)- < *sъn;— зіставляється з лат. com «з», cum, дкімр. cant, ірл. cét «тс.», гр. κατά (<k̑n̥-ta) «вниз, вздовж»; поширена думка про етимологічну тотожність **з**[1] і **з**[3] (Skok III 179—180; Fraenkel AfSlPh 39, 89; Vondrák I 163, 418) натрапляє на труднощі семантичного характеру; ie. *k̑on; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *sъn збіглося фонетично з псл. iz.— Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 249—252, 254—255; Pedersen Kelt. Gr. I 138, II 293; Meillet MSL 9, 51—52.— Пор. **з**[2], **з**[3].

з[2] (прийменник з род. в. для введення назв предметів, усередині яких знаходиться початковий пункт руху, дії), *із, зі* «тс.»;— р. *из, из-*, бр. *з, са*, др. *изъ, из(ъ)-*, п. вл. нл. z, ze, ч. z, ze, z-, слц. z, zo, z-, болг. схв. *из, из-*, м. [*из*] «крізь; по», *из-* «ви-», слн. iz, iz-, стсл. **из, из-**;— псл. iz, iz- (<*jьz);— споріднене з лит. iš «із», [iž], лтс. iz, прус. is, is- «тс.», алб. ith «за, позаду», лат. ex «із», гр. ἐξ, ἐκ, гал. ex, ірл. ess; ie. *eg'hs або *ek̑(s); в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. iz фонетично збіглося з псл. *sъn.— Мельничук Вступ 491; Фасмер I 119—120; Преобр. I 267; Fortunatov KZ 36, 35; Brückner 641—642; Machek ESJČ 706—707; Skok I 739; ЭССЯ 9, 6—8; ESSJ Sl. gr. I 76—82; Meillet Études 160; Топоров II 91—97, III 70—75; Эндзелин ЛП I 98—99; Walde—Hofm. I 423.— Пор. **з**[1], **з**[3].

з[3] (прийменник з орудн. в. для позначення сумісності), *із, зі*, [*зо*] «тс.», *з-* (префікс дієслів, що означає з'єднання, зосереджування), *із-, зі-* «тс.»; — р. *с, со, с-, со-*, бр. *з, са*, з-, *с-*, др. *съ, съ(н)-*, п. вл. нл. z, ze, z-, ze-, s-, ч. s, se, s-, se-, слц. s, so, s-, болг. *с, със, с-, съ-*, м. *со*, [*с*], *с-, со-*, схв. *с, са, с-, са-*, слн. s, z, s-, z-, стсл. **съ, съ(ɴ)-**;— псл. sъ, sъn- (<*sъn), пов'язане з sǫ-, укр. *су- (сусід* і под.);— споріднене з лит. sán- «су-, з-», są-, лтс. suo-, прус. san- «з-», sen «з», дінд. sam, ав. ham- «тс.», дісл. sam- «разом», гр. ὁμός «спільний, подібний, рівний», лат. similis «подібний»; ie. *son; етимологічне ототожнення **з**[3] і **з**[1] (Skok III 179—180; Vondrák I 163, 418; Fraenkel AfSlPh 39, 89) викликає труднощі семантичного та іншого характеру; в українській, як і в деяких інших слов'янських мовах, псл. *sъn, у якому збіглись ie. *son і *k̑on, у свою чергу, фонетично збіглося з псл. iz.— Мельничук Вступ 491; Фасмер III 539—540; Brückner 641—642; Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—249, 254—255; Trautmann 249—250; Fraenkel 753—754.— Пор. **з**[1], **з**[2], **су-**.

з[4] (частка для позначення приблизності), *зо, із* «тс.»;— р. *с*, бр. *з*, др. *съ* (прийменник із зн. в. для позначення приблизності міри, однакової кількості, крайньої величини, місця спрямування руху, місця перебування), п. z (вираз для позначення приблизності), ч. s (прийменник із зн. в. для позначення відповідності), слц. z (частка

для позначення приблизності), ze «тс.»;— псл. sъ (<*sъn), прийменник із зн. в., очевидно, тотожний із sъ (<*sъn), прийменником з род. в.— Machek ESJČ 534; ESSJ Sl. gr. I 244—246, 252—253, 254—255.— Див. ще **з**[1].

з- (префікс, що надає дієслівним основам семантичного відтінку раптового руху вгору, підняття, раптового початку дії і под.), *с-* «тс.» (напр.: *збаламутити, збудити, злетіти, скипіти, скрикнути*, відповідно до р. *вз-, вс-, воз-, вос-*, бр. *уз-, ус-*, др. *въз-, въс-*, п. wz-, ws-, ч. vz-, vze-, слц. vz-, vzo-, вл. нл. wz-, z-, болг. *въз-*, м. *воз-*, схв. *уз-, ус-*, слн. vz-, vs-, стсл. **въз-, въс-**);— результат видозміни др. *въз-, въс-* (з яким пов'язаний застарілий прийменник укр. *уз*) і злиття його на українському грунті з префіксом *з- (с-)*, що зводиться до др. *из-* і *съ-*.— Див. ще **уз**.— Пор. **з**[1], **з**[2], **з**[3].

за[1] (прийменник), *за-* (префікс);— р. бр. др. болг. м. схв. *за, за-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. za, za-, стсл. **за, за-**;— псл. za, za-;— очевидно, споріднене з лит. [ažù (<*ažúo), až] «за», лтс. [az] «за, по той бік», [âz, aiz-] «тс.»; ie. *g'ho- «ззаду; потім».— Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Преобр. I 239; Brückner 642; ESSJ Sl. gr. I 283—294; Trautmann 336; Fraenkel 28; Эндзелин ЛП I 10—11; Pokorny 451—452.

за[2] (частка при питаннях типу *що за людина* і под.);— р. бр. *за*, п. ч. слц. вл. нл. слн. za;— очевидно, результат видозміни прийменника *за* (za), вживаного для позначення заміни; залишок прийменникової функції простежується ще в чеській мові, в якій іменник при co za вживається не в називному відмінку, як у інших слов'янських мовах (подібно до називного при питальному *який*), а в знахідному; думка про походження питального виразу *що за* в слов'янських мовах від нім. was für (Шанский ЭСРЯ II 6, 3; Фасмер II 69; Jagić AfSlPh 4, 710—711) необгрунтована.— Мельничук СМ II 124—128; Machek ESJČ 707; Safarewicz JP 41, 316—317.— Див. ще **за**[1].

за- (частка для позначення надмірності: *замалúй, забагáто, занáдто*); — бр. *за-*; — очевидно, запозичення з польської мови; п. za «занадто» (у сполученні з прикметниками і прислівниками, напр., za mały, za dużo) розвинулось на основі прийменникового значення «поза» через проміжне значення «понад».— Див. ще **за**[1].— ESSJ Sl. gr. I 293—294.

[**забагарадитись**] «задовольнитися, заспокоїтися; забагатіти; забажатися» Ва;— очевидно, результат видозміни давнішого **забогарадитись*, пов'язаного з [*богарáдити*] «матеріально допомагати, виявляти доброчинність», утвореним на основі виразу *бога ради;* значення «забажатися» могло виникнути пізніше як результат контамінації форм *забагарадитись* і *забáгтись* «забажатися» або безпосередньо на основі виразу *просити бога ради.*— Див. ще **богарáдити.**

[**забандýритися**] «забутися, загавитися»;— очевидно, пов'язане з р. [*забáндаться*] «загаятися», [*забантáжиться*] «забалакатися, загаятися», похідними від [*бáндать*] «гаятися, зволікати», [*бáндаться*] «возитися, гаятися, робити щось повільно; проводити час за балачками», які, можливо, зводяться до виразу [*бáнды бить*] «байдикувати; базікати, займатися пустими балачками», пов'язаного з [*бáлды бить*] і, очевидно, укр. *байдики бити* «тс.».— Пор. **бáйдики.**

забандю́ритися «захотітися, закортіти», [*забандючитися* О, *прибандю́ритися* Ме, *прибандю́житися* Ме] «тс.»;— неясне.

[**забгáти**] «прибрати до рук» Пі;— результат видозміни значення дієслова *забгáти* «укласти щось куди-небудь; запхати, заховати», похідного від *бгáти* «м'яти; складати, згортати; вкладати, втискаючи щось куди-небудь».— Див. ще **бгáти, за**[1].

забéйкати — див. **бéйкатися.**

[**забербéрити**] «обмочити»;— неясне; можливо, афективне утворення.

[**забúйкруча**] (бот.) «ломиніс цілолистий, Clematis integrifolia L.», [*забíйкрýча* Ж, *зябíй-круча* Mak] «тс.»;— неясне; у народній легенді тлумачиться

як назва рослини, що виросла на тому місці, де татари перебили загін козаків. — Анненков 103.

[**забильни́й**] «незайнятий, вільний» (про землю) Я, [*забильня́к*] «зайвий віл у чумаків; зайва людина»; — р. [*забы́льный*] «непридатний»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*за́быль*] «забуття».

[**заби́рдзати**] «забрьохати»; — афективне утворення, паралельне до [*забри́ндзати*] «тс.».

[**забільши́ти**] «спустити, збути» Я; — неясне; можливо, є результатом видозміни форми [*заплiши́ти*] «тс.». — Яворницький 231.

[**забісо́ваний**] «наполегливий, упертий»; — р. [*забесо́ванный*] «відважний, спритний; упертий; жвавий, веселий»; — очевидно, похідне утворення від незафіксованого **забісувати* «вселити біса»; пор. р. [*бесова́ть*] «шаленіти». — Див. ще **біс**[1].

забо́бо́н «передсуд, повір'я» СУМ, Ж, [*бобо́на*] «тс.» Ж, *забобо́ни*, *забобо́нник*, [*забубо́ни*] «забобони»; — р. [*забобо́ны*], бр. *забабо́ны*, п. zabobon, ч. [zábobon(ka)] «вигадка, повір'я», bobonek «знахарство», слц. [zábobonky] «забобони», bobona «повір'я», babona «тс.»; — очевидно, пов'язане з схв. ст. *бобонити* «шуміти», *бабо́њати* «базікати», що пояснюється як звуконаслідувальне утворення або пов'язується з [*ба́яти*] «розповідати; ворожити», р. *ба́ять*, ie. *bhā-; виведення від bobo «страховище» (Brückner 643), як і зведення до основи bon- (<*mon-) «мислити» (Machek ESJČ 58—59), позбавлене підстав. — Кравчук УМШ 1957/4, 79; Фасмер II 70; Skok I 177; ЭССЯ I 111—112; Sadn. — Aitz. VWb. I 160—161; Bern. I 36—37. — Пор. **бабо́ни**.

забо́р (заст.) «посилання неплатника податку на польові роботи» Ж, *заборя́нство* «тс.», *у за́бір іти* «йти на відробіток несплаченого податку або боргу», [*заборя́нин*] «той, хто йде в забір»; — очевидно, результат злиття прийменникового виразу *за борг*, подібний до *на́бір*, *на́бор*. — Див. ще **борг**, **за**[1]. — Пор. **на́бір**.

[**забо́ра**] «загородження; гребля Ж; очеретяна стінка поперек річки для ловіння риби; ряд каменів поперек річища»; — р. *забо́р* «паркан»; — остаточно не з'ясоване; зіставляється з двн. bara «огороджена земля», свн. bar «бар'єр, огорожа», лит. bãras «частина поля, оброблювана за один раз», лат. ferus «доріжка навколо грядки», ferio «б'ю, колю», гр. φάρος «ділянка землі» (Bern. I 76; Mühl. — Endz. I 265; Walde — Hofm. I 537; Фасмер II 70); пов'язується також з *бра́ти*, *беру́* (Pokrovski ZfSlPh 9, 102; Grünenthal IF 46, 103); найімовірніше, як і *забороло*, пов'язане з *боро́ти*. — Булаховский ПСМ III 8; Brückner 36. — Див. ще **боро́ти**. — Пор. **забороло**.

забороло (іст.) «частина шолома; щит на мурі фортеці»; — р. [*за́бороло*] «огорожа», др. *забороло* «міська стіна; паркан на міській стіні», п. [brodło] «стіжок сіна; легка покрівля над током», ч. [bradlo] «поручні; скеля», слц. bradlo «скеля», стсл. **забрало** «стіна міської фортеці»; — псл. *(za)bordlo; — пов'язується з *бороти*, псл. *borti. — Фасмер II 70; Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Преобр. I 240; Brückner 36; Machek ESJČ 63; Bern. I 73. — Див. ще **боро́ти**.

[**забо́та**] «турбота» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *забо́та* пов'язане з [*зо́би́ться*] «турбуватися», [*зоба́ться*, *зобли́ться*] «тс.», [*зо́бля*] «турбота», [*зоба́ть*] «клювати, їсти, гризти», спорідненими з укр. [*зоба́ти*] «дзьобати», схв. *зо̀бати* «їсти (зерно)», слн. zóbati «клювати, дзьобати, пожирати»; семантичний розвиток, як в укр. [*гри́жа*] «журба, турбота», болг. *гри́жа* «турбота» від псл. gryzti «гризти»; помилкове виведення від р. [*ботать*] (псл. botati) «биги» (Соболевский РФВ 65, 418—419; Lehr-Spławiński RSl 9, 38; Bern. I 78; Mikl. EW 90); пор. р. [*заботи́ть*] «змучити, втомити». — Шанский ЭСРЯ II 6, 9—10; Фасмер — Трубачев II 70—71; Срезн. I 896. — Див. ще **зоба́ти**.

[**за́боцень**] «стільник, кусок стільникового меду», [*за́бочень*] «задній стільник у вулику, завжди наповнений медом» Бі; — р. [*за́бочень*] «товстий шар стільників з медом біля стін вулика»; — пов'язане з *бік* як назва бокового стіль-

ника; в українській мові слово зазнало деетимологізації і, очевидно, зближення з [*боц*] «грудка, балабуха». — Див. ще **бік, за**[1].

забра́ло «частина шолома»; — бр. *забра́ла* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *забра́ло* «тс.» вважається результатом семантичної видозміни давнішого *забрало* «стіна міської фортеці», що походить із старослов'янської мови; стсл. **забрало** «тс.» є прямим відповідником укр. *забороло*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 10; Сендровиц РЯШ 1968/3, 63. — Див. ще **забороло**.

забре́ндатися — див. **бре́ндати**.

[**забрець**] (бот.) «зілля, корисне для зубів» Пі; — неясне; можливо, пов'язане з [*зябрій*], *жабрій*.

[**забри́ндзати**] «забрьохати»; — афективне утворення, паралельне до [*заби́рдзати*] «тс.».

[**забринжа́ти**] «забриніти»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *забриніти*. — Див. ще **брень**.

[**забрушо́ваний**] «запечатаний» (про мед у вуликах) Я; — очевидно, пов'язане з [*брусáти*] «пакувати» (див.).

[**забря́катися**] «забратися, залізти» (в канаву і под.) Я; — афективне утворення.

[**забу́дка**] (бот.) «чорнобиль, Artemisia vulgaris L.» Ж, [*забýдьок*] «тс.»; — бр. [*забудкі*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *забýти;* мотивація назви неясна.

[**забудува́ти**] «зарізати» (людину) Я; — неясне; можливо, через проміжну форму **заводувáти* пов'язане з **заводáти* «заколоти». — Пор. **бости́**.

[**забужа́вiти**] «забруднитися» (про вікна); — р. [*забузи́ть*] «забруднити», [*забузя́нить*] «замутити», бр. [*бузувáць*] «бруднити, темнити»; — очевидно, пов'язане з [*бузá*] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Див. ще **бузá**. — Пор. **забуза́нити**.

[**забужува́ти**] «обпалити пір'я і пух (у птиці)»; — неясне; можливо, пов'язане з [*буди́ти*] «коптити», *буженúна*. — Пор. **буди́ти**[2].

[**забуза́нити**] «забити, не дати ходу Я; заговорити, понести нісенітницю», [*забузувáти*] «забити, заповнити, засипати, заліпити брудом»; — неясне; можливо, пов'язане з [*бузáнити*] «бити; багато і важко працювати», [*бузувáти*] «тс.; докоряти, лаяти»; може бути зіставлене і з [*бузá*] «бруд у немитій вовні; осад у рідині». — Пор. **бузá, бузувáти**.

[**забузи́рить**] «заспішити» До; — афективне утворення.

[**забундо́ситися**] «зробити обличчя суворим і непривітним» Ж; — очевидно, результат контамінації слів *бундю́читися*, [*бундю́житися*] «бундючитися» Ж і [*бурмóситися*] «дутися, виявляти незадоволення» (див.).

забу́ртати, *забурти́ти* — див. **бурт**.

[**забусува́тися**] «замотатися, заплутатися» Я; — результат видозміни форм [*забóрсуватися, забóрсатися*] «заплутуватися, заплутатися» (пор. [*забурсòвуватися*] «замотуватися, заплутуватися» Я), похідного від дієслова [*бóрсати*] «низати, силяти, шнурувати» (див.).

забу́ти(ся), *забува́ти(ся)*, [*забувáчка*] «забудькувата людина» Ж, [*забýдка*] «забуття» Ж, [*зáбудь*] «тс.» Ж, [*забýдька*] «забутий предмет; забутий у печі хліб», [*забýдьок*] «тс.», *забýдько*, [*зáбушки*] «забуте» Я, *забýток* «залишок, пам'ятка; [забуття]», *забуття́*, *забýдькуватий*, [*забýдьчивий*] Ж, [*забýткóвий*] «який викликає забуття», *забýтливий*, [*забýтний*] «забудькуватий; який викликає забуття», *забýтній* «тс.»; — р. *забы́ть*, *забы́ться*, бр. *забы́ць*, *забы́цца*, др. *забыти(ся)*, п. ст. zabywać; — псл. [zabyti sę] «забутися», похідне від byti «бути»; первісне значення «засидітися, занадто довго десь пробути» з пізнішим розвитком значення «пробути за однією справою чи без діла, не роблячи іншої потрібної справи», звідки «забути(ся) про якусь справу, перестати пам'ятати»; тлумачення первісного значення як «бути за чимсь» (Sadn. — Aitz. VWb. I 90) позбавлене грунту. — Мельничук Этимология 1967, 63; Фасмер — Трубачев II 71. — Див. ще **бу́ти**[1], **за**[1].

[**забухто́рити**] «покласти чи сховати так, що потім важко відшукати» Па; — очевидно, результат видозміни форми *запротóрити* (пор. [*запофтóрити*] «запротерити» Ме), можливо, під впливом [*бýхати*] «кидати». — Див. ще **запрото́рити**.

зав; — р. *зав;* — результат скорочення слова *завідувач* або *завідуючий* за зразком російської мови (р. *завéдующий*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 12. — Див. ще **ві́дати.**

зав- (префікс прислівників *завбі́льшки, завви́шкий* Г, Ж, [*завви́ш*] «заввишки», *завгли́бшки,* [*завгли́бкий*] «завглибшки» Г, Ж, [*завгли́б, завглубшкий* Ж] «тс.», *завгру́бшкий* Г, Ж, [*завда́льшки, завда́лекий*], *завдо́вжкий* Г, Ж, [*завздо́вжки, завдо́вж, завздо́вж, завкрашкий* Ж], *завто́вшкий* Г, Ж, [*завто́вш*], *завши́ршкий* Г, Ж, [*завши́рки, завши́р*]); — результат злиття частки [*за*], що означає приблизність ознаки, з префіксом *в- (у-)*, наявним у давніших прислівниках [*убі́льшки*] «завбільшки», [*ува́шки*] «заввишки», [*угли́бшки*] «завглибшки» тощо, утворюваних від прикметників за допомогою суфікса *-ки* (або без нього); пор. також прислівники дієслівного походження *мо́вчки, по́тайки (по́тай), навсто́ячки* тощо. — Див. ще **за**[2], **у**[1].

[**зава́дка**] «значення, вага» Пі; — очевидно, неправильне утворення від дієслова *зава́жувати, зава́жити* «мати вагу; мати значення» за аналогією до *зава́да* «перешкода» при похідному від нього *заважа́ти* «перешкоджати, бути на заваді». — Див. ще **вага́.**

[**завалец**] (бот.) «тюльпан лісовий, Tulipa silvestris L.» Мак; — очевидно, пов'язане з [*зава́ли*] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [*зава́лки*] «тс.; припухлі залози Ж»; назва могла бути зумовлена подібністю цибулини тюльпана (з боковими цибулинками) до припухлої залози. — Див. ще **зава́ли.**

[**зава́ли**] (мн.) «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [*зава́лки*] (мн.) «тс.; припухлі залози Ж; ангіна Мо; дифтерит Я; запор Я»; — р. [*зава́л*] «закупорення в протоці, в трубці, в судинах живого тіла, з опуханням і ствердінням залоз або інших органів», бр. [*зава́л*] «жовно, залоза», [*за́валкі*] «залози; хвороба залоз», п. zawałki «хвороба горлових залоз у дітей; тверді, опухлі залози на шиї»; — похідне утворення від *вали́ти* (пухлина ніби завалює горло). — Див. ще **вали́ти.**

завба́чити, *завба́чник, завба́чливий* — див. **ба́чити.**

[**завга́рити** *(комусь)*] «утруднити (когось), затримати (когось)»; — очевидно, результат видозміни дієслова [*завго́рити*] «зашкодити», можливо, під впливом *гарува́ти* «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще **завго́рити.**

[**за́вґар**] «ледар» Ж, [*завґарува́ти*] «лінуватися, ледарювати» Ж; — неясне.

[**завге́ть**] «за винятком, крім», [*завге́т*] «тс.» Ж; — похідне утворення від *геть*, [*гет*]; значення розвивалося, як від др. *кромѣ* «геть; поза, зовні; крім» до укр. *крім*, р. *кроме* «крім»; пор. р. *вон* «геть», *вне* «поза, зовні», ч. ven «геть», vně «поза, зовні». — Див. ще **геть.**

[**завго́рити**] «зашкодити; завдати горя, неприємностей»; — очевидно, префіксальне утворення від [*ухо́рити, вго́рити*] «робити, чинити всупереч» Бі, похідного від [*ухо́ра, вго́ра*] «перекір» Бі; зазнало семантичного впливу з боку іменника *го́ре*. — Див. ще **го́ре, ухо́ра.**

завго́сп; — р. *завхо́з;* — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *завідувач (завідуючий) господарством* (р. *заведующий хозя́йством*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 22. — Див. ще **зав, госпо́дь.**

завда́ти, *завда́ванка, завда́ння, завда́нок, завда́ток, завда́ча, завда́лий* — див. **да́ти.**

[**завда́рім**] «задарма, за безцінь»; — результат видозміни форми *зада́ром* за аналогією до співвідношення форм *зада́ти — завда́ти;* заміна *-ом* на *-ім* неясна. — Див. ще **дар.**

завдяки́, *завдя́чати, завдя́чити, завдя́чувати* — див. **дя́ка.**

заведе́нція (жарт.) «заведений звичай, порядок; правило»; — р. [*заведе́нция*] «звичай», бр. [*заведзе́нцыя*] «тс.»; — семінарське утворення від [*заве́дення*] «тс.» (р. *заведе́ние* «тс.») за допомогою лат. -entia. — Фасмер II 71; Зеленин РФВ 54, 115. — Див. ще **ве́сти́.** — Пор. **поведе́нція.**

[**заве́зиско**] «місце, де глибоко осів грунт», [*заве́злиско*] «тс.»; — похідне утворення від *ве́зти́;* початково озна-

чало «місце, яке засипається завезеною землею, сміттям тощо»; пор. [*завóжувати*] (яму) «засипати завезеною землею» Ж, п. zawieźć (zawozić) «заповнити, зарівняти чимось навезеним», ч. zavézt «засипати, завалити, закидати» (яму і т. п.), слц. zavozit' «тс.». — Див. ще **ве́зти́**.

[**за́верба**, *за́верб*] «верба пурпурова, Salix purpurea L.» ВеНЗн, [*за́вербник*] «вид верби» Ж, [*за́вербок*] «тс.» Ж; — похідні утворення від *верба́* з початковим значенням «другорядна верба; те, що стоїть за вербою» (пор. [*зава́тра*] «друге вогнище» Ж, [*загру́ба*] «лежанка, грубка» Дз); назва зумовлена тим, що ця верба (кущ, зрідка деревце) значно поступається розмірами перед іншими вербами. — Див. ще **верба́**, **за**[1].

за́вжди́, [*за́вжде*, *за́вгди* Бі, *за́вда* Я, *за́вди* Бі], *завжде́нний*, *за́вждишній*, [*за́вждішній*], *наза́вжди*; — бр. *заўжды́*; — запозичення з польської мови; п. [zawżdy] «завжди», [zawszegdy, zawszedy], ст. zawżgy, zawdy, zawde «тс.» є результатами злиття прийменника za «за» і прислівника wżdy [wszegdy] «завжди», спорідненого з укр. [*усі́гди*]. — Brückner 635—636; ZfSlPh 2, 297. — Див. ще **за**[1], **усі́гди**. — Пор. **за́вше**, **за́всі́гди́**.

завзя́тий, *завзя́тущий*, *заповзя́тий*, *завзя́тець*, *завзя́ття*, [*завзя́ток*] «злість»; — р. *завзя́тый* «справжній, істинний; [жвавий, заповзятливий, здатний постояти за себе]» (з укр.), бр. *заўзя́ты* «завзятий»; — запозичення з польської мови; п. zawzięty «завзятий, заповзятий, запеклий, жорстокий» утворене від дієслова zawziąć się «затятися, упертися», похідного від wziąć «взяти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 16; КЭСРЯ 152; Witkowski SOr 19/2, 209. — Див. ще **я́ти**.

[**завивошник**] (бот.) «льон жовтий, Linum flavum L.» Mak; — похідне утворення від *ви́ти*; назва зумовлена тим, що ця рослина має розгалужене кучеряве стебло; пор. [*витошник*] «тс.». — Див. ще **ви́ти**[1].

[**зави́діти**] «заздрити» Ж, *зави́дувати*, [*зави́стити* Ж, *зави́стувати* Ж, *зави́стовати* Я] «тс.», [*зави́д*] «ревнощі» ВеБ, [*зави́да*] «тс. ВеБ; заздрісник, заздрісниця», *зави́дки* СУМ, Г, *зави́дник* «заздрісник СУМ, Г; [ненависник Ж]», [*зави́дощі*], [*зави́дь*] «заздрісник, недоброзичливець» Ж, [*зави́сник*] «заздрісник», *зави́сть*, *зави́дливий* «заздрий; [ревнивий, жадібний Ж]», *зави́дний* «який викликає заздрість, вартий заздрості; [заздрісний, ревнивий, жадібний Ж]», [*завидýщий*], *завидю́щий*, [*зави́сливий*, *зави́сний*], [*зависýщий*] «дуже заздрісний» Я; — р. *зави́довать* «заздрити», бр. *завідýшчы* «заздрісний, завидний», др. *завидѣти* «заздрити», п. [zawidzieć], ч. závidět, слц. závidiet' «тс.», вл. zawidźeć «не бажати кому чогось, заздрити», нл. zawiźeś, zawidowaś «тс.», болг. *зави́ждам* «заздрю», *зави́дя* «позаздрю», м. *завидува* «заздрить», *завиди* «позаздрить», схв. *за́видети* «заздрити», слн. zavídati, стсл. **завидѣти** «тс.»; — псл. zaviděti «заздрити», утворене від viděti «бачити»; значення «заздрити» грунтується, очевидно, на уявленні про лихе око; пор. лат. invideo «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю», похідне від video «бачу»; непереконливим є пояснення Махека (Sborník FFBrU 4, 25) з *neid-, спорідненим з нвн. Neid «заздрість», гр. ὄνειδος «ганьба, сором», лтс. naîds «ненависть». — Шанский ЭИРЯ II 130—132; Фасмер — Трубачев II 72. — Див. ще **вид.**

завидія — див. **ве́сти́**.

[**завилець**] (бот.) «ранник вузлуватий, Scrophularia nodosa L.» Mak; — очевидно, результат видозміни форми **завалець* (пор. р. [*зава́лец*] «тс.»), пов'язаної з [*зава́ли*] «біль у горлі з опухлими залозами (свинка)», [*зава́лки*] «тс.; припухлі залози»; назва зумовлена вживанням цієї рослини при захворюванні залоз; пор. наукову назву лат. scrophularia, похідну від лат. scrophula «пухлина шийної залози». — Нейштадт 493. — Див. ще **зава́ли**.

[**завинпе́ритися**] «упертися»; — неясне; виведення від н. sich empören «повставати, бунтувати, обурюватися» (Шелудько 31) здається непереконливим.

[**зави́ритися**] «розгніватися, розсердитися, надутися», [*завíритися*] «тс.» Ж, [*завíрятися очі*] «водити очима, супи-

тися, нахмурюватися» ВеЛ, [*завіре́ний*] «сердитий» Ж; — р. [*вири́ть*] «дивитися», др. *вирити* «скосити» (про очі), схв. *ви́рити* «виглядати»; — псл. viriti; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з virъ «вир»; у такому разі, початково означало «водити очима, свердлити очима, дивитися косо»; співвідношення з схв. *гви́рити* «виглядати, заглядати» (Шахматов ИОРЯС 17/1, 288; Skok I 642) з формального боку неясне. — Див. ще **вир**. — Пор. **ві́ритися, закаві́рити.**

[**завиру́шка**] (орн.) «тинівка, Prunella modularis L.» Воїнств. — Кіст., [*завіру́шка*] «вівсянка очеретяна, Emberiza schoeniclus L.»; — запозичення з російської мови; р. *завиру́шка* «тинівка» пов'язане з дієсловом *врать* «брехати» (пор. р. [*завиру́ха*] «той, хто багато бреше»), утвореним від псл. *vьr- «говорити», спорідненого з лит. vařdas «ім'я, назва», лтс. vàrds «тс.», прус. wīrds «слово», лат. verbum, гот. waúrd «тс.», гр. εἴρω «говорю», дінд. vratám «заповіт, наказ; закон»; назва дана птахові, очевидно, через те, що він «співає, ніби передражнює солов'я» (Даль), пор. р. *варáкуш(к)а* «[брехун]», (орн.) «синьошийка» (добре наслідує голоси інших птахів, зокрема солов'я). — Шанский ЭСРЯ I 3, 192—193; Фасмер II 361; Преобр. I 100.

завита́ти, *завіта́ти* — див. **вита́ти.**

завити́ти, *за́витка*, *зави́тка*, *за́витóк*, *завиття́* — див. **ви́ти**[1].

[**завихі́ль**] «заметіль, хуртовина»; — утворене від *віхола* «тс.» (пор. [*ви́холка*] «тс.», [*ви́хола*] «сильний, поривчастий вітер»), очевидно, під впливом синонімічного *заметіль*. — Див. ще **ві́хола.**

[**зави́хтуритися**] «сильно і раптово захотітися»; — очевидно, пов'язане з [*ви́хторити*] «щось швидко робити, влаштовувати», [*зави́хторити*] «мати на думці». — Див. ще **ви́хторити.**

завика́ти, *зави́кнути*, *зави́кти*, *зави́чити*, *зави́чка* — див. **звика́ти.**

[**зави́шниця**] «спазми, болі в шлунку» Я; — очевидно, пов'язане з *зави́йна* «тс.», [*зави́йниця*] (вид хвороби) Ж. — Див. ще **зави́йна.**

[**за́від**[1]] «професія, фах, спеціальність» Ж; — запозичення з польської мови; п. zawód «тс.» утворене від дієслова zawodzić «заводити», похідного від wodzić «водити». — Див. ще **ве́сти́.**

за́від[2], *за́відний*, *завідня́*, *завідськи́й*, *завідця*, *завідчик* — див. **ве́сти́.**

за́від[3], *завідомити*, *завідомля́ти*, *завідувати*, *завідувач*, *завідця* — див. **ві́дати.**

[**завідний**] «приїжджий; чужий», [*завідній*] «захожий, зайшлий», [*завідни́к*] «жених, сватач» Ж; — очевидно, пов'язане з [*завідати*] «зайти попитати (позички)», похідним від *відати* «знати»; пор. *відві́дати*, [*довіда́тися*] «навідатись» та ін. — Див. ще **ві́дати.**

[**за́відь**] (у виразі *чоботи зшити під з.* «каблук пришити дратвою так, що над ним утворюється рубець»), [*за́вить*] «дріт на закаблуці чобота»; — неясне.

завій, *завійка*, *завійник*, *завійниця* — див. **ви́ти**[1].

завійна «різкий біль у грудях або животі; [параліч Ж]», *завійнища*, *завіна* «тс.»; — п. zawianie «параліч»; — похідні утворення від *ві́яти* (пор. *завійна підві́яла когось* «когось паралізувало» Ж); назви пов'язані з народними уявленнями про те, що параліч виникає від протягу повітря, від безпосереднього зіткнення людини з вихором (SW VIII 337; Karłowicz VI 333); значення «різкий біль у животі» могло розвинутись під впливом дієслова *ви́ти*[1] (пор. *заворот кишок*). — Див. ще **ві́яти.**

[**завількуватий**] «з хвилястими звивинами» (про дерево); — пов'язане з *виля́ти*, [*вильни́й*] «звивистий»; кореневе **ві-** є діалектним варіантом більш звичайного в цьому корені **ви-.**

завірю́ха, [*заверю́ха*] «завірюха», [*завери́ха* Пі, *завири́ха* Ж, *заворо́ха*] «тс.», *завірю́шний*, [*завірю́шливий*]; — р. *завири́ха*, [*заверу́ха*], бр. *завіру́ха*, п. zawierucha, ст. діал. zawierzucha; — очевидно, пов'язане з псл. virъ «вир», vьrěti «кипіти, бурлити»; зіставлення з п. zawirucha «завірюха» як початковою формою (Булаховський Мовозн. 8, 1949, 47) непереконливе. — Brückner 646. — Див. ще **вир.**

за́вісь, *завіса*, *завісистий*, *за́вісь* — див. **ві́шати.**

завіт, [*завітувати, завіщання* Ж, *завіща́тель* Ж, *завіща́ти* Ж]; — р. болг. *заве́т*, бр. *завяшча́ць* «заповідати», др. *завѣтъ*, ч. závět', слц. závet, м. схв. *за́вет*, стсл. **завѣтъ**; — псл. zavětъ, утворене від дієслова zavětiti «заповідати», первісно, очевидно, «загородити вітами» (призначувану комусь ділянку землі); українські форми є, очевидно, церковнослов'янізмами. — Мельничук Вост.-сл. языкозн. 108; Шанский ЭСРЯ II 6, 15; КЭСРЯ 113; БЕР I 574. — Див. ще **відві́чати.** — Пор. **ві́че, завіча́ти.**

[**завіхтирити**] «схопитися вихорем»; — очевидно, результат контамінації форм [*віхтелити*] (про сильний вітер, бурю) і *ви́хорити.* — Див. ще **ви́хор, віхтелити.**

за́віч, *за́воч* — див. **о́ко**[1].

[**завіча́ти**] «передвіщати»; — р. [*завеча́ть*] «обіцяти; задумувати; загадувати; заповідати; дарувати; визначати умови; накладати заборону; помічати, враховувати», болг. *завеща́я* «заповідаю», м. *завешта*, схв. *завѐштати* «заповісти», стсл. **завѣщати** «укладати угоду; обіцяти, заповідати»; — псл. *zavětjati, ітеративна форма від *zavětiti «заповісти, обіцяти», первісно «загородити вітами, гілками» (призначувану, обіцяну комусь чи відчужувану ділянку землі). — Мельничук Вост.-сл. языкозн. 108. — Див. ще **ві́ть**[1]. — Пор. **ві́че, завіт.**

завко́м, *завко́мівський;* — р. *завко́м*, бр. *заўко́м*, болг. *завко́м;* — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин членів словосполучення *заводський комітет* (р. *заводской комитет*). — Шанский ЭСРЯ II 6, 19. — Див. ще **ве́сти́, комі́тет.**

за́вкри́вдно, *за́вкри́дно* — див. **кри́вда.**

завля́ги, *завля́г* — див. **ляга́ти.**

заво́д, *за́водень, за́води, заво́дина, заво́дини, заво́дити, заво́дище, заводі́й, заводія́ка, за́водня, заводський, заво́дця, заво́дчик* — див. **ве́сти́.**

[**за́води**] «перегони» Ж, *у за́води* «щодуху», [*в за́від, в за́води*] «наввипередки; галопом» Ж, *заво́дитися* «вступати в суперечку», [*навзаво́д*], *навза́води*; — п. zawody (одн. zawód) «гонки, змагання», w zawody «наввипередки», ч. слц. závod «гонки, змагання», о závod «наввипередки»; — очевидно, псл. zavodъ <*-vădˉ, пов'язане чергуванням голосних з vaditi «перешкоджати, суперечити»; зіставлення з *ве́сти́*, псл. vesti (Brückner 646), мабуть, помилкове. — Machek ESJČ 711; Holub — Lyer 517. — Див. ще **ва́дити.**

[**заво́дистий**] «ввігнутий, зігнутий» Ж; — очевидно, похідне від дієслова *заво́дити;* розвиток значення неясний. — Див. ще **ве́сти́.**

[**заво́єць**] (бот.) «лілія лісова, Lilium martagon L.» Ж, [*заво́йок*] «тс.» Ж; — похідні утворення від *ви́ти;* назва зумовлена тим, що довгі листочки оцвітини лілії загнуті (завиті) назад; пор. *лілія кучерява*, р. *царские кудри* «тс.». — Див. ще **ви́ти**[1].

заво́їстий[1]; — пов'язане з *ви́ти*[1] (див.).

заво́їстий[2] — див. **воюва́ти.**

завпе́д — р. *завпе́д;* — складноскорочене слово, утворене за зразком російської мови з початкових частин перших двох слів словосполучення *завідувач (завідуючий) педагогічної частини* (р. *заведующий педагогической частью*). — Див. ще **ві́дати, педаго́г.**

[**завперува́ти**] «стати впертим» Ж; — незакономірне похідне утворення від *упе́ртися*, [*упера́тися*] «упиратися» Ж; пор. бр. [*заўпа́ртаваць*] «упертися» від [*упа́ртаваць*] «упиратися». — Див. ще **пе́рти.**

за́всі́гди́ «завжди» СУМ, Г, *за́всіди*, [*за́всігда́* Г, Ж, *завсегда́, завсю́ди*] «тс.», *за́всідний*, [*за́всідній*], *за́всідник*, [*осігди*] «завжди»; — р. *завсегда́*, [*завсе́гды́, завсяды́*], бр. *заўсёды, заўсягды́*, п. [zawszegdy, zawszedy]; — результат злиття прийменника *за* в часовій функції і прислівника [*усігди*] «завжди» (див.).

за́втра, *за́втре* «завтра», [*за́втрички*] «тс.» Ж, *за́втрашній*, [*за́втрашний* Ж, *за́втрішний* Ж, *за́втрий (день)* Ж], [*за́втрій*] «завтрашній» Ж, *наза́втра*, [*наза́втре*] «назавтра», [*наза́втрю*] «тс.» Ж, *поза́втра* «післязавтра», [*поза́втрому, поза́втрьому, поза́втру, поза́втрім* Па, *поза́втрей* ЛексПол 58] «тс.», *поза́втрашній* «післязавтрашній», [*поза́втрішній* Ж, *поза́втрий*] «тс.», [*позаза́втра*] «через три дні» Ж, [*позаза́втрей*]

«тс.» ЛексПол 58, *узáвтра;* — р. *зáвтра*, [*зáвтре*, *заýтрá*], бр. *зáўтра*, др. *заутра*, *завтра*, ч. zejtra, zítra, слц. zajtra, м. *заутре* «післязавтра», схв. *сȕтра*, слн. zájtra «завтра вранці», záutra «тс.», стсл. **зλоутра**; — результат злиття прийменника псл. za «за» і форми род. в. одн. іменника utro (utra) «ранок», яке в такому звуковому оформленні в українській мові не збереглося. — Шанский ЭСРЯ II 6, 21; Фасмер II 73; Преобр. I 240; Булаховский Труды ИРЯ I 197. — Див. ще **за**[1], **ю́тро.**

[**завтя́кати**] «могти, сміти щось зробити» Ж; — очевидно, пов'язане з [*тяк-нути*] «бути на користь, підходити, служити» (див.).

за́вше «завжди, повсякчас», [*за́вший*] «повсякчасний» Ж, *наза́вше* «назавжди»; — запозичення з польської мови; п. zawsze «тс.» є результатом злиття прийменника za та прислівника [wszegdy] «тс.», що походить від псл. *vьsьgdy. — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Булыка 116; Brückner 646. — Див. ще **усíгди.** — Пор. **за́вждú, за́всíгдú.**

[**за́в'я́зник**] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, Potentilla tormentilla Neck. (Potentilla erecta L.)»; — р. [*завя́зник*] «тс.; гірчак ракові шийки, Polygonum bistorta L.», [*завя́зный ко́рень*] «перстач прямостоячий»; — похідне утворення від *в'яза́ти;* назва мотивується тим, що в народній медицині корені цієї рослини застосовуються як в'яжучий засіб при лікуванні ран, кровотеч тощо. — Носаль 96—97. — Див. ще **в'яза́ти.**

[**за́га**] «печія, згага»; — слц. záha; — результат спрощення форми *згáга*, в якій занепало перше **г**; пор. ч. žáha із *žháha (Holub — Kop. 441). — Див. ще **згáга.**

[**за́гадка**] (бот.) «злинка їдка, Erigeron acer L.; злинка канадська, Erigeron canadensis L. Ж, Мак»; — р. [*загáдка*] «злинка їдка»; — похідне утворення від *загáдувати;* назва зумовлена тим, що цією рослиною гадають (щось загадавши, зривають і втикають її в щілину хати, а потім спостерігають, чи розквітне). — Даль I 1413—1414. — Див. ще **гадáти, за**[1].

[**зага́куватися**] «заїкатися», [*загáкливець*] «заїка», [*загáкливий*] «заїкуватий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*загóкуватися*] «заїкатися», [*загúкуватися*] «тс.». — Пор. **гúка́ти.**

загáл, [*зáгалень*] «загальне місце, банальна фраза» Ж, *загáльник* «тс.», [*загáльниця*] «тиждень, протягом якого все можна їсти», [*загальня́*] «загальні збори» Ж, *загалóм, загáльний*, [*загалóвий*] «загальний» Ж, *взагалí*, [*нагáлом*] «підряд» Л, [*узагáлі*], *узагáльнювати;* — п. [zagałem] «загалом, взагалі, разом, оптом», [zahałem] «разом, без вибору, оптом»; — недостатньо з'ясоване; пов'язується (Потебня РФВ III 163) з *гóлий*, як і *огýлом* (букв. «усе наголо»).

[**загалава́нитися**] «загавитися»; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**заґаме́ґи**] «вигадки, баловство» Я; — неясне.

[**загамта́ть**] «закутати» Л, [*загáмтувать*] Л; — неясне.

[**зага́пкатися**] «загавитися»; — результат видозміни запозиченого п. zagapić się «тс.», можливо, під впливом імені *Гáпка;* п. gapić «ловити гав, гавити» утворене від іменника gapa (орн.) «гава», звуконаслідувального за походженням; непереконливим є його виведення (Karłowicz SWO 176; SW I 801) з нн. gapen «ловити гав, гавити», нвн. gaffen «тс.», як і пов'язання (Brückner 134) з назвою озера Gopło. — Sławski I 255—256. — Див. ще **га́ва.**

[**зага́ра**[1]] «бажання, пристрасть, старанність, завзяття в роботі», [*загáрливець*] «старанна людина, ентузіаст» Я, [*загáрливий*] «старанний, завзятий в роботі»; — р. [*загáра*] «меткий, завзятий хлопець, молодець»; — очевидно, пов'язане з *горíти*, псл. goreti (пор. *запáл, запальни́й* від *палúти*); у значенні «старанність, завзяття в роботі» можна припустити вплив дієслова [*гарувáти*] «важко, без відпочинку працювати». — Див. ще **горíти**[1].

[**зага́ра**[2]] (бот.) «татарське мило, зірки городні, Lychnis chalcedonica L.» Ж; — пов'язане з *горíти;* назва мотивується яскраво-червоним забарвленням квіток; пор. р. *горищве́т*, п. płomieńczyk, ч. plamenečnice «тс.». — БСЭ

4, 269; Machek J m. rostl. 78. — Див. ще **горі́ти**[1].

[**зага́рмати**] «загарбати» Ж; — очевидно, результат злиття виразу **за гар (й)мати* «брати за данину». — Див. ще **га́рма-да́рма.** — Пор. **га́рбати, га́рний.**

[**заґедзе́лити**] «почати верзти нісенітницю»; — очевидно, похідне утворення від іменника [*ґе́дзел*] (ент.) «гедзь»; первісно могло означати «втратити самоконтроль у розмові і поведінці» (як роздрочена гедзем тварина). — Див. ще **гедзь.**

[**заґерге́литися**] «дати дуба»; — афективне утворення.

[**заглушка**] (бот.) «стоколос житній, Bromus secalinus L.» Mak; — пов'язане з *заглуша́ти;* назва зумовлена тим, що цей бур'ян при поганих сходах хлібів дуже розростається, заглушаючи сходи. — Див. ще **глухи́й, за**[1].

[**заглюбя́ти**] «проклинати» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*гліпкати (дідьками)*] «проклинати; лаяти» (див.).

[**загмороздѝти**] «глибоко встромити в землю»; — неясне.

[**за́гниця**] «пах, здухвина» Ж; — очевидно, похідне утворення від *гну́ти* (див.).

[**загні́тиця**[1]] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем», [*загнетиця* ВеЗн, *за́гніт* Ж] «тс.»; — результат видозміни форми [*за́ніґтиця*] «тс.» під впливом *гнітѝти* «давити, тиснути»; пор. п. zagniotek u palca «нігтьоїда». — Див. ще **за**[1], **ні́готь.**

[**загні́тиця**[2]] (бот.) «аспленій, Asplenium L.» Mak; — пов'язане з [*загні́тиця*] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; перенесення назви зумовлене тим, що ця рослина через нігтеподібну форму її листків вважалася придатною для лікування нігтьоїди. — Machek J m. rostl. 31. — Див. ще **загні́тиця**[1]. — Пор. **за́ніґтиця**[2].

загні́тник (бот.) «пароніхія головчаста, Paronychia cephalotes (M. B.) Bess.»; — пов'язане з [*загні́тиця*] «нігтьоїда, нарив на пальці під нігтем»; пор. par-onychia від гр. ὄνυξ «ніготь», р. *приноготóвник* (бот.) «пароніхія» при [*приноґóтница*] «нігтьоїда», нім. Nagelkraut (бот.) «пароніхія» від Nagel «ніготь»; назва зумовлена приписуваною цій рослині властивістю допомагати при лікуванні нігтьоїди. — Machek J m. rostl. 31. — Див. ще **загні́тиця**[1].

[**загнущáтися**] «погребувати»; — запозичення з церковнослов'янської мови (**щ** з'явилося під впливом слів типу *знущáтися*); стсл. **гноуштати сѧ** «гребувати», **гнѫшти сѧ** «тс.» (**ѫ** виникло, очевидно, під впливом попереднього **н** — Bern. I 314) утворене від **гноусъ** «грязь, бруд» (псл. *gnusъ «тс.»), спорідненого з діслов. gnúa «терти», gnýja «шуміти», гр. χναύω «скребу, шкрябаю», χνόος «вишкребок». — Шанский ЭСРЯ I 4, 109; Фасмер I 422; Преобр. I 132; Torp 138; Boisacq 1064; Holthausen AeWb. 133.

[**заґóвá**] «заздалегідь, завчасно»; — очевидно, споріднене з ч. záhy, вл. нл. zahe «тс.»; дальша етимологія неясна (пор. Zubatý St. a čl. I 1, 284—289; Holub — Kop. 430; Machek ESJČ 709, які українського слова не згадують). — Німчук Терит. діал. 74.

[**заґóвтаний** *(з-а соки́ра)*] «дуже притуплений» Ж; — очевидно, пов'язане з [*ґóвтати*] «уговтувати, уговкувати»; характер семантичного зв'язку неясний. — Див. ще **ґóвтати.**

за́годя, *за́годі* — див. **год.**

[**заґóкуватися**] «заїкатися», [*загокли́вий*] «заїкуватий»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*заґа́куватися*] «заїкатися», [*заґи́куватися*] «тс.». — Пор. **ґи́ка́ти.**

[**заголóба**] «клопіт, морока» Ж; — очевидно, пов'язане з [*заголоби́ти*] «закріпити клинами, з'єднати заклепками»; первісне значення — «небажане заклинення», звідки «перешкода», «утруднення», «морока»; пор. р. *загвóздка* «забивання цвяхами; предмет, що забивається замість цвяха; складне завдання; морока; утруднення». — Див. ще **голоби́ти.**

[**заготу́ритися**] «загавитися; забути про все, задивившись на щось»; — похідне утворення від [*ґотýр*] (орн.) «глухар», пов'язане з тим, що самці глухарі під час токування, видаючи свої характерні звуки, нічого не чують; слово

могло зазнати семантичного впливу з боку [*загу́ритися*] «забавитися чимсь і забути про потрібне». — Див. ще **го́тур.**

за́гра́ва, [*за́грева, за́грево, зе́вриво*] Л; — результат контамінації слів [*за́рево*] «блиск, відблиск» або [*за́ря*] «заграва на небі» і *гра́ти* «переливатися» (пор. *сонце, зірниця, місяць грає*). — Див. ще **гра́ти, зоря́.**

[**загра́катися**] «загавитися»; — бр. [*загракáцца*] «загавитися, задивитися»; — похідне утворення від *грак*, паралельне до *загáвитися* від *гáва*. — Див. ще **грак**[1].

[**загранúцьник**] (бот.) «галінсога дрібноцвіта, Galinsoga parviflora Cav.» Mak; — похідне утворення від [*загранúця*] «закордон»; назва зумовлена тим, що рослина занесена з-за кордону (з Європи, куди вона потрапила на початку XIX ст. з Америки). — Machek Jm. rostl. 244. — Див. ще **грани́ця**[1], **за**[1].

[**загрюзи́тися**] «загрузнути»; — пов'язане з *груз*[1] (див.).

загс; — р. бр. *загс;* — абревіатура, утворена в радянський час із початкових букв членів словосполучення *(відділ) запису актів громадянського стану* за зразком р. *загс — (отдел) записи актов гражданского состояния.* — Шанский ЭСРЯ II 6, 27.

загу́рити, *загу́ритися, загуря́ти, загуря́тися, загу́ря* — див. **гури́ти.**

[**загу́татися**] «забутися, загавитися»; — запозичення з словацької мови; слц. zahúťat' sa «задуматися, замислитися» утворене від húťat' «задумуватися, думати» неясного походження. — Machek ESJČS 151; ESJČ 192.

зад, *задо́к, за́дник,* [*за́дники*] «невеликі прибудови до задньої стіни клуні» Я, [*за́дниця*] «кусок сукна, що надівається ззаду» Я, [*задúня*] «пряма кишка і задній прохід» Я, [*задня́к*] «корма (задня частина судна)», [*зад*] «слідом за, позаду», [*за́ді(сь)*] «позаду, ззаду» Ж, *за́дки, за́дній,* [*задни́чий*] «задній» Я, *задкува́ти,* [*взад*] «назад», [*відза́ддя*] «полова», *зза́ду, наза́д, наза́ді* «ззаду», [*назадо́вець*] «реакціонер» Ж, [*наза́дник*] «тс.», [*назадни́цтво*] «регрес» Ж, [*наза́дний*] «реакційний» Ж, *оза́док, поза́д, поза́ду,* [*поза́дь*] «залишки зерна, змішані зі сміттям», [*поза́ддя*] «тс.», [*поза́дки*] «залишки від рідкої їжі на дні» ЛексПол, [*поза́дниця*] «задня половина запаски», [*поза́дний*] «задній» Ж, *поза́дній* «задній», *узáд* «назад»; — р. бр. *зад*, др. *задъ* «спина, зад», п. слц. вл. zad «зад», ч. záda «спина», zád «корма», болг. *зад* «за, позаду, ззаду», м. *зад* «тс.; слідом за; після», схв. *зâдњӣ* «задній; останній», слн. zádnji «тс.», zád «позаду, ззаду», стсл. **задъ** «спина»; — псл. zadъ, яке часто пов'язується з ав. zadaŋh- «зад», гр. χόδανος «тс.», χέζω «випорожняюся», вірм. jet «хвіст (собаки, лисиці, лева)», дінд. hádati «випорожняється», ірл. gead «зад» (з дангл.), алб. dhjes «випорожняюся», нн. gat «зад» (Младенов 173; Boisacq 1052—1053; Torp 123; Osten-Sacken AfSlPh 32; Hübschmann Arm. 470; Pedersen Kelt. Gr. I 160; Uhlenbeck 357; Holthausen ZfSlPh 24, 267); більш імовірним здається пояснення псл. zadъ як утворення з прийменника za і суфікса -dъ (Шанский ЭСРЯ II 6, 27; КЭСРЯ 113; Преобр. I 240; Brückner 643; Machek ESJČ 708; Meillet RÉS 9, 127; Wiedemann BB 30, 222 і далі); пор. структуру і походження слів *над, під, пе́ред;* при цьому Мейе порівнює -dъ з гр. -θα, -θεν, а Відеман — з гр. -δον (у ἔν-δον «всередину»), спорідненим з -δην, -δα, -δε. — Фасмер II 73. — Див. ще **за**[1].

зада́ва, *за́давка* — див. **дави́ти.**

задава́тися «зазнаватися, хвастати, чванитися», *задава́ка;* — р. *задава́ться* «зазнаватися», бр. *задава́цца* «тс.»; — похідне утворення від *дава́ти, да́ти;* значення може бути виведене від *задава́тися* «намірятися»; в такому разі первісно означало «хвастати передчасно, тим, чого ще немає». — Див. ще **да́ти.**

[**задві́йник**] (бот.) «зозулині сльози яйцелисті, Listera ovata (L.) R. Br.» Ж, Mak; — похідне утворення від [*задві́йний*] «подвійний»; назва мотивується тим, що стебло рослини в нижній своїй частині має два яйцеподібні листки; пор. інші назви цієї рослини: [*двойлист, двулистник*]. — Див. ще **два.**

[**заде́нок**] «задня стінка ящика на возі» Ме; — не зовсім ясне; може бути

результатом контамінації основ *зад (задóк, зáдній)* і [*заденáти*] «вставляти дно».

задéра, *задерáка, задерúжка, задерúка, задерúкуватий, задерíй, зáдерки, задúра, задирáка, задирáкуватий, задирáчка, задúрга, задирúкуватий, задúристий, задúршика, зáдúрка, задúркуватий, задúрливий, задúрчастий, зáдра, задьóр, задьóристий, задьóрний* — див. **дéрти.**

[**зáдір**] «вишита кайма на перемітці» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*зáбір*] «вишивки на кінцях перемітки», можливо, під впливом *дéрти.* — Див. ще **брáти.**

зáдля; — результат злиття прийменників *за* і *для.* — Мельничук СМ III 173. — Див. ще **для, за**[1].

задовíльний, *задовóлення, задовольня́ти* — див. **вóля.**

[**задрýтець**] «мученик, страдальник» Пі, Ж; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з п. zadręczyć «замучити», похідним від dręczyć «мучити», спорідненого з р. [*дручúть*] «пригнічувати, засмучувати, мучити, виснажувати, обтяжувати», укр. *дрюк.* — Фасмер I 544; Brückner 96—97. — Див. ще **дрюк.**

[**заéдно**] «гуртом, разом; постійно, завжди»; — бр. [*заéдно*] «разом»; — запозичення з польської мови; п. zajedno «завжди, постійно», як і **ч.** слц. zajedno «заодно», болг. м. *зáедно* «разом», схв. *зàједно* «тс.», є результатом злиття прийменника za «за» з числівником середнього роду (зн. в. одн.) jedno від jeden, спільного походження з укр. *одúн.* — Див. ще **одúн.**

зáєць СУМ, Ж, [*зáєчка*] «зайчиха», *зáйчúха* СУМ, Ж, *зайчúця,* [*зáячиха*] Ж, *зайчá, зайчáтина, зайчáтко,* [*зайчáтник*] «мисливський собака» Я, *зайченя́, зайченя́тко, зáйчик* «світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею; [вид дитячої гри]», [*зáйчина*] «заяча шкурка» Ж, [*зайчúна*] «великий заєць» Я, [*зáюк*] «заєць», [*зáяєць* Ж, *зáянець* Ж, *зáяць* Ж] «тс.», *зáятина,* [*заяченя́*] Ж, *зáячина, зáячий;* — р. *зáяц,* [*зáец*], бр. *зáяц,* [*заюк*], др. *заяць,* п. zając, [zajc, zajk, zajek], **ч.** zajíc, слц. вл. полаб. zajac, нл. zajec, болг. *зáяк,* [*зáек, зáец*], м. *зајак,* схв. *зàјац, зе̑ц,* слн. zájec, zȇc, стсл. **заѧць**; — псл. *zajęcь; — на думку більшості дослідників, з первісним значенням «плигун, стрибун» (і з розширенням основи на -n-) споріднене з дінд. háyaḥ «кінь», jíhīte «підскакує, летить», вірм. ji «кінь», лит. žáisti «плигати, стрибати», можливо, також з лат. haedus «козел», гот. gaits «коза», лит. zuĩkis «заєць» (лтс. zaķis «тс.» запозичене з білоруської мови); ie. *g'hēi- «плигати, скакати»; пов'язується також (Machek ESJČ 709) з дієсловом *zьjajǫ «зяю, зіяю» (через наявність «зяючої», роззявленої верхньої губи або через те, що заєць спить з розкритими очима): *zьjaj-ьn-ьcь > zajęcь; помилковим є зіставлення (Loewenthal AfSlPh 37, 379) з лит. žaĩbas «блискавка», гр. γαῖα «земля». — Шанский ЭСРЯ II 6, 75; Фасмер II 84; Преобр. I 243—244; БЕР I 587—588; Младенов 174; Skok III 647—648; Zupitza GG 200 і далі.

[**зажáртий**] «озлоблений, розлючений, запеклий, запальний»; — запозичення з польської мови; п. zażarty «запеклий, заядлий, завзятий, запальний» походить від дієслова żreć «жерти», спорідненого з укр. *жéрти.* — Brückner 666—667. — Див. ще **жéрти.**

зажóга — див. **жегтú.**

[**зажóгнутися**] «запалитися», [*зажóхáтися*] «захворювати від спеки (про жирних тварин) Г, Ме; хворіти або гинути від спраги (про свиней, глузливо про людей) Ме», [*зажóхнутися*]; — утворення від форми [*зажóгся, зажóхся*], запозиченої з російської мови; р. *зажёгся* є формою мин. ч. чол. р. одн. від *зажéчься* «запалитися», пов'язаного з укр. [*жегтú*] (див.).

заздáлегíдь СУМ, Бі, [*заздалéгóди*] «заздалегідь», [*заздалúгідь* Ж, *заздалúгоди* Ж, *завздáгледь* Л, *завздалегúдь* Л, *здалегíдь* Ж, *здалúгідь* Ж] «тс.», *заздалегíдний;* — результат контамінації слів *зáгодя* і *здáлека, здаля́.* — Іст. граматика 372; Наконечный Наук. конф. філол. ф-ту ХДУ 1959, 6. — Див. ще **год, далéко.**

зáздрити, [*заздрíтися*] «заздрісно, скоса дивитися» Ж, [*зазрíтися*] «тс.»

Ж, *за́здростити*, [*за́дростити*] «заздрости-ти», [*заздрува́ти*] «тс.», [*за́здра*] «заздрість, ревнощі» Ж, *за́здрощі*, [*за́дрощі*], *за́здрісник*, [*за́здросник*] «заздрісник» Я, [*заздросливець*] «тс.» Бі, [*зайздра*] «заздрість» Бі, [*заздре́ний*] «заздрий», *за́здрий* «заздрісний; [ревнивий, недоброзичливий Ж]», [*заздрі́вний*] «заздрий», [*за́здрісливий*] «заздрісний, ревнивий, недоброзичливий» Ж, *за́здрісний*, [*за́здросний*], [*за́дросний*] «ревнивий, заздрісний» Ж, [*зайздросли́вий*] «заздрісний» Бі; — бр. *за́йздрасць* «заздрість», [*зайздро́сціць*] «заздрити», [*заздро́сцицьь*], п. zazdrość «заздрість», zazdrościć, ст. zajzdrościć; — похідне утворення від дієслова *здрі́ти* «бачити»; пор. др. *зазьрѣти (зазрѣти)* «заздрити» від *зьрѣти (зрѣти)* «бачити», псл. zaviděti «заздрити» від viděti «бачити»; значення «заздрити» грунтується, очевидно, на уявленні про лихе око. — Brückner 646. — Див. ще **за**[1], **здрі́ти.**

[**заззя́ти**] «засяяти»; — бр. *заззя́ць* «засяяти, заблискати, заблищати»; — очевидно, пов'язане з [*сся́ти*] «сяяти» як варіант з одзвінченим кореневим **сс'** під впливом префіксального **з** або як результат зближення з основою *зя́(я)ти*.

[**зази́зніти**] «замиршавіти, зачахнути» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*зиз*] «косоокість», пор. *дивитися зизом* «кидати косі погляди», тобто «дивитися недоброзичливо, бути лихим на очі»; в такому разі *зази́зніти* первісно могло означати «зачахнути від лихого ока».

[**зазимча́к**] (зоол.) «нічний метелик, Operophtera brumata L. (Cheimatobia brumata)» Ж; — похідне утворення від *зима́*; назва зумовлена тим, що ці метелики з'являються на початку зими (точніше, пізньої осені, коли настають перші морози); пор. слц. [mrázница] «тс.» від mráz «мороз», нім. Frostspanner «тс.» від Frost «мороз; зима». — Vážný 200—201. — Див. ще **за**[1], **зима́.**

[**за́знобка**[1]] «прикрість Г; шрам, рубець, опік; сором, ганьба Ж»; — р. *зазно́ба* «досада, прикрість; [туга, скорбота, горе]», [*зазно́бушка*] «сум, прикрість», бр. [*зазно́ба*] «тс.; предмет суму, прикрість»; — очевидно, похідне від *зноби́ти* «морозити» (щодо серця, почуттів тощо); пор. р. [*знобить*] «розчаровувати, охолоджувати захоплення». — Фасмер II 74. — Див. ще **знобити.**

[**зазно́бка**[2]] «друга жінка в чоловіка; незаконна жінка, коханка» Ва; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зазно́ба* «кохана», давніше «досада, прикрість; обморожене місце» пов'язане з дієсловом *знобить* «знобити, морозити»; помилково пов'язувалося (Желтов ФЗ 1876/1, 21) із р. *зной* «спека» з огляду на [*зазно́й, зазно́я*] «кохання». — Одинцов Этимология 1974, 117—120; Шанский ЭСРЯ II 6, 31—32; Потебня, О некоторых символах в славянской народной поэзии, Х., 1860, 33—34. — Див. ще **знобити.**

[**зазо́л**] (у виразі [*нема й зазо́лу*] «не можна побачити?») Я; — неясне; можливо, пов'язане з бр. *зо́лак* «світанок».

зазува́ти, *зазу́ти*, *зазу́ванець*, *зазу́вистий* — див. **взу́ти.**

зазули́нець, *зазулинці* — див. **зозу́линець.**

[**зазу́лька**] «сонечко семикрапкове, Coccinella septempunctata L.», [*зазуле́йка*] «тс.» ВеДо; — похідне утворення від [*зазу́ля*, зменш. *зазу́лька*] «(орн.) зозуля Г; червона (масть і кличка корови) Ме»; — назва зумовлена, очевидно, перістим забарвленням сонечка (червоного з чорними крапками на спині), пор. *зозуля́стий* «перістий, в чорних і білих плямочках»; співвідношення слів [*зазу́лька*] «сонечко семикрапкове» і [*зазу́ля*] «зозуля; червона (масть корови)» нагадує співвідношення форм [*бе́дрик*] «сонечко» і [*(коза́) бе́дра*] (з казки) «ряба, періста, з плямами іншого кольору» (Коломієць Мовозн. 1967/3, 51); не виключена також можливість, що ця назва дана сонечку через те, що воно, як і зозуля, використовується при ворожінні (якщо сонечко при цьому впаде з руки на землю, то це віщує дівчині скору смерть — ВеДо 102). — Див. ще **зозу́ля.**

заїда́тися, *за́їди*, *за́їдки*, *заї́дливий*, *за́їдник*, *заїдня́*, *заї́жка*, *заї́лий*, *заї́стися* — див. **їсти.**

заї́ка, *заїка́тися, заїкуватий* — див. **ги́ка́ти.**

[**за́йви**] (у виразі [*у з. взяти*] «позичити») Ж; — результат видозміни форми *за́йми* під впливом прикметника *за́йвий.* — Див. ще **іма́ти.**

за́йви́й «який не використовується в даний момент, вільний; надмірний» СУМ, Ж; [запасний Бі], [*за́йвик*] «зайвий, запасний бик» Я, *зайвина́, за́йво,* [*взайві*] «зайво, непотрібно, даремно», [*узайві*] (у сполуці [*у. бути*] «бути зайвим»); — р. [*за́евый, за́ивый*] «зайвий, запасний; не потрібний, вільний, незайнятий» (з укр.); — неясне.

за́йда[1], *зайдей, зайдея, за́йдений, зайде́нний* — див. **іти́.**

[**за́йда**[2]] «мішок, сумка» ВеУг, [*за́йдочка*] «в'язка» Ж; — запозичення з польської мови; п. zajda «мішок для носіння на спині сіна, городини тощо; в'язка, клунок» етимологічно неясне.

займа́, *займа́н, за́йманка, займа́нщина, за́ймань, займа́ти, займа́тися, за́йми, за́йми́на, за́йминка, за́ймиско, займи́стий, за́ймит, займи́ти, займи́тися, за́ймище, за́ймот* — див. **іма́ти.**

[**за́йчик**] (бот.) «хрінниця вонюча, Lepidium ruderale L.; заяча конюшина багатолиста, Anthyllis vulneraria L.» Мак; — похідне утворення від *за́єць;* назва зумовлена тим, що ці рослини є гарними кормовими травами для зайців та кролів. — Нейштадт 291. — Див. ще **за́єць.**

[**закаба́їти**] «забрести, доплентатися» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*закаба́ї*] «вибоїни; заглиблення».

[**закаба́й**] «заглиблення, щілина» ЛексПол, [*закаба́ї*] «вибоїни; заглиблення, щілини» ЛексПол; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́бух*] «ямка, в яку садять картоплю» (пор.).

зака́бла, *закаблі́, закаблю́к, закаблю́ка* — див. **каблю́к.**

[**закаві́рити**] «перекосити» (очі) Ме, [*закаві́ритися*] «перекоситися» (на когось) Ме, [*закаві́риний*] «перекривлений, з перекошеними очима чи обличчям» Ме; — очевидно, результат видозміни форм типу [*завірята (очі)*] «водити (очима), супитися, нахмурюватися» ВеЛ, [*завіритися*] «розгніватися, розсердитися, надутися» Ж (первісне значення — «водити очима, свердлити очима, дивитися косо») під впливом [*коверта́ти, коверну́ти*] «повертати, обертати», [*заковирнювати*] «закручувати, підвертати» тощо. — Див. ще **завиритися, коверта́ти.**

закавра́ш, *закавра́ша, закарва́ш* — див. **карва́ш.**

[**закав'я́дити**] «занудити»; — неясне.

зака́л, *зака́лець, зака́льок, зака́йок* — див. **кали́ти.**

[**закала́бок**] «запічок» Я; — очевидно, результат контамінації форм [*прикала́бок*] «невелика прибудова, комірчина; невеликий відсік у приміщенні, коморі, шафі» і *закапе́лок, закама́рок* (див.).

закалабу́дати — див. **калапу́тати.**

закама́рок; — запозичення з польської мови; п. zakamarek «закамарок» утворене від лат. camara «склепіння; кімната», від якого походять також п. komora «комора», укр. *комо́ра;* пор. п. [zakomorek] «закамарок», укр. *закомо́рок, закомі́рок* «тс.», [*зако́мори*] «закутки», [*ка́мор*] «комора». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Witkowski SOr 19/2, 209. — Див. ще **комо́ра.**

[**закантика**] «щирий друг»; — утворене від р. *закады́чный (друг)* «щирий (друг)», яке пов'язується з *кады́к* «кадик» (Шанский ЭСРЯ II 6, 35; Фасмер II 75; Грот Фил. раз. II 430); щодо вставного **н** пор. р. [*кондык*] «кадик», укр. [*колди́к*] «тс.». — Див. ще **кади́к.**

закапе́лок; — очевидно, пов'язане з *капли́ця;* можливо, виникло в середовищі семінаристів на грунті слат. capella «каплиця». — Див. ще **капли́ця**[1].

[**закаса́ти**] «засукати, закачати», [*підкаса́ти*] «підіткнути» (поділ за пояс); — р. [*закаса́ть*] «заткнути за пояс», бр. *закаса́ць* «засукати, закачати», слц. zakasat' «заправити»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. zakasać «засукати, закачати», ст. kasać «підсмикувати, підтикати (сукню), засукувати, закачувати (рукави)» споріднене з укр. [*каса́тися*] «торкатися, дотикатися», *чеса́ти.* — Мельничук Этимология 1966, 197; Brückner 222; Machek ESJČ 244; Bern. I 491. — Див. ще **чеса́ти.**

закастри́ти — див. **захара́щувати.**

[**закасува́ти**] «перевершити, перегнати»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. zakasować «тс.» утворене, мабуть, від п. ст. kasać «підсмикувати, підтикати (сукню)», пор. вираз *заткнути за по́яс* у буквальному і переносному значенні; менш переконливе виведення (Machek ESJČ 100, 244) від псл. *kasati «поспішати» як спорідненого з лтс. [kuôst] «спішно йти, поспішати», ie. *kōs-. — Див. ще **закаса́ти.**

зака́тний — див. **кат.**

[**закацепа́ти**] «захолонути, померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова [*закацю́бти*] «закоцюбнути». — Див. ще **коцю́битися.**

[**за́ки**] «поки», [*зак, за́ким, за́кім*] «тс.»; — результати злиття прийменника *за* і давнього займенника *кыи* «який» у формах зн. в. мн. чол. р. або род. в. одн. жін. р. та орудн. в. одн. чол. р.; очевидно, спочатку мались на увазі сполучення *за кы(и) часы* (чи *за кы(ѣ) поры, за кы(ѣ) добы*), *за кыимь часомь*. — Мельничук СМ IV 107—109. — Див. ще **за**[1], **хто.** — Пор. **за́кіль.**

[**заки́мбатися**] «забрести, доплентатися» Ж; — очевидно, афективне утворення, близьке до [*биле́мбатися*] «плентатися».

[**закичний**] «заможний» ВеЗн; — очевидно, результат видозміни слова [*затічний*] «тс.». — ВеЗн 19. — Див. ще **за́тік.**

[**за́кіль**] «поки», [*зако́ль* СУМ, Ж, *заки́ля* Бі, *за́кинь* Ж, *за́кля, за́коль* Ж] «тс.»; — слц. [zakeľ, zakľa, zakoľ] «тс.»; — результати контамінації форм [*за́ки, за́ким*] і *по́кіль*, [*покиль*], ст. *поколя* «тс.». — Див. ще **за́ки, по́кіль.**

[**за́кла**] «застібка, гачок; рогач»; — очевидно, пов'язане з [*кло*] «ікло; кут, виступ у предмета». — Див. ще **і́кло.** — Пор. **за́кло.**

[**закла́нниця**] «частина кошари» Доп. УжДУ 4; — не зовсім ясне, оскільки невідоме призначення цієї частини кошари; можливо, виникло із **закладниця* (від *кла́сти*), якщо це те саме, що й [*за́кладка*] «частина кошари» тж.

[**заклизи́ти**] «заказати, заборонити» Я; — значення, мабуть, встановлено неточно, пор. наведену при цьому слові ілюстрацію: «Заклизити, щоб любов занехаїла»; можливо, похідне від [*клезну́ти*] «дати ляпаса; ударити» (див.).

закли́н, *заклина́тель*, *заклина́ч* — див. **кля́сти́.**

[**за́кло**] «клапоть землі, що заходить у чужу землю; закуток Ж; частина місцевості, оточена з трьох боків ярами; затока, згин дороги Л»; — бр. [*за́кло*] «затока; земля, що вклинюється в чужу землю; клин землі, обмежений водою; крутий згин дороги»; — очевидно, пов'язане з [*кло*] «кут, ребро, грань, виступ у предмета», ч. [nákl᷄o] «місце коло річки», схв. *на̏кља* «вигин річки». — Ніканчук Белар. лінгв. 6, 69—71; Варбот Этимология 1972, 49—52. — Див. ще **і́кло.** — Пор. **за́кла.**

[**заклю́кати**] «заплутати, поплутати»; — похідне утворення від [*клю́ка*] «гак, крюк», пор. [*клюки робити*] «тікаючи, робити петлі, заплутувати свої сліди; вивертатися» (про зайця). — Див. ще **клю́кати**[1].

[**закове́ркати**] «закрутити» Я; — очевидно, результат видозміни форми [*коверта́ти*] «повертати, обертати», можливо, під впливом р. *кове́ркать* «ламати, перекручувати».

закови́ка, *закови́чка;* — р. *закавы́ка, заковы́ка*, бр. *закавы́ка;* — пов'язане з [*кови́ка*] «затримка, зупинка, перешкода». — Шанский ЭСРЯ II 6, 35; Куркина Этимология 1970, 94. — Див. ще **кови́ка.**

[**закови́лий**] «завзятий Ж; похмурий, відлюдькуватий Пі»; — неясне; можливо, пов'язане з др. *ковъ* «злий замір, злі хитрощі», похідним від *ковати* «кувати; замишляти лихе». — Див. ще **кува́ти**[1].

зако́лець — див. **коло́ти.**

[**закому́ристий**] «хитромудрий»; — запозичення з російської мови; р. [*закому́ристый*] «чудний, незрозумілий, хитромудрий», [*закомы́ристый*] «тс.», [*закому́ра*] «чудна, загадкова людина», [*закому́ривать*] «говорити манівцем, натяками, двозначно», [*отпускать закомуры*] «тс.», очевидно, пов'язані з *заковы́ристый*, (заст.) *закову́ристый* «хитромудрий», *заковы́рка* «заковика; трудність,

хитрість», які зводяться до *ко́вы* «підступи, хитрощі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38.

за́кóн[1] «загальне правило; закономірність; сукупність догм релігії», [*за́кін*] «сповідь, причастя» Г, Ж, *зако́нник* «знавець законів; (заст.) чернець», *зако́нний*, [*зако́нничий*] «законний» Я, [*законúтися*] «причащатися», [*зако́нювати*ся Ж, *законя́тися*] «тс.», *беззако́нник*, *беззако́ння*, [*беззако́нство*] «беззаконня», [*беззако́нщина*] «тс.» Ж, *узако́нити*, *узако́нювати*, *узаконя́ти;* — р. бр. болг. *зако́н*, др. *законъ* «закон; віра; правила віри; завіт», п. zakon «закон, релігія, віра, сповідь; завіт; чернечий орден», ч. слц. zákon «закон», вл. zakoń «тс.», нл. zakon «вид, формальність», м. *закон* «закон», схв. *за́кон* «закон; завіт; релігія, віра», слн. zákon «закон, правило; шлюб», стсл. **законъ** «закон»; — псл. zakonъ «закон», первісно «початок; початкове рішення» (можливо, «обмеження»), пов'язане з začęti (<*zaken-) «почати», konъ «край (початок, кінець)»; — споріднене з лат. recēns «свіжий; недавній», ірл. cinim «виникаю», лтс. cinâtiês «підійматися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 38; Фасмер II 75; Львов Лексика ПВЛ 189; Преобр. I 241; Brückner 643—644; Machek ESJČ 709; БЕР I 591—592; Bern. I 168—169, 560—561. — Див. ще **кін, почáти.**

[**за́кóн**[2]] «зародок», [*законúти*] «зародити», [*законúтися*] «зародитися; початися, з'явитися», [*законя́ти*], [*зако́нювати*ся, *законя́тися*]; — псл. zakonъ «початок», пов'язане з začęti «почати; зачати (зародити)». — Див. ще **за́кóн**[1].

[**закордубáнити**] «запиячити» Я; — очевидно, похідне утворення від [*кордубáн*] «старий могутній дуб» Я (напевно, «пробковий дуб», пор. [*кóрдуб*] «пробковий дуб; пробкове дерево; дубняк»). — Див. ще **кóрдýб.**

[**закорýблий**] «зашкарублий, твердий» Ж; — зіставляється з болг. *корýба* «порожнисте, дуплисте дерево; дупло», схв. *корýбати* «лущити кукурудзу» (Фасмер II 75; Bern. I 577; Mikl. EW 132; Младенов 252); може розглядатись і як результат контамінації форм *зашкарýблий* і *корá*. — Пор. **закорýзлий, корá, шкарубкúй.**

[**закорýзлий**] «зашкарублий, твердий» Ж, [*заскорýзлий*] «викривлений» Ж; — р. *закорýзлый* «зашкарублий, твердий», *заскорýзлый*, бр. *закарýзлы* «тс.»; — рідкісне суфіксальне утворення від *корá*, [*скóра*] «шкіра»; пор. р. [*корю́злый*] «невеликий; корявий», слн. korúze «шкапа». — Куркина Этимология 1970, 95; Шанский ЭСРЯ II 6, 62. — Див. ще **корá, скóра.** — Пор. **закорýблий.**

закорю́чка, [*закорю́чити*] «загнути крючком»; — р. *закорю́ка* «крючок, вигин; виверт, хитрість; перешкода», *закорю́чка* «тс.»; — похідне утворення від **корюка* «крюк, крючок» (пор. р. [*корю́ка*] «щось зігнуте, скарлючене», [*корю́чка*] «закорючка, крючок; лапка», *корю́чить* «карлючити, згинати в крюк»), що пов'язується з *крюк* (Фасмер II 344; Matzenauer LF 8, 204 і далі) або з др. *коря* «корінь» (Шанский ЭСРЯ II 6,40).

[**закотели́ти**] «зафиркати, упертися» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *котéл;* у такому разі йдеться, очевидно, про порівняння з кипінням води в котлі або з фирканням парової машини.

[**закоцени́ти**] «замерзнути, заклякнути» Я, [*закоцини́ти*] «заціпеніти» Досл. і мат. IV, [*закоці́ни́ти*] «замерзнути, заклякнути» Ж, [*закоці́лі́ти*] «тс.» Ж; — результат видозміни форм [*закочени́ти*] «тс.», [*закочини́ти*] «заціпеніти», [*закачани́ти*] «задубнути від холоду», очевидно, під впливом *закоці́бнути, закоці́бти*, [*закоцябну́ти*] «замерзнути, заклякнути». — Див. ще **качáн.**

за́кро́м — див. **кро́ма.**

закýздраний — див. **кýстра.**

[**закýзманий**] «кудлатий, нечесаний, скуйовджений» Я; — очевидно, афективне утворення.

[**закульбýчити**] «загнути гачком» Ж, [*заклебýчений*] «загнутий, закривлений»; — очевидно, пов'язане з [*кульбáстий*] «горбатий; загнутий» (див.).

[**закуршúвіти**] «запаршивіти, зачахнути» Я; — афективне утворення, пов'язане з *запаршúвіти.*

закýстраний, *закýстрати*, *закýстрити*, *закýштрати* — див. **кýстра.**

[**закýція**] «те, що заважає; гурт людей» Ва; — очевидно, результат видозміни слова *екзекýція* «тілесне покаран-

ня; стягнення заборгованості», зближеного з префіксальними утвореннями типу *зако́ток*, *зава́ла*.

зал, *за́ла*, [*са́ля*], *за́льний;* — р. бр. *зал*, *за́ла*, п. sala, ч. sál, слц. sála, вл. sal, болг. *за́ла*, м. схв. *са́ла;* — запозичене з німецької або французької мови через російську і через польську (форма з м'яким **-ля**); нвн. Saal «зал» (двн. свн. sal «однокімнатний будинок») споріднене з днн. sęli «однокімнатний будинок», дангл. sele, діcл. salr «тс.», гот. saljan «знайти притулок, лишитися», лат. solum «земля, грунт; основа», стсл. **село** «населене місце; поле», укр. *село́;* фр. salle «зал; кімната, приміщення» виводиться від германського sal. — Шанский ЭСРЯ II 6, 42; Фасмер II 76; КЭСРЯ 114; Преобр. I 241; Sł. wyr. obcych 663; БЕР I 593; Dauzat 647; Kluge — Mitzka 617. — Див. ще **село́**. — Пор. **салó́н**.

[**за́лба**] «бійка» Я; — п. załeb «бійка, сутичка»; — виводиться від виразу *za łob* (п. za łeb); пор. р. *залобова́ть* «убити на полюванні». — Brückner 683. — Див. ще **за**[1], **лоб**.

зале́вник — див. **левч**.

[**зале́пух**] «людина, що ледве рухається» Ж; — очевидно, пов'язане з [*зале́пух*] «в'язкий, глизявий хліб». — Див. ще **ли́пнути**.

залиця́тися, [*залица́тися*] «відзначатися, прославитися; свататися» Бі, *залиця́льник*, [*залицяйник*] «залицяльник», ст. *залецятися* «хвалитися, похвалятися»; — р. [*залица́ться*] «проходячи мимо, зухвало заглядати в обличчя, особливо жінці»; — запозичення з польської мови, зближене на українському грунті з словом *лице́;* — п. zalecać się «похвалятися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися», [zalicać się] «тс.», як і слц. zaliečat' sa «загравати; запобігати», є зворотною формою від zalecać, [zalicać] «доручати; рекомендувати, радити; захвалювати», префіксального утворення від псл. *lěťь (пор. стсл. **лѣть ксть** «можна, дозволено», **лѣтиж ксть** «тс.»), спорідненого з лит. lẽtas «повільний; спокійний», лтс. lę̃ts «дешевий», гот. unlēds «бідний», гр. λῆθεῖν «стомлюватися», дінд. *rā́ti* «дарує, дає». — Brückner 292; Machek ESJČ 709; Bern. I 714. — Пор. **зальóти**.

залізня́к (бот.) «Phlomis L.; [вербена лікарська, Verbena officinalis L. Mak; плакун звичайний, плакун верболистий, Lythrum salicaria L. Ж]», [*желізня́к*] «залізняк колючий, Phlomis pungens; вербена лікарська Ж», [*желізниця*] «вербена лікарська» Mak, [*желізнянка*] «тс.» Mak; — р. [*железня́к*] «залізняк колючий»; — назви походять від *залі́зо*, [*желі́зо*] «залізо» Ж, можливо, тому, що ці рослини в народі наділяються чарівними (щодо плакуна звичайного — лікарськими) властивостями; пор. р. [*железня́к*] «казкова трава, від якої залізні замки і запори розсипаються; нею ж добуваються скарби». — Див. ще **залі́зо**.

залі́зо, [*зелі́зо*] «залізо; залізна кочережка» ДзАтл I, [*желі́зо*] «залізо Ж; залізна кочережка ДзАтл I», *заліза́*, *заліззя́* «куски заліза або предмети, вироби із заліза; [залізні частини плуга]», [*желізе́*] «закис заліза» Ж, [*залізина́*] «залізна окалина, що відпадає від заліза під час його кування», [*желізи́нець*] «залізний шпат» Ж, *залі́зко* «лезо, наконечник або який-небудь інший предмет із заліза; [праска]», [*желі́зко*] «праска» Ж, [*залізник*] «залізні інструменти теслі або столяра», [*зелізни́к*] «тс.», *залізни́ця*, [*желізниця*] «залізниця; вид пухлини на обличчі (кольору заліза)» Ж, *залізни́чник*, *залізня́к* «мінерал, що містить залізо; добре випалена цегла; річковий сірий рак з широкими клішнями; (заст.) ливарник; (заст.) торговець залізними виробами; [казан; віл темно-червоної масті; міцної будови людина; смуглява людина; хвороба язика у худоби, яку сколюють шилом Я]», [*зелізня́к*] «залізний горщик», [*желізня́к*] (мін.) «залізняк» Ж, [*залізовина́*] «залізна руда», [*залізо́к*] «праска» Я, [*желізок*] «окис заліза» Ж, [*залізце*] «залізко (рубанка)», *залізя́ка*, [*залізя́нка*] «залізниця», [*залізя́рня*] «залізний виріб», *залізний*, [*зелізний*, *желі́зний*] «залізний; кольору заліза» Ж, [*жалізний*] «залізний», *залізистий*, *залізни́чний*, [*желізничий*] «залізничний» Ж, [*залізнякува́тий*] «виготовлений із

залізняку (напр., цегла)» Я, [*залі́зуватий*] «залізистий», *залі́зя́стий* «тс.», [*залі́зя́ний*] «залізний»; — р. *желе́зо*, [*зале́зо*, *зали́зо*], бр. *жале́за*, [*зеле́зо*], др. *желѣзо*, *железо*, *жельзо*, п. żelazo, ч. слц. вл. železo, нл. zelezo, полаб. žil'ozü, болг. *желя́зо*, м. *железо*, схв. *жѐлезо*, слн. želézo, стсл. **желѣзо**; — пспл. želězo «залізо»; — споріднене, з одного боку, з лит. geležìs «залізо», жем. gelžìs, лтс. dzèlzs, прус. gelso «тс.», гр. χαλκός «мідь», а з другого — з гр. χέλυς «черепаха», стсл. **желы**, **жьлы** «тс.», укр. [*желвáк*] «гуля, наріст»; ie. *ghel-ĝho-s, де -ĝho — давній формант; первісне значення — «щось тверде, як щит черепахи»; на українському грунті *желі́зо* перейшло в *зелі́зо* (внаслідок уподібнення звука **ж** до наступного **з**), а це — в *залі́зо* (внаслідок зближення початкового **зе-** з префіксом **за-**); думка про запозичення цього слова у доіндоєвропейського населення Європи (Meillet BSL 24, 198; 28, 64—65; Мейе ОЯ 408; Mikkola Balt. u. Slav. 41) потребує переконливої аргументації. — Критенко Вступ 503; Трубачев ВСЯ 2, 31—34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42—43; Преобр. I 227; Брандт РФВ 25, 224; БЕР I 534—535; Младенов 165; Skok III 676—677; Trautmann 83; Топоров II 200—203; Mühl. — Endz. I 543—544; Schrader Reallexikon I 236; Georgiev KZ 63, 250 і далі; Pokorny 435. — Див. ще **желв.**

[**залі́сти**] «купити» Мо; — можливо, пов'язане з др. *желѣсти* «платити, сплачувати пеню» (пор. др. *жльѣсти* «виплачувати, відплачувати»), спорідненим з гот. fragildan «платити, винагороджувати», дісл. gjalda «тс.», ie. *gheldh- «платити, винагороджувати»; щодо переходу початкового **же-** в **за-** пор. *залі́зо* з др. *желѣзо*. — Фасмер II 42; Преобр. I 235; Trautmann 82; Knutsson ZfSlPh 15, 140.

зало́га, *зало́жник*, *заложи́тель* — див. **лежа́ти.**

за́ло́за УРС, Ж, *за́ло́зи*, [*зелёзка*] «залоза» Ж, [*зе́лезь*] «тс.» Ж, *зало́зистий*, [*зелезі́стий*] «залозистий» Ж, [*залозува́тий*] «той, що хворіє гландами», [*залозува́ти*] «хворіти гландами, мати запалені гланди», [*зулузува́ти*] «хворіти залозами» (про коней) Ме; — р. *железа́*, бр. *зало́за*, др. *железа*, *желѣза*, *желоза*, п. zołza, ч. žláza, ст. žléza, слц. žľ'aza, вл. žałza, нл. žałza, [załza], болг. *жлеза́*, м. схв. *жле́зда*, слн. žléza, стсл. **жлѣза**; — пспл. *želza <*gelza «залоза», можливо, пов'язане з želězo «залізо» або з želǫdь «жолудь» (пор. лат. glandula «шийна залоза», похідне від glans, -ndis «жолудь»); споріднене з лит. gelẽžuones (gẽležuonys) «залози в коня»; укр. *за́ло́за* розвинулося з др. *желоза*, як *залі́зо* з др. *желѣзо*. — Трубачев ВСЯ 2, 32, 34; Шанский ЭСРЯ I 5, 281; Фасмер — Трубачев II 42; БЕР I 550; Skok III 683—684; Būga RR I 337; Trautmann 84. — Див. ще **залі́зо.** — Пор. **жо́вно.**

[**залохта́ти**] «полоскотати» Ж; — похідне утворення від [*ло́хати*, *ло́шити*] «лоскотати», очевидно, викликане впливом п. łechtać «лоскотати», załechtać «полоскотати». — Див. ще **ло́хати.** — Пор. **ло́скіт.**

залп, *за́лпом*, [*за́лопом*] «швидко, стрімко», *за́лповий;* — р. бр. болг. м. *залп*, п. salwa, ч. слц. salva, схв. *са̑лва*, слн. sálva; — запозичене через російську мову з німецької; думка про запозичення з французької (фр. salve «залп, черга», Смирнов 115; Грот. Фил. раз. II 486) заперечується початковим з; нвн. Salve «залп» походить від лат. salvē «здрастуй», salvēre «бути здоровим, добре себе почувати», похідного від прикметника salvus «здоровий, неушкоджений, цілий, незайманий», спорідненого з гр. ὅλος «цілий, повний, увесь», дінд. sárvaḥ «неушкоджений, цілий, увесь, кожний», ав. haurva- «неушкоджений, цілий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 44; Фасмер II 76—77; Преобр. I 241; Горяев 113; Machek ESJČ 536; БЕР I 595; Mikl. EW 399; Kluge — Mitzka 622; Walde — Hofm. II 471, 472. — Пор. **салю́т.**

[**залу́бні**] «сани з кузовом», *залу́бниці*, [*залу́биці*, *залу́бка*] «тс.», [*залу́бний*] «з кузовом» (про сани); — п. [załubeńki] «сани»; — за походженням прикметник *(залу́бні са́ни)*, утворений від іменника *луб;* пор. *лубо́к* «кузов; сани»,

[*луб'я́нка*] «візок, обшитий лубом», р. [*залубни́ца*] «перегородка в хаті, кімнатка за перегородкою». — Див. ще **луб.**

залу́ка[1] — див. **лу́ка́.**

залу́ка[2] — див. **лу́чи́ти.**

[**залу́чник**] (бот.) «нетреба звичайна, нетреба овечий реп'яшок, Xantium strumarium L.» Ж; — р. [*залу́чник*] «тс.»; — неясне.

зальо́ти «залицяння; любовні пригоди», *зальо́тник*, *зальо́тчик*, *зальо́тний;* — р. [*залёт*] «хват, зальотний франт», [*залётка*] «залицяльник, милий; кохана», бр. *залёты* «залицяння, зальоти»; — запозичення з польської мови; п. zaloty, [zalety], ст. zaleta, як і ч. слц. zálety, ч. zálet «тс.», пов'язане з п. zalecać się «похвалятися, відзначатися; піддобрюватися, підлещуватися, залицятися»; уже на грунті польської мови зблизилося з формами типу zlot «зліт» (від lecieć «летіти»); менш переконлива думка (Одинцов Этимология 1974, 120—124), нібито східнослов'янські форми не є запозиченнями. — Brückner 292, 644; Witkowski SOr 19/2, 209; Machek ESJČ 709; Bern. I 714. — Див. ще **залиця́тися.**

зам; — р. *зам;* — викликаний російським зразком результат скорочення слова *замісни́к*, що є калькою р. *замести́тель.* — Шанский ЭСРЯ II 6, 45. — Див. ще **мі́сце.**

[**замага́дзяти**] «зав'язати»; — неясне; можливо, пов'язане з [*ма́гель*] «5-6 горсток прядива, зв'язаних докупи, коли прядиво мочать у воді; зв'язані докупи 10 горсток прядива», [*ма́гілі*] (мн.) «3-4, а іноді 5-6 горсток конопель, зв'язаних докупи; сніп». — Див. ще **ма́гель.**

[**замандю́рити**] «добре випити» Я; — неясне; можливо, афективне утворення.

[**замандю́ритися**] «дуже зажадатися»; — результат видозміни слова *забандю́ритися* «захотітися» під впливом *заману́тися.* — Див. ще **забандю́ритися.**

заматері́ти, *заматері́лий* — див. **ма́тері́й.**

зама́х — див. **маха́ти.**

[**зама́шка**] (бот.) «плоскінь (перев. вимочена)», частіше мн. [*зама́шки*] «тс.» Ж, Л; — р. *зама́шка* «плоскінь»; — похідне утворення від *маха́ти;* назва зумовлена тим, що вибираючи плоскінь з конопель, навмисне махають стеблами в повітрі, щоб пилок розлітався навкруги для запліднення. — Див. ще **маха́ти.**

[**замаю́сити**] «замахорити, привласнити», [*замию́сить*] «привласнити собі щось шахрайством» Кур, [*замію́сити*] «заподіти, подіти, засунути»; — неясне; можливо, пов'язане з ст. *ма́юс* «заява одного з позовників про те, що він не може з'явитися в призначений час для розгляду справи, оскільки має в іншому суді більш важливу справу», що виникло з лат. negotium majus «справа більш важлива», де majus (<*mag-ios) є вищим ступенем порівняння прикметника magnus «великий; значний, важливий», що лежить в основі слова *магна́т.* — Пі 134. — Див. ще **магна́т.** — Пор. **магі́стер.**

[**замгну́ти**] «здрімнути, задрімати Г; заплющити очі, щоб подрімати Ж»; — р. [*замгну́ть*] «заплющити очі, задрімати»; — утворене від др. *мьгнути*, форми доконаного виду від дієслова *мигати* «щуритися, мружитися; кліпати». — Див. ще **ми́га́ти.**

[**замела́цький**] «дебелий, великий» Я; — неясне.

[**замело́**] (бот.) «омела біла, Viscum album L.»; — результат видозміни слова [*омело́*] «тс.» під впливом дієслова *замести́, замі́та́ти;* пор. інші назви цієї рослини: [*чортове помело*, *помело́*, *мі́тла*]. — Див. ще **оме́ла́.**

заме́ркуватий — див. **ме́рти.**

[**заме́т**] «поперечні планки між двома стовпами майбутньої стіни», [*заміть*] «тс.», [*заме́тина*] «окрема планка в заметі», [*замі́т*] «роздвоєні кругляки, з яких складають стіни будівель» Па, [*замі́тина*] «одна частина роздвоєного кругляка, що йде на заміт» Па, [*за́мі́тник*] «відрубаний стовбур дерева, що використовується для парканів або дерев'яної кладки стін»; — р. [*замёт*] «дощана огорожа», бр. [*замёт*] «брусована огорожа»; — похідне утворення від дієслова *замета́ти* «закидати»; назви зумовлені тим, що раніше при зведенні стін дошки метали в пази стовпів. — Див. ще **мета́ти.**

[**заметúти**] «заразити», [*замéчувати*]; — очевидно, результат видозміни деетимологізованого [*замитúтися*] «захворіти запаленням підщелепних залоз (про худобу)», ст. *замититись* «захворіти» (про людей). — Див. ще **мит.**

заметли́читися, *замотили́читися* — див. **метéлик, мотúль.**

замика́ти, *замкну́ти*, [*зáмик*] «стик; замок; прикус (зубів)», *замика́ч*, *замóк*, [*замóчник*] «слюсар» Ж, *замикáльний*, [*замчúстий*] «з багатьма замками» Ж, *вимика́ти*, *ви́мкнути*, *вимика́ч*, *відмика́ти*, *відімкну́ти*, *відми́чка*, *вмика́ти*, *умкну́ти*, *увімкну́ти*, *вмика́ч*, *змика́ти*, *зімкну́ти*, *змúчка*, *перемика́ти*, *перемкну́ти*, *перемика́ч*, *перемúчка*, *перемикáльний*, *перемúчний*, *примика́ти*, *примкну́ти*, *розмика́ти*, *розімкну́ти*, *розми́ка́ч*, *ро́змúчка*; — р. *замыка́ть*, *замкну́ть*, бр. *замыка́ць*, *замкну́ць*, др. *замыкати*, *замъкнути*, п. zamykać, zamknąć, ч. zamykat, zamknout, слц. zamykať, zamknúť, вл. zamkać, zamknyć, нл. zamkaś, zamknuś, zamykaś, zamyknuś, полаб. zamåknǫt, стсл. **замъкнѫти**; — псл. zamykati, zamъknǫti, префіксальне утворення від mykati «тягти, смикати», mъknǫti «тягти»; zamъknǫti спочатку означало «затягти щось у щось, кудись», але потім набуло спеціального значення «затягти щось так, щоб не можна було відчинити дверей». — Див. ще **ми́кати, мчáти.**

замина́ти, *замúначка*, *замúнка*, *замина́ха* — див. **м'я́ти.**

[**замúскрити**] «замимрити»; — очевидно, результат видозміни слова *замúмрити*. — Див. ще **мúмрити.**

замити́тися — див. **мит.**

зáміж, [*зáмуж*, *зáможе* Кур], *зáміжжю*, [*зáмужжю*] «замужем», *зáмужем*, [*зáміжем* Ж, *зáможем* Ж], *замíжня́*, *замíжжя*, *зáмужжя* СУМ, Г, *замíжній*, *замýжній*, [*замíжний*] Ж; — р. бр. *зáмуж*, др. *за мужь*, п. za mąż, слн. zamož, стсл. **за мѫжь**; — результат злиття виразу др. *за мужь* (*ити*, *отъдати*, *выдати*) (<псл. za mǫžь), що складається з прийменника *за* та іменника *мужь* у формі зн. в. одн.; щодо заміни в слові *мужь* звука **у** на **і** пор. укр. *дібро́ва* з др. *дуброва*; у зв'язку з цим сумнівним здається припущення Ільїнського (ИОРЯС 23/1, 166—168), що укр. *зáміж* виникло із [*зáможе*]; останнє, на відміну від форми [*зáмуж*], вживається дуже рідко і з'явилось, мабуть, пізніше (пор. [*зáможем*], у якому **о** можна розглядати як гіперизм щодо [*зáміжем*]). — Іст. граматика 364; Булаховський Вибр. праці II 254; Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Фасмер II 671. — Див. ще **за**[1]**, муж.**

зáмір, *замíристий*, *замíрка*, *замірну́ти*, *зáмірок* — див. **мíра.**

зáмірки, *замíрковáтий*, *замíркуватий*, *замíрок*, *замíру́ха* — див. **мор.**

зáмість СУМ, Г, [*замíст*] «замість» Ж, [*замíсто*, *замíсць*, *замíсь*, *зáмусь* Ж] «тс.»; — р. [*замéсто*, *замéст*, *зáмесь*], бр. *замéст*, *замéста*, др. *за мѣсто*, п. zamiast, [zamias], ст. za miasto, zamiasto, ч. místo, слц. miesto, вл. нл. město, болг. *вмéсто*, м. *вместо*, *место*, схв. *ȕместо*, *мѐсто*, слн. mésto, стсл. **въ мѣсто**; — результат злиття виразу *за мíсто*, що складається з прийменника *за* та іменника *мíсто* «місце». — Іст. граматика 376. — Див. ще **за**[1]**, мíсто.**

[**замíсь**] «здається; мабуть, що; мабуть» Ж; — неясне.

[**замішáнець**] «українець з околиць Коросно, що живе серед мазурів»; — утворене від дієприкметника *замíшаний* на основі виразу [*замíшаний народ*] «замішанці» ВеЛ, зумовленого тим, що замішанці, живучи серед мазурів, ніби замішалися в них. — Див. ще **мішáти.**

[**замлівóка**] «миттю, умить» Ж; — результат злиття виразу [*за млі(г) ока*] «тс.» з епентетичним **в**; пор. [*намлióка*] «тс.». — Див. ще **за**[1]**, млі(г), óко**[1].

замні́ти — див. **мни́ти.**

замóжний, [*замíжний*] «заможний», [*замóжник*] «заможна людина», [*заможня́к*, *заможня́нин* Я] «тс.», *заможні́ти* «ставати заможним, заможнішим», *незамóжник*; — р. [*замóжный*], бр. *замóжны*, п. zamożny, ч. zámožný, слц. zamožný, вл. zamóžny, нл. zamožny, болг. *замóжен*, м. *заможен*, слн. premóžen «заможний»; — псл. zamožьnъ, пов'язане з дієсловом *zamogti «бути в змозі, стати спроможним», похідним від *mogti

«могти»; щодо семантичного переходу пор. р. *состоя́тельный* «спроможний» і «заможний, багатий»; безпідставною є спроба (Machek ESJČ 371, 372) відриву від псл. *mogti і безпосереднього зіставлення з дінд. maghávat- «багатий, могутній». — Brückner 342; Holub — Kop. 228. — Див. ще **могти́**.

замо́к[1], *замо́чник*, *замчи́стий* — див. **замика́ти**.

за́мок[2] «укріплене житло феодала доби середньовіччя», [*за́мковище*] «місце, де стояв за́мок; руїни за́мка» Г, Ж, [*замчи́ско*] «тс.» Ж, *за́мчи́ську* «тс.; [місце, оточене ровом Кур]», *за́мчи́ще* «місце, де стояв замок; руїни замку», [*підза́мча*] «територія перед замком», [*підзамча́нин*] «житель місцевості перед замком», [*підзамча́нський*] «який знаходиться в місцевості перед замком»; — р. *за́мок*, бр. *за́мак*, болг. *за́мък*, м. *замок*; — запозичення з польської мови; п. zamek «за́мок, фортеця; замо́к», як і ч. zámek, слц. zámok, вл. нл. zamk «тс.», є семантичною калькою свн. slōz «тс.» (нвн. Schloß «тс.»), яке в свою чергу калькує лат. clūsa «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 6, 47; Фасмер II 77; КЭСРЯ 114—115; Мельников Slavia 36, 101—102; Brückner 644; Machek ESJČ 384—385; БЕР I 599; Kluge — Mitzka 658—659; Fraenkel KZ 51, 254; Kretschmer Glotta 14, 223; Unbegaun RES 12, 32. — Див. ще **замика́ти**.

[**замоле́ндати**] «замучити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*моли́ть*] «різати, колоти тварин», яке зіставляється з двн. mullen «розтирати», австрійсько-нім. müllen «каструвати роздавлюванням яєчок», а також з *моло́ти*. — Фасмер II 642; Lidén Studien 88. — Див. ще **моло́ти**.

замордáти, *замордувáти* — див. **мóрда**.

[**заморник**] (бот.) «фіалка триколірна, братки, Viola tricolor L.» Mak; — похідне утворення від [*замо́рювати*] «позбавляти відчуттів»; назва зумовлена тим, що ця рослина використовується в народній медицині для гамування болю (серця, зубів тощо). — Див. ще **за**[1], **мор**.

[**за́морок** *музе́йник*] (ент.) «шкіроїд музейний, Anthrenus museorum» Ж, [*за́морок підти́нник*] «шкіроїд ранниковий, Anthrenus scrophulariae» Ж; — неясне, можливо, похідне від *мо́рок*, оскільки личинки цих жуків бояться світла. — Пор. **мóрок**.

[**заморóшка**] «затримка, зупинка» Я; — очевидно, пов'язане з *моро́ка*; щодо **-ш-** замість **-ч-** пор. [*заморочи́тися*] «закрутитися» (про голову). — Див. ще **моро́ка**.

[**за́мос**] «диня» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *зэмóс* (рум. zămós) «тс.» виникло внаслідок субстантивації прикметника *зэмóс* (рум. zămós) «соковитий», утвореного за допомогою суфікса *-ос* від іменника *за́мэ* «сік; м'ясний відвар, суп». — СДЕЛМ 154; DLRM 953, 954; Crânjală 249. — Див. ще **дзя́ма**.

[**замрекóтний**] «жадібний, зажерливий»; — неясне.

[**замрíлий**] «похмурий на обличчі; нічого не вартий» Ж, [*замрíлець*] Ж; — очевидно, пов'язане з [*мрій*] «похмура людина» Ж, *мрíти* «ставати похмурим, туманним (від випадання дрібного дощу)». — Див. ще **мрíти**.

[**за́мтуз**] «безладдя» Ж, [*зантус*] «дім розпусти» О; — запозичення з польської мови; п. zamtuz «дім розпусти», ст. santuz, zanthuz, zantuz походить від нім. Schandhaus «тс.», утвореного з основ іменників Schande (<свн. schande <двн. scanta) «сором, ганьба», спорідненого з дангл. scand, гот. skanda «тс.», і Haus (<свн. двн. hūs) «будинок, будівля; житло», спорідненого з днн. дфриз. дангл. діел. hūs, гот. -hūs «тс.», гр. κεύθω «ховаю, приховую». — Онышкевич Исслед. п. яз. 241; Brückner 645; Matzenauer 374; Kluge — Mitzka 294, 323, 634. — Див. ще **хи́жа**.

замýла, *замули́ти*, *за́мулок* — див. **мул**[1]

замýрза, *замурзя́ка* — див. **мýрзати**.

[**замýхраний**] «заяложений, забруднений» Я; — р. [*замухры́га*] «замазура; неохайна, непоказна людина», *замухры́шка*, бр. *замухры́шка* «тс.»; — префіксальне утворення від кореня *мухр-* «поганий, непоказний» (пор. р. [*мýхрый*] «поганий, кволий, худий, непоказний»,

[*мухры́га*] «замазура, неохайна, непоказна людина», [*мухры́жка*] «тс.») неясного походження. — Шанский ЭСРЯ II 6, 48; Преобр. I 573.

[**замýцкати**] «замазати розведеною глиною» Досл. і мат. IV, [*замýцкатися*] «замазатися» тж, [*замýдзкати(ся)*] «забруднити(ся), замазати(ся)» ВеУг, [*замýдзьґати* ВеУг, *замуцьовати* Пі] «тс.», [*замуцьований*] «забруднений, замазаний, засмальцьований Пі; не простий, складний; закоренілий Я»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. zamuskać «замазати», утворене від muskać (musnąć <musknąć) «гладити; мазати, білити», властивого лише польській мові і, можливо, спорідненого з лит. maũkti «насовувати», máuti «надівати, натягувати», лтс. maût «тс.», лат. movēre «рухати», нім. Muff «муфта». — Brückner 349.

[**замýцкуватий**] «затверділий»; — неясне; можливо, пов'язане з [*замоцува́тися*] «зміцнитися, зміцніти, стати міцнішим», в якому ненаголошене кореневе **о** перед наступним складом з **у** вимовляється як **у**.

[**замушка́рити**] «замучити, затягати» Я; — можливо, утворене від *мошкара́*, [*мушка́*] «мошка» з первинним значенням «замучити, віддавши на з'їдання мошкарі» (у запорожців була така кара щодо зрадників).

за́мша, [*за́мшиник*] «лимар» Я, [*замéшник*] «лимар, що вичиняє замшу» Ж, [*замешни́цтво*] «вичинка замші» Ж; — р. *за́мша*, бр. *за́мша*, *замш*, п. zamsz, zamesz, [zamsza], ст. zamsza, ч. zámiš, слц. zámša, semiš; — запозичено з середньоверхньонімецької мови через польську; свн. saemisch leder «особлива гнучка шкіра», снн. sēmes(ch) «тс.» походить, очевидно, від фр. chamois «сарна; шкура сарни» (альпійське слово), що виникло з лат. camox «сарна», запозиченого з якоїсь індоєвропейської мови альпійського населення (пор. гр. κεμάς «молодий олень», дісл. данґл. hind «лань», двн. hinta «тс.», дінд. śámaḥ «безрогий», лит. (жем.) [šmùlas] «тс.», ієв. *ḱem- «безрогий»), найімовірніше з галльської; помилковою слід визнати спробу (Преобр. I 242; Falk — Torp 957) пов'язати це слово (до того ж пізно засвідчене в слов'янських мовах) з *мох*, *замши́тися*, р. *замши́ться*, ч. zamšiti se «покритися мохом», звідки, нібито, «шкіра, схожа на мох». — Шелудько 31; Шанский ЭСРЯ II 6, 48—49; Фасмер II 77; Булыка 116; Brückner 644; Matzenauer 373; Kluge — Mitzka 623; Dauzat 159; Bloch 135; Walde — Hofm. I 148; Pokorny 556.

зáна — див. **зона**[2].

[**занавет**] «тим більше, тим паче» Пі; — очевидно, префіксальне утворення від [*на́вет*] «навіть» Пі. — Див. ще **на́віть**.

занавíска — див. **ві́шати**.

[**зана́йкати**] «занехаяти» Ж; — похідне утворення від частки [*най*] «нехай», паралельне до *занеха́яти*, сприйнятого як утворення від частки *неха́й*. — Див. ще **най**. — Пор. **занеха́ти**.

занапасти́ти, *занапащáти* — див. **на́пасть**.

[**занеда́ти**] «дати» Я; — похідне утворення від *да́ти*; префікс *не*, наявність якого суперечить значенню слова, можливо, замінив собою префікс *на* (пор. *нада́ти*). — Див. ще **да́ти**.

занедба́ти, *зане́дбувати* — див. **дба́ти**.

занеха́ти, *занеха́ювати*, *занеха́яти*, [*занеха́совати*] «занехаювати» Ж, [*зане́хтувати*] «тс.», [*зане́хувати*, *заня́хувати* ВеЛ] «тс.»; — бр. [*занеха́ць*, *зане́хиваць*, *занеха́иць*, *занеха́иваць*], п. zaniechać, zaniechiwać, zaniechywać, ч. zanechati, zanechávati, слц. zanechat', zanechávat', вл. zanjechać, zanjechować; — префіксальне утворення від псл. *xati (xajati) «торкати; чистити; гудити, ганити, ганьбити», в окремих випадках переосмислене і переоформлене як похідне від частки [*нех*] «нехай». — Мельничук Этимология 1966, 218. — Див. ще **ха́яти**.

[**занечогíти**] «занепасти» Я, [*занечогíлий*] «занепалий» Я; — похідне утворення від займенника *нічо́го*, форми род. в. одн. від *ніщо́*; буквальне значення «дійти до такого стану, щоб нічого не залишилося з грошей тощо». — Див. ще **що**.

занзáри, *зáрзали* — див. **дзáндзар**.

зáнігтиця[1], *зано́гтиця* — див. **ніготь**.

[за́нігтиця²] (бот.) «аспленій, Asplenium L.» Ж; — р. [*за́нохтица*], п. zanogcica, zanokcica «тс.»; — пов'язане з [*за́нігтиця*] «нігтьоїда»; назва зумовлена приписуваною рослині придатністю для лікування нігтьоїди (див. Добровольский 246); віра в такі лікувальні властивості аспленію викликана подібністю листа одного з його видів до нігтя. — Machek Jm. rostl. 31. — Див. ще **ні́готь.** — Пор. **загні́тиця²**.

за́нідро — див. **на́дро́.**

[**за́ні́м**] «поки; до того часу, поки»; — запозичення з польської мови; п. zanim «поки, поки не», za nim «тс.» утворене з прийменника za та займенника nim (давнього im), форми орудн. в. одн. від основи j- «той». — Brückner 204—205. — Див. ще **за¹, його́, ним, нім.**

[**занник**] (бот.) «залізняк бульбистий, Phlomis tuberosa L.» Mak; — результат видозміни або помилкового написання форми [*запник*] «тс.». — Анненков 249. — Див. ще **зап.**

зановат, *за́новать, зановец, зановит, зановить, за́новіть* — див. **зіно́вать.**

зано́за «палиця, яку вставляють у край ярма, щоб віл не випрягався», *занíз* «тс.», [*за́нізка* Г, Ж, *зано́зина* СУМ, *занісник* Ж] «тс.», [*снізка*] «тс.; зменш. від *сно́за*», [*сно́за*] «тоненька паличка у вулику для підтримання стільників; частина плуга; поперечні зв'язки чотирьох жердин у плетеному з хворосту димарі; кілочок, яким з'єднують кінці лопаток у колесі водяного млина», [*сніз*] «заноза; сноза; кожна з двох крайніх планок, що з'єднують сторони полудрабка; верхня дощечка в корці колеса водяного млина»; — р. *зано́за* «скалка, колючка», бр. [*зано́за*] «тс.; досада, журба»; — похідне утворення від кореня *ноз-*, наявного в р. [*нози́ть*] «нанизувати, пронизувати, проколювати» (псл. noziti), а також у слові *ніж* (псл. nožь <*nozjь) і пов'язаного з *низа́ти*, р. *во-нзи́ть, про-нзи́ть.* — Шанский ЭСРЯ II 6, 50; Фасмер II 78; Преобр. I 604; Горяев 114; Mikl. EW 214. — Див. ще **низа́ти.** — Пор. **ніж¹, проно́за.**

[**занори́читися**] «упасти обличчям униз»; — неясне.

заня́ття; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заня́тие* утворене від дієслова *заня́ться* «зайнятися»; пор. також п. zajęcie, болг. *зан.ятие.* — Див. ще **йня́ти.**

[**заобрі́тися**] «знайти підтримку, допомогу» Ж, [*заобрістися*] «тс.» Ж, [*приобрі́ти*] «придбати» Г, ВеЗн; — мабуть, зворотні утворення від форм минулого часу *приобрів, заобрів* до давніших інфінітивних форм типу **приобрісти* (пор. р. *приобрести́*, стсл. **обрѣсти**), утворених від кореня псл. *-rět-, -rętвідбитого також у словах ob-rěsti «знайти», sъ-rěsti «зустріти», *sъ-rět-ja «зустріч». — Див. ще **стрі́ти.**

заохте́мити — див. **о́хтем.**

[**зап**] (бот.) «залізняк бульбистий, Phlomis tuberosa L.» Mak, [*запник, зап'я*] «тс.» Mak; — р. *за́пник, зо́пник*, ч. sapě (з р.); — неясне. — Machek Jm. rostl. 196.

[**запа́ла**] «ганьба, безчестя»; — очевидно, префіксальне утворення від основи дієслова *пали́ти (палені́ти)*, паралельне до р. *опа́ла* «немилість». — Див. ще **пали́ти.**

запанібра́та — див. **панібра́т.**

[**за́панка**] «жіночий головний убір» Пі; — очевидно, результат видозміни незафіксованого в цьому значенні слова **за́пинка* (або **за́понка*), спорідненого з *запина́ло*, [*запи́ночка*], *запина́тися.* — Див. ще **п'я́сти.**

[**запанто́ритися**] «зайтися зі злості (?)» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*запи́ндоритися*] «задерти носа» Ж, похідним від [*пи́ндитися*] «чванитися». — Пор. **пи́нда.**

запа́с, *запасни́й, запаса́ти, напаса́ти, припа́с,* [*припа́сний*] «запасний», *призапа́сти, припасти́;* — р. бр. болг. *запа́с*, др. *запасъ*, п. zapas, м. *запас* (військ.); — утворення з префікса *за-* і кореня *пас-*, наявного у дієслові *па́сти*, р. *с-пас-а́ть* тощо. — Шанский ЭСРЯ II 6, 52; Булаховский Труды ИРЯ I 195; Фасмер II 78; Преобр. I 242; Brückner 645; БЕР I 601. — Див. ще **па́сти.**

запа́ска, *запасча́ний* — див. **пас.**

[**запацьо́ритися**] «замурзатися, забруднитися» Я, [*обпацьо́рений*] «заляпа-

ний, брудний, заяложений; знеславлений» Ва; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *па́ця́* «порося, свиня». — Пор. **па́цькати.**

запере́чення, *запере́чка*, *запере́чливий*, *запере́чний*, *запере́чник*, *запере́чувач* — див. **пере́ка.**

[**запе́рини**] «засторонок» Я; — неясне; можливо, утворене від *пери́ла* й означає букв. «те, що за перилами».

[**запетлю́рити**] «добре випити», тотожне з р. *заложить за галстук* Я; — неясне.

запи́катися, *запи́куватися* — див. **пик.**

[**запильгу́чувати**] «забивати, псувати» Я; — можливо, пов'язане з [*пи́льга*] «знаряддя для прикріплення вичинюваної шкури» (пор.).

запи́ндоритися — див. **пи́нда.**

запиндря́чити — див. **пиндря́чити.**

[**записо́шник**] «верхня балка в стіні будівлі, на яку ставляться крокви» Л, [*запєсо́шник*] «тс.» Л; — очевидно, пов'язане з *запи́сувати*, *за́пис;* назва могла бути зумовлена давньою традицією зазначати на верхній балці стіни час спорудження будівлі. — Див. ще **писа́ти.**

запі́л, *за́пі́лка*, *запі́лля*, *запі́лок*, *за́пі́льчи́на*, *запо́ла*, *за́полок*, *заполя́ти* — див. **пола́.**

[**за́пко**] «страшно, моторошно», [*за́пно*] «прикро, неприємно»; — очевидно, пов'язане з др. *запа* «надія, очікування», *незаяпъ* «несподіванка»; в такому разі споріднене з р. *внеза́пный* «раптовий», ч. ст. japati «спостерігати», nedojieріе «несподівано», z japna «швидко», вл. njezjapki «несподівано», ч. слц. nejarpý «незграбний»; — псл. *(j)apti зіставляється з лат. opīnor «вважаю, уявляю», opīnio «думка», opto «бажаю», inopīnus «несподіваний, раптовий». — Шанский ЭСРЯ I 3, 120; Фасмер I 328; Преобр. I 88; Machek ESJČ 216; Walde—Hofm. II 212—213.

[**заплéкатися**] «забрести, зайти»; — утворене під впливом *заплéнтатися* від молд. *плека́* «відходити, відправлятися, вирушати» або рум. plecá «тс.», які походять від лат. plico (<*pleco) «лапки складаю, згинаю», що відповідає гр. πλέκω «плету, в'яжу», спорідненому з лат. plecto «тс.», псл. pletǫ, укр. *плету́*. — Scheludko 133; СДЕЛМ 317—318; Puşcariu 117; Walde—Hofm. II 321, 323. — Див. ще **плести́.** — Пор. **плéнтатися.**

[**заплéухи**] «вид дитячої гри в хованки»; — очевидно, споріднене з р. [*заплеу́ховина*] «ляпас», [*заплеу́шина*] «тс.», [*заплеу́ховать*], *оплеу́ха* «ляпас», які пов'язуються з дієсловом р. *плева́ть* з огляду на звичку плювати на руки перед бійкою; назва гри могла бути зумовлена тим, що в ній застосовувались ляпаси, або могла виникнути як результат перенесення з якоїсь іншої гри. — Фасмер III 145; Преобр. I 653; Брандт РФВ 25, 33—34. — Див. ще **плюва́ти.**

[**заплúванець**] «постіл» Г, [*заплúванці*] «постоли» ВеЗн, Ж; — пов'язане з *пливти́;* назва могла бути зумовлена тим, що личані постоли тримаються на поверхні води, і могла виникнути у зв'язку з народним ворожінням, при якому вважається, нібито рух легкого взуття по воді може визначити майбутній життєвий шлях людини. — Див. ще **плúсти́.**

[**заплúваний**] «божевільний; підступний» Ж; — запозичення з польської мови; п. zapływany «людина, якій чогось бракує» походить від zapłynąć <płynąć «пливти», якому відповідає укр. *пливти́*. — SW VIII 223. — Див. ще **плúсти́.**

[**заплúванці**] «борошняні кишеньки з сиром» Ж; — очевидно, пов'язане з *пливти́*, *запливáти;* назва могла бути зумовлена тим, що при виготовленні млинця для цієї страви сковорода запливає тонким шаром рідкого тіста; спочатку, мабуть, означало «млинець» взагалі, а потім поширилося на страву з млинців. — Див. ще **плúсти́.**

заплíха, *заплíчúти*, *заплíшúти* — див. **плíшúти.**

[**заплю́вица**] (зоол.) «м'ясна муха, Sarcophaga carnaria» Г, Ж; — похідне утворення від [*плювáти*] «кидати, шпурляти» (про відкладання яєць м'ясною мухою); назва зумовлена тим, що ця муха дуже рясно відкладає яйця на м'ясі. — Див. ще **плюва́ти.**

заплю́нутися[1] — див. **плюва́ти.**

[**заплю́нутися**[2]] «прорости; проклюнутися (з яйця)»; — результат контамінації дієслів *заклю́нутися* «тс.» і [*заплю́нутися*] «завестися, гніздитися Ж». — Див. ще **клюва́ти, плюва́ти.**

[**за́плюск**] (у виразі [*з. свідкам в очі дати*] «вдатись до брехні, завести в оману») Ж; — очевидно, пов'язане з *заплю́щити* у значенні «закрити (засліпити) свідкам очі, напустити в очі туману»; пор. [*заплю́скнути*] «заплющити», бр. [*заплю́снуць*] «тс.». — Див. ще **плю́щити**[2].

за́пно — див. **за́пко.**

запобіга́ти, *запобіга́йло, запобіжник, запобігливий, запобіжний, запобіга́ючий* — див. **бі́гти.**

заповзя́тися, *заповзя́ття, заповзя́тець, заповзя́тий, заповзя́тливий* — див. **я́ти.**

заповіда́ти, *заповіда́ч* «той, хто заповідає що-небудь комусь у спадок», *за́повідь, заповіда́льний;* — р. *заповéдать*, бр. *запавéдваць, за́паведзь*, др. *заповѣдати, заповѣдь*, п. zapowiadać, zapowiedź, ч. zapovídati «забороняти», zápověď «заборона», слц. zapovedat' sa «заректися», вл. zapowědźić «заповідати», zapowědź, нл. zapówedowaś, zapówedańe, болг. *заповя́дам* «наказати, звеліти», *за́повед* «наказ, розпорядження», м. *заповеда* «наказувати, розпоряджатися», *заповед* «наказ, розпорядження», схв. *заповéдати, за̏повēд* «тс.», слн. zapovédati «наказати, наказувати», zapovedováti «наказувати, командувати», zapóved «наказ, заповідь», стсл. **заповѣдати, заповѣдь**; — пол. zapovědati, префіксальне утворення від povědati «повідати, розповісти», пов'язаного з vědati «знати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 55; БЕР I 603. — Див. ще **ві́дати.**

запові́дник «територія або архітектурна споруда, яка перебуває під охороною держави», *запові́дний* «який зберігається у первісному стані; незаймений»; — бр. *запавéднік;* — запозичення з російської мови; р. *заповéдник* «тс.» утворене від *заповéдный* (<*заповѣдьныи*) «який перебуває під забороною, недоторканний», похідного від *за́поведь* «заборона, розпорядження». — Шанский ЭСРЯ II 6, 54. — Див. ще **заповіда́ти.**

запові́т, *запові́тний;* — бр. *запавéт*; — очевидно, результат контамінації форм *завіт* (<*завѣтъ*) і *за́повідь*. — Див. ще **заповіда́ти, відві́чати.**

[**заповня́ти**] «забувати» Л, [*запомня́ти*] «тс.» Л; — фонетично видозмінене запозичення з польської мови; п. zapomnieć «забути» утворилось від pomnieć «пам'ятати», спорідненого з р. *по́мнить*, укр. *поминáти* (див.).

[**заполи́шник**] (бот.) «великий білий гарбуз, Cucurbita maxima Duch.» До; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *по́ле* і означає «який виходить за поле» (своїм довгим бадиллям); пор. нвн. Feldkürbis «тс.» (букв. «польовий гарбуз»). — Див. ще **за**[1], **по́ле.**

заполони́ти «заповнити», *розполони́тися* «розлитися; поширитися», [*сполони́ти*] «заповнити; полити»; — неясне; можливо, один з рідкісних в українській мові проявів т. зв. другого повноголосся на місці др. *запълнити* «заповнити» і т. д. — Пор. **по́вний.**

[**за́полонь**] (бот.) «заразиха, вовчок гіллястий, Orobanche ramosa L.» Ж; — назва, утворена від п. zapłonąć się «зарум'янитися, зачервонітися, дозріти», zapłoń «загоряння, займання» і зумовлена жовтим або жовто-червоним кольором стебел цієї рослини; повноголосся на українському грунті, можливо, було підтримане формою *полóти* (найефективніший засіб боротьби з цим небезпечним бур'яном); пор. також відповідні назви в інших мовах: р. *солнечный корень*, нім. Sommerwurz «літній корінь», що пов'язуються з жовтим кольором і поняттям стиглості. — Вісюліна — Клоков 283; Нейштадт 506—507.

за́полоч[1] «кольорові бавовняні нитки для вишивання», [*за́полочник*] (бот.) «трав'яниста біла бавовна, Gossypium herbaceum L.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*за-волоч-и́*] «заволокти», тобто «вкрити (полотно нитками)» і *поволóка* «серпанок» — **заволоч* з наступною гаплологією третього складу; пор. також [*заволи́чка*] «вовняні нитки для вишивання, гарус», [*воли́чка*] «гарус». — Див. ще **волокти́.**

[**за́полоч**[2]] (бот.) «чаполоч, Hierochloë borealis R. et Sch.; куничник

наземний, Calamagrostis epigeios (L.) Roth.»; — результат видозміни *ча́полоч* «тс.», зближеного з *за́полоч* «кольорові нитки» або з іншими префіксальними утвореннями на *за-*. — Див. ще **ча́полоч.**

запо́на «завіса», *за́понка* «застібка для манжетів чи коміра верхньої чоловічої сорочки», [*опі́н*] «припін» Ж, [*опо́на*] «завіса; покривало, ковдра», *перепо́на* «перешкода», *перепо́н*, [*перепо́ня* Бі] «тс.», *попо́на* «покривало», *припі́н* «мотузок, ремінь, ланцюг, яким прив'язують кого-, що-небудь», [*упі́н*] «припін» Ж; — р. *за́понка*, бр. *запо́на*, п. zapонka «запонка», схв. болг. *запо́н(а)* «завіса», схв. *за́пōнка* «застібка; петля, петелька»; — псл. zapona, іменна основа, пов'язана чергуванням голосних із zapęti (<*zarьnti) «запнути, затягти», похідним від pęti, укр. *п'я́сти́*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 56; Фасмер II 79; Желтов ФЗ 1876/1, 15; Преобр. II 167; БЕР I 604. — Див. ще **п'я́сти́.**

запопада́ти, *запопа́дливий, запопа́дний, запопа́сти* — див. **па́дати.**

запорі́жжя, *запоро́жжя, запоро́жець, запоро́жецький, запоро́жчик* — див. **поріг.**

за́порток «яйце-бовтун», [*за́пороток, за́породок* МСБГ] «тс.»; — р. [*за́портокъ*], др. *запоротокъ, запрътокъ*, п. zapartek, zaparstek, ч. zápřtek, [záprdek], слц. záprtok, вл. zaportk, нл. zapartk, болг. *за́пъртък*, слн. zapŕtek «тс.»; — псл. za-pъrtъkъ, похідне від *pъrtiti, яке первісно, мабуть, означало «висиджувати пташенят, зігрівати яйця висиджуванням»; — зіставляється з лит. rė̃ti «висиджувати, виводити», rė̃ras «личинка, яйце», лтс. rerêt «сидіти на яйцях, висиджувати пташенят, курчат» (проти Endzelin KZ 52, 119; Mühl. — Endz. III 201); двн. far «бичок», нвн. Farre «тс.», лат. pario «народжую», гр. πόρις «телиця», πόρταξ, πόρτις «тс.», дінд. pṛthukaḥ «дитя; теля»; ie. *per- «виробляти, народжувати». — Фасмер II 79; Преобр. I 242; Machek ESJČ 710; Holub—Lyer 517; БЕР I 606; Mikl. EW 243; Fraenkel 573; Kluge—Mitzka 184; Walde—Hofm. II 255. — Пор. **ви́пороток.**

запору́ка, *запоручи́ти* — див. **рука́.**

запосіда́ти, *запосіда́тися* — див. **сіда́ти.**

[**запотара́йкати**] «задіти» Ж, [*запутара́йкати*] «задіти, загубити» ВеЗн; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*потера́ти*] «загубити, втратити», [*потє́ра*] «втрата». — Див. ще **теря́ти.** — Пор. **запроторити.**

[**запре́жній**] «нинішній, теперішній» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *запре́жний* «колишній, який був попереду передостаннього» утворене з прийменника *за* та прикметника *пре́жний*, спорідненого з *пе́ред;* значення «нинішній» виникло, мабуть, внаслідок сприймання компонента *за-* в значенні «після». — Див. ще **за**[1], **пе́ред.**

[**запрені́гди**] «ніколи» Ж; — результат поширення прислівника [*ні́гди*] «ніколи» префіксами *за-* і *-пре-*, що мають тут підсилювальне значення. — Див. ще **за**[1], **ні́гди, пре-.**

[**запре́т**] «стримування, гальмування; запор», [*запреща́ти*]; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *запре́т* походить від др. *запрѣтити, запрѣщати* «не дозволяти» (*прѣтити* «стримувати, зупиняти, не дозволяти, загрожувати»), запозиченого з церковнослов'янської мови; цсл. **запрѣтити** «тс.» утворене від **прѣтити** «тс.», спорідненого з болг. *пре́тя*, схв. *прије̏тити* «загрожувати», слн. pretíti, нл. pšéšiš «тс.» і зіставлюваного з укр. *пере́чити.* — Шанский ЭСРЯ II 6, 56—57; Фасмер III 361; Преобр. II 125; Младенов 515. — Див. ще **пере́ка.** — Пор. **прети́ти.**

[**запре́в**] «довгі, одвислі рубці в початках кукурудзи під час цвітіння» ВеНЗн; — неясне.

[**запрі́лець**] (бот.) «підмаренник, Galium L.» Mak; — очевидно, пов'язане з *прі́ти;* назва могла бути зумовлена тим, що підмаренник використовується при висипах на шкірі, наривах, екземі тощо. — Носаль 162. — Див. ще **прі́ти.**

запрова́джувати, *запро́вод* — див. **ве́сти́.**

[**запроміжни́й**] «заможний; огрядний, поставний» Ж; — результат контамінації двох слів з близькими значеннями:

замо́жний і *спромо́жний (спроміжни́й)*. — Див. ще **могти́**.

запрото́рити, [*запровто́рити, заправто́рити, запарто́рити* О, *відпрото́рити, запофто́рити* (Ме)]; — р. *запрото́рить*, бр. *запрато́рыць;* — похідне утворення від не засвідченого в українській мові дієслова **прото́рити*, спорідненого з р. [*прото́рить*] «промарнувати, розтринькати; спричинити збитки», [*про́тори*] «збитки», що пов'язується з *теря́ти, те́рти*. — Фасмер III 384; Преобр. II 136; Потебня К ист. зв. III 44. — Див. ще **теря́ти**. — Пор. **запотара́йкати**.

запряга́ти — див. **прягти́**.

запу́ганий — див. **впу́гувати**.

[**запу́тити**] «заперечувати, заважати говорити», [*запу́титися*] «вдаватися (у щось), вступати в розмову» Ж; — не зовсім ясне; може бути зіставлене з *пу́то, пу́тати* або з *путь;* в останньому випадку первісно могло означати «заступити, стати на дорозі, на заваді».

зап'я́стя, *зап'я́сник, зап'я́сток, за́п'ясть, зап'ясця́, зап'я́ток* — див. **п'я́сти́**.

[**за́ра**[1]] «вид трави» Ж; — неясне.

[**за́ра**[2]] «тонке тюлеве покривало на голові нареченої, фата» (?) Я; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. zar «прозора завіса», можливо, пов'язане з тюрк. zārbaf «тканина з золотою або срібною ниткою», яке виводиться від перс. zerbaf «парча», утвореного з zer «золото» і основи дієслова bāften «ткати». — Фасмер II 80.

зара́ди; — болг. *заради, зара́д*, м. *заради, зарад*, схв. *зȁрāди, зȁрāд*, слн. zarád, zarádi; — результат злиття прийменника *ра́ди* з прийменником мети і причини *за* (див.). — Пор. **за́для**.

за́раз — див. **раз**.

[**зара́за**[1]] (бот.) «вовчок, Orobanche alba L.», [*зарази́ха*] «тс.»; — бр. *зарази́ха;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *зарази́ха*, як і п. zaraza, ч. záraza (з п.) «тс.», походить від *зара́за* «інфекційна хвороба»; назва зумовлена тим, що ця паразитична рослина розвивається на коренях культурних рослин. — Вісюліна—Клоков 283; Machek Jm. rostl. 217. — Див. ще **рази́ти**.

зара́за[2], *зараżáти, за́разень, зара́зливий, зара́зний, зара́зник* — див. **рази́ти**.

[**заре́мба**] «молода, фізично сильна людина» Ба; — запозичення з польської мови; п. zarębacz «забіяка, заводіяка; дроворуб; (перен. заст.) рубака» походить від rąbać «рубати», якому відповідає укр. *руба́ти* (див.).

[**заретúтися**] «упертися, затятися Я; посваритися Ж»; — очевидно, пов'язане з [*ретúтися*] «битися, сваритися, боротися», [*рáтúти*] (кому) «ганьбити, лаяти». — Див. ще **ра́ти́ти**. — Пор. **наповра́титися**.

за́рзали — див. **дза́ндзар**.

[**заригува́ти**] «зметати, обкидати»; — неясне; можливо, пов'язане з п. ст. riga «лінія, рядок», яке зводиться до свн. rige «тс.». — Sławski I 222. — Пор. **фастри́ґа**.

зарина́ти — див. **ри́нути**.

[**зари́тися**] *(на щось)* «зазіхати, бути пожадливим» Ж, [*незáрний*] «безкорисливий» Пі; — р. *зáриться;* — давній фонетичний варіант основи *зор-*, наявної в словах *зір, зори́ти* «стежити очима, уважно дивитися», з подовженням голосного **о**. — Фасмер II 80. — Див. ще **зір**.

за́ріб, *зарíбкувáти, зарíбний, зáрíбник, зарíбни́чий, зарíбок* — див. **роби́ти**.

[**зарíнка**] (бот.) «червона верба, Salix purpurea L.» Mak; — очевидно, пов'язане з [*зарíнок*] «пологий берег річки, вкритий рінню», [*зарíне, зарíнче*] «тс.»; менш імовірний зв'язок із [*за́ря*] «багрець на небі, заграва» за кольоровою подібністю.

[**зармути́тися**] «засмутитися», [*зарму́ток*] «смуток»; — запозичення з словацької мови; слц. zarmútit' «засмутити, опечалити» є похідним від rmútit' «печалити», rmut «каламуть», очевидно, пов'язаних з ч. ст. mútiti (<псл. **mǫtiti*), ч. moutiti «мутити»; приставне r виникло в XV ст. через помилкове сприйняття початкового ko- в слові kormútiti «сумувати, журитися», ч. ст. «мутити» як префікса, тоді як це слово утворилося з kolo-mútiti, де друге **о** зникло, а l перейшло в r. — Machek

ESJČ 513—514; Holub—Lyer 421.— Див. ще **каламýть.**

зарóже — див. **ріг.**

[**зарóчча**] «прибуток, вигода» Я;— утворене з прийменника *за* та іменника *рік (року);* очевидно, первісно мало значення «те, що зібрано, зароблено, одержано за рік».— Див. ще **за**[1], **рік.**

зарубíжний — див. **рубíж.**

[**зарýжжа**] «солончак»;— очевидно, похідне від [*рýжий*] «червоний» за відповідним кольором грунту; якщо *зарýжжа* означає також назву вологих солончаків, то можливий зв'язок із *грýзнути*, звідки **за(г)ружжа* >*зарýжжа.*— Див. ще **рýжий.**

зарýка, *зарукáвниця*, *зарукáвчик*, *зарукóваний*, *зáруч*, *заручáтися*, *зарýчини*, *зарýчка*, *зарýчний*, *зарýчник*, *зарýчники* — див. **рукá.**

зáря, *зáрево* — див. **зоря́.**

зáря́д[1], *заря́ддя*, *заря́дник*, *зарядóм*, *заря́дчик*, *заря́дний*, *зауря́д* — див. **ряд.**

заря́д[2] «снаряд; певна кількість вибухової речовини в снаряді; кількість електрики в тілі», *зарядка*, *зарядúти*, *заряджáти*, *нарядь*, *перезарядúти*, *розря́д*, *розря́дка*, *розря́дник*, *розрядúти*, *розряджáти*, *снарядь;*— бр. *зарáд*, *зарáдка*, *зарадзíць*, *нарáд*, *разрáд*, *разрáдка*, *разрадзíць*, *снарáд*, болг. *зарядъ;*— запозичення з російської мови; р. *заря́д*, *заря́дка*, *зарядúть*, *заряжáть*, *наря́д*, *перезарядúть*, *разря́д*, *разря́дка*, *разря́дник*, *разрядúть*, *разряжáть*, *снаря́д*, *снарядúть*, *снаряжáть* є похідними утвореннями від *рядúть* «робити, готувати, розпоряджатися, керувати», пов'язаного з *ряд.*— Шанский ЭСРЯ II 6, 61; БЕР I 610.— Див. ще **ряд.**

[**зáрязь**] (бот.) «нечуйвітер, Hieracium aurantiacum L.» Г, Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*зáря*] «червінь на небі», *заря́тися* «займатися, спалахувати» з огляду на червоний колір квітів рослини; пор. також іншу назву нечуйвітру [*корсатка огниста*].

[**зас**] «а, же, але» ВеЛ;— запозичення з польської або словацької мови; п. zaś «а, але; же», ч. zas, zase «знову», слц. zas, zasa, zase «знову, же» розвинулися з первісного za se «за себе».— Machek ESJČ 710.— Пор. **зась.**

засáда, *засáдець*, *засáдистий*, *засáдич*, *засáдка*, *засáдний*, *засаднúстий*, *засаднúчий*, *засáдничок*, *засáдчик*, *засáдьок* — див. **садúти.**

[**засалабóнити**] «встромити, вгородити, ввіткнути», [*присалабóнитися*] «прийти»;— афективні утворення.

[**засандрúчити**] «встромити, вгородити, ввіткнути»;— афективне утворення, можливо, пов'язане з *засадúти* «тс.».

[**засатáрити**] «запроторити», [*ситáрити*] «тс.»;— р. [*засатóрить, засатáрить*] «тс.»;— очевидно, афективне утворення; Фасмер (II 81) вважає неясним.

[**засвислювáти**] «зав'язати кінці товстого каната тоненькою вірьовочкою, щоб канат не розплітався» Мо;— очевидно, пов'язане із [*свúслі*] «нижній кінець плавної сітки» (див.).

[**засвіктáти**] «бризнути, литися цівкою» Я;— неясне; очевидно, афективне утворення.

засвóїти — див. **свій.**

засатáрити — див. **засатáрити.**

[**засити́ти**] «увігнати кілок у землю»;— неясне; можливо, результат видозміни форми *засадúти* «увігнати, з силою застромити».

зáсіб, [*засóбниця*] «комора, склад, магазин» Ж, [*засíбний*] «заможний; просторий (про одяг)», [*засобля́ти*] «постачати, допомагати» Ж, [*незасóбний*] «бідний, убогий» Ж, *посíбник*, [*посóба*] «допомога», *посóбник*, *посóбництво*, *пособúти;*— п. zasób «запас, ресурси», ч. слц. zásoba «запас»;— префіксальне утворення від займенникового кореня *соб-*, відбитого також у др. *собина* «власність, майно», *собити* «придбавати, присвоювати»; префікс *за-* має значення придбавання (пор. *закупúти*, *запастúся*, *заробúти* тощо); усталенню цих утворень, можливо, сприяла асоціація з виразом *за собою* (мати певний запас, резерв).— Machek ESJČ 711; Holub—Lyer 517.— Див. ще **за**[1], **себé.**— Пор. **підсобúти.**

[**зáсібок**] «нерозрізана середина спинки свити» Я, [*засóбок*] «складки на спинці кожуха вгору від талії, спинка сорочки»;— неясне; можливо, похідне утворення від *за собою.*

за́сік, *засіка, засіка́н, за́січ, засіча, засічка, засічний* — див. **сі́кти.**

[**засками́тися**] «задратися під час стругання дерева», [*заскамі́нка*] «задирка на дереві» Я; — очевидно, похідне утворення від незасвідченого дієслова **скамі́ти* «розтріпувати, розкуйовджувати», яке могло бути утворене від іменника [*ска́ма*] «корпія» (див.).

[**заскара́тися**] «забожитися, заприсягатися словами: скарь ня, боже!» Ж, [*заскарі́тися*] «тс.» Ж; — похідне від *(с)кара́ти*, утворене під впливом *заприсяга́тися, забожи́тися* тощо. — Див. ще **за**[1], **ка́ра.**

заскарубі́ти, *заскару́бнути, заскору́блий, заска́рблий* — див. **шкарубі́ти.**

[**заскепа́ти**] (у виразі [*з. в скрипку*] «заграти на скрипці») Ж; — неясне; можливо, пов'язане із [*скепа́ти*] «колоти; сіпати, смикати» або з *щипа́ти;* в останньому випадку могло означати первісно «грати на щипковому інструменті».

[**заскору́злий**] «зашкарублий» Ж; — бр. *заскару́злы;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *заскору́знуть* «засохнути, зашкарубнути», *заскору́злый, скору́злый* пов'язані з *скору́знуть* «ставати сухим, жорстким; рубцюватися (про рану)», яке виводиться від [*скора́*] «шкура, шкіра», пов'язаного з *шку́ра*, укр. *шкі́ра*, а також з р. укр. *кора́*, псл. kora. — Шанский ЭСРЯ II 6, 62; Фасмер III 650, 654; Преобр. II 306, 308. — Див. ще **кора́, шкі́ра.**

заслі́н, *за́слінка, заслóн, заслóна, заслони́ти* — див. **слони́ти.**

заслу́га, *заслу́жений* — див. **слугá.**

за́сніт, *за́сніток, засні́та, заснíти* — див. **сні́ть.**

[**заснітки**] (бот.) «сорт слив, Prunus insititia variet.» Mak; — мабуть, пов'язане із [*за́сніт*] «зернова сажка», [*засні́та*] «зіпсованість» з огляду на невисоку якість плодів; пор. інші назви цього сорту: *дрисливці, дристулі, дураньки, дураси, вовкуни* та ін. — Див. ще **сні́ть.**

за́спа — див. **си́пати.**

за́спіл, *за́спіль, за́спільно* — див. **спі́льний.**

[**заспліш**] «заспіль, не на вибір» Кур, [*заспли́ш*] «тс.» Кур; — результат контамінації прислівників *за́спіл(ь)* і [*спліш*] «поспіль» (див.).

заста́ва, *за́став, заставна́, заста́вний, заста́вник, заставни́чий, заста́вщик, заставща́на* — див. **ста́вити.**

заста́вити «примусити»; — р. *заста́вить*, бр. *заста́віць*, др. *заставити*, п. zastawić, ч. zastaviti, слц. zastavit'; — префіксальне утворення від *ста́вити;* первісно означало «вміщати, запроторювати когось без його згоди виконувати певну роботу»; на думку Шанського (ЭСРЯ II 6, 63), в українській та білоруській мовах запозичення з російської, де воно може бути семантичною калькою нім. anhalten. — Див. ще **за**[1], **ста́вити.**

за́ставні — див. **ста́вити.**

за́стайка — див. **ста́я.**

засталі́тися, *застал я́тися* — див. **ста́ти.**

заста́ти; — р. *заста́ть*, бр. *заста́ць*, др. *застати* «застати, знайти; захопити», п. zastać, ч. zastati, слц. zastať, вл. zastać, болг. *заста́на* «зупинитися, застоятися», схв. *за̀стати*, слн. zastáti; — псл. zastati, похідне від stati «ставати»; з префіксом za- спочатку означало «стати перед кимось, перепинити шлях комусь; підготуватися до нападу на того, хто рухається», а потім «натрапити на когось, знайти когось». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Преобр. II 374. — Див. ще **за**[1], **ста́ти.**

[**застегнути**] «застібнути» ВеЛ, [*застягну́ти*] «тс.» Ме, *за́стіжка*, [*за́стяжка*]; — р. *застегну́ть*, бр. [*засцягну́ць*], р.-цсл. **застога**, п. ścieg «стібок», ч. přistěhnouti «пристібнути», стсл. **остегнѫти** «застібнути; надіти кайдани»; — псл. *steg-/*stog-; спочатку, мабуть, мало значення «колоти», потім — «шити, стьобати»; — споріднене з лит. sègti «застібати, проколювати», segtùkas «шпилька», sagstýti «застібати, зашпилювати, приколювати», sagė̃ «приколка», sagtìs «застіжка, пряжка», гот. stakins «наколоті знаки, тавра», двн. stahhula «жало, колючка», stechen «колоти», свн. stekken «скріплювати, сколювати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 64; Фасмер III 751; Преобр. II 379; Traut-

mann 285. — Див. ще **стег.** — Пор. **стібáти, стьобáти.**

[**застіжка**] (бот.) «армерія звичайна, Armeria vulgaris Willd.» Mak; — мабуть, пов'язане з *зáстіжка* «застібка», хоч мотивація назви не зовсім зрозуміла; можливо, довге стебло квітки (до 45 см) використовували для зв'язування, скріплення. — Федченко—Флеров 744. — Див. ще **застегнути.**

зáстій, *зáстійка* — див. **стоя́ти.**

[**застóли**] «постоли» Ж, [*застоля́та*] «тс.» Ж; — очевидно, результат видозміни слова *постолú*, викликаної зближенням із *стелúти* в розумінні «підстилати щось під ноги», від якого можливі похідні з префіксом *за- (застеля́ти, застóли).* — Див. ще **постолú.**

[**застраха́ти**] «зачіплюватися, застрявати» Па; — очевидно, результат видозміни слова *застря́гати* «застрявати», викликаної діалектною вимовою форми мин. ч. *застря́г* як [*застрáх*]. — Див. ще **стря́гнути.**

[**застромéць**] (зоол.) «морське перо, Pinna (Pennatula)» Ж, [*застромчáк*] «рак, що живе в морському пері, Pinnoteres veterum» Ж; — похідне від *застромúти;* назва пояснюється тим, що раковина цього молюска застромлюється в морське дно. — Див. ще **стромúти.**

[**застря́мина**] «поперечна планка у верстаті, що з'єднує вертикальні стояки»; — неясне; можливо, пов'язане з *стремéно́*, значення якого теж пов'язується з натягуванням, з'єднуванням чогось. — Пор. **стремéно́.**

зáстувати, *зáстити*, [*зáстіяти*] Ж, [*зáстя*] «та, що застує» Я; — р. *зáстить, зáстовать*, бр. *зáсціць;* — пов'язується з др. *застѣ́нитися* «заховатися, заслонити» (ч. zastiňovati), похідним від stěnь «тінь»; суфікс *-ува-* викликаний аналогією до інших дієслів такої ж структури; припускалася також (Желтов ФЗ 1871/1, 21; Rozwadowski Jagić-Festschrift 309) вихідна форма *zastьniti sę «нахмуритися, потемніти, затьмаритися, засмутитися», що малоймовірно. — Шанский ЭСРЯ II 6, 65; Фасмер II 81; Преобр. I 243; Mikl. EW 323. — Див. ще **тінь.**

застужáти — див. **ту́га.**

зáстум — див. **сту́ма.**

зáступ «лопата», [*зáступень*] «держак, ручка заступа», *заступúло*, [*заступúльно*] «тс.»; — р. бр. діал. *зáступ*; — похідне утворення від *ступáти;* первісно означало сук або пристрій на копальному знарядді для наступання ногою; пор. р. [*зáстýп*] «східець, виступ, приступка, зубець». — Шанский ЭСРЯ II 6, 66—67. — Див. ще **за**[1], **сту́па.**

заступáти, *застýпа, зáступка, застýпний, застýпник* — див. **сту́па.**

[**засупру́жити**] «посваритися, полаятися» Ж; — очевидно, похідне від *супру́жити* «запрягати разом дві пари волів двох хазяїв», яке могло зазнати відповідної зміни значення. — Див. ще **супру́г**[1].

[**засурпе́лити**] «встромити, вгородити з силою»; — афективне утворення.

зась (вигук для висловлення заборони), *заськи*, [*засі*], ст. *зáся* «знову» Я; — р. [*зась*] «замовчи; геть», бр. [*зась*] «геть», др. *за ся* «за себе, геть», п. zasie, zaś «назад; геть»; — результат злиття і скорочення виразу псл. za sę «за себе»; значення укр. *зась* «не можна» розвинулось, очевидно, через проміжний ступінь «назад» у наказовому розумінні; спроба пов'язати р. [*зась*] із *зáстить* (Даль I 640) непереконлива. — Дзендзелівський УЗЛП 60; Фасмер II 82; Преобр. I 243; Потебня РФВ 3, 191.

[**затавáти**] «западати, осідати, тонути» Ж, [*потавáти*] «занурюватися» Ж, [*потáлий*] «занурений; запалий; увігнутий»; — неясне; можливо, пов'язане з *затопúти, потопúти* через проміжний ступінь псл. *zatap-, *potap-; пор. р. *кáнуть* <*kapnǫti.

[**затáй**] (бот.) «підмаренник справжній, Galium verum L.» ВеБ, [*затóй*] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

[**заталь**] «в той час, тимчасом» ВеЛ, [*затля*] «тс.» ВеЛ; — запозичення з словацької мови; слц. [zat'al'] «поки що», zatial', [zatal], [zatl'a] «тс.» утворено з прийменника za і займенникової конструкції tal (t'al'), що пояснюється як результат видозміни tolь, якому відповідає укр. *тіль(-ки).* — Stanislav Dejiny slovensk. jaz. II 533. — Див. ще **за**[1], **тíльки.**

[**затахлува́ти**] «запропастити»; — неясне; можливо, пов'язане з [*тахлюва́ти*] «змішувати, тасувати (карти)».

[**заташлюва́ти**] «продати, розбазарити; приховати» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*затахлува́ти*] «запропастити»; значення «приховати», можливо, виникло в результаті зближення з *та́шка* «гаманець, шкіряна сумка». — Пор. **затахлува́ти.**

[**затвори́ти**] Ж, *затво́р*, [*за́твір*] «замок; темниця, ув'язнення» Ж, [*затвора́к*] «закритий вулик» Ж, [*затво́рник*] «тс.» Ж, *затві́рник* «чернець, що не залишає своєї келії, не спілкується з людьми», [*затво́рник*] «тс.», *затво́рництво*, [*затві́рний*] Ж, [*затворо́вий*] Ж, [*розтворя́ти*], [*ро́зтвір*] Ж, [*розтво́ром*] «широко розкритий» Ж, [*розтворча́тий*] «відкритий на дві половини» Ж; — р. *затвори́ть*, бр. *затво́р*, др. *затворити*, п. zatworzyć, zatwór, zatwora «засув», слц. zatvorit', вл. zatworić, болг. *затво́ря*, м. *затвора*, схв. *затво̀рити*, слн. zatvoriti, стсл. **затворити**; — псл. zatvoriti, утворене з префікса za- та нової основи tvor-, що виникла внаслідок перерозподілу морфем у слові ot-voriti, в якому префіксальне t стало сприйматися як кореневе, очевидно, під впливом дієслова tvoriti «творити». — Шанский ЭСРЯ II, 6, 67—68; Фасмер II 82; Brückner 387; Machek ESJČ 703; БЕР I 612. — Див. ще **вір**[1].

зате́, [*зати́м, зато́го*] — див. **той.**

[**зате́льник**] «передня частина кузова» Ж; — неясне; можливо, похідне від *тил*, тобто «частина кузова за тилом запряженої худоби»; пор. [*те́льний*] «тильний». — Див. ще **тил.**

[**затемрю́чити**] «заподіти, закинути» Я; — похідне утворення від топоніма *Темрю́к* (районний центр Краснодарського краю і декілька станиць на Кубані, засновані переселенцями з України); буквально означає, очевидно, «заслати на край світу»; інші значення переносні.

затина́тися, *затина́ка, зати́нчивий, зати́нчливий* — див. **затя́ти.**

зати́нщик — див. **тин.**

затира́ч, *затира́чка, затір, затьо́р, затьо́рач* — див. **те́рти, торува́ти.**

затіва́ти, *затіва, затійно, затія* — див. **витіва́ти.**

[**за́тік**] «достатні грошові засоби» Ж, [*затічний*] «заможний» Ж; — пов'язується з *тектй* (ВеЗн 19); характер семантичного зв'язку неясний. — Пор. **зако́ний.**

за́тіч — див. **тектй.**

[**зато́вмистий**] «тупокутний» (про клин), [*зато́млюватий*] «з товстими зубцями, якими важко розчісуватися» (про гребінець), [*зато́муватий*] «з товстим і тупим лезом» (про ніж, сокиру) Я; — неясне.

[**зато́го**] «незабаром» Кур; — результат злиття виразу *за того*, що виник у цьому значенні, очевидно, на основі словосполучення *за того часу.* — Див. ще **за**[1], **той.**

[**затока́рити**] «кудись подіти, заховати»; — неясне.

[**заторомо́нити**] «заморочити, затуманити» Я; — афективне утворення.

зато́мість «натомість»; — результат контамінації прислівників *зате́* і *нато́мість* (див.).

зато́млюватий, *зато́муватий* — див. **зато́вмистий.**

[**за́тон**] «затінок» Ж; — р. [*зато́нить*] «захмарити», бр. *суто́нець* «смеркатися», *суто́нне* «сутінки», схв. *су̀тон* «тс.», *тоња* «волога, пара, туман», слн. tonja «тс.»; — похідне утворення від іменної основи псл. ton-, пов'язаної чергуванням голосних з дієсловом *tęti (<*tenti) «тягти, затягати». — Меркулова Этимология 1975, 55—56. — Див. ще **затя́ти.**

[**зато́нистий**] «упертий, вередливий» Я; — очевидно, пов'язане з *затина́тися (затя́тися)* «уперто наполягати»; пор. [*зати́нчивий*] «упертий, непіддатливий», [*зати́нчливий*] «тс.». — Див. ще **затя́ти.**

зато́рич — див. **торува́ти.**

[**за́торочка**] «ворожі стосунки»; — неясне.

[**зату́льщина**] «податок з котла на гуральні»; — неясне; можливо, пов'язане з [*зату́ла*] «заслонка коло печі»; в такому разі первісно означало податок з печі.

затурба́нити — див. **турба́.**

[**затурги́кати**] «заграти абияк» Я;— похідне від незасвідченого звуконаслідувального вигуку **тургі́-тургі́*, що міг бути імітацією звучання якогось первісного примітивного інструмента (напр., катеринки).

[**зату́скнути**] «загуснути» Я;— неясне.

за́тхлий; — р. *за́тхлый*, бр. *за́тхлы*; — результат видозміни псл. *zadъxlъ(jь), дієприкметника від zadъxnǫti sę «задихнутися»; припущення про зв'язок з *ту́хлий* (Фасмер II 83) безпідставне.— Шанский ЭСРЯ II 6, 70; Фасмер II 74; Горяев 381; Желтов ФЗ 1875/1, 7; Bern. I 283.— Див. ще **ди́хати**.

зати́ти «покрити, затягти; почати (співати, грати); перервати», *зати́тися* «зупинитися, перерватись; уперто наполягати, упиратися; тривати, затягтися», *затну́ти*, *затина́ти*, *затина́тися* «упиратися; [заїкатися Я]», [*затина́ка*] «заїка» Я, [*зати́нчивий*] «упертий», [*зати́нчливий*] «тс.», *зати́тий* «тс.; скажений, лютий; [зціплений, міцно затиснений]», [*протина́тися*] «трохи прокисати» Нед, [*проти́тися*] «ледве прокиснути» (Ме), [*протине́ний*] «ледве прокислий» (про молоко) Нед, *сти́ти* «зціпити, міцно стиснути», *стина́ти*, [*сти́тися*] «скиснути» (про молоко) Нед, [*стина́тися*] Нед;— р. [*нати́ться*] «прив'язнути», [*то́нька*] «мотузка для натягування вітрила», [*тень*] «павутина», [*тина́*] «струна», [*ти́нкий*] «наполегливий, невтомний», др. *тинь* «ремінь, батіг», п. ścinać się «замерзати; скисати», болг. [*натоница*] «нахаба, причепа», слн. stéti se «зсістися» (про кров);— псл. zatęti «затягти», sъtęti «стягти», похідні від tęti (<*tenti) «тягти»;— лит. tenė̃ti «зсідатися, згущатися», гр. τείνω «розтягую, натягую», τόνος «натягнута вірьовка, канат», лат. tenus «шнурок», дінд. tanṓti «натягує, розтягує, триває», tanikā «шнурок», двн. den(n)en «розтягувати», нвн. dehnen «тс.»; ie. *ten- «тягти; плести».— Меркулова Этимология 1975, 52—63; Pokorny 1065—1066.— Пор. **суто́н**, **тене́та**, **тонки́й**, **тятива́**.

затьма́рити, *потьма́рити*;— результат контамінації дієслів *затьми́ти* і *захма́рити*; префікс *по-* з'явився тут пізніше.— Наконечний Наук. конф. філол. фак. ХДУ 1959, 6.— Див. ще **тьма**, **хма́ра**.

[**за́узок**] «задник черевика» Ж;— очевидно, утворене від кореня *уз-* «зв'язка» (<*ǫz-), пов'язаного чергуванням голосних з *в'яз-* (<*(v)ęz-); у такому разі первісно означало задник постола, який стягувався навколо п'яти зав'язками (волоками), або саму цю зав'язку.— Див. ще **ву́зол**, **в'яза́ти**, **у́зи**.— Пор. **пі́взина**.

[**заутері́ти**] «розвиднитись», [*зау́трєм*] «рано вранці» Ж;— фонетичний варіант незасвідченого дієслова **заутрі́ти* від кореня *утр-* < псл. *(j)utr-o «ранок», відбитого в р. *у́тро*.— Див. ще **за́втра**.

[**заухне́ний**] «той, що не вітається з перехожими привітанням «Слава Ісусу Христу» Ж;— неясне.

[**зафойтува́тися**] «задушитися» ВеУг;— похідне утворення від кореня *фойт-*, запозиченого з угорської мови; уг. fojtani «душити, давити» вважається в якийсь спосіб пов'язаним з дієсловом fúlni «задихатись» праугрофінського походження.— MNTESz I 940—941, 984.

[**зафолюва́ти**] «забруднити (одяг)» Ба;— запозичення з польської мови, п. zafolować є префіксальним утворенням від folować «бруднити; валяти сукно», пов'язаного з folusz «сукновальня», звідки й укр. *фо́люш*.— SW I 758; Sławski I 233.— Див. ще **фо́люш**.

захаламáндрити — див. **халама́н**.

[**захала́статися**] «загнатися задалеко і стратити», [*захала́стуватися*] «тс.» ВеБ;— неясне.

Заха́р, *Заха́рій*, *Заха́рко*, *Харко́*, ст. *Захарїи* (наз. в., 1366), *Заха́рія* «памят(ь)...г(оспод)ня» (1627);— р. *Заха́рий*, бр. *Заха́р*, *Заха́рый*, др. *Захария*, п. Zachariasz, ч. слц. Zachariáš, болг. *Заха́ри(й)*, м. *Захарије*, *Захар*, схв. *Захарија*, *За̏рија*, слн. Caharija, стсл. **Заχарїа**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ζαχαρίας походить від гебр. Zəḵarīā (<zəḵarīāhu̯), в якому

злилися основи zə̯kar «пам'ять, згадка» та ia̯hų «Ягве, бог». — Беринда 207; Суперанская 78; Kořečný Průvodce 138; Илчев 210; Skok III 640—641; Gesenius 235, 321—322.

[**захара́пчити**] «все собі загребти, пограбувати» Ж; — експресивне утворення, можливо, пов'язане з *загáрбати*.

[**захара́стритися**] «застрянути» Ж; — очевидно, пов'язане з *захара́щувати* (див.).

захара́щувати «безладно заповнювати, закидати», [*захара́стити, захара́стрити, захара́здрити* НЗ УжДУ 26, *загара́здровати* Ж, *закастри́ти*] «тс.», [*захару́щаний*] «захаращений» ЛексПол; — очевидно, похідні від якогось запозичення; можливо, пов'язані з тур. haraç «данина, яку платили підлеглі християнські країни Туреччині»; могло спочатку означати «завалювати щось зібраною даниною».

захарла́ти — див. **харло́**.

[**захвирсува́ти**] «зажуритися»; — очевидно, пов'язане з [*хви́рса*] «завірюха, метелиця»; спочатку, можливо, означало збентеженість, бурхливу реакцію. — Див. ще **хви́рса**.

[**захво́йдати**] «забруднити», [*захвота́тися* Ж, *зафо́йдати* МСБГ, *зафо́йдатися* Ж, *зафота́тися* Ж] «тс.», [*захво́йдаха*] «нечупара»; — бр. [*захве́ндацца*]; — запозичення з польської мови; п. fajdać «випорожнятися, паскудити», fejdać, [fejtać] «тс.» походить від нім. feuchten «мочитися; зволожувати», feucht «сирий, вологий», пов'язаного з двн. fūht(i), днн. дангл. fūht «тс.», спорідненими з дінд. paṅka- «болото». — Шелудько 61; SW I 711; Kluge — Mitzka 195. — Пор. **хво́йда**.

[**захвоща́тися**] «заметушитися, заспішити»; — префіксальне утворення від [*хвоща́тися*] «шлятися, швендяти», семантично зближеного з [*хвоста́тися*] «поспішати». — Див. ще **хвоща́тися**. — Пор. **хвоста́тися**.

за́хист, *захи́сник*, *за́хисток*, [*захи́стя*, *за́хищ*] «захист», *захисти́ти*, *захища́ти*, *підза́хисний*, *прихисти́ти*; — похідні утворення від кореня *хист-* (**хистj-*), що є, можливо, розширеним варіантом давнішнього *хис-*, (*<хыз-*), наявного також у слові *хи́жа* (*<*xyzja*); з р. *защища́ть* етимологічно не споріднене. — Кобилянський Зб. наук. праць I 79—80. — Див. ще **хи́жа**. — Пор. **хист**.

[**за́хит**] (ент.) «метелик молочайний бражник, Deilephila euphorbidae L.» ВеНЗн; — неясне.

[**захібо́читися**] «захитатися» Ж; — результат контамінації дієслова *(за)хиба́тися* «захитатися» і основи *боч-(бік)*, як у *з-бо́ч-ува-ти*. — Див. ще **бік, хиба́ти**.

за́хід, *за́хідний*, *за́хідни́к*, *за́хідництво*, *західня́к*, *захо́дець*, *захо́дини*, *заходи́стий*, *за́ходливий*, *за́ходно*, *за́ходом*, *захо́дячий* — див. **ходи́ти**.

захла́нний, *захла́нник* — див. **хлань**.

[**захлю́ндритися**] «захлюпатися», [*захльо́ндатися*] «обвалятися» ВеБ; — результат контамінації слів *хлю́-патися* і *шльо́ндра* (див.).

[**захмалюва́ти**] «сильно вдарити» (перев. в обличчя) Ба, [*захмели́ти*] «тс.» Ж, [*захмилюва́ти*] (про корову, яка відштовхує своє теля) Ж; — неясне.

захму́лений — див. **хмула́**.

захо́плювати, *за́хоп*, *захо́плення*, *захо́пливий*, *захо́плювач* — див. **хопи́ти**.

захря́снути «заповнитися вщерть», *захря́сти*, *захрясти́*, *захря́слий*; — похідне утворення від кореня *хряс(т)-* із значенням «хаос, безладдя», наявного в ряді споріднених слів типу [*хря́стка*] «хрящ; щебінь, уламки каміння», [*хрящ́е́м*] «безладно» (див.).

[**зацибани́ти**] «заправити щось незвичайне, напр. ціну» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[**за́ціп**] «передня рогова стінка копита» Я, [*за́ціпи*] «два зуби в нижній щелепі жуйних тварин» Я, [*заціпо́вий*] Я; — пов'язане з [*зацепи́ти*] у значенні «зачепити»; рогова частина кінського копита дістала цю назву, можливо, від того, що до неї прикріплюють підкову. — Див. ще **ціп**. — Пор. **чіпля́ти**.

[**зацу́катися**] «затинатися, запинатися, заїкатися» Ж; — очевидно, утворене на основі нім. zucken «здригатися, сіпатися», що пов'язується з ziehen «тягти». — Kluge — Mitzka 890.

[**зач**] «за що» Ж; — результат злиття прийменника *за* з давньою формою зай-

менника *чь* (čь) «що», яка ввійшла до складу пізнішої форми псл. čьto «тс.».— Див. ще **за**[1], **що.** — Пор. **нич.**

зачавлі́ти — див. **чав'я́діти.**

[**зачаї́ти**] *(подих)* «затаїти», *причаїти* «притаїти», *причаїтися;* — результат контамінації фонетично близьких форм *затаїти (притаїти)* і заст. *ча́яти* «чекати». — Див. ще **таїти, ча́яти.**

зача́ти, *зача́ло, зача́ття, за́чин, зачина́тель, зачина́льник, зачина́ти, зачи́нщик* — див. **поча́ти.**

зачервля́ти — див. **черв.**

[**зачери́тися**] «завагітніти» (?) Ж;— очевидно, результат спрощення незасвідченого **зачереви́тися*, похідного від *че́рево* «живіт» (див.).

[**зачикири́кати**] «почати недоладно грати на скрипці, водити смичком по струнах» Я;— похідне утворення від звуконаслідувального вигуку *чи-кири-ки.*

[**зачимба́рити**] «зарізати» (кабана) Ва;— очевидно, похідне від [*чимба́р*], *чинба́р* «той, хто чинить шкури»; в такому разі первісно означало «зняти шкуру для вичинки». — Див. ще **чини́ти.**

зачи́ни́ти, *зачиня́ти* — див. **відчини́ти.**

[**зачіля́бити**] «вдарити»;— афективне утворення.

[**зачіля́пнути**] «захопити, загарбати, забрати (в солдати)»;— неясне.

[**зачля́тися**] «затягнутися, дійти (в часі)» Я;— неясне; можливо, помилкове написання замість *задля́тися* «тс.»; пов'язування з [*чля*] «пристойно, солідно» (Я 281) непереконливе.

зачмі́ргати — див. **чмо́ркати.**

за́чморком — див. **шмо́ргати.**

[**зачу́лений**] «піднятий одним боком угору» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*закули́ти*] «підігнути». — Див. ще **кулі́ти.**

[**зачумо́заний**] «брудний, неохайний»;— очевидно, результат контамінації форми *замо́рзаний* і р. *чума́зый* «нечистий, чорний», яке виводиться від *ма́зать.* — Фасмер IV 382. — Див. ще **му́рза.** — Пор. **ма́зати.**

[**зачу́стритися**] «захиріти, споганіти» Я, [*зачу́стратися*] «тс.»;— неясне; можливо, похідне від [*чу́стрити*] «бити, сікти», зближеного з *чу́хатися.*

[**зачучма́ритися**] «забруднитися, споганіти» Я;— очевидно, пов'язане з *чухма́ритися* «чухатися, тертися» (пор. *зачу́ханий* «занедбаний, миршавий, непоказний»). — Див. ще **чухма́рити.**

[**зашабарча́ти**] «защебетати, затьохкати»;— звуконаслідувальне утворення. — Пор. **шкабарча́ти.**

[**зашама́ркатися**] «забаритися, загаятися» Я;— тлумачення, мабуть, не точне; ймовірніше «закрутитися, забігатися»; очевидно, результат контамінації слів [*шамота́тися*] «ворушитися, порпатися; без потреби метушитися» і [*марко́та*] «тривога, турбота, журба».

зашаробо́рити — див. **шу́ра-бу́ря.**

[**зашиба́нець**] (геол.) «ератичний валун»;— похідне від *ши́ба́ти* «кидати»; мотивація назви неясна. — Див. ще **ши́ба́ти.**

[**зши́діти**] «глумитися, глузувати, насміхатися» Ж;— п. szydzić «тс.», ч. šiditi «обдурювати; дражнити», слц. šudit' «тс.», нл. šuźiś «обдурювати»;— псл. šuditi «обдурювати», яке зіставляється з xudъ «худий» (Brückner 560) або з гр. ψεύδω «обдурюю» (Machek ESJČ 607).

[**зашили́ти**] «засилити» (нитку) Я;— результат видозміни форми *засили́ти* від [*силя́ти*] «низати», зближеної з *ши́ло* (щоб затягти нитку в суцільний твердий предмет, спочатку роблять отвір шилом). — Див. ще **сили́ти.** — Пор. **ши́ло.**

[**зашихува́тися**] «врізатися в пісок» (термін дніпровських лоцманів) Я, [*зашохува́тися*] «?» Ж;— неясне.

зашкали́ти — див. **ска́лка**[1].

[**зашкну́ти**] «закрити, зачинити» Я;— очевидно, споріднене з *прищикну́ти, защекну́ти* (див.).

[**зашкоберта́ти**] «піти, накульгуючи, спотикаючись»;— звукозображальне утворення, можливо, пов'язане з [*шкоперда́ти*] (пор.).

[**зашколо́битися**] «заскалитися» Ж, [*зашколу́бити* МСБГ, *засколо́бити* МСБГ, *засколу́бити* МСБГ] «тс.»;— очевидно, результат контамінації форм [*зашкали́ти*] «заскабити», *заскали́ти* «тс.»

і [*шкалуба́ти*] «колупати» чи якоїсь близької до нього незасвідченої форми.

[**зашкрумі́ти**] «вкритися струпом»;— неясне утворення, паралельне до *зашрубі́тися* «зарости, зарубцюватися»; можливо, пов'язане з [*шкрумі́ть*] «щось пересохле», [*шкрумі́тє*] «тс.» (див.).

[**за́шморк**] «невелика складка», [*за́шморки*] «ряботиння на обличчі від віспи» Я;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *сморж* «гриб родини зморшкових», [*сморчо́к*] «гриб зморшок» (пор.).

[**зашпа́ний**] «кований, литий» Ж;— неясне.

[**зашпарта́ти**] «зашити, залатати, заштопати» Я;— очевидно, афективне утворення.

за́шпінка, *зашпі́нкати*, *зашпі́нкувáти* — див. **шпо́нька.**

за́шпори, *за́шпари* — див. **шпа́ра.**

[**зашрубі́тися**] «зарости, зарубцюватися, загоїтися» Я;— неясне утворення, паралельне до [*зашкрумі́ти*] «вкритися струпом» (пор.).

[**зашті́патися**] «зайти, залізти, забратися» Я;— афективне утворення.

[**заштибува́тися**] (про вовну) «збитися від поту і пилу» Я;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *штиб* «дрібне кам'яне вугілля» (див.).

[**заштурмо́вувати**] «затушковувати, закутувати»;— очевидно, пов'язане з [*штурма́к*] «невправна, невміла людина» (див.).

зашути́тися — див. **шу́тка**[2].

защекну́ти — див. **прищикну́ти.**

[**за́щінка**] «застібка, шпилька Ж; зав'язка МСБГ», [*защі́нкати*] «застебнути» МСБГ, [*защі́нкатися*] «застебнутися» Ж, [*розщінка́ти*] «розшпилити» Ж, [*у́щінка*] «застібка, шпилька» Ж;— не зовсім ясне; можливо, контамінованe утворення із *за́щіпка* «застібка, гачок» і [*за́шпінка*] «шпилька», пов'язаного з *шпо́нька*, [*шпінка*].

[**защо́раз**] «щоразу, постійно»;— результат злиття прийменника *за* в часовому значенні (пор. *за дня*, *за тепла*) і прислівника *щора́з(у)*.— Див. ще **за**[1], **раз**, **що-**[3].

[**защу́рений**] (писок) «тупий, притуплений» Ж;— очевидно, пов'язане з *щу́рити*, як і *прищу́рений*.— Див. ще **щу́рити.**

за́юк — див. **за́єць.**

[**за́юшка**] «вид гаївки» Ж;— демінутивна форма від іменника *за́єць;* назва зумовлена тим, що учасники гаївки співають пісню про «заюшку», а один у тісному колі учасників імітує поведінку зайця, про яку розповідається в пісні.— Шейковский Быт подолян, 1, 19—20.— Див. ще **за́єць.**

заява, *заяви́ти*, *заявка*, *заявля́ти*, *заявник*, *заявочний* — див. **я́ва.**

зба́вити, *збавля́ти* — див. **ви́бавити.**

збагну́ти «осягти, зрозуміти», *збагне́нний;*— очевидно, пов'язане з [*багти́*, *ба́гнути*]; в такому разі спочатку могло означати «згадати з бажанням»; зіставлялося також (Ільїнський ЗІФВ 21, 1—2) з лит. bogìnti «швидко мчати», спорідненим з псл. běžati (з припущенням розвитку первісного значення «бігти» в «швидко перебігти думкою»); виведення *з-багну́ти* від **з-бад-ну́ти*, що було б пов'язане з п. badać, ч. badati (Бузук ЗІФВ 7, 68), викликає сумнів, оскільки перехід д >г українській мові не властивий.— Див. ще **багти́.**

збан, *зба́нок*, *збано́чки*, *збаня́* — див. **дзбан.**

[**зба́нок**[1]] (бот.) «глечики жовті, Nuphar luteum Sm. Г; дзвоники, Campanula L. Mak», [*збаня́тник жо́втий*] «глечики жовті» Ж, Mak;— результат перенесення назви *зба́нок* «глечик», зумовленого тим, що плоди цієї рослини подібні до глечиків.— Меркулова Очерки 31; Нейштадт 246; Словн. бот. 141.— Див. ще **дзбан.**

[**зба́нок**[2]] «перекладина в ткацькому станку, на яку ткач спирається грудьми»;— неясне; можливо, пов'язане з *ба́нка* «поперечна лава на човні, сидіння для веслярів».

[**зба́ночок**] (бот.) «латаття біле, Nymphaea alba L.», [*збаня́та*, *збаня́тник*] «тс.» Mak, [*збано́чки*] «тс. Ж; дзвоники персиколисті, Campanula persicifolia L. Mak; наперсник сумнівний, Digitalis ambigua Murr. Mak», [*збаня́*] «дзвоники рапчасті, Campanula rapunculoides L.»;— похідні утворення від [*збан*] «глечик»; назви зумовлені подібністю

квітів рослин до глечиків; пор. р. *кувши́нка* «латаття» від *кувши́н*. — Меркулова Очерки 31; Нейштадт 531, 532; Словн. бот. 298. — Див. ще **дзбан.** — Пор. **зба́нок**[1].

[**збанту́рити**] «збаламутити»; — очевидно, похідне утворення від [*бантува́ти*] «турбувати, штовхати; нищити», [*бантувати розумом*] «баламутити»; суфікс *-ур-* використано для надання слову афективного забарвлення. — Див. ще **бантува́ти.**

збача́ти — див. **ба́чити, вибача́ти.**

[**збезсе́битися**] «вийти з себе, збожеволіти» Я, [*обезсеби́ти*] «позбавити когось свідомості» Ж, [*безсеби́лий*] «несвідомий» Ж; — похідні утворення від виразу *без себе* «не при собі».

[**збережі́ти**] (у виразі *з. сіножа́ть* «висушити й зробити добре сіно») Ж; — очевидно, пов'язане з *берегти́*, *борі́г*, *оборі́г* «пристрій для зберігання сіна» (див.).

[**збершні́ти**] «стати трухлим»; — неясне.

[**Збийгні́в**] (чоловіче ім'я); — калька п. Zbigniew, яке виникло в результаті деетимологізації давнього Zbygniew, утвореного з основ дієслова zbyć «збути» та іменника gniew «гнів». — Taszycki, Najdawniejsze polskie imiona osobowe 21, 36. — Див. ще **бу́ти**[1], **гні́в, з**[1].

збит[1], *зби́тки*, *збиткува́ти*, *зби́ток*, *збито́чний*, *збито́чник*, *збито́шник* — див. **би́ти**[2].

[**збит**[2]] «багатство, надлишок», [*зби́течний*] «зайвий» Пі, [*зби́тне*] «занадто, особливо» Я, [*зби́тнє*] «багато, занадто» Пі; — запозичення з польської мови; п. zbyt «занадто», ст. zbytki «рештки, залишки», як і ч. zbyt «надлишок», вл. нл. zbytk «тс.», пов'язане з дієсловом zbyć, псл. izbyti «залишитись», похідним від byti «бути». — Brückner 649. — Див. ще **бу́ти**[1], **з**[2].

збі́жжя, [*збо́жжя*], [*збі́жниця*] «хлібне зерно» Я, [*збо́жниця*] «приміщення для зернового хліба» Я, [*збо́жевий*] Ж, [*збіжже́вий*]; — р. [*збо́жье*] «збіжжя; добро, багатство», бр. *збо́жжа* «збіжжя», п. zboże «тс.», ч. zboží «худоба, майно» (<ст. sbožie «товар; [збіжжя]»), слц. zbožie «збіжжя», вл. zbože «щастя; добробут», нл. zbóžo «худоба; майно»; — псл. *sъbožьje «щастя, багатство, маєток, скот, збіжжя»; — очевидно, споріднене з дінд. subhágaḥ «щасливий», ав. hubaγ- «тс.», утвореними з основ su-(hu-) «хороший», спорідненої з гр. εὖς «тс.», і bhága- «добробут, щастя», спорідненої з псл. bogъ, bog-atъ, укр. *бог, бага́тий*. — Фасмер II 84—85; Филин Происх. яз. 551—552; Преобр. I 33; Moszyński PZJP 250; Brückner 637—638; Sadn. — Aitz. VWb. I 357—359. — Див. ще **бог**[1].

[**збін**] «амвон»; — неясне.

[**збір**] «сищик; охоронник; убивця, душогуб» Ж; — запозичення з польської мови; п. zbir «посіпака, кат, розбишака» походить від іт. sbirro, birro «поліцейський агент, сищик», яке зводиться до слат. birrus, byrrhus «вовняна накидка у колишніх посіпак», що вважається запозиченням з галльської мови. — Brückner 55; Sł. wyr. obcych 813; Walde — Hofm. I 107. — Пор. **би́рів.**

збі́ржа (заст.) «візницька біржа», *збіржа́к* (заст.) «візник», *збіржани́к* «тс.»; — очевидно, результат контамінації слів *бі́ржа* і *збі́р* (*збира́тися*). — Див. ще **бі́ржа, бра́ти.**

[**зблакоти́рити**] «невдало щось зробити, спекти» Ва; — афективне утворення.

[**збл(ю)знути**] «розтоптати, притіснити, пограбувати» Пі; — неясне; можливо, похідне від *блюзни́ти* «богохульствувати, кощунствувати».

[**збо́бляти**] «погано зробити» Ва; — афективне утворення.

[**збо́йка**] (зоол.) «лаффія, Laphria» Ж; — неясне.

[**збо́ндити**] «вкрасти» Я; — запозичення з російської мови; р. *сбо́ндить* «тс.» етимологічно неясне. — Фасмер III 568.

[**збричелова́тіти**] «обдутися, здутися» Ж; — очевидно, пов'язане з [*бри́ця*] (бот.) «мишій сизий, Setaria glauca P. B.»; від молодого мишію корів іноді обдимає. — Див. ще **бри́ця.**

[**збро́йі**] «одяг, костюм; (військ.) обмундирування» ВеБ; — результат розширення семантики слова *збро́я* (<п. zbroja) в розумінні «військове споря-

дження»; назва, очевидно, підкреслює, що йдеться про одяг не щоденного вжитку. — Див. ще **збро́я.**

збро́я, *збро́їв'я,* [*збро́їця*] «зброя» Ж, [*збро́їще*] «тс.» Я, [*збройни́ця*] «арсенал», [*збро́ня*] «зброя» Ж, [*збро́ння*] «озброєння» Я, *збро́яр,* [*збро́їти*] «озброювати», *озбро́єння;* — бр. *збро́я;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. zbroja «зброя» зіставляється з broić «пустувати, витворяти» (первісно «рубати»), болг. м. *брой* «число», схв. *бро̀j* «номер, число, кількість; цифра; числівник» (первісно «зарубка, надріз»), а також з псл. *brьjǫ, briti, укр. *бри́ю, бри́ти.* — Москаленко УІЛ 23; Фасмер III 568; Преобр. I 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 162—163; Sławski I 43; Brückner 648; Basaj PJ 1960/4, 184; Machek ESJČ 68. — Див. ще **бри́ти.**

[**збружні́ти**] «стати одутлим, розпухнути» Ж; — очевидно, пов'язане з *бро́згнути* (див.).

збру́я «предмети для запрягання або сідлання коней та інших тварин, упряж»; — р. *сбру́я,* [*збру́я*], бр. *збру́я*; — запозичення з польської мови; п. zbrój, zbroja «упряж» виникло, очевидно, в результаті розвитку значення слова zbroja «зброя — повне спорядження ратника-вершника». — Фасмер III 568; Преобр. I 244; Ильинский ИОРЯС 23/1, 163; Brückner 648. — Див. ще **збро́я.**

[**збря́нчити**] «розтринькати, розтратити, продати» Я; — неясне.

[**збуй**] «розбійник», [*збу́йник*] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. zbój «розбійник», zbójca «тс.» пов'язане з дієсловом zbić «розбити, побити», похідним від bić «бити». — Онышкевич Исслед. п. яз. 231. — Див. ще **би́ти**[1], **з**[1].

[**збу́йвік**] «віджилий, дуже старий; дрібне або некоштовне майно», [*збу́йвик*] «старий, підтоптаний бугай» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [*збу́дь-вік*] «віджилий, дуже старий» (власне, «який позбувся віку, відвікував»). — Див. ще **бу́ти**[1], **вік.**

[**збулга́чити**] «розбудити, потурбувати» Я; — р. [*булга́чить*] «турбувати»; — запозичення з тюркських мов; дтюрк. крим.-тат. bulγa «мішати», уйг. bulγa «колотити», тур. bula «мішати» споріднене з монг. bulγa «заколот». — Räsänen Versuch 88.

[**збур**] «трипер»; — неясне.

[**збурма́ти**] «розсердитися» Пі; — очевидно, пов'язане з [*бурмо́ситися*] (див.).

[**збурма́ти(ся)**] «зібратися»; — очевидно, результат злиття слів [**збур*] «зібрання», що походить від п. zbór «тс.», яке відповідає укр. *збір*, і дієслова *ма́ти;* в такому разі первісно означало «мати (проводити) зібрання». — Див. ще **бра́ти, ма́ти**[2].

[**збу́рник**] (бот.) «перстач прямостоячий, калган, Potentilla tormentilla Neck., P. tormentilla erecta L.»; — неясне.

[**збутерені́ти**] «згнити, струхнути» ВеБ; — пов'язане з [*бути́ти*] «гнити, трухнути», фонетично зближеним з [*бу́тири́ння*] «мотлох». — Див. ще **бути́ти**[1]. — Пор. **бу́тир.**

збухті́ти — див. **бухті́ти.**

[**збу́шок**] «товкач маснички» Ж, [*збу́шка*] «масничка» ДзАтл II, [*бу́шка, ізбу́шка, избу́шка*] «тс.» тж; — неясне; можливо, пов'язане з слц. [zbuček] «колодка (примітивний дерев'яний замок) на дверях».

[**звадник**] (бот.) «лікоподій (плаун), Lycopodium L.» Mak; — похідне утворення від *зва́да* «сварка»; назва зумовлена старим повір'ям, нібито присутність плауна в хаті викликає сварку; пор. інші назви плауна [*сва́рник, дереза́*]. — Анненков 203. — Див. ще **ва́дити.**

[**звалярник**] «жлукто» Ж; — очевидно, результат контамінації слова [*зваря́льник*] «тс.», похідного від [*зваря́ти*] «золити шмаття», і незасвідченої форми **золярник* (пор. [*золя́рня*] «жлукто»), похідного від *золи́ти, зола́.* — Див. ще **вари́ти, зола́**[1].

звариятіти, *звар'юва́ти* — див. **варія́т.**

[**зварок**] «ритуальна вістка, повідомлення батьків молодої про її цнотливість» Я; — неясне.

[**зварува́ти**] «вкрасти» Ж; — утворене від [*варува́ти*] «стерегти, вартувати» шляхом зміни його значення на протилежне. — Див. ще **варува́ти.**

зва́ти, *званн́я, зов, зва́ний,* [*ви́зивка* Ж, *ви́зов* Ж], *ві́дзив, відо́зва, допризо́вник, допризо́вний, за́зи́в,* [*за́зови, зазо́вини*], [*запізва́ти*] «подати до суду» Ж, [*запозо́в*] «повістка, виклик на суд» Ж, [*зі́зви*] «скликання, запрошення» Я, *на́зва, на́звисько, на́звище, назва́ний, називни́й,* [*о́бзи́в*] «відзив, відгук, відповідь», [*о́зов*] «скликання, запрошення», *пере́зва́* «гуляння в молодого на другий день після весілля» Г, Ж, [*пере́зивки, перезо́в, перезо́вини* Ва, *перезі́вки* Ж] «тс.», [*перезв'я́нин*], *пі́дзив,* [*пі́зва*] Ж, *по́зва, по́зи́в, позива́ти, позива́ч,* [*позива́тель*], *позива́йло,* [*позива́нка*] ВеБ, [*по́зивка*] «назва; ім'я» Ж, *позивни́й, позивні́, позива́ка, позива́льник, по́зо́в* СУМ, Ж, *по́зо́вник, при́зва, при́зва́ння, при́зви,* [*при́звище*], [*призві́шкувати*] «давати комусь прізвисько», *призва́, при́зивка, призо́в, призивни́й, призо́вник, призо́вни́й, прі́звище, прі́звисько,* [*прі́звискува́ти*] «ображати прізвиськом» Ж, [*про́званище*] Чопей, *прозва́ння, про́звисько, про́звище, прозва́ка, прозивни́й,* [*спозива́ти*] «притягти до суду», *узива́ти;* — р. *звать,* бр. *званць,* др. *звати, зъвати,* п. zwać, ч. zváti, слц. zvať, полаб. zŭve «кличе», болг. *зова́,* м. *зове* (поет.) «кличе, закликає», схв. *зва́ти,* слн. zváti, стсл. **зъвати**; — псл. zъvati (zovǫ); — споріднене з ав. zavaiti «кличе», дінд. hávate «тс.», hávaham «відозва», лит. žavė̃ti «зачаровувати, вабити», лтс. zavêt «чаклувати, чарувати», вірм. jawnem «присвячую»; ie. **ǧhau̯-, *ǧhau̯ə-* «звати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 75—76; Фасмер II 85; Преобр. I 244; Brückner 568; Machek ESJČ 720; Holub — Lyer 521; Абаев ИЭСОЯ 535; Frisk I 803—804; Pokorny 413.

[**звено́**] «ланка ланцюга» Ж, [*зво́на*] «обід колеса воза з шести косяків» Я, [*звонаки́*] «необковані колеса у возі»; — р. *звено́,* п. dzwono «обід колеса; кільце змії», вл zwjeno (zwono) «обід колеса», нл. zweno, полаб. zvenü «тс.», болг. *звено́* (з р.); — псл. zveno; — певної етимології не має; найімовірніше, пов'язане із *звени́ти* «дзвеніти» (Даль I 672); були спроби виводити через метатезу з гіпотетичної форми *zenvo «коліно», нібито спорідненої з лат. genū «коліно», гр. γόνυ, дінд. jánu, двн. kniu, хет. genu «тс.» (Mikkola IF 6, 351—352; Uhlenbeck 99); за іншим, ще менш вірогідним поглядом, споріднене з лит. žuvìs «риба» (Vaillant RÉS 16, 190; 18, 246—248). — Шанский ЭСРЯ II 6, 77—78; Откупщиков ЭИРЯ V 81—83; Фасмер II 86—87; Преобр. I 244—245; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski I 211—212. — Пор. **звінок**[1].

зверé́дло, *зверца́дло* — див. **верца́дло.**

[**звéрник**] (бот.) «ялівець козачий, Juniperus sabina L.» Ж; — неясне.

[**звéртень**] (бот.) «геліотроп перуві-анський, Heliotropium peruvianum L.» Ж, Mak; — похідне утворення від *зверта́ти* «повертатися»; назва зумовлена тим, що листя геліотропа завжди повертається до сонця; пор. **ч.** otočník «тс.» (від otočiti «повернути»), слц. skrutec «тс.» (від krutit' «крутити»). — Федченко—Флеров 775; Machek Jm. rostl. 186. — Див. ще **вертíти.**

[**зверть**] «безодня, провалля» Ж; — [*звертúстий*] «перекошений; крутий; такий (віз), що легко перевертається» Ж; — похідні утворення від *зверну́ти* «перекинути, повалити». — Див. ще **вертíти.**

[**звесть**] «вапно» ВеУг, [*звисть, звисць, дзвисть*] «тс.» ДзАтл I; — р. др. *и́звесть;* — запозичено в давньоруську мову з грецької (гр. ἄσβεστι(ον) «негашене вапно»). — Фасмер II 121; Преобр. I 266; Горяев 212; Фасмер ИОРЯС 12/2, 234—235. — Див. ще **азбéст.**

звика́ти, *зви́кнути,* [*звúчений*] «звичайний» Ж, *відвика́ти, відви́кнути,* [*відви́чити*] «відучити», *відви́чка, відви́клий,* [*завика́ти, зави́кнути, зави́кти*], [*зави́чити*] «привчити», [*за́вичка*] «звичка» ЛЧерк, [*звича́тися*] «звикати один до одного, знайомитися», [*звича́тися*] «тс.» Ж, [*зви́чити*] «привчати», [*звик*] «звичка; звичай», *зви́чай,* [*звича́йка*], *зви́чка, зви́клий, звича́йний, зви́чни́й,* [*зви́чений*] «привчений», [*зви́чме*] «звичайно» Ж, [*извичайний*] Пі, *на́вик, на́вичка, надзви́чай, надзвича́йний, озвича́юватися, перевика́ти,* [*пови́кнути,*

пови́чка], *привика́ти*, *прив'и́кнути*, *прив'и́чка*, *призвича́їти*, [*розв'и́кнутися*] Ж, *розв'и́клий*, *увика́ти*, *узвича́їти*; — р. *привыка́ть*, бр. *прывыка́ць*, др. *привыкнути*, *привычай* «звичай», п. zwyknąć «звикнути», ч. přivykati, слц. privykať, болг. *сви́квам*, *нави́квам*, м. *свикнува* «звикати», схв. *свика́вати се* «тс.», стсл. **ꙑкнѫ́ти**; — псл. vyknǫti «набувати знань, навичок; учитися», пов'язане чергуванням голосних з pa-uka, učiti (початкове v перед у виникло на слов'янському грунті); — споріднене з лит. jùnkstu, jùnkti «звикати, ставати звичним», jaũkĩnti «привчати», jaukùs «лагідний, приємний», прус. iaukint «вправляти», гот. biūhts «звичний», дірл. do-uccim «розумію, знаю», дінд. úcyati «має звичай»; ie. *euk-, *uk-, *unk-. — Стрелков ЭИРЯ IV 142—144; Фасмер I 368; Преобр. I 103; Brückner 638; Machek ESJČ 704; Стоянов 97; Trautmann 335; Fraenkel 196—197; Топоров III 22—23. — Пор. **учи́ти**.

звитя́га «перемога, досягнення, успіх», *звитя́жець*, [*звитя́жство*] «перемога», [*звитя́жа* Ж, *зви́тязь* Ж] «тс.», [*звитя́жця*] «переможець» Я, *звитя́жний*, *звитя́жницький*, [*звитя́жити*] «перемогти»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. zwycięzyć (zwycięstwo, zwycięzca, zwycięski) має безпрефіксний відповідник wycięzyć, що походить від wcięgdz, спорідненого з укр. *зви́тязь*. — Москаленко УІЛ 31; Brückner 658—659. — Див. ще **вйтязь**.

звих, *звиха́ти*, *зви́хленик*, *зви́хнутий* — див. **виха́ти**.

звідки — див. **ві́дки**.

звідкіля́, *звідкі́ль* — див. **відкі́ль**.

звідно́н — див. **відно́н**.

зві́дси — див. **ві́дси**.

звідсіля́, *звідсі́ль* — див. **відсі́ль**.

зві́дти — див. **ві́дти**.

звідті́ля́, *звідті́ль* — див. **ві́дті́ль**.

звідусі́ль; — очевидно, результат видозміни форми *звідусю́ди* за зразком *звідкі́ль*.

звідусю́ди — див. **всю́ди**.

звізда́, [*звіздар*] «астроном», [*звіздарня*] «обсерваторія» Ж, [*звізданя*] Ж, [*зві́здень*] (бот.) «зірочки, Gagea Salisb. Mak; рястка, Ornithogalum L. Ж», [*звіздиця*] «зірка» Ж, [*звіздочка*] (бот.) «айстра степова, Aster amellus L.» Mak, [*звіздо́чник*] (бот.) «зірочник, Stellaria L.», [*звіздочня*] (бот.) «педіастр, Pediastrum granulatum Ktz.» Mak, [*звіздю́нка*] (зоол.) «астерія, морська зірка, Asterias» Ж, [*звіздчатик*] (бот.) «мній гострокінцевий, Mnium cuspidatum L.» Mak, [*звіздя́нка*] (бот.) «астранція велика, Astrantia major L.» Mak, [*звіздя́тий*, *звіздови́й*, *звіздяни́й*, *ви́звіздитися*], [*при́звіздок*] Нед; — р. болг. *звезда́*, бр. *звязда́*, др. *звѣзда*, п. gwiazda, ч. hvězda, слц. hviezda, вл. hwězda, нл. gwězda, м. *ѕвезда*, схв. *звијѐзда*, *зве́зда*, слн. zvézda, стсл. **звѣ́зда**; — псл. gvězda; споріднене з лит. žvaigždẽ, žvaizdẽ «зірка», лтс. zvàigzne «тс.», прус. svāigstan «сяяння, світло, блиск», а також з лит. žvygulỹs «блиск», лтс. zaiguõtiês «блищати», zvīgu|ôt «виблискувати, мерехтіти», ос. ævzīst, ævzestæ «срібло» < ст. zvestæ; ie. *g'hu̯oi-/*ǩu̯oi-/*kᵘoi-; — зв'язок балтійського ž з слов'янським g пояснювали законом дисиміляції спірантів (Meillet Études 178; MSL 9, 374; 13, 243) або припускали можливість контамінації коренів: лит. gaidrùs «світлий, ясний, чистий», gaĩsas «заграва» і *žvaigzdẽ (Ernout — Meillet 4, 762—763); сл. *zvězda порівнюють також з ірл. gead «біла пляма на лобі в коня»; пов'язання з лит. dvazgėti «блищати» (Machek ESJČ 192) вимагає припущення деяких проміжних звукових замін. — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 76; Фасмер — Трубачев II 85—86; Преобр. I 245; Sławski I 384; Brückner 165; Holub — Lyer 200; БЕР 621—622; Skok III 667; Vasmer ZfSlPh 26, 60; Gołąb LP 16, 58; Otrębski LP 4, 33; Топоров II 84—85; Абаев ИЭСОЯ I 213; Долгопольский Этимология 1964, 263; Trautmann 373—374; Fraenkel 1324; Pokorny 495; ЭССЯ 7, 181—183.

[**звіздо́нути**] «вдарити раз, але сильно» Я; — очевидно, запозичення з російської мови; — р. [*зве́здануть*, *звездону́ть*] «тс.» є, мабуть, результатом видозміни форми [*зви́знуть*] «тс.», спорідненої з схв. *зви́знути* «тс.; свиснути», слн. zvízdati «свистати», стсл. **звиждати**

«тс.», зближеної з основою *звездá*.— Фасмер II 86, 87; Преобр. I 245.

[звíздя] «цвях» Ж;— гіперична форма від [*звіздóк*], утворена внаслідок відштовхування від п. gwóźdź за аналогією до співвідношення п. gwiazda — укр. *звіздá*; можливість такої аналогії підтверджується народним порівнюванням зірок на небосхилі з убитими в небо цвяхами.— Див. ще **гвіздóк.**— Пор. **звіздá.**

звíл — див. **вóля.**

[звінéць] «віспова болячка» Ж;— неясне.

[звінóк[1] *(риби)*] «впоперек відрізаний шматок риби»;— п. dzwono «тс.»;— варіант слова [*звенó*] «ланка, кільце» (див.).

звінóк[2]— див. **дзвенíти.**

звір[1], [*звірáк*] «звір», *звирúна*, *звирúнець*, [*звірівни́к*] «звіринець», [*звирни́к*] «тс.», [*звірня́*] «звірина», *звірóта*, *звірство*, *звіря́*, *звір'я́*, *звирúнячий*, [*звіркува́тий*] «звіроподібний», [*звірюва́тий*] «схожий на звіра», *звірячий*, [*звірнó*] «багато хижих звірів», [*звíритися*] «кидатися» ВеБ, *звірíти*, *звірствувати*, [*звірнува́ти*] «бути звіром», *ви́звіритися*, *освíрений*, *озвірíлий*, *озвірíти*, *озвíритися;*— р. *зверь*, бр. *звяр*, др. *звѣрь*, п. zwierz, ч. zvěř «звірі», слц. zver, вл. zwěrjo, нл. zwěrje, болг. *звяр*, м. *звер*, схв. *звѐр*, *звѐрка*, *звѐрка*, слн. zvér, стсл. **звѣрь**;— псл. zvěrь «звір, дика тварина»;— споріднене з лит. žvėris «звір», лтс. zvērs, прус. swirins «тс.», гр. θήρ/φήρ «хижак, тварина», лат. ferus «дикий»; ie. *ĝhwēr- «тс.».— Критенко Вступ 509, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 79; Фасмер II 87; Преобр. I 246; Brückner 658; Holub — Lyer 521; Machek ESJČ 720; БЕР I 625; Skok III 666—667; Trautmann 374; Walde — Hofm. I 487—488; Frisk I 671—672; Pokorny 493.

звір[2] «яр, западина, видолинок», [*зворúна*] «притока» Дз SOr 17/3, [*ізвір*] «тс.; гірська річка в ущелині Дз SOr 17/3; скупчення кількох сильних джерел води на поверхні землі Ме», [*ізвóр*] Дз;— п. zwór «гірська ущелина», болг. *ú́звор* «місце витоку води», м. *извор* «джерело, витік річки», схв. *ȕзвор* «джерело, струмок», слн. izvír;— псл. iz-vorъ, пов'язане з vьrěti «кипіти, вирувати; бити джерелом».— Дзендзелівський SOr 17/3, 301; Фасмер I 318; ЭССЯ 9, 100—101.— Пор. **вир, врíти.**

[звíрити] «ослабити, знесилити» (про хворобу) Ж, [*навíритися*] «набриднути, надокучити» Ж, [*увіря́тися*] «набридати, ставати противним»;— не зовсім ясні похідні утворення від *вíрити* (можливий семантичний розвиток: «бути вірним, відданим» → «надокучати, набридати») або від [*невíрний*] «поганий; несмачний».— Див. ще **вíра**[1].

звíробíй (бот.) «Hypericum perforatum L.; чистотіл звичайний, Chelidonium majus L. Mak», [*звíробій синій*] (бот.) «дзвоники шорсткі, Campanula cervicaria L.» Mak, [*звíробой*] «Hypericum perforatum L.» Mak, [*звíробойник*, *звíробійник*] «тс.» Mak;— р. *зверобóй*, бр. *зверабóй;*— результат видозміни деетимологізованої форми [*дíробóй*] «тс.», можливо, як припускав Преображенський, через незасвідчену білоруську форму **дзíрабóй;* зіставлення з каз. *джерабай* «цілитель ран» (Носаль 62—64) необгрунтоване.— Шанский ЭСРЯ II 6, 78; Фасмер II 87; Преобр. I 245—246; Горяев 115.— Див. ще **дíробóй.**

[звістува́тіти] «втрачати сік (про буряки), ставати як лико» Ж;— виводиться від *óстя* «остюки» (сумнівно).— Желех. I 289.— Див. ще **ость.**

звíт, [*звітови́к*], *звітува́ти*, *підзвíтний;*— новий термін офіційно-ділової мови, утворений як семантичний відповідник до р. *отчёт* з основи *-вíт*, наявної в *привíт*, *одвíт*, *заповíт*, *відвíча́ти* (див.).

[звóда] «звада, незгода, сварка» Ж;— результат контамінації форми *зва́да* «тс.» і основи дієслова *водúти*.— Див. ще **ва́дити вéсти́.**

[зводíй] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus Koch.; Troglodytes troglodytes L.» ВеНЗн, [*зводúтель*, *зводíтель*] «тс.» ВеЛ;— похідні утворення від *звóдити* «обдурювати, спокушувати», оскільки цей птах підпускає людину на невелику відстань, а потім спритно втікає далі; пор. інші назви волового очка: *дурець*, *дурíйчик*, *ду-*

ри́льце, дурич, дурихло́пчик, дуриба́ба, дуриба́бка, дуросві́т, дурисві́т, облу́да, блу́дик. — ВеЛ 418.

[**зводник**] (бот.) «мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.» Mak; — похідне утворення від *зво́дити* «виводити, знищувати»; назва зумовлена тим, що корінь рослини має мильні властивості і використовується для виведення плям на одязі, для прання вовняних і шовкових виробів. — Носаль 112; Вісюліна — Клоков 160; Нейштадт 243—244; Machek Jm. rostl. 80—81. — Див. ще **вести́**.

[**звое́ць**] (ент.) «листовійка»; — похідне утворення від *звива́ти;* назва зумовлена тим, що комаха скручує листя рослин, на яких сидить. — Див. ще **вити́**[1].

[**звозди́к**] (бот.) «гвоздика бородчаста, Dianthus barbatus L. Mak; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.», [*звоздик білий*] (бот.) «смілка поникла, Silene nutans L.» Mak, [*звоздик пільський*] (бот.) «буквиця лікарська, Betonica officinalis L.» Mak; — фонетичний варіант слова *гвозди́к(а)* з переходом початкового **г** у **з**, як у *зві́здя, звізда́* (<*gvězda) тощо. — Див. ще **гвозди́ка**.

[**зволга́ти**] «зіпсувати» Я; — неясне.

зволіка́ти «повільно виконувати, затягувати виконання; гаяти час»; — похідне утворення від *волокти́* з незакономірним переходом **о** в **і**, можливо, під впливом форми *зволі́кся* «зліз», *зволі́к* «витягнув». — Див. ще **волокти́**.

[**зворика́ти**] «рикати» Ж, [*зворича́ти*] «тс.» Ж; — пов'язане в якийсь спосіб з *рика́ти, ричи́ати;* характер зв'язку неясний.

[**зворове́ць**] (бот.) «валеріана трикрила, Valeriana tripteris L.», [*зворівни́к, зворо́вий лист*] «тс.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане із [*звір*] «яр, улоговина» (валеріана росте на болотистих місцях, у долинах річок).

звору́шливий — див. **ворухну́ти**.

[**зво́рщик**] «чоловік, що підряджається вагу возити» Кур; — очевидно, результат видозміни запозиченого р. *извóзчик* «візник». — Див. ще **везти́**, **з**[2].

звук, *зву́чність, звуча́ти,* [*ви́звук*], *ві́дзвук,* [*до́звук*] Ж, [*назвук*], *надзву́к, надзвукови́й, озву́чити, пере́звук, переозву́чувати,* [*по́звук*] Ж, *понадзвукови́й,* [*ро́ззвук*] Ж, *при́звук;* — р. болг. м. *звук,* др. *звукъ,* п. dźwięk [źwięk], ч. слц. zvuk, вл. zwuk, нл. zuk, схв. *зву̑к,* слн. zvók, стсл. **звѫкъ**; — псл. zvǫkъ, zvękъ, утворене за допомогою суфікса -kъ від основи zvьn-ěti «дзвеніти» (zvon-). — Шанский ЭСРЯ II 6, 80; Фасмер II 88; Преобр. I 245; Brückner 114; Machek ESJČ 720; Skok III 666; Trautmann 374. — Див. ще **дзвені́ти**. — Пор. **звя́га́**.

[**звя́га́**] «гавкіт; лайка, суперечка; задирака» СУМ, До, [*звя́ка*] «гавкіт; лайка», [*звяк*] «тс.» Ж, [*звягли́вий*], [*звя́гати*] «повільно, але безупинно гавкати» Я, [*звя́кнути*] Ж; — р. [*звя́гать*] «гавкати», *звя́кать,* [*звячь*], бр. *звя́га* «гавкіт; лемент», *звяга́ць* «гавкати, дзявкати», [*звя́каць*], др. *звякъ* «звук», *звякнути* «зазвучати», *звяцати,* р.-цсл. **звѧцѣи (звѧгѫ)** «співати; говорити, розголошувати; марнословити», п. dźwięk, «звук, брязкіт, дзвяк», ч. ст. zvek, болг. *звек,* схв. *зве̏к* «дзвін», *зве̏кета* «брязкіт», *зве́кнути,* стсл. **звѣкъ, звѧцѣи** «голосно говорити, кричати»; — псл. zvęk-/zvęg-, пов'язане чергуванням голосних із zvǫkъ «звук», похідне утворення від основи zvьněti «дзвеніти»; — споріднене з лит. žvéngti «іржати, реготати», žvangėti «брязкотіти, дзвякати, дзвеніти», лтс. žvadzêt, žvakstêt «гриміти, бряжчати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 81; Фасмер II 88; Преобр. I 246; Būga RR I 494; Persson Beitr. 586—587; Trautmann 374. — Див. ще **дзвені́ти**. — Пор. **звук**.

[**звя́гель**] (бот.) «горошок лісовий, Vicia hirsuta L.»; — очевидно, результат видозміни форми [*звязіль*] «горошок шорсткий, Vicia silvatica L.». — Див. ще **в'язі́ль**.

[**зга́битися**] «вмерти, пропасти» Я; — не зовсім ясне; очевидно, експресивне утворення.

зга́га «спрага», [*зга*] «печія; спрага», [*зага́*] «печія» Ме; — р. [*изга́га*], др. *изгага,* п. zgaga, ч. [zháha, záha], болг. [*и́згага, згага́*], слн. zgága «тс.»; — псл. iz-gaga,

пов'язане з *gegǫ >žegǫ, укр. [*жегти́*].— Фасмер II 38; Brückner 652; БЕР II 24.— Див. ще **жегти́**.

[**згаку́**] «поспішно, необдумано»;— очевидно, утворене від *гак* за моделлю *зду́ру, зо́сліпу* й первісно означало букв. «ніби зірвавшися з гаку», як і «зірвавшися з цепу».— Пор. **гак**[1].

[**згарб**] «сніговий вихор Пі; хапок рукою; жменя Бі»;— очевидно, пов'язане із *згáрбати* «схопити»; походження значення «вихор» неясне.— Див. ще **гáрбати**.

згарда́, *згáрди* — див. **гáрда**.

[**згарлая́**] «юрба, зграя, натовп, збіговисько» Ме;— очевидно, результат контамінації слів *зґрáя* і [*лая́*] «тс.».— Мельничук Молд. эл. 166.— Див. ще **згра́я, ла́я́**.

[**згáцькати**] «заморити коней швидкою їздою»;— неясне; можливо, давніше **згатькати*, утворене від вигуку *гаття́, гатьта́*, вживаного для повернення коней праворуч.

[**згелк**] «збентеження, метушня» Я;— очевидно, запозичення з польської мови; п. zgiełk «гомін, галас, гармидер, гамір» є, мабуть, звуконаслідувальним утворенням.

[**згúдзнути**] «одубіти, здохнути» Я, [*зґúндзитися*] «здохнути, пропасти» Я;— афективні утворення, близькі до *ґúґнути*.

згі́ддя, *згі́дно* — див. **год**.

згірдли́вий, *згірдний*, *згірдник* — див. **го́рдий**.

згла́мати — див. **гля́мати**.

згле́джитися — див. **гляг**.

[**згніт**] «вид дитячої хвороби» Ж;— неясне.

згóда, *згодли́вий*, *згóдний*, *згóжий* — див. **год**.

[**згóді**] «згодом», *згóдом*, [*згодя́*, *перегóдами* Ж], *перегóдом*, *перегодя́*, *перегоди́ти* «перечекати»;— р. *погоди́ть* «почекати»;— не зовсім ясне; очевидно, пов'язане чергуванням голосних із *ждáти*, хоча реконструкція žьd-<*gĭd-/*geid- утруднює зіставлення god- : žьd-.— Mikl. EW 62.— Пор. **год, ждáти**.

[**згóла**] «абсолютно, зовсім, цілком»;— бр. [*згóла*];— запозичення з польської мови; п. zgoła «зовсім, цілком», подібно до ч. слц. zhola, вл. zhoła, схв. *зго̏лнӣ* «зовсім чистий», утворено від goły, спорідненого з укр. *го́лий*.— Brückner 149—150.— Див. ще **го́лий**.

згомози́тися — див. **го́мзатися**.

[**згорá**] «зоря» ВеБ;— очевидно, результат контамінації слів *зоря́* і *згори́*, *горá* (див.).

[**згóя**] (орн.) «сойка, Garullus glandarius glandarius L.»;— пов'язане з [*сóя*] «тс.»;— характер видозміни неясний.

згрáбний, [*зґрáбний*], *незгрáбний*, *незгрáба*;— бр. *згрáбны*;— запозичення з польської мови; п. zgrabny походить від grabić «гребти, чистити, скребти», спорідненого з укр. *гребти́*, *граблі́*; значення «вишуканий, витончений, елегантний» розвинулось, очевидно, через проміжне «здатний до хватання».— Brückner 155.— Пор. **гребти́**.

згрáя, [*зґрáя*], *згрáєвий*, *зграйови́й*, *згрáйний* «спільний, груповий»;— бр. *згрáя*;— запозичення з польської мови; п. zgraja етимологічно розкладається на прийменник z та іменник [graja], похідний від grać «валувати, гвалтувати» (про собак), якому відповідає укр. *грáти*.— Richhardt 122; Bern. I 844.— Пор. **грáти**.

згре́бло «скребло; [кінні граблі] Па, Мо», [*згребáло*] «скребниця для чистки худоби» Па;— запозичення з польської мови; п. zgrzebło «скребло, скребниця» походить від grzebać «ворушити, рити», спорідненого з укр. *гребти́*.— Brückner 161.— Див. ще **гребти́**.

[**згре́льно**] «гарно, красиво» Я;— неясне.

згри́ндзатися — див. **жгринджа́тися**.

[**згрíб'я**] «клоччя», [*зґрíби*] «грубе полотно» Ж, [*згрíбний*] «грубий» (про полотно) Г, Ж, [*зрíбний*] «тс. Ж; зношений Я»;— р. [*изгре́би*] «очіс льону», [*изгре́бь*] «тс.», бр. *зрэ́б'е* «плоскінь; гірший сорт льону; вичіски з льону», п. zgrzebie «клоччя», вл. zhrĕbje «товста пряжа»;— псл. *izgrebьje, izgrebi похідне від izgrebǫ, izgrĕbati «вичісувати гребенем, вигрібати»; таким чином, первісно означало «те, що залишається

на гребені» (при чесанні прядива).— Трубачев Рем. терминол. 77—78, 82; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 48—49; Brückner 161, 652.— Див. ще **гребти́**.

згрясти́ти — див. **грясть**.

згук «звук»;— результат контамінації слів *звук* і *гук* «тс.» (див.).

[**згу́ра**] «сажа» Ко 79;— запозичення з молдавської мови; молд. *згу́рэ* «шлак, сажа, вугілля», (рум. sgúră (zgúră) «тс.») зіставляється з алб. zgjürë, болг. *сгури́я* «шлак», яке виводиться від гр. σκωρία «шлак».— Vincenz 10; DLRM 956; СДЕЛМ 150.

згурда́ти, *згу́рдитися* — див. **ву́рда́**.

[**згусува́тися**] «упертися, затятися, закомизитися»;— не зовсім ясне; Верхратський вважає спорідненим із стсл. **гоусa**, **гоусарь**, **хоусарь**, **хоусръсарь** (?), схв. *гу́са* «морський розбійник, пірат», гр. κορσάρης «тс.», іт. corsare «корсар, пірат».— ВеЛ 418—419.

[**згучатися**] «злякатися» ВеЗн;— очевидно, похідне від [*згук*] «звук»; у такому разі вихідне значення — «злякатися від звуку».— Див. ще **згук**.

здава́тися, *здáтися* — див. **да́ти**.

здáлий, *здáлний*, *здáний*, *здáтень*, *здáтливий*, *здáтний*, *здáтчик*, *здáча* — див. **да́ти**.

[**здáритися**] «відбутися, статися» Ж, ВеЛ;— бр. *здáрыцца*;— очевидно, запозичення з польської мови; п. zdarzyć się «трапитися, статися» (раніше — «пощастити, вдатися»), як і ч. zdařiti se «вдатися, вийти» (про певну справу), слц. zdarit' sa, нл. zdariś se «тс.», походить від dar, якому відповідає укр. *дар*.— Brückner 649.— Див. ще **дар**, **да́ти**.

здебíльш, *здебíльша*, *здебíльше*, *здебíльшого*;— складні прислівники, утворені з прийменника *з*, прислівника *де* та прикметникової основи *бíльш-ий*; первісно вживалося для характеристики вибирання предметів з якоїсь їх сукупності чи окремих часток речовини з її маси і означало «не все, а те, що більше» (таке значення ще зберігається в південноподільській говірці с. Писарівки).— Див. ще **бíльший**, **де**[1], **з**[2].

здéрка — див. **бждирка**.

[**здзи́бріти**] «вкрасти» Я (очевидно, замість *здзи́брити*);— фонетичний варіант широко вживаного слова *сци́брити* «потягнути», пов'язаного з [*цибрикувáти*] «з усієї сили тягнути» (див.).

[**здзя́рда**] «осколок, уламок, щепка, заноза» ВеЗа;— неясне; можливо, похідне утворення від *дéрти*, *дрáти*, фонетично оформлене під впливом польської мазурської вимови (закономірніше було б *здéрда*).— ВеЗа 194.— Див. ще **дéрти**, **дрáти**.

здúбати — див. **дúбати**.

здиха́ти «гинути (про тварин); [зітхати]», *здóхнути*, [*здихнýти*] «зітхнути», [*здих*] (лайл.) «здихання, загибель; здохлятина (про набридлу худобину) Ме», [*здиха́нка*] «зітхання», *здихля́* «слаба, хвороблива істота», [*здихля́чина*] «здохлятина» Ме, [*здох*] «здихання, загибель» Я, Ж, [*здохлени́на*] «здохлятина», [*здохли́на*] «тс.», [*здохля́к*] «тс.; ледве жива, хвороблива істота», [*здохля́ка*] «тс.», *здохля́тина*, [*здохля́че*] (зб.) Ж, *здóхлий*;— р. *издыха́ть* (із цсл.?), *вздыха́ть*, бр. *здыха́ць* «гинути», *уздыха́ць* «зітхати», др. *издыхати*, *въздыхати*, п. zdychać, wzdychać, ч. zdechnouti «здохнути», vzdychati «зітхати», слц. zdochnút', vzdychat', вл. zdychować «зітхати», болг. *въздúшам* «зітхаю», схв. *ѝздисати*, *ѝздишēм* «помирати», *ỳздисати*, *ỳздишēм* «зітхати», слн. izdíhniti «померти», стсл. **издыхати**, **къздыхати**;— псл. izdyxati «видихати; робити останній видих», vъzdyxati, очевидно, «робити вдих і видих», утворені від дієслова dyxati «дихати» за допомогою префіксів iz- «з-, ви-» і vъz- «уз-, з-».— КЭСРЯ 80, 171.— Див. ще **дúхати**, **з**[2], **уз**.— Пор. **дóхнути**.

[**здіб**] «зовнішній вигляд», *здíбний*;— р. *сдóба* «приправа до тіста (молоко, масло, яйця); кондитерські вироби із здобного тіста», п. заст. zdoba «оздоба», zdobny «прикрашений, оздоблений», ч. слц. zdoba «прикраса»;— псл. *sъdoba, утворене з компонентів sъ- «добре, гаразд» і doba, до якого зводиться укр. *доба́*.— Фасмер III 586; Brückner 650; Bern. I 203—204.— Див. ще **доба́**, **збíжжя**.

[**здіва́тися**[1]] «покладатися на когось,

надіятися» Ж; — словотворчий варіант слова *сподіва́тися* (див.).

[**здіва́тися**²] «глузувати, знущатися» Ж, [*здівки*] «глузування» Ж; — р. *издева́ться*, бр. *здзек*, болг. *издева́телство*; — не зовсім ясне; можливо, похідне від псл. dě̀ti (др. *дѣти*) «говорити»; первісне значення відбите в др. *издѣти (имя)* «дати ім'я, прізвисько» і цим самим образити; пов'язувалось також (Pisani Paideia 8/2, 112) із значенням «роздягатися» (тобто «знущатися, відкриваючи перед кимсь певну частину тіла»). — Шанский ЭСРЯ II, 7, 30; Фасмер — Трубачев II 122; Zubatý St. a čl. I 1, 93.

здійкатися — див. **дія́ти.**

здійма́ти, *здійня́ти*, *здойма́ти*, *здо́йма* — див. **іма́ти, йня́ти.**

здо́ба¹, *здо́бний*; — запозичення з російської мови; р. *сдо́ба* етимологічно відповідає укр. *здіб* «зовнішність» (див.).

[**здо́ба**²] «здобич»; — результат видозміни деетимологізованої форми *здо́бич*, зближеної з основою *доба́*. — Див. ще **би́ти**².

здоба́³, *здоби́ти* — див. **оздо́ба.**

здоби́ток, *здо́бих*, *здо́бич*, *здоби́чник*, *здоби́шник* — див. **би́ти**².

[**здо́біль**] «вдосталь, у великій кількості»; — бр. [*здо́бильі*]; — очевидно, результат контамінації др. *обиль (обилие)* «достаток», яке зводиться до псл. *obilъ<*obvilъ, пор. стсл. **изъвилиѥ**; за іншим припущенням, похідне від biti «бити» з розвитком семантики «оббите, обмолочене»>«багатство, достаток». — Трубачев Езиков. изсл. Младенов 337—338), і пізнішого *здо́бич*. — Фасмер — Трубачев III 100—101. — Див. ще **би́ти**².

здобу́ти, *здобува́ти*, *здобува́нець*, *здобувани́на*, *здобува́ч*, *здобудчá*, *здобу́ток*, *здобуття́* — див. **доба́ти.**

[**здолува́ти**] «працювати» ВеУг; — неясне.

здоро́вий, [*здоро́в*], [*здоровкова́тий*] «кремезний» Ме, [*здоро́вкуватий*] «сильний, бадьорий, здоровий» Ж, [*здоро́вний (молебень)*], [*здорова́й, здорова́ль*], *здорова́нь*, [*здорове́га, здорове́ць, здорови́ла* Ж], *здорови́ло, здоро́вість, здоровкó*, [*здорівник, здорова трава*] (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L.» Mak, [*здоровник*] «тс.; підлісник європейський, Sanicula europaea L.» Mak, [*здорови́ля*] «висока жінка» Г, *здоро́в'я, здоров'як, здоро́ватися, здоро́вити, здорови́ти*» «оздоровляти», *здорові́ти, здоровішати*, [*здоро́вкатися*], *здо́рово*, [*здорово́*] «сильно; дуже» Ме, [*здоро́в'я*], *заздоро́вний*, [*занездоро́віти*], [*нездоро́вкуватий*] «хворобливий», *нездоро́в'я, нездоро́витися, оздоро́вний, оздоро́вчий, оздоро́вниця*, *оздорови́ти, оздорові́ти, оздоро́влювати, оздоровля́ти, поздоро́вний, поздоро́вчий, поздоро́влення, поздоровля́ти, поздоро́вник, поздоро́вкати*, [*поздоро́ви́тися*] Г, Ж, *прездоро́вий, уздорови́ти, уздоровля́ти*; — р. *здоро́вый*, бр. *здаро́вы*, др. *здоровыи, съдоровье*, п. zdrowy, ч. слц. zdravý, вл. нл. strowy, болг. м. *здрав*, схв. *здра̏в*, слн. zdrȁv, стсл. **здравъ, съдравъ**; — остаточно не з'ясоване; припускається псл. *sъdorvъ, як утворене з компонентів sъ-, спорідненого з дінд. su- «добрий», ав. hu-, гал. дірл. su-, so-, гр. ὐ-(γιής) «тс.», і *dorv-, пов'язаного чергуванням голосних з *dervo «дерево»; таким чином, первісне значення — «з доброго дерева» (Критенко Вступ 556; Шанский ЭСРЯ II 6, 82; Фасмер — Трубачев II 90; Преобр. I 247—248; Brückner 650; БЕР I 627—628; Skok III 646; Bern. I 214; Trautmann 53; Зализняк ВСЯ 6, 36); виводиться також від псл. *sorvъ (як спорідненого з лат. salvus «цілий, здоровий», дінд. sárvaḥ «цілий»), що змінилося в *srov- >strov-, zdrov-, *srav->sdrav- (Ondruš Slavica 1, 34—42; JČ 9, 148; Machek ESJČ 713); зіставлення псл. *dorv- з дінд. dharúṇaḥ «той, що підтримує», dhārayati «тримає, несе, підпирає» (Mikl. EW 49; Meillet Études 88; Ernout—Meillet 409) сумнівне.

[**здрабисува́ти**] «зрити» Г; — афективне утворення.

здра́виця, *здра́вниця*; — бр. *здра́віца*; — запозичення з російської мови; р. *здра́вица* походить від стсл. **здравица**, а р. *здра́вница* утворено від основи стсл. **здрав-**, що відповідає укр. *здоро́вий* (див.).

здра́да, *здраде́цький*, *здра́дити*, *здрадли́вий* — див. **зра́да.**

здра́стуй, *дра́стуй* (розм.), [*драстува́ти*] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *здра́вствуй*, як і болг. *здра́сти* «привіт», походить від стсл. **съдравьствоуи**, що пояснюється як скорочення форми 1-ї ос. одн. **съдравьствоуѫ** «поздоровляю» (Соболевский ЖМНП 1897, листопад, 63) або як форма наказового способу від **съдравьствовати** «бути здоровим» (Dickenmann RS 21, 133). — Шанский ЭСРЯ II 6, 82—83; Фасмер — Трубачев II 90. — Див. ще **здоро́вий.**

здрегна́вити — див. **дригна́вити.**

[**здре́нтвіти**] «заплiснявіти» Ж; — бр. *здранцве́ць* «отетеріти, оніміти; зацiпеніти»; — запозичення з польської мови; п. zdrętwieć «зацiпеніти, заклякнути», drętki «гострий на смак», [strętwieć] (про шкіру, воду) пов'язане з drętwy «заклякший», [drętki, dręgi] «прикрий, терпкий» (про напої, плоди), що, можливо, зводиться до *trǫtvěti, яке могло б бути зіставлене з лит. strẽgti «цiпеніти», лат. torpēre «тс.», нвн. sterben «помирати». — Sławski I 165; Brückner 97.

здриг, *здрига́тися*, *здри́ги*, *здри́гливий*, *здрiга́тися*, *здрiжа́тися* — див. **дрижа́ти.**

[**здрізник**] (бот.) «трясучка середня, Briza media L.» Mak; — не зовсім ясне; можливо, через проміжну форму **здрижник* пов'язане з *дрижа́ти* (пор. і літературну назву *трясу́чка*); в такому разі назва була б зумовлена властивістю колосся рослини здригатися від найменшого руху повітря. — Нейштадт 112—113; Machek Jm. rostl. 280.

[**здрій**] «джерело» Я; — запозичення з польської мови; п. zdrój, як і ч. слц. zdroj, стсл. **изрой** «тс.», виводиться з псл. *iz-rojь, пов'язаного з iz-rinǫti, похідним від rinǫti, до якого зводиться й укр. *ри́нути*. — Machek ESJČ 713; Brückner 650. — Див. ще **ри́нути.**

здрiти, [*зи́здрiти*] «приглядатися» Ж, [*здрі́вка*] «зіниця», [*здрiйко*] ВеНЗн, [*здрік* Я, *здрі́нка*, *здроче́к* Л, *здря́нка*, *здря́чка* Ж, *здрячко́* ВеНЗн, *вздря́чка* Ж] «тс.», [*здрі́лець*] «глядач» Я, [*здрик*] «зір» Ж, [*здряк*] «тс.» Ж, [*здрячкова́тий*] «короткозорий» ВеЗн, [*здря́чий*] «зизоокий» ВеНЗн, [*зи́здрiти*] «побачити», [*напона́здрити*] «видивитися щось, відкрити, знайти», [*підоздрі́ти*] «підглянути» Ж, [*уздря́чку*] «у вічі»; — варіант слова *зрiти* (<псл. *zьrěti) з вставним **д**, що є одним з найдавніших виявів евфонії, який був можливий між свистячим приголосним і наступним **р** (пор. цього ж типу *струм*, *стрiнути* із вставним **т**). — Див. ще **зрiти**[1]. — Пор. **здря.**

[**здрубцюва́ти**] «стоптати підлогу ногами, лишаючи брудні сліди» Ж; — очевидно, результат контамінації між *ступцюва́ти* і *дрібцюва́ти* «робити дрібні па в танці». — Див. ще **дріб, ту́пати.**

[**здря**] «даремно, марно, несправедливо»; — запозичення з російської мови; р. *зря*, [*здря*] походить від псл. zьrę «(марно) дивлячись», дієприкметника теп. ч. від zьrěti «дивитися». — Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106. — Див. ще **здрiти, зрiти**[1].

[**здрямáтий**] «косоокий, зизоокий» ВеНЗн; — пов'язане із [*здрiти*] «дивитися», [*здряк*] «зір» Ж; спосіб утворення неясний. — Див. ще **здрiти.**

зду́хвина, *зду́хи*, *зду́хови́на* — див. **дух.**

зе́бра «дикий африканський кінь із смугастою шкірою»; — р. бр. болг. м. *зе́бра*, п. ч. слц. zebra, схв. *зѐбра*; — запозичено через французьку мову (фр. zèbre) з португальської; порт. zebra, zebro походить з африканських мов, можливо, негритянського діалекту бунда (Ангола); за іншим поглядом, порт. zebra, zebro спочатку стосувалося тільки диких ослів, що водилися в Піренеях, а потім португальські моряки в XV ст. перенесли цю назву на схожу африканську тварину (Šmilauer SaS 1953/3, 130; Machek ESJČ 714); на думку Відоссі (Archivo glottologico italiano 1953, 38, 98), пов'язане з zephirus. — CIC 266; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер — Трубачев 91; БЕР I 630; Dauzat 761; Gamillscheg 907.

[**зе́вриво**] «заграва» Л; — очевидно, результат контамінації форм *же́врiти* і *за́гра́ва* (*за́рево*) (див.).

[**зегзи́ця**] «зозуля»;— р. [*зегзи́ца, зо́гза*], др. *зегзица, зогзица, жегъзуля;*— псл. *žegъza, *žegъzica, *žegъzulja; — очевидно, звукопаслідувальне утворення з редуплікованого кореня žegъ- (zegъ-), що, мабуть, зводиться до первісного *gegu-; припущення про західнослов'янське походження слова (Булаховский ИАН ОЛЯ 1948/2, 108) недостатньо обгрунтоване.— Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Machek ESJČ 726; Котков Доклады и сообщ. Ин-та языкознания АН СССР 1956 X 81—83.— Див. ще **зозу́ля.**

[**зелезник**] (бот.) «аденофора лілієлиста, Adenophora liliifolia Bess.» Mak;— утворене від [*зе́лезь*] «залоза» як калька латинської наукової назви рослини, що зводиться до гр. ἀδήν «залоза» і φόρας «несучий».— Machek Jm. rostl. 229.— Пор. **за́ло́за.**

зе́лезь, *зелéзка, зелезúстий* — див. **за́ло́за.**

[**зелемозе́нь**] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.» Ж, Mak, [*зелезим* Mak, *зелемизеленя* Mak, *зелемизелоня* Mak, *зелемо́зелень* ВеНЗн, Mak, *зелемозина* Mak, *земи́зело* ВеНЗн, Mak, *земізеленя* Mak, *земо́зелен* ВеБ, *земозелéна* ВеБ, *земозелене* Mak, *земо́зелень* ВеНЗн, Mak, *земозелець* Mak, *земо́зіль* Ж, *зимозелень* Mak «тс.», [*зимозелениця*] «грушанка круглолиста, Pyrola rotundifolia L.» Mak, [*зимозіль, зимозіллє*] «айстра, Aster salignus Willd.»;— варіанти складного утворення *зимо́зелень* з основ іменників *зима́* і *зе́лень* з первісним значенням «зимова зелень; рослина, що зеленіє взимку»; пор. у зв'язку з цим назви вічнозелених рослин у деяких слов'янських мовах: п. zimozielon «грушанка, Pyrola uniflora», слц. zimozel- (eň) «барвінок, Vinca L.», болг. [*зи́мзелен*] «самшит вічнозелений, Buxus sempervirens L.; барвінок», схв. *зи̏мзелēн, зи̏мозелēн* «барвінок», *зи̏мзелēнӣ* «вічнозелений», слн. zimzélen «барвінок»; мотивація застосування цієї назви до чистотілу неясна.— Див. ще **зеле́ний, зима́.**

зеле́ний, *зеленáвий, зеленáстий,* [*зеле́нкавий*] Я, *зеленúстий, зеленкува́тий, зеленни́й, зеле́ня́вий* Г, Ж, Я, *зеленя́стий, зелена́* «зелень», *зелене́ць* «недостиглий плід; паросток; зелень; [(бот.) деревій звичайний, Achillea millefolium L. Mak»], [*зелени́на*] «зелень; (бот.) Conferva rivularis Fr. Mak», [*зелени́ця*] «щось зелене; (бот.) кипарис Я; вовчуг, Ononis hircina Jacq. Mak; плаун, Lycopodium Mak; вид грибів ВеБ», *зеле́нка* «фарба; [сорт дині; (бот.) барвінок малий, Vinca minor L. Mak; вид гриба, Agaricus aeruginosus Curt. Mak; огірок, Cucumis melo variet. Mak; зеленчук жовтий, Galeobdolon luteum Huds. Mak]», [*зе́ленння*] «зелень», [*зелено́чок*] «брунька, зав'язь», *зеле́нощі,* [*зелену́ха*] «деревна жаба, Rana viridis; порода мух», [*зеленчу́ха*] «тс.» Ж, *зелену́шка* «[щось зелене Ж]; (орн.) зеленяк, Fringilla chloris», [*зеле́нчик*] «зелений водяник, Astasia euchlorum» Ж, *зеленчу́к* (бот.) «жовта глуха кропива, Galeobdolon luteum Huds.», [*зеленю́х*] «золотий жук» Ж, [*зеленя́*] «зелені поля, сходи хлібів», [*зе́ленява*] «зелена блювота», *зеленя́к* «(орн.) зеленушка, Fringilla chloris; [(ент.) золотий жук, Cetonia aurata]», *зеленя́р,* [*зеленя́тко*] «зелене» Я, [*зеленя́чка*] «деревна жаба» Ж, *зе́лень,* [*зеленька*] (бот.) «плаун» Mak, [*зели́на*] «бур'янина» Л, *зелі́нка* «зелена фарба; [(бот.) плаун колючий, Lycopodium complanatum L. Mak»], [*зелі́нки*] «зелені яблука» ВеЛ, *зелени́ти, зеленíти, зеленíтися, зеленíшати,* [*зеленцéм*] Ж, *за́зелень,* [*на́дзелений*] Ж, *на́дзелень* Ж, Г, *озеле́нювач, озеле́нювати, озеленя́ти, па́зелень, пра́зелень, призеле́нкуватий,* [*при́зелений*], *про́зелень,* [*про́зеленуватий*] «зеленуватий»;— р. *зелёный,* бр. *зялёны,* др. *зеленыи,* п. zielony, каш. [zelony], ч. слц. zelený, вл. нл. zeleny, болг. *зелéн,* м. *зелен,* схв. *зѐлен,* слн. zelén, стсл. **зелєнъ**;— псл. *zelenъ-(jь);— споріднене з лит. žãlias «зелений», žélti «зеленіти, проростати», žolẽ «трава, зелень», žel̃vas, žal̃svas «зеленуватий», лтс. zaļš «зелений», zâle «трава», прус. saligan «зелений», sālin «тс.», лат. holus, holeris «зелень», кімр. gledd «зелений дерн»; ie. *g'hel- «зеленіти», *ghel- «жовтий», звідки псл. *g^{b}ļtъ, укр. *жóвтий.*— Критенко Вступ 556; Півторак Мовознавство 1969/4, 80;

Шанский ЭСРЯ II 6, 84; Фасмер II 92; Преобр. I 248; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 631—632; Skok III 648—649; Fraenkel 145; Hernė 80; Trypućko RSl 20/1, 68; Trautmann 364; Persson Beitr. 790, 793; Holthausen ZfSlPh 24/2, 267; Walde—Hofm. I 639; Pokorny 429—434. — Пор. **жо́втий, зе́ло́.**

[зелепу́га] «недостиглі вишні; порода зеленуватих слив» Г, Ж, [*зелепу́ш*] «тс.» Г, Ж, [*зелепо́чок*] «брунька» Ж, [*зиле́пух*] «зелений кавун» Ме, [*зиле́пуха, дзиле́пуха*] «недозріла зелена вишня або черешня» Па, [*зилипу́га*] «зелена жаба; худа, некрасива людина» МСБГ; — р. [*зелепу́ха*] «незріла ягода», [*зелепу́почки*] «зелені недозрілі плоди», бр. *зеле́пуха*, п. [zielepupa]; — очевидно, похідні утворення від *зеле́н(а)* з афективними суфіксами *-(е)п-* (пор. *дуре́па, мазе́па*) та *-уг- (-ух-)* із значенням збільшеної ознаки. — Пор. **зеле́ний.**

[**зеличо́к**] (орн.) «волове очко, Troglodytes troglodytes L.» Ж; — пов'язане, мабуть, із *зе́ло́, зілля;* назва могла бути зумовлена місцем гніздування птаха: в болотистих ділянках лісу, заростях (зокрема, кропив'яних), навколо ставків тощо. — Воїнств. — Кіст. 332—333. — Див. ще **зе́ло́.**

[**зелізняк**] (бот.) «вербена лікарська, Verbena officinalis L. Mak», [*зелізник* Mak, *залізняк* Носаль] «тс.»; — р. [*железня́к*], п. żeleznik, ч. železník, схв. *железњак, жељезанка* «тс.»; — калька пізньолат. ferraria «тс.», похідного від ferrum «залізо»; назва зумовлена широкими цілющими властивостями рослини, на підставі чого її вважали також магічною, здатною, зокрема, відвертати зло (як, за народними повір'ями, і залізо), а також запобігати ранам від залізної зброї. — Носаль 149—150; Анненков 376; Machek Jm. rostl. 192—193; Симоновић 493. — Див. ще **залізо.**

зе́ло́ «зелень», [*зе́лейки*] «зілля, трави» Я, [*зеліно*] «зілля» Пі, [*зеля́нка*] «зелена смуга трави на хлібному полі» Я, *зили́на* «билина; [травинка Ж]», [*зілі́вка*] (ент.) «рослинні блощиці, Phytocoris» Ж, *зілля*, [*зіляни́к*] «гербарій» Ж, [*зільни́к*] «квітник Ж, Пі; гербарій; вазон; заяча конюшина, Anthyllis vulneraria L. Я, Пі, Ж; курай, Salsola cali L. Mak», [*зеля́стий*] «трав'янистий» Ж, [*зе́льний*] «трав'яний», [*зілу́стий*] «багатотравний» Ж, [*призили́ти*] «приворожити», [*призі́л*] (спосіб ворожіння) ЛексПол; — р. [*зело́к*] «молода, яскраво-зелена трава», *зе́лье*, бр. *зяло́* «насіння бур'янів у зерні», п. zioła, ziele «трава», ч. zelí «капуста», слц. [zelé], вл. zela, zelo «лікарська трава», нл. zele «зілля», полаб. [zilě], болг. *зе́ле* «капуста», м. *зеље* «трав'яні рослини, вживані в страви», схв. *зе̏ље* «овочі, зелень», слн. zélje «капуста», стсл. **зело** «трава»; — псл. zelo, zelь-je; — споріднене з лит. žolė̃ «трава», двн. gelo «жовтий», лат. helus, holus «зелень; овочі, капуста», гр. χόλος «жовч», ав. zairi- «жовтий», дінд. háriḥ «жовтуватий, зеленуватий»; ie. *ǧhelu̯-os «світло-зелена фарба». — Шанский ЭСРЯ II 6, 85; Фасмер II 92—93; Преобр. I 248—249; БЕР I 631; Skok III 648—649; Trautmann 364; Walde—Hofm. I 654; Persson Beitr. II 794. — Див. ще **зеле́ний.**

[**зе́льман**] «вид гаївки» Г, Ж, [*жа́льман* Я, *же́льман*] «тс.»; — походить від антропоніма *Зельман* (прізвище); назва гаївки відбила взаємостосунки населення Поділля з орендарем церков, які відмовились від унії; в гаївці прихожани зверталися до Зельмана з проханням відчинити їм на Великдень церкву; з часом гаївка наповнилась іншим змістом, зберігши тільки назву. — Шейковский Быт подолян I 1, 35, 73.

зе́льтерська *(вода)* «природна або штучно виготовлена мінеральна соляно-вуглекисла вода», [*зельська (вода)*] Я, *се́льтерський;* — р. *зе́льтерская, се́льтерская;* — пізнє запозичення з німецької мови; нім. Selterswasser, букв. «вода із Зельтерса» походить від назви німецьких сіл Oberselters і Niederselters, де відкрили цю воду. — Фасмер II 93; ССРЛЯ 4, 1194.

зельц «вид ковбаси»; — р. бр. *зельц;* — нове запозичення з німецької мови; нім. Sültze «холодець» пов'язується з сн. sülze, свн. sulz(e), двн. sulza (<*sultja) «солона вода, солона ковбаса», дангл. sultia «тс.», нвн. Salz «сіль», спорідне-

ним з псл. soľь, укр. *сіль*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 85—86; ССРЛЯ 4, 1194; Kluge—Mitzka 622, 764. — Див. ще **сіль**.

[**зем**, *зе́ми*] «земля; підлога, переважно цегляна»; — р. др. *земь*, бр. [*зем*] «чорнозем», слц. zem «земля»; — скорочений варіант слова *земля́*, утворений, очевидно, ще від псл. *zemja, як відповідник чоловічого роду; первісне значення відбите в сучасному *чорнозе́м*, *глинозе́м* та ін. — Преобр. I 249—250. — Див. ще **земля́**.

[**земле́ду́х**] (ент.) «медведка звичайна, Gryllotalpa vulgaris» Ж, МСБГ; — складне слово, утворене з основ *земля́* і *дух*; мотивація назви незрозуміла. — Див. ще **дух**, **земля́**.

[**землю́нка**] (орн.) «луговий чекан, Saxicola ruberta L.» ВеНЗн, [*землю́шка*] «тс.» ВеБ; — пов'язане з *земля́*; назва зумовлена тим, що ці птахи мостять гнізда прямо на землі, в Карпатах — на кам'янистих скелях, звідки й інші місцеві назви: [*каменю́х*, *підкаменю́х*, *камінча́к*, *скальча́к*] та ін. — Воїнств. — Кіст. 384; Страутман 162. — Див. ще **земля́**.

земля́, [*зе́ме́ць*] «землевласник» Ж, [*зе́ме́льник*] «тс.», *земля́к* «односелець; [(зоол.) часникова жаба; (бот.) соняшник бульбистий, Helianthus tuberosus L. Mak; картопля, Solanum tuberosum L. Mak]», *земля́нка* «приміщення в землі»; (зоол.) часникова жаба; [картопля; вірьовка біля сохи Я; суниці лісові, Fragaria vesca L. Mak]», [*земля́ник*] (орн.) «червоношийка, Lusciola rubecula» Ж, *земляни́н* «селянин; [земляк; землевласник Ж]», *земля́цтво*, [*земни́к*] «погріб, підвал» Ж, *зе́мство*, [*зю́ма*] (дит.) «долівка» ЛЧерк, Л, *зе́мельний*, [*землева́тий*] «землистий» Ж, [*земленисти́й*] Ж, *земли́стий*, *земляни́й*, [*земля́стий*] «землистий» Я, *земни́й*, *зе́мський*, *зе́мно* «низько», *безземе́лля*, *безземе́льний*, *дозе́мний*, *зазе́млення*, *зазе́млювач*, *заземли́ти*, *зазе́млювати*, *назе́мний*, [*надзе́мка*] «міська залізниця», *надзе́мний*, *підземе́лля*, [*підземе́льниця*] «метро», *підзе́мка*, *підзе́мник*, *підзе́мний*, [*по́зе́м*] «обрій, горизонт», *позе́мка*, *позе́мок*, [*позе́мниця*] «ватерпас» Ж, [*поземе́лля*] «місцевість, дільниця, територія», [*по́земле*] «тс.», *поземе́льний* Ж, *позе́мий*, *позе́мний*, *поземе́льне*, *позазе́мний*, *понадзе́мний*, *попідзе́мний*, *призе́млення*, *призе́мленість*, *призе́мний*, *при́земок*, *призе́мистий*, *призе́мкуватий*, *приземли́ти*; — р. *земля́*, бр. *зямля́*, др. *земля*, *земя*, п. ziemia, ч. země, слц. zem, вл. zemica, zemja, нл. zemja, полаб. zimа, болг. *земя́*, м. *земја*, *земјиште*, схв. *зѐмља*, слн. zémlja, стсл. **земꙗ**, **землꙗ**; — псл. *zemja; — споріднене з лит. žẽmė «земля», žẽmas «низький», лтс. zeme «земля», zems «низький», прус. same, semme «земля», semmai «низький», лат. humus «земля», дперс. zām-, ав. zå-, род. в. zəmō, гр. χθών «тс.», χαμαί «на землі», χαμηλός «низький», хет. tekan «земля», тох. A tkam, тох. B kem, дінд. kṣā́ḥ, місц. в. kṣā́mi «тс.», ie. *ǧhđem-, *ǧhđom- «земля». — Критенко Вступ 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 87; Фасмер II 93; Преобр. I 249; Иванов ВСЯ 2, 8; Brückner 653; Machek ESJČ 714; Holub—Lyer 518; БЕР I 634—635; Skok III 649—650; Fraenkel 3—4, 13—14; Trautmann 369; Mayrhofer I 238; Walde—Hofm. I 664—665; Pokorny 414—416.

[**земня́к**] «картопля», [*зим'як*, *зімак*, *зім'як*] «тс.» Mak; — запозичення з польської мови; п. ziemniak «картоплина», ziemniaki «картопля» є похідним від ziemia «земля». — Див. ще **земля́**.

[**зенджул**] (бот.) «вид рослини Г; тирлич, Gentiana L. Mak»; — один з фонетичних варіантів слова *ґіндзу́ра* (див.).

[**зендрі́вка**] «дуже випалена цегла» Ж; — запозичення з польської мови; п. zendrówka, zedrowka, zyndrówka «тс.» походить від нім. Sinter «сталактит, (вапняковий) накип, шлак», яке через проміжні форми двн. sintar, свн. sinter, sindar «шлак, окалина» зводиться до герм. *sendra- «застигла, ущільнена рідина», спорідненого з псл. *sędra «стверділа вологість, сталактит», ч. sádra «гіпс», схв. *сѐдра* «вапняковий накип, сталактит». — Machek ESJČ 535; Kluge—Mitzka 710.

зензу́бель (тех.) «столярний інструмент для виймання пазів у дошках»; —

бр. *зензу́бель;* — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; р. *зензу́бель*, [*зинзу́бель*], що оформилося, мабуть, під впливом *зуб*, є спрощеним варіантом нім. Simshobel, складеного з (Ge)sims «закруглений карниз» і Hobel «рубанок». — СІС 266; ССРЛЯ 4, 1212; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Mikl. EW 403. — Див. ще **ге́мбель, гзимс.**

зені́т, *зені́тка, зені́тник, зені́тний,* ст. *зени́й;* — р. болг. *зени́т*, бр. *зені́т*, п. ч. слц. zenit, м. *зенит*, схв. *зѐнīт*, слн. zenit; — запозичення з наукової латині XVII ст.; лат. zenith походить від ар. samt, semt «дорога, напрям», які в середні віки при переписуванні були передані як senit внаслідок того, що m було помилково прочитано як ni; сучасні східнослов'янські форми, очевидно, зумовлені впливом фр. zénith «зеніт». — СІС 266; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Kopaliński 1053; БЕР I 635; Klein 1767.

[зеновідь] (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L.» Ж; — неясне; можливо, в якийсь спосіб пов'язане з *зіно́вать* «рокитник; дрік» та ін., [*зáновать*] «тс.».

Зено́н — див. **Зіно́н.**

[зеріпáти] «зіпати»; — афективне утворення, можливо, пов'язане з *зіпáти.*

зе́рно́, [*зе́рен*], [*зернáк*] «кістянковий плід» Ж, *зерни́на*, [*зерни́ця*] «плодове дерево, що виросло з зерна», [*зерни́чка*] «тс.» ВеНЗн, *зернівка* (бот.), [*зернівці*] «злакові» Мак, *зерновúк, зернові́, зе́рня́*, [*зерня́нка*] «дичка» МСБГ, *зе́рнята* «зерна; насіння соняшника», [*зірко*] «зерня», [*зірни́ця*] «дичка», [*зернаїстий*] «зернистий», [*зерна́тий*] «тс.», *зерни́стий*, [*зернова́тий*] «крупнозернистий» Ж, *зерни́ти(ся);* — р. *зерно́*, бр. *зе́рне*, др. *зьрьно, зрьно*, п. ziarno, ч. слц. zrno, вл. zorno, нл. zerno, [zenko], полаб. *źornü*, болг. *зъ̀рно*, м. *зрно*, схв. *зр̏но, зр̄ље*, слн. zŕno, zŕnje, стсл. **зрьно, зрънъ**; — псл. **z^{b}r̥no; — споріднене з лит. žìrnis «горох», лтс. ziřnis «тс.», прус. syrne «зерно», двн. korn, kerno, нвн. Korn «тс.», дірл. grán «зернина», гот. kaúrn «зерно», кімр. мн. grawn, одн. gronyn, брет. greun «тс.», лат. grānum «зерно, ядро», дінд. jīrṇáḥ, jūrṇáḥ «трухлий, розтертий, старий»; ie. *ǧer-, ǧerē- «дозрівати, морхнути, старіти», *ǧerəu- «те, що визріло, розвалюється, само падає»; споріднене з псл. zьrěti, укр. *зрíти.* — Критенко Вступ 513; Шанский ЭСРЯ II 6, 90; Фасмер II 95—96; Преобр. I 250—251; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESJČ 719; Holub—Lyer 520; БЕР I 669—670; Skok III 662—663; Trautmann 372; Walde — Hofm. I 618—619; Pokorny 390—391. — Пор. **зрíти**[2].

зе́ро́ «нуль»; — р. бр. *зеро́*, п. ч. zero; — запозичення з французької мови; фр. zéro «нуль» походить від іт. zero «тс.», що є скороченою формою іт. zefiro «тс.», утвореного від слат. zephirum, яке зводиться до ар. sifr «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 6, 90; Sł. wyr. obcych 813; Dauzat 761; Gamillscheg 899. — Див. ще **ци́фра, шифр.**

зе́стра — див. **дзе́стра.**

зефі́р «теплий легкий вітерець; тонка бавовняна тканина; сорт фруктової пастили; сорт овечої вовни»; — р. болг. м. *зефи́р*, бр. *зефі́р*, п. zefir, ч. zefír (текст.), zefyr «легкий вітер», слц. zefír (текст.), zefýr «вітер», схв. *зѐфīр*, слн. zefír; — запозичене з французької мови, можливо, через російську; фр. zéphyr «теплий вітерець» походить від лат. zephyrus «західний весняний вітер, вітер взагалі», яке зводиться до гр. ζέφυρος «західний або північно-західний вітер», пов'язаного з ζόφος «темрява, захід». — СІС 266; Шанский ЭСРЯ II 6, 91; Hüttl-Worth 72; БЕР I 637; Dauzat 761; Frisk I 611.

зе́брій — див. **жабрíй.**

[з'єґо́вдуватися] «стиратися»; — неясне.

з-за, [*зоза*] ВеЛ; — р. *из-за*, бр. *з-за*, п. z-za, болг. *ззад*, схв. *ȕзза*, слн. izza; — складений прийменник, утворений з двох простих: *з* із значенням руху зсередини і *за*, що вказує на порядок розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 490—491. — Див. ще **з**[2], **за**[1].

ззува́ти, *ззу́ти* — див. **взу́ти.**

зиб, [*незибле́ний*] «непохитний, непорушний» Пі, [*непо́зи́бкий*] «тс.» Пі, Ж;— р. *зыбь*, бр. *зыб*, болг. *зиб*, схв. *зи̏бати* «хитати», слн. zíbati «колихати», стсл. **зыбати** «тс.»;— неясне; можливо, пов'язане з лит. žibė́ti «блищати, світити, мерехтіти», žybsė́ti «блищати, виблискувати», лтс. zibēt «блищати, мерехтіти» (про мерехтливий відблиск у воді сонця або місяця); пор. у зв'язку з цим укр. [*зи́блик*] «вовк» (у вовків уночі світяться очі); пов'язувалося також (Преобр. I 259) з дінд. jávate «поспішати», javiṣ- «швидкий», junā́ti «поспішати», jū́tāḥ «швидкий», ie. *ĝeu̯ā- «рухати».— Шанский ЭСРЯ II 6, 114; Фасмер II 109; Горяев 119; Skok III 653.

[**зи́бком**] (у виразі *з. кипіти* «без нічого кипіти»), [*зи́бці*] «товчений ячмінь, що вариться у воді й кип'ятиться в олії з конопляного сім'я» Я;— пов'язане з *зиб;* пояснюється, очевидно, тим, що на чистій поверхні окропу вільно утворюються брижі (зиб).— Див. ще **зиб.**

[**зи́блик**] (зоол.) «вовк, Canis lupus L.» ВеНЗн;— очевидно, походить від незасвідченого **зи́бити* «блищати, мерехтіти», пов'язаного із *зиб* і спорідненого з лит. žibė́ti «блищати», лтс. zibēt «тс.», за властивістю очей цієї тварини світитися в темряві.— Див. ще **зиб.**

зигза́г «ламана лінія», [*зи̏гзакова́тий*] Ж;— р. болг. *зигза́г*, бр. *зігза́г*, п. zygzak, слц. cik-cak, м. *зигзаг*, *цикцак*, схв. *цѝкцѝк*, слн. cikcák;— запозичення з французької мови; фр. zigzag походить від нім. Zickzack з первісним значенням «підкоп»; слово виникло в військовому мистецтві ведення облоги для назви звивистих окопів, траншей, схожих на літеру z, звідки й відповідна назва.— Шанский ЭСРЯ II 6, 91; Фасмер II 96; Sł. wyr. obcych 815; БЕР I 638; Dauzat 761; Kluge—Mitzka 884; Klein 1768.

[**зиз**] «косоокість», [*зи́зий*, *зиза́тий* Ж, *зизува́тий*, *зи́зом*], [*дзи́зом дивитися*] «вовком дивитися»;— запозичення з польської мови; п. zyz, zez «косоокість» від давнішого zez «шістка в кістковій грі» походить від нім. Sechs (двн. sëhs) «шість», спорідненого з гот. saíhs, лат. sex, псл. šestь, укр. *шість.*— Brückner 652; Kluge—Mitzka 696; Walde—Hofm. II 528—529.— Див. ще **шість.**

[**зи́за́ти**] «кричати, гелготати, крякати» (про гусей) Ж;— очевидно, звуконаслідувальне утворення; можливо, пов'язане з [*зича́ти*] «кричати, гелготати».

[**зи́згати**] «шипіти, дзижчати» Ж;— звуконаслідувальне утворення, можливо, пов'язане із [*зи́за́ти, зичі́ти*].

зик, [*зи́чний*] «голосний», [*зи́чно*] «голосно», *зи́кати*, [*зича́ти*] «кричати, гелготати» Я, [*зичі́ти*] «шипіти» Ж;— р. бр. *зык*, вл. zynk, zuk «тон, звук», нл. zuk «тс.»;— очевидно, псл. zykъ, zukъ<*zū-kъ, *zou-kъ, пов'язане із zov-ǫ «зву», zъvati «звати»; вважається також звуконаслідувальним утворенням; Преображенський вважає пізнім утворенням.— Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 109; Преобр. I 259.— Див. ще **зва́ти.**— Пор. **звук.**

зима́, [*зима́рка*] «зимова хата на полонині; чорна хата», [*зимі́вка*] «пізня диня; огірок, Cucumis melo variet. Mak; зимова хата Ж; зимівля Ж», *зимівля*, *зимівник* «зимувальник», *зимівни́к* (приміщення), [*зи́мка*] «озима пшениця» ЛексПол, [*зи́мки*] «сніги», [*зи́мник*] «дорога на болоті, якою їздять тільки взимку» ЛексПол, *зимни́ця*, *зимови́к* «зимувальник; [(бот.) дикий шафран, пізньоцвіт осінній, Colchicum autumnale L. Г, Mak; веснівка дволиста, Majanthemum bifolium L. Mak]», [*зимо́вись-ко*] «зимовий табір, зимова квартира» Ж, [*зимовник*] (бот.) «пізньоцвіт осінній, Colchicum autumnale L.» Mak, [*зимо́вок*] «зимівля» Ж, [*зимо́ха*] «гарячка, пропасниця, лихоманка» Ж, ВеБ, [*зиму́шка*] «сорт яблуні», [*зима́*] «зима; лихоманка; [(бот.) пізньоцвіт осінній]», [*зимина́*] «озимина» Ж, [*зімі́вля*, *зимо́вля*] «зимування» Пі, [*зимни́к*] (бот.) «айстра, Aster annuus L.; садова айстра китайська, Callistephus chinense Ness. Mak; зимове поселення», [*зімни́ця*] «пізня диня, фрукт; пропасниця», [*зімність*] «холоднеча» Я, [*зімня́к*] «зимова дорога», [*зимови́к*] «погріб для бджіл; зимове поселення» Ж, [*зимо́вище*, *зимо́вник*] «зимове житло запорожців поза Січчю», [*зімовча́к*] «козак, що жив у зимовнику», [*зиму́ха*] «цибуля, що зимує в землі й ран-

ньою весною проростає» Л, *зимівéльний, зи́мний, зи́мній, зимóвий, зимувáльний,* [*зиму́шний*] «зимовий», [*зімни́й, зімóвний*] «тс.» Ж, [*зімникувáтий, зімничувáтий*] «той, що визріває пізньої осені», [*зімськи́й*] «зимовий», *зимóю, зимувáти,* [*зимни́ти*] «лихоманити, трясти», *взи́мку, від-зимки* «початок ранньої весни», [*зáзимки*] «перші осінні морози» Ж, [*зазимчáк*] «тс.» Ж, [*зáзімки*] «холодна погода напровесні» Я, [*зазíмкуватий*], [*назимковáтиця*] «корова, що дає молоко з назимком», [*назімковáтиця, назімкувáтиця*] «тс.», [*нази́мок*] «теля, що перезимувало одну зиму», [*нáзімок*] «тс.», [*нази́мча*] «однорічне теля» ВеУг, [*нази́мина*] «озимина», [*нази́мний, назíмний*] «озимий», [*недóзимки*] «кінець зими й початок весни» Ж, *озимина́, óзимки, озимíсть, ози́мий,* [*одзи́мок*] «затяжне танення снігів навесні, при холодному вітрі», *перезимíвля,* [*перéзимча*] «перезимоване теля» Ж, ВеЗн, [*перéзімча, перéзімок* Л] «тс.», *перезимувáти,* [*пíдзимки*], *пíдзи́мній, пíдзимóвий,* [*прúзимки*] «ранні зимові холоди» Ж, [*прúзимок*] «зимівля» Ж, *узи́мку,* [*узи́му, узимí, узи́м'я, узímку, узімí*]; — р. др. *зима́*, бр. *зімá*, п. ч. слц. zima, вл. нл. zyma, полаб. zaímă, болг. м. схв. *зи́ма*, слн. zíma, стсл. **зима**; — псл. zima; — споріднене з лит. žiemà «зима», лтс. zìema, прус. zemo «тс.», дат. gimmer «ягня», норв. gimber, дісл. gymbr «тс.», лат. hiems «зима», гр. χεῖμα, вірм. jmeṙn (<jimeṙn), дкімр. gaem, хет. gimmanza «тс.», ав. zyå-, род. в. zimō «мороз, зима», zayan «зима», дінд. hemantáḥ «тс.», himáḥ «зима, холод», hémaṇ «взимку», haimaná- «зимовий»; ie. *ǧhei-m-na, *ǧhie-m-na, *ǧhim- «зима, зимовий час», можливо, пов'язане з *ǧhei- «лити» (про дощ). — Кочерган Мовозн. 1970/6, 43—44; Критенко Вступ 517; Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Трубачев ВСЯ 2, 29—30; Фасмер — Трубачев II 97; Преобр. I 251; Бурлакова ВСЯ 6, 55; Brückner 654; Machek ESJČ 715; Holub—Lyer 519; БЕР I 640—641; Skok III 655; ESSJ Uk. č. 103—111; Būga RR I 406; II 14, 34, 106, 207, 406, 675; Lehmann ZfSlPh 7, 374—375; Fraenkel ZfSlPh 26/2, 347—348; LP 7, 20—22; Trautmann 367; Vaillant BSL 53, 175; Walde—Hofm. I 645—646; Boisacq 1053; Pokorny 425—426.

зимáти — див. **імáти.**

[**зимéць**] «гребінь даху» ВеЗн; — на думку Верхратського, складається з префікса *съ*, кореня *им-* (очевидно, від др. *имати*) і суфікса *-ець* і разом означає «скріплений, зчеплений». — ВеЗн 22. — Пор. **імáти, мáти**[2].

[**зимомúрок**] (ент.) «нічнянка, Acidalia brumata» Ж; — неясне складне утворення, першим компонентом якого є основа *зим(а);* другий компонент неясний, можливо, пов'язаний з дієсловом *мéрти (умирáти).*

зиморóдок (орн.) «рибалочка, Alcedo atthis L.»; — р. *зиморóдок* «Alcedo», бр. *зімарóдак*, п. zimorodek, вл. zymka «тс.», болг. *рибарче земеродно* «Alcedo atthis»; — складна назва, утворена, очевидно, з основ *зем (земля)* і *родúти(ся)* із значенням «той, що родиться в землі» (птах гніздиться на берегах водойм у землі, вигрібаючи для гнізда нору завглибшки в метр і більше); асоціація із словом *зимá* виникла, можливо, тому, що деяка частина цих птахів лишається на зимівлю й ловить рибу в ополонках та в незамерзлих місцях річок. — Шанский ЭСРЯ II 6, 92; Воїнств. — Кіст. 210; Страутман 68—69; Ferianc 129—130. — Див. ще **зем, земля́, родúти.**

[**зúнька**] (орн.) «синиця велика, Parus major L.»; — р. [*зúнька*] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком *зинь-зинь-зинь*, що неточно імітує спів синиці; навряд чи пов'язане із словом *синúця;* зв'язок з балт. **žīnįē* «знахарка» (за литовськими й латиськими повір'ями, синиця нібито здатна пророкувати майбутнє), припущений для р. [*зúнька*] (Būga RR II 676), малоймовірний. — Фасмер II 98; Преобр. I 252.

[**зúрити**], *зúркати,* [*зир*] Ж, *зирк,* [*зирни́ця*] «зіниця» Ж, [*зиркúй*] Пі, [*зиркли́вий*] ВеБ, [*зúрко*] «зірко», *визирáти, назирáти, нáзирком, нáзирцем, нáзирці,* [*обзиря́ти*] Ж, *пóзирк, пóзирці, позирáти;* — р. [*зúрить*], бр. *зірк!;* — пов'язане із *зріти* <*зьрѣти* «бачити»; виникло спочатку як ітера-

тивна форма **зира́ти*, в якій з'явилось кінцеве *-ити*, очевидно, за моделлю *ши́рити*, *втихоми́рити* та ін.— Див. ще **зрі́ти**[1].

зиря́нин (представник однієї з угрофінських народностей);— бр. *зыря́нін*, ч. Zyrjané, слц. zyrian, болг. *зиря́нин;*— запозичення з російської мови; р. *зыря́нин* походить, очевидно, від манс. saran «зирянин, комі, зирянський» і хант. saran «зирянський»; за іншим припущенням, пов'язане з власним ім'ям *Зиран* (воєвода пермських зирян кінця XV ст.).— Фасмер II 110; Попов Acta Ling. Hung. 1955/5, 5—6; Кальман Acta Ling. Hung. 1952/1, 256.

зиск, *зиска́ти*, *зисково́вний*, *зиськ*, *зиська́ти* — див. **іська́ти.**

[**зи́ховиця**[1]] «темний порожній горіх» Л, [*зи́говиця*] «тс.» Л;— очевидно, результат перенесення назви [*зи́ховиця*] «блискавка» внаслідок народних уявлень, нібито такі горіхи утворюються від спалахів блискавки, яка їх спікає.— Див. ще **зихті́ти.**

зи́ховиця[2], *зіхавка*, *зіхови́ця* — див. **зихті́ти.**

[**зихті́ти**] «блищати, мерехтіти» Я, [*зи́ховиця*] «блискавка» Л, [*зіхавка*, *зіхо́виця*] «тс.» Л; — бр. *зіхаце́ць* «сяяти, блищати»;— неясне; можливо, пов'язане з [*зи́блик*] «вовк», *зиб* (пор.).

зи́чити, [*жи́чити*], [*жича́ти*] «позичати», [*зичли́вець*] «доброзичливець», *зичли́вість*, *зичли́вий*, [*жичли́вий*], [*ви́зика*] «випозика», *позича́ти*, *по́зи́ка* УРС, Ж, *позича́йло*, *позича́льник*, *позича́льня*, *по́зи́чка* УРС, Пі, *пози́чник*, [*узи́ка*] «позика», [*упо́зику*];— р. [*зы́чить*], бр. *зы́чыць;*— запозичення з польської мови; п. [zyczyć] є мазурований варіант літературного życzyć <*żytczyć, утвореного від żytek «пожиток, ужиток», пов'язаного з żyć «жити»; первісне значення «давати до вжитку».— Richhardt 115; Brückner 669.— Див. ще **жи́ти.**

зі, зі- — див. **з**[1], **з**[2].

[**зі́бки́**] «лушпиння з картоплі» (у виразі *варена картопля в зібках*) Ва;— результат видозміни слова, первісно пов'язаного з [*зи́бком*] у виразі *зибком кипіти* «кипіти без нічого» (див.).

зів, [*зі́ва*] «позіхання; паща Ж; простір між нитками основи, куди проходить човник з веретеном Я», [*зіва́йло*] «зівака» Пі, *зіва́ка*, [*зі́ви*] Ж, [*зі́вка*] (зоол.) «раковина, Chama», [*зі́во*] «паща, горло», *зіво́к*, [*зіво́та*] Ж, [*зіву́н*] Ж, [*зівни́й*] «зябровий» Ж, *зіва́ти*, [*ви́зів*, *ви́зівнути*], [*ро́ззів*] «отвір»;— р. болг. м. *зев*, бр. *зе́ў*, п. ziew, ч. zívati, слц. zívať, вл. zywać, нл. zewaś, полаб. zevă (3 ос.), схв. *зе̑в*, слн. zèv, zév, стсл. **зѣвъ**;— псл. *zěvъ*, пов'язане з *zьjati;— споріднене з лит. *žióvauti* «позіхати», лтс. *žāvâtiês* «зівати».— Шанский ЭСРЯ II 6, 83; Фасмер II 91; Преобр. I 252; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESIČ 711; Holub — Kop. 433; Trautmann 368.— Див. ще **зя́ти.**— Пор. **позіха́ти.**

[**зівки́й**] «гіркуватий» Ж;— очевидно, пов'язане з [*їлки́й*] «тс.» (через проміжні форми **з'їлклий*, **з'їлкий* з діалектним переходом **л** >**ў** >**в**).— Див. ще **їлки́й.**

[**зізбитеньга́віти**] «захиріти, зачахнути» Ж;— похідне утворення від запозиченого уг. bitang «волоцюга; безпритульний, бездоглядний».— Див. ще **бетанґ.**

[**зікра́тий**] «зіркатий» (про мак) Ж;— результат зближення форм *зірка́тий* (похідної від *зір*, *зрі́ти*) і [*зікра́тий*] «зизоокий».— Див. ще **зі́кри, зрі́ти**[1].

[**зі́кри**] «косі очі» Ж, [*зікра́ч*] «зизоока людина» Ж, [*зікра́тий*] «зизоокий Ж; зіркий До», [*зикра́тий*] «такий, що має очі неоднакового кольору»;— бр. *зякра́ты* «сіроокий, блакитноокий, з великими очима; рідкий (про бердо)»;— пов'язане з др. *изѣкрыш* «блакитний; бірюзовий», *изекрыш* «блакитний, блакитноокий», *зѣкрыш* «блакитнуватий, блакитноокий», *зекрыш* «синьоокий, голубоокий», етимологічно неясним; пов'язування із *зьрѣти* «дивитися» (Loewenthal 17—18; Mikl. EW 402) необґрунтоване.— Фасмер II 95; Булахаў Веснік БДУ 1972/3, 49 (українські форми тут не враховані).

зіли́на, *зіли́стий*, *зілля*, *зіляни́к*, *зільни́к* — див. **зе́ло́.**

[**зільжи́ти**] «полегшати» (про мороз) Ба;— запозичення з польської мови; п. zelżyć «зменшити, полегшити щось»

пов'язане з [lgi] «легкий, лагідний» (про погоду), lekki «легкий». — Brückner 293—294. — Див. ще **ле́гкий.**

зима́, *зимни́к* та ін. — див. **зима́.**

зімкну́ти[1] — див. **замика́ти.**

зімкну́ти[2] — див. **ми́катися.**

[**зімодра**] (бот.) «вербозілля звичайне, Lysimachia vulgaris L.»; — бр. [*зімазелень*] «вербозілля монетчате, Lysimachia nummularia L.»; — очевидно, пов'язане з *зима́* і пояснюється витривалістю рослин до перших холодів; компонент *-(о́)дра* неясний. — Вісюліна — Клоков 255.

зімхо́вий — див. **мох.**

Зінаї́да, [*Зинаїда, Зенейда* Ж], *Зі́нька*, ст. *Зинаїда, Зина* (1627); — р. болг. *Зинайда*, бр. *Зінаі́да*, ч. Zinaida, слц. Zina, стсл. **Зинаида**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζηναΐς (род. в. Ζηναΐδος) є жіночим ім'ям, утвореним від Ζεύς (род. в Ζηνός) «Зевс», спорідненого з дінд. dyāúḥ «бог», лат. dies «день», псл. dьnь, укр. *день*. — Сл. вл. імен 240; Петровский 116; Суперанская 87; Илчев 213; Chantraine I 399; Walde — Hofm. I 349—351. — Див. ще **день.**

зіни́ця, [*зінка*] Ж, [*зі́нька*] Я, *зіньки, зіни́чний*; — р. болг. *зени́ца*, бр. [*зе́нка*], др. *зѣница, зеница*, ч. zenice, слц. zenica, м. *зеница*, схв. *зѣница*, слн. zenica, стсл. **зѣница**; — псл. zěnica; — очевидно, пов'язане з *zьjati (*zě-) «зяяти» (можливо, через проміжне значення «дивитися, роззявивши рота»; пор. р. [*зия́ть*] «дивитися», Даль I 706); виводиться також (Skok III 656) від псл. *zьrěnica як похідного від zьrěti «бачити» (пор. п. źrenica «зіниця»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 89; Фасмер II 94; Преобр. I 259; Горяев 119; Machek ESJČ 714; БЕР I 695; Mikl. EW 402. — Див. ще **зя́ти.**

зіно́вать (бот.) «рокитник, Cytisus L.; [дрік німецький, Genista germanica L. Mak]», [*зіньовать*] «рокитник» Mak, [*зановать, зеновка, зіновка, зіновник, зиновать, зиновник*] «тс.» Mak, [*зáновать*] (бот.) «лядвенець рогатий, Lotus corniculatus; рокитник ? Ж», [*зановец*] «дрік красильний, Genista tinctoria L.» Mak, [*зановит*] «тс.» Mak, [*зáновики*] «рослина, що дає жовте забарвлення» Ж, [*зановить*] «рокитник австрійський, Cytisus austriacus L.» Mak, [*зáновіть*] «рокитник ?» Ж; — бр. *зяно́вец*; — діалектний варіант запозичення з західнослов'янських мов (найімовірніше польської); п. zanowiec «рокитник; дрік», zinowka, janowiec, як і ч. janovec «дрік», слц. [zánovec, zanovič] «тс.», болг. [*зáновец*] «рослина, з якої роблять віники», схв. *зâновēт* «рокитник», вважаються народними видозмінами лат. genista «дрік»; пов'язується також (Варбот Этимология 1973, 32—33) з коренем nov-/nav- «заціпеніння, втома, смерть» з огляду на отруйність цих рослин; — пояснення словацької форми zanovič як «зілля, яке треба збирати за нового місяця», є народною етимологією. — Brückner 645; Machek ESJČ 216; Skok III 642; Matzenauer 374; Симоновић 159—160. — Пор. **зáновать.**

Зіно́вій, *Зино́вій*, [*Зінець*], *Зінько́*, [*Зьо́мка*], *Зіно́вія, Зінька*, [*Зіня, Зінь*], ст. *Зиновей* (1475—1480), *Зѣнко* (1458), *Зино́вій* «чистожитель» (1627); — р. болг. *Зино́вий, Зино́вия*, бр. *Зіно́вій, Зіно́вія*, п. Zenobiusz, Zenobia, ч. Zenobia, слц. Zenob, Zenóbia, стсл. **Зиновій**; — через старослов'янську мову запозичене з грецької; гр. Ζηνόβιος, Ζηνόβια утворено з компонентів Ζεύς (род. в. Ζηνός) «Зевс» і βίος «життя». — Сл. вл. імен 210; Беринда 207; Петровский 116; Суперанская 78, 87; Илчев 213. — Див. ще **Зінаї́да, біо́лог.**

[**зіно́вка**] (бот.) «материнка звичайна, Origanum vulgare L.»; — бр. [*зяноўка*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *зіно́вать*; мотивація зв'язку неясна. — Див. ще **зіно́вать.**

Зіно́н, *Зено́н, Зіне́ць*, ст. *Зи́нωнъ* (1627); — р. *Зено́н*, бр. *Зянóн*, п. слц. Zenon, стсл. **Зинонъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζήνων походить від Ζεύς (род. в. Ζηνός) «Зевс». — Сл. вл. імен 210; Петровский 115. — Див. ще **Зінаї́да.**

зінське *(щеня)* (зоол.) «сліпець, Spalax typhlus; [кріт]»; — пов'язане з *зіньки* «очі»; назва зумовлена народними уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. — Яворницький 298.

[**зінькі́вка**] «невелика кругла курильна трубка з короткою шийкою; гостроверха висока бараняча шапка»; — очевидно, пов'язане з назвою м. Зіньків на Полтавщині, де було поширене кустарне виробництво цих товарів.

зіпа́ти «кричати; позіхати, спускати дух Г; часто дихати, хапаючи повітря Па», [*зіпа*] «крикуха», *зіпа́ка*, [*зіпавий*] «гнівливий, сердитий» Ж, [*зіпува́тий*] «задишкуватий» Па; — р. [*зёпать*], п. zipać «ледве дихати», ч. zěpati «важко дихати», слц. ziapať «кричати на когось», болг. *зя́пам* «зівати, бути роззявою»; — псл. zěpati, пов'язане з *zьjati (zěvati) «зівати» з пізнішою інфільтрацією **п**; очевидно, споріднене з лит. žiõrpčioti «хапати повітря», žiõplinti «йти, роззявивши рота», žiopsóti «зівати, ловити гав», дісл. geipa «базікати», нвн. geiben «зівати», geifen, geipen «тс.». — Фасмер II 94—95; Machek ESJČ 711; Trautmann 368; Persson Beitr. II 835. — Пор. **зів.**

зіпа́чистий — див. **опа́к**[1].

зір, *зірка́тий*, *зірки́й* — див. **зрі́ти**[1].

зі́рка[1], *зірни́ця* — див. **зоря́.**

[**зі́рка**[2]] (бот.) «чорнобривці, Tagetes L.; ліхніс, татарське мило, Lychnis chalcedonica L. Mak», [*зірки*] (бот.) «ліхніс; вербена лікарська, Verbena officinalis L.; гвоздика, Dianthus caryophyllus L.; золототисячник зонтичний, Erythraea centaurium Pers.; любисток лікарський, Levisticum officinale L.; гвоздики, Tagetes erectus L.; мильнянка лікарська, Saponaria officinalis L.; вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Mak, [*зірочка*] «ліхніс» Mak, [*зірочки, зорки*] «тс.» Mak, *зірочник* (бот.) «зірочка, Stellaria L.», [*зірча́к*] «мальва рожева, слизняк, Malva alcea L.» Ж; — назви рослин пов'язані з *зі́рка* і зумовлені переважно формою вінчика або яскравим забарвленням і невеликими розмірами квітів. — Вісюліна — Клоков 154—155; Нейштадт 230—232, 243—244. — Див. ще **зоря́.**

[**зірка́ч**] «мак-самосійка, Papaver rhoeas L.», [*зірка́тий мак*, *здрікáн* Ж, *здрікýн* Ж, *здря́чий мак* Ж] «тс.»; — похідні утворення від *зірки́й*, *здрі́ти;* назви зумовлені наявністю у верхній частині коробочки невеликих отворів — «очей». — Див. ще **зрі́ти**[1]. — Пор. **видю́к, зікра́тий.**

зі́рки — див. **ора́ти.**

зі́рко, *зірни́ця* — див. **зе́рно.**

зірну́ти, *зорну́ти*, *зри́нути* — див. **ри́нути.**

зіспити — див. **спі́ти.**

зітільник — див. **зніт.**

зітха́ти, [*зідха́ти*, *зітха́ч*]; — власне українське утворення за аналогією до *зітхну́ти* замість успадкованого [*здиха́ти*] «зітхати» (пор. р. *вздыха́ть*, бр. *уздыха́ць*, др. *въздыхати*), відомого ще в цьому значенні в південно-західних говорах. — Див. ще **ди́хати, тхну́ти.**

[**зіха́ти**] «роззявляти рота, позіхати; спускати дух (про мерця)», *позіха́ти*, [*позяха́ти*] Пі, *по́зіх*, [*позіха́чка*] ЛЖит, *по́зіхи*, *позіхо́ти*, *роззіха́тися;* — р. [*зе́хать*] «дивитися», [*зеха́ть*] «кричати», [*зе́ха*] «роззява», бр. *зяха́ць* «хапати повітря», схв. *зијѐхати* «позіхати», слн. zéhati «тс.»; — очевидно, псл. *zěxati, пов'язане з zěvati, укр. *зівáти;* кореневе **х**, можливо, з'явилось під впливом vzdyxati, укр. *зітха́ти*, [*здиха́ти*]. — Skok III 655—656. — Див. ще **зів.**

зішéстя — див. **ішóв.**

зія́ти, *зіяння*, *зіяючий* — див. **зя́ти.**

з'їзд — див. **їздити.**

зйом, *зйо́мка*, *зйо́мник;* — запозичення з російської мови; р. *съём*, *съёмка* пов'язане із *снима́ть*, псл. sъnimati, похідним від imati (jęti), до якого зводиться й укр. *imáти* (див.).

злак; — р. бр. болг. *злак*, др. *злакъ;* — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **злакъ** утворилося від основи zol-, пов'язаної чергуванням голосних із zelo «трав'яниста рослина»; словотворчо близьким є р. [*зелóк*] «молода трава». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер — Трубачев II 99; Трубачев ЭИРЯ II 36—37; БЕР I 644; Младенов 192; Брандт РФВ 25, 220; Trautmann 365. — Див. ще **зе́ло́, зола́**[1].

[**злако́тниця**] «нижня лутка вікна» Я; — пов'язане з *лі́коть* (на Поліссі — *ло́коть);* мається на увазі можливість опертися на лутку ліктями (пор. р. *облокоти́ться*). — Див. ще **лі́коть.**

зла́то «золото», *зла́тка* (ент.) «Bupresti L.», [*злати́ти*] «золотити» Ж;— р. др. *зла́то;* — запозичення з церковнослов'янської мови; ц.-сл. **злато** відповідає укр. *золо́то* (див.).

зле «погано, недобре»;— др. *зълѣ, злѣ, зле* «тс.; злиденно», п. *źle*, ч. слц. zle, вл. złe, zlě, нл. zlě, болг. *зле*, стсл. **зълѣ**;— псл. *zъlě;— адвербіалізована форма місцевого в. одн. с. р. прикметника zъlъ «поганий, злий»; кінцеве *-е* в українській формі вторинне замість *-і* (<*-ě*).— Див. ще **зли́й.**

[**злебеда́ти**] «застати, застукати»;— неясне; можливо, пов'язане з [*злабу́дати*] «насилу щось довести до ладу».— Див. ще **лабу́дати.**

[**злебени́ти**] «узгодити; найняти; досягти, підступитися і т. ін. Ж; попасти, схопити Г»;— очевидно, пов'язане із [*злебеда́ти*] «застукати, схопити» (див.).

[**злегува́ти**] «полегшити, попустити» (про хворобу, роботу) Ж;— очевидно, пов'язане з *ле́гки́й;* словотворча модель і проривний **г** замість **г** не зовсім ясні.

[**зли́біда**] «бідність, злидні» Я;— бр. *злы́беда;* — складне слово, утворене з синонімічних компонентів *зли-* (очевидно, під впливом *зли́день*) і *біда́.*— Див. ще **біда́, зли́й.**

[**зли́га**] «фуфайка, бурнус, плащ, які рибалка одягає один поверх другого, коли йде дощ і холодно» Мо;— очевидно, пов'язане із *зли́гувати* «з'єднувати, застібати».— Див. ще **лига́ти**[1].

злига́ти, *злига́тися, зли́гуватися* — див. **лига́ти**[1].

зли́гнути, *зли́гти* — див. **відли́га.**

зли́го́дні;— похідне утворення від прикметника *злигóдній* «злиденний», що виник на базі словосполучення **зълы(и) годъ* «поганий час (рік)».— Див. ще **год, зли́й.**

злида́р «людина, яка живе в злиднях, нестатках; бідняк», *злида́рство, злидарюва́ти,* [*злида́рити*];— р. [*злыда́р*];— очевидно, результат видозміни деетимологізованого *зли́день*, у якому кінцеве *-ень*, помилково сприйняте як суфікс, було замінене суфіксом *-ар.*— Див. ще **зли́день.**

зли́день «бідняк», *злиде́нник, зли́дні* «бідність; біднота», [*злидно́та*] «біднота» Ме, *злидня́к, злиде́нний,* [*зли́дяний*], *злидня́цький,* [*зли́дніти*], *злиднюва́ти, озлиднíти,* [*роззли́дні*] «дуже нещасливі дні» Ж;— р. [*злы́день*], бр. *злы́дзень*, п. złydnia;— складне слово, утворене з прикметника *злий* та іменника *день;* форма однини виникла пізніше від множинної форми *зли́дні* (<*злиї́ дні*).— Шанский ЭСРЯ II 6, 98.— Див. ще **день, злий.**

злий, *зліслúвий, зліснúй,* [*злоби́вий*] Ж, *злобли́вий, зло́бний, злосли́вий, злости́вий, злю́чий, злю́щий, злість, зліснúця, зло, зло́ба, злоби́тель, злоби́тельство,* [*зло́бник*] Ж, [*зло́сник*], *злю́ка, зли́ти, зліти, злíшати,* [*злоби́тися*], *злобува́ти, зло́бствувати, злости́ти(ся),* [*злостува́ти*], *злува́ти, зо́зла,* [*зу́зло́ба*], *озло́блений, озлоби́ти, озло́блювати, озлобля́ти, розізли́тися, узли́тися;*— р. *злой, зол,* бр. *злы,* др. *зълыи,* п. вл. нл. zły, ч. слц. zlý, болг. *зъл,* м. *зол,* схв. *зӑо, зли̑,* слн. zȅl, стсл. **зълъ**;— псл. *zъlъ(jь) «недобрий, поганий»;— споріднене з лит. atžūlas, atžūlùs «черствий, грубий, нелюдяний», pažulnùs «похилий, косий», žūlelis «нахаба», а також з іншим ступенем чергування: žvalùs «бадьорий, жвавий», лтс. zveĩt «ударити, штовхнути», ос. zūl «кривий», перс. zūr «фальш, брехня», ав. zūraђ- «кривда, несправедливість», дінд. hvárate «відхиляється від прямого напрямку», hválati «блудить, вештається, падає»; Ільїнський (РФВ 61/2, 227) зв'язок з дінд. hvárate заперечує; ie. *ǧhuel- «кривий, похилий».— Шанский ЭСРЯ II 6, 95; Критенко Вступ 556; Фасмер II 99; Преобр. I 256; Brückner 655; Machek ESJČ 716; Holub — Kop. 437; БЕР I 663—666; Skok III 642—643; Fraenkel 23—24; Būga RR I 494; Trautmann 872; Persson Beitr. II 757; Абаев ИЭСОЯ I 210—211.

[**зли́нка**] (бот.) «злинка канадська, Erigeron canadensis L.», [*зли́нець*] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане із *зло, злий,* оскільки ця плодюча рослина дуже засмічує поля; пор. її назви: [*богатниця, гадяче зілля, загадка* та ін.].— Нейштадт 517—548.— Див. ще **злий.**

[**зли́чний**] «гарний» Пр. XI діал. н.;— діалектний варіант запозиченого

з польської мови прикметника śliczny, який разом з ч. sličný походить від псл. *sъ-lič-ьnъ «той, хто має гарне обличчя», утвореного, очевидно, з основ sъ- (<ie. *su-) «добрий» і lice «обличчя». — Brückner 531; Machek ESJČ 554. — Див. ще **здоро́вий**, **лице́**.

злі́нка — див. **линя́ти**.

зловті́ха, *зловті́шний*, *зловті́шáтися*; — очевидно, кальки р. *зорáдство*, *зорáдный*, *зорáдствовать*, які, в свою чергу, могли бути утворені за зразком гр. κακόχαρτος «зловтішний». — Див. ще **злий**, **ті́шити**. — Пор. **зорáдий**.

зло́дій[1] «крадій», *злодійчу́к*, [*злоді́нко*] «син злодія», [*злодійня́*] Ж, *злодійство*, *злодійщина*, *злодію́га*, *злодію́ка*, *злодія́ка*, *злодія́ння*, *злодю́га*, *злодійкувáтий*, [*злодія́чий*] «бандитський» Я, [*злодійкувати*], [*зло́дійствувати*], *злодіювáти*, *злодія́ти*, *злодія́чити*, ст. *злодѣи* «злочинець»; — р. болг. *злоде́й* «лиходій», бр. *зло́дзей* «крадій», др. *зълодѣи* «злочинець, лиходій, крадій», п. złodziej «крадій», ч. zloděj, слц. zlodej, вл. złodźij, нл. złoźej «тс.», м. *злодеец* «злочинець», слн. zlȏdej «чорт», стсл. **зълодѣи** «злочинець»; — псл. *zъlodějь; — складне слово, утворене з основ іменника zъlo і дієслова dě(ja)ti; спочатку означало «людина, яка чинить будь-яке зло», а потім у частині слов'янських мов закріпилося тільки за крадіями. — Шанский ЭСРЯ II 6, 94; Фасмер II 99. — Див. ще **дія́ти**, **злий**.

[**злодій**[2]] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa pastoris (L.) Mönch.» Mak; — запозичення з чеської мови; ч. lopatkový zloděj «тс.» є калькою нім. Löffeli-Schelm, Kochlöffeldieb «тс.» (букв. «ополовниковий злодій»); назва пов'язана з якоюсь дитячою грою з цією рослиною. — Machek Jm. rostl. 63—64.

злок — див. **ли́кати**.

[**зломчá**] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus L.»; — неясне.

зорáдий, *зорáдісний*, *зорáдний*, *зорáдість*, [*зорáдісник*], *зорáдство*, *зорáдно*, *зорáдо*, *зорадíти*, *зорáдствувати*; — р. *зорáдный*, бр. *зарáдны*, др. *зълурадыи*, болг. *зорáден*, м. *зорад*, схв. *злдрад*, стсл. **зълорадостьнъ**; — складне слово, утворене з двох самостійних слів: *зло* і *рáдий*; у сучасній українській мові могло з'явитись під впливом російської. — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий**, **рáдий**. — Пор. **зловті́ха**.

зорі́ка (заст.), [*зорі́кий* Ж, *зорі́чавий* Я], *зорі́чити*, ст. *зорѣчїе*; — р. болг. *зоре́чие*, др. *зълорѣчити*, ч. zlořečiti; — складні слова, утворені, очевидно, під впливом стсл. **зълословити**, **зълословикѣ** з основ іменників *зло* та *рі́ч* «мова» (див.).

злосло́вити, *злосло́в'я*, [*злосло́вний*] Ж; — р. *злосло́вить*, бр. *зласло́ўе*, др. *зълѣсловити*, *зълословити*, болг. *злосло́вие*; — очевидно, запозичення з старослов'янської мови; стсл. **зълословити** утворено з основ іменників **зъло** і **слово** як калька гр. κακολογεῖν «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 6, 97. — Див. ще **злий**, **сло́во**. — Пор. **зорі́ка**.

зло́то, [*зліт|це*], *зло́тни́к* «золотар; [світлячок; вид жіночої прикраси Ж]», [*злотáрник*, *злотáрчик* Ж], *зло́тий* (грошова одиниця Польщі), *злот* «монета в 15 коп.», [*злоткі́вець*, *злотко́вець* Ж] «тс.», *злотáвий*, *злоти́стий*, [*злоти́ти*, *позлі́тка*, *позло́та*, *позло́тець*, *позло́тка*, *позлоти́стий*, *позлочи́стий* Ж]; — бр. [*зло́та*], др. *зло́то*; — запозичення з польської мови; п. złoto, як і вл. нл. złoto, відповідає укр. *зо́лото* (див.).

злото́чити — див. **лото́чити**.

зло́чин, *злочи́нець*, [*злочи́нок*] Ж, *злочи́нство*, *злочи́нний*, *злочи́нницький*, ст. *злочинца*; — бр. *злачы́нства*, п. złoczyństwo, ч. слц. zločin, вл. złočiń, м. *злочин*, слн. zločìn; — складне слово, утворене з основ іменника *зло* і дієслова *чини́ти*; спочатку, очевидно, означало «той, хто чинить зло» (як *зло́дій*); значення вчиненого зла, мабуть, пізніше. — Див. ще **злий**, **чини́ти**.

злу́да, *злудáння*, *злудли́вий*, *злу́дний* — див. **луди́ти**[2].

злу́кто — див. **жлу́кто**.

[**злю́лятися**] «упитися»; — очевидно, пов'язане з *лю́ляти* «спати» (з дитячої

мови) і первісно означало «звалитися сонним». — Див. ще **лю́ля.**

[**злю́патися**] «розлютуватися»; — неясне.

змага́ти «брати гору, перемагати; [спрямовувати, спонукати МСБГ]», *змага́тися* «боротися; [прагнути]», [*збага́тися*] Ж, [*змаг*], *змага́ння*», *змага́льник* «суперник, борець», *змага́ння*, [*змага́ч, змагу́н*], [*зма́жка*] «суперечка, сварка», *змага́льний*, [*змагли́вий*] Ж, [*змагови́й*]; — бр. *змага́ць* «перемагати», п. zmagać, ч. zmáhati «переборювати, осилювати, справлятися з чимось», слц. zmáhať sa «розростатися, міцніти», слн. zmágati «перемагати», стсл. **възмогати** «тс.»; — пол. sъmagati «долати», vъzmagati; — пов'язане з * mogti в його первісному значенні «діяти силою, тягти». — Мельничук Мовозн. 1980/6,47. — Див. ще **могти́.** — Пор. **вимага́ти.**

[**змагу́лити**] «обдурити» Ж; — запозичення з румунської мови; рум. măgulí «лестити» виводиться від схв. maguliti «затуманювати», *мàглити* «тс.», похідного від *мàгла* «туман, імла», спорідненого з укр. *мла.* — Scheludko 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 484. — Див. ще **мла.**

[**зма́йки**] (у виразах *з. кого взяти, зайти* «до когось підступно підкрастися, хитро випитати») Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *ма́йка* «шпанський жук» з огляду на його здатність викликати збудження. — Пор. **змайо́вити.**

[**змайо́вити**] «одуріти, очманіти» Я; — пов'язане з *ма́йка* (ент.) «жук, Lytta vesicatoria»; раніше ці жуки використовувалися у медицині (й особливо широко в знахарстві) як збуджувальний або як зовнішній подразнювальний і відволікальний засіб при невралгіях; поширений у народі вислів «наїстися майок» відбиває збуджену, бурхливу поведінку людини, схожу на стан божевілля. — УРЕ 8, 393. — Див. ще **ма́йка**[2]. — Пор. **зма́йки.**

[**зма́ндати**] «скласти, підтасувати» Я; — очевидно, афективне утворення.

[**зма́ргатися**] «виснажитися через бідування, труднощі» Ж, [*зма́рґа*] «труд, тягар, злидні, біда, лихо»; — очевидно, пов'язане з *ма́рга* «худоба» (див.).

[**зматлашити**] «збити докупи, з'єднати» ВеЛ; — афективне утворення.

[**змеге́лити**] «жадібно з'їсти» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. mehle «м'ясо для котлет; бараняча лопатка (смажена на вертелі)».

[**змедзиґува́ти**] «зміркувати, втямити» Я; — результат афективної видозміни дієслова *зметикува́ти* «додуматися, здогадатися». — Див. ще **метикува́ти.**

змеженіти — див. **ме́жень.**

[**змельну́ти**] «змигнути, зморгнути»; — очевидно, префіксальне утворення від *мелькну́ти* із спрощенням кореневої групи приголосних. — Пор. **мелька́ти.**

[**змендика́ти**] «зім'яти, зібгати, зжужмити» Ж; — можливо, пов'язане з лат. manducare «жувати, їсти»; могло бути утворене в середовищі бурсаків чи семінаристів.

[**змендрі́ти**] «зми́ршавіти, схуднути, споганіти» Ж; — очевидно, афективне утворення.

[**зме́нтати**] «вирвати, здобути, дістати, знайти» Я; — очевидно, афективне утворення, близьке до [*ви́мантити*] «видурити». — Пор. **манти́ти.**

[**зметю́хкати**] «зім'яти, зжужмити, безладно накидати»; — не зовсім ясне; очевидно, афективне утворення, пов'язане з *мета́ти* «кидати» (див.).

[**змиївóнна**] (бот.) «вид рослини; буряковий лист» Ж; — очевидно, варіант слова [*змийóвина*], що виник внаслідок метатези; зв'язок із *змія* неясний. — Пор. **змія́чка.**

змика́ти[1], *змик* — див. **замика́ти.**

змика́ти[2] — див. **ми́катися.**

змикну́ти — див. **ми́кати.**

[**змитря́жити**] «змарнувати, згаяти» (день) ВеЗа, [*перемитро́жити*] «перепсувати, перемарнувати» (Ме); — запозичення з польської мови; п. mitrężyć «тс.» утворене від кореня mitr-, пов'язаного з mitus «навхрест», спорідненим з укр. [*ми́тусь, митусе́м*] «(лежати) в різні боки головами», *метуши́тися.* — Brückner 338—339. — Див. ще **ми́тусь.** — Пор. **метуши́тися.**

[**змієве́ць**] (бот.) «очеретяна пальма, Calamus draco Willd.» Ж, Mak; — схв. *змајева палма, змајево дрво;* — пов'я-

зане із *змія́;* назва зумовлена, мабуть, довгою і виткою формою стебла рослини. — Симоновић 88. — Див. ще **змій.**

[змієви́к] (бот.) «сухоцвіт, Gnaphalium arvense L.» Я; — пов'язане із *змія́;* мотивація назви неясна. — Див. ще **змій.**

[змі́євка] (бот.) «гіркуша нечуйвітрова, Picris hieracioides L.» Я; — пов'язане із *змія́;* мотивація назви неясна. — Див. ще **змій.**

змієголо́вник (бот.) «Dracocephalum L.»; — р. *змееголо́вник*, бр. *змеегало́ўнік*, слн. [zmajeglavka] «тс.»; — калька латинської наукової назви; лат. dracocephalum утворене з основ грецьких слів δράκων «дракон» і κεφαλή «голова»; назва дана за формою зіву віночка, яка нагадує зміїну голову. — Нейштадт 467; Симоновић 174. — Див. ще **голова́, змій.**

змій, *змія́*, [*змий*] Ж, [*дзмій, дзмі́їха*] Ж, [*змі́йки*] «вид узору на писанці» Я, [*змієве́ць*] (мін.) «серпентин» Ж, [*змійови́к*] (тех. і бот.) «жабник польовий, Filago arvensis L.», [*змійовина́*] «дорога між полями» Мо, [*змію́к*] «змій-самець», [*змійча́*] Ж, [*змія́ра*] «великий змій» Я, *змі́йний, змі́їстий, змія́стий*, [*змія́чий*], *змі́їтися* «звиватися»; — р. *змей, змий*, бр. *змей, змяя́*, др. *змии*, п. żmija, ч. zmije, слц. нл. zmija, вл. zmij, zmija, полаб. zmėjăk, болг. *змей, змия́*, м. *змеј, змија*, схв. *зме̏ј, змија̀*, слн. zmáj, zmíja, стсл. **змиꙗ**; — псл. *zъmьjь, *zъmьja, пов'язане з zemja «земля»; за походженням є табуїстичною назвою плазунів «земна істота; те, що повзає по землі», яка вживалася для відвернення зустрічей з небезпечними для життя отруйними зміями (пор. у зв'язку з цим *ведмідь*, р. *медве́дь*). — Критенко Вступ 528, 546; Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Преобр. I 253; Brückner 665; Machek ESJČ 717; Holub — Kop. 437; Holub — Lyer 519; БЕР I 647, 667; Skok III 657—658; Fraenkel LP 7, 4—5. — Див. ще **земля́.**

зміна, *зміни́во, змінли́вий, змінний, змінник, змінницький, змінчик, змінь* — див. **міня́ти.**

зміст, *змісто́вний* — див. **місто.**

зміячка (бот.) «батіг рожевий, Scorzonera rosea W. K.», [*змийо́вина*] «тс.»; — схв. *змијак, змијачак;* — похідні утворення від *змія́;* назва мотивується двояко: тим, що цю рослину застосовують від укусів змій, або, за іншою версією, тим, що чорний корінь рослини нагадує тіло змії. — Нейштадт 584; Анненков 321; Machek Jm. rostl. 236; Симоновић 427. — Див. ще **змій.** — Пор. **змиїво́нна.**

[змло́цок] «молотник» Ж, [*змоло́цок*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. młócek «молотник» пов'язане з młócić «молотити». — Richhardt 114. — Див. ще **молоти́ти.**

[змо́нити] «померкнути»; — неясне; можливо, пов'язане з *мутни́й, мутні́ти.*

[змущу́ритися] «зіщулитися, зменшитися» Я; — очевидно, результат контамінації слів *змо́рщитися* і *щу́ритися, щу́литися;* в такому разі первісною була форма **змощуритися*, видозмінена внаслідок укання. — Див. ще **мо́рщити, щу́рити.**

з-над; — бр. *з-над*, п. znad, слц. znad, схв. *ȉзнад*, слн. íznad; — складений прийменник, утворений з двох простих: *з* із значенням руху зсередини і *над*, що вказує на розташування одного предмета вище від іншого. — Мельничук Вступ 490—491; ESSJ Sl. gr. I 83. — Див. ще **з²**, **над.**

зна́діб, *знадібний, зна́дібок, знадіб'я, зна́доб, зна́доба, знадоби́ти(ся), знадо́бок, знадо́б'я* — див. **на́дібок.**

[знаймува́ти] «свідчити, констатувати» Я; — запозичення з польської мови; п. znajmować «сповіщати, повідомляти» пов'язане із znać, що відповідає укр. *зна́ти* (див.).

знайти́, *зна́йда, знайде́й, знайденя́, знайду́х* — див. **найти́.**

знак, [*знакі́мець*] «знайомий», [*знакі́мля*] «знайомство», [*знакі́м'я*] «тс.», [*знакоми́тель*] «знайомий», *знако́мство, зна́чення, значи́льник*, [*значі́ння*], [*зна́чка*] «мітка», *значкі́вець, значкі́ст, значкови́й* «той, хто несе який-небудь церковний знак», *значо́к, знако́мий*, [*зна́чкий*] «позначений», *значли́вий, значни́й, значу́щий, знако́мити, значи́ти, зна́чити*, [*взнак*] Ж, *взнаки́*, [*ви́знак*] «покажчик»

Ж, [*визна́ка*] «відзнака» Ж, *ви́значення, визначни́й, ви́значити, відзна́ка, відзна́чити,* [*завзнаки́*] «на згадку» Ж, [*зазнаки́*] «свідомо», *за́значка,* [*навизна́чний*] «визначний» Ж, [*назна́ка*] «інструкція, вказівка; чек, ордер» Ж, *назначи́ти,* [*непризна́чний*], *о́знак, озна́ка, означа́ти, озна́чувати,* [*обозна́к*] «позначка» Ж, [*пізна́ка* Ж, *пізнако́мість* Ж, *пізначни́й* Ж], *позна́ка,* [*по-знаку́*] Ж, *по́значка, позначи́тися,* [*позна́чче*] «слід, знак» ЛексПол, [*при́знак*] Ж, *призна́ка, призначе́нець, призна́чення, призначе́нство,* [*при́значка*] «приміта», *призна́чи́ти,* [*ро́ззнак*] «знаюча людина», [*роззнака*] «тс.», *узнаки́;* — р. бр. болг. м. *знак,* др. *знакъ,* п. ч. слц. вл. нл. znak, схв. *зна̑к,* слн. znák, стсл. **знакъ;** — псл. znakъ, пов'язане із znati, як bьrakъ «шлюб» (р. *брак*) з bьrati «брати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 99; Фасмер II 100; Brückner 655; Holub — Kop. 437; Holub — Lyer 520; БЕР I 648—649. — Див. ще **зна́ти.** — Пор. **знакоми́тий.**

[**знакоми́тий**] «помітний, відомий»; — р. [*знакоми́тый*] «привітний, ласкавий», бр. [*знакамі́ты*] «знаменитий»; — запозичення з польської мови; п. znakomity, як і др. *знакомитыи* «близький», утворене від znakomy (др. *знакомъ*), тобто «відмічений певним знаком, виділений серед інших». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 655. — Див. ще **знак, зна́ти.**

знаме́но, [*знаме́н*] «знамено» Я, *знаме́нник, знаме́нність, знаме́ння,* [*знаменя́та*] «значки або тавра на рогатій худобі в гуцулів», [*зна́мка*] «прикмета» Ж, [*зна́м'я*] «знамено; ознака, знак» Ж, *знамени́тий, знаме́нний, знаменува́ти,* [*зна́менуватися*] «цілувати хрест», [*знамува́тися*] «тс.» Я, [*ви́знамок*] «відбиток» Ж, *ознаменува́тися;* — р. *зна́мя,* др. *знамя,* п. znamię «ознака», ч. znamení «знак, мітка», слц. znamienko, вл. znamjo, нл. znamje «тс.», болг. м. *зна́ме,* схв. *зна̏мен* «символ, знак», слн. známenje «ознака», стсл. **знамѧ**; — псл. znamę, пов'язане з znamъ «знаний, відомий», znati «знати»; половина українських форм є новими кальками відповідних слів російської мови. — Шанский ЭСРЯ II 6, 100; Фасмер II 100; Machek ESJČ 717; БЕР I 649; Бернштейн Очерк 1974, 186—187. — Див. ще **зна́ти.**

знаро́к — див. **наро́к.**

знаряди́ти, *зна́ря́д, знаря́ддя* — див. **ряди́ти.**

зна́ти, *знава́ти, знайо́мити, зна́тися, знай, знаве́ць, знаве́цтво,* [*зна́йко*], *знайо́мець, знайо́мство,* [*зна́ник*] «знахар», *знання́,* [*зна́тель*] Ж, *зна́тник, зна́тниця, зна́тність, знаття́, знать,* [*зна́ха*], [*знаю́ка*] «знавець», *знайо́мий, зна́ний,* [*знато́чний*] «значний, знаменитий» Ж, *визнава́ти,* [*ви́знати*] «второпати, зрозуміти», [*визна́вець*] Ж, *визна́ння, дізна́ти, дізна́тися,* [*дозна́ти, дозна́тися, дознáвця, дозна́лість* Ж, *дозна́нє* Ж, *дознатѐ* Ж], *зазна́ти,* [*запізна́ти, зне́знавки*], *зізна́тися, зізна́ння, назна́ти,* [*незна́в*] «невідомо» Ж, [*незнаємець*] Ж, Пі, [*незна́й*] «незнання», *незна́йко, незнайо́мець, незнайо́мство,* [*незна́мий*] «незнайомий, невідомий» Ж, Пі, [*незна́ть*] «невідомо» Ж, *невпізна́нний,* [*недозна́лість* Ж, *недозна́мий* Ж], *незна́нець, непізна́нний,* [*нерóззнака*] «незнайко», [*передзна́ття*], *пізна́ти, пізнава́льний, пізна́ваний, пізнава́нний, пізна́ння,* [*познаємник*] ВеУг, *призна́тися,* [*призна́тний*] «видатний», *розпізна́ти, розпізнава́льний, упізна́ти;* — р. *знать,* бр. *знаць,* др. *знати,* п. znać, ч. znáti, слц. znať, вл. znać, нл. znaś, полаб. znot, болг. *знам, зна́я,* м. *знае,* схв. *зна̏ти,* слн. znáti, стсл. **знати;** — псл. znati; — споріднене з лит. žinóti «знати», лтс. zinât «тс.», прус. ersinnat «узнати», двн. irknâan (<*knējan) «узнавати», kannan «знати», нвн. kennen «знати», können «зуміти, могти», гот. kunnan «знати», лат. nōscō «знайомлюся, довідуюся», гр. γνωτός «пізнаний», γι-γνώσκω «дізнаюся», алб. njoh «знаю, узнаю», ірл. gnath «відомий», тох. knān «знати», дінд. jānáti «знає», jñātáḥ «відомий, пізнаний»; ie. *g'en- «знати», очевидно, пов'язане з *g'en- «народжувати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 101; Трубачев Терм. родства 148; ВЯ 1957/2, 90; Фасмер — Трубачев II 100—101; Преобр. I 253—254; Brückner 655; Machek ESJČ 717; Holub — Kop. 437; Holub — Lyer 520; Стоянов 51; БЕР I 649—650; Skok III 658—659;

Trautmann 371; Walde — Hofm. II 176—177; Pokorny 376—378. — Пор. **ген**[1], **жона́, зять.**

зна́хáр СУМ, Ж, *зна́харка*, [*зна́хор, зна́хорка, зна́хур, зна́хурка*], [*знахорови́тий, знахурови́тий*], *знахарюва́ти*, [*знахорюва́ти*] Ж, [*роззна́хур*] «знахар» Ж; — р. *зна́харь*, бр. болг. діал. *знахáр*, др. *знахарь, знахорь*, п. znachor, слц. znachar; — псл. [znaxarъ, znaxorъ], похідне від znati «знати»; виникло, очевидно, як табуїстична назва чаклунів; припускалась (Machek ESJČS 586) проміжна дієслівна форма znacha-ti. — Шанский ЭСРЯ II 6, 101—102; Фасмер II 101; БЕР I 649. — Див. ще **зна́ти.** — Пор. **да́ха.**

зна́хід, *зна́хідка*, *знахі́дливий*, *знахо́ди́ти*, *знахо́дитися*, *знахожáти* — див. **нахо́дити.**

знахі́дний *(відмінок);* — власне українське утворення, умовно пов'язане з дієсловом *знахо́дити*, яке керує прямим додатком, що відповідає на питання *кого? що?;* вперше цей відмінок було названо *знахі́дним* у граматиках української мови А. Кримського та Г. Шерстюк 1907 р. — Москаленко Грам. терм. 107. — Див. ще **нахо́дити.**

зне́бачки, [*зне́башки*], *зне́бачка* — див. **ба́чити.**

[**знебели́**] «випадково, ненароком» Ж; — очевидно, первісне **знебили*, пов'язане з *небили́ця*, др. *быти*. — Див. ще **били́ця, би́ти**[2].

зневá́га, *зневажáти*, *зневáжник*, *зневáжливий*, *зневáжний* — див. **вага́.**

[**зневи́сний**] «окаянний» Ж; — очевидно, пов'язане з *нена́висний*. — Див. ще **нена́видіти.**

зневі́жити — див. **ві́дати.**

[**зне́вісти**] «непередбачено, несподівано» Ж; — результат злиття прийменника *з* на позначення походження та іменника **невість* «незнання», що виник, очевидно, на базі виразу *не вість* «не знає». — Див. ще **ві́дати, з**[2], **не.**

знегóда, *знегі́ддя* — див. **год.**

знежи́тися — див. **жи́ти.**

[**зне́знімка**] «зненацька, несподівано», [*зне́знімки, зненáзнімка, зне́нямки* Я] «тс.»; — не зовсім ясне; очевидно, результат видозміни незафіксованого **знезнамки*, пов'язаного із *зна́мий, зна́ти* і паралельних [*зне́вісти*], *знестя́мки, зненáцька.*

[**знемкува́тися**] «впасти у відчай, дуже зажуритися» Ж; — неясне.

[**зненá́па**] «зненацька»; — очевидно, результат контамінації форм *зненáцька* і **знезапа*, др. *изнезапа* «тс.». — Див. ще **ду́фáти, за́пко, зненáцька.**

зненáцька, [*ненáцек* Бі, *ненацька* Пі, *нанáцько* Ж] «тс.»; — бр. *зняна́цку;* — запозичення з польської мови; п. zniena*cka*, як і болг. *изненадéйно*, м. *изненади*, схв. *ȉзненáда* «тс.», пов'язується з nadzieja (<псл. naděja) «надія»; первісно означало «з несподіваного; з такого, що не очікувалось». — Witkowski SOr 19/2, 210; Brückner 655. — Див. ще **з**[2], **надія, не.**

знеосі́бка; — калька р. *обезли́чка*. — Див. ще **з**[2], **не, осо́ба.**

[**зне́тельки**] «зненацька» Г, Ж; — неясне.

[**зне́тушити**] «зіпсувати»; — неясне.

зне́чая — див. **ча́яти.**

[**зни́гарик**] (орн.) «зяблик, Fringilla coelebs L.» Я; — очевидно, фонетичний варіант слова [*снігáрик*] «тс.», похідного від *сніг* (див.).

зник, *зникáвий*, *зникáти*, *зни́кнути*, *зни́кти* — див. **ни́кнути.**

зни́мець, *зни́мка*, *зни́м'я* — див. **узну́ти.**

[**знимі́діти**] «зникнути» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів *зни́кнути* і *зни́діти.*

зніверту́ва́ти — див. **ні́ворот.**

[**зній**] «робота в поті чола» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. znój «спека; важка праця», як і р. *зной* «спека», др. *знои* «тс.», ч. znoj «тс.; піт», слц. znoj «піт», болг. *зной* «спека; піт», м. *зној* «піт», схв. *зно̀ј*, слн. znòj «тс.», стсл. **знои** «спека», походить від псл. *znojь, яке пов'язується з р. *знеть* «тліти, розпікатись», ч. [znět'] «пекти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 101; Преобр. I 254; Brückner 655; Holub — Kop. 438; Machek ESJČ 717; БЕР I 650; Skok III 659.

[**знімки́**] «молочарня, молочний склеп» Ж; — очевидно, пов'язане із *зні-*

ма́ти (вершки з молока), оскільки йдеться про приміщення, де відбувається відокремлення вершків від молока. — Див. ще **іма́ти.**

зніт (бот.) «Epilobium L.», [*зні́тийник*] «Epilobium angustifolium L.», [*зі́тільник*] «тс.» Mak, [*зні́тильник*] «Epilobium palustre L.» ВеНЗн, Mak, [*зні́тільник* Mak, *зні́тийник* Mak, *зни́тенник* Mak] «тс.», [*зні́тенник*] «осот городній, Sonchus oleraceus L.» Mak; — похідне від *зні́титися* «зігнувшись зіщулитися»; назва зумовлена тим, що квітки зніту схиляються на ніч до землі, щоб зберегти пилок від роси; квітки осоту закривають кошики опівдні. — Нейштадт 379, 587—588. — Див. ще **ні́титися.**

зні́титися — див. **ні́титися.**

зніче́в'я, *знече́вля* — див. **ніче́в'я.**

зніячи́ти — див. **яки́й.**

знобі́ти «лихоманити, морозити», [*знобі́тися*] «простуджуватися» Ж, [*возноби́ти*] «простудитися» Ж; — р. *зноби́ть*, ч. znobiti, болг. [*зноба*] (якась хвороба); — псл. znobiti; — очевидно, пов'язане з *zębnǫti «мерзнути»; виводилось також (Трубачев ВЯ 1957/2, 89) як табуїстична назва пропасниці від ie. *g'(e)nōbh- «рідний, споріднений», похідного від ie. *g'en- «народжувати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 102—103; Фасмер — Трубачев II 101; Преобр. I 254; Brückner 653; Machek ESJČ 718; БЕР I 650; Skok III 659. — Див. ще **зя́бнути.**

знов, *зно́ву* — див. **нови́й.**

[**знори́ти**] «робити хворобливим, виснажувати, смертельно втомлювати» Ж, [*знуря́ти, ізнури́ти*] «тс.» Ж; — р. *изнуря́ть;* — пов'язується з *ну́рити* «опускатися», *зану́рювати* тощо. — Фасмер II 123, III 90. — Див. ще **ну́рити.**

знуща́тися, *згнуща́тися*, [*знуща́тель*] Ж; — очевидно, пов'язане з псл. gnusъ, gnǫsъ, збереженим у р. *гнус* «мошкара; нечисть», бр. *гнюс* «скупий; негідник», др. *гнусъ* «бруд; відраза», *гнусьныи, гнушатися* «відчувати відразу», п. gnus «ледар», ч. hnus «відраза», болг. *гнус* «тс.», схв. *гну́шати се*, слн. gnús «відраза», стсл. **гноусьнъ, гноушатисѧ, гнѫшатисѧ** і спорідненим з лит. gniūsai «паразити», діісл. gnūa «терти», gnýja «бушувати», герм. *gnu «скребти, терти», гр. χναύω «скребу, дряпаю», χνόος, χνοῦς «те, що може бути здряпнуте; осад, піна, бруд»; ie. *ghneus- <*ghen- «перегризати, розтирати, скребти», до якого зводиться й псл. gniti, укр. *гни́ти;* зіставлення з лат. nausea «морська хвороба, блювота», гр. ναυσία «тс.» (Machek ESJČ 172—173) непереконливе. — Фасмер I 422; Преобр. I 132; Sławski I 305—306; БЕР I 257; Skok I 579—580; Bezlaj ESSJ I 154; Bern. I 314. — Пор. **гни́ти.**

зо — див. **з**[3], **з**[4].

[**зоб**] «воло» Ж; — р. *зоб*, др. *зобь* «корм», п. zób «зерновий корм для птиці», ч. zob «корм», нл. zob «клюв», болг. м. *зоб* «овес, фураж», схв. *зо́б* «овес», слн. zób «зерновий корм»; — псл. zobъ, zobь похідне від zobati «дзьобати; поїдати». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; БЕР I 650—651; Skok III 659—660. — Див. ще **зоба́ти.**

[**зоба́ти**] «дзьобати»; — р. [*зоба́ть*] «жадібно й швидко їсти великими шматками», др. *зобати*, п. zobać «клювати», ч. zobati, слц. zobať, болг. *зо́бам*, м. *зоба*, схв. *зо̀бати*, слн. zóbati, стсл. **зобати** «їсти»; — псл. *zobati «довбати; клювати»; — споріднене з лит. žẽbti «неохоче їсти», žẽbėti «їсти, клювати», žibìkas «мішечок», лтс. zebenieks «мішечок з вівсом для коня», дангл. cēafl «щока, щелепа», ірл. gop «рот; дзьоб», ав. zafar- (zafan-) «рот, паща»; ie. *g'ebh-, *g'ep(h)- «рот, щелепа; їсти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 103; Фасмер II 102; Преобр. I 254; Sławski JP 36/4, 278; Brückner 655; Holub — Kop. 438; Machek ESJČ 718; Skok III 659—660; Trautmann 364; Fraenkel 1294—1295; Pokorny 382. — Пор. **дзюба́ти, дзьоб.**

[**зобник**] (бот.) «нетреба звичайна, Xanthium strumarium L.» Пі; — пов'язане з *зоб* (хвороба); назва зумовлена тим, що свіжий сік рослини використовували для лікування зоба. — Анненков 384. — Див. ще **зоб.**

[**зобоятні́лість**] «байдужість» Ж; — запозичення з польської мови; п. zobo-

jętnienie «збайдужіння» пов'язане з obojętny «байдужий», утвореним з основ числівника oba «обидва» і дієслова jęć «брати»; раніше означало «двозначний, двосічний (про меч)», букв. «такий, що дозволяє взятися за себе з обох боків». — Brückner 369. — Див. ще **обá, я́ти.**

зовúця «чоловікова сестра», [*зоввиця* Бі, *зовúця* Ж, *золóвка* Ж] «тс.»; — р. *золóвка*, [*зóлва, зóлвица*], бр. *залві́ца*, п. zełwa, żełwa, żełwica, zołwa, żołwica, ч. zolva, слц. zolvica, болг. *зъ́лва*, м. *золва*, схв. *зȁова*, слн. zólva, стсл. **злъва, зълъва**; — псл. *zъly, род. в. *zъlъve; — споріднене з лат. glōs «зовиця», гр. γάλως «тс.»; ie. *g'(e)lōu̯-s «чоловікова сестра, зовиця». — Шанский ЭСРЯ II 6, 105; Трубачев Терм. родства 136—137; Фасмер II 103; Преобр. I 255; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Machek ESJČ 714; БЕР I 666; Skok III 643; Trautmann 373; Walde — Hofm. I 610; Frisk I 287; Pokorny 367—368.

зóвні, *зóвнішній, зóвнішність;* — р. *извнé*, бр. *звóнку;* — утворене з прийменника *з(о)* (<*изъ*) та прислівника др. *вънѣ* «зовні», що являє собою форму місц. в. від *вънъ* «назовні». — Шанский ЭСРЯ I 3, 158; Фасмер I 348. — Див. ще **вон, з**[2].

зóвсім, *зóвсі* — див. **весь**[1].

[**зóгбанка**] «чепець» Пр. IX діал. н.; — очевидно, результат видозміни давнішого **зóбганка*, похідного від [*зобгáти*], *зібгáти*, оскільки йдеться про зібгану для чіпця тканину. — Див. ще **бгáти.**

зодіáк, *зодіакáльний;* — р. *зодиáк*, бр. *задыя́к*, др. *зодии*, п. ч. слц. zodiak, болг. *зодиáк*, *зóдия*, м. *зодијак*, схв. *Зòдијак;* — запозичення з латинської мови; лат. zōdiacus походить від гр. ζωδιακός «тваринний, зодіакальний», пов'язаного з ζῴδιον «фігурка, зображення тварини; знак зодіака», похідним від ζώω «живу», яке зводиться до того самого ie. *g$^{\text{u̯}}$i̯ō-, що й βίος (* <g$^{\text{u̯}}$iu̯-) «живий», споріднене з лат. vīvus «тс.», псл. žiti, укр. *жи́ти;* др. *зодии* і болг. *зóдия* походять безпосередньо з грецької мови. — CIC 266; Шанский ЭСРЯ II 6, 103—104; Фасмер II 102; БЕР I 652; Frisk I 618; Chantraine 176—177, 403. — Див. ще **жи́ти.**

[**зóдія**] «книга для ворожіння» Мо, [*зóрдія*] «тс.» (Ме); — пов'язане з болг. *зóдия* «зодіак» або з лат. exordium «твір, трактат».

зóдчий, ст. *зодчий* «тесля» (XVII ст.); — р. *зóдчий*, бр. *зóдчы*, др. *зьдъчии (зъдчии)* «будівник, муляр; гончар»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **зьдъчии** утворене від **зьдъ** «оброблена глина, глиняна стіна», **зьдати, зъдати** «створювати, будувати», яким відповідають ч. zeď «стіна», болг. *зид* «мур», *зи́дам* «будую», м. *сид* «мур», *сида* «будує», схв. *зȉд* «мур», *зи́дати* «мурувати», слн. zíd «мур», zídati «мурувати»; споріднене з лит. žiẽsti «ліпити, формувати», žaĩdas «піч», лтс. ziest «обмазувати глиною», прус. seydis «стіна»; балтосл. *g'heid- є, очевидно, результатом метатези ie. *dheig'h-: гот. deigan «місити, м'яти», дінд. déhmi «обмазую», dēhí «вал, дамба, насип». — Шанский ЭСРЯ II 6, 104; Преобр. I 247; Виноградов Этимология 1968, 157—160; Фасмер II 89, 102—103; Machek ESJČ 714; БЕР I 639, 662; Skok III 653—654; Трубачев Рем. терминол. 209; Мартынов Язык 88—89; Būga RR II 208—209; Trautmann 367; Pokorny 244—245.

[**зоз**] (з орудн. в.) «з, із» Ж, [*зос*] «тс.» Ж; — редуплікований варіант прийменника *з*, вживаний найчастіше в позиції перед наступним приголосним: *юшка зоз рибою, борщ зос сметаною.* — Див. ще **з**[3].

зозýлинець (бот.) «орхідея, Orchis L.», [*зазули́нець* Ж, *зузулинец* Mak] «тс.», [*зозýлька*] (бот.) «братки, фіалка трикольорова, Viola tricolor L.; фіалка шершава, Viola hirta L.; зозулинець шоломоносний, Orchis militaris L.», [*зезю́льки*] (бот.) «зозулинець салеповий, Orchis morio L.», [*зезюльки жовті*] (бот.) «зозулині черевички, Cypripedium calceolus L.» Mak, [*зезюлькú рябі*] (бот.) «Cypripedium guttatum Schwarz.», [*зезюлькú красні*] (бот.) «черевички великоцвіті, Cypripedium marcanthon Sw.», [*зозульник*] (бот.) «? Я; грицики звичайні, Capsella bursa pastoris (L.) Medic.» Mak, [*зозýлині рушничкú*] (бот.) «зозулині сльози яйцелисті, Listera ovata L.», *зозýлині сльóзи* (бот.) «тс.; [зозу-

линець шоломоносний, Orchis militaris L.]», *зозу́лині черевички* «Cypripedium calceolus L.», [*зозу́лині чо́боти*] (бот.) «зозулинець обпалений, Orchis ustulata», [*зязю́льки*] «зозулинець салеповий, Orchis morio L.»; — бр. [*зязю́лька*] «зозулинець; зозулині черевички», ч. [zezulka] «зозулинець»; — похідні утворення від *зозу́ля;* назви пояснюються або тим, що більшість цих рослин цвіте в той час, коли кує зозуля, або магічним культом зозулі в деяких народів, зокрема, слов'ян, які вважали її віщункою й часто зверталися до неї в заклинаннях та піснях; відзначені рослини використовували в народній медицині з метою чарування, відновлення сил, отруєння з огляду на великий вміст у них різних активних речовин. — А. Н. Мовозн. 1968/2, 90; Носаль 82—85; Вісюліна — Клоков 80; Machek Jm. rostl. 299; ESJČ 726. — Див. ще **зозу́ля.**

зозу́ля «(орн.) Cuculus L.; [віл темно-сірої масті]», [*зозу́ля нічна*] (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europaeus L.», [*зазу́ля* Ж, *завзу́ля* Ж], *зозуленя́*, [*зазу́лька*] (ент.) «сонечко», *зо́зуль* «самець зозулі», *зозу́льник* «тс.», *зозу́лька*, [*зизу́ля, зовзи́ля, зовзу́ля, зузу́ля, зузули́на*], *зозуля́стий, зозу́лячий*, [*зозуля́ти*] «кувати, пророкувати»; Я; — р. [*жегозу́ля загоза, зазу́ля*], бр. *зязю́ля*, др. *зогзуля, зегула*, п. gżegżółka, ч. žež(h)ule, слц. žežhulica; — псл. *žegъzulja <*že-gъz-a; — споріднене з лит. gegeužė̃, gegė̃, gẽgė, лтс. dzęguze, прус. geguse, діслв. gaukr, двн. geuh; ie. *ge-gu-g'-, очевидно, звуконаслідувальне; сучасна форма виникла внаслідок асиміляції й спрощення приголосних; припущення Булаховського (ИАН ОЛЯ VII 108—109) про запозичення слова у східнослов'янські мови із західнослов'янських не знайшло підтримки. — Дзендзелівський УЗЛП 62—63; Непокупний 12—13; Фасмер II 91—92; Преобр. I 248; Sławski I 388—389; Габовштяк ОЛА 1973, 25; Trautmann 81—82; Топоров II, 189—191; Fraenkel 142.

зойк, [*дзойк*] Ж, *зо́йкати, зо́йкнути;* — р. [*зой*] «галас, крик; відлуння; сварка, бійка», [*зо́ить*] «голосно кричати, бушувати», п. [zojk]; — пов'язується з *зя́яти, зіва́ти* (Фасмер II 103; Преобр. I 252; Mikl. EW 203; Persson Beitr. 119); українські дієслівні форми можуть бути витлумачені і як префіксальні утворення від *о́йкати, о́йкнути* «кричати *ой*», аналогічні до *скри́кнути, звереснýти, зверещáти.*

[зойщи́ти] «вишукати; придбати; одержати прибуток», [*зощи́ти*] «тс.» Ж; — нерегулярне префіксальне утворення від *иска́ти* в формі 1 ос. одн. теп. ч. *ищý.* — Див. ще **зиск, іська́ти.**

[зо́кель] «нижня частина печі» ВеБ; — п. [zokiel] «цоколь»; — запозичення з німецької мови; нім. Sockel «цоколь» походить з фр. socle «цоколь колони, будівлі», іт. zoccolo «тс.», що зводяться до лат. socculus первісно «черевичок», пов'язаного з soccus «легке взуття давніх греків і римлян», яке походить від гр. *σοκχος (συκχίς, συκχάς, σύκχος) «вид взуття», очевидно, східного походження (пор. ав. haxa- «підошва»). — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 550. — Пор. **цо́коль.**

зо́кришем — див. **окри́ш.**

[зо́кришком] «із втратою, із збитком» Ж; — очевидно, пов'язане з *кришúти.* — Див. ще **кри́хта.**

зола́[1] «попіл; луг з попелу», [*зільни́к*] «золільник», [*зільни́ця*] «жлукто», [*зо́ливо*] «луг, лужіння», *золíйник* «золільник», *золíльник* «великий чавун, у якому гріють воду для зоління білизни», [*золíнник*] «тс.», *зо́лка* «зоління», *зо́льник* «археологічна пам'ятка у вигляді курганоподібного насипу з шарами попелу», *зольни́к* (тех.) «нижня частина топки під колосниковою решіткою; піддувало», [*зольни́ця*] «зільниця», *зо́льність* «вміст золи у паливі», [*золя́ник*] «той, хто купував золу на миловарні заводи; чан, у якому бучать шкури у золі й вапні», [*золя́рня*] Я, *золíнний, зо́льний, золи́ти,* [*ви́зол*] «осад золи», *відзо́л* «розчин із золи та вапна для бучення шкур», *відзо́лювати,* [*опазоли́тися*] «ошпаритися лугом», *опідзо́лений* «бідний на солі, з високою кислотністю» (про грунт), [*пáзілки*] «решітки попелу після зоління», [*пáзолки*] «тс.», [*пазоли́на*] «шматок глини або цеглини, що відпав від печі», *перезíл* «перезолюван-

ня», *підзо́л* «неродючий, бідний на поживні речовини грунт білястого кольору», *підзо́льник* «тс.», [*підзі́л*], *підзо́листий*, [*позо́лки*] «рештки попелу після зоління» Л, [*поозо́лювати*] «ошпарити, оцекти» Ж; — р. *зола́* «попіл», п. нл. zoła «луг з попелу», ч. слц. zola, вл. zoło, болг. *зола́* «тс.», слн. zolá «попіл»; — псл. zola, пов'язане з *zolto «золото», zelenъ «зелений»; — споріднене з лит. žilas «сивий», лтс. zils «голубий», гр. χολή «жовч»; вважається також (Machek ESJČ 718) запозиченням з німецької мови (нвн. Sole «ропа, соляна вода»); зіставлялося ще з дангл. col «вугілля», англ. koal, двн. kolo, нвн. Kohle «тс.», дінд. jválati «горить, палає» (Младенов 194; БЕР I 652). — Шанский ЭСРЯ II 6, 104; Фасмер II 103; Преобр. I 255; Горяев 118; Brückner 656; Trautmann 365.

[**зола́**²] «холодний вологий вітер восени чи навесні», [*золова́то*] «хмарно, холодно й вітряно»; — бр. *золь* «вологість, сльота, болото»; — неясне; можливо, пов'язане з *зола́* «луг з попелу», метафорично переосмисленим (вітер, їдкий, як зола, луг). — Бевзенко НЗ УжДУ 26/2, 170.

[**зо́лза**] «залоза», [*зовзи́стий*] Ж, [*золзува́ти*] «мати великі залози при хворобі» Ж; — запозичення з польської мови; п. zołza відповідає укр. *зало́за* (див.).

[**зо́лник**] «скатерть» Мо; — неясне; пор. молд. *зо́лник* «домотканий кухонний рушник».

[**зо́лок**] «запалення, нарив, виразка, хвороба» Ж; — очевидно, пов'язане з *дозоли́ти (дозоля́ти)* «дошкулити, допекти комусь» (див.).

[**зо́лотень**] (бот.) «золотень жовтий, Asphodelus luteus L.», [*золотачка*] «жовтяниця черговолиста, Chrysosplenium alternifolium L.» Mak, [*золотячка, золотозі́ль*] «тс.» Mak, [*золотинь*] «смородина золотиста, Ribes aureum Pursh.» Mak, [*золотни́к*] «перстач, Potentilla tormentilla Neck. Г, Mak; герань криваво-червона, Geranium sanguineum L. Г; перстач золотистий, Potentilla aurea L. Mak; парило звичайне, Agrimonia eupatoria L. Mak; золототисячник, Centaurium Hill. Mak; родовик лікарський, Sanguisorba officinalis L. Mak; ромашка лучна, злотоцвіт, Chrysanthemum leucanthemum L.; повитниця льонова, Cuscuta epilinum Weihe Mak», [*золотниця*] «плакун верболистий, Lythrum salicaria L.» Mak, [*золото́чник*] «золотушник звичайний, Solidago L.» Mak, [*золотуха*] «тс.» Mak, *золоту́шник* «Solidago L.»; — р. *золота́рник* «золотушник», *золотни́к* «перстач; золототисячник», *золоту́шник* «Solidago L.», *златник* «золотень», бр. [*залатні́чок*] «герань криваво-червона», [*су́мнік залаці́сты*] «золотушник»; — назви пов'язані з *зо́лото;* зумовлені переважно жовтим кольором квіток або плодів рослин. — Носаль 94—97; Вісюліна — Клоков 201, 323; Нейштадт 299, 321—323, 328, 545—546; Machek Jm. rostl. 246—247. — Див. ще **зо́лото.**

золотни́к¹ (заст.) «міра ваги в 1/96 фунта, за метричною системою ≈ 4,266 г»; — р. *золотни́к*, бр. *залатні́к*, др. *золотьникъ* «золота монета», п. zołotnik (з рос.), ч. zlatník (заст.) «монета в один золотий», ч. слц. zolotnik (з рос.), болг. *золотни́к* (з рос.), схв. *зла̏тни̏к* «золота монета», стсл. **златникъ** «тс.»; — похідне утворення від *зо́лото;* в давньоруську епоху золота монета в 4,266 г була одночасно й мірою ваги. — Шанский ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще **зо́лото.**

золотни́к² (тех.); — р. *золотни́к*, бр. *залатні́к;* — очевидно, пов'язане з *золотни́к*¹ (міра ваги); відбиває важливу роль цієї частини механізму в роботі всієї машини («на вагу золота»). — Шанский ЭСРЯ II 6, 105. — Див. ще **золотни́к**¹.

[**золотни́к**³] «(анат.) матка Г; хвороба матки Я»; — р. [*золотни́к*] «матка; кишечник»; — неясне.

зо́лото, *золота́р*, [*золотаре́нко, золотари́ха, золотарі́вна*], [*золо́тець*] «червінець», [*золоти́ло*] «матеріал для позолоти», *золоти́льник*, [*золоти́ще*] «родовище золота», *золоти́й* «червінець; монета в 15 коп.», [*золоти́нець*] «золота кулька» Я, [*золоття́*] «золоті нитки, золоті речі», *золота́вий*, [*золоча́стий*], *золоти́й, золоти́стий, золо́чений, золоти́ти, золоті́ти, золоти́тися, дозолоти́ти, обзолоти́, по́золоть* «позолота», *перезолоти́ти, позолоти́, позолоти́ка,*

позоло́тник, [*позоло́тня*], *по́золоть*, [*позолі́тка* Ж, *позолоти́стий* Ж, *при́золотка*] Ж, *про́золоть* «золотистий відтінок»; — р. *зо́лото*, бр. *зо́лата*, др. *золото*, п. вл. нл. złoto, ч. слц. zlato, полаб. zlàtə, болг. м. *зла́то*, схв. *зла̑то*, слн. zlató, стсл. **злато**; — псл.*zolto; — споріднене з сх.-лит. žel̃tas «золотий, золотисто-жовтий», лтс. zèlts (<*g'helt-) «золото; золотий», двн. днн. gold (<*g'hl̥t-), гот. gulþ, ав. zaranya «золото», zairi- «жовтий, золотистий», дінд. híraṇyam «золото», háriṇ «золотисто-жовтий, зеленуватий»; ie. *g'holt-, *g'hel- «жовтий, жовто-зелений», первісне значення якого, очевидно, було «блискуче-жовтий». — Критенко Вступ 520, 550; Шанский ЭСРЯ II 6, 105—106; Фасмер — Трубачев II 103—104; Преобр. I 255—256; Brückner 654; Machek ESJČ 716; Holub — Kop. 436; Holub — Lyer 519; БЕР I 644—645; Skok III 656—657; Trautmann 368; Uhlenbeck 359—360; Persson Beitr. 645, 692, 703, 790; Pokorny 429—430. — Пор. **жо́втий, зеле́ний, зола́**[1].

золотобо́родник (бот.) «Chrysopogon Trin.»; — складне слово, утворене з основ слів *зо́лото* і *борода́;* назва зумовлена, очевидно, жовтим кольором висушеного коріння, з якого виготовляють щітки. — Сл. бот. 223. — Див. ще **борода́, зо́лото.**

[**золотопе́ра**] (бот.) «ситник розлогий, Juncus effusus»; — складне слово, утворене, очевидно, з основ слів *зо́лото* і *перо́;* мотивація назви неясна.

золототи́сячник (бот.) «(Erythraea) centaurium Pers.; гусячі лапки, Potentilla anserina L. Mak; авран лікарський, Gratiola officinalis L. Mak; цмин піщаний, Helichrysum arenarium (L.) DC Mak; перестріч польовий, Melampyrum arvense L. Mak»; — р. *золототы́сячник*, бр. *залататы́сячнік;* — книжна назва, що виникла як переклад нім. Tausendgüldenkraut «тс.», утвореного за моделлю лат. centaurea, centaurium від грецького κενταύριον «зілля кентавра» (за свідченням Плінія, кентавр Хірон, поранившись стрілою при огляді зброї Геркулеса, загоїв рану цим зіллям); внаслідок народноетимологічного зближення з лат. centum «сто» і aurum «золото» переосмислилось як «стозолотник», нім. Hundertguldinkraut (XVI ст.), а потім з числівниковими компонентами «тисяча» — «мільйон»: Hunderttausendguldenkraut, Milliontausendkraut та ін. — Булаховський Нариси 126; Шанский ЭСРЯ II 6, 106; Фасмер II 104; Преобр. I 256; Горяев 118; Kluge — Mitzka 774. — Див. ще **зо́лото, ти́сяча.**

[**золотоцві́т**] (бот.) «хризантема, Chrysanthemum leucanthemum L.» Ж; — р. [*золотоцве́т*], п. złotokwiat «тс.»; — очевидно, калька латинської наукової назви, яка походить від гр. χρυσανθής «золотоцвітний», утвореного з основ χρυσός «золотистий» і ἄνθος «квітка». — Нейштадт 562. — Див. ще **зо́лото.**

золоту́ха (застарілий термін, яким позначали прояви діатезу, що поєднується з туберкульозним ураженням шкіри, очей та лімфатичних вузлів), *золоту́шний;* — р. *золоту́ха*, бр. *залату́ха*, слн. zlatênica «жовтуха»; — похідне утворення від *золоти́й* у значенні «жовтий, золотистий»; назва зумовлена, очевидно, специфічними виділеннями жовтого забарвлення. — Шанский ЭСРЯ II 6, 106—107. — Див. ще **зо́лото.**

[**зо́ля**] «підошва» МСБГ, [*зо́льник*] «шип на взутті» МСБГ, [*золюва́ти*] «підбивати підметки» МСБГ, [*підзелюва́ти*] «підбити підметки» Нед, [*підзилюва́ти*] «тс.» О; — запозичення з німецької мови; нвн. Sohle «підошва», двн. днн. sola «тс.» походить від лат sola, форми множини від solum «земля, підлога; підошва». — Kluge — Mitzka 713; Walde — Hofm. II 554, 557.

[**зо́мкля**] «ліс із байраками, байрак» Ж, [*зо́мпля*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, походить від нім. Sumpfloch «калюжа» або Sumpflein «болітце».

[**зомо́к**] «виплетена з ниток сітка на рибу» ВеУг; — неясне.

[**зо́мплати**] «схлипувати, хникати, ридати» Ж; — очевидно, афективне утворення.

зо́на[1], *зона́льний;* — р. бр. болг. м. схв. *зо́на*, п. ч. zona, слц. zóna, слн. cóna; — запозичено через французьку мову (фр. zone) з латинської; лат. zona походить від гр. ζώνη «пояс», що зво-

диться до ie. *i̯ōsnā, відбитого також у псл. po-jasъ, укр. *по́яс.* — Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Фасмер II 104; Kopaliński 1054; Dauzat 761; Walde—Hofm. II 851; Frisk I 617—618. — Див. ще **по́яс.**

зона́[2] (с.-г.) «сажка», [*зана́*] «тс.» Г, Ж; — р. [*зона́*], ч. zuna «бур'ян», слц. zona «конопляні очіски; полова», болг. [*зона́*] «насіння дикої гірчиці в житі», слн. zóna «пусте зерно, підсів»; — неясне; можливо, походить від пізньолат. zizania «кукіль, бур'ян» чи безпосередньо від гр. ζιζάνιον (бот.) «дурійка, Lolium temulentum L.» (рослина, подібна до хлібних злаків), що зводиться до шумерськ. zizán «хлібний злак». — Machek ESJČ 719; Chantraine I 401.

зонд, *зондува́ти;* — р. бр. *зонд*, п. ч. слц. sonda, болг. *со́нда*, м. *сонд*, *сонда*, схв. *со̑нда*, слн. sónda; — запозичення з французької мови; фр. sonde «зонд», sonder «зондувати» загальноприйнятого пояснення не має; виводиться (sonder) від лат. *sub-undare «пірнати» (Gamillscheg 815; Holub—Lyer 446) або (sonde) від сканд. sund «море, протока». — CIC 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 107; Dauzat 674.

[**зо́нзоль**] «льодяна бурулька» ВеУг; — афективне утворення, паралельне до [*со́мпіль*] «тс.».

зонт, *зо́нтик*, *зо́нтичний*, *зо́нтичні* (бот.) «окружкові»; — запозичення з російської мови; р. *зо́нтик* запозичено з голландської мови як термін мореплавства в петровську епоху; гол. zónnedeck «захист від сонця» складається з основ слів zonne «сонце», спорідненого з нвн. Sonne, двн. діся. sunna, лат. sōl, псл. *s$^{b}_{o}$лньсе, укр. *сонце*, і deck «покривало, попона», спорідненого з нвн. Decke «тс.», decken «покривати» двн. decchen «тс.»; первісна форма р. *зо́нтик* (<*зонедек) була сприйнята як демінутивна, внаслідок чого шляхом зворотного словотвору виникло *зонт;* виведення з нім. Sonnenschirm «парасолька» (Горяев 118) помилкове. — Шанский ЭСРЯ II 6, 108; Фасмер II 104; Никонов Этимология 1963, 220; Преобр. I 256; Kluge—Mitzka 124, 718. — Див. ще **дах, со́нце.**

зоо-; — р. болг. м. схв. *зоо-*, бр. *заа-*, п. ч. слц. вл. нл. слн. zoo-; — перший компонент складних слів типу *зоопа́рк*, *зоосад*, *зоотéхнік*, *зооферма*, що виник у результаті скорочення слова *зоологічний* при утворенні комбінованих абревіатур типу *зоопа́рк* (із *зоологічний парк*). — CIC 207. — Див. ще **зоолóгія, Зóя.**

зоолóгія, *зоóлог*, *зоологічний;* — р. болг. *зоолóгия*, бр. *заалóгія*, п. слц. zoologia, ч. zoologie, вл. zoologija, м. схв. *зоолóгија*, слн. zoológija; — запозичення з новолатинської наукової термінології; нлат. zōologia утворено з основ гр. ζῶον «тварина», спорідненого з ζώω «живу», ζωή «життя», і λόγος «слово, твір, тема; розум», λόγιον «мова, слово»; припущення Фасмера про польське посередництво необгрунтоване. — CIC 267; Шанский ЭСРЯ II 6, 109; Фасмер II 104; Kopaliński 1054; БЕР I 654; Klein 1771. — Див. ще **лóгіка, Зóя.**

зóпалу «у стані сильного збудження; необачно»; — результат злиття прийменника *з* і незасвідченого іменника *опал «гарячковість» (пор. п. ст. orał «скрутне становище»), пов'язаного з *пали́ти.* — Див. ще **з**[1]**, об, пали́ти.**

[**зопарíти**] «захворіти на запалення сечового міхура»; — очевидно, пов'язане з *пáра*, *пáрити*, *парувáти;* мотивація утворення неясна. — Див. ще **пáра**[1].

[**зорболóвка**] «масничка, ручний пристрій, посудина для збивання масла з сметани» ДзАтл II 174, [*зорболу́вка*, *зурболóвка*, *зірбілівка*, *зірбілі*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. [zürböl] «масничка для збивання масла», [zurból, zürbölü, zurboló] «тс.» не зовсім ясне. — Дзендзелівський УЛГ 71. — Пор. **гурболóвка.**

зóрок[1] — див. **зрíти**[1].

зóрок[2], *зóрак*, *зóрки* — див. **орáти.**

[**зóрочник**] (бот.) «костенець, Stellaria holostea L.» Я, Mak, [*зарочник*, *зірочник*] «тс.» Mak, [*зорка*] «нічна красуня, Mirabilis jalapa L.» Mak, [*зорки*] «вербена гібридна, Verbena hybrida Hort.» Mak; — бр. *зóркаўка* «костенець»; — пов'язані з *зоря́*, *зíрка;* назви зумовлені формою квітів. — Флора УРСР IV 462. — Див. ще **зоря́.**

зорчи́ — див. **ректи́.**

зоря́, [*за́рево*] «заграва» Ж, [*за́ря*] Ж, *зі́рка*, *зірни́ця*, [*зор*] «зоря», [*зора́*] ВеБ, *зори́на* «зірка», [*зори́ця*, *зорени́ця*] «тс.», [*зо́рі*] «сорт яблук» Я, [*зорни́к*] «чоловік, що любить спати до зорі» Я, [*зорниця*] «зоря» Пі, *зоряни́ця*, [*зарúстий*] «променистий» Ж, [*за́рний*] (*луч*) «сяючий» Ж, *зірка́тий*, *зірковúй*, *зірни́й* СУМ, Ж, [*зіро́чний*] Ж, *зірча́стий*, *зірча́тий*, [*зоре́вий*, *зо́ре́шли́вий* СУМ, Г, Ж], *зорúстий*, *зо́рний*, [*зо́рявий*] «зоряний», *зо́ряни́й* Г, Ж, *зоряни́стий*, [*зоря́стий* Г, Ж, *зо́ряшний*], *зі́рко*, *зі́рно*, *зо́ряно*, [*зарíти*] Ж, *зорíти*, *зорíтися*, *зорюва́ти*, *зоря́ти* «світити, сяяти», [*зоря́тися*] «розвиднятися; [блищати Ж]», *дозі́рний*, *дозі́рній*, [*ззо́рі*] «удосвіта» Ж, *міжзо́ряний*, *надзо́ряний*, *озорúти*, *озо́рювати*, [*позоря́ти*] Ж, *сузір'я*, *узорíти* КІМ, [*узоря́ти*] «світати»; — р. *заря́*, *зоря́*, бр. *зара́*, *зо́рка*, др. *зоря*, п. zorza, ст. zarza, ч. záře, zoře, слц. zora, вл. zerja, нл. zorja «заграва», полаб. zörï, болг. *зора́*, *заря́*, м. *зора*, схв. *зо̀ра*, слн. zȍr, zóra, zórja, стсл. **зорѧ**, **зарѧ**; — псл. zarja, zorja; — споріднене з лит. žarijà «жаринка», žarìjos «жар», žarà «заграва, сяйво», žėrėti «блищати», žėrúoti «тліти, світитися», прус. sari «жар»; ie. *g'her- (*g'herə-, *g'hrē-) «сяяти», до якого зводяться також псл. zьrěti, укр. *здрíти*, *зрíти*. — Шанский ЭСРЯ II 6, 60—61; Фасмер II 81; Варбот Этимология 1965, 134; Holub—Lyer 517; БЕР I 609—610, 654—655; Skok III 660; Persson Beitr. 121; Būga RR I 493; Trautmann 366; Pokorny 441—442. — Див. ще **здрíти**, **зрíти**[1].

зосере́дити — див. **сере́дина.**

Зо́сим, ст. *Зосимъ;* — р. *Зосúма*, бр. *За́сім*, др. *Зосима*, п. Zozym, слц. Zosim, болг. *Зо́сим*, стсл. **Зосимъ**, **Зосима**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ζώσιμος загальноприйнятої етимології не має; виводиться від ζώς «живий, невмирущий» (Петровский 117; Сл. вл. імен 210) або зіставляється з ζωστός «оперізуючий» (Илчев 216).

зостíль — див. **жо́стір.**

Зо́ся, *Зо́ська*, [*Зу́зка* Ж, *Зу́зька* Ж]; — **р.** бр. *Зо́ся;* — запозичення з польської мови; п. Zosia є пестливим варіантом імені Zofia, спорідненого з укр. *Софія* (див.).

Зот, *Зо́тик;* — р. *Зот*, бр. *Зот*, болг. *Зо́тико*, стсл. **Зотикъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ζωτικός походить від прикметника ζωτικός «життєдайний, животворний; живучий, живий»; форма *Зот* з'явилася, очевидно, шляхом зворотного словотвору від первісного *Зо́тик*, що сприймалося як пестливе з суфіксом *-ик*. — Сл. вл. імен 210; Петровский 120; Бірыла 77; Илчев 216.

зо́шит, *зши́ток* — див. **ши́ти.**

[зофія] (орн.) «іволга, Oriolus galbula» Ж; — неясне; можливо, утворене від *со́йка* (>*Со́нька*>*Софія*>*Зофія*) внаслідок змішування іволги з сойкою.

Зо́я, ст. *Зоика* (1479); — р. бр. *Зо́я*, п. слц. Zoja, ч. Zoe, болг. *Зоя́*, *Зо́я;* — запозичення з грецької мови; гр. Ζωή (жіноче ім'я) утворене на основі іменника ζωή «життя», пов'язаного з ζώω «живу», що зводиться до ie. *$g^{u}i̯\bar{o}$-, паралельного *$g^{u}i̯\bar{o}$-, від якого походить гр. βίος «життя», псл. živъ, укр. *живúй*. — Сл. вл. імен 240; Петровский 117; Илчев 215, 216; Chantraine 402—403. — Пор. **жи́ти.**

з-пе́ред, *з-пі́д*, *з-по́за*, *з-позáду*, *з-по́між*, *з-поме́жи*, *з-по́над*, *з-попере́д*, *з-по́під*, *з-посе́ре́д*, *з-по́при*, *з-при*, *з-проміж;* — р. *из-под*, ст. *изпромеж*, бр. *з-пад*, *з-па-над*, [*спаміж*], п. sprzed, spod, spomiędzy, sponad, [spopod], spoza, ч. zpřed, zpod, [zpomezi], zpopod, zpoza, слц. spred, spod, spomedzi, sponad, spopred, spopod, [zpopri], spoza, вл. spody, нл. spod, болг. *изпре́д*, *изпо́д*, *измежду́*, м. [*између*], схв. *испред*, *испод*, слн. izpred (spred), izpod (spod), izmed (zmed), стсл. **измєжд**; — складені прийменники, утворені з прийменника **з** (<iz), вживаного для позначення руху зсередини, і прийменників *пе́ред*, *пі́д*, *по́за* і т. д., що вказують на взаємне розташування предметів у просторі. — Мельничук Вступ 491; ESSJ Sl. gr. I 82—87. — Див. ще **з**[2], **пе́ред**, **пі́д**, **по́за**[2], **позáду**, **по́між**, **по́над**, **по́під**, **по́при**, **посе́ре́д**, **при**, **про́між.**

[**зплюздрова́ти**] «зігнорувати, оминути» Я; — неясне.

зра́да, [*здра́да*], [*зрадє́цтво*] «зрада» Я, *зра́дець*, [*зрадли́вець*] Я, *зра́дник*, *зра́дництво*, [*зра́док*] «зрадник», [*здра́децький*] «зрадницький» Пі, [*зрадє́цький*, *здрадли́вий* Пі], *зрадли́вий*, *зра́дний*, *зра́дницький*, [*зра́дничий* Я, *зра́дній*, *здра́дити* Пі], *зра́дити*, *зра́джувати*, [*зраджа́ти*, *зража́ти* Ж], [*зра́дічки*] «зрадницьки» Ж, [*изра́да* Ж, *израдливий* Пі, *изра́дниця* Ж, *изража́ти* Ж, *незра́да* Ж, *незра́дниця* Ж], *незра́дний* КІМ; — бр. *здра́да*; — запозичення з польської мови; п. zdrada, zdradzić, як і ч. слц. zrada, вважається калькою свн. ver-raten «зрадити», первісно «поганою радою зіпсувати, завдати шкоди». — Фасмер II 105; Brückner 650; Machek ESJČ 505; Kluge—Mitzka 818. — Див. ще **ра́да.**

[**зрадзі́лля**] (бот.) «парило, Agrimonia eupatorium L.», [*зрази́лля*] «тс.; вид волошки, Centaurea montana L.»; — складне слово, утворене з основ іменників *зра́да* і *зі́лля;* назву дано, мабуть, на підставі цілющих властивостей рослини, яку застосовували в народній медицині, а, можливо, і в знахарстві, щоб привернути або відвернути кохання. — Словн. бот. 393; Нейштадт 328. — Див. ще **зе́ло́, зра́да.**

[**зрадник**] (бот.) «вероніка дібровна, Veronica chamaedrys L.; косарики, гладіолус, Gladiolus L.» Mak; — пов'язане із *зра́да*, хоч мотивація назви не зовсім ясна. — Див. ще **зра́да.** — Пор. **зрадзі́лля.**

[**зраз**[1]] «зразок», [*зразе́ць*], *зразо́к*, *зразко́вий*, [*зразцє́вий*]; — р. *изразе́ц* «кахель», [*изра́щик*] «викрійка, шаблон»; — похідні утворення від др. *изрази́ти*, *изража́ти* «вибивати на дереві або металі якийсь малюнок»; означали спочатку «вибитий для споглядання образ». — Див. ще **рази́ти.** — Пор. **о́браз.**

[**зраз**[2]] «живець для щеплення», *зра́зи* «м'ясні або картопляні котлети з начинкою», [*зразо́вий*] «належний до зразів»; — р. бр. *зра́зы* «котлети з начинкою»; — запозичення з польської мови; п. zraz «живець для щеплення; (заст.) відрізаний кусок м'яса», zrazy «м'ясні битки або котлети, підсмажені, потім тушковані» пов'язане з razić «разити»; очевидно, зберігає в собі давній зв'язок цього слова з rzezać «різати». — Фасмер II 105; Преобр. I 256; Горяев 118; Brückner 454—455. — Див. ще **рази́ти.**

[**зра́титися**] «тягнутися в протилежні боки (про волів у ярмі); посваритися, розійтися», [*зре́титися*] «тс.»; — похідні утворення від др. *ратитися* «ворогувати», *реть* «змагання; розбрат». — Див. ще **рать, ретельний.** — Пор. **наповра́титися.**

[**зре́хтити**] «відмовитися від зізнання на суді»; — неясне.

[**зрешіти**] «струхлявіти», [*зрешілий*]; — неясне; можливо, походить від тієї самої основи, що й *ре́шето́*.

зрі́би, зрі́бний — див. **згрі́б'я.**

[**зрік**] «строк, термін» Пі, Ж; — р. болг. м. *срок*, др. *сърокъ*, ч. слц. srok «тс.», схв. *сро̑к* «знак», слн. srȍk «привітання; рима»; — псл. sъrokъ «угода, домовленість», пов'язане з *sъrekti «домовитись», похідним від *rekti «казати». — Див. ще **з**[3], **ректи́.** — Пор. **строк.**

зрі́ти[1] «бачити», [*зори́ти*] «вглядатися», *зря*, *зір*, *зірка́тий*, *зірки́й*, [*зо́рок*] «світло» Я, [*зоро́к*] «зіниця» Я, [*зо́ра*] «віл з веселим виглядом» Я, [*зре́ниця*] «зірниця» Я, [*зри́ще*] «погляд Ж, видовище Ж, Я», [*зрівка*] «зіниця», [*зрілко* ВеЛ, *зрині́ця* Ж, *зрінка* ВеЛ, *зрінко* ВеЛ] «тс.», [*зрі́ння*] Ж, [*зряк*] «зір» Ж, [*зря́чка*] «зіниця» Ж, *зря́чий*, *зри́мо*, [*беззазо́рний*] «бездоганний» Ж, *взір*, *взіре́ць*, [*взоре́ць*] «взірець» Ж, [*взо́рник*] «тс.» Ж, *визира́ти*, [*визиря́ти*] Ж, [*ви́зір*] «вид, вигляд; вікно», [*визіря́чка*] «дзеркало» Я, *ви́зирцем*, *дозира́ти*, *дозір*, *дозірець*, *дозо́р*, *дозо́рець*, *дозо́рний*, *зазира́ти*, [*за́зир*] «примітність», [*за́зір*] «тс.», [*за́зором*] «зовсім, цілком, абсолютно» Мо, [*запози́рливий*] «підозрілий, недовірливий», *назира́ти*, [*назри́ти*] «побачити», [*назирну́ти*] «тс.» Ж, *назора́ти* «наглядіти, помітити», [*на́зир*] «нагляд» Ж, *на́зирком*, *на́зирці*, [*на́зирцем*], *навизирці*, *надзира́ти*, *надзира́тель* (у дореволюційній Росії — службова особа, що наглядала за ким-, чим-небудь), [*надзира́ч*] Ж, [*на́дзір*] «нагляд» СУМ,

Ж, [*надзо́рець*] «наглядач», [*надзі́рний*], [*напо́зірний*] «уявний» Ж, [*недозір*] «той, хто погано бачить», [*недо́зір*] «недогляд» Ж, [*недозри́мий*] «неоглядний, невидимий, непомітний» Ж, [*незазо́рний*] «бездоганний» Ж, *неозо́рість*, *неозо́рий*, *неозо́рний*, [*необзо́рний*] «неоглядний» Ж, [*нео́бзир*] «не оглядаючись», [*непрозі́нний*] «непроглядний» Ж, *озира́ти*, *озира́тися*, *о́зирк*, [*обзеря́ти*] «ощупувати; (мед.) пальпувати» Ж, *обзира́ти*, *обзира́тися*, [*о́бзир*] «кругозір» Ж, *о́бзір* «тс.» УРС, Ж, [*обзі́рник*] «оглядач» Ж, [*обзо́рець*] (мн. *обзі́рці*) «оглядач; вивідувач, шпигун» Ж, [*обзо́ри*] «огляд», [*обзо́рини*] «тс.», [*обзоро́вий*] Ж, *перезира́тися*, *підзира́ти*, *підзи́рити*, *підзори́ти* «помітити», *підзоря́ти*, [*пі́дзирки*] «таємне спостереження, шпигунство», [*пі́дзо́р*] «підозра», [*пі́дзір*] «тс.», [*пі́дзо́рний*] «підозрілий», [*пі́дзірний*] «тс.», *підо́зра*, [*підо́зрений*] «підозрілий», [*пі́дозре́нний*] «запідозрений, підозрілий», *підозрі́ва́ти*, *підо́зрювати*, *підозрі́лість*, *підозрі́ливий*, *підозрі́лий*, [*пі́дозрі́ний*] «підозрілий» Ж, *підозрі́ння*, *підо́зрюваний*, [*по́зір*] «погляд» СУМ, Ж, [*позі́рка*] «увага, спостереження», *позірни́й* СУМ, Ж, [*позо́р*] «ганьба, безчестя» Ж, [*позо́рий*] Ж, *позо́рище* «видовище; ганьба», [*позорли́вий*] «обманний» Ж, [*позо́рний*] «уявний; ганебний Ж; прекрасний, вартий споглядання Ж», [*позо́рниця*] «театр» Ж, [*позорува́ти*] «звертати увагу», [*призира́тися*] «придивлятися», [*призо́рити*] «підстерегти, вистежити», [*призі́р*] «пристріт; вид, вигляд», [*призо́р*] «нагляд, догляд; [пристріт Ж]», *при́зра* «підозра», [*призе́рний*] «короткозорий» Ж, [*призирни́й*] «викликаний чаклунством» Ж, [*призірний*] «тс.», [*призо́рий*] «короткозорий», [*призо́ри́стий*] «тс.» Ж, *при́зрий* «презирливий», *прозира́ти* «проглядати; [прозрівати Ж]», *прозорі́ти*, *прозорі́шати*, *прозрі́ти*, [*пріз́ра*] «підозра» Ж, [*прозира́ло*] «дзеркало», *прозі́р* «просвіт; [отвір у дахові для диму; просвіт між складеними колодами; злий погляд, який викликає пристріт]», [*про́зір*] «денне світло; перспектива; вигляд; прозорість; огляд, перевірка; дзеркало, завбачення, інтуїція» Ж, [*прозірни́к*] (бот.) «звіробій чотиригранний, Hypericum quadrangulum L.», *прозі́рність* «прозорість», [*про́зірок*] «потаємне віконце, очко» Ж, *прозо́р* «прозорість; [задній план, тло Ж]», *прозорли́вець*, *прозрі́ння* «повернення здатності бачити; [обличчя Ж; зір Г]», *прозірливий* «проглядний; [дбайливий Ж]», *прозірний* «чіткий, прозорий», *прозі́рчастий* «прозорий», *прозо́рча́стий* «тс.» СУМ, Ж, *прозо́рий*, *прозо́ри́стий* СУМ, Г, [*прозо́рний*, *прозорли́вий*, *прозірли́вий*, [*прозрачистий*] «прозорий» ВеЛ, [*прозри́стий*] «прозорий» Ж, [*ро́ззір*] «погляд, спостереження» Ж, *спозира́ти* «споглядати», [*спрозо́рити*] «зурочити», *узі́р* «вид, зовнішній вигляд, зразок; узор», *узі́р'я*, *узі́рчастий*, *узо́р*, *узо́ристий*, [*узори́ти*] «побачити», *узо́рний*, *узоро́ччя*, *узо́рчастий*, *узо́рчатий*, *узрі́ти* «побачити», [*у́позирати*] «мати вигляд» ВеУг; — р. *зреть*, др. *зьрѣти*, *зрѣти*, п. ст. -źrzeć, ч. zříti, ст. žřieti, слц. zriet', вл. zrjeć, болг. *зъ́рвам* «бачу», *зрак* «промінь світла», *зре́ние*, схв. *зре̏ти*, слн. zréti, zòr «блиск», стсл. **зьрѣти**, **зазьрѣти**; — псл. zьrěti; — споріднене з дінд. jvárati «має гарячку», гр. χαρολός «з блискучими очима», лат. augur «авгур, жрець-птаховорожій», алб. zjar «вогонь», прус. sari «запал», лтс. saruôt «кидати промені», лит. žėrė́ti «блищати, сяяти, світити, палати», žėrúoti «блищати, сяяти», *žiū́rė́ti* «дивитися»; ie. *g'her-, *g'herə-, *g'hre- «світити, сяяти». — Шанский ЭСРЯ II 6, 110—111; Фасмер II 105—106; Преобр. I 257; Machek ESJČ 719; БЕР I 671—672; Skok III 661—662; Trautmann 366; Persson Beitr. 121—128. — Пор. **здрі́ти, зоря́**.

зрі́ти[2] «достигати», *зрі́лий*, *визрі́ва́ти*, *дозрі́ва́ти*, *дозрі́лий*, *назрі́ва́ти*; — р. *зреть*, п. zrzeć, zdrzeć, [zreć], ч. zráti, слц. zriet', вл. zrać, нл. zdŕaś, болг. *зре́я*, м. *зрее*, схв. *зре̏ти*, слн. zréti, стсл. **зьрѣти**; — псл. zьrěti, яке зводиться до того самого кореня ie. *g'er-/g'erə-/g'rē-, що й *zъ̑rno «зерно»; — споріднене з дінд. járati, jīryati «старіє, стає трухлявим», járant- «старий», jā́raḥ «старіючий», ав. zarəta «немічний від старості», azarəšant «нестаріючий», ос. zärona «старий», гр. γέρων «дід», γεργέ-ρμος «дозрілі плоди», діск. karl «чоло-

вік; старий», дангл. ceorl «вільна людина», вірм. cer «старий». — Шанский ЭСРЯ II 6, 110; Фасмер II 106; Machek ESJČ 718; БЕР I 656; Skok III 662; Бурлакова ВСЯ 6, 57; Trautmann 371—372; Walde—Hofm. I 618—619; Persson Beitr. 671. — Пор. **зе́рно́.**

[**зрок**] «зір»; — запозичення з польської мови; п. ст. zrok «тс.» відповідає ч. слц. zrak «зір, погляд», болг. *зрак* «промінь світла», м. *зрак* «промінь, [погляд]», схв. *зра̑к* «промінь», стсл. **зрaкъ**, укр. [*зо́рок*] «світло», [*зорóк*] «зіниця» і разом з ними походить від псл. *zor-kъ, пов'язаного чергуванням голосних із zьrěti «бачити». — Фасмер II 105; Brückner 651. — Див. ще **зрі́ти**[1].

[**зрубу́жики**] «зарубки на палиці для обліку» Я; — пов'язане з *руба́ти*, *зару́бка;* словотворчий характер неясний. — Див. ще **руба́ти.**

[**зря́дник**] (бот.) «косарики черепичасті, Gladiolus imbricatus L.»; — очевидно, пов'язане з *ряд* (за характером розміщення квіток на стеблі). — Див. ще **ряд.**

[**зси́тити**] «знищити»; — неясне.

[**зсіль**] «звідси» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідсіль*, утвореної з прийменника *з* і прислівника *відсіль* (див.).

[**зта́мтуль**] «звідти» Я; — результат контамінації прислівникових форм [**зодтуль*] «звідтіль», [*зтіль*] «тс.» і *там* (див.).

[**зтіль**] «звідти» Я; — очевидно, результат спрощення форми *звідті́ль*, утвореної з прийменника *з* і прислівника *відті́ль* (див.).

зу, *зус* — див. **дзу́сь.**

зуб[1], [*зуба́нь*] «людина з великими зубами», [*зуба́р*] (зоол.) «кривобочка, Chromis castanca» Ж, [*зуба́рик*] «тс.», [*зуба́ха*] «зубата людина» Я, [*зуба́ч (клева́тий)*] (зоол.) «кривозуб, Dentex vulgaris» Ж, [*зубе́ла*] «вуздечка», [*зубе́ло*] «залізна частина вудила, що закладають у рот коневі» Ж, *зубе́ць*, [*зуби́лко*], *зуби́ло*, [*зу́бка*] «сорт цибулі з маленькими довгастими цибулинами», *зубни́к*, *зубо́к*, [*зу́бря*] «людина із стертими передніми зубами», [*зубча́к*] «зубчасте колесо», *зубча́тка* (тех.), *зу́б'я* (тех.) «зубці», *зуба́стий*, *зуба́тий*, [*зу́бельний*] «ручний (кінь)» Ж, *зуби́льний*, [*зубкова́стий*] Ж, [*зубкова́тий*], *зубни́й*, [*зубова́тий*], *зубо́вий*, *зубцюва́тий*, *зубцьо́ватий*, *зубча́стий*, *зубча́тий*, [*зуба́длати*] «гнуздати» (коня) ЕЗб 25, [*зубедла́ти* Ж, *зубе́лити*] «тс.», *зуби́ти*, [*зуби́тися*] «проростати» (про картоплю) Дз, [*зубкува́ти*] «робити зубці на полях, по краях», [*зубцюва́ти*] Ж, *беззу́бий*, *беззу́бість*, *ви́зубень*, *ви́зубити*, [*за́зуб*], *за́зубень*, [*за́зубець*], [*зазу́бник*] Ж, *зазу́блений*, *зазу́бний*, [*зазубча́стий*] Ж, *зазуби́ти*, [*зазу́брити*] Ж, [*зазубела́ти*] «загнуздати» Ж, *назу́бок*, *назу́блювати*, [*недозу́бний*] «той, хто має не всі зуби» Ж, [*позуби́тись*] «трохи прорости» ЛексПол, [*роззумбела́ти*] «розгнуздати»; — р. бр. *зуб*, др. *зубъ*, п. ząb, ч. слц. вл. нл. zub, полаб. zǫb, болг. *зъб*, схв. *зу̑б*, м. *заб*, слн. zób, стсл. **зжбъ**; — псл. zǫbъ; — споріднене з лит. žam̃bas «гострий предмет, грань балки, лезо», раніше «загострений кілок», žam̃bis «соха», žémbėti «пускати паростки, проростати», žem̃bti «кроїти, різати», лтс. zùobs «зуб», алб. [dhąmp, dhëmp] «тс.», гр. γόμφος «кілочок, цвях, зуб», двн. kamb «гребінь», ав. zəmbayaδvəm «подрібнюєте», тох. A kam «зуб», тох. B keme «тс.», дінд. jámbhaḥ «зуб, паща», jambháyati «подрібнює, перетворює на порошок»; ie. *g'ombhos «виступ, те, що виросло» <*g'en- «народжуватися». — Критенко Вступ 507, 542; Шанский ЭСРЯ II 6, 111; Фасмер II 106; Трубачев ВСЯ 1957/2, 90; Преобр. I 258; Brückner 646; Machek ESJČ 719; Holub—Kop. 440; БЕР I 660—662; Skok III 663; Būga RR I 587, II 679; Trautmann 369; Абаев ИЭСОЯ I 393; Persson Beitr. 81; Specht 86—87; Walde—Hofm. I 587—588; Frisk I 319—320; Mayrhofer I 419. — Пор. **зяб, зя́бнути.**

[**зуб**[2]] «танок (гопак) Г; вид пісні Пі»; — неясне.

[**зуба́ник**] (зоол.) «молюск зубчатка, Dentaria»; — пов'язане з *зуба́нь*, *зуб;* назва зумовлена зубоподібним виступом на вапняній черепашці. — Див. ще **зуб**[1].

[**зуба́ть**] «дзьобати» До; — результат зближення [*зоба́ти*] «дзьобати, клювати» з *зуб*[1] (див.).

[зуба́чка *(железовата)*] (бот.) «зубна трава, Dentaria L.» Ж, [*зубни́ця*] «тс.» Mak;— р. *зубя́нка*, бр. *зубні́ца*, п. babie zęby, ч. babí zub;— виникло як калька латинської наукової назви dentaria, пов'язаної з dens (род. в. dentis) «зуб»; назва мотивується тим, що бульбоподібне коріння рослини формою і кольором схоже на зуби людини.— Machek Jm. rostl. 66—67; Симоновић 165.— Див. ще **зуб**[1].

[**зуби**] (бот.) «гніздівка звичайна, Neottia nudus avis L.» Mak, [*зиби*] «тс.» Mak, [*зубовни́к*] (бот.) «бобівник трилистий, Menyanthes trifoliata L.» Mak, [*зубрі́й*] «купина лікарська, Polygonatum officinale All.» Mak;— пов'язані із *зуб*, але мотивація назв неясна.— Див. ще **зуб**[1].

[**зу́бник**] «блекота чорна, Hyoscyamus niger L.» ВеНЗн, Mak, [*зубівни́к, зуб'я́тник*] «тс.» ВеНЗн, Mak;— пов'язане з *зуб;* назва зумовлена здатністю рослини вгамовувати зубний біль (димком від спаленого на жару насіння блекоти).— Носаль 220; ВеНЗн 46.— Див. ще **зуб**[1].

[**зу́бниця**] (зоол.) «метелик Lithosia notodonta F.»;— пов'язане з *зуб;* названо, мабуть, за характером забарвлення крил з малюнком, подібним до зубців.— Див. ще **зуб**[1].

[**зубо́н**] «смугаста жіноча сукня в гуцулів» Я;— запозичення з угорської мови; уг. zubony «блуза, сорочка» через проміжну форму zubun виводиться від тур. zıbun (zıbın, zübun, zipun) «коротка одежина з довгими рукавами (для немовлят); жилет з короткими рукавами», яке через нгр. ζιπούνι «кофта, куртка», іт. венец. zipón зводиться до іт. giubbone «каптан», звідки походить і укр. *жупа́н.*— Bárczi 345; Младенов 195; Фасмер II 98.— Див. ще **жупа́н**.

зубр, [*зу́бір*] «дикий кабан, вепр» Ж, *зубреня́, зубря́, зу́бровий,* [*зубро́вий*], [*жубровий*]; — р. *зубр*, [*зубрь, изу́бр*], бр. *зубр*, др. *зубрь*, п. żubr, ч. слц. вл. zubr, болг. *зу́бър*, схв. *зу́бар*, слн. zóber, стсл. **зжбръ**;— псл. *zǫbrъ;— споріднене з лит. stum̃bras «зубр», лтс. sumbrs, sūbrs «тс.», прус. wissambris «тур»; балто-слов'янські назви зубра мають ряд паралелей у кавказьких мовах (Иванов Античная балканистика I 53—54); немає достатніх підстав для припущення (Буга ИОРЯС 17/1, 45, RR II 678—679) про запозичення праслов'янської форми з ятвязької (ятв. *sambris >сл. ***сжбрь**); сумнівним видається й порівняння (Petersson Ar. Arm. St. 20) псл. *zǫbrъ «болотяна тварина» з дінд. jambālaḥ «болото, трясовина» або пов'язання (Фасмер II 107) з псл. zǫbъ «зуб».— Преобр. I 258; Шанский ЭСРЯ II 6, 112; Филин Образ. яз. 210—211; Струмінський Slavia 38, 101—102; Brückner 667; Machek ESJČ 719; БЕР I 656; Skok III 664; Нерознак 200—201.

зубри́ти, *зубри́ло, зубри́стка, зубрій, зубря́чка;* — бр. *зубры́ць*, болг. *зу́бря;*— очевидно, запозичення з російської мови; р. *зубри́ть* проникло в літературну мову з шкільного арго, де утворилось лексико-семантичним способом на базі *зубри́ть* «насікати зубці» > «виконувати важку монотонну роботу», похідного від *zǫbrъ «зуб» (Шанский ЭСРЯ II 6, 113); за іншим поглядом (Фасмер II 107—108), р. *зубри́ть* є калькою нім. büffeln «тс.» (від Büffel «буйвіл»), що вже в XVI ст. вживалось на означення важкої праці; на російському грунті основа з вихідним значенням «буйвіл» була замінена основою *зубр*, хоч цей зв'язок невмотивований, бо зубри не виконують важкої роботи, через що й усе припущення сумнівне; спроба пов'язати з нім. ochsen «зубрити» від Ochs «віл» (Желтов ФЗ 1875/3, 7) безпідставна.— БЕР I 656; Unbegaun RES 12, 39—41; Kluge—Mitzka 109.

зубрі́вка (бот.) «чаполоч запашна, Hierochloe odorata Wahlb.», [*зубравка*] Mak;— р. *зубро́вка*, бр. *зубро́ўка;* — похідне утворення від *зубр;* назва мотивується тим, що цю траву охоче їдять зубри.— Анненков 167.— Див. ще **зубр.**

[**зубро́вник**] (бот.) «бекманія звичайна, Beckmannia eruciformis Hoem.» Я;— пов'язане з *зубр;* назва зумовлена, очевидно, високими кормовими якостями рослини, яку люблять зубри.— Нейштадт 109.— **Див. ще зубр.**

зубці́ (заст.) «страва з очищених зерен ячменю, зварених або підсмажених; ячмінна каша, зварена в конопляному молоці Ж», [*зу́бчики*] «тс.» Я; — очевидно, результат зближення деетимологізованої назви [*зи́бці*] «товчений ячмінь, що вариться в воді і кип'ятиться в конопляній олії» з фонетично близькою назвою *зубці́* (мн. від *зубе́ць*) «зубки». — Див. ще **зи́бком.**

зуверіти — див. **верий.**

[**зувіжити**] «звернути пильну увагу на щось» Досл. і мат. IV; — очевидно, пов'язане з [*віжливий*] «обізнаний, досвідчений»; — префіксальне утворення стало можливим, мабуть, внаслідок зближення з словом *ува́га.* — Див. ще **ві́дати.** — Пор. **ува́га.**

[**зувічити**] «покалічити» Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *изуве́чить* «тс.» є похідним від *уве́чить* «калічити», утвореним з префікса *у-* із значенням позбавлення і іменника *век* «вік», первісно «сила». — Див. ще **вік.** — Пор. **безві́ччя.**

зуга́рний «вправний, умілий, здатний», *зуга́рен;* — через проміжну форму *уга́ра* «зірвиголова» (первісно, мабуть, мало значення «озброєні дружинники, які супроводили зібрану данину до давньоруських князів») зводиться до *га́рний*, запозиченого з давньоскандінавської мови норманнів (варягів). — Мельничук Мовозн. 1969/1, 30—33. — Див. ще **га́рний.**

Зуса́нна — див. **Суса́нна.**

[**зу́зи**] «жарти, витівки» Ж, [*зу́зни*] «тс.; розпусне життя; бушування» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. sūs «шум», нвн. Sausen «тс.», споріднене з діскл. sūs «шум прибою», свн. снн. снідерл. sūsen «тс.», двн. sūsōn «дзижчати, шипіти, тріщати, скрипіти, скреготіти», дат. suse, шв. susa, є звуконаслідувальним утворенням, подібним до дінд. suṣ «сопіти, фиркати, важко дихати», стсл. **сысати** «свистіти». — Kluge—Mitzka 628.

зуми́сне — див. **навми́сний.**

[**зу́мкати**] «гудіти, дзижчати, дзвеніти», [*зу́мліти*], *зумкотіти* «тс.»; — словотворчо адаптоване запозичення з німецької мови; **нім.** summen «дзижчати, гудіти» вважається звуконаслідувальним утворенням. — Kluge—Mitzka 764.

[**зумра́ти**] «з'їсти, вмолоти»; — очевидно, афективне утворення.

[**зуноватися**] «набриднути, спротивіти»; — запозичення з словацької мови; слц. zunovať «набриднути» утворене від unúvať, unovať «турбувати», що є фактитивною формою від nuť «знемагати», спорідненою з укр. *ни́ти.* — Machek ESJČ 392, 404; Holub—Kop. 403. — Див. ще **ни́ти.**

зу́пин, *зу́пи́нка*, *зупини́ти*, *зупиня́ти* — див. **п'я́сти.**

зури́ти(ся) — див. **ури́тний.**

[**зу́рка**] (бот.) «чорнокорінь, Cynoglossum L.» Г, Mak; — неясне.

зуро́чити — див. **ректи́.**

[**зусі́ль**] Ж, Пі; — очевидно, спрощений варіант прислівника *звідусі́ль* (див.).

[**зу́спіт**] «назад»; — результат злиття прийменника *з* (можливо, з давнішого *въз*) та не засвідченого в самостійній формі прислівника **успіт*, що може бути зведений до др. *въспять* «назад», спорідненого з р. *вспять* «тс.», укр. [*у́спятки*] «каблуки», *п'ятá.* — Див. ще **п'ятá, уз.**

зустрі́ти, *зу́стріч* — див. **стрі́ти.**

зух «молодець, хват», [*зухова́нець*] «тс.» Ж, [*зухо́ва́тий*] «молодецький, хвацький»; — бр. [*зух*]; — запозичення з польської мови; п. zuch «молодець» вважається результатом скорочення прикметника zuchwały «зухвалий». — Brückner 657. — Див. ще **зухва́лий.**

зухва́лий, *зухва́льний*, *зухва́лець*, *зухва́льство*, *роззухва́литися;* — запозичення з польської мови; п. zuchwały (<zufały), як і ч. zoufalý «відчайдушний, убивчий, безнадійний», слц. zúfalý, нл. zufały, zuchwały «тс.», є результатом видозміни давнішого zupwały «такий, що втратив віру, надію», пов'язаного з дієсловом *zupwać, яке розкладається на префікс z- і дієслово *upwać, що зводиться до псл. *uprъvati «мати певну віру, надію». — Москаленко УІЛ 49; Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Brückner 657; Holub—Kop. 105; Machek ESJČ 123—124. — Див. ще **ду́фа́ти, з[1], пе́вний, упова́ти, уфа́ти.**

[зу́яти] «топтати, псувати» Ж; — неясне.

[зфарма́чити] «зіпсувати, спотворити» Ж; — неясне.

[зцюль] «сюдою» Ж, [*стюль*] «звідси» Л, [*сцюль*] «тс.» Я; — результат видозміни незасвідченої форми **зсюль*, утвореної з прийменника *з* і компонента **сюль*, етимологічно тотожнього з *-сіль* у прислівнику *відсі́ль*. — Див. ще **відсі́ль, з[1], зсіль.**

зчамрі́лий — див. **очамрі́ти.**

[зчве́ркати] «зморщуватися, зменшуватися» Ж, [*зчве́ркнути*] Ж; — неясне.

[зче́ховзь] «похило» Ж, [*щекóвзати*] «зісковзувати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни основи дієслова *ковзати* (див.).

[зчи́сток] (бот.) «чистотіл звичайний, Chelidonium majus L.»; — похідне утворення від *чи́стити;* назва зумовлена біологічними властивостями рослини, сік якої застосовують у косметиці проти ластовиння та в медицині проти різноманітних шкіряних хвороб. — Я 317; Нейштадт 267—268. — Див. ще **чи́стий.** — Пор. **чистотíл.**

[зчóхом] «з лишком, з достатком»; — прислівникове утворення від незасвідченого іменника *чох* (<*чхнýти);* можливо, первісне значення було пов'язане з чиханням від нюхання тютюну. — Див. ще **чха́ти.**

[зши́нути] «скривити, зібгати» Ж; — не зовсім ясне; можливо, походить від ч. sešinouti «зсунути, спустити».

зюбрі́й — див. **жабрі́й.**

[зюбрува́ти] «крупно молоти, очищаючи; шеретувати (зерно)» Ж, [*назю́бер пустити*] «тс.» Ж; — запозичення з німецької мови; свн. subern «чистити», siubern, нвн. säubern «тс.» пов'язані з свн. suber «чистий», нвн. sauber «тс.», що, як і дангл. sȳfre «бездоганний, незаплямований», походить від нар.-лат. sūber «поміркований», яке зводиться до лат. sōbrius «тверезий, поміркований, стриманий», остаточно не з'ясованого. — Kluge—Mitzka 626; Walde—Hofm. I 387—388.

[зю́зник] (бот.) «вовконіг, Lycópus europaeus» Г, Ж, Mak; — р. *зю́зник*, бр. *зю́знік* «тс.»; — неясне.

[зю́зя[1]] «комашка, все дрібне»; — неясне; можливо, похідне від незасвідченого звуконаслідувального **зю́зяти* «дзижчати».

[зю́зя[2]] (дит.) «холод, холодно» Л; — р. бр. [*зю́зя*] «тс.»; — афективне утворення, паралельне до [*дю́дя*] «тс.» (див.).

зюйд «південь, південний напрямок; південний вітер», [*зюд*], *зю́йдовий* «південний»; — р. бр. *зюйд;* — запозичено з голландської мови на початку XVIII ст.; гол. Zuiden «південь», як і днн. sūthar, дангл. sūþ, suðan, двн. sundan, нвн. Süden, походить від пгерм. **sunþan* «з півдня», яке загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з **suinþa-* «праворуч» або з лат. super «над», гр. ὕπερ «тс.». — CIC 268; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 110; Meulen 107; Kluge—Mitzka 763—764.

зю́ма — див. **земля́.**

[з'ю́рдитися] «зіщулитися, скорчитися»; — очевидно, пов'язане з *ву́рдити(ся)* «згортатися, перекисати» (про молоко), [*ю́рда*] «вурда; сир». — Див. ще **ву́рда́.**

зяб, *зя́бля́* «зяб» СУМ, Г, [*зяба́* Ж, *дзяб* ЛЧерк, *дзя́бля* ЛЧерк] «тс.», *зяблéвий, зябльовúй,* [*зябúти*] «орати на зяб» Ж, [*зяблúти* Ж], *зяблюва́ти* «тс.»; — р. *зябь*, бр. *зя́бліва*, др. *зябати (зябити)* «породжувати», п. ziąb «зяб», стсл. **прозѧбати** «проростати», **прозѧбнѫти**; сюди ж, очевидно, стсл. **зѧбѫ** «рву»; — псл. **zębti* «роздерти; прорости», пов'язане з *zǫbъ* «зуб»; — споріднене з лит. žem̃bti «кроїти, різати», žém̃bėti «починати проростати», žámbėti «проростати», дінд. jámbhatē (jábhatē) «хапає», jambhá-yati «дробить», ав. (ham)-zəmbayati «роздроблює», лат. gemma «очко або брунька на виноградній лозі». — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Фасмер II 110—111; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Плевачева Этимология 1966, 94; Преобр. I 259—260; Mikl. EW 401; Trautmann 309; Fraenkel 1288—1289; Mayrhofer I 419; Walde—Hofm. I 587. — Пор. **зуб[1], зя́бнути.**

зя́блик (орн.) «Fringilla coelebs L.»; — р. *зя́блик*, бр. *зя́блік*, п. zięba, слц. zeba, вл. нл. zyba, єхв. *зе̏ба*, слн. zéba; — псл. *zęba* «тс.»; — очевидно, пов'язане

із zębnǫti «зябнути» з огляду на те, що зяблик витримує холод краще, ніж інші перелітні птахи; ця ж особливість, мабуть, відбита і в науковій назві fringilla (frigilla) від лат. frigus «холод»; Буга (RR I 493) порівнює з лит. žìbė, žibė̃lė «Fringilla cannabina» і žibė́ti «блищати, світити», наводячи як аналогічну паралель нім. Fiṅk «зяблик», Funke «іскра»; вважається також (Mareš Slavia 36, 345) назвою звуконаслідувального походження. — Воїнств. — Кіст. 251; Булаховский Мовозн. VI 1948, 59; Шанский ЭСРЯ II 6, 115; Фасмер II 111; Преобр. I 260; Желтов ФЗ 1876/1, 21; Горяев 119; Brückner 653. — Див. ще **зя́бнути.**

[**зя́блина**] «животіння, скніння» Я; — р. *прозя́бать* «животіти»; — похідне від *зяб;* первісно означало «повільно проростати, затримуватись у рості від холоду». — Див. ще **зяб.** — Пор. **зя́бнути.**

[**зя́бнути**] «мерзнути» Ж, [*зябки́й*] «мерзлякуватий» Ж, Я, [*зазябáти*] «замерзати» Ж; — р. *зя́бнуть*, бр. *зя́бнуць*, п. ziębnąć, ч. zábsti, zábnouti, слц. ziabst', ziabnut', болг. [*зе́бна*], схв. *зе́пти* «мерзнути; боятись», слн. zébsti «мерзнути»; — псл. *zęb(nǫ)ti «мерзнути» з давнішого значення «проростати на холоді»; виведення від основи zima (Погодин Следы 197; Machek ESJČ 707—708) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Трубачев ВЯ 1957/2, 89—90; Фасмер—Трубачев II 111; Brückner 653; Mikl. EW 401. — Див. ще **зяб.**

зя́бра[1], [*зя́вра*] «зябра» Я, *зя́бровий;* — р. [*зе́бри*] «зябра; нижні щелепи», [*зе́бры, зёбры, зя́бры*] «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; найімовірніше, похідне від основи *zęb-/*zǫb-, що, мабуть, є фонетичним різновидом основи *žęb-/žǫb-, наявної в словах р. [*жа́ба*] «рот», укр. [*жа́бра*] «зябра», р. *жа́бра* «тс.». — Фасмер—Трубачев II 91, 111. — Див. ще **жа́бра.**

[**зя́бра**[2]] «зубці на багрі»; — р. [*жа́брй*] «зазубрина, насічка на острозі, на гачкові вудочки»; — праслов'янське; реконструювати вихідну форму важко; споріднене з лит. žebérklas «ості, багор», лтс. žebērklis «ості», можливо, також з дінд. jámbhatē «хапає»; ie. *g'abh-, *g'embh-. — Фасмер II 31—32; Преобр. 219; — Пор. **жа́бра.**

зябрі́й — див. **жабрі́й.**

зяв, *зя́ва, зя́ви* — див. **зя́ти.**

[**зянни́й**] «зіпсований, дефектний» Я, [*зенни́й*] «тс.» Я; — похідне утворення від незасвідченого іменника *зян, запозиченого з кримсько-татарської або турецької мови; тур. крим.-тат. ziyan «шкода, збиток», як і кирг. тат. *зыян*, карачаєво-балкар. аз. *зиян*, вірм. zeaп, р. *изъя́н* «тс.», походить від перс. ziyān, якому відповідає ав. zyāna «шкода, збиток». — Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Шипова 141; Mikl. EW 403.

зярка́ти(й) — див. **дзя́рати.**

з'ясува́ти, *з'ясува́льний* — див. **я́сний.**

зя́стра — див. **дзе́стра.**

[**зя́ти**], *зя́яти, зія́ти,* [*зяв*] «зів, паща», [*зя́ва*] «горло; провалля, безодня; (зоол.) гігантський лупоріз, Tridacna gigas» Ж, [*зя́ви*] «зябра», *зія́ння, зія́ючий,* [*ви́зявок*] «зябра на шкірі» Ж, [*ózяви*] (анат.) «бронхи», *ро́ззів, роззя́вити, роззявля́ти, роззя́ва,* [*роззя́вина*] «розщелина; паща», *роззя́вкуватий, роззявля́ка,* [*роззя́тити*] «широко розкрити» Ж; — р. *зия́ть*, др. *зияти*, п. ziać, ч. záti, слц. zivat', болг. *зе́я* «зяю», [*зя́ем*], м. *zjana*, схв. *зијати, зја̏ти*, слн. zijáti, стсл. **зиꙗти, зиіж**; — псл. zějǫ від *zěti (так само, як sějati від *sěti, др. *даятй* від *дати*), яке зводиться до ie. *g'hēi- «зяяти, бути порожнім»; реконструйована проміжна форма *zjajǫ (Zubatý AfSlPh 13, 623; 15, 500—501; Meillet MSL 9, 137—139) сумнівна; — споріднене з лит. žióti «розкривати, роззявляти», žiojėti «тс.», žióvauti «зівати», лтс. žāvâtiês «зівати», žāklis «розвилка», гр. χαίνω «зяю, зіваю», χάσκω «тс.», лат. hiāre «зяяти, зівати», діcл. gīna, дангл. ginōn, двн. ginēn, geinōn, свн. gënen, ginen, geinen, нвн. gähnen «тс.», дінд. vihāya- «повітряний простір». — Шанский ЭСРЯ II 6, 93; Фасмер II 98; Преобр. I 252; Brückner 652; Machek ESJČ 711; Trautmann 368; Kluge—Mitzka 228; Walde—Hofm. I 648; Persson Beitr. 13, 60, 116, 318, 697, 708. — Пор. **зів.**

зять, [*зя́тний*] «зятів»;— р. др. *зять*, бр. *зяць*, п. zięć, ч. zeť, ст. zěť, слц. zať, полаб. zątěk, болг. м. *зет*, схв. *зѐт*, слн. zèt, стсл. **зѧть**;— псл. zętь; споріднене з лит. žéntas «зять», лтс. znuôts «зять, свояк», лат. gener «зять», гр. γνωτός «родич, брат», дінд. jñātíḥ «родич»; ie. *g'ent- «зять», пов'язане з *g'en- «плодити, родити; знати»; первісно означало «приймак в роді або сім'ї на відміну від брата й сина — постійних членів родини».— Критенко Вступ 540; Фасмер — Трубачев II 112; Трубачев Терм. родства 128—130; Шанский ЭСРЯ II 6, 116; Преобр. I 260; Лопатин ЭИРЯ IV 43; Brückner 613; Machek ESJČ 714—715; Holub—Kop. 436; БЕР I 636—637; Skok III 651—652; Walde—Hofm. I 590—591.— Пор. **зна́ти.**

зьджьок — див. **жджок.**

[**зьобро**] «ребро» ВеЗа;— запозичення з польської мови; п. ziobro є мазурським діалектним варіантом слова żebro (зам. rzebro), якому відповідає укр. *ребро́* (див.).

І (И)

і[1] (спол. і частка), *й* «тс.»; — р. др. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. нл. слн. і, вл. і-пи, стсл. **и**; — псл. і, очевидно, з ie. *ei, що являє собою давню форму місц. в. одн. вказівного займенника з ларингальним приголосним у корені *'e-/'o-; — споріднене з гр. εἰ «якщо», гот. ei «і, щоб, нехай», можливо, також із лит. ĩ «і», лтс. ir «тс.», прус. ir «і, також» (Эндзелин СБЭ 136); виведення з ie. аблативу *ed і порівнювання з лит. ст. ẽ «і, але» (Zubatý IF 4, 470—472), як і пов'язання з лит. jeĩ «якщо» (Brückner 189), непереконливе. — Мельничук Вступ 494—495; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 112—113; Преобр. I 260—261; Sławski I 442—443; БЕР II 1; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 207; Bern. I 415; Fraenkel 15; Frisk I 450. — Пор. **а**[1], **о**[2].

і[2] (виг.); — р. болг. м. схв. *и*, бр. *і*, п. ч. слц. слн. і; — первісний вигук, що виник як результат інстинктивної реакції на зовнішні подразники, які викликають біль, страх, подив; згодом став виражати й такі емоції, як радощі, незадоволення, обурення, гнів та ін.; властивий багатьом віддалено спорідненим мовам (пор. лит. і, нвн. ī тощо). — Sławski I 443; Skok I 701; Bezlaj ESSJ I 208; Schwentner 9.

і́біс (орн.) «египетський лелека, Threskiornis aethiopicus L.», [*ібиска*] «чайка»; — р. болг. м. *и́бис*, бр. *і́біс*, п. ч. слц. вл. ibis, схв. *ȉбис*, *и́бис*, слн. íbis «ібіс»; — книжне запозичення з латинської мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Ibis); лат. ībis «тс.» походить від гр. ἶβις, яке зводиться до ег. hībь «тс.». — CIC 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 3; Фасмер II 113; БЕР II 1; Kluge—Mitzka 323; Walde—Hofm. I 670; Chantraine 454.

і́бунка (бот.) «вероніка струмкова, Veronica beccabunga L. Пі, Mak; вероніка анагалісова, Veronica anagallis L. Mak», [*ібу́нка*] «вероніка струмкова»; — р. [*ибу́нка*]; — очевидно, результат видозміни і народно-етимологічного переосмислення латинської наукової назви beccabunga; пов'язання з нвн. Bunge, свн. bunge «бульби» (Фасмер II 113; Горяев 120; Matzenauer 180) непереконливе. — Анненков 376.

і́ва «верба козяча, Salix caprea L.», [*івель* Mak, *івика* Mak, *івина*, *ива* Ж, *ивина* Mak, *ивка* Ж, *ив'як* Ж, *їва* ВеНЗн, *ївка* ВеНЗн, *ева* Mak, *евина* Mak] «тс.»; — р. др. болг. м. *ива*, п. iwa, [jiwa], ч. jíva, слц. iva, вл. jiw(in)a, **нл.** wiwa, схв. *ȉва*, слн. íva, стсл. **ива**; — псл. iva «верба»; — споріднене з лит. ievà «черемха; крушина», лтс. iẽva «черемха», двн. īwa «тис», свн. снн. īwe, нвн. Eibe, прус. iuwis, кімр. ŷwen, данґл. īw, діел. ȳr «тс.» (змішування назв верби, черемхи й тису зумовлене, очевидно, схожістю червонуватої деревини цих рослин), гр. ὄα, οἴη «горобина», вірм. aigi «виноградник»; виведення праслов'янської форми з германської (Schrader Reallexikon I 224—225; Vaillant RÉS 22, 192—193) не має достатніх підстав; непереконливе також заперечення (Machek Jm. rostl. 133—134; ESJČ 230) зв'язку з нвн. Eibe «тис» і порівнювання з нвн. Weide «верба», гр. ἴτεα «тс.» тощо; ie. *ei- «червонуватий, перистий». — Волошина Мовозн. 1976/3, 69—70; Шанский ЭСРЯ II 7, 3—4; Фасмер II 113; Преобр. I 262; Brückner 194; Sławski I 474; Moszyński PZJP 61; Skok I 736—737; Bezlaj ESSJ I 214; Trautmann 68; Топоров III 101; Kluge—Mitzka 154; Pokorny 297—298.

Іва́н, *Йван*, [*Івáк* Я, *Іва́ндо* Я, *Іванéць*, *Іва́ник*, *Івани́на*, *Іва́нко*, *Івантýха* Я, *Іванýха* Я, *Іва́нцьо*, *Іва́нчик*, *Іван-*

чу́к Я, *Ива́нько*, *Ива́ньо*, *Ива́сик*, *Ивасю́к* Я, *Ивась*, *Ивасьо*, *Ива́т*, *Ива́ха* Я, *Ива́хно*, *Ива́шко*, *Ивашу́ра* Я], *Іоа́н*, *Йоа́н*, [*Ва́ньо*, *Ванюсьо*, *Ванюшко*], [*Ива́нішній*, *Ива́нський* Я], ст. *Іωа́ннъ*; — р. болг. *Ива́н*, бр. *Ива́н*, др. *Иванъ*, *Иоаннъ*, *Янъ*, п. Jan, [Iwan], ч. слц. Jan, [van, вл. нл. Jan, м. *Иван*, *Јован*, схв. *Иван*, слн. Ivan, стсл. **Иѡаннъ**, **Иѡаннъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. 'Ιωάννης походить від давньоєврейського Ī̆ōḥānān (Ī̆ĕhōḥānān, власне «Ягве (бог) змилувався, Ягве (бог) помилував». — Сл. вл. імен 210; Беринда 213; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 113—114; Преобр. I 263; БЕР II 3—4; Skok I 737—738; Bezlaj ESSJ I 214; Bern. I 439; Gesenius 323 b.

Іва́н-ча́й (бот.) «хаменерій, Chamaenerium Spach.»; — запозичення з російської мови; р. *Иван-ча́й* «тс.» складається з найпоширенішого особового імені *Иван* та іменника *чай;* назва зумовлена тим, що листя цієї рослини вживають для заварювання чаю. — Шанский ЭСРЯ II 7, 5; Фасмер II 114. — Див. ще **Іва́н, чай.**

[**іва́нчик**[1]] (бот.) «підмаренник, Galium luteum L.», [*іванец*] «деревій цілолистий, Achillea ptarmica L. (Ptarmica vulgaris D. C.) Mak; (вид гриба) Agaricus columbinus Pers. Mak», [*іва́нники*] (вид грибів) Ж, [*іва́нок*] (бот.) «звіробій звичайний, Hypericum perforatum L. Г, Ж; айстра степова, Aster amellus L.», [*ива́сик*] (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; конюшина лучна, Trifolium pratensis L.» Г, Ж, [*іванзілля*] (бот.) «гісоп лікарський, Hyssopus officinalis L.; синяк звичайний, Echium vulgare L.», [*іван-трава*] «зніт, Epilobium angustifolium L.» Mak, [*іванчай*] «тс.» Mak, [*грабки св. Івана*] (бот.) «герань лісова, Geranium silvaticum L.»; — р. [*иван-трава*] «зніт», [*иванчики*] (назва грибів), бр. *святаянскае зелле* «звіробій», *зелле св. Івана*, *святаянкі* «тс.», [*іванец*] «перестріч, Melampyrum L.», схв. *ѝванчица* «королиця, ромен, Leucanthemum D. C.», *ѝвандāнче* «підмаренник, Galium verum L.», *ѝваново цвēће*, *ѝваљско цвēће* «тс.», *ѝваљско зēље* «оман блошиний, Inula conyza D. C.», слн. ivánjščica «королиця»; — назви рослин пов'язані з ім'ям *Іва́н;* мотивація найменувань окремих рослин, очевидно, різна, але конкретно не з'ясована. — Див. ще **Іва́н.**

[**іва́нчик**[2]] (орн.) «трясогузка, Motacilla oenanthe Г; сорокопуд терновий, Lanius collurio L.; мухоловка сіра, Muscicapa striata Pall.; кам'янка, Oenanthe oenanthe L; чикалка, Saxicola rubetra L.» Бул, [*іва́нок*] «зимородок, Alcedo ispida»; — р. [*ива́нчик*] «синиця»; — пов'язане з *Іва́н* за традицією в слов'ян та інших народів називати птахів за власними іменами людей; мотивація назв неясна. — Булаховский Семас. этюды 55. — Див. ще **Іва́н.**

івасі́ (іхт.) «промислова риба з родини оселедцевих; тихоокеанська сардина, Sardinella melanostica»; — р. *ивасѝ*, бр. *івасі;* — через посередництво російської мови запозичено з японської, в якій відповідне слово означає дрібну сардину. — Шанский ЭСРЯ II 7, 5; ҚЭСРЯ 168.

[**іва́шко**] «дротик, на який надівають шпульку в прядці» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*ра́шка*] «тс.», зближеним з *Іва́шко* (варіант імені *Іва́н*).

[**і́вер**] «зарубка на дереві», [*и́вер*] «тс.», [*и́верень*] «тріска, відрубана впоперек дерева; грудка землі з-під копит коня»; — р. [*и́верень*] «тріска», п. wiór, [iwer], ч. [iver, jivera], слц. íver, полаб. jéver, болг. *и́вер*, м. *ивер*, *иверка*, схв. *ѝвēр*, *ивéрак*, слн. ivér «тс.»; — очевидно, псл. *verъ від *verti «вертіти» (про стружку, що скручується); реконструюється також (Трубачев Этимология 1970, 18—20; Petersson BSl. Wortst. 52) псл. *jьverъ, у якому початкове *jь- вважається префіксальним елементом, пов'язаним з *jьz- «із-, ви-»; необгрунтованим є зіставлення (Machek ESJČ 213) з ч. [iskat'] «розколювати». — Фасмер II 114; Преобр. I 263; Brückner 623; БЕР II 4; Skok I 738; Bezlaj ESSJ I 214; Bern. I 439; Mikl. EW 97. — Пор. **верий, верни́на, ви́верні.**

[**іви́лга**] (бот.) «омела біла, Viscum album L.» Г, Mak, [*ивúлга*] «тс.» тж; — неясне.

івóлга, *ивíль*, *ивíльга*, *ивóва*, *івовга*, *ѝвол*, *ивола*, *ивóлга*, *ивýла* — див. **ві́льга**[2].

[ігі́] (виг.) «тьху», [*ієій, ієй, ігиєй, гий* Ж, *игій* Ж] «тс.»; — п. [ihi] (з укр.), ч. ihi (вигук подиву), ihy, слц. iha, iha, ihaj, ihái «тс.»; — неясне; можливо, утворилося шляхом подвоєння вигуку *гі (ги, ги́кати)* з наступним спрощенням першої частини *(гі>і)*. — Machek ESJČ 213. — Див. ще **гій.**

[ігіне́] (вигук у гуцулів для зупинення і повернення коней); — неясне.

Ігна́т, *Ігна́тій, Ігна́сь, Ігна́шко* — див. **Гнат.**

ігнорува́ти; — р. *игнори́ровать*, бр. *ігнаравáць*, п. вл. ignorować, ч. ignorovati, слц. ignorovat', болг. *игнори́рам*, м. *игнори́ра*, схв. *игнòрисати*, слн. ignorírati; — запозичення з латинської мови; лат. ĭgnōro «не знаю, не визнаю» утворене з заперечної частки *i-* та основи gnōr-, пов'язаної з прикметником gnarus «обізнаний», дієсловом nōsco «знайомлюся, довідуюся, вивчаю», спорідненими з гр. γνώσκω «пізнаю», дінд. jñātáḥ «знайомий», псл. znati, укр. *зна́ти*. — CIC 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 6—7; Walde—Hofm. I 613—614, II 176—177. — Див. ще **зна́ти.** — Пор. **Гнат, діа́гно́з, прогно́з.**

ío «ярмо, неволя»; — р. др. *и́го;* — через російське посередництво запозичено з старослов'янської мови; стсл. **иго**, як і болг. м. *и́го*, схв. *ȉго*, слн. igó, п. igo, [jigo, jugo], ч. jho, полаб. jaid'ü, походить від псл. igo<*jьgo<*jъgo; — споріднене з лит. jùngas «ярмо», лтс. jūgs, гот. juk, двн. juh, joh, нвн. Joch, лат. jugum, гр. ζυγόν, перс. juγ, вірм. luc, хет. jugan «тс.», дінд. jugám «тс.; пара; рід, покоління», ie. *ĭu-go-m, пов'язане з *ĭeu-g- «зв'язувати, з'єднувати». — Шанский ЭСРЯ II 7, 7; Фасмер—Трубачев II 115—116; Преобр. I 264; Лопатин ЭИРЯ IV 41; Sławski I 445; Brückner 190; Machek ESJČ 226; Holub—Kop. 153; Holub—Lyer 223; БЕР II 7—8; Skok I 710—711; Bezlaj ESSJ I 208; Bern.I 421—422; Trautmann 109; Fraenkel 196; Walde—Hofm. I 727—728; Pokorny 509—510. — Пор. **го́лка.**

іговда, *іговна, ігола* — див. **ві́льга²**.

[**іголка**] (бот.) «грабельки звичайні, Erodium cicutarium L'Her.» Mak; — пов'язане з *го́лка;* назва зумовлена голкоподібною формою носика у плодів рослини. — Нейштадт 363—364. — Див. ще **го́лка.**

Ігор; — р. *Игорь*, бр. *Ігар*, др. *Игорь, Ин(ъ)гваръ*, ч. Igor (з рос.), слн. Igor, цсл. **Игорь**; — запозичено в давньоруську мову з давньоскандінавської (давньоісландської); дісл. Ingvarr, Yngvarr є складним утворенням з основ Ing-, що становить назву давньоісландського бога Ingwi, та іменника varr «заступник, захисник, оборонець». — Сл. вл. імен 211; Петровский 118; Суперанская 78; Фасмер II 116; Vries AEW 678; Paul Kl. Vnb. 39.

ігра́ *ігранка, іграшка, іграшка́р, ігронько, игра́ль, игрóвище* — див. **гра́ти.**

ігу́мен «у православній церкві управитель чоловічого монастиря», *ігу́меня*, [*гу́мен*], ст. *игуменъ* (1627); — р. болг. *игу́мен*, бр. *ігу́мен*, др. *игуменъ*, п. ihumen, слц. igumen, м. *игумен*, схв. *ȉгуман*, слн. ígumən, стсл. **игоумень**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. ἡγούμενος «проводир, ватажок», пов'язане з ἡγέομαι «веду перед, вказую шлях», спорідненим з лат. sāgio «висліджую», гот. sōkjan «шукати», двн. suohhan «тс.», хет. sak- «знайти». — CIC 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 7; ССРЛЯ 5, 38; Фасмер II 117; ГСЭ II 284, III 65; Преобр. I 265; Brückner 190; БЕР II 10; Frisk I 621.

[**ід**] «до, к», [*ид, д*] «тс.» ВеЗн; — результат контамінації прийменників *до* і *к*, [*ік*] з однаковим (просторовим) значенням. — Мельничук СМ III 141. — Див. ще **до¹, к.**

ідеа́л, *ідеалізáтор, ідеалізáція, ідеалі́зм, ідеалі́ст, ідеалісти́чний, ідеáльний, ідеалізувáти;* — р. болг. м. *идеáл*, бр. *ідэáл*, п. ideał, ч. слц. слн. ideál, вл. ideal, нл. idealist, схв. *идèāл*; — запозичення з французької або німецької мови; фр. idéal, нім. Ideál походять від пізньолат. idealis «ідеальний», пов'язаного з idea «ідея». — CIC 268; Шанский ЭСРЯ II 7, 9; ССРЛЯ 5, 39; БЕР II 12; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 776. — Див. ще **ідéя.** — Пор. **істóрія.**

ідентúчний, *ідентифікувáти, ідентифікáція;* — р. *идентúчный*, бр. *ідэн-*

ты́чны, п. identyczny, ч. слц. identický, вл. identiski, болг. м. *идентѝчен*, схв. *идѐнтичан*, слн. idéntičen; — запозичення з французької мови; фр. identique походить від слат. identicus, утвореного від лат. īdem «той самий», що складається з компонента id «це», спорідненого з гот. is «він», псл. jь, укр. *його́*, і підсилювального елемента -em. — CIC 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 11; ССРЛЯ 5, 46; Dauzat 412; БЕР II 12; Dauzat 398; Walde—Hofm. I 671, 720; Klein 767. — Див. ще **його́**.

ідеоло́гія, *ідео́лог*, *ідеологі́чний*; — р. болг *идеоло́гия*, бр. *ідэалóгія*, п. ideologia, ч. ideologie, слц. ideológia, вл. ideologija, м. *идеологија*, схв. *идеолòгија*, слн ideológija; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. idéologie, нім. Ideologíe, англ. ideology утворено з основи лат. idea «ідея» і компонента -logie, пов'язаного з гр. λόγος «слово, розум, вчення». — CIC 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; Sł. wyr. obcych 295; БЕР II 12; Dauzat 398; Klein 767. — Див. ще **ідéя**, **лóгіка**.

ідéя; — р. болг. *идéя*, бр. *ідэ́я*, п. ч. слц idea, вл. нл. ideja, м. схв. *идéја*, слн. idéja; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Idée, фр. idée походять від лат. idea, що відтворює гр. ἰδέα «вигляд; ідея», пов'язане з ἰδεῖν «бачити» (аорист), спорідненим з лат. video «бачу», псл. viděti, укр. *ви́діти*. — CIC 269; Шанский ЭСРЯ II 7, 12; ССРЛЯ 5, 50; Фасмер II 117; Деборин ВЯ 1957/4, 40; Преобр. I 265; Brückner 189; Kopaliński 412; Kluge—Mitzka 324; Bloch 374; Dauzat 397; Klein 766; Frisk I 708. — Див. ще **вид.** — Пор. **идеáл**, **идеоло́гія**, **иди́лія**, **ído**л, **істóрія**.

иди́лія, *иди́лік*, *идили́чний*; — р. *иди́лия*, бр. *іды́лія*, п. idylla, ч. слц. вл. idyla, болг. *иди́лия*, м. *иди́ла*, схв. *ѝдила*, слн. idíla; — через німецьке або французьке посередництво (н. Idýll(e), фр. idylle) запозичене з латинської мови; лат. idyllium походить від гр. εἰδύλλιον «малюнок; невелика лірична поема», що є демінутивною формою від εἶδος «вид, вигляд». — CIC 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 414; БЕР II 13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 768. — Див. ще **вид.** — Пор. **ідéя**.

ídиш (мова); — р. *и́диш*, бр. *ídыш*, п. jidysz, ч. слц. jidiš, схв. *jȉдиш*, слн. jídiš; — слово з мови ідиш (ід. jidiš), яке походить від нвн. jüdisch «єврейський», пов'язаного з Jude «іудей, єврей», що зводиться через лат. Jūdaeus і гр. Ἰουδαῖος до гебр. Y^{e}hūdhī «тс.». — ССРЛЯ 5, 54; Kluge—Mitzka 333; Klein 829, 1762. — Див. ще **іудéй**. — Пор. **жид**, **ю́да**.

ідіóм, *ідіóма*, *ідіоматѝзм*, *ідіомáтика*, *ідіоматѝчний*; — р. болг. *идиóм*, *идиóма*, бр. *ідыёма*, п. ч. вл. idiom, слц. слн. idióm, м. *идиóм*, схв. *идѝом*; — запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. Idióm, фр. idiome); лат. idiōma походить від гр. ἰδίωμα «властивість, особливість, своєрідність», пов'язаного з ἴδιος (<Fίδιος<*Fhεδιος), яке зводиться до ie. *swed- «окремий; бути окремо, нарізно». — CIC 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 13; ССРЛЯ 5, 51; Kopaliński 413; Klein 767; Frisk I 709.

ідіóт, *ідіотѝзм*, *ідіотíя*, *ідіóтство*, *ідіотѝчний*; — р. болг. м. *идиóт*, бр. *ідыёт*, **п.** idiota, ч. слц. вл. idiot, схв. *идѝот*, слн. idiót; — запозичене з латинської мови через німецьке або французьке посередництво (н. Idiót, фр. idiot); лат. idiōta «неук, невіглас, профан» походить від гр. ἰδιώτης «приватна людина; простак, неук; нездатний до служби (часто з певними фізичними вадами)», пов'язаного з ἴδιος «свій, приватний; окремий, особливий», до якого зводиться й укр. *ідіóм*. — CIC 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 52; Фасмер II 117; Sławski I 443; Kopaliński 413; БЕР II 13; Kluge—Mitzka 324; Dauzat 398; Klein 767; Walde—Hofm. I 671; Frisk I 709. — Див. ще **ідіóм**.

ídoл, *ідоля́нин* (заст.) «язичник», *ído*лка Ж, [*и́дол*, *и́дольство*, *идоля́н*, *идоля́нин*]; — р. болг. м. *и́дол*, бр. *ído*л, др. *идолъ*, п. ч. слц. вл. ído*l*, схв. *ѝдол*, слн. idól, стсл. **идолъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. εἴδωλον «подоба, образ» зводиться до ἰδεῖν «бачити» (аорист), спорід-

неного з лат. video «бачу», псл. viděti, укр. *ви́діти*. — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 14; ССРЛЯ 5, 55; Фасмер II 117; Преобр. I 265; Kopaliński 413; БЕР II 13—14; Frisk I 452. — Див. ще **вид, іде́я.**

ієра́рхія, *ієрархі́чний;* — р. болг. *иера́рхия*, бр. *іера́рхія*, п. слц. hierarchia, ч. hierarchie, вл. hierarchija, м. *хиерархија*, схв. *хијерàрхија*, слн. hierarhíja; — запозичення з грецької мови; гр. ἱεραρχία «відомство верховного жерця» походить від ἱεράρχης «верховний жрець», утвореного з прикметника ἱερός «святий, священний, божественний», ідентичного з ἱερός «міцний, сильний, енергійний», що зіставляються з дінд. iṣirá- «сильний; активний», двн. ēra «честь, шана», та іменника ἀρχός «начальник, вождь, повелитель», пов'язаного з ἀρχή «початок, походження». — СІС 270; Шанский ЭСРЯ II 7, 16; ССРЛЯ 5, 78; Фасмер II 118; Kopaliński 394; Frisk I 712—714; Klein 100, 729. — Див. ще **архаї́чний.**

Іеремія — див. **Яре́ма.**

ієрихо́нський (у виразі *ієрихонська труба* (жарт.) про дуже гучний голос), *єрихо́нський* «тс.»; — р. *иерихо́нский, ерихо́нский*, бр. *іерыхо́нскі*, п. jerychoński, ч. jerišský, схв. *jèрихо̄нски*, слн. jerihónski, стсл. **иєрихѡньскъ**; — пов'язане з назвою стародавнього міста Єрихона в пониззі річки Йордану, мури якого, згідно з біблійною легендою, євреї зруйнували трубними звуками. — ССРЛЯ 5, 79; Ушаков I 1136; SJP III 404.

ієро́гліф, *ієрогліфі́чний;* — р. *иерóглиф*, бр. *іерóгліф*, п. hieroglif, ч. слц. hieroglyf, вл. hieroglifa, болг. *иероглúф*, м. *хиероглúф*, схв. *хијерòглиф*, слн. hieroglíf; — запозичення з грецької мови; гр. ἱερογλυφικός «ієрогліфічний» є складним утворенням з прикметника ἱερός «священний, святий» та іменника γλυφή «різьблене зображення», пов'язаного з γλύφω «видовбую, вирізую», спорідненим з лат. glūbo «обдираю, знімаю шкірку», діслів. kljūfa «розрізувати, розщеплювати», двн. klioban, свн. нвн. klieben «тс.» — СІС 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 17; ССРЛЯ 5, 79; Kopaliński 360, 394; Klein 298, 665, 729; Frisk I 315. — Див. ще **ієра́рхія.**

із[1] — див. **з**[1].

із[2] — див **з**[2].

Ізабе́лла; — р. *Изабе́лла*, бр. *Ізабе́ла*, п. Izabela ч. слц. Izabela, болг. *Изабе́ла*, слн. Izabela; — запозичення з французької мови; фр. Isabelle походить від ісп. Isabel, яке є результатом видозміни давнішого Elisabeth «Єлизавета». — Сл. вл. імен 241; Суперанская 87; Илчев 220; Dauzat Dict. des noms 337. — Див. ще **Єлизаве́та.**

[**ізба́здрати**] «украсти» Я; — афективне утворення неясного походження.

[**ізбани́ти**] «збавити, врятувати» Ж; — неясне.

ізві́р, *ізво́р* — див. **звір**[2].

ізго́й (іст.) «людина, що вийшла з свого колишнього суспільного стану; давньоруський князь, що не мав спадкового права на великокнязівський трон»; — р. *изго́й*, бр. *ізго́й*, др. *изгой* «тс.», первісне значення — «той, кого вижили з роду»; — утворене з префікса др. *из-* на означення руху зсередини і дієслова *гоити* «живити, влаштовувати, давати притулок», що є каузативом до *жи́ти;* пояснення як кальки з діслів. utlagr, utlægr «вигнаний з країни» (Mikl. Lexikon 244; Bern. I 319) малоймовірне; безпідставне і припущення про зв'язок з гот. *usgauja (Пресняков, Лекции по русской истории I 121). — Шанский ЭСРЯ II 7, 26—27; Фасмер II 121—122; Преобр. I 266. — Див. ще **го́їти, з**[2].

ізде́бка, *істе́пка* — див. **ви́степка.**

[**издрагну́ти**] «погаснути, дотліти, догоріти» Пі; — неясне.

[**и́зир(ь)**] «тисяча» ДзАтл I, [*и́зер(ь), ӣзер(ь), и́зар(ь)*] «тс.» тж; — запозичення з угорської мови; уг. ezer «тисяча» походить з іранських, зокрема, близьких до аланської мов; аланське 'Αξαρίον (особове ім'я), ос. ærzæ «безліч» споріднені з перс. hazār (hezār) «тисяча», дінд. sa-hásram «тс.». — Лизанець НЗ УжДУ 26, 130; Абаев ИЭСОЯ I 186—187; Bárczi 70; MNTESz I 819—820.

[**ізкороти́тися**] «швидко повернутися» Я; — префіксальне утворення від *коро́ткий* (про витрачений час). — Див. ще **з**[1], **коро́ткий.**

Ізма́їл, ст. *Исмаилъ* «выслухане божее» (1627); — р. *Измаи́л*, бр. *Ізмаі́л*,

др. *Измаилъ*, ч. Ismael, слц. Izmael, цсл. **Измаилъ**, **Исмаилъ**; — через церковнослов'янську мову запозичене в давньоруську з грецької; гр. 'Ισμαήλ походить від гебр. Jišmā'ēl «той, кого чує бог». — Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 119; Фасмер II 122; Суперанская 78; Kopečný Průvodce 76; Gesenius 358 b.

[изме́ні] «штани» Ж; — очевидно, запозичення з болгарської мови; болг. *[изме́ни]* «спідні штани» пов'язане з *[изме́на]* «білизна», *изменя́* «зміню, поміняю», похідними від *меня́* «міняю», спорідненим з укр. *міня́ти*. — БЕР II 40. — Див. ще **міня́ти**.

ізоба́ра, *ізобари́чний;* — р. болг. схв. *изоба́ра*, бр. *ізаба́ра*, п. ч. слц. вл. izobara, слн. izobára; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. isobar, нім. Isobáre, фр. isobare утворені з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний», етимологічно неясного, і βάρος «вага», пов'язаного з βαρύς «важкий». — CIC 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 37; ССРЛЯ 5, 221; Sł. wyr. obcych 305; Kopaliński 450; Boisacq 115; Klein 149, 818; Frisk I 221. — Див. ще **ба́рій**.

ізоглóса; — р. *изоглóсса*, бр. *ізаглóса*, п. ч. слц. izoglosa, болг. схв. *изоглóса*, слн. izoglósa; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. фр. isoglosses, нім. Isoglossen утворено з основ гр. ἴσος «однаковий» і γλῶσσα «язик; мова», спорідненого з псл. glogъ «глід», укр. *глід*. — CIC 271; Шанский ЭСРЯ II 7, 38—39; ССРЛЯ 5, 231; Sł. wyr. obcych 306; Boisacq 152; Frisk I 315—316. — Див. ще **глід**, **ізоба́ра**.

ізолюва́ти, *ізоля́тор*, *ізоляціоні́зм*, *ізоляціоні́ст*, *ізоля́ція*, *ізолюва́льний;* — р. *изоли́ровать*, бр. *ізалява́ць*, п. вл. izolować, ч. izolovat, слц. izolovat', нл. izolowaś, болг. *изоли́рвам*, м. *изоли́ра*, схв. *изоли́рати*, слн. izolírati; — запозичення з французької мови; фр. isoler «відділяти, відокремлювати» через іт. isolare «ізолювати», isola «острів» зводиться до лат. Īnsula «тс.», походження якого непевне; можливо, утворилося з словосполучення *in salō «той, що в морі». — CIC 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 39; Kopaliński 450; БЕР II 45; Dauzat 415; Bloch 394; Klein 818; Walde—Hofm. I 707—708.

ізоме́р, *ізомеризáція*, *ізомерія*, *ізоме́рний;* — р. болг. *изоме́р*, бр. *ізаме́р*, ч. слц. izomer, схв. *изомерија*, слн. izomêr; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. isomer, фр. isomère, очевидно, походять від н. Isomér(e), Isomerie, isomérisch, утворених шведським хіміком Дж. Я. Берцеліусом від гр. ἰσομερής «який складається з однакових частин», складного слова, утвореного з прикметника ἴσος «однаковий, тотожний» та іменника μέρος «частина, частка», спорідненого з лат. mereo «заробляю, заслуговую, досягаю». — CIC 272; Шанский ЭСРЯ II 7, 41; Kopaliński 450; Boisacq 621; Frisk II 196—197, 212; Klein 818—819. — Див. ще **ізоба́ра**.

ізоте́рма, *ізотермі́чний;* — р. болг. *изоте́рма*, бр. *ізатэ́рма*, п. ч. слц. вл. izoterma, схв. *изотѐрме* (мн.), слн. izotêrma; — запозичення з західноєвропейських мов; англ. isotherm, н. Isothérme, фр. isothermes (мн.) утворені з основ гр. ἴσος «тотожний, однаковий» і θέρμη «тепло, жар». — CIC 273; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyr. obcych 320; Klein 819. — Див. ще **ізоба́ра**, **термо-**. — Пор. **те́рмос**, **термо́метр**.

ізото́п; — р. болг. *изото́п*, бр. *ізато́п*, п. ч. слц. вл. izotop, схв. *изото́пи*, слн. izotóp; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Isotópe, фр. isotope походять, мабуть, від англ. isotope, утвореного в 1913 р. англійським хіміком Ф. Содді з основ гр. ἴσος «однаковий, тотожний» і τόπος «місце», яке загальноприйнятої етимології не має. — CIC 273; ССРЛЯ 5, 239; Sł. wyr. obcych 320; Klein 819; Frisk II 911; Boisacq 975—976. — Див. ще **ізоба́ра**. — Пор. **топогра́фія**, **топоні́міка**.

ізпотинька́ — див. **спо́тиньга́**.

[ізпрежда́] «здавна; спокон» Я; — похідне утворення від *[преж]* «перед» Ж, *[*прежде]* «раніше». — Див. ще **преж**.

[ізтока́тити] «натопити, змусити стекти» (про сало) Я (текст ілюстрації значення «натопити» не підтверджує); — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *тектú*, *потік;* можливий, проте,

зв'язок з тур. tok «ситий, насичений» або tokaç «довбенька, валик».

ізумру́д «смарагд», *ізумру́дний*, [*зумру́дний*]; — р. *изумру́д*, ст. *изумрутъ* (1462 р.), бр. *ізумру́д*, др. *изумрудъ*, болг. *изумру́д*, [*зумру́д*, *зюмрю́д*], схв. [*зму́рут*, *зӳмрут*]; — запозичення з турецької мови; тур. zümrüt «смарагд» походить від перс.-ар. zumurrud «тс.», що виводиться з гр. σμάραγδος, до якого зводиться й укр. *смара́гд;* початкове *із-* розвинулося, мабуть, внаслідок сприйняття початкового **з** як афікса. — СІС 274; Шанский ЭСРЯ II 7, 44; Фасмер II 123—124; ГСЭ 65—66; Преобр. I 266; БЕР I 670, II 57; Mikl. TEI 2, 190; Räsänen Versuch 533. — Див. ще **смара́гд.**

ізю́м, *ізю́мина*, *ізю́минка;* — р. *изю́м;* — запозичення з тюркських мов, найімовірніше, з турецької; тур. üzüm «виноград» споріднене з аз. чаг. *ӳзӳм*, крим.-тат. jüzüm, уйг. *өзӳм* «тс.», монг. yzym *(үзэм)* «смородина, виноград; ізюм». — Шанский ЭСРЯ II 7, 45—46; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 51; Фасмер II 124; Преобр. I 267; Горяев 122; Bern. I 441; Mikl. TEI 2, 183; Севортян 625; Räsänen Versuch 214

Ізясла́в; — р. *Изясла́в*, бр. *Ізясла́ў*, др. *Изяславъ;* — давньоруське особове ім'я, утворене з основ дієслова *изяти* «взяти», похідного від *яти* «брати», та іменника *слава*. — Петровский 120; Суперанская 78. — Див. ще **сла́ва, я́ти.**

[ійо́н] (виг.) «он; дивись», [*йон*] «тс.» Ж; — складне утворення з вигуку *і* або давньої основи вказівного займенника, збереженої в сполучнику *і*, та частки *он* (див.).

ік — див. **к.**

[ікавка] (бот.) «гикавка сіра, Berteroa incana (L.) D. C.» Мак, *ги́кавка* «тс.»; — р. *ико́тник* «тс.; [трава, якою лікуються від нервового захворювання — гикавки]», бр. [*укотник*]; — пов'язане з *іка́ти*, *ги́ка́ти* (див.).

іка́ти, [*ика́тися*] Г, Ж, [*и́кавка*], *і́кавка*, [*і́ківка*, *і́кавка*] Пі; — р. *ика́ть*, бр. *і́каць*, п. [ikać], ч. jíkati, hykati, вл. hikać, нл. hykaś, болг. *и́кам*, м. *ика*, схв. *ӣцати*, слн. íkati; — звуконаслідувальне утворення, що, можливо, виникло незалежно в кожній мові; пор. також фр. hoquet «гикавка», англ. hiccup, hickugh, вал. hikket, брет. hoc, hic «тс.», нім. [hicken] «гикати» такого **ж** походження; пов'язування з стсл. **ѩчѧти** «стогнати» (Skok I 705; Matzenauer IF 3, 83—84) непереконливе; немає достатніх підстав пов'язувати і з двн. jëhan «говорити», кімр. iaith «мова» (Stokes 223). — Шанский ЭСРЯ II 7, 46; Фасмер II 124—125; Преобр. I 267; Горяев 122; Machek ESJČ 226; БЕР II 62; Bezlaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 215—216. — Див. ще **ги́ка́ти.**

і́кло, [*їкло*, *кло* (мн. *кла* Ж, ВеЛ, *кло́ва* Ж)], [*ікла́нь*] «людина з великими або нерівними зубами» Па, [*клак*] «ікло (свиняче)», [*клева́к*] «тс.»; кирка для розбивання глини», [*клив*] «тс.» Ж, [*кливак*] «ікло», [*кловак*, *кол* ВеУг, *ков* Ж (мн. *кли* ВеЛ), *кола́к*] «тс.», *іклáстий*, [*ікла́стий*] «зубатий» Па, [*кло́вий*] (у сполученні *к. зуб* «ікло»); — р. [*и́клы*, *клы*], *клык*, бр. *ікóл*, др. *клъ* «ікла», п. kieł «ікло», [kło], ч. слц. kel, нл. keł «тс.», полаб. klå̯ «ікла», схв. [kàljac] «зуб коня, по якому визначають його вік», слн. [kèl] «ікло»; — псл. **къlъ* «ікло», **къlo* «тс.», пов'язані чергуванням голосних з **kolti* «колоти»; пор. той самий ступінь вокалізму у споріднених лит. kùlti «молотити, стукати, бити», лтс. kuĺt «тс.»; приставне **і** виникло на східнослов'янському грунті після занепаду редукованого **ъ**. — Фасмер II 125, 255—256; Булаховський Вибр. праці III 420; Sławski II 142—143; Brückner 227; Machek ESJČ 248; Bern. I 660—661; Mikl. EW 154; Trautmann 114; Pokorny 546. — Див. ще **коло́ти.** — Пор. **кіле́ць.**

ікóна, [*ікóнник*] «майстер, що малює ікони» Я, [*окóна*], *ікóнний*, [*подікóнник*] Л; — р. др. болг. *икóна*, бр. *ікóна*, п. ч. слц. вл. ikona, м. *икона*, схв. *ӣкона*, слн. ikóna, стсл. **ѩконꙗ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з середньогрецької разом з прийняттям християнства; сгр. εἰκόνα «ікона» походить від гр. εἰκών «зображення, образ, подоба», пов'язаного з ἔοικα (<*Fέ-Foικ-α) «бути схожим» (перфект), яке надійних відповідників не має. — ССРЛЯ 5, 276;

Фасмер II 125; ГСЭ 66; Преобр. I 267—268; Горяев 122; БЕР II 62; Skok I 713; Frisk I 454—455, 530.

іконогра́фія «вивчення зображень певної особи, сюжету в живописі, скульптурі; строгі правила зображення певного сюжету чи особи», *іконографі́чний;*— р. болг. *иконогра́фия*, бр. *іканагра́фія*, п. слц. ikonografia, ч. ikonografie, схв. *иконографија*, слн. ikonografíja;— запозичення з французької мови; фр. iconographie утворено з основ гр. εἰκών «образ» і γράφω «пишу».— Шанский ЭСРЯ II 7, 47; Dauzat 397.— Див. ще **гра́фіка, іко́на.**

іконоста́с, [*канастáс, каністáс*];— р. болг. *иконостáс*, бр. *іканастáс*, п. ч. слц. ikonostas, м. *иконостас*, схв. *иконо̀стас*, слн. ikonostás, стсл. **иконостасъ**;— запозичене через церковнослов'янську мову з середньогрецької; сгр. εἰκονοστάς <εἰκονοστάσι(ον) утворене з основ іменників εἰκόνα, до якого зводиться укр. *ікóна*, і στάσις «місце стояння», пов'язаного з гр. ἵστημι «стою», спорідненим з псл. stati, укр. *стáти*.— ССРЛЯ 5, 279; Фасмер II 125; Преобр. I 267—268; ГСЭ 66; Горяев 122; РЧДБЕ 270; Boisacq 902.— Див. ще **ікóна, стáти.**

ікра́[1], *ікóрниця*, [*екрáчка*] «риба з ікрою» ВеНЗн, [*икре́нка* ВеНЗн, *икря́к* Ж, *ікрáнка*, *ікре́ць*, *ікрóвиця*], *ікря́ник*, [*ікря́нка* Я] «тс.», [*икри́нка*] «яечко комахи» Ж, [*и́кр̀ица*] «ікра» Ж, *ікри́на*, [*ікри́ця*] «ікра», [*икри́стий, икря́ний*] Ж, [*ікрáтий*], *ікри́стий*, *ікряни́й;*— р. *икрá*, бр. *ікрá*, др. *икра*, п. слц. ikra, ч. jikra, вл. jikra, jik(r)no, jerk, нл. jẽrk, полаб. *jắkrə*, болг. м. *и́кра*, схв. *ȉкра*, слн. íkra, стсл. **икрa**;— псл. *jьkra;— споріднене з лит. ìkras, ìkrai «ікра», лтс. ikri, ikra «тс.», ірл. iuchair і далі, можливо, з назвами печінки лит. jā̃knos, [ẽknos, ā̃knos], лтс. aknas, aknis, лат. iecur, ав. yākarə, дінд. yákṛt, хоч деякі дослідники (Trautmann 106) розглядають ці групи лексики окремо.— Шанский ЭСРЯ II 7, 47—48; Фасмер II 125; Преобр. I 268; Sławski I 447; Machek ESJČ 226; БЕР II 63; Skok I 713; Bezlaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 217—220; Bern. I 423—424; Fraenkel 183.

[**ікра́**[2]] «вим'я; литка ВеНЗн», [*икрá*] «тс.» ВеУг, [*икра́ня*] (назва вівці) Доп. УжДу IV, [*икри́стий*] «з повним вим'ям»;— р. болг. діал. *икрá* «литка», п. [ikra], слц. [ikra, ikro], слн. [ikro] «тс.»;— псл. *jьkra, *jьkro;— споріднене з лит. [ìkrai] «литки», лтс. ikri, прус. ussgoy «тс.» і, можливо, з ірл. orca «литка»; очевидно, пов'язане з *ікра*[1]; щодо зв'язку значень пор. гол. kuit «литка; риб'яча ікра».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 125—126; Преобр. I 268; Sławski I 447—448; Brückner 190; Machek ESJČ 226—227; БЕР II 63; ЭССЯ 8, 217—220; Топоров III 36—37.

[**ил**] «глина; мул» Ж, [*илáк*] «сланцювата глина» Ж, [*иловúна*] «суглинок», [*иля́к*] (ент.) «намульна муха» Ж, [*иля́нка*] (ент.) «вислокрилка, Sialis» Ж, [*їловáтка*] «глина, глинозем» ВеБ, *ілувáтий*, [*иловáтий*] «мулистий» Ж;— р. болг. *ил* «мул», бр. *іл*, др. *илъ*, п. ił, [jił, jeł], ч. jíl, слц. il «тс.», схв. *ȉловача* «глина», слн. íl, стсл. **илъ**;— псл. ilъ;— споріднене з лтс. īls «дуже темний», гр. ἰλύς «мул, багно, гуща», εἰλύ «дуже темний, чорний».— Шанский ЭСРЯ II 7, 48; Фасмер II 126; Sławski I 449—450; Machek ESJČ 227; БЕР II 64; Skok I 714; Bezlaj ESSJ I 209; ЭССЯ 8, 221—222; Bern. I 424; Trautmann 103.

Іларій. *Гілáрій*, *Іларія*, ст. *Іларій* «веселий» (1627);— р. *Илáрий*, бр. *Іла́рый*, п. Hilary, ч. Hilarius, слц. Hilár, Hiláriа, слн. Hilarij, стсл. **Иларии**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Ἱλάριος походить від ἱλαρός «веселий, радісний», можливо, спорідненого з лат. sōlor «втішаю, полегшую», гот. sels «добрий, придатний», двн. sālig «блаженний, щасливий».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 120; Kopečný Průvodce 71; Frisk I 720—722.— Пор. **Іларіо́н.**

Іларіо́н, *Ларіо́н*, [*Ларивóн, Ларивíн, Ларівóн* Ж, *Ларійóн, Ла́рко* Ж], ст. *Іларіѡнъ* «тихостенъ, тихомиренъ, сладокъ норовомъ» (1627);— р. *Илариóн*, бр. *Іларыён*, др. *Иларионъ*, болг. *Илари́он*, стсл. **Иларионъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Ἱλαρίων походить від ἱλαρία «веселощі, веселість»,

пов'язаного з ἱλαρός «веселий, радісний».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровський 120; Суперанская 78.—Див. ще **Іларій.**

ілем, *илем* — див. **ільм.**

[**иле́ць**] (бот.) «польовий хвощ, Equisetum arvense L.», [*ильцé*] «тс.» Ж;— пов'язане з [*їль*] «ялина»; назва зумовлена зовнішнім виглядом польового хвоща, який нагадує хвойне дерево в мініатюрі; пор. [*сосóнка*] «польовий хвощ», р. [*сóсенка*] «тс.», [*ёлка*] «хвощ лісовий, Equisetum silvaticum L.», бр. [*ёльнік*] «хвощ багновий, Equisetum limosum L.», [*яленец, елачка, сасонка*] «тс.».— Попов 259.— Див. ще **їль, яли́на.**

Іліáн, р. ст. *Илиáн*, бр. *Іліян*, болг. *Илия́н;* — запозичення з латинської мови; лат. Aelianus є прикметниковою формою від Aelius «Елій» (назва римського плебейського роду) і відповідає гр. Αἰλιανός «Еліан», пов'язаному з ἥλιος «сонце, ясність», ἠέλιος, дор. ἀέλιος «тс.».— Сл. вл. імен 211; Петровский 120; Constantinescu 78—79; Frisk I 631.— Див. ще **гéлій.**

Іліодóр, ст. *Иліодоръ* «с(о)лн(е)чный даръ» (1627);— р. *Илиодóр, Лиодóр*, бр. *Іліядóр*, слц. Heliodor;— запозичення з грецької мови; гр. Ἡλιώδωρος утворене з основ іменників ἥλιος «сонце» і δῶρον «дар, подарунок», спорідненого з псл. darъ, укр. *дар.*— Беринда 209; Петровский 121; Constantinescu 79.— Див. ще **гéлій.**

Ілля́, [*Илія*], *Ількó*, [*Илáш, Илю́сь, Илю́ха* Я], ст. *Илíй, Елúя* (1627);— р. *Илья́*, ст. *Илия*, бр. *Ільяш*, др. *Илия*, п. Eljasz, ч. слц. Eliáš, ст. Heliáš, болг. *Илия*, м. *Илија*, [*Илко*], схв. *Илија*, слн. Elija, стсл **Илиа, Єллїѧ, Иєлиѧ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἠλίας походить від гебр. 'Eliyāhū (із складання форм elohim і Jahve) (букв.) «сила божа» або ж «мій бог Єгова».— Сл. вл. імен 211; Беринда 208; Фасмер II 128; Петровский 121; Korečný Průvodce 60; Илчев 221; Constantinescu 79.

[**ілльóм**] «жердина для дій на паромі» Я;— неясне; можливо, пов'язане з *ільм* «в'яз» (пор. [*льом*] «тс.»).

ілю́зія, *ілюзіонізм, ілюзіоніст, ілюзíйний, ілюзóрний;* — р. *иллю́зия*, бр. *ілю́зія*, п. iluzja, ч. iluse, слц. ilúzia, вл. нл. iluzija, болг. *илю́зия*, м. *илузија*, схв. *ìлӯзија*, слн. iluzíja;— запозичення з французької чи німецької мови; фр. illusion «омана, міраж», нім. Illusión «тс.» походять від лат. illūsio «жарт, висміяння, іронія, обман», пов'язаного з illūdo «граюсь, насміхаюсь, обманюю», утвореним за допомогою префікса in- (il-) «в-, на-» від дієслова lūdo «граю (в щось); танцюю; насміхаюсь», спорідненого з гр. λίζει «грає, танцює», λοιδορέω «ганьблю, лаю».— CIC 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 49—50; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 285; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Klein 771; Walde—Hofm. I 829.— Див. ще **інвентáр.**

ілюмінáція, *ілюмінáтор, ілюмінаційний, ілюмінувáти;* — р. *иллюминáция*, бр. *ілюмінáцыя*, п. iluminacja, ч. iluminace, слц. ilumunácia, вл. нл ilumінacija, болг. *илюминáция*, м. схв. *илуминáција*, слн. ilumінácija;— запозичено з французької мови, можливо, через посередництво польської; фр. illumination «освітлення» походить від пізньолат. illūminātio «тс.», пов'язаного з illūmino «освітлюю, осяюю», утвореним з префікса in- (il-) «в-, на-» і дієслова lūmino «освітлюю», похідного від lūmen «світло», пов'язаного з lux «тс.», luceo «свічусь».— CIC 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 50—51; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 286; Kopaliński 417; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 832.— Див. ще **інвентáр, ілюстрáція.**

ілюстрáція, *ілюстрáтор, ілюстративний, ілюстраційний, ілюструвáти;* — р. *иллюстрáция*, бр. *ілюстрáцыя*, п. ilustracja, ч. ilustrace, слц. ilustrácia, вл. нл. ilustracija, болг. *илюстрáция*, м. схв. *илустрáција*, слн. ilustrácija;— запозичення з німецької чи французької мови; нім. Illustratión «ілюстрація, зображення», фр. illustration «тс.; знаменитість, слава» походять від лат. illūstrātio «роз'яснення, унаочнення, зриме представлення», пов'язаного з дієсловом illūstro «освітлюю», утвореним з префікса in- (il-) «в-, на-» і дієслова lūstro «освітлюю, очищаю», пов'язаного

з lucēo «свічусь, яснію», lux «світло», спорідненими з гр. λευκός «блискучий, білий», псл. lučь «промінь», укр. *лу́чити* «цілити». — СІС 275; Шанский ЭСРЯ II 7, 51—52; Фасмер II 127; ССРЛЯ 5, 288; Kopaliński 417, Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 823—824, 839—840. — Див. ще **інвентáр, лу́чити.** — Пор. **ілюмінáція, лю́стра.**

Йля — див. **Олéна.**

íльм (бот.) «в'яз шорсткий, Ulmus scabra Mill. (U. montana With.)», *íльма*, [*ілем*, *ільмáк*, *ільмúна*, *íльм'як*, *íльняк*, *ильм* Ж, *ильма* Mak] «тс.», [*илем*] «тс.; берест, Ulmus campestris L.» Mak, [*илим*] «берест; в'яз гладенький, Ulmus pedunculata Tong.» Mak, [*ильмак*] «в'яз наростовий, Ulmus suberosa Ehrh.» Mak, [*льом*] «в'яз» Ж; — р. *ильм*, бр. *лём*, др. *илемъ*, *ильмъ*, п. ilm, ilma, ст. ilem, ч. jilm, ст. jilem, нл. lom, полаб. jelm, слн. [lim]; — псл. *jьlmъ; — споріднене з лат. ulmus «в'яз», двн. elme, elm, ilme, свн. ilme, діcл. almr, англ. elm; виводиться від ie. *ǫel- «рвати» (ЭССЯ 8, 222—223); існує думка про запозичення з свн. ilme, ilmpaum «в'яз» (Berп. I 424—425; Moszyński PZJP 288; JP 37, 1957). — Нейштадт 198; Шанский ЭСРЯ II 7, 52; Фасмер—Трубачев II 126—127; Ильинский Slavia 2, 260; Machek Jm. rostl. 90; Mikl. EW 95; Klein 510.

[íльтиця] «оголена від вовни овеча шкура; кант з оголеної овечої шкури навколо кожуха внизу; кант, що вшивається між двома кусками шкіри або тканини», [*íльтиці*] «клинці в сорочці під пахвами» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*ластовúця*] «кусок тканини, що вставляється в одязі під пахвою», [*ластівка*, *ластка*] «тс.».

[íльще] «блукаючий вогник; (ент.) світлячок, Lampyris noctiluca» Ж, [*ильщá*] «тс.» Пі, [*льще*] «відблискуюче світло» Ж; — псл. *lьstje (або *lьstja), пов'язане з lьstь «обман, хитрощі, лестощі»; назва зумовлена тим, що блукаючий вогник уночі може збити з дороги. — Див. ще **лест.**

[íльщиця] (зоол.) «гігантська пірозома, Pyrosoma giganteum» Ж; — похідне утворення від [*íльще*] «блукаючий вогник, світлячок»; назва зумовлена тим, що пірозоми (колоніальні форми асцидій, які плавають у морській воді) вночі можуть світитися. — БСЭ 33, 78.

[імáти] «брати; ловити, хапати», [*імúти*, *имáти* Ж, *имúти* Ж, *иймáти* Ж, *їмáти* Ба] «тс.», [*імáтися*] «братися; ловитися; загорятися, займатися», [*имáтися*, *имúтися*] «тс.», [*іманка*] «ловіння», [*имáчка*] «призов, набір» Ж, [*ємець*] «хват, ловкач», [*ємка*] «чаплія» Л, [*йóмка*] «тс.» Л, [*ємки*] «рогач» До, *ємкість*, *ємність*, *ємкий*, [*емкúй*] «хватний; спритний», *ємкісний*, *ємний*, *ємнісний*, [*імкúй*] «хваткий, спритний», *виймáти*, *вúїмка*, *вúїмок* «виняток», *вúїмчастий*, *виймáльний*, [*вúнаєм* Ж, *винаємник* Ж], *відіймáти*, *віднімáти*, *діймáти*, *доймáти*, [*зимáти*] «хапати» Ж, *займáти* «чіпати; захоплювати; цікавити; загаяти, проганяти», [*займúти*], *займáтися* «робити; вивчати; приділяти увагу; загорятися; починати світити», [*займúтися*] «загорітися», [*зáїмка*] «займанщина», *зáйманка*, *займáнщúна*, *зáймань* «тс.», [*займá*] «застава» Ж, [*займáн*] «займання», [*зáйми*] «позичання» Ж, [*зáймúна*] «займанщина», *зáймище* «тс.», [*зáйминка*] «плата пастухам натурою» Я, [*зáймиско*] «натовп» Ж, [*зáймит*] «город за селом, підмет» Мо, [*зáймот*] «затримання худобини, виявленої в потраві» Я, *здіймáти*, [*здіймúти*], [*здоймúти*] «зняти», [*здóйма*] «гачок для ловіння риби взимку неводом», *наймáти*, [*наймúти* Ж, *наймитувáти*, *наймичкувáти*, [*наємець*] «найманий робітник», *наємник* (заст.) «тс.; той, хто служив у найманій армії», [*нáйманка*] «найми», *нáймanець*, *наймáч*, *нáйми*, *нáймит*, *нáймитство*, [*нáймиття*] «прислуга, наймити», *наймитчá*, *наймитчúк*, [*нáймиця*] «найми; плата за найми», *нáймичка*, *найóм*, [*найóмець*] «наймач; (заст.) підставний рекрут», [*наємний* Ж, *наємничий* Ж], *найóмний*, *навперéйми*, *обіймáти*, [*обіймúти*], *обнімáти*, *об'єм*, *обійми*, [*обіймище*] «обхват», *обнімка*, *об'ємистий*, *об'ємний*, *переймáти*, [*переймúти*], *переймáтися* «проникатися; [перериватися]», [*перéйма*] «перейманння того, що пливе по річці; винагорода за повернення перейнятого; зупинка жениха; потуги у породіллі», [*перéймець*]

«переймання того, що пливе по річці», [*пере́ймы*] «болісні скорочення м'язів у породіллі», [*пере́ймом*] «з перервами», *перенайо́м*, *піймáти*, *піймáч* «ловець», [*пíймиця*] «учасники весілля, що йдуть від молодого за молодою», *підіймáти*, *піднімáти*, *підіймáч*, *підйо́м*, *підйо́мка*, *підйо́мник*, *підйо́мні*, *підо́йма*, *підіймáльний*, *піднімáльний*, *підйо́мний*, *піднаймáти*, *піднаймáч*, *піднайо́м*, [*поéмщина*] «збір за дозвіл на одруження» Нед, *приймáти*, [*приймúти*], *приймáтися*, [*приймúтися*], *прúйма* «п'ята з шести великих струн бандури», *приймáк*, [*приймáха*] «приймак», *приймáльник*, *приймáльня*, [*прúйманка*] «борошно для шліхти» Нед, *приймáч*, *прúйми*, [*прúймит*] «приймак», [*приймúця*] «наречена» Нед, *прúймочка* (бот.), *прийо́м*, *приéмний*, *приймáльний*, *прийо́мний*, *проймáти*, *прóйма* «виріз; отвір», [*проємчúстий*] «пронизливий» Нед, [*проймáвий*] «тс.» Нед, *роздіймáти*, *розніймáти*, [*розимáтися*] «помиритися» Нед, [*роз'éм*] «перемир'я» Нед, [*роз'éмник*] «мировий суддя; посередник» Нед, *розéмний*, *спіймáти*, *упіймáти*; — р. заст. діал. *имáть* «брати, хапати, ловити», бр. [*ёмкій*] «зручний», др. *имати* «брати», п. заст. imać «хапати, брати», ч. jímati «ловити, хапати», слц. jímať «тс.», вл. jimać «хапати, брати», болг. *ёмна* «підхоплю, схоплю», схв. *jèмати* «збирати виноград», слн. jemáti «брати»; — псл. imati «брати», ітератив до jęti (<*jьmti <*ĭm-) «тс.»; — споріднене з лит. ĩmti «брати», лтс. jemt, лат. emo, emere «тс.», ірл. air-ema «підхопить»; ie. *em- «брати». — Фасмер I 311, II 19, 128; Sławski I 450—451; Machek ESJČ 231; БЕР I 494—495; Skok I 716; Bezlaj ESSJ I 226, 229—230; ЭССЯ 8, 224—225; Bern. I 264—265; Trautmann 103—104; Топоров III 47—49; Pokorny 310—311. — Див. ще **я́ти**. — Пор. **ма́ти**[2].

імби́р «тропічна рослина з кореневищем, багатим на ефірні олії», [*имбéр*, *инби́р*, *инбíр* Ж, *імбéр*, *вамберець*, *ванбéрéць*] «тс.», [*инбирівка*] «настій з імбиру»; — р. *имби́рь*, *инби́рь*, бр. *імбíр*, ст. *имберъ* (1498), п. imbier, [imber], ст. inbir, ingbier, слц. d'umbier, вл. jumbjer, схв. *ђумбēр*, слн. íngver; — запозичено (частково через польське посередництво) з німецької мови; нвн. Ímber, Íngwer «імбир» (свн. ingewër, ingebër, imbër, двн. gingiber(o)) походить від сгр. ζιγγίβερις «тс.», яке зводиться до пракрит. singabera, дінд. śr̥ṅgavēram «свіжий імбир», початково «рогоподібний» (за формою кореня одного з видів рослини), утвореного із śr̥ṅgam «ріг» і veram «тіло, форма». — Булаховський Нариси 117; Критенко Мовозн. 1973/2, 29; Гумецкая Пробл. ист. и диал. 115; CIC 275; Фасмер II 129; Преобр. I 271; Richhardt 57; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski I 145; Sł. wyr. obcych 298; Brückner 190; Bern. I 259; Kluge—Mitzka 326.

[**и́мбрик**] «чайник» Пі, [*імбрíчок*] «тс.» Ж; — бр. *імбры́чак*, п. imbryk «посуд для варіння кави, молока», [ibryk], слц. ibrik, ibryk, болг. *ибрúк*, м. *ибрик* «тс.», схв. *ùбрūк*, *ùмбрūк* «глечик для води»; — запозичене через польське посередництво з турецької мови; тур. ibrik «глечик для води, посуд для кави» походить від ар. ibrīk «тс.». — Richhardt 57; Sławski I 452; Brückner 190; Karłowicz SWO 223; Sł. wyr. obcych 298; Machek ESJČS 167; Matzenauer LF 8, 9; Bern. I 419; Lokotsch 71.

[**імела́**] (бот.) «омела біла, Viscum album L.», [*имéла* Ж, *імена* ВеБ] «тс.»; — др. *имела* «приманка для птахів», п. jemioła «омела», ст. jemioł, jemioło, jemiało, miele, ч. jmelí, [jmell], ст. jmelé, слц. imelo, вл. jemjel, jemjelina, нл. jemjelica, [jemjoł, jemjelina], болг. *úмел*, *úмело*, м. *имела*, схв. *ùмела*, *мèла*, слн. [melje, méla, imêla], стсл. **имела** «тс.», **имельникъ** «птахолов»; — псл. *(j)emela, пов'язане чергуванням голосних з omela (укр. *оме́ла́*); — споріднене з лит. [ėmalas], прус. emelno «тс.»; пов'язують з псл. *jęti, *jьmǫ, (укр. *я́ти*), зважаючи на те, що ягода й кора рослини здавна використовуються для виготовлення пташиного клею (для ловіння птахів). — Фасмер III 139; Преобр. I 649; Sławski I 559—560; БЕР II 71—72; Skok I 718; ЭССЯ 6, 26—27; Топоров II 26—28; Fraenkel 9. — Див. ше **іма́ти**, **я́ти**. — Пор. **оме́ла́**.

імітáція, *імітáтор*, *імітаці́йний*, *імітува́ти;* — р. болг. *имита́ция*, бр. *імітáцыя*, п. imitacja, ч. imitace, слц. imitácia, вл. нл. imitacija, м. схв. *имита́ција*, слн. imitácija; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. imitation, нім. Imitatión походять від лат. imitātio «наслідування, перейманя», пов'язаного з дієсловом imitor «наслідую, відтворюю», спорідненим з imāgo «образ», aemulus «суперник», етимологічно не зовсім ясними. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 54—55; ССРЛЯ 5, 301; Kopaliński 418; Dauzat 399; Bloch 376; Walde—Hofm. I 17, 680.

[іми́ти] «мати», [*имі́ти, мі́ти*] «тс.» Ж, [*имі́нє*] «добро, майно, худоба» Ж, [*име́ннє*] «тс.» Ж, [*и́мощі*] «добро, маетність» Ж; — р. *име́ть, име́ю*, ст. *имамь*, бр. *мець* (з п.?), др. *имѣти, имамъ, имѣю*, п. mieć, ст. imieć, imam, ч. míti, mam, ст. jmieti, mieti, jmam, слн. iméti, imám, стсл. **имѣти, имамь, имѣѭ**; — псл. *jьmě̀ti, *jьmamь «мати», дієслово на означення стану, паралельне до первинної форми із значенням дії *jьmati (*jęti) «хапати, брати»; зв'язок значень, як у лит. turė̃ti «мати, тримати» — tvérti «хапати»; пор. ірл. gaibim «беру, хапаю; отримую, маю» — лат. habeo «тримаю, маю» або гот. haban «мати», двн. habēn, нім. haben «тс.» — лат. capio «хапаю, беру» (Ernout—Meillet 422). — ЭССЯ 8, 226—227. — Див. ще **імáти, я́ти**. — Пор. **ма́ти**[2].

імлá, *імли́стий* — див. **мла**.

іммігрáція, *іммігра́нт, імміграці́йний, іммігрува́ти;* — р. *иммигра́ция*, бр. *імігра́цыя*, п. imigracja, ч. imigrace, слц. imigrácia, болг. *имигра̀ция*, м. схв. *имигра́ција*, слн. imigrácija; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. immigration «переселення», нім. Immigratión походять від лат. immigrātio, пов'язаного з дієсловом immigro «вселяюся, в'їжджаю, проникаю», утвореним з префікса in- (im-) «в-, на-» і дієслова migro «переходжу, переїжджаю, переселяюся». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 55—56; ССРЛЯ 5, 303; Kopaliński 418; Dauzat 400; Bloch 376; Walde—Hofm. I 687—688. — Див. ще **емігрува́ти, інвентáр, міграція.**

імовíрний «можливий; (заст.) довірливий», *и́мовірний*, [*імовірливий* Пі, *и́мовіра* Пі, *и́мовірник* Пі]; — р. *неимове́рный*, [*имове́рный*], бр. *імавéрны;* — складні утворення з основ теп. ч. дієслова *йня́ти (йму)* (<*jęti, *jьmǫ) та іменника *ві́ра;* виникло на грунті виразу др. *яти вѣру* «вірити»; пор. др. *неявѣръ* «недовірливий». — Див. ще **ві́ра**[1], **імáти, я́ти.**

імперáтор, *імператри́ця;* — р. болг. м. *импера́тор*, бр. *імперáтар*, п. imperator, ч. слц. слн. imperátor, схв. *импѐра̄тор;* — запозичення з латинської мови; лат. imperātor «повелитель, володар, полководець» пов'язане з дієсловом impero «наказую, володарюю»; форма *императри́ця*, очевидно, розвинулась під впливом фр. impératrice. — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 57—58; ССРЛЯ 5, 306; Фасмер II 129; Kopaliński 420; Klein 775; Dauzat 400; Bloch 377. — Див. ще **імпéрія.**

імперіáл «російська золота монета вартістю 10 крб., а з кінця XIX ст. — 15 крб.»; — р. *империа́л*, бр. *імперыя́л*, п. imperiał, ч. слц. слн. imperiál, схв. *империја̀л* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. imperiālis «імператорський динарій» (пор. п. ст. imperiał «імперський талер»), початково «цісарський, державний», є похідним від imperium «царство; вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Фасмер II 129; Kopaliński 420; SJP III 178. — Див. ще **імпéрія.**

імперіалі́зм, *імперіали́ст, імперіалісти́чний;* — р. *империали́зм*, бр. *імперыялі́зм*, п. вл. нл. imperializm, ч. imperialismus, слц. imperializmus, болг. *империали́зъм*, м. *империјали́зам*, схв. *империјалѝзам*, слн. imperializem; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Imperialísmus, фр. impérialisme походять від англ. imperialism, утвореного з лат. imperiālis «державний», пов'язаного з imperium «держава, вища влада». — СІС 276; Шанский ЭСРЯ II 7, 58; ССРЛЯ 5, 308; Hüttl-Worth 15; Kopaliński 420; Dauzat 400; Bloch 377; Klein 776. — Див. ще **імпéрія.**

імпéрія; — р. болг. *импе́рия*, бр. *імпéрыя*, п. imperium, ч. impérium, ст.

imperie, слц. impérium, м. *империја*, схв. *ȉмпēрија*, *ȉмпēријум*, слн. impêrij; — запозичення з середньолатинської мови; слат. imperium «царство; (ст.) наказ, веління; вища влада» пов'язане з дієсловом impero «наказую, володарюю, управляю», складеним з префікса in- (im-) «в-, на-» і дієслова paro «готую, збираю, накопичую», спорідненого з гр. πέρνημι (πιπράσκω) «продаю». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 59; ССРЛЯ 5, 309; Фасмер II 129; Klein 776; Walde—Hofm. II 256. — Див. ще **апара́т.** — Пор. **імпера́тор, імперіалі́зм, сепара́ція.**

імпоза́нтний; — р. *импоза́нтный*, бр. *імпаза́нтны*, ч. imposantní, слц. impozantný, болг. м. *импоза́нтен*, схв. *ȉмпозàнтан*, слн. impozánten; — запозичення з французької мови; фр. imposant «величний, поважний» пов'язане з дієсловом imposer «імпонувати, накладати», утвореним за зразком лат. impōno «вкладаю, впоряджую», що складається з префікса in- (im-) «в-, на-» і дієслова pōno (posuī) «кладу, встановлюю». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 312; Dauzat 401; Bloch 378; Walde—Hofm. II 335. — Див. ще **інвента́р, пози́ція.** — Пор. **імпонува́ти.**

імпонува́ти; — р. *импони́ровать*, бр. *імпанава́ць*, п. вл. imponować, ч. imponovati, слц. imponovat', болг. *импони́рам*, м. *импони́ра*, схв. *ȉмпоновати*, *импонѝрати*, слн. imponírati; — через польське і російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. imponieren «імпонувати», очевидно, під впливом фр. imposer «тс.; класти, накидати» утворено від лат. impono «накладаю, вкладаю». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 60; ССРЛЯ 5, 311; Sławski I 455; Kopaliński 421; Bloch 378; Dauzat 401. — Див. ще **імпоза́нтний, інвента́р.**

і́мпорт, *імпорте́р*, *імпортува́ти;* — р. *и́мпорт*, бр. *імпарт*, п. ч. слц. вл. import, болг. м. *и́мпо́рт*, схв. *ȉмпорт*, слн. impórt; — запозичення з англійської мови; англ. import «ввіз; ввозити» походить від лат. importo «ввожу», складеного з префікса in- (im-) «в-, на-» і дієслова porto «ношу, привожу». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II, 7, 60—61; ССРЛЯ 5, 312; Kopaliński 421; Klein 777; Dauzat 401. — Див. ще **інвента́р, е́кспорт.**

імпоте́нт, *імпоте́нція;* — р. *импоте́нт*, бр. *імпатэ́нт*, п. ч. слц. impotent, болг. м. *импоте́нтен*, схв. *импоте́нтан*, *импоте́нција*, слн. impoténca; — засвоєний латинський медичний термін; лат. impotens (род. в. impotentis) «безсилий, слабкий» є результатом злиття заперечної частки in- (im-) «не-» з прикметником potēns, -entis «сильний, могутній». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 61; ССРЛЯ 5, 314; Kopaliński 421; Klein 778; Dauzat 401; Bloch 378. — Див. ще **інвалі́д, поте́нція.**

імпреса́ріо; — р. болг. м. *импреса́рио*, бр. *імпрэса́рыо*, п. impresario, ч. слц. impresário, схв. *импреса́рио*, *импрèса̄рио*, слн. impresárij; — запозичення з італійської мови; іт. impresário «антрепренер, театральний підприємець» є похідним від impresa «захід, справа, антреприза», пов'язаного з дієсловом imprendere (<нар.-лат. *im-prehendere) «братися, розпочинати, вживати заходів», утвореним з лат. im- (in-) «в-, на-, при-» і prendere (<prehendere) «хапати, ловити», що складається з префікса pre- (<*prai-), спорідненого з лит. prẽ «при», псл. pri «при», і основи hend- «хапати», спорідненої з гр. χανδάνω «хапаю», можливо, також лит. gedėti «сумувати», псл. žędati «жадати». — CIC 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 62; ССРЛЯ 5, 313; Kopaliński 422; Klein 778; Dauzat 401—402; Bloch 378; Walde—Hofm. II 351, 359. — Див. ще **при.**

імпровіза́ція, *імпровіза́тор*, *імпровізува́ти;* — р. болг. *импровиза́ция*, бр. *імправіза́цыя*, п. improwizacja, ч. improvizace, слц. improvizácia, вл. нл. improwizacija, м. схв. *импровиза́ција*, слн. improvizácija; — запозичення з французької мови; фр. improvisation пов'язане з дієсловом improviser «імпровізувати», яке походить від іт. improvvisare «тс.», пов'язаного з improvviso «несподіваний, непередбачений, раптовий», що походить від лат. improvīsus «тс.», утвореного із заперечної частки in- (im-) і дієприкметника prōvīsus

від дієслова prōvideo «передбачаю», що складається з префікса prō- «перед-, за-», спорідненого з псл. pro-, pra-, укр. *про-*, і дієслова video «бачу, спостерігаю», спорідненого з псл. viděti, укр. *ви́діти*. — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 316; Kopaliński 422; Klein 779; Dauzat 402; Bloch 379; Walde—Hofm. II 364. — Див. ще **ви́д, інвалі́д, про.** — Пор. **провізія.**

ímпульс, *ímпульсний, ímпульсúвний;* — р. *ímпульс*, бр. *ímпульс*, п. ч. вл. impuls, слц. impulz, болг. *импу́лс*, схв. *ȉмпулс*, слн. impúlz; — запозичення з німецької мови; нім. Impúls, Impulsión походять від лат. impulsus «поштовх, удар; спонукання», пов'язаного з дієсловом impello «приводжу в рух, жену, відганяю, штовхаю», утвореним з префікса in- (im-) «в-, на-, при-» і дієслова pello «б'ю, штовхаю, приводжу в рух». — СІС 277; Шанский ЭСРЯ II 7, 63—64; ССРЛЯ 5, 318; Kopaliński 422—423; Klein 779. — Див. ще **інвента́р, пу́льс.**

імýнний «несприйнятливий до хвороб або отрут», *імунізáція, імунітéт, імунізувáти;* — р. *имму́нный*, бр. *імýнны*, п. immunitet, ч. imunní, imunita, слц. imúnny, вл. нл. imunita, болг. *имунитéт*, м. *имун, имунитéт*, схв. *ȉмӯн, имунӣтēт*, слн. imún, imunitéta; — запозичення з німецької мови; нім. immún «несприйнятливий; недоторканний», Immunität, immunisieren походять від лат. immūnis «вільний від обов'язків, повинностей» (immūnitās «звільнення від повинностей»), утвореного з заперечної частки in- (im-) «не-» та іменника mūnia (<moenia) «обов'язки, заняття», спорідненого з дінд. máyatē «міняє», псл. mě̄na, укр. *мíна, мінáти*. — СІС 278; Шанский ЭСРЯ II 7, 56—57; ССРЛЯ 5, 305; Kopaliński 419; Klein 774; Walde—Hofm. I 255, 683. — Див. ще **мíна.** — Пор. **амуні́ція, комýна.**

[**імша́**] «перекладання посуду сіном або соломою» Я, [*імшéдь*] «мох; лишайник», [*мшедь*] «лишайник», [*имшúнє*] «мох» Ж, [*имшенúк*] «будівля для зимівлі бджіл, обшита мохом» Ж, [*імшúти*] «конопатити мохом», [*мшúти*] «тс.»; — р. [*имшина*] «невелике болітце на сухому місці», бр. *імша́нік* «омшаник», *імша́ра* «мохове болото», *імша́ны* «моховий», *імшы́сты* «тс.», *імшы́ць* «конопатити мохом»; — похідні утворення від основи *мох-* (псл. mъx-) з переходом **х** в **ш** перед голосними переднього ряду або j; початкове **і-** не зовсім переконливо пояснюється (Zubatý St. a čl. I 2, 318) з прийменникового сполучення *во мху* >*ві мху*. — Див. ще **мох.** — Пор. **омша́ник.**

ім'я́, [*м'я, мня, імня́, име́но, ме́ння, ми́но* Ж], [*име́ння, и́мя́ння, имени́ни, [мени́ни, мини́ни* Ж], *именни́к*, [*мени́нник*], [*и́менник*] «тезка» Ж, [*менник* Пі, *и́ме́нник*] «тс.», *име́нник, именúтий, іменни́й, именóваний, іменникóвий, іменувáти*, [*менувáти, меня́ти*], *іменно*, [*и́менно*] Ме, Па; — р. *и́мя*, бр. *ім'я́*, др. *имя*, п. imię, miano, ст. jimię, ч. jmé̊no, ст. jmě, jmene, слц. meno, вл. mjeno, нл. mě, mjenjo, mjeno, ст. jimjě, полаб. ịaimą, (ịeịmǫ), болг. м. *и́ме*, схв. *ȉмē*, слн. imé, стсл. **имѧ, имєнє**; — псл. *jьmę (*jьmene) <*ьnmen, що зводиться до ie. *n̥-men-; — споріднене з прус. emmens, род. в. emnes, алб. emen (<*enmen), ірл. ainm, з іншим вокалізмом гот. namō, двн. namo, нвн. Name, лат. nomen, дінд. nā́ma, гр. ὄνομα, вірм. anun, хет. lāman, тох. A ñom, B ñem «тс.»; пов'язують з псл. *jęti, *jьmǫ (укр. *я́ти*), реконструюючи термін родового ладу *jьm-men «умовний (прийнятий) знак» (Šuman AfSlPh 30, 302); О. М. Трубачов виводить від прийменникових коренів *anō «вгору», *en «в, всередині» як «накладене, вкладене» (ЭССЯ 8, 227—228). — Шанский ЭСРЯ II 7, 64—65; Фасмер II 129—130; Sławski I 454—455; Machek ESJČ 230—231; Skok I 718; Bezlaj ESSJ I 210; Бернштейн Очерк 1974, 183; Bern. I 426; Топоров II 28—30.

[**ин**] «льон» Пі; — очевидно, діалектний варіант незасвідченого **ильн*, що міг виникнути як один з рефлексів давньоруського *льнъ, лна* (Срезн. II 65) з редукцією голосного неповного утворення (**ь**) внаслідок появи протетичного **і (и)** і перетягуванням на нього наголосу; пор. наявність похідних форм

[*ильня́ний, ильча́стий*] «льняний» Ж, р. [*ильне́ц*] (зменш.) «льон», [*ильни́ще*] «льняне поле». — Див. ще **льон**.

іна́**к**, [*ина́к*] Г, Ж, *ін*а́*ко*, [*ина́че, ина́чій* Ж], *ін*а́*кше*, [*ина́ково*], [*ина́кий*] «інший», [*ина́чий, ина́ковий*], *ін*а́*кший*, [*ина́чити* Ж, *ін*а́*кшити*], *переін*а́*кшити*, [*переина́чити, перена́чувати* ВеБ]; — р. [*ина́к(о)*], *ина́че*, [*ина́кий, ина́ковый*], бр. [*ін*а́*к*], *ін*а́*кшы, ін*а́*чай*, др. *инако, инакыш*, п. inaczej, inaki, inakszy, ст. inak, inako, inacz, jinaczej, ч. jinak, jinako, jináče, jinač, jinaký, слц. inak, ináč, inakší, вл. hinak, hinaki, hinajki, hinaši, нл. hynak, hynakšy, [jinakl], болг. *и́нак*, м. *инаку, инаков*, схв. ст. *и̏на̄к, и̏на̄ко*, слн. ináк, ináko, ináče, стсл. **инакъ** «інший», **инако** «інакше», **иначе** «тс.»; — псл. inakъ, похідне від inъ; — близькі відповідники у лит. vienókas, vienókis «однаковий», гот. ainoho «єдиний», ірл. oenach «зібрання, торжок»; форми з **ш** (**ч**) є утвореннями порівняльного ступеня з суфіксом -je (*inak-je). — Шанский ЭСРЯ II 7, 65—66; Фасмер I 130; Sławski I 456; Brückner 192; Machek ESJČ 227; ЭССЯ 8, 230; Bern. I 431; Mikl. EW 96. — Див. ще **и́ний**. — Пор. **і́нший, на́че**.

інвалі́д; — р. болг. м. *инвали́д*, бр. *інвалі́д*, п. нл. inwalida, ч. слц. invalid, вл. inwalid, схв. *инва̀лӣд*, слн. invalíd; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Invalíde, фр. invalide походять від лат. invalidus «слабкий, хворий», утвореного з заперечної частки in- «не-» (ст. *en), спорідненої з дінд. ав. a-, an-, вірм. an-, тох. an-, en-, em-, гр. ’α-, ’αν-, дірл. an-, in-, ē-, гот. двн. дангл. un- (<ie. *n̥-), і прикметника validus «сильний, міцний», похідного від діеслова valēre «бути сильним, міцним». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 7, 66; Фелицына РР 1973/3, 155—156; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 324; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 342; Dauzat 413; Bloch 392; Walde—Hofm. I 686—687. — Див. ще **валє́нтний, валю́та**.

інвента́р, *інвентаризáція, інвентаризувáти*; — р. *инвента́рь*, ст. *инвентариум*, бр. *інвента́р*, п. inwentarz, ч. inventař, слц. слн. inventár, вл. inwentar, болг. *инвентáр*, схв. *инвèнтāр*; — запозичення з німецької мови; н. Inventár (у XVIII ст. — Inventarium) «інвентар, старі меблі, пожитки» походить від слат. (юрид.) inventārium «те, що служить для знаходження, опис, список», пов’язаного з invenio «знаходжу, розкриваю, дізнаюсь», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-», пов’язаного з прийменником in «в, на», ст. en, спорідненим з гр. ἐν, [ἰν], ἐνς, дангл. двн. in, прус. en, лит. į̃ (iñg), псл. *on-, ǫ-, vъn-, vъ, укр. *в, у*, та діеслова venio «приходжу, прибуваю», спорідненого з гр. βαίνω «іду» (пор. *на-йти*). — CIC 279; Шанский ЭСРЯ II 7, 67; Фасмер II 130; ССРЛЯ 5, 327; Kopaliński 444; Walde—Hofm. I 687—688, 713, II 747—748. — Див. ще **у**[1].

інгу́ш (представник однієї з кавказьких народностей); — р. *ингу́ш*, бр. *інгу́ш*, ч. Inguši (мн.); — результат перенесення і видозміни топоніма *Ангушт*, назви одного з перших поселень народності при її переселенні з гірських місцевостей на рівнину у XVI—XVII ст. (на місці сучасного села Тарське в Тарській долині). — Долакова Яз. нар. СССР IV 210.

і́нде «місцями, подекуди, в іншому місці», [*и́нде*] «інакше, іншим разом» Ж, [*и́нде—и́нде*] «то—то» Ж, [*индее́ва*] «дене-де» Я, [*и́ндеж*] «в інше місце» Ж; — р. [*и́нде*] «в іншому місці, де-не-де», др. *инъде* «в іншому місці», п. (gdzie) indziej, ст. і діал. indzie, indziej, ч. jinde, слц. inde, нл. hynźi, hynžo, [hyndźe], схв. *и̏ндје*, [*и̏нђе*], слн. índe, índi, стсл. **инъдѣ** «тс.»; — псл. inъ-de, утворене від inъ «один, інший» за допомогою частки -de, як у псл. kъde (рос. *где*) «де». — Фасмер I 131; Sławski I 457—458; ЭССЯ 8, 234—235; Bern. I 431. — Див. ще **де**[1], **и́ний**. — Пор. **і́нколи, и́нкуди**.

і́ндекс; — р. болг. м. *и́ндекс*, бр. *і́ндэкс*, п. ч. слц. index, вл. indeks, схв. *и̏ндекс*, слн. índeks; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Índex, фр. англ. index походять від лат. index «покажчик, список, перелік, каталог», пов’язаного з indico, -āre «вказати, оголосити», що складається з префікса

in- «в-, на-, при-» і дієслова dico, -āre «провіщати, оголошувати», пов'язаного з dīco, -ere «говорити, сказати». — CIC 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69; ССРЛЯ 5, 332; Kopaliński 425; Klein 787; Dauzat 404; Bloch 382. — Див. ще **інвента́р, дикта́т.**

[инджиба́ба] «баба-яга»; — видозмінене запозичення з словацької мови; слц. [jendžibaba, jenzibaba, jedžibaba] відповідає укр. [*язіба́ба*] «тс.» (див.).

індивід, *індивідуа́л, індивідуалізáція, індивідуалі́зм, індивідуалі́ст, індивідуа́льник, індивідуа́льність, індивідуум, індивідуалісти́чний, індивідуа́льний, індивідуалізува́ти;* — р. болг. *индиви́д*, бр. *індывід*, п. indywiduum, ч. individuum, слц. слн. individuum, вл. indiwidualny, м. *индивидуа*, схв. *индѝвīдуум;* — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Individuum, фр. individu, англ. individuum походять від лат. indīviduum «щось неподільне», indīviduus «неподільний, нерозділений», складеного з заперечної частки in- «не-» і основи дієслова dīvido «розділяю, ділю». — CIC 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 69—71; ССРЛЯ 5, 333; Kopaliński 427; Klein 788; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **девіз, інвалі́д.**

інди́го «тропічна рослина, з якої добувають синю фарбу; синя фарба»; — р. *инди́го*, ст. *и́ндиг, и́ндиго*, бр. *індыга*, п. indygo, ч. слц. вл. indigo, болг. м. *инди́го*, схв. *ѝндиго, ѝндиг*, слн. índika; — запозичення з німецької чи іспанської мови; нім. Indigo (ст. Indich, Endich), icn. indigo, indico «фарба індиго» походять від лат. indicum «індійське», що є калькою гр. ἰνδικόν, яке виникло внаслідок скорочення виразу ἰνδικὸν φάρμακον «індійський засіб» (що означало у греків фарбу для тканини, яку добували в Індії). — CIC 280; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 131; ССРЛЯ 5, 337—338; Kopaliński 427; Klein 787—788; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 382; Lokotsch 723.

інди́к, [*инд* Ж, *и́ндик* Ж, *инди́ка* Я, *индо́р, индю́к* Ж, *индю́р, індо́р, гинди́к, їнди́к* ВеБ], *індичка*, [*гинди́чка, їнди́чка* ВеБ], *індича́, індиченя́, індѝчина*, [*инди́чня*] «приміщення для індиків», [*индичня́*] (зб.), [*инди́чий*], [*инди́читися*]; — р. *индю́к*, [*индык*], бр. *індык*, п. indyk, [jędyk], слц. indyk, схв. *ѝндијот;* — запозичено через посередництво польської мови з новолатинської; нлат. indicus є субстантивованою формою прикметника з виразу pāvō indicus «індійський павич»; назва зумовлена тим, що індик був завезений у Європу в XVI ст. з Америки, або т. зв. Вест-Індії. — Булаховський Вибр. пр. III 213; Шанский ЭСРЯ II 7, 71; Фасмер II 132; Преобр. I 271; Richhardt 58; Sławski I 457; Machek ESJČ 168; Skok I 724; Bern. I 430; Mikl. EW 96; Lokotsch 73.

індика́тор; — р. болг. *индика́тор*, бр. *індыка́тар*, п. indykator, ч. слц. слн. indikátor, вл. indikator, схв. *ѝндикā̄тор;* — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Indikátor, фр. indicateur, англ. indikator походять від нлат. indicātor «покажчик», пов'язаного з дієсловом indico «кажу, показую», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова dico «проголошую», пов'язаного з dīco «говорю, кажу». — CIC 281; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 339; Kopaliński 427; Klein 787; Dauzat 405; Bloch 382. — Див. ще **дикта́т, інвента́р.**

[индими́на] «необхідна річ» Ж; — запозичення з молдавської мови; молд. *ындемы́нэ* «під рукою, близько; легко, приємно» утворене з прийменників *ын* «у, на», що походить від лат. in «тс.», *де* «з», що походить від лат. dē «тс.», та іменника *мы́нэ* «рука», що походить від лат. manus «тс.». — Scheludko 126, 133; Vrabie Romanoslavica 14, 180; DLRM 414. — Див. ще **де-, інвента́р, маніпуля́ція.**

індифере́нтний; — р. *индифферéнтный*, бр. *індыферэ́нтны*, п. indyferentny, ч. indiferentní, слц. indiferentný, вл. indiferentny, болг. м. *индифере́нтен*, схв. *индифѐрентан*, слн. indiferénten; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. фр. англ. indifferent «нейтральний, байдужий» походять від лат. indifferēns, -entis «той, що не відрізняється, однаковий, байдужий», яке

складається з заперечної частки in- «не-» і дієприкметника differēns від дієслова differo «розсіюю, поширюю; відрізняюсь». — СІС 427; Шанский ЭСРЯ II 7, 72; ССРЛЯ 5, 340—341; Sł. wyr. obcych 303; Klein 787; Dauzat 405. — Див. ще **диференціа́л, інвалі́д.**

і́ндій; — р. болг. *и́ндий*, бр. *і́ндый*, п. ind, ч. слц. indium, схв. *ѝндӣј*, *ѝндијум*, слн. índij; — запозичення з німецької мови; нім. Indium (нлат. indium) утворено Ф. Рейхом і Г. Ріхтером (1865 р.) від лат. indicum «індиго» за ознакою синього кольору ліній у спектрі цього металу. — Шанский ЭСРЯ II 7, 71—72; Фигуровский 72; Koraliński 425; Klein 788. — Див. ще **індиго.**

індоєвропе́йський, *індоєвропеїстика*, *індоєвропе́йці;* — р. *индоевропе́йский*, бр. *індаеўрапе́йскі*, п. indoeuropejski, ч. indoevropský, слц. indoeurópsky, вл. indoewropski, болг. *индоевропе́йски*, схв. *ѝндоèврбпскӣ*, слн. indoevrópski; — запозичення з німецької мови; нім. indoeuropeisch утворено на основі нлат. indoeurōpaeus, яке виникло внаслідок складення основи indo- (<India, гр. Ἰνδός) і прикметника eurōpaeus «європейський», похідного від Eurōpa «Європа»; назва вказує на давнє поширення індоєвропейських мов на території Євразії від Індії до Європи. — Шанский ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 342; Десницкая Вопросы изучения родства и.-е. языков 9, Koraliński 426; Klein 550.

індýкція, *індуктивізм*, *індýктор*, *індукти́вний*, *індукці́йний*, *індукува́тися;* — р. болг. *индýкция*, бр. *індýкцыя*, п. indukcja, ч. indukce, слц. indukcia, м. *индукција*, схв. *индȕкција*, слн. indúkcija; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Induktiǒn, фр. induction, як і англ. induction, походять від лат. inductio «введення, представлення, проведення», пов'язаного з дієсловом indūco «вводжу», складеним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова dūco «воджу, веду». — СІС 282; Шанский ЭСРЯ II 7, 73; ССРЛЯ 5, 343; Koraliński 426; Klein 789. — Див. ще **дедýкція, інвентáр.**

індýс «застаріла назва корінного населення Індії, Пакистану, індієць; послідовник індуїзму»; — р. болг. *индýс*, бр. *індýс*, п. Indus, ч. слц. вл. Ind, нл. Indican, Indaŕ, схв. *Индијац*, слн. Indíjec; — запозичення з англійської чи німецької мови; англ. Hindoo, Hindu (мн. Hindoos, Hindus), нім. Hindu (мн. Hindus) походять від перс. Hindū, яке зводиться до дінд. Síndhuḥ «річка Інд і район річки Інд». — Фасмер II 132; Klein 731.

індýстрія, *індустріалізáція*, *індустріалі́зм*, *індустріáльний*, *індустріалізувáти;* — р. болг. *индýстрия*, ст. *индустри́я*, бр. *індýстрыя*, п. слц. industria, ч. industrie, вл. industrija, м. *индустрија*, схв. *индȕстрија*, слн. industrija; — запозичено через польське чи німецьке (нім. Industrie) посередництво з французької мови; фр. industrie «(велика) промисловість; промислова діяльність; промисел; майстерність; спритність», industriel «промисловий, виробничий», industrialisme, industrialiser походять від лат. industria «діяльність; старанність, працьовитість», пов'язаного з industrius «діяльний, працьовитий», ст. indostruus, етимологічно не зовсім ясного. — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 74—75; ССРЛЯ 5, 346; Фасмер II 132; Koraliński 426; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 405; Bloch 383; Klein 789; Walde—Hofm. I 696.

інéрція, *інéртний*, *інерці́йний;* — р. болг. *инéрция*, бр. *інéрцыя*, п. inercja, ч. inercie, слц. inercia, м. *инерција*, схв. *инèрција*, слн. inêrcija; — запозичення з західноєвропейських мов; фр. inertie «бездіяльність, нерухомість», англ. inertia, нім. Inertíe «тс.» походять від лат. inertia «бездіяльність, млявість, нерухомість», пов'язаного з iners (-ertis) «бездіяльний, невмілий, млявий», утвореним із заперечної частки in- «не-» та іменника ars (artis) «ремесло, мистецтво». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 76; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 348—349; Koraliński 427; Klein 790; Dauzat 406. — Див. ще **артúст, інвалі́д.**

ін'є́кція (мед.), *ін'єктувáти;* — р. *инъéкция*, бр. *ін'є́кцыя*, п. iniekcja, ч. injekce, слц. injekcia, вл. injekcija, болг. *инжéкция*, м. *инјекција*, схв. *ин-*

jèкција, слн. injékcija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Injectión, фр. англ. injection походять від лат. injectio «вкидання», пов'язаного з дієсловом injicio «вкидаю, накидаю», складеним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова jacio «кидаю, жбурляю», очевидно, спорідненого з гр. ἵημι «приводжу в рух, кидаю, посилаю». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 431; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 797; Walde—Hofm. I 666—667. — Див. ще **інвентáр.** — Пор. **об'єкт, проéкт, суб'єкт.**

інженéр, заст. *інженíр*, *інженéрія*, *інженéрка*, *інженéрство*, *інженíрство*; — р. болг. м. *инженéр*, бр. *інжынíр*, п. inżynier, ч. inženýr, слц. inžinier, вл. inženjer, нл. inženěr, схв. *инжèњēр*, слн. inženír; — запозичено через посередництво німецької мови (нім. Ingenieur) з французької; фр. ingénieur «інженер», первісно «будівельник військових машин» пов'язане з engin «машина; винахідництво», яке походить від лат. ingenium «вроджені здібності; дотепність; дотепний винахід, талант, геній», що складається з префікса in- «в-, на-, при-» і основи дієслова gigno (geno) «народжую» (отже, букв. «природжене»). — СІС 283; Акуленко 140—141; Шанский ЭСРЯ II 7, 76—77; ССРЛЯ 5, 349—350; Фасмер—Трубачев II 133; Brückner 192; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Gamillscheg 371, 538; Walde—Hofm. I 597—600. — Див. ще **інвентáр, гéній.**

інжúр (бот.) «фігове дерево, смоковниця, Ficus carica L.; фіга, смоква»; — р. *инжúр*, [*инджúр*], бр. *інжы́р*; — запозичення з тюркських мов; тур. incir «винна ягода, дика смоковниця», крим.-тат. äŋžir, inžir, тат. *инҗир*, карач. *инджир* «тс.» походять від перс. anǧīr «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 7, 77; Балахонова Диалектная лексика 1969, Л., 1971, 61—73; Фасмер II 133; Шипова 142; ССРЛЯ 5, 351; Korsch AfSlPh 9, 504; Lokotsch 73; Mikl. TEI I 312; Räsänen Versuch 44.

[**úний**] «інший», [*úнний*, *інний*] «тс.»; — р. *инóй*, [*úнный*], бр. [*ínный*], др. *иныи*, п. inny, ст. діал. [(j)iny, (j)in, (j)inny, (j)enny], ч. jiný, слц. iný, вл. ст. jiny, нл. ст. hyny, болг. [*úн*], *úна*, *úно*, схв. *ѝњи*, ст. *ѝн*, стсл. **инъ**; — псл. (j)inъ «інший», початково «один, сам» (пор. стсл. **иночѧдъ** «єдиний» (про сина), **инорогъ** «єдинорог», рос. *úнок*, *úноходь*, *иноходец*); — споріднене з лит. ìnas «дійсний, справжній», прус. ains «один», гот. ains, двн. eins, ірл. óin, лат. unus, ст. oinos, гр. οἰνός, а також лит. víenas, лтс. viêns «тс.»; розвиток значення «один» — «інший» пояснюється посередництвом добре засвідченого у слов'янських мовах значення «якийсь, певний» (Maretić AfSlPh 26, 471—472); ie. *oinos «один», можливо, з варіантом ie. *ēino-; спроба розділення inъ «один» та inъ «інший» і зведення їх до різних основ (Meillet Études 159, 432 і наст.; Абаев Пробл. ист. и диал. 11—12) підтримки не знаходить; мало ймовірне і припущення про запозичення з гот. ains (Hirt PBrB 23, 333) або зведення до вихідного *ьno- (у чергуванні з *oino-) (Ендзелин ИОРЯС 12/1, 64; Būga RR I 330); непереконливе й припущення про вихідну форму *e-ьnъ, складену з часткою *e-* (як у гр. ἐκεῖνος «той» (Osten-Sacken IF 33, 270—271), або пов'язання псл. *ьnъ із займенниковим коренем *i, наявним у гр. ἴα «одна», ἰός «один, той» (Bern. I 432). — Фасмер I 134—135; Преобр. I 272; Sławski I 460—462; Brückner 365; Machek ESJČ 227; Skok I 720—721; Bezlaj ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 233—234; Trautmann 3; Топоров 62—64; Pokorny 286. — Пор. **інáк, інший, одúн.**

іній, *інéй*, [*úнéй* Г, Ж, *úнíй* (Ме), *ìнíй* ВеБ, *инúстий* Ж, *инячтий* Ж, *иневáтий* Ж]; — р. *úней*, бр. *інеи*, др. *иниı*, *инѣй*, п. [inej] (з укр.), ч. jíní, jinovatka, слц. inovať, болг. [*úней*], схв. *ѝње*, слн. ínje, стсл. **инии, иниѥ**; — псл. *inьjь; — зіставляється з лит. ýnis «тс.»; припущення про запозичення литовської форми з давньоруської (Bern. I 432) відхиляється у зв'язку з характером наголосу; дальші зв'язки неясні; зіставлялося ще (Потебня РФВ 6, 149; Младенов 223) з дінд. étaḥ, жін. р. étā, etī «строкатий, блискучий»; виводилось

також (Pedersen MPKJ I 171; Specht 18, 201, 234) з *īsnijo-, пов'язуваного з нім. Eis «лід», діал. Īss «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 7, 75—76; Фасмер II 132—133; Преобр. I 271; Sławski I 458—459; Machek ESJČ 227; Skok I 727; Bezlaj ESSJ I 211; ЭССЯ 8, 235—236; Бернштейн Очерк 1974, 291; Trautmann 104; Fraenkel 185.

ініціáл, *ініціáльний;* — р. болг. *инициáл*, бр. *ініцыáл*, п. inicjał, ч. слц. слн. iniciála, вл. iniciala, м. *иницијáл*, схв. *иницијáл;* — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Initiále «початкова буква», initiál «початковий», фр. initial, як і англ. initial «тс.», походять від лат. initiālis «первісний, початковий», пов'язаного з initium «вступ, початок», яке зводиться до дієслова ineo «входжу, вступаю», утвореного з префікса in- «в-» і дієслова eo (itum, īre) «іду, ходжу», спорідненого з псл. iti, укр. *ити́*. — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 77; ССРЛЯ 5, 352; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796; Walde—Hofm. I 406—409. — Див. ще **інвентáр, іти́.**

ініціатúва, *ініціáтор, ініціáторство;* — р. болг. *инициатúва*, бр. *ініцыятыва*, п. inicjatywa, ч. iniciativa, слц. слн. iniciatíva, вл. iniciatiwa, м. схв. *иницијатúва;* — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Initiatíve «почин, ініціатива», Initiátor, initiatív, фр. initiative, initiateur походять від лат. initiātus, пасивного дієприкметника від initio «входжу; наставляю; починаю», похідного від initium «вступ, початок». — СІС 283; Шанский ЭСРЯ II 7, 77—78; ССРЛЯ 5, 353; Фасмер II 133; Kopaliński 431; Holub—Lyer 213; Dauzat 408; Bloch 386; Klein 796. — Див. ще **ініціáл.**

інкáсо «одержання банком грошей за дорученням клієнта», *інкасáтор, інкасáція, інкасувáти;* — р. *инкáссо*, бр. *інкáса*, п. ч. слц. inkaso, болг. *инкáсо*, м. *инкасáтор*, схв. *инкàсо*, слн. inkáso; — через посередництво німецької мови (нім. Inkásso «отримування платежів, стягнення грошей») запозичено з італійської; іт. incasso «збір, виторг, стан каси» утворене з прийменника in «в, до, при» (<лат. in «тс.») та іменника cassa «скриня, каса», що походить від лат. capsa «схованка, скринька». — СІС 283; ССРЛЯ 5, 354; Kopaliński 431—432. — Див. ще **інвентáр, кáса.**

інквізúція, *інквізúтор, інквізúторство, інквізиційний;* — р. болг. *инквизúция*, бр. *інквізіцыя*, п. inkwizycja, ч. inkvisice, слц. inkvizícia, вл. inkwizicija, м. схв. *инквизúција*, слн. inkwizícija; — запозичено через німецьке посередництво (нім. Inquisitión «дізнання, слідство; инквізиція») з латинської мови; лат. inquīsītio «розшук, дослідження» пов'язане з дієсловом inquīro «шукаю, розшукую», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова quaero «шукаю, вимагаю», етимологічно неясного. — СІС 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 79; Фасмер II 133; ССРЛЯ 5, 355; Kopaliński 433; Walde—Hofm. II 396. — Див. ще **інвентáр.**

[інклю́з] «чарівні гроші, що завжди повертаються до свого володаря», *[инклю́з, инслúза, анталю́з, манклю́з]* «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. inkluz, inkluza [Jankluz, Angluz] «предмет, у якому, нібито, сидить дух, що приносить щастя; чародійні гроші» походить від лат. inclūsus «замкнутий», пов'язаного з inclūdo «закриваю, оточую, вміщую», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова claudo «закриваю, вміщую», спорідненого з псл. ključь, укр. *ключ*. — Kopaliński 432; SW II 94; SJP III 209; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **інвентáр, ключ.**

інкóгніто; — р. болг. м. *инкóгнито*, бр. *інкóгніта*, п. ч. слц. inkognito, схв. *инкòгнито*, слн. inkógnito; — запозичення з італійської мови; іт. incognito «невідомий, незнайомий» походить від лат. incognitus «невідомий, недосліджений», утвореного з заперечної частки in- «не-» і дієприкметника cognitus від дієслова cognosco «пізнаю, довідуюсь», яке виникло внаслідок сполучення префікса com- (co-, con-) «з-, разом», що відповідає дірл. con, com «з», гал. com-, гот. ga-, двн. ga-, gi-, і дієслова gnosco (nosco) «знайомлюся, пізнаю», спорідненого з гр. (γι)γνώσκω «знаю», псл.

znati, укр. *зна́ти*. — CIC 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 79; ССРЛЯ 5, 357; Hüttl-Worth 73; Klein 782; Walde—Hofm. I 251—253. — Див. ще **зна́ти, інвалі́д.**

[**и́нкол**] (зоол.) «вид жаби, жерлянка вогняна, Bombinator igneus» Ж; — очевидно, пережиток давнього запозичення з німецької мови; нім. Unke «жаба» походить від свн. двн. unc «змія», спорідненого з лат. anguis «тс.». — Шелудько 32; Kluge—Mitzka 806.

і́нколи «часом», [*и́нколи* Ж, Пі, *инкол* Пі] — р. [*ино́коли*] «тс.»; — складне утворення з основ займенника [*и́ний*] і прислівника *коли́* (див.). — Пор. **і́нде, и́нкуди.**

інкримі́нува́ти «звинувачувати когось у чомусь», *інкриміна́ція*, *інкримі́нований*; — р. *инкримини́ровать*, бр. *інкрымінава́ць*, п. inkryminować, ч. inkriminovati, слц. inkriminovať, болг. *инкрими́нирам*, м. *инкрими́нира*, схв. *инкрѝмѝнисати*, слн. inkriminírati; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. inkriminíeren «звинувачувати», фр. incriminer «тс.» походять від лат. incrīmino «звинувачую», утвореного з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова crīmino «звинувачую», пов'язаного з іменником crīmen «вина, звинувачення». — CIC 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 358; Kopaliński 432; Klein 784; Dauzat 404; Bloch 381. — Див. ще **інвента́р, кримі́нал.**

інкруста́ція, *інкруста́тор*, *інкрустаці́йний*, *інкрусто́ваний*, *інкрустува́ти*; — р. болг. *инкруста́ция*, бр. *інкруста́цыя*, п. inkrustacja, ч. inkrustace, слц. inkrustácia, вл. inkrustacija, м. схв. *инкруста́ција*, слн. inkrustácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Inkrustatión, фр. incrustation походять від пізньолат. incrūstātio «покривання чимось», пов'язаного з дієсловом incrūsto «прикрашаю, покриваю поливою, мармуром», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова crusto «викладаю плитками, облицьовую», похідного від іменника crusta «кора, шкаралупа; облицювання, мозаїка», спорідненого з гр. κρύος «мороз», двн. (h)rosa «лід; шкоринка», (h)roso «тс.», дангл. hrūse «земля, грунт», лтс. kruvesis «замерзле болото», лит. atkrūsti «розмерзатись, оживати після замороження»; ie. *kreus- «лід; мерзнути». очевидно, пов'язане з *kreu- «густа кров, криваве м'ясо». — CIC 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80; ССРЛЯ 5, 359; Kopaliński 432; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 295—296; Pokorny 621—622. — Див. ще **інвента́р, кров.**

інкуба́ція, *інкуба́тор*, *інкубато́рій*, *інкубаці́йний*, *інкубува́ти*; — р. болг. *инкуба́ция*, бр. *інкуба́цыя*, п. inkubacja, ч. inklubace, слц. inkubácia, м. схв. *инкуба́ција*, слн. inkubácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Inkubatión, фр. англ. incubation походять від лат. incubātio «сидіння на яйцях, лежання на чомусь», пов'язаного з дієсловом incubo «лежу, покоюсь; висиджую пташенят», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова cubo «лежу; висиджую пташенят», пов'язаного з гр. κύμβη «чаша», можливо, укр. *кубло́*. — CIC 284; Шанский ЭСРЯ II 7, 80—81; ССРЛЯ 5, 360; Kopaliński 432—433; Dauzat 404; Bloch 381; Klein 785; Walde—Hofm. I 298. — Див. ще **інвента́р.** — Пор. **кубло́.**

[**и́нкуди**] «куди-небудь»; — р. [*ино́кудыі*] «в інше місце»; — складне утворення з основ займенника [*и́ний*] і прислівника *куди́*, можливо, за аналогією до *і́нде*, *і́нколи*. — ЭССЯ 8, 231—232. — Див. ще **и́ний, куди́.** — Пор. **і́нде, і́нколи.**

І́нна; — р. *И́нна*, бр. *І́на*, болг. *И́на*, *И́нна*; — нове (неканонічне) ім'я неясного походження; могло утворитися шляхом виділення кінцевої частини з таких імен, як *Ні́на*, *Альбі́на*, *Ангелі́на* і под.; недостатньо обгрунтовані припущення про запозичення з латинської мови (Суперанская 87) або про зв'язок з давнім рідкісним чоловічим ім'ям р. *Инна* (Петровский 121). — Илчев 222.

[**іно́**] «тільки, лише», [*ино́* Ж, *и́но* Ж, *ено* Пі] «тс.»; — р. [*ин*] «то, тоді; іноді, іншим разом», [*ино*] «тс.», [*и́нно*] «так що», др. *ино* «як тільки», п. ino «тільки, так»; — загальноприйнятого пояснення не має; тлумачиться (Sławski I 462; Brückner 192) як форма наз.-знах. в. с. р. числівника псл. *inъ «один»; пояс-

нюється (Соболевский РФВ 22, 300; Фасмер II 133; ЭССЯ 8, 168) як результат складення сполучників і+пъ, рос. *но;* пов'язується (Bern. I 431; Преобр. I 271) з *inъ «інший».

і́ноді «часом», [*и́ноді, и́ногді*] «тс.»;— р. *иногда́*, [*и́ногды, ино́лды*], бр. [*ино́гды*], др. *иногда* «колись; одного разу; іншим разом», *иногды* «перед тим, колись», п. [inegdy, inedy] «іншим часом», ч. [hinedva] «колись, іншим разом», слц. inohda «іншим часом», схв. [*инада*] «колись», стсл. **инъгда, иногда** «тс.»;— псл. *inъ-g(ъ)dě, (*inъ-g(ъ)dy, *inъ-g(ъ)da), утворене з займенника inъ «один; інший» та формального елемента -g(ъ)dě (-g(ъ)dy, -g(ъ)da), який, очевидно, виник внаслідок контамінації двох часток — -gъ- (-ga-) і -dě (-dy, -da); Фасмер (II 134) вбачає в -g(ъ)dy, -g(ъ)da узагальнене *k(ъ)da, заперечуючи, як і Славський, припущення (Schmidt KZ 32, 398; Meillet MSL 13, 29; ОЯ 377) про те, що -g(ъ)da є скороченою формою род. в. одн. від псл. godъ (укр. р. *год*); українські форми без **г** є результатом фонетичного спрощення.— Бевзенко НЗ УжДУ 37, 27; Ильинский РФВ 60, 430; Фортунатов ИТ II 249; Sławski I 458; Vaillant RÉS 21, 171—172; ЭССЯ 8, 231—232; Bern. I 431; Mikl. EW 96.— Див. ще **и́ний.**— Пор. **тоді.**

[**і́нок,** *ино́к*];— р. *и́нок*, др. *инокъ;*— запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **иноκъ**, утворене від **инъ** (псл. *inъ) «один», є калькою гр. μονιός «той, що одиноко живе», μοναχός «єдиний, одиничний; монах».— Шанский ЭСРЯ II 7, 83; Фасмер II 135; Преобр. I 273; ЭССЯ 8, 232—233.— Див. ще **и́ний.**

Іноке́нтій, [*Ке́нька*] Я, ст. *Іноке́нтій* «неповинен, неповинникъ» (1627);— р. *Иннокéнтий*, бр. *Инакéнцій, Інацэ́нт*, п. Innocenty, ч. Inocens, ст. Innocencí, слц. Inocent, болг. *Иноке́нти(й)*, м. *Инокентие*, схв. Ìnòcēncij, слн. Inocens;— запозичення з латинської мови; лат. Innocentius утворене від форми innocēns, -entis «невинний, непорочний, нешкідливий, бездоганний», що складається з заперечної частки in- «не-» та прикметника nocēns «шкідливий», похідного від дієслова nocео «шкоджу, перешкоджаю», пов'язаного з neco «вбиваю, знищую», спорідненим з ав. naštа- «пропащий», дінд. naṣṭáḥ «тс.», хет. ḫenkan «смерть», гр. νέκυς «мрець».— Беринда 212; Петровский 122; Constantinescu 80; Walde—Hofm. II 153—155.— Див. ще **інвалі́д.**— Пор. **некроло́г, нектáр.**

[**іно́се**] «хай так, гаразд, згоден», [*іно́сь, ино́се* Ж, *ино́си* Ж] «тс.»;— р. [*и́но́сь*] «тс.»;— очевидно, результат злиття прислівника [*іно́*] «лише, тільки» і займенника *се* «це»; розвиток значення неясний.— Див. ще **іно́, сей.**

[**і́ноша**] «юнак» ВеУг, [*і́ношъ* ВеУг, *ина́ш* Ж] «тс.», [*и́ноші*] «сватачі» Ж, [*і́нох*] «сват» Ж, [*їно́ше*] (мн.) Ж;— запозичення з чеської мови; ч. jinoch «юнак», ст. jinoše, junoch є похідним від основи jun-, наявної в укр. *ю́ний* (див.).

інсектици́д «отруйна речовина для винищування комах»;— р. *инсектици́д, инсектисúд*, бр. *інсектысíд*, п. insektycyd, ч. insekticidy, слц. слн. insekticíd, болг. *инсектици́д*, схв. *инсектìцīд;*— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insektizíd, фр. insecticide, англ. insecticide утворені з основ лат. Ĩnsecta «комахи», пов'язаного з дієсловом insecо «розрізую, надрізую», що складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова secо «зрізую, розрізую» (лат. insecta є калькою гр. ἔντομα «комахи», пов'язаного з ἐν-τέμνω «розрізую, висікаю»), та cīda «вбивця», пов'язаного з caedo «б'ю, січу, вбиваю», спорідненим з дінд. khidāti (skhidāti) «рве, б'є, тисне», khḗdā «молоток», вірм. xaitʻem «колю».— CIC 285; ССРЛЯ 5, 370; Dauzat 409; Klein 288, 799; Kopaliński 434; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. I 129.— Див. ще **інвента́р, се́кція, цеме́нт.**— Пор. **ентомоло́гія.**

інсинуа́ція «злісна вигадка», *інсинуа́тор, інсинуюва́ти;*— р. болг. *инсинуа́ция*, бр. *інсінуа́цыя*, п. insynuacja, ч. insinuace, слц. insinuácia, м. схв. *инсинуа́ција*, слн. insinuácija;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Insinuatiốn, фр. англ. insinuation походять від лат. Ĩnsinuātio «вкрадливість,

запобігливість», пов'язаного з дієсловом Ĭnsinuo «вкрадаюся, проникаю», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова sinuo «видовбую, прориваю; згинаю», похідного від sinus «кривизна, опуклість, зігнутість». — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 85; ССРЛЯ 5, 371; Kopaliński 437; Dauzat 409; Klein 800. — Див. ще **інвента́р, си́нус.** — Пор. **ши́я.**

інспе́кція, *інспе́ктор, інспе́кторство, інспекту́ра, інспектува́ти;* — р. болг. *инспе́кция*, бр. *інспе́кцыя*, п. inspekcja, ч. inspekce, слц. inšpekcia, вл. нл. inspekcija, м. *инспекција*, схв. *инспѐкција*, слн. inšpékcija; — через польську чи німецьку мову (нім. Inspektión) запозичено з латинської; лат. Ĭnspectio «огляд, розслідування» пов'язане з дієсловом Ĭnspicio «розглядаю, придивляюся, стежу», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова specio «дивлюся». — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 85—86; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Dauzat 410; Klein 800. — Див. ще **аспе́кт, інвента́р.** — Пор. **спекта́кль, спеціа́льний.**

інспірува́ти «навіювати, вселяти якусь думку, підбурювати», *інспіра́тор, інспіра́ція;* — р. *инспири́ровать*, бр. *інспіраваць*, п. inspirować, ч. inspirovati, слц. inspirovat', вл. inspiracija, болг. *инспири́рам*, м. *инспири́ра*, схв. *инспи̏рисати*, слн. inspirírati; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. inspiríeren, фр. inspirer походять від лат. Ĭnspīro «надуваю, надихаю», утвореного з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова spīro «дую, вію, дихаю». — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 86—87; ССРЛЯ 5, 374; Kopaliński 435; Dauzat 410; Bloch 387. — Див. ще **інвента́р, аспіра́нт.**

інста́нція; — р. болг. *инста́нция*, бр. *інста́нцыя*, п. instancja, ч. instance, слц. inštancia, вл. instanca, м. *инстанција*, схв. *инста̀нција*, слн. instánca; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. Ĭnstantia «безпосередня близькість; наполегливість» пов'язане з дієсловом Ĭnsto «стою (знаходжуся) поблизу; наполягаю», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова sto «стою», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*. — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 435; Holub—Lyer 214; Walde—Hofm. II 596. — Див. ще **інвента́р, ста́ти.**

інсти́нкт, *інстинкти́вний;* — р. болг. *инсти́нкт*, бр. *інстынкт*, п. instynkt, ч. вл. instinkt, слц. inštinkt, м. *инстинкт*, схв. *ѝнстинкт*, слн. instínkt; — запозичення з німецької мови; нім. Instínkt походить від лат. Ĭnstĭnctus «спонукання, потяг (природний)», похідного від дієслова Ĭnstĭnguo «спонукаю», пов'язаного з Ĭnstīgo «збуджую, спонукаю», спорідненим з дінд. téjate «є гострим», tējáyati «гострить», ав. tiγra- «гострий», гр. στίζω «колю», гот. stiks, двн. stih «точка, укол», sticken «колоти», дангл. stëkan, лит. stigti «застигати на місці», рос. *стега́ть, стёжка*. — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 87; Фасмер II 135; Kopaliński 436; Kluge—Mitzka 328; Walde—Hofm. I 706—707.

інститу́т, *інститу́ція, інститу́тка;* — р. болг. м. *институ́т*, бр. *інстытýт*, п. instytut, вл. нл. institut, слц. слн. inštitút, схв. *институ̀т;* — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Institút, фр. institut, англ. institute походять від лат. Ĭnstitūtum «організація, лад; запроваджений порядок», пов'язаного з дієсловом Ĭnstituo «ставлю, розміщую; створюю, споруджую», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова statuo «ставлю, встановлюю». — CIC 285; Шанский ЭСРЯ II 7, 87; ССРЛЯ 5, 377; Kopaliński 436; Klein 801; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвента́р, стату́т.**

інстру́кція, *інструкта́ж, інстру́ктор, інстру́кторство, інструктивний, інструкці́йний, інструктува́ти;* — р. болг. *инстру́кция*, бр. *інстру́кцыя*, п. instrukcja, ч. instrukce, слц. inštrukcia, вл. нл. instrukcija, м. *инструкција*, схв. *инстру̀кција*, слн. instrúkcija; — запозичено через польську та західноєвропейські мови з латинської; лат. Ĭnstructio «настанова, введення, побудова» пов'язане з дієсловом Ĭnstruo «навчаю, розставляю, озброюю, споруджую», утвореним з префікса in- «в-,

на-, при-» і дієслова struo «накладаю, влаштовую, будую, готую». — CIC 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 88—89; Фасмер II 135; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інвента́р, структу́ра.** — Пор. **і́нструме́нт.**

інструме́нт [*стру́мент, струме́ція*], *інструменталі́ст, інструмента́льник, інструмента́льня, інструментарій, інструмента́ція, інструментува́ти;* — р. болг. м. *инстру́мент*, бр. *інстру́мент*, п. ч. вл. instrument, слц. inštrument, схв. *инстру́мен(а)т*, слн. instrumènt; — запозичене з латинської мови через посередництво польської, а також німецької та французької (нім. Instrumént, Instrumentalíst, instrumentál, instrumentíeren, фр. instrument, instrumental, instrumentation); лат. īnstrūmentum «знаряддя» пов'язане з дієсловом īnstruo «споруджую, озброюю, будую». — CIC 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 89—90; Holub—Lyer 215; ССРЛЯ 5, 379; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 435—436; Dauzat 410; Bloch 388. — Див. ще **інстру́кція.**

інсулі́н (мед.); — р. болг. *инсули́н*, бр. *інсулі́н*, п. insulina, ч. вл. insulin, слц. inzulín, схв. *инсу̀лӣн, инзу̀лӣн*, слн. inzulín, insulín; — запозичене через посередництво французької чи англійської мови (фр. insuline, англ. insulin) з італійської; італ. insulina походить від лат. īnsula «острів», що зводиться до виразу *en salō (<salum) «у відкритому морі» (пор. гр. ἔν-αλος «той, що в морі», нвн. Eiland «оточений водою», псл. ostrovъ); назву гормону утворено відповідно до терміна *острівки Лангерганса*, яким позначають клітини, здатні виділяти гормон підшлункової залози. — CIC 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 90; ССРЛЯ 5, 383; Kopaliński 436; Holub—Lyer 218; Klein 802. — Див. ще **ізолюва́ти, інвента́р, сіль.**

інсценіза́ція, *інсценіза́тор, інсценівка, інсценізува́ти, інсценува́ти;* — р. *инсцениро́вка*, бр. *інсценіза́цыя*, п. inscenizacja, ч. inscenace, слц. inscenácia, болг. *инсцени́ране*, м. *инсцени́ра*, схв. *инсцена́ција*, слн. inscenácija; — очевидно, кальки нім. Inszenierung, inszenieren, утворених з лат. in- «в-, на-, при-» і scaena «сцена, театр». — CIC 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91; ССРЛЯ 5, 384; Sł. wyr. obcych 308; — Див. ще **інвента́р, сце́на.**

інтегра́л (мат.), *інтегра́тор, інтегра́ція, інтегра́льний, інтеграці́йний, інтегрува́ти;* — р. болг. *интегра́л*, бр. *інтэгра́л*, п. integracja, ч. слц. слн. integrál, вл. integral, м. *интегрален*, схв. *интѐграл;* — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Integrál, integrál, Integratión, integríeren, фр. intégral, intégration, intégrer, англ. integral походять від пізньолат. integrālis (мат.), утвореного від лат. integer (<*intager) «цілий, незайманий», що виникло з заперечної частки in- «не-» і основи дієслова tango «торкаюся, досягаю». — CIC 286; Шанский ЭСРЯ II 7, 91—92; ССРЛЯ 5, 385; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 410; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708. — Див. ще **інвалі́д, такт.**

інтеле́кт, *інтелектуалі́зація, інтелектуалі́зм, інтелектуалі́ст, інтелектуа́льний;* — р. *интелле́кт*, бр. *інтэле́кт*, п. ч. слц. вл. intelekt, болг. м. *интелѐкт*, схв. *интѐлек(а)т*, слн. intelékt; — запозичення з французької та німецької мов; фр. intellect, intellectuel, нім. Intellékt, Intellektualismus, Intellektuelle «інтелігент», intellektual (intellektuell) «розумовий» походять від лат. intellēctus «відчуття, сприйняття, розуміння, розум», пов'язаного з дієсловом intellego «відчуваю, сприймаю, пізнаю, думаю», утвореним з префікса inter- (>intel- перед l) «між-», спорідненого з дінд. antár, ántaraḥ «внутрішній», псл. ǫtrъ «всередині», укр. *нутро́*, і дієслова lego «збираю, читаю, слухаю». — CIC 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 92—93; ССРЛЯ 5, 386; Kopaliński 437; Holub—Lyer 215; Klein 803; Dauzat 411; Bloch 389; Walde—Hofm. I 352, 708. — Див. ще **ле́кція, нутро́, утро́ба.**

інтеліге́нція, *інтеліге́нт, інтеліге́нтщина;* — р. *интеллиге́нция*, бр. *інтэліге́нцыя*, п. inteligencja, ч. intelligence, слц. inteligencia, вл. нл. inteligenca «інтелігентність», болг. *интелиге́нция*, м. *интелигенција*, схв. *инте-*

лигѐнција, слн. inteligénca «інтелігентність»; — через російську і польську мови запозичено з латинської; лат. intellegentia (intelligentia) «розуміння, здатність сприймати знання» походить від дієслова intellego «сприймаю, розумію»; з російської мови походить англ. intelligentsia. — СІС 287; Виноградов Этимология 1964, 111—113; Шанский ЭСРЯ II 7, 93—94; Фасмер—Трубачев II 135; Kopaliński 437; Klein 803. — Див. ще **інтеле́кт.**

інтенда́нт, *інтенда́нтство*, *інтендантýра*; — р. болг. м. *интенда́нт*, бр. *інтэнда́нт*, п. intendent, ч. слц. вл. intendant, схв. *интѐндант*, слн. intendánt; — очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Intendánt «директор, керуючий; інтендант» походить від фр. intendant «інтендант, керуючий», яке зводиться до пізньолат. intendēns, -entis «наглядач», пов'язаного з дієсловом intendo «стежу; скеровую», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-, до-» і дієслова tendo «тягну, напружую». — СІС 287; Фасмер II 135; Шанский ЭСРЯ II, 7, 94—95; ССРЛЯ 5, 390; Kopaliński 438; Dauzat 411. — Див. ще **інвента́р, тенде́нція.**

інтенси́вний; — р. *интенси́вный*, бр. *інтэнсі́ўны*, п. intensywny, ч. intensivní, слц. intenzívny, вл. intensiwny, болг. м. *интенси́вен*, схв. *ѝнтензѝван*, слн. intenzíven; — запозичення з французької чи німецької мови; фр. intensif (ж. р. intensive), нім. intensiv походять від слат. intensivus, пов'язаного з intēnsus (intentus) «напружений, сильний», похідним від дієслова intendo «скеровую; збільшую, натягую». — СІС 287; Шанский ЭСРЯ II 7, 95; ССРЛЯ 5, 391; Sł. wyr. obcych 310; Kopaliński 438; Dauzat 411; Bloch 389. — Див. ще **інтенда́нт.**

інтенсифіка́ція, *інтенсифікувáти*; — р. *интенсификáция*, бр. *інтэнсіфікáцыя*, п. intensyfikacja, ч. intenzifikace, слц. intenzifikácia, болг. *интензификáция*, слн. intenzifikácia; — запозичення з французької мови; фр. intensification утворено з основи прикметника intensif «інтенсивний» і словотворчого компонента -fication, що зводиться до лат. facio «роблю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 95—96; ССРЛЯ 5, 391; Kopaliński 438; Klein 804. — Див. ще **інтенси́вний, факт.**

інтерва́л; — р. болг. м. *интервáл*, бр. *інтэрвáл*, п. interwał, interwal, ч. слц. interval, вл. interwal, схв. *интѐрвал*, слн. intervál; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Interváll, фр. intervalle походять від лат. intervallum «місце між валами, ровами; відстань, проміжок (часу)», що виникло внаслідок складення прийменника inter «між, серед, під» та іменника vallum «огорожа, вал». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 392; Kopaliński 441; Klein 808; Dauzat 412; Bloch 390. — Див. ще **вал**[1], **інтеле́кт.**

інтерве́нт, *інтерве́нція*, *інтервенціоні́ст*; — р. болг. *интерве́нт*, бр. *інтэрве́нт*, п. interwenient, interwencja, ч. слц. interwent, вл. нл. interwencija, м. *интервенција*, схв. *интервѐнција*, слн. intervéncija; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Intervention, Intervént, фр. intervention «втручання, посередництво» походять від пізньолат. interventio «несподіваний прихід, втручання», пов'язаного з дієсловом intervenio «входжу (між), приходжу, втручаюся», утвореним з префікса inter- «між-, серед» і дієслова venio «приходжу, прибуваю». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 96; ССРЛЯ 5, 393; Kopaliński 441; Dauzat 412. — Див. ще **авантю́ра, інтеле́кт.**

інтерв'ю́, *інтерв'юе́р*, *інтерв'юва́ти*; — р. *интервью́*, бр. *інтэрв'ю́*, п. ч. слц. вл. interview, болг. *интервю́*, м. *интервју*, схв. *интѐрвју*, слн. intervjú; — запозичення з англійської мови; англ. interview «зустріч, побачення; інтерв'ю» походить від фр. ст. entrevue «побачення», пов'язаного з дієсловом (s')entrevoir «зустрічатися, бачитися», утвореним з префікса entre- «між-, серед-», що походить від лат. inter- «тс.», і дієслова voir «бачити», яке зводиться до лат. vidēre «тс.». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II 7, 97; Фасмер II 135; ССРЛЯ 5, 394; Kopaliński 441; Holub—Lyer 217; Klein 808; Dauzat 412—413; Bloch 390—391. — Див. ще **вид, інтеле́кт.**

інтере́с, *інтересáнт* (заст.) «той, що керується власною вигодою», *інтере́сний, інтересувáти, інтересувáтися;* — р. болг. *интере́с*, бр. *інтарэ́с, інтэ́рас*, п. interes «діло, справа; (ст.) увага, зацікавлення», ч. слц. interes, вл. interesent «зацікавлена особа», слн. interès;— запозичене через посередництво польської чи німецької мови (нім. Interésse) з латинської; лат. interesse «бути всередині, мати важливе значення; брати участь, бути зацікавленим» (дієслово, згодом субстантивізоване) утворено з префікса inter- «між-, серед» і дієслова esse «бути», спорідненого з псл. jesmь, укр. *є.* — Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 7, 97—98; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 396; Sł. wyr. obcych 310; Holub—Lyer 216; Hüttl-Worth 73; Klein 805; Kluge—Mitzka 328. — Див. ще **є, інтеле́кт.**

інтер'ép; — р. *интерьéр*, бр. *інтэр'éр*, п. interieur, ч. слц. interiér, болг. *интериóр*, м. *интериéр*, схв. *интеријȅр*, слн. interiêr; — запозичення з французької мови; фр. intérieur «внутрішній; внутрішня частина, середина» походить від лат. interior «ближчий до середини», пов'язаного з прийменником inter «між, серед». — СІС 288; Шанский ЭСРЯ II, 7, 103—104; Kopaliński 439; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390. — Див. ще **інтеле́кт.**

інтерме́дія «у середньовічному театрі — комедійна сценка, вставлена між актами драми», [*тиримéдія*] «розгардіяш; мотлох» Ме; — р. болг. *интерме́дия*, бр. *інтэрмéдыя*, п. intermedium; — можливо, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. intermedium (intermedius) «те (той), що знаходиться в середині; середнє» виникло внаслідок складення прийменника inter «між, серед» і прикметника medius «середній, центральний», спорідненого з псл. *medja «межа», укр. *межá.* — СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 99; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 399; Hüttl-Worth 73; Kopaliński 439; Walde—Hofm. II 57—58. — Див. ще **інтеле́кт, межá.**

інтернáт; — р. болг. м. *интернáт*, п. вл. internat, ч. слц. слн. internát, схв. *интѐрнāт;* — запозичення з французької мови; фр. internat «закритий учбовий заклад» походить від лат. internus «внутрішній», пов'язаного з прийменником inter «між, серед». — СІС 289; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; ССРЛЯ 5, 400; Kopaliński 440; Holub—Lyer 216; Dauzat 412; Bloch 390. — Див. ще **інтеле́кт.**

інтернаціонáл (міжнародне об'єднання; назва гімну); — р. болг. *Интернационáл*, бр. *Інтэрнацыянáл*, п. Internacjonał, ч. слц. Internacionál, вл. Internacionala, м. схв. *Интернационáла*, слн. Internacionála; — запозичення з англійської і французької мов; англ. International (фр. Internationale) постало від назви організації англ. «International Working Men's Association», заснованої в Лондоні 28 вересня 1864 року. — СІС 289; ССРЛЯ 5, 400; Шанский ЭСРЯ II 7, 100; Kopaliński 440; Klein 806. — Див. ще **інтернаціона́льний.**

інтернаціона́льний, *інтернаціоналіза́ція, інтернаціоналі́зм, інтернаціоналі́ст, інтернаціоналізувáти;* — р. *интернационáльный*, бр. *інтэрнацыянáльны*, п. internacjonalny, ч. internacionální, слц. internacionálny, вл. нл. internacionalizm, болг. м. *интернационáлен*, схв. *ȉнтернāционāлан*, слн. internacionálen; — запозичено через посередництво західноєвропейських мов з англійської; англ. international (звідки також фр. international, нім. internationál) утворено в 1780 р. Дж. Бентамом з прийменника inter «між», що походить від лат. inter «тс.», та іменника nation «народ», яке зводиться до лат. nātio, -ōnis «тс.». — СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 101—102; Klein 806; Gamillscheg 540. — Див. ще **інтеле́кт, на́ція.**

інтерпретува́ти, *інтерпрета́тор, інтерпрета́ція;* — р. *интерпрети́ровать*, бр. *інтэрпрэтавáць*, п. вл. interpretować, ч. interpretovati, слц. interpretovať, болг. *интерпрети́рам*, м. *интерпрети́ра*, схв. *интерпрети́рати*, слн. interpretírati; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. interpretíeren «тлумачити», Interpretatión «тлумачення», фр. interpréter «перекладати, тлумачити, виконувати», interprétation, interprétateur, англ. interpret, interpretation походять від лат. interpretāri

«тлумачити, пояснювати», interpretātio, -ōnis «пояснення», пов'язаних з іменником interpres, -tis «посередник, коментатор, тлумач», утвореним з прийменника inter «між, серед» і основи іменника pretium «ціна, вартість, плата», спорідненого з псл. protivъ, укр. *про́ти*, п. przeciw.— СІС 290; Шанский ЭСРЯ II 7, 103; Kopaliński 440—441; Klein 807; Dauzat 412; Bloch 390; Walde—Hofm. II 360—361.— Див. ще **інтеле́кт, про́ти.**

інти́мний, *інтимізáція, інти́мничати;* — р. *инти́мный*, бр. *інты́мны*, п. intymny, ч. intimní, слц. intímny, вл. intimny, болг. м. *инти́мен*, схв. *ӣнтӣман*, слн. intímen; — запозичення з французької мови; фр. intime походить від лат. intimus «найбільш внутрішній, найглибший; щирий, задушевний», що є формою прикметника найвищого ступеня до interior «ближчий до середини».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 407; Kopaliński 443; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще **інтер'ép.**

інтона́ція, *інтонаційний, інтонува́ти;* — р. болг. *интона́ция*, бр. *інтана́цыя*, п. intonacja, ч. intonace, слц. intonácia, вл. intonacija, м. схв. *интона́ција*, слн. intonácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Intonatión, intonieren, фр. англ. intonation утворені від лат. intonāre «видавати звук, загриміти; голосно вимовляти», що складається з префікса in- «в-, на-» і дієслова tonāre «гриміти, звучати».— СІС 291; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 409; Kopaliński 441—442; Dauzat 413; Bloch 391.— Див. ще **інвента́р, тон.**

інтри́га, *інтриган, інтриганство, інтригува́ти;* — р. болг. *интри́га*, бр. *інтры́га*, п. intryga, intrygować, ч. intrika, слц. вл. intriga, м. *интрига*, схв. *ӣнтрига, интри́га*, слн. intríga; — запозичення з французької мови; фр. intrigue «інтрига, підступи; любовний зв'язок» (intrigant, intriguer) походить від іт. intrigo «інтрига, підступи», пов'язаного з intrigare «плутати», яке походить від лат. intrīcāre «заплутувати, збивати з толку», утвореного з прийменника in «в, на, при» та іменника tricae «дурниці, труднощі», пов'язаного з дієсловом torquēre «повертати, згинати».— СІС 291; Фасмер II 136; Шанский ЭСРЯ II 7, 104; ССРЛЯ 5, 410; Sł. wyr. obcych 314; Holub—Lyer 217; Dauzat 413; Walde—Hofm. II 692.— Див. ще **інвента́р.**— Пор. **торт, тортю́ри.**

інтуї́ція, *інтуїтивізм, інтуїтивіст, інтуїти́вний;* — р. болг. *интуи́ция*, бр. *інтуіцыя*, п. intuicja, ч. intuice, слц. intuicia, вл. intuicija, м. схв. *интуи́ција*, слн. intuícija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Intuitión, intuitív, фр. intuition, intuitif, англ. intuition, intuitive походять від слат. intuitio «споглядання», intuitīvus «споглядальний», пов'язаних з дієсловом intueor «уважно дивлюся, звертаю увагу», утвореним з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова tueor «дивлюся, споглядаю» неясної етимології.— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 106; ССРЛЯ 5, 414; Kopaliński 443; Dauzat 413; Bloch 391; Klein 810; Walde—Hofm. II 713—714.— Див. ще **інвента́р.**

інфа́ркт; — р. болг. *инфа́ркт*, бр. *інфа́ркт*, ч. слц. вл. infarkt, схв. *ӣнфаркт*, слн. infárkt; — інтернаціональний термін, утворений, як і нім. Infárkt, англ. infarct, на основі слат. īnfarctus «наповнений», пов'язаного з īnfarcio «набиваю, втискую», яке складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова farcio «набиваю, наповнюю, начиняю» (йдеться про закупорення судин серцевого м'яза).— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 415; Holub—Lyer 212; РЧДБЕ 289; Klein 791.— Див. ще **інвента́р, фарш.**

інфе́кція, *інфекціоні́ст, інфекці́йний, інфікува́ти;* — р. болг. *инфе́кция*, бр. *інфе́кцыя*, п. infekcja, ч. infekce, слц. infekcia, вл. infekcija, м. *инфекција*, схв. *ӣнфекција*, слн. infékcija; — інтернаціональний термін, утворений, як і нім. Infektión, фр. infection, від пізньолат. īnfectio «псування, заражання», пов'язаного з īnficio «змішую, псую, заражаю», що складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова facio «роблю».— СІС 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107; ССРЛЯ 5, 416; Kopaliński 428;

Holub—Lyer 212; Dauzat 406; Bloch 383.— Див. ще **інвента́р, факт.**— Пор. **дезинфе́кція.**

інфініти́в;— р. болг. м. *инфини́тив*, бр. *інфініты́ў*, п. infinitivus, ч. infinitiv, слц. infinitív, вл. infinitiw, схв. *ȉнфинитȉв*, слн. ínfinitiv;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Infinitív, фр. infinitif, англ. infinitive походять з пізньолат. Ĭnfĭnĭtīvus (modus) «неозначений (спосіб)», пов'язаного з Ĭnfīnītus «незакінчений, необмежений», утвореним із заперечної частки in- «не-» і дієприкметника fīnītus від дієслова fīnio «обмежую, визначаю», похідного від fīnis «межа».— CIC 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 107—108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 428; Dauzat 406; Bloch 384; Klein 792.— Див. ще **інвалі́д, фі́ніш.**

інфля́ція;— р. *инфля́ция*, бр. *інфля́цыя*, п. inflacja, ч. inflace, слц. inflácia, вл. нл. inflacija, болг. *инфла́ция*, м. схв. *инфла́ција*, слн. inflácija;— запозичення з англійської мови; англ. inflation «надування, наповнення, здуття, інфляція», як і фр. inflation «інфляція, пухлина, здуття», нім. Inflatión «інфляція», походить від лат. Ĭnflātio «здимання, пучіння», пов'язаного з дієсловом Ĭnflo «вдуваю, здимаю», складеним з префікса in- «в-» і дієслова flo «дую, вію», спорідненого з двн. blāan «дути», blājan, blasan, дангл. blawan «тс.».— CIC 292; Шанский ЭСРЯ II 7, 108; ССРЛЯ 5, 417; Kopaliński 429; Klein 793; Dauzat 407; Bloch 384; Walde—Hofm. I 517. — Див. ще **інвента́р.**

інформува́ти, *інформа́нт*, *інформа́тор*, *інформа́ція;*— р. *информи́ровать*, бр. *інфармава́ць*, п. вл. informować, ч. informovati, слц. informovat', болг. *информи́рам*, м. *информи́ра*, схв. *информи́рати*, слн. informírati;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. informíeren «повідомляти, навчати», Informatión «інформація», фр. informer «повідомляти», information «інформація, розслідування» походять від лат. Ĭnformo «надаю форму, створюю уявлення про щось, зображаю» (Ĭnformātio «тлумачення, роз'яснення», Ĭnformātor «той, хто роз'яснює»), яке складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова formo «надаю форму, створюю», пов'язаного з іменником forma «форма».— CIC 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 108—109; Фасмер II 136; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429; Dauzat 407; Bloch 384; Klein 793.— Див. ще **інвента́р, фо́рма.**

інфрачерво́ний;— р. *инфракра́сный*, бр. *інфрачырво́ны*, п. [promienie] podczerwone, ч. слц. infračervený, болг. *инфрачервен*, слн. infrardèč;— складна форма, утворена з прикметника *черво́ний* і запозиченого з латинської мови компонента Ĭnfrā- «низько, внизу; під, нижче, пізніше», спорідненого з дінд. ádharaḥ «нижній, нижчий», дангл. under «під, нижче», гот. undar, двн. untar, нвн. unter «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Kopaliński 429—430; Klein 793—794; Walde—Hofm. I 698.— Див. ще **черво́ний.**

інфузо́рія;— р. болг. *инфузо́рия*, бр. *інфузо́рыя*, ч. infuzória (мн.), слц. infuzórium, м. *инфузорија*, схв. *инфȕзо̄рӣј*, *инфȕзо̄рија*, слн. infuzórij;— засвоєний новолатинський науковий термін; нлат. infusoria створено у XVIII ст. від дієслова лат. Ĭnfundo «наливаю, вливаю», що складається з префікса in- «в-, на-» і дієслова fundo «ллю», спорідненого з гот. giutan «лити», двн. giozan, нвн. gießen «тс.», дінд. ju-hóti, juhuté «ллє у вогонь, приносить жертву»; назва пов'язана з тим, що інфузорії вперше було виявлено в теплих настойках на рештках організмів.— CIC 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 109; ССРЛЯ 5, 419; Klein 794; Kluge—Mitzka 326; Dauzat 407; Bloch 385; Walde—Hofm. I 563—564.— Див. ще **інвента́р.**

інциде́нт;— р. болг. м. *инциде́нт*, бр. *інцыдэ́нт*, п. incydent, ч. слц. incident, схв. *инцȉдент*, слн. incidènt;— запозичення з французької мови; фр. incident «випадок, подія; випадковий, побічний; який падає», як і нім. inzidént «випадковий, побічний», Incidént «випадок» та англ. incident «випадковий, випадок», походять від лат. incidēns, -tis «який трапляється», дієприкметника від incido, -ere «падати; траплятися», що складається з префікса in- «в-, на-, при-» і дієслова cado, -ere «падати, траплятися».— CIC 293; Шанский

ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 425; Klein 782; Dauzat 403; Bloch 380; Walde—Hofm. I 128.— Див. ще **інвента́р, ка́зус.**

[**инцина́тий**] «гострий, злий» (про оцет, осу, змію) Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *ынцинáт* «легкий, слабо укріплений» пов'язане з лат. **in-tenuare*, похідним від tenuo, -āre «робити тонким, послаблювати»; на розвитку семантики, можливо, позначився вплив фонетично близької румунської форми incitánt «збуджуючий».— Vincenz 2; СДЕЛМ 514; DLRM 430.

[**і́ншак**] «інакше, інакший» ВеУг, [*и́ншак*] «інакше» Г, ВеУг, [*и́ншакий*] «інший» Г, Ж;— результат контамінації форм *і́нший* та *і́нак* (див.).

і́нший, [*и́нший* Ж, Пі, *и́нчий, і́нчий* Ж], [*инч, и́нче*];— р. [*и́нший, и́нше*], бр. *і́ншы*, др. *иншии*, п. ст. inszy, jinszy, [inkszy], ч. [jinši], слц. inší;— результат поширення псл. inъ «один; інший» суфіксом -šь-, що оформляє вищий ступінь прикметників.— Бевзенко Доп. УжДу I 63; Преобр. I 272; Sławski I 463—464; Bern. I 431; Mikl. EW 96.— Див. ще **и́ний.**

[**и́н'як**] «інакше» Г, Ж, [*ин'якше*] «тс.» Пі, [*ин'якúй*] «деякий» Г, Ж;— складне утворення, що виникло з основ [*и́ний*] «інший» та *як (якúй)* за аналогією до *і́нак (і́накий, і́накше*).— Див. ще **и́ний, як.**— Пор. **і́нак.**

Іоанни́кій — див. **Они́кій.**

Ів, *Йов*, ст. *Іѡвъ* «твердъ, любяй б(ог)а, аб(о) болѣючий, аб(о) вздыхающий, терпячий неприязни» (1627);— р. *Иов*, др. *Иовъ*, п. Hiob, ч. слц. Job, болг. м. *Йов*, схв. *Ив*, слн. Jova, Job, стсл. **Ѩвъ, Иевъ, Иовъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἰώβ (як і лат. Iob) походить від гебр. *'Īīōḇ*, пов'язаного, можливо, з *'ōīēb* «ворог» або *'iīīōḇ* «велике бажання».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Петровский 122; Илчев 226; Constantinescu 87.

ію́н (електрично заряджена частинка), *йон, іонізáтор, іонізáція, ію́нний, іонізаційний, іонізóваний, іонізýючий, іонізувáти, йонізувáти;*— р. *ио́н*, бр. *ію́н*, п. jon, ч. ion, jont, ijon, слц. ión, iont, вл. ion, болг. *йон*, схв. *ѝо̀н*, слн. ión;— запозичене з англійської мови, можливо, через посередництво французької і німецької; англ. ion (фр. ion, нім. Ión) «тс.» створено як науковий термін у XIX ст. М. Фарадеєм на основі гр. ἰον (<ἰών) «ідучий», дієприкм. від дієслова εἶμι, ἰέναι «іти», спорідненого з лат. eo, īre «тс.», псл. iti, укр. *іти́*.— СІС 293; Шанский ЭСРЯ II 7, 110; ССРЛЯ 5, 420; Kopaliński 458; Holub—Lyer 218—219; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 392; Frisk I 462—463.— Див. ще **іти́.**

Іо́на, *Йо́на, Ивóн*, [*Йон*], ст. *Іѡна* «голубица...» (1627);— р. *Ио́на*, бр. *Іо́на*, п. Jonasz, ч. Ion, Ijón, слц. Jonáš, болг. *Йона́т*, слн. Jonas, стсл. **Ионa**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἰωνᾶς (як і лат. Jonas) походить від гебр. Ī֫ōnе, букв. «голуб».— Сл. вл. імен 211; Беринда 213; Илчев 227; Петровский 122; Constantinescu 85.

Іпа́тій, *Іпáт*, ст. *Ѵпатій* «достоинъ, наивышшыи судя, высокий аб(о) верховный» (1627);— р. *Ипáтий, Ипáт*, бр. *Іпáцій, Іпáт*, болг. *Ипатúя* (жін. р.), стсл. **Ѵпатіи**;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з грецької мови; гр. Ὑπάτιος пов'язане з ὕπατος «верховний, найвищий», спорідненим з дінд. upatáḥ «тс.», лат. super «над»; виведення імені з латинської мови (Суперанская 78) помилкове.— Сл. вл. імен 211; Беринда 238; Петровский 123; Constantinescu 87; Boisacq 1002; Frisk II 966.

іподро́м, ст. *ипподромъ* (1627);— р. *ипподро́м, гипподро́м*, бр. *іпадро́м*, др. *иподрумие, иподромие*, п. ч. hipodrom, слц. слн. hipodróm, болг. *хиподро́м, хиподрýм*, схв. *хипо̀дром;*— запозичення з французької мови; фр. hippodrome походить від лат. hippodromus «місце для верхової їзди, іподром, ристалище», яке зводиться до гр. ἱππόδρομος «місце кінних змагань», утвореного з основ іменників ἵππος «кінь, жеребець» і δρόμος «хід, біг; бігова доріжка»; давньоруські форми

походять безпосередньо з грецької мови.— CIC 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; ССРЛЯ 5, 424; Фасмер I 407, II 137; Kopaliński 397; Bloch 366.— Див. ще **аеродро́м, Архі́п.**

Іполи́т, *Поли́т*, ст. *Ипполѵт* «конець; раздрѣшитель, свобод(ь)» (1627);— р. *Ипполи́т*, бр. *Іпалі́т, Гіпалі́т*, п. Hipolit, ч. Hippolyt, слц. Hypolit, болг. *Иполи́т*, м. *Иполит*, схв. *Ипо́лит*, Hipolit, слн. Hipolit, стсл. **Ипо́лоутъ, Ипо́литъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἱππόλυτος (букв.) «той, хто розпрягає коней» утворене з основ іменника ἵππος «кінь» і дієслова λύω «звільняю, відпускаю, розпрягаю».— Сл. вл. імен 211; Беринда 212; Петровский 123; Суперанская 78; Илчев 223; Constantinescu 87.— Див. ще **аналіз, Архі́п.**— Пор. **іподро́м.**

іпохо́ндрія, *іпохо́ндрик, іпохондри́чний;*— р. *ипо́хо́ндрия*, ст. *гипохондрия*, бр. *іпахо́ндрыя*, п. hipochondria, ч. hypochondr, слц. hypochondria, вл. hypochondriski, болг. *ипохо́ндрия*, схв. *хипохо̀ндрија*, слн. hipohondríja;— запозичене через польське та латинське посередництво (лат. hypochondria) з грецької мови; гр. ὑποχόνδρια «частина тіла нижче грудної клітки» є формою с. р. мн. прикметника ὑποχόνδριος «той, що знаходиться нижче хряща», утвореного з прийменника ὑπο «під, нижче» і іменника χόνδρος (<* χρονδ-ρο-ς) «зернина, сіль; хрящ», спорідненого з лат. frendo, -ere «скреготіти (зубами)», данґл. grindan «молоти», лит. gréndu, grę́sti «терти»; назва зумовлена тим, що із захворюванням черевної порожнини у старій медицині пов'язували стан психічної депресії.— CIC 494; Шанский ЭСРЯ II 7, 112; Фасмер II 173; ССРЛЯ 5, 424; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 397; Holub—Lyer 201—202; Klein 760; Boisacq 1066; Dauzat 396; Bloch 373; Frisk II 1110—1111.— Див. ще **гіпо́теза.**— Пор. **хандра́.**

іпри́т;— р. болг. *иприт*, бр. *іпры́т*, п. iperyt, ч. слц. yperit, схв. *ипѐрӣт*, слн. iperít;— запозичення з французької мови; фр. ypérite «тс.» походить від назви місцевості в пн.-зах. Бельгії d'Ypres «Іпр» (з фламандського Yper), де вперше (12 VII 1917 р.) німцями було застосовано цю речовину як отруйний газ.— CIC 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 112—113; ССРЛЯ 5, 425; Kopaliński 445; Holub—Lyer 515; Dauzat 760.

ір, *ірни́к* — див. **а́їр.**

Іраї́да;— р. *Ираи́да, Ироу́да*, бр. *Іраі́да*, стсл. **Ираи́да**;— запозичене через церковнослов'янську мову з грецької; гр. Ἱεραῖς (звідки лат. Irais), очевидно, пов'язане з ἱερός «святий»; р. *Ироу́да*, можливо, походить від гр. Ἥρωις (Ἡρόις) букв. «героїня; героїчна»; пов'язання з гр. Ἥρα «Гера» (Суперанская 87) помилкове.— Петровский 123; Klein 814.

Іра́клій, *Гера́клій, Гера́кл*, ст. *Ираклій;*— р. *Ира́клий*, бр. *Іра́клій*, др. *Ираклій*, п. Herakles, ч. Heraklés, болг. *Ира́кли, Ираклия* (жін. р.), слн. Heraklej, стсл. **Ираклии, Ираклъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької (форми з початковим *Ге-* — через латинське посередництво — лат. Heraclius, Hercules); гр. Ἡράκλης «Геракл», Ἡράκλειος утворені з основ іменників Ἥρα «Гера» (ім'я богині) і κλέος «слава, хвала», спорідненого з псл. slovo, укр. *сло́во*.— Сл. вл. імен 205, 211; Петровский 124; Илчев 223; Вайганд БЕ 1963/4—5, 476; Constantinescu 87; Frisk I 642, 869—870.

і́рбіс (зоол.) «барс, сніговий барс, Felis irbis»;— р. *и́рби́с*, бр. *і́рбіс*, слц. irbis «тс.»;— запозичення з монгольської мови (монг. irbis «тс.»).— CIC 294; СРНГ 12, 207; Фасмер II 137.

іргá (бот.) «Amelanchier Medic.», [*и́рга*] «кизильник, Cotoneaster vulgaris L.» Ж, Пі;— р. *ирга́* «тс.», бр. *іргá* «Amelanchier»;— запозичення з монгольської мови (монг. *ирга́й* «шелюга, червоний верболіз, Salix acutifolia Willd.», калм. jarγä «кущ з дуже твердою деревиною»); помилково пов'язувалося (Горяев Доп. 2, 15) з *ріг*, лат. rigidus «твердий, застиглий».— Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Фасмер II 137.

[**ірва́нт**] «залізне кільце на ободі колеса екіпажа»;— неясне; можливо, результат видозміни запозиченого нвн. Verbánd «перев'язка».

[**и́рень**] (бот.) «образки болотні, Calla palustris L.» Ж;— похідне утворення від [*ір*] «лепеха, Acorus L.»; назва зумовлена тим, що обидві рослини ростуть на болотах.— Вісюліна—Клоков 83—84.— Див. ще **а́їр.**

іржа́, *ржа*, [*иржа́*, *ржи́на* Нед, *ржа́вина* Нед, *ржавчи́на* Нед], [*иржаве́ць*] «болото, іржава річка», [*ржа́вець*] «тс.», [*иржа́вина*] «місце з іржавою водою», *іржа́винка*, *ржа́винка*, *іржа́сті* (бот.), [*ржія*] «болото, де утворюється озерна жовта залізна руда» Нед, *іржа́вий*, [*иржа́вий*], *ржа́вий*, *іржа́віти*, *іржа́вити*, [*иржа́віти*, *иржа́вити*], *ржа́віти;*— р. *ржа*, [*аржа́*, *иржа́*], бр. *іржа́*, др. *ръжа*, п. rdza, rza, каш. [dredza], ч. rez, rza, ст. rzě, слц. rdza, hŕdz, zŕdza, hrdza, вл. rez, zra, zerzav, нл. rza, zarz, болг. *ръжда́*, схв. *р̀ђа*, слн. rjà, ŕjav, стсл. **ръжда**;— псл. *гъdja «іржа», похідне від *гъdъ<*гŭd- «червоний», пов'язаного з гӯdъ<*roud- «тс.» (пор. р. *рдеть*, укр. *рди́тися* «гарячитися», *руди́й*);— споріднене з лит. rùdas «червоно-бурий», rūdìs «іржа», свн. rot «тс.», лат. ruber «червоний», гр. ἐρυθρός, гот. rauþs «тс.», дінд. rudhiráḥ «тс.; кривавий», двн. свн. rost «іржа»; ie. *roudh-, *rudh- «червоний»; початкове **і** розвинулось закономірно в позиції перед сонорним з наступним редукованим.— Фасмер III 480; Преобр. II 189—190; Brückner 456; Machek ESJČ 513; Trautmann 238—239; Pokorny 872—873.— Див. ще **руди́й.**

іржа́ти, [*иржа́ти* Ж, *ржа́ти*], [*їржу́н*] (зоол., вид сови);— р. *ржать*, бр. *ржаць*, *іржа́ць*, др. *ръзати*, п. rżać, rżeć, ч. řžáti, ст. rzáti, hrzati, слц. hŕžat', hrdzat', eržat', erdžat', схв. *р̀зати*, *р̀жēм*, слн. hŕzati, ŕzati, стсл. **ръзати**, **ръжѫ**;— псл. *гъzati, *гъžǫ (<*гъzįǫ);— споріднене з гр. ἐρυγόντα (зн. в. одн.) «ревучий», ἐρύγμηλος «тс.» (про тварину), ὠρῡγμός «ревіння», лат. rūgio, -īre «ревти», сірл. rucht «ревіння, виття», ie. *reug'-, *rug'- «ревти»; **ж** на місці **з** (ръzati) з'явилося під впливом форм теперішнього часу; початкове **і** в укр. мові розвинулося перед сонорним внаслідок падіння наступного за ним редукованого; зіставлення з лит. krìzénti «іржати» як звуконаслідувального утворення (Machek ESJČ 528) недостатньо переконливе.— Фасмер III 480—481; Преобр. I 202; Горяев 299; Brückner 478; Mikl. EW 285; Walde—Hofm. II 449; Pokorny 867.— Пор. **ригáти, рикáти.**

иржи́ще — див. **рож.**

[**иржі́й**] (бот.) «рижій, Camelina sativa» Ж;— результат видозміни деетимологізованої форми *рижій* «тс.», зближеної з основою іменника *іржа́* або [*иржи́ще*].— Див. ще **рижі́й.**

іриґа́ція, *іриґа́тор*, *іриґаці́йний;*— р. *ирригáция*, бр. *ірыгáцыя*, п. irygacja, ч. irigace, слц. irigácia, болг. *ирига́ция*, м. схв. *ирига́ција*, слн. irigácija;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Irrigatión «зрошення, обводнення; промивання», фр. англ. irrigation «тс.» походять від лат. irrigātio «тс.», пов'язаного з irrigo «відводжу (воду), зрошую, обводнюю», що складається з префікса in- (>ir-) «в-, на-, при-» і дієслова rigo «проводжу, поливаю, пою», спорідненого з гот. rign «дощ», дангл. regn, двн. rëgan, нвн. Regen «тс.», лит. rõkė «дрібний дощ».— CIC 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 116; ССРЛЯ 5, 431; Koraliński 446; Klein 816; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. I 435.— Див. ще **інвента́р.**

Іри́на, *Яри́на*, [*Іре́на*, *Їри́на* (Ме), *Ори́на*, *Ори́ся*, *Ори́шка*], *Іри́ній*, *Іреней*, [*Ірен*], ст. *Ири́на* «мирна; покой» (1627), *Ирине́й* «мирный, спокойный» (1627);— р. *Ири́на*, *Ири́ний*, бр. *Іры́на*, *Іры́н*, *Ары́на*, *Ярына́*, *Ірынéй*, п. Irena, ч. Jiřina, Irena, Ireneus, слц. Irena, Irina, Irenej, болг. *Ири́на*, *Ири́н*, *Ири́ней*, м. *Ирина*, *Иринеј*, схв. *Ирена*, *Ирѐнеј*, слн. Irena, стсл. **Ирина**, **Ирина**, **Иринѣй**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Εἰρήνη, Εἰρηναῖος утворені на основі іменника εἰρήνη «мир, спокій, мирне життя», дальші зв'язки якого неясні.— Сл. вл. імен 211, 241; Беринда 209; Петровский 124; Kopečný Průvodce 75; Илчев 223; Constantinescu 87; Klein 814; Frisk I 467.

і́рис[1] (бот.) «півники, Iris L.»;— р. болг. *и́рис*, п. irys, ч. iris, слц. слн. íris, схв. *ȉрис* «тс.»;— засвоєна з латинської ботанічної номенклатури назва, яка походить від гр. ἶρις «тс.; веселка», Ἶρις (власне ім'я богині веселки), очевидно, пов'язаного з ἴτυς «лоза», спорідненим з псл. viti «вити, крутити», укр. *ви́ти;* назва зумовлена різнокольоровим забарвленням пелюстків (пор. р. *ра́дужница* «півники»).— СІС 294; Шанский ЭСРЯ II 7, 113; Kopaliński 46; Frisk I 735; Chantraine 468—469.— Пор. **ви́ти**[1].

і́рис[2] «сорт цукерок», *і́риска;*— р. *ири́с*, бр. *ірыс*, п. irys;— неясне; можливо, пов'язане з *і́рис* (бот.) «півники»; назва могла бути зумовлена зображенням квітки рослини на обгортці цукерок (ССРЛЯ 5, 426); пов'язується також (Шанский ЭСРЯ II 7, 113—114) з гр. ἶρις «райдуга» з огляду на різнокольорове забарвлення маси, з якої виготовляють цей сорт цукерок.

и́риця[1]— див. **ви́рій.**

[**ири́ця**[2]] (зоол.) «водяна ящірка, Triton Ж; водяна тварина, зокрема тритон»;— неясне; можливо, давніше **ви́рицця*, пов'язане з *вир.*

[**и́риця**[3]] «дуже стара жінка, стара відьма»;— неясне; можливо, давніше **ви́рицця*, пов'язане з р. [*вы́рей*] «знахар, чаклун, ворожбит», [*вы́рить*] «нашіптувати, наговорювати».

ирле́ць — див. **ерле́ць.**

і́род «жорстока людина, кат», [*и́рід, и́ро́д*] «тс.; лиходій; чорт», [*иродча́*] «чортеня» Я;— р. *и́род* «кат; [безбожник; скнара]», бр. *і́рад* «кат; чорт»;— результат семантичної видозміни імені іудейського царя Ірода, якого зображено в Євангелії дуже жорстоким; власне ім'я *Ірод*, стсл. **Иродъ**, походить від гр. Ἡρώδης, пов'язаного з ἥρως «володар; герой, вождь, богатир», до якого зводиться й укр. *геро́й.*— Шанский ЭСРЯ II 7, 114; Фасмер II 139; ГСЭ 69; Constantinescu 88.— Див. ще **геро́й.**

іро́нія, *іронічний, іронізува́ти;*— р. болг. *ирóния*, бр. *іро́нія*, п. ironia, ч. ironie, слц. irónia, вл. ironija, м. *иронија*, схв. *ирȍнија, ȉрȍнија*, слн. ironíja;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Ironíe «іронія, глузування», фр. ironie, англ. irony «тс.» походять від лат. īrōnīa «приховане глузування», яке зводиться до гр. εἰρωνεία «удаване незнання; іронія», пов'язаного з εἴρων «хитрун, облудна людина», εἴρω (замість *Fέριω) «говорити, обумовлювати, наказувати», спорідненого з ῥήτωρ (<Fρήτωρ) «оратор», лат. verbum «слово», гот. waurd, дангл. word «тс.».— СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 114; Будагов Ист. слов 185—187; ССРЛЯ 5, 429; Фасмер II 139; Hüttl-Worth 14; Kopaliński 445; Klein 815; Dauzat 414; Bloch 393; Frisk I 471.— Пор. **рито́рика.**

ірраціона́льний, *ірраціоналі́зм;*— р. *иррациона́льный*, бр. *ірацыяна́льны*, п. irracjonalny, ч. iracionální, слц. iracionálny, вл. iracionalny, болг. м. *ирационáлен*, схв. *ȉрационāлан*, слн. iracionálen;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. irrationál, фр. irrationnel, англ. irrational походять від лат. irrationālis «несвідомий, нерозумовий», що складається з заперечної частки in- (>ir-) «не-» і прикметника ratiōnālis «наділений розумом», пов'язаного з ratio «рахунок, висновок, думка, розум».— СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 429; Kopaliński 445—446; Klein 815, 1304; Dauzat 415; Bloch 393; Walde—Hofm. II 429.— Див. ще **інвалі́д, ра́ція**[1].

ірреа́льний;— р. *ирреа́льный*, бр. *ірэа́льны*, п. irrealny, ч. ireální, слц. ireálny, вл. irealny, болг. м. *ирεáлен*, схв. *ȉрεāлан*, слн. ireálen;— очевидно, запозичення з німецької мови; нім. irreál «нереальний, недійсний» походить від пізньолат. irrēālis «нереальний; який не стосується речі, справи», утвореного із заперечної частки in- (>ir-) «не-» і прикметника rēālis «дійсний, який стосується речі, справи», пов'язаного з rēs «річ, справа».— СІС 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 115; ССРЛЯ 5, 430; Holub—Lyer 219; Klein 1306—1307.— Див. ще **інвалі́д, реа́льний.**

[**ірсте́ти**] «хрестити» Ко, [*ирстúти*] «тс.», [*ирстенúн*] «християнин», [*ирши́ни*] «хрестини», [*ирщіння*] «тс.», [*ірще́ний*]

«хрещений», [*іршéний*] «тс.»; — р. [*кстить, кстúны, кщéньe*], бр. [*ксьцíцa*] «хреститись», [*ксьцíны*] «хрестини»;— результати видозміни др. *крьстити, крьщенье*, похідних від *крьстъ* «хрест; розп'яття; (первісно) Христос», що, як і стсл. **крьстъ**, болг. *кръст*, схв. *крст*, слн. kŕst, слц. krst та ін., походить від двн. krist, christ, яке через лат. Chrīstus зводиться до гр. Χρῑστός «Христос», букв. «помазаник», пов'язаного з χρίω «намазую, натираю», можливо, спорідненим з лит. griẽti «збирати сметану з молока», дангл. grīma «маска, шолом; привид», снн. grẽme «бруд». — Фасмер II 374; Преобр. I 383; Bern. I 634; Frisk II 1120. — Пор. **хрест.**

[**и́рха**] «вичинена овеча чи козяча шкіра; кант у чоботях, де зшиваються половинки халяви», [*иршáнки*] «шкіряні штани», [*иршлúця*] «облямівка на кожусі із смушка», [*ирхóвий, и́ршáний* Г, Ж]; — р. [*и́рга, и́рка*] «замша, дублена овеча чи козяча шкіра», бр. *ірха* «хутряна облямівка», п. ircha «вид замші», ст. irzcha, jirzcha, giercha, ч. jircha, слц. ircha, jercha, вл. jĕrcha, jircha, схв. *ùpa, ùpa*, ст. *ùрха, ùрха*, слн. írh, írha, jérha, jérh, jérih «тс.»;—запозичено через посередництво польської мови з німецької; свн. irch, irh, ereh, erich, двн. irah «козел; козлина шкіра; тонко вичинена шкіра» походить від лат. hircus, ircus «козел», очевидно, пов'язаного з ēr (<hēr) «їжак» і спорідненого з гр. χήρ «тс.», χοῖρος «свиня», вірм. jar «кінська грива»; непереконливо пов'язується (Holub—Кор. 154) з свн. hirsch «олень». — Шелудько 32; Richhardt 58; Фасмер II 139; Преобр. I 273; Горяев 123—124; Sławski I 465; Machek ESJČ 227; Skok I 728; Bezlaj ESSJ I 212; Bern. I 432; Mikl. EW 96; Walde—Hofm. I 649—650. — Пор. **йóрка.**

ирчок, *ирджок* — див. **жджок.**

Ісáй, *Ісáя*, [*Ісáія*] Ж, ст. *Исáіа, Есáіасъ* «збавенье панское аб(о) сп(а)съ г(оспо)днь» (1627); — р. *Исáй, Исáйя*, бр. *Ісáй*, др. *Исаия, Исая*, п. Izajasz, ч. слц. Izaiáš, болг. *Исáй, Исáйя, Исáя*, м. *Исаија, Исај, Исаја*, схв. *Ѝсаије, Исàија*, слн. Izaija, стсл. **Исаиа**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἡσαΐας походить від гебр. Ǐĕša'ǐāhū, Ǐĕša'iāh букв. «допомога Ягве; спасіння, послане Ягве; божий порятунок». — Сл. вл. імен 212; Беринда 209; Петровский 124; Constantinescu 88.

Ісáк, *Ісаáк, Сáкій*, ст. *Исаакъ* «радость, смѣхъ», *Ісáкій* «равно врачъ» (1627); — р. *Исаáк, Исáк*, бр. *Ісáк*, др. *Исакий, Исакъ*, п. Izaak, ч. Isak, ст. Isák, Izák, слц. Izák, вл. Izak, болг. *Исаáк, Исаáкий, Исáк, Исáки, Исáкия*, м. *Исак*, схв. *Ѝсāк*, слн. Izak, стсл. **Иса(а)къ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰσαάκ, як і лат. Isaac, походить від гебр. Ǐiṣḥāq букв. «вона засміялася» (йдеться про дружину біблійного патріарха Авраама Сарру, якій напророкували народження сина). — Сл. вл. імен 212; Беринда 212; Петровский 124; Суперанская 78; Korečný Průvodce 77; Илчев 223; Constantinescu 88.

[**искипнíти**] «розтанути, розплавитися» Ж; — очевидно, результат видозміни деетимологізованої форми [*стопнíти*] «тс.», зближеної з основою дієслова *кипíти*. — Див. ще **топи́ти**[2].

[**іскорник**] (бот.) «жовтець їдкий, Ranunculus acer L.» ВеНЗн, [*úскорник*]; — схв. [*ùскрица*] «тс.»; — похідне утворення від *і́скра;* назва зумовлена, очевидно, яскраво-жовтим забарвленням квітки жовтцю. — Див. ще **і́скра.**

і́скра, *іскри́зм, іскри́на*, [*искри́нці*] «колчедан, пірит» Ж, *іскрівець*, [*скра*] «іскра», [*скóрка, скóлка*] «тс.» Нед, *іскри́стий*, [*искри́стий, искря́стий*], *іскрявий, іскрова́тий*, [*искрóватий*], *іскряни́й, іскри́ти(ся)*, [*искри́ти*], [*заискря́вiти*] «заіскритись» Ж, *заіскрити, заіскрíлий*, [*заіскрений*]; — р. болг. *и́скра*, бр. *іскра, скра*, др. *искра*, п. iskra, skra, ч. jiskra, слц. iskra, вл. škra, нл. škrja, полаб. jåskrā, схв. *ùскра*, слн. ískra; — псл. *jьskra, пов'язане чергуванням голосних з *ěskra (пор. укр. *яскра́вий*); — споріднене з лит. áiškus «ясний, виразний», ýškus, ст. iškùs «тс.», можливо, також з дісл. eiskra «шаленіти», ісл. iskra (про пекучий біль); непе-

реконливим є зіставлення (Kozłowski AfSlPh 11, 389; Zubatý KZ 31, 15; пор. також Bern. I 433) з гр. ἐσχάρᾱ «вогнище», а також пов'язування (Ильинский РФВ 65, 221) з двн. asca «попіл», гот. azgō, нвн. Asche «тс.», дінд. ā́saḥ «порох». — Шанский ЭСРЯ II 7, 118; Фасмер II 140; Преобр. I 274; Sławski I 467; Skok I 730; Bezlaj ESSJ I 213; ЭССЯ 8, 239—240; Bern. I 433; Persson Beitr. 338—339. — Пор. **яскрáвий.**

іслáм, *ісламі́зм;* — р. *ислáм* бр. *ісля́м*, п. ч. слц. вл. islam, болг. *исля́м*, м. *ислам*, схв. *ìслā̏м*, слн. íslam; — запозичення з арабської мови; ар. islā́m є інфінітивом дієслова salama «підкорятися (волі Аллаха)». — CIC 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 118; ССРЛЯ 5, 474; Kopaliński 446—447; Skok I 730; Klein 817. — Пор. **мусульмáнин.**

існувáти, [*истнувáти*] Ж, [*істні́ти*] Я; — бр. *існава́ць*, п. istnieć; — похідне утворення від [*існий*] «справжній, дійсний», [*істній*] «тс.»; виникло, очевидно, як калька відповідного польського слова. — Див. ще **істній.**

іспáнка «особлива, важка форма грипу»; — р. *испáнка*, бр. *іспáнка* «тс.»; — похідне утворення від *Іспáнія;* назва зумовлена тим, що ця хвороба вперше була описана в Іспанії. — Шанский ЭСРЯ II 7, 121; БСЭ 18, 591.

іспит, *іспитни́к*, *іспитувáти* — див. **питáти.**

істерія, *істе́рик*, *істе́рика*, *істерíчний;* — р. *истерия́*, бр. *істэры́я*, п. histeria, ч. hysterie, слц. hystéria, вл. hysterija, болг. *истéрия*, м. *хистерија*, схв. *хѝстēрија*, слн. histerija; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. hystérie, hystérique походить від лат. hysterica (passiō) «істерична хвороба», hystericus «істеричний», утвореного на основі гр. ὑστέρα «матка», ὑστερικός «хто страждає на захворювання матки» (з цим захворюванням у старій медицині пов'язували істерію), споріднених з дінд. udáram «живіт». — CIC 295; Шанский ЭСРЯ II 7, 129—130; ССРЛЯ 5, 534; Фасмер II 142; Kopaliński 399; БЕР II 89; Dauzat 397; Bloch 373; Boisacq 1008; Kluge—Mitzka 323; Frisk II 975—976.

íстик «палиця з залізним наконечником для очищення плуга від землі», [*ú́стик*, *є́стик*] «тс.» Ж, [*істичи́льно*] «держак істика», [*истúчильно*, *истúчиско* Ж] «тс.»; — р. [*истúк*] «істик», [*стык*] «садова тичка з трикутним кінцем», п. [istyk] «істик», ч. otka, слц. styk, otka (з ч. ?) «тс.»; — псл. istykъ < <*jьz-tykъ, похідне від дієслова *jьz-tykati «вибивати, виштовхувати, виколювати» (пор. слн. iztíkati «виймати, виколювати очі»), складеного з префікса *jьz- «із-, ви-» і дієслова tykati «тикати». — Дзендзелівський УЗЛП 63—64; Sławski I 470—471; Brückner 193; Machek ESJČ 423. — Див. ще **з**[2], **ти́кати.**

íстина; — р. болг. м. *ú́стина*, бр. *íсціна*, др. *истина*, схв. *ȉстина*, слн. ístina; — запозичення з церковнослов'янської мови; цсл. **истина** пов'язане з **истъ** «справжній, істинний», якому відповідає укр. [*íстній*]. — Шанский ЭСРЯ II, 7, 131; БЕР II 90—91. — Див. ще **íстній.**

[**íстній**] «справжній», [*існий*] «тс.», [*істні́сінький*] «дійсний; такий самий», [*існісінький*] «тс.», [*ú́стний (ú́стній)*] «справжній, дійсний; наполегливий, жвавий» Ж, [*ú́сний*, *истúй*] «тс.» Ж, [*ист*] «капітал» Ж, Я, [*ú́ста*] «тс.» Ж, [*ú́сте*] «тс.; сутність» Ж, Пі, [*истúзна*] «шукана сума грошей» Ж, Пі, [*ú́стина*] «капітал» Ж, ВеЗн, [*истнóта*] «суть» Ж, [*истóта*] «тс.» Ж, [*истóвина*] «капітал» Ж, [*íстно*] «справді» Я, [*істинствувати*] «запевняти» Я, [*доїстний*] Пі, [*наúсті*] «справді» Ж, [*наíсто*] «тс.» ЕЗб 25; — р. *ú́стый*, «щирий, справжній», [*ú́стный*] «тс.», бр. *íсны* «дійсний, існуючий, справжній», др. *истыи* «той; той самий; справжній», п. istny «справжній», [isny], ст. ist, isty «тс.», ч. jistý «певний, безсумнівний», слц. istý «тс.», [istny] «той самий», вл. wěsty «вірний, неминучий; певний, точний; якийсь, деякий», нл. wěsty «тс.», ст. jisty, болг. *ист* «той самий», схв. *ȉстū*, слн. ísti «тс.», стсл. **истъ** «той самий, той», **истовъ** «справжній; сущий»; — псл. istъ (*istьnъ) «справжній; щирий; цей, той; сам», очевидно, утворене з основ займенників *is- (<*jьs-) «той» і *tъ «тс.», подібно до лат. iste «цей, той», умбр. esto «тс.»; — сюди ж, можливо, лтс.

ī̆sts «справжній», ī̆stens «тс.»; недостатньо переконливі зіставлення з дінд. ī́śē «має у володінні», ī̆śānáḥ «володар, маєтний», гот. aigin «власність», двн. eigan «власний» (Baudouin de Courtenay PF 12, 16—17; Stang NTS 15, 347—348), з ie. *es- «бути» (Mikl. EW 105; Meillet Études 300—301), з лит. jùsti «почувати» (Machek Studie 47—48), як і реконструкція (Bern. I 435) псл. *jьzstъ (<*jьz «із» і st- «стати»), паралельного до лат. exsistere «існувати», або виведення (Machek ESJČ 228) з псл. *vьstъ<*vid-tos, нібито похідного від *veid- «видіти, бачити». — Фасмер—Трубачев II 144; Топоров КСИС 25, 80—81; Sławski I 468—469; БЕР II 90; Skok I 732—733; Bezlaj ESSJ I, 213; ЭССЯ 8, 246—247. — Див. ще **його́, той.**

істо́рія, *істори́зм*, *істо́рик*, *істо́рійка*, *істори́чний*, ст. *история* (1653); — р. болг. *исто́рия*, бр. *гісто́рыя*, др. *история*, п. historia, historyk, ч. historie, слц. história, вл. нл. historija, м. *историја*, схв. *хȉстōрија*, *ȉстōрија*, слн. histórija, стсл. **историчьскъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. ἱστορία «розпитування; дослідження; відомості; знання, наука; розповідь про минуле, історія» пов'язане з οἶδα (*Foῖδα), ἴσμεν «знаю», спорідненим з εἶδον «бачу», ἰδεῖν «бачити», лат. video «бачу», псл. viděti «бачити», укр. [*ви́діти*]. — СІС 296; Акуленко 135; Hüttl-Worth 14; Шанский ЭСРЯ II 7, 132—134; ССРЛЯ 5, 554; Фасмер—Трубачев II 143; Frisk I 740—741. — Див. ще **вид.** — Пор. **ідеа́л, іде́я.**

істо́та «живий організм», *исто́тний* «суттєвий»; — бр. *исто́та*, *исто́тны*; — запозичення з польської мови; п. istota «живий організм; суть», istotny «істотний» зводяться до псл. istota «дійсність», похідного від istъ «той самий, дійсний». — Sławski I 470. — Див. ще **і́стній.**

істука́н «статуя, ідол»; — р. *истука́н*, др. *истуканъ* «тс.»; — запозичення з старослов'янської мови; стсл. **истоукanъ** є формою дієприкметника мин. часу від дієслова **истоукати** «різати, лити з металу», пов'язаного з **тъкнѫти**, що відповідає укр. *ткну́ти*, *ти́кати*. — Шанский ЭСРЯ II 7, 136; Фасмер II 144; Преобр. I 276; БЕР II 91; Mikl. EW 368. — Див. ще **ти́кати.**

[іська́ти] «шукати паразитів у голові» Ба, [*иська́ти*] «шукати» ДзАтл II, *ська́ти* «шукати паразитів у голові; [шукати]», *визи́скувати*, *ви́зиск*, *визи́скувач*, [*зиска́ти*] «придбати, добути, виграти», [*зиська́ти*] «тс.; розшукати» Ж, *зиск*, [*зиськ*] Ж, *зиско́вний*, [*оби́ськовати*] «ськати» ДзАтл II; — р. *иска́ть*, бр. [*іска́ць*], др. *искати* «шукати, питати, домагатися», п. iskać «перешукувати; ськати», ч. viskati «ськати», ст. jískati «шукати», слц. iskat' «ськати», болг. *и́скам* «хочу; прошу; люблю», м. [*иска*] «хоче», схв. *ȉскати* «просити; [шукати]», слн. iskáti «шукати», стсл. **искати** «тс.»; — псл. iskati «шукати»; — споріднене з лит. ieškóti «тс.», лтс. iẽskât «ськати», дінд. icchati «шукає, бажає», ав. isaiti «тс.», двн. eiscôn «шукати, питати, вимагати», дангл. āscian «питати», англ. ask «тс.», вірм. aiç «дослідження». — Шанский ЭСРЯ II 7, 116—117; Фасмер II 139—140; Преобр. I 274; Sławski I 466—467; Brückner 193; Machek ESJČ 691; БЕР II 87; Skok I 730; Bezlaj ESSJ I 212; ЭССЯ 8, 238—239; Bern. I 432; Trautmann 67.

ітельме́н «камчадал» (представник нечисленної північної народності); — р. *ительме́н*, бр. *ітэльме́н*; — запозичення з ітельменської мови, в якій самоназва *итэнмəʔн* буквально означає «той, що існує, живе; житель». — Володин—Жукова Яз. нар. СССР V 334.

іте́рбій — див. **е́рбій.**

іти́, *йти*, *іду́*, *йду*, *ітúся*, *йти́ся*, [*ійти́*, *итú* Ж, *істú* Мо, *ісьтú* Ме], [*ви́йстя*] «вихід» Я, [*ви́йсте*] «хід угору; подорож» Ж, *за́йда*, [*зайде́й*, *зайде́я*], [*за́йдений*] «зайшлий», [*зайде́нний*] «сердитий, запальний» Я, [*обійти́*] «доглянути; забезпечити необхідним», *обійти́ся*, *прийде́шне*, [*прийдя́чка*] «приблуда», *прийде́шній*, [*прийді́шний*] Нед, *про́йда*, *пройдо́ха*, *пройде́шній*; — р. *идти́*, *итти́*, *иду́*, бр. *іці́*, *ісці́*, *ідзе́*, др. *итú*, *идý*, п. iść, idę, ст. (j)ić, (j)ici, ч. jíti, jdu, слц. ísť, idem, вл. hić, (j)du, нл. hyś, du, полаб. aịt, áịdǫ, болг.

íда, м. *иде*, схв. *ùстu*, *ùти*, *ùћи*, *ùдēм*, слн. íti, ídem, стсл. **ити**, **идѫ**; — псл. (j)iti (<*ei-tei), *jьdǫ, (<*ĭd-) із суфіксом -do- в теп. ч. (як і в псл. jadǫ: jati, jaxati, укр. *їду*, *їхати*, bǫdǫ: byti, укр. *бýду*, *бýти*), перенесеним в деяких слов'янських мовах і в інфінітив (р. *идтú*, укр. [*істú*] <*ід-ти*); — споріднене з лит. eĩti «іти», лтс. iêt «тс.», прус. ēit «іде», лат. it «тс.» (īre «йти»), гот. iddja «йшов», гр. εἶσι «піде», ἴμεν «підемо», ав. aēiti «іде», дінд. éti «тс.», imáḥ «ідемо», тох. A B yāš «іде», ymäs «ідемо». — Критенко Вступ 554—555; Шанский ЭСРЯ II 7, 15; Фасмер II 117—118; Sławski I 472—473; Brückner 194; Machek ESJČ 181—182; БЕР II 10—11; Skok I 707—708; Bezlaj ESSJ I 213—214; ЭССЯ 8, 247—248; Bern. I 420—421; Топоров II 20—22; Trautmann 67; Pokorny 293—294.

іудéй, *юдéї*, *іудаїзм*, *юдаїзм*, *іудéйство*, *юдéйство*; — р. *иудéй*, *юдéй*, бр. *іудзéй*, др. *июдеиство*, п. judaizm, ч. judaeus, judaismus, слц. judaizmus, judejský, болг. *иудéи*, схв. *Јудéјац*, слн. júd, стсл. **июдѣи**, **июдеи**; —через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Ἰουδαῖος «належний до Іуди» походить від арам. Yᵉhūdhāy(ā), гебр. Yĕhūdhī́ «тс.», похідного від Yᵉhūdhā́h «Іуда», утвореного від кореня y-d-h «хвалений». — CIC 296; Фасмер II 145; ССРЛЯ 5, 596; Kopaliński 459; Dauzat 421; Bloch 401; Klein 834. — Пор. **íдиш.**

іхтіоза́вр; — р. *ихтиоза́вр*, бр. *іхтыяза́ўр*, п. ichtiozaur, ч. слц. ichtyosaurus, болг. *ихтиоза́вър*, схв. *ихтиосáур*, слн. ichtiozáver; — засвоєна з новолатинської мови наукова назва; нлат. ichthyosaurus утворено з основ гр. ἰχθῦς «риба», спорідненого з вірм. jukn, лит. žuvìs, лтс. zuvs, прус. suekans (мн.) «тс.», і σαῦρος «ящірка». — CIC 296; Шанский ЭСРЯ II 7, 139; ССРЛЯ 5, 599; Kopaliński 412; РЧДБЕ 293; Klein 765, 1387; Frisk I 745—746; Boisacq 855. — Див. ще **динозáвр.**

іхтіолóгія «розділ зоології, що вивчає риб», *іхтіóлог*, *іхтіологíчний*; — р. болг. *ихтиолóгия*, бр. *іхтыёлóгія*, п. ichtiologia, ч. ichtyologie, слц. ichtyológia, вл. ichtyologija, схв. *ихтиолóгија*, слн. ichtiológija; — засвоєний з новолатинської мови науковий термін; нлат. ichthyologia «наука про риб» утворено з основи іменника гр. ἰχθῦς «риба» і компонента -λογία, що входить до складу назв різних наук. — Шанский ЭСРЯ II 7, 139—140; ССРЛЯ 5, 600; Kopaliński 412; Dauzat 397; Bloch 374; Klein 765. — Див. ще **іхтіоза́вр, лóгіка.**

іч (виг.) «бач, дивись», [*ишь*] Ж; — р. *ишь*, бр. [*іш*]; — результат скорочення форми дієслова 2 ос. одн. [*вишь*] (*<ви́диш*); кінцеве **ч** замість **ш** з'явилось під впливом синонімічного вигуку **ач.** — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Фасмер II 146; Преобр. I 277. — Див. ще **вид.** — Пор. **ач.**

[**йчвина**] «частина гринджол, що має вигляд двох «каблучок» проти двох передніх копилів» Я; — бр. [*іцвіна*] «один з двох дротяних тяжів, що з'єднують передню частину саней з передніми копилами»; — неясне.

[**ічія́**] «очі (отвори) сітки, з якої виготовляють неводи» Берл, [*очія́*] «тс.» Берл; — видозмінене і зближене з основою слова *óчі* запозичення з російської мови; р. заст. *ячея́* «чарунка, вічко» (пор. р. *ячéйка* «тс.»), [*вечея́*] «отвір у жорні», як і с.-цсл. **ѩчьма** «зчленування», сболг. **ачма** «тс.», очевидно, походить від псл. ęčaja і, можливо, споріднене з р. [*укоть*] «гак», др. *укоть* «кіготь, якір», лит. ánka «мотузяна петля», дінд. aṅkáḥ «гак, скоба», гр. ὄγκος «гак», лат. uncus «тс.», двн. angul «петля, колючка». — Фасмер IV 156, 571.

ішáк «осел, мул»; — р. *ишáк*, ст. *ишек*, бр. *ішáк*; — запозичення з тюркських мов; тат. *ишәк*, узб. *эшак*, тур. eşek (-ğ), аз. кипч. полов. чаг. *ăшăк* «тс.» загальноприйнятої етимології не має. — Шанский ЭСРЯ II 7, 140; Одинцов Из истории гипполог. лексики в русском языке 1980, 124—126; Фасмер II 146; Шипова 144; Skok I 495; Севортян 317—318.

íшіас; — р. болг. *íшиас*, бр. *íшыяс*, п. ч. слц. ischias, вл. išias, м. *ишијас*, схв. *ùшијас*, слн. íšias; — запозичене через посередництво німецької мови з

книжної латинської; нлат. ischias «запалення сідничного нерва» походить від гр. ἰσχιάς «біль у стегні», пов'язаного з ἰσχίον «таз, стегно» неясного походження; східнослов'янське **ш** замість **сх** зумовлене впливом німецької графіки і вимови (нім. Ischias). — CIC 297; ССРЛЯ 5, 601; Kopaliński 446; Klein 817; Frisk I 741.

ішо́в, *йшов*, *ішла́*, *йшла*, *ішло́*, *йшло*, *ішли́*, *йшли*, [*вийшлий*] Ж, *за́йшлий*, *зіше́стя*, *наше́стя*, *пішо́в*, *пішла́*, *пішло́*, *пішли́*, *по́шесть*, *по́шесний*, *прийшлий*, *прише́лець*, *прише́стя*; — р. *шёл*, *шла*, *шло*, *шли*, бр. *ішо́ў*, *ішла́*, *ішло́*, *ішлі́*, др. *шьлъ*, *шьла*, *шьло*, *шьли*, *шьлы*, *шьла*, п. szedł, szła, ч. šedl, šla, слц. išiel, išla, вл. šol, šla, болг. *шел*, *шла*, схв. *ùшао*, *ùшла*, слн. šèl, šlà, стсл. **шьлъ**, **шьла**; — псл. *šьd-lъ, *šьd-la, *šьd-lo, *šьd-li, *šьd-ly, *šьd-la, *šьd-la, *šьd-lě (<*xĭd-l-), пов'язане чергуванням голосних з xoditi «ходити»; — зводиться до того самого ie. *sed-, що й псл. sěděti, укр. *сидіти* з первісним значенням «пересуватися, сидячи на транспортному засобі». — Фасмер—Трубачев IV 252—253; Brückner 546; Machek ESJČ 202; Skok I 675—677; Bezlaj ESSJ I 198; Мейе ОЯ 29; Bern. I 392.

іщé, *ще*, [*ищé*, *єщé*, *ше*, *иши*] Ж; — р. *ещё*, [*ощó*], бр. *ящé*, [*ащé*], др. *още*, *еще*, п. jeszcze, [eszcze], каш. [jesz, esz], ч. ještě, ст. ješče, слц. ešte, вл. hišće, нл. hyšćer, [hyšće, hyšći, hyšć, hešće], ст. ješće, ješći, ješći, полаб. jist<*ješč(e), болг. *óще*, *éще*, [*ůóще*], м. *уште*, схв. *jȍште*, *jȍш*, *jȍшт*, слн. šé, íšče (još, joščе, ščе, iše), стсл. **кште**, **еште**, **кште не** «вже більше не»; — етимологія слова, як і первісна форма, остаточно не встановлена; можна припустити псл. (j)ešče, *ošče, а також išče (*jьšče); переважно зводять (Meillet Études 155) до ie. *eti (наявного в лат. et «і», гр. ἔτι «ще досі, надто», гот. iþ «і, але», дінд. áti «надто, дуже», ав. aiti, поширеного часткою ie. *k^{u}e, псл. *če (спорідненою з дінд. ca, ав. ča, гр. τε, лат. que), тобто припускають первісну форму *etče, ie. *et-s-k^{u}e (з детермінантом -s-, як у гр. ἄψ : ἄπ, лат. abs : ab «від, з»); зокрема зіставляється (Абаев ИЭСОЯ I 190) з ос. æstæi «потім», яке зводиться до дперс. at-ča; вважається можливою також спорідненість з дінд. áccha̍ «до, аж до», гр. ἔστε «аж, поки», лат. usque «аж, аж до; все» (ie. *eske/*eskhe) (Zubatý KZ 31, 11—12, 61; Meillet MSL 9, 375); припущенню (Bern. I 454) про ie. *ad-s-k^{u}e як праформу, де першою частиною є прийменник *ad-, суперечить відсутність такого прийменника у слов'янських мовах; недостатньо аргументовано спроби пов'язання з займенниковим коренем je-, укр. *його* (Brückner 196, 207; KZ 46, 202), як і з займенниковою основою e-/o- (Rozwadowski RS 7, 20). — Фасмер—Трубачев II 30—31; Преобр. I 219; Sławski I 568—569; Brückner 196, 207; Младенов 406; Skok I 783—784; ЭССЯ 6, 32—33; Bern. I 454—455; Mikl. EW 105.

[**іщи́ця**] (ент.) «метелик, парусник, Papilio L.; нічний метелик, п'ядак бузковий» ВеНЗн, [*віщиця*] «п'ядак бузковий, Phalaena L.» ВеНЗн, [*йщиця*] «тс.» Ж, [*іщевиця*, *іщериця*, *ущиця*, *щи́ця*] «тс.» ВеНЗн; — результати видозміни форми [*віщиця*] (пор. п. wieszczyca «відьма»), зближеної з дієсловом [*искáти*] «шукати»; назва зумовлена народним віруванням, згідно з яким поява метелика віщує нещастя (пор. інші його назви: [*гóлод*, *смерть*, *сме́ртка*, *смертний мотиль*, *босоркáня* (букв. «відьма»)]). — Див. ще **ві́щий.** — Пор. **ві́щиці.**

ї

Їва — див. **Євге́н.**

[їд] «отрута» Ж, [*їдь*] «тс.» Ж, [*їдови́тий*] «отруйний»; — псл. *(j)ědъ < *(j)ēdъ пов'язане з (j)ěsti, (j)ěmь; — початкове ї, відповідне до **я-** в р. бр. *яд*, не зовсім ясне; воно може бути результатом діалектного звуження ja > ji у давнішій звуковій формі [*яд*] (пор. [*чіс*] <*час*, [*жіба*] <*жаба*); але можливо, що в даному разі зберігається рефлексація давнього jě без зміни в ja, так само, як у дієслові *їсти*, *їм* (пор. р. [*ёд*] «отрута», др. ѣдъ, ч. jed, ст. jěd, вл. нл. jěd, схв. *jȅд*, стсл. **ѣдъ, ѥдь, ѥдъ,** «тс.»). — Vondrák I 86. — Див. ще **яд.** — Пор. **їз, їсти.**

[їж] (зоол.) «їжак, Erinaceus europaeus» Ж, [*іж* ВеУг, *іжо́* ДзАтл І, *їжо́* ВеУг], *їжа́к*, [*ежу́к* Кур, *їжачи́ч*, *їжик*] «тс.», *їжачи́ха*, [*їжи́ця*] Ж, *їжакува́тий*, *їжа́чий*, *їжити* «щетинити, настовбурчувати», *їжитися*; — р. *ёж*, бр. *во́жык*, др. *ежь*, *ожь*, *ожикъ*, п. jeż, ч. ježek, ст. і діал. jež, слц. нл. jež, вл. jěž, полаб. jiz, болг. м. *еж*, схв. *jȅж*, слн. jéž, стсл. **ѥжь**; — псл. ježь (<*ez-jь); — споріднене з лит. ežỹs «їжак», лтс. ezis, гр. ἐχῖνος, двн. igil, нвн. Igel, вірм. ozni «тс.» і далі, можливо, з гр. ἔχις «змія», вірм. iž «гадюка», дінд. áhiḥ «змія»; псл. *ježь могло бути табуїстичною назвою, яка початково означала «той, що належить до змій, поглинач змій»; раніше вважали основним значенням псл. *ježь «колючий» (з ie. *eg'hio- <*eg'hi- <*eg'h- «колоти»). — Критенко Вступ 510, 544—545; Шанский ЭСРЯ I 5, 251—252; Фасмер II 10; Преобр. I 212; Sławski I 572—573; Brückner 207—208; БЕР I 481; Skok I 781—782; Bezlaj ESSJ I 232; ЭССЯ 6, 37; Bern. I 267; Trautmann 73; Meillet Études 209. — Пор. **ожи́на, йорш.**

[їжане́ць] (бот.) «гриб їжовик, колчак, Hydnum erinaceum», Ж, [*їжове́ць*] Ж, *їжовик* «тс.»; — р. [*ежо́вик*, *ежо́вик*] «тс.»; — похідні утворення від [*їж*] «їжак»; назви зумовлені колючістю гриба (пор. *колча́к*, р. *колча́к*, *гриб-колю́чник* «тс.»). — Див. ще **їж.**

[їжате́ць] (зоол.) «дикобраз, Hystrix» Ж, [*їжа́тка*] «тс.» Я; — р. [*ежачи́на*] «тс.»; — похідні утворення від [*їж*] «їжак»; назви зумовлені зовнішньою подібністю тварин. — Див. ще **їж.**

[їживни́к] (бот.) «синяк, Echium L.» Я, [*їжник*] «головатень, Echinops» Ж; — р. [*ежевая трава*] «синяк», [*ежо́вник*] «головатень»; — похідні утворення від [*їж*] «їжак»; назви зумовлені тим, що синяк опушений жорсткими волосками, а головатень має колючі листки і жорстке колюче суцвіття; пор. інші назви головатня — [*колю́чник*, *осо́т*, *будя́к*], а також наукові назви лат. echium «синяк» і echinops «головатень», утворені від гр. ἔχῖνος «їжак» (чи echium, можливо, від ἔχις «змія» з огляду на отруйність синяка). — Вісюліна—Клоков 269—270, 311; Я 326. — Див. ще **їж.**

[їз] «загата в річці для ловіння риби, яз», [*їзо́к*, *ізо́к*] «тс.» Ва, [*їзовни́к*] «доглядач їзу» Я, [*їзи́ти*] «городити річку для ловіння риби»; — р. [*ез*] «загата для ловіння риби», бр. заст. *ез*, др. ѣзъ, ч. jez, ст. jěz, слц. [jez], слн. jéz; — один з двох пізньопраслов'янських варіантів (поряд з *яз*) рефлексації псл. *(j)ēzъ «тс.»; — очевидно, споріднене з лит. ežẽ, [ažià] «межа, край; грядка; мілина в затоці біля берега», лтс. [eža] «грядка, межа», прус. asy «межа», вірм. ezr «берег, границя»; далі пов'язується (Meillet) MSLP 10, 282; Pokorny 291—292) з *о́зеро*, псл. ezero; менш імовірне припущення про діалектний розвиток

[їз] шляхом звуження ja>ji з *яз.*— Фасмер—Трубачев IV 549; Sławski I 529; Machek ESJČ 225; Skok I 763—764; Bezlaj ESSJ I 230—231; Bern. I 277; Trautmann 73.— Пор. **їд, яд, яз.**

їзда́, [*їзда́к*] «їздець» Я, [*їзда́рня*] «манеж» Ж, *їзде́ць, їзде́цтво,* [*їзди́ця*] «вершниця» Пі, [*їзднúцтво*] «їзда верхи» Ж, [*їздня́*] «постійна їзда», *їздови́й,* [*їзди́к*] «вершник» Ж, [*їзду́н*] «тс.», *їздити,* [*їзджа́ти*] «часто їздити» Ж, *їжджений,* [*їзджа́лий*] «об'їжджений» (про коня), [*їзднúй*] «їздовий» Я, *їздови́й, безвúїзний, в'їзд, в'їзни́й, ви́їзд, виїзни́й, від'їзд, від'їжджий, від'їзни́й, доїжджа́чий* (заст.) «старший псар у мисливстві», *з'їзд, заїзд, заїжджий, заїзний, заїздом, наїзд, наїзник, наїжджений, наїжджий, наїздом, об'їзд, об'їжджик, об'їзни́й, пере́їзд, переїзд, переїжджий, переїзний, передз'їздівський, під'їзд, під'їзни́й, по́їзд, поїжджа́нин* (заст.) «учасник весільного поїзда», *поїздка, поїзни́й, приїзд, приїжджий, проїзд, проїздка, проїжджа́чий, проїжджий, проїзни́й, проїздом, роз'їзд, роз'їжджений, роз'їзни́й;*— р. *езда́, е́здить,* бр. *язда́, е́здзіць,* др. *ѣздъ* «шлях, їзда», *ѣздити,* п. jazda «їзда, кіннота», jeździć, ч. jízda «їзда, кіннота», jezditi, слц. jazda «їзда, кіннота», jazdit', вл. jězd «їзда», jězdźić, нл. jězd, jězdźiś, полаб. jezdĕt, болг. *язда́* «їзда кіньми», *я́здя* «їжджу», м. *јазди* «їздить», схв. *језд(а)* (ст.), *је́здити,* слн. [jẽzd, jézda], jézditi;— псл. *(j)ězda<*jēzda, *(j)ězdъ<*jēzdъ, *(j)ězditi<*jēzditi;— остаточно не з'ясоване; можливо, утворене від основи дієслова jādǫ «їду» за допомогою суфікса -zda (як u-zda); пояснювалося також як утворення з суфіксом -da від основи дієслова *jās-ati «їхати» (Machek ESJČ 225; Prusík KZ 35, 600); виводилось від jēzditi, яке вважалось результатом контамінації дієслів *jaditi (пор. лит. jódyti, інтенсив від jóti «їхати») і *jāsati «їхати» (Bern. I 450—452; Ильинский ИОРЯС 20/3, 70—71); непереконливо реконструювалась первісна форма *ēzd-o-s із префіксальним ē і кореневим zd як нульовим ступенем кореня *sed- «їхати» (Brugmann IF 15, 102—104).— Шанский ЭСРЯ I 5, 254—255; Фасмер—Трубачев II 11; Sławski I 529—530; Skok I 780—781; Bezlaj ESSJ I 231; ЭССЯ 8, 184—185.— Див. ще **їхати.**

її, *їй, їм, їх, їхній* — див. **його́.**

[**їлки́й**] «згірклий, терпкий» Ж, [*єлки́й* Ж, *илки́й*] «тс.»;— р. *ёлкий,* [*илкой*] «гіркий», бр. *ёлкі,* п. jełki, [iłki] «згірклий, застарілий» (з укр.), ч. zelknouti (<*jьz-ьlъk-nǫti) «згіркнути, засмердітися» (про рибу), žluknouti (<*jьz-jьlъk-nǫti) «тс.», слн. zálkniti «засмердітися» (про м'ясо), zalékniti se «тс.»;— псл. *(j)ьlъkъ;— зводилось до ie. *el-, *ol- «псуватися, пліснявіти, гнити», наявного в герм. *ulu-, норв. ul «пліснявий», шв. ul «згірклий», далі також у лит. almės, elmės «трупна рідина», вірм. alb, alt «бруд» (Kořínek LF 57, 372—374; ZfSlPh 13, 414); пов'язувалося з псл. *jalovьcь (укр. *яловéць*), *edlь «ялина», вірм. elevin «кедр, ялиця», гр. ἐλάτη «сосна, ялина» з огляду на гіркий смак соснової живиці (Mikl. EW 103; Bern. I 453; Преобр. I 214); зводилось також до псл. *olъkъ, *j-olъ-kъ, *j-elъ-kъ як похідних від псл. *olъ «пиво», початково «гіркий напій» (Machek Studie 57; Slavia 8, 12 і далі; Vaillant BSL 31, 46); зіставлялося з дінд. alātam «смолоскип, вугілля», швед. ala «горіти», двн. elo «червоно-бурий», лат. adoleo «спалюю» (Loewental AfSlPh 37, 389).— Фасмер II 16; Филин Образ. яз. 196; Sławski I 558—559; Machek ESJČ 729; Безлай ВЯ 1967/4, 51; Bezlaj Eseji 112—113; Топоров 80.

[**їль**] «ялина, Picea Ж; ялиця, Abies pectinata» ВеНЗн, [*іль*] «ялина» Пі, [*їли́на*] «ялиця» Ж, [*їло́вий*];— р. *ель* «ялина», бр. *е́лка, ёлка* «тс.», п. jodła «ялиця», jedlina, ч. jedle «тс.», слц. jedľa «тс.; ялиця», вл. jědla «ялиця», нл. jedła «тс.», полаб. jadlă «смерека» (?), болг. *ела́* «ялина», м. *ела* «ялиця», схв. *је́ла,* слн. [jél], jélka «тс.»;— псл. *jedlь, *jedla «смерека; ялиця»;— споріднене з прус. addle «смерека», лит. ẽglė, [ãglė], лтс. egle «тс.», можливо, також з ірл. aidlen «ялиця», лат. ebulus «бузина»; далі зводиться до ie.*edh- «гострий» або вважається (Machek ESJČ

290) словом праєвропейського субстрату. — Шанский ЭСРЯ I, 5, 258; Фасмер — Трубачев II 17—18; Sławski I 582—583; БЕР I 487—488; Skok I 770—771; Bezlaj ESSJ I 225—226; Топоров 56—57; ЭССЯ 6, 15. — Пор. **яли́на.**

[**їмельга**] «очерет з травою»; — неясне.

їра́к — див. **юро́к**[2].

їсти, *їда́ти, їстися* «сваритися», *їстки, їстоньки, їсточки,* [*їсту́ні*] Я, [*їці*] (дит.) (Ме), *їда́,* [*їда́к*] «їдець», [*їдаки́*] «зуби» Я, [*їда́ло*] «шлунок; рот Я», *їда́льня,* [*їде́ння*] «їжа», *їде́ць,* [*їдже́ння*] «їжа», [*їду́ме, їдіння, їдло́* Г, Я] «тс.», [*їдня́*] «сварка» Па, [*їдо́к*] «їдець», [*їдýн*] «тс.» Я, [*їдýха*] «охоча поїсти», *їжа,* [*їживо*] «їжа» Я, [*їство́, їстиво*] «тс.», [*їстивне́*] Ж, *їстівне́,* [*істýн*] «їдець» Ж, [*їда́льний*] «їстівний» Ж, [*їду́мий* Ж, *їдни́й* Ж, *їдо́мий*] «тс.», *їдкий,* [*їдови́тий*] «невибагливий до їжі» Па, [*їдю́чий*] «кусливий» (про муху) ЛЧерк, [*їстúвни́й*] «їстівний», *їстівни́й,* [*їсто́вни́й*] «тс.», [*їстинли́вий*] «охочий до їди, ненажерливий» Я, [*їстни́й* Ж, *їстовни́й* Кур] «тс.», [*їстови́тий*] «тс. Ж; їстівний Я», *їдо́м* (у виразі *ї. їсти* «лаяти»), [*їдцем*], *їдьма́* «тс.», [*їжно*] «ситно, достатньо їжі», *в'їда́ти* «сваритися», *в'їдливий, доїда́ти* «досаждати», *доїдливий,* [*ззіжа*] «витрата їжі; ненажера» Ж, [*з'їдень*] «пожирання» Ж, [*з'їджь*] «витрата їжі» Ж, *з'їди* «недоїдене сіно, солома», *з'їдини* «тс.», [*з'їдища*] «місце, де лежать залишки худоби, пожертої звірами» Ж, [*з'їжа*] «їжа; витрата їжі», [*з'їжь*] «витрата їжі» Ж, [*з'їдли́вий*] «в'їдливий», [*з'їду́щий*] Ж, *заїда́тися* «сваритися», *за́їди* «виразки в куточках рота», [*за́їдник*] «жовторотий» Ж, [*заїдня́*] «сварка», *за́їдок* «закуска», [*за́їжка*] «тс.», *за́їдливий,* [*за́їлий*] «злий», *на́їдок* «їда; ситість», [*на́їдений, на́їджений*], *надоїда́ти, надоїсти, надоїда, надоїдливий, недоїда́ти, недо́їдок, об'їда́ло, об'їдок,* [*об'їсни́й*] «ненажерливий» Ж, *обідати, обід, обідальник* Ж, *обідня, обідній, обідішній, пере́їди* «з'їди; об'їдки», *передобіддя,* [*передобідок*] «передобідня закуска; передобідній час», *передобідній, підобідати, підобід, підобідній,* [*поїдка*] «кількість їжі, споживаної за один раз», *поїдливий* «нищівний», *по́їдом, приїда́тися* «набрида́ти», *сні́дати, сніда́нок;* — р. *есть,* бр. *есць,* др. *ѣсти,* п. jeść, ч. jísti, слц. jest', вл. нл. jěsć, полаб. jest, болг. *ям,* м. *јаде,* схв. *јѐсти,* слн. jésti, стсл. **ꙗсти, съмѣсти**; — псл. jasti (префіксальна звукова форма -ěsti) <*ēsti <*ēd-ti; — споріднене з прус. īst «їсти», лит. ėsti «їсти» (про тварин), лтс. êst «тс.», дінд. ádmi «їм», лат. edo, гр. ἔδω, хет. etmi «тс.», гот. itan «їсти», діcл. eta, двн. ezzan, нвн. essen «тс.», кімр. esu (<*et-tu-) «пожирати»; ie *ed- «їсти». — Критенко Вступ 508—509; Шанский ЭСРЯ I, 5, 266; Фасмер—Трубачев II 18; Sławski I 569—570; Machek ESJČ 228; Skok I 776—777; Bezlaj ESSJ I 229; ЭССЯ 6, 53—54; Bern. I 272—274; Trautmann 66; Топоров III 88—89; Pokorny 287—288.

їхати, *їду,* [*їхавúця*] «їзда»; — р. *éхать,* бр. *éхаць,* др. *ѣхати,* п. jechać, ст. [jachać], ч. jeti, jechati, [jachati], ст. jěti, слц. jachat', вл. jěć, jěchać, нл. jěś, jěchaś, болг. *яхам,* схв. *јàхати,* [*јā̀ти*], слн. jáhati, стсл. **ꙗхати**; — псл. jaxati (префіксальна звукова форма -ěxati) <*jasati, похідне від *jěti «їхати» з суфіксальними -s- в інфінітиві і -d- в формах теп. ч. (як i-ti «іти» — i-d-ǫ «іду»); — споріднене з лит. jóti «їхати», лтс. jât, «їхати верхи», дінд. yā́ti «їде, йде», yā́paḥ «шлях», ав. yāiti «їде, йде», свн. jân «безперервний ряд, лінія»; ie. *iā- «іти, їхати» є похідним від *ei- «іти»; варіанти з ja- : jě- на початку слова (jachati : jěchati), очевидно, пояснюються змішуванням безпрефіксної і префіксальних форм подібно до jasti : sъp-ěsti (Мейе ОЯ 96; Pedersen KZ 38, 312). — Критенко Вступ 517—518; Шанский ЭСРЯ I 5, 267; Фасмер II 9—10; Sławski I 542—543; Brückner 203—204; Holub—Kop. 152—153; Machek 221; Skok I 747; Bezlaj ESSJ I 217; ЭССЯ 8, 169—171; Bern. I 441—442; Trautmann 106; Иванов ВСЯ II 25—26; Pokorny 293—296. — Див. ще **іти́.** — Пор. **їзда́.**

Й

йня́ти, *йму* (у виразі *й. віру* «вірити»), [*ийня́ти* Ж, *ня́ти*] «тс.», *йня́тися* (у виразах *віра не йметься, робота рук не йметься*), [*ийня́тися*] «зустрічатися» Ж, [*ня́тися*] «братися», [*вня́тися*] «виникнути; домогтися визнання» Ж, *ви́йняти*, *ви́йняток*, [*ви́няти*], *ви́няток*, *виняткóвий*, *відня́ти*, *дійня́ти*, *дойня́ти*, *зня́ти*, *зайня́ти*, *за́йнятий*, *зайняття́*, *заня́ття*, *здійня́ти*, *найня́ти*, *обня́ти*, *обійня́ти*, *перейня́ти*, *пійня́ти*, *пойня́ти*, *понятúй*, *поня́ття́*, *понятíйний*, *понятте́вий*, *поня́тливий*, *підійня́ти*, *підня́ти*, *підняття́*, *прийня́ти*, *прийняття́*, *пройня́ти*, *розня́ти*, *розня́тий*, *розняття́*; — р. *заня́ть*, бр. *заняць*, др. *поняти*; — результат видозміни давнішої звукової форми *яти* (<*jęti*) «брати», яка в поєднанні з префіксами *вън-*, *сън-* (*вня́ти* <*vъn-jęti*; *съня́ти* <*sъn-jęti*) після того, як прийменники *въ*, *съ* кінцеве **-н** втратили, стала сприйматися як проста основа з початковим н і в такій звуковій формі закріпилась і при інших префіксах. — Іст. граматика 264; Шанский ЭСРЯ II 6, 50; Sadn. — Aitz. I 276. — Див. ще **я́ти.** — Пор. **іма́ти.**

йо — див. **йой.**

Йоани́кій — див. **Они́кій.**

йог, *йóга*; — р. *йог*, бр. *ióг*, *іёг*, п. jogi(n), ч. jogín, слц. jog, jogín, болг. *йóга*, *йóгин*, схв. *jȏг*, слн. jógi; — запозичення з давньоіндійської мови; дінд. yōgi «послідовник йоги; той, хто займається йогою» пов'язане з yōga «запрягання; підкорення; філософська школа йога», yunákti «запрягає, з'єднує», yugám «ярмо», спорідненими з лат. jugum, лит. jùngas «тс.», стсл. **иго.** — CIC 297; Kopaliński 457; Holub—Lyer 224; Klein 1763. — Див. ще **і́го.**

його́, [*єго́*] Ж, *ньóго*, [*нéго*], *йому́*, [*єму́*], *ньóму*, *ним*, *її*, *нéї*, *їй*, *ній*, [*ю*, *нею*], *нéю*, *їм*, *їх*, *них*, *ни́ми*, *їхній*; — р. *его́*, бр. *яго́*, др. *его*, п. нл. jego, ч. слц. вл. jeho, болг. м. *нéго*, схв. *њѐга*, слн. njéga, стсл. **ѥго**; — псл. jego, jemu і т. д., форми непрямих відмінків вказівного (згодом особового) займенника *jь (*ja, *je) «той», збереженого в ролі кінцевого компонента займенників типу *той* (<*tъ-jь), *такúй* (<*takъ-jь) і означених прикметникових форм типу *бíлий* (<*bělъ-jь); споріднене з лит. jìs «він», jì «вона», лат. is, ea, id, гот. is, ita, дінд. ayám, iyám, idám «тс.»; ie. *e-, ei-, i- «той, він»; початкове н у формах *ньóго*, *ним*, *нéю* і под. походить із прийменників *vъn (*в*), *kъn (*к*), *sъn (*з*) і є результатом звукового перерозподілу прийменникових сполучень типу *sъn jego, *vъn jeji, *sъn jimь. — Іст. граматика 260—265; Фасмер II 8; Sławski I 553; Machek ESJČ 222; Trautmann 103; Brugmann Demonstrativpron. 32—38, 127—129; Pokorny 281—283. — Пор. **яки́й.**

йóґурт — див. **югу́рт.**

йод, *йодúди*, *йóдистий*, *йóдний*; — р. болг. *йод*, бр. *ёд*, п. ч. вл. jod, слц. слн. jód, м. *jod*, схв. *jȏд*; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Jod, фр. iode відбивають новолатинську назву iodum, утворену в 1813 р. Гей-Люссаком від гр. ἰοειδής (прикм.) «пурпуровий, фіалковий», що складається з основ іменників ἰόν «фіалка», *Fια, очевидно, спорідненого з лат. viola «тс.», і εἶδος «вигляд», спорідненого з псл. vidъ, укр. *вид*; назва пояснюється фіолетовим кольором пари йоду. — Волков 52; Фигуровский 72—73; Фасмер II 136; Sławski I 583; Kluge—Mitzka 333; Klein 813; Dauzat 414; Bloch 302. — Див. ще **вид, фіа́лка.**

йой (вигук болю, страху, захоплення), *йо* (вигук подиву) [*йóйк*] «плач,

крик, голосіння», [*йóйкіт, йойкотня́*] «тс.», [*йóйлик*] «плаксій», *йóйкати*, [*йóйкатися*], *йóйкнути, йойкотáти*, [*йойчáти, йочáти*]; — п. [joj] (вигук вболівання, нарікання), [jojo] «тс.», jojczeć «нарікати, вболівати», ч. слц. joj (вигук подиву, схвильованості, несподіванки), схв. jôj (вигук болю, розпачу), слн. jȍj «тс.»; — очевидно, результат редуплікації вигуку *ой* (>*ой-ой*) з наступним спрощенням. — Див. ще **ой.**

[**йóйчик**] (орн.) «вівчарик, Phylloscopus trochilus L.»; — похідне утворення від [*йойк*] «плач, крик»; назва зумовлена особливостями співу цієї пташки. — Feriaпc Názv. vtákov 220. — Див. ще **йой.**

[**йолóм**] «висока смушкова шапка», [*йоломóк, йолóмчик, єлóм, єломóк* Ж, *ялóм* Л] «тс.», [*йолóмка*] «денце капелюха, наголовок»; — р. *еломóк* «повстяна шапка; ярмулка», п. ст. jamułka, jamołka «шапочка духовних осіб, старих людей, хворих»; — очевидно, видозмінене запозичення з тюркських мов; пор. тур. jaγmurluk «плащ від дощу», звідки виводиться і *ярмýлка;* менш обгрунтовані припущення про зв'язок із двн. hëlm (Корш, Слово о полку Игореве, М., 1938, XXXI) чи з каз. juleme «юрта» (Горяев Доп. 2, 11). — Фасмер II 17; Sławski I 503; Brückner 198. — Див. ще **ярмýлка.**

йóлоп «дурень, бовдур», [*йолопéŕа* Ж, *йóлуп, йолоповáтий, йолуповáтий* Ж]; — р. [*елóп, ёлоп*], бр. *éлуп, ёлупень*, [*ёлупіць*] «витріщати» (очі), п. jołop, [jełop] (з укр.); — неясне; можливо, запозичення із східних мов; непереконливими є спроби пов'язання з укр. [*óглуп*] «бовдур» (Bern. I 308) або з п. ст. jałat «блазень; нікчема, ледащо» (<псл. *jalъ, *jalovъ) чи з укр. *я́ловий*, рос. *ёлкий* (Brückner KZ 45, 299). — Фасмер II 17; Sławski II 583—584.

[**йолóтник**] (бот.) «парúло, Agrimonia eupatoria L.»; — неясне.

[**йон**[1]] «він», [*йонá*] «вона», [*йонó*] «воно» Ж; — р. [*ён, йинá, йенó*], бр. *ён, янá, янó;* — результат аналогійного вирівнювання звукової форми займенників др. *онъ, она, оно* до форм непрямих відмінків *его (jего), його, ему (jему), йому* і т. д. — Нарысы па гісторыі беларускай мовы. Мінск, 1957, 128—129. — Див. ще **він, його́.**

йон[2] — див. **ійóн.**

йорж (іхт.) «риба родини окуневих із колючими плавцями, Acerina cernua L.; щітка для лампового скла тощо», [*йорш*] (іхт.) «йорж» Ж, *йóржик* «чуб на голові, що стирчить догори», *йóржити* (техн.), *йоржúстий, йоржóвий, йóржиком* «коротко, сторчма»; — р. *ёрш* «риба йорж; [зазубрений цвях]», бр. *ёрш* «йорж; щітка», слц. [jerš] «риба йорж» (з рос.); — не зовсім ясне; можливо, давніше значення — «цвях» з огляду на наявність колючок на зябрових кришках йоржа; зіставляється з лит. erškė̃tis «терен», лтс. ẽršķis, дінд. ṛkṣaraḥ «тс.»; малоймовірне припущення (Matzenauer 185) про запозичення з шведської мови (шв. gärs «йорж»). — Шанский ЭСРЯ I 5, 263; Фасмер II 27; Преобр. I 217—218; Горяев 104; Leder 144—145; Bern. I 267; Mikl. EW 105.

йóрзати «неспокійно сидіти, совatися»; — очевидно, запозичення з російської мови: р. *ёрзать*, як і бр. *ёрзаць* «тс.; [сковзатися, повзати]», виводять з *ергá (ёрза)* «непосида», можливо, пов'язаного з *ёра* «тс.; пустун», спорідненим, мабуть, з oriti (укр. *розорúти);* зближення з рос. [*ёлзать*] «йорзати; повзати», [*елóзить*] «тс.» (Преобр. I 214) чи з *йорш* (Соболевский РФВ 66, 35), як і пов'язання з лтс. eĕrīgs «сердитий, похмурий», errūôtiês «сердитися», лат. erro, -āre «блудити, помилятися», днн. irri «гнівний», викликає сумнів. — Шанский ЭСРЯ I 5, 262; Фасмер—Трубачев II 15, 21—22, 24; Ильинский ИОРЯС 16/4, 19; Machek Slavia 23, 65.

[**йорзáтися**] «настовбурчуватися, кидатися» Ж; — очевидно, пов'язане з *йорж* (риба), [*йорш*] «їжак» (див.).

[**йóрка**] «відходи від очищення вже вичиненої шкіри»; — пов'язане з [*йрха*] (див.).

[**йорш**] «їжак» Ж; — очевидно, результат перенесення назви риби *йорж*, викликаного колючістю обох тварин і фонетичною близькістю їх назв (др. *ежь* і *ершъ*). — Див. ще **їж, йорж.**

Йосафа́т, *Осафа́т*, *Сафа́т*, ст. *Іωсафат* «пан судья, аб(о) панскій суд, аб(о) осуженый» (1627);— р. *Иосафа́т*, бр. *Ісафа́т*, *Ізахва́т*, п. Jozafat, ч. Josafat, слц. Jozafát, схв. *Йосафат*, слн. Jozafat, стсл. **Иосафатъ**;— через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. 'Ιωσαφάτ, як і лат. Iosaphat, походить від гебр. Ị̂ōšāfāṭ, Ị̂ehōsāfāṭ (букв.) «Ягве (Єгова) судив».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123.

Йо́сип, *Йо́сиф*, *О́сип*, [*Ио́сиф* Ж, *Є́сип*, *Єсько́*, *Йоськó*, *Іськó*, *Їськó*, *Юзь*], *Йо́сипа*, *О́сипа*, ст. *Іωсифъ* «помножене, або преложоный» (1627);— р. *Ио́сиф*, *Йо́сип*, *О́сип*, *Ёсип*, бр. *Іо́сіф*, *Во́сіп*, *О́сіп*, *Е́сіп*, *Ёсіп*, *Ёска*, *Язэ́п*, др. *Иосифъ*, *Есифъ*, п. вл. Józef, ч. Josef, слц. Jozef, болг. *Йо́сиф*, м. *Йосеф*, *Иосиф*, схв. *Јòсиф*, *Јòсип*, слн. Josip, Jožef, стсл. **Иосифъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. 'Ιωσήφ, як і лат. Jōsēphus, походить від гебр. Ị̂ōsēf̂ (букв.) «він (бог) збільшить, додасть», скороченої форми до Ị̂osifiị̂ah «хай буде збільшено; дай, боже, збільшення».— Сл. вл. імен 212; Беринда 213; Петровский 123; Суперанская 78; Skok I 783; Constantinescu 86.

йот «літера j, й», *йота́ція*, *йото́ваний;* — р. болг. *йот*, бр. *ёт*, п. jot, схв. *јо̀т*, *јо̀та;* — запозичення з німецької мови; нім. Jot, Jod «літера j» походить від гебр. ị̂ōdh (назва відповідної літери).— Kluge—Mitzka 334; Klein 833.— Пор. **йо́та.**

йо́та «літера ι грецького алфавіту; мала частинка чого-небудь»;— р. болг. *йо́та*, бр. *ёта*, др. *иота*, п. ч. слц. jota, схв. *јо̀та*, слн. jóta, стсл. **ота, иѓ҃та**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. ἰῶτα «літера ι» (найменший знак грецького алфавіту) походить від гебр. ị̂ōdh (назва відповідної літери).— Фасмер II 136; Koraliński 459; Holub—Lyer 224; Dauzat 414; Kluge—Mitzka 334; Klein 813.— Пор. **йот.**

[**йошка́ти**] «жартувати з кимось» Ж, [*йошча́ти*] «тс.» Ж;— неясне.

К

к (прийменник з дав. в.), *ік*, [*ку* Ж, *ок*, *ґ*, *ґу* ВеЛ] «тс.»; — р. *к*, *ко*, бр. *к*, ст. *ко*, *ку*, др. *къ*, п. слц. нл. k, ku, ч. вл. k, ke, [ku], полаб. kŭ, болг. *к*, *къ*к, *към*, м. [*куму*], схв. *к*, *ка̀*, ст. *г*, [*х*, *ка̀к*, *ку*], слн. k, h, стсл. **къ**; — остаточно не з'ясоване; реконструювалось (Brugmann Grundriss II 2, 855; Bern. I 658; Фасмер—Трубачев II 146—147; Sławski III 290—293; Machek ESJČ 232) псл. **къm*, яке зіставлялося з дінд. kam «задля, ради»; пов'язується також (Benveniste BSL 52 XIII; ESSJ Sl. gr. I 105—106) із согдійським (іранським) kw-ku «до», яке ототожнюється з ав. kū «де», псл. къ-de «тс.». — Мартынов Язык 50.

-ка (підсилювальна частка при прислівниках типу *та́мка*, *тепе́рка*), *-ки* (тс.: *та́мки*, *ни́ньки*, *сті́льки*), *-ко* (підсилювальна частка при займенниках і при наказовій формі дієслів: [*яз-ко*] «я», [*ходи́-ко*, *дай-ко*]); — р. *-ка*, *-ко*, [*-ки*], бр. *-ка*, *-ки*, п. -k, -ki, ч. слц. -ka, -ky, вл. нл. -ka, -ko, болг. м. схв. слн. *-ка*; — псл. -ka, -ko, -ky; — споріднене з лит. -k, -ki, ст. -ka- (dúo-k «дай», dúo-ki «тс.», ст. tas-ka-jau «той самий»), гр. *-κα*, *-κε*, *-κεν* (*ἡνίκα* «коли»), дінд. kám (підсилювальна частка після форм наказового способу), ав. kā «так, звичайно». — Фасмер II 147; Преобр. I 278; Sławski II 7; Machek ESJČ 232; БЕР II 112; Bezlaj ESSJ II 7; Bern. I 463—464; Trautmann 111; Brugmann Grundriss II 3, 1000—1001.

[**каба́**[1]] «яструб ЕЗб 30; уявна страхітлива істота (дит.) Л»; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́бець*] (*кібець*) «хижий птах родини соколових», ч. ст. koba «ворон».

[**каба́**[2]] «сорт білої салатної цибулі» Дз; — запозичення з болгарської мови; болг. *каба́ лук* «зелена цибуля (сіянка)», *каба́ сова́н* «цибуля городня, Allium cepa L.» походить від тур. kaba soğan «цибуля з великою головкою», до якого входить означення kaba «крупний; товстий, пухнастий». — БЕР II 113; Скорчев БЕ 6, 164.

кабак[1] (бот.) «гарбуз, Cucurbita maxima Duch.», *кабачо́к* «Cucurbita pepo L.», [*кабачки́*] «гарбузове насіння», [*кабачи́ння*] «гарбузиння» (Ме); — р. [*ба́к*] «гарбуз», *кабачо́к*, [*кабака́*] «гарбуз», [*кибе́ка*, *кипе́ка*] «тс.», п. [kabak] (з укр.), болг. [*каба́к*] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kabak «тс.» споріднене з тат. чаг. *кабак* «тс.». — Фасмер II 148; Шипова 144—145; Дмитриев 566; SW I 192; БЕР II 114; Иллич-Свитыч ЭИРЯ I 23—24.

кабак[2] (заст.) «шинок», [*кабашник*] «шинкар», [*кабаччик*] «тс.» Ж, [*кабащина*] (зб.); — п. заст. kabak; — запозичення з російської мови; р. *кабак* «шинок» остаточно не з'ясоване; найбільш поширеним є припущення про походження від нвн. [kaback, kabacke] «халупа, злиденна стара хата» (Christiani 50; Matzenauer 186; Bern. I 464); за іншим припущенням, німецькі форми запозичені з російської мови (Mikl. TEl. Nachtr. 2, 137; Uhlenbeck PBrB 26, 300; Mikkola ÄB 58; Kluge—Götze 349); у цьому випадку джерела походження слова шукають на Сході (Потебня К ист. зв. 4, 34), порівнюючи з балкар. карач. *кабак* «село, поселення» (KSz 10, 113; 15, 232) та ін. — Фасмер—Трубачев II 148; Преобр. I 278; Горяев 125; Brückner 210; SW I 192; Bern. I 464; Mikl. EW 425.

кабака[1] — див. **табак**.

кабака[2] — див. **табака**.

кабала[1] «заборгованість; рабство; поневолення», *кабальний*, *кабали́ти*; —

р. *кабала́* «заборгованість; поневолення; [збір у громадські запаси; гуртова робота; велика кількість]», бр. *кабала́* «неволя, неспокій, клопіт, обман», др. *кабала* «письмове боргове забов'язання», п. kabała «клопіт, неприємна ситуація» (з рос. чи укр.), болг. *кабáла* «визначена кількість роботи на один день»;— запозичення з тюркських мов; тур. kabal «певна кількість; задана робота; доручення одного дня» походить від ар. kabāla «угода; виплата зобов'язання».— Макарушка 8; Фасмер II 148; Шанский ЭСРЯ II, 8, 4; Аракин Тюркизмы 124—125; Шипова 145—146; Булыка 133; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 77.

кабала́[2] «містичне вчення, ворожба», *кабалістика* «чорнокнижжя», [*кабáлница*] «ворожка» ЛексПол, [*кабаля́рка*] «тс.» Ж, *кабалісти́чний*, [*кабали́ти*] «вносити неспокій, сум'яття»;— р. *кабала́*, *каббала́* «єврейське містичне вчення; щось незрозуміле», бр. *кабала́* «тс.», п. kabała «тс.; ворожба; інтриги, змова», ч. слц. ka(b)bala «тс.», ч. ст. kabala «інтриги, лихі задуми», болг. *кабáла* «містичне вчення», схв. *кабàла* «тс.; інтрига, обман», *кабалер* «пліткар», слн. kábala;— запозичено з гебрайської мови через посередництво західноєвропейських; нім. Kabbala «таємна єврейська наука; вміння пророкувати по числах; інтрига, обман», фр. cabale, іт. cábale «тс.» походять від пізньогебрайського kabbālāh «таємна наука» (початково «наука, прийнята від предків, традиційна»), пов'язаного з kābēl «діставати».— CIC 298; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 4; Преобр. I 278; Sławski II 8; Фасмер II 149; Brückner 211; Holub—Lyer 225; БЕР II 114; Bern. I 464; Lokotsch 78; Kluge—Mitzka 337.

[**кабалда́**] «замішання, сум'яття» Я;— афективне утворення, очевидно, пов'язане з р. [*кабала́*] «щось незрозуміле», тотожним з укр. *кабала́* «містичне вчення» (див.).

каба́ли́к — див. **калаба́ли́к.**

[**кабални́ця**] «коханка» Ж;— результат видозміни деетимологізованої форми [*хаба́льница*] «тс.», зближеної з основою фонетично подібного слова *кабала́* «поневолення».— Див. ще **хаба́ль.**

[**каба́ля**] (зоол.) «тарган чорний, Periplaneta orientalis» ВеНЗн;— неясне; можливо, пов'язане з *кабала́* «таємне (єврейське) містичне учення, чорнокнижжя, ворожба»; назва комахи могла бути зумовлена уявленням, нібито тарганів насилали чаклуни, або особливим містичним значенням, яке надавалося цим комахам у процесі ворожіння.— Пор. **кабала́**[2], **хабу́ля.**

каба́н[1], [*кабáнник*] «торгівець свиньми», [*кабаня́тник*] «тс.» Я, [*кабанці́*] (бот.) (рослина, що росте в злакових і душить їх) Я, *кабанча́* (зменш.), *кабаня́тина* «м'ясо кабана», [*кабаня́ччя*] (зб.) «великі кабани» Я, *кабанкува́тий*, *кабáня́чий* Г, Ж, [*кабанува́ти*] «лежати, байдикувати», [*кабáськати*] «підкликати свиней», *кабáсь* (зменш.; [вигук при підкликанні свиней]);— р. бр. *кабáн*, п. kaban (з укр. чи бр.);— запозичення з тюркських мов; тат. чаг. алт. каз. кипч. аз. балкар. карач. тур. діал. kaban «кнур» споріднене з монг. qaban «кнур; дикий кабан».— Макарушка 8; Фасмер II 149; Шипова 146; Sławski II 9; Brückner 211; Дмитриев 534; Bern. I 464; Mikl. TEl. I 320; EW 107; Lokotsch 78; Räsänen Versuch 216.

[**каба́н**[2]] «звід печі» Л, [*кобáн*] «тс.» Л;— р. [*кабáн*] «дерева, приготовлені і складені для випалювання вугілля; кладка дров для випалювання вугілля; невеликі балки, приготовлені для випалювання вугілля; вугільна купа; стіжок, скирта продовгуватої форми», [*кабáнчик*] «вузька продовгувата цегла для внутрішньої кладки печі»;— запозичення з тюркських мов; чув. каван «стіжок, копиця» споріднене з кипч. башк. käbän, тат. kibän, балкар. карач. gebeп «тс.».— Фасмер II 149; Шипова 146; Räsänen Versuch 254.

[**кабанюк**] «бурка з капюшоном» До;— р. [*кабанюк*] «суконний плащ з капюшоном»;— результат видозміни слова *кобеня́к* «тс.», фонетично зближеного з *кабáн*.— Див. ще **кобеня́к.**

[**каба́р**] «пастух свиней, свинар» Ж;— очевидно, пов'язане з *кабáн* і утворене від частини основи цього слова суфіксом *-ар* за аналогією до форм типу *свина́р*, *вівча́р*.— Див. ще **каба́н**[1].

кабаргá (зоол.) «тварина родини оленячих, Moschus moschiferus»; — р. *кабаргá*, [*табаргá*], бр. болг. *кабаргá*, ч. kabar «тс.»; — запозичення з тюркських мов; телеут. шор. сагайське tabyrγa, тув. toŋurγy «тс.» зводяться до алт. *торғы* «хохуля», пов'язаного з *тоорго* (<*тобырга*) «мускус» (у самців хохулі і кабарги є мускусний мішок). — CIC 298; Фасмер II 149; Шипова 146—147; Räsänen Versuch 452.

кабардúнка «особлива хутряна шапка; поширений на Кавказі танець»; — р. *кабардúнка*, бр. *кабардзінка* «тс.»; — пов'язане з етнонімом *кабардúнець*, похідним від географічної назви *Кабардá* (черк. Kabarde), що тлумачиться як утворене з відомих у кавказьких мовах основ слів *ка* «смуга» і *бард* «берег» (Мельхеев 40) або виводиться від імені легендарного вождя, який привів у цю місцевість частину адигейських племен (Никонов 165).

[**кáбат**] «солдатська куртка; пальто; спідниця», [*кабатúна*] «тс.», [*кабáтина*] «довге жіноче плаття, часом на ваті», [*кабатúня*] «солдатський одяг», [*кабáтя*] «тс.», [*какабáт*] «кабат» (?); — р. [*кабáт*] «робоча блуза; жіноче плаття», бр. *кабáт* «вид селянського корсета», п. kabat «каптан», ч. kabát «піджак; (ст.) солдатський мундир», слц. kabát «блузка, жакет; пальто», вл. нл. kabat «каптан», болг. [*кавáд*] «вид жіночої камізельки», м. *кавад*, схв. *кàвāд* «тс.»; — запозичене з перської мови через посередництво угорської (уг. kabát) і польської (південнослов'янські форми через посередництво грецької — гр. καβάδιον, καβάδης); перс. kabā «вид короткого одягу, каптан» походить від ар. kabā' «тс.»; можливо, існує зв'язок і з пракритським kavaj'i «верхній одяг»; зіставляється також (Топоров III 109) з прус. *kab-at-, лтс. kabata «кишеня»; викликає заперечення пов'язання слов'янських форм з двн. kawâti, свн. gewāte «одіж; зброя» (Gebauer 2, 4; Соболевский РФВ 64, 48; Matzenauer 40), як і з лат. cappa (Brückner 211). — Дзендзелівський УЛГ 65; Макарушка 9; Фасмер II 150; Преобр. I 278—279; Sławski II 9; Brückner 210; Machek ESJČ 233; Holub—Lyer 225; Holub—Kop. 158; Bern. I 464.

[**кабатувáти**] «засмучувати, завдавати жалю»; — неясне; можливо в якийсь спосіб пов'язане з [*кáбат*] «солдатська куртка» (пор. п. ст. kabat «одяг для божевільних чи для злочинців перед стратою; прилад для заковування в'язнів; в'язниця»).

кабáч — див. **калабáтина.**

[**кáбелка**] «тонкий просмолений канатик, вживаний при покриванні будівель очеретом», [*кáбалка*, *кабýлка* Мо] «тс.»; — р. [*кабáлка*] «вірьовка, мотузка», [*кáболка*] «тс.; кабельний мотузок, тонкий шнур для виготовлення канатів»; — не зовсім ясне; очевидно, видозмінене запозичення з голландської мови; гол. kabel(garen) «кабельний мотузок» (звідки й нім. Kabelgarn «тс.») є складним утворенням з kabel «трос» і garen «нитка, пряжа». — Фасмер II 151; Kluge—Mitzka 233; Falk—Torp. I 301; Matzenauer 187. — Див. ще **кáбель.**

кáбель, *кáбельник;* — р. бр. *кáбель*, п. ч. kabel, слц. слн. kábel, вл. kabl, болг. м. *кáбел*, схв. *кäбел;* — запозичене з французької мови через посередництво німецької чи голландської (нім. Kábel, гол. kabel); фр. câble «трос, якірний канат» походить від пров. або порт. cable «тс.», яке зводиться до контамінованого утворення з нар.-лат. cap(u)lum «налигач, трос, канат», похідного від лат. capio, -ere «брати, хапати», спорідненого з гот. hafjan «підіймати», двн. heffan, нвн. heben «тс.», гр. κάπτω «хапаю, поглинаю», лтс. kàmpt «хапати», і ар. ḥabl «трос, канат, мотузок», пов'язаного з ḥábala «зв'язав», гебр. ḥébhel «мотузок, канат», арам. ḥabhlā «мотузок, шнур». — CIC 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Фасмер II 150; Kopaliński 462; Holub—Lyer 225; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 122; Walde—Hofm. I 159; Klein 216, 237. — Пор. **кáпса.**

кáбельтов «морська міра довжини, що дорівнює 0,1 морської милі, або 185,2 м; морський прядивний трос»; — бр. *кáбельтаў*, болг. *кáбелтов* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *кáбельтов* «тс.; трос, якірний канат», ст. *кабельтоу* «трос, канат», походить від

гол. kabeltouw «якірний канат, сталь-ний трос», утвореного з kabel «канат, трос» і touw «мотузок, трос, снасть», спорідненого з нвн. Tau «тс.», днн. tou, дангл. tēag «шнур».—CIC 298; Фасмер II 151; РЧДБЕ 296; Kluge—Mitzka 772.—Див. ще **ка́бель.**

[**ка́бза́**] «гаманець, гроші» СУМ, Ж, [*ка́мза́*] «тс.; злодійська здобич Ж»;—п. kabza «гаманець», болг. заст. *ка́бза* «капсула (набою), пістон»;—видозмінене запозичення з латинської мови, паралельне до *ка́пса;* припускається вплив тур. kavza «посудина, скринька».—Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; БЕР II 116; Bern. I 485; Mikl. EW 111; Richhardt 60.—Див. ще **ка́пса.**— Пор. **гамза́.**

[**кабза́н**] «вірменин» Ж;—очевидно, запозичення з польської мови; п. kabzan (глузл.) «вірменин», пов'язане з kabza «гаманець» (укр. *ка́бза́* «тс.»); первісно, очевидно, означало «вірменин з гаманцем».—SW II 194; Brückner 211.—Див. ще **ка́бза́.**—Пор. **капца́н.**

кабзува́ти —див. **габзува́ти.**

ка́би́ця «вогнище в землі для приготування їжі; кругла яма, де знаходиться гончарна піч; відкрита літня кухня» СУМ, Ж, [*кабúч* Я, *ка́бня* Ж] «тс.», [*кабúчник*] «той, хто розпалює кабицю; помічник кухаря» Я;—р. [*кабúца*] «літня кухня; будка для собаки; лігво зайця; балка, яр», [*кабúчка*] «невелика хата»;—можливо, запозичення з турецької мови; тур. kab(a) iğ «великий кіл» могло означати «рожен для обпікання м'яса», звідки виводиться й болг. [*кабúка*] «печене м'ясо на рожні» (БЕР II 117); пов'язується також з шв. kabýss «камбуз; лігво» (Кобилянський, листовно; Słuszkiewicz Studia Lehr-Spławiński).

[**кабíж**] «шкода, грабіж» Ж;—неясне.

кабíна;—р. болг. м. схв. *кабúна*, бр. *кабíна*, п. ч. вл. kabina, слц. слн. kabína;—запозичення з французької мови; фр. cabine «каюта, кабіна, будка» походить від англ. cabin «хатина; кабіна, будка», яке, в свою чергу, зводиться до пн.-фр. cabine «тс.», ст. cabane «землянка», пов'язаного з пізньолат. capanna «тс.; хатина сторожа виноградників», що, очевидно, походить від іллір. *karánā «землянка».—CIC 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 6; Holub—Lyer 226; Holub—Kop. 158; БЕР II 117; Dauzat 122; Bloch 128; Gamillscheg 168; Walde—Hofm. I 156; Klein 216; Kluge—Mitzka 337.—Пор. **кабінéт.**

кабінéт;—р. *кабинéт*, ст. *габинет*, бр. *кабінéт*, п. gabinet, ч. слц. вл. kabinet, болг. м. *кабинéт*, схв. *кабúнет*, слн. kabinét;—запозичення з німецької мови; нім. Kabinett «кабінет; альтанка; вбиральня» походить від фр. cabinet (gabinet), зменш. від cabine «кабіна», чи від іт. gabinetto «кімната, меблі», зменш. від gabbia «клітка», яке походить від лат. cavea «загороджене місце, клітка, печера», пов'язаного з caulae «загорожа», далі з псл. košь, укр. *кіш, кошáра.*—CIC 298; Фасмер II 151; Kopaliński 345; Holub—Lyer 226; Dauzat 122; Bloch 108; Kluge—Mitzka 337; Klein 216; Walde—Hofm. I 187—188.—Пор. **кабíна, кавéрна, кіш**[1].

[**ка́бка**] «відлога, капюшон» Г, Ж;—результат контамінації слів *ка́па* «покривало; капюшон» і [*ко́ба*] «відлога» (див.).

[**каблу́к**[1]] «дуга, вигин; дугоподібний предмет; лука в сідлі», [*каблу́ка*] «кільце; перстень; вигин», [*каблу́ч*] «обруч, сплетений з кількох прутиків», *каблу́чка* «що-небудь у вигляді кільця, петлі; перстень», [*каблукува́тий*] «дугоподібний»;—р. [*каблу́к*] «комір сорочки», [*каблу́чка*] «перстень; кільце», п. kabłąk «дуга; дугоподібний предмет»;—вважається утвореним з основи bl̨kъ «вигин» (пор. п. błąk «вигин річки»), яка виникла в результаті перерозподілу префіксальної форми ob-l̨kъ (пор. укр. *облу́к* «лука сідла») >o-bl̨kъ, за допомогою гіпотетичного словотворчого елемента ka- (ko-), виділюваного також у словах *ка́діб*, [*ка́ворот, коверза́*], *ка́верза* і пов'язуваного з прийменником kъ «к» або з питальним займенником kъ (пор. псл. kъ-to, укр. *хто*); допускається (Moszyński JP 39, 1) можливість запозичення слова в польську мову з української.—Фасмер—Трубачев II 151; Шанский ЭСРЯ II 8, 7; Sławski

II 17; ЭССЯ 9, 106—107; Bern. I 467, 531—532; Mikl. EW153, 165. — Див. ще **лук**[1]. — Пор. **ка́верза, ка́ворон, ка́діб.**

каблу́к[2] «підбор», [*зака́бла*] «тс.» Ж, [*закаблі́*] «задники», *закаблу́к* «задник»; — р. бр. *каблу́к* «підбор»; — єдиного етимологічного пояснення не має; здебільшого вважається запозиченням з тюркських мов (Преобр. I 279; Дмитриев 558—559; Вахрос 48), хоча в них воно ніде не зафіксоване; при цьому пояснюється як похідне від тюрк. *каб (кап)* «оболонка; футляр; взуття» або від запозиченого ар. ka'b «п'ята»; існує також думка про власне слов'янське походження слова і про його зв'язок з [*каблу́к*] «дуга, вигин» (Iljinskij PF 11, 191; Фасмер II 151). — Фасмер—Трубачев II 151; Шипова 147; Козырев Тюркизмы 21—22; Аракин Тюркизмы 136; Sławski II 10. — Пор. **каблу́к**[1].

кабота́ж «прибережне грузове судноплавство», *кабота́жник, кабота́жити, кабота́жничати;* — р. бр. болг. *кабота́ж*, п. kabotaż, ч. слц. kabotáž, схв. *кабота́жа*, слн. kabotáža; — запозичення з французької мови; фр. cabotage пов'язане з caboter «займатися каботажем», яке виводять від ісп. cabo «мис, півострів», що походить від лат. caput «голова», припускаючи, таким чином, первісне значення «ходити від миса до миса» (Фасмер II 151; Holub—Lyer 226; Gamillscheg 168; Klein 216), або пов'язують з прізвищем двох мореплавців XV—XVI ст. Cabot (Dauzat 123). — CIC 248; Шанский ЭСРЯ II 7—8; Kopaliński 463.

[**кабро́**] (лайл.) «хам, мужик, неотеса» Я, [*кабря́цький*] «хамський» Я; — неясне; пов'язання з [*сябро́*] «компаньон, товариш» (Яворницький 329) здається недостатньо обгрунтованим.

[**кабу́рх**] (вигук на означення звуку від кинутого у воду предмета, пориву вітру, ударів хвиль); — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *бурх* «тс.»; паралельне до вигуків [*чабо́вть*], *шубо́вств* (про звук від кидання у воду предметів).

[**кабута́ти**] «кидати палку так, щоб вона вдарялася об землю то одним, то другим кінцем; хитатися, кривуляти (про колесо) Мо», [*камбута́ти*] «обертатися, хитаючись у різні сторони» (про колесо) Ме, [*кабу́тка*] (вид гри); — звуконаслідувальне утворення.

[**кабу́шка**[1]] «трясовина, болото, глибоке місце в річці» ВеНЗн; — неясне; можливо, є результатом спрощення незасвідченої форми **калабу́шка*, зменш. від [*калабу́ка*] «ковбаня».

[**кабу́шка**[2]] «маківка (голови)» Я; — неясне.

кав (вигук, що імітує крик дитини, галки тощо), *ка́вкати, кавча́ти*, [*ка́ва*] «галка, сива ворона», [*ка́вка*] «тс.», [*кау́кало*] «той, хто кричить по-воронячому» Я; — р. [*ка́вкать*] «кричати» (про галку, дитину), бр. [*ка́ўкаць*] «каркати» (про галку), [*каўка*] «галка», п. вл. нл. kawka, ч. слц. kavka, схв. *ка̀вка*, слн. kávka; — псл. kav-, kavъka, kavъkati; — звуконаслідувальне утворення, споріднене з лит. kóva «галка», kóvas «тс.» і паралельне дінд. kā́uti «кричить», гр. καύηξ «чайка», двн. kaha «галка», лат. cavannus «сіра сова». — Булаховський Вибр. пр. III 252—253; Никончук Карп. диал. и оном. 143—144; Фасмер II 152; Sławski II 108—109; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 165, 166; Bern. I 495—496; Trautmann 123. — Пор. **га́ва.**

ка́ва[1] «тропічна рослина Coffea (arabica) L.; плоди цієї рослини; напій з них», *ка́вник* «посудина для кави», *кавни́ця* «тс.; млинок для кави», [*кавоч́ниця*] «продавщиця кави» Ж, *кав'я́рник* «посудина для кави; [продавець кави]», *кав'я́рня*, [*кавува́ти*] «пити каву»; — р. *ко́фе*, бр. *ко́фе*, *ка́ва*, п. kawa, ст. kafa, ч. слц. káva, вл. kofej, нл. kafej, болг. *кафе́*, ст. *каве́*, м. *кафе*, схв. *ка̀фа*, *ка̀ва*, слн. káva, kofè; — запозичено з арабської мови за посередництвом турецької і польської; тур. kahve «кава» походить від ар. ḳahva «тс.» (початково «сорт легкого вина»), утвореного від географічної назви Kaffa — місцевості в південній Ефіопії, звідки походили торгівці кавою. — CIC 367; Москаленко УІЛ 60; Акуленко 137; Макарушка 8; Фасмер—Трубачев II 355; Преобр. I 372; Sławski II 104—105; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Lokotsch 80—81; Kluge—Mitzka 338. — Пор. **ко́фе.**

[**ка́ва**[2]] «вовк; страховище, різдвяний дід Ж»; — р. [*ка́вать*] «боятися»; — неясне.

[**кавака́ти**] «говорити нісенітницю» Я, [*ка́вкало*] «пустомолот» Я, [*кавкó*] «флегматична людина, що повільно говорить» Я; — афективне утворення, очевидно, пов'язане з [*ґавáґати*] «верзти, базікати» (див.).

[**кава́л**] «шматок, частина», [*кава́лець*], *кава́лок*, [*кава́ля*] «грядки на поливних городах» Мо, [*кавéлок*] «кавалок», [*ковéлок*] «тс.» Ж, [*кавальцюва́ти*] «кришити», [*розкавалкува́ти*] «роздробити» Нед; — р. [*кава́лок*] «великий шматок (їстівного)», [*кава́лка*] «грудка гною», бр. *кава́лок* «кусок, частина», п. kawał «частина цілого; дотеп, жарт», kawałek «шматок», ст. kawalec «тс.», каш. [kawel, kawl, kaweł] «жеребок, доля; частина поля», ч. [kaval] «великий шматок», мор. gavał, gavalec, havalec, слц. kaval, [gaval] «тс.», нл. kjabel «жеребок; цурка для жеребкування; визначена жеребком ділянка поля, луки, лісу»; — давнє запозичення з німецької мови; свн. kavel, kavele «кругла дерев'яна паличка для жеребкування; доля, витягнений при жеребкуванні пай», нвн. [Kabel] «пай, доля», початково «кругла дерев'яна цурка», споріднене з гол. kavel «ділянка землі, частина», шв. норв. kavle «тс.», шв. ст. діал. kafli «шматок дерева, брусок», лит. gábalas «шматок, частина», лтс. gabals «тс.», лит. žãbas «гілка, хмиз». — Фасмер I 152—153; Sławski II 106—107; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 199; Trautmann 364; Топоров III 276; Kluge—Mitzka 337; Falk—Torp 505.

кава́ле́р «супутник жінки в товаристві; парубок; нагороджений орденом», [*кава́лір*, *кова́лір*] «кавалер, мужчина; холостяк; кавалерист», [*кавалерня́*] Я, *кавале́рство*, [*кавалірува́ти*] «жити холостяком»; — р. бр. болг. м. *кавале́р*, п. kawaler «неодружений, молодик; (давніше) рицар; кавалер ордена», ч. kavalír, ст. kavalér, слц. gavalier, вл. нл. kawalěr, схв. *кавàлӣр*, *кавàљēр*, слн. kavalír; — запозичене через посередництво польської, німецької та французької мов з італійської; нім. Kavalier «вершник», фр. ст. cavalier «тс.» походять від іт. cavaliere «вершник, кавалерист; кавалер ордена; рицар», яке зводиться до слат. caballärius «тс.», похідного від лат. caballus «кінь, шкапа», спорідненого з гр. καβάλλης «кінь», нвн. [kōb] «тс.», можливо, і укр. *коби́ла*. — CIC 298; Фасмер—Трубачев II 152; Преобр. I 279; Hüttl-Worth 18; Sławski II 105—106; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Holub—Kop. 166; Bloch 129; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 360—361; Walde—Hofm. I 125—126. — Див. ще **коби́ла.** — Пор. **кавале́рія.**

кавале́рія, *кавалери́ст;* — р. болг. *кавале́рия*, бр. *кавале́рыя*, п. kawaleria, ч. kavalerie, слц. kavaleria, вл. kawalerija, м. *кавалерија*, схв. *кавалѐрија*, слн. kavalerija; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Kavalleríe «кіннота», фр. cavalerie «тс.» походять від іт. cavalleria «їзда; кавалерія; рицарство», утвореного від cavallo «кінь», що зводиться до лат. caballus «кінь, шкапа»; форма *кавалери́ст* від нім. Kavallerist. — CIC 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 9; Фасмер II 152; Sławski II 106; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Kluge—Mitzka 361. — Див. ще **кава́ле́р, коби́ла.**

кавалька́да «група вершників»; — р. бр. *кавалька́да*, п. kawalkada, kawalkata, ч. слц. слн. kavalkáda, болг. схв. *кавалка́да;* — запозичення з німецької чи французької мови; фр. cavalcade «група вершників», нім. Kavalkade «тс.» походять від іт. cavalcata «кінна їзда; загін вершників», дієприкметника жін. р. від дієслова cavalcare «їздити верхи», пов'язаного з пізньолат. caballicāre «тс.», похідним від лат. caballus «кінь, шкапа». — CIC 298; Фасмер II 153; Sławski II 106; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253. — Див. ще **кава́ле́р, коби́ла.**

каватúна «невелика оперна арія»; — р. болг. схв. *каватúна*, бр. *кавацíна*, п. kawatyna, ч. kavatina, слц. слн. kavatína; — запозичення з італійської мови; іт. cavatina «тс.; спритний виверт» пов'язане з cavata «викопування; видобування голосу», cavare «викопати; здобути; видумати», що походить від лат. cavo,

cavāre «видовбувати», пов'язаного з cavus «порожній, пустий, вигнутий», спорідненим з гр. κόος «глибока ущелина, безодня; міжгір'я», κοῖλος «порожній», сірл. cūa «порожній», брет. kēo «грот», стсл. **соу́и** «пустий, суєтний».— CIC 298; Kopaliński 487; Dauzat 150; Bloch 129; Klein 253; Walde—Hofm. I 191.— Див. ще **суєта́**.— Пор. **екскава́тор, кавéрна.**

[**кавду́н**] «черево; черевань Ж»;— запозичення з польської мови; п. розм. kałdun «живіт, шлунок, нутрощі» відповідає укр. розм. *колдуни́* (вид пиріжків).— Sławski II 35.— Див. ще **колдуни́.**

[**ка́вер**] «вир; коловорот» Л, [*ка́верча*] «вибоїна на дорозі» ЛексПол;— ч. [kávjer] «драгва»;— утворення з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблу́к*, *ка́верза*, та основи *вер(ч)*, яка може бути пов'язана з *вир* (псл. virъ, vьrěti «вирувати») або з *вертíти* (пор. [*ко́ворот*] «коловорот»).— ЭССЯ 9, 165.

ка́верза «підступ, інтрига; зла витівка», *ка́верзник*, [*коверза́*] «роздум; нісенітниця», [*ко́верзні*] «інтриги» Ж, *коверзу́ха* «вередуха», *ка́верзний*, [*ковéрзний*] Ж, *каверзува́ти* «вередувати», *коверзува́ти* «тс.; глумитися; мудрувати, вигадувати», [*коверза́ти*] «розуміти» Пі, [*коверзну́ти*] Пі;— р. *ка́верза*, [*ка́верзня*] «плітка», [*ко́верза*, *ко́верзня*] «тс.», [*ко́верзни́*] «літні личаки; личаки з очерету, з вірьовок; негарне взуття», бр. *ка́верза;*— результат злиття не зовсім ясного компонента *ка- (ко-)*, який виділяється також у словах *каблу́к*, *ка́діб* та деяких інших, і основи дієслова *верзти́* (псл. *vьrzti «плести»); виведення від свн. kawerzîn «купець», слат. cavercīnus «житель міста Кагора» (у Франції) (Matzenauer 199—200; Mikl. EW 113) помилкове.— Фасмер II 153; Преобр. I 279; ЭССЯ 9, 167—168; Bern. I 531—532; Mikl. EW 153.— Див. ще **верзти́.**— Пор. **каблу́к[1], ка́діб.**

кавéрна, *кавернóзний;*— р. бр. болг. м. *кавéрна*, п. kawerna, ч. слц. kaverna, схв. *кавèрна*, слн. kavêrna;—запозичення з латинської мови; лат. caverna «печера, яма», cavernōsus «печеристий, ніздрюватий» пов'язані з прикметниковим cavus «порожній», розширеним іменниковим суфіксом етруського походження -erna.— CIC 298; Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 151; Bloch 129; Klein 254; Walde—Hofm. I 187.— Див. ще **кавати́на, суєта́.**— Пор. **екскава́тор, цистéрна.**

[**ка́вза**] «гана, сварка, лайка», [*кавзува́ти*] «ганити, сварити; скаржитися», [*ґавзовати*] «ремствувати» ВеЗн;— вл. kawzować «обдурювати»;—запозичення з польської мови; п. kauza «судова справа, процес» походить від лат. causa «причина; обставина; судова справа» (<*caud-tā), очевидно, пов'язаного з cūdo «б'ю».— Онышкевич Исслед. п. яз. 242; SW II 300; Walde—Hofm. I 190.— Пор. **габзува́ти.**

[**ка́від**] «рід, порода»;— очевидно, результат сполучення не зовсім ясного компонента *ка-*, що виділяється також у словах *ка́верза*, *ка́діб* та ін., і основи дієслова *води́тися* (пор. *ви́водок*).— Див. ще **вéсти́.**— Пор. **каблу́к[1], ка́верза, ка́діб.**

[**ка́вка**] «чорна вівця» ВеНЗн;— п. [kawula] «чорна або руда корова»;— результат перенесення назви [*ка́ва*, *ка́вка*] «сива ворона, галка» за подібністю забарвлення; пор. [*га́лка*] «чорна вівця» ВеНЗн.— Див. ще **кав.**

[**кавка́н**] «мул, глиниста земля» Я;— неясне.

[**ка́вкнути**] «здохнути», [*кавсíкнути*] «тс.; зітхнути, позіхнути Пі»;— афективне утворення, можливо, звуконаслідувального походження.

[**ка́ворон**] «грак, Corvus frugilegus» Ж;— нл. karwona (<*kawrona) «ворона», karona «тс.», схв. [*ка̀врāн*] «грак», слн. [kâvran, kavrána, kovran] «тс.»;— псл. *kavornъ, складене з *ka- і *vornъ «ворон»;— споріднене з лит. kóvarnis «грак», лтс. kuõvārnis, kuõvārna «галка»; походження початкового *ка-* не зовсім ясне; вважається тим самим компонентом займенникового походження, який виділяється і в словах *каблу́к*, *ка́верза* (Brückner 137; Rudnicki SO 3—4, 290—292); припускається також первісна форма *kavo-vornos, у якій перша частина ототожнюється з псл. kava, kavъka, укр. *ка́ва* «галка; сива ворона» (Machek LP 3, 100—101; Sławski I 264;

Георгиев БЕ 1978/3, 201; Būga RR I 444, II 343).— Фасмер II 154; Holub—Kop. 121; ЭССЯ 9, 166; Mikl. EW 152; Trautmann 343; Torbiörnsson LM II 95.— Пор. **га́йворон.**

[**кавпі́ти**] «бідувати, терпіти нестатки, злидні»;— очевидно, афективне утворення.

[**кавра́тити**] «бентежити, підбурювати, збуджувати»;— не зовсім ясне; можливо, утворене з компонента *ка-*, наявного також у словах *каблу́к*, *ка́верза*, *ка́діб*, і основи дієслова *(на)вра́титися* «прив'язнути; упертися, затятися».

кавра́тка — див. **карна́вка.**

кавсі́кнути — див. **ка́вкнути.**

[**каву́к**] «мішок»;— неясне; можливо, споріднене з болг. *каўк* «старомодний ковпак», що є запозиченням із тюркських мов (пор. тур. kavuk «висока старомодна шапка; порожній предмет; покров, оболонка», крим.-тат. *кавук* «міхур; висока кругла суконна шапка», *каук* «кругла шапка у формі гарбуза».— БЕР II 126.

[**каву́ля**[1]] «зозуля»;— очевидно, утворене від [*ка́ва*] «сива ворона, галка» за аналогією до *зозу́ля* з огляду на паралельне вживання цих форм (пор. *зозуля-кавуля*).— Див. ще **кав.**

[**каву́ля**[2]] «загнутої форми палиця» Ж;— не зовсім ясне; можливо, давніше **ковуля*, похідне від того самого кореня, що й *ковінька*, [*ковеня́*]; може бути також звичайним афективним утворенням.

каву́н (бот.) «Citrullus vulgaris Schrad.», [*кавóн* Ж, *кавýнка*, *кавуни́ця*], [*кавунівка*] «наливка з кавуна» Я, *кавýнник* «торгівець кавунами», *кавуня́ччя* (зб.), *кавуно́вий*, *кавуня́чий;*— р. [*кавýн*, *каýн*], бр. *кавýн*, п. вл. kawon, ч. ст. kavon «кавун» (з п.), болг. [*кавýн*, *каýн*] «диня»;— запозичення з турецької мови; тур. kavun (kaun) «диня», як і тат. каз. *каун* «кавун; диня», уйг. чаг. *коғун*, *кавун* «диня», узб. *ковун*, ног. *кавын* «тс.», чув. *кавăн* «гарбуз», походить від ар. ḳavun «диня».— Шанский ЭСРЯ II 8, 11; Фасмер II 154; Преобр. I 279; Шипова 148; Sławski II 109—110; Brückner 223; Karłowicz SWO 265; Bern. I 495; Mikl. EW 113; Matzenauer 200; Lokotsch 91; Егоров 84.

кавýчити — див. **скавý.**

ка́вуш — див. **ка́уш.**

кав'я́дина — див. **го́в'єдо.**

кав'я́р «ікра (осетрових риб)»;— р. [*кавья́р*, *каварья́р*], п. kawior, ст. kawiar, ч. слц. kaviár, вл. kawiar, болг. *кайвéр*, м. *ајвар*, схв. *кàвијāр*, *хàјвāр*, *àјвāр*, слн. káviar;— очевидно, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; нім. Káviar «паюсна ікра», фр. caviar, іт. [caviaro], англ. caviar(e) «тс.» походять від тур. havyar «ікра», що, як і сгр. χαβιάρι, нгр. χαβιάρι «тс.», зводиться до перс. chāviyār «тс.», утвореного з chāya «яйце» і -dār «несучий» (тобто первісне значення —«риба з ікрою»).— Richhardt 64; Фасмер II 154; Sławski II 108; Karłowicz SWO 265; Brückner 223; Holub—Lyer 238; Bern. I 382; Kluge—Mitzka 361; Matzenauer 200; Lokotsch 68.

кага́л (іст.) «єврейська община; юрба», [*кагала́*] «тс.», [*кага́н*] «юрба» (перев. про дітей) Дз, [*кагали́тися*] «збиратися галасливими юрбами» Ж;— р. бр. *кага́л*, п. kahał «тс.»;— запозичення з гебрайської мови (гебр. kāhāl «зібрання старшин, община»).— Фасмер II 155; Преобр. I 280; Горяев 126; Винер ЖСт 1895/1, 62; Kopaliński 465; Lokotsch 80.

кага́н «найвищий старотюркський титул; голова держави», *кагана́т* «держава на чолі з каганом»;— р. *кага́н* «тс.», др. *каганъ* (про князя Володимира), *хаканъ;*— запозичення з тюркських мов; дтюрк. kaγan, чаг. ka'an, уйг. kaγan, монг. kagan «особа правителя (найвищий титул)», звідки сгр. καγάνος, слат. chacanus «тс.», походить від китайського складного утворення ke «великий» і kuan «правитель».— CIC 299; Фасмер II 155; Добродомов. Вопр. словообр. и лексикол. дрр. яз. 1974, 280—284; Шипова 148; Менгес 107—111; Räsänen Versuch 219. —Пор. **хан.**

ка́ганéць «примітивна лампочка; бачок лампи; намордник; ізолятор телеграфного стовпа Ж; поличка у вогнепальній зброї; заглиблення чи гніздо, до якого вставляються стовпи, палі]», [*каганóк*] «пристрій для освітлення у вигляді дротяної сітки, в яку накладаються тріски» Л, [*ка́генец*] «колінна ча-

шечка» ВеНЗн; — р. [*кагáнок*] «казанок», [*кáганéц*] «жировий світильник», бр. *каганéц*, п. kaganek «тс.», kaganiec «намордник; примітивна лампочка», ст. kagan «тс.», ч. kahan «каганець», kahanec, kahánek, слц. kahanok, kahan, kahanec «тс.», нл. ст. kagan «намордник», болг. [*гаганúца*] «розведення вогнища на перехресті доріг увечері в неділю першого дня посту»; — псл. *kaganъ з можливим значенням «залізний чи дротяний кошик для світла або для одягання тваринам на морду»; — щодо дальшої етимології єдиної думки немає; найбільш поширене виведення з гр. τάγηνον (τήγανον) «сковорода, казанок» (звідки й укр. *тага́н*) і пояснення видозмін у слові пізнішими процесами асиміляції t...g > k...g, g...g (Matzenauer 39; Sławski II 21—22); Фасмер заперечує грецьке джерело з огляду на відсутність у середньогрецькій мові звукової форми з τᾱ; непереконливе припущення (Brückner 212—213; Machek ESJČ 235) про слов'янське походження слова. — Москаленко УІЛ 27; Фасмер II 155; Преобр. I 280; Sławski II 20—22; Holub—Kop. 159; Holub—Lyer 226; Bern. I 468; Matzenauer 39. — Пор. **таган.**

кага́т «купа городини, відповідно укладена й прикрита для тривалого зберігання», [*кáгат*] «обкопані площі, на які насипають буряки і прикривають їх для захисту від приморозків Я; купа»; [*кагáта*] «яма для зберігання картоплі взимку» Л, *кагáтник*, *кагатувáти*; — р. бр. *кагáт* «тс.»; — неясне; зіставляється як запозичення з ос. k'axyn (k'axt) «копати» (Лучыц-Федарэц Белар. лінгв. 3, 57).

кáгла́ «отвір у димоході; затулка; [піч, отвір у печі]», [*кагалá*] «отвір у димоході» Л, *кáгля́нка* «те, чим закривають каглу» СУМ, Ж, [*каглíрка*] «тс.» Я, [*кагло́*] «засувка в димоході» Л; — р. [*кáгла*] «димар», п. kahła, kachła «комин; отвір комина; отвір у курній хаті замість комина»; — давнє видозмінене запозичення з німецької мови; снн. kacheloven «вид печі із глиняним склепінням і заглибленням, що збільшувало площу нагрівання», двн. chachala «глиняний горщик» походять від нар.-лат. *cac(c)ulus «казанок», пов'язаного з лат. cac(c)abus «сковорода для тушіння м'яса», яке зводиться до гр. κάκαβος «тс.», запозиченого з якоїсь семітської мови. — Шелудько 32; SW II 202; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 337. — Пор. **кáхель.**

кагóр «сорт червоного десертного вина»; — р. бр. *кагóр* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cahors (сорт чорного винограду) походить від власної назви французького міста Cahors «Кагор». — Шанский ЭСРЯ II 8, 12.

кадáстр «опис, зведення відомостей; (іст.) опис і оцінка нерухомого майна з метою оподаткування; у старому Римі — список осіб, що підлягали оподаткуванню»; — р. бр. *кадáстр* «опис», п. kadaster, kataster, ч. katastr, слц. kataster, болг. *кадáстър*, м. *катастар*, схв. *кàтастар*, слн. katáster; — запозичення з французької мови; фр. cadastre «опис і оцінка нерухомого майна; реєстр» походить від іт. catast(r)o (ст. catastico) «тс.», що через слат. cadastrum «тс.» зводиться до пізнього гр. κατάστιχον «реєстр» (початково «лінія над лінією»), утвореного з прийменника κατά «зверху вниз, з, на», спорідненого з хет. katta «тс.», дкімр. cant «з, разом з», дірл. cēt- «тс.», і іменника στίχος «лінія, ряд», пов'язаного з στείχω «іду», спорідненим з дінд. stighnōti «сходить, піднімається», псл. stignǫti «поспішати, прямувати», укр. *стúгнути*, *устигáти*. — СІС 299; Фасмер II 156; Горяев 446; ССРЛЯ 5, 642; Gamillscheg 170; Dauzat 124; Bloch 110; Boisacq 907, 913; Klein 218; Frisk I 800, II 784—785. — Див. ще **стúгнути**[1]. — Пор. **стéжка.**

кадéт[1] (заст.) «вихованець середнього військового училища у дореволюційній Росії»; — р. болг. м. *кадéт*, бр. *кадэ́т*, п. ч. слц. вл. kadet, схв. *кàдēт*, слн. kadét; — через російську і, далі, німецьку мови (нім. Kadétt «вихованець юнкерської школи») запозичено з французької; фр. cadet «молодший» походить від гасконського capdet «молодший глава родини» або «молодший офіцер» (назва юнаків — молодших синів гасконських шляхетних родин, що, позбавлені спадщини, йшли на службу до королівського двору як майбутні офі-

цери); гасконське capdet, cadet (cadel) пов'язують з лат. caput «голова» (зменш. capitellum). — CIC 299; Фасмер II 156; Kopaliński 463—464; Holub—Lyer 226; Kluge—Mitzka 338; Dauzat 125; Gamillscheg 171. — Пор. **капітáн.**

кадéт[2] (політ.) «член конституційно-демократичної партії»; — р. болг. м. *кадéт*, бр. *кадэ́т*, п. ч. слц. kadet, схв. *кàдēт*, слн. kadét «тс.»; — результат розмовної видозміни абревіатури *КД* («конституційно-демократична»); кінцеве **-т** додано за аналогією до *кадéт* «вихованець військового училища». — Фасмер II 156; Шанский ЭСРЯ II 8, 12; Kopaliński 463—464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125.

[кáди] «куди», [*кадí* Дз УЗЛП, *кадúвай*, *кадиваль* ВеЛ] «тс.»; — р. [*кадé*] «де», п. [kady], ч. ст. kady, мор. [kadě], слц. kade, [kady]; — остаточно не з'ясоване; можливо, є фонетичним варіантом *кудú* і походить від псл. *kądy з рефлексацією носового ę в **а** на грунті польської мови (Rozwadowski Gramatyka języka polskiego, Kraków, 1923, 141; Verchratskij AfSlPh 14, 606), звідки могло поширитись і в лемківських говорах української; тлумачиться також (Sławski II 18) як давнє складення з прислівника *ка* «де, куди, як, коли» (пор. р. *кабы́*) і частки -dy (укр. *ку-ди*); у чеській мові пояснюється (Machek ESJČ 305) аналогійним впливом kam «куди» (стсл. **камо**); не зовсім ясним є елемент *-ва-* у варіантах форми (пор. укр. [*тадивáй*], р. *откýдова*, мор. [tedovaj], ч. indová). — Дзендзелівський УЗЛП 68—69; Bern. I 674. — Пор. **куди́.**

кадúк (анат.) «адамове яблуко», [*кабúк* До, *калдúк* Я] «тс.»; — р. *кады́к*, [*кондыкъ*], бр. *кадык;* — очевидно, через російське посередництво запозичено з татарської мови; тат. kadyk «міцний, твердий, який випинається» споріднене з дтюрк. qatyγ «твердий, жорсткий»; виведення з початкового **кардик* як спорідненого з п. grdyka «кадик» або зіставлення на підставі р. [*кондыкъ*] з дінд. kandaḥ «коренева бульба», kandúkaḥ «куля для гри», kandukam «подушка», гр. κόνδος (κόνδυλος) «кулак, пухлина», лит. kanduolas «ядерце» (Горяев 126) непереконливі. — Фасмер II 157; Шанский ЭСРЯ II 8, 15; Шипова 149; Bern. I 446; Дмитриев 559.

кадúло (бот.) «однорічна трав'яна рослина, квітки якої розкриваються вночі і сильно, приємно пахнуть, Melittis L.»; — р. *кадúло*, бр. *кадзíла* «тс.»; — пов'язане з *кадúти;* назва зумовлена ефіроносними властивостями рослини. — Нейштадт 471; Вісюліна—Клоков 286, 290, 296. — Див. ще **кадúти.**

[кадúна] «втроє сплетений якірний канат при рибальському човні на Азовському морі»; — неясне.

кадúти, *кадúло*, *кадúльник*, *кадúльниця*, *кадúльний*, [*кáдний*] «димний, закоптілий» Г, Ж; — р. *кадúть*, бр. *кадзíць*, др. *кадити*, п. kadzić, ч. kaditi, мор. [kadit] «випалювати вугілля», слц. kadit' «кадити», вл. kadźić, нл. kaźiś «тс.», болг. *кадя́* «каджу, димлю», м. *кади* «кадить, димить», схв. *кáдити*, слн. kadíti «курити; диміти», стсл. **кадити**; — псл. kaditi (<*kōd-), пов'язане чергуванням голосних з čadъ <*kēdъ; — дальші зв'язки неясні; зіставлення з прус. accodis «димохід», гр. κέδρος «кедр» (вживаний для кадіння), лит. kadagỹs «яловець», прус. kadegis «тс.», гр. κοδόμη «жінка, що смажить ячмінь», алб. k'em (<*ked-mo) «ладан», лат. candēre «блищати, сяяти» залишаються недостатньо обгрунтованими. — Фасмер II 156; Преобр. I 280; Sławski II 18—19; Brückner 212; БЕР II 134—135; Skok II 13; ЭССЯ 9, 109—110; Bern. I 467; Trautmann 112, 123—124; Топоров 70; Meyer 222; Frisk I 808; Pokorny 537; Setälä FUF 9, 126—128. — Пор. **чад.**

кáдіб «велика діжка; [колодязьний зруб з цілого пня]», *кáдівб* «тс.», *кáдуб* «тс.; [польова криниця Пит. іст. і діал.; тулуб Ж]», [*кáдоб*] «частина комори; стара бочка для попелу; тулуб» Ж, [*кáдов*] «велика бочка, видовбана з дерева для зберігання хліба» Я, [*кáдовб*] «кадіб» Л, [*кáдавбень* Л, *кадавбéць* Ж] «тс.», [*кадовбéц*] «видовбана дерев'яна сільниця» Л; — р. [*кáдолб*] «видовбана з дерева посудина», [*кáдолба*, *кáдолбь*] «тс.», бр. *кáдаўб* «бочка, видовбана з стовбура дерева», п. kadłub «тулуб», ст., діал. «видовбаний пень, колода», ч. kadlub «велика посудина, видовбана із

стовбура; форма для лиття, взірець, схема», мор. [kadłub] «видовбаний пень для зберігання зерна; грудна клітка; вбита гуска без крил і шиї», слц. kadlub «цямрина криниці; форма для лиття; живіт», вл. kadołb «димар», нл. ст. kadlub «видовбаний пень»; — пн.-псл. *ka-d^{b}ļbъ, утворене з компонента *ka- (*ko-), наявного також у словах *каблу́к*, *коверза́*, і основи дієслова *d^{b}ļbti «довбати»; менш обгрунтованими є спроби реконструкції псл. *kadь-dьlbъ (Trautmann Göttingische Gelehrte Anzeigen 1911, 258; Георгиев БЕ 1978/3, 201; Винник 99), яке не пояснює всіх значень, або ж як запозичення з турецької мови (Karłowicz SWO 238). — Толстой Сл. геогр. терм. 220—222; Фасмер II 157; Преобр. I 285; Sławski II 16—17; Brückner 238; Machek ESJČ 234—235; ЭССЯ 9, 113—115; Трубачев Рем. терминол. 169; Bern. I 467. — Див. ще **довба́ти.** — Пор. **каблу́к[1], ка́верза.**

ка́дка «діжка; [футляр над жорнами у водяному млині]», [*кадь*] «кадка» Ж, [*ка́да*] «діжка для вина» Дз, [*ка́душка*] «посудина, якою набирають воду з діжки» Л; — р. *ка́дка*, [*кадь*, *кады́шка*], бр. *ка́дка*, *кадзь*, др. *кадь*, п. kadź, ч. kád', слц. kad'a [kiad, kad'], вл. kadź, нл. ст. kaź, болг. [*кад*] «бочка», [*ка́да*] «тс.», схв. *ка̀да* «велика посудина; вид ванни», ст. *кад* «велика дерев'яна посудина», слн. kàd «кадка, ванна», стсл. **кадь** «кадка»; — запозичене в старослов'янську і давньоруську мови з грецької; гр. κάδι(ον), зменш. від κάδος «глек, відро, бочка», походить від гебр. kad «дерев'яне відро, цебер», спорідненого з ар. ḳādūs «тс.»; непереконлива думка (Machek ESJČ 234) про споконвічну спорідненість з гр. κηθίς «урна для голосування» і про походження від ie. *kādh-. — Винник 98—99; Фасмер II 157; Преобр. I 281; Sławski II 19; Brückner 212; БЕР II 128, 129; Skok II 12; Bezlaj ESSJ II 8; ЭССЯ 9, 112—113; Bern. I 466—467; Matzenauer 39; Lokotsch 78; Frisk I 751—752.

[**ка́дло**] «дерев'яна основа в козацьких литаврах чи бубнах» Я; — очевидно, пов'язане з *ка́дка (кадь)* «дерев'яна діжка» (див.).

ка́дмій «хімічний елемент; жовта фарба»; — р. болг. *ка́дмий*, бр. *ка́дмій*, п. kadm, ч. слц. kadmium, схв. *ка̀дмīј*, *ка̀дмијум*, слн. kádmij; — запозичення з новолатинської мови; нлат. cadmium пов'язане з лат. cadmīa «вид цинкової руди», що походить від гр. καδμεία «руда цинку», утвореного від географічної назви Κᾰδμεῖᾰ «Кадмійська земля», пов'язаної з іменем Κάδμος, яке належало міфічному засновнику міста Фів, в околицях якого було знайдено цей мінерал; елемент кадмій був відкритий у 1817 р. німецьким хіміком Фрідріхом Штромейєром. — CIC 299; Фигуровский 75—76; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125; Bloch 111; Klein 219.

[**ка́довб**] «невелике озеро на болоті чи яма з водою на полі» Л, [*кадо́вбина*] «яма з водою, ковбаня», [*кадавба́ня*] «тс.» Л; — очевидно, результат видозміни форм [*кавто́ба*] «яма з водою», [*ковто́ба*] «тс.», зближених з [*ка́довб*] «кадіб»; тлумачиться також (Толстой Сл. геогр. терм. 220—224; Фасмер II 287) як етимологічно тотожне слову *ка́діб*. — Див. ще **ковто́ба.**

кадр «окремий знімок на кіно- чи фотоплівці; кадровий, досвідчений працівник», *кадрови́к*; — р. бр. *кадр*, п. kadr, ч. kádr (зб.), слц. káder «тс.», вл. kader, болг. *кадр* «фотографія», *кадрови́к* «кадровий службовець», м. *кадро* «фотографія», схв. *ка́дар* (зб.), слн. káder (зб.); — запозичення з французької мови; фр. cadre «оправа, рамка; кадр, особовий склад» походить від іт. quadro «квадрат; картина, рама», що зводиться до лат. quadrum «чотирикутник, квадрат». — CIC 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 14, 15; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Holub—Lyer 226; Dauzat 125. — Див. ще **квадра́т.**

[**кадре́л**] «рядно» Мо, [*кадре́ля*] «тс.» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kadryl] «легка шовкова тканина, як правило, з квадратним малюнком» походить від фр. quadrillé «клітчастий, розбитий на квадрати; картата тканина», яке зводиться до ісп. cuadrillo «квадрат», що походить від лат. quadrum «тс.». — SW II 198; Gamillscheg 733. — Див. ще **квадра́т.** — Пор. **кадр, кадри́ль.**

кадри́ль; — р. *кадри́ль*, бр. *кадры́ля*, п. kadryl, ч. kadril, kadrila, kvadrila, слц. kadrila, болг. *кадри́л*, схв. *кàдрӣл*, *кадри́ла*, *кадри́ља*, слн. kadrílja; — запозичення з французької мови; фр. quadrille «кадриль, танець у чотири пари» походить від ісп. cuadrilla «тс.», початково «група з чотирьох», утвореного від іменника cuadro «квадрат», що походить від лат. quadrum «тс.». — CIC 299; Фасмер II 157; Kopaliński 464; Dauzat 600; Gamillscheg 733; Bloch 111; Klein 1283. — Див. ще **квадра́т.**

[**каду́к**[1]] «падуча хвороба; чорг, біс; кат Ж; дука Ж; маєток без спадкоємця Я», [*кадю́к*] «чорт; кат; дука» Ж, [*каду́ковий* Я, *каду́цкий* Ж]; — р. [*каду́к*] «падуча хвороба, диявол», бр. *каду́к* «нещастя; злий дух, чорт»; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. kaduk «чорт, біс; кат; епілепсія; лихо; залишений без спадкоємця маєток» походить від лат. cadūcus «падаючий», пов'язаного з cado, -ere «падати»; пов'язується також (Топоров III 111—112) з п. [kaduk] (бот.) «яловець, Juniperus L.», яке виводиться від прус. kadegis «тс.». — СРНГ 12, 301; Richhardt 60; Bern. I 466; Mikl. EW 108; Walde—Hofm. I 128. — Див. ще **ка́зус.**

[**каду́к**[2]] (орн.) «волове очко, Troglodytes parvulus» ВеБ; — очевидно, пов'язане з [*каду́к*[1]] «чорт, біс»; мотивація назви неясна. — Див. ще **каду́к**[1].

кажа́н (зоол.) «летюча миша, Vespertilio», [*кожа́н*] «тс.», [*кажа́нка*] «самка кажана» Я, [*кажаненя́*] «маля кажана» Я; — р. *кожа́н*, [*ко́жаник*] «кажан», [*ко́жаница*], бр. *кажа́н*, п. [każan] «тс.»; — похідне утворення від [*ко́жа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що роль крил у кажана виконують шкіряні перетинки; у першому складі **о** перейшло в **а** під впливом наголошеного **а** наступного складу, як у словах *бага́тий*, *хазя́їн*, *халя́ва*. — Критенко Вступ 538; Бандрівський Досл. і мат. V 3; Булаховський Вибр. пр. II 239. — Див. ще **ко́жа.**

каза́н. [*казани́на*] «поганенький казан», [*казанки́*] «вид узору на великодній писанці», *каза́нна*, *казано́к*, *казаня́р*, *показа́нщина* (іст.) «податок з казана (за викурювання горілки)»; — р. діал. бр. болг. м. *каза́н*, п. [kazan] (з укр.), схв. *кàзан* «казан, басейн, резервуар», слн. kázan «солдатський казанок»; — запозичення з тюркських мов; тур. kazan, крим.-тат. тат. кирг. телеут. шор. *казан* походить від тюрк. *kāzγan (<*kāŕγan), спорідненого з монг. qarun «казан», тур. kazmak «копати, довбати». — Крымский Укр. гр. II 58; Фасмер II 159; Шипова 149—150; БЕР II 137; Skok II 69; Bern. I 496; Mikl. EW 114; Lokotsch 91; Дмитриев 535; Räsänen Versuch 243.

каза́рка[1] (орн.) «вид дикої гуски, Branta»; — р. *каза́ра*, *каза́рка* «тс.»; — неясне; зближення з тур. kaz «гуска» (Булаховський Вибр. пр. III 238; Преобр. I 282), як і пов'язання з др. *козаринъ* «хазар», викликає сумнів. — Фасмер II 159; Горяев 127; Шипова 150.

каза́рка[2] (ент.) «жучок з родини довгоносиків, Rhynchites bacchus L.», *коза́рка* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *каза́рка* «тс.; [комаха, шкідник злакових; усяка комаха]», [*казара́*] «хлібний жук; міль» розглядається (Фасмер II 159) в одному гнізді з *каза́рка* (орн.); зв'язок з др. *козаринъ* «хазар» заперечується (тж).

каза́рма, [*казарма́н*] «наймит, що працював у поміщика і жив у казармі» *Мо*, *каза́рмений;* — р. бр. болг. м. *каза́рма*, п. kazarma, ч. kasárna, слц. kasáreň, вл. kaserna, схв. *кàсāрна*, *кȁсāрна*, слн. kasárna; — запозичене через посередництво польської мови з німецької; нім. Kasérne, [Kasarm(e)] походить від фр. caserne, первісно «приміщення для чотирьох солдат», яке зводиться до пров. cazerna букв. «група з чотирьох осіб», що походить від лат. quaterni «по чотири», пов'язаного з quattuor «чотири», спорідненим з псл. *četyre*, укр. *чоти́ри;* відповідне слово в італійській мові набуло форми caserma (під впливом arma «зброя»), звідки згодом з'явилось нім. [Kaserm, Kasarme, Kasarm]. — Фасмер II 159; Richhardt 64; Шанский ЭСРЯ II 8, 17; Dauzat 146; Bloch 126; Gamillscheg 196; Kluge—Mitzka 356; Klein 245. — Див. ще **чоти́ри.** — Пор. **каса́рня.**

каза́ти «говорити; [показувати Ж]»,

[*кажбá*] «розповідь» Ж, [*кáзи (та перекáзи)*] «розмови» Ж, *казáльниця* «амвон», *казáння* «проповідь», [*кáзань*] «слово, промова», [*кáзень*] «тс.», [*казáтель*] «промовець», *кáзка, казкáр, казкóвий*, [*кáзчаний*] «казковий» Я, *вказíвка, вказівни́й, викáжчик, ви́каз, викáзувач, відказáти* «відмовити; заповісти», [*відкáзувати*] «нарікати» Ж, [*відкáз*] «відмова», *доказáти* «довести; донести», *докáжчик, дóказ*, [*докáзка*] «наклеп», *доказóвий, заказáти* «заборонити», *закáз* «заборона», *закáзни́к, наказáти* «звеліти», *накáз, накáзни́й, наказóвий*, [*наокáз*] «напоказ» ВеЗн, *напокáз*, [*оказáти*] «виявити», [*оказáтися*] «виявитися», *перéказ, підказáти, підкáжчик, підкáз, підкáзувач, показáти, покáжчик, пóказ, показáння, покáзник, показýха, показни́й, показóвий, приказáти* (розм.) «наказати», *прикажчикувáти* (іст.), *прикáжчик* (іст.), *прúказка, рóзказ* (заст.) «наказ», *рóзкáз* «оповідання» Г, Нед, [*рóзказка*] «балачка» Нед, [*розкáзник*] «оповідач» Нед, *рóзказні*, [*розказня́*] «балачка; оповідання» Нед, [*сказ*] «вказівка» Нед, *сказáння*, [*скáзка*] «казка» Нед, *укáжчик, укáз, укáзка*, [*укáзник*] «укажчик»;— р. *казáть* «показувати», *сказáть* «сказати», бр. *казáць* «казати; показувати», др. *казати* «тс.; навчати; карати», п. kazać «казати; веліти; проповідувати», ч. kázati «проповідувати; наказувати; (ст.) показувати, карати», слц. kázať «проповідувати; наказувати; [говорити]», вл. kazać «наказувати; замовляти; запрошувати», нл. kazaś «тс.», болг. *кáзвам (кáжа)* «кажу; називаю, наказую», м. *кажe* «скаже, розкаже; покаже, вкаже», схв. *кáзати* «сказати; показати», слн. kázati «показати», стсл. **казати** «указувати; навчати; наказувати; проповідувати»;— псл. kazati «показувати»;— споріднене з дінд. káśate «з'являється, блищить, світить», cákṣatē «бачать, спостерігають; з'являються», ав. ākasaṯ «побачив», гр. τέκμωρ «знак, риса»; ie. *k^{u}ek- (*k^{u}eg'-), *k^{u}ōk-(*k^{u}ōg'-); зіставлення з дінд. śasti (<*kās-) «показує; навчає; наказує; карає» (Machek ESJČ 246) допустиме, хоча й викликає деякі сумніви щодо фонетичних співвідношень; щодо розвитку значення «показувати»— «говорити» пор. гр. δείκνυμι «показую»— лат. dīco «говорю».—Фасмер II 159; Шанский ЭСРЯ II 8, 17—18; Потебня РФВ 3, 102—103; Sławski II 110—111; Brückner 222; БЕР II 138—140; Skok II 69—70; ЭССЯ 9, 168—170; Bern. I 497—498; Mikl. EW 113—114; Pokorny 638—639.

каза́х, заст. *кайзáк* Ж;— р. бр. болг. *казáх*, п. ч. слц. Kazach, схв. *Кàзāх;* — запозичення з казахської мови; каз. *қазақ* «казах» споріднене з чаг. *казак* «тс.; вільна, незалежна людина; шукач пригод, волоцюга», тат. *казак* «неодружений»; заміна кінцевого **к** на **х** відбулась на слов'янському грунті.— ССРЛЯ 5, 661; Фасмер II 158; Никонов 167; Мельхеев 41; Machek ESJČ 287; Holub—Kop. 184; Боев БЕ 14, 425; Räsänen Versuch 243.— Пор. **коза́к**[1].

казеї́н «білок у складі молока»;— р. болг. м. *казеи́н*, бр. *казеíн*, п. kazeina, ч. слц. слн. kazeín, вл. kazein, схв. *казèīн;* — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kasein, фр. caséine, англ. casein походять від лат. cāseus «сир», спорідненого з двн. chāsi, нвн. Käse, ірл. cāise, дангл. ciese (англ. cheese), псл. kvasъ, kysnǫti, укр. *квас, кúснути.*— CIC 299; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 238; Dauzat 146; Klein 245; Walde—Hofm. I 176—177.— Див. ще **квас, кúснути.**

каземáт «оборонна споруда; броньоване приміщення на кораблі для гармати; камера для ув'язнення у фортеці», [*казамéт*] «закутень біля печі; холодна і неосвітлена кімната» Ва;— р. *каземáт*, ст. *казамат, каземáтта*, бр. болг. *каземáт*, п. kazamaty, ч. kasamaty, kasematy, слц. kazamaty, схв. *казàмāт, казàмата, казèмат(а)*, слн. kazemáta;— запозичення з французької мови; фр. casemate походить від іт. casamatta, можливо, утвореного з іменника casa «дім» і прикметника matto «схований, потайний» (початково означало «невидиме укріплення») або запозиченого з грецької мови (гр. χάσμα «рів; прірва, безодня»).— CIC 299; Фасмер II 159; Преобр. I 283; Шанский ЭСРЯ II 8, 18; Kopaliński 487; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Gamillscheg 196; Dauzat 146.

[**казúбрід**] «лютий (місяць)» Ж, [*казьбó*] «тс.» Ж;— складне утворення з основи дієслова [*казúти*] «псувати» та іменника *брід;* назва зумовлена мінливістю погоди у відповідний місяць; пор. іншу його назву [*казидорóга*].— ЭССЯ 9, 170.— Див. ще **брести́, каза́ти.**

[**казилéн**] (бот.) «повитиця льонова, Cuscuta epilinum Weihe» Вел, ВеНЗн, [*казúло*] (назва рослини) Ва;— складне утворення з основи дієслова *казúти* «псувати» та іменника *льон (лен)* з початковим значенням «той, що псує льон»; назва зумовлена паразитичними властивостями рослини, яка розвивається за рахунок поживних соків інших культурних рослин, зокрема льону. — Вісюліна— Клоков 263—264.— Див. ще **казúти, льон.**

Казими́р, *Казько́*, *Казими́ра*, ст. *Казимиръ* (1349);— р. болг. *Казими́р*, бр. *Казімі́р*, др. *Казимиръ*, ч. ст. Kazimír, слц. Kazimír, Kazimíra, схв. *Кàзимūр*, *Кàзимира*, слн. Kazimir;— запозичення з польської мови; п. Kazimierz, Kazimir, Kaźmierz утворене з основ дієслова kazić «нищити, руйнувати, псувати», спорідненого з укр. [*казúти*], та іменника mir «згода, спокій», спорідненого з укр. *мир*, або давньої іменної основи mĕr- «великий, славний», очевидно, спорідненої з гр. -μωρος «тс.», ірл. mór, már «великий», двн. māri «відомий, славний»; тлумачення первісної семантики імені як «той, хто порушує спокій» (Trávníček SJČ 644) не зовсім певне, а тлумачення «той, хто передвіщає мир» (Суперанская 78) неправильне.—Сл. вл. імен 212; Петровский 126; Taszycki Najdawniejsze polskie imiona osobowe, Kraków 1926, 24, 40; ЭССЯ 9, 170.— Див. ще **казúти, мир.**

[**казúти**] «псувати, спотворювати», *казúтися* «впадати в лють, скаженіти; пустувати, жирувати», *каз* «сказ, шаленство, оскаженіння», [*казúтель*] «той, хто псує Ж; неспокійний, вередливий хлопчик Кур», [*кáзінка*] «проступок» (?) Г, Ж, *прокáза*, *прокажéний*, *прокáзний*, *сказúтися* «захворіти на сказ; розлютитися; [зіпсуватися]», *скажéніти*, *скаженúна*, *скаженíвка* «сказ», *скаженю́ка* «хвора на сказ тварина», [*скажиня́*] «шалена людина» Ме, *сказ* «гостре інфекційне захворювання; несамовитість; [огріх при оранці Ме]», [*скáза*] «огріх, вада», [*сказь*] «шал; шалена людина» Ме, *скажéний*, *скаженкувáтий;* — р. [*казúть*] «псувати», бр. [*казíць*], п. kazić «тс.», др. *казитися* «псуватися», каш. [kazić] «бити, товкти; прищеплювати заразу», ч. kaziti «псувати, розбещувати», слц. kázit' «тс.», вл. kazyć «псувати; заважати», нл. kazyś «тс.», схв. *накáзити* «спотворити, викривити», слн. kaziti «псувати, шкодити», стсл. **каꙁити** «псувати; каструвати»;— псл. kaziti, початково каузатив до čeznǫti «зникати, гинути» (укр. [*чéзнути*] «тс.» з первісним значенням «викликати загибель, знищувати»; менш переконливим є виведення з ie. *kăg(h)- «щось гидке», паралельного до *kak(k)- (пор. *кал*), і порівняння розвитку значення до вірм. k'akem «псую, знищую» (Kořínek LF 68, 93) або ж зіставлення з лит. kežėti «ставати кислим, терпким» (Machek Rechersches 82—86) чи góžti, góžiti (про псування пива) (Machek ESJČ 246).— Фасмер II 160; Преобр. II 283; Меркулова Этимология 1967, 166—168; Sławski II 111—112; ЭССЯ 9, 171; Bern. I 498; Mikl. EW 114; Trautmann 133.—Див. ще **чéзнути.**

казна́ (заст.) «державна скарбниця, гроші», [*казéнець*] «утримуваний за рахунок казни» Ж, *казéнка* (заст.) «державна винна крамниця; горілка у цій крамниці», *казéнщина*, *казéнний;* — р. бр. *казна́*, болг. *хазнà*, схв. (h)àzna «скарб»;— запозичення з тюркських мов; тур. hazine (hazne) «казна, скарб», крим.-тат. *хазна*, тат. *хäзінä*, *хазінä* «тс.» походять від ар. ḫazīna, ḫazna «тс.».— Акуленко 137; Макарушка 8; Шанский ЭСРЯ II 8, 19; Шипова 150—151; Фасмер II 160; Аракин Тюркизмы 120—122; Добродомов РР 1967/1, 77—79; Младенов 664; Skok I 662; Bern. I 386; Lokotsch 68.

казна- (початковий компонент неозначених займенників і прислівників *кáзна-хто*, *кáзна-що*, *кáзна-який*, *кáзнаде*, *кáзна-звідки*, *кáзна-коли*, *кáзна-куди*, *кáзна-як;* — результат скорочення і стягнення членів словосполучення *кат зна(є).* — Грінченко II 202.— Див. ще **знáти, кат.**

[**ка́зня**] «в'язнична камера», [*казнь*] «міська в'язниця» Ж, Пі, [*казни́ця*] «виправна в'язниця» Ж, [*казни́ти*] «карати» Ж; — р. *казнь* «смертна кара, страта», *казни́ть*, др. *казнь* «кара», *казни́ти*, п. kaźń «кара, тортури; місце покарання; (ст.) наказ», ч. kázeň «дисципліна», ст. kázn (kázň, kázen, kázeň) «кара», слц. kázeň «проповідь, повчання; дисципліна», вл. kaznja «наказ; дисципліна», нл. kazń «наказ; закон», болг. ст. *ка́зън* «кара, смертна кара», м. *казна* «тс.», схв. *ка̑зна* «кара», *ка̑зан* «тс.», слн. kázen «кара; штраф; пеня», стсл. **казнь** «кара; рішення», **казнити** «карати»; — псл. kaznь, похідне від kazati «казати, говорити»; спочатку означало «розказування, повчання», потім «наказ, рішення», далі «вирок, рішення про покарання» і, нарешті, «кара»; пов'язання з *ка́ятися* (Mikl. EW 107; Преобр. I 69; Holub—Kop. 166; Kořínek LF 57, 353) або з [*казити*] (Berп. I 496—497) позбавлене підстав. — Фасмер II 160—161; Sławski II 113—114; Brückner 224; Machek ESJČ 246; ЭССЯ 9, 172—173; БЕР II 142; Skok II 69. — Див. ще **каза́ти.**

казуї́ст, *казуї́стика*, *казуї́стичний;* — р. болг. *казуи́ст*, п. слц. kazuista, ч. kasuista, схв. *казу̏ист(а)*, слн. kazuíst; — запозичення з німецької чи французької мови; нім. Kazuíst, Kasuístik, фр. casuiste, casuistique походять від ісп. casuísta, початково «теолог, який застосовує закони моралі до окремих питань совісті», утвореного з слат. cāsus «питання совісті». — CIC 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 487—488; Dauzat 148; Gamillscheg 198; Bloch 127; Klein 247. — Див. ще **ка́зус.**

ка́зус, *казуа́льний*, *ка́зусний;* — р. бр. болг. *ка́зус*, п. вл. kazus «випадок, факт», ч. слц. слн. kázus, схв. *казус;* — запозичення з латинської мови; лат. cāsus «випадок» (давніше «падіння»), cāsuālis «випадковий» пов'язане з cado, -ere «падати», спорідненим з вірм. cacnum «тс.», кімр. cesair «град», корн. keser «тс.». — CIC 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 20; Kopaliński 157; Dauzat 148; Walde—Hofm. I 128.

[**казю́ка**] «змія; кузька, комашка; (ент.) сонечко, Coccinella Ж», [*казя́вка*] (ент.) «сонечко» Ж; — р. *козя́вка* «кузька», [*козю́ля*] «змія», бр. [*казю́лька*] «мошка; кузька»; — очевидно, пов'язане з *коза́*; зв'язок між бути зумовлений подібністю вусиків комахи і роздвоєного язика змії до рогів кози. — Фасмер II 279; Преобр. I 330. — Див. ще **коза́**[1].

[**казя́рка**] «плетена дерев'яна загорожа для овець, стійбище» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́*.

кайда́ни, [*кайда́ниці*] «кайдани», [*ка́йди, кайдя́та*] «тс.» Ж, *кайда́нки* «наручники», *кайда́нник* «закутий в кайдани», *кайда́ння* (зб.); — р. *кандалы́*, [*кайда́ны, кайда́лы*], ст. *канданы*, бр. *кайда́ны*, п. kajdany; — здебільшого виводиться від ар. kajdāni, дв. від kajd «зав'язка», що могло бути запозичене через посередництво тюркських мов (пор. тур. kajd «тс.»); пов'язується також з тат. *хайтан* «шнурок»; виведення від тур. kündeli «зв'язаний», künde «колода; петля» (Преобр. I 291; Дмитриев 566; Brückner PF 6, 630; Bern. I 480), як і від ак. kandālu «залізне начиння» (Schott Festschrift H. Hirt 2, 47) або від слат. candela «вид корабельного каната» (Matzenauer 193), непереконливі. — Москаленко УІЛ 22; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 8; Фасмер II 161, 178; Шипова 152, 158—159; Korsch AfSlPh 9, 507; Sławski II 23—24; Mikl. EW 110; TEl I 322.

[**ка́йла**] «угорський бик з великими рогами», [*кайленя́*] «бичок, теля» (?); — запозичення з угорської мови; уг. kajla «кривий, звислий; криворогий» виводиться від основи kaj- «кривий, кривизна; гнутися». — MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **кайла́к.**

[**кайла́к**] «короткий обрубок дерева, поставлений сторч для сидіння; (мн.) криві обрубки дерева, призначені на дрова, ломаки», [*кайла́ччя*] (зб.) Ж; — видозмінене запозичення з угорської мови; уг. kajla «кривий, загнутий» виводиться від основи kaj- «тс.; кривизна; гнутися». — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 308; Bárczi 146. — Пор. **ка́йло.**

ка́йло, *кайлови́ще* «держак кайла», *кайлува́ти;* — р. *кайло́*, *кайла́*, бр. *кай-*

ло́, п. [kajla] «биття, шмагання», [kajlować] «бити, колошматити», болг. *ка́йла* «кайло», *ка́йло* «тс.»;— неясне; можливо, є запозиченням з німецької мови; пор. нвн. Keil «клин», keilen «забивати клинці, бити, шмагати».— Фасмер II 161; ССРЛЯ 5, 679; SW II 203.

ка́ймá, *кайо́мка*, [*кальмá*] «кайма» Ж, *каймúстий*, *каймо́вий;*— р. *каймá*, бр. *каймá*, мн. *ко́ймы;*— запозичення з турецької мови; тур. kajma «рубець, крайка», пов'язане з kajmak «ковзати, легко сходити, стікати» (згодом «оточувати, робити край, рубчик»), спорідненим з алт. тел. шор. *ка̄јы* «обшивка, кромка сукні», тат. *кајы* «строчити, гаптувати», кирг. ойр. каз. *кыю* «кайма», ккалп. *кыйыу* «оздоблення тканиною країв хутра, ковдри», пов'язаними з давнім дієсловом *кый* «оздоблювати тканиною поділ, поли хутра».— Фасмер II 162; Преобр. I 283; Шипова 152; Bern. I 469; Mikl. EW 108; TEI 1, 322; Lokotsch 81; Räsänen Versuch 221; Егоров 296.

каймáк «вершки з пряженого молока», [*каймáн*] «вершки» Я;— р. бр. *каймáк* «варені вершки; густі вершки», болг. *каймáк* «вершки; сметана», м. *кајмак*, схв. *кàјмак* «тс.; каймак»;— запозичення з тюркських мов; пор. тур. kaymak «вершки, крем; піна», аз. крим.-тат. тат. каз. *каймак* «варена жирна густа сметана; густі вершки, зняті з вареного молока», алт. кирг. шор. *каімак*, *каімык*, *каімах* «тс.».— Фасмер II 162; ССРЛЯ 5, 682; Шипова 152; Дмитриев 535; Bern. I 469; Mikl. EW 108; Lokotsch 81.

каймáн (зоол., вид крокодила);— р. бр. *каймáн*, п. ч. слц. вл. kajman, схв. *кàјмāн*, слн. *кáјман* «тс.»;— запозичення з іспанської мови; ісп. caimán «тс.» походить від каріб. acayouman «тс.».— CIC 300; ССРЛЯ 5, 682; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Klein 254; Dauzat 127.

[**кайора**] «плоскодонний човен», [*ка́йра*] «тс.» Я;— неясне.

ка́йра (орн.) «птах родини чистунових, Uria Brisson»;— р. бр. *ка́йра* «тс.»;— очевидно, як і р. [*каю́р*] «тс.», [*ка́вра (каура́)*] «норець, Podiceps cristatus», [*каёр*] «чистун», походить від ест. kaur «північний нирок, Colymbus arcticus».— CIC 300; Фасмер II 154, 162; Kalima 98.

[**ка́йстра**] «повстяна торба; мішок», [*кайстро́вий*] «повстяний»;— р. [*ка́йстра*] «мішечок», [*ка́стра*] «тс.», п. [kajstra] «мисливська шкіряна сумка»;— запозичення з латинської мови; лат. canistrum «кіш» походить від гр. κάνιστρος «корзина»; на слов'янському ґрунті, очевидно, зазнало впливу з боку семантично близького слова *та́йстра*.— Фасмер II 162; Brückner 564; Mikl. EW 109; Matzenauer 341.— Див. ще **каністра.**— Пор. **та́йстра.**

какáо;— р. болг. м. *какáо*, бр. *какáва*, п. ч. слц. kakao, вл. kakaw, схв. *кàкао*, слн. kakáo;— запозичене через німецьку чи французьку мову (фр. cacao, нім. Kakáo) з іспанської; ісп. cacao походить від мексіканського cacaho «дерево какао» (cacahoatl «боби какао», ацтекське kakaua(tl) «тс.».— Москаленко УІЛ 60; Фасмер—Трубачев II 162; Шанский ЭСРЯ II 8, 22; Кипарский ВЯ 1956/5, 131; SWO 314; Holub—Lyer 227; Вългенов БЕ 1958/2, 166; Dauzat 123; Bloch 109; Gamillscheg 169; Kluge—Mitzka 340.

ка́кати (дит.) «випорожнятися», *ка́ка*, *ка́ки*, [*ка́кало*] Я;— р. *ка́кать*, бр. *ка́каць*, п. kakać, ч. kakati, слц. kakat', полаб. kokot, вл. kakać, нл. kakaś, болг. *ка́кам*, м. *кака*, схв. *кàкити*, слн. kákati;— псл. kakati;— споріднене з лтс. kâkât, kakât, лит. kakóti, нвн. kacken, лат. caco, -āre, гр. κακκάω «тс.», κάκκη «людські нечистоти», сірл. caccaim «випорожнятися», сасс «гній»; ie. *kakka-, очевидно, звуконаслідувальне утворення, відоме і в неіндоєвропейських мовах (пор. тур. kaka, хак. kakkā «нечистоти»).— Фасмер II 162—163; Преобр. I 283; Sławski II 24—25; Brückner 213; БЕР II 150; Skok II 17; Bern. I 470; Walde—Hofm. I 127; Fraenkel 206; Pokorny 521.

[**какиш**] (бот.) «латук дикий, Lactuca scariola L.» Мак, [*ка́кіш*] «тс.» Ме;— неясне.

какофо́нія, *какофоні́чний;*— р. болг. *какофо́ния*, бр. *какафо́нія*, п. kakofonia, ч. kakofonie, слц. kakofónia, м. *какофонија*, схв. *какофо̀нија*, слн. kakofonija;—

запозичене з грецької мови, можливо, через посередництво французької чи німецької; фр. cacophonie, нім. Kakophonie походять від гр. κακοφωνία «погане звучання», складеного з основи прикметника κακός «поганий» (експресивне розмовне слово без ясної етимології, зіставлюване з κακκάω «випорожнятися») та іменника φωνή «звук, голос». — CIC 300; Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Klein 217—218; Frisk I 758—759. — Див. ще **ба́яти, фоне́тика.**

ка́ктус (бот.) «Cactaceae»; — р. бр. болг. схв. *ка́ктус*, п. ч. слц. вл. kaktus, слн. káktus; — книжне запозичення з латинської мови; лат. cactus походить від гр. κάκτος «колючий артишок» неясного походження (можливо, запозичення). — CIC 300: Шанский ЭСРЯ II 8, 23; Sł. wyr. obcych 330; Holub—Lyer 227; Dauzat 124; Bloch 110; Kluge—Mitzka 340; Frisk I 758—759.

кал «екскременти; бруд», [*калениця*] «посудина для розведення глини», [*калани́ця*] «яма чи ящик для розведення вапна», [*кали́ло*] «бруд», [*кали́нник*] «заглибина під лавою або посудина, в якій зберігається біла глина» Ж, [*кали́нниця, кальни́к*] «тс.» Ж, *калю́ка* «сильний бруд», [*каляни́ця*] «дьоготь, що стікає з коліс», [*кали́ти*] «білити (вапном, білою глиною)» Ж, *каля́ти* «бруднити», *ка́льни́й* «брудний», [*ка́вни́й, ка́лни́й*] «тс.», *ка́льно* «брудно», [*ка́лко*] «тс.», *зака́лець, ро́зкаль* «бездоріжжя»; — р. бр. *кал* «екскременти», п. kał «тс.; (ст.) болото, трясовина; гуща», ч. слц. kal «рідке болото, бруд; осад, гуща», болг. *кал* «тс.», м. *кал* «бруд, сірка (у вусі)», схв. *ка̏о, ка̑л* «болото, мул, калюжа», слн. kál «тс.», kálja «бруд на тілі», стсл. **калъ** «болото, бруд»; — псл. kalъ; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з гр. πηλός (παλός) «глина, болото, мул, багно» і зводиться до ie. *k^{u}a-lo-s (Meillet Études 418; Bern. I 475—476; Преобр. I 287; Machek ESJČ 235—236), однак гр. πηλός може бути пов'язаним і з лат. palleo «блідну» (Walde—Hofm. II 239—240), що робить це припущення непевним; шукають пояснення також у зв'язку з назвами кольорів і плям (Фасмер II 163; Holub—Kop. 160; Fick BB 2, 197; Bezzenberger BB 16, 246; Pokorny 547—548; Trautmann 113—114) і зводять до ie. *kālos, наявного у лит. kalýbas (kalývas) «який має білу шию» (про собак), лат. cālidus «із світлою плямою на лобі» (про коней), cālīgō «темнота, туман», гр. κηλάς (κᾱλίς) «пляма, бруд», дінд. kālaḥ «синьо-чорний», kalaṅkam «пляма»; малоперекопливе припущення (Brückner 214) про зв'язок з лат. squālus «брудний». — Шанский ЭСРЯ II 8, 23—24; Фасмер II 163; Sławski II 32—33; ЭССЯ 9, 127—129; БЕР II 155—156; Skok II 37. — Пор. **каленѝця.**

[**калаба́й**] «гультяй, ледащо» Ж; — неясне; можливо, запозичене з тюркських мов; пор. тур. kalıpçı «шахрай, негідник».

[**калаба́йка**] «зарубка на дереві для добування соку»; — неясне.

[**калаба́ли́к**] «гармидер, галас; сварка Ж; клопіт, колотнеча Мо», [*кабали́к*] «клопіт, метушня» Г, Ж; — р. *калабалы́к* «сум'ятиця, безлад», болг. *калабалъ́к* «натовп, зборище людей; голосні розмови, гамір», м. *калабалак* «натовп; сум'яття; біганина», схв. *калаба̀лук* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. kalabalık «натовп, метушня, сум'яття», kalaba «перевага, велика кількість», крим.-тат. *калабалык (халабалык)* «велика кількість, натовп» походять від ар. galaba «перевага; перемога». — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 65; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; Макарушка 9; Фасмер II 163—164; Шипова 152—153; БЕР II 157; Bern. I 470; Mikl. TEl I 323.

[**калаба́ня**] «калюжа»; — очевидно, результат контамінації слів *ковба́ня* і [*калаба́тина*] (див.).

[**калаба́тина**] «калюжа; драговина, мочар», [*калаба́ч*] «калюжа», [*кабáч* Ж, *калабáш, калабу́ха, каля́бу́га* ВеБ, *каля́бу́ха* Ж, ЛЧерк] «тс.», [*колоба́тина*] «драговина, мочар»; — р. [*колоби́на*] «яма»; — не зовсім ясні форми; очевидно, складні утворення з основи іменника *кал* «бруд, грязь, болото» і компонентів, пов'язаних з основою дієслова [*батува́ти*] «бити», вигуковою основою

бух(ати) та ін.; перший компонент може бути пов'язаний і з основою іменника *ко́ло* «колесо».— Пор. **ковба́ня.**

[**кала́бурці**] «шкереберть, сторчака, стрімголов», [*кара́бульці*] «тс.» Ж;— п. [karabulcy] «тс.» (з укр.);— неясне; можливо, результат видозміни гіпотетичного давнішого **колообороть.*

[**калабу́шити**] «лоскотати» Л;— неясне.

[**калабча́**] «дитина» Я;— неясне; зіставлення з узб. *қаламча* «живець, черенок» (Яворницький 331) непереконливе.

[**калаве́рці**] «чоботи з вивернутими халявами»;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. заст. *кале́ври* «черевики з повсті» походить від болг. *кале́ври* (старовинне взуття), яке зводиться до тур. kalavra «поношене взуття»; пор. р. [*кале́вры*] «м'яке взуття без каблуків».— Москаленко УІЛ 57; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Scheludko 133; БЕР II 162—163; РЧДБЕ 300; Младенов 228.

[**калагви́**] «панчохи з білого полотна для мерця» Я, [*кали́гу*] «тс.» Я;— р. [*кали́гвы*] «взуття для мерця (звичайно з полотна)», [*кали́ги*] «тс.; черевики», др. *калига* «черевик», с.-цсл. **калигы** «підошви»;— запозичене в давньоруську мову з грецької; сгр. καλίγι(ον), καλίγα «черевик» походить від лат. caliga «полуботок», можливо, спорідненого з лит. kulnìs «п'ята».— Фасмер II 167; Matzenauer 190; Bern. I 473; Walde—Hofm. I 138.— Пор. **кали́ка**[2].

[**калагу́зити**] «погано працювати, халтурити»;— неясне; можливо, афективне утворення, пов'язане з [*гузува́ти*] «зволікати», *гу́зно* «зад».

[**кала́дник**] «безпорадна людина; ідіот» Ж, [*кала́нник*] «бідняк», [*кала́нити*] «бідувати» Я, [*каланди́ти*] «тс.» Ме, [*калата́ти (вік)*] «сяк-так жити» Я;— р. [*кала́нда*] «багатство», [*каланди́ть*] «економити»;— неясне, можливо (принаймні в частині форм), пов'язане з [*канди́ти*] «економити, жити з розрахунком» (пор.).

[**калака́луша**] (бот.) «черемха, Padus Mill.»;— р. [*калакалу́га, калакалу́ша*] «тс.»;— пов'язане з *кал* «бруд, нечистота»; назва зумовлена, очевидно, фарбувальними властивостями плодів черемхи (пор. нвн. [Tintenbeere] «черемха», букв. «чорнильна ягода»).— Фасмер II 164.— Див. ще **кал.**

[**каламага́**] «рибальська сітка» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*кала́жка*] «дощатий кузов для перевезення свіжої риби».

каламайка (заст.) «цупка густа льняна тканина; [тканина «коломенка» Г; вовняна кольорова тканина Ж; вид жіночого одягу Ва; ластик Пі]», *каламайковий;*— р. [*каламе́нок*], ст. *каламинок* «тканина з прядива», [*коломе́нка*] «щільна бавовняна тканина», [*коломёнка, коломя́нка*] «тс.», п. kałamajka, kalamajka «вид вовняної тканини», ч. kalamank «тс.»;— очевидно, запозичення з німецької мови; нім. Kalamank, Kalmank «строката вовняна тканина» походить від слат. calamancus, calamancum (calamaucum) «очіпок», яке зводиться до сгр. καμηλαύκιον «одяг з верблюжої вовни», пов'язаного з κάμηλος «верблюд».— Фасмер II 164; Преобр. I 284; SW II 205; Bern. I 471; Mikl. EW 109; Matzenauer 189.— Див. ще **камила́вка.**

[**каламанка**] (знев.) «горілка»;— неясне.

каламар «чорнильниця, пляшечка», [*каламарок*] «тс.», [*каламарчик*] «пляшечка» Ва;— р. [*кала́марь*] «чорнильниця», бр. *каламар* «тс.», п. kałamarz «тс.; писарська шкатулка; чорнило», ч. kalamář «чорнильниця», слц. kalamár, схв. *кала̀мā̀р*, слн. заст. kalamâriš «тс.», ст. kalimār «писарська шкатулка»;— через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. calamārius (calamārium) «шкатулка для приладів до писання» походить від calamus «очерет, тростина; знаряддя до писання, перо», яке зводиться до гр. κάλαμος «тс.», спорідненого з двн. halm «стебло, соломинка», лат. culmus «тс.», прус. salme «солома», лтс. salms «стеблина соломи», псл. *solma, укр. *соло́ма.*— Richhardt 61; Zaręba JP 41/1, 4; Фасмер II 164; Sławski II 34; Brückner 214; Holub—Lyer 227; Bern. I 471; Frisk I 760—761.— Див. ще **соло́ма.**

[**каламáша**] «бурда, бовтанка, розмазня; рідке болото» Ме; — очевидно, результат контамінації складної основи іменника *каламýть* та слова *кáша* (див.).

[**каламáшка**[1]] «віз із скринею, яким перевозять вантажі Ва; безтарка ЛЧерк; віз, яким перевозять сміття, гній Дз», [*каламáшник*] «візник на каламащі» Мо; — р. [*каламáжка*] «дощаний кузов для перевезення свіжої риби», [*колымáжка*] «дитячий візок», бр. *каламáжка* «візок», п. kałamaszka, [kałamacha, kałamajka] «легкий візок» (з укр. чи бр.); — зменшувальна форма від *колимáга* «вантажний віз»; можливо, поширилася під впливом білоруської чи російської мов. — Sławski II 34; SW II 213—214. — Див. ще **колимáга.**

[**каламáшка**[2]] «макогін» Мо; — неясне.

каламбýр, *каламбурúст, каламбýрити;* — р. бр. болг. *каламбýр*, п. kalambur, ч. calambour, kalambúr, слц. kalambúr, м. *каламбур*, схв. *калàмбȕр*, слн. kalambúr; — запозичення з французької мови; фр. calembour «гра слів» етимологічно неясне, паралельне до calembredaine «смішне зауваження», нормандськ. [calemberdaine], савойськ. [calembourdaine] «тс.»; пов'язання з власним ім'ям абата з Calemberg, комічного персонажа в німецьких повістях, чи графа Calembour, що погано володів мовою і допускався двозначностей (Kluge—Mitzka 341; Brückner 213), або зведення до іт. calamago «чорнильниця» і burlare «сердити» чи до гр. κάλη «пухлина; горб» і фр. bourde «нісенітниця» (Преобр. I 284) недостатньо обгрунтовані. — CIC 301; Фасмер—Трубачев II 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Kopaliński 465; Holub—Lyer 227; Dauzat 129; Bloch 113; Gamillscheg 176.

[**кала́мутка**] (ент.) «лісова руда мурашка, Formica rupa L.» Л, [*чала́мутка*] «тс.» Л; — неясне.

каламýть «мутна рідина», *каламýта* «тс.; клопіт; сварка», *каламýт* «неприємність, клопіт, сварка; [баламут]», *каламýтник* «баламут», *каламýття* «каламуть», [*каломýт*] «каламут», *каламýтний, каламутнувáтий,* [*каламíтний*] «каламутний», [*каломýтен*] «тс.» Ж, *каламýтити, каламутніти, каламутнíшати,* [*каломýтити*]; — р. [*каламýт*] «баламут; безладдя, сварка», [*каламýтить*] «мутити (воду); баламутити», бр. *каламýць, каламýццiць*, п. [kałamucić, kałamęcić], слц. [kalamuta] «безладдя, сум'яття; дурниці; дурень»; — складне утворення з основ *кал* «бруд» і *мут-ний (мут-ити);* значення «баламутити» розвинулось пізніше. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Трубачев Этимология 1965, 385—386; SW II 214; Вегп. I 475. — Див. ще **кал, муть.**

[**каландéк**] «полукіпок»; — запозичення з угорської мови; уг. ст. kalangya «копиця сіна» запозичене з слов'янських мов (пор. болг. [*кла́дня*], укр. [*кладня*] «тс.», похідні від псл. kladǫ, klasti «класти»). — Балецкий St. sl. 9/1—4, 338; MNTESz II 319. — Див. ще **кла́сти.**

[**калантáр**] «шинок», [*калантáрити*] «голосно базікати; нудно багато пхикати Ж»; — неясне.

[**калантúр**] «калюжа після дощу» До, [*каланчáк*] «вимита водою яма» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*калабáтина, калабáш*] «тс.».

каланчá «висока спостережна башта»; — р. бр. *каланчá;* — очевидно, запозичення з тюркських мов; зіставляється з тур. kula «башта; вишка», kala «фортеця», крим.-тат. *кала* «тс.», кар. *кала* «фортеця, укріплення», які походять від ар. kal'a «тс.». — Фасмер—Трубачев II 165; Шанский ЭСРЯ II 8, 24; Шипова 153; Lokotsch 82.

каланчáк — див. **калантúр.**

[**кáлап**] «вид капелюха»; — слц. kalap «капелюх»; — запозичення з угорської мови; уг. kalap «капелюх» виникло на основі виразу kalapos szüveg «широка, кругла шапка; капелюх», у якому слово kalapos виявляє основу kalap- неясного походження. — Дзендзелівський УЛГ 64; Доп. УжДУ 4, 62; ВеЛ 422; Machek ESJČS 187; MNTESz II 320; Bárczi 146.

[**калáпати**] «клацати, стукати» ВеБ; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *калáтати* (пор.).

[**калапішник**] «старий спрацьований чоловік» ВеЛ; — неясне.

[**калапу́тати**] «мішати, бовтати» Ж, [*калапу́цяти*] «тс. Ж; колотити, невміло готувати (страву) Ме», [*калапе́ця*] «рідке болото; каша-розмазня» Па, [*калапу́тька*] «каша-розмазня» Ж, [*закалабу́дати*] «недбало замішати» ВеБ; — експресивне утворення, пов'язане з *колоти́ти*.

[**калармá**] (заст.) «пережарене овече сало» Дз; — видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. [*кавърмá*] «пережарене сало з м'ясом» походить від тур. kavurma «смажене м'ясо», пов'язаного з kavurmak «смажити, розпікати». — БЕР II 128.

кала́та́ти «бити, стукати; дзвонити; битися, колотитися», *калата́тися* «битися, колотитися», [*кала́чити*] «калатати», [*кола́та́ти*] Г, Ж, [*ка́лат*] «колотушка» Ж, [*кола́т*] Ж, *калата́йло*, *калата́лка*, *калата́ло* «тс.», *калата́льник* «вартовий з калаталом»; — р. [*калата́ть*] «калатати, бовтати», бр. [*калата́ць*] «бити, стукати», п. kołatać «тс.; (ст.) дуже просити; мучити, бити; нападати; потрясати, кидати», ч. (мор.) [kolatať, kolátiť] «потрясати, колисати», ст. kolotati, koltati, kolátati «приводити в рух, потрясати, шпурляти», слц. [kolátiť] «потрясати», схв. [*колѐтати*] «вивертати, потрясати» (про вітер); — псл. kolotati, споріднене з *koltiti «вдаряти», укр. *колоти́ти*, а також з *k$^{\text{ъ}}_{\text{о}}$tati «вдаряти, стукати», укр. [*ко́вта́ти*] «тс.»; словотворчий характер форми залишається неясним. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Sławski II 365; Brückner 247; Bern. I 550. — Див. ще **колоти́ти**. — Пор. **ко́вта́ти**[2].

[**калахкоті́ти**] «клекотіти» Я; — експресивно-звуконаслідувальне утворення, близьке до *клекоті́ти*. — Пор. **клекота́ти**.

кала́ч, [*кола́ч*] «калач; варений овечий сир круглої форми; глиняна посудина на горілку у формі кола; перевесло», [*кала́чини*] «четвертий день весілля в Галичині, коли молоді дістають подарунки», [*колачи́ння*] «тс.», *кала́чник* «пекар», [*кала́шник*] «тс.», *кала́чиком;* — р. *кала́ч*, *кола́ч* «круглий крендель, плетена булочка з білої муки», бр. *кала́ч*, др. *колачь* «тс.», п. kołacz «тс.; обрядовий весільний хліб круглої форми; макухи, збиті в круглу балабуху», ч. kolač «пиріг; [круглий очіпок]; (ст.) плата, нагорода, вид податку», слц. koláč «здобна булка, пиріг», вл. kołač «круглий білий хліб», нл. kółac «тс.», болг. *кола́ч* «обрядовий круглий хліб, перепічка», м. *колач* «тс.», схв. *ко̀ла̄ч* «білий хліб у формі персня (обрядовий дар при відвідинах); перепічка; подарунок (за добру новину)», слн. koláč «білий круглий хліб (обрядовий); кругла плоска посудина для вина»; — псл. kolačь «печений хліб круглої форми», похідне утворення від kolo «коло»; пор. ч. (мор.) [koło] «калач, що дається челяді за службу», болг. [*коло*] «калач», р. [*колесо́*] «великий калач, круглий житній хліб», схв. [*колак*]=*ко̀ла̄ч*, болг. [*кола́к*]=*кола́ч*, м. *колак* «обрядовий хліб, яким запрошують на весілля; бублик»; назву утворено відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення (коло як символ щастя); зміна кореневого **о** в **а** відбулась перед наступним складом з наголошеним **а**, як у словах *бага́тий*, *кажа́н*, *хазя́їн* та ін.; припущення про запозичення форми з середньогрецького або романського джерела (Фасмер ГСЭ 3, 104; Bern. I 541; Karłowicz SWO 290; Korsch AfSlPh 9, 17—18) необгрунтовані. — Булаховський Вибр. пр. II 239; Фасмер II 285; Преобр. I 332; Соболевский Лекции 80; Sławski II 363; Brückner 247; Machek ESJČ 267; ЭССЯ 10, 118—119; Mikl. EW 124. — Див. ще **ко́ло**[1].

кала́чики (бот.) «мальва, Malva L.», [*колачики*] «мальва непомічена, Malva rotundifolia L. (Malva neglecta Wallr.)» Mak, [*колачник*] «тс.; мальва лісова, Malva silvestris L.» Mak; — р. [*кала́чик*] «мальва; герань, Geranium L.», ч. [koláčiky] «мальва непомічена; мальва лісова»; — псл. kolačikъ «мальва», похідне від kolačь «калач»; назва зумовлена подібністю плодів мальви до круглого печива; пор. [*проскурня́к*] «мальва», пов'язане з *про́скура* «білий хлібець особливої форми, що використовується при богослужінні». — Machek Jm. rostl. 146—147.

кала́чити — див. **кала́та́ти**.

калга́н[1] (бот.) «Alpinia officinarum;

Alpinia galanga Willd.; перстач прямостоячий, Potentilla erecta», *калганівка* «горілка, настояна на калгані», [*калаганівка* Пі], *калга́нка* «тс.»; — р. *калга́н* «Alpinia officinarum; Alpinia galanga; перстач прямостоячий; приворотень, Alchimilla L.; гірчак ракові шийки, Polygonum bistorta L.», п. galgant «Alpinia; смикавець, Cyperus L.», ч. galgan, galgán «тс.»; — запозичення з середньолатинської або середньогрецької мови; слат. galanga «Alpinia» походить від сгр. γαλάγγα, яке через ар. xalandžan «дикий імбир» зводиться до кит. kó-leung-kéung «Alpinia officinarum». — Макарушка 8, 10; Фасмер II 165; Горяев 128; Mikl. TEl Nachtr. 2, 124; Lokotsch 62.

[**калга́н**^{2}] «нечепура, злидень, жебрак» Пі; — видозмінене запозичення з польської мови; п. gałgan «ганчірка, лахміття, подерте вбрання; нероба, гультяй; нечепура» походить від нім. Gálgen «шибениця», спорідненого з гот. galga «хрест», діcл. galgi «тс.», вірм. jałk «жердина», лтс. žalga, лит. žalgà «тс.». — SW I 798; Kluge—Mitzka 229; Feist 189.

[**калдани́**] «місця, на яких залишилася минулорічна трава»; — неясне.

калейдоско́п, *калейдоскопі́чний;* — р. бр. болг. м. *калейдоско́п*, п. kalejdoskop, ч. слц. вл. kaleidoskop, схв. *калеидо̀скоп*, слн. kalejdoskóp; — книжне запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kaleidoskóp, фр. kaléidoscope, англ. kadeidoscope утворені в 1817—1818 рр. на основі грецьких слів καλός «красивий», спорідненого з дінд. kalyā̆ṇa «тс.», εἶδος «вигляд, зовнішність, образ», спорідненого з псл. vidъ «вид, вигляд», і σκόπιον, σκοπός «спостерігач», σκοπέω «спостерігаю». — CIC 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 25; Kopaliński 466; Holub—Lyer 327; Dauzat 423; Bloch 404; Klein 839. — Див. ще **вид, єпи́скоп.**

[**кале́ка**] (іхт.) «миньок, Lota fluviatilis» Ж; — неясне; пор. бр. [*калека*] «бабець-головач, Cottus gobio», р. [*калега́н*] «в'юн» (?).

календа́р; — р. *календа́рь*, бр. *календа́р*, п. kalendarz, ч. kalendář, слц. kalendár, болг. *календа́р*, м. *календар*, схв. *калѐндā̆р*, слн. kalendárij; — запозичення з латинської мови; пізньолат. calendārius «календар» пов'язане з лат. calendārium «книга боргів», яке походить від calendae «перший день місяця», пов'язаного з calo, -āre «вигукувати, проголошувати» (у зв'язку з тим, що перший день місяця кілька разів проголошував помічник верховного жерця), спорідненим з гр. καλέω «кличу», двн. halōn «кликати», псл. *kolkolъ «дзвін», укр. [*колокíл*] «тс.». — CIC 301; Фасмер—Трубачев II 166; Преобр. I 285; Hüttl-Worth 16, 74; Kopaliński 466; Holub—Lyer 227; Klein 223; Kluge—Mitzka 342; Walde—Hofm. I 141—142. — Див. ще **колокíл.** — Пор. **коляда́.**

Кале́ник, ст. *Каленик* (1437), *Каллинікъ* «добропобѣдникъ, ил(и) добропобѣдител» (1627); — р. *Каллúник*, бр. *Калíнік*, болг. *Калúник*, стсл. **Каленикъ, Калиникъ;** — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλίνικος, Καλλένικος утворене від прикметника καλλίνικος «той, хто здобуває (святкує) славну перемогу; переможний», що складається з основ прикметника καλός «красивий» та іменника νίκη «перемога», спорідненого з лит. arpìkti «атакувати» або з псл. pìsь «пониклий обличчям до землі», укр. *ни́ций*. — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 127; Илчев 234; Constantinescu 26; Frisk II 320—321; Boisacq 670—671. — Див. ще **калейдоско́п.**

[**кале́ник**] (орн.) «костогриз, Coccothraustes L.» Я; — результат перенесення власного імені *Кале́ник* (пор. інші назви птахів такого походження *юро́к*, [*геро́цик*, *іванóк*, *іва́нчик*] та ін.); мотивація перенесення неясна. — Булаховський Вибр. пр. III 214. — Див. ще **Кале́ник.**

[**калени́ця**] «верхня частина даху разом із снопами соломи, прикріпленими до неї; гребінь даху» Я, [*каляни́ця*] «тс.» Я, [*кални́чаний*] «покритий соломою, попередньо змоченою у рідкій глині» (про хлів) Па, [*кални́чити*] «покривати дах соломою, змоченою в рідкій глині» Па, [*калми́чити*] «змочувати снопи соломи у рідкій глині перед покриттям ними даху»; — п. [kalenica] «верх двосхилого даху; глиняне закріп-

лення верха даху від вітру; сніпки верхнього ряду даху, змочені у рідкій глині», [kalonka] «тс.», ч. [kalenice] «верх даху, критий снопами, змоченими у глині», [kalenec] «солом'яний сніп, змочений у глині», мор. [kal'enica] «верх даху», слц. [kálenica, kalenec] «тс.»;— псл. kalenica, пов'язане з kalъ «глина, болото; бруд».—Sławski II 28—30; Machek ESJČ 235—236; LF 65, 315; ЭССЯ 9, 119.—Див. ще **кал.**

Калéрія;—р. *Калéрия*, бр. *Калéрыя;*— пов'язується з лат. calesco, -ere «ставати теплим, нагріватися», caleo, -ēre «бути теплим», спорідненими з лит. šįlù, šilaĩ, šilti «ставати теплим», šiltas «теплий», дінд. śarád- «осінь», ав. sarəδ- «рік», кімр. clyd «теплий», дангл. halōian «горіти»; ім'я утворено, мабуть, за аналогією до лат. Valeria «Валерія», пов'язаного з valesco, -ere «ставати здоровим», valeo, -ēre «бути здоровим».—Петровский 127; Walde—Hofm. I 137.—Пор. **Валеріáн.**

[**калéтка**] «гроно, китиця калини» ЛЧерк;—неясне; можливо, походить від п. kaletka (бот.) «грицики, Capsella bursa pastoris».

[**калúв'є**] (зб.) «бадилля картоплі» Л, [*каливéннє, кáліва, калíв'я*] «тс.» Л, [*кáліво*] «кущ картоплі; половина повісма коноплі, льону», [*калівéшнік*] (зб.) «листя моркви; бадилля гороху» Л;—р. [*кáлива*] «кущ картоплі; рослина; стеблинка; дуже мала кількість, крихта, краплина», [*кáлева*] «тс.; зернина; ягода (одна)», [*кáливо*] «дрібна зернина; дуже мала кількість, крихта, краплина», бр. *кáліва* «окрема рослина, стеблина, соломина; зернина; дуже мала кількість; трошки», п. [kaliwa, kaliwek, kaliwol] «тс.»;—неясне; виведення з цсл. **коливо** (укр. *кóливо*) «поминальна кутя» (Преобр. I 285) необгрунтоване; дещо більш імовірне припущення (Фасмер II 166—167) про первісно займенниковий характер основи, що могла бути утворена з компонентів *ка-/ко-, -ли-* і *-ва* і мати початкове значення «трохи, крихта».—СРНГ 12, 346—347.

калúм «викуп за наречену у тюркських народів; хабар», *калúмник;*—р. бр. *калы́м;*—запозичення з тюркських мов; тат. башк. каз. ног. *калым* «викуп за наречену», як. *калым*, *халым* «викуп худобою» споріднені з кирг. алт. дтюрк. *калын* «викуп за наречену».—Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 171; Шипова 155—156; Räsänen Versuch 226.

калúна (бот.) «Viburnum opulus L.», [*калúнок, килúна*] «тс.» Ж, [*калинúна*] «калинове дерево», *калúнівка* «горілка, настояна на ягодах калини», *калúнник* «пиріг з ягодами калини; кисіль з цих ягід», *калинняк* (зб.) «зарості калини», [*калúня*] «червона корова» ВеНЗн, [*калинянкú*] «сорт червоних яблук» Ж, [*калéник*] «хліб з калиновими ягодами»;—р. *калúна*, бр. *калíна*, п. ч. слц. нл. kalina, вл. kalinka, ст. kalina, kalena, болг. *калúна* «калина; гранат», схв. *кàлина* «бирючина, Ligustrum L.», слн. kálina «тс.»;—псл. kalina «Viburnum opulus L.», похідне від kalъ «мокра земля, болото, драговина, грязь»; назва зумовлена вологолюбністю калини і її поширенням у болотистих місцях; спроби пов'язання з дінд. kālaḥ «чорний, синьо-чорний» з огляду на чорний колір ягід рослин, до яких початково могла застосовуватися ця назва — горобини, Viburnum lanata L., бирючини, Ligustrum vulgare L. (Bern. I 473—474; Фасмер II 168; Walde—Hofm. I 139), з псл. kaliti «гартувати, розжарювати» на тій підставі, що червоні плоди рослини подібні за кольором до розпеченого заліза (Brückner AfSlPh 24, 187), з нім. Holunder (Holder, двн. holuntar, holantar) «чорна бузина, Sambucus nigra L.» (Hirt BB 24, 279; Kluge—Mitzka 315; Преобр. I 286), з дінд. śaláḥ «палиця», вірм. salard «гілка з листям» (Agrell. Zwei Beiträge zur Lautgeschichte, 1918, 11—12) непереконливі.—Півторак Мовозн. 1967/4, 83—85; Фасмер II 168; Sławski II 30—31; Machek ESJČ 236; Jm. rostl. 222; Holub—Kop. 160; БЕР II 168—169; Skok II 21; ЭССЯ 9, 120—122.

Калúна, заст. *Калінíкія;*—р. *Калúна*, ст. *Каллинúкия*, бр. заст. *Калінíкія*, стсл. **Каллиникиꙗ;**—через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλινική утворено з основ прикметника καλός «гарний» та іменника

νική «перемога». — Петровский 127. — Див. ще **Кале́ник.**

кали́та́[1] «торба для грошей» СУМ, Ж, *кали́тка* «торбинка для грошей чи тютюну», [*калити́на*] «тс.», [*кали́тник*] «поштар на селі» Ж; — р. *калита́* «сумка, гаманець, кишеня», бр. *калі́та́* «мошна, сумка», др. *калита* «торбина», п. ст. [kaleta, kalita, kalota] «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов; тат. каз. алт. *калта* «кишеня, шкіряний мішок, гаманець», тур. ст. kalita, halita, [kalta] «тс.» походять від ар. charīṭa «сумка, мішок». — Макарушка 9; Потебня РФВ 3, 167; Козырев Тюркизмы 17; Аракин Тюркизмы 134; Фасмер II 168; Преобр. I 286; Шипова 155; Дмитриев 566—567; Sławski II 28—29; Bern. I 474; Mikl. EW 425; TEI I 324; Lokotsch 65; Räsänen Versuch 227.

калита́[2] «обмащений медом корж для ворожіння на день святого Андрія», [*кале́та*] «тс.» Ж; — р. [*калита́*] «ватрушка», [*кали́тка*] «пиріг, пиріжок, корж», п. kaletka «вид їжі»; — очевидно, пов'язане з *кали́та́* «гаманець, торбинка, мішечок» з огляду на зовнішню схожість пиріжка і торбинки. — Даль II 190; Sławski II 28—29; Bern. I 474. — Див. ще **кали́та́**[1].

[**кали́ти**] «розжарювати; гартувати» Ж; — р. *кали́ть* «розжарювати; підсмажувати (горіхи), пекти (в печі)», бр. [*каляніць*] «гартувати, робити твердим», слц. kalit' «гартувати», болг. *каля́, каля́вам* «гартую», м. *кали* «гартує», схв. *ка́лити* «гартувати», слн. kalíti «тс.»; — псл. kaliti «гартувати (залізо), робити твердим», очевидно, похідне від kalъ «бруд, болото, глина» (укр. *кал*); початкове значення «обвалювати в болоті, обмазувати»; розвиток нової семантики пояснюється тим, що гартування гончарних виробів і надавання їм міцності досягалося закопуванням їх у глину; зіставлення з лтс. kàlst «засихати», kàlss «сухий, худий», дірл. calath, calad «твердий», лат. callum, callus «мозоль, загрубіла шкіра» (Bern. I 476; Machek ESJČ 236; Walde—Hofm. I 140; Pokorny 523—524), з р. [*коле́ть*] «дерев'яніти, костеніти» (Meillet MSL 14, 373; Zupitza GG 107), з герм. *kōljan «студити» (Vaillant RÉS 19, 112), з гол. hal «мерзлий грунт» (Holthausen ZfSlPh 24, 268), з лат. calēre «бути гарячим» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 149—150; Walde—Hofm. I 137) недостатньо обгрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 28; Фасмер—Трубачев II 168—169; Преобр. I 286; Sławski II 25—26, 29—30; БЕР II 181; ЭССЯ 9, 123—124; Трубачев Рем. терминол. 369—370; van Wijk AfSlPh 37, 24—25. — Див. ще **кал.**

[**кали́тка**[1]] (бот.) «латаття, Nymphaea candida Presl.; глечики, Nuphar luteum» ЛексПол; — пов'язане з *кали́тка* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю квіток цих рослин, що розкриваються вдень і закриваються на ніч, до стягуваної зашморгом торбинки, калитки. — Вісюліна—Клоков 129. — Див. ще **кали́та́**[1].

[**кали́тка**[2]] «стежка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. *кали́тка* «хвіртка».

[**кали́тник**] (бот.) «грицики звичайні, Capsella bursa-pastoris», Mak, ЛексПол; — п. ст. kaleta (pasterska), kaletki «тс.»; — похідне утворення від *кали́та́* «торбинка, мішечок»; назва зумовлена зовнішньою подібністю плодових коробочок грициків до торбинки; можливо, є калькою латинської наукової назви грициків (лат. bursa pastoris, букв. «торбина пастуха»); пор. р. *пастушья сумка*, нвн. Hirtentasche «тс.». — Вісюліна—Клоков 173; Sławski II 28—29. — Див. ще **кали́та́**[1].

кали́бр, *калібрува́льник*, *калібрува́льний*, *калібрува́ти*; — р. *кали́бр*, бр. *калі́бр*, п. слц. вл. kaliber, ч. kalibr, болг. *кали́бър*, м. *кали́бар*, схв. *кали́бар*, *ка̀лӣбар*, слн. kalíber; — запозичення з західноєвропейських мов; нвн. Kaliber, фр. calibre, гол. kaliber походять від іт. cálibro «калібр, діаметр; розмір», що зводиться до ар. ḳālib «шевський копил; форма, взірець», яке походить від гр. καλοπόδιον «тс.», пов'язаного з καλόπους, род. в. καλόποδος, букв. «дерев'яна нога (ступня)», утвореним з основ іменників κᾶλον «дерево, дрова» (<*καF-ελο-ν, *κάF-αλο-ν), похідного від καίω (<*καFιω) «горіти» і πούς,

род. в. лоδός «нога», спорідненого з вірм. ot-k' «ноги», гот. fōtus, дангл. fēt, лат. pēs, pedis, дінд. pā́t, род. в. padáḥ, лит. pãdas, р. *под* «піл; грунт; нари».— CIC 301; Фасмер II 166; Kopaliński 466; Holub—Lyer 228; Dauzat 130; Bloch 114; Kluge—Mitzka 342; Klein 223; Frisk I 765; Gamillscheg 177; Lokotsch 83.— Див. ще **під**[1].

калігра́фія, *каліграф, каліграфічний;* — р. *каллиграфия*, бр. *каліграфія*, п. слц. kaligrafia, ч. kaligrafie, вл. kaligrafija, болг. *калиграфия*, м. *каligрафија*, `схв. *калиграфија*, слн. kaligrafíja;— запозичення з грецької мови; гр. καλλιγραφία «гарний почерк; мистецтво красиво писати», καλλιγράφος «той, хто гарно пише» утворені з основ прикметника καλός «красивий» і дієслова γράφω «пишу».—CIC 301; Шанский ЭСРЯ II 8, 28—29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 278; Dauzat 130; Klein 225.— Див. ще **калейдоскóп, графіка.**

ка́лій;— р. болг. *ка́лий*, бр. *ка́лій*, п. ч. kalium, слц. kálium, вл. kali, м. *калиум*, схв. *ка̄лијум*, *ка̄лиј*, слн. kálij;— запозичене як науковий термін з латинської мови; слат. calium «тс.» походить від ар. (al-)kalī «поташ».— CIC 302; Фигуровский 77; Шанский ЭСРЯ II 8, 26; Sł. wyr. obcych 331; Holub— Lyer 228; Kluge—Mitzka 342.

каліка[1] «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)», [*каліцу́н, калічина*] «тс.» Ж, *каліцтво, ка́ліч* (зб.) «каліки», *калічня* «тс.», [*калічка*] «друга ручка на держалні коси», *калічник* «той, хто навмисне себе покалічив», [*калікува́тий*] «пошкоджений чимось, напівпокалічений; потворний», *каліцький, калічний* «той, хто зазнав каліцтва», *калічений* «тс.; ламаний, неправильний (про мову, слова)», *калічити* «завдавати каліцтва; спотворювати, перекручувати», *окалічіти* «стати калікою», *скалічіти, укалічіти* «тс.»;— р. *кале́ка*, [*каля́ка*], бр. *кале́ка*, п. kaleka (з рос., бр.), [kalika] (з укр.), слц. kalika (з укр.);— запозичення з турецької мови; звичайно виводилося з тур. kalak «спотворений, безформний», пов'язуваного з перс. kālek «тс.» (Mikl. EW 109; TEI 2, 106; Matzenauer 39; Bern. I 473; Brückner 213; Фасмер II 166; Hanusz PF 1, 461); останнім часом джерело форми вбачається в тур. kalık «недостатній, відсутній; той, що має якийсь дефект» (Zajączkowski PJ 8, 38; Sławski II 26—27; Lokotsch 84); безпідставним є зведення слова до лат. cadūcus «падаючий, слабий» (Karłowicz SWO 241), як і зіставлення з стсл. **клосьмъ** «кривий», болг. [*клосан*] «неповноцінний», а також з вірм. kał «кривий», гот. halts «тс.» (Scheftelowitz KZ 56, 199).— Дзендзелівський УЗЛП 69; Макарушка 10; Преобр. I 285—286; Brückner 213; Machek ESJČ 236; Crânjală 114—115.— Пор. **каліка**[2].

каліка[2] «жебрак; паломник, прочанин, що співає духовних пісень»;— р. заст. *калúка*, [*калúга*] «тс.», др. *калика* «паломник»;— загальноприйнятого пояснення не має; вважається етимологічно тотожним з *каліка* «той, хто позбавлений частини тіла (або не може користуватися нею)» (Bern. I 473; Machek ESJČ 236; Brückner 213); пов'язується з тат. каз. кирг. алг. тел. kalyk «народ, люди», що зводиться до арабського джерела (Фасмер—Трубачев II 167; Вахрос 100); виводиться з др. *калига* «вид взуття паломників», що походить від сгр. *καλίκια*, пов'язаного з лат. caliga «сандалії у солдата, взуття солдата» (Преобр. I 285—286; Горяев 129).— Пор. **каліка**[1].

Ка́ліст, *Калíста*, ст. *Каллі(ст)* «предобрѣ(й)ши(й), найлѣпши(й)», *Калиста* «прелучшаа» (1627);— р. *Ка́лист, Каллúста*, бр. *Ка́ліст, Калíста*, п. Kalikst, Kaliksta, ч. Kallixt, слц. Kalixt, болг. *Калист*, схв. *Кàлист, Кàлисто, Кàлиста*, слн. Kalist, Kalista, стсл. **Калистъ**;— через посередництво церковнослов'янської мови запозичено з грецької; гр. Κάλλιστος (чол. р.), Καλλίστω (жін. р.) є формою найвищого ступеня від прикметника καλός «красивий, благородний».— Сл. вл. імен 212, 242; Беринда 214; Петровский 126; Klein 225.— Див. ще **калейдоскóп.**

[**калісти́рка**] «невелика сапка» Мо, Дз;— запозичення з болгарської мови; болг. [*калистúр*] «тс.» походить від нгр. *σκαλιστήρι* «тс.», пов'язаного з

σκαλίζω «копаю, сапаю», гр. σκάλλω «копаю, рию», очевидно, спорідненим з лит. skìlti «кресати вогонь», skélti «розколювати; кресати», діскл. skilja «ділити, розрізняти». — БЕР II 170; Frisk II 715—716.

Калістра́т, [*Калі́страт, Коністи́рат*], ст. *Каллистра(т)* «добръ вои(н), или добръ путникъ» (1627); — р. *Каллистра́т*, бр. *Калістра́т*, слц. Kalistrat, болг. *Калистра́т*, схв. *Калистрат*, стсл. **Калистратъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Καλλίστρατος утворено з основ прикметника καλός «красивий, хороший» та іменника στρατός «військо, армія». — Сл. вл. імен 212; Беринда 214; Петровский 128; Суперанская 78; Constantinescu 27. — Див. ще **калейдоско́п, страте́гія.** — Пор. **Ка́ліст.**

[**калі́чки**] (бот.) «гриб панус терпкий, Panus stipticus (Agaricus stypticus)» Ж; — виводиться (Фасмер ГСЭ 3, 73) від гр. κάλυξ (род. в. κάλυκος) «чашечка (квітки)»; така назва може мотивуватись увігнутою зверху формою шапки цього гриба; можливість зв'язку з укр. *каліка* «людина з фізичними вадами» (Пономарів Мовозн. 1973/5, 72) сумнівна.

ка́лія (заст.) «синя фарба, індиго» СУМ, Ж, [*калі́йниця*] «жінка, що фарбує пряжу і тканини фарбою індиго» Бі, [*калі́йний*] «синій, кольору індиго» Бі; — неясне; можливо, пов'язане з п. заст. kalait «бірюза» (пор. нвн. Kalait, фр. colaït, англ. calaite «тс.»).

[**калка́н**] (заст.) «прилад, за допомогою якого качали воду з лиману чи каналу для поливання городів» Дз; — болг. [*калка́н*] «млинове колесо»; — очевидно, пов'язане з тур. kalk «підійматися»; виводиться також (Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 73—74) від тур. kalkan «щит», похідного від kalk. — БЕР II 171.

[**калкато́ря**] «прилад для видушування виноградного соку» Дз; — запозичення з молдавської мови; молд. *кэлкэтоáре* «чан для видушування виноградного соку» є похідним від *кэлкá* «топтати, м'яти, давити», що зводиться до лат. calco, -āre «наступати, давити», похідного від calx «п'ята», спорідненого з псл. *kъ̑lka «стегно», болг. *кълка*, п. kulsza «тс.», псл. koleno, укр. *коліно*. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 72; СДЕЛМ 224; Puşcariu 22; Walde—Hofm. I 136, 144. — Див. ще **ка́лька**[1], **коліно, ку́льша.**

калми́к, [*кемли́к, комли́к*] Ж; — р. бр. *калмы́к*, п. Kałmuk, ч. слц. Kalmyk, болг. *калмю́к, калми́к;* — запозичення з тюркських мов; тат. *калмык*, тур. kalmuk, каз. тел. узб. *калмак* загальноприйнятої етимології не має; виводиться від калм. *хальмг* «калмик», монг. qalimag «тс.; той, хто легко ступає через береги» (Räsänen Versuch 227); пов'язується також з тур. kalmak «залишатися; відставати» (Мельхеев 41) та ін. — Фасмер II 169—170; Никонов 169.

калори́фер; — р. *калори́фер*, бр. *калары́фер*, п. kaloryfer, ч. слц. kalorifer, болг. *калори́фер*, схв. *кàлорифер*, слн. kalorifêr; — запозичення з французької мови; фр. calorifère «теплопровідний; калорифер» утворено з лат. calor, -ōris «жара» і fero, ferre «нести», спорідненого з дінд. bhárati «несе», ав. baraiti «тс.», гот. bairan «нести», псл. berǫ «беру», укр. *брáти*. — CIC 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 29; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Walde—Hofm. I 137, 483—485. — Див. ще **брáти, кало́рія.**

кало́рія, *калорíйний;* — р. болг. *кало́рия*, бр. *кало́рыя*, п. kaloria, ч. kalorie, слц. kalória, вл. kalorija, м. *калорија*, схв. *кàлорија*, слн. kalorija; — запозичення з західно-європейських мов; нім. Kalorie, фр. calorie, англ. calory утворено від лат. calor, -ōris «жара», пов'язаного з caleo, -ēre «бути теплим, гарячим», спорідненого з лит. šilti «бути теплим», дінд. śarád- «осінь», ав. sarᵊδ- «рік», кімр. clyd «теплий». — CIC 302; Kopaliński 467; Holub—Lyer 228; Dauzat 131; Klein 222, 226; Walde — Hofm. I 137.

кало́ша; — р. *кало́ша, гало́ша*, бр. *гало́ш*, заст. *гальо́ш*, п. kalosz, ст. galosz, ч. galoše, kaloše, слц. galoša, kaloša, вл. galoša, болг. м. *гало́ш*, схв. *галòша, гàлоша*, слн. galóša; — запозичення з німецької мови; нім. Kalósche,

Galósche походить від фр. galoche «галоша», етимологія якого остаточно не з'ясована; пов'язується з лат. calopus «копил», calopodia «дерев'яні сандалії», що зводяться до гр. καλόπους, καλόποδος «шевський копил, дерев'яне взуття» (Преобр. I 287; Sławski II 31—32; Holub—Lyer 177; БЕР I 227); виводиться також від пізньолат. gallicula «малі сандалії», пов'язаного з лат. (solla) gallica «(сандалія) галльська» (вид взуття у галлів) (Matzenauer 164; Karłowicz SWO 211; Kluge—Mitzka 229—230; Dauzat 352).—Шанский ЭСРЯ II 8, 30; Фасмер II 170; Machek ESJČ 149; Bezlaj ESSJ I 137; Bern. I 474.

[**калугéр**] «чернець» Ж, [*калýгер*, *калýгир*, *калугóр* Ж, *калагур* Kol;—р. заст., діал. *калугéр*, др. *калогеръ*, *калугеръ* (XI ст.), п. ст. kalojer, kalajor, болг. *калýгерин*, *калýгер*, м. *калугéр*, схв. *кàлуђер*, стсл. **калоугеръ**, **калогеръ** «тс.»;— через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. καλόγερος «старець; чернець» утворене з основ прикметника καλός «гарний» та іменника γέρων «старець», спорідненого з дінд. járant- «старий», ос. zärond, перс. zar, вірм. cer «тс.».— Пономарів Мовозн. 1973/5, 64; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Фасмер II 170; Преобр. I 287; Горяев 129; БЕР II 176—177; Bern. I 474; Mikl. EW 109; Frisk I 301—302.—Див. ще **калейдоскóп.**

[**кáлуш**] «мотузка; вид мотузки, сплетеної з лози чи прутя; дерев'яний брусок для гальмування воза» Ж;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *кэлýш* «коник (у скрипці); кляп; прищіпка для білизни» пов'язане з *кал* «кінь», що походить від лат. caballus «тс.».—Scheludko 133; Vincenz 11; Vrabie Romanoslavica 14, 152; СДЕЛМ 169; Puşcariu 22.—Див. ще **кавалéр.**

калюва́ти «вистругувати, обробляти калівкою», *калíвка* «спеціальний рубанок для витісування дощок, планок з фігурними краями»;—р. *калева́ть*, **бр.** *калява́ць;*— очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. (aus)kehlen «вирізати, видовбувати, калювати», пов'язане з Kehle «горло, глотка; жолобок, виїмка», спорідненим з дінд. gala «шия», лат. gula «гортань», дінд. gilāmi «поглинаю», вірм. klanem, дірл. gelim «тс.»; припущення про зв'язок з фр. cale «клин, підставка» (Matzenauer LF 8, 41) необгрунтоване.— Фасмер II 166; Kluge—Mitzka 361.

калю́жа, [*калýжа* Ж, *калюга* Ж, Л], *калю́жниця* (бот.) «рослина родини жовтцевих, що росте на болотах, берегах водоймищ, Caltha L.», [*калýжница*] (зоол.) «водяний жук, Hydrophilus» Ж, *калю́жний*, [*калю́житися*] «робити калюжі; бруднити, брудно щось робити», [*калю́житися*] «купатися в калюжі»;— р. [*калю́жа́*, *калýжа*], [*кáлýга*] «калюжа; болото, драговина», бр. [*калю́га*], *калю́жына* «калюжа», п. kałuża, [kałuż], ст. kaługa, ч. kaluž, kaluže, ст. kaluha, слц. kaluž(a), kalužina, схв. *кàљужа*, *кàљуга*, слн. kalúža «тс.»;— псл. kaljuža, kaluža «калюжа»; щодо дальшої етимології погляди розходяться; можливо, пов'язане з kalъ (укр. *кал* «бруд, болото»); пор. у тому ж значенні утворення з іншим суфіксом п. kal-eń «тс.»; досить поширеним також є пояснення слова як результату сполучення словотворчого компонента ka-, наявного у словах *каблýка*, *кáзерза*, *кáдіб*, з іменником luža (Фасмер II 170; Brückner AfSlPh 39, 11; Malinowski PF 5, 117; Mikl. EW 153, 177); реконструкція псл. *kalo-luža (Vasmer RSl 4, 164; Otrębski LP 5, 187; Holub—Kop. 161; Machek ESJČ 237) непереконлива.— Фасмер—Трубачев II 170; Sławski II 35—36; Brückner 214; Skok II 37; ЭССЯ 9, 126—127; Bern. I 475—476.

[**кáлюх**] «черево; задній прохід; шлунок молодого теляти чи ягняти» ВеНЗн, [*кéлюх*] «тс.» Ж, [*кáлюхи*] «кишки», [*келихú*] «тс.» Ж, ВеНЗн, [*калюкáтий*] «вигнутий назовні»;— очевидно, похідне утворення від *кал* «екскременти, нечистоти».—Bern. I 475.—Див. ще **кал.**

[**кáля**] «біля, коло» ВеБ, [*кéля*] «тс.» ВеБ;— бр. *каля́* «тс.»;— очевидно, результат контамінації синонімічних прийменників *кóло* і *бíля* (див.).

[**калябýра**] «калюжа»;—очевидно, результат контамінації слів *калабáня*

«тс.» і *баю́ра* «глибока калюжа», [*балю́ра*] «тс.» (див.).

[**каля́кати**] «базікати, розмовляти» Ж;— р. *каля́кать*, бр. *каля́каць* «тс.»;— не зовсім ясне; вважається спорідненим з лтс. ka|uôt «базікати», двн. halôn «кричати, приносити», лат. calo, -āre «викликати, скликати», гр. *καλέω* «кличу», дінд. uṣākalaḥ «півень» («той, хто рано кричить») (Фасмер II 172; Walde—Hofm. I 141; Boisacq 397); виводиться також, як запозичене спочатку в російські діалекти Поволжя, з чув. *кала* «говорити», ст. *kálá «тс.», спорідненого з дтюрк. keläčü «слово», käläči «мовлення, розмова, бесіда», монг. kele «говорити» (Баскаков та ін. Інструкція 130); на думку Добродомова (РЯШ 1971/1), слово походить з булгарської мови.

[**каляріпа**] (бот.) «кольрабі, Brassica oleracea caulorapa», [*каралепа*] «ріпа, Brassica campestris var. rapa» Л;— р. [*каляре́па*] «бруква», п. kalarepa, ст. [kaulrapa, kalarapa], слц. kaleráb;— через посередництво польської мови запозичене з італійської; іт. cávolo rapa, [cauliravi] «тс.», походить від слат. caulirapus «тс.», утвореного з основ іменників caulis «капуста, стебло», спорідненого з гр. *καυλός* «стебло», прус. caulan «кістка», лит. káulas «тс.», і rāpa, rāpum «ріпа», спорідненого з гр. ῥάπυς (ῥάφυς), псл. rěpa «тс.», укр. *ріпа*.— Sławski II 26; SW II 206; Karłowicz SWO 241; Brückner 213; Bern. I 471—472; Walde—Hofm. I 188—189, II 418.— Див. ще **ріпа**.— Пор. **каля́фійор, кольра́бі**.

[**калярува́ти**] «остаточно відполіровувати гребінець, натираючи його попелом»;— неясне; можливо, пов'язане з п. klarować «робити блискучим, чистим, очищати (рідину)»; може бути зіставлене і з *полірувáти*, р. *полировáть*, п. polerować.

[**каля́фійор**] (бот.) «цвітна капуста, Brassica oleracea botrytis» Ж;— п. kalafior, [karafioł], ст. kaulafior, kaulefior, ч. слц. karfiol, болг. м. *карфиóл*, схв. *карфѝол*, слн. karfijóla;— через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. càvolo fiore, cavolfiore, ст. caulifior «цвітна капуста» утворене з іменника cavolo «капуста», що походить від лат. caulis «капуста, стебло», та іменника fiore «квітка», який походить від лат. flōs, -ōris «квітка».— Richhardt 61; Sławski II 26; Brückner 219; Karłowicz SWO 240; Machek Jm. rostl. 58; Matzenauer 196; Bern. I 470; Meyer—Lübke REW 171.— Див. ще **каляріпа, флóра**.

[**кальбу́ки**] «суки на нижньому кінці стовбура тонкої смереки, який використовується для перенесення сіна»;— неясне; можливо, пов'язане з *каблу́к* «дуга».

кальві́ль (бот.) «зимовий сорт яблуні; плоди цієї яблуні»;— р. *кальви́ль*, бр. *кальві́ль*, п. kalwila, ч. kalvil, слц. kalvila, слн. kalvíl;— запозичення з французької мови; фр. calville, ст. caleville «сорт яблук кальвіль» походить від назви села Calleville (у Північній Франції).— Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Bloch 115.

ка́лька[1] «папір для копіювання, копія, малюнок», *калькувáти;*— р. бр. *ка́лька*, п. kalka, болг. *ка́лка*, схв. *ка̀лк;*— запозичення з французької мови; фр. calque «копія креслення; калька», calquer «калькувати, змальовувати» походить від іт. calcare «втискувати, тиснути», що зводиться до лат. calco, -āre «топтати, тиснути п'ятою», пов'язаного з calx «п'ята, відбиток п'яти».— CIC 302; Sławski II 31; Holub—Lyer 228; РЧДБЕ 302; Bloch 115; Dauzat 131.— Див. ще **калкатóря**.

ка́лька[2] «слово або словосполучення, складене з елементів власної мови за іншомовною схемою», *калькувáти;*— р. бр. *ка́лька*, п. kalka, ч. слц. kalk, болг. *ка́лка*, схв. *ка̀лк*, слн. kálk;— запозичення з французької мови; фр. calque «тс.», calquer «по-рабському наслідувати» є результатом перенесення назви calque «копія».— CIC 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 31; Holub—Lyer 228; БЕР II 171.— Див. ще **ка́лька**[1].

[**ка́лько**] «лезо коси» Л;— неясне.

калькулюва́ти «підраховувати», *калькуля́тор, калькуля́ція;*— р. *калькули́ровать*, бр. *калькулява́ць*, п. kalkulować, ч. kalkulovat, слц. kalkulovať,

болг. *калкули́рам*, м. *калкули́ра*, схв. *калкули́рати*, слн. kalkulírati; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. kalkulíeren, фр. calculer походять від лат. calculo, -āre «підраховувати», пов'язаного з іменником calculus «камінчик (вапняний) для гри, підрахунку», що є зменшувальною формою від calx «вапняний камінь, вапно», яке разом з гр. χάλιξ «камінець, вапно» виводиться від шумер. kalga «вапно» (Walde—Pok. II 692; Klein 222), або зіставляється з вірм. čelk'em «розбиваю, розщеплюю», гот. skalja «цегла», псл. skala «скеля, камінь» (Walde—Hofm. I 145). — СІС 302; Шанский ЭСРЯ II 8, 32; Holub—Lyer 228; БЕР II 171—172; Dauzat 131; Frisk II 1068. — Пор. **ка́льцій**.

[**ка́льма**] (іхт.) «йорш, носарик, Acerina rossica» Ж, [*кальма́н*] «тс.» Ж; — неясне.

[**кальма́н**] «в артілі дроворубів той, хто підтримує вогонь і варить їжу», [*кайма́н*] «тс.»; — неясне.

кальсо́ни; — р. бр. *кальсо́ны*, п. kalesony; — запозичення з французької мови; фр. caleçon (calçon) «підштаники» походить від іт. calzoni «штани», пов'язаного з calza «панчоха», що зводиться до нар.-лат. *calcea «взуття», утвореного від лат. calceus «черевик», похідного від calx «п'ята». — Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Фасмер II 171; Sławski II 28; Bern. I 472; Dauzat 129; Bloch 113; Meyer—Lübke 113—114; Gamillscheg 176. — Див. ще **ка́лька**[1], **калкато́ря**.

ка́льцій, *кальци́т* «мінерал, що входить до складу вапняків мармуру»; — р. *ка́льций*, бр. *ка́льцый*, п. kalcjum, calcium, ч. слц. вл. kalcium, болг. *ка́лций*, м. *калциум*, схв. *кàлцīј*, *кàлцијум*, слн. kálcij; — номенклатурна назва, засвоєна з новолатинської наукової мови; нлат. calcium утворене від лат. calx, calcis «вапно, вапняк». — Волков 35; Фигуровский 78—79; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Holub—Lyer 227; БЕР II 177. — Див. ще **калькулюва́ти**.

калья́н «прилад для куріння, за допомогою якого тютюновий дим пропускається крізь воду»; — р. бр. *калья́н*, п. kalian, ч. слц. kalián «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kalyan (kalyun) «перська люлька» походить від перс. kaljan «люлька для куріння». — СІС 303; Фасмер II 171; Шанский ЭСРЯ II 8, 33; Шипова 156; Радлов II 1, 256; Mikl. TEl I 324; Lokotsch 83.

[**кам**] «чим» (у сполученнях *кам далі* «чим далі», *кам більше* «чим більше», *кам раз* «чим раз») Г, Ж, ВеЗн; — результат семантичного розвитку др. *камъ* «куди; де» (пор. укр. *дода́лі* з *де далі*), спорідненого з п. [kam] «де», ст. kamo (kam) «куди, де», ч. слц. kam «тс.», полаб. kom «куди», болг. [*камо*, *кам*] «де», м. *кам* «тс.», схв. *кàмо* «куди, де», слн. kám «куди», стсл. **камо** «тс.»; — псл. kamo «куди», утворене від займенникової основи k- (ie. *k^{u}o-) «хто», подібно до tamo «туди, там», ovamo «тс.»; — очевидно, споріднене з гр. πῆμος «коли». — Німчук Доп. УжДУ 2, 89; Фасмер II 175; Sławski II 39; Machek ESJČ 237; БЕР II 182; ЭССЯ 9, 136—137; Bern. I 673. — Див. ще **хто**.

[**ка́ма**] «заслонка в димарі» Я; — неясне.

[**кама́к**] «непридатний, кривий обрубок дерева» Ж, [*кимáк*, *кимáче*, *кимачи́на*] «тс.» Ж, [*кама́че*] «будівельні відходи, хмиз» Ж; — неясне.

[**кама́н**] «вид прянощів»; — запозичення неясного походження; можливо, пов'язане з рум. chímen «кмин».

[**каманá́к**] «гуцульська шапка, берет» Ж; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. comănác «скуфія», молд. *команáк*, *комэнáк* «тс.» етимологічно неясні. — Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Crânjală 432; Cioranescu 223.

камари́лья «впливова група осіб при уряді чи правителі»; — р. *камари́лья*, бр. *камарылля*, п. kamaryla, ч. слц. kamarila, болг. *камари́ла*, схв. *камàрила*, *камарȉла*, слн. kamarílа; — запозичення з іспанської мови; ісп. camarilla «королівська рада» (початково «малий зал») утворене як зменшувальна форма від camara «зал (для наради)», що походить від пізньолат. camera (camara) «склепінчастий дах, кімната із склепінням, легке судно із склепінчастим покриттям», яке зводиться до гр.

καμάρα «склепіння». — CIC 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Kopaliński 468; Holub—Lyer 229; БЕР II 185; Dauzat 131; Klein 227; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 146—147. — Див. ще **комóра**.

[**кама́та**] «процент; плата за посередництво, комісія» Г, Ж; — болг. [*кáмата*] «процент», [*кáмато*] «борг», [*кáмат*] «робота; втома», м. *камата* «процент», схв. *кàмата*, слн. kamata «тс.»; — запозичення з румунської і молдавської мов; рум. cămătă «лихварство», молд. *кáмэтэ* «процент» походять від цсл. **камата** «тс.», яке зводиться до гр. κάματος «важка праця, напруження; результат важкої праці», пов'язаного з κάμνω «труджусь до втоми, стомлююсь; виготовляю; здобуваю», спорідненим з дінд. śamnīte «трудиться, працює», śamitár- «підготовлювач». — Scheludko 133—134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 129—130; БЕР II 184—185; Bezlaj ESSJ II 12; DLRM 110; Frisk I 773—774.

кама́ша — див. **гама́ша**.

ка́мбала (іхт.) «Pleuronectes», [*кáмбула* Ж, *кáмбул* Па]; — р. *кáмбала*, бр. *кáмбала*, ч. слц. kambala (з рос.), болг. *кáмбала* (з рос.), слн. kámbala; — через російське посередництво запозичено з фінської мови — фін. kampala, kampela, kampelo «тс.», пор. також саам. kāmbel «тс.»; зіставлення з гр. κάμβη «крива річ» (Горяев 130), як і виведення з ісп. cabálla «сорт макрелі» (Matzenauer 191) чи лтс. kamba «камбала» (Matzenauer LF 8, 42), помилкові. — Шанский ЭСРЯ II 8, 34; Фасмер—Трубачев II 173; Попов Ист. лекс. 72; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 102—103; Holub—Lyer 229.

ка́мбій (бот.) «тканина між лубом і деревиною деяких рослин»; — р. болг. *кáмбий*, бр. *кáмбій*, п. ч. слц. вл. kambium, схв. *кàмбиј*, *кàмбија*, слн. kámbij; — запозичення з новолатинської мови; нлат. cambium «тс.» пов'язане з слат. cambio, cambiāre «змінювати», галльського походження, спорідненим з дірл. camm «кривий», кімр. корн. cam, брет. kamm «тс.», гр. σκαμβός «викривлений». — CIC 303; Sł. wyr. obcych 333; Holub—Lyer 299; Klein 227; Walde—Hofm. I 145—146.

ка́мбуз «кухня на кораблі»; — р. *кáмбуз*, *кáмбус*, ст. [*камбоис*], бр. болг. *кáмбуз*, п. kambuz, kambuza, слн. kambúza; — запозичення з голландської чи німецької мови; гол. kambuis, ст. kombuus «корабельна кухня», нвн. Kombüse, снн. Kabüse «тс.» пов'язані з нвн. Kambuse, свн. kabūse «дощата перегородка (на кораблі)» неясного походження. — CIC 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 34—35; Фасмер II 173; Kopaliński 468; Matzenauer 191; Bloch 115; Dauzat 132; Kluge—Mitzka 390; Vries NEW 346.

камбута́ти — див. **кабута́ти**.

камво́льний «вичесаний для виробництва тонкої вовняної тканини», *камво́льник*; — р. *камво́льный*, бр. *камво́льны*, болг. *кáмволен*; — запозичення з німецької мови; нвн. Kammwolle «чесана вовна» складається з іменників Kamm «гребінь», спорідненого з дангл. camb, дісл. kambr «тс.», дінд. jámbhaḥ «ікло», гр. γόμφος «кілочок; цвях», псл. zǫbъ, укр. *зуб*, і Wolle «вовна», спорідненого з дангл. wull, дісл. ull, гот. wulla, дінд. ūrṇā, ав. varənā, псл. *v̥lna, укр. *вóвна* «тс.». — CIC 303; Фасмер II 173; Горяев Доп. I 16; Kluge—Mitzka 344, 867. — Див. ще **во́вна**[1], **зуб**[1].

ка́медь «загуслий сік на стовбурах фруктових дерев, глей»; — р. *кáмедь*, ст. *комúдь*, бр. *кáмедзь*, болг. *кáмед*; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. κομμίδιον «тс.; гума» пов'язане з гр. κόμμι «гума». — Фасмер II 173; Преобр. I 288; Berp. I 477; Frisk I 909. — Див. ще **гу́ма**.

каме́лія (бот.) «Camellia japonica»; — р. болг. *камéлия*, бр. *камéлія*, п. kamelia, ч. kamélie, слц. kamélia, схв. *кàмēлија*, слн. kamélija; — засвоєне з новолатинської номенклатури; нлат. camellia утворено Ліннеєм від власного імені місіонера Камеллі (іт. Camelli), що описав цю рослину і привіз у Європу (XVIII ст.) із Східної Азії. — CIC 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 35; Dauzat 132; Bloch 116; Klein 227.

ка́мера[1] «приміщення, кімната», [*кáмор*] «тс.» Я, *камерúстка* «кімнатна служниця при пані», *камерáльний*, *кáмерний*; — р. бр. болг. *кáмера*, п. kamera «кімната, комора; скриня», слн.

ка́mra «кімнатка»;— запозичене з латинської мови, очевидно, через посередництво німецької; нім. Kammer «кімната, коморка» походить від лат. camera «склепіння; кімната», що зводиться до гр. καμάρα «критий візок із склепінчастим верхом; кімната із склепінням», від якого походить і укр. *комо́ра*.— СІС 303; Шанский ЭСРЯ II 8, 36—37; Фасмер II 174; Преобр. I 289; Prellwitz 206; Klein 228.— Див. ще **комо́ра.**

ка́мера[2] «порожниста частина приладу; частина фотоапарата»;— р. бр. болг. *ка́мера*, п. ч. слц. kamera «тс.», схв. *ка̀мера* «фотоапарат, кіноапарат», слн. kámera «кіноапарат»;— очевидно, пізнє запозичення з англійської мови; англ. camera «фотоапарат, камера» походить від іт. camera «кімната, приміщення; камера, коробка», пов'язаного з лат. camera «склепіння; кімната».— Holub—Lyer 229.— Див. ще **ка́мера**[1].

камерто́н;— р. бр. болг. *камерто́н*, п. kamerton, м. *камертон*, схв. *камертон;* — запозичення з німецької мови; нім. Kammerton утворене з іменників Kammer «кімната» і Ton «тон, звук».— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; РЧДБЕ 304.— Див. ще **ка́мера**[1], **тон.**

каме́я «виріб з каменю або черепашки, що має художнє різьблення; брошка з рельєфним різьбленням»;— р. бр. болг. *каме́я*, п. слц. kamea, ч. kamej, схв. *камѐја*, слн. kaméja;— запозичення з французької мови; фр. camée «напівдорогоцінний рельєфно різьблений камінь» походить від іт. ca(m)meo «тс.» неясного походження.— СІС 304; Kopaliński 468; Holub—Lyer 229; Dauzat 131; Gamillscheg 179.

камзо́л «старовинний чоловічий одяг без рукавів», [*камзо́ль*] «тс.» Я, *камізе́лька* «безрукавка, жилетка», [*камізе́лька* Л, *камізе́лок*, *камізе́ля* ВеЗа] «тс.»;— р. *камзо́л* «тс.», бр. *камзо́л* «каптан», *камізе́лька* «безрукавка», п. [kam(i)zela, kam(i)zola] «вид каптана», kamizelka «безрукавка», ч. kamizol(k)a «каптаник, безрукавка», слц. kamizol, нл. kamzol «тс.», болг. *камизо́ла* «полотняний дитячий або жіночий одяг», схв. *ка̀мизо̄л* «кофта, безрукавка», *ка̀мижо̄ла*, слн. kamižóla «тс.»;— запозичене через посередництво німецької чи французької мови з італійської; нім. Kamisól «камзол», фр. camisole «каптан; жіноча кофта» походять від іт. camiciola (camisiola) «каптан, каптаник», що є зменшувальною формою до camisia «сорочка», яке походить від пізньолат. camīsia, camisa «сорочка, що її носили солдати і каплани», кельтського походження.— СІС 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 38; Фасмер II 174; Brückner 251; Ванков БЕ 1960/1, 27; Sławski II 38—39, 405; Machek ESJČ 238; Matzenauer 191; Bern. I 556; Kluge—Mitzka 344; Dauzat 132; Walde—Hofm. I 147—148.

камила́вка «головний убір (з оксамиту) православних священиків»;— р. *камила́вка*, бр. *каміла́ўка*, болг. *калима́вка*, м. *камилавка*, схв. *ка̀мила̄вка*, цсл. **камилавка** «тс.»;— через церковнослов'янське посередництво запозичене з середньогрецької мови; сгр. καμηλαῦκα, καμηλαύκιον «тс.» (первісно «виготовлений з верблюжої шерсті (для захисту від спеки)») пов'язане з гр. κάμηλος «верблюд(иця)», запозиченим із семітських мов (пор. гебр. gāmāl, ар. jámal «тс.»).— СІС 304; Фасмер—Трубачев II 174; Горяев 130; Bern. I 477; Frisk I 771—772; Boisacq 402.— Пор. **кала-ма́йка.**

[ками́шки] «обрізки шкіри, що йдуть на каблуки»;— неясне.

Каміла;— р. *Ками́лла* (жін. р.), *Ками́лл* (чол. р.), бр. *Камілія*, *Каміля*, п. ч. слц. Kamil, Kamila;— запозичення з латинської мови; лат. Camilla, жін. р. до Camillus, пов'язане з camilla «дівчина шляхетного походження, з доброчесної сім'ї», camillus «юнак із знатної родини, присутній при жертвоприношенні», що походять від етруського Camillus «Меркурій, вісник богів».— Петровский 128; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 147; Klein 228.

камі́н;— р. *ками́н*, бр. *камі́н*, ч. kamna, вл. kamin, болг. *ками́на*, м. *камин*, схв. *ка̀мī̄н*, слн. kamín;— нове запозичення з німецької мови; нвн. Kamín «вогнище, комин; глибока ущелина», як і іт. camino «камін, вогнище», походить з лат. camīnus «вогнище, піч, щілина вулкану, з якого вириває́ться

вогонь», що зводиться до гр. κάμῑνος «вогнище, комин» неясного походження.— СІС 304; Фасмер I 174, 302; Sławski II 384; Machek ESJČ 238; Kluge—Mitzka 343; Walde—Hofm. I 147, 149—150; Frisk I 772.— Пор. **ко́мин.**

ка́мінка (орн.) «птах родини шпакових, Saxicola oenanthe (Oenanthe oenanthe L.)», [*каменю́х*] «Saxicola» ВеНЗн, [*каменяк, каменяр, камінчак, камінчар, каміня́р*] «тс.» ВеНЗн, [*камінни́к* Ж, *підка́менець* Ж, *підкаменю́х* ВеБ] «тс.»;— р. [*ка́менка*] «Motacilla oenanthe», п. [kamienniczek popielaty] «камінка, Oenanthe oenanthe; чикалка, Saxicola rubetra L.; Saxicola torquata L.», [podkamionka] «камінка; чикалка», слц. [kamenár] «Oenanthe», [kameník] «тс.», схв. *камѐњā̏р* «Saxicola»;— похідні утворення від *ка́мінь;* назви зумовлені тим, що камінка (Oenanthe oenanthe L.) гніздиться в купах каміння, скелях, стінах старих будівель.— СУМ IV 83; Булаховський Вибр. пр. III 210; Feriancˇ Názv. vtákov 200.— Див. ще **ка́мінь.**

[**камінко́вий**] «сизо-голубий» Ме;— неясне.

ка́мінь, [*каменéц*] «щебінь» ВеНЗн, [*каменúна*] «камінь» Ж, *ка́мениця* «кам'яна будівля; мурований будинок», [*ка́менка*] «брукований шлях» Ва, *каменю́ка, каменю́ччя, каменя́р, каменя́рня* «родовище каменю, кар'єр, каменоломня», *каменя́рство* Ж, *каменя́ччя,* [*ка́мінка*] «фаянс» Ж, *каміння,* [*камінюка, камінюччя, каміня́ччя*], [*камінь-щик*] «той з рибалок, який викидає у воду і виймає з води важкі привіски до невода» Я, [*кам'янец*] «кісточка вишень і інших ягід» ВеЗа, *кам'яни́ця* «кам'яна будівля; мурований будинок; пастка для горобців з п'яти цеглин», [*кам'яни́це*] «каменоломня», [*ка́м'янка*] «брукований шлях; банна піч для пари; кам'яний посуд», [*кам'янки*] «сорт твердих груш» Ж, [*кам'яни́чин*] «мешканець міста, кам'яного будинку», [*кам'янщани́н*] «тс.» Ж, *каменúстий,* [*ка́менний*], *каменя́стий, камі́нний, камі́нчастий, кам'яни́стий, кам'яни́чний,* [*кам'янува́тий*] Я, *каменíти, каменувáти* (заст.) «бити камінням», [*каміньщикува́ти*] «бити камінь для продажу» Я, *кам'яни́ти, кам'яні́ти, закаменілий, закам'янілий,* [*обкаменува́ти*] «обкласти камінням», *окаменілий, окам'янілий, скаменілий, скам'янілий, скаменіння, скам'янíння;* — р. бр. *ка́мень,* др. *камы (камень),* род. в. *камене,* п. kamień, ч. kámen, слц. kameň, вл. нл. kamjeń, полаб. komóį (*kamy), болг. м. *ка́мен,* схв. *ка̀ме̄н,* слн. kámen, стсл. **камы,** род. в **камене;**— псл. kamy, зн. в. kamenь, род. в. kamene;— споріднене з двн. днн. hamar «молот», дісл. hamarr «тс.; скеля» (ie. *kăm-); в інших індоєвропейських мовах відповідні слова виявляють корінь у звуковій формі *akm- (*ak̆m-): лит. akmuõ «камінь», лтс. akmens «тс.», дінд. áśmā, áśman- «камінь, скеля; небо», ав. asman- «тс.», гр. ἄκμων «ковадло; небо»; цей корінь є похідним від ie. *ak̆-, *ok̆- «гострий»; у такому разі значення «камінь» у кореня *ak̆m- є вторинним, воно розвинулось на основі давнішого значення «щось гостре» у зв'язку з використанням кам'яних знарядь.— Критенко Вступ 550—551; Шанский ЭСРЯ II 8, 36; Фасмер II 173—174; Преобр. I 288—289; Sławski II 37—38; Machek ESJČ 237—238; БЕР II 188—189; Skok II 26—27; ЭССЯ 9, 137—140; Бернштейн Очерк 1974, 171—173; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 160—161; Eckert ZfSl 8/6, 886; Gołąb LP 16, 59; Bern. I 478; Trautmann 5.— Див. ще **го́стрий.**

камка́[1] «старовинна шовкова тканина», ст. *камка* (1408);— р. *камка́,* ст. *камка* (1486), бр. ст. *камка* (1490), п. kamcha, болг. *камха́, ка́муха,* схв. *камка,* слн. kamuka «тс.»;— запозичення з тюркських мов; тат. каз. кирг. алт. *камка* «китайська тканина, схожа на атлас», тур. kemha, крим.-тат. *кимха* «тс.» походять від перс. kāmḫa «тс.», яке зводиться до кит. gimhuā (kimša, kinša) «гладка шовкова тканина, густо ткана; брокат, тобто шовк, переплетений золотими нитками», пов'язаного з кит. gim (kin) «золото».— СІС 304; Макарушка 10; Фасмер II 174—175; Шипова 156—157; Булыка 136; Brückner 215; БЕР II 194—195; Bezlaj ESSJ II 14; Bern. I 477; Mikl. EW 110; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

ка́мка[2] — див. **ка́нка**[2].

ка́мка́[3] — див. **ка́нка**[1].

[**камли́к**] «мала міцна людина» Ме; — очевидно, результат видозміни звукової форми *калми́к;* пор. болг. *калмю́к* «калмик; [низькорослий, товстий або брудний чоловік]». — Див. ще **калми́к.**

[**камньо́н**] «віз на ресорах, яким возять фрукти» Мо; — запозичення з молдавської мови; молд. *камио́н* «вантажний автомобіль, віз» походить від фр. camion «тс.», етимологічно неясного.

кампа́нія, *кампані́йщина*, *кампані́йський;* — р. болг. *кампа́ния*, бр. *кампа́нія*, п. kampania, ч. слц. kampaň, вл. kampanja, м. *кампа́ња*, схв. *кàмпања*, *кампа̀ња*, слн. kampánja; — запозичене через польську або німецьку мову (нім. Kampágne) з французької; фр. campagne «поле, село, експедиція; виборча кампанія» походить від іт. campagna «село; поле; поле бою; кампанія», яке зводиться до лат. campania «рівнина», пов'язаного з campus «поле», спорідненим з гр. καμπή «поворот, вигин», лит. kam̃pas «куток; країна», kum̃pas «кривий», гот. hamfs «спотворений». — CIC 304; Шанский ЭСРЯ II 8, 39—40; Фасмер II 175; Аркадьева РЯШ 1973/3, 105—106; Holub—Lyer 229; Klein 228; Dauzat 133; Walde—Hofm. I 148—149.

[**кампусте́лія**] (бот.) «айстри, Aster L.» Л, [*кампусте́ля* Л, *компостеля* Mak, *компоштильон* Mak] «тс.»; — результат видозміни латинської наукової назви Callistephus «тс.», утвореної з гр. καλός «красивий» і στέφος «вінок». — Див. ще **калейдоско́п, Степа́н.** — Пор. **костопльо́н.**

[**камра́т**] «товариш», [*камбра́т*, *камара́т* ЕЗб, *камра́те* ВеБа, *камбра́ття*]; — р. [*камра́д*], п. kamrat, [kombrat], ч. kamarád, слц. kamarát, схв. *камàрāд*, *камàрāт*, слн. kamerád; — запозичене через посередництво німецької мови (нім. Kamerád, ст. Kamrad, Kamarad) з французької; фр. camarade походить від ісп. camarada «товариш», пов'язаного з camara «кімната (кімната в казармі)», що зводиться до лат. camera «тс.»; початкове значення — «група людей (солдат), що живе в одній кімнаті (казармі)»; варіант [*камбра́т*] і похідні є результатом переосмислення слова на основі народної етимології. — Шелудько 32; Sławski II 39—40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 237; Kluge—Mitzka 343; Dauzat 131. — Див. ще **ка́мера**[1].

камса́ (іхт.) «дрібна риба з родини оселедцевих, Engraulis», *хамса́* «тс.»; — р. *камса́*, *хамса́*, [*камся́*, *капся́*], бр. *камса́* «тс.», болг. *хамси́я* «дрібна солона рибка» (з гр.); — походження не зовсім ясне; можливо, як і нгр. χαψί (χαμψί) «тс.; Atherina hepsetus», походить від тур. hamsi, hapsi «тс.» — Фасмер—Трубачев IV 175; Фасмер ГСЭ 3, 233; Скорчев БЕ 1956/6, 161.

ка́му́з — див. **га́му́з**[1].

камуфля́ж «маскування», *камуфлюва́ти*, *камуфльо́ваний;* — р. бр. *камуфля́ж*, п. kamuflaż, ч. слц. kamufláž, болг. *камуфла́ж*, м. схв. *камуфла́жа*, слн. kamufláža; — запозичення з французької мови; фр. camouflage «закривання, маскування» пов'язане з camoufler «маскувати», яке походить від іт. camuffare «маскувати, приховувати; переодягати», що виникло на основі словосполучення capo muffare «повивати (закутувати) голову», до складу якого входить іменник capo «голова», що зводиться до лат. caput «тс.», і основа muff- «закутувати», яка зіставляється з англ. muffle «тс.», фр. mouffle «рукавиця, муфта», нвн. Muff «муфта», [Muffle] «тс.», звідки й укр. *му́фта.* — CIC 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Kopaliński 470; Holub—Lyer 229; Dauzat 133; Bloch 116; Gamillscheg 180; Klein 228; Mestica 254. — Див. ще **капіта́л, му́фта.**

камфо́ра́ СУМ, Ж, [*камфорі́вка* Ж, *камфоро́вець* ЖІ], ст. *камфо́ра* (1627); — р. *камфара́*, *ка́мфора*, бр. *ка́мфара́*, *камфо́ра*, п. kamfora, вл. kamfer, болг. м. *ка́мфор*, схв. *ка̄мфор*, слн. káfra; — запозичення з німецької чи італійської мови; нім. Kampfer «камфора», іт. canfora, ст. caffura «тс.» походять від лат. camphora, яке зводиться до ар. kāfūr (пор. гебр. kōpher «смола») або пракритськ. kaṃpura, дінд. karpūraḥ, kaṛpūraḥ. — CIC 305; Richhardt 61; Фасмер II 176; Шанский ЭСРЯ II 8, 40; Горяев 130; Sławski II 36—37; БЕР II 194;

Bern. I 468; Klein 229; Hüttl-Worth 15; Meyer-Lübke REW 379.

камчада́л (заст.) «ітельмен; житель Камчатки»;— р. бр. *камчада́л;* — пов'язане з топонімом *Камчатка*, первісно назвою річки, перенесеною на півострів; відносно етимології назви існує ряд малопереконливих здогадів.— Никонов 172; Мельхеев 42.

[**камчу́г**] (бот.) «рутвиця, Thalictrum L.»;— очевидно, пов'язане з *канчу́к* «нагайка з переплетених ремінців» (пор. р. [*камчу́г, камчу́к*] «козача нагайка»); перенесення назви зумовлене зовнішнім виглядом рутвиці, яка має довге (часом до півтора метра) без листя стебло, увінчане розгалуженою китицею суцвіття.— Федченко— Флеров 436—437.— Див. ще **канчу́к.**

кам'яни́ця (бот.) «костяниця, Rubus saxatilis L.», [*ка́мени́ця*] «тс. Г; брусниця, Vaccinium vitis idaea L. ВеНЗн», [*ка́м'янка*] «тс.» Г, Ж, ВеНЗн, [*камінки́*] «брусниця» Я, [*камінці́*] «тс.» ВеУг, ВеНЗн;— р. [*каменик*] «костяниця», [*каменика*] «тс.; морошка, Rubus chamaemorus L.; ожина, Rubus L.», [*каменица*] «костяниця; морошка», [*ка́менка*] «костяниця»;— похідні утворення від *ка́мінь (камінець* «кісточка у плоді рослини»); назви зумовлені наявністю в ягоді костяниці порівняно великої кісточки.— Див. ще **ка́мінь.**

[**канабо́їть**] «турбувати» До;— неясне.

кана́ва «заглибина, канал», *кана́вник;* — р. бр. *кана́ва*, болг. *кана́вка* (з рос.) — не зовсім ясне; можливо, походить від п. kanał, яке могло стати орфоепічним *kanaw (укр. **канав*), що пізніше,— можливо, на грунті російської мови — вирівнялось до форм жін. р. на *-а;* мало переконливим є виведення слова з нар.-лат. canabula «вивідна дренажна труба» або з венеціанськ. canaula «паща» (Meyer-Lübke REW 146, 150; Ernout—Meillet 163), як і інші припущення (Горяев 131; Mikl. EW 110).— Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 41; Преобр. I 290; Korsch AfSlPh 9, 509; Mikkola Berührr. 117; Bern. I 480.— Пор. **кана́л.**

кана́л, *каналіза́ція, каналізува́ти;* — р. бр. болг. *кана́л*, п. kanał, ч. слц. слн. kanál, вл. нл. kanal, м. *канал*, схв. *ка̀нāл;* — запозичення з французької мови (можливо, через посередництво німецької чи голландської — нім. Kanál, гол. kanaal); фр. canal «труба, водопровід, русло» походить від лат. canālis «труба, канава, рів», пов'язаного з саппа «труба, очеретина», запозиченим з гр. *κάννα* «очерет», що, в свою чергу, виводиться від ассір. qanū «тс.».— Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II, 8, 41; Sławski II 41; Brückner 215—216; Holub—Lyer 230; Dauzat 133; Klein 230; Walde—Hofm. I 150; Frisk I 779.

кана́лія «пройдисвіт, шельма», *кана́льство, кана́льський;* — р. *кана́лья*, бр. *кана́лька* (про дітей), п. kanalia, ч. kanálie, слц. kanália, вл. kanalja, болг. *кана́лия*, схв. *ка̀наља*, слн. kanálja;— запозичене з італійської мови через посередництво польської та німецької або французької; нім. Kanáille «негідник», фр. canaille «тс.» походять від іт. canáglia «набрід, чернь; негідник», пов'язаного з сане «пес», що зводиться до лат. canis «тс.», спорідненого з дінд. śvan-, ś(u)vā́, гр. *κύων, κυνός* «тс.»— Richhardt 61; Шанский ЭСРЯ II 8, 41—42; Фасмер II 177; Преобр. I 291; Sławski II 41; Brückner 215—216; Dauzat 113; Bloch 117; Kluge—Mitzka 345; Meyer-Lübke REW 149; Klein 230; Walde—Hofm. I 152—154.— Пор. **каніку́ли.**

кана́па, [*канапей*] Ва;— р. болг. *канапе́*, бр. *кана́па*, ч. kanape, схв. *кана̀пе*, [*кана̀па*], слн. kanapé;— через посередництво польської мови запозичено з французької; фр. canapé «диван» походить від слат. canapeum «тс.», яке зводиться до лат. cōnōpēum, cōnōpium «густа сітка; заслона від комарів; ліжко з такою заслоною», що походить від гр. *κωνώπιον* «тс.», пов'язаного з *κώνωψ* «комар», етимологічно неясним, можливо, запозиченим з єгипетської мови.— Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Фасмер— Трубачев II 177; Hüttl-Worth 75; Sławski II 41—42; Brückner 216; Matzenauer 192; Kluge—Mitzka 345; Klein 230; Dauzat 134; Bloch 117; Walde—Hofm. I 261; Meyer-Lübke REW 172; Frisk II 63.

[**кана́пка**] (зах.) «бутерброд»;— запозичення з польської мови; п. kanapka «тс.» пов'язане з kanapa «диван» і є

калькою фр. canapé «диван; бутерброд».— Sławski II 42; SW II 229.— Див. ще **канáпа.**

канáр[1] (орн.) «Serinus canaria», *канáрка, канарéйка, канáрок,* [*канарéйко, канарúха* Ж, *кенáр* Ж], *канáрковий;* — р. *канарéйка,* [*кинáрка*], бр. *канарэ́йка,* [*канáрок, канáрка*], п. kanarek, ст. [kanarka], ч. kanárek, kanár, слц. kanárik, вл. нл. kanarik, болг. *канáрче,* м. *канарка,* схв. *канáрац, канарúнац, канáрīнка,* слн. kanárec, kanárka, kanárček;— через посередництво французької (фр. canari «тс.») і російської (частково польської) мов запозичено з іспанської; ісп. canario «тс., канарський», як і нлат. avis Canaria «канарський птах» або «птах з Канарських островів», походить від назви Канарських островів (східне узбережжя Африки), що є батьківщиною птаха; назва островів пов'язана з лат. canis «собака» (на них розводилась особлива порода собак).— Фасмер II 177; Шанский ЭСРЯ II 8, 42; Sławski II 42; Brückner 216; Machek ESJČ 238; Holub—Lyer 230; Kluge—Mitzka 345; Dauzat 134; Klein 230.— Див. ще **канáлія.**— Пор. **канíкули.**

[**кáнар**[2]] (бот.) «канаркова трава, Phalaris canariensis L.» Ж;— п. [kanar] «зерна канаркової трави»;— пов'язане з *канáр*[1] (орн.) «птах Serinus canaria» у зв'язку з використанням насіння цієї рослини для живлення канарок; в українській мові з'явилося під впливом польської.— Sławski II 42; Sł. wyr. obcych 335.— Див. ще **канáр**[1].

[**канáр**[3]] (зб.) «барани» Ж;— очевидно, семантично видозмінене запозичення з турецької мови; тур. kanara «бойня; місце, де забивають скот» пов'язане з kan «кров» пратюркського походження.— Räsänen Versuch 230.

[**канáрок**] (бот.) «сорт вівса, що рано дозріває і має дрібне зерно» Ж, [*канарáшок*] «тс.» Ж;— очевидно, пов'язане з *канáр, канáрок* (орн.) «птах Serinus canaria»; мотивація такого зв'язку неясна.— Див. ще **канáр**[1], **кáнар**[2].

[**канáрхати**] «співати на криласі; невиразно, в ніс говорити; не лягати спати вночі, сидіти пізно ввечері Ме», [*канархúст*] «крилошанин»;— р. заст. *канонáрх* «той, хто читає канон у церкві», *конáрх* «тс.», *канонáрхать* «співати канони, яким вторить хор», [*конáрхать*], бр. [*конáрхаць*], цсл. **канонáрхати** «тс.»;— через церковнослов'янську мову запозичено з середньогрецької; сгр. κανονάρχω «читаю канони», κανονάρχης «той, хто читає канон» утворені з основ іменника κανών «зразок, правило; лінійка; прут» і дієслова ἄρχω «починаю, йду попереду, управляю».— Фасмер II 181; Bern. I 479.— Див. ще **архаїчний, канóн.**

канáт, *канáтник* «майстер, що робить канати»;— р. бр. болг. заст. *канáт;* — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. κανάτι «мотузка» через сгр. καννάτα «тс.» зводиться, очевидно, до гр. κάννα «очерет».— Фасмер II 178; Горяев 131.— Див. ще **кáнка**[1].

[**канáти**] «докучливо, набридливо просити» Я, *канючити* «настирливо, жалібно просити», [*кáнькати*] «тс.» Я, *канюка* «набридливий прохач»;— р. *канючúть,* бр. *кáнькаць* «канючити», цсл. **канити** «докучати»;— пов'язується з *кáня* «хижий птах, схожий на шуліку», р. *канюк* «польовий шуліка з неприємним криком»; у такому разі спочатку означало «скиглити, як каня».— Фасмер II 183; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Преобр. I 293; Потебня РФВ 3, 109; Brückner 216; Bern. I 483.— Див. ще **кáня**[1].

канвá;— р. бр. *канвá,* п. kanwa, ч. слц. kanava «полотно для вишивання», болг. *канавá* «рідка бавовняна тканина», м. *канава* «основа для вишивання», схв. *канáвац* «мішковина; шматок тканини», слн. kánava;— запозичення з французької мови; фр. canevas «канва» походить від іт. canavaccio «тс., ганчірка», яке зводиться до лат. cannabis «конопля» і, далі, до гр. κάνναβις «тс.», запозиченого з якогось східного джерела, як і псл. *konopja, укр. *конóпля.— Фасмер II 178; Преобр. I 291; Sławski II 47—48; Brückner 217; Holub—Lyer 230; БЕР II 196; Matzenauer 193; Walde—Hofm. I 154.— Див. ще **конóплі.**

[**кандáки**] «дрібні жучки, що літають по степу після заходу сонця» Я;— неясне.

канделя́бр; — р. *канделя́бр*, ст. *канделабра* (1499, з лат.), бр. *кандэля́бр*, п. kandelabr, ч. kandelábr, слц. слн. kandeláber, болг. *канделя́бър*, м. *канделя́бар*, схв. *кандѐлā̄бар;* — запозичення з французької мови; фр. candélabre походить від лат. candēlābrum «свічник, канделябр», похідного від candēla «свічка», пов'язаного з candeo, -ēre «бути білим, блищати, сяяти», спорідненим з гр. κάνδαρος «вугіль», дінд. candati «освітлює», алб. hane, hene «місяць». — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43; Фасмер II 179; Holub—Lyer 230; БЕР II 201; Dauzat 134; Walde—Hofm. I 151—152. — Пор. **кандида́т.**

[**кандзю́ба**] «кривизна, крючок», [*кандзюбну́ти*] «полетіти носом» ЛексПол, *закандзю́битися* «закарлючитися; виявити перші ознаки переходу в інший стан», *скандзю́бити* «скорчити, звести», *скандзю́битися* «скорчитися, померти»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н)-* (з **н** епентетичним), того самого, що і в словах *ка́верза*, *ка́діб* та ін., і основи слова *дзьоб (дзюб)*. — Трубачев Slavia 29, 11; Фасмер—Трубачев II 179. — Пор. **дзю́ба́ти.**

[**канди́ба**] «шкапа», [*кандю́га*] «тс.» Ж, [*кандю́гий*] «ноги» Ж, [*канди́бистий*] «високий, худий» Я, [*канди́бити*] «повільно працювати» Я; — р. [*канды́ба*] «кульгава людина», [*кандыба́ть*] «кульгати, повільно щось робити», бр. *канды́ба* «кульгава людина, [повільна людина]» *кандыба́ць* «кульгати»; п. [kandyba] «шкапа, худа й велика коняка; велика й худа жінка; кульгава людина» (з укр.); — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання словотворчого компонента *ка(н-)* (того самого, що і в *ка́верза*, *ка́діб* та ін.) і основи дієслова *ди́бати* «ходити на ходулях, ходити повільно і незграбно, витягуючи ноги». — Трубачев Slavia 29, 10—11; Фасмер—Трубачев II 179; SW II 231. — Пор. **ди́бати, шкандиба́ти.**

кандибо́бером «химерно, з викрутасами», [*кандібо́бером (кондібо́бером)*] «браво, молодцювато, заграючи» Я; — р. [*кандибо́бер*] «щось незвичайне, мудроване», [*кандибо́бером*] «важно, з шиком; вигинаючись, з викрутасами; стрімголов», бр. *кандзібо́берам;* — афективне утворення; очевидно, виникло на грунті російської мови.

кандида́т, *кандидату́ра*, заст. *кандидува́ти* «бути кандидатом»; — р. болг. м. *кандида́т*, бр. *кандыда́т*, п. kandydat, ч. слц. слн. kandidát, вл. kandidat, схв. *кандѝда̄т;* — запозичення з німецької або латинської мови; нім. Kandidát походить від лат. candidātus, букв. «одягнутий у біле», пов'язаного з candidus «білий» (toga candida «біла тога») і, далі, з candeo, -ēre «бути білим, блищати, сяяти»; лат. назва зумовлена тим, що в Римі претендент на посаду повинен був з'являтися одягнутим у білу тогу. — СІС 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 43—44; Фасмер II 179; Hüttl-Worth 16; Sławski II 44; БЕР II 201—202; Kluge—Mitzka 344. — Див. ще **канделя́бр.**

[**канди́ти**] «заощаджувати, жити економно» Я, [*канди́бити*] «скнарити», [*кандзю́бити*] «тс.» Я, [*кандибе́й*] «скнара, скупердяй» Я; — р. [*канди́ть*] «зменшувати, урізувати»; — неясне; можливо, пов'язане з [*каланди́ти*] «бідувати» (пор. р. [*каланди́ть*] «економити»). — Пор. **кала́дник.**

канди́тний — див. **тандѝта.**

[**канді́йка**] «миска з трохи загнутими всередину краями; вид дерев'яної посудини Ж; посуд на гас, воду і рідину взагалі; дерев'яна лійка Мо», [*кондійка*] «церковна посудина, у якій святять воду»; — р. [*кандея́*] «яндола», [*кандия́*] «тс.», ст. *канди́я (канде́я)* «мідна чаша, яка правила в монастирях за дзвінок», цсл. **кандиꙗ** «дзвін»; — очевидно, запозичення з середньогрецької мови (сгр. κοντίον «майстерно зроблений дзвоник, використовуваний у трапезних монастирів»); менш імовірне походження від гр. κόνδυ «чаша, кубок, кухоль» (Фасмер ГСЭ 3, 94), від свн. нвн. Kante «посуд, кофейник» (Matzenauer LF 8, 42; Bern. I 481) чи від лат. candes «глиняний посуд» (Matzenauer 193). — Фасмер II 179—180.

кандьо́р «рідка каша; [куліш]»; — р. [*кандёр*] «юшка з обдертого пшона», бр. [*ка́ндзер*] «рідка каша»; — не зовсім ясне; можливо, результат поєднання сло-

вотворчого компонента *ка(н-)* (того самого, що і в *кáверза*, *кáдіб* та ін.) з основою дієслова *дéрти (дьор);* припускається також можливість походження від уг. kenyér «хліб» (пор. удм. keńir, keŋir «крупа, каша»); малоймовірне припущення (Фасмер II 179) про зв'язок з п. kędzior «кучер». — Трубачев Slavia 29, 110—112; Фасмер—Трубачев II 179; Unbegaun BSL 50, 172.

[**каниця**[1]] «дитяча гра з камінцями»; — очевидно, результат спрощення не засвідченого в цьому значенні слова **кам(е)ниця*, похідного від *кáмінь* (див.).

[**каниця**[2]] (бот.) «королиця, (Chrysanthemum) leucanthemum» Г, Ж; — неясне.

канíкули, *канікулáрний;* — р. *каникýлы*, бр. *канíкулы*, п. kanikuła (жін. р.), слц. kanikula, болг. *каникула;* — запозичення з латинської мови; лат. canīcula «сучка» (dies canīculares, букв. «собачі дні»), застосовуване в давнину для позначення зорі Сіріуса як калька гр. κύων «пес; зоря Пес Оріона», а звідси й для позначення періоду літньої спеки, коли Сонце зближалося з Сіріусом (бл. 1000 р. до н. е.), є похідним від лат. canis «собака, пес», спорідненого з гр. κύων, дінд. śván-, вед. śuvan-, ав. spā, тох. ku, вірм. šun, гот. hunds, лит. šuõ, лтс. suns, можливо, також з псл. suka, укр. *сýка*. — CIC 306; Булаховський Нариси 18; Шанский ЭСРЯ II 8, 44; Фасмер II 180; Hüttl-Worth 16; Walde—Hofm. I 152—153.—Пор. **сýка**.

канíстра; — р. *канúстра*, бр. *канíстра*, п. слц. вл. kanister, ч. kanystr, kanistr, болг. *калúстра* (з рос.); — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. Kanister) запозичено з англійської; англ. canister походить від лат. canistrum «кошик», яке зводиться до гр. κάνιστρον «кошик з очерету, комишу», похідного від κάννα «очерет». — CIC 306; Костомаров ВКР II 205—206; Kopaliński 471—472; Holub—Lyer 231; БЕР II 170; Kluge—Mitzka 345; Klein 231; Frisk I 779. — Див. ще **канáл.** — Пор. **кáнка**[1], **кáнов.**

каніфóль «склоподібна речовина з живиці», *каніфóлити;* — р. *канифóль*, бр. *каніфóль*, п. kalafonia, ч. kalafuna, слц. kolofónia, болг. *колофóн(иум)*, м. *колофониум*, схв. *колòфōниј(ум)*, *калàфōниј*, *калàфōнија*, слн. kolofónija; — очевидно, через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. Kolophónium «тс.» походить від лат. colophōnium, colophōnia (rēsīna) «колофонська (смола)», яке зводиться до гр. κολοφονία (ῥητίνη) «тс.», пов'язаного з назвою міста Κολοφών (у Лідії). — CIC 306; Булаховський Вибр. пр. II 275; Шанский ЭСРЯ II 8, 45; Фасмер II 180; Преобр. I 292; Sł. wyr. obcych 330; Holub—Lyer 227.

[**кáнка**[1]] (бот.) «комиш, Scirpus lacustris» Г, Ж, ВеЗн, [*ґанка* ВеЗн], *кáмкá* «морська трава, Zostera marina L.; [напівперегнила маса з різних рослин, здебільшого очерету, на дні лиману Мо]»; — р. [*кáмка*] «Zostera», бр. [*кáнка*] «клістирна трубка»; — видозмінене запозичення з грецької мови — гр. κάννα «очерет, Arundo donax». — Пономарів Мовозн. 1973/5, 62. — Див. ще **канáл.** — Пор. **канíстра, кáнов.**

[**кáнка**[2]] «жіночий головний убір; діадема, обруч Ж», *кáмка* «жіночий головний убір», [*тканка*] «діадема, жіноча прикраса з перлів і коралів»; — ч. kánka «обруч, діадема з перлинками або люстерками на голові нареченої», нл. kaniса «чорна прикраса на голові нареченої», болг. *каниця* «тканий жіночий пояс», [*кáница*] «чоловічий пояс», схв. *кàница* «пояс», стсл. **канꙋра** «жіноча головна прикраса»; — неясне; зіставлення чеської форми з ч. tkanice «тасьма, стрічка» (Machek ESJČ 239), як і виведення болгарських форм від болг. *тканúца* (БЕР II 206), навряд чи розкриває справжній генетичний зв'язок.

[**кáнка**[3]] «волочок» Мо, Берл; — очевидно, результат спрощення форми [*тканка*] «густа сітка для вилову дрібної риби», пов'язаного з *ткáти* (див.).

канкáн «вид естрадного танцю»; — р. бр. болг. *канкáн*, п. ч. слц. kankan, схв. *кàнкāн*, слн. kankán; — запозичення з французької мови; фр. cancan «вид швидкого танцю», очевидно, тотожне з cancan (дит.) «качка», пов'язаним з canard «качка», що походить від фр. ст. canart «тс.», пов'язаного з caner «кря-

кати» звуконаслідувального походження; назва танцю зумовлена подібністю його рухів до способу пересування качки. — СІС 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 45—46; Фасмер II 180; Dauzat 134; Bloch 117; Holub—Lyer 230; Klein 230.

[ка́нов] «кухоль; бідон» Ж, ВеЛ, [*ка́нва* ЕЗб 25, *кано́вка* Ж, ВеЛ, *кановца́* Ж] «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Ка́nne «тс.», свн. kanne, двн. channa походить від лат. canna «очерет, комиш», пізніше «бочка з вивідною трубкою»; на українському грунті відбулося зближення з запозиченим раніше *кі́нва (коні́вка, коно́вка)* того ж походження. — Kluge—Mitzka 345. — Див. ще **кана́л.** — Пор. **каніс́тра, ка́нка[1], кі́нва.**

кано́н «церковне правило, догма; пісня на честь святого; усталена норма», *канонізáція, канонíчний, канонізувáти;* — р. бр. болг. *кано́н*, др. *канонъ, канунъ*, п. вл. kanon, ч. слц. kánon, м. *канон*, схв. *кà̀нон, кà̀нӧн*, слн. kánon, стсл. **канонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. *κανών* «брусок; прут; лінійка; правило, норма», очевидно, пов'язане з *κάννα* «очерет, комиш». — СІС 306; Фасмер II 180—181; Шанский ЭСРЯ II 8, 46; Преобр. I 292; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Frisk I 780. — Див. ще **кана́л.** — Пор. **каніс́тра, ка́нка[1], ка́нов, канона́да.**

канона́да; — р. болг. м. схв. *канона́да*, бр. *кананáда*, п. вл. kanonada, ч. слц. слн. kanonáda; — через російську і, можливо, через німецьку мову (нім. Kanonáde) запозичено з французької; фр. canonnade пов'язане з canon «гармата», яке через іт. cannone «тс.; широка труба», збільш. від canna «ствол (вогнепальної зброї); труба; очерет; комиш», зводиться до лат. canna «очерет; комиш». — СІС 306; Фасмер II 181; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136. — Див. ще **кана́л.** — Пор. **каніс́тра, ка́нка[1], ка́нов, кано́н, канонéрка.**

канонéрка «невелике військове судно»; — р. болг. *канонéрка*, бр. *кананéрка*, п. kanonierka; — через російську мову запозичено з французької; фр. canonière «тс.» пов'язане з canon «гармата». — СІС 306; РЧДБЕ 307; Sł. wyr. obcych 336; Dauzat 136. — Див. ще **канона́да.** — Пор. **канонíр.**

канонíр «гармаш»; — р. болг. *канони́р*, бр. *кананíр*, п. слц. kanonier, ч. kanonýr, вл. kanoněr, схв. *канòнӣр*, слн. kanonír; — через російську мову запозичено з німецької; нім. Kanonier походить від фр. canonier «тс.», пов'язаного з canon «гармата». — СІС 306; Фасмер II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 47; Holub—Lyer 231; БЕР II 207; Dauzat 136. — Див. ще **канона́да.** — Пор. **канонéрка.**

кант[1] «облямівка, край, ребро, круг», *кантíвка* «кирка або молоток для обтісування каменю», *кантувáти* «обшивати; обтісувати; перевертати», *кáнтовий*, [*кантя́стий*] Ж; — р. бр. болг. *кант*, п. kant; — запозичене з німецької мови, можливо, через польську; нім. Kante «ребро, край» походить від фр. ст. cant «тс.», яке зводиться до лат. cantus «обід колеса», мабуть, галльського походження (*kanto «край, кут», пор. кімр. cant «коло, обід», брет. cant «круг», споріднені з псл. *kǫtъ, укр. *кут*). — Шелудько 32; Фасмер — Трубачев II 181; Шанский ЭСРЯ II 8, 48; Sławski II 45—46; Brückner 216; Bern. I 602; Kluge—Mitzka 347; Walde—Hofm. I 155—156; Matzenauer LF 8, 43.

кант[2] «урочистий спів, пісня духовного чи світського змісту»; — р. бр. *кант*, п. kant, болг. заст. *кантус*, *кáнти* «вірш з урочистого приводу»; — через посередництво польської мови запозичене з латинської; лат. cantus «спів» пов'язане з cano, -ere «співати, грати», спорідненим з кімр. canu, брет. cana «тс.», дірл. canim «співаю», гр. *καναχή* «шум, звучання», тох. A kan «мелодія», гот. hana «півень», можливо, також р. укр. *кáня* «яструб». — Фасмер II 181; Brückner 216; SW II 235; Walde—Hofm. I 154—155. — Пор. **акце́нт, дúскант, кантúчка, кáнтор, кáня[1].**

канталу́па (бот.) «сорт високоякісних динь», *канталýпка* «тс.»; — р. *канталýпа, канталýпка*, п. kantalupa, kantalup, ч. слц. kantalup, болг. *канталýпа*, схв. *канталуп, канталупа* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. cantaloup(e) «тс.» походить від італій-

ської назви папської вілли Cantalupo (Cantaluppi, поблизу Рима), де було виведено цей сорт. — CIC 307; Фасмер II 181; Kopaliński 472; SW II 235; Holub—Lyer 231; Dauzat 136; Gamillscheg 184.

[**кантами́рити**] «стискувати, придушувати одне до одного» Я; — очевидно, оказіональне афективне утворення.

[**канта́пка**] «ремінець, яким скріплюються дві частини ціпа» ЛЧерк; — бр. ст. *кантаба* «засувка, ручка» (1556), *гантаба* «тс.» (1682); — результат видозміни форми [*анта́бка*] «ручка, держак», [*анта́ба*] «тс.» (від нім. Hándhabe, двн. hanthaba «тс.», утвореного з основ Hand «рука» і haben «мати»).

[**ка́нтар**[1]] «вуздечка» СУМ, Г, [*кантáрка*, *кантáрок*] «тс.», [*закантарюва́ти*] «накласти віжки» ЕЗб 25; — бр. *ка́нтар* «вуздечка», ст. *канторъ* (1616), п. kantar, [kantor, kentar, kętar, kandara], ч. kantár, ст. kandárek, слц. kantár, вл. kandara, схв. ст. *кантар* «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. kantár «вуздечка» походить з тюркських мов; тур. kantarma «вудила», чаг. kantar «тс.» споріднені з монг. qantar(i) «чіпляти вудила до луки сідла». — Орос Доп. УжДУ II 76; Макарушка 9; Булыка 137; Sławski II 46; Karłowicz SWO 247; Brückner 216; Machek ESJČ 239; Holub—Lyer 231; Bern. I 482; Mikl. EW 111; Bárczi 149; MNTESz II 350; Räsänen Versuch 231.

ка́нтар[2] «безмен, вага», [*ка́нтер* ЛЧерк, *ка́нтур*] «тс.», [*ка́нтарій*] «ваговий на базарі» Ж, ст. *кантарь* «одиниця ваги» (1408); — р. [*ка́нтарь*] «безмен», [*ка́нтар*], ст. *кентарь (кендарь)* «одиниця ваги», п. ст. kantar «одиниця ваги в 50 кг», ч. kantar, болг. *кантáр*, м. *кантар* «тс.», схв. *кàнтāр*, *кā̀нтāр* «одиниця ваги»; — запозичення з турецької мови; тур. kantar «одиниця ваги; безмен» походить від ар. kinṭār «тс.», яке через гр. κεντηνάριον зводиться до лат. centēnārium «одиниця ваги в 100 фунтів». — Винник 132—133; Фасмер II 181; Стаховский Этимология 1965, 205; Преобр. I 292—293; Sławski II 46—47; БЕР II 208—209; Bern. I 482; Mikl. TEI I 326; Räsänen Versuch 231. — Див. ще **центне́р.**

[**канти́чка**] «книжка колядок» Ме, [*канти́чки*] «колядки і пісні» Я; — бр. ст. *кантыка* «збірник релігійних пісень» (поч. XVII ст.); — запозичення з польської мови; п. kantyczka «релігійна пісня; колядка; збірка релігійних пісень, колядок» походить від лат. canticum «пісня, спів», пов'язаного з cano, -ere «співати». — Булыка 137; Sł. wyr. obcych 337. — Див. ще **кант**[2].

ка́нтор «співчий, соліст хору у католицькій церкві; шкільний учитель церковного співу і музики»; — р. болг. *ка́нтор*, бр. *ка́нтар* «тс.», п. kantor «співак», ч. kantor «учитель», слц. kantor «співак; учитель», вл. kantor «регент хору», схв. *кā̀нтор* «співак», слн. kántor «співак у церкві»; — очевидно, через польську чи німецьку мову (нім. Kántor) запозичене з латинської; лат. cantor «співак» пов'язане з cano, -ere «співати». — CIC 307; Kopaliński 473; Holub—Lyer 231; Kluge—Mitzka 348. — Див. ще **кант**[2]. — Пор. **акце́нт, ди́ска́нт, канти́чка, ка́ня**[1].

[**кану́чить**] «прив'язувати канат одним кінцем до пакола, забитого у дно річки, а другим кінцем — до дерев'яного виступу у човні» Мо; — неясне.

[**кану́дити**] «нудити, тошнити»; — результат поєднання словотворчого компонента *ка-*, наявного також у словах *ка́верза*, *ка́діб* та ін., з дієсл. *нуди́ти* (див.).

кану́пер (бот.) «Tanacetum balsamita L.», [*кану́пір*, *кану́фер* Ж, *калу́пір* ВеНЗн, *калу́фер* ВеНЗн, *карýпіль* ВеНЗн, *карýпір*] «тс.», [*кану́пирь пільний*] «шавлія лучна»; — р. *калу́фер* «канупер», бр. *кану́фер*, [*калу́фар*], п. ст. karupiel «гвоздики, Dianthus L.», karupień, karupier «тс.», болг. [*калóфер*] «Chrysanthemum balsamita», [*калóвер*] «тс.», схв. *калòпер* «канупер»; — очевидно, походить від гр. καρυόφυλλον «гвоздики», букв. «горіховий лист»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 474; Младенов 229) з лат. canna-ferula (букв. «очерет-ферула»). — Фасмер II 171; Преобр. I 287; Jagić AfSlPh 6, 625; Karłowicz SWO 254; Skok II 22.

ка́нути «пірнути, зануритися; капати, текти»; — р. *ка́нуть* «тс., зникнути», бр. *ка́нуць* «пропасти, зникнути», др. *канути* «капнути», п. [kanąć], ч. kanouti «капати, текти», слц. kanúť «падати, текти», схв. *кàнути* «капнути», слн. káníti, стсл. **канѫти** «тс.»; — псл. kanǫti <*kap-nǫti (внаслідок дії закону відкритих складів), пов'язане з kapati. — Булаховський Вибр. пр. III 425; Фасмер II 182; Преобр. I 293—294; Machek ESJČ 239—240; Mikl. EW 111. — Див. ще **ка́пати.**

канцеля́рія, *канцеляри́зм*, *канцеляри́ст*, *канцеля́рщина*, *канцелярійний*; — р. *канцеля́рия*, бр. *канцыля́рыя*, п. kancelaria, ч. kancelář, слц. kancelária, болг. *канцела́рия*, м. *канцеларија*, схв. *канцѐларија*, слн. kancelaríja; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; пізньолат. cancellaria походить від лат. cancellārius «воротар; писар; начальник канцелярії», пов'язаного з cancelli (мн.) «решітка, огорожа, загородка; поміст для обнародування розпоряджень властей», зменш. від cancer «решітка», carcer «тс.». — Richhardt 61; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Hüttl-Worth 16; Sławski II 43; Brückner 216; Holub—Lyer 230; Walde—Hofm. I 150—151. — Див. ще **ка́рцер.**

[**канцілю́га**] (лайл.) «бродяга, арештант, пройдисвіт» Я, [*канцю́билъ*] «тс.» Я; — неясне; можливо, результат семантичної і фонетичної видозміни форми [*канцелю́ра*] (згруб.) «канцелярист».

ка́нцлер; — р. бр. болг. *ка́нцлер*, п. kanclerz, ч. kancléř, слц. kancelár, вл. kancler, м. *канцела́р*, схв. *канцѐлāр*, *кàнцлēр*, слн. káncler, заст. kancelár; — запозичення з німецької мови; нім. Kánzler походить від лат. cancellārius «воротар; начальник канцелярії». — CIC 307; Фасмер II 182; Преобр. I 293; Kopaliński 470—471; БЕР II 211; Kluge—Mitzka 347. — Див. ще **канцеля́рія, ка́рцер.**

[**ка́нцур**[1]] «дрантя, лахміття; шматок», [*ка́нур* Ж, *ка́ндур* Ж] «тс.», [*ка́нцу́рря*] (зб.) Г, Ж, ВеЗн; — бр. [*канчу́р*] «шматок (мотузки, каната)»; — неясне.

ка́нцур[2] — див. **ка́рцер.**

канчу́к «нагайка, батіг», [*канчабу́ра*], «довгий батіг» Я; — р. [*канчу́к*] «нагайка», [*камчу́к, камча́*], бр. *канчу́к*, п. kańczug, [kańcuch], ч. kančík, [kančuk], слц. заст. kančuka, [kančuch, končuka], болг. *камши́к*, [*камджи́к, камчик*], м. *камшик*, схв. *кàмџија*, *кàнџија* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kamčı «нагайка» споріднене з крим.-тат. аз. тат. тел. алт. *камчы* «тс.». — Макарушка 9; Фасмер II 178; Шипова 157; Преобр. I 290; Горяев 131; Sławski II 48; Karłowicz SWO 248; SW II 238; БЕР II 195; Bern. I 477; Mikl. EW 110, 425; Lokotsch 84; Räsänen Versuch 229.

[**канюпка**] «дерев'яна загнута кочерга» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*кандзюба*] «кривизна, гак», *коцю́бка* «кочерга».

канючити — див. **кана́ти.**

ка́ня[1] (орн.) «хижий птах родини яструбових, схожий на шуліку, Milvus; мишоїд, Buteo», *кани́к* «птах родини яструбових», *кани́ка* «тс.», *ка́нькати* «кричати» (про каню); — р. *кани́к(а)* «польовий шуліка з неприємним криком; вид невеликої сови», [*ка́ня*] «тс.», бр. *ка́ня* «чайка (звичайна)», [*ка́на*] «тс.», п. kania «шуліка», [kaniuk] «сокіл, кібчик», ч. káně «мишоїд», слц. kaňa «тс.», вл. нл. kanja «шуліка червоний», болг. [*ка́ня*] «шуліка», схв. *кā̀ња* «шуліка, мишоїд, кібчик», слн. kánja, kânjec «тс.»; — псл. kanja, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з характером крику птаха; можливо, споріднене з лат. cisсpia «лелека», двн. huon «курка», гот. hana «півень», лат. cano «співаю», гр. *καναχίζω* «звучу», *καναχή* «звук, шум», дінд. kaṅkáḥ «чапля». — Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Фасмер II 183; Преобр. I 293; Sławski II 44—45; Machek ESJČ 239; БЕР II 212; Skok II 36; Bezlaj ESSJ II 15—16; ЭССЯ 9, 142; Bern. I 483; Moszyński PZJP 226; Walde—Hofm. I 212. — Пор. **кана́ти.**

[**ка́ня**[2]] «чотирикутний отвір, видовбаний долотом у підвалині, в яку входить чіп стовпа», [*кань*] «один із способів горизонтального кріплення колод у стіні (без стовпів)» ЛексПол; — п. kania «чіп, замок, який затискається подібно до хвоста кані або ластівки, що має на кінці більшу ширину»; — неясне.

[**каня́**[3]] «веселка» Ж; — неясне.

[**ка́ньки**] (пд.) «ковзани» Я; — очевидно, результат видозміни форми *конько́й*, зумовленої впливом акаючої вимови цього слова у російській мові. — Див. ще **конько́й.**

каолі́н «біла вогнетривка глина, з якої виробляється порцеляна»; — р. болг. м. *каоли́н*, бр. *каалі́н*, п. вл. kaolin, ч. слц. слн. kaolín, схв. *као̀лӣн;* — запозичення з китайської мови; кит. Kao-ling, букв. «високий горб», є назвою місцевості, в якій видобували каолін. — CIC 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 51; Holub — Lyer 231; БЕР II 212.

[**кап**] «вовняний мішок, у якому підсмажене конопляне насіння кладеться в олійницю для вичавлювання олії» (у виразі *волосовий к.*); — р. ст. *капь* «міра зерна; міра ваги», *ка́па́* «тс.», др. *капь* «вмістище; піхви; покрив крил у жуків; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», *капа* «міра ваги»; — очевидно, давнє запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. дтюрк. qap «посудина, міх, бурдюк, мішок», qab «тс.», тур. kap (-bı) «посудина, посуд; блюдо; зовнішній покрив, покришка, верх, обгортка, футляр, чохол; обкладинка (книжки); тара», чув. *кĕпе* «сорочка», тат. [*кэп*] «одяг»; тюркські слова, очевидно, походять з іранських мов; пор. пехл. kapāh «плащ», перс. qabā «верхній одяг, плащ», які разом з дінд. kāpā «збруя» пов'язуються з ie. *kap- «охоплювати»; вживання слова в словосполученні *волосовий к.* при наявності в тих самих говірках слова [*ка́па*] «залізний лист, що покриває дно ступи в олійниці» дозволяє припустити, що [*кап*] зазнало деетимологізації і семантичного зближення з [*ка́па*]. — Фасмер II 189; Егоров 105—106; Абаев ИЭСОЯ I 615. — Пор. **ка́па**[1].

[**ка́па**[1]] «покривало (на ліжко); попона; відлога; капор, шапка; залізний лист, що покриває дно ступи (в олійниці); дашок над кухонною піччю Ж; верхній одяг священика; невеличкий килим для оздоблення хати ЛЖит», [*ка́пка*] «шапка; відлога, каптур» Ж, [*ка́бка*] «тс.» Ж, [*ка́пи*] «союзки (у чоботах)», [*пі́дка́пок*] «чепець; шлик; камилавка»; — р. [*ка́па*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами; покривало (на ліжко)», бр. *ка́па* «пікейне покривало (на ліжко)», п. kapa «покривало (перев. на ліжко, канапу); верхній літургійний одяг; [покривало від бджіл; дашок над піччю; капиця (ціпа)]; (ст.) верхній одяг (королівський, жіночий), плащ», ч. kápě «відлога, плащ з відлогою», слц. [kapa] «тс.», вл. kapa «чепець; каптур; бляшана оббивка (на дишлі); [верхній чоловічий одяг]», нл. kapa «сюртук; капиця», болг. [*ка́па*] «шапка, ковпак», м. *капа* «шапка, капелюх», схв. *ка̀па* «шапка, кепка, кашкет», слн. ка́ра «тс.», цсл. **капа** «шапка; плащ»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з пізньолатинської мови; плат. cappa «вид чоловічого убору; плащ з відлогою», слат. «вид світського і чернецького одягу» етимологічно неясні; недостатньо обгрунтоване віднесення до цієї групи слів (Bern. I 485) др. *капа* «міра зерна». — Фасмер II 183; Sławski II 49—50; Brückner 217; Machek ESJČ 240; Bezlaj ESSJ II 16—17; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97.

[**ка́па**[2]] (бот.) «горошок шорсткий, Vicia hirsuta L.» ВеНЗн; — неясне.

[**капа́к**[1]] «плуг для оранки парового поля» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з уг. kapa (мн. kapák) «мотика», kapálni «працювати мотикою», що походять, очевидно, з якоїсь слов'янської мови (пор. укр. *копа́ти*, слц. kopať, схв. *ко̀пати*, слн. kopáti < псл. kopati); менш обгрунтоване виведення форми [*капа́к*] (ВеЗн 23) безпосередньо від укр. *копа́ти*, оскільки перехід ненаголошеного **о** в **а** перед наголошеним **а** для південно-західних говірок, звідки походить слово, не характерний (пор. півд.-зах. [*бога́тий, кола́ч*] і под.). — MNTESz II 355; Bárczi 150; Kniezsa 248—249. — Пор. **копа́ти**[1].

[**капак**[2]] (бот.) «махорка, Nicotiana rustica L.» («сильнійший дуган мадярський») ВеНЗн; — очевидно, утворене на основі уг. kapadohány «кнастер (вид курильного тютюну)», яке складається з іменників kapa «мотика» і dohány «тютюн»; наявність компонента kapa «мотика» в уг. kapadohány (букв. «мо-

тичний тютюн») не зовсім ясна. — Див. ще **капа́к**[1].

[**ка́пар**[1]] «збіднілий, зубожілий (чоловік); бідність, занепад (у виразі *в к.*, *на к. переходити* «бідніти, занепадати»)», [*капа́рка*] «збідніла, зубожіла жінка», [*капа́рник*] «нікчема; маруда; партач, поганий працівник», [*капа́рниця*] «тс.» (про жінку), [*капа́рство*] «жалюгідне життя; погана робота», *капа́рити* «бідувати, жити в злиднях; погано робити, партачити, паскудити Г; (знев.) куховарити Ме», [*капарати*] «вести нужденне життя» ВеЗн; — р. [*капа́ра*] «хвороблива, квола людина», п. [kaparzyć] «робити щось погано, аби збутися; погано жити; погано, несмачно готувати їжу»; — не зовсім ясне; можливо, походить від гебр. kappārā «вибачення; покутна жертва; (перен.) щось жалюгідне, нічого не варте» (напр. у виразі i̯ā'ǣ 'ællā l[ə]kappārō̯t̪ «він ні на що не здатний» (букв. «(він) годиться лише на покутні жертви»); гебр. kappārā пов'язане з дієсловом kāpar «покривати», kipær «вибачати» (первісно «покривати провину»); до польської мови слово проникло, можливо, через українську (SW II 239—240). — Gesenius 393, 394. — Пор. **капу́рис.**

ка́пар[2] — див. **ка́фар.**

[**капара́н**] «вид верхнього козацького (у задунайських січовиків) одягу з відкидними рукавами»; — неясне; можливо, пов'язане з іт. cappamagna «мантія» або тур. kapanïçe «парадний хутряний одяг, шуба (султана, сановника)».

ка́парець (бот.) «Capparis spinosa L.», *ка́парці* (мн.) «тс.; (кул.) приправа, виготовлена з маринованих бруньок цієї рослини», *ка́порець*, *ка́порці*, *ка́перси* «тс.», ст. *капаровый* «темно-зелений, кольору капарців» (1727—1753 рр.); — р. *ка́перс* (частіше мн. *ка́персы*), *ка́перцы*, *ка́порцы*, ст. *ка́парсы* (1771 р.), бр. *ка́перс (ка́персы)*, п. kapar, kaparek, ст. kapari (бот.), kaparki (кул.), ч. kapara (бот.), kapary (мн., кул.), слц. kapar (бот.), kapary (мн., кул.), схв. *ка̏пра*, ст. *ка̏пара*, слн. kápra; — очевидно, через російське і, далі, голландське (гол. kappers), а також через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. capparis (бот.) походить від гр. κάππαρις «тс.», етимологічно неясного. — Фасмер II 184; Шанский ЭСРЯ II 8, 52—53; Vries NEW 304; Frisk I 782.

ка́пати, *капоті́ти*, [*ка́пкати*] «падати в воду, ловлячи здобич» (про чайок) ВеУг, [*капті́ти*] «капати», *кап* (виг.), *капани́на* «капання, капіж; дрібний заробіток УРС; дрібна виплата Ж», *ка́панка* «великодня писанка, зроблена плямами від накапаного воску» Я, [*капельни́к*] «сталактит» Ж, *ка́пельниця* (мед.), *капіж* «капання», *ка́пля*, *капели́на*, [*капи́лочка*] «капелька» Ж, [*капи́на*] «тс.; трохи» Ж, [*ка́пка*] «капля; цятка Г; трохи; мале джерело Ж», [*капки́на*] «капля» Я, [*капли́на*] «тс.», [*капо́та*] «капання» О, [*капотіж*] «тс.» Я, [*ка́пнух*] «слід від каплі воску, свічки, олії на одязі» Я, [*капли́стий*] Ж, [*капкани́стий*] «покритий цятками», [*капку*] «трохи» ВеЛ, [*нака́пник*] «сталагміт» Ж, [*нака́пуватий*] «краплеподібний» Ж, *скап* «бурулька»; — р. *ка́пать*, бр. *ка́паць*, др. *капати* «капати, текти, лити; старіти, руйнуватися», п. kapać «капати; перебувати в достатку; давати щось потроху; [убожіти; помирати, здихати]», ч. kapati «капати; гинути, падати від виснаження (про худобу)», слц. kapat' «зникати; гинути, дохнути (про худобу)», вл. kapać «капати», нл. kapaś «тс.», полаб. kopĕ (<*kápe) «капає», болг. *ка́пя* «капаю; падаю (про листя, плоди), випадаю (про волосся); протікаю», м. *капе* «капає; падає (про листя, плоди), випадає (про волосся); протікає», схв. *ка̏пати* «капати; текти (про посуд); крапати (про дощ)», слн. kápati «капати; литися», стсл. **капати** «капати, стікати»; — псл. kapati; — споріднене з лит. kapnóti «капати» (про дощ); очевидно, слово звуконаслідувального походження (хоча вигук сучасних мов укр. р. *кап*, ч. kap (káp), п. вл. kap, схв. *ка̏п* може бути вторинним); пов'язується також з kopati «копати» (ЭССЯ 9, 144—145); менш переконливе пов'язання (Младенов 231; РФВ 71, 460—462) з дінд. kapha- «слиз», виведення (Ильинский РФВ 73, 288—291) з псл. *kŕapgja, розглядання kapati (Otrębski LP 8, 307) як ітератива від kro-

piti або як форми, вторинної (Machek ESJČ 239—240) щодо kvapati (пор. слн. kvapati «капати»), етимологічно навряд чи пов'язаних (Фасмер II 217). — Фасмер II 184; Sławski II 50; Brückner 217; БЕР II 227—228; Skok II 40; Bezlaj ESSJ II 17—18; Bern. I 487.

капе́ла, заст. *капе́лія* Г, Ж, [*капелля́*] «гурт» Я, заст. *капели́ста* «музикант», *капеля́нець* «тс.»; — р. *капе́лла*, бр. *капэ́ла*, п. ч. слц. kapela, вл. нл. kapała, болг. *капе́ла*, м. схв. *капе́ла* «капела; каплиця», слн. kapéla «тс.»; — запозичення з італійської мови; іт. cappella «каплиця; капела, хор, що виступає в каплиці» походить від нар.-лат. cappella «плащик», зменшеної форми від пізньолат. capra «плащ (з відлогою)»; спочатку означало, зокрема, «плащ св. Мартина Турського у Франції» (помер у 400 р.), звідки пізніше «місце зберігання й культу цього плаща», шанованого як реліквія; нарешті, стало узагальненим позначенням кожного малого храму, звідки слат. cappella «каплиця», відбите в італійському слові. — CIC 308; Фасмер II 184; Sławski II 52—53, 57; Brückner 217—218; Machek ESJČ 240; БЕР II 216; Skok II 41; Battisti—Alessio 741—742; Mestica 267—268; Walde—Hofm. I 162. — Див. ще **ка́па**[1]. — Пор. **капли́ця**[1].

капелю́х «бриль; зимова шапка з вухами», [*капелю́хи*] «навушники в хутряній шапці», *капелю́ха* «зимова хутряна шапка з навушниками», [*кепелю́х*] «капелюх» Ж, *капелю́ш* «тс.», [*капелю́ші*] «листя рослини латаття жовте (Nuphar luteum Smith.) і латаття біле (Nymphaea alba L.)», *капелюша́нка* «шматок старого капелюха», *капелю́шик* «жіночий капелюх», *капелю́шок* «тс.», [*капелюши́на*] «капелюх ВеБ; плетиво з соломи (для капелюха) Ж», *капелю́шник* «майстер, що виготовляє капелюхи; продавець капелюхів; [носій капелюха] Ме; (бот.) лопух, Arctium ЛЖит»; — р. [*капе́лю́х(а)*] «шапка, кашкет; хутряна шапка з вухами», бр. *капялю́ш*, ч. заст. kapeluš, слц. [kapeľuch, kapeľuša]; — запозичення з польської мови; п. [kapeluch] утворене за зразком поширених у польській народно-розмовній мові похідних на -uch (напр. paluch (<palec) «палець») з kapelusz, яке походить від слат. cappellus «вид головного убору», пов'язаного як зменшена форма з пізньолат. (нар.-лат.) capra «тс.; плащ з відлогою»; інші пояснення — з іт. cappelluccio «шапка» (Bern. I 484; Фасмер II 184), з іт. cappello «тс.» доданням латинізуючого суфікса -usz (Morawski SO 12, 20) — менш переконливі. — Sławski II 53—54; Brückner 217; Walde—Hofm. I 162; Ernout—Meillet I 97. — Див. ще **ка́па**[1].

[**ка́пель**] (чол. р.) «один із двох навушників хутряної шапки, капелюхи» (частіше мн. *ка́плі*); — п. [kapla] «чепець або шапка в одружених жінок», [kapelka] «головний убір», болг. заст. *капе́ла*, [*капе́ло*] «капелюх», м. заст. *капе́ла* «тс.»; — очевидно, результат семантичного зближення первісного *ка́пель* у давнішому значенні «капелюх, шапка», що зводиться до іт. cappello (<слат. cappellus) «капелюх», і пізнішого [*клап*] «один із двох навушників хутряної шапки». — Sławski II 53—54. — Див. ще **капелю́х, клап.** — Пор. **каплову́хий.**

капельме́йстер, заст. *капельма́йстер* Г; — р. *капельме́йстер*, бр. *капельма́йстар*, п. kapelmistrz, заст. kapelmajster, kapelmejster, ч. заст. kapelmistr, болг. *капелма́йстор*, схв. *капѐлма̄йстор;* — запозичення з німецької мови; нвн. Kapellmeister «капельмейстер», складне слово, відоме з кінця XVI ст., утворилося з іменників Kapelle «капела» і Meister «майстер, керівник». — CIC 308; Scheludko 134; Фасмер II 184; Sławski II 53; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **капе́ла, ма́йстер.**

[**капе́стра**] «оброть, вуздечка», [*капа́рства, капе́йстра* Ко] «тс.»; — болг. [*капи́стра*] «залізна оброть для буйволів»; — запозичення з румунської мови; рум. *căpăstru* (мн. *căpéstre*) «тс.» продовжує лат. capistrum «оброть; намордник», очевидно, похідне від дієслова capio «хапаю, охоплюю, беру», спорідненого з гот. hafjan «підіймати», гр. *κάπτω* «хапаю, глитаю», дінд. kapaṭī «дві жмені», алб. kap «хапаю». — Scheludko 134; Кобилянський Гуц. гов. 84;

Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Crânjală 304, 432; Vrabie Romanoslavica 14, 152; DLRM 126; Puşcariu 23—24; Papahagi 268; Walde—Hofm. I 159, 160. — Пор. **ка́птур**[2].

ка́пець[1] «взуття без халяв, шкарбан; хатня туфля; [вид суконних шитих шкарпеток Г]», [*ка́пиця*] «капець», [*капчу́р*] «тс.» Ж, [*капчири́*] «вовняні панчохи, зимові штани у гуцулів» Ж, [*капчу́ри*] «тс.» Ж, [*капцюва́ти*] «ходити в капцях» Ж; — р. [*ка́пцы*] «капці», слц. karec (мн. karce) «валянок», ч. [karce] «вид валянків»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kareć] «нижня частина чобота; старий подертий чобіт», karcie (мн.) «примітивне взуття; старе зношене взуття; хатні туфлі; вид шкарпеток», [karce] «вид валянків» походять, можливо, від уг. karca «онуча; (ст.) повстяне взуття», яке виводять із слов. koruťьca (мн.), зменшеної форми від пслв. koryto «копито» (пор. схв. kòpica «шкарпетка; підбор на взутті», а також др. *копытьце* «вид взуття») або (менш імовірно) з тюрк. (чаг.) karcak (qapsaq) «ганчірки для обгортання (ніг)»; менш обгрунтовані інші пояснення: від рум. cărúţă «носок чобота» (Malinowski Rozprawy 17, 9), з п. [parcie] «капці» (Bern. I 484; Crânjală 304), з ч. karě «носок чобота» (Brückner KZ 48, 173—174), з п. łarcie «лапті» під впливом п. karka «носок взуття» (Otrębski ŻW 284), з пслв. *karьsь, похідного від кореня *kar- «покривати» (Moszyński JP 39/1, 4—5). — Sławski II 51—52; Richhardt 61; MNTESz II 357—358; Bárczi 150; Kniezsa 249. — Див. ще **копи́то́**.

[**капе́ць**[2]] «кінець, смерть» ЛЧерк, [*копе́ць*] «тс.» ЛЖит; — бр. *капе́ц* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. [*копе́ц*] «тс.; межа, кінець» виникло на основі [*коп е́ц*] «межовий знак; яма; невеликий насип», пов'язаного з дієсловом *копа́ть*, спорідненим з укр. *копа́ти*. — СРНГ 14, 289. — Див. ще **копа́ти**[1].

[**капи́р**] ? («А що, ви капирі чи запорожці?»); — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kâfir «невіра (про людину), невірний; не мусульманин, гяур; шахрай, шельма, бестія», походить від ар. kāfir(-un) «невдячний; невіра, нечестивий; невірний; безбожник, гяур», пов'язаного з ар. kafara «покривати, приховувати; бути невірою; бути гяуром», спорідненим з гебр. kāpar «заперечувати; не вірити (в бога)», kaprān «той, що заперечує взяті на себе зобов'язання (борги тощо); невіра (про людину)»; очевидно, це слово запорожці як захисники християнської (православної) віри застосовували до іновірців або — ширше — до порушників козацьких звичаїв.

[**капири́ти**] «терпіти від негоди, холоду, пережидаючи щось чи чекаючи чогось» Па; — неясне; можливо, наслідок семантичного розвитку форми *капа́рити* «вести нужденне життя», пов'язаної з [*ка́пар*] «збідніла людина» (пор.).

ка́пиця[1] «ремінь, що з'єднує бич ціпа з ціпилном; [гребінь стріхи на хаті; зношена покришка хомута Я]»; — п. kapica «чернеча ряса; чернечий каптур; (ст.) верхній одяг (зокрема, мусульманських пілігримів); (ст.) головний убір польських гірників, гірничий одяг з відлогою; капиця ціпа, гребінь даху»; ч. ст. karicě (зменш.) «каптур», слц. [kapica] «халявка чобота; частина ціпа», вл. khapica «покришка; головний убір», нл. kapica «гарний чоловічий сюртук», болг. [*ка́пица*] «шапочка», м. *капица* «шапочка; стручок, шкаралуща; купа снопів», схв. *ка̏пица* «шапочка», слн. kápica «тс.»; — пов'язане як зменшена форма з *ка́па* «покривало, попона; відлога; капор, шапка» (через переносне значення «щось, що покриває»). — Sławski II 54—55; Moszyński 39/1, 5. — Див. ще **ка́па**[1].

[**капи́ця**[2]] (ент.) «чорний тарган, Periplaneta orientalis» ВеБ; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. kapica (перен.) «чернець; (ст.) чернеча ряса, чернечий каптур» за спільною ознакою чорного кольору. — Див. ще **ка́пиця**[1].

ка́пище «язичницький храм»; — р. *ка́пище*, бр. *ка́пішча*, др. *капище* «вівтар, жертовник; зображення, статуя; ідол», *капь* «образ, зображення», болг. *ка́пище* «язичницький храм»; — запози-

чення з церковнослов'янської мови; цсл. стсл. **капище** «язичницький храм» пов'язане з стсл. **капь** «видиво, привид, образ», яке є, мабуть, старим запозиченням з давньочуваської (дунайськобулгарської) мови; булг. *käp (пор. чув. *кап* «зовнішній вигляд, форма; фігура, корпус», уйг. кер «форма, картина», алт. кер, шор. käpkä «міра; зразок; копил», дтюрк. кер «форма»), очевидно, належить до пратюркського шару лексики тюркських мов; походження не з'ясовано; порівняння з р. *копа́ть*, гр. κόπτω (Meringer IF 18, 280), з гр. σκᾶπος «костур, скіпетр», лат. scāpus «костур, стрижень», двн. skaft «стрижень» (Bern. I 468) і виведення від ie. *keu̯p- (Ильинский ИОРЯС 148—150) необґрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 55—56; Фасмер II 185—186; Горяев 132; Егоров 153; Попов Ист. лекс. 42—44.

[**ка́пів**] «мисливський собака», [*капо́вий*] (у виразі *капо́ві пси* «мисливські собаки»), [*капо́въ*] «гончак, мисливський собака; удар (у грі в м'яч)» Чопей; — слц. kopov «гончак»; — запозичення з угорської мови; уг. koró «гончак; собака-шукач» етимологічно не з'ясоване, можливо, пов'язане з хант. kopylt- «хапати», фін. korroa- «тс.». — Чопей 143; MNTESz II 564—565; Bárczi 170; Балецкий St. sl. 9, 338.

капіля́р; — р. *капилля́р*, бр. *капіля́р*, п. kapilara, ч. слц. слн. kapilára, вл. kapilary (мн.), болг. *капиля́р*, м. *капила́р*, схв. *капи̏ла̄р*; — запозичення з новолатинської мови; нлат. capillāris «капіляр», субстантивований прикметник із значенням «волосний, волосяний» (можливо, як результат скорочення словосполучення (vēna) capillāris «волосна (судина)», є похідним від іменника capillus «волос» неясного походження. — CIC 308; Шанский ЭСРЯ II 8, 53; Holub—Lyer 231; Walde—Hofm. I 158—159; Ernout—Meillet I 95.

капіта́л, *капіталіза́ція*, *капіталі́зм*, *капіталі́ст*, *капіталісти́чний*, *капіталізува́ти*; — р. болг. м. *капита́л*, бр. *капіта́л*, п. kapitał, ч. слц. слн. kapitál, вл. нл. kapital, схв. *капи̏та̄л*; — очевидно, через посередництво німецької мови (нім. Kapitál) запозичено з французької; фр. capital «капітал» є субстантивованим прикметником, що набув свого значення внаслідок скорочення виразу fond capital «основний фонд» і як прикметник є запозиченням з латинської мови; лат. capitālis «головний» є похідним від caput, -itis «голова», спорідненого з дісл. hǫfuð, дангл. hafud «тс.» (<пгерм. *habuda), дінд. kapucchalam «волосся на потилиці, чуб»; менш обґрунтоване виведення слова (Фасмер II 185) від іт. capitale «капітал». — CIC 308; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163—164; Ernout—Meillet I 98—99. — Пор. **капіта́льний, капіта́н, капіте́ль, Капітолі́на, Капіто́н, капітулюва́ти, капра́л.**

капіта́льний «дуже важливий, головний, основний; міцний; великий; грунтовний, солідний»; — р. *капита́льный*, бр. *капіта́льны*, п. вл. kapitalny, ч. kapitální, слц. kapitálny, болг. м. *капита́лен*, схв. *капѝта̄лан*, слн. kapitáleи; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. kapitál «капітальний, грунтовний», фр. capital «головний», англ. capital «головний, основний, найважливіший, капітальний» походять від лат. capitālis «стосовний до голови; відмінний, видатний», пов'язаного з caput, -pitis «голова». — CIC 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54; Holub—Lyer 231; Klein 234—235. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́н, капіте́ль, Капітолі́на, Капіто́н, капітулюва́ти, капра́л.**

капіта́н, [*капита́н*, *копита́н*, *копи̏та́н*, *копита́нша*], *капіта́нка*, заст. *підкапіта́н* «штабс-капітан» Ж, *підкопита́н* «тс.»; — р. болг. *капита́н*, бр. *капіта́н*, п. вл. нл. kapitan, ч. слц. слн. kapitán, м. *капета́н* (військ.), *капите́н* (спорт.), схв. *капѐта̄н*, [kapitān]; — через російське і польське посередництво запозичено з середньолатинської мови (можливо, для російської мови слід прийняти ще посередництво іт. capitano); слат. capitāneus «ватажок; граф; капітан», первісно прикметник із значенням «головний», пов'язане з лат. caput, -itis «голова». — CIC 309; Фасмер II 185; Демьянов РР 1975/3, 111—117; Sławski II 56; Brückner 217; Holub—

Lyer 232; Kluge—Mitzka 349; Dauzat 138; Bloch 120. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний, капіте́ль, Капіто́лій, Капіто́н, капітулюва́ти, капра́л.**

капіте́ль «горішня частина колони, пілястра або стовпа»; — р. *капите́ль*, бр. *капіце́ль*, п. вл. kapitel, ч. kapitála, kapitel, болг. *капи́те́л*, м. *капител*, схв. *капи̏тел*, слн. kapitél; — запозичено з латинської мови, можливо, за посередництвом німецької (нім. Kapitéll) або італійської (іт. capitello «тс.»); лат. capitellum «капітель; голівка» є зменшеною формою від caput (-pitis) «голова». — CIC 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 54—55; Фасмер II 185; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний, капіта́н, Капітолі́на, Капіто́н, капітулюва́ти, капра́л.**

Капітолі́на, [*Капителі́на* Я, *Копіта́шка* Я]; — р. *Капитоли́на*, бр. *Капіталі́на;* — запозичення з латинської мови; лат. Capitōlīna «Капітоліна» (букв. «капітолійська») є формою жіночого роду прикметника Capitōlīnus «капітолійський», утвореного від Capitōlium «Капітолій» (назва одного з семи пагорбів Рима або його вершини, на якій знаходилися храми Юпітера, Юнони і Мінерви), що розглядається як похідне від лат. caput, -pitis «голова; (перен.) вершина». — Сл. вл. імен 242; Петровский 128—129; Суперанская 87; Walde—Hofm. I 161; Ernout—Meillet I 97. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний, капіта́н, капіте́ль, Капіто́н, капітулюва́ти, капра́л.**

Капіто́н, [*Копито́н*], ст. *Капітѡн* «сирѣч князь» (1627); — р. *Капито́н*, бр. *Капіто́н*, болг. *Капитон*, стсл. **Капитонъ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Καλίτων походить від лат. Capitō «Капітон» (букв. «головань»), похідного від caput, -pitis «голова». — Сл. вл. імен 213; Фасмер II 185; Петровский 129; Суперанская 78; Walde—Hofm. I 162. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний, капіта́л, капіте́ль, Капітолі́на, капітулюва́ти, капра́л.**

капітулюва́ти, *капітуля́нт, капітуля́нтство, капітуля́ція;* — р. *капитули́ровать*, бр. *капітулява́ць*, п. вл. kapitulować, ч. kapitulovat, слц. kapitulovať, нл. kapitulacija, болг. *капитули́рам*, м. *капитули́ра*, схв. *капитули́рати*, слн. kapitulírati; — очевидно, через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. capitulāre «домовлятися, укладати угоду» (звідки пізніше звужене значення «здаватися на підставі угоди») є похідним від capitulum «розділ; умова угоди, пункт угоди», первісно зменшеної форми від caput, -pitis «голова». — CIC 309; Шанский ЭСРЯ II 8, 55; Фасмер II 185; Kopaliński 474—475; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний.**

[**ка́пка**[1]] «вишивка у вигляді квітки з однаковими пелюстками, що розпукнулася»; — очевидно, результат семантичної видозміни запозиченого п. [kapka] «покривало на меблі» (у зв'язку з характерною для деяких видів цих покривал вишивкою), що є зменшеною формою від kapa «покривало (на великі меблі); (ст.) верхній одяг»; пор. п. kapka «вид чіпця в заміжніх жінок», р. [*ка́пка*] «шапка», як і ч. [kápka] «відлога, каптур», слц. kápka «вид прикрашеного жіночого чіпця». — Див. ще **ка́па**[1].

[**ка́пка**[2]] «поденниця, поденна наймичка» Ж; — неясне.

капка́н, *закапка́нити* «піймати в капкан»; — р. бр. *капка́н*, п. ч. kapkan; — запозичення з тюркських мов; кипч. qapqan «хапаючий; пастка», тат. башк. кирг. ккалп. ног. уйг. *капкан* (qapqan), чув. *капкăн*, узб. *копкон*, каз. *какпан* (< **капкан*), туркм. *гапан*, тур. kapan, кумик. *капгун*, карач. *капхан*, тув. *капка*, хак. *хахпан* походять від тюркського дієслівного кореня qap- «хапати»; непереконливе припущення (Vincenz 11) про можливість запозичення слова за посередництвом румунської мови (рум. carcáñă). — Фасмер II 186; Шипова 160—161; Bern. I 485; Дмитриев 536; Егоров 89; Räsänen Versuch 233.

[**капка́ч**] «дерев'яна кришка до казана»; — запозичення з тюркських мов; тат. *капкач* «кришка», дтюрк. qapaq, кирг. *капкак*, узб. *копкок*, башк. *капкас*, як. *хаппах* «тс.» є похідними від

тюркського дієслівного кореня qap(a) (<*карγа) «закривати, зачиняти».— Радлов II 1, 405, 420; Егоров 305; Räsänen Versuch 234.

капли́ця[1], ст. *каплица* (XVI ст.);— р. [*капли́ца*], бр. *капли́ца*, слц. kaplica;— запозичення з польської мови; п. kaplica (з XV ст.), [kapla], ст. kapła походить від ч. ст. kapla «каплиця» (ч. kaple), що за посередництвом давньоверхньонімецької мови (свн. kápelle : kapëlle) зводиться до слат. cappella «каплиця».— Фасмер II 186; Sławski II 57; Machek ESJČ 240; Kluge—Mitzka 349.— Див. ще **капе́ла.**

[**капли́ця**[2]] (бот.) «груба квасоля» ВеБ;— неясне.

каплову́хий «з відвислими або великими відстовбурченими вухами», [*каплаву́хий, каплоу́хий*] «тс.», [*каплоу́ха*] (у виразі *к. ша́пка* «хутряна зимова шапка з вухами»), [*капла(в)у́х*] «капловуха істота», [*капловуха*] «свиня», [*каплоу́х*] «шапка з довгими вухами»;— р. [*каплоу́хий*] «коротковухий (у кого вуха обрізані або малі від природи)», [*капл(о)у́х*] «роззява, бевзь»;— складні слова, утворені з основ іменників [*ка́пель*] «один з двох навушників шапки» і *ву́хо* за аналогією до складного прикметника *клапову́хий.*— Див. ще **ву́хо, ка́пель, клапову́хий.**

каплу́н[1] «кастрований півень; [хитрий віл; порода півня з шишкою на голові; кнур з одним ядром ЛЖит]», *каплу́нити* «каструвати» (півня), [*закаплу́нити*] «убити, зарізати» Я, [*закаплу́нитися*] «почервоніти, як каплун» Ж;— р. *каплу́н* (з XVIII ст.), бр. *каплу́н*, п. kapłon, [kapłón], ст. (і діал.) kapłun (XV—XVIII ст.), ч. kapoun, ст. kapún, слц. kapún, вл. kapoń «півень», нл. kapłon «каплун; півень», схв. *ко̀пӣн*, ст. kapun (XVI ст.), слн. kopún;— через польське і, далі, старочеське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. kappūn (нвн. Kapaun) «каплун» походить від нар.-лат. cappōne(m) (зн. в. одн. від cappō «тс.»), що продовжує лат. cāpō (род. в. cāpōnis), старіше cāpus «каплун», споріднене з псл. *skoръ, *skopiti, укр. [*скоп(є́ць)*] «кастрований баран», *скопи́ти* «каструвати»; появу ł у польському kapłun пояснюють зближенням з п. kapłan «священик (католицький), що не має права брати шлюб»; пор. ч. [kaplan] «каплун», нл. ст. kapłan «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 56; Фасмер II 186; Sławski II 58; Brückner 218; Machek ESJČ 240; Holub—Lyer 232; Bern. I 486; Kluge—Mitzka 348—349; Walde—Hofm. I 161—162.— Див. ще **ско́пи́ти.**

[**каплу́н**[2]] «їжа, приготована з хліба, води й солі» ЛЖит;— р. [*каплу́н*] (кул.) «холодник, тетеря»;— запозичення з польської мови; п. [kapłun] «суп з води, хліба, часнику, солі, масла і яєць», [kapłon] «суп з води і хліба або булки, розварених з доданням солі, кмину, рідко масла або смальцю; тетеря (страва)» не цілком ясні; пов'язані, очевидно, з kapłon «каплун», ст. і діал. kapłun «тс.»; назва могла виникнути як іронічне позначення бідної, непоживної страви (на відміну від високоякісної їжі з каплунів).— Див. ще **каплу́н**[1].

[**каплю́жник**] «п'яниця» Я, [*капли́й*] «тс.» Я;— запозичення з російської мови; р. [*каплю́жник*] «п'яничка; п'яниця, що любить пити по шинках, особливо чужим коштом», [*каплю́га, каплю́жка*] «тс.» є похідними від дієслова [*каплю́жить*] «зливати в шинку каплі, залишки з посуду, упиваючися цим; пити, пиячити, жадібно шукати нагоди впитися», пов'язаного з *ка́пля, ка́пать;* форма [*капли́й*] є, очевидно, калькою російських форм, похідних від [*каплю́жить*].— Див. ще **ка́пати.**

[**капни́к**] «велике дерев'яне кільце, яким з'єднуються між собою плуг і колісня»;— неясне.

ка́пор, [*капоре́ць*] «вид жіночої шапки» Ж;— р. *ка́пор*, заст. *ка́пар, ка́пер*, бр. *ка́пар;*— через російську мову запозичено з голландської; гол. kaper «шапка, капор» є, очевидно, похідним від kap «шапка, ковпак, капор; відлога; покривало», що виникло під впливом іменника kaproen «шапка; чепець, капор; (чернецький) каптур», яке походить від фр. [caperon] «шапка; відлога» (пор. фр. chaperon «тс.»); гол. kap (снідерл. kappe) запозичене з роман-

ських мов і продовжує нар.-лат. capra «відлога; плащ з відлогою»; менш обґрунтоване прийняття безпосереднього запозичення слова в російську мову з романських мов (Фасмер II 184; Bern. I 485). — Шанский ЭСРЯ II 8, 56—57; Vries NEW 302, 303, 304. — Див. ще **ка́па**[1].

[**ка́порщ**] «капусняк (борщ з кислої капусти) (?)» Ж; — неясне; можливо, жартівливе утворення з початкової частини слова [*капу́ста*] «густий борщ із шаткованої капусти» і кінцевої частини слова *борщ;* пор. інше слово подібного типу (з народного анекдоту) *м'яса́ло* «м'ясо і сало»; принцип подібного схрещування слів відомий і іншим мовам (напр., п. głaskać «пестити, гладити» з g(ładzić)+łaskać, англ. smog «смог» з smoke «дим»+fog «густий туман»).

[**капостра́к**] «подушечка для голови, ясик» Ко; — **п.** [kapuzdrak, kapustrak] «(у війську) подушка, набита сіном, соломою; мішок із соломою, вживаний як подушка»; — не зовсім ясне; можливо, в основі лежить нвн. Kopfpolster «подушечка для голови, ясик», що проникло в українські говірки за польським посередництвом; п. [kapuzdrak, kapustrak] могли набрати своєї форми в результаті фонетичних перетворень, а також деетимологізації і зближення з словами kapuza «велика хутряна шапка; відлога», [kapudrak] «сюртук; куртка, каптан», слова німецького походження (нвн. Kaput(t)rock), у свою чергу оформленого за зразком численних польських іменників з суфіксом -ak; менш обґрунтоване виведення слова (Кобилянський Гуц. гов. 81) безпосередньо від нвн. Kopfpolster.

ка́пость, *ка́посник*, *ка́посний*, *ка́посничати*, *ка́постити*, [*капости́ти*] «робитися гидким»; — р. [*ка́пость*]; — результат метатези в слові **на́кость*, яка мала відбутися в умовах збереження **-о-** в теперішньому новому закритому складі (пор. *на́кість*); судячи з вузькості явища (навряд чи навіть спільносхіднослов'янське), воно відбулося не раніше XIII ст., після остаточного розпаду східнослов'янської єдності; первісною територією його постання були, очевидно, північноукраїнські говірки, особливо східна і центральна їх частини; про це свідчить як характерне для цих говірок збереження **о** нового закритого складу в ненаголошеній позиції, так і поширення слова в основному лише на території Наддніпрянщини. — Булаховський Вибр. праці II 272. — Див. ще **на́кість**.

капо́т «одяг; покришка мотора», [*капо́та*] «верхній одяг (чоловічий і жіночий)», [*капото́вий*] «дрібний міщанин» (букв. «той, що носить капот») Ж; — р. *капо́т*, бр. *капо́т*, *капо́та*, п. kapota «верхній одяг (балахон, каптан, лапсердак); (ст.) вид жіночого капелюшка», kapot «капот (мотора)», ч. kapota «тс.», [kapot] «плащ із відлогою; відлога», слц. kapota «капот (мотора)», болг. заст. *капо́т* «сюртук; презерватив», *капу́т* «плащ», м. *капут* «піджак, сюртук; пальто», схв. *кàпӯт* «піджак, сюртук; плащ», *кàпōт* «тс.»; — за посередництвом російської й польської мов запозичено з французької; фр. capote «солдатська шинель; лікарняний халат; дамський капелюшок», capot «плащ з відлогою; покришка мотора» вважаються похідними від саре «плащ з відлогою», яке зводиться до іт. capra «тс.», або безпосередніми запозиченнями з італійської мови (від іт. cappotto «плащ, пальто», cappotta «плащ; жіночий капелюшок»), які є похідними від іт. capra. — CIC 309—310; Шанский ЭСРЯ II 8, 57; Фасмер II 187; Sławski II 58—59; Holub—Lyer 232; Dauzat 139; Bloch I 119, 120; Mestica 269. — Див. ще **ка́па**[1].

[**ка́пра**] «гній в очах» ДзУЗЛП, [*ка́при* ДзУЗЛП, *ка́прі* ДзУЗЛП, *ко́пра*] «тс.», *ка́пра́вий* СУМ, ДзУЗЛП, [*копра́вий*, *капра́вість* Ж, *капри́вість* Я], [*капра́віти*] «гноїтися» (про очі), [*капрува́ти*] «тс.» Я; — р. [*капра́вые (очи)*] (з укр.), п. kaprawy (з XVIII ст.), ч. [ка́рга] «крапля», слц. [karga] «слиз з очей», [kargavý], karpavý; — псл. [karga] «капання, крапля», пов'язане з дієсловом karati «капати»; п. kaprawy у зв'язку з його ізольованістю і пізньою появою можна розглядати як запозичення з української або словацької мови; менш переконливе виведення карга- у п. kaprawy (Otrębski LP 8,

307) з гіпотетичної редуплікованої форми *k(r)o-pr-; малоймовірне пов'язання (Горяев 132) з гр. κόπρος «гній; бруд, болото». — Дзендзелівський УЗЛП 70; Sławski II 59—60. — Пор. **капрово́кий.**

капра́л; — р. бр. болг. *капра́л*, п. kapral, ч. слц. kaprál, вл. korporal, м. *каплар*, схв. *кàплāр*, kàprāl, слн. kapról; — за посередництвом російської і польської мов запозичено з німецької; нвн. [Kaprál] через проміжне Kaporál походить, очевидно, від фр. caporal, яке зводиться до іт. caporale «капрал», похідного від capo (мн. са́рога) «голова» або пов'язаного з слат. caporalis «командир», похідним від нар.-лат. capus (род. в. одн. caporis), що розвинулося з лат. caput, -pitis «голова». — CIC 310; Фасмер II 187; Sławski II 59; Dauzat 138; Bloch I 120; Walde—Hofm. I 163. — Див. ще **капіта́л.** — Пор. **капіта́льний, капіта́н, капіте́ль, Капітолі́на, Капіто́н, капітулюва́ти.**

капри́з, *капризу́ля, капризу́н, капризу́ха, капри́зний, капризува́ти;* — р. болг. *капри́з*, бр. *капры́з*, п. kaprys, ч. розм. kapric, kaprice, слц. розм. kapric, kaprica, м. *каприц*, схв. *кàприц, капрѝца, кàприс, капрѝса*, слн. kapríca; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. caprice походить від іт. capriccio «каприз; (муз.) каприччіо». — Фасмер II 187; Sławski II 60; Holub—Lyer 232; Dauzat 139. — Див. ще **капри́ччіо.**

капри́ччіо (муз.), *капри́ччо* «тс.»; — р. *капри́ччио, капри́ччо*, бр. *капры́чыо*, п. ч. слц. capriccio, болг. м. *капри́чио;* — запозичення з італійської мови; іт. capriccio «каприччіо; твір у вільній формі; каприз, примха» (раніше — «гидування, огида; жах»), очевидно, виникло з іт. ст. capriccio «гидування, огида; жах» (пор. також [capuriccio] «каприз»), похідного від іт. capo (мн. ст. са́рога) «голова», що продовжує нар.-лат. capus (мн. capora) < лат. caput, -pitis «тс.»; отже, первісне значення — «те, що прийшло в голову»; менш певне виведення від іт. capra «коза» (Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Sławski II 60; БЕР II 223), вплив якого міг бути лише додатковим фактором при формуванні семантики слова, або від іт. capo riccio «скуйовджена голова» (Bloch I 120). — CIC 310; Battisti—Alessio I 739, 740, 745; Bloch I 120. — Див. ще **капіта́л.**

[капрово́кий] «каправий», [*капро́кий*] «косоокий» Ме; — складне слово, утворене з іменників [*ка́пра*] «гній в очах» і *о́ко* (діал. *во́ко*); первісна семантика прикметника — «той, у кого капають (=гнояться) очі». — Див. ще **ка́пра, о́ко**[1].

капро́н; — р. бр. болг. *капро́н*, п. ч. kapron, слц. kaprón; — слово, утворене в російській мові за зразком назв інших синтетичних тканин з новим суфіксом *-(л)он*, словотворчим зразком для яких стало слово *нейло́н* (<англ. nylon); основою для виникнення слова, мабуть, стало р. *капроновая кислота* (назва речовини, необхідної для виготовлення капрону), утворене від лат. capra «коза», оскільки ця кислота незначною мірою входить до складу козячого молока; лат. capra «коза» (caper «цап, цапиний запах») споріднене з дісл. hafr «цап», гр. κάπρος «кабан». — CIC 310; БСЭ 20, 81; Голанова ВКР VIII 224—225; Sł. wyr. obcych 339; Walde—Hofm. I 157—158; Ernout—Meillet 94—95.

[ка́псa] «гаманець», [*ка́бза́*] «тс.» Г, Ж; — р. [*кабза́, ко́бза*] «тс.», п. kabza «калитка, капшук», ст. kapsa «скриня; торба, сумка мандрівника; футляр», karza «тс.», ч. kapsa «кишеня; (ст.) потайник, схованка, місце зберігання реліквій; жіночий статевий орган», слц. kapsa «торба; [кишеня]», [kabza] «волоцюга; повія», вл. kapsa «кишеня; гаманець, капшук», нл. kapsa «кишеня; футляр», болг. заст. *ка́бза* «пістон», схв. *кàпса* «труна»; — можливо, за польським посередництвом запозичено з латинської мови; лат. capsa «схованка, скриня (особливо на книжки)» споріднене з гр. κάλη «ясла», алб. kapasë «посудина на олію», сірл. cap(p) «віз». — Фасмер II 151; Sławski II 11; Brückner 211; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 239; Walde—Hofm. I 162—163.

ка́псуль, *ка́псула*, [*ка́псель*] «пістон (рушничний); мідна оправа для отворів у шкірі або матерії, через які прово-

диться шнурок», [*капслевúй*] «пістонний» (про рушницю); — р. *ка́псюль*, *ка́псýля*, *ка́псуль*, *ка́псула*, бр. *ка́псуль*, *ка́псуля*, п. kapsla, kapsel «капсуль; металевий ковпачок (на пляшках)», kapsułka «капсула», ч. kapsle «капсуль; (заст.) футляр; капсула», слц. kapsľa «капсуль», вл. kapsla «капсуль; капсула; (бот.) коробочка», болг. *ка́псул* «капсуль», *ка́псула* «тс.; капсула», м. *капсла* «капсуль», *каписла*, схв. *ка̀псла*, *ка̀писла* «тс.»; — за посередництвом російської, польської і німецької мов (нвн. Kápsel) запозичено з латинської; лат. capsula «скринька, коробочка, банка» є зменшеною формою від capsa «вмістище, футляр, скриня». — CIC 310; Шанский ЭСРЯ II 8, 58; Фасмер II 187; Sławski II 60—61; Holub—Lyer 232; Walde—Hofm. I 162—163. — Див. ще **ка́псa.**

капта́н, [*кафта́н*] «каптан; куртка» Ж, [*кавта́н*] «вид напівкаптана з відкидним коміром, жіночий святковий одяг галицьких городянок», [*капта́нка*] «верхній одяг, подібний до кофти; піджак із вибійки», *капта́нник* «той, хто шиє каптани»; — р. *кафта́н*, ст. *кавтан*, *ковтан*, бр. болг. *кафта́н*, п. ч. слц. kaftan, м. *кафтан*, схв. *ка̀фтан*, слн. kaftán; — запозичення з турецької мови; тур. kaftan «вид верхнього довгого одягу» загальноприйнятої етимології не має; за одним припущенням (Радлов II 461; Lokotsch 61; Фасмер II 212; Супрун Тюркизмы 69—72; Sławski II 20), турецьке слово походить від перс. ẖäftān, за іншим (Корш ИОРЯС 1903, 30; Bern. I 468), є власне тюркським, утвореним з *кап* «мішок; футляр» і *тон* «одяг». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; Шипова 173—174; Дмитриев 560.

[**капті́ти**] «скнарити», [*коптúти*] «тс.», [*каптíй*] «скнара»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *коптéть* «чорніти від диму; сидіти над чимось, ретельно працювати, скніти (над чимось)», [*копотýха*] «скнара» допускають можливість семантичного зближення дієслова, первісно похідного від *ко́поть* «кіптява, кіпоть», із *копáть(ся)* «возитися (з чимсь)» і *копúть* «нагромаджувати»; акання у *каптíти* (зам. *коптíти*) є наслідком його усного запозичення з південноросійських говірок; похідне *каптíй*, утворене українським суфіксом *-ій* (пор. *водій*, *возій*, *носій*), нехарактерним для російської мови, очевидно виникло вже на українському грунті. — Див. ще **кіпоть.**

ка́птýр[1] «чернецький клобук; відлога в верхньому одязі; старовинний жіночий головний убір, різновид очіпка», [*каптýрка*] «чоловічий головний убір (вовняний ковпак у вигляді зрізаного конуса)», *каптýрник* «чернець», [*закаптýрити*] «закрити каптуром» Ж, ст. *каптуроносци* (XVI ст.); — р. [*каптýра*] (жін. р.) «відлога; башлик», [*каптýрок*] «каптанець», ст. *каптуръ*, *капътуръ*, *каптура* «тепла шапка», бр. *каптýр* «капор, чепець; [шапка з навушниками; вид дитячого головного убору; найвища передня частина печі; абажур; покришка на казанок для самогону]», п. kaptur «відлога; чернецький каптур; (ст. і діал.) ковпак, що одягають на голову чи на очі деяким тваринам, птахам; покриття для різних знарядь; дашок над комином; капиця (ремінь, що з'єднує обидві частини ціпа)», ч. ст. kaptúr, kaptour «каптур, відлога», [kaptur] «чепець»; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. чаг. kaptur, *каптур-ƀаі* «великий, глибокий мішок» (Mikl. TEl Nachtr. II 142); менш переконливе пов'язання через п. kaptur з лат. captūra «хапання» (Sławski II 61), з ч. ст. kaptúr (Karłowicz SWO 252), що самé, мабуть, походить від п. kaptur, а також виведення слова з нар.-лат. capра через якесь із пов'язаних з ним романських слів типу слат. capparo, іт. cappеrone «плащ», фр. chaperon «каптур» (Bern. I 485—486; Преобр. I 294; Соболевский РФВ 70, 85). — Фасмер II 187—188; Шипова 162; Machek ESJČ 241.

[**ка́птур**[2]] «вид покарання жінок: тримаючи в лівій руці над головою караної весь її одяг, правою сікли різками»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. kaptur «конфедерація, створювана після смерті короля на час безкоролів'я; карний суд під час безкоролів'я; ухвала каптурової конфедерації; кара, визначена каптуровим судом, каптурова кара» (у зв'язку з анархією, яка вини-

кала в Польщі під час безкоролів'я, вироки цих судів часто відзначалися суворістю) походить від лат. captūra «хапання, ловіння; (слат.) в'язниця», утвореного від саріо «хапаю, ловлю, беру»; видозмінене, можливо, під впливом kaptur «відлога, чернецький каптур, клобук» у зв'язку із звичаєм на знак жалоби після смерті короля одягати суддям створених у цей час судів чернецькі каптури; менш переконливе виведення п. kaptur «конфедерація, карний суд під час безкоролів'я» (Brückner 218) лише від п. kaptur «каптур, відлога»; на семантиці українського слова, можливо, відбився вплив з боку *ка́птур* «каптур, відлога» (одяг над головою караної нагадував каптур). — Sławski II 62. — Див. ще **капе́стра**.

[**капу́за**] «зимова тепла шапка з вухами Г; головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей Па»; — п. kapuza «головний убір, велика шапка; відлога», ч. kapuce «відлога», слц. kapucňa, вл. kapuca «відлога, капор», полаб. kapuz «вид каптура для захисту від бджіл», схв. капу̀ца «відлога», слн. капу́са «тс.»; — через польське і німецьке (нвн. Капу́ze «відлога») посередництво запозичено з італійської мови; іт. cappuccio «відлога; башлик» продовжує слат. caputium «чернецький каптур, відлога», що є похідним від capra «вид головного убору; плащ з відлогою». — Шелудько 32; Sławski II 63; Machek ESJČ 241; Holub—Lyer 232. — Див. ще **ка́па**[1].

[**капу́зитися**] «сердитися» Па; — очевидно, пов'язане з [*капу́за*] «головний убір (картуз чи шапка), що насувається на лоб аж до очей»; у такому разі первісно означало «насуплюватися, нахнюплюватися; ховати очі (під капузою)». — Див. ще **капу́за**.

[**капу́ка**] «кінець, смерть» Л; — очевидно, результат видозміни слова *капу́т* «тс.», яка могла відбутися внаслідок експресивної деформації кінцевої частини слова за зразком численних слів негативного забарвлення з суфіксом *-ук(а) (-юк(а))* типу *каменю́ка, змію́ка*. — Див. ще **капу́т**.

[**капу́ра**] «ворота» ДзАтл II, [*капу́рка*] «хвіртка» Доп. УжДУ 4; — слц. [kapura] «ворота»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. kapura (букв.) «на ворота» або (раніше) «у ворота» є формою верхньонаблизного відмінка (сублатива) від kapu «ворота» (запозичення в цьому значенні саме даної форми пояснюють лексикалізацією угорської команди kapura «на ворота (біжи, дивись)», усвідомленої українцями й словаками як «ворота»), запозиченого з тюркських мов (ще до оселення угорців в Угорщині); дтюрк. qapuγ «двері, ворота», тур. kapı, чув. *хапха* «тс.» пов'язані з тюркськими дієсловами типу тур. kapa «зачиняти, замикати, закривати», ккалп. *жап*, чув. *хуп* «тс.». — Дзендзелівський Доп. УжДУ 4, 62—63; Қирай St. sl. 7, 5; Шулан St. sl. 10, 170; Bárczi 151; Егоров 286, 305.

[**капу́рис**] «кінець, смерть»; — п. kapures «кінець, загибель»; — запозичення з мови ідиш; ід. kapores, [kapures] «кінець, загибель, капут» походить від гебр. kappārōṯ «покутні жертви» (одн. kappārā); семантичний перехід «покутні жертви» >«загибель, кінець» пов'язаний із звичаєм різати як покутні жертви курей перед днем покути jōm ha kipurīm (букв.) «день покут» або (пізніше) jōm kipūr «день прощення, (або) покутної жертви» (отже, «покутні жертви (кури)» >«кінець, загибель (курей)» > «кінець, смерть (взагалі)»); гебр. kappārōṯ є похідним від кореневого дієслова kāpar «покривати» (пор. його іншу форму kipær «прощати», власне «покривати провину»), спорідненого з ар. kafara «покривати, приховувати; покутувати». — SW II 252; Kluge—Mitzka 350; Gesenius 393, 394. — Пор. **ка́пар**[1].

[**капусня́к**] «дрібний дощ, мжичка» Ж; — запозичення з польської мови; п. kapuśniak «тс.», очевидно, виникло з [kap] «крапля, накрапання, капотіння» через проміжне *kapusiak (з нарощенням двох зменшених суфіксів -uś і -ak) і далі через зближення з kapuśniak «капусняк (борщ із квашеної капусти)». — Див. ще **ка́пати**.

капу́ста (бот.) «Brassica oleracea L.; [густий борщ із квашеної шаткованої

капусти]», [*ка́пуст*] «бруква, Brassica napus D. C.» Ж, [*капу́стиця*] «капуста» Ж, *капусти́* «город (грядки) з капустою» Ж, *капусти́на* «головка (листок) капусти», [*капу́стиско*] «поле, на якому росте (росла) капуста» Ж, *капу́стище* «мjсце, де росла капуста», *капу́сник* (ент.) «гусінь капустянки; город з капустою», *капу́сниця* (ент.) «капустянка, Pieris brassicae L.», *капусня́к*, [*капусти́йник*] «горщик для варіння капусняку», [*капустя́ни́к*] «камінь, яким прикладають кружки в діжці з квашеною капустою» ДзАтл II, [*капустя́ники*] «вареники (пироги) з капустою», [*капу́стниця*] «капусняк», [*капустя́ниця*] «бочка з квашеною капустою» Ж, *капустя́нка* (ент.) «вовчок, Gryllotalpa vulgaris; діжка на капусту; місце, де росте (росла) капуста Ж]», *капустя́ний*, *капусняко́вий*, [*капусня́чий*], [*капустя́нити*] «псувати» Ж, *перекапу́стити* «зіпсувати», *розкапу́ститися* «зайняти багато місця, невимушено розсістися»; — р. бр. *капу́ста* «(бот.); капусняк», др. *капуста* «страва із квашеної капусти» (1193 р.), п. ч. слц. kapusta, болг. [*капу́ста*], схв. kàpusta «(бот.) дрік, Genista L.», слн. [kapûsta] «капуста», kápus «тс.», р.-цсл. **капѹста** «страва» (1073); — очевидно, результат видозміни запозиченого слат. compos(i)ta «квашена, консервована капуста» (букв. «склад(е)на, змішана (зелень, капуста)»), пов'язаного з лат. compositus «склад(е)ний, змішаний», compōno «складаю», або іт. composta «компот; суміш»; виникнення голосного **а** в *капу́ста* намагалися пояснити зникненням носового приголосного (-m-) або існуванням носового голосного в романському слові (*kąpusta), що було джерелом запозичення (Brückner 48, 208; Machek ESJČ 241); за іншим припущенням, слово набуло своєї теперішньої форми під впливом контамінації з близькою за значенням групою романських слів — слат. caputium «качан капусти» (від caput «голова»), іт. cappuccio (<слат. caputium) «качанна капуста» і фр. (запозичене з іт.) (chou) cabus «тс.» (Bern. I 486; Brückner 218; Брандт РФВ 22, 135; Karłowicz SWO 252 і наст.); виведення безпосередньо з іт. composta (Matzenauer 40; Mikl. EW 111), що не пояснює **-а-**, незадовільне, так само, як пов'язання (Gebauer II 20; Mikkola Berührr. 118) з двн. chapuȝ, свн. kappūȝ (<слат. caputium), що не пояснює кінця слова. — Дзендзелівський St. sl 6/1—2, 130; Филин Образ. яз. 113; Фасмер II 188; Sławski II 62—63. — Див. ще **капіта́л**, **компози́ція**.

капу́т, *скапу́титися* (вульг.) «померти»; — р. бр. *капу́т*, п. kaput (і kapút), ч. слц. (розм.) kaput; — запозичення з німецької мови; нвн. kapútt «розбитий, зламаний, зіпсований; той, що загинув» походить від фр. capot «пропав, програв» (картярський термін з виразів être (faire) capot «втрачати всі взятки при грі в карти»), етимологічно неясного, можливо, пов'язаного з точніше не визначеним (Dauzat 139) провансальським словом, похідним від пров. cap (<нар.-лат. capus; лат. caput, -pitis) «голова». — Фасмер II 188; Kluge — Mitzka 350—351; Bloch I 120.

[**капутра́к**] «сюртук, вид верхнього одягу» ВеУг; — п. [kapudrok, kapudrak, kaputrok] «сюртук, куртка, каптан», ч. [kaputrok] «пальто»; — запозичення з німецької мови; нвн. [Kaputrock] «довгий сюртук, пальто; солдатська шинель (в австрійській армії)» утворене з нвн. [Kaput] «тс.» і Rock «сюртук»; нвн. Kaput найвірогідніше походить від фр. capot «плащ з відлогою», на семантичний розвиток якого в німецькій мові, можливо, вплинуло формально близьке фр. capote «солдатська шинель»; менш обгрунтоване виведення слова (Ванков БЕ 1960/1, 28) від іт. cappotto; нвн. Rock — слово прагерманського походження, споріднене з дірл. rucht (<*ruktu-) «куртка»; зміна форми слова на українському грунті (кінцеве *-р-ак* зам. *-р-ок)* сталася, мабуть, через деетимологізацію і зближення його з іменниками із суфіксом *-ак*. — Kluge—Mitzka 604. — Див. ще **гейро́к**, **капо́т**.

[**капу́ша**] (ент.) «овечий кліщ, Melophagus ovinus L.» ВеНЗн, [*ка́пуш* Г, Ж, *капу́ша* ВеНЗн], «тс.»; — болг. [*капу́ш*] «кліщ», м. [*капуш*] (бот.) «рицина, Ricinus communis L.», схв. *кр̀пуша* «овечий кліщ»; — запозичення з молдавської мо-

ви; молд. *кэпу́шэ* «овечий кліщ; (бот.) рицина» (друге значення є, можливо, калькою лат. ricinus «вид великого кліща, паразита свійських тварин; рицина», пор. р. *клещеви́на* «рицина» як кальку латинського слова), очевидно, споріднене з алб. kërúshë «кліщ (паразит тварин)» і разом з ним належить до шару субстратної лексики, успадкованої з дако-фракійських говірок; виведення рум. cărúşă від рум. car «голова» (Crânjală 305; Philippide II 703; Drăganu Românii 75) непереконливе. — Scheludko 134; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130; Vrabie Romanoslavica 14, 152; Crânjală 438; DLRM 127; СДЕЛМ 225; Rosetti ILR II 102—103, 107, 111.

[капца́н] «голяк, бідар Г; зубожілий, занепалий Ж», [*капса́н*] «лайливе слово (стосовно єврея) Г; губань (лайливе слово) Я», *капцаніти* «убожіти, занепадати» (про людину); — р. бр. [*капцан*] «голодранець», п. kapcan, заст. kapcon, kapson, [kabzon, kapsan, kabcan, kapcoń] «зубожілий; голий, бідак; безпорадна людина; нероба; бевзь»; — запозичення з мови ідиш; ід. ка́рсэн «жебрак, бідак» походить від гебр. qabṣān «жебрущий; жебрак; той, хто живе з милостині», пов'язаного з дієсловом qabāṣ «збирати», спорідненим з ар. qabaḍa «брати в руки, стискати (руку)», qabbaḍa «вручати гроші, платити», qabḍa (-tun) «жменя; володіння (чимось)». — Фасмер II 188; Sławski II 51; Газов-Гинзберг 56, 140—141.

[капцани́] «капці»; — бр. [*капца́ны*] «лахміття, обірваний одяг»; — результат видозміни форми *ка́пці* «взуття без халяв, шкарбани; хатні туфлі», зближеної з [*капца́н*] «голяк, бідар» завдяки народній етимологізації слова як «взуття капцанів, бідних людей»; формальній зміні слова могло сприяти також зближення з близьким за значенням словом *шкарбани́*. — Див. ще **ка́пець**[1], **капца́н**. — Пор. **шкарба́н**.

[капцюва́ти] «падати лапатими пластівцями» (про сніг); — очевидно, пов'язане з [*ка́пці*] «суконні шиті шкарпетки» (пор. семантично близьке лемківське [*сніг іде онучами*] «тс.»). — Див. ще **ка́пець**[1].

[ка́пша] «гаманець, капшук» Ж; — результат контамінації близьких за значенням і подібних формою слів *ка́псa* і *капшу́к* «тс.» (див.).

[капши́вий] «неохайний, брудний Г; у лахмітті, обірваний Ж», [*ка́пші*] (лайливий вираз); — р. [*капши́вый*] «худий, худорлявий, малий на зріст, виснажений»; — можливо, через російське посередництво запозичене з якоїсь тюркської мови; пор. тат [*капшаɲаі*] «тонкий, вузький, худорлявий», алт. шор. *капшаɲаі* «швидкий, прудкий».

капшу́к «калитка, гаманець; кисет; малюк», [*капшуки*] (бот.) «суниці, Fragaria vesca L; полуниці, Fragaria collina L.», *капшучо́к* «ковпачок», [*капчу́к*] «гаман(ець) (перев. на тютюн)» Ж, [*капшушки́*] (бот.) «дзвоники, Campanula glomerata L.», ст. *капшук (въ капшуци)* (XVII ст.); — р. [*капчу́к*] «мішок, гаманець», [*капшу́к*] «мішечок, кисет; малюк», бр. *капшу́к* «кисет; сечовий міхур», [*капшу́х*] «кисет», п. kapciuch «тс.; (жарт.) старий зношений капелюх», [kapszuk] «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. kapcık «гаманець, мішечок, кисет; мала посудина, футляр», чаг. уйг. *капчук*, каз. *капшык* «тс.» є зменшеними формами від рефлексів дтюрк. qap «посудина, міх, бурдюк, мішок». — Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 157; Фасмер II 189; Шипова 162—163; Sławski II 52; Lokotsch 94; Радлов II 1, 400—403, 429, 430, 432.

ка́пщина (іст.) «податок з напоїв», ст. *капщина* (1556 р.); — п. kapszczyzna «податок за право виготовлення горілки або пива»; — не цілком ясне; найімовірніше, походить від др. *капь* «вмістище; одиниця ваги (близько 4 пудів); гиря з цією вагою», що в даному разі могло позначати певну місткість (кількість) напоїв, за яку сплачувався податок; укр. *ка́пщина*, п. kapszczyzna могли б у такому разі бути безпосередньо утворені від прикметників у словосполученнях **капьска(я дань)*, *kapska (dań); не виключено також, що польське слово є калькою відповідного (старо)українського юридичного терміна; менш імовірний, насамперед, з погляду фонетичного і словотворчого, припущуваний

зв'язок (SW II 250) із слат. capagium «вид податку». — Див. ще **кап.**

кар (вигук для відтворення крику ворони), *кáркати;* — р. *кáркать*, бр. *кáркаць;* — східнослов'янське звуконаслідувальне утворення, аналогічне до [*кир*] (вигук для відтворення крику курей), п. karkać (<*kъrkati?) «кудкудакати, квоктати», ч. [krkati] «каркати», слц. kŕkať «тс.» і т. д.; реконструкція псл. *karkati на підставі цих форм (Sławski II 78) здається сумнівною. — Пор. **кир**[2], **коркотíти, крáкати**[1], **крук.**

кáра, *карáльник* КІМ, [*карáник*] «жебрак, що робить сам собі рану» ВеУг, [*каранúна*] «погана погода» Ж, *карáтель, карáльний, кáрний* «кримінальний», *карáти, карáтися* «мучитися», [*накáра*] Пі, *покáра, покарáння*, [*скарáйний*] «каральний, невблаганний, суворий» Ж; — р. бр. *кáра*, п. kara, ч. kára «докір; покарання», слц. kára «покарання», нл. karaś «бити батогом; карати», болг. *кáрам се* «голосно, сердито кажу; лаю, кричу», м. *кара* «лає», *кара се* «сваритьcя, лається», схв. *кâр* «докір, догана; лайка; кара; біда, неприємність; турбота», слн. kâr «сварка», kárati «докоряти, ганити», с.-цсл. **карА** «сварка»; — псл. kara з похідним від нього дієсловом karati (або навпаки) пов'язане з koriti (укр. *корúти*); — споріднене з лтс. karinât «дражнити, дратувати», лит. [kìrintiĩ] «тс.», лат. cārino «знущаюся, глузую», гр. κάρνη «шкода, збиток; грошове стягнення; кара», дірл. caire «догана»; недостатньо обгрунтоване пов'язання (Fick I 377; Trautmann 118; Преобр. I 355) з дперс. kāra- «військо, народ», лит. kãrias «військо», гр. κοίρανος «полководець»; не цілком певне також зіставлення (Machek ESJČS 193) з лит. keřnoti «карати; бруднити», яке через лтс. kernât «бруднити» може бути, принаймні частково, пов'язане з лів. kärnə «тс.». — Фасмер II 190, 194; Sławski II 63—64; Brückner 218; БЕР II 236; Skok II 155—156; ЭССЯ 9, 151, 152—153; Bern. I 578. — Див. ще **корúти.**

[**карáб**] «вид їжі» Ж; — неясне.

карабéля (заст.) «шабля (крива)»; — ч. karabela «крива оздоблена шабля, яку носили в давнину при урочистому одязі»; — запозичення з польської мови; п. karabela «тс.» (з XV ст.) пов'язується з назвою міста *Кербела* (ар. Karbalā') в Іраку, відомого торговельного пункту, біля якого, нібито, вироблялися подібні шаблі; менш обгрунтоване виведення (Zajączkowski PJ 1954/2, 8) від прізвища Karabela, яке належало зброяреві, що виготовляв такі шаблі. — Sławski II 64; Brückner 219.

карабíн «коротка гвинтівка; гачок в ланцюжках, повідках», *карабíнка* (розм.) «коротка гвинтівка», *карабúн* (заст.) «тс.», *карабінéр, карабинéр* (заст.); — р. *карабúн* «коротка гвинтівка; гачок (у годинникарів)», бр. *карабíн* «коротка гвинтівка», п. karabin «гвинтівка, рушниця», karabinek «малокаліберна гвинтівка, карабін; годинникарський інструмент», ч. karabina «карабін; вид інструменту», karabinka «коротка гвинтівка; годинникарський інструмент», слц. karabína, karabín «карабін», karabínka «сталева обручка з пружиною (для з'єднання, підвішування і под.)», болг. *карабúна* «карабін», м. *карабúн, карабúнка*, схв. *карàбӣн, карабúна*, слн. karabínka «тс.»; — запозичено, очевидно, за російським і польським (можливо, також німецьким — нвн. ст. Karabín) посередництвом з французької мови; фр. carabine «карабін» є похідним від фр. ст. (з XVI ст.) carabin «солдат легкої кінноти; кінний розвідник», етимологічно неясного; первісно позначало зброю відповідного роду військ. — CIC 310; Шанский ЭСРЯ 8, 60—61; Фасмер—Трубачев II 190; Hüttl-Worth 19; Sławski II 64; Dauzat 140; Bloch I 121.

[**карáбкатися**] «дертися, видиратися нагору» Ж, [*карабýнитися*] «лізти, дертися нагору», [*одкарáбковатися*] «відкараскуватися» Пі; — р. *карáбкаться* «лізти нагору, хапаючися руками й ногами», бр. *карáбкацца* «тс.», п. [karabkać się] «лізти, видиратися нагору» (з укр.); — неясне; можливо, східнослов'янське афективне утворення, близьке до р. *царáпать* (пор. р. [*карáбить* (*пашню*)] «боронувати, скородити (ріллю)»); менш певне пов'язання р. *карáбкаться*, укр. [*карáбкатися*] (Шахматов ИОРЯС 7/2, 354) з р. *корóбить*, укр. [*ускорóб-*

чити] «видовбувати». — Преобр. I 296.

[**карабо́йка**, *карабо́лька*] «коробочка (бляшана)» Ме, [*карабу́шка*] «коробка з лубу, берести ВеЗн; чашечка в стільнику Ж»; — очевидно, запозичено з російської мови, частково через румунську (пор. рум. [carabúşcă] «коробочка з кори дерева, у якій зберігають тютюн»); — р. [*коробу́шка*] «берестяна коробка», [*коробо́йка*] «тс.» виникли як зменшені форми від р. *ко́роб*, що відповідає укр. *ко́роб;* про російське походження слова свідчить як відбиття російського акання в українських (і румунському) словах, так і вірогідність поширення реалії носіями російської мови, відомими до революції роздрібними торгівцями, що продавали специфічні вироби російських ремісників далеко поза межами Росії. — Див. ще **ко́роб.**

[**карабу́лька**] (зоол.) «річкова черепашка Unio» Ж; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з словами [*карабо́лька*] «коробочка (бляшана)», [*карабу́шка*] «коробка (з лубу або берести)». — Пор. **карабо́йка.**

кара́бульці — див. **кала́бурці.**

кара́ван[1] «валка в'ючних тварин; юрба людей, що шукають роботи; частина табуна з одного жеребця і кількох кобил; кілька річкових суден, що пливуть разом», [*карава́на*] Ж, [*карава́нець*] «купець, що йде з караваном» Я, *кара́ванник* «той, хто супроводжує, обслуговує караван», *карава́нчики* (заст.) «гультяї, що грабували татарські каравани Я»; — р. бр. *карава́н*, п. karawana, ст. (XVII ст.) karawan, ч. karavana, слц. karavána, болг. *керва́н*, м. *карван*, *керван*, схв. *карава̀н*, *кàрвāн*, *карава̀на*, слн. karavána; — запозичено, можливо, за посередництвом російської і польської мов, з перської; перс. kārwān «група мандрівників, караван верблюдів» походить від дінд. karabháḥ «верблюд; молодий верблюд; молодий слон», етимологічно неясного (можливо, не індоєвропейського за походженням); для р. *карава́н* при запозиченні з перської мови допускають також (Фасмер II 190) французьке посередництво (фр. caravane). — CIC 311; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 52; Sławski II 69; Holub—Lyer 233; Lokotsch 86; Mayrhofer I 165.

карава́н[2] (заст.) «гуральня, винниця»; — р. ст. і діал. *карава́н* «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. kârhane «фабрика, майстерня; (вульг.) публічний дім» походить від перс. *кārхане* «завод, фабрика, майстерня», складного слова, утвореного з іменників *кār* «справа, діло, робота; заняття», спорідненого з дінд. kṛṇóti «робить», і *хане* «дім», пов'язаного з ав. kaⁿtanaiy «копати» і спорідненого з дінд. khánati «копає»; значення «публічний дім» з'явилося, очевидно, вже в турецькій мові як первісно евфемістичне. — Räsänen Versuch 256; Horn 103, 185; Bartholomae 437—439, 444—448. — Пор. **карга́н**[1].

[**карава́н**[3]] «великий віз, фургон Г; катафалк Ж», [*караваня́р*] «візник катафалка; факельник, що супроводжує катафалк»; — р. [*карафа́шка*] «лінійка, віз»; — запозичення з польської мови; п. karawan «катафалк; [довгий вантажний віз]; (ст.) навантажений віз з амуніцією, провіантом (застосовуваний на війні)», ст. karwan, karabon «довгий, важкий великий віз», [karaban, karawón] «тс.» відбивають запозичене нвн. Ka̋rrenwagen «віз, у який коні запряжено один за одним; віз з кузовом», складне слово, утворене з іменників Karren «віз, візок; тачка», що через свн. karre, двн. karro, karra походить від лат. carrus «чотириколісний віз», і Wagen «віз» (у польській мові скорочене: -wan — так само, як у rydwan < свн. reit-wagen «ридван»), споріднене з псл. vozъ, укр. *віз;* у польській мові значення «катафалк» у слова karawan виникло лише в другій половині XVIII ст. у зв'язку з застосуванням у цій функції військового воза; зважаючи на хронологію п. karawan «катафалк», неймовірним видається його виведення (Malinowski PF 2, 261; Matzenauer 195; Korbut PF 4, 475; Karłowicz SWO 255) з незасвідченого свн. karwagen, двн. karawagen, перший компонент яких (свн. kar, двн. kara) має означати «жалоба, оплакування», як у нвн. Karfreitag

«велика п'ятниця», букв. «сумна, жалібна п'ятниця». — Sławski II 67—68; Brückner 219. — Див. ще **віз, кар-каре́зний.**

[**кара́вка**] «ганчірка; (знев.) нікчемна, слабовільна людина» Л, [*кора́вка*] «тс.» Л, [*кара́внік*] «ганчірник» Л; — бр. [*ка-ра́вачнік*] «ганчірник»; — пов'язане, очевидно, з бр. *кара́вы* «брудний, зашкарублий від бруду (пор. *каравая ануча* «брудна ганчірка»); корявий, шкарубкий», похідним від *кара́*, спорідненого з укр. *кора́* (див.).

карага́ч (бот.) «різновид в'яза, ільм, Ulmus foliacea»; — р. *кара́гач*, [*кара́ич*], бр. *карага́ч* «тс.», болг. [*карагáч*] «в'яз, берест»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з якоїсь тюркської мови; тур. karaağaç «в'яз», уйг. karaγač «тс.» означає буквально «чорне дерево» (можливо, від кольору кори) і утворилося з поєднання слів колишнього словосполучення прикметника kara «чорний» та іменника ağaç «дерево», слова пратюркського походження (пор. дтюрк. ïγač, уйг. *йагач*, чаг. *йығач*, узб. *ёғоч*, туркм. тат. *агач*, каз. ккалп. ног. алт. шор. *агаш*, тув. *ыяш*, башк. хак. *агас*, кирг. *жыгач*, чув. *йывăç* «тс.»). — Фасмер II 191; Шипова 164; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Севортян 71—73; Егоров 83; Räsänen Versuch 7. — Див. ще **ка́рий.** — Пор. **кара́єць, кара́нчика.**

[**кара́єць**] (бот.) «один з різновидів береста», [*караяч, кара́ячина* Я] «тс.»; — пов'язане з тюркськими назвами різновиду береста, карагача, тур. karaağaç, уйг. karaγač; українська форма могла виникнути або внаслідок засвоєння турецького слова в діалектній стамбульській вимові [karaaaç], або шляхом засвоєння тюркського слова за посередництвом р. [*кара́ич*], де другий компонент *-ич* відбиває, очевидно, уйг. *jыƃач*, чаг. *iƃач* (пор. також дтюрк. ïγač) «дерево»; на українському грунті слово було видозмінене за зразком іменників чол. р. з суфіксом *-єць (-єць)*. — Див. ще **карага́ч.** — Пор. **кара́нчика.**

[**каразі́й**] (орн.) «просянка, Emberiza calandra L. (E. milliaria)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з тур. крим.-тат. karaca «чорнуватий, темний» з огляду на темне оперення птаха. — Воїнств. — Кіст. 256; Птицы СССР 539, табл. 42 (3). — Пор. **ка́рий.**

каразія «просте товсте сукно», ст. *каразія (каразіями)* (XVI ст.); — р. [*каразе́я*] «рідка і груба вовняна тканина», ст. *каразиево (сукно)* (XVI—XVII ст.), бр. ст. *каразея, каразыя* «сорт сукна», п. karazja «грубе просте сукно; домоткане сукно», схв. ст. karažija «просте сукно»; — очевидно, за посередництвом польської і, далі, голландської мов (гол. karsaai «грубе сукно») запозичено з англійської мови; англ. kersey «тс.» свою назву дістало від назви села Kersey (Керсі) у графстві Суффолк в Англії, де таке сукно виробляли. — Richhardt 63; Фасмер II 191; Булыка 139; Sławski II 69; Brückner 219; Klein 843; Skeat 277.

караї́м «представник однієї з тюркомовних народностей», [*караї́мка*] «низька бараняча шапка з плоским верхом»; — р. *караи́м*, бр. *караі́м*, п. ч. слц. Karaim, болг. *караи́ми* (мн.); — запозичення з гебрайської мови; гебр. qārā'īm (мн.) «читці (біблії)» (одн. qārā') пов'язане з дієсловом qārā' (пізніша вимова qårā') «кликав, звав, називав; читав (у тому числі й уголос)», спорідненим з арам. qᵊrā' «кликав; читав», ар. qara'a «читав (зокрема вголос, особливо про коран), декламував», що зводяться до псем. QR' (ḲR') «кричати, кликати»; назву було дано караїмам як представникам особливого різновиду іудаїзму, які, на відміну від євреїв-талмудистів, що, крім писаного закону (біблії), визнають ще й усний закон (талмуд), не визнали талмуда за свою священну книгу. — Фасмер II 191; Мусаев Грамматика караимского языка (М., 1964) 5; Gesenius 745—746; Газов-Гинзберг 45, 168.

[**карайма́н**] «судно, корабель» Я, [*карамо́н*] «тс.» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. karamısan «вид морського судна», яке в процесі запозичення могло змінити форму внаслідок зближення з тур. karaman «великий залізний молот, уживаний на кораблях».

[**кара́кавка**] (зоол.) «жаба райка, кряквка, Hyla arborea L.» Ж, [*каракýшка*] «тс.» Ж, [*каракýля*] «ропуха, Bufo»; —

результат контамінації форм [*коро́павка*] «ропуха» і *кря́кавка* «райка» з дальшими видозмінами цього результату.— Див. ще **коропа́вий, кря.**

каракалпа́к; — р. бр. *каракалпа́к*, п. karakałpacki, ч. слц. Karakalpak, болг. *каракалпа́ци* (мн.); — запозичення з каракалпацької мови; етнонім ккалп. *қарақалпақ* є складним словом, утвореним з прикметника *қара* «чорний» та іменника *қалп ақ* «шапка, ковпк»; етнонім виник, очевидно, як позначення характерної особливості одягу каракалпаків або якогось племені, що ввійшло до їх складу (пор. зокрема, давньоруську назву якоїсь давньотюркської народності *чьрнии клобуци* (букв.) «чорні шапки (ковпаки)», можливо, переклад тюркської назви, відповідної сучасному *каракалпа́к(и)*. — Фасмер II 191; Этнонимы, М., 1970, 139—140; Никонов 176; Менгес 62—63; БСЭ 20, 111. — Див. ще **ка́рий, ковпа́к**[1].

[**караката́**[1]] (мн.) «короткі чоботи; вид літнього взуття Я»; — п. [karakaty] «легке селянське взуття, схоже на черевики» (з укр.); — очевидно, слово тюркського походження, в основі якого може лежати словосполучення kara kata, — пор. загальнотюркське kara «чорний; поганий, нещасний; простий, належний простолюдові; черні» і тат. *ката* (qata) «валяні калоші», *киез ката* «повстяні боти». — Див. ще **ка́рий.**

[**кара́кати**[2]] (ірон.) «робити абияк» Дз; — очевидно, афективне утворення.

караката́ниця (зоол.) «головоногий молюск Sepia»; — бр. *караката́ніца;* — запозичення з російської мови; р. *караката́ница* є, очевидно, результатом видозміни давнішого **корокатица*, пов'язаного з прикметником **корокатъ* «ногатий» (пор. схв. *кра̀кат* «тс.»), утвореним від др. **корокъ* «нога»; отже, первісне значення слова — «ногата тварина». — Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Фасмер II 191; Преобр. I 358. — Див. ще **о́корок.** — Пор. **крок.**

[**кара́ки**] «місце, де стовбур дерева розділяється надвоє», [*карачу́н*] «людина з вигнутими назовні ногами» Па, *карака́тий* «сукуватий, корчуватий; кривий», *кара́куватий* «тс.», *карачкува́тий* «кривоногий, розкарячений», *кара́чки* «навпочіпки; рачки», *накара́чках*, *накара́чки;* — р. [*кора́чка*] «широкий крок», [*кор я́чка*, *кара́чка*, *кар я́чка*] «тс.», бр. *на кара́чкі* «накарячки», схв. *ко̀ра̄к* «крок, хода», *кора̀чати* «іти, крокувати», слн. korák «крок, хода», koráčiti «іти, крокувати»; — псл. korakъ «крок, розставлені ноги», пов'язане чергуванням голосних з *korkъ «нога, стегно», krokъ «нога, крок»; зміна **ко-** в **ка-** відбулась на українському грунті в позиції перед наступним наголошеним складом з **а**, як у *бага́тий*, *кала́ч* та ін. — Фасмер II 322; Преобр. I 297—298; Шахматов Очерк 155; Skok II 177; Bern. I 571—572. — Див. ще **крок.** — Пор. **кар я́чки, навкара́чки, о́корок.**

кара́ковий; — запозичення з російської мови; р. *кара́ковый* (про масть коня) «темно-гнідий, майже вороний, з підпалинами, жовтиною на морді і в пахах», ст. *кара́кулый* (з 1518 р.) «тс.», [*кара́кула*] «караковий кінь» походять від тюрк. karakula, складного слова, утвореного з kara «чорний» і kula «буланий» (пор. уйг. кирг. каз. ккалп. тур. алт. тув. kula (*кула*) «буланий, жовто-сірий; рудий, бурий», хак. *хула*, башк. тат. *кола*, чув. *хӑла* «тс.»); своєї сучасної форми в російській мові слово, мабуть, набуло під впливом *одинако́вый* або подібних до нього прикметників; менш вірогідне виведення з чаг. *кара5* «чорний, темний» (Фасмер II 191); абсолютно неприйнятне зближення з гр. *καρό κινος* «темно-червоний» (Горяев 133). — Сетаров Тюркизмы 236; Шанский ЭСРЯ II 8, 63; Преобр. I 296; Корш AfSlPh 9, 510; Mikl. TEl I 327, 336. — Див. ще **ка́рий.**

[**каракон**] (ент.) «чорний тарган, Periplaneta orientalis» ВеБ, [*карако́н*] «тс.» ВеБ; — запозичення з польської мови; п. karakon «тарган, Blatta orientalis L.», karakan, [karakán] «тс.» походить від р. бр. *тарака́н* або від укр. [*тарака́н*]. — Sławski II 65—66. — Див. ще **тарга́н.**

[**карако́ля**[1]] (бот.) «картопля» Ж; — запозичення з польської мови; п. [karakule] (мн.) «сорт картоплі» в якийсь спосіб пов'язане з п. kartofla «картопля». — Див. ще **карто́пля.**

[**кара́куля**[2]] «ручка коло рала» Я;— р. [*кара́куля*] «криве дерево; залізні вила для гною»;— очевидно, пов'язане з [*кара́ки*] «місце, де стовбур дерева розділяється надвое»; необгрунтоване зіставлення р. [*кара́куля*] «криве дерево» (Фасмер II 192; Грот Фил. раз. 2, 433) з тюрк. kara «чорний; поганий» і kul «рука» при цілком можливому зближенні цих тюркських слів з р. *кара́куля (кара́кули)* «карлючка (погане письмо)».— Див. ще **кара́ки, корокýля.**

кара́куль «цінне овече хутро; порода овець», *каракульни́цтво*, *каракульча́* «шкурки, що їх знімають з ягнят-викиднів або з плоду каракульських овець»;— р. бр. *кара́куль*, п. karakuły (мн.), ч. слц. karakul, вл. karakul(-wowca) «каракульська вівця», болг. *каракýл*, схв. *карàкӯл*, слн. karakúl;— через російське посередництво запозичено з узбецької мови; узб. [*қорақўл*] «порода овець з чорною кучерявою вовною» походить від назви містечка *Қорақўл* «Каракуль», розташованого біля м. Бухари в Узбекистані; помилковим є пов'язання (SW II 257) з тур. (очевидно, узбецьким) karakulak (узб. *қорақулоқ*) «рись».— CIC 311; Фасмер II 192; Шипова 165; Дмитриев 539; Holub—Lyer 233; Корш AfSlPh 9, 510.

[**каракýт**] (іхт.) «окунь, що водиться в Дністрі» Ж;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *каракýдэ* «карась; родове ім'я, дане малим рибам» пов'язане як запозичення з болг. *каракýда* «тс.», яке, можливо, зводиться до гр. κορακώδης «подібний до ворона»; необгрунтованим (без наведення будь-якого слова-джерела) є твердження (Scheludko 134) про тюркське (турецьке) походження назви.— DLRM 116; СДЕЛМ 175; БЕР II 234—235.

[**каракýц**] «карлик» ВеБ;— очевидно, пов'язане з [*каракýцька*] «різновид гарбуза», яке частково зводиться до тур. karpuz «кавун; (перен.) мала дитина»; пор. р. *карапýз*, слово того самого тюркського походження.— Див. ще **гарбýз, каракýцька.** — Пор. **карапýз.**

[**каракýцька**] (бот.) «різновид гарбуза, Cucurbita pepo L. Var. citriformis» Ж, [*каракýцьки*] «тс.»;— очевидно, результат контамінації запозиченого тур. karpuz «кавун» і [*тараку́ца*] «різновид гарбуза».— Див. ще **гарбýз, тараку́ца.**

[**каралýш**] «клин, яким збивають плоти»;— очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. kalauz «провідник» походить від тур. [kalağuz] «провідник, лоцман; ватажок»; при запозиченні слово зазнало великих фонетичних змін, які частково можуть пояснюватися зближенням з рум. căgăuș «візник»; семантичний розвиток слова йшов, очевидно, в напрямі «провідник» > «інструмент провідника (який керував збиванням плотів або сам їх збивав)» > «клин, яким збивають плоти».— Пор. **караýша.**

[**каралю́х**] (ент.) «тарган, Blatta orientalis L.» Ж;— запозичення з польської мови; п. karaluch «тарган» утворене від karakon «тс.».— Sławski II 66.— Див. ще **карако́н.**

[**караман**] «назва чорного вола; чорний (масть і кличка собаки) Ме»;—болг. [*карама́н*] «чорнявий, смаглий; чорної масті (про тварин)», [*карама́нес(т)*] «чорної масті (про тварин), з чорним волоссям (про людей)», м. *караман* «вівчарка (чорна)»;— запозичення з турецької мови; тур. karaman «темний; смаглий; назва чорного собаки» утворене від kara «чорний»; для південно-західних говірок української мови не виключене посередництво молдавської (молд. *карама́н* «чорної масті (про тварин)») або — менш вірогідно — болгарської мови.— Scheludko 134.— Див. ще **ка́рий.**

карамéль, *карамéлька*, [*карамéльок*] Ж;— р. бр. *карамéль*, п. karmel «карамель; палений цукор», karmelek «карамелька, льодяник», ч. слц karamel «палений цукор», болг. *карамéл* «палений цукор для солодощів; карамель (цукерки з цього цукру)», м. *карамéла* «карамель», схв. *карамѐла* «ірис (вид цукерок); [цукат, зацукровані фрукти]», слн. karaméla «палений цукор; карамель, льодяник»;— очевидно, за посередництвом російської і частково польської мови запозичено з французької; фр. caramel походить від ісп. caramel(o) «карамель, льодяник», яке розглядається

як продовження видозміненого слат. cappa mellis (cannamella) «цукрова тростина», з лат. canna «тростина» і слат. mellis (mella) «цукровий (солодкий)» (Фасмер II 192; Dauzat 141; Meyer-Lübke 150), як відбиття лат. calamellus, букв. «тростинка» (за формою цукерок), зменш. від лат. calamus «тростина» (Преобр. I 296; Kluge—Mitzka 351), як наслідок контамінації canna mellis «цукрова тростина» і calamellis «тростинка» на позначення цукерок (паленого цукру на паличці) (Holub—Lyer 233) або як засвоєне нлат. caramellis «карамель», утворене в результаті контамінації canna mellis «цукрова тростина» і лат. calamus «тростина» (Gamillscheg 189).

[**карáмза**] (бот.) «кабачок, тиква, Cucurbis ovifera L. Ж (Пі); диня, Cucurbis pepo deliciosa Mak»;— неясне; можливо, пов'язане з тур. karpuz «кавун».

[**карамшíя**] (ент. зб.) «попелиця, Aphi dodea; взагалі дрібні комахи» Ж;— неясне; можливо, походить від тур. karınca «мурашка».

[**карандúч**] (іхт.) «морський півень (летюча риба), Trigla» Ж;— р. *карандúч* «тс.»;— очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kırlangıç (balığı) «летюча риба» є словосполученням, утвореним з іменників kırlangıç «ластівка» і balık «риба».— Фасмер II 192.

карантúн, [*калантúр*];— р. м. *карантúн*, бр. *каранцíн*, п. kwarantanna, заст. kwarantana, ч. слц. karanténa, вл. kwarantena, болг. *карантúна*, схв. *карàнтӣн*, слн. karanténa;— очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з французької; фр. quarantaine «карантин; сорокаденний піст; сорок років; штук із сорок; близько чотирьох десятків» як числівникова форма, що позначає приблизну кількість «близько сорока», є похідним від числівника quarante «сорок», що через нар.-лат. quaranta зводиться до лат. quadrāgintā «тс.», спорідненого з гр. τετρώκοντα, τεσσαράκοντα, вірм. k'tarasun (<*tqar(a)kontə); слово первісно означало «сорок (днів)», які звичайно тривала тимчасова ізоляція під час захворювань; менш переконливе виведення слова (Фасмер II 192) від іт. quarantena «карантин».— Holub—Lyer 233; Dauzat 600; Walde—Hofm. II 394—395.

[**карáнчика**] (бот.) «вид береста (в'яза), Ulmus campestris microcarpa» Ж;— пов'язане з тур. karaağaç «берест (в'яз)», що лежить в основі походження кількох українських назв різних видів родини в'язових; могло виникнути в результаті контамінації двох інших форм таких запозичених назв — [*карáячина*] «Ulmus suberosa Ehrh.» і [*карачник*] «тс.».—Див. ще **карагáч.**— Пор. **карáєць.**

[**кáрап**] «худе порося ВеУг; нікчемне (порося); недоброякісний, дефектний, кепський Чопей»;— неясне.

карáпáвка, *карапáн*, *карапáня*, *карапáтиця* — див. **коропáвий.**

карапýдитись, *карапýдливий* — див. **харапýдитися.**

карапýз «пузань, капшук» (про дитину), [*карапýзь*] «низькорослa людина» Л, [*карапýзень*] «тс.», [*карапýзка*] «сорт круглої дині», [*карапýнчик*] «карапузик» Я;— р. бр. *карапýз* «капшук» (про дитину);— запозичення з тюркських мов; тур. крим.-тат. karbuz «кавун», аз. *карбыз*, тат. *карбыс* і т. д. є тим самим словом, фонетичний варіант якого відбився в укр. *гарбýз;* зміна **б** > **п** виникла в результаті зближення з *пýзо*; припущення про зв'язок з фр. craboussin «карапуз» (Соболевский РФВ 70, 79; Matzenauer LF 8, 45; Фасмер II 193), про походження від п. karpuz «кавун» (Преобр. I 297) або від **короткопузый* (Даль II 91, 171) позбавлені підстав.— Фасмер—Трубачев II 193; Шипова 197; Дмитриев 522.— Див. ще **гарбýз.**

[**карáска**] «вид довгої жіночої кофти» Ва, Я;— неясне.

кáрáсь (іхт.) «Carassius carassius, Carassius vulgaris, Cyprinus carassius» СУМ, Ж, [*кáрас* Ж, *карáсько* Ж, *карахвéт*] «тс.», *карася́* «карасик», *карасьчá* «тс.», *карася́ччя* (зб.), [*карасювáтий*] «багатий на карасів» Я, *карáсячий;*— р. бр. *карáсь*, др. *карась*, *карасъ*, п. karaś, ч. слц. вл. нл. karas, болг. *карáс*, *карáш*, схв. *кàрāш*, слн. káras, korêselj;— псл. karasь, karasjь, очевидно, запозичення з якоїсь сусідньої мови (пор. мар. удм. karaka, тат. *кәрәкә* «тс.»); виведення від нвн. Karáusche, ст. karas

«тс.» (Преобр. I 297; Bern. I 489; Korbut PF 4, 466), яке зводять до гр. κορακῖνος «вид морської риби» через фр. carassin (corassin) «карась», іт. coracino «особлива риба», лат. coracīnus «вид риби» (Kluge—Mitzka 350—351), недостатньо обгрунтоване, оскільки фр. carassin саме виводиться від нім. [karas] (Machek ESJČ 242; Dauzat 141).— Коломиец Происх. назв. рыб 127—130; Фасмер—Трубачев II 193—194; Moszyński JP 39, 5—6; Sławski II 67; БЕР II 242; ЭССЯ 9, 152; Mikl. EW 112.

карáт «дрібна міра ваги»;— р. бр. болг. *карáт*, п. вл. karat, ч. слц. слн. karát, м. *карат*, схв. *кара̀т;* — запозичення з німецької або італійської мови; нвн. Karát, іт. carato «тс.» походять від ар. qīrāt «тс.», яке зводиться до гр. κεράτιον «срібна монета; (бот.) ріжок», похідного від κέρας «ріг», спорідненого з лат. cornu, двн. horn «тс.»; зернинки ріжка використовувались як міра невеликої ваги.— СІС 311; Шанский ЭСРЯ II 8, 66; Фасмер II 194; Machek ESJČ 242; Kluge—Mitzka 350; Mestica 271; Lokotsch 94.— Див. ще **горн.**

[каратися] «удаватися, пощастити» *(не кареся* «не щастить, не ведеться»; *не викаралося* «не вдалося») ВеЛ;— неясне.

караýл, [*калавýр*], *караýлка*, *караýльня*, *караýлити*, [*калавýрити*];— р. болг. м. *караýл*, р. ст. *караулъ* (1356), бр. *каравýл*, п. karauł, ч. karaul;— запозичено з тюркських мов, можливо, через російську; тур. чаг. karaγul «сторожа», чаг. уйг. *каравул*, узб. *коровул*, кирг. *короол*, каз. ккалп. башк. *карауыл*, ног. тат. тур. діал. *каравыл*, аз. туркм. *гаравул*, ойр. *каруул*, чув. *хурал*, дтюрк. *караγу* «тс.» споріднені з монг. *харуул*, *каруул*, бур. *харул*, *харур* «тс.» і походять від спільнотюрк. kara «дивитись, берегти», спорідненого з монг. *хар(ах)* «тс.»; виведення від тюрк. *караавыл* «охороняй аул» (Реформатский, Введение в языкознание, 1967, 104) викликає сумнів.— СІС 311; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 66—67; Фасмер II 194; Шипова 167—168; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55; Преобр. I 297; БЕР II 241; Bern. I 489; Егоров 307; Räsänen Versuch 235—236.

[караýша] «великий вантажний віз» Ж, [*каравýш*] «караван, транспорт; посудина на борошно» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кэрэушúе* «візництво; гужове перевезення, транспорт» утворене від *кэрэýш* «візник», пов'язаного з дієсловом (а) *кэрá* «везти, перевозити», яке походить від лат. *carrare «тс.», пов'язаного з carrus (carrum) «віз»; значення «посудина на борошно» виникло, мабуть, у зв'язку з посудом, використовуваним при перевезенні борошна.— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Crânjală 438; СДЕЛМ 226; Puşcariu 25.— Див. ще **карéта, каркарéзний.**

карáфа «графин», *карáфка*, [*карафíнка*] Мо «тс.»;— р. ст. *карафúн*, бр. [*карафíнка*], п. karafa, karafka, karafina, ч. слц. вл. karafa, болг. *карáфа*, м. *карафина*, схв. *карàфа*, слн. karáfa;— через польське посередництво запозичено з італійської або французької мови; іт. caraffa «тс.», caraffina (зменш.), звідки фр. carafe, через іспанську мову (ісп. garrafa «тс.») прийшло з арабської; ар. garráfa «опукла пляшка» пов'язане з дієсловом garafa «черпати» прасемітського походження або з іменником kar'a «гарбуз» (Lokotsch 54).— Richhardt 63; Sławski II 65; Machek ESJČ 241; Фасмер I 453; БЕР II 241; Dauzat 140; Battisti—Alessio I 751.— Пор. **графúн.**

[карахóнька] «невелика тиква, патисон», [*карафóнька*] «тс.»;— експресивне утворення, паралельне до [*тарапýнька*] «тс.».

[карáчі] «густий чагарник» Ж;— р. [*карагáч*] «терен» (Даль у значенні сумнівається);— запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. karaçalı «терен», утворене з основ kara «чорний» і çalı «чагарник»; у російській мові відбулося зближення з *карагáч* «в'яз».— Див. ще **карагáч.**

карб «нарізка, зарубка», [*кáрба*] «борозна», [*кáрбань*] «людина з віспуватим обличчям» Я, [*карбúр*] «бирка» Ж, Пі, *карбíж* «нарізки на дереві для рахунку, позначення та ін. Г; бирка Ж, Пі», *карбíвка* «карбований орнамент; інструмент для карбування; [сушена риба з нарізками]», [*карбівнúк*] «таврувальник»,

карбівни́чий «[тс.]; лісник», [*карбова́ль*] «той, хто карбує» Ж, Пі, *карбова́нка* «карбована річ» Ж, [*карбо́вка*] «сушена риба з нарізками», *карбува́льник*, [*карбу́н*] «той, хто таврує дерева» Я, [*карбо́жити*] «робити надрізи» Я, *карбува́ти*, *карбо́ваний*, *карбува́льний*, *розкарбо́вувач;* — р. [*карб*] «бирка для рахування овець», бр. *карбава́ць* «карбувати; робити складки», п. karb «карб, насічка; зморшка», вл. karba «насічка», слц. [karb] «тс.»; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kérbe «зарубка, насічка», свн. Kërbe «тс.», пов'язане з дієсловом нвн. kerben «карбувати», двн. *kërfan «тс.», спорідненим з дангл. ceorfan «різати, вирізувати», англ. carve «тс.», гр. γράφω «видряпую; пишу», псл. *žerbъ, *žerbьjь, укр. *же́реб.* — Шелудько 32; Фасмер II 195; Richhardt 63; Sławski II 69—70; Kluge—Mitzka 363—364. — Див. ще **же́реб.** — Пор. **гра́фіка, карбо́ванець.**

[**карба́с**] «великий весловий човен»; — р. *ка́рба́с* «великий поморський вантажний човен», бр. *карба́с* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з угро-фінських мов (вепс. karbaz «невелике вантажне судно», фін. karvas «тс.»); менш переконливе виведення від гр. κάραβος (Преобр. I 298; Горяев 134; Matzenauer 196) або від лат. carbasus «певне судно» (Соболевский РФВ 70, 79). — Фасмер II 195; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 56; Kalima 105.

[**карба́ч**] «батіг, нагай; джгут у грі», [*карбу́н*] «батіг» Я, [*корба́ч*] «кийок» Ж, [*корбачкувати*] «бити корбачем» ЕЗб 25; — р. бр. [*карба́ч*] «батіг», п. заст. karbacz «нагайка», korbacz, схв. *ко̀рба̄ч*, *кр̀ба̄ч*, слн. [korbač] «тс.»; — запозичення з турецької мови (тур. kırbaç, kırpaç «тс.»). — Фасмер II 195; Шипова 168; Skok II 153; Mikl. EW 130.

карбі́д «сполука металу з вуглецем»; — р. болг. *карби́д*, бр. *карбі́д*, п. ч. слц. karbid, м. *карбид*, схв. *ка̀рбӣд*, слн. karbíd; — суфіксальне книжно-наукове утворення, паралельне до *сульфі́д*, *бромід*, *хлори́д* і под., від лат. carbo «вугілля», спорідненого з гот. haúri «вугілля», двн. herd «вогнище», лит. kùrti «запалювати вогонь, топити», псл. kuriti, укр. *кури́ти.* — CIC 311; SJP III 557—558; Walde—Hofm. I 165—166.

карбі́дка «карбідна лампа»; — п. ч. слц. karbidka, болг. *карби́тка* «тс.»; — результат лексикалізації виразу *карбі́дна лампа*, можливо, зумовлений впливом західнослов'янського зразка. — Див. ще **карбі́д.**

карбо́ванець, [*карбо́ванка*] «металева монета» Пі; — р. [*карбо́ванец*] «усяка дзвінка монета», [*карбо́вец*, *карбо́нец*] «тс.», бр. *карбо́ванец* (з укр.), п. karbowaniec (з укр.); — власне українське утворення від дієслова *карбува́ти* «робити насічки» (на обводі монети); твердження про запозичення з польської мови (Фасмер II 195; Sławski II 70; Bern. I 489) не підтримується наголошенням і не узгоджується з тим фактом, що п. karbowaniec означає тільки «карбованець на Україні» (SJP III 561). — Чернов ДБ VII 40—41. — Див. ще **карб.**

карбо́лка «карболова кислота», [*карбо́вка*] «тс.», [*карбо́ловий*]; — р. бр. *карбо́лка*, п. ч. слц. вл. karbol, ч. karbolka, болг. *карбо́л*, м. *карбол*, схв. *ка̀рбо̄л*, слн. karbólen; — розмовне утворення від виразу *карболова кислота;* самостійно не вживана в східнослов'янських мовах, основа *карбол-* (karbol) є книжним складним утворенням з лат. carbo «вугіль» і oleum «олія, масло». — CIC 312; SJP III 559. — Див. ще **карбі́д, олія.**

карбона́д «запечена свинина»; — р. *карбона́д*, бр. *карбана́д*, п. karbonada, ч. karbonátek, слц. karbonatka, схв. *карбонада;* — через російське і французьке посередництво запозичено з італійської мови; іт. carbonata «м'ясо, засмажене на вугіллі» (звідки фр. carbonnade «тс.») утворене від іменника carbone «вугілля», що походить від лат. carbo «тс.». — CIC 312; Фасмер II 195; Machek ESJČ 242. — Див. ще **карбі́д.** — Пор. **карбона́т.**

карбона́т «сіль вугільної кислоти; мінерал, що містить групу вуглекислоти CO_2; чорний алмаз (карбонадо)», *карбоні́за́ція* «звуглювання», *карбоні́зува́ти*; — р. болг. м. *карбона́т*, бр. *карбана́т*, ч. слц. вл. karbonat, схв. *карбо̄на̄т*, слн. karbonát; — запозичення з французької мови; фр. carbonate утворене в 1787 р. Ж. де Морво від лат. carbo,

-ōnis «вугілля». — CIC 312; Dauzat 141. — Див. ще **карбі́д.** — Пор. **карбона́д.**

[карбуля́ти] «кидати палку так, щоб вона ударялась об землю то одним, то другим кінцем», [*карбуча́ти*] «тс.»; — експресивні утворення, паралельні до [*кабута́ти*] «тс.», [*камбута́ти*] «розхитуватись під час обертання» (про колесо). — Пор. **кабута́ти.**

карбу́нкул «глибинне запалення шкіри; рубін», *карбункульо́зний* «чиряку-ватий»; — р. бр. *карбу́нкул*, п. karbunkuł, ч. karbunkul «рубін», karbunkl «запалення», слц. karbunkul, болг. *карбу́нкъл* «запалення», схв. *карбу́нкул*, слн. karbúnkel (karbúnkul) «тс.», стсл. **карвънъкоулосъ** «рубін»; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з наукової латині; лат. carbunculus «вуглинка», зменшена форма від carbo «вугілля», було застосоване в обох значеннях через подібність рубіна і чиряка до розжареної вуглини. — CIC 313; Фасмер II 195; Sławski II 70—71; Machek ESJČ 242. — Див. ще **карбі́д.**

карбюра́тор «прилад для перетворення рідкого палива в газову суміш», *карбюра́ція*, *карбюрува́ти;* — р. бр. *карбюра́тор*, п. karburator, ч. слц. слн. karburátor, болг. м *карбура́тор*, схв. *карбу̀ра̄тор;* — запозичення з французької мови; фр. carburateur «карбюратор», carburer «карбюрувати» утворені в кінці XIX ст. від carbure «вуглецева сполука», похідного наукового утворення від лат. carbo «вугілля». — CIC 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 68; Dauzat 141.

[карва́тка] «кварта, кухоль; карнавка для збирання грошей Г; скринька Ж», [*карӯвка*] «тс.» Ж, [*кавра́тка*] «кварта; карнавка»; — р. [*карва́тка*] «кварта, коновка, жбан», п. [karwatka] «кварта; міра рідини»; — результати суфіксальної і семантичної видозміни др. *карвана* «церковна скарбниця»; виведення з польської мови (Фасмер II 195; Brückner 221) позбавлене підстав. — Див. ще **карна́вка.**

[карва́ш] «обшлаг», [*закарва́ш, закавра́ш*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. karwasz «обшлаг, манжет, (іст.) металевий нараменник у гусарів», [karwas] «манжет» походить від уг. karvas «металевий нараменник», утвореного з основ іменників kar «рука», запозиченого з тюркських мов (пор. уйг. qar «рука», дтюрк. garï, кирг. алт. *кари* «тс.»), і vas «залізо». — Балецкий St. sl. 9, 338; Фасмер II 196; SJP III 593—594; Brückner 221; MNTESz II 369. — Див. ще **вошолу́(в).**

карга́ (лайл. про стару жінку); — бр. *карга́* (лайл.); — запозичення з російської мови; р. *карга́* «тс.; ворона» є словом тюркського походження (тур. крим.-тат. каз. кирг. алт. тат. кипч. уйг. чаг. karγa «ворона»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 68—69; Фасмер II 196; Зеленин РФВ 56, 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[карга́н[1]] «лабаз, приймальний пункт для риби» Мо, [*кирга́н*] «тс.» Берл.; — запозичення з турецької мови; тур. karhane «льодовня, холодильник» утворене з основ іменників kar «сніг», пратюркського походження, і hane «будинок, приміщення», яке походить від перс. ẖānā «тс.». — Räsänen Versuch 235. — Див. ще **карава́н[2].**

[карга́н[2]] «кажан» Ж, [*карган е́ць*] «тс.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*карга́*] «залізна скоба з гострими кінцями, що забивають у колоду», бр. [*каргну́ць*] «схопити, ущипнути».

[карган и́] «сорт чорних бобів» Ж, [*карга́нка*] «рослина чорного бобу» Ж; — очевидно, результат евфемістичної видозміни форми *тарган и́*, що могла бути використана як назва чорних бобів через їх зовнішню подібність до чорних тарганів. — Пор. **тарга́н.**

ка́рда «залізна щітка для вовни і льону; чесальна машина»; — р. [*ка́рда*] «залізна або будякова щітка для вовни і бавовни», п. kardacz «скребло», болг. *карди́рам* «ворсую», схв. kàrtati «чесати (вовну)»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kárde «ворсувальна шишка, скребло», двн. karta, karda «скребло» походить від лат. carduus (нар.-лат. cardus) «будяк», пов'язаного з carrere «чесати вовну», спорідненим з дінд. kaṣati (<*karṣati) «тре, скребе», лит. kařšti «почісувати, видовбувати, чистити скреблом», псл. *korsta, укр. *коро́ста.* — Richhardt 63; Шелудько 32; Фасмер II

196; SJP III 556; БЕР II 245; Bern. I 489; Mikl EW 69; Kluge—Mitzka 351; Walde—Hofm. I 173.— Див. ще **коро́ста.**

кардамóн «східна рослина з родини імбирних, вживана в медицині і кулінарії»;— р. бр. болг. *кардамóн*, п. kardamon, ч. kardamom, слц. kardamón, схв. *кардамом*, слн. kardamóm;— очевидно, через посередництво західнослов'янських і німецької (нвн. Kardamóm «тс.») мов запозичено з латинської; лат. cardamōmum відтворює гр. καρδάμωμον «тс.», до складу якого входить κάρδαμον (бот.) «кардам, крес», етимологічно неясне.— CIC 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69; Фасмер II 197; БЕР II 245; Dauzat 142; Frisk I 786—787.

кардáн «пристосування для збереження непорушності підвішеного тіла при хитанні опор; карданний вал»;— р. бр. болг. *кардáн*, п. ч. слц. вл. kardan, схв. *кàрдан*, слн. kardánski;— запозичення з західноєвропейських мов (нім. Kardán, фр. англ. cardan, іт. cardano «тс.»), у яких походить від прізвища італійського математика Дж. Кардано (Cardano, 1501—1576).— CIC 313; Klein 239.

кардинáл «високий духовний сан у католиків»;— р. болг. м. *кардинáл*, бр. *кардынáл*, п. kardynał, ч. слц. слн. kardinál, вл. kardinal, схв. *кардѝнāл;*— очевидно, через польську (можливо, також через російську і французьку, фр. cardinal «тс.») мову запозичено з латинської; пізньолат. cardinālis «тс.; головний» є похідним від cardō «завіси; головний пункт», спорідненого з гр. κραδάω «махаю, колишу», дінд. kṛ́rdati «скаче», діслв. hrata «хитатись», псл. *kъrtkъ «шия», п. kark.— CIC 313; Фасмер II 197; Sławski II 75—76; Dauzat 142; Walde—Hofm. I 166.— Див. ще **карк.**

кардина́льний «основний, головний»;— р. *кардина́льный*, п. kardynalny, ч. kardynální, слц. kardinálny, вл. kardinalny, болг. м. *кардинáлен*, схв. *кàрдинāлан*, слн. kardinálen;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. англ. cardinal, нім. kardinál, іт. cardinale походять від лат. cardinālis «головний», до якого зводиться й *кардинáл.*— CIC 313; Sławski II 75—76; Dauzat 142; Klein 239.— Див. ще **кардинáл.**

кардіогрáма, *кардіóграф*, *кардіографíя;*— р. *кардиогрáмма*, бр. *кардыягрáма*, п. ч. слц. kardiogram, болг. *кардиогрáма*, м. *кардиогрáм*, схв. *кардѝограм*, слн. kardiográm;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kardiográmm, фр. cardiogramme, англ. cardiogram є новим утворенням наукової мови з основ гр. καρδία «серце», спорідненого з лат. cor, cordis, двн. hërza, псл. *sьrdьce, укр. *сéрце*, і γράμμα «риска», похідного від γράφω «пишу».— CIC 313; Шанский ЭСРЯ II 8, 69—70; Klein 239; Frisk I 787—788.— Див. ще **грáфіка, сéрце.**

кардіолóгія, *кардіóлог*, *кардіологíчний;*— р. болг. *кардиолóгия*, п. kardiologia, ч. kardiologie, слц. kardiológia, м. *кардиолóг*, схв. *кардиолѝгија*, слн. kardiológija;— запозичення з західноєвропейських мов; фр. cardiologie, англ. cardiology утворене з основ гр. καρδία «серце» і λόγος «слово, судження, наука».— CIC 313; SJP III 567; Klein 239.— Див. ще **кардіогрáма, лóгіка, сéрце.**

[кардóвник] (бот.) «їжача голівка, Sparganium L., Sparganium simplex Huds., Sparganium ramosum Huds.»;— бр. [*кардоўнік*] «Sparganium ramosum»;— похідне утворення від [*кáрда*] «щітка для розчісування вовни і льону»; назва зумовлена, очевидно, тим, що колючі круглі плоди їжачої голівки могли застосовуватись для ворсування тканин.— БСЭ 15, 489.— Див. ще **кáрда.**

каре́ «лінійний стрій піхоти в формі чотирикутника»;— р. болг. *каре́*, бр. *карэ́*, п. kare, ч. ст. karé «тс.», слц. karé «поребрина», схв. *кàрē* «військовий стрій», слн. karé «тс.»;— запозичення з французької мови; фр. carré «квадрат» походить від лат. quadrātus «чотирикутний».— CIC 314; Фасмер II 197; БЕР II 246; Dauzat 144.— Див. ще **квадрáт.**

карéл, *Карéлія;*— р. *карéл*, бр. *карэ́л*, др. *карѣлы*, *корѣла* (зб.), п. Karelczyk, ч. Karelové, слц. Karel, болг. *карéлски;*— запозичення з фінської мови; фін. Karjalainen «карельський, карел» остаточно не з'ясоване; пов'язується з фін. karjalauma «стадо» (гадане первісне значення топоніма — «пасту-

хи»); виводиться також (Бубрих Сов. финноугроведение I 1948) з балтійських мов. — Никонов 178; Фасмер II 325.

[**ка́рений**] «позбавлений місця» Я; — не зовсім ясне; зіставляється (Яворницький 338) з *ка́ра;* можливо, пов'язане з п. karencja «встановлений вичікувальний термін», ч. karence, слц. karenčia «тс.; брак харчування; брак», вл. karenca «строк очікування», схв. *карѐнција* «нужда, нестаток», слн. karénca «брак поживних речовин в організмі; вичікувальний термін», що походять з латинської мови; лат. carentia «брак» є похідним від careo (<*caseo) «не маю, я позбавлений; відмовляюсь», спорідненого з лат. castro «обрізую», гр. κείω (<*kes̯ō) «розколюю», псл. česati, укр. *чеса́ти.* — Kopaliński 477; Walde—Hofm. I 179; Мельничук Этимология 1966, 197—198. — Пор. **коса́**[1], **чеса́ти.**

каре́та, [*кари́та*], *каре́тка, каре́тник, каре́тня* (заст.) «приміщення для карет»; — р. болг. *каре́та,* бр. *каря́та,* п. kareta, [karytka], ч. kareta, вл. korejta, нл. karejta, слн. karéta; — через російську і польську мови запозичено з італійської; іт. carretta «віз» пов'язане з carro «тс.», що походить від лат. carrus, запозиченого з кельтських мов; гал. carros «віз, підвода», дірл. carr, брет. karr «тс.» споріднені з лат. currus «віз», curro «біжу». — Richhardt 63; Фасмер II 198; Sławski II 176; Brückner 218—219; Machek ESJČ 242; БЕР II 246; Bern. I 488; Walde—Hofm. I 174, 315. — Див. ще **курс.** — Пор. **кар'є́р**[1], **ка́ри.**

[**ка́рець**] «поперечка у сохи, прибита спіднизу до голобель» Я; — неясне.

кар'є́р[1] «швидкий біг коня», *кар'єра, кар'єри́зм, кар'єри́ст,* [*кариєро́вич*] «кар'єрист» Ж, *кар'єристи́чний;* — р. *карье́р, карьера́,* бр. *кар'е́р, кар'е́ра,* п. karier «кар'єр», kariera «кар'єра», ч. слц. kariéra «кар'єра», вл. нл. karjera «тс.», болг. м. *кариє́р* «кар'єр», *кариє́ра* «кар'єра», схв. *каријѐр* «кар'єр», *карије́ра* «кар'єра», слн. kariêra «кар'єра»; — запозичення з італійської мови (*кар'е́р* через посередництво французької; фр. carrière «іподром, кар'єр»); іт. carriera «кар'єр, кар'єра; (первісно) возова дорога» виводиться від carro «віз». — CIC 314; Фасмер II 205; Sławski II 76—77; Dauzat 145. — Див. ще **каре́та.**

кар'є́р[2] «каменоломня»; — р. *карье́р,* бр. *кар'е́р,* болг. м. *кариє́ра;* — запозичення з французької мови; фр. carrière, ст. quarriere «тс.», пов'язане з equarrir «прямокутно обтісувати, робити чотирикутним», є давнім похідним від carrer «робити квадратним», яке походить від лат. quadrāre «тс.»; менш переконливе виведення фр. carrière від carrier «робітник каменоломні», нібито похідного від незасвідченого *carre «кам'яна плита» (Gamillscheg 194); carrier могло утворитись на основі carrière. — CIC 314; Шанский ЭСРЯ II 8, 81—82; Фасмер II 205; Dauzat 145. — Див. ще **квадра́т.**

[**карзя́кати**] «говорити дурниці; базікати» Я; — афективне утворення, паралельне до *варня́кати, базі́кати, верзти́.*

[**ка́ри**] «водовозна підвода Г; дроги Ж»; — бр. *ка́ры* «санки (вантажні)»; — запозичення з польської мови; п. kary «двоколісна тачка для сміття; чотириколісні дроги», як і ч. слц. kara «візок, тачка», вл. нл. kara «тс.», схв. *кара* «двоколка», походить від нім. Ка́rre (Kárren) «візок, тачка», яке зводиться до лат. carrus «віз». — Richhardt 63; Sławski II 68; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще **каре́та.**

ка́рий «чорний, темний»; — р. *ка́рий* «темно-гнідий, вороний», бр. *кары,* п. kary «тс.» (з укр.); — запозичення з тюркських мов, можливо, з булгарської (булг. *kar); тур. kara «чорний» (звідки також болг. *кара́,* схв. *кàра* «тс.»), ккалп. кумик. ног. тат. башк. кирг. каз. *кара,* узб. *кора,* аз. туркм. *гара,* хак. як. *хара,* чув. *хура* «тс.» споріднені з монг. *хар,* бур. *хара* «тс.». — Баскаков та ін. Кримський — укр. і ор. 131; Добродомов РЯШ 1970/4, 105; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Преобр. I 298; Sławski II 91; Bern. I 488; Егоров 306; Räsänen Versuch 235.

карикату́ра, *карикатури́ст, карикатурува́ти* Ж; — р. болг. м. схв. *карикату́ра,* бр. *карыкату́ра,* п. karykatura, ч. вл. karikatura, слц. слн. karikatúra; — запозичення з італійської мови, можливо, через німецьку (нім. Karikatúr);

іт. caricatura «карикатура; перебільшення (негативних рис); перевантаження» є похідним від caricare «навантажувати; перебільшувати», пов'язаного з carro «віз», що походить від лат. carrus «тс.». — CIC 314; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 199; Kopaliński 480; Holub—Lyer 234. — Див. ще **каре́та.**

[**карики́**] «грядки на городі» Мо; — результат видозміни запозиченого фр. carré «садова грядка; квадрат». — Див. ще **каре́.**

[**каришува́ти**] «лаяти» Ж; — очевидно запозичення з тюркських мов; пор. тур. karışmak «вмішуватися, втручатися», спориднене з каз. хак. *карыс* «противитися, грубити, лаятися».

[**кария**] «мука; важко, погано» ВеЛ; — не зовсім ясне; можливий зв'язок з *ка́ра* словотворчо непрозорий.

каріати́да «статуя як опора в будівлі»; — р. болг. *кариати́да*, бр. *карыяты́да*, п. kariatyda, ч. kariatida, слц. слн. kariatída, м. *каријатида*, схв. *карија-ти́да;* — запозичення з давньогрецької мови; гр. καρυᾶτις (мн. καρυάτιδες) «колона в формі жіночої статуї; Карійська (з міста Карії — епітет Артеміди, храм якої був у цьому місті); каріанка» походить від назви міста Καρύαι «Карії»; в основі назви колон лежить назва рабинь з міста Карії, проданих у неволю за зрадницьку позицію міста під час війни з персами. — CIC 314; Kopaliński 478; Holub—Lyer 235; Вујаклија 407.

ка́рієс «розпад тканини кістки або зуба», *каріо́з* «тс.», *каріо́зний;* — р. *ка́риес*, *кариоз*, бр. *карыёз*, п. слц. karies, болг. *ка́риес*, схв. *ка̀ријѐс*, слн. káries; — запозичення з латинської мови; лат. cariēs «гниль, гнилість» споріднене з дінд. śṛṇáti «розбиває, роздрібнює», ав. sari- «уламок, черепок», гр. κεραΐζω «плюндрую, розвалюю», дірл. ar-a-chrinum «розпадаюся». — CIC 314; Holub—Lyer 234; Walde—Hofm. I 167—168.

[**карі́ки**] «блочки у ткацькому верстаті» ДзАтл II 245, [*карі́чки, ґарі́чки*] «тс.» тж, [*карі́чка*] «пряслице на веретені ДзАтл II 238; вушна сережка ДзАтл II 163; колінна чашка ВеУг», [*карі́шка*] «пряслице» ДзАтл II 238, [*ґарі́чка, ґирі́чка*] «тс.» тж, [*карічо́к*] «сережка» ДзАтл II 163; — слц. karika «кільце», схв. *ка̀рика* «тс.; ланка ланцюга; верхнє ложове кільце у гвинтівки»; — запозичення з угорської мови; уг. karika «коло, обруч, диск», очевидно, пов'язане з уг. kerek «круглий», kerék «колесо». — Дзендзелівський УЛГ 62; St. sl. 13/3—4, 207; MNTESz II 382.

карк «потилиця, шия», [*ка́рок*] «тс.», *карчи́ло* «тс.» (збільш.), [*карковúна*] «м'ясо з потилиці тварини» Ж, [*карчок*] (зменш.) ВеЛ; — р. [*карк*], бр. *ка́рак;* — запозичення з польської мови; п. kark «потилиця» споріднене з ч. слц. krk «шия», вл. krk «горло», укр. [*корко́ші*] «потилиця, плечі». — Richhardt 63; Sławski II 77. — Див. ще **корко́ші.**

[**карка́нити**] «перевантажувати» Ж, [*накаркани́чити (собі)*] «багато взяти на плечі, на карк» Ж; — афективне утворення, пов'язане (можливо, вторинно) з *карк* (пор.).

[**кар-каре́зний**] «надзвичайно, дуже, виключно, сила силенна, прекрасно» (*такої красоти, що кар-карезний* «...що це розкіш») Ж, [*ка́ра-ка́ренна*] «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з молдавської мови; молд. *кар* «віз, візок; кількість (матеріалу, речей тощо), яка вміщується у віз; (перен.) дуже багато, сила силенна»), — напр., у виразах *ку ка́рул* (букв. «возом») «дуже багато, в достатку», *ун кар де ми́нте* (букв. «віз розуму») «дуже розумний» — походить від лат. carrus (carrum); українське утворення виникло, очевидно, внаслідок додання підсильної прикметникової форми *каре́зний* до сприйнятого як нечленний прикметник *кар* (за зразком можливих редупліковано-підсильних прикметникових утворень типу **стар(ий)-старезний*, **велик(ий)-величезний* і под.). — СДЕЛМ 174; Puşcariu 25. — Див. ще **каре́та.** — Пор. **ка́ри, курс.**

каркáс; — р. бр. болг. *каркáс*, п. karkas, ч. karkasa «каркас покришки пневматичної шини»; — запозичення з французької мови; фр. carcasse «скелет; каркас» походить від іт. carcassa «тс.», дальша етимологія якого залишається неясною. — CIC 315; Шанский ЭСРЯ II 8, 71; Фасмер II 200; Dauzat 141; Gamillscheg 190; Mestica 273.

Ка́рл, ст. *Карловичъ* (1498); — р. бр. болг. *Карл*, п. слц. Karol, ч. Karel, вл. Karl, нл. Karlo, схв. Kȃrlo, слн. Karel; — запозичення з німецької мови; нвн. Karl походить від свн. karl «чоловік», двн. karal «тс.», спорідненого з нвн. Kerl «хлопець, чолов'яга», діcл. karl «старий чоловік, чоловік; хлоп, слуга», гр. γέρων «старик», γηραλέος «старий», дінд. járati «старіє; минає», перс. zer «старик», вірм. cer «тс.». — Kluge — Mitzka 364. — Пор. **коро́ль**.

[**карла́ш**] «помічник отамана риболовної ватаги» Я; — неясне; можливо, пов'язане з молд. *кырма́ч* «стерновий; ватажок, керівник».

ка́рлик «людина незвичайно малого росту», [*ка́рло* Бі, *карлю́жа*, *карлю́к* Ж, *карля́* Ж] «тс.», *ка́рлиця*, *ка́рликовий* «низькорослий» (про рослину), *карлику́ватий*, *карлува́тий* «приземкуватий», [*ка́рлячий*] Ж; — р. *ка́рла*, *ка́рлик*, бр. *ка́рлік*, п. karlę, karzel, karlik, ч. karlík; — через польське посередництво запозичено з німецької мови; двн. [karal] «малюк», свн. [karl] «тс.», як і нвн. Kerl «парубок», було семантичним варіантом до karl «чоловік». — Richhardt 63; Hüttl-Worth 18; Фасмер — Трубачев II 200; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Преобр. I 299; Isačenko ZfSl 2, 501; Sławski II 91; Machek ESJČ 243; Bern. I 490; Mikl. EW 112. — Див. ще **Ка́рл**.

[**ка́рлуш**] «скойка» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*карлу́шина*] «крушина».

карлю́ка «загнутий кінець палки», *карлю́чка* «тс.; палка з загнутим кінцем; незграбно написана буква; гачок Пі», [*карлю́к*] «ціпок, палиця» Л, *карлю́чкува́тий*, *карлю́чити*, *закарлю́ка* «карлюка», *закарлю́чка* «тс.», *закарлю́чистий* «з багатьма вигинами»; — болг. *кър̀леж* «палка пастуха», м. *крлук* «пастуша палка з карлюкою; гак», *крлик* «тс.», схв. *кр̀љȕк* «ковінька пастуха», слн. kŕlj «пень, колода»; — південнослов'янські форми зводяться до псл. *kъ̀rl-, похідного від кореня *kr-, того самого, що і в основі krivъ, укр. *кривий*; укр. *кар-* замість очікуваного **кор-*, [*кир-*], можливо, є результатом впливу паралельних форм *каблу́ка*, *закаблу́ка*. — Мельничук Молд. эл. 166; Младенов 265. — Див. ще **гирли́ґа**, **криви́й**.

[**кармага́л**] «скандал» Я; — р. [*кармага́л*] «галас, метушня», [*карманга́л*] «тс.»; — зіставляється з тур. karmakarış «метушня, плутанина» (Фасмер II 200); можливо, походить від тур. karma hal «змішане (заплутане) становище, заплутані обставини».

карма́зи́н (заст.) «червоне сукно; червона фарба», [*карма́зи́на*] «тс.», [*карма́зи́на*] (бот.) «рослина, використовувана для фарбування» Я, *кармази́нка* «сорт червоних яблук», *карма́зинник* (заст.) «багач»; — р. болг. *кармази́н*, бр. [*карма́зы́н*], п. karmazyn, ч. слц. karmazín, схв. [karmádin], *кр̀мез*, слн. karmezín; — через польську і, можливо, німецьку мови (нвн. Karmesin «червона фарба») запозичено з італійської; іт. carmesino «червона фарба» походить від ар. kirmazī «червоний, кармазиновий», kirmizī «тс.», похідного від kirmiz (ент.) «червець», яке зводиться до дінд. kṛ́miḥ «черв'як», спорідненого з лит. kirmìs «тс.», псл. *čr̥vь, укр. *черв*, або до дінд. kṛmija-, утвореного з основ kṛmi- «черв'як» і jánati «родить», спорідненого з лат. gено «створюю, породжую», gigno «тс.», гр. γίγνομαι «народжуюсь; роблюсь, виникаю», двн. kind «дитина». — Макарушка 9; Richhardt 63; Фасмер II 201; Шипова 169—170; Преобр. I 299; Sławski II 78—79; Brückner 220; Machek ESJČ 243; Bern. I 490—491; Kluge — Mitzka 352. — Див. ще **ген**[1], **черв.** — Пор. **кармі́н**, **черво́ний**.

[**карма́к**] «рибальське знаряддя», [*карма́тник*] «робітник-рибалка при карматному заводі» Я, [*карма́тний*] «належний до кармака» Я, [*карма́чний*] «тс.» Я, [*карма́чити*] «ловити в кармак» Я; — р. [*карма́к*] «гачок (з блешнею)», [*корма́к*, *кармака́н*] «тс.», болг. [*карма́к*] «велика вудка»; — запозичення з тюркських мов; кипч. тат. чаг. каз. кирг. алт. *кармак* «гачок, вудка» є похідними від основи *карма* «зачепити, ухопити»; зведення до гр. καμάκι (κάμαξ) «жердина, стовп» (Mikl. TEl I 328) безпідставне. — Фасмер II 201; Шипова 170.

[**кармалю́к**] «більярд»; — неясне.

[**карма́н**] «кишеня; торбинка біля пояса у жінок; частина плуга Я», [*карма́нник*] «кишеньковий злодій», [*карма́ш*] «кишеня?»; — р. *карма́н* «кишеня», п. [karmana] «одяг», [korman] «тс.», ст. korman (korban) «кишеня»; — остаточно не з'ясоване; виведенню з пн.-тюрк. *карман* «калитка для грошей, торбинка» (Mikl. EW 112; Преобр. I 299; Lokotsch 88; Räsänen Mel. Mikkola 273—276) суперечить вказівка на запозичення алт. тел. *карман* з російської мови (Радлов II 1, 217); непереконливі також тлумачення як власне слов'янського слова (Соболевский РФВ 70, 80), як пов'язаного з др. *корванъ* «карнавка» (Brückner KZ 48, 201), з лат. crumēna «калитка для грошей» (Вегп. I 490) або з гр. κείρω «стрижу» (Ильинский РФВ 73, 304). — Фасмер II 201; Шанский ЭСРЯ II 8, 72; Sławski II 487—488. — Пор. **курма́н.**

кармі́н «червона фарба з кошенілі»; — р. болг. *кармѝн*, бр. *кармі́н*, п. вл. karmin, ч. слц. слн. karmín, м. *кармин*, схв. *кàрмӣн;* — запозичено з французької мови, можливо, через посередництво німецької (нвн. Karmin); фр. carmin походить від слат. carminium «тс.», яке є результатом контамінації ар. kirmiz «червець» і лат. minium «кіновар» іберійського походження. — CIC 315; Фасмер II 201; Sławski II 79; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 352; Dauzat 143; Walde—Hofm. II 91—92. — Див. ще **карма́зи́н, мініатю́ра.**

[**кармни́к**] «хлів, саж» Ж, [*карни́к, скра́ник*] «тс.» Ле; — запозичення з польської мови; п. karmnik «тс.; відгодований кабан», похідне від karmić «відгодовувати», karm «корм», є прямим відповідником ч. слц. krmník «хлів, саж, відгодований кабан», укр. [*кормни́к*] «хлів, саж». — Див. ще **корм.**

карнава́л «святкове гуляння з танцями, маскарадами і іграми»; — р. бр. болг. *карнава́л*, п. karnawał, ч. слц. karneval, вл. karnewal, м. *карнева́л*, схв. *карнѐвāл*, слн. karneval; — запозичення з французької мови; фр. carnaval «масниця, запуст; карнавал» походить від іт. carnevale (первісно «залишки; широка масниця; останній день карнавалу»), яке є результатом видозміни форми carneleva, букв. «забери м'ясо», утвореної з іменника carne «м'ясо», що походить від лат. caro, carnis «тс.», спорідненого з дісл. hǫrund «тс.», гр. κείρω «відрізую», лит. kertù «зрубую, обрубую», р. *черта́* «риска», і дієслова levare «знімати, усувати, забирати», яке походить від лат. levāre «полегшувати, піднімати», похідного від levis (<*leguis) «легкий, швидкий», спорідненого з дінд. laghúḥ «тс.», псл. lьgъkъ, укр. *лéгкий*; пояснення як іт. carne vale «м'ясо прощай» (Фасмер II 202; Machek ESJČ 243) є проявом народної етимології. — CIC 315; Аркадьева РЯШ 1974/2, 106; Sławski II 81; Dauzat 143; Walde—Hofm. I 170, 788; Fraenkel 258; інакше Пизани 117. — Див. ще **лéгкий, начерта́ти.**

карна́вка «церковна кварта для збирання грошей»; — бр. [*карбо́нка*] «скринька, куди скидають гроші», др. *карвана* «храмова скарбниця», *коръвана, корванъ, коръманъ, корнава* «тс.», нл. karnawa «кишеня; торбинка пастуха, мисливця, учня», стсл. **каръвана** «скарбниця», **коръвана, кор'вона, корьнава**; — через старослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κορβανᾶς «храмова скарбниця» походить від арам. qārbānā «тс.». — Срезн. I 1197; SJStsl. II 15. — Пор. **карва́тка.**

карнаву́хий «з малими вухами, безвухий, з обрізаним вухом», *карнау́хий*, [*карноу́шка*]; — бр. *карнаву́хі;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *корноу́хий* «коротковухий, з обрізаним вухом» утворене з основ прикметника [*ко́рный*] «короткий, куций», спорідненого з укр. [*корня́ти*] «рубати, колоти», та іменника *у́хо*, що відповідає укр. *ву́хо*. — Див. ще **ву́хо, корня́ти.**

[**карна́ти**] «пасти» Я (? — очевидно, «обрізувати; стригти»), [*ка́рнявка*] «безвуха» Я, *обкарна́ти* «обкраяти»; — не зовсім ясний різновид фонетично закономірної форми [*корна́ти*], аналогічний до *карлю́ка*. — Див. ще **корня́ти.** — Пор. **карнаву́хий.**

[**карна́тка**] (орн.) «вівсянка, Emberiza miliaria L.» ВеНЗн; — неясне, як і фонетично близьке до нього [*скригна́тка*] «тс.» (пор.).

карни́з, [*корни́з*] Ж; — **р.** *карни́з*, бр.

карніз, п. karnisz, ст. karnes, слц. karnis, схв. *кàрнӣж*, *кàрнӣз*, *карни́за*, болг. *корни́з*, слн. karnísa; — запозичення з німецької мови; нвн. Karnies походить від іт. cornice «карниз» (як архітектурна оздоба), утвореного в результаті контамінації лат. corōnis «віночок; кінцевий розчерк на письмі», що походить від гр. κορωνίς «тс.», і лат. cornix «ворона». — Фасмер II 202; Шанский ЭСРЯ II 8, 73; Преобр. I 300; Kluge—Mitzka 352.

[**карóлька**] «тиролька» (сорт яблук) Я; — результат видозміни форми *тирóлька* під впливом особового імені [*Карóль*] «Карл» (пор. п. karolek «кмин, Carum carvi L.», бр. [*каралёк*] «тс.»). — Див. ще **тирóлька.**

[**карп**] (іхт.) «короп, Cyprinus carpio L.»; — р. бр. болг. *карп*, п. вл. полаб. karp, нл. karpa, схв. [karp], слн. kàrp; — запозичення з середньонижньонімецької мови; снн. karpe(n), як і двн. karpfo, нвн. Karpfen «тс.», походить із якоїсь праєвропейської мови, звідки й псл. *когръ, укр. *кóроп* «тс.». — Фасмер II 202; Leder 114; Sławski II 81—82; Machek ESJČ 240; Коломиец Происх. назв. рыб 110—111; Kluge—Mitzka 353. — Див. ще **кóроп.**

[**карпали́**] «дерев'яні вила» Мо, [*карпалóйі*] «тс.» Мо; — неясне; можливо, видозмінене запозичення з болгарської мови; болг. [*кръпел*] «поліно», спорідnене з схв. *крпеле* «частина ярма», п. karpa «пень, підземна частина дерева після зрізання; [корчага під водою]», зводиться до псл. *kъrpa «корч, пень», якому, можливо, відповідає прус. curpis «колода під ковадлом», лит. kerplẽ «вирваний з корінням пень; коріння зрубаного дерева». — Sławski II 82—83.

[**кáрпель**] (бот.) «бруква» Ж, [*кáрпéля*] «тс.» Ж, ВеЛ, ДзУЗЛП; — ч. [karpel] «буряк; бруква»; — запозичення з польської мови; п. karpiel «капуста городня, Brassica oleracea L.» загальноприйнятої етимології не має; виводиться з псл. *kъrp- «пень, корч» і зіставляється з п. karpa «пень, коріння дерева», схв. *крпељ* «різновид мишію, Setaria verticillata» (Sławski II 85—86), з п. karfiol «цвітна капуста» (Machek Jm. rostl. 82); пов'язується з п. karafiol «гвоздики, чорнобривці, Dianthus L.» (Brückner 219; Karłowicz SWO 254) і з п. kalarepa «кольрабі» (Bern. I 471). — Дзендзелівський УЗЛП 71; Richhardt 63.

Карпó, [*Карпóн*] Я, ст. *Карпъ* (1430); — р. болг. *Карп*, бр. *Кáрпа*, *Карп*, стсл. **Карпъ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Κάρπος як чоловіче ім'я утворене на основі іменника κάρπος «плід», спорідненого з лат. carpo «зриваю», дінд. kṛpāṇaḥ «меч», двн. herbist «осінь», лит. kiřpti «стригти», псл. *čegrъ, *čьrpati, укр. *чéрeп*, *черпáти*. — Сл. вл. імен 213; Беринда 215; Петровский 129; Frisk I 792—793; Walde—Hofm. I 172. — Див. ще **чéреп, черпáти.**

[**карпу́льці**] «блочки у ткацькому верстаті», [*карпу́лець*] Ж; — очевидно, результат багаторазових видозмін і контамінацій форм типу [*скрáклі*, *скрипли́ці*, *скрипулькú*] «тс.» з наближенням до *Карпó;* разом з тим ця фонетична форма могла б бути закономірним відображенням на українському грунті запозиченого нвн. Kérbholz «бирка», утвореного з основ іменників Kerbe «зарубка, насічка» і Holz «дерево» (пор. [*гамýлець*] «гальмо» з нвн. Hemmholz).

кáрта, [*қартáр*] «виготовлювач паспортів для худоби Ж; картяр Я», *карти́на*, *кáртка*, *кáрточка* «картка, фотокартка», [*картівни́к*] «картяр», [*кáртник*, *картовни́к* Ж, *картéжник* Ж, *картéчник* Ж] «тс.», *картя́р*, *картя́рня*, *картя́рство*, [*картівни́цтво*, *картьожня* Я], *карти́нний* «мальовничий», [*карти́нувáтий*] «чотирикутний»; — р. бр. болг. м. *кáрта*, п. ч. слц. вл. нл. karta, схв. *кāрта*, слн. kárta; — через польську або німецьку (нвн. Kárte) мову запозичено з французької чи італійської; фр. carte, іт. carta «папір; карта; документ» походять від лат. carta (charta) «папір; лист; документ; книга», що відбиває гр. χάρτης «папірусна карта», яке вважається запозиченням з єгипетської мови. — CIC 315; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 74—75; Фасмер II 203; Hüttl-Worth 15; Sławski II 87—88; БЕР II 253; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145, 164. — Пор. **хáртія, чартúзм.**

[**карталу́к**] «головна щогла; щоглове дерево» Ж; — неясне.

[**карта́н**[1]] «підтичка з тисненими квітами» Ж, [*катра́н*] «жіночий фартух; ганчірка» Ж; — результат видозміни форми [*карту́н*] «ситець» (див.).

[**карта́н**[2]] «низького росту чоловік» Ва; — неясне; можливо, результат видозміни форми *коротун* «тс.», зближеної з р. заст. *картан* «облогова гармата (з коротким дулом)».

карта́ти, [*корта́ти*] «картати» Ж; — запозичення з польської мови; п. [kartać] «намовляти», karcić «дорікати, картати» споріднене з болг. *къ́ртя* «відламую», схв. ст. kr̀titi «мучити, ламати», можливо, також слн. zakrtíti «строго наказати, доручити», р. *карта́вый* «гаркавий», сболг. **кръ тѣ́ ниѥ** «кувікання»; може бути зведене до псл. *kъrtiti «говорити; говорити неприємним голосом», очевидно, пов'язаного з *kortъ, *kortъkъ, укр. *коро́ткий;* споріднене з дінд. kr̄rtayati «говорить». — Ткаченко УМШ 1959/2, 65; Richhardt 63; Шанский ЭСРЯ II 8, 75; Фасмер II 203; Sławski II 71—72; Brückner 220. — Див. ще **коро́ткий.**

карта́тий «помальований квадратами», *карта́цький* (заст.), [*карти́стий* Я, Дол «тс.», [*картува́ти*] «розбивати на смуги» (поле); — власне українське утворення від *ка́рта* «прямокутний аркуш» (пор. [*карти́нува́тий*] під *ка́рта*). — Див. ще **ка́рта.**

[**карта́ч**] «скребло» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kardacz «тс.», kartacz «карда; щітка для миття підлоги; перукарська щітка», як і ч. kartáč «щітка», слн. krtáča «тс.», походить від нвн. Kardätsche «скребло», яке зводиться до іт. *cardeggio, похідного від carda «карда». — SJP III 566; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 351. — Див. ще **ка́рда.**

картве́л; — р. бр. *картве́л*, ч. слц. Kartvel; — запозичення з грузинської мови; груз. kartwel- «грузин» споріднене з мегр. чан. kortu- «тс.». — Климов 196.

карте́ль «угода між підприємцями; (заст.) письмовий виклик на дуель», *картелюва́ти* «об'єднувати в картелі»; — р. *карте́ль*, бр. *карта́ль*, п. ч. слц. вл. kartel, болг. *карте́л*, м. *картел*, слн. kartél; — можливо, через польську чи німецьку (нім. Kartéll) мову запозичено з французької; фр. cartel «тс.» походить від іт. cartello «виклик на дуель» (букв. «картка»), зменш. від carta «карта». — CIC 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 76; Dauzat 145. — Див. ще **ка́рта.**

ка́ртер «спідня частина мотора; коробка для механізму»; — р. болг. м. *ка́ртер*, бр. *ка́ртэр*, п. ч. слц. karter, схв. *ка̏ртер*, слн. kárter; — запозичення з англійської мови; англ. carter «тс.» походить від прізвища англійського винахідника Г. Картера (H. Carter); виведення англійського слова безпосередньо від англ. cart «віз» (Kopaliński 480) помилкове. — CIC 316; SSJČ I 845; Holub—Lyer 235.

карте́ч; — р. *карте́чь*, бр. *карце́ч*, п. kartacz, ч. слц. kartáč, болг. *карте́ч*, м. *картеч*, схв. *ка̀ртēч*, слн. kartéča; — через російське посередництво запозичено з німецької мови; нім. Kartätsche «картеч», зближене з англ. cartage «перевезення», через фр. cartouche «скручена паперова обгортка» зводиться до іт. cartoccio «крамарський кульок; картонний згорток з картеччю», cartaccia «грубий папір», що походить від лат. carta (charta) «карта». — Фасмер II 204; Sławski II 88; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 353; Dauzat 145—146. — Див. ще **ка́рта.**

[**ка́ртє**] «узори в березовій деревині» Ж; — очевидно, пов'язане з *ка́рта*, *карти́на* (див.).

карто́н, *карто́нка*, *карто́нник*, *картона́ж;* — р. болг. *карто́н*, бр. *кардо́н*, п. вл. karton, ч. слц. слн. kartón, м. *картон*, схв. *ка̀ртōн;* — запозичено з французької мови, можливо, через німецьку (нвн. Kartón); фр. carton походить від іт. cartone, що є збільшеною формою від carta «карта». — Шанский ЭСРЯ II 8, 78; Фасмер II 204; Holub—Lyer 235; Dauzat 145. — Див. ще **ка́рта.**

карто́пля, *картопели́на*, *картоплина*, [*канто́пля*, *канто́ха*, *карто́па* ВеБ, *карто́фля* (Ме), *картофій* Ж, Пі, *карто́х* Ж, *карто́ха*, *карто́хель* ВеБ, *карто́хля*, *карто́шка*], *картопли́ння*, [*картофли́не* Ж, *картохли́не* ВеБ, *картоши́не* Ж], *карто́плисько*, *карто́пли́ще*, [*карто́флисько*] «картоплище» Я, [*картоплиця*]

«тс.», [*картопля́к*] «міра картоплі», *картопля́ник* «страва з картоплі; [картоплище]», [*картофля́ник*] «страва з картоплі» Ме, [*картохля́ник* До, *карто́шник*] «тс.», [*картопля́нка*] «самогон з картоплі» Я, *картопля́р*, *картопля́рство*; — р. *карто́фель*, бр. [*карто́пля*, *карто́шка*], п. kartofel, kartofla, слц. [kartofel], болг. *карто́ф*, схв. *кр̀то̄ла*; — через російську і польську мови запозичено з німецької; нвн. Kartóffel, ст. Tartuffel «картопля» походить від іт. tartufo «трюфель», tartufolo «тс.» (від нар.-лат. *terrae tufer «земляна бульба», лат. terrae tūber «тс.», яке було перенесене на ввезену в XVI ст. з Америки картоплю через подібність бульб). — Закревська Досл. і мат. VI 29—30; Шелудько 32; Корлэтяну РР 1977/2,145—146; Richhardt 63; Фасмер II 204; Преобр. I 300; Sławski II 89; БЕР II 255; Bern. I 491; Kluge—Mitzka 354.

картоте́ка, *картоте́кар*; — р. болг. м. схв. *картоте́ка*, бр. *картатэ́ка*, п. вл. kartoteka, ч. слц. слн. kartotéka; — запозичення з німецької мови; нім. Kartothék утворене з Karte «картка» і елемента -thek, що походить від гр. θήκη «скринька, схованка». — CIC 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 79; SJP III 591; Sł. wyr. obcych 328; Hołub—Lyer 235. — Див. ще **ка́рта, те́ка.** — Пор. **бібліоте́ка.**

карту́з «кепка; пакет Ж», *карту́зник*; — р. бр. *карту́з* «кепка; паперовий пакет; (ст.) торбинка з порохом, патронами»; — через російську і, очевидно, середньонижньонімецьку мови (снн. kartûse «паперовий кульок для тютюну») запозичено з французької; фр. cartouche «скручена паперова обгортка» походить від іт. cartoccio «крамарський кульок»; як назва кепки виводилось також від гол. kardoes «паперова гільза для рушниці» (Преобр. I 301; Vries NEW 306), karpoets «дорожна шапка» (Шанский ЭСРЯ II 8, 80). — Фасмер II 204. — Див. ще **карте́ч.**

[**карту́н**] «ситець» Ж; — р. [*карту́нный*] «ситцевий», бр. заст. *карту́на* «бавовняна тканина», п. kartun «ситець, вибійка», ч. kartoun «ситець», слц. kartún, вл. kortun, нл. kartun «тс.», схв. *кàртӯн* «грубий міткаль», *карту́на* «тс.»; — через польську мову запозичено з німецької; нім. [Kartun] «ситець» є результатом фонетичної видозміни форми Kattun «тс.», яке зводиться до гол. katoen «бавовна» (пор. фр. coton, іт. cotone «тс.»), що походить від ар. (al) koṭon «тс.». — Шелудько 32; SJP III 592; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 357. — Пор. **карта́н**[1].

[**карту́ник**] «вид птаха» ВеЛ; — неясне.

[**ка́ртусь**] «кличка собаки» ВеЛ; — неясне; може бути зіставлене з [*карту́н*] «ситець» або з п. chart «хорт».

[**карува́ти**] «чарувати» (?), [*карівни́ця*] «художниця, яка підмальовує красуням карі очі» (?) Я, [*накарува́ти*] «зробити карими, підмалювати»; — слова, які безпідставно зіставлялися з *чарувати* (Потебня К ист. зв. III 37); пов'язані з *ка́рий*, що видно з такого контексту: «Ой хвалилася Ганночка, що у мене очі каресеньки... Ой не хвалися ж, Ганночко... карували оченьки карівниці для молодої Ганночки дівиці» (Я 338); пор.: «я б твої очиці накарувала, тебе самого намалювала» (Грінченко II 492).

[**кару́н**] «вид тканини» Ж, Пі; — можливо, результат видозміни форми [*карту́н*] «ситець» під впливом *кару́нка* «позумент» (пор.).

кару́нка (заст.) «позумент; [карниз]»; — очевидно, запозичення з білоруської мови; бр. *кару́нкі* «мереживо», як і укр. [*коро́нка*] «ажурна тканина», р. ст. *кору́нки* «зразки для вишивання», походить від п. [korunka] «мереживо», ст. korona «тс.», що є результатом семантичної видозміни слова korona «корона, урочистий головний убір» на підставі подібності малюнків мережива до форми королівської корони. — Sławski II 494. — Див. ще **коро́на.**

кару́піль, *кару́пір* — див. **кану́пер.**

[**ка́рус**] (бот.) «осока ворсиста, Carex hirta L.»; — результат видозміни латинської наукової назви Carex, можливо, пов'язаної з carrere (<*cārere) «чесати» (вовну). — Walde—Hofm. I 167. — Пор **ка́рда, коро́ста.**

каруселі́, *каруселі́льник*; — р. бр. *каруселі́*, п. karuzela «каруселі», ст. karuzel «тс.; рицарські перегони», ч. karusel «рицарська гра; легкий візок;

вертикальний токарний верстат; (заст.) карусель», слц. karusel «карусель; вертикальний токарний верстат», вл. karuzel «карусель», нл. karusel, болг. *карусе́л*, схв. *карýсел* «тс.»;— запозичено з французької мови, можливо, через російську і німецьку (нім. Karussél «карусель; рицарська гра»); фр. carrousel «карусель; рицарська гра» походить від іт. carosela «тс.», яке зводиться до ар. kurradž «гра з дерев'яними кіньми» (від перс. kurrā «лоша»).— CIC 316; Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Муравьев РР 1976/5, 87—90; Sławski II 90; Kluge—Mitzka 354; Dauzat 145.

[**карýца**] «віз»;— болг. *карýца*, схв. *кàруца* «тс.»;— запозичення з східнороманських мов; молд. *кэрýцэ*, рум. *cărúţă* «тс.; візок» є похідним від *кар* (car) «віз», що відбиває лат. carrus «віз».— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153; Sławski II 81; СДЕЛМ 226; Puşcariu 25; DLRM 115, 128.— Див. ще **каре́та.**— Пор. **ка́рй.**

ка́рцер, [*ка́нцур*] «тюрма, камера» Па;— р. болг. м. *ка́рцер*, бр. *ка́рцэр*, п. ч. слц. karcer, схв. *кàрцер*, слн. kárcer;—книжне запозичення з латинської мови (можливо, за посередництвом нім. Kárzer); лат. carcer «в'язниця; стартовий бар'єр на іподромах» етимологічно не зовсім ясне.—Шанский ЭСРЯ II 8, 81; Фасмер II 205; Sławski II 71; Holub—Lyer 235; Walde—Hofm. I 166.

[**карчóха**] (бот.) «артишок, Cynara scolymus» Ж, [*карчох*] «тс.» Mak;— запозичення з польської мови; п. karczoch, ст. karczof, karczok, arciok «тс.» походять від іт. carciofo і articioco «тс.», що зводяться до ар. (al) ḫaršōf «тс.».— Richhardt 63; Sławski II 74—75.

карю́к «столярний клей», *карýк*, [*корю́к*] «тс.» Ж, *карю́чити*, *карýчити* Ж, *прикарю́чити*, *розкарукувáти* Нед;— р. [*карлýк*] «риб'ячий клей», бр. [*карýка*, *карю́к*], п. karuk «риб'ячий клей», [karug, karogl (з укр.), ч. karuk «тс.»;— походження неясне; очевидно, запозичення з східних мов.— Фасмер II 200; Sławski II 89—90; Machek ESJČ 243—244; Bern. I 490; Mikl. EW 112.

[**каря́жник**] «вірьовка, з якої формується пристосування для вилову риби в лиманах» Я;— запозичення з російської мови; р. [*коря́жник*] «вірьовка з білої пряжі на неводи і рибальські снасті» є похідним від *кора́* «луб».— Див. ще **кора́.**

каря́чки «навпочіпки», [*коря́чкою*] «розставляючи ноги» Я, *карячкувáтий* «кривоногий, розчепірений», *корячкувáтий* «кривий, вузлуватий (про дерево); кривоногий», [*карячитися*] «опиратися, опинатися» Я, [*коря́читися*] «викривлятися» Я, *накаря́чках*, *накаря́чки*, *óкаряч* (присл.) «розставивши ноги», *розкаря́ка* «що-небудь розчепірене», *розкаря́куватий*, *розкаря́чкуватий*, *розкаря́чений*, *розкаря́чити*, [*скаря́чити*] «широко розставити (ноги)»;— р. [*коря́чить*] «ламати, розводити, розпинати», [*коря́ка*] «розсоха», [*каря́чить*] «розводити, розставляти (ноги)»;— результат видозміни форм *карáчки* і под. під впливом російських варіантів або як прояв гіперизму щодо закономірної твердої вимови **ра**, прийнятої за діалектне відхилення.— Див. ще **карáки.**

кáса;— р. *кáсса*, бр. болг. м. *кáса*, п. ч. слц. вл. нл. kasa, схв. *кȁса*, слн. kása;— запозичено з італійської мови, можливо, через польську і німецьку (нвн. Kásse); іт. cassa «скриня; каса» походить від лат. capsa «скриня, капсула», пов'язаного з capio «хапаю, беру», спорідненим з гр. κάπτω «проковтую», двн. heffan «піднімати», havan «горщик; гавань».— CIC 316—317; Фасмер II 207; Sławski II 91—92; Machek ESJČ 244; Walde—Hofm. I 159, 162—163.— Див. ще **га́вань.**— Пор. **каси́р.**

[**каса́рня**] «казарма», [*кашáрнє*] «тс.» ВеБ;— запозичення з польської мови; п. kasarnia, як і ч. слц. kasárna, слц. kasáreň, вл. kasarna, схв. *кȁсāрна* «тс.», походить від нвн. Kasérne «тс.», до якого зводиться й укр. *казáрма*; форма [*кашáрнє*] відбиває вплив п. [kaszary] «тс.».— Шелудько 32; Sławski II 93.— Див. ще **казáрма.**

касáція «скасування вищою інстанцією судового рішення»;— р. *кассáция*, бр. *касáцыя*, п. kasacja, ч. kasace, слц. kasácia, болг. *касáция*, м. схв. *касáција*, слн. kasácija;— через польське і, можливо, німецьке посередництво (нім. Kas-

satión) запозичено з французької мови фр. cassation «тс.» виводиться від дієслова casser «ламати, розбивати; скасовувати; звільняти з посади», яке походить від лат. quassāre «трясти; пошкоджувати; розбивати», пов'язаного з quatere «тс.», спорідненим з дісл. hossa «кидати, шпурляти, хитати», можливо, також з лит. kutėti «розворушитися, підбадьоритися»; з *касува́ти*, мабуть, етимологічно не пов'язане.— Шанский ЭСРЯ II 8, 85; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Dauzat 147; Walde—Hofm. II 399—400.— Пор. **касува́ти.**

каре́та «коробка для пластинок у фотоапараті; (архіт.) кесон»;— р. *кассе́та*, бр. *каше́та*, п. слц. kazeta, ч. kazeta, kaseta, вл. kaseta, болг. *касе́тка*, м. *касета*, схв. *казѐта*, *касѐта*, слн. kaséta;— пізнє запозичення з французької мови; фр. cassette «тс.» походить від іт. cassetta «скринька», зменшеної форми від cassa «скриня, каса».— CIC 317; Sławski II 92; Dauzat 147.— Див. ще **ка́са.**

[**каси́н**] «клуб» Я, [*каси́на*] «тс.» Я;— запозичення з польської мови; п. kasyno «клуб; кав'ярня; казино» походить від іт. casino «дача; клуб», пов'язаного з casa «будинок», лат. casa «халупа, барак», спорідненим з cassis «сітка, плетиво», catēna «ланцюг» і, можливо, з дісл. hadda «гак для казана».— SJP III 602—603; Walde—Hofm. I 175, 177.

каси́р, [*ка́сиєр*] Ж;— р. *кассі́р*, бр. *касі́р*, п. kasjer, ч. слц. слн. kasír, болг. *касие́р*, схв. *кàсӣр;*— запозичення з німецької і (друга форма) з польської мов; нім. ст. і діал. Kassier, як і п. kasjer, походить від іт. cassiere «касир», пов'язаного з cassa «каса».— Шелудько 32; Richhardt 63; Фасмер II 207; Sławski II 93—94.— Див. ще **ка́са.**

ка́ска;— р. бр. болг. *ка́ска*, п. kask;— запозичення з французької мови; фр. casque «каска, шолом» походить від ісп. casco «шолом, каска; череп; черепок», пов'язаного з cascar «розбивати, роздробляти», яке зводиться до нар.-лат. *quassicicare, пов'язаного з лат. quatere «трясти; бити, розбивати».— Фасмер II 206; Sławski II 96; Dauzat 147.— Див. ще **каса́ція.**— Пор. **кашке́т.**

каска́д;— р. бр. *каска́д*, п. ч. kaskada, слц. слн. kaskáda, болг. схв. *каска́да;*— запозичення з французької мови; фр. cascade походить від іт. caskata «каскад, водоспад», пов'язаного з cascare «стрімко падати» (про водоспад, дощ), яке виводиться від нар.-лат. *casicare «падати», пов'язаного з лат. casus «падіння», cado «падаю», спорідненими з дінд. śad- «випадати, відпадати», вірм. çaçnum «падати, знижуватись».—CIC 317; Фасмер II 206; Kopaliński 481; Holub—Lyer 235; Dauzat 146; Walde—Hofm. I 128.

[**ка́спер**] (орн.) «деркач, Crex pratensis Bechst.»;— запозичення з польської мови; п. [kasper, kacper] «тс.» утворене на основі власного імені Kasper, Kacper, що, як і укр. р. *Гаспа́р*, *Ка́спер*, бр. *Га́спар*, *Ка́спер*, *Ка́спар*, *Ка́шпар*, ч. Kašpar, слц. Gašpar, болг. *Гаспа́р*, *Каспа́р*, м. *Гашпар*, *Кашпар*, схв. Gašpar, Kašpar, слн. Gašper, походить від гр. Γάσπαρης (>лат. Caspar, Casparus), яке виводиться від ір. gazbar «скарбник»; мотивація найменування птаха неясна.— Strutyński 64, 110; Илчев 127; Constantinescu 63.

[**касп'я́га**] «дерев'яний посуд для соління риби»;— неясне.

ка́ста «замкнута суспільна група»;— р. бр. болг. м. *ка́ста*, п. ч. слц. вл. kasta, схв. *кàста*, слн. kásta;— через німецьку або французьку мову (нім. Kaste, фр. caste) запозичено з португальської; порт. casta «порода, походження; замкнута суспільна група в Індії; (ст.) чиста порода» походить від лат. castus «чистий; вільний; стриманий», пов'язаного з careo «не маю, обходжусь, мені не вистачає», castro «обрізую», спорідненим з дінд. śásati «ріже», гр. κεάζω «розколюю», псл. česati, kosa, укр. *чеса́ти*, *коса́*.— CIC 317; Фасмер II 207; Holub—Lyer 235; Kluge—Mitzka 356; Dauzat 147; Walde—Hofm. I 167, 179, 180.— Див. ще **коса́**[1], **коса́**[2], **чеса́ти.**— Пор. **каструва́ти, касува́ти.**

кастаньє́та;— р. бр. *кастаньє́та*, п. kastanieta, ч. kastaněty, слц. kastaneta, болг. м. *кастане́ти*, схв. *кастањѐте*, слн. kastanjéta;— через французьку мову (фр. castagnette) запозичено з іспанської; ісп. castañeta «кастаньєта; каштанчик» є зменшеною формою від casta-

ña «каштан»; назва перенесена за зовнішньою подібністю кастаньєт до малих каштанів. — СІС 317; Шанский ЭСРЯ II 8, 86; Фасмер II 207; Holub—Lyer 236; Dauzat 147. — Див. ще **каштáн.**

кастéт; — р. *кастéт*, бр. *кастэ́т*, п. kastet; — запозичення з французької мови; фр. casse-tête «кастет; головоломка» утворене з основ дієслова casser «розбивати», що зводиться до лат. quassāre «трясти; бити», пов'язаного з quatere «тс.», та іменника tête «голова», який походить від лат. testa «глиняний горщик; обпалена глина», зіставлюваного з ав. tašta «чашка», лит. tištas «посудина мандрівних пастухів». — СІС 1951, 304; Dauzat 147, 707; Walde—Hofm. II 675—676. — Див. ще **касáція.**

[**кастúти**] «ганьбити» Ж, *костúти* «дуже лаяти»; — р. *костúть* «дуже лаяти; [поганити, бруднити]», [*костúть*] «лаяти, лихословити; бруднити, сміти-ти», [*кость*] «бридота, сміття, непридатні залишки на бойнях», бр. [*косці́ць*] «випорожнятися», [*ка́сціць*] «тс.; псувати, бруднити, смітити»; — похідні утворення від др. **кость (кость)* «бридота, покидьки, залишки забитої тварини або людини», того самого, що і в словах др. *кость* «кістка», псл. kostь «тс.», pakostь «пакість» та ін., спорідненого з *коса́, чеса́ти;* позбавлене грунту безпосереднє виведення (Bern. I 583; Желех. I 370) від kostь «кість». — Мельничук Этимология 1966, 237—238; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 152. — Див. ще **кість, коса́[1], коса́[2], чеса́ти.** — Пор. **кощíй, кощу́нство, па́кість.**

кастóр «сукно з ворсом на споді»; — р. бр. болг. *кастóр*, п. kastor «тс.», ч. kastor «твердий капелюх», слн. kastórec «капелюх із заячої шерсті»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. castor «бобер; боброве хутро; боброва шапка» походить від лат. castor «бобер», яке зводиться до гр. κάστωρ «тс.», утвореного від власного імені Κάστωρ «Кастор, син царя Тіндарея і Леди», спорідненого з κέκασμαι «відзначитися, перевершити». — СІС 317; РЧДБЕ 319; Dauzat 148; Frisk I 799.

кастóрка; — запозичення з російської мови; р. *кастóрка*, можливо, походить від прибалтійсько-нім. Kastorŏl «рицинова олія», яке відповідає лат. castorēum «боброва рідина», що походить від гр. καστόριον «тс.», пов'язаного з κάστωρ «бобер». — Шанский ЭСРЯ II 8, 87; Фасмер II 208. — Див. ще **кастóр.**

каструвáти, *кастрáт, кастрáція;* — р. *кастри́ровать*, бр. *кастры́раваць*, п. kastrować, ч. kastrovati, слц. kastrovat', болг. *кастри́рам*, м. *кастри́ра*, схв. *кастри́рати*, слн. kastrírati; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. castro «підрубую, підрізую; каструю» споріднене з дінд. śásati «ріже», псл. česati, kosa, укр. *чеса́ти, коса́*. — СІС 317; Фасмер II 208; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 170. — Див. ще **коса́[1], коса́[2], чеса́ти.** — Пор. **ка́ста, кастúти, касувáти.**

кастру́ля, [*костру́ля* Ж, *кастроль* Шел]; — р. *кастрю́ля*, бр. *кастру́ля*, ч. kastrol, слц. kastról, вл. kaserola, болг. *кастро́н*, схв. *касеро́ла, кастро́ла*, слн. kastróla; — через російське і, очевидно, німецьке посередництво (нім. Kasserólle) запозичено з французької мови; фр. casserole «каструля» є похідним від casse «черпак», яке через посередництво пров. cassa «сковорода» зводиться до нар.-лат. cattia «тс.», що походить від гр. κύαθειον «черпак», пов'язаного з κύαθος «тс.», можливо, спорідненим з κύαρ «вушко голки». — Акуленко 140; Шелудько 32; Шанский ЭСРЯ II 8, 88; Фасмер II 208; Holub—Lyer 236; Dauzat 147; Gamillscheg 196; Топоров III 264; Frisk II 36.

касувáти «анулювати», [*накасíрувать*] «надбати, настаратися» ЛЧерк, *розкасувáти* «розформувати; витратити, ліквідувати», *розкасирувáти* «тс.»; — р. ст. *скассова́ть*, бр. *касава́ць;* — запозичення з польської мови; п. kasować «анулювати», як і р. *касси́ровать*, ч. [kasírovati], слц. kasírovat', болг. *каси́рам*, схв. *каси́рати*, слн. kasírati, походить від пізньолат. casso «касую, анулюю», пов'язаного з лат. cassus «порожній; даремний; недійсний», careo (<*caseo) «я позбавлений, не маю», спорідненим з лат. castro «підрізую», дінд. śásati «ріже», псл. kosa, česati, укр. *коса́, чеса́ти*. — Фасмер II 207; Sławski II 94; Walde—Hofm. I 167. — Див. ще

коса́[1], **коса́**[2], **чеса́ти.** — Пор. **каса́ція.**

Кася́н, [*Касьян*] Ж, ст. *Касїа́нъ* «мvроносu(тель)» (1627); — р. *Касьян*, бр. *Касьян*, *Касян*, п. Kasjan, слц. Kasián, болг. *Касиян*, м. *Касиан*, схв. *Касијан*, слн. Kasijan; — запозичення з грецької мови; гр. Κασσιανός походить від лат. Cassiānus, утвореного від римського родового імені Cassius, можливо, похідного від лат. cassus «порожній»; ім'я Cassiānus виводиться також від лат. cassis «шолом, каска». — Беринда 215; Сл. вл. імен 213; Петровский 130; Constantinescu 28. — Пор. **касува́ти.**

кат, [*кати́ня*] «жінка-кат; тортури» Ж, *кати́вка* «жінка-кат», *кати́вня*, [*кати́вня*] «тортури», *кати́вство*, [*ка́туш*] «в'язниця» Ко, [*кату́ша*] «тортури, катування», *кати́га*, *кати́жний* «катівський», *катува́ти*, [*зака́тний*] «звірячий, лютий»; — р. [*кат*] «кат; знаряддя фізичного покарання», бр. *кат;* — запозичення з польської мови; п. kat «кат; (ст.) лихо, дідько; нещастя», як і **ч.** слц. вл. нл. kat «кат», пов'язується (Jakobson Word 8, 388) з *ката́ти*, р. *ката́ть*, з огляду на колишнє знаряддя катування у вигляді колеса; пор. лат. tortor «кат», похідне від torqueo «кручу, обертаю; катую, беру на тортури»; виводиться також як запозичення (Трубачев Этимология 1965, 76—77) з ав. kāθa- «відплата, покарання (на страшному суді)»; спочатку katъ могло бути назвою дії, звідки значення п. «лихо, нещастя»; менш переконливі пов'язання з *ка́яти(ся)* (Kořínek LF 17, 347—356), з свн. gat, нвн. Gátte «товариш; (давніше) підручний ката» (Janko Slavia 7, 785—790), з р. *хват*, п. chwat (Machek ESJČ 245) та ін. — Richhardt 63; Фасмер II 208; Sławski II 98—99.

катава́сія «виконання церковних пісень двома хорами; розгардіяш, гармидер»; — р. *катава́сия*, бр. *катава́сія* «тс.», болг. *катава́сия* «церковна пісня, що виконується двома співаками, які сходять з клиросів», схв. *катава̀сија;* — запозичення з середньогрецької мови; сгр. καταβάσιον «вид церковної пісні» походить від гр. καταβαίνω «сходжу, спускаюсь», утвореного з префікса κατα-, що означає рух униз, протидію, посилення, перехідність, завершеність, пов'язаного з прийм. і присл. κάτά «вниз; проти; вздовж; крізь», спорідненим з хет. katta «вниз, при, з, під», дкімр. cant «з, разом з», дірл. cet «тс.», і основи дієслова βαίνω «ходжу, іду», до якої зводиться також укр. *ба́зис.* — Фасмер II 209; РЧДБЕ 320; Frisk I 208—210, 800. — Див. ще **ба́зис.**

катаклі́зм «руйнівний переворот, катастрофа»; — р. *катакли́зм*, бр. *катакли́зм*, п. kataklizm, ч. kataklyzma, слц. kataklizma, болг. *катаклѝзъм*, м. *катакли́зма*, схв. *катаклѝзам*, *катаклѝзма*, слн. kataklízma; — запозичення з французької мови; фр. cataclysme «стихійне лихо, катаклізм» походить від гр. καταϰλυσμός «потоп», пов'язаного з καταϰλύζειν «наводняти, затопляти», утвореного з префікса κατα- із значенням руху вниз і основи дієслова κλύζω «промиваю, змиваю», спорідненого з гот. hlutrs «чистий», нвн. lauter «тс.», кімр. clir «ясний, чистий», лат. ст. cluo «очищаю», лит. šlúoti «замітати, витирати». — CIC 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89; Kopaliński 483; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Frisk I 876—877. — Див. ще **катава́сія, кліза́ма.**

катако́мба, мн. *катако́мби;* — р. бр. болг. м. *катако́мба*, п. katakumby, ч. слц. вл. katakomby, схв. *катако̀мба*, *катàкомба*, слн. katakómbe (мн.); — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katakómbe, фр. catacombe, іт. catacomba походять від лат. catacumbae «підземне кладовище», утвореного на основі виразу *cata tumbas «поруч з могилами» чи «подібно до могил» (з прийменником грецького походження), можливо, під впливом лат. -cumbere «лягати». — CIC 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 89—90; Фасмер II 209; Holub—Lyer 236; Klein 248; Dauzat 148; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще **катава́сія, ту́мба.** — Пор. **катафа́лк.**

катала́жка (заст.) «холодна, буцегарня»; — бр. *катала́жка* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *катала́жка* «тс.; [торбина]» вважається результатом видозміни слова *такела́ж* «снасті на судні» (Фасмер—Трубачев II 209; Даль II 96); можливо, пов'язане з

[*каталáжний*] «тривожний, згубний».— Шанский ЭСРЯ II 8, 90.

[**каталáжний**] «тривожний; згубний» Ж;— р. [*каталáжный*] «неспокійний, невгамовний, буйний», [*каталáжить*] «галасувати, кричати, буянити; лякати; тривожити», [*каталáж*] «сум'яття; буйство», [*каталáга*] «галас, гомін, сум'яття; справа, що завдає багато клопоту»;— неясне.

[**каталáнє**] «злиденне господарство; важкий труд» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*каталáть*] «ноша, поклажа; майно при собі в дорозі; харч».

катáліз, *каталізáтор*, *каталітúчний;*— р. *катáлиз*, бр. *катáліз*, п. kataliza, ч. слц. katalýza, болг. м. схв. *каталúза*, слн. katalíza;— запозичення з новолатинської мови; нлат. catalysis походить від гр. κατάλυσις «розпад; знищення; розпуск», пов'язаного з καταλύω «розв'язую, розпускаю», утвореним з префікса κατα- і основи дієслова λύω «розв'язую».— CIC 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 90—91; Holub—Lyer 237; Klein 248.— Див. ще **анáліз, катавáсія.**

катáло́г, *катáло́жний*, *каталогізувáти;*— р. бр. болг. *каталóг*, п. ч. вл. katalog, слц. слн. katalóg, м. *каталог*, схв. *катàлог;*— запозичення з грецької мови; гр. κατάλογος «перелік, список» пов'язане з дієсловом καταλέγω «називаю, перераховую; записую», утвореним з префікса κατα- і дієслова λέγω «збираю; перераховую».— CIC 318; Шанский II 8, 91—92; Hüttl-Worth 13; Holub—Lyer 237; Frisk II 94—95.— Див. ще **катавáсія, ло́гіка.**

[**катáнка**] «жіночий суконний одяг; чоловіча суконна куртка; спідниця з домотканого сукна *Л*»;— р. [*катáнка*] «широка сукня; довгий верхній селянський одяг з домотканого сукна», бр. [*катáнка*] «блузка»;— очевидно, запозичення з польської мови; п. katanka «вид каптана, куртки» пов'язується з katan(a) «жовнір, солдат», що, як і ч. [katan], слц. katona, укр. [*катýн*] «тс.», виводиться від уг. katona «тс.».— Балецкий St. sl. 9, 338; Sławski II 100; Zaręba JP 31/1, 118.— Див. ще **катýн**[2].

[**катáнки**] «валянки» Я;— бр. [*катáнкі*] «тс.»;— запозичення з російської мови; р. [*кáтани, кáтаны, кáтáники, катаницы, кáтáнки, кáтаньки, кáтáнцы*] «тс.» пов'язані з дієсловом *катáть* «валяти, виробляти з битої шерсті, качаючи її на колодці», спорідненим з укр. *катáти, котúти.*— Фасмер II 209; Соболевский РФВ 70, 81.— Див. ще **котúти.**

катапýльта, *катапультувáти;*— р. бр. *катапýльта*, п. katapulta, ч. слц. вл. katapult, болг. *катапýлта*, м. *катапýлт*, схв. *катàпулт(а)*, слн. katapúlt;— запозичення з латинської мови; лат. catapulta «військова машина для метання каменів, стріл, колод» походить від гр. καταπέλτης «тс.», утвореного з префікса κατα- і основи дієслова πάλλω «метаю; розмахую, розгойдую», можливо, спорідненого з лат. pello «штовхаю», псл. *polxъ «страх», укр. [*пóлох*] «жах».— CIC 318; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Holub—Lyer 237; Frisk II 469.— Див. ще **катавáсія, пóлох.**— Пор. **пульс.**

катáр, [*кóтер*] «нежить» ВеБ, *катарáльний;*— р. болг. *катáр*, бр. м. *кáтар*, п. katar «катар; нежить», ч. слц. katar «катар», вл. katarrh, схв. *кàтāр*, *кàтāр*, слн. katár «тс.»;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katárrh, фр. catarrhe «тс.» походять від лат. catarrhus (термін медичної латині), що зводиться до гр. κατάρροος «стікання; катар, нежить», пов'язаного з дієсловом καταρρεῖν «стікати, обпадати», утвореним з префікса κατα- «вниз» і дієслова ῥεῖν «текти», спорідненого з дінд. srávati «тече», лит. sravà «течія, кровотеча», псл. *sruja «струмінь», укр. *струм.*— CIC 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92; Hüttl-Worth 14; Holub—Lyer 327; БЕР II 268; Dauzat 148; Frisk II 650—652.— Див. ще **катавáсія, струм.**— Пор. **óстрів.**

катарáкта «захворювання кришталика ока»;— р. бр. *катарáкта*, п. ч. слц. katarakta, вл. katarakt, болг. м. *катарáкт*, схв. *катàракт*, слн. katarákt;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katarákt(a), фр. cataracte походять від лат. cataracta «водоспад; захворювання кришталика», яке зводиться до гр. καταρράκτης «водоспад», пов'язаного з καταρράττειν «обрушуватися, ринути»,

утвореним з префікса κατα- «вниз» і основи дієслова ῥάσσειν (ῥάττειν) «бити, штовхати», етимологічно неясного; назва хвороби в медичній латині пов'язана з помилковим уявленням, нібито ця хвороба зумовлена мутною рідиною, яка стікає, подібно до водоспаду, між кришталиком і райдужною оболонкою ока. — CIC 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 92—93; БСЭ 20, 363; Kopaliński 484; БЕР II 269; Dauzat 148; Frisk I 801, II 643—644. — Див. ще **катава́сія.**

[**ката́стра**] «підкладка під бочку» Я; — очевидно, запозичення з італійської мови; іт. catasta «купа, штабель, стіс; вогнище» (звідки схв. ст. kàtasta «кара; місце кари») походить від лат. catasta «підмостки, поміст (на якому виставлялись для продажу раби)», запозиченого з грецької мови (можливо, гр. κατάστασις «установлення; влаштування» або καταστατή «встановлена», утворені з префікса κατα- і основи дієслова ἵστημι «ставлю; стою», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти*). — Skok II 62; Mestica 286; Walde—Hofm. I 181. — Див. ще **катава́сія, ста́ти.**

катастро́фа, *катастрофíчний;* — р. бр. болг. м. схв. *катастрóфа*, п. ч. слц. вл. katastrofa, нл. katastrofalny, слн. katastrófa; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Katastróphe, фр. catastrophe походять від лат. catastropha «різкий поворот; несподівана подія», запозиченого з грецької мови; гр. καταστροφή «переворот; кінець, загибель, знищення, зруйнування» пов'язане з дієсловом καταστρέφω «загинаю вниз; перевертаю, перекидаю», утвореним з префікса κατα- «вниз» і основи дієслова στρέφω «повертаю, перекидаю». — CIC 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 93—94; Фасмер II 209; Kopaliński 484; Holub—Lyer 237; БЕР II 270; Skok II 62; Dauzat 148. — Див. ще **апóстрóф, катава́сія.**

ката́ти, *ката́ль, катери́ти, като́к, катуля́тися, ката́ль, ката́лька* — див. **коти́ти.**

катафа́лк, *катафа́льник* «візник катафалка»; — р. бр. *катафа́лк*, п. ч. слц. вл. katafalk, болг. м. *катафа́лка*, схв. *катàфалк*, слн. katafálk; — запозичення з французької або італійської мови, можливо, через німецьку (нім. Katafálk); фр. catafalque походить від іт. catafalco «катафалк», що, як і фр. chafaud (échafaud) «риштування; поміст; ешафот», зводиться до нар.-лат. *catafalicum, утвореного з прийменника cata «згідно, відповідно» (з гр. κατά) та іменника fala «високий поміст» етруського походження (отже, первісне значення — «відповідне високому помосту»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 94; Фасмер II 210; Holub—Lyer 236; БЕР II 271; Gamillscheg 205; Walde—Hofm. I 446. — Див. ще **катава́сія.** — Пор. **катако́мба.**

[**катафíйка**] «вуздечка» Ж; — очевидно, запозичення з угорської мови, в якій може йтися про вираз *katta-fej, букв. «защіпни-голова»; можливо, сюди ж належить і схв. [katàfić] «замóк», яке досі не дістало задовільного пояснення (Skok II 61).

категори́чний; — р. *категори́ческий, категори́чный*, бр. *катэгарычны*, п. kategoryczny, ч. слц. kategorický, вл. kategoriski, болг. *категори́чен*, м. *категори́чен*, схв. *категòричан, категòричкӣ*, слн. kategóričen; — запозичення з німецької або французької мови; нім. kategórisch «безумовний, рішучий, категоричний», фр. catégorique «тс.» походять від слат. catēgoricus «обвинувальний; ствердний», catēgoria «обвинувачення», запозичених з грецької мови; гр. κατηγορικός «обвинувальний; (філос.) ствердний» утворене від κατηγορία «обвинувачення». — CIC 319; Шанский ЭСРЯ II 8, 95; Фасмер II 210; Holub—Lyer 237; Dauzat 149. — Див. ще **категóрія.**

категóрія; — р. болг. *категóрия*, бр. *катэгóрыя*, п. kategoria, ч. kategorie, слц. kategória, вл. нл. kategorija, м. *категорија*, схв. *категòрија*, слн. kategorija; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Kategorie, фр. catégorie походять від лат. catēgoria «обвинувачення; основна ознака предмета; категорія», запозиченого з грецької мови; гр. κατηγορία «тс.» пов'язане з κατηγορέω «дорікаю, обвинувачую; стверджую», утвореним з префікса κατα- і основи дієслова ἀγορεύω «виступаю з промовою, говорю». — CIC 319; Фасмер II 210; Kopaliński 485; Holub—Lyer

237; БЕР II 271; Skok II 62; Dauzat 149. — Див. ще **алегóрія, катавáсія.**

катéдра — див. **кáфедра.**

кáтер, [*кáтерка*], *кáтерник* «член екіпажу військового катера»; — р. болг. *кáтер*, бр. *кáтэр*, п. слц. kuter, ч. kutr, вл. kutter, м. *кутер*, схв. *кȕтер*, слн. kúter; — запозичення з англійської мови; англ. cutter «катер» пов'язане з cut «різати», що походить від сангл. cutten «тс.», можливо, спорідненого з ісл. шв. діал. kuta «різати ножем», ісл. kuti «ніж», шв. [kuta, kutti] «тс.»; англійська назва характеризує катер як судно, що легко розрізає хвилі. — CIC 320; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 95—96; Фасмер II 210; БЕР II 271; Klein 388.

катерва́к — див. **тетерва́к.**

Катери́на, *Катру́ся, Ка́тря,* [*Ка́ся*], ст. *Єкатери́на* «надежда, истин(н)а» (1627); — р. болг. *Екатери́на, Катери́на*, бр. *Кацярúна*, др. *Катерина* (1108), п. Katarzyna, ч. Kateřina, слц. слн. Katarína, нл. Kata, м. *Екатерина, Катарина*, схв. *Катàрīна*, стсл. **Єкатєрина**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; гр. Αἰκατερίνη, Καθαρίνη загальноприйнятого пояснення не має; пов'язується (Сл. вл. імен 242; Петровский 108; Суперанская 86) з гр. *καθαρός* «чистий»; припускається також давніша грецька форма з початковим ἑ, похідна від Ἑκάτερος чи Ἕκατος «який б'є здалеку» (про Аполлона) або від Ἑκάτη (ім'я богині). — Skok II 61—62; Constantinescu 48.

[катери́на] (бот.) «лепеха, аїр, Acorus L.» Л; — неясне.

катери́нка (заст.) «невеликий механічний орган», *катери́нщик* (заст.) «бродячий музикант, жебрак з катеринкою»; — бр. (заст.) *катры́нка, кацери́нка* «шарманка», болг. заст. *катери́нка*; — запозичення з польської мови (болг. через румунську: рум. caterínсă «тс.»); п. katarynka, [katryna] «тс.» походить від німецької назви ляльки die schöne Katharine «прекрасна Катерина», яка виконувала головну роль у популярній виставі лялькового театру, супроводжуваній грою на шарманці. — Фасмер IV 410; Sławski II 101—102; БЕР II 271; Zeraschi ZfSlPh 8/1, 57—62. — Див. ще **Катери́на.**

кáтет (мат.); — р. *кáтет*, заст. *катéт*, бр. *кáтэт*, слц. слн. katéta, вл. kateta, болг. *катéт*, м. *катéта*, схв. *кàтēт, катéта*; — через російське посередництво запозичено з французької або латинської мови; фр. cathète походить від лат. cathetus, запозиченого з грецької мови; гр. κάθετος «висок, перпендикуляр», букв. «спущений», пов'язане з дієсловом καθίημι «скидаю, спускаю», утвореним з префікса κατα- «вниз» і основи дієслова ἵημι «посилаю, рухаю; кидаю», спорідненого, можливо, з лат. sero «сію», псл. sěti «сіяти» або з лат. iacio «кидаю». — CIC 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; БЕР II 272; Dauzat 149; Frisk I 714—715. — Див. ще **катавáсія.**

катéтер «трубка для промивання порожнин тіла або видалення з них рідини», *катетеризáція, катетеризувáти*; — р. *катéтер*, бр. *катэ́тэр*, п. вл. kateter, ч. katétr, слц. слн. katéter, болг. *катéтър*, схв. *катéтар, катéтер*; — очевидно, через німецьке посередництво (нім. Kathéter) запозичено з латинської мови; лат. catheter походить від гр. καθετήρ «те, що спускають; зонд», пов'язаного з дієсловом καθίημι «скидаю, спускаю». — CIC 320; Фасмер II 210; Kopaliński 485—486; Holub—Lyer 237. — Див. ще **кáтет.**

катехíзис «релігійна книга з викладом догматів віри у формі запитань і відповідей; основні положення», *катехúт* (заст.) «учитель закону божого»; — р. болг. *катехúзис, катихúзис*, бр. *катэхі́зіс*, п. вл. katechizm, ч. katechismus, слц. katechizmus, м. *катихúзис*, схв. *катехȕзис, катихȕзис*, слн. katekízem; — запозичення з грецької мови, можливо, опосередковане латинською (лат. catēchēsis); гр. κατήχησις «усне повчання, настанова» пов'язане з дієсловом κατηχέω «(усно) повчаю», утвореним з префікса κατα- і основи дієслова ἠχέω «гримлю, звучу», похідного від ἦχη «звук, шум, тон», можливо, спорідненого з лат. vāgīre «верещати, пищати, кричати», лит. svagėti «звучати», дангл. swōgan «звучати, лунати». — CIC 320;

Фасмер II 210; Sławski II 102; БЕР II 272—273; Skok II 62; Frisk I 646—647. — Див. ще **катавáсія.**

[**катла́ма**[1]] «прісні коржики, смажені на баранячому жирі» Г, Ж; — р. [*катла́м*] «рулет, начинений кавунним медом», [*катла́мы*] «здобні тонкі коржики, звернуті в трубку; листкова пампушка», [*катламы́*] «вид пиріжків», [*катланы́*] «здобні пшеничні коржики, звернуті у вигляді рулету», [*котламы́*] «пампушечки з листкового тіста»; — запозичення з кримсько-татарської або турецької мови; крим.-тат. тур. katlama «товстий листковий коржик» пов'язане з дієсловом katla «нашарувати, скласти в складки», похідним від kat «шар, ряд», спорідненого з хак. χat, чув. χot, χut «тс.», як. χat «подвійний, повторено», kytta, gytta «разом», шор. kada «тс.». — Räsänen Versuch 241.

[**катлама́**[2]] «болотна трава» Я, [*катлами́га*] «тс.» Я; — результат видозміни форми [*батлама́*] «тс.», зближеної з фонетично подібним [*катлама́*] «прісні коржики, смажені на баранячому жирі» і под. — Див. ще **батлама́.**

катма́ «нема», *катма́є* «тс.»; — результат злиття слів у виразі *кат ма(є)* «чорт має, немає». — Див. ще **кат, мáти**[2].

като́д; — р. бр. болг. *като́д*, п. ч. вл. katoda, слц. слн. katóda, м. схв. *като́да*; — запозичено з англійської мови, очевидно, через посередництво німецької або французької (нім. Kathóde, фр. cathode); англ. cathode (kathode), введене англійським фізиком М. Фарадеєм, походить від гр. κάθοδος «рух донизу», утвореного з прислівника κάτά «вниз» та іменника ὁδός «шлях», спорідненого з псл. ходъ, укр. *хід*; пор. *ано́д*, яке зводиться до гр. ἄνοδος «шлях угору», утвореного з прислівника ἀνά «вгору» та іменника ὁδός. — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96; Holub—Lyer 237; БЕР II 274—275; Klein 251; Frisk II 349—350. — Див. ще **катавáсія, хід.**

като́лик, [*кателúк*], *католици́зм*, *католи́цтво*, [*кателúцтво*], [*кателúковий*] «тиранський» Бі, [*кателúцький*] «католицький; (лайл.) поганий», [*кателúчий*], *католи́цький*, *католи́чити*; — р. *като́лик*, бр. *като́лік*, *каталік*, п. вл. нл. katolik, ч. слц. katolík, болг. *католúк*, м. *католик*, схв. *кàтолик*, *катòлик*, слн. katólík; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. catholicus «загальний, всеохоплюючий; (церк.) католицький, правовірний» походить від гр. καθολικός «загальний; (церк.) правовірний», пов'язаного з καθόλου «в цілому; загальний», утвореним з прийменника κάτά «в, за, проти» і основи прикметника ὅλος «цілий, повний, весь», спорідненого з лат. salvus «здоровий», дінд. sárva- «неушкоджений, цілий», ав. haurva- «тс.». — СІС 320; Шанский ЭСРЯ II 8, 96—97; Фасмер II 210; Sławski II 102—103; Frisk II 381. — Див. ще **катавáсія.**

като́рга «вид кримінального покарання; старовинне веслове судно» Г, Ж, [*ка́терга* , *ка́тирга* Бі], [*катаржни́на*] «каторжні роботи, каторга» Я, *каторжа́нин*, *ка́торжник*, [*ка́таржний*, *ка́тержний*], [*ка́тиржний*] «каторжний; сильний, великий» Бі, *ка́торжний*, *ка́торжницький*; — р. *ка́торга*, ст. *катарга* «вид корабля», бр. *ка́тарга*, п. ч. слц. katorga «примусові важкі роботи», болг. *като́рга*, слн. kátórga «тс.»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. κάτεργον (мн. κάτεργα) «галера; примусова праця» пов'язане з дієсловом гр. κατέργω «заганяю; примушую; обмежую», κατείργω «тс.», утвореним з префікса κατα- і основи дієслова εἴργω (εἴργω, ἔργω) «замикаю; позбавляю», спорідненого з ав. vərəz-yaŋ «вони повинні замкнути», можливо, також з псл. *vьrzti «плести, в'язати»; припущення турецького посередництва при запозиченні грецького слова (тур. kadırga «галера», Mikl. TEl I 321; Дмитриев 536; Шипова 171—172) безпідставне. — Москаленко УІЛ 22; Фасмер II 210—211; Sławski II 103; БЕР II 275; Frisk I 465. — Див. ще **катавáсія.** — Пор. **верзти́.**

катра́га «курінь», [*катри́га*, *катря́га*] «тс.»; — р. [*катра́га*] «повітка»; — очевидно, пов'язане з болг. [*катра́га*, *ка́трага*] «міра, план будівлі», яке гіпотетично зіставляється з нгр. [κάτεργο(ν)] «щось підготовлене, опрацьоване» (БЕР II 276).

катра́н[1] (бот.) «Crambe L.; [свербига східна, Bunias orientalis L.]»; — р. *катра́н*, ч. katrán, слц. katran «тс.»; — очевидно, запозичення з якоїсь східної мови; пор. болг. [*катра́н*] «полин боже дерево, Artemisia abrotanum L.; полин пахучий, Artemisia camphorata; смолка, Viscaria atropurpurea». — Machek Jm. rostl. 60.

катра́н[2] (іхт.) «невелика чорноморська акула»; — р. *катра́н* «колюча акула, Acanthias acanthias»; — запозичення з невідомого джерела.

[**катра́н**[3]] «мазь (дьоготь) для рибальських сіток» Я, [*катра́нити*] «змазувати дьогтем (рибальські сіті) Я; смолити невід Мо»; — р. [*катра́н*] «земля, просочена нафтою, для заливання плоских дахів; гірська смола», [*катра́нить*] «покривати дах дьогтем, змішаним зі смолою», болг. *катра́н*, м. *катран*, схв. *ка̀тран*, слн. katrán; — запозичення з турецької мови; тур. katran «смола; дьоготь» походить від ар. qaṭrān «тс.». — Фасмер II 211; БЕР II 276; Bern. I 494; Lokotsch 90. — Пор. **гудро́н.**

катра́н[4] — див. **карта́н**[1].

[**катрафі́й**] «сорт дерева для палиць Ж; (бот.) таволга в'язолиста, Spirea ulmifolia Scop. Mak», [*катрафійник*] «жимолость пухната, Lonicera xylosteum L.» Mak; — бр. *капрыфо́ль* «жимолость козолиста, Lonicera caprifolium L.»; — результат видозміни латинської наукової назви жимолості caprifolium (**каприфоль* > **капрафоль* > **капрафіль* > *катрафій*), утвореної з основ іменників сарга «коза» і folium «лист»; для деяких місцевостей можна припустити вплив з боку рум. caprifói «жимолость», молд. *каприфо́й* «тс.» (Vincenz 8). — Див. ще **капро́н, фоліа́нт.**

[**катру́ца**] «заглибина для дрібних кухонних речей, поруч з комином Ме, Мо; піддувало; закуток біля печі, куди вигрібають жар МСБГ», [*котру́ца*] «піддувало; закуток біля печі» МСБГ, [*кутру́ца*] «тс.» МСБГ, [*котру́цик*] «піддувало» МСБГ, [*кутру́цик*] «тс.» МСБГ; — запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *котру́цэ* «припічок, запічок», рум. cotrúţă «невелика піч; порожнина між піччю і стіною; заглибина під піччю» виводяться від уг. [katroc] ([katruc, katrac, ketresz], ketrec) «клітка; полівник; убога кімната», яке походить від слц. koterec «стійло; собача будка; курник», що, в свою чергу, зводиться, як запозичення, до нвн. [kotter] «будка», спорідненого з [kote, kate] «хатина, халупа», дангл. cot «хатина, кімната», діел. kot «халупа». — Vincenz 12; СДЕЛМ 207; DLRM 193; MNTESz II 474—475; Kniezsa 267; Machek ESJČ 283; Kluge—Mitzka 396.

[**кату́**] (вигук, яким відганяють котів) До, [*кацу́* До, *кац* Мо] «тс.»; — р. [*кацу́*] «тс.»; — афективне утворення, пов'язане з [*кóта*] «тс.». — Див. ще **кіт.** — Пор. **кет**[1].

катульга́ти, *кутильга́ти*, *кутульга́ти* — див. **шкутильга́ти.**

[**кату́н**[1]] (бот.) «ліщиця волотиста, перекотиполе, Gypsophila paniculata L.», [*катичник*, *покатичник*, *покатун*] «тс.» Mak; — р. [*кату́н*, *покатун*] «тс.»; — похідне утворення від *ката́ти*, *ката́тися*, пов'язаного з *коти́ти*; назва зумовлена тим, що кулясте стебло ліщиці після дозрівання насіння легко відламується від кореня і перекочується вітром по степу на далекі відстані, причому розсіюється насіння. — БСЭ 32, 411; Machek Jm. rostl. 79. — Див. ще **коти́ти.** — Пор. **ка́чим.**

[**кату́н**[2]] «солдат»; — п. [katan, katana], ч. [katan], слц. katona «тс.», схв. *ка̀тана*, *ка̀тана* «тс.; кавалерист, гусар», слн. [katân] «солдат»; — запозичення з угорської мови; уг. katona «солдат» вважається мандрівним словом, пов'язаним з віз.-гр. κατοῦνα «домашня челядь; вантаж, багаж; намет; табір», алб. katúnd (katúnt) «село», рум. cătún «сільце, хутір», болг. *кату́н* «циганський табір; його мешканець», м. *кату́н* «шатровий циган», схв. *ка̀тун* «пастуша оселя», р.-цсл. **катунъ** «військовий табір». — Лизанець НЗ УжДУ 26, 124; Lizanec I 86, 106, 114; Орос Доп. УжДУ II 75; Sławski II 100; Brückner ZfSlPh 16, 205—206; MNTESz II 409. — Пор. **ката́нка.**

[**кату́х**] «хлівчик для овець» Я; — запозичення з російської мови; р. [*котю́х*] «хлів; загін для дрібної худоби; курник; повітка» пов'язане з [*котёц*] «загата

для ловіння риби», спорідненого з укр. [*коте́ць*] «тс.». — Фасмер II 354. — Див. ще **коте́ць.**

катю́ша «реактивний міномет на автомашині»; — бр. *кацю́ша*, п. katiusza, ч. katuše, kat'uše, слц. kat'uša, болг. *катю́ша*, схв. *ка̀тюша*, слн. katjúša «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *катю́ша* «тс.» утворене від назви відомої пісні «Катюша» (на слова М. В. Ісаковського), пов'язаної з *Катери́на*. — Боровой 513—516. — Див. ще **Катери́на.**

[**катя́**] (вигук, яким переслідують зайця); — неясне; можливо, пов'язане з [*кать́*] (вигук, яким відганяють котів), [*кет*] «тс.». — Пор. **кет**[2].

ка́упер «повітронагрівач біля доменної печі», *ко́упер* «тс.»; — р. болг. *ка́упер*, бр. *ка́ўпер*, ч. рідк. cowper; — пов'язане з прізвищем англійського інженера і винахідника Е. А. Каупера (Cowper).

ка́устик «їдкий луг», *каусти́чний;* — бр. *ка́ўстык*, п. kaustyczny, ч. слц. kaustikum, вл. kawstika, болг. *каусти́чески*, м. *каустичен*, схв. *ка̀устичан*, *ка̀устичкӣ*, слн. kávstičen; — запозичення з російської мови; р. *ка́устик* утворено від прикметника *каусти́ческий*, запозиченого, очевидно, через німецьке посередництво (нім. káustisch) з латинської мови; лат. causticus «пекучий, їдкий» походить від гр. καυστικός «горючий», пов'язаного з дієсловом καίω (κάω) < *κάFιω «запалюю, палю; горю», очевидно, спорідненим з лит. kū̃lės «зона, сажка», лтс. kūla «суха, торішня трава». — CIC 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 99—100; Kopaliński 486—487; Holub—Lyer 238—239; БЕР II 280; Frisk I 756—757.

[**ка́ут**] «плата, винагорода» Я; — неясне; можливо, пов'язане з тур. kavut «піджарене борошно».

каучу́к, *каучуківни́к*, *каучуківни́цтво*, *каучуківни́цький;* — р. болг. *каучу́к*, бр. *ка́ўчу́к*, п. kauczuk, ч. слц. kaučuk, вл. kawčuk, м. *каучук*, схв. *ка̀учук*, *ка̀учук*, слн. kávčuk; — через німецьке (нім. Káutschuk) або французьке (фр. caoutchouc) посередництво запозичено з індіанської мови майнас (cahuchuc). — CIC 321; Шанский ЭСРЯ II 8; 100; Фасмер II 211; Lokotsch EWAW 41—42.

[**ка́уш**] «ківш, черпак; ступка» Ж, МСБГ, [*ка́вуш*] «тс.» Ж, МСБГ; — запозичення з молдавської мови; молд. *кэ́уш* «дерев'яний черпак; велика ложка; совок» виводиться від укр. *ківш* (род. в. *ковша́*), р. *ковш*. — СДЕЛМ 227—228. — Див. ще **ківш.**

[**ка́фар**] «баба копра; копер» Ж, [*ка́пар*] «тс.; помпа»; — бр. [*ка́пар*] «пристрій, яким заганяють у землю палі»; — запозичення з польської мови; п. kafar «тс.» походить від нім. Käpfer (Kéffer) «голова бруса», яке зводиться до лат. caper «цап», пов'язаного з сарга «коза». — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Sł. wyr. obcych 329; Kluge—Mitzka 348; Фасмер II 318. — Пор. **копе́р**[1].

[**кафа́рос**] «вид вишивки зірочками» Я; — неясне.

кафе́ «кав'ярня»; — бр. *кафэ́*, п. café, kafejka, слц. café, болг. *кафе́*, м. *кафе;* — запозичення з російської мови; р. *кафе́* походить від нім. Káffee «кава; кав'ярня» або від фр. café «тс.», які через турецьке посередництво (тур. kahvé > kahfé «кава») зводяться до ар. ḳahwa «вино; кава». — Шанский ЭСРЯ II 8, 100; Фасмер II 212; Kluge—Mitzka 337; Dauzat 126. — Пор. **ка́ва**[1], **ко́фе.**

ка́федра, заст. *ката́дра*, *кафедра́льний;* — р. бр. *ка́федра*, п. ч. слц. вл. katedra, болг. *ката́дра*, м. *катедра*, схв. *ка̀тедра*, слн. kátedra; — через російське посередництво запозичено з грецької мови (форма *ката́дра* — через польську і латинську мови — лат. cathedra); гр. καθέδρα «сидіння, стілець» пов'язане з дієсловом καθέζομαι «сідаю, сиджу», утвореним з префікса κατα- «вниз» і основи дієслова ἕζομαι «сиджу, сідаю», спорідненого з лат. sedeo «сиджу», псл. sěděti, укр. *сидіти*. — CIC 321; Пономарів Мовозн. 1974/2, 42; Шанский ЭСРЯ II 8, 100—101; Фасмер II 212; Hüttl-Worth 13; Kopaliński 485; Frisk I 445—446. — Див. ще **катава́сія, сидіти.**

кафете́рій; — р. *кафете́рий*, бр. *кафэ́рый*, п. kafeteria, ч. kafetérie, слц. kafetéria, схв. *кафетàрија;* — запозичення з англійської мови Америки; англ. cafeteria «ресторан із самообслуговуванням» походить від мексікансько-іспан. cafeteria «крамниця з кавою», пов'яза-

ного з café «кава». — Крысин 94—95; Klein 220. — Див. ще **кафе́**.

кафешанта́н; — р. м. *кафешанта́н*, бр. *кафэшанта́н*, болг. *кафе-шанта́н*, схв. *кафеша̀нта̄н;* — запозичення з французької мови; фр. café-chantant утворене з іменника café «кав'ярня» і дієприкметника chantant «співаючий» від дієслова chanter «співати», що походить від лат. cantāre «тс.», пов'язаного з canere «співати, грати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 102; БЕР II 282. — Див. ще **кант**[2], **кафе́**.

кафта́н — див. **капта́н**.

ках (вигук, яким передається крик качки), *ках-ка́х*, *ка́ккати* (про качок), *ка́хнути*, [*кахоті́ти*] Я; — р. [*ка́ккать*] «каркати» (про качку), ч. káchati, слц. [kachac] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення.

ка́хель, *ка́хля*, [*ка́холь*], мн. *ка́хлі*, [*ка́фля*] Ж, *ка́хельник*, *кахля́р*, *кахля́рство*, *ка́хельний*, *кахле́вий*, *кахля́ний*, *кахльови́й*, [*кафляни́й*] Ж; — р. *ка́фель*, бр. *ка́фля;* — очевидно, запозичення з польської мови; п. kafel, kachel, як і ч. kachel, слц. kachľa, вл. kachle «кахельна піч», нл. kachla, болг. *ка́хлен* «кахельний», схв. *ка̀љ* (*ка̀љ*) «кахля», слн. káhla «кахля; нічний горщик», походить від нвн. Káchel «кахля», свн. kachel(e) «кахля; глиняна посудина», яке зводиться до двн. chachala «глиняна посудина». — CIC 321; Richhardt 60; Шанский ЭСРЯ II 8, 101—102; Фасмер II 212; Sławski II 20; Kluge—Mitzka 336. — Див. ще **ка́гла**.

кахи́ (вигук, яким передається кашляння), *кахи́-кахи́*, *кахи́кати*, *кахи́кнути;* — р. *кахи́-кахи́*, *кахи́кать*, бр. *кахі́;* — звуконаслідувальне утворення, зближене з дієсловом *ка́шляти*.

кацаве́йка «вид жіночої юпки», [*кацаба́йка*, *коцове́йка*] «тс.» Ж, [*кацаве́ка*] «нагрудник з рукавами без коміра» Я, [*кацаве́я*] «тс.» Я, [*куцба́йка*] «вид юпки»; — р. бр. *кацаве́йка*, п. [kacabajka] «вид куртки», [kacabaj(a), kacawejka, kucubejka, kucbajka] «тс.», [kuczbaj(a)] «кошлата вовняна матерія», ч. [kacabaja, kacabajka] «куртка», слц. kacabajka «жіноча кацавейка», [kacabaj], схв. *ка̀цӑ̀ба̄јка* «тс.»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. [Kutzboi] «груба тканина, одяг з неї» утворене з нвн. Kotze, [Kutze] «тс.» (< свн. kotze, двн. kozzo, chozza «тс.») і нім. ст. Boi «вовняна тканина», нн. baie «вид грубого сукна», звідки походить і укр. *бая́*; виведення з рум. caţaveică (AfSlPh 35, 353), як і з перс. kabāčā (Макарушка 8), помилкове. — Richhardt 60; Фасмер—Трубачев II 212—213; Sławski II 11—12; Machek ESJČ 233. — Див. ще **бая́**[1], **коц**.

[кацан] «великий горщик» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*ґаладзан*] «тс.» і *казан* (див.).

кацап (заст., розм., знев.) «росіянин», [*кацалап*] «тс.», *кацапеня́*, *кацапня́;* — р. бр. *кацап*, п. kacap, ч. Kacap (з укр.); — очевидно, утворене від *цап* за допомогою специфічного компонента *ка-* як жартівливе позначення людей, що носять довгі бороди (Фасмер II 213; Преобр. I 302; Brückner 211); недостатньо обгрунтоване виведення (Крымский Укр. гр. I 20; Яворницький 342) від тур. крим.-тат. аз. kassap «м'ясник», яке походить від ар. qaṣṣāb «тс.». — Пор. **каблу́к**[1], **ка́верза**, **ка́діб**, **кацар**.

[кацар] «великий цар» Ж, [*кацари́ха* Ж, *кацаре́нко* Ж, *кацарі́вна*]; — похідні утворення від основи *цар* з не зовсім ясним початковим компонентом *ка-*, що розглядається як формант з підсилювальною функцією. — Див. ще **цар**. — Пор. **каблу́к**[1], **ка́верза**, **ка́діб**, **кацап**.

[кацу́бнути] «замерзати, коцюбнути», [*закацепа́ти*] «померти» Я; — очевидно, результат видозміни слова *коцю́бнути*, що могла відбутися під впливом південноросійського наріччя, для якого характерне акання і заміна м'якого укр. **ц**′ твердим **ц**. — Див. ще **коцю́бнути**.

[ка́ця] «хворостина з гачком для ловіння овець»; — запозичення з молдавської мови; молд. *ка́цэ* (рум. cáţă) «тс.», можливо, є похідним від дієслова *акэцá* (acăţá), *агэцá* (agăţá) «вішати, начіплювати; зачепити», етимологічно не зовсім ясного. — Scheludko 134; Шаровольський Зб. заходозн. 55; Vrabie Romanoslavica 14, 151; СДЕЛМ 18. — Пор. **кицяти**.

кацяти, *каця́* — див. **кицяти**.

[кач] (слово в грі, яке означає наказ бігти); — запозичення з тюркських мов;

тур. чаг. полов. kač «тікати» споріднене з аз. каз. шор. kaš «тс.».— Räsänen Versuch 217.

[**качава́нка**] «сорт овчини»;— неясне; можливо, відтопонімічне утворення.

[**качала́йки**] «залишки бадилля скошеної кукурудзи» Мо;— очевидно, афективне утворення, пов'язане з *качáн* «початок кукурудзи» (див.).

качáн «головка капусти; стрижень капусти; стебло суцвіття кукурудзи; початок кукурудзи; недоїдена середина яблука або груші», [*кочáн*] «тс.» Ж, *качáнка* «сорт дині», *качáння* (зб.) «качани», *качаня́* «невеликий качан», *качани́стий*, *качанкува́тий*, [*кочаніти*] «кляknути від холоду» Ж, [*закачаніти*] «задубнути від холоду» Ж, [*скачаніти*] «заклякнути»;— р. *кочáн* «головка капусти; [стебло суцвіття кукурудзи; стрижень капусти]», бр. *качáн* «тс.», п. kaczan, koczan (з укр.), слц. [kočian] «бур'ян; стебло», схв. *кòчāљ* «качан», р.-цсл. **кочанъ** «penis»;— псл. kočanъ «качан»;— **не зовсім** ясне; вважається спорідненим з свн. hagen «бик, бугай», нвн. Hegel «тс.», Haksch «кнур» (Фасмер II 356; Bern. I 536; Младенов 254; Falk—Torp. 447); виводиться також (Sławski II 13—14; Mikl. TEI Nachtr. 2, 150; Lokotsch 95; Sköld 24—25) із тур. чаг. koçan «стебло, качан», тат. kočan, які далі пов'язуються з тур. чаг. koç «баран», хоча можуть бути й запозичені з російської мови (Радлов II 616).— Шипова 198.

кача́ти, *качáлка*, *качалкува́ти*, *качáло*, *качáльниця*, *качáльня*, *качéля*, *кáчильці*, *качíлка*, *кáчка*, *качну́ти* — див. **коти́ти.**

[**ка́чим**] (бот.) «перекотиполе, Gypsophila paniculata L. Я; курай, Salsola kali L. Mak»;— р. [*качúм*] «перекотиполе; курай, Salsola ericoides; кахрис степовий, Cachrys odontalgica Pall.»;— очевидно, пов'язане з *катýн* «тс.», *качáти*, *коти́ти;* словотворча структура не зовсім ясна.— Див. ще **кату́н**[1], **коти́ти.**

ка́чка (орн.) «Anas», [*кáтир*] «качур», [*кáця*] (дит.) «качка» Я, *качá* «каченя», *качáтина*, *качáтко*, *качáтник*, *качвá* (зб.), *каченя́*, [*качíй*] «качур з недорозвиненими статевими органами» Ж, *качківни́цтво*, [*качни́к*] «качатник» Ж, [*кáчер*, *кáчор*, *качýк* Л], *кáчур*, [*качýрик*] (орн.) «рінник (?), Cinclus aquaticus» Ж, *кáчáчий* Г, Ж, *качúний*, [*кáчій*] Ж, *качури́ний*, [*качá*] (вигук, яким відганяють качок) Мо;— р. [*каченёнок*] «каченя», [*кáчка*, *качýр*], бр. *кáчка*, п. kaczka, ч. слц. вл. kačka, нл. kacka, kaca;— очевидно, звуконаслідувальне утворення, пов'язане з вигуком *ках*, що відтворює крик качки; виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені п. Katarzyna, ч. Kateřina «Катерина» (Фасмер II 214; Булаховський Вибр. пр. II 214; Brückner 212; Mikl. EW 108) і тлумачення східнослов'янських форм як запозичених з польської мови недостатньо обгрунтоване.— Sławski II 14; Machek ESJČ 233—234; Schuster-Šewc 476; Bern. I 465.— Див. ще **ках.**

[**качкова́л**] «овечий сир» Бі;— болг. *кашкавáл* «сорт овечого сиру», м. *кашкавал*, схв. *качкàвāљ*, *кашкàвāљ*, слн. kačkaválj «тс.»;— запозичення з турецької мови; тур. kaşkaval «сорт сиру», kaçkaval «тс.» походить від іт. caciocavallo «тс.», мн. cacicavalli (букв. «сири-коні», очевидно, за зовнішнім виглядом цього сорту сиру, який виготовляється подібним до видовженої тикви і зв'язується попарно, нагадуючи пару коней), утвореного з іменників cacio «сир», що походить від лат. cāseus «тс.», і cavallo «кінь», від лат. caballus «тс.».— Skok II 11; БЕР II 300; Младенов 234; Battisti—Alessio 654; Mestica 239.— Див. ще **кавале́р, казеїн.**

[**качу́ла**] «молдавська смушева шапка»;— болг. заст. *качýл* «башлик»;— запозичення з молдавської і румунської мов; молд. *кэчу́лэ* «хутряна шапка», рум. căciúlă «тс.» загальноприйнятої етимології не мають; очевидно, успадковані з дунайської латині, до якої могли ввійти з дако-мізійської або фракійської мови.— БЕР II 294—295; Младенов 234; СДЕЛМ 228.

[**качуле́я**] «головка маку», [*качу́лка*] «тс.»;— запозичення з молдавської або румунської мови; молд. *кэчулúе* «головка (маку, часнику)», рум. căciulíe «тс.» пов'язані з *кэчу́лэ* (căciúlă) «хутряна шапка».— Scheludko 134; Vrabie Roma-

noslavica 14, 152; СДЕЛМ 580. — Див. ще **кача́ла**.

[**качуля́ти**] «шкандибати»; — очевидно, результат видозміни форми [*катульга́ти*] «тс.», можливо, зближеної з *ка́чка* (качки, йдучи, перехиляються з ноги на ногу). — Див. ще **шкутильга́ти.** — Пор. **ка́чка.**

ка́ша, [*ка́шка*] «ракова або риб'яча ікра; нутрощі комах», *ка́шник* «горщик, у якому варять кашу», [*кашня́*] «тс.» Я, *кашкува́тий*, [*ка́шний*] «ікристий», *кашува́тий*, [*нака́шничок*] «невеликий рогач, яким виймають кашник»; — р. бр. болг. м. *ка́ша*, п. kasza, ч. kaše, слц. kaša, схв. *ка̀ша*, *ка̀ша*, слн. káša, стсл. **кашица**; — псл. kaša; — дальша етимологія висвітлюється по-різному; здебільшого зіставляється з лит. kóšti «цідити», лтс. kāst «тс.» і реконструюється початкове значення «просіяне потовчене зерно» або «проціджена (густа) їжа» (Фасмер — Трубачев II 214; Sławski II 94—95; Machek ESJČ 244; БЕР II 297—298; Skok II 59; Zubatý St. a čl. I 2, 100); пов'язується також з дінд. kváthati «варить», псл. kvasъ «квас (Iljinskij AfSlPh 29, 164—166; Трубачев Slavia 29, 8); найбільш імовірним є походження з давнішого псл. *kōs-ja «побите, потовчене (зерно)», спорідненого з р. [*коса́ть*] «бити», укр. *коса́*, *чеса́ти*, псл. česati. — Преобр. I 302; Потебня К ист. зв. 3, 13; Мельничук Этимология 1966, 232—233; ЭССЯ 9, 158—159; Valčáková Et. Brun. 123—124. — Див. ще **коса́**[1], **чеса́ти.** — Пор. **кашаве́ць, кашка́тий.**

[**кашаве́ць**] (зоол.) «вовчок, соня, Myoxus glis» Ж, [*кашавóк* Ж, *кашéвка* Ж, *кашéлка* ВеУг, *кашéлок* ВеНЗн, *кешелькó* ВеУг] «тс.», [*кашевóк*] (зоол.) «Hypudaeus arvalis»; — п. koszatka «вовчок, соня»; — очевидно, назви пов'язані з *коса́*, *чеса́ти* (пор. *кошла́тий*, [*кашка́тий*] «розтріпаний, кошлатий») і зумовлені тим, що хвіст вовчка покритий ніби розчесаним спіднизу на два боки волоссям. — БСЭ 33, 652. — Див. ще **коса́**[2], **чеса́ти.** — Пор. **кашка́тий, кошла́тий.**

кашало́т; — р. бр. болг. *кашало́т*, п. kaszalot; — запозичення з французької мови; фр. cachalot «кашалот» походить від порт. cacholotte «тс.» (букв. «голован»), утвореного від cachola «голова», етимологічно не зовсім ясного. — CIC 321; Шанский ЭСРЯ II 8, 105; Фасмер II 214; Kopaliński 482; БЕР II 298; Dauzat 124; Gamillscheg 169; Klein 217.

[**кашатня́**] «дітвора, гурт дітей» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*кашкала́*] (зб.) «хлопчаки, малюки», [*кашкалда́*] «тс.».

ка́шель, *ка́шляти*, *кашельну́ти*, *кашляну́ти*, [*кашли́вий*] Ж, *зака́шлятися*; — р. *ка́шель*, бр. *ка́шаль*, др. *кашьль*, п. kaszel, ч. вл. нл. kašel, слц. kašeľ, полаб. kosal, болг. м. *ка́шлица*, схв. *ка̀шаљ*, слн. kášelj; — псл. kašьlь < *kašljь, kašljati; — споріднене з лит. kosulỹs «кашель», kósėti «кашляти», лтс. kāsus «кашель», kāsa, kāsis, дінд. kāsaḥ «тс.», kā́satē «кашляє», двн. h(w)uosto «кашель», ірл. casad, алб. kollë (<*kʷaslā-) «тс.»; ie. *kʷās-/kʷəs-. — Фасмер II 214—215; Преобр. I 302; Sławski II 95—96; Machek ESJČ 244; БЕР II 301; Skok II 59; ЭССЯ 9, 160—161; Fraenkel 283—284; Pokorny 649.

кашемі́р «тонка вовняна тканина, терно», *кашмі́р* «тс.»; — р. болг. *кашеми́р*, бр. *кашмі́р*, *кашамі́р*, п. kaszmir, kaszemir, ч. слц. kašmír, вл. kašmir, м. *кашмир*, схв. *ка̀шмӣр*, слн. kašmír; — запозичення з французької мови; фр. cachemire (назва тканини) походить від назви колишнього князівства Cachemire «Кашмір» на півночі Індії, де виготовляли цю тканину (гінді kašmīr < дінд. kašmīra). — Фасмер II 215; БЕР II 302; Dauzat 124; Gamillscheg 169.

[**ка́шиця**] «загата по берегах гірської річки для захисту від розмивання», [*каши́ця*] «навскісна загата в річці» Ж; — запозичення з польської мови; п. kaszyca «зруб», kaszycy «дерев'яні скріпи для захисту берегів при сплаві лісу», очевидно, походить від нім. *Kaischütze «захисне укріплення набережної», утвореного з Kai (Quai) «набережна» від фр. quai «тс.» і Schütze «захист, захисна споруда», яке вживається паралельно з фонетично близьким Stütze «підпора, опора».

ка́шка[1] «дрібні квіти на рослинах»; — р. [*ка́шка*] «сережки берези; пуп'янок рослини; молоді соснові шишки; чоло-

вічі суцвіття сосни; білі квіточки деревію та інших подібних рослин», слц. [kaška] «бузковий цвіт»;— похідне утворення від *ка́ша*; первісно могло означати сукупність зернистих плодів на волоті, зокрема таких, які були придатні для приготування каші.— Machek Jm. rostl. 63.— Див. ще **ка́ша.**

[**ка́шка**[2]] (бот.) «таволга в'язолиста, Spiraea ulmaria L; конюшина повзуча, Trifolium repens L.; конюшина середня, Trifolium medium L. Mak; грицики звичайні, Capsella bursa-pastoris (L.) Medic.; деревій звичайний, Achillea millefolium L. Mak; бурачок, Alyssum saxatile L. Mak; кучерявий горошок, Coronilla varia L. Mak; крупка, Draba verna L. Mak; гадючник, Filipendula Adans. Mak; підмаренник весняний, Galium vernum Scop. Mak; хрінниця польова, Lepidium campestre R. Br. Mak», [*кашка водяна*] «слабник водяний, Malachium aquaticum Fr.» Mak, [*ка́шка жовтенька*] «підмаренник справжній, медівник, Galium vernum L.»;— р. [*ка́шка*] «таволга; конюшина; деревій», бр. [*ка́шка*] «конюшина», слц. [kaška] «тс.», слн. [kašica] «грицики»;— результат перенесення і спеціалізації назви *ка́шка*[1] «дрібні квіти на рослинах»; пояснюється також (Меркулова 90) як позначення рослин, які при перетиранні в руках утворюють щось подібне до крупи.— Machek Jm. rostl. 63.— Див. ще **ка́шка**[1].

[**кашка́ра**] (бот.) «рододендрон, Rhododendron hirsutum L.» Ж;— запозичення з російської мови; р. [*кашкара́*] «рододендрон золотистий», [*кашкаря́*] «тс.» етимологічно неясне; зіставляється (Шипова 176) з тюрк. *мас* «п'яний» і *курай* «трава»; пор. інші назви рододендрона золотистого: р. [*пьяни́чник, пьяная трава*].

[**кашка́тий**] «розтріпаний, кошлатий» ВеУг;— очевидно, як і *ка́ша*, [*кашаве́ць*] «вовчок», зводиться до псл. *kas-j-< *kōs-j-, подовженого варіанта основи kos-/ces- (<*kes-) «чесати, скребти, бити, сікти»; пор. р. [*ка́шка*] «розчищене місце в лісі, зруб», яке може бути зведене до тієї ж основи.— Див. ще **коса́**[2], **чеса́ти.**— Пор. **ка́ша, кашаве́ць, кошла́тий.**

кашке́т, *кашке́тка, кашке́тник,* [*ка́шкит*] Ж;— р. ст. *кашкет* «головний убір, шолом», *каске́т* «тс.»;— запозичення з польської мови; п. kaszkiet, як і ч. kašket, kasket, слц. kašket, болг. *каске́т*, схв. *ка̀чкē̄т* «тс.», ст. kàškēt «вид шолома», походить від фр. casquette «кашкет», зменш. від casque «шолом, каска».— Richhardt 63; Sławski II 96; Machek ESJČ 244; Dauzat 147.— Див. ще **ка́ска.**

[**кашлама́ттє**] «лахміття» Л;— афективне утворення, паралельне до *лахмі́ття.*

кашлю́к «коклюш»;— р. [*кашлю́к*] «тс.»;— результат видозміни запозиченого слова *ко́клю́ш*, зближеного з основою іменника *ка́шель.*— Див. ще **ко́клю́ш.**

кашне́;— р. болг. *кашне́*, бр. *кашнэ́*, п. cache-nez;— запозичення з французької мови; фр. cache-nez «кашне» (букв. «ховай ніс») складається з основи дієслова cacher «ховати», що походить від нар.-лат. *coacticare «топтати; стискати», пов'язаного з лат. coactāre «примушувати», cogere (<*co-agere) «зганяти», утвореними з префікса co(m)- «з-» і основи дієслова ago, agere «приводити в рух, гнати», та іменника nez «ніс», що походить від лат. nāsus «тс.», спорідненого з псл. nosъ, укр. *ніс.*— Шанский ЭСРЯ II 8, 106; Dauzat 124, 499; Walde—Hofm. II 145—146.— Див. ще **а́гент, комбіна́ція, ніс.**

каштáн «дерево Castanea Mill.; плід цього дерева брунатного кольору; [масть і кличка коня кольору каштана Ж]», *каштáновий* «обсаджений каштанами; належний каштанам; брунатний», [*каштáнова́тий*] «брунатний, схожий на каштан» Ж, Я;— р. бр. *каштáн*, п. kasztan, ч. kaštan, слц. gaštan;— через польське і чеське посередництво запозичено з німецької мови; нім. Kastánie, заст. Kastáne через лат. castanea зводиться до гр. *κάστανον* «каштан», запозиченого, очевидно, з мов Малої Азії (пор. вірм. kask «каштан», kaskeni «каштанове дерево»; пор. також болг. *кéстен* «каштан», схв. *кѐстēн* «тс.», які через тур. kesten, kestane зводяться до курд. qeştan або ар. kastanā «тс.»).— Критенко Мовозн. 1973/2, 33; Макарушка 10; Фасмер II 215; Hüttl-Worth 15; Sławski II 97—98;

Machek ESJČ 245; БЕР II 344; Walde—Hofm. I 178—179; Frisk I 799.

[каштáнчик] (бот.) «гвоздики бородчасті, Dianthus barbatus L.», [*каштанці*] «тс.» Mak; — результат перенесення назви *каштáнчик (каштанéць)* «малий каштан»; мотиви перенесення неясні. — Див. ще **каштáн.**

каштеля́н «за середньовіччя — управитель цитаделі, наглядач замку; почесний титул польського сенатора в XV—XVIII ст.; особа, що завідує білизною в готелі, гуртожитку, лікарні», *каштеля́нка* «жінка, що завідує білизною», *кастеля́нка* «тс.»; — бр. *кастэля́нка*, ст. *каштелянъ* (1529), *кастелянъ* (1608); — очевидно, запозичення з польської мови; п. kasztelan, як і ч. слц. слн. kastelán, болг. *кастелáн*, схв. *кастѐлāн*, *каштѐлāн*, походить від лат. castellānus «належний до укріпленого місця; мешканець фортеці», пов'язаного з castellum «укріплене місце, фортеця», зменш. від castrum «фортеця; військовий табір», спорідненого з castro «обрізую». — Richhardt 63; Фасмер—Трубачев II 207—208; Sławski II 98; Walde—Hofm. I 180. — Див. ще **каструвáти.**

[кашýба] «засік; заглиблення біля комина для дрібних кухонних речей» ЛЧерк; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kaszuba «піч у гуті для розправляння скляних листів» виводиться від етноніма *кашýби*. — SW II 293. — Див. ще **кащýби.**

кащýби «етнографічна група поляків», *кашýб;* — р. бр. *кашýбы*, п. Kaszub, ч. слц. вл. Kašub, слн. kašúbščina «кашубський діалект»; — запозичення з польської мови; п. Kaszuby, очевидно, утворилось на основі етимологічно неясного апелятива kaszuby «мочарі», яким спочатку було названо відповідну територію; виведення від іменника szuba «шуба» за допомогою підсилювального компонента ka-, як у *кáверза*, *кáдіб* (Brückner 222; Фасмер II 215), малопереконливе. — Dobrowolska Onomastika 4, 333—353.

[каюва́ти] «рубати в дереві замки для зв'язку», [*каюва́ння*] «дерев'яні рубані замки для зв'язку, напр., у засіці», [*окаюва́ння*] «замок, що зв'язує два куски дерева»; — очевидно, результат видозміни форми *калюва́ти* «вистругувати, обробляти калівкою» (див.).

каю́к[1] «невеликий човен»; — р. бр. *каю́к*, болг. *каи́к*, м. *каик*, схв. *кàик;* — запозичення з турецької або кримськотатарської мови; тур. kayık «човен», крим.-тат. kajyk «тс.», споріднені з каз. *қайық*, тат. *каек*, зводяться до дтюрк. kajgyk «тс.» (від kai- «ковзати, линути»). — СІС 321; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 82—83; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23; Макарушка 9; Фасмер II 215; Шипова 176; Богородский—Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127; БЕР II 142; Škaljić 382; Радлов II 4.

каю́к[2] «кінець, капут»; — бр. *каю́к;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *каю́к* «тс.» виводиться від виразу *каюк пришел* «прийшов кінець», первісно «прийшов човен-каюк», у зв'язку з тим, що в XVII ст. на Дону каюками перевозили убитих; виведення від *каю́к* у значенні «ненадійний човен, який легко перекидається» (Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 83; Шипова 170), очевидно, неправильне. — Богородский — Кононов Вестник ЛГУ 1978/14, 117—127. — Див. ще **каю́к**[1].

каю́та; — р. бр. болг. *каю́та*, п. ч. слц. вл. kajuta, схв. *кајȕта*, *кајȗта*, слн. kajúta; — через російське посередництво запозичено з німецької або голландської мови; виводилось також від шв. kajuta (Зеленин РФВ 63, 410; РЧДБЕ 324); нім. Kajüte походить від гол. kajuit, яке зводиться до фр. cahutte «кабіна на кораблі», що є, очевидно, результатом контамінації слів cabane «халупа; намет» і hutte «тс.»; тлумачиться також (Dauzat 127; Valkhoff M. Études sur les mots français d'origine néerlandaise, 1931, 83) як утворення з hutte і пейоративного префікса ca-; виведення гол. kajuit від гол. kooi «каюта» (Holub—Lyer 227) помилкове. — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 107; Фасмер II 216; Преобр. I 303; Kluge—Mitzka 339; Vries NEW 295; Gamillscheg 173.

[каюши́на] (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; к. альпійська,

T. alpestre L.»; — результат видозміни деетимологізованої форми *конюши́на* «тс.» (див.).

[**ка́янський**] (лайл.) «вражий»; — результат видозміни форми **ка́їнський* «Каїнів, пов'язаний з Каїном». — Грінч. II 229.

ка́ятися, [*ка́яти*] «дорікати» Ж, *ка́яння*, *каяття́*, [*ка́яний*] «який розкаявся», [*ка́ятий*] «облаяний» Я, *зака́ятися* «заректися», [*пока́й*] «каяття» Нед, [*пока́йник* Нед, *пока́янник* Нед], *пока́яння*, *пока́янний*, *розка́ятися* «визнати помилковість свого вчинку», *розка́яння*, *розка́яний*, [*спока́ятися*] «закаятися»; — р. *ка́яться*, бр. *ка́яцца*, др. *каяти* «гудити; сповідати», *каятися*, п. kajać się, ч. káti se, слц. kajat' sa, вл. kać so, болг. *ка́я се* «шкодую; визнаю гріх», схв. *ка̏јати* «мстити(ся)», *ка̏јати се*, слн. kájati «гудити», kájati se, стсл. **каꙗти сѧ**; — псл. kajati «гудити, дорікати, картати; карати; відплачувати», пов'язане з се̑па (<*koina) «ціна»; — споріднене з дінд. cáyatē «мстить, карає», ав. kāy- «відплатити; каятися», čikayaṯ «хай розкається, покарає, помститься», kaϑa- «відплата»; ie. *k$^{\mu}$ōi- «відплачувати»; непереконливе виведення псл. kajati sę (Vaillant RÉS 22, 189—190) від займенника ka «як» (з питання типу «як я міг це зробити?»). — Фасмер II 216; Преобр. I 303; Sławski II 22—23; Machek ESJČ 245; БЕР II 304; Skok II 15; ЭССЯ 9, 115—116; Bern. I 469; Pokorny 636—637. — Пор. **ціна́**.

ква (вигук, що відтворює крик жаби), *ква-ква́* «тс.», *ква́кати*, *ква́кнути*, *квакітли́вий* Ж; — р. *ква-ква́*, *ква́кать*, бр. *ква-ква*, *ква́каць*, п. kwa (вигук, що відтворює крик качки), kwakać «крякати» (про качок), ч. kva, kvá, kvákati (про жаб), слц. kvá, kvak, kvákati «тс.», вл. kwakać «крякати», нл. kwakaś «тс.», болг. *ква-ква*, *ква́кам*, м. *квак-квак*, *квака*, схв. *ква*, *ква́кати*, слн. kvá, kvákati; — псл. kva, kvakati; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до kra, krakati, можливо, успадковане вже з індоєвропейської прамови; пор. лит. kvakė̃ti «квакати», лтс. kvàkt, kvâkt, нвн. quaken, лат. coaxāre «тс.», гр. κοάξ «ква». — Фасмер II 217; Шанский ЭСРЯ II 8, 109; Преобр. I 303; Sławski III 456—457; Machek ESJČ 311; БЕР II 305—306; Skok II 250; Bern. I 655; Абаев ИЭСОЯ I 631; Pokorny 627. — Пор. **кра**.

ква́дра (заст.) «фаза (місяця)», [*квадро́вий*] «квадратний»; — р. [*ква́дра*] «фаза місяця», бр. *ква́дра* «тс.», ч. заст. kvádra «чверть»; — запозичення з польської мови; п. kwadra «фаза місяця; (ст.) чверть; квадрат; належний порядок» виводиться з двох джерел: іт. quadra «чверть кола, круга; спосіб, манера», що походить з латинської мови, і лат. quadra «квадрат; чотирикутний шматок», пов'язаного з quadrus «чотирикутний», похідним від quattuor «чотири», спорідненого з псл. četyre, укр. *чоти́ри*. — Sławski III 453—454; Walde—Hofm. II 395, 400—401. — Див. ще **чоти́ри**. — Пор. **квадра́нець, квадра́т**.

квадра́нець (заст.) «чверть години», *квадра́нс*; — бр. [*квадра́нец*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kwadrans, [kwadranc, kwadraniec] «тс.» походить від лат. quadrāns «чверть, чверть години», пов'язаного з quadrāre «робити квадратним, чотиригранним, чотирикутним», quattuor «чотири». — Sławski III 454. — Див. ще **ква́дра, чоти́ри**.

квадра́т, *квадрату́ра*; — р. бр. болг. *квадра́т*, бр. ст. *квадратъ* (1597), п. вл. нл. kwadrat, ч. слц. слн. kvadrát, м. *квадрат*, схв. *ква̀дра̄т*; — запозичення з латинської мови; лат. quadrātum (quadrātus) «чотиригранник, квадрат» пов'язане з quadrāre «робити квадратним, чотиригранним», quattuor «чотири». — СІС 322; Шанский ЭСРЯ II 8, 108—109; Фасмер II 216; Sławski III 454—455. — Див. ще **ква́дра, чоти́ри**. — Пор. **ква́рта**.

квазі- (перший компонент складних слів типу *квазінауко́вий*, *квазіреволю́ційний* із значенням «несправжній, уявний»); — р. *квази-*, бр. *квазі-*, п. quasi «ніби; майже», ч. quasi-, слц. kvázi, kvázi- «тс.», болг. *ква́зи* «нібито», *квази-*, м. *квази-*, схв. *ква́зи*, *квази-*, слн. kvázi-; — через російську мову запозичено з західноєвропейських; нім. quasi «нібито», фр. quasi «майже, мало не; нібито», quasi-, англ. quasi, quasi- походять від лат. qua-si «нібито; майже» з давнішого

quāmsi, що складається з прислівника quam «як», пов'язаного з відносним займенником quī «хто, який», спорідненим з псл. къ-, укр. *хто*, і займенникового елемента sī «якщо, коли б; так», спорідненого з гот. swa «так», двн. sō «тс.». — CIC 322; Kopaliński 808; БЕР II 305; Dauzat 601; Klein 1286; Walde—Hofm. II 399, 404—405, 410, 530.

[**квак**[1]] (орн.) «бугай, Botaurus naevius» Дз, [*квакýн*] «якийсь птах»; — р. [*квáка*] «Botaurus naevius»; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *ква, квáкати*. — БЕР II 305. — Див. ще **ква.**

[**квак**[2]] (бот.) «бруква, Brassica oleracea napobrassica» Ж, [*квáка*] «тс.» Ж; — запозичення з західнослов'янських мов; п. kwak, ч. [kvaka], слц. kvaka, [kvak] «тс.» задовільного етимологічного пояснення не мають. — Дзендзелівський УЗЛП 71—72; Sławski III 456; Machek ESJČ 310—311.

[**квак**[3]] (знев.) «мужик, мурло» Я; — афективне утворення.

кваліфікува́ти, *кваліфіка́ція, кваліфіко́ваний, декваліфікува́тися, деквалі-фіка́ція, перекваліфікува́ти, перекваліфіка́ція;* — р. *квалифици́ровать*, бр. *кваліфікава́ць*, п. вл. kwalifikować, ч. kvalifikovat, слц. kvalifikovať, болг. *квалифици́рам*, м. *квалификува, квалифици́ра*, схв. *кваліфиковати, квалифици́рати*, слн. kvalificírati; — через польське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. qualificare, qualificatio утворено з основ займенника quālis «який», спорідненого з гр. πηλίκος «який завбільшки, якого розміру», псл. koliko, укр. *кíлька*, і дієслова facere «робити». — Sławski III 458; Walde—Hofm. II 397. — Див. ще **кíлька**[2], **факт.**

[**ква́ндер**] «попіл» Ж; — неясне.

[**ква́нькати**] «набридливо плакати, скиглити» Ж, [*ква́нька*] «скиглій» Ж; — афективне утворення, паралельне до *пхи́нькати* «тихо плакати». — Пор. **квíнкати.**

[**квап**] «корм для свиней з картоплі й борошна» Ж; — п. ст. kwapy «ферментуючий, кип'ячий; розкислий (про болото)»; — псл. kvarъ «кип'яток; опара», пов'язане чергуванням голосних з kyrěti «кипіти», як kvasъ «квас» пов'язане з kysnǫti «киснути». — Див. ще **кипíти.** — Пор. **ква́пити.**

ква́пити, *ква́питися*, [*квапля́тися*], *квапли́вий, квапни́й*, [*ква́пний*] «привабливий» ЛексПол, [*копли́вий*] «квапливий» Ж, [*квап*] «квапливість», [*исквапні́ший*] Пі, *неква́пом*, [*ква́пний*] «поквапний» Ж, [*по́квап*] «поспіх», *поква́пливий, поква́пний, по́квапом*, [*приква́пно*] «дуже спішно» Нед, *сквапли́вий, сква́пний;* — р. [*ква́питься*] «поспішати; зазіхати, ласитися», бр. *ква́піцца* «зазіхати, ласитися», *ква́піць* «тс.», п. kwapić się, ст. kwapić «квапитися, квапити», ч. kvapiti «поспішати», слц. заст. kvapný «швидкий, раптовий», вл. kwapić (so) «квапитися»; — псл. (пн.) kvapiti (первісно) «кип'ятити; збуджувати», каузатив до kyrěti «кипіти»; позбавлена підстав думка (Machek ESJČ 311) про експресивний характер утворення. — Фасмер II 217; Sławski III 459—461. — Див. ще **квап, кипíти.**

[**ква́рити**] «чіпати і псувати» Ж, [*кварува́ти*] «хворіти, слабувати» Ж, [*ква́рник*] «хто все чіпає (кіт, дитина)» Ж, [*ква́рний*] Ж; — слц. kvárit' «псувати», kvárať, болг. *ква́ря* «тс.», *квар* «пошкодження; хвороба», схв *ква́рити*, *кв$\breve{а}$р*, слн. kváriti, kvár; — псл. kvarъ «шкода, пошкодження», kvariti, пов'язане чергуванням голосних із *skv^{b}ʒna «скверна»; — дальше зіставлення з гр. κήρ «зла смерть, важка хвороба; нещастя, лихо», κηραΐζω «руйную, знищую, спустошую» (Machek ESJČ 311; Matzenauer LF 9, 44) викликає сумнів. — БЕР II 307; Skok II 251. — Див. ще **сквéрна.**

ква́рта «міра рідких і сипких тіл; кухоль», *кварти́на* «тс.», ст. *кварта* (1627); — р. бр. болг. *ква́рта*, п. kwarta, слц. kvart (міра), схв. *кв$\breve{а}$рта* «тс.»; — через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. quārta «четверта частина, чверть» (від quārtus «четвертий») пов'язане з quattuor «чотири», спорідненим з псл. četyre, укр. *чоти́ри*. — CIC 323; Винник 118—119; Шанский ЭСРЯ II 8, 110—111; Sławski III 462; Walde—Hofm. II 399—401. — Див. ще **чоти́ри.** — Пор. **ква́дра, квадра́нець, квадра́т, ква́ртал, кварте́т, кварти́ра.**

кварта́л, *кварта́льний;* — р. бр. болг. м. *кварта́л*, бр. ст. *кварталъ* (XVI—XVII ст.), п. kwartał, ч. слц. kvartál, вл. kwartal, схв. *ква̀рт* «частина міста», *ква̀ртāл* «чверть року», слн. kvárt «частина міста», kvartál «чверть року»;— можливо, через посередництво німецької мови (нім. Quartál) запозичено з середньолатинської; слат. quartale «чверть, міра площини, об'єму, часу» пов'язане з лат. quārtus «четвертий».— Фасмер II 217; Sławski III 462—463; БЕР II 307.— Див. ще **ква́рта, чоти́ри.**— Пор. **ква́дра, квадра́нець, квадра́т, кварте́т, кварти́ра.**

кварте́т; — р. болг. м. *кварте́т*, бр. *кварце́т*, п. вл. kwartet, ч. слц. kvarteto, схв. *ква̀ртēт*, слн. kvartét;— можливо, через посередництво німецької мови (нім. Quartétt) запозичено з італійської; іт. quartetto «квартет» утворено від числівника quarto «четвертий», що походить від лат. quārtus «тс.».— СІС 323; Фасмер II 217; Sławski III 464; БЕР II 307; Battisti—Alessio 3173.— Див. ще **ква́рта, чоти́ри.**— Пор. **ква́дра, квадра́нець, квадра́т, кварта́л, кварти́ра.**

кварти́ра, *кваті́ра* «квартира; (заст.) фаза (місяця); (заст.) шибка; [кватирка]», [*кваті́ра*], *квартира́нт*, *кватира́нт*, *кваті́рка* (у вікні); [«100 грамів»] МСБГ, [*кваті́рник*] «квартирант» Ж, *квартирува́ти(ся)*, *кватирува́ти;* — р. болг. м. *кварти́ра*, бр. *кватэ́ра*, п. kwartera, [kwartyr, kwartera], ч. kvartýr, слц. розм. kvartiel', вл. kwartěr, схв. *ква̀ртīр*, слн. kvartír;— через російське і через польське посередництво запозичено з німецької мови; нім. Quartíer (ст. quatier) «четверта частина; фаза місяця; міра рідини; міський квартал; військовий табір; помешкання» походить від свн. quartier «четверта частина», яке зводиться до слат. quarterium «тс.» з лат. quārtārius «четверта частина, чверть, кварта, мірка», пов'язаного з quārtus «четвертий».— Москаленко УІЛ 49; Шелудько 33; Richhardt 72; Добродомов ЭИРЯ IV 17—19; Шанский ЭСРЯ II 8, 112; Фасмер II 217; Sławski III 472—473.— Див. ще **ква́рта, чоти́ри.**— Пор. **ква́дра, квадра́т, кварта́л, кварте́т.**

[**квартова́** (*цибуля*)] «(цибуля), що залишається на насіння»;— похідне утворення від *ква́рта* «кухоль; мірка»; назва зумовлена тим, що така дрібна цибуля продавалася квартами.— Грінч. II 230; Винник 119.— Див. ще **ква́рта.**

кварц (мінерал), *кварці́т* (гірська порода);— р. бр. болг. м. *кварц*, п. kwarc, заст. kwarzec, слц. kvarc, схв. *ква̀рц*, слн. kvárec;— запозичення з німецької мови; нім. Quarz походить від п. ст. діал. kward, kwardy (<twardy) «твердий», що відповідає укр. *твердій;* заперечення польського джерела (Фасмер II 218) непереконливе.— СІС 324; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Sławski III 461; БЕР II 308; Kluge — Mitzka 573.— Див. ще **твердій.**

кварця́не (*військо*) «наймане військо в шляхетській Польщі в XVI—XVIII ст., яке використовувалось для придушення повстань і охорони кордонів»;— запозичення з польської мови; п. (wojsko) kwarciane утворено від kwarta «податок з королівських маєтків (який становив четверту частину прибутку від маєтків)»: кварцяне військо оплачувалося з цього податку.— Sławski III 462.— Див. ще **ква́рта.**

квас, [*квасени́на*] «квашенина» Я, [*квасенина́*] «кислий болотяний грунт» Ж, [*квасе́ць*] (бот.) «щавель», [*ква́си*] «незадоволений вигляд», *ква́сиво* «квашенина», [*квасина́*] «тс.», [*квасли́на*] «квасна гуща; хлібна гуща для чинення шкур», *квасни́к* «той, хто готує або продає квас; [погріб для квашенини; діжка для квашення]», [*квасни́на*] «кисла сироватка» ВеУг, *квасни́ця* «дика яблуня; дике яблуко, кислиця; [барбарис Я; ряжанка; діжа Ж]», [*квасни́чка*] (бот.) «брусниця, Vaccinium vitis-idaea L.» ВеБ, [*квасничник*, *кваснівки*] «тс.» Мак, [*квасо́вина*] «кислий болотяний грунт» Ж, [*квасо́к*] «щавель; вид страви Я; березовий або кленовий сік Л», [*квасу́вка*] «їжа, приготовлена на квасі» Л, *ква́ша* (вид страви), [*ква́шанка*] (вид страви) До, *квашени́на*, [*кваші́я*] «довга смуга шкури», [*ква́шня*] «кваша» Ж, [*квасі́льний*] «пов'язаний з квашенням» Ж, [*кваскови́тий*] «кислуватий» Ж, [*кваскува́тий*] «тс.», *ква́сни́й*, *ква́шений*, *ква́сити*, [*квасни́ти*] «робити кислим» Ж, *квасні́ти* «киснути», *ква́снути* «тс.», [*за́-*

квас] Ж, *зáквáска* СУМ, Ж, [*пíдкваска*] «кусочок кислого тіста для заквашування хліба» ЛексПол, *рóзквас* «закваска», *рóзквась* «бездоріжжя, грузькі дороги», *розквáслий* «мокрий, грузький»; — р. бр. болг. м. *квас*, др. *квасъ*, п. вл. нл. kwas, ч. слц. kvas, схв. *квȁс*, слн. kvás, стсл. **кваcъ**; — псл. kvasъ, пов'язане чергуванням голосних з kysnǫti «киснути»; — зіставляється з лат. cāseus (<ie. *k^{u}āt-so-) «сир», дінд. kváthati «кип'ятить, варить», kvāthā́ḥ «відвар», гот. ƕarō «піна»; пов'язання з *кáшляти* та ін. (Machek ESJČ 311) необгрунтоване. — Критенко Вступ 552; Шанский ЭСРЯ II 8, 113; Фасмер II 218; Преобр. I 303—304; Sławski III 464—466; Brückner 286—287; БЕР II 308; Skok II 252; Bern. I 655—656. — Див. ще **ки́снути**. — Пор. **ква́пити**.

квасени́ця (бот.) «Oxalis»; — р. *кисли́ца*, бр. *кісліца*, [*квасóк*, *квасéц*], ч. слц. kyslička, ч. заст. kysánek, болг. [*киселец*] «тс.»; — похідне утворення від *квáсний* «кислий»; назва зумовлена тим, що листя квасениці містить щавелеву кислоту. — БСЭ 21, 141—142. — Див. ще **квас**.

[**квасик**] (бот.) «конюшина гірська, Trifolium montanum L.; гадючник в'язолистий, Filipendula ulmaria L.» Mak; — похідне утворення від *квас;* назва зумовлена, очевидно, кислуватим присмаком відповідних рослин. — Див. ще **квас**.

квасóля (бот.) «Phaseolus L.», *квасолúна*, *квасолúння* «бадилля квасолі», [*квашóля*] «квасоля» Л, [*красоля* Mak, *пасоля* Mak, *пасуля* Mak, *фасóля*, *фасолúне* Нед, *фасуля* Mak, *фізола* Mak, *фізоля* Mak, *хвасóля*, *хвасолúна*, *хвасолúння*], *квасолéвий*, [*квасóлюватий*] (про смушок) «із завитками розміром у квасолину», *квасоля́ний*, [*фасольковáтий*] Нед; — р. *фасóль*, бр. *фасóля*, п. fasola, [fazola, fasol, fazol, fizola], ч. fazol, fazole, fazule, слц. fazul'a, вл. fasola, болг. *фасýл*, схв. *пàсȕљ*, [bàžūlj, fasulj, fasol(j)]; — через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. fasōl походить від лат. phaseolus «квасоля», яке зводиться до гр. φάσηλος «тс.», очевидно, середземноморського походження. — Критенко Мовозн. 1973/2, 31—32; Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 120—121; RKJ ŁTN 15, 160—161; Richhardt 17; Фасмер IV 187; Sławski I 221; Machek ESJČ 141; Младенов 660; Skok I 126—127; Walde—Hofm. II 299; Frisk II 996.

ква́цяти «розмазувати», *ква́цати* «тс.», *ква́цнути*, *ква́цьнути*, [*квацюва́ти*] «сильно намазувати», *ква́цяти* (розм.), [*ква́цок*] «шматок м'якої глини» Ж, [*заква́цяний*] (Ме), *наквацюва́ти* «багато намазати», [*розквацюва́тися*] «розмокнути, стати грузьким»; — р. [*ква́цать*] «замазувати жовтою глиною», бр. *ква́цаць* «розмазувати», болг. [*ква́цам*] «мажу, заліплюю стіни болотом, вапном», слн. [kvacáti] «бризкати, хлюпати»; — очевидно, псл. kvacati, звуконаслідувальне утворення. — Sławski III 453; БЕР II 309.

квач, [*квачня́*] «шматок черевика, в який втикають квач» Я; — р. діал. бр. *квач*, п. kwač (з укр.); — очевидно, пов'язане з укр. *ква́цяти* «розмазувати», *ква́цати* «тс.», болг. [*ква́цам*] «мажу»; пов'язання з псл. kvaka «гак» (Brückner 286), як і виведення з нвн. Quast(e) «пензель; пучок» (Шелудько 33; Потебня РФВ 1879 I 262; Karłowicz SWO 305), необгрунтоване. — Sławski III 452—453. — Див. ще **ква́цяти**.

кве́стія «проблема, питання», ст. *квестія;* — бр. ст. *квестия;* — запозичення з польської мови; п. kwestia «питання, справа», як і ч. kvestie «тс.», походить від лат. quaestio «питання, справа, пошук, дослідження», пов'язаного з quaero «шукаю; питаю; досліджую», етимологічно неясним. — Sławski III 476; Walde—Hofm. II 396—397.

[**кви́знути**] «хникати, скиглити», [*квúсніти*] «тс.»; — афективне утворення, вторинно зближене з *кúснути*.

[**кви́кати**] «кувікати (про порося); кричати (про каню)» ВеУг, [*квича́ти*] «кувікати»; — р. [*квича́ть*] «пищати, вищати», бр. [*квічáць*], др. *квичати*, п. kwikać, kwiczeć, ч. kvikati, kvíkati, kvičeti, слц. kvíkat', kvičat', вл. kwikać, kwičeć, нл. kwikaś, kvicaś, болг. *квúкам*, *квича́*, м. *квичи*, схв. *скви́чати* «тс.», слн. kvíčati «щебетати; скиглити», [cvíkati] «тс.»; — псл. kvikati, kvičati (<*kvikēti), похідне від звуконаслідувального вигуку kvi(k); паралельне до лит. kvỹkti «пищати», лтс. kvīkt, нвн. quieken «тс.». —

Фасмер II 219; Sławski III 483—484; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 752, 753; БЕР II 311; Skok II 253; Trautmann 147; Kořínek 219—220.— Пор. **кувí.**

[**квику́н**] (орн.) «чайка, Vanellus cristatus» ВеУг, [*кувік*] «Vanellus vanellus» Шарл; — звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику чайки.— Булаховський Вибр. пр. III 191; ВеНЗн 23.— Пор. **кувік.**

квили́ти «скиглити», [*квілити*] «іржати» Чопей, [*квили́на*] «плач, стогін», [*квили́лля*] «стогін, плач, завивання вітру», [*квиль*] «стогін, жалібний крик», [*зацвили́ти*] «заквилити», [*сквили́ти*] «стогнати; скиглити» Нед; — р. [*квили́ть*] «скиглити», [*кве́лить*] «тс.», др. *цвилити* «плакати; сумно співати», п. kwilić «тихо, жалібно плакати; скиглити», ч. kvíleti (kvíliti) «ридати, лементувати; завивати», слц. kvilit' «жалібно плакати, стогнати; пищати», вл. ćwilować (ćwěl-) «мучити», нл. ст. kwiliś «хлипати, плакати, лементувати», полаб. kvaĭlě «плаче, квилить, пищить» (про дитину), болг. *цви́ля* «іржу», м. *цвила* «лементує, пищить; жалібно ірже; сичить», схв. *цви́љети* «лементувати, плакати; скиглити; скрипіти», слн. cvíliti «кувікати, скиглити; вити; скрипіти», стсл. **цвилити, цвил'ѣти** «плакати, оплакувати, голосно скаржитися»; — псл. kviliti < *kveilītei «жалісно плакати; скиглити», звуконаслідувального походження, можливо, споріднене з дісл. væla, англ. wail «тс.»; пов'язується також (Sławski III 490—491) з kvikati; початкове cv- замість kv- походить із основи каузатива псл. kvěliti < *kvoilītei, яка в південнослов'янських мовах зазнала зміни початкового kv- в cv- під впливом наступного ě з oi.— Фасмер II 218; Преобр. I 304—305; Потебня К ист. зв. 4, 5; Machek ESJČ 312; Schuster-Šewc 130; Vaillant RÉS 37, 156—157; Kořínek 220.— Пор. **квiлити, цвили́ти.**

квит «квитанція; розрахунки закінчено; кінець, усе, годі», *квито́к* «тс. (заст.); судова повістка (заст.); посвідчення; картка з написом», *квита́тися* «відплачувати, відомщати», *квитува́тися* «тс.», [*заквита́ти*] «внести до списку», *поквита́ти(ся)* «розрахуватися», *розквита́тися*, *сквита́ти(ся)*, *сквитува́ти(ся)* «тс.»; — р. *квит* «розрахунки закінчено», *квиты* «тс.», бр. *квіт* «квитанція», *квіты* «розрахунки закінчено», п. kwit «квитанція», być kwit «не мати претензій», ч. ст. kvit «звільнений від зобов'язань», ч. býti kvit, слц. sme kvit «ми розрахувалися», вл. kwit «квитанція» (з п.), болг. м. *квит сме* «ми розрахувалися», схв. *квȉт* «тс.», *квȉта* «квитанція», слн. kvít «ми розрахувалися»; — можливо, через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. quīt (quit) «вільний, звільнений, оплачений» походить від фр. ст. quite «тс.», яке зводиться до слат. quit(t)us «звільнений, вільний від зобов'язань, зокрема грошових», quietus «тс.», лат. quiētus «спокійний; мирний», пов'язаного з лат. quiēs (quiētis) «відпочинок, спокій», спорідненим з псл. počiti, pokojь, укр. *спочи́ти*, *спо́кій;* значення «розписка» розвинулось на грунті польської мови.— Шелудько 33; Фасмер II 219; Преобр. I 304; Sławski III 496—497; Machek ESJČ 313; БЕР II 311; Kluge—Mitzka 575; Walde—Hofm. II 406.— Див. ще **по́кій, спочи́ти.**

квита́нція, ст. *квитанцыя* (1487), *квитанція*, *квитанцыя* (1499); — р. болг. *квита́нция*, бр. *квіта́нцыя*, п. kwitacja, ст. kwitancyja, ч. kvitance, слц. kvitancia, м. *квитанција*, схв. *квȉтāнција;* — очевидно, через польське і через чеське посередництво запозичено з середньолатинської мови; слат. quitantia пов'язане з дієсловом quietāre «звільняти від боргу», похідним від лат. quiēs (quiētis) «відпочинок, спокій».— Гумецкая Исслед. п. яз. 222; Sławski III 497; БЕР II 311—312.— Див. ще **квит, по́кій, спочи́ти.**

[**квич**] (орн.) «чикотень, ялівник, Turdus pilaris L.» Ж, [*квичаль* ВеНЗн, *квичи́ця* Ж, *квичо́ла* Ж, *квічаль* ВеЛ] «тс.»; — п. kwiczoł, ч. kvíčala, [kvíčela], слц. [kvíčela, kvíčala, cvičel, cvíčal, cvíčala, čvíčala], вл. kwičel, схв. kvičela (з ч.?) «тс.»; — псл. *kvičь, kvičalь, пов'язане з kvičati «кувікати, вищати»; назва зумовлена специфічним криком чикотня, подібним до поросячого вис-

ку.— Дзендзелівський Мовозн. 1974/5, 90; Булаховський Вибр. пр. III 193; Sławski III 484—485; Schuster-Šewc 752—753.— Див. ще **кви́кати.**

кві, *квік, квікало, квікати, квічáти* — див. **куві́.**

[**квілити**] «дражнити» Я, [*пóквіл*] «наруга, знущання», [*пóквол*] «тс.», [*оквілити*] «засмутити» ВеЛ, [*оквилити*] «тс.» ВеЛ, [*уквілити*] «відчутно укоротити» Нед;— р. [*квели́ть*] «дражнити, сердити, кривдити», бр. [*квяліць*] «доводити до сліз», п. ст. kwielić «ревно плакати, лементувати», ч. ст. kvieliti «тс.; мучити», вл. čwělić «мучити», болг. [*цвéля*] «дратую, серджу» (напр., дітей), схв. *цвéлити* «засмучувати; змушувати гірко плакати», слн. cvéliti «доводити до плачу; мучити; засмучувати»;— псл. kvěliti/cvěliti <*kvoil- «доводити до плачу», каузатив до kviliti <*kveil- «квилити, скиглити, плакати».— Фасмер II 218; Sławski 488; Младенов 675; Skok I 283; Bezlaj ESSJ I 69.— Див. ще **квили́ти.**— Пор. **цвіли́ти.**

[**квінкати**] «плакати, пхиикати» ВеБ;— результат контамінації форм [*квікати*] «вищати» і *пхи́нькати* «пхикати, плакати».— Див. ще **куві́, пхи́кати.**— Пор. **ква́нькати.**

квінте́т;— р. болг. м. *квинте́т*, бр. *квінтэ́т*, п. вл. kwintet, ч. слц. kvinteto, схв. *квȉнтēт*, слн. kvintét;— очевидно, через німецьке посередництво (нім. Quintétt) запозичено з італійської мови; іт. quintetto «квінтет» пов'язане з quinto «п'я́тий», що походить від лат. quintus «тс.», спорідненого з псл. pętъ, укр. *п'я́тий* «тс.».— СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 115; Mestica 1329; Walde—Hofm. II 407—408.— Див. ще **п'я́тий.**

квіт, *квіте́нь*, [*квітúна*] «квітка», *квітíння, квíтка, квíткáр, квíтник, квíтникáр, квíтникáрство, квíтни́цтво*, [*квíтни́ця*] «альтанка» Ж, [*квíто́вник*] «букет» Ж, [*квíточина́*] «все, що цвіте» Я, [*квíто́чник*] «квітник», *квíття, квíтáстий, квíти́стий*, [*квíтковáтий*] «перистий» ВеУг, *квíтко́вий, квíтне́вий, квíтни́й квíтни́цький*, [*квíтню́чий*] «квітучий», *квíту́чий, квíтчáний* «квітковий», *квíтчáстий, квíтчáтий*, [*квíтню́чий*], *квíтнути, квíтчáти*, [*квину́ти*] «цвісти» Ж, *заквíтлий*, [*наквíтник*] «квітковий горщик» Ж, [*оквíчений*] «заквітчаний» Ж, *рóзквіт, розквíтлий*, [*розквíтний*] Пі, [*уквíтувáти*] «уквітчати»;— р. [*квет*] «забарвлення, колір; квітка; цвітіння води», [*квéтка, кветóк*], бр. *квет* «колір; квітка», *квéтка* «квітка», п. kwiat, ч. květ, слц. kvet, вл. нл. kwět, полаб. kjot, болг. *цвят, цветъ́т*, м. *цвет*, схв. *цвēт*, слн. cvét, стсл. **цвѣтъ**;— псл. květъ/cvětъ <*kvoitъ, пов'язане чергуванням голосних із kvisti/cvisti < *kveit-tei «цвісти», kvьtǫ/cvьtǫ < *kvitǫ «цвіту»; споріднене з лтс. kvitêt «блимати, блищати»; ie. *kᵘei- «цвісти», очевидно, пов'язане давнім паралелізмом приголосних з *k̑ᵘei- «світити».— Фасмер IV 292—293; Sławski III 493—496; Schuster-Šewc 750—751; Skok I 281—282; Trautmann 147—148; Pokorny 628—629.— Пор. **світ, цвіт.**

квітень «четвертий місяць року», ст. «травень», [*цвíтень*] «тс.»;— р. ст. *цвѣтень* «тс.», бр. ст. і діал. *квéцень* «квітень», п. kwiecień «тс.», ч. květen «травень», слц. заст. kveteň «тс.», болг. [*цвéтен*] «квітень», схв. ст. cvjetanj «травень»;— псл. *květьnь/*cvětьnь «травень; квітень», пов'язане з květъ/cvětъ «цвіт»; назва зумовлена тим, що в ці весняні місяці починають цвісти рослини.— Кочерган Мовозн. 1967/1, 54—55; Кравчук УМШ 1955/3, 61; Шаур Этимология 1971, 95; Hołyńska-Baranowa 41—43; Добродомов РР 1968/2, 95; Sławski III 486; Zubatý St. a čl. I 1, 340.— Див. ще **квіт, цвіт.**

квок (вигук, що відтворює крик квочки), *квок-квóк*, [*квo-квó, квох* Я] «тс.», [*квóкати*], *квоктáти*, [*квóчити*] «висиджувати, виводити» Ж, [*квочкувáти*] «квоктати» Я, *квоктýха*, [*квóкша*] «квочка» Л, [*квохтíння*] «стогнання, квоктання» Я, *квóчка*, [*квакýха*] «квочка» Л;— р. *квок*, [*квóкать*], *квохтáть, клохтáть*, бр. [*квóкі*] «квоктання», *квактáць, квахтáць*, [*квóшка*] «квочка», п. kwok, kwo-kwó, kwokać, ч. kvok, kvokati, слц. kvo-kvo, kvokať, схв. kvô, *квȏц, квȏцати;*— псл. kvo, kvok-, звуконаслідувальне утворення, аналогічне до kva «ква»; пор. паралельне лит. kvaksėti «квоктати».— Булаховський Вибр. пр.

III 193, 244; Фасмер II 219; Sławski III 500—501; Machek ESJČ 313; БЕР II 312; Мирчев БЕ 1959/3, 252; Skok II 253.— Пор. **ква, кло́ка.**

[**кво́ли**] «повільно» Ж, [*поквíльно*] «неквапливо» Нед, *поквóлом*, [*прóкволо*], *прóквóлом*, *проквóлисто* «тс.», *проквóлистий*, *сквóлу* «поступово», *споквóлу* «поволі», *споквóля* «тс.», *спроквóлá* «не поспішаючи», *спроквóлу* «тс.»;— результат стягнення прийменникового виразу **къ воли* з первісним значенням «як хочеться, вільно, без примусу», паралельний до *поволі* (з прийменникового виразу *по воли* «тс.»).— Див. ще **во́ля, к.**— Пор. **квóлий.**

квóлий «неміцний, тендітний; млявий; слабий; повільний; невправний», *квóлитися* «нездужати; скаржитися», *кволíти* «ставати кволим; нездужати», [*квíль*] «кволість» Бі;— р. [*квóлый*] «кволий, в'ялий, плаксивий, хворобливий», [*квёлый*] «тс.; лінивий; блідий», бр. *квóлы* «кволый», *квóліцца* «почувати себе хворим; стогнати; [скаржитися на хворобу]»;— очевидно, результат видозміни давнішого значення «повільний», пов'язаного з прислівником [*квóли*] «повільно»; у похідних утвореннях відчувається семантичне зближення з *квили́ти* «скиглити, плакати»; безпосереднє виведення р. [*квóлый, квёлый*] від р. [*квели́ть*] «дражнити; доводити до сліз» (Фасмер II 218—219), очевидно, неточне; виведення від гіпотетичного псл. **kъv-*, пов'язуваного з kyv-ati «кивати» (Ильинский РФВ 1917/3—4, 204—206) сумнівне; зіставлення р. [*квóлый*] з *хи́лый* з реконструкцією давнішого **хволый* (Преобр. I 304) необгрунтоване.— Див. ще **квóли.**

квóрум;— р. бр. болг. м. схв. *квóрум*, п. kworum, ч. kvorum, слц. слн. kvórum;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Quórum, фр. англ. quorum «кворум, достатня кількість присутніх на зборах» походить від латинської формули quorum praesentia sufficit «чия присутність достатня», в якій слово quorum є формою род. в. мн. чол. р. від відносного займенника quī «хто, який», спорідненого з псл. *kъ-jь, kъ-to*, укр. *кий, хто*.—СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 116; Фасмер II 220; Kopaliński 812; БЕР II 312; Klein 1292; Walde—Hofm. II 404—405.— Див. ще **кий**[2], **хто.**

квóта «частка, частина, норма»;— р. бр. болг. м. *квóта* «тс.», п. kwota «сума», вл. kwota «частка, норма», ч. слц. kvota, слн. kvóta «тс.»;— запозичення з німецької, англійської або італійської мови; нім. Quóte, англ. іт. quota «тс.» походять від слат. quota «частина данини, що припадає на одну особу; сума, кількість» (результат скорочення лат. quota pars «яка частина»), пов'язаного з лат. quot «скільки» з давнішого quoti «тс.», спорідненого з дінд. káti, хет. kuwatta, ав. čaiti «тс.».— СІС 324; Шанский ЭСРЯ II 8, 116; Sławski III 501—502; Klein 1292; Walde—Hofm. II 412.

ке (виг.) «дай, подай; ану; глянь, дивись», [*кей*] «тс.», *кéте* «дайте»;— р. [*ке*] «ну, ану; дай», [*кéте*];— очевидно, результат редукції форм *кажи́, кажíте* з давнім значенням «покажи, покажіть» через проміжні стадії **каи́, *каíте*, аналогічні до редукованої форми *(він) кае* (*<каже*); виведення *ке* з компонента *-к* вузькодіалектного варіанта частки [*лишек*] (Німчук ІУМ Морфологія 490) непереконливе.— Див. ще **каза́ти.**

[**кéба**] «здібність, уміння», *кебéта* «тс.; хист, розум», [*кибéта, кúбисть, кибíт*] «тс.», [*кибáта*] «навичка» Ж, [*хибéта*] «здатність; щастя; нагода» Нед, *кебéтливий, кебéтний*, [*кебíтливий, кебíтний*], [*кéбати*] «розуміти, розбиратися» Ва, [*безкебéття, безкебéтний, нескебéтний* Ва];— задовільного пояснення не має; виводилось від тур. tabiat «природна властивість, характер», яке зводиться до ар. ṭabiet «природа», причому припускалося тур. **tebiet* «природні здібності» (Крымский Древнекиевский говор. Спб. 1907, 12; Кравчук УМШ 1960/6, 60—61); зводилось також до тур. kuvvet «сила, міць, могутність» (Кобилянський Зб. наук. праць 80); форми [*кéба*] і похідна від неї [*кéбати*] утворені, очевидно, шляхом зворотного словотвору від *кебéта.*

[**кебзува́ти**] *(не к.* «(чогось) не знати») Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кибзуи́* «обдумувати, міркувати», як і рум. chibzuí «тс.; зважувати»,

виводиться від уг. képrezni «підготовляти; формувати, виховувати», похідного від кép «картина, вигляд, образ», запозиченого з давньотюркської мови (дтюрк. kīb «зразок, форма»). — СДЕЛМ 180; DLRM 139; MNTESz II 447—448, 450.

[**ке́би**] «коли б» Ж; — р. [*ке́бы*], п. [kieby]; — результат стягнення виразу др. *кое бы* (п. ст. *koje by), в якому займенникова форма *кое* (від псл. ko-je «яке», къ-jь «який») мала значення «де, коли» та ін. — Sławski II 137—138; Machek ESJČ 249—250. — Див. ще **кий**[2], **хто.**

ке́буз — див. **ко́буз.**

кев (вигук, що відтворює крик кані тощо), *кев-кев* «тс.», *кéвкати;* — звуконаслідувальне утворення; пор. схв. *кȅв* «гав» (про собачий гавкіт), *кéвкати* «гавкати».

кевба́ска, *кевбу́ска* — див. **ки́ба**[1].

кéвкати «видавати звуки, що нагадують гикавку», *кéвкнути;* — звуконаслідувальне утворення.

[**кеги́нка**] «попадя» Ж, [*кегенька*] «велика жінка» Чопей, [*кегеня*] «тс.» Чопей; — неясне; можливо, результат видозміни форми *княги́ня.*

кéглі[1] «вид гри; стовпчики для цієї гри», одн. *кéгель, кéгля;* — р. *кéгли*, одн. *кéгля*, бр. *кéглі*, одн. *кéгля*, вл. kehel «кегля», болг. *кéгли*, одн. *кéгла, кéгъл*, м. *кегла* «дерев'яна фігура в більярді», схв. *кéгл(а)* «кегля», слн. kȇgelj «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Kégel «кегля; конус», свн. снн. kegel «кегля, ломака, палка», двн. kegil «кіл» пов'язане з нвн. (баварськ.) [Kag] «стовбур, качан капусти», гол. kag «клин», шв. [kagel] «пень», спорідненими з лит. žãgaras «хворостина», лтс. žagari «хмиз». — CIC 325; Фасмер II 220; Kluge—Mitzka 360, 409.

[**кéглі**[2]] «робочі черевики» Ва; — неясне.

кéди «спортивне взуття»; — р. *кéды*, *кéты*, бр. *кéды*, ч. слц. kecky, болг. *кéцове* «тс.»; — неясне; припускається (РЧДБЕ 330) походження від незасвідченого прізвища англ. Kads. — Holub — Lyer 239; БЕР II 349.

кéдзень — див. **гедзь.**

[**кéдзі-кéдзі**] (вигук для підкликання кіз); — р. [*кéзя-кéзя*] (вигук для підкликання кіз, корів); — очевидно, пов'язане з *коза́;* зіставлення з алб. kedh (kes) «цапеня» (Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 130) викликає сумнів. — Див. ще **коза́**[1].

кедр (види хвойних дерев), [*кéдра*] «тс.», *кедри́на* «кедрове дерево; кедрові зарості», *кедрівни́к* «невелике дерево родини соснових; кедрові зарості»; — р. бр. *кедр*, др. *кедръ*, п. ч. cedr, слц. céder, вл. cedra, болг. *кéдър*, м. *кедар*, схв. *кèдар, цедар*, слн. cédra, стсл. **кедръ**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κέδρος «кедр (ліванський)», давніше «яловець, Juniperus L.», переконливого етимологічного пояснення не має. — Фасмер II 221; Frisk I 808.

кéдрівка (орн.) «Nucifraga caryocatactes L.», [*кедрýша*] «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кедро́вка* «тс.» пов'язане з *кедр;* назва зумовлена тим, що ці птахи, поширені переважно в північній частині СРСР, частково в Карпатах та ін., живляться здебільшого насінням кедра сибірського (сосни кедрової). — Воїнств. — Кіст. 233—234; БСЭ 20, 486; Urania Tierr. Vögel 366. — Див. ще **кедр.**

[**кедь**] «коли, якщо», [*кед*] «тс.»; — запозичення з словацької і польської мов; слц. ked', п. [kied] через проміжні форми kedi, kedy і давнішу kegdy утворилися з псл. *kъ-gъdy/*kъ-gъda, що складалося з питальної займенникової основи къ «хто, який» і основи gъd-, наявної також у псл. *tъ-gъda «тоді». — Дзендзелівський УЗЛП 72; Німчук ДБ IX 81; Sławski II 138—139. — Див. ще **кий**[2], **тодí, хто.**

[**кез**] (вигук, яким відганяють овець) Дз; — неясне; можливо, пов'язане з *коза́* (пор. *кéдзі-кéдзі*, вигук для підкликання кіз). — Пор. **акéз.**

кéйло, *кейло́вий* — див. **кíйло**[1].

[**кéйса**] «рептух, підвісна торбина для годівлі коней» Ж; — очевидно, результат видозміни форми [*кéса*] «сумка, калитка» (див.).

кейф (жарт.) «післяобідній відпочинок; приємне байдикування», *кейфува́-*

ти; — р. *кейф*, болг. *кейф*, заст. *кеф*, схв. *кѐф* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. keyif, keyf «добрий настрій; насолода» походить від ар. käyf «тс.». — СІС 325; Фасмер II 221; Дмитриев 536; Шипова 177; БЕР II 346.

кекс; — р. бр. м. *кекс*, п. ч. слц. вл. keks, болг. *кейк*, *кекс*, схв. *кѐкс*, слн. kéks; — запозичення з англійської мови; англ. cakes «торти, солодкі пироги, тістечка» є формою множини від cake «торт, кекс, солодкий пиріг, тістечко, коржик, млинець», що походить від діcл. kaka, спорідненого з снідерл. kōke, гол. kock, двн. chuohho, kuocho, нвн. Kuchen «тс.». — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 118; Holub—Lyer 239; Klein 221.

[келб] (іхт.) «пічкур, Gobio gobio L.» Л; — р. [*кельб*], бр. [*келб*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kiełb «тс.» споріднене з укр. [*ко́вбик*, *ко́вбель*] «тс.». — Коломиец Общесл. назв. рыб 103; Sławski II 143. — Див. ще **ко́блик**[1].

келебердя́нський (у виразі *келебердянська верства* «висока людина»); — похідне утворення від назви *Келебердянський шлях*, пов'язаної з назвою села *Келебердá* (тепер Кременчуцького району Полтавської області), аналогічне до *пирятинська верства*, *чугуївська верства* з тим самим значенням; первісне значення виразу — «високий верстовий стовп на шляху». — СУМ I 331.

ке́леп[1] «старовинна зброя в формі молота», [*ке́лев*, *ке́леф*] «тс.»; — р. [*ке́леп*] «палка з рукояткою в вигляді молотка; ціпок у вигляді милиці»; — очевидно, запозичення з турецької мови; тур. kel(e)pe «жердина, розсоха» чіткої етимології не має. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 23—24; Фасмер II 221; Bern. I 499; Räsänen Versuch 249.

[ке́леп[2]**]** «черепаха»; — неясне.

ке́лих, *ке́лех*, *ке́лишо́к*, *ке́лешо́к*, [*ке́ліх*], [*келíшок*] «чарка», [*ке́люх*] «келих», [*ке́лаш*] «вид глиняної посудини» Я, ст. *келіхъ* (XV ст.); — р. [*ке́лих*] «церковна чаша; чарка» (з укр.), бр. *ке́ліх* «келих»; — запозичення з польської мови; п. kielich, як і ч. kalich, ст. kalich, kelich, слц. kalich, вл. нл. keluch, ст. keluch, kelich, слн. kélih, походить від двн. chelih (старше свн. kelich, kelch, нвн. Kelch) «келих», яке зводиться до лат. calix «тс.», спорідненого з гр. κύλιξ «кубок, келих», κάλυξ «чашечка квітки», дінд. kaláśa- «горщик, кухоль, миска». — Москаленко УІЛ 28; Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 222; Sławski II 140—141; Bern. I 472—473; Kluge—Mitzka 362; Walde—Hofm. I 138—139; Frisk II 46—47.

[ке́ли́ця] «китиця як прикраса на капелюсі» Г, Ж; — неясне.

ке́лія, *келійник* «служник ігумена, архієрея; чоловік, що живе в келії», [*ке́льня*] «келія» Бі, ст. *келіа*, *келиа* (1443); — р. *ке́лья*, бр. *ке́лля*, др. *келия*, *келья*, болг. *келúя*, *килúя*, м. *ќелија*, схв. *ћелија*, стсл. **келиа** «тс.»; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. κελλίον «комірчина, конурка, підвал; келія» походить від лат. cella «тс.; клітка», спорідненого з дінд. śālā «хатина, приміщення; стайня», гр. καλιά «хатина; клуня; гніздо», καλύβη «притулок, хатина», κόλυθρος «мішок, кишеня», дангл. helustr «схованка», двн. hella «пекло», діcл. hǫll «великий будинок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Фасмер II 222; Преобр. I 305; БЕР II 363; Walde—Hofm. I 195—196. — Пор. **целюло́за.**

[келтува́ти] «глитати, ковтати», [*кельтува́ти*] «споживати» Ж, [*клевтува́ти*] «тратити» Ж, [*ке́льчúк*] «кошти, витрати; споживання; щоденна потреба в харчах; продовольство» Ж, [*кильтýнок*, *клевтýнок*, *кильчúк*] «тс.» Ж, [*некельтивний*] «такий, що не робить видатків» ВеЛ, [*скельтува́тися*] «минутися» Нед; — слц. keltovať «витрачати, споживати»; — запозичення з угорської мови; уг. költeni «витрачати; споживати» (звідки költség «витрати») є каузативом від дієслова kel «вставати, виникати, рости, зникати», спорідненого з манс. kₒäl- «вставати, приставати до берега, причалювати», хант. kůl- «вставати; сходити на берег». — Балецкий St. sl. IX 338; Ivanová-Šalingová—Maníková 451; MNTESz II 428, 607.

[ке́люх[1]**]** «киянка для обробки гончарної глини» Ж; — очевидно, пов'язане з *ке́льма* «лопатка муляра» (див.).

ке́люх[2] — див. **ка́лю́х.**

ке́льма «лопатка муляра», *ке́льня* «тс.»; — р. *ке́льма*, *ке́льня* «тс.», [*ке́лька*] «лопатка для укладання цегли», бр. *ке́льма*, *ке́льня*, п. kielnia «лопатка муляра», каш. [kéla], ч. [kel'ňa] «тс.», слц. [kel'ňa] «тс.; ящик для корму у возі», слн. kéla «лопатка муляра»; — через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. kelle (нвн. Kelle) «лопатка муляра; кухонний черпак» вважається спорідненим з псл. *želbъ (<*gelb-), укр. *жóлоб*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 242; Шелудько 33; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 141—142; Bern. I 499; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще **жóлоб.** — Пор. **ке́льня.**

ке́льнер «служник у ресторані чи готелі в деяких західноєвропейських країнах»; — р. бр. *ке́льнер*, п. kelner, болг. м. *ке́лнер*, схв. *кѐлнер*; — запозичення з німецької мови; нвн. Kéllner «тс.», двн. këlnari «доглядач винного погреба» походить від слат. cellenārius «тс.», пов'язаного з лат. cellārium «комора, підвал», похідним від cella «комірчина». — CIC 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119; Sławski II 124; Kluge—Mitzka 363. — Див. ще **ке́лія.**

ке́льня «каретний кузов; [потайний ящик] Бі», [*кільня́*] «козли для кучера» Ж; — запозичення з польської мови; п. ст. і діал. kielnia «ящик для пакунків у возі» походить від нім. (Wagen)kelle «тс.», тотожного з Kelle «кельма; кухонний черпак». — Sławski II 141—142. — Див. ще **ке́льма.**

ке́льти «давні індоєвропейські племена в Центральній Європі», *кельт*, *ке́льтка*, *ке́льтський*; — р. бр. *ке́льты*, п. Celtowie, ч. Keltové, слц. вл. Kelt, болг. *ке́лти*, слн. Kélte; — запозичення з німецької мови; нім. Kélten «кельти» походить від гр. Κέλται, Κέλτοι «тс.». — Klein 257.

[**ке́ма**] «тяма» Ж, [*ке́мити*] «тямити» Ж, [*кемува́ти*] «думати, міркувати» Я, [*кімува́ти*] «здогадуватися»; — бр. *ке́міць* (розм.) «тс.», *ке́млівы* «тямучий», *ке́мны* «тс.», п. [kimować] «розумітися, бути обізнаним»; — очевидно, запозичення з старопольської мови; незасвідчене п. ст. *kiemny «тямучий», *kiemliwy «тс.» слід було б у такому разі розглядати як рефлекси псл. *kъm-, до якого зводяться також слова укр. *кмітли́вий*, *прикме́та*. — SW II 338. — Пор. **кмі́та, куме́кати, прикме́та.**

ке́мбрій «перший період палеозойської ери», *доке́мбрій*; — р. болг. *ке́мбрий*, бр. *ке́мбрый*, п. kambr, ч. слц. kambrium, схв. *кàмбрīј*, слн. kámbrij; — результат скорочення виразу *кембрійський період*, пов'язаного з англ. Cambrian period, у якому прикметник Cambrian походить від латинської назви Уельсу Cambria (>англ. Cambria); у південно-західній Англії (Уельс) уперше виявлено осадові породи, які належать до цього геологічного періоду. — БСЭ 20, 506; Kopaliński 468; Klein 227.

[**кемзува́ти**] «думати, міркувати», [*кімзови́тий*] «тямущий» Я; — очевидно, результат контамінації слів [*кемува́ти*] «думати» і [*кебзува́ти*] «знати». — Див. ще **кебзува́ти, ке́ма.**

[**ке́мпа**] «острів у річці» Ж, [*кимпи́на*] «тс.» Ж; — запозичення з польської мови; п. kępa «тс.; купка», kępina «острівець» споріднені з укр. *ку́па*; виведення від рум. cîmp «поле» (Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 153) необгрунтоване. — Дзендзелівський St. sl. 12, 110; Richhardt 64; Sławski II 127—128. — Див. ще **ку́па.**

ке́мпінг «табір для автотуристів»; — р. *ке́мпинг*, бр. *ке́мпінг* «тс.», п. слц. kemping, camping, ч. kempink, camping, вл. camping, болг. м. *ка́мпинг*, схв. *кѐмпинг*, слн. camping, kámping; — запозичення з англійської мови; англ. camping «тс.» пов'язане з дієсловом camp «розташовуватися табором» та іменником camp «табір» (спортивний, піонерський та ін.), що походить від лат. campus «поле», до якого зводиться й укр. *кампа́нія*. — CIC 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 119—120; Брагина 101—103; Holub—Lyer 110; Klein 228. — Див. ще **кампа́нія.**

кена́ф (бот.) «Hibiscus L.»; — р. *кена́ф*, *кенáп*, бр. болг. *кена́ф*, п. ч. слц. kenaf; — запозичення з тюркських мов; аз. *кəнаф*, узб. *кəнап* «тс.» походять від перс. kanap (kanab) «тс.; конопля», запозиченого з якогось давнього східного джерела, як і гр. κάνναβις «конопля», лат. cannabis, псл. konopja «тс.», укр. *ко-*

но́пля. — СІС 325; Шипова 178; Дмитриев 537; Фасмер—Трубачев II 312; Räsänen Versuch 252. — Див. ще **коно́плі.**

кенгуру́, *кенгуро́вий;* — р. бр. *кенгуру́*, п. kangur, ч. слц. kenguru, вл. kenguruh, болг. *ке́нгуру*, м. *кенгур*, схв. *ке̏нгур(у)*, слн. kengurú; — запозичення з французької або англійської мови; фр. kangourou походить від англ. kangaroo, запозиченого з якоїсь австралійської мови. — СІС 325; Шанский ЭСРЯ II 8, 120; Dauzat 423; Klein 840.

кендери́ця (бот.) «кукурудза», *тенгери́ця, тендери́ця* «тс.», *кендери́чаний* ВеУг, *киндири́чаний* ВеУг; — п. [tęgierzyca] «кукурудза», слц. [tengerica, kenderica] «тс.»; — запозичення з угорської мови; уг. tengeri «тс.» є результатом скорочення давнішого виразу tengeri búza «тс.» (букв. «(за)морська пшениця»), перший компонент якого tenger «море» є запозичення з давніх тюркських мов; дтюрк. tängiz «тс.» споріднене з узб. *денгиз*, тат. башк. *дингез*, тур. deniz. — Дзендзелівський Доп. УжДУ II 68; MNTESz III 888; Räsänen Versuch 474.

кенди́р (бот.) «Apocynum L.»; — р. бр. *кенды́р*; — нове запозичення з тюркських мов; каз. узб. туркм. *кендир*, тур. kendir «клоччя, конопля», уйг. käntir «конопля» походять, можливо, з перс. мови. — СІС 325; Фасмер II 222; Шипова 178; Дмитриев 537; Räsänen Versuch 252.

ке́нді «валянки; повстяні калоші», *ки́нді* «тс.», одн. *ке́ндя, ки́ндя*; — бр. *ке́ньги* «теплі калоші»; — запозичення з російської мови; р. *ке́ньги* «тепле взуття; чоботи», *ке́нги* «тс.», *ке́нди* «валянки з відрізаними халявами» походять із прибалтійсько-фінських мов; пор. карел. kengä «черевик», фін. kenkä, ест. king, keng «тс.». — Трубачев ЭИРЯ III 51; Фасмер II 223; Kalima 111.

ке́ндюх «перший відділ шлунка жуйних тварин; начинений м'ясом шлунок тварини, сальцесон; вайлувата людина; [шлунок]», *ви́кендюшити* «випатрати» Я; — р. *ке́ндюк* «живіт; шлунок», *ке́ндюх* «тс.», бр. *кіндзю́к* (розм.) «шлунок», п. [kindziuk] «свинячий шлунок» (з укр. або бр.); — запозичення з турецької мови; тур. kindik «пуп» споріднене з хак. kin, kindik, каз. kəndək, уйг. kintik, кумик. ginnik, монг. küj(i) «тс.». — Супрун Тюркизмы 76—77; Brückner 230; Räsänen Versuch 271.

кеп «дурень; вид гри в карти; [глум]» Ж», *[кепа́р]* «веселий насмішник; шахрай» Ж, *кепку́н* «тс.», *[ке́пство]* «дурість; глузування», *[кпи]* «глузування», *кпи́ни* «тс.», *кепкува́ти* «глузувати», *[кпили́ти]* Ж, *кпи́ти(ся)* «тс.», *[докéпкатися]* «докепкуватися, доглузуватися»; — р. *[кеп]* «дурень», *[ке́па]* «дурепа», бр. *ке́пікі* «кепкування, кпини», *[кепкава́ць]*; — запозичення з польської мови; п. kiep «бевзь», ст. «vulva», як і ч. заст. і діал. kep «нахаба», ст. «vulva», слц. [kiep] (прізвисько нечистого), зводиться до псл. *kъp-, яке пов'язується з ie. *keup- «заглибина» (гр. κύπη «печера, яма», дінд. kū́paḥ «тс.») або з ie. *(s)keub(p)- «рубати, рвати». — Richhardt 64; Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 151; Bańkowski JP 56/1, 46—47; Bern. I 664—665. — Пор. **ке́пський.**

ке́па «кепка», *ке́пі, ке́пка* «тс.», *кепко́вий, ке́почний;* — р. *ке́пи, ке́пка*, бр. *ке́пі, ке́пка*, п. kepi, вл. kepij, болг. *ке́пе* «військова безкозирка»; — очевидно, через польське посередництво запозичено з французької мови; фр. képi походить від швейц.-нім. Käppi, зменш. від Kappe «шапка, ковпак, берет», що зводиться до нар.-лат. cappa «плащ з капюшоном». — Шанский ЭСРЯ II 8, 121; Kluge—Mitzka 349. — Див. ще **ка́па**[1].

кепеня́к, *ке́пень* — див. **кобеня́к.**

ке́пський «поганий»; — р. *[ке́пский]* «дурний, поганий», *[ке́пство]* «погане життя», бр. *ке́пскі* «не такий, як треба, кепський»; — запозичення з польської мови; п. kiepski «поганий, кепський», паралельне ч. заст. і діал. kepský «дурний, недоречний, поганий», є похідним від іменника kiep «бевзь, бовдур» і первісно означало «властивий бовдурові, нікчемний». — Ильинский ИОРЯС 23/1, 149; Sławski II 152. — Див. ще **кеп.**

кептáр «хутряний одяг без рукавів», *[киптáр]* «тс.»; — болг. *[киптáр]* «вид кожуха; вид верхнього суконного одягу»; — запозичення з молдавської мови; молд. *[кептáр]* (*пептáр*) «безрукавка» пов'язане з *пепт* «груди», яке зводиться

до лат. pectus «тс.», спорідненого з тох. A päśśäm «тс.», дінд. pákṣa «плече», псл. рахъ, укр. *пах.* — Кобилянський Гуц. гов. 84; Scheludko 135; Vincenz 3; Crânjală 432; Vrabie Romanoslavica 14, 153; БЕР II 376; DLRM 615; СДЕЛМ 309; Walde—Hofm. II 270; Pokorny 792. — Див. ще **пах.**

кера́міка, *кера́мік* «фахівець з кераміки», *кераміст*, *керамічний;* — р. болг. м. *кера́мика*, бр. *кера́міка*, ч. слц. вл. keramika, схв. *кера̀мика*, слн. kerámika; — запозичено з грецької мови, очевидно, через посередництво західноєвропейських (нім. Kerámik «гончарство; керамічні вироби», фр. céramique, іт. ceramica «тс.»); гр. κεραμική «гончарство», κεραμικός «глиняний» пов'язані з κέραμος «гончарна глина», яке загальноприйнятого етимологічного пояснення не має. — CIC 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 121—122; БЕР II 333; Frisk I 823—824.

кербу́д «керівник будинку (державного житлового)»; — абревіатура, утворена на основі виразу *керівник будинку* (*-ів*) як калька р. *управдо́м*, утвореного на основі виразу *управляющий домами*. — Див. ще **буди́нок, керува́ти.**

[**ке́рвань**] (бот.) «плакун верболистий, Lythrum salicaria L.» Ж; — п. krwawnica, ч. krvavnice (з п.) «тс.»; — пов'язане з *кров*, *крива́вий* ([*керва́вий*]); назва зумовлена, очевидно, тим, що плакун здавна використовують як кровоспинний засіб; пор. грецьку назву плакуна λύθρον букв. «застигла кров». — Заверуха 119; Machek Jm. rostl. 149. — Див. ще **кров.**

[**ке́рвель**] (бот.) «бугила, Anthriscus cerefolium Hoffm.; скандикс Венерин гребінь, Scandix pecten Veneris L.» Г, Ж, Mak; — р. [*ке́рвель*] «Scandix cerefolium», [*ке́рбель*], п. [kierbel, kierwel], ч. kerblík «тс.», болг. [*кервел*] «бутень, Chaerofyllum L.»; — через російське або польське посередництво запозичено з нижньонімецької або голландської мови; нн. Kervel, гол. kervel, якому відповідає нвн. Kerbel (свн. kërvel(e)), двн. këruol(l)a, походить від лат. caerefolium, що відтворює гр. χαιρέφυλλον, яке складається з основи дієслова χαίρω «радію», спорідненого з дінд. háryati «дістає насолоду, радіє, любить», лат. horior «спонукаю», та іменника φύλλον «лист», спорідненого з лат. folium «тс.»; назва зумовлена приємним запахом листя бугили садової. — CIC 326; Шелудько 33; Фасмер II 223; Machek ESJČ 249; БЕР II 334; Bern. I 501; Kluge—Mitzka 363; Frisk II 1050—1051, 1062—1065. — Див. ще **фоліа́нт.**

[**ке́рдаль**] «кнур» Ж, [*ке́рда*] «тс.» ВеБ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kierda, kiędra] «тс.» є результатом діалектної видозміни форми kiernoz «тс.», що відповідає укр. [*кно́роз, ко́рноз*]. — Sławski II 155—156. — Див. ще **кно́роз.**

[**ке́рез**] «через» Г, Ж; — очевидно, результат контамінації слів *че́рез* і *крізь;* думка про часткове збереження давнього ke в псл. *kerzъ без переходу в че (Miklosich Altsl. Lautl. 247 у Потебні; пор. Mikl. EW 115) позбавлена підстав. — Bern. I 148—149; Потебня К ист. зв. II 41. — Див. ще **крізь, че́рез.**

[**керекоріти**] «воркувати; квоктати» Ж; — р. [*ке́ркать*] «кричати (про птахів, тварин); каркати; видавати особливий горловий звук; кашляти; бурмотіти, невиразно говорити», бр. [*ке́ркнуць*] «киркнути»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *ка́ркати*, *ки́ркати*. — Фасмер II 225. — Пор. **кар, кир²**.

керечу́н — див. **крачу́н.**

кере́я — див. **кире́я.**

[**ке́рка**] (рослинна фарба) Я; — неясне.

[**керли́ба**] «сироватка»; — неясне.

ке́рма (заст.) «кермо», *керма́ич*, [*керма́ч*] «стерновий» Ж, *кермо́*, *кермови́й*, *кермува́ти* «спрямовувати кермом; керувати», [*підкерма́ич*] «помічник стернового» Ж, [*підке́рмич*] «тс.» Ж; — р. [*кирма*] «велике стернове весло на носі і на кормі судна» (з укр.?), [*кирмова́ть*] «працювати стерновими веслами»; — результат видозміни закономірної звукової форми основи *корма* (<*къръма*), яка зазнала зближення з запозиченою основою дієслова *керува́ти*. — Див. ще **корма́.** — Пор. **керува́ти.**

ке́рмек (бот.) «Limonium Mill. (Statice L.)» СУМ, Ж, [*кермик, кірмак, кіромак, киромак*] «тс.» Mak, [*керме́чництво*]

«добування трави кермека для одержання з неї фарби» Я;— р. *кермéк* «Limonium; дубильний корінь, Statice latifolia; жовтий корінь, Statice tatarica», [*кермéшник*] «робітник, що викопує коріння кермека»;— запозичення з тюркських мов; кирг. *кермек* (багаторічна рослина, з коріння якої добувається жовта фарба) споріднене з каз. *кермäк* «гірка трава; гіркий».— Фасмер II 225; Шипова 179.

[**кермéнь**] (бот.) «перстач сріблястий, Potentilla argentea L.» Ж, Пі;— неясне.

[**кермéс**] (ент.) «польська кошеніль, Porphyrophora polonica L.» Я;— р. [*кермес*] «тс.», п. kermes «натуральний барвник з кошенілі», ч. kermes «сушені самиці кошенілі, з яких виготовляється червона фарба кармазин», слц. kermeš «тс.», болг. *кермéс* «кошеніль»;— запозичення з тюркських мов; тур. kırmızı «кошеніль», каз. *қырмызы*, чаг. қirmiz «тс.» пов'язані з тур. kırmız «червоний», аз. *кырмыз* «тс.».— БСЭ 47, 124; Holub—Lyer 239; Räsänen Versuch 267.— Див. ще **кармази́н.**— Пор. **черво́ний.**

[**кéрмеш**] «храмове свято; ярмарок» Ж;— р. [*кúрмáш*] «ринок, базар; ярмарок; гуляння, народне свято», бр. *кірмáш* «ярмарок; храмове свято», п. kiermasz «річний ярмарок, пов'язаний з народними святами; (ст.) урочистість посвячення костьолу», ч. [karmaš] «частування після похорону або після виводу породіллі; (ст.) відпуст», слц. kermeš «відпуст», [karmáš, karmeš] «тс.», вл. kermuš «посвячення костьолу», kermuša, нл. kermuša, kjarmuša «тс.», м. *кермес* «ярмарок; забава», схв. [kèrmes] «відпуст»;— через польське посередництво запозичено з середньоверхньонімецької мови; свн. kirmëssе, kirchmëssе є, очевидно, результатом скорочення складного слова *kirchwīhmëssе «богослужіння з нагоди освячення церкви», утвореного з основ іменника kirche «церква», дієслова wīhen «святити», спорідненого з лат. vincīre «зв'язувати», дінд. -vīśa «пута», і mëssе «служба, меса».— Шелудько 33; Richhardt 64; Фасмер II 238; Machek ESJČ 243; Kluge—Mitzka 370, 849.— Див. ще **мéса, цéрква.**

керн «стовпчик гірської породи під час буріння свердловин»;— р. бр. *керн;*— запозичення з німецької мови; нвн. Kern «серцевина, стрижень; кісточка, зернятко» пов'язане чергуванням голосних з Korn «зерно», спорідненим з лат. granum «тс.», псл. *z^{b}r̥no, укр. *зéрнó.*— CIC 326; Kluge—Mitzka 364, 394.— Див. ще **зéрнó.**

кéрнер «сталевий стрижень з вістрям для розмічування деталей», *керн(ер)* «крапка, зроблена кернером на деталі», *кернувáти* «розмічувати кернером»;— р. бр. *кéрнер;*— запозичення з німецької мови; нвн. Körner «кернер» пов'язане з Korn «зернина, зерно», спорідненим з псл. *z^{b}r̥no, укр. *зéрнó* (див.).— Пор. **керн.**

керогáз;— бр. *керагáз;*— запозичення з російської мови; р. *керогáз* є абревіатурою, утвореною з виразу *керосиновый газ.*— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; СРЯ II 58.— Див. ще **газ, керосúн.**

керосúн, *керосúнка* «нагрівальний гасовий прилад; гасовий ліхтар», *керосúнник* (заст.) «гасівник»;— р. болг. *керосúн*, бр. *карасíна* (розм.), п. kerosin, слц. kerozín, схв. *керòзӣн*, слн. kerozín, kerosín;— семантично видозмінене запозичення з німецької мови; нім. Cerosin, Ceresin «гірський віск, озокерит» утворено від гр. κηρός «віск», очевидно, запозиченого з східних мов.— Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 225; Frisk I 843—844.— Пор. **анцерáда, церáта.**

[**кéрпець**] «личак; постіл»;— п. kierpiec;— очевидно, запозичення з словацької мови; слц. krpec «постіл», як і ч. ст. і діал. krpec, слн. [kr̂pec] «тс.», споріднене з п. [karple] «примітивне пристосування для ходіння по снігу і болоту», [karpie] «ходаки, черевики з дерев'яною підошвою і шкіряним верхом», karpać «лагодити, латати, будь-як шити», укр. [*кóрпáти*] «працювати; порпати».— Sławski II 83—84, 157.— Див. ще **кóрпáти.**

керсéт, *керсетúна, керсéтка, керсéтник* — див. **корсéт.**

[**кéрсик**] (бот.) «мигдаль степовий, Amygdalus nana L.» Я;— неясне.

керспрáв;— абревіатура, утворена з виразу *керуючий справами* як калька р.

управделáми, розм. *управдéл*, утвореного з виразу *управляющий делами*.— Див. ще **керувáти, спрáва.**

керт, *кертúна*, *кертúти*, *кертúця*, *кертúчина*, *кертя́к* — див. **кріт.**

керувáти, [*ґерувáти*] «правити кіньми, возом; направлятися», [*ґирувáти*] «тс.», [*кертáти*] (кіньми) Ж, *керівни́к*, *керівни́цтво*, [*керóва*] «керівництво» Ж, [*керовни́чий*] «ватажок» Я, [*кéрон*] «керівник» Ж, [*керувáль*] «тс.» Ж, Пі, *керу́нок*, *керу́ючий*, *керівни́й*, *керівни́чий*; — р. [*кировáть*] «керувати; повертати; працювати; торгувати», бр. *кіравáць* «керувати; показувати напрямок»; — запозичення з польської мови; п. kierować, як і слц. [karovat', kärovat', kerovat'] «тс.», походить від нвн. kehren «тс.» (свн. двн. kēren, двн. kēran, chērren), спорідненого з діслв. keisa «високо нести, підноситись, видаватись чимсь», норв. [keis] «вигин, рух», [keisa] «робити криві рухи, бігти», можливо, також з р. [*жихáть(ся)*] «хитатися, гойдатися». — Шелудько 33; Richhardt 64; Sławski II 156; Machek ESJČS 194; Kluge—Mitzka 361.

[**керцу́н**] «середня частина ярма» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з алб. kĕrcun- «обрубок стовбура, пень».

[**кéса**] «сумка» Я, *кисá* (заст.) «гаман, калитка»; — р. [*кисá*] «мішок, сумка, кисет», [*кы́са*] «тс.», бр. [*кéска*] «гаманець», п. заст. kiesa «гаман, калитка», болг. *кеси́я* «тс.; кисет», м. *ќесе* «тс.», схв. *кѐса* «тс.; певна кількість грошей», *ћѐса* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kese «торбинка, калитка, що містить 500 піастрів», [kise] «тс.» походить від ар. kīs «тс.». — Фасмер II 239; Sławski II 157—158. — Пор. **кисéт.**

кéсар (титул імператорів давнього Риму); — р. *кéсарь*, бр. болг. *кéсар*, др. *кесарь*, схв *ћѐсāр*, стсл. **кѣсарь**; — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Καῖσαρ «римський імператор» походить від лат. Caesar «тс.», що розвинулось на основі особового імені Caesar, починаючи з часів імператора Октавіана (63 р. до н. е.— 14 р. н. е.). — СІС 326; Шанский ЭСРЯ II 8, 122; Фасмер II 226; Дворецкий—Корольков 128. — Пор. **цар, цíсар.**

[**кéскати**] «таскати» Ж; — очевидно, результат афективної видозміни звукової форми *таскáти* (див.).

кесóн «камера для підводних робіт і для проходження тунелю метро; коробка з циркулюючою водою для охолодження металургійних печей; художньо оформлена заглибина на поверхні арок або склепінь», *кесóнник*; — р. *кессóн*, бр. болг. *кесóн*, п. ч. keson, слц. слн. kesón, схв. *кèсōн*; — запозичення з французької мови; фр. caisson «кесон, ящик» походить від іт. cassone, збільш. від cassa «ящик»; на французькому грунті італійське слово зазнало впливу з боку фр. caisse «ящик». — СІС 326; Dauzat 127; Mestica 283. — Див. ще **кáса.**

[**кестемéн**] «хустина ВеУг; весільна хустина Ж; повна шия ВеУг», [*кестеман́*] «хустка; підгорля корови» УЛГ, [*кестимéнь*] «сукно» ЕЗб 4, [*кистимéнь*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; виводиться від тур. testimēl «рушник; серветка; велика хустина» (ВеУг 224); зіставляється також з уг. keszkenő «хустка» (Дзендзелівський УЛГ 58).

кесь-кесь — див. **кось-кось.**

[**кет**[1]] (вигук, яким відганяють котів) ЛЧерк; — результат афективної видозміни звукової форми *кóта* «тс.». — Див. ще **кіт.** — Пор. **акéт, катý, кéт**[2].

[**кет**[2]] (вигук, повторенням якого переслідують зайця) Ме; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *катя́* «тс.» (див.).

кет[3] — див. **кéти.**

кéта «риба з родини лососевих, Oncorhynchus keta Walb.»; — бр. болг. *кéта*, п. ч. слц. keta; — запозичення з російської мови; — р. *кéта* походить з тунгусо-маньчжурських мов; пор. евенкійське *кēта* «кета», евенське *кǣта*, негідальське *кēта* «тс.», маньчж. *к'ата* «кета (після метання ікри)», етимологія яких поки що не з'ясована. — Сопоставительный словарь тунгусо-маньчжурских языков I 389.

кéти (одн. *кет*, *кéтка*) «народ у районах середньої і нижньої течії Єнісею»; — бр. *кéты*, п. Ketowie; — запозичення з російської мови; р. *кéты* походить від кетського *кет* «людина». — БСЭ 12, 70; Кетский сборник 24, 36, 161.

ке́тяг «гроно; [пень] Ж», [*ке́тях*] «гроно», [*ки́тяг*] «тс.», [*кетяши́на*], *кетяжи́стий;* — очевидно, пов'язане з [*ки́та*] «китиця»; кореневе е, мабуть, виникло фонетично на місці **и;** суфіксальна частина слова вимагає з'ясування. — Див. ще **ки́та.**

кефа́ль (іхт.) «Mugil cephalus L.», [*кефа́ль*] «тс.»; — р. бр. *кефа́ль*, болг. *кефа́л*, схв. *цâпал;* — очевидно, запозичення з новогрецької мови; нгр. гр. *κέφαλος* «кефаль» пов'язане з *κεφαλή* «голова», спорідненим з тох. A śpāl «тс.», двн. gebal «череп»; грецька назва зумовлена широкою головою риби (пор. укр. [*лоба́н*] «кефаль», пов'язане з *лоб*). — Фасмер II 227; БЕР II 346; Skok I 268; Frisk I 835—836.

кефі́р; — р. болг. *кефи́р*, бр. *кефі́р*, п. вл. kefir, ч. слц. слн. kefír, схв. *кѐфир;* — запозичене, очевидно, через російське посередництво з якоїсь мови Кавказу; пор. мегр. kipuri «кисле молоко, приготовлене в міху», ос. k'æry (k'ærɨ) «кефір», балкар. gəpə «тс.»; походження цих слів неясне. — Фасмер — Трубачев II 227; Шанский ЭСРЯ II 8, 123—124; Sławski II 123; БЕР II 347; Абаев ИЭСОЯ I 627.

[**ке́ца**] «волохата вовняна ковдра» Ж; — п. kiecka «сукня, спідниця», ст. kieca «дорогий одяг; попона; ковдра, покривало», kiecza «покриття для зброї», ч. (мор.) [kěcek] «коротка спідниця», [geča] «плахта, в якій циганки носять дітей на плечах», болг. *кечé* «повсть, повстяна ковдра», м. *кече* «албанська шапка», схв. [*кéча*] «гуня у верховинців; албанська шапка»; — запозичення з турецької мови; тур. keçe «повсть, фетр; кошма; вовняний килим» споріднене з тат. *киез* «повсть; кошма», чув. *кĕҫҫе*, дтюрк. kečä «тс.»; укр. *кеца*, можливо, відбило вплив з боку паронімічного укр. *коц* «ковдра, покривало»; менш обгрунтоване прийняття (Brückner 226; Bern. I 498) посередництва уг. kecse «вид плаща».

[**ке́цала**] (у виразі *к. дати* «побити») Я; — очевидно, афективне утворення.

[**ке́цати**] «підкидати, трясти (наприклад, при їзді по камінню)» Ме; — очевидно, слово звуконаслідувального походження; пор. формально й семантично близькі п. kicać «скакати з припаданням до землі» (наприклад, про зайця), [kicać się] «валятися», ч. (мор.) [kickat, gickat] «стрибати на одній нозі», слц. kyckat' «розкидати, розсипати», схв. [kȉčkati] «гнати»; виведення з псл. *kyd-s-ati як інтенсива від kydati «кидати» (Machek ESJČ 248, 313) недостатньо переконливе. — Sławski II 132; Brückner 226. — Пор. **ке́цятн, кицяти.**

[**ке́цяти**] «заляпувати» Ме, [*ке́цятися*] «заляпуватися» Ме, [*ке́цатися*] «тс.» Ме; — очевидно, афективне утворення.

[**кець-кець**] «вигук, яким підкликають свиней», [*кеч-кеч* Л, *кацю́-кацю́* Л, *коцьо́-коцьо* Ме, *коць-коць* Ме, *вац-вац* Л, *вец-вец* Л, *вець-вець* Л, *ець-ець* Л] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; для всіх форм властивий цямкаючий приголосний **ц' (ц)**, що дає підставу думати про виникнення їх з наслідування поросячого цямкання; відхиленням є [*кеч-кеч*], яке можна пояснити стороннім, можливо, польським впливом.

[**ке́чик**] (іхт.) «стерлядь, Acipenser ruthenus L.» ВеНЗн, ВеУг, [*кечеґе*] «тс.» Ferianc; — слц. [kečega, kozciha], схв. [kečega, kečiga, kečika, kečuga, kačiga, kačuga, kočiga, kočuga], слн. [kečiga, keča]; — запозичення з угорської мови; походження уг. kecsege (köczöge) «стерлядь» не з'ясоване. — Коломиец Происх. назв. рыб 134; Ferianc Názv. rýb 19—20; Skok II 72; MNTESz II 419. — Пор. **чечу́га.**

[**ке́ша**] «рябий віл ВеЛ; віл із загнутими назад рогами Ж», [*ке́шель*] «рябий віл» Ж, [*ки́шель*] «тс.» ВеНЗн, [*кешу́ля*] «віл із загнутими назад рогами» Ж, [*кешели́стий*] «рябий» (про вола) Ж, ВеНЗн, [*кишели́стий*] «тс.» ВеНЗн; — неясне.

ке́шта (знев.) «хатина» Мо; — запозичення з болгарської мови; болг. *къ́ща* «хата, житло, дім» продовжує стсл. (болг. ст.) **кѫшта,** відбите також в укр. *ку́ща* (див.).

[**ки́ба**[1]] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.» Ж, Шарл, [*кебис* Шарл, *ке́биска* ВеБ, *кевба́ска* Ж, *кевбу́ска* Ж, *кельбаска* Шарл, *киби́ска* ВеБ, Шарл, *кіба* Шарл, *кобавка* Шарл, *підскибиця* Шарл, *скебаска* Шарл] «тс.»; — бр. [*кібіс*] «бо-

лотяна пташка», болг. [*ки́бис*] «чайка»;— звуконаслідувальні утворення, пов'язані з імітацією своєрідного крику чайки, що нагадує звукосполучення *кібіт;* паралельні до *чибис*, п. [kiwita, kiwycka, kiwuta], слц. cíbik, нвн. Kiebitz «тс.»; болг. [*ки́бис*] виводиться також (БЕР II 352) разом з болг. [*ки́виц*] «тс.» від нвн. Kiebitz.— Фасмер—Трубачев IV 357; Ferianc Názv. vtákov 43; Kluge—Mitzka 366.— Пор. **кигу́.**

[**ки́ба**[2]] «страховище, потвора» Ж;— неясне; можливо, слово з дитячої мови (пор. дещо подібне *ка́ва* (дит.) «страховище»).

киба́лка (заст.) «вид жіночого головного убору; [шнурок або туго скручений кусок полотна, пов'язаний навколо голови, на який закручували волосся; може бути у вигляді дерев'яного обруча]», [*ке́бавка* Я, *кибáвка* Ж, *киба́лиця*, *кимба́лка* Я, Л, *кинба́лка* Я, *киба́лник* Я, *гибáвка* Ж, *гибалка* Никончук—Романюк (див. нижче), *ґибалка* тж] «тс.»;— р. [*ки́бала*, *ки́ба́лка*, *ки́бола*], бр. [*кібалка*], п. kibałek, kibałka (з укр.) «тс.»;— пов'язане з [*гибáти*] «бгати» (первісно «згинати»; пор. *гібать гібалку* «закручувати волосся на обручик» Никончук—Романюк); причини збереження давнього проривного **ґ** і послідовної заміни його глухим **к** не зовсім ясні.— Никончук—Романюк Вопр. общего и славянск. языкозн. Днепропетровск 1976, 101—104; Желех. I 341.— Див. ще **гиба́ти, гну́ти.**— Пор. **зо́гбанка.**

[**киба́та**] «звичка» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*кебе́та*] «здібність, дар, уміння».— Пор. **ке́ба.**

[**ки́бель**] «баддя, цебер»;— р. *ки́бель* «гірничий цебер», п. kibel «тс.; відро для нечистот; горщик», ч. [kýbl] «відро, цебер», слц. [kýbel], схв. [*ки́бла*], слн. kíbla «тс.»;— очевидно, через польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kübel «цебер, баддя» походить від двн. kubil (у miluhchubilī «малий цебер на молоко»), яке, мабуть, виникло на основі лат. cūpa «бочка», спорідненого з дінд. kū́paḥ «яма, печера; колодязь», гр. (ἀμφι)-κύπελλον «(подвійний) кубок», дангл. hȳf «вулик», діcл. hūfr «корпус корабля».— Шелудько 33; Sławski II 131; Kluge—Mitzka 409; Walde—Hofm. I 310—311.— Пор. **ку́бел.**

[**ки́бич**] «іронічне прозивання горбатого носа» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з *кібець*.

[**кивайло**] (орн.) «плиска біла, Motacilla alba L.» Шарл, [*покивайлик*] «тс.» Шарл;— очевидно, пов'язане з *кива́ти* (хвостом) з огляду на довгий хвіст (Птицы СССР 418), що може звертати на себе увагу при рухах птаха (пор. семантично подібні назви цього виду: [*вертигузка*, *трепехвістка*, *трясихвіст(ка)*, *трясихвоста*, *трясигузка*]).— Булаховський Вибр. пр. III 222.— Див. ще **кива́ти.**

кива́ти «похитувати (здебільшого головою); [чіпати; красти]», *кив*, [*кúва*] «той, хто любить кивати», [*кива́ч*] «липень (місяць, коли коні кивають головою, відганяючи мух)», [*ки́вень*] «тс.», [*ки́ви*] (мн.) «рухи головою» Я, *кивóк*, [*кивýн*] «той, хто любить кивати», [*кивýха*], [*кива́йло*] «ціп» Я, *киване́ць* (у словосполученні *іване́ць-к.* «рід ляльки, що сама встає, коли її ложать»), *покива́н* (у словосполученні *іва́н-п.* «тс.»), [*некива́льний*] «недоторканний», [*покива́ха*] «велика ложка-копистка» До;— р. *кива́ть*, бр. *ківа́ць*, п. вл. kiwać, ч. kývati, слц. kývat', нл. kiwaś, болг. *ки́вам*, слн. ст. kívati, стсл. **покывати** «покивати», **кыдахж** «кивали», цсл. **кыти** «кивати»;— псл. kyvati, ітератив від kyti, *kъvati (як byvati «бувати» від byti «бути»), який після занепаду слабко засвідчених основних форм узяв на себе їх функції;— споріднене з лат. cēveo «рухаю, кручу задом; піддобрююсь (як собака, що виляє хвостом)», а також, мабуть, з ос. ǵīwyn «нидіти», що зводяться до ie. *kaiv- «хитатися, гойдатися»; сумнівні пов'язання з лит. kutė̃ti «оживати» (Младенов 237; БЕР II 353) і укр. *кво́лий* (Ильинский РФВ 78, 206).— Фасмер II 228; Шанский ЭСРЯ II 8, 124—125; Sławski II 180; Brückner 231; Machek ESJČ 316; Абаев ИЭСОЯ I 520.

кигу́ (вигук, що імітує крик чайки), *кигúк* «крик чайки», [*кигúтка*] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.», [*кигúця* Ж, *кигúчка*, *кикигúця* Ж, *кігичка* Шарл] «тс.», *кигúкати*, [*кигати*] Пі, *кигýчий*

«який кигикає»; — р. [*кигі́кать*] «кигикати», бр. *кігі́каць*, п. [kihiczeć] «тс.»; — звуконаслідувальне утворення. — Фасмер II 229; Bern. I 676. — Пор. **ки́ба**[1].

ки́дати, *ки́нути*, *кидь* (виг.), *кид* «кидок», [*ки́давка*] «катапульта» Я, *ки́дальник*, *кидій* «той, хто підкидає снопи на молотарку», *кидо́к*, *кидьо́к*, *кидь* «відстань, на яку щось можна кинути», *ки́дальний*, *кидови́й* (у словосполученні *кидові дрова* «тонкі дрова завдовжки до півметра»), *кидко́м*, *кидькома́*, [*ви́кинутися*] «удатися, бути схожим; стати винятком» Я, *ви́кид*, *викида́ч*, *ви́кидень*, *ви́кидка* «викидання; [жарт, витівка]» Ж, [*ви́кидок*] «пай, частина» Я, [*викидча́*] «викидень» Я, [*ви́кидьки*] «сміття, відходи» Я, *викидни́й* «той, що викидається; (у словосполученні *викидна цурка* «вид дитячої гри»), *ви́кидом*, *ві́дкид*, *ві́дкидний* СУМ, Ж, *за́кид*, [*закидни́й*] «багатосніжний», *накида́ти* «примушувати до чогось», [*наки́дальник*] «робітник, що вантажить снопи» Ж, *наки́дач*, *на́кидка* «додаток; [вид рибальської сітки]», *на́кидка* «вид одягу; покривало», [*наки́да́льний*] «призначений для накидання» Г, Ж, *накидни́й*, [*на́кидом*] «силоміць, під примусом», [*навки́дки*, *навкидя́*, *навкидячи́*, *навки́дь*, *навки́дьки*, *навпоки́нь* Ж, *нарозки́дку*], [*о́кид*] «колосся, що лишилось після жнив», [*о́кидь*] (жін. р.) «легкий весняний сніг (після того, як розтанув зимовий)», [*о́киди*] (мн.) «зовнішні вияви нашкірних хвороб (висипка, короста тощо)» Ж, [*обкида́н*] «бордюр у вишивці на полотні» Ж, [*о́бкидень*] «місце, пропущене під час сівби вручну» Л, [*о́бкидок*] «малі поточні витрати» Ж, *перекида́ч*, *переки́дько* «перекинчик», [*переки́нець*] «тс.», *переки́нчик*, [*переки́ня*] (жін. р.) Нед, *переки́дистий*, *переки́дни́й* СУМ, Нед, [*переки́дький*] «перекидистий», *пере́кидом*, [*пере́кидки*] «перекидом», *пере́кидьки* «тс.», [*пі́дкид*] «перша оранка», Нед, [*пі́дки́данка*] «тс.» Нед, [*пі́дки́дач*] «той, хто підкидає», [*пі́дкидача*, *пі́дкидок*] «підкидьок», *пі́дки́дьок* СУМ, Нед, [*пі́дкидча́та*] «малі санчата, які при перевезенні дерева підставляють під кінець, що звисає з великих саней», *пі́дкидни́й* «той, що підкидають; (у словосполученні *п. дурень* «гра в карти»)», [*поки́дачка*] «жінка, що розлучилася з чоловіком» Л, [*поки́дище*] «людина, яку покинуто», *по́кидь* «покидьок», *по́ки́дька* «кинута річ; покинута жінка (дівчина)» СУМ, Ж, *по́ки́дьок* «кинута непотрібна річ; людина, що відкидається суспільством», *по́ки́дьки* (мн. до *по́ки́дьок*), [*поки́дько*] «покинута істота чоловічої статі; покидьок (про людину)», [*поки́нько*] «покидьок» Нед, *поки́дьковий*, *прикида́тися* «удавати», *при́киди* «удавання», [*при́кидка*] «додаток», [*прики́док*] «прикла́д коло скирти» Ва, [*прики́дливий*] «старанний, охочий (до чогось)», [*прикидли́вий*] «оманливий, фальшивий; який легко починає гноїтися» Нед, [*прики́дчивий*] «той, хто чіпляється (до чогось); надміру послужливий», *прокида́ти* «будити», *прокида́тися*, [*прокі́дацца*] «з'являтися (про гриби в лісі)» Л, *про́кид* «пробудження», *ро́зкид*, *розкида́ч* (техн.), [*розки́дка*] «спосіб орання землі (від країв до середини)» Л, *розки́дистий*, *розки́дливий*, *розкидни́й*, *розки́дчастий*, *скида́тися* «бути схожим», *ски́нути* «передчасно народити», *скид* (геол.), *скида́льник*, *скида́ч*, *ски́дка*, [*скидча́*] «ягнянедоносок», *скида́льний*, *скидни́й*, [*скидя́*] «кидаючи», *упере́кидь*, *уро́зкид*, *уроз-ки́дку*, *уро́зкидь*; — р. *кида́ть* «кидати», бр. *кі́даць* «тс.», п. kidać «капати (про густе); кидати», ч. kydati «кидати (гній)», слц. kydat' «тс.», вл. kidać «висипати, виливати; розкидати (гній)», нл. kidaś «тс.», полаб. pŭťáinə (<*pokyne) «звалить», болг. [*ки́дам*] «кидаю», [*ки́на*] «деру, рву», схв. *кѝдати* «рвати, ламати», слн. kídati «викидати», стсл. **искыдати** «викидати»; — псл. kydati, ітератив від зниклого *kysti (<*kyd-ti); — споріднене з лтс. kûdît «поганяти», лит. skudrùs «живий, жвавий», дісл. skjōta «стріляти; пхати; кидати», двн. skiozan «стріляти; кидати» (>нвн. schießen «стріляти»), нвн. [hutzen] «поганяти; цькувати; пхати», дінд. códati «поганяє; запалює», skúndate «спішить», що зводяться до ie. *(s)keud- «кидати; стріляти; цькувати»; можливо, сюди ж лит. šáuti «стріляти; штовхати; швидко рухати», лтс. šaũt «швидко рухати в певному напрямі», saut «стріляти» (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 156). — Фасмер II 230; Sławs-

ki II 137; Brückner 226; Machek ESJČ 313—314; БЕР II 355, 368—369; Skok II 77; Bern. I 676; Pokorny 955—956.

[**ки́дик**] «маленька людина; попелюшка» ВеЗн; — неясне; очевидно, утворене на основі *ки́дати*.

[**кидлина́**] «вощина» Я; — неясне.

[**ки́дра**] «підошва з лубу» Ж; — очевидно, утворене на основі запозиченого п. [kidra] (бот.) «сосна кедрова європейська, Pinus cembra L.», [kiedra, kidr, kieder] «тс.», етимологічно пов'язаного з укр. *кедр;* пор. ч. kiedra «канти з лакованої шкіри», нвн. Köder «шкіра для закаблуків». — SW II 320, 321, 743. — Див. ще **кедр**.

[**ки́древ**] «кедр, кедрина» Ж; — очевидно, результат злиття словосполучення *кедрове древо* або складеного слова *кедр-древо*. — Див. ще **дре́во, кедр**.

[**кизи́к**] «овечий послід» Ме; — р. [*кизи́к*] «кізяк»; — очевидно, запозичення з якоїсь тюркської мови (пор. тур. tezek «кізяк», чаг. täzät «тс.»), пов'язане походженням із словом *кізя́к*[1] (див.).

кизи́л (бот.) «дерен, Cornus L.», [*кизіль, кізіль*] «тс.» Мак, [*кизиль*] «свидина криваво-червона, Thelycrania sanguinea» Мак, *кизи́льник* «кущі або зарості кизилу»; — р. *кизи́л* «дерен», *кизи́ль*, бр. *кізі́л* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тур. kızıl «червоний», kızılcık «дерен (ягода)», уйг. чаг. kyzyl «червоний» є похідними від тюрк. kyz «червоніти» (тур. kız «червоніти, гарячіти, розпалюватися», аз. *кыз* «червоніти», чаг. қіz, як. *кыс* «тс.»); назва кизилу зумовлена червоним кольором ягід, свидини криваво-червоної — червоно-бурим або пурпуровим кольором молодих пагонів (Флора УРСР 7, 623). — Шанский ЭСРЯ II 8, 126; Фасмер II 230; Шипова 180; Дмитриев 537; Machek Jm. rostl. 114; Bern. I 506; Räsänen Versuch 269.

[**ки́злик**[1]] «ковганка з заморожених кізяків, що служить для катання з гірки»; — не зовсім ясне; може бути пов'язане з тур. kızak «сани, полози; колиска» і з тур. tezekli «з кізяком, гноєм».

[**ки́злик**[2]] (бот.) «сорт слив» Ж; — не зовсім ясне, можливо, результат контамінації слів *кизи́л* і *ки́слий*.

[**ки́злик**[3]] «молодий лящ» Я; — очевидно, діалектний фонетичний варіант назви молодого ляща [*ко́злик*]. — Див. ще **козе́л**[3].

кизля́к (бот.) «Naumburgia Moench.; [вербозілля звичайне, Lysimachia vulgaris L. (L. thyrsiflora L.)]» Я, [*кизлик*] «тс.». Мак; — неясне; очевидно, запозичене з тюркських мов.

кий[1] «частина тонкого стовбура або грубої гілки, очищена від пагонів; палиця для гри в більярд», *кийо́к*, [*кия́ччя*] (зб.) «киї» Я, [*кій*] «важіль у млині» Я; — р. *кий* «більярдний кий; [палиця, дрючок; товкач]», бр. *кій* «палиця; костур; більярдний кий», п. kij «тс.», ч. слц. kyj «кий, дрюк», вл. kij «кий», нл. kij «великий (особливо, залізний) молот», полаб. t'əjanáicə «дрюк, уживаний як морський знак», болг. [*кий*] «кий, дрюк», схв. *кȉјāк* «дрюк», слн. kîj «тс.; дерев'яний молот»; — псл. kujь (<*kū-jo-) «кий, молот, довбня», пов'язане з kūti (<*koutei) «бити, ударяти», укр. [*кова́ти (ку́ти)*]; — споріднене з лит. kúdis «важкий ковальський молот», прус. cugis «молот», лтс. kũja «дрючок, кий»; більярдний термін *кий*, мабуть, походить від р. *кий* або п. kij (bilardowy) «кий (більярдний)», що виникли під впливом фр. queue «хвіст; шлейф; черга; стебло; більярдний кий», яке продовжує лат. cōda (cauda) «хвіст», віддалено споріднене з псл. kuti (kovǫ), укр. *кувáти*. — Фасмер II 231; Sławski II 159; Machek ESJČ 314; БЕР II 355—356; Skok II 78; Бернштейн Очерк 1974, 289; Dauzat 602; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301. — Див. ще **кува́ти**[1]. — Пор. **кия́х**.

[**кий**[2]] «який» (перев. у виразах типу *к. біс);* — р. *кой*, п. [ki], ч. слц. ký «тс.», болг. *кой* «який; хто», м. *кој* «тс.», схв. *кòјū* «який», слн. ki «тс.; хто», стсл. **кыи** «який»; — псл. *къ-jь, утворене з питального займенника *къ (<*kos) «який, хто» (того самого, що і в займеннику къ-to «хто»), спорідненого з лит. kàs «хто, що», лтс. kas «тс.», дінд. káḥ «хто», гот. ƕas «що», лат. quod «тс.», які зводяться до ie. *kʷo-, *kʷe- «хто, що, який», і з вказівного займенника jь (<*jos) «той» (того самого, що і в займеннику *jakъ «який», первісно «такий», стсл. **иже** «який»), спорідненого з лит.

jìs «той; який», дінд. yaḥ «який, котрий», гр. ὁς «те.», які зводяться до ie. *i̯o- «той, такий, який». — Фасмер II 280; Durnovo ZfSlPh 2, 381—382; Machek ESJČ 313; БЕР II 527—528; Skok II 110—112; ESSJ Sl. gr. 2, 298—302, 389—391, 393—395; Pokorny 281—283, 644—645. — Пор. **хто, яки́й.**

[**кик**] «кінець, смерть, загибель» Я, [*ки́кнути*] «загинути»; — очевидно, продовжує псл. *kyk- «згинатися; (перен.) гинути» (<ie. *keuk- «кривити, згинати, скручувати»); ідея смерті асоціювалася з ідеєю згинання і скручування; як семантичні паралелі пор. укр. *ги́нути* й *гну́ти*, *крути́тися* і *скрути́тися* («*Щоб ти скрутився!*» — емфатичне побажання смерті); малу поширеність слів *кик*, *ки́кнути* можна пояснювати табу на назви такого роду і магічною силою, яка приписувалась подібним словам. — Пор. **ги́ґнути, ки́ка**[2], **ки́коть.**

ки́ка[1] (дит.) «м'ясо; сало Па»; — неясне.

[**ки́ка**[2]] «головний убір, що надівається молодій на другий день після вінця» Бі, [*ки́чка*] «старовинний головний убір заміжньої жінки; віхтик льону, заплетений у косу нареченої; повстяна прокладка під хомутом; кільце для зачіски Ж; пучок пір'я на картузі Ж; пучок соломи або очерету для покриття даху Ж; земляний горб Ж», [*кі́чка*] «віхтик льону, заплетений у косу нареченої; дерев'яна цурка для гри; задня частина воза; різновид воза» Ж; — р. [*ки́ка*] «жіночий головний убір; частина хомута; перекладина на носі судна», [*ки́чка*] «тс.; заплетене або зібране в пучок волосся у жінок; верхівка; тім'я; передня частина річкового судна; пень», бр. [*кі́чка*] «смоляний пень», др. *кыка* «верх голови; волосся на голові; пов'язка», п. kiczka «цурка; палка; пучок, в'язка; [сніпок соломи для покриття даху; звій, валик волосся]», ст. Kika (прізвисько чоловіка, який утратив руку), ч. [kyczka] «суцвіття проса, вівса; пучок волосся, чуб, чуприна; прикраса з пір'я; плетена різка», слц. [kyka] «безрукий каліка; прут, палка; напханий кінським волоссям валик для підкладання під чепець; чепець», болг. заст. *ки́ка* «довгий пучок волосся, залишений на остриженій голові», схв. *кȕка* «коса», слн. kíka «пучок волосся; пипоть», стсл. **кыка** «волосся»; — псл. kyka «щось загнуте, скручене, сплетене, зламане, обрубане»; — споріднене з лтс. kūķītis «карлик», kūkša «стара зігнута жінка», kauka «чуприна, чуб», kùoks «дерево; прут; кий», лит. kùkis «гак, гачок», kukà «дрюк», kukẽ «товста частина палки», гот. hauhs «високий», двн. hōh «тс.», дінд. kucáti, kuncate «звивається, кривиться»; ie. *keu-k-/kouk-/kuk- «кривити, гнути, скручувати»; відрив р. [*ки́ка*] від [*ки́чка*] (Фасмер II 231, 241—242) або припущення первісного значення «кучер» (Machek ESJČ 243) непереконливі. — Sławski II 134—136; БЕР II 356—357, 405; Skok II 79; Trautmann 121—122; Fraenkel 229—230. — Пор. **ки́коть, ки́чера, ку́кса, ку́чер.**

[**ки́кати**] «кувати» (про зозулю); — р. [*ки́кать*] «кричати» (про птахів), др. *кыкати* «кричати; кувати, кукати»; — псл. kykati (<*kūka-), звуконаслідувальне утворення, пов'язане з імітацією крику зозулі; — споріднене з лит. (su)kukti «(за)вити», kaũkti «вити, завивати», лтс. kàukt «тс.», дінд. kōkaḥ «вовк; гуска»; прагнення до точності звуконаслідування викликало (після переходу ū > у) появу новішої звукової форми дієслова *ку́кати* (пор. аналогічний процес, відбитий у р. *мыча́ть* (<псл. ст. *mūkē-) — укр. *му́кати*). — Фасмер II 231; Bern. 1 676. — Пор. **ку́ку́.**

[**кикити́ня**] «кокетка» Ж; — неясне; можливо, результат трансформації слова *кокéтка* у народній мові за зразком слів типу *господи́ня*, *газди́ня* тощо.

[**кикичéвкати**] «кричати по-совиному» Я; — можливо, результат контамінації звуконаслідувальних утворень *ки́кати*, *кукува́вкати* і *кавча́ти*.

[**ки́коть**] «кукса, залишок відрізаного пальця, руки, ноги; недорозвинена рука, нога», [*ки́кіть*] «тс.», [*кикта́*] «людина з спотвореними пальцями на руках або ногах» Я; — п. kikieć «кукса», kikut «кукса; безрукий каліка; пень зрізаної ялини або смереки, ще живий», слц. [kykot] «кукса»; — псл. kykъtь «кукса», похідне від kyka «щось зігнуте, скру-

чене, обрубане»; — думка про запозичення українських форм з польської мови (Sławski II 160—161) не підтверджується географією слова. — Див. ще **ки́ка**[2]. — Пор. **ки́чера, ку́кса, ку́чер.**

кил «гірська порода, різновид вибільних глин у Криму і на Кавказі», *кіл* «тс.»; — р. *кил*, бр. *кіл* «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kil «кил» походить від перс. gel «глина; болото, багнюка». — CIC 327; Радлов II 1366.

ки́ла́ «грижа; хвороба деяких рослин у вигляді наростів на корінні», [*ки́ла*] «зона (на кукурудзі)», [*кіла́*] «грибкова хвороба (на капусті)» Я, [*ки́лавець*] «хворий на грижу», [*ки́лавка*] «рано опала слива» Ж, [*ке́лавий*] «грижовий» Ж, [*ки́лавий* Ж, *ки́ловий* Я] «тс.», [*покила́віти*] ВеЛ, ВеУг; — р. *кила́* «грижа, пухлина, наріст на дереві», бр. *кіла́* «тс.», п. kiła «сифіліс; (заст.) пухлина», ч. kýla «пухлина», слц. kyla «тс.», болг. *ки́ла* «тс.; [сук]», схв. *кӣла* «грижа; гуля (на тілі); наріст (на дереві); зона (на кукурудзі)», слн. kíla «пухлина; наріст на дереві; зона — хвороба на кукурудзі»; — псл. kyla «пухлина, наріст»; — споріднене з лит. kū̃la «наріст, шишка», kū̃las «пухлина»; дальшими відповідниками, можливо, є гр. [κήλη] «пухлина», двн. hōla, діcл. haull «тс.», а також лат. cūlus «пряма кишка, зад», дірл. cūl «хребет», що зводяться до ie. *kāu̯(e)lā/kūlā. — Шанский ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Sławski II 163—164; БЕР II 359—360; Skok II 79—80; Bern. I 677.

[**ки́лавий**] (у виразі *ки́лаві уставки* «вишиті вставки на плечах сорочки з певною вишивкою»); — неясне.

[**ки́лемня**] «келія» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат деформації слова [*ке́льня*] «келія» під впливом *ки́лим*.

[**килѝкати**] «щебетати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення.

ки́лим, *килима́р*, *килима́рниця*, *килима́рство*, [*килимка́р*] «килимар» Я, [*килимка́рство*] «килимарство» Я, *кили́мниця*, [*килимо́ваний*] «закритий килимами» Я; — р. [*ки́ли́м*, *кели́м*] «килим», бр. [*кілі́м*] «тс.», п. kilim «килимок без ворсу», ч. kelim «декоративний барвистий килим ручної роботи», kilim, слц. kelim «тс.», болг. *кили́м* «килим», м. *килим*, схв. *кӣлим*, *ћӣлим* «тс.»; — запозичення з тюркських мов; аз. крим.-тат. тур. kilim «килим» походить, очевидно, від перс. kilām (kelim, gelim) «килим без ворсу». — Макарушка 10; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. 130—131; Шанский ЭСРЯ II 8, 127; Фасмер II 232; Шипова 177; Sławski II 161; БЕР II 362; Радлов II 1373; Räsänen Versuch 270.

Кили́на, (розм.) *Кули́на*, [*Кали́на*], (рідк.) *Якили́на*, [*Кли́на*] Пі, [*Куля́ха*] Я; — р. *Акили́на*, (розм.) *Акули́на*, бр. *Акулі́на*, (розм.) *Кулі́на*, п. Akwilina, ч. Akvilina, болг. *Акули́на*, м. *Акилина*, схв. слн. Akilina, стсл. **Акоуѵина**; — через церковно-слов'янське посередництво запозичено з грецької мови; гр. Ἀκυλῖνα походить від лат. Aquilīna (букв. «орлина»), пов'язаного з лат. aquila «орел», можливо, похідного від aqua «вода». — Фасмер I 67; Петровский 43; Walde—Hofm. I 60—61.

[**кили́ця**] «хата»; — неясне; можливо, утворене на основі *ке́лія*.

[**килти́на**] «долина» Ж; — неясне.

[**ки́ля**] «хвиля» Ж; — очевидно, фонетичний варіант форми [*фи́ля*] «хвиля» Ж (субституція щілинного **ф** проривним **к** у запозичених словах зустрічається порівняно рідко; пор. [*кургео́н*] зам. *фургео́н*). — Див. ще **хви́ля.**

[**кильді́м**] «буфет, закусочна» Ва; — р. (арг.) *кильди́м* «публічний дім»; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тат. kildim «я прийшов»). — Дмитриев 497.

[**кима́к**] «обрубок дерева», [*кимачи́на*] «невеликий обрубок дерева», [*кимачи́ськo*] (згруб. від *кимак*), [*кимачи́ще*] «тс.», [*кима́ччя*] (зб.) «обрубки дерева, частки жердин»; — очевидно, похідні утворення від *кім* «грудка» (див.). — Пор. **комéль.**

[**ки́мати**] «дрімати» Ва, [*ки́маритиі*] «тс.» Ва; — р. [*ки́ма́ть*] «спати», бр. [*кі́маць*], п. (арг.) kimać «тс.»; — запозичення з грецької мови (через російське арго мандрівних торгівців-офенів); гр. нгр. κεῖμαι «лежу, відпочиваю» споріднене з дінд. śéte «лежить», а також із двн. heim «дім; батьківщина» і псл. *sĕmьja, укр. *сім'я́;* припущення про польський вплив на р. [*ки́ма́ть*]

(Селищев Язык революционной эпохи 76, 79) сумнівне, так само як його пов'язання (Bern. I 680) з схв. слн. kímati «хитатися», болг. *ки́мам* «киваю головою» і под.— Бондалетов Этимология 1980, 69; Sławski II 165; Frisk I 809—810; Boisacq 426.— Див. ще **сім'я́**.

[**кимбри́на**] «цямрина»;— не зовсім ясне; можливо, утворене на основі запозиченого днн. timbar «будівельний ліс; дерев'яна будова; кімната», спорідненого з свн. zimber (<двн. zimbar) «тс.», що лежить в основі укр. *цямри́на*.

[**кимштува́ти**] (у виразі *к. кого розуму* «ставити кого на пробу, пробувати») Ж;— неясне; можливо, утворене на основі контамінації слів [*коштува́ти*] «куштувати» і [*куншт*] «витвір мистецтва; мистецтво».

кинджа́л, [*ґинджа́л*];— р. болг. *кинжа́л*, бр. *кінжа́л*, п. kindżał, ст. gindżał, ч. kinžál, kindžál, слц. kinžal, kindžal, схв. *кѝнцал*, слн. kindžál;— очевидно, запозичення з кумиської мови; кумик. *къынчал* «кинджал», як і карач. χindžal, разом з відповідниками в інших тюркських мовах (пор. тур. hançer, туркм. *hançar*, аз. *хәнчәр*, *ханчал* «тс.»), мабуть, походить від перс. *ханджа́р* «кинджал»; менш вірогідне виведення слова (Sławski II 166) від карач. χindžal;— польське, чеське і словацьке слова прийшли через східнослов'янське посередництво.— Фасмер—Трубачев II 234; Шипова 181—182; Дмитриев 537.— Див. ще **ганджар**.— Пор. **чинга́л**.

[**киндиба́л**[1]] «вид гарячого напою Ж; поганий напій Ме», [*кіндиба́л*] «вид алкогольного напою» Пі;— п. [kindybał] «вид горілки; вид простого пива; вид соусу», [kiendybał] «тс.» (з укр.);— запозичення з турецької мови; тур. kendi bal букв. «самий мед» (як оціночна характеристика напою чи солодкої страви) складається з займенника kendi «сам», спорідненого з крим.-тат. gendi, уйг. kendü, дтюрк. käntü «тс.», як. kini «він» і, далі, з монг. gendün «чоловічий», та іменника bal «мед», спорідненого з ккалп. туркм. каз. кирг. уйг. bal, ойр. pal, чув. *пыл*, далі з монг. bal «тс.»; виведення польських форм від нвн. Kindelbier «бенкет на хрестинах дитини» (SW II 339) позбавлене підстав.— Егоров 173; Räsänen Versuch 59, 252.— Пор. **киндиба́л**[2].

[**киндиба́л**[2]] «земляний віск» Ж;— п. [kindybał] «тс. (у Галичині); вид бальзаму, яким намащують вагітних жінок»;— запозичення з якоїсь тюркської мови; пор. тур. kendi bal «самий віск», утворене з займенника kendi «сам» та іменника bal «мед; віск»; виведення від нвн. Kinderbalsam (SW II 339) здається менш переконливим.— Див. ще **киндиба́л**[1].

киндя́к (заст.) «бавовняна тканина для підкладки; стрічка», *киндя́чний* (заст.) «з киндяка» Я, [*скиндя́к*] «стрічка», [*скиндя́чка*] «тс.»;— р. ст. *киндяк* «червона бавовняна тканина», *кандакъ*, *киндюк* «тс.», п. kindiak «попона»;— запозичення із східних мов (пор. там. kindan «вид бавовняної тканини» або уйг. köŋnäk «сорочка», чаг. köŋläk «тс.»); непереконливе пов'язання (Mikl. TEI, Nachtr. 2, 149) з тур. kincuga (kancuga) «ремінь для кріплення вантажу на коні»; п. kindiak запозичене, мабуть, через українське посередництво (Sławski II 309; SW II 339).— Фасмер II 234.

[**кини́па**] (бот.) «коноплі звичайні, Cannabis sativa L.» Пі;— очевидно, запозичення з молдавської мови; молд. *кы́непэ (кы́нипэ)* «коноплі» разом з рум. cînepă «тс.» продовжує нлат. *canapa, яке розвинулося на основі лат. cannabis, що походить від гр. κάνναβις, запозиченого, як і псл. *konopja «конопля», з якоїсь давньоєвропейської або близькосхідної мови.— СДЕЛМ 221; DLRM 152; Walde—Hofm. I 154; Frisk I 779; Boisacq 407.— Див. ще **коно́плі**.

[**кинівний**] «вередливий, капризний» Ж;— неясне.

ки́па «велика пакувальна міра; тюк Ж; неповоротка товста людина»;— р. *ки́па* «стос, кипа», бр. *кі́па* «тс.», п. [kipa] «плетений кошик»;— запозичене з німецької мови, очевидно, за посередництвом російської і польської; н. Kíepe «кошик для перенесення вантажів» є формою нижньонімецького походження (пор. снн. kīpe «кошик»), спорідненою з дангл. cȳpa «кошик», cȳpe «тс.», англ. [kīpe] «верша», що зводяться до герм.

*kup- від ie. *geu- «гнути, кривити»; для р. *ки́па* приймається також (Фасмер II 235; Bern. I 504) походження від снн. kip «зв'язка шкір або льону», пов'язаного з н. Kiepe.—Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Kluge—Mitzka 368.

кипари́с «південне шпилькове дерево, переважно з пірамідальною кроною», [*капари́с*, *кабири́з* Я] «тс.»;—р. болг. *кипари́с*, бр. *кіпары́с*, п. cyprys, ст. cyprес, ч. cypřiš, слц. cyprus, заст. cypriš, вл. cypresa, нл. cypressa, м. *кипарис*, схв. *кѝпарис*, *чѐмпрес*, слн. ciprésa, цсл. **кѵ̀парисъ**;—запозичення з грецької мови; гр. κυπάρισσος є словом середземноморського (Boisacq 535; Frisk II 50) або семітського (пор. гебр. gṓpher «дерево, з якого зроблено біблійний ковчег», Klein 393) походження; форми західнослов'янських і словенської мов запозичені за посередництвом латинської мови (лат. cypressus), схв. *чѐмпрес*, мабуть, за посередництвом іт. cipresso (<лат. cypressus).—Шанский ЭСРЯ II 8, 133—134; Фасмер II 235; БЕР II 374.

[**ки́пень**] «кобеняк» ЕЗб IV;—очевидно, діалектний фонетичний варіант деетимологізованої форми [*ке́пень*] «тс.», зближеної з основою *кипі́ти*.—Див. ще **кобеня́к**.

кипе́ць —див. **типча́к**.

кипі́ти «клекотіти, вирувати від сильного нагрівання (про рідину); (перен.) виявлятися великою мірою», *кип'яти́ти*, [*ки́па*] «кип'яток, окріп», *ки́п'ятóк*, [*кип'я́ч*], *ки́пень*, [*ки́піть* Ж, *кипо́к* Ж] «тс.», [*ки́пень*] «холод, мороз» Л, [*ки́питень*] «дуже великий холод» ЛЧерк, [*ки́пінь*] «тс.; [точка кипіння Ж]», *кип'ятильник*, *кип'ятúльня*, *кип'ятúння* «піна під час кипіння», [*кип'я́чка*] «нафта», *кипу́чий*, *кип'ятúльний*, *на́кип*, [*наки́пник*] «накип» Ж, [*накипча́стий*] «наваристий» (про зерна) Ж, [*прикіпник*] «накип» Нед, [*скипени́ти*] «скип'ятити» Нед, [*ски́пень*] «лютий мороз»;—р. *кипе́ть* «кипіти», бр. *кіпе́ць*, п. kipieć, ч. kypěti, слц. kypiet' «тс.», вл. kipić «сочитися, витікати», нл. kipjeś «кипіти», полаб. t'ajpĕ «кипить», болг. *кипя́* «киплю», м. *кипи* «кипить; грає, шумує (про вино)», схв. *ки́пети* «кипіти», слн. kipéti «тс.», стсл. **кыпѣ́ти** «витікати»;—псл. kypěti (<ie. *kūp-) споріднене з лит. kūpẽ́ti «кипіти», лтс. kûpêt «диміти, куріти», дінд. kúpyati «гнівається, кипить гнівом», лат. cupio «прагну, жадаю»; можливий зв'язок з псл. *korъtěti «коптіти».—Фасмер II 236; Sławski II 167—168; Machek ESJČ 314—315; БЕР II 377—378; Skok II 82—83; Fraenkel 325—326.—Пор. **ква́пити**, **кіпоть**.

ки́поть, *кипті́ти*, *кипті́ога́*, *ки́птя́ва*, *ки́птявий*, *кипті́я́га́*, *кипть* —див. **кі́поть**.

кипре́й (бот.) «зніт, Epilobium L.»;—р. *кипре́й* «зніт», [*кипе́рь*], п. kiprzyca, слц. kýpra, kyprina, болг. заст. *кипре́й*, слн. kiprej, kiprc «тс.»;—псл. *kurgъ (*kurgь), очевидно, пов'язане з kypěti «кипіти» (з огляду на те, що визріле насіння, висипаючися з чашечки, ніби кипить) або з давнім коренем тієї ж основи ie. *kṷer-/kur- у значенні «пахнути»;—пов'язання з п. kiprować «ткати крученими нитками» (Rostafiński I 283) або з гр. κύπριος «кіпрський» (Фасмер II 236) помилкове; не виключено, що українське слово походить від р. *кипре́й*.—Шанский ЭСРЯ II 8, 134; Фасмер—Трубачев II 236; Sławski II 168—169; Меркулова Очерки 128—129; Этимология 1964, 84; БЕР II 375—376.—Див. ще **кипі́ти**.—Пор. **ки́прий**.

[**ки́прий**] «пористий; пухкий (про землю)» Ж, [*кипря́к*] «сир з великими порами» Терит. діал.;—ч. kyrgý «пухлий, буйний; (ст.) старанний, жвавий», слц. kyrgý «пухлий, м'який», вл. нл. kirgy «слабкий», болг. [*кипъ́р*] «гарний, струнký», цсл. **кыпры** «губчастий»;—псл. kurgъ «киплячий, набряклий» (звідки, з одного боку, «пористий, губчастий», а також «слабкий, безсилий» і протилежне значення «жвавий, буйний, гарний»), утворене від kypěti «кипіти», як хутгъ «хитрий» від xytiti.—Дзендзелівський Терит. діал. 82; Sławski II 169; Schuster-Šewc 526; БЕР II 377.—Див. ще **кипі́ти**.—Пор. **кипре́й**.

[**кипти́ор**] «босяк» Я;—неясне.

[**кир**[1]] «сорт легкого сукна Ж; (ст.) сукно Я»;—запозичення з польської мови;—п. kir «чорне сукно; (перен.) символ жалоби», [kir, kier] «проста вовняна тканина різного кольору», ст. kier

«сукно кращого гатунку; сукно низької якості» виникло на основі скорочення п. ст. kiertuch «добре, якісне сукно», що походить від нвн. Kerntuch (<свн. kërntuoch) «найкраще сукно на противагу звичайному», яке є складним словом, пов'язаним з Kern «зерно, ядро», спорідненим з псл. *zъrno, укр. *зéрнó* і Tuch «сукно»; пов'язання з тур. kır «сірий, попелястий» (Karłowicz SWO 273; Bern. I 504—505) непереконливе, зокрема, з погляду семантики.— Sławski II 169—170; Brückner 230—231; Kluge—Mitzka 365, 395, 795.— Див. ще **гáлстук, зéрнó.**

кир[2] (імітація курячого крику), *кúркати* (про курячий крик);— звуконаслідувальне утворення.

Кúр, *Кúра*, ст. *Кѵ́ръ* «пан» (1627);— р. *Кир*, бр. *Кір;* — очевидно, запозичення з грецької мови; гр. Κύρος (Κῦρος) походить від дперс. Kuruš «Кір», що відповідає дінд. Kuruṣ (чоловіче ім'я), і виводиться від іран. *kur «народжуватися»; пов'язання з гр. κύριος «пан» (Петровский 131—132) менш певне.— Constantinescu 30; Абаев Этимология 1965, 286—291.— Пор. **Кирúло.**

[киргáн] «великий очеретяний курінь, де проживає і зберігає свої знаряддя рибальська артіль на Дніпрі»;— неясне; можливо, утворене на основі тур. kurgan «фортеця, укріплення».

киргúзи «народ тюркської мовної групи», (одн.) *киргúз*;— р. болг. *киргúз*, бр. *кіргіз*, п. ч. слц. вл. Kirgiz, м. *Киргиз*, схв. *Кѝргӣз*, слн. Kirgiz;— запозичене з киргизької мови за посередництвом російської; кирг. *кыргыз* «киргиз» продовжує дтюрк. gïrgïz (назва одного з племінних об'єднань тюрків); зближення з тюрк. kyr «пустеля; поле» і gizmäk «кочувати» (Фасмер II 237; Мельхеев 45) необгрунтоване.— Никонов 192; Юнусалиев Яз. нар. СССР II 482; Боев БЕ 14, 425.

киргúк (орн.) «степовий дерихвіст, Glareola nordmanni Fisch.» Шарл;— очевидно, звуконаслідувальне утворення; пор. інші назви птаха: укр. [*киргиз*], р. *тиркýшка;* його голос передається як тріскуча трель *кіттї-кіррїї-кіттїї-тїї* (Птицы СССР 217—218) або *кірлійк*, *кірлійк*.— Булаховський Вибр. пр. III 213.

[кирд] «отара овець», [*кúрда*] «тс.» Мо, [*кирт*] «зграя, стадо» Я, [*кирдáч*] «чабан великої отари овець» Мо, [*кирдовúй*] «старший чабан» Мо, [*кирдовúк*] «чабан» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кырд* «отара, череда» походить від схв. *кр̏д* (<псл. *kъrdъ) «череда», спорідненого з укр. *чередá*.— Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158; Sławski II 153; Crânjală 324; СДЕЛМ 221.— Див. ще **чередá.**— Пор. **кирдíль.**

[кирдáтий] «людина з великим носом, догори задраним Я; курносий Ва», [*кирдувáтий*] «кремезний» Я, [*кирзáтий*] «курносий» Ва, [*кирдúчка*] «мала на зріст жінка, людина» Ва, [*кúрдя*] «тс.» Ва;— неясне; можливо, результат контамінації слів [*куртúй*] «короткий» і *кирпáтий* з дальшими фонетичними змінами.

[кирдíль] «частина отари овець» Ж, [*кирдéля*] Ж, [*кердéль*] «тс.» Ж;— п. [kierdel] «стадо овець (кіз), рідше свиней, курей, гусей; група дітей», ч. [krdel, kŕdel'], схв. *крдело*, слн. krdélo «тс.»;— запозичення з словацької мови; слц. [kŕdel', kŕdol] «тс.» виникло як похідне від псл. *kъrdъ, пов'язаного з псл. *čerda «череда» (пор. псл. *gъrdlo «горло» і *žerdlo «джерело»).— Sławski II 152—153; Machek ESJČ 291.— Див. ще **кирд.**

кирéя (заст.) «вид довгого верхнього плаща», [*керéя*] «тс.»;— р. ст. діал. *кирея́* «верхній каптан; лисячий кожух», п. заст. kiereja «широкий верхній одяг, підбитий хутром»;— запозичення з турецької мови; тур. kerege (käräγä, kereke) «широкий плащ» утворено від ker- «розтягати», звідки також схв. [ćerèće] «вид бавовняного домотканого сукна»; раніше (Bern. I 504—505, Brückner 228) безпідставно виводилося з тур. kır «сірий, попелястий»; безпідставним є також зближення (Фасмер ГСЭ 3, 88) з гр. κύριος «пан».— Фасмер II 237; Sławski II 153; Zajączkowski JP 19, 36.

[кúржа] «пастуша палиця» Ж;— запозичення з молдавської мови; молд. *кы́ржэ* «палиця» походить, очевидно, від стсл. **крижь** «хрест».— Vrabie Romano-

slavica 14, 158; Crânjală 334; СДЕЛМ 221. — Див. ще **криж.**

ки́рза «багатошарова технічна тканина (спеціально оброблена, використовується як замінник шкіри)», *ки́рзо́вий, ке́рзо́вий;* — р. *ки́рза*, бр. *кірза;* — очевидно, через російську запозичене з англійської мови; англ. kersej «кирза» утворено від назви місцевості Kersej «Керзі» в Англії. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; ТСБМ II 688; Klein 843.

[**кирза́ти**] «просуватися з великими труднощами» Ж, [*кирза́тися*] «тс.» Ж; — неясне.

[**ки́рик**] «мала на зріст людина» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з [*ки́дик*] «маленька людина; попелюшка».

Ки́рик; — р. болг. *Ки́рик*, бр. *Кірык*, стсл. **Кѵ̀рикъ, Кюрикъ;** — запозичення з грецької мови; гр. Κήρυκος є похідним від κήρυξ (інколи κῆρυξ) «оповісник; проповідник», пов'язаного з καρκαίρω «гуджу», спорідненим з дінд. kārúḥ «співець, поет», carkarti «згадує, славлячи», діcл. hrōðr «слава, хвала», двн. (h)ruod «слава». — Петровский 132; Илчев 256; Frisk I 845; Boisacq 413—414.

кири́лиця «один з двох старослов'янських алфавітів, найближчий до грецького», *кирили́чний;* — р. *кири́ллица* «кирилиця», бр. *кірыліца* «тс.», др. *кѵриловица* «глаголиця», п. cyrylica «кирилиця», ч. cyrilika, cyrilice, слц. cyrilika, вл. cyrilika, cyrilica, болг. м. *кири́лица*, схв. *ћи̏рилица*, слн. cirílica «тс.»; — утворення, що продовжує із зміною (спрощенням) др. *кѵриловица*; похідне від стсл. **Кѵ̀риллъ** «Кирило», імені одного з просвітителів слов'ян (827—869 р.), якому приписують винахід глаголиці, названої спочатку його ім'ям, що згодом було перенесене на інший старослов'янський алфавіт. — Фасмер II 237; Истрин Разв. письма 258—306. — Див. ще **Кири́ло.**

Кири́ло, [*Кире́й*] Ж, *Кири́лко, Кири́лець;* — р. *Кири́лл*, бр. *Кірыла, Кірыл*, п. Cyryl, ч. слц. вл. Cyril, болг. *Ки́рил*, схв. *Ћи̏рило*, слн. Ciríl, стсл. **Кѵрилъ, Кирилъ, Коурилъ, Кюрилъ;** — через церковнослов'янську мову запозичено в давньоруську з грецької; гр. Κύριλλος (род. в. Κυρίλλου) «Кирило» пов'язане з κύριος «володар; пан, господар, глава; господь» і, можливо, первісно означало «господарський»; західнослов'янські і словенська форми запозичено за посередництвом лат. Cyrillus «Кирило». — Сл. вл. імен 213; Петровский 132.

[**кири́нити**] «порпатися; приводити в безладдя; бруднити; густо текти» Ж, [*кери́нити*] «тс.» Ж, [*кири́нник*] «безладна людина; нехлюй, нечепура; багач» Ж, [*кири́нниця*] «помийниця; лайливе слово на позначення жінки», [*кири́ння*] «купа; мазанина», [*кери́нє*] «тс.» Ж, [*кири́ня*] «горілка», [*кири́нний*] «брудний, забруднений»; — неясне; виводилось (Макарушка 10) від тур. kir «бруд».

[**киричкй**] «овечі загони з пакілків та повсті проти хуртовини» Я; — неясне.

ки́рка «великий молоток із загостреними кінцями», [*ки́рочка*] «невелика сапка для цибулі, моркви» Дз, *окирко́вка, окиркува́ти;* — р. *кирка́* «кирка», бр. *кірка* «тс.»; — очевидно, запозичення з турецької мови; пор. тур. kürek «лопата; совок; весло»; менш певне пов'язання (Matzenauer LF 8, 165) з гр. κερκίς «ткацький човник; велика гомілкова кістка; осика». — Фасмер — Трубачев II 238.

кирли́г — див. **ґирли́ґа.**

[**ки́рлик**] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus L.» Я; — очевидно, звуконаслідувальне утворення (пор. інші назви чайки: [*кигі́тка, кигі́чка, гігічка, ко́вбик, квикӯн*]). — Пор. **кир²**.

[**ки́рнак**] «палиця, патик» ВеЛ, [*кирна́ччя*] «паліччя» ВеЛ, [*кирма́к*] «кривий шматок дерева» Ж; — неясне; можливо, видозмінене щодо словотвору і семантики запозичення з словацької мови (пор. слц. krnáč «кряж, колода, оцупок»).

[**кирна́стий**] «поганий, неотесаний» Я; — не зовсім ясне; можливо, утворене на основі схв. *кр̀ња̀ст* «обламаний; ушкоджений; вищерблений; неповноцінний», етимологічно пов'язаного з укр. [*корня́ти*] «колоти, бити, рубати» (слово, мабуть, походить з мови сербів, що селилися на Україні в XVIII ст.).

[**ки́рняти**] «хворіти» Ме, [*ки́рнявий*] «хворобливий, нікчемний» Ме; — неясне; можливо, результат формального перетворення вихідного [*хи́рляти*] «не-

здужати, хворіти» під впливом болг. [*кърня*] «обрізаю (дерева); обрубую (гілки)», [*кърн*] «із зламаним рогом; з відбитими вінцями (про посуд)».

[**кироман**] (бот.) «кермек широколистий, Limonium latifolium (Sm.) Ktze (Statice latifolia L.); гоніолімон татарський, Goniolimon tataricum (L.) Boiss. (Statice tatarica L.)» Ж, [*кіроман*] «тс.» Mak; — очевидно, пов'язане з *кермек* (див.).

кирпа[1] «кирпатий ніс; кирпата людина», *кирпань*, *кирпатий*, [*кирпавий*] «кирпатий» Ж, [*кирпий*, *кирсатий*] «тс.» Ж, *кирпитися* «задиратися» (про ніс) Ж; — бр. *кірпаты* «кирпатий», п. [kirpaty, kierpaty] «присадкуватий» (з укр.); — остаточно не з'ясоване; можливо, походить від видозміненого п. perkaty «кирпатий», слова нез'ясованого походження (Brückner 402), можливо, пов'язаного з п. [perka] «картопля» (SW IV 115); українські і білоруські форми зіставляються також (Мартынаў Лексічныя балтызмы ў белар. мове 28; Булахаў Веснік БДУ 1970/2, 84—85) з лит. kiřpti «різати»; іменник *кирпа* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *кирпатий*.

[**кирпа**[2]] «жіночий очіпок» Мо; — запозичення з молдавської та румунської мов; молд. *кырпэ* «хустка, ганчірка» і рум. cîrpă «тс.» походять з південнослов'янських мов; пор. болг. *кърпа* «хустка», схв. *крпа* «ганчірка, латка», що зводяться до псл. *kъrpa «щось відрізане», спорідненого з лит. kuřpius «швець», kiřpti «кроїти», які виводяться від ie. *(s)ker- «різати», розширеного елементом -p- (з іншим розширенням -n- (-*n*-) той самий корінь виступає в псл. *kъrnъ «обрізаний», укр. *карна(в)ýхий*). — СДЕЛМ 222; DLRM 154; Skok II 210. — Пор. **карнавýхий.**

[**кирпúч**] «плитки гною як паливо», [*керпúч*] «плитки для палива з моху, кізяків та ін.; плитки глини з соломою як будівельний матеріал» Ва, [*кирпичúна*] «плитка гною для опалення»; — р. *кирпúч* «цегла»; — запозичення з тюркських мов; тур. kerpiç «цегла-сирець», тат. *кирпеч* «цегла» виводяться з перської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 238; Шипова 183; Bern. I 501.

[**кирполóї**] «дерев'яні вила з трьома зубцями», [*кирполóги*, *тирполóги*] «тс.» Ва; — неясне.

[**киртáвий**] «скарлючений» ВеЛ, [*киртáвець*] «невелика скарлючена людина» ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з слц. krt «кріт».

[**кúря**] «сокира» Ва; — неясне; можливо, результат деформації слова *сокúра*, властивої дитячій мові, про що свідчить також палатальність **р'**.

кисá — див. **кéса.**

кúсень «хімічний елемент Oxygenium»; — похідне утворення від *кúснути*, вільний переклад новолатинського наукового терміна oxygenium, утвореного на підставі гр. ὀξύς «кислий» і γεννάω «народжую» (пор. точніші кальки р. болг. *кислорóд*, бр. *кісларóд*); виникнення українського терміна припадає на кінець XIX ст. (відбитий уже у словнику Желехівського I 1886 р.); можливо, безпосередніми зразками були схв. *кȉсīк* «кисень» (для основи) і п. заст. żywień «тс.» (для суфіксальної частини). — Див. ще **кúснути.**

кисéт, [*кесéт* Ж, *кисетúна*, *кесетúна* Ж]; — бр. *кісéт*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кисéт*, мабуть, виникло на основі [*кисá*], пов'язаного з укр. *кисá* «мішечок; капшук»; — причина виникнення форми неясна (можливо, вплив з боку якогось французького слова, наприклад, cassette «шкатулка»); виведення слова безпосередньо від фр. cassette (Желтов ФЗ 1876/1, 23) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 136; Фасмер II 239; Шипова 184. — Див. ще **кéса.**

[**кúсим**] (у словосполученні *кúсим (сéким) головá* «про відрубування?») Ж; — неясне; можливо, запозичення з турецької мови (пор. тур. kısım «частина, частка», kısım kısım «частинами»).

[**кисúр**] (зб.) «вівцематки із щойно народженими ягнятами» Ж; — очевидно, запозичення з тюркських мов (пор. тур. kısır «безплідний», тат. *кысыр* «ялова; нетільна, нежеребна»).

[**кис-кис**] (вигук, яким нацьковують собак), [*кс-кс-кс*] «тс.» (Ме); — нл. kys «тс.»; — очевидно, результат фонетичної деформації та одночасної деетимологіза-

ції вихідного *кусú-кусú*, форми наказового способу від *кусáти* (див.).

[**ки́слище**] «стадо, гніздо, зборище риб, комах»; — очевидно, результат фонетичного перетворення попереднього *[*кишлище*] «тс.», пов'язаного з [*ки́шло́*] «житло, гніздо; хуторець». — Грінч. II 240. — Див. ще **ки́шло́**.

ки́снути «ставати кислим; довго мокнути», *ки́сти*, *кисли́ти*, *кисліти*, *кисли́шати*, *ки́слий*, *кислува́тий*, *кисло́тний*, *кисели́ця* «кисла страва, компот із свіжих вишень, слив; [яблуня, що родить кислі яблука Мо]», [*кисели́чник*] «посуд для кислого компоту» Ж, *кисіль*, [*кисла́нь*] «кислота» Я, [*кисле́ць*] «кисень» Я, [*кислиці́вка*] «наливка, настояна на кислицях» Я, *кисли́ця* «кисле яблуко; яблуня, що родить кислі яблука», [*кисли́ччя*] (зб.) «дикі яблуні», [*кисліва*] «яблуня, на якій ростуть кислі яблука; річка, на берегах якої ростуть дикі яблуні» Я, *кислота́*, *кислотува́ння*, [*ки́слощі*] «кислота», [*кисля́вка*] «порода грибів» Мо, *кисля́к* «кисле молоко; [похмура людина Я]», *кисля́тина*, [*кислятиння*] «кислятина» Я, [*ки́сник*] «заквас» Ж, *за́кис*, *о́кис*, *о́кисел*, *оки́слювач*, *оки́слювальний*, *о́кисний*, *пере́кис*, *розки́слювач*; — р. *ки́снуть* «киснути», бр. *кіснуць* «тс.», др. *кыснути* «мокнути на дощі», п. kisnąć «киснути», ч. kysnouti, слц. kysnúť, вл. kisnyć, нл. kisnuś «тс.», болг. *ки́сна* «мочу, мокну», м. *кисне* «кисне», схв. *кȉснути* «киснути; мокнути на дощі», слн. kísniti «киснути», стсл. **въ(с)кыснѫ́ти** «квасити, киснути»; — псл. kysti, kysnǫti «киснути; (первісно) мокнути»; — споріднене з лтс. kûsât «кипіти», а також, мабуть, з дінд. kuthitaḥ «смердючий»; ie. *kut- >балто-сл. *kūt-s-; пов'язують також (Machek ESJČS 315) з псл. kypěti «кипіти», вбачаючи, зокрема, в ч. kysati «киснути» інтенсивну форму з суфіксом -s-; пов'язання з лит. kaužóti «киснути» (Janáček LF 59, 419) менш переконливе. — Фасмер II 239—240; Sławski II 172—174; БЕР II 389—390; Skok II 84—85; Bern. I 678—679; Pokorny 627—628. — Пор. **квас, ки́сень, киса́нка**.

[**кисте́ць**] (бот.) «вид плісняви, Penicillium glaucum Link. (Penicillum)» Ж, [*кистянка*] (у словосполученні *к. цвіль* «тс.») Mak; — очевидно, похідне утворення від [*кисть*] «пензель, щітка»; найімовірніше, слово є неточною калькою нвн. Pinselschimmel «тс.» (букв. «пензель-цвіль (пліснява)»). — Див. ще **кисть**.

кистиме́нь — див. **кестеме́н**.

[**кистю́х**] (ент.) «Ceratopogon Meig.» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*кисть*] «пензель, щітка» у зв'язку з зовнішнім виглядом комахи (пор. німецьку назву Bartmücke, букв. «бородатий комар»).

кисть «рука (від зап'ястя до кінця пальців); [щіточка, пензель; гроно Ж]», [*ки́стка*] «щіточка; гроно» Ж; — р. *кисть* «частина руки; пензель; гроно», бр. *кісць*, др. *кисть* «пучок, в'язка», п. kiść «пучок, гроно», ч. [kyst'] «пучок, в'язка, букет», слц. [kyst', kystka] «китиця», нл. kista, kis(t)ka «пучок, снопик, китиця», болг. діал. м. *ки́ска* «букет, пучок, китиця», схв. *кȉст* «пензель», слн. [kist] «тс.», цсл. **кисть** «пучок; гроно»; — псл. kystь (<*kytть) пов'язане з kyta «китиця». — Фасмер II 240; Преобр. I 310; Sławski II 176—177; Brückner 231; Machek ESJČ 315—316; БЕР II 390; Bern. I 679. — Див. ще **ки́та**.

[**киса́нка**] (бот.) «барбарис звичайний, Berberis vulgaris L.» Я, [*кислиця* Mak, *кисли́ч* Ж, *кисличник* Mak, *кислянка* Mak] «тс.», [*кисличка*] «ягода барбарису»; — похідні утворення від *ки́слий*; назви зумовлені кислим смаком ягід і листя цього дерева. — Див. ще **ки́снути**.

кит[1] (зоол.) «Balaena», *китеня́*; — р. болг. м. *кит*, бр. *кіт*, др. *китъ*, схв. *кȉт*, стсл. **китъ**; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. κῆτος «кит» етимологічно неясне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 240; БЕР II 392—393; Skok II 85; Bern. I 506; Klein 263; Frisk I 845—846; Boisacq 451.

кит[2] «замазка для вікон», [*кіт*] «тс.» Ж, [*китова́т*] Л, [*скітувáти*] Нед; — р. [*кит*] «замазка для вікон», бр. *кіт*, п. kit, ст. kita, ч. kyt, слц. git, вл. kit, нл. kita, м. *кит*, схв. [*кȉт*], слн. kít «тс.»; — запозичене, можливо, за польським посередництвом, з німецької мови; нвн. Kitt (<двн. quiti (kuti) «клей»)

«замазка, мастика; цемент» споріднене з дінд. játu «лак; гума», лат. bitūmen «мінеральна смола, асфальт», лат. (з галльської) bētulla «береза» (з дерева кельти видобували смолу), що разом з ним виводяться з ie. *gʷetu- «смола, живиця».— Sławski II 177; Machek ESJČ 315; БЕР II 393; Kluge—Mitzka 372; Walde—Hofm. I 103.

[**ки́та**] «китиця», [*китай*] «волоть», ВеЛ, [*кита́йка*] «тс.» Ж, *ки́тиця*, [*ки́тичка*] «вид розмальовування глиняного посуду» Я, [*кить*] «тс.» Ж, [*китю́х*] «лисячий хвіст», [*китки́*] (мн.) «коси над вухами», [*китча́стий*] «оздоблений китицею», [*кити́стий*] «волотистий» (про просо) ВеБ, [*кити́ти*] «робити китиці»;— р. [*ки́та*] «стебло (хмелю, гороху тощо)», бр. *кі́та* «в'язка», п. kita «китиця; пук, в'язка», ч. ст. kyta «гроно, китиця; в'язочка, буκет», ч. kytice «букет», вл. kita «гроно, пук», болг. *ки́тка* «букет», м. *кита*, *китка* «в'язка; букет», схв. *кѝта* «зелена гілка», слн. kíta «коса; пук, в'язка (льону)»;— псл. kyta «гроно; пук, в'язка»;— споріднене, мабуть, з лит. kū̃tis «пасмо волосся» (пор. слн. kíta «коса; пук, в'язка льону»), яке зводиться до ie. *kūpta- з коренем *kūp-, що пов'язується також з čubъ, укр. *чуб*; зіставляється ще з лит. skū̃sti «брити, скребти», skū̃tas «клапоть» (Schuster-Šewc 520—521); менш переконливе пов'язання з лат. cicūta «болиголов» (Petersson IF 34, 227—228).— Фасмер II 240; Sławski II 178; Brückner 231; БЕР II 393; Skok II 86; Pokorny 956.— Пор. **ке́тяг, кисть, китник, скýбти, чуб.**

кита́йка «шовкова або бавовняна тканина, вивезена з Китаю; [обрізок кольорової тканини як дитяча іграшка Ме]», [*китáй*] «китайка», [*китаєвий*] Ж, *китáйкóвий* СУМ, Ж, [*китайчáний*, *китайчáстий*];— р. *китáйка* «китайка», бр. *кітáйка* «тс.», п. kitajka «блискуча шовкова тканина», слц. kytajky «оздоблені торочки, китиці», болг. (заст.) *китáйка* «вид бавовняної тканини», схв. ćitajka «китайка»;— похідне утворення від назви країни *Китáй*; п. kitajka, мабуть, запозичено із східнослов'янських мов.— Sławski II 179; Brückner 231; Bern I 505—506.— Див. ще **китáйці.**

китáйці (одн. *китáєць*) «народ, що становить основне населення Китайської Народної Республіки», *китаїст*, *китаїстика*, *китайчá*, *китайченя́*, *китайчу́к*, *китаянка;* — р. *китáйцы* «китайці», бр. *кітáйцы* «тс.», ч. слц. заст. kytajský «китайський», болг. *китáйци* «китайці»;— запозичення з тюркських мов (пор. тат. *кытай* «китаєць; китайський», *Кытай* «Китай», тур. ст. *Хытаі* «північний Китай», дтюрк. Xïtaj «Китай; китайський»), де значення «китаєць; китайський; Китай» виникло замість давнішого етнонімічного «кидани» у зв'язку з тим, що в X ст. тунгусо-маньчжурське плем'я киданів захопило північну частину Китаю; дтюрк. Qïtaǰ «кидани» через кит. K'itan зводиться до самоназви киданів *кидан* (пор. евенкійське фольк. *кидан*, евенське фольк. *кúдани*, *кúданин'ǯа* «тс.»).— Фасмер II 240—241; Никонов 193; Мельхеев 45—46; Sławski II 179; БЕР II 394; Bern. I 506; Радлов 2, 1723; ССТМЯ I 391.

китник (бот.) «лисохвіст, Alopecurus L.» Mak;— пов'язане з [*ки́та*] «китиця, волоть»; назва зумовлена формою суцвіття рослини — густої колосовидної волоті (Вісюліна—Клоков 152).— Див. ще **ки́та.**

[**китушка**] (бот.) (у словосполученні *к. червона* «лобода багатолиста, Chenopodium foliosum (Moench.) Aschers (Blitum virgatum L.)» Mak;— можливо, похідне утворення від [*ки́та*] «китиця» з огляду на численність листя (Флора УРСР 4, 284—285).

[**ких**] (імітація сміху), [*ки́хкати*] «хихотіти, сміятися, кевкати», [*ки́хавиця*] «коклюш» Ж, [*ки́хáвка*] «чхавка» ВеЛ;— п. вл. kichać «чхати», ч. kýchati, слц. kýchat', нл. kichaś, болг. *ки́хам*, м. [*ки́хка*], схв. *ки́јати*, *ки́хати*, слн. kíhati «тс.», kíhati se «хихотіти»;— псл. кухъ, къхъ (=слн. kèh «чих»), kyхati, що існували, очевидно, як фонетичні варіанти до псл. čіхъ «чих», *čьхъ «тс.», čьхати, čіхати;— звуконаслідувальні утворення; поєднання значень «чхати» і «хихотіти», судячи з його наявності також у словенській мові, можливо, давнє.— Фасмер IV 367—368; Sławski II 133; БЕР II 401; Bern. I 658.— Пор. **чха́ти.**

ки́ці-ба́ба «гра в жмурки; різновид цієї гри»; — очевидно, складне утворення з основи дієслова [*киця́ти*] «доторкатися рукою (у грі в жмурки)» та іменника *ба́ба*. — Див. ще **ба́ба, киця́ти.**

[**ки́цка**] «кусок дерну; груда землі, вивернута плугом», [*ке́цка*] «тс.»; — неясне.

ки́ця[1], *ки́цька, ки́цю-ки́цю, кицькиць* — див. **кіт.**

[**киця́**[2]] «мале горнятко» Ж, [*кици́не, киця́тко*] «тс.»; — очевидно, утворене на основі нвн. Kessel (<двн. ke33il) «котел, казан», спорідненого з дфриз. zetel, дангл. cietel, англ. chettle, дісл. ketill < пгерм. *katila-, що походить від лат. catil(l)us, зменш. від catīnus «глиняна чаша, миска, блюдо; плавильний тигель». — Kluge—Mitzka 365. — Див. ще **коте́л.** — Пор. **кишлик.**

[**киця́ти**] «бити, доторкатися рукою у грі в жмурки» Ж, [*каця́ти*] «тс.» Ме, [*ки́цнути*] «вдарити рукою одного з учасників якоїсь дитячої гри» Мо, [*каця́*] (вигук, з яким той, хто жмуриться, доганяє і вдаряє рукою тих, хто ховаються і втікають) Ме; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане (як запозичення) з молд. *акэцá* «зачепити», рум. acăţá «тс.»; може бути зіставлене також з етимологічно неясним слц. kyckat' «плямити»; пов'язання всіх цих слів з п. kicać «стрибати з припаданням до землі» (напр., про зайця), [kicać się] «валятися», ч. (мор.) [kickat (gickat)] «стрибати на одній нозі», слц. kyckat' «розкидати, розсипати» (Sławski II 132) необгрунтоване. — Пор. **ка́ця.**

[**ки́ча**] «бугай» Я; — неясне.

[**ки́челенок**] «кісточка, щиколотка; кукса» Ж, [*ки́черенок*] «тс.» Ж; — очевидно, результат метатези форми [*чи́колонок*] «кісточка, щиколотка» і вторинного зближення її з [*челе́нок*] «кістка, суглоб (у пальці)» та дальшої деетимологізації. — Див. ще **челе́н, чи́колонок.**

[**ки́чера**] «гора, покрита лісом, крім вершини»; — ч. [kyčera] «верх», слц. [kýčera, kýčer] «стрімка гола вершина», м. *кичер* «пасмо; китиця, гроно (винограду тощо)», схв. [kičer] «заросла вершина гори»; — псл. *kyčera, очевидно, похідне від *kyka «жіноча зачіска, коса»; менш обгрунтоване виведення (Scheludko 134; Vrabie Romanoslavica 14, 158) від рум. chiciură «іній, паморозь». — Див. ще **ки́ка**[2]. — Пор. **ки́коть, ку́кса, ку́чер.**

ки́чка — див. **ки́ка**[2].

[**кичкилда́**] (лайл. про крихкотілу повільну жінку) Я; — неясне; можливо, афективне зображальне утворення.

[**ки́чматися**] «копатися, возитися»; — неясне.

[**кичува́ти**] «корчувати»; — очевидно, пов'язане з р. [*ки́чка*] «пень або корінь, що лишився в землі після зрубаного дерева». — Див. ще **ки́ка**[2].

киш (вигук, яким відганяють курей), *ки́шкати;* — р. [*киш*] «киш», бр. *кыш*, п. kysz (з бр.) «тс.», ч. kyč (kýč) (вигук, яким відганяють кіз), болг. *къш* (вигук, яким відганяють птахів, зокрема курей), схв. kȉš (вигук, яким підкликають або відганяють собак); — очевидно, псл. kyš, kъš звуконаслідувального походження, паралельне лит. tìš (вигук, яким відганяють курей і птахів), лтс. tiš «тс.». — Фасмер II 242; Sławski III 502. — Пор. **кшу.**

кише́**ня**, [*кеше́ня*], *кишенько́вий;* — р. [*киш*е́*нь*] «кишеня», [*киш*е́*ня*] «тс.; черево», бр. *кішэ́нь* «кишеня», *кішэ́ня*, п. kieszeń, ч. [kešeňa], слн. [kešeň, kešeňa, kišeňa] «тс.»; — псл. *kyšenja, можливо, «гаман з кишки», утворено, мабуть, від kyška «кишка»; варіант *кеше́ня* виник вторинно внаслідок дистантної асиміляції голосних; — п. kieszenia могло постати внаслідок схрещення рефлексів псл. *kyšenja і *kъsenь «шлунок, нутрощі» (збереженого в п. ст. ksieniec «тс.» і полаб. t'ẽsin «шлунок»); те саме, можливо, стосується також чеських та словацьких слів; думка (Mikl. TE1 2, 109; Machek ESJČ 249) про зв'язок слова з тюркізмом *кисá* «мішечок» не доведена. — Дзендзелівський УЗЛП 72—73; Фасмер II 242; Sławski II 158—159; Brückner 278; Bańkowski JP 61, 44; Bern. I 503. — Див. ще **ки́шка.**

кишíти, [*кишня́*] «велика кількість» Я, *кишмá* (у виразі *к. кишíти* (підсильне) «особливо, дуже кишіти»); — р. *ки-*

ше́ть, бр. *кішэ́ць;* — псл. [kyšěti]; — споріднене з лит. kušė̃ti «ворушитися», kùšinti «мішати, зачіпати», лтс. kustêt «рухатися, ворушитися», kušnât «рухати, ворушити»; пов'язується також (Bańkowski JP 56, 46) з псл. kys- як первісне «киснути, бродити, ворушитися»; менш переконливе пов'язання (Bern. I 672) з гр. κυκάω «мішаю, зачіпаю, ворушу». — Фасмер II 242; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 124—125.

ки́шка, *кише́чник,* [*кишкі́вка*] «струна з кишки» Ж, [*кишмани́*] «нутрощі зарізаної свині; неїстівні нутрощі риби» Мо, [*кишку́н*] «кабан з одним ядром», [*кишка́нь*] «тс. (і про чоловіка)» Я, [*кишка́тий*] «з червоним наростом на голові» (про індика); — р. *кишка́* «кишка», бр. *кішка,* п. kiszka «тс.», ч. [kyška] «ліверна ковбаса», полаб. t'áįsə (<*kyša) «нирка», болг. [*ки́шка*] «квач, умочений в дьоготь, для зволоження пальців при прядінні; квачик», слн. kîška «чорнильний горішок», цсл. **кишька** «шлунок; утроба»; — псл. *kyša, *kyška «кишка, живіт, шлунок»; — можливо, споріднене з дінд. kóṣṭhaḥ «нутрощі, кишки», утвореним від ie. *(s)keu- «покривати, затуляти» (Pokorny 951—953); пор. як семантичну паралель лтс. zarna «кишка», лит. žarnà «тс.», пов'язане з ie. *g'her- «обіймати, оточувати, хапати», а також лтс. dęsa «кишка, ковбаса», лит. deš(e)ra «ковбаса», пов'язані з ie. *dek'- «брати» (Mühl.—Endz. IV 690—691); можливо також, що праслов'янська форма зводиться до ie. *kūs- «випуклість, склепіння» (Janzén ZfSlPh 15, 49—60); етимологічний зв'язок з р. *кише́ть* (Brückner 231) не очевидний. — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Фасмер II 242; Sławski II 174—175; Bańkowski JP 56/1, 46. — Пор. **кише́ня.**

кишла́к; — р. болг. *кишла́к,* бр. *кішла́к;* — запозичене з узбецької мови, очевидно, за російським посередництвом; узб. (<чаг.) *қишлоқ* «кишлак» (<«зимове кочовище»), як і споріднене тур. kışlak «зимівля; зимові квартири; зимове пасовище», є похідним від *қиш* «зима», спорідненого з тур. kış «зима, холод», тат. *кыш* «тс.», як. *кыс (устата)* «(протягом) зими», *кыстык* «зимовий», чув. *хĕл* «зима», дтюрк. qïš «тс.», можливо, пов'язаного з фін. kylmä «холод», саам. galmas «тс.», ерз. *кельме* «холод, холодний», мар. *кы́лме* «мерзлий, мерзлота». — Шанский ЭСРЯ II 8, 140; Шипова 186; Дмитриев 588; Егоров 297.

[**кишлик**] «військовий казанок» ВеЛ; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kíślik] «казанок (особливо військовий)», мабуть, походить від нвн. Kessel «котел, казан». — SW II 343. — Див. ще **киця́**[2].

[**ки́шло́**] «житло, гніздо; ліжко, постіль Ж; хуторець Мо»; — очевидно, видозмінене запозичення з турецької мови; тур. kışla «казарма; зимові квартири» є похідним від kış «зима, холод» і спорідненого з узб. *қишлоқ* «кишлак». — Див. ще **кишла́к.** — Пор. **ки́слище.**

[**кишме́н**] «береза» Мо, [*кишми́н*] «тс.» Мо; — неясне.

кишми́ш «сорт дрібного винограду без кісточок, з якого виготовляють ізюм з тією самою назвою»; — р. болг. *кишми́ш,* бр. *кішмі́ш,* п. kiszmisz; — запозичення з тюркських мов; крим.-тат. аз. *кишмиш* «сухий виноград, ізюм; виноград без кісточок», мабуть, походить від перс. kešmeš «кишмиш; ізюм»; виведення слова від тюрк. qïs- «стискати, давити» (Vámbéry 84) сумнівне; п. kiszmisz вважається (SW II 342) запозиченим через російське посередництво. — CIC 327; Фасмер II 243; Шипова 186; Дмитриев 538; Lokotsch 95.

[**кишне́ць**] (бот.) «коріандр посівний, Coriandrum sativum L.» Пі, Mak; — р. [*кишне́ц*] «тс.»; — запозичення з турецької мови; тур. kışnış «коріандр» походить від перс. kišniğ (kišnīz) «тс.». — Макарушка 10; Фасмер II 243; Шипова 186; Mikl. TEI 2, 110; Räsänen Versuch 273.

[**кишо́ра**] «копиця з п'ятнадцяти снопів» Мо, [*кішо́ра* Ме, *кісьо́ра* Мо, *касьо́р* ЛЧерк] «тс.»; — запозичення з молдавської мови; молд. *пичо́р* «копиця; нога», [*кичо́р, кишо́р*] «тс.», як і рум. piciór «тс.», аром. chicior «нога», походить від лат. petiolus «ніжка», зменш. від pes, pedis «нога». — Мельничук Молд. эл. 167; СДЕЛМ 316. — Див. ще **педа́ль.**

киявча́ти — див. **кія́вкати.**

[**кия́н**] «дрюк ВеЛ; великий ковальський молот Л», *кия́нка* «довбешка; [дерев'яний молоток у столяра; праник Ж]», [*кия́нь*] «киянка; дерев'яний молоток у бондаря» Ж; — р. *кия́нка*, п. [kijań] «дерев'яна палиця; дрюк, дерев'яний молот», ст. kijania «праник; терлиця», ч. kyjan «кий», слц. [kijań] «довбня, товкач, яким б'ють по сокирі при рубанні товстих колод», вл. kijenca «праник»; — очевидно, експресивне збільшувальне утворення від *кий* (псл. kyjь); не виключений частковий вплив з боку польської або словацької мов. — Schuster-Šewc 523. — Див. ще **кий**[1].

[**кия́нець**] «нога із стегном у м'ясній туші» (Лебедин. пов.); — неясне; можливо, результат вторинної адаптації (зближення з *кий*) запозиченого лит. kója «нога», kójinis «ножний».

[**кия́х**] (бот.) «рогіз, Typha L.; качан (кукурудзи); волоть проса», [*кияхи́*] «палки рогозу ВеНЗн; кукурудза Л», [*кияк*] «рогіз» Mak, [*кияки*] «тс.» ВеЗН, [*києхи́*] «кукурудза» Л, [*кийки́*, *кию́шки*, *кійки́ Я*, *кіляхи́*, *кітяхи́*, *кіяхи́*] «тс.» Л, [*кийо́шник*] «поле, з якого зібрано кукурудзу; стебла кукурудзи» Л, [*кияши́нє*, *кия́шник*, *кіяши́нє*, *кі́яшник*] «тс.» Л; — р. [*кия́х*] «рогіз», [*кия́шек*] «тс.», [*кию́шка*] «кукурудза», [*киёвка*] «тс.; рогіз», [*киёк*, *кийки́*] «тс.», бр. [*кіёўка*] «рогіз», [*кіёўнік*] «тс.», [*кыя́х*] «початок кукурудзи», [*кі́яш*] «тс.; рогіз; палка рогозу», [*кію́шка*] «кукурудза»; — назви рогозу є похідними від др. *кый* «кий, палка» за подібністю суцвіття рогозу до круглої палки; назви кукурудзи є похідними від назв рогозу за подібністю качана кукурудзи до суцвіття рогозу. — Див. ще **кий**[1].

[**кібга́ти**] «важко щось підіймати» Ж; — неясне.

кібернéтика «наука про загальні закони одержання, зберігання, передавання й перетворення інформації у складних керуючих системах», *кібернети́чний*; — р. болг. *киберне́тика*, бр. *кібернэ́тыка*, п. cybernetyka, ч. слц. вл. kybernetika, схв. *кибернѐтика*, слн. kibernétika; — запозичення з російської мови; р. *киберне́тика* (1968 р.) є калькою англ. cibernetics «кібернетика» (у цьому значенні запроваджено вперше американським ученим Н. Вінером у 1947 р.), утвореного на підставі гр. κυβερνητική (Платон) «мистецтво управління», похідного від κυβερνάω «правлю; веду; управляю, керую», яке є словом нез'ясованого, мабуть, середземноморського (неіндоєвропейського) походження. — CIC 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 124; Kopaliński 188; Н. Винер, Кибернетика. М., 1968, 56—57; Klein 389; Boisacq 527—528. — Пор. **губернáтор.**

кібéць (орн.) «кібчик, Falco vespertinus L.», [*кибе́ць* Пі, *кобе́ць* Пі, Ж, *ковбе́ць* Ж], *кібчик*, [*кибчи́к* Ж, *ко́бчик*, *купе́ц* ВеБ, *якубе́ц* ВеБ] «тс.», *кібченя́* «пташеня кібця»; — р. *ко́бчик* «кібець», п. kobiec, слц. kobec «тс.», болг. [*кобъ́ц*] «рід сокола», м. *кобец* «яструб-гороб'ятник», схв. *ко̀бац*, слн. kóbec, skóbec «тс.»; — псл. kobьcь «кібець; хижий птах»; — слово без твердо встановленої етимології; можливо, пов'язане з псл. *kobiti «ворожити з лету птахів»; у такому випадку споріднене з діел. happ «щастя», норв. heppen «щасливий», дірл. cob «перемога» (Moszyński KLS II 1, 408—413; Skok II 116); можливо також, що псл. kobьcь споріднене з такими назвами хижих птахів, як двн. habuh, діел. haukr, свн. habich, нвн. Habicht «яструб» (Булаховський Вибр. пр. III 262; Bern. I 535); менш певне звуконаслідувальне пояснення і зближення з словами *ко́бза* і *щебета́ти* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25), як і зближення з алб. shkabë «орел, коршак» (Meyer EW 406). — Шанский ЭСРЯ II 8, 178; Фасмер II 267—268; Sławski II 295—297; Brückner 240—241; БЕР II 501; ЭССЯ, 10, 101—102.

[**кі́блик**] «сидень, домонтар» Я; — неясне; можливо, утворене на основі *кубло́* «лігво; гніздо; (перен.) людське житло».

[**кі́бчити**] «бити, лупцювати»; — очевидно, афективне утворення; можливо, пов'язане з *кібе́ць (бити, як кібець)*.

[**ків**] «імітація крику свині» Я, [*кі́вика́ти*] «кигикати» (про чайку) ВеБ; — звуконаслідувальні утворення. — Пор. **кувікати.**

кі́вер «військовий головний убір», [*ки́вер*] «тс.»; — р. *ки́вер* «ківер», ст. *ки́-*

верь «тс.; весільний вінець», бр. *кíвер* «ківер», п. kiwior «висока гостроверха шапка, ковпак», ст. kiwierz «тс.», ч. ст. kyvíř «вид капелюха», [(мор.) gevěrec] «вид валаського капелюха», слц. [geverec, geverek] «тс.», болг. *кúвер* «ківер», схв. ćiverica «шапка»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *кúвер* походить, мабуть, за посередництвом якоїсь субстратної волзько-фінської мови з приголосним ß як замінником іншомовного *б* (пор. мар. *кúвар* (вим. kíßar) «велика дерев'яна чаша») з прибалтійсько-фінських мов (пор. ест. kübar «капелюх, шапка», [küpär], лів. kibàr (kübàr), фін. kypäri, [kypärä], вод. čūpär «тс.»); прибалтійсько-фінські слова є запозиченням з балтійських мов (пор. лит. kepùrė «шапка; кашкет», лтс. cepure «шапка», споріднені з псл. čerьsь, укр. *чепéць*); менш обгрунтованим є пряме виведення слова (Kiparsky Baltend. 160) від сумнівного прибалт.-фін. *küvär; ще сумнівніші інші пов'язання: з цсл. **кикорь** (<сгр. κιβώριον) «металевий кубок у формі бобового стручка» (Brückner ZfSlPh 16, 206), з псл. kyvati, укр. *кивáти* (Brückner PF 6, 592; Bern. I 680), з р. *коври́га, ковыля́ть* (<ie. *keu- «гнути») (Ильинский ИОРЯС 4/1, 122—124), з нн. kiever «щелепа, вилиця» (Соболевский РФВ 70, 80), з гр. κίδαρις «вид перського тюрбана» (Tiktin I 347); окремого з'ясування вимагають факти західно- й південнослов'янських мов. — Фасмер II 228—229; Sławski II 180—182; Fraenkel 241. — Див. ще **чепéць.**

[**ківетóра**] «половина плота сплавного дерева»; — неясне.

кíві (орн.) «безкрилий птах Нової Зеландії (Apterix australis)», *кíві-кíві* «тс.»; — р. *кúви, кúви-кúви*, бр. *кíві, кíві-кíві*, п. kiwi, болг. *кúви*, схв. *кȕви*, слн. kivi; — запозичено з англійської мови, очевидно, за російським і польським посередництвом; англ. kiwi (kiwi-kiwi) походить з мови маорі, тубільців Нової Зеландії, де відповідне слово є звуконаслідувальним утворенням. — Klein 848.

[**ківíта**] «обід навколо ліри» Я, [*кібíта*] «тс.» Я; — неясне.

[**ківки́**] (деталі ткацького верстата — дві вертикальні планки, які разом з лядою створюють раму для основи; інакше *хвости* або *лядобійці*); — п. kiwki «вид коловорота»; — очевидно, фонетичний варіант форми **кивки*, пов'язаної з [*кива́тися*] «гойдатися». — Див. ще **кива́ти.**

ківш; — р. *ковш*, бр. *коўш*, др. *ковшь*, п. [kowsz] (з укр. або бр.); — запозичення з литовської мови; лит. káušas «ополоник, ківш, велика ложка; череп; черепашка слимака» пов'язане з лит. kiáušas «череп, чаша», лтс. kaũss «тс.; ложка», спорідненими з дінд. kṓṣaḥ «посуд, бочка», гр. καυκίον «кубок»; виведення з східних мов (Шанский ЭСРЯ II 8, 181—182) малопереконливе. — Москаленко УІЛ 31; Фасмер—Трубачев II 273; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102, 105; Bern. I 594; Fraenkel 231—232. — Пор. **ка́уш.**

[**ківши́ця**] «нога до коліна» Я; — неясне; можливо, утворене на основі зменш. [**кульши́ця*] від *ку́льша* «стегно», що зазнало гіперичного переходу у > і (за зразком [*вул*] — *віл*) і вторинного зближення з *ківш.*

кíготь, [*кúготь* Ж, *кíхоть* Г, *ко́готь* Ж], *кігтúстий, кігтя́стий*, [*кігтúти*]; — р. *ко́готь* «кіготь», бр. [*ко́коць*] «тс.», вл. kocht «остюк, вусик (на колосі)», нл. [kochś] «тс.»; — псл. *kogъtь; — споріднене з двн. hachit (нвн. Hecht) «щука», дангл. hacod «тс.», двн. hacô (нвн. Haken) «гак»; ie. *keg-, *kek- «гачок». — Фасмер II 275; ЭССЯ 10, 109—110; Bern. I 538; Kluge—Mitzka 282. — Пор. **гак**[1].

[**кіз**[1]] «кал тварин»; — очевидно, зворотне утворення від *кізя́к* (див.).

[**кіз**[2]] «тепле нутро убитої скотини» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з *кіз*[1] «кал тварин» (пор.).

[**кізíвер**] «круте узгір'я, яке можна орати згори вниз, вертаючися з плугом упорожні»; — неясне.

[**кізла́ти**] «повільно лаштувати або будувати (хатину тощо)» Ж; — неясне.

кізли́ — див. **коза́**[2].

[**кíзлик**] «відгородка для палива на чабанській гарбі»; — очевидно, пов'язане з *ко́зла (ко́зли, кíзли)* «сидіння на фаетоні для погонича, передок». — Див. ще **коза́**[2].

кізя́к[1] «послід, кал свійських тварин», *кизя́к;* — р. *кизя́к*, [*кизёк, тизе́к*],

бр. *кізя́к*, болг. [*тезе́к*]; — запозичення з тюркських мов; пор. аз. крим.-тат. чаг. алт. täzäk «кізяк», тур. tezek, тат. *тизәк* «тс.». — Фасмер II 231; Шипова 180; Дмитриев 537. — Пор. **кизи́к.**

[**кізя́к**[2]] «бурдюк із козячої шкури» Ж; — очевидно, пов'язане з *коза́*; звідси й укр. (заст.) *коза́* «бурдюк». — Див. ще **коза́**[1].

[**кізь-кізь**] «вигук, яким підкликають кіз»; — очевидно, результат скорочення попереднього **кізю-кізю*, подвоєної кличної форми, утвореної на основі *кізка*, зменш. від *коза́*[1] (див.).

[**кі́йло**[1]] (бот.) «ковила пірчаста, Stipa pennata L. (S. Joannis Hel.), [*кéйло*] «тс.», [*кейло́вий*] «ковиловий»; — неясне; можливо, давнішне **ківло* (<**ковъло*).

[**кі́йло**[2]] (бот.) «таволга в'язолиста, Spiraea ulmifolia Scop. (Spiraea ulmaria) Ж; гадючник в'язолистий, Filipendula ulmaria (L.) Maxim.»; — неясне; можливо, пов'язане з [*кі́йло*] «ковила» (пор.).

[**кі́кати**] «бити копитами» Я; — неясне; можливо, пов'язане з англ. kick «бити ногою».

[**кіко́ля**] «назва вівці з певною формою рогів» Доп. УжДУ 4; — неясне.

кіл «загострена товста палиця», *кі́лля* (зб.), *кілó́к*, [*кілкува́ти*] «ставити стіну з кілля», [*обкілюва́ти*] «зробити стіну з жердин», [*на́кіл*] «кілок», [*на́кілля*], [*на́кол*] «межовий знак» Л, [*на́колок*], *при́кі́л* «кіл, вбитий у землю» СУМ, Нед, *при́кі́лок* «невеликий кілок, вбитий у землю», [*при́кол*] «тс.», [*при́ко́лень*] «тс.; невеличкий кілок, що прикріплює жердину до даху; частина кола, вбитого в землю», [*прикільне*] (зб.) «кілки» Нед; — р. бр. болг. м. *кол*, др. *колъ*, п. нл. kół, ч. kůl, слц. kôl, вл. koł, схв. *кòлац*, ст. *кол*, слн. kòl, стсл. **колъ**; — псл. kolъ, пов'язане з *kolti «колоти»; — споріднене з лит. kuõlas «кілок», гр. κόλος «надламаний, з відрізаними рогами», можливо, також з лит. skalà «тріска», гр. σκῶλος «кілок». — Шанский ЭСРЯ II 8, 195; Фасмер II 285; Sławski III 39—40; БЕР II 543—544; Skok II 122; ЭССЯ 10, 160—161. — Див. ще **колóти.** — Пор. **íкло.**

кіла́ — див. **кúла́.**

[**кіла́ш**] «горщик на кашу (близько п'яти вершків заввишки)»; — неясне.

[**кіле́ць**] «паросток, кільчик», [*кі́льче*] (зб.) «паростки, кільчики» Ж, *кі́льчик*, [*коле́ць*] «кільчик, паросток» Ж, [*кі́льчити*], «пророщувати» Ж, *кі́льчитися*; — п. kiełek «кільчик», ст. kieł, каш. [kło], ч. klíček, заст. kel, слц. kel, klík, klíček «тс.», вл. kołoch «кільчик, паросток; недозрілий плід», нл. keł «паросток», kełk (зменш.) «тс.», болг. *кълн* «кільчик», схв. *кàлац* «перша поросль, молода трава», слн. kál «паросток; зародок»; — псл. *kъlъ «кільчик» (букв. «те, що коле»), пов'язане з *kolti «колоти»; наявність фонетично незакономірного кореневого **і** в більшості форм пояснюється, мабуть, дією аналогії, можливо, вторинним зближенням з *кіл* (*кілóк*) або з *кільцé* (від *кóло*); пояснення кореневого **і** як відбиття апофонічного варіанта з попереднім первісним **о** (Bern. I 661) менш вірогідне; виведення псл. *kъlъ від *kъlti, що відповідало б лит. kùlti «бити», лтс. kult «тс.» (Machek ESJČ 248—249), недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 145—146; Brückner 227. — Див. ще **колóти.**

кіло́ «кілограм»; — р. болг. *кило́* «кіло», бр. *кіло́*, п. ч. слц. вл. kilo, м. *кило*, схв. *кȉло*, слн. kílo «тс.»; — запозичене з французької мови, очевидно, за посередництвом російської; фр. kilo постало шляхом скорочення терміна kilogramme «тисяча грамів»; виведення від нім. Kílo (Фасмер II 233) сумнівне. — CIC 182, 327; Шанский ЭСРЯ II 8, 127—128; Sławski II 166—167; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424. — Див. ще **грам, кілогра́м.**

кілогра́м «міра ваги (1000 грамів)»; — р. *килогра́мм*, бр. *кілагра́м*, п. ч. слц. вл. kilogram, болг. *килогра́м*, м. *килограм*, схв. *кȉлограм*, слн. kilográm; — запозичення з французької мови; фр. kilogramme є складним словом, утвореним поєднанням складової частини kilo-, що зводиться до гр. χίλιοι «тисяча», спорідненого, можливо, з дінд. sahásram, ав. hazaŋrəm «тс.», з іменником gramme «грам»; кілограм був узаконений як одиниця ваги Національними зборами Франції в 1795 р. — Dauzat 424. — Див. ще **грам.** — Пор. **кіло́.**

[**кіля́**] «біля», [*коля*, *куля*] «тс.» СМ III; — результати контамінації приймен-

ників *ко́ло* і [*бі́ля*]. — Мельничук СМ III 149; Булаховський Нариси 199; ESSJ Sl. gr. I 89. — Див. ще **бі́ля, ко́ло²**.

кіль «основний брус по довжині судна», [*киль* Ж] «тс.», *кілюва́ти;* — р. *киль*, бр. *кіль*, п. kil, болг. *кил;* — запозичення з голландської або німецької мови; гол. kiel «кіль», нвн. Kiel «тс.», очевидно, споріднені з двн. днфранк. kela «горло», дірл. gelim «ковтаю», псл. glъtati «глитати»; для німецького слова не виключене також скандінавське походження (пор. етимологічно пов'язані діскл. kjǫlr «кіль», іскл. kjǫlur, норв. kjøl, шв. köl, дат. køl «тс.»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 129; Фасмер II 233; Vries NEW 310, 317; Kluge—Mitzka 361, 367—368; Vries AEW 312—313. — Див. ще **глита́ти.**

кі́лька¹ (іхт.) «шпрот, Sprattus sprattus (L.)», [*киль, килька*] «тс.» Шарл — Тат; — р. *ки́лька* «[кілька, шпрот]; тюлька», бр. *кі́лька* «тс.», п. kilka «кілька, шпрот»; — запозичене з естонської або фінської мови за російським і, можливо, латиським посередництвом (пор. лтс. ķilava, [ķilata, ķilate, ķilis, ķilka] «шпрот, кілька»); ест. kilu «кілька», фін. kilo «тс.» є, мабуть, скороченням ест. kilusilk, фін. kilohaili, де другий компонент (ест. silk, фін. haili) має значення «салака»; у зв'язку з цим не позбавлене вірогідності припущення (Фасмер—Трубачев II 233) про походження ест. kilu, фін. kilo від германської назви кіля (пор. нвн. Kiel «кіль»); у такому разі ест. kilusilk, фін. kilohaili означали б «кільова салака» — кільки відзначаються наявністю кіля на череві (Рыбы СССР 66); про посередництво латиської мови може свідчити паралелізм р. *килька* «тюлька» — *тюлька* «тс.», як відбиття лтс. ķ-. — Фасмер—Трубачев II 233. — Пор. **тю́лька.**

кі́лька² «деяка, невелика кількість», [*кі́лько, кі́лко*], *кі́лько́ро*, [*кі́льки, кі́лки, кі́лькись, ке́льо* ВеЛ, *кельо́ро* ВеЛ, *ке́ля* ВеЛ] «тс.», *кі́лькість*, [*кі́лькиця*] «деяка кількість, дещиця» Ж, *кі́лькісний;* — р. [*ко́лько*] «скільки», бр. *ко́лькі*, др. *колько* «тс.», п. kilka «кілька», ст. kolko «скільки; кілька», ч. kolik «скільки; кілька», слц. kol'ko «скільки», вл. kelko, нл. kelko, [keliko], болг. *ко́лко*, м. *колку*, схв. *ко̀лико*, слн. kóliko, стсл. **колико** «тс.»; — псл. koliko; — суфіксальне утворення від псл. *koli «кілька, скільки» (др. *коль* «скільки»), спорідненого з лит. kelì «деякі», гр. πηλίκος «який завбільшки». — Фасмер II 291; Sławski II 161—162; Machek ESJČ 269; БЕР II 556—557, 558; ЭССЯ 10, 135—136; Bern. I 674. — Див. ще **коли́.** — Пор. **скі́льки.**

кі́льня́ — див. **ке́льня.**

кі́льце́, *кільцюва́тий, кільча́стий, кільча́тий, кільцюва́ти* — див. **ко́ло¹.**

[**кі́льця**] (бот.) «калачики непомітні, Malva neglecta Wallr.» Я; — пов'язане з *кі́льце́*, як і назва *кала́чики* з *кала́ч*, що мотивовано заокругленими краями плодиків рослини (Вісюліна — Клоков 264, 265). — Див. ще **ко́ло¹.**

[**кім**] (у словосполученні *к. сні́гу* «грудка снігу») Ж, [*кім'е́*] (зб.) Ж, *кім'я́х* «гроно; [грудка ягід, що злиплися]», [*ким'я́х, кимня́х*] «тс.», [*кімля́х*] «камінець» Я, [*кі́мтя́х*] «грудка; клаптик» Я, [*ко́моть*] «грудка» Я, [*кімля́стий*] «грудчастий» Я, [*ко́мчити*] Я; — р. *ком* «грудка», п. [kom] «грудка, брила», ч. заст. kominy «виноградні вижимки», болг. [*ко́ми́на*], м. *комиње* (зб.), схв. [*ко̀м*] «тс.», *ко̀мина* «тс.; зелена шкірка волоських горіхів»; — псл. komъ; — споріднене з лтс. kams «грудка», kama «брила», kamõls «клубок», лит. kamuolỹs «тс.», а також з снн. ham «обгороджена ділянка», нн. «обгороджене поле», гр. κώμυς «зв'язка»; пов'язання з дінд. cam̐ū̀ḥ «миска, чашка» (Petersson Glotta 8, 76) сумнівне; п. [kom] є, мабуть, запозиченням з російської мови (Sławski II 389), ч. kominy — з південнослов'янських мов (Machek ESJČ 271). — Фасмер II 300; БЕР II 572; Skok II 130—131.

Кім «чоловіче особове ім'я»; — р. *Ким*, бр. *Кім* «тс.»; — утворено від абревіатури *КІМ — К(омуністичний) І(нтернаціонал) М(олоді)*, що є калькою р. *КИМ*; не виключено, що українське ім'я *Кім* є також запозиченням з російської мови. — Сл. вл. імен 213; Петровский 131. — Див. ще **інтернаціона́л, комунізм, молоди́й.**

[**кімбур**] «східний вітер» Берл; — очевидно, утворене від власної назви *Кінбурнська коса* (піщана коса між Дніпров-

ським лиманом і Ягорлицькою затокою) або *Кінбурн* (назва фортеці, спочатку турецької, на цій косі, що існувала до 1857 р.— УРЕС 2, 111); назвою Кінбурнської коси, розташованої на схід від Дніпровського лиману, міг позначатися східний вітер у місцевостях на захід від лиману.

кімва́л «стародавній музичний інструмент у вигляді двох металічних тарілок»;— р. *кимва́л*, бр. *кімва́л*, др. *кумвал* «тс.»;— запозичення з середньогрецької мови; сгр. гр. κύμβαλον «кімвал» пов'язане з κύμβη «миска, чаша; човен», спорідненим з дінд. kúmbaḥ «товстий кінець кістки» і сірл. comm «посудина»; усі ці слова є, очевидно, запозиченнями з якогось неіндоєвропейського джерела.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер II 233; Frisk II 48; Boisacq 534.— Пор. **клавеси́н, цимба́ли.**

кімзови́тий — див. **кемзува́ти.**

[**кімли́к**] «калмик», [*кімли́чка*] «калмичка; дерев'яна люлька з довгою шийкою і опуклою кришкою», [*кімлашня́*] (зб.) «калмики», [*комли́к*] «калмик»;— результат видозміни назви *калми́к*, зближеної з якимось іншим словом (наприклад, [*кім*] «грудка»).— Див. ще **калми́к.**— Пор. **камли́к.**

[**кімля́**] «різновид ятера», [*кімла́ч* Ж, *кімло* Я, *кли́мля* Ж, *кли́мня* Л, *кло́вня*, *кло́мля* Л, *кло́мня* Л, *кло́м'я* Л, *клу́мля* Л, *комля́* Ж, *ку́мля* Л] «тс.», [*комуле́ць*] «палиця у сітці подібного ятера» Ж;— бр. [*кло́мля, ко́м(е)ль, ко́мяль*] «вид ятера», п. kłomia, kłom, kłoma, [kłonia] «тс.», ч. ст. sklonky «сітка на птахів», слц. kloňka, [kloň, kloňa] «кошик для квочки», схв. *кло̑ња* «сильце на пташок», слн. klônek, klônja «тс.; клітка для птахів»;— псл. kloma, *kłomьnja;— не зовсім ясне; можливо, споріднене з гот. hlamma «пастка, сильце» (Machek ESJČS 206), яке зводиться до ie. *kel- «кликати; дзвонити»; пов'язується також з псл. kloniti «клонити» (Berп. I 522) і з klamati «хитатися, гнутися» (ЭССЯ 10, 65—66; Brückner 238).— Sławski II 262—263.

кімна́та, [*ківна́та* Ж, *комна́та* Ж, *куна́та* ВеЛ];— р. *ко́мната*, заст. *комна́та* «кімната», ст. *комната* «будівля у дворі архієпископа», п. komnata «(заст.) світлиця, горниця; (ст.) опалювана кімната», ч. слц. komnata «парадна кімната», слн. komnata «комора; спальня»;— запозичене з середньолатинської мови, очевидно, за польським посередництвом; слат. cam(i)nata «кімната, що обігрівається каміном; будинок» є похідним від caminus «піч; горно; камін».— Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 85; Москаленко УІЛ 26; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Фасмер—Трубачев II 304; Sławski II 387—388; Machek ESJČ 271.— Див. ще **камі́н.**

кімоно́ «вид халата з широкими рукавами»;— р. болг. *кимоно́*, бр. *кіма но́*, п. ч. слц. вл. kimono, схв. м. *кимо́но*, слн. kímóno;— запозичено з японської мови, очевидно, за посередництвом французької (фр. kimono); яп. kimono «одяг; кімоно» утворене з основ ki «одягання» (від дієслова kiru «одягати») і mono «річ»; думка (Фасмер II 234) про посередництво німецької мови (нім. Kimóno) сумнівна.— СІС 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130; Sławski II 165; Holub—Lyer 240; Kluge—Mitzka 369; Dauzat 424.

[**кімса**] «грудка (напр., землі); шматок хліба»;— очевидно, пов'язане з [*кім*] «грудка»; щодо суфікса *-са* пор. *ку́кса* «обрубок руки».— Див. ще **кім.**

[**кімсола́**] «зароблене працею» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з [*кімса*] «шматок хліба».

кімува́ти — див. **ке́ма.**

кін «місце гри; сцена; (заст.) місце публічного покарання; [кут] Ж», [*кон*] «сцена» Ж, *ко́новий*, [*кона́тий*] «кутастий» Ж, [*конячтий*] «тс.» Ж, [*ко́нати*] «міряючись руками на палиці, розподіляти ролі при грі у м'яча» Я, [*кони́ти*] «класти певним способом палицю на кону»;— р. *кон* «місце у грі, куди треба влучити або куди кладуть гроші; окрема партія у грі; [початок; кінець]», бр. *кон* «місце гри, куди треба влучити; окрема партія у грі», др. *конъ* «мета», п. pokon «[початок]; (ст.) кінець», ч. ст. dokonа «до кінця, повністю», слц. napokon «нарешті, кінець кінцем», нл. kôn «зовнішність, вигляд; термін, строк», схв. *ко̑н* (у виразі *од кона до кона* «від початку до кінця»), *ùскон* «початок»;— псл. kopъ похідне від *čęti «почати», що має спільний корінь із zakopъ «закон»;— спорід-

нене з лтс. atkan «знову» (<балт. *kana-), дінд. kanī́naḥ «молодий», kanyā́ «дівчина». — Фасмер II 307; Sławski II 419; Machek ESJČ 217; ЭССЯ 10, 195—196; Bern. I 560—561; Trautmann 133—134. — Див. ще **почáти.** — Пор. **зáкон**[1], **кінéць.**

[**кінатóв**] (вигук гуцульських дроворубів при спусканні з гір зрубаних дерев по жолобу, коли дерево опиняється внизу і його відкинуть; сигнал того, що шлях вільний для нового дерева); — неясне; можливо, утворене на основі уг. kipp ott van «зовні там є», зближеного в останній частині з вигуком *гов.* — Пор. **клейгóв.**

кíнва «кухоль, цебрик», *конівка*, [*кóнов*, *конóвець* Ж], *конóвка*, [*коновля́* Ж, *коновок* Пі, *конóпка* Ж] «тс.», [*кóноб*] «цебер» Я; — р. [*кóновь*] «глек», [*кóновка*] «тс.», бр. *кóнаўка* «кухоль», п. konew «кінва», ч. konev, [konva], слц. kanva, [konva], полаб. t'ônâi, слн. kónva «тс.», стсл. **конобъ** «казан»; — запозичене з німецької мови (можливо, через посередництво польської); найімовірніше, джерелом слова є двн. channa (нвн. Kanne) «глек» з огляду на кореневий голосний **о**, який відповідає давньому германському **а**, і звукосполучення ev (пор. укр. *цéрква*, п. cerkiew); менш імовірне пов'язання (Фасмер II 311; Machek ESJČS 218; Bern. I 558) з свн. kanne «тс.»; походження німецького слова не з'ясоване. — Дзендзелівський НЗ УжДУ 14, 104; Фасмер II 311; Sławski II 412; Machek ESJČ 273; ЭССЯ 10, 196; Бернштейн Очерк 1974, 237; Kluge—Mitzka 346.

[**кíндзер**] «волосяний пук на кінці бича» Ж; — запозичення з польської мови; п. kędzior «волосяний пук, локон» споріднене з укр. *кýдрі*. — Sławski II 126—127. — Див. ще **кýдрі.**

Кíндрат; — р. *Кондрáт*, *Кондрáтий*, бр. *Кандрáт*, др. *Кодратъ*, болг. *Кодрáт*, стсл. **Конъдратъ**; — запозичення з грецької мови; гр. Κοδρᾶτος (ім'я) походить, очевидно, від лат. Quadrātus (букв.) «чотирикутний; квадратний». — Петровский 134; Фасмер II 309; Илчев 261. — Див. ще **квадрáт.**

кінематóграф, *кінематографíя*, *кінематографíчний*; — р. *кинематóграф*, бр. *кінематóграф*, п. ч. слц. вл. kinematograf, болг. м. *кинематográф*, схв. *кинематȍграф*, слн. kinematográf; — запозичено з французької мови за посередництвом німецької (н. Kinematográph), а також російської і польської; фр. cinématographe утворене французом Булі (1892, до винайдення кіноапарата братами Люм'єрами, 1896) від гр. κίνημα (род. в. κῑνήματος) «рух», пов'язаного з κινέω «рухаю», спорідненим з лат. cieo «тс.», дінд. cyávatē «рухається», і -γραφος, похідного від γράφω «пишу». — CIC 328; Шанский ЭСРЯ II 8, 130—131; Klein 289; Dauzat 177; Frisk I 855, 862—863. — Див. ще **графá.** — Пор. **кінó.**

кінéць, [*конéць*] Ж, *кінцíвка*, [*кінчáк*] «меч з вузьким лезом», [*кінчанúн*] «той, що живе наприкінці села» Ж, [*кінчúна*] «кінцівка» Ж, [*кончúна*] «кінець, смерть» Ж, *кінцéвий*, [*кінчáстий*] «з гострим кінцем», [*кінчáтий*] «тс.», [*конéчний*, [*концевúй*] «який живе чи знаходиться наприкінці села» Я, *кóнче* «обов'язково, неодмінно», [*конéчне*, *конéчно*] «тс.», *кінчáти*, *безконéчник*, *безконéчний*, *доконéчний*, *докóнче*, *закінчення*, *наконéчник*, *напрúкінці*, [*наскінчý*], *нескінченнúй*, [*оконéчний*] Ж, [*поконéць*], [*поконéче*] «кінець» Нед, [*приконéччя*, *приконéчний*], *прикінцéвий*, [*скінча*] «кінець» Нед, [*сконéць*] «тс.» тж, *укінéць*; — р. *конéц* «кінець», бр. *канéц*, др. *коньць*, п. слц. koniec, ч. konec, вл. kóńc «тс.», нл. kóńc «кінець; початок», полаб. t'ünĕc «кінець», болг. *конéц* «нитка; (заст.) кінець», м. *конец* «нитка; волосінь», схв. *кòнац* «нитка; кінець, край», слн. kónec «кінець; початок; ціль; нитка», стсл. **коньць** «кінець»; — псл. kopьcь «кінець, початок»; похідне від kopъ або *kopь «тс.» (пор. стсл. **ис-кони до кони** «з початку до кінця»), пов'язаних з *čęti «починати»; фонетично незакономірна форма *кінéць* зам. *конéць* виникла під впливом форм типу *кінця* (<*коньця*) з закономірним **і** (<**о**) в новому закритому складі. — Фасмер II 310; Sławski II 418—419; БЕР II 588—589. — Див. ще **кін.**

кінó «будинок, у якому демонструються кінофільми», *кіно-* (частина складних слів типу *кіноактóр*, *кіноапарáт* і

под.); — р. *кино́*, бр. *кіно́*, п. ч. слц. вл. нл. kino, болг. м. *ки́но*, схв. *кѝно*, слн. kíno; — очевидно, запозичене з німецької мови за посередництвом російської; нім. Kíno є скороченням слова Kinematográph «кінематограф» (через проміжну форму Kientopp), мабуть, за зразком Kílo «кіло» і Aúto «авто»; переміщення наголосу в російській мові відбулося за зразком слів французького походження (пор. р. *авто́*, *кило́*). — Фасмер — Трубачев II 234; Sławski II 166—167; Kluge — Mitzka 370. — Див. ще **кінематóграф.**

кі́новар «мінерал класу сульфідів червоного кольору; фарба з цього мінералу»; — р. *ки́новарь*, бр. *кінавар*, п. cynober, ч. cinabarit, cinobr, слц. cinabarit, cinóber, вл. cinober, болг. *киновáр*, м. *цинобер*, схв. *цинóбер*, слн. cinóber «тс.»; — запозичення з грецької мови візантійського або пізнішого періоду; гр. κιννάβαρι «кіновар» є словом нез'ясованого, мабуть, східного походження (можливо, етимологічно близьким до перс. šängārf «червоний свинець, кіновар»); ч. слц. cinabarit запозичені за посередництвом лат. cinnabaris «кіновар», форми типу п. cynober — за посередництвом н. Zinnóber «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 132; Фасмер II 234; Holub—Lyer 113; Klein 289; Frisk I 855; Boisacq 457. — Пор. **цинóбра.**

кінь (зоол.) «Equus L.», [*кінвá*] (зб.) «коні», [*конвá*, *конова́*] «тс.» Л, *кінни́к* «кавалерист» СУМ, Ж, [*кінни́к*] «стайня», [*кінни́ця*] «тс. Г; кіннота Ж», [*кінни́чка*] «упряжка» Ж, *кіннóта*, *кіннóтник*, *коненя́*, *кони́на* «кінське м'ясо; кінський екземпляр», *конівни́цтво*, *ко́нюх*, *конюший*, *конюшня*, *коня́*, [*коня́к*] «кінський гній» Ж, *коня́ка*, *коня́р*, [*коня́рня*] «стайня» Ж, *коня́рство*, *коня́тина* «(м'ясо) конина», *коня́чина* «шкапа», *коня́чка*, *кінський*, *коня́чий*, [*окóнити*] (заст.) «зробити кінним», [*пáкінь*] «шкапа»; — р. бр. *конь*, др. *конь*, п. koń, ч. kůň, слц. kôň, вл. kóń, нл. koń, болг. *кон*, м. *коњ*, схв. *кȍњ*, слн. kònj, стсл. **конь**; — псл. kopь; — не зовсім ясне; очевидно, становить етимологічну єдність з псл. komonь «кінь», укр. *комонь* і псл. kobyla, укр. *кобúла*, але взаємний фонетичний стосунок цієї групи слів поки що задовільно не з'ясований; виводиться ще з кельт. *konko- «кінь» (ЭССЯ 10, 197—198); менш переконливі пов'язання (Moszyński PZJP 235—236) з псл. skopiti «каструвати», зближення (Трубачев Назв. дом. жив. 51) з лат. caper «цап», гр. κάπρος «кабан» або виведення (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55) з монгольської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер — Трубачев II 316; Филин Образ. яз. 114; Sławski II 446—447; Machek ESJČ 307; БЕР II 578—580; Skok II 143. — Пор. **кобúла, комóнь.**

кіóск, *кіоскéр;* — р. болг. *киóск*, бр. *кіёск*, п. ч. слц. вл. kiosk, схв. *кȉоск*, слн. kiósk; — запозичене з турецької мови за посередництвом французької (фр. kiosque «альтанка; кіоск») або німецької (н. Kiósk «кіоск»); тур. köşk «вілла; літній палац; павільйон; башта, вежа; каюта на задній палубі судна» походить від ар. kušk «павільйон, кіоск, рундук; альтанка; будка, кабінка», що, мабуть, є словом іранського походження (пор. перс. gōše «куток», курд. gūž, gūše «тс.», а також ар. (<іран.) ğausaq «палац», що зводяться до ав. *gaošaka). — Шанский ЭСРЯ II 8, 132—133; Фасмер II 235; Sławski II 167; Dauzat 424; Kluge — Mitzka 370; Klein 847; Horn 211.

кіóт «засклена скринька або шафка для ікон», [*ківо́т*] Ж; — р. *кио́т*, [*кивóт*, *кивóть*], бр. *ківо́т*, др. *кивотъ* «тс.», схв. *кȉвот* «скриня з мощами якого-небудь святого у православній церкві», *ћȉвот* «тс.», стсл. **кивотъ** «кіот»; — запозичення з середньогрецької мови; сгр. κιβωτός «скриня, ковчег» є, мабуть, словом семітського походження (пор. гебр. tēbā «скриня, ящик»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 133; Фасмер II 229; Bern. I 506; Frisk I 848—849; Boisacq 453.

[**кіп**] «спосіб?» (у прикладі *Яким кіпом ти міг то учинити?*) Ж; — м. *кип* «статуя», схв. *кȋп*, слн. kíp «тс.»; — запозичення з румунської чи молдавської мови; рум. chip «спосіб, манера; образ», молд. *кип* «тс.», походить від угорського kép «картина; обличчя; образ», що є словом давньотюркського походження (пор. дтюрк. kep «форма», тур. gibi «подібно до того, як», чув. *кап* «зовнішній вигляд; форма; постать; корпус»). — Sche-

ludko 135; DLRM 141; СДЕЛМ 181; MNTESz II 447—448; Егоров 88—89.— Див. ще **ка́пище**.

кіпний, *кіпні́ти*, *кіпно* — див. **ко́пінь**.

кіпни́на — див. **копа́ти**[1].

кіпоть «кіптява», [*ки́поть*], *кіптюга́* «курява», [*киптюга́*], *кіпті́ява*, [*киптія́ва*], *кіпті́га́* «курява», [*киптя́га*], *ко́пім* «тс.», [*кипть*, *ко́поть*] «сажа» Ж, *копти́льник*, *копти́льня*, *копчени́на*, *копче́ння*, *копче́ня*, *копти́ти* «пров'ялювати у диму», *коптіти* «чадити», [*кіптіти*] «тс.», *кіпті́явий*, [*ки́птявий*], *копти́льний*, *копче́ний*, [*скопоти́ти*] «збити, підняти куряву»; — р. *ко́поть*, *копти́ть*, *копте́ть*, бр. *ко́паць*, *капці́ць*, *капце́ць*, др. *копъть-ныи*, п. kopeć, kopcić, ч. kopt, ст. kopet, koptiti, слц. заст. kopt, [koptit' sa], вл. kopć, нл. kopś, kopśiś, болг. [*коптя*, *коптя́*] «темнію; мовчу»; — псл. коръть «кіптява» з похідними koръtiti, koръtěti, очевидно, пов'язане з kuрěti «кипіти», kvapiti «квапити»; — споріднене з лит. kvãpas «дихання; запах», лтс. kvêpt «диміти, коптіти», гр. καπνός «дим; піна; водяний пил». — Шанский ЭСРЯ II 8, 305—306; Фасмер II 319; Преобр. I 351; Sławski II 453—455; Brückner 255; Machek ESJČ 275; БЕР II 622; Iljinskij AfSlPh 29, 162; Bern. I 565; Trautmann 147; Pokorny 596—597. — Пор. **ква́пити**, **кипі́ти**.

[**кіпстися**] «лякатися» Ж; — неясне.

[**кіпшіти**] «кишіти» Ж; — очевидно, фонетично видозмінений (**ки** > **кі**) результат контамінації слів *кишіти* і *кипіти*.

кір[1] «дитяча заразна хвороба, що супроводиться висипом»; — р. *корь* «кір», др. *корь* «кора», п. kur «краснуха; (заст.) кір», [kor] «скарлатина», [kór, chór] «кір» (з укр.?); — псл. korь, пов'язане з kora, укр. *кора́* (оскільки шкіра хворої дитини лущиться); — споріднене з лит. karaĩ (мн.) «кір; вітрянка; червоно-сині плямки на тілі при тифі»; сумнівні пов'язання (Petersson AfSlPh 36, 153—154) з гр. κόρις «блощиця», дінд. karaṭaḥ «темно-червоний» при реконструкції ie. *kor- «щось червоне». — Меркулова Этимология 1970, 171—174; Фасмер II 343; Sławski III 387—388. — Див. ще **кора́**.

[**кір**[2]] «прізвисько цигана (=злодій)» Ж; — п. [kirr] «вигук при зустрічі цигана; (знев.) циган» (з укр.); — неясне. — SW II 341.

кірáса «нагрудні лати», *кірасúр* «кавалерист, одягнений у кірасу»; — р. болг. *кирáса*, бр. *кірáса*, п. kirys, ч. kyrys, слц. kyrys, kyras, вл. khěras; — запозичення з французької мови; фр. cuirasse (ст. curasse) «кіраса» походить від ісп. ст. [cuyraza] «тс.», що продовжує лат. coriāceus (жін. р. coriāceua) «шкіряний» (отже, первісно — «шкіряний панцир»), яке є похідним від лат. corium «шкіра; шкура», спорідненого з псл. kora, укр. *кора́*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 135; Фасмер II 236—237; Sławski II 170, 172; Dauzat 223. — Див. ще **кора́**.

[**кіржа́к**] «шолудивий» Ж, [*кіржи́ти*] «шолудивіти» Ж; — очевидно, пов'язане з [*коржа́вий*] «висохлий і жорсткий» (про шкіру), *корж*, оскільки голова шолудивого покривається струпами. — Див. ще **корж**.

[**кірка**] «ложка» Ж, [*ко́рка*] «тс.» Ж; — очевидно, пов'язане з *кора́*, як і семантично близьке *коре́ць* «ківш для пиття води». — Див. ще **кора́**.

[**кірува́ти**] «лікувати (?)» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*курува́ти*] «лікувати».

кірх — див. **корх**.

кірці, *кірнці* — див. **коре́ць**.

[**кірчик**] «недоїдений кусочок хліба» Мо; — неясне; можливо, результат контамінації слів *кора́* і *окра́йчик*.

кіс[1] (орн.) «чорний дрізд, Turdus merula L.», [*кос*] «тс.» ВеНЗн; — р. ст. [*кос*] «шпак», п. ч. слц. kos «чорний дрізд», вл. нл. слн. kós, болг. м. *кос*, схв. *кôс* «тс.»; — псл. kosъ (<*kopsъ) «тс.»; — споріднене з гр. κόψιχος, κόσσυφος «чорний дрізд»; можливо (Meillet MSL 18, 171—172), походить від звуконаслідувального ie. *kŏp-, звідки також псл. *sopti, укр. *сопти́*, *сопіти* (ie. *kŏp- могло зазнати дисиміляції в kop-, пор. укр. *гу́ска*, псл. gǫsь і лит. žąsis «гуска»); на думку інших (Vaillant RÉS 35, 94—95), споріднене з псл. kosъ «косий» і kositi «косити» (назва птаха могла бути зумовлена способом літання); пов'язання з лит. šėšė «чорний дрізд» (Brückner 259) недостатньо об-

грунтоване. — Фасмер II 344; Sławski II 515—516; Machek ESJČ 279; Schuster-Šewc 630—631; БЕР II 652; Bern. I 585.

[**кіс**[2]] (*гра у косá* «вид ритуальної гри у Галичині й Угорщині біля тіла померлого») Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. kos «чорний дрізд; (перен.) хитрий, спритний», звідки ст. kosy «фокуси, пустощі, виверти».

[**кісни́к**] «застібка в чоловічій сорочці» Я; — неясне; можливо, пов'язане з *кісни́к* «стрічка для кіс (заплетеного волосся)».

кістá «пухлина, наповнена рідкою масою»; — р. *кистá*, бр. *кістá*, п. слц. cysta, ч. cysta, kysta, болг. *кúста*, схв. *кúста*; — запозичення з грецької мови; гр. κύστις «пузир, пухир; кишка; мішечок» утворене суфіксом -τι- від утраченого дієслова із значенням «дути», спорідненого з дінд. śvásati, śvásiti «свистить», діел. hvísla «шептати на вухо», дангл. hwispriaп (англ. whisper) «шепотіти», укр. *свистíти*. — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 138; БЕР II 390; Walde—Hofm. II 403—404; Frisk II 56. — Див. ще **свист**.

кістéнь «коротка палка з причепленою до кінця гирею»; — р. *кистéнь*, бр. *кісцéнь*, п. kiścień «тс.»; — запозичення з тюркських мов; тат. башк. *кистэн* «дрюк; дротик» здебільшого виводиться від перс. kistān «прес, тиски; олійницька палка». — Фасмер II 240; Шипова 185; Дмитриев 538; Sławski II 175—176; Räsänen Versuch 272.

кість, *кíстка*, [*кістня́к*] «кістяк», *кістя́к*, [*кістя́нка*] «перезріла маслина» Ж, [*кістя́р*] «збирач кісток» Ж, [*костáк*] (орн.) «костолуз, Coccothraustes» Ж, [*костáр*, *костю́р*] «тс.» Ж, [*костúр*] «гравець у кості», [*костúря*] «тс.» Я, [*костóвище*] «кістяк» Ж, [*кóсток*] «кістка» Я, [*костя́к*] «кістяк», *кощíй* «(худий, як) скелет», *кістля́вий*, *кістяни́й*, [*кістяни́стий*] Ж, [*кістя́стий*] Я, *костúстий*, [*костовúтий*] «костистий» Я, [*костя́вий*] Я, *костяни́й*, [*костяни́стий*] Ж, [*костянкува́тий*] (про ягоду) Ж, [*кощáвий*], *костенíти*, *нáкістень* «болісне кісткове утворення у коня», *нáкістник* «тс.», *надкісниця* (анат.), *óкіст*, *окістя*, [*окóста*] «шинка» Ж, *окóстуватий* «костистий; твердий, як кістка» Г, Ж; — р. *кость*, бр. *косць*, др. *кость*, *пасти костию* «полягти на полі бою», *на костехъ* «на полі битви (яка тільки що закінчилася)», п. kość, kości świętych «мощі святих», ст. kośnica «передпогребальний дім (для складання тіл перед похованням)», ч. kost, слц. kosť, вл. kósć, нл. kosć, полаб. t'üst, болг. *кост*, м. *коска*, схв. *кòст*, слн. kóst, ст. kostnica «приміщення для померлих», kostenjáča «тс.», стсл. **кость**; — псл. kostь «кість; труп забитого або його частина», пов'язане з kosati «бити, рубати», česati «чесати, скребти»; зіставлення з лат. costa «ребро» (Фасмер—Трубачев II 349; Преобр. I 368; БЕР II 661—663; Bern. I 582—583) або з лат. os «кістка», гр. ὀστέον, дінд. ásthi «тс.» (Machek ESJČ 280—281; Ernout—Meillet 146; Persson Beitr. 526) залишаються непереконливими. — Мельничук Этимология 1966, 234—237; Шанский ЭСРЯ II 8, 254—255. — Див. ще **коса**[1], **чесáти**.

[**кісяк**] «на поливних городах земляний валик, за допомогою якого пускають воду» Дз; — неясне; можливо, пов'язане з *кóсий*.

[**кіськáти**] «вдруге орати землю під паром» Ж; — неясне.

[**кісьмá**] «китиці біля хустки» Мо; — очевидно, результат видозміни форми *тасьмá*, зближеної, можливо, з *кóси* (ор. в. *кісьмú*). — Див. ще **тасьмá**.

кісьóра — див. **кишóра**.

кіт (зоол.) «Felis felis», *кíтка*, *кíшка*, *кúця*, [*кíця*] Ж, *кúцька*, [*кíцька*] Ж, [*кíцак*] «кіт» Я, [*котáр*] «кіт (?)», [*кóцур*] «кіт» Ж, [*коцуря́тко*] «кошеня» ВеБ, *котúна*, *котя́*, *котеня́*, *кошеня́*, *кошáтина*, [*кошвá*] (зб.), *котя́чий*, *кошáчий*, [*кошéчий*], *киць-киць* (вигук, яким підкликають котів), *кúцю-кúцю*, [*куцю́сь-куцю́сь*] Я «тс.», *котá* (вигук, яким відганяють котів); — р. бр. болг. *кот*, др. *котъ*, п. kot «кіт; (мисл.) заєць», ч. слц. kot «кіт», вл. kóčka «кішка», нл. kot, полаб. t'ötâi (<*koty) «коти»; — псл. kotъ; — споріднене з лит. katė̃ «кішка», лтс. kaķis «тс.», прус. catto «кіт», двн. kazza «кішка», свн. нвн. Katze «тс.», діел. kǫttr «кіт», ketta «кішка», дангл. catt «кіт», англ. cat, лат. cattus, дірл.

ірл. cat, кімр. kath, брет. kaz «тс.»; можливо, псл. kotъ запозичено з латинської мови у IV ст. н. е. через германське посередництво або й прямо; можливо також, що германські і кельтські форми запозичено з латинського джерела, або, навпаки, латинське слово походить із германського; подібна назва для кота існує і в неіндоєвропейських мовах (пор. ар. qiṭṭ «кіт», qiṭṭa «кішка»), що дає підставу розглядати цю назву як давнє мандрівне слово суспільно-етнічних культур Європи і Азії. — Фасмер II 350; Sławski II 558—559; Machek ESJČ 282—283; Schuster-Šewc 644—645; БЕР II 669—670; Трубачев Назв. дом. жив. 95—97; Топоров III 269—273; Klein 247; Vries AEW 343.

[**кі́тва́**] «якір», [*ко́тва́, кі́твиця, ко́твиця*] «тс.»; — р. [*ко́тва*], п. kotew, kotwica, ч. kotev, kotva, слц. kotva, kotvica, вл. kotwica, нл. kotwa, kotwica, болг. м. *ко́тва*, схв. *ко̀тва*, слн. [kôtva]; — псл. *koty (род. в. *kotъve), пов'язане з kotъ «кіт» на підставі подібності хапання предмета кігтями (пор. укр. *кі́шка* «маленький якорець, яким витягають відра з дна колодязя»); менш переконлива думка (Bern. I 590; Бернштейн Очерк 1974, 238) про запозичення слова з германських мов. — Фасмер II 350—351; Sławski III 16—17; Machek ESJČ 284; Schuster-Šewc 648—649. — Див. ще **кі́т.**

[**кі́твиця**] «дошки, по яких скочують воза до річки для перевезення на другий берег; коліщатко в колішні Я», [*китви́ця*] «дерев'яний циліндр, що підкладається під важіль для підіймання млинового жорна»; — назви, очевидно, пов'язані з *коти́ти* (див.).

кі́тель «куртка військової форми», [*ки́тель, кі́тля* Ж] «тс.», [*кі́тлик*] «літня свита домашнього полотна» Я; — р. *кителъ*, бр. *кі́цель* «китель», п. kitel «полотняний плащ-халат; [верхній полотняний одяг, спідниця]», ч. kytle «проста, груба одежа», слц. kitľa (kytľa) «спідниця», вл. kit(e)l «куртка», нл. kitel «куртка, жіночий капот», болг. *ки́тел* «літня офіцерська блуза»; — запозичення з німецької мови; свн. kit(t)el, нвн. Kittel «верхній полотняний або суконний одяг» не має твердо встановленої етимології; можливо, походить від ар. quṭn «бавовна» або через Kutte «(чернецька) ряса» (пор. написання Küttel — 15—18 ст.) пов'язане з слат. cotta «чернецький одяг», що походить з дфранк. *kotta «грубий вовняний матеріал, покриття». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 139; Фасмер II 241; Sławski II 179—180; БЕР II 395; Kluge — Mitzka 372, 415.

[**кі́ткати**] «лоскотати» Ж; — п. kitkać «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, звукозображальне утворення; не виключена також можливість запозичення з німецької мови (пор. нвн. kitzeln «лоскотати», снн. ketelen «тс.»). — SW II 344; Kluge — Mitzka 372; Klein 848.

[**кіто́к**] «обмотаний вірьовками скрутень соломи, що прибивається по краях дверей для захисту від холоду»; — очевидно, пов'язане з *коти́ти* (див.).

[**кі́тя́**] «вид свяченого хліба» ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з *кутя́*.

кіть-кі́ть, *кіть-кілі́ть* — див. **коти́ти.**

[**кі́флик**] «вінок; латка (на підошві)» Ж; — неясне.

[**кі́цький**] «який великий, який малий» Ж, [*кі́цечкий*] «тс.» Ж, [*кі́цько*] «як багато (як мало)»; — займенникова форма, утворена, очевидно, на основі слів *яки́й* (або *кий*, — пор. *кий біс*) і *(с)кі́лъки*, близька за характером до здрібнілопестливих утворень дитячої мови. — Див. ще **кий**[2], **кі́лька**[2], **скі́льки, яки́й.** — Пор. **ті́цький.**

[**кі́чка**] «загострена з обох кінців паличка для дитячої гри; частина воза; вид воза для перетягання колод і балок» Ж; — можливо, утворене від *коти́ти* (пор.).

кіш[1] «кошик (особливо великий)», [*кош*], *ко́шик*, [*коша́лка, коша́рик* ВеУг, *коша́рка* ВеУг, *коше́лик* ВеУг, *кошели́на*] «тс.», *кошикáр* «майстер, що плете кошики», *коші́вка* «кошик», *коші́ль* «тс.», [*коші́вниця*] «кіш для зерна», [*ко́шиниця*] «повітка для качанів кукурудзи», [*коше́вка*] «кошик» Ж, *покоше́вщина* (заст.) «подать з млинів» Бі; — р. бр. болг. м. *кош*, др. *кошь*, п. kosz, ч. слц. вл. нл. koš, схв. *ко̀ш*, слн. kòš, стсл. **кошь** «тс.»; — псл. košь (<*kosjo-); — споріднене з лат. quālum (<*quaslo-) «пле-

тений кошик»; ie. *k^{u}as- «тс.». — Фасмер II 359—360; Sławski II 536—538; Machek ESJČ 282; БЕР II 690—691; Bern. I 586—587; Walde—Hofm. II 397; Pokorny 635. — Пор. **кошара.**

кіш[2] (іст.) «козачий стан; літнє житло кочовиків; табір, стан», заст. *кош, кошовий;* — р. *кош,* бр. *кашавáць* «стати кошем», п. kosz (з укр.); — запозичення з тюркських мов; чаг. koš «сукупність юрт, табір», кирг. koš «повстяний намет, юрта», башк. koš «курінь», тур. koš «стадо», балкар. koš «стійло, стійбище», як і монг. qoš «дорожний намет», можливо, пов'язані з дтюрк. qoš «пара», qoš- «з'єднувати, сполучати». — Москаленко УІЛ 26; Фасмер II 359; Шипова 199; Sławski II 538—539; Bern. I 585—586; Дмитриев 538; Räsänen Versuch 283. — Пор. **відкоша́ (да́ти), окоши́тися.**

[кіша́стий] «рябий, двомасний»; — неясне; можливо, початкове **кетешастий* від уг. kettős «двоякий, двоїстий».

кі́шка — див. **кіт.**

[кішка́рь] «один з гравців у плаза (гру, де палицею влучають в іншу, що лежить на землі)»; — очевидно, пов'язане з *[кі́чка]* (див.).

[кішкати] «дбайливо виховувати» Ж; — очевидно, похідне утворення від *кохáти* «плекати, викохувати, виховувати, вирощувати» (див.). — Пор. **ро́зкіш.**

кішни́ця, *кішня́* — див. **коса́**[2].

[кія́вкати] «кричати, кавкати» (про галок), *[кіявча́ти, киявча́ти* ВеЛ] «тс.»; — очевидно, звуконаслідувальні утворення, паралельні до *кáвкати, кавча́ти.* — Пор. **кав.**

Кла́вдій, *Кла́вдія,* [*Кла́вдик* Ж, *Кла́вдзя* Ж]; — р. болг. *Кла́вдий, Кла́вдия,* бр. *Кла́ўдзій, Кла́ўдзія,* п. Klaudiusz, Klaudia, ч. Claudius, Klaudie, слц. Klaudius, Klaudia, м. *Клавдие, Клавдија,* схв. Klaudije, Klaudija, слн. Klavdij, Klavdija; — запозичення з латинської мови; лат. Claudius споріднене з claudus «кульгавий», «кривий», етимологічно неясним. — Сл. вл. імен 213; Петровский 133; Walde—Hofm. I 231; Klein 296.

клавеси́н «старовинний клавішний музичний інструмент»; — р. болг. *клавеси́н,* бр. *клавесíн,* п. klawesyn, ч. klavesin, схв. *клавèсēн,* слн. klavesín; — запозичення з французької мови; фр. clavesin (XVII ст.) походить від clavecimble (<clavysimbale), що виникло з слат. clavicymbalum «клавішний струнний інструмент», утвореного з clāvis «ключ, клавіш» і cymbalum «кімвал» (<гр. κύμβαλον «тс.»). — СІС 330; Фасмер II 243; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Sławski II 192; БЕР II 410; Klein 296—297; Dauzat 181. — Див. ще **кімва́л, кла́віш.** — Пор. **цимба́ли.**

клаві́р «усякий клавішно-струнний інструмент; переклад партитури для виконання на фортепіано»; — р. болг. *клави́р,* бр. *клавíр,* ч. слц. слн. klavír, вл. klawěr, нл. klawiry, м. *клавир,* схв. *кла̀вī̄р*; — запозичення з німецької мови; нім. Klavíer «рояль, піаніно, фортепіано» виникло на основі фр. clavier «ряд клавішів (особливо в органі)», що походить від лат. clāvis «ключ, клавіш»; інше значення виникло в результаті скорочення слова *клавíраусцуг* (<нім. Klavierauszug), букв. «клавірний витяг». — СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 142; Назарова РЯШ 1973/1, 84—85; Kluge—Mitzka 375. — Див. ще **кла́віш.**

кла́віш, *кла́віша, клавіату́ра,* [*кла́вуши*] «клавіші в лірі» Я; — р. *кла́виш, кла́виша,* бр. *кла́віш, кла́віша,* п. klawisz, ч. kláves, klávesa, слц. kláves, болг. *клави́ш,* м. *клавиш*; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. clāvis «ключ (у т. ч. до органної труби); клавіш» пов'язане з clāvus «цвях», claudo «замикаю» і разом з ними споріднене з гр. κλείς «ключ», κλείω «замикаю», дірл. clō «цвях», clōim «перемагаю», псл. ključь, укр. *ключ.* — СІС 330; Фасмер II 243; Sławski II 192; Machek ESJČ 252; БЕР II 410; Walde—Hofm. I 229—230. — Див. ще **ключ.** — Пор. **клавеси́н, клаві́р.**

кла́дезь (заст.) «колодязь; джерело»; — р. *кла́дезь;* — запозичення з церковнослов'янської мови; — цсл. **кладѧзь** (1627), стсл. **кладѧзь** відповідає укр. *колóдязь* (див.).

клад, *кла́двище, кладíй, кладíльник, кла́дка, кла́добище, кла́дóвисько, кла́дóвúще* — див. **кла́сти.**

[кладни́к] «трава, що вживається при

болях живота» Я;— очевидно, пов'язане з *кля́сти*; мотивація назви неясна.— Див. ще **кля́сти.**

[**клай**] «ряд п'ятнадцяток на ниві» Мо;— очевидно, запозичення з румунської або молдавської мови; рум. cláe «стіг сіна, соломи, копа снопів, купа», молд. *клáе* «тс.» є словами слов'яського походження, пов'язаними з болг. [*клáдня*] «висока копа снопів, сіна; стіг» або укр. [*клань*] «півкопи, 30 снопів», [*кля́ня*] «тс.», похідними від псл. klasti «класти».—Crânjală 311—312.— Див. ще **кля́сти.**— Пор. **клань.**

[**клак**] — див. **і́кло.**

кля́ка[1] «група людей, що аплодує або свистить за гроші», *кля́кер* «особа, належна до клаки»;— р. бр. *кля́ка*, п. ч. слц. klaka, болг. *клакьо́р* «клакер», схв. *кла̏ка*, слн. kláka;— запозичення з французької мови; фр. claque «клака» утворено від звуконаслідувального дієслова claquer «плескати (в долоні); ляскати (пугою)».— CIC 330; Sławski II 184; Dauzat 180.

[**кля́ка**[2]] «гуртова праця у сусіда чи родича, толока» Ме, Мо, Дз, [*клак* Мо, Дз, *кля́ква* Дз] «тс.»;— запозичення з молдавської мови; молд. *кля́кэ* «панщина; гуртова робота», як і рум. clácă «тс.», походить від схв. *тла́ка* «панщина, примусова робота» або болг. *тлака́* «вечорниці; безплатна колективна допомога в роботі (сусідам, родичам)», споріднених з укр. *толо́ка́*.— Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 101—102; Vrabie Romanoslavica 14, 154; СДЕЛМ 183; DLRM 155; БЕР II 414.— Див. ще **толо́ка́**[2].

[**кля́ки**] «клоччя», [*клачи́тися*] «кошлатитися, куйовдитися» Ж;— п. kłak «клоччя»;— псл. klakъ, утворення з суфіксом -akъ (пор. znakъ, zlakъ, укр. *знак*, *злак*), пов'язане з *klъkъ, *klъčьje, р. *клок*, укр. *кло́ччя*.— Sławski II 246—248; ЭССЯ 9, 182.— Див. ще **кло́ччя.**

кля́ксон «механічний сигнальний гудок автомобіля, мотоцикла тощо», *клакса́нити;*— р. болг. *кля́ксон*, бр. *кля́ксан*, п. ч. klakson, слц. klaksón, схв. *кла̏ксон;*— запозичення з англійської мови; англ. klaxon (спочатку назва фабричної марки) утворено на базі гр. κλάζω «викрикую», спорідненого з лат. clango «кричу», діслов. hlakka «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295, 848; Frisk I 863—864; Walde—Hofm. I 227—228.

[**клам**] «брехня» Ж, [*кля́мати*] «брехати» Ж, [*кля́мало*] «брехун» Ж, [*кля́мство*] «брехня, зрада» Я, [*окламник*] ВеЛ;— запозичення з польської мови; п. kłam «брехня», як і ч. слц. klam «помилка, обман», нл. skłamać «ошукати», схв. *кла̀мати* «кивати, хитатися, точитися», слн. [klâm] «сон, вічний сон, сон смерті», klámiti «поводитися безглуздо», походить від псл. klamati «вводити кого у стан вагання, ошукувати кого», яке зіставляється з дінд. klā́m(y)ati «слабне, втомлюється», klamaḥ «ослаблення, втома» (Bern. I 508—509; Sławski II 248—249; Mayrhofer I 281) або в давнішому значенні «хитатися, гнутися» пов'язується з псл. kloniti «клонити» (ЭССЯ 9, 182—183).— Дзендзелівський УЗЛГ 73—74.

клан «родова громада, рід (спочатку в кельтських племен)»;— р. бр. болг. *клан*, п. слц. klan, ч. klán, clan, схв. *кла̏н*, слн. klán;— запозичення з ірландської мови (очевидно, через посередництво англ. clan); ірландське clann (<дірл. cland «рослина; нащадки») «нащадки, діти» походить від лат. planta «пагін».— CIC 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 144; Klein 295; Walde—Hofm. II 317.— Див. ще **планта́ція.**

[**кля́ндати**] «благати», [*укля́ндати*] «умовити»;— неясне; можливо, афективне утворення.

[**кланца́к**] (іхт.) «порода бичків, водиться на дні лиману в болоті» Берл;— неясне.

[**кля́нцати**] «клацати (зубами)», [*кля́мцати*] «тс.»;— афективне утворення від *кля́цати*, можливо, як результат контамінації з [*кланца́тий*] «зубатий».—Див. ще **клац.**— Пор. **кля́нці.**

[**кля́нці**] «ікла і зуби тварин ВеЗн; зуби, великі зуби Ме», [*кланца́ч*] «зубач, людина з великими зубами» Ме, [*кланца́тий*] «зубатий»;— п. (мисл.) kłańce «вовчі зуби»;— очевидно, похідне утворення від [*кла*] «ікла», п. kły «тс.».— Див. ще **і́кло.**

кля́ня — див. **клань.**

кла́нятися — див. **клони́ти.**

[**клань**] «півкопи, 30 снопів», [*кла́ня*] «тс.»; — очевидно, псл. klanь (<*kladnь), пов'язане з klasti (<*kladti) «класти». — Див. ще **кла́сти.** — Пор. **клай.**

[**клап**] «зубець в одязі; наушник у шапці», [*кла́пи*] «вуха свині», [*кля́па*] «клапан; ганчірка» Ж, [*клапа́ня*] «капелюх», [*клепа́ня, клеба́ня, клеба́н, клеба́нка, клебани́на*] «тс.»; — п. klapa «лацкан; клапан», ч. слц. klapka «тс.; клавіш», болг. *кла́па* «лацкан; клапан», схв. klȁpka «кришка», слн. [klâpka] «вилога»; — запозичення з німецької мови; нвн. Kláppe «хлопавка, клапан, лацкан, заслінка» споріднене з Klapp «ляпас», klappen «ляскати, ляпати», klaffen «бути розкритим, роззявленим», дісл. klappa «стукати», англ. clap «ляскати, бити». — Sławski II 186; БЕР II 419; Vries AEW 314. — Пор. **кла́пан.**

кла́пан; — р. бр. *кла́пан*, болг. *кла́па, кла́пан;* — запозичення з німецької мови; нвн. Kláppen є формою множини від Klappe «кришка, заслінка». — CIC 330; Фасмер II 244; Sławski II 186; БЕР II 420; Bern. I 509. — Див. ще **клап.**

кла́пати «бити, хляпати», [*кла́пкати*] «стукати», [*клапа́ч*] (кличка собаки), [*клапа́чка*] «клепачка, калатало», [*кла́поньский*] «обвислий» Пі; — п. klapać «лунко бити; чалапати; ляскати (зубами)», ч. klapati «бити; хляпати», слц. klapat' «хляпати; стукати», вл. klapać «стукати, бити», нл. klapaś «тс.», болг. [*кла́пам*] «стукати; хляпати; трясти вухами; квохтати; чалапати, важко ходити», схв. klȁpati «стукати, калатати», слн. klapáti «повільно, незграбно ступати»; — псл. klapati, звуконаслідувальне дієслово, близьке за формою і значенням до *клепа́ти.* — Sławski II 250; БЕР II 420; ЭССЯ 9, 184—185. — Пор. **клапову́хий, клепа́ти.**

[**кла́пач**] «вид ножа» ВеЛ, [*кля́пач, клапа́чик, кляпа́чик*] «тс.» ВеЛ, [*кла́пош*] «складаний ніж»; — неясне.

[**кла́пити**] «квапити» Ж; — очевидно, гіперкоректна звукова форма замість *ква́пити*, в якому губно-губний приголосний **в** помилково був сприйнятий як характерна для польської мови і частини суміжних українських говірок заміна етимологічного **ł (л).** — Див. ще **ква́пити.**

клапову́хий «з обвислими вухами», *клапоу́хий*, [*клапавýхий* Ме, *клопоу́хий* Ж], *капловýхий*, [*каплоу́хий*] «тс.»; — п. kłapouchy «клаповухий», ч. klapouchý «тс.», слц. [klepúch(a), klopúch(a)] «клаповуха свиня», болг. *клепоу́х* «клаповухий», слн. klapoúh «тс.»; — псл. *klapoухъ, складне слово, утворене з основ дієслова klapati «хляпати» та іменника ухо «вухо». — Sławski II 251—252; БЕР II 436. — Див. ще **ву́хо, кла́пати.**

кла́поть, *кла́птик*, [*клапта́вий*] «обірваний, у клаптях» Ж, [*клапши́вий*] «тс.» Ж; — п. kłapeć «клапоть, кавалок», ч. (мор.) [kłapet'] «пень, колода», ст. klápet «тс.»; — псл. *[klaръtь] «кавалок» (<ie. *(s)kelp- «розтинати»); — споріднене з лит. kálpa «поріг», прус. kalpus «лушня», двн. halp, halap «ручка»; пов'язання з псл. *klapati (Bern. I 510; ЭССЯ 9, 186—187) або з нвн. Kloben «поліно» (Machek ESJČ 251) менш певне. — Sławski II 251.

Кла́ра; — р. бр. болг. м. *Кла́ра*, п. Klara, ч. слц. слн. Klára, схв. Klâra; — запозичення з латинської мови; лат. Clāra утворене від clārus «світлий; ясний; голосний, чіткий», пов'язаного з clāmo «кричу» і calō «скликаю», спорідненими з псл. *kolkolъ, укр. *коло́кі́л.* — Сл. вл. імен 242; Петровский 133; Walde—Hofm. I 141—142, 227, 228. — Див. ще **колокі́л.** — Пор. **кларне́т.**

кларне́т, [*кля́рнет*] Ж, *кларнети́ст;* — р. бр. *кларне́т*, п. klarnet, ст. klarynet, ч. слц. klarinet, вл. klarineta, нл. klarneta, м. *кларине́т*, схв. *кларȉне́т*, слн. klarinét; — запозичене, очевидно, через російську і польську мови з французької; фр. clarinette «кларнет» походить від іт. clarinetto «тс.», зменш. від clarino «кларино (музичний інструмент з високим звуком)», утвореного від лат. clārus «ясний, виразний, голосний»; фр. clarinette пояснюють також (Фасмер II 244; БЕР II 422; Dauzat 180; Gamillscheg 234) як утворене від фр. ст. cler «музичний інструмент з високим звуком; дзвоник», похідного від фр. ст. cler «світлий, ясний» (<лат. clārus). — CIC 330; Sławski II 187; Ma-

chek ESJČ 251; Mestica 323.— Див. ще **Кла́ра.**

клас, *кла́сик, кла́сика, класици́зм, класи́чний, кла́сний, кла́совий, надкла́совий;* — р. *класс*, бр. *клас*, п. ч. вл. нл. klasa, болг. *клас* «клас (у школі)», *кла́са* «клас (суспільства)», схв. *кла̏са* «тс.»; — запозичено з латинської мови через посередництво нім. Klásse або фр. classe «тс.»; лат. classis «відділ війська; флот; група людей» етимологічно пов'язане з calo «оголошую; скликаю», спорідненим з псл. *kolkolъ «дзвін», укр. *колоки́л* «дзвін; дзвоник»; форми *кла́сик, кла́сика, класици́зм, класи́чний,* утворені за зразком нім. Klássik, klássisch і фр. classique, зводяться до латинської моделі classicus «військовий, воєнний; належний до першого класу, зразковий».— СІС 330; Шанский ЭСРЯ II 8, 145—146; Фасмер II 244; Sławski II 187—188; БЕР II 424; Walde—Hofm. I 141—142.— Див. ще **колоки́л.**— Пор. **Кла́ра, класифіка́ція.**

класифіка́ція, *класифіка́тор, класифікаці́йний, класифікува́ти;* — р. *классифика́ция*, бр. *класіфіка́цыя*, п. klasyfikacja, ч. klasifikace, слц. klasifikácia, вл. klasifikacija, болг. *класификáция*, м. схв. *класификáција*, слн. klasifikácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Klassifikatión, фр. англ. classification утворено на основі лат. classis «клас» і facio «роблю».— СІС 331; Sławski II 189.— Див. ще **клас, факт.**

кла́сти, *кла́стися* «лягати», [*кладови́ти*] «класти» Я, [*кладови́тися*] «лягати спати» Я, *клад*, [*кла́двище*] «кладовище» Ж, [*кла́ди́на*] «все, що кладеться з певною метою: балка, камінь тощо» Ж, [*кладі́жка*] «кладіння, укладання», *кладі́й, кладі́льник, кла́дка,* [*кладня́*] «копиця хліба з 15—10 снопів», [*кла́добище*] Я, *кладо́ва*, [*кла́до́вишко*] Г, Ж, *кла́до́ви́ще* СУМ, Ж, *кладо́вка, кладь*, [*кла́жа*] Ж, *вклад, вкла́дка, вкла́дник, вкла́дистий, вкладни́й, викладáти, ви́клад, викладáч, ви́кладка,* [*викла́дний*] «зрозумілий», *ви́кладчастий* «відігнутий; відкладний» (про комір), *відклад, відкла́д, відкладни́й* «виложистий» (про комір), *всклад* (про оранку) «від середини лану до меж», *докла́д*, [*до́кладка*] «насмішка», *за́клад, закла́д, закла́дини* «урочисте закладання фундаменту нової будівлі», *закла́дчини*, [*закла́дщини*] «тс.», *за́кладка, закла́дка*, [*закладча́нин*] «гість на закладинах», *закладни́й, на́клад* «збиток», [*накла́д*] «видання, тираж», *накладáльник, накла́дка*, [*накла́дники*] «кусочки шкіри, пришиті до обороті, щоб кінь не бачив, що робиться збоку» Л, [*накла́жа*] «вантаж» Ж, *накладáльний, накладни́й*, [*накла́дно*] «збитково; важко» Ж, [*навзакла́д*] «об заклад», *напри́клад*, [*наскла́д*] «всклад» Л, *невідкла́дний*, [*недо́клад*] Ж, *окла́д*, [*окла́дина*] «верхня балка на дерев'яній стіні будівлі; обкладинка», [*окла́дка*] «тс.», [*окла́дкуватий*] «кремезний», *окладни́й*, [*обкла́д*] «дифтерит», [*обкла́да*] «обкладинка; обшивка» Ж, *обкла́динка, обкла́дка*, [*о́бкладки́*] «дифтерит» Г, Ж, *пере́клад, перекладáч, перекла́дина, перекладни́й, підкла́д*, [*підкладáч*] «колода, що підкладається під човен при його витяганні», *підкла́дка* Г, Ж, *підкладни́й, покладáтися, по́клад, по́кладень* «покладок», *по́клади, по́кладок, покла́жа, покла́дливий*, [*покла́дний*] «запасливий, дбайливий», [*по́склад*] «вузька смужка ріллі на краю» Нед, *при́клад, прикла́д, прикладни́й*, [*при́кладно*] «до ладу; личить» Ме, *прокла́дка, розкладáтися, ро́зклад, розкла́дка, розкла́дник*, [*розкла́дистий*] «розлогий» Нед, *розкладни́й, розкла́дницький, склад, складáльник, складáльний, складáний, складни́й*, [*спокладáт*] «каструвати (жеребця)» Л, *укла́д, укладáльник, укладáч, укла́дка, укладáльний;* — р. *класть*, бр. *кла́сці*, др. *класти*, п. вл. нл. kłaść, ч. klásti, слц. klást', полаб. klodĕ «кладе», болг. *кладá* «укладаю, складаю», м. *кладе* «покладе, поставить», схв. *кла̏сти*, слн. klásti, стсл. **класти**; — псл. klasti (<*kladti) «класти»; — споріднене з лит. klóti «слати, розстилати», лтс. klât «покривати; тяти, рубати», гот. (af)hlaþan «накладати», двн. hladen, нвн. laden «тс.»; ie. *kla- є поширенням (за Vaillant Gr. comp. I 170) ie. *kel-, збереженого у лит. kélti «підносити».— Фасмер II 244; Sławski II 252—254; БЕР II 411—412; Skok II 90—91; ЭССЯ 9, 187—189; Pokorny 499.— Пор. **клу́ня.**

клац, *кла́цати*, [*кла́цалка*] «вид дитячої цяцьки» Я, [*клацу́н*] «той, хто кла-

цає зубами» Я; — слц. kľacnúť «ляснути»; — афективно-звуконаслідувальне утворення, подібне до *кло́кати, кля́кати;* щодо ц пор. *бац, буц, гуц, дýцнути.* — Пор. **кла́нцати, кло́кати, кля́кати.**

[**кла́че**] «січневе порося, що швидко здихає» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з п. [kłak] «слабка людина, тюхтій».

[**кле**] (прийменник) «коло, біля», [*кли*] «тс.»; — очевидно, результат видозміни прийменника *ко́ло* в ненаголошеній позиції. — Див. ще **ко́ло**[2].

[**клеба́нія**] «дім плебана» Ж; — п. [klebania] «тс.», [kleban] «плебан»; — результат видозміни звукової форми *плеба́нія;* можливо, запозичення з польської мови. — Онышкевич Исслед. п. яз. 243. — Див. ще **плеба́н.**

клева́к, *кле́вéць* — див. **клюва́ти.**

[**кле́вер**] «конюшина», [*клеверúще*] «конюшинище»; — р. *кле́вер*, п. [kler]; — запозичення з нижньонімецької мови; нн. klēver «конюшина» споріднене з гол. klaver (<снідерл. clāver(e)) і англ. clover (<данг. clāēfre, clāfre), що зводяться до пгерм. *klaibr(i)ōn «тс.», можливо, пов'язаного з *kleib- (нвн. kleben, англ. cleave) «клеїти; липнути» на підставі клейкості соку; пов'язання з шв. klöver (Miklosich 119) або дат. kløver (Matzenauer 205) недостатньо обгрунтовані. — Шанский ЭСРЯ II 8, 148—149; Фасмер II 245; Kluge—Mitzka 375; Klein 303.

[**клевета́**] «наклеп», [*клеветня́* Ж, *клевотá* Кур] «тс.», [*клеветýха*] «балаклива, сварлива жінка (?)», [*клевета́тися*] «базікати; сперечатися»; — р. болг. *клевета́* «наклеп», ч. kleveta, слц. klebeta, схв. *клѐвета*, стсл. **клєвєта** «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *klьvati, укр. *клюва́ти* (Bern. I 526) або з ч. [kleviti se] «гнутися» (ЭССЯ 10, 14—17); менш переконливе зіставлення з *клепа́ти* (Mikl. EW 118); слово зближують також з лат. calumnia «наклеп, обмова», calvor «обдурюю», тох. AB klāw- «об'являти» (Топоров КСИС 25, 74—76); в українську мову, можливо, запозичене з старослов'янської за посередництвом російської. — Фасмер — Трубачев II 245.

клеврéт «прихильник, який не гребує нічим, щоб догодити покровителеві»; — р. болг. *клеврéт*, бр. *клеўрэ́т*, др. *клеврєтъ, клеврѣтъ*, стсл. цсл. **клєврѣтъ**, цсл. **клєврєтъ** «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво зводиться до припущуваного сгр. *κολλίβερτος, яке мало походити від нлат. collibertus «вільновідпущеник, що одержав свободу разом з кимось», утвореного з lĭbertus «вільновідпущеник», похідного від lĭber «вільний», за допомогою префікса col- «з», фонетичного варіанта co(m)-. — Шанский ЭСРЯ II 8, 149; Фасмер II 245; БЕР II 428; Walde—Hofm. I 251—253, 791—792. — Див. ще **лібера́л.**

клевтува́ти, *клевтýнок* — див. **келтува́ти.**

[**клевцур**] «незграбна, неповоротка людина високого зросту»; — неясне; очевидно, афективне утворення.

[**клевчúха**] (назва корови); — неясне.

[**клегúня**[1]] «княгиня Я; дівчина, що досягла шлюбного віку Л; наречена Л»; — результат видозміни слова *княгúня*, можливо, з табуїстичних мотивів.

[**клегúня**[2]] «жаба» Я; — неясне; можливо, в основі лежить псл. [*lęgy] «жаба», засвідчене р. [*ля́гва*] «тс.», із старим кінцевим **ы-** (<*-у), збереженим завдяки нарощенню суфікса (пор. п. kamy-k); початкове **к-** може бути наслідком пізнішого зближення з *кляга (-ка)* «коліно» (пор. р. [*ля́га*] «коліно», п. [kłęk] «крива дерев'яна частина у плузі»).

[**клезну́ти**] «ляснути (по обличчю)»; — неясне; можливо, утворене на основі фонетично зміненого р. *хлестну́ть* (за зразком відповідності типу укр. *клопота́ти* : р. *хлопота́ть*).

клей «липка речовина; [останнє молоко в грудях матері Ме]», *клеїльник, клéйка, клейковúна,* [*клúїк*] «ячмінний або вівсяний клей», *клейкúй, клейкува́тий,* [*клея́стий, клиїстий* Ж, *клийнúй* Ж], *клéїти,* [*клиїти*] Ж, *вклéйка, заклéйка, наклéйка, наклéювач, обклéйка, обклéювач, переклéйка, підклéйка, приклéйка, проклéйка, проклéювач, розклéйка, розклéювач, склéйка, склéювач;* — р. бр. *клей*, п. klej, ч. klej,

klij, ст. klíj, слц. glej, вл. нл. klij, болг. *клей* «живиця; клей», схв. *кли̏ја* «клей», слн. klẽj; — псл. *kъlějь, *kъljь; — споріднене з гр. κόλλα (<*κόλια) «клей», снн. helen «клеїти» (<*haljan); пов'язання з днн. klei, нвн. Klei (Uhlenbeck AfSlPh 15, 488), як і виведення з ie. *glēi- (Machek ESJČ 254), непереконливе. — Фасмер II 246; Sławski II 200—201; БЕР II 428—429.

клейо́нка, *клейо́нчастий*; — запозичення з російської мови; р. *клеёнка* (з 1771 р.) «клейонка» є похідним від *клеи́ть* «клеїти» (при сучасному дедалі поширенішому наголосі *кле́ить*); п. klejonka «бутівка; клеєна фанера; (мн. klejonki) спортивні лижі; штучна шкіра; (перен.) погана компіляція» є, мабуть, незалежним утворенням. — Шанский ЭСРЯ II 8, 149. — Див. ще **клей.**

[**клейго́в**] «стережися» (вигук гуцульських дроворубів), [*клейго́*] «тс.» Шух; — неясне; можливо, наслідок скорочення й деформації уг. ki, (ki)lenn, hó «геть, хто внизу, гей». — Пор. **кінато́в.**

клеймо́, [*клейно́*] «клеймо; тавро на худобі», *клеймува́льний*, *клеймува́ти*, [*клейни́ти*] «ставити клеймо, тавро»; — р. *клеймо́* «клеймо, тавро», [*клейно́*], бр. *кляймо́*, [*кляйно́*] «тс.», п. klejma «знак бортника на дереві», [klejmo, klejno] «тс.», ч. klejmo «знак, прикмета», болг. *клеймо́* «тавро; печатка»; — не зовсім ясне; найвірогіднішою є думка (Mikkola Berühr. 101; Thörnqvist Studien über die altnordischen Lehnwörter im Russischen 1948, 179—185; Scandoslavica I 26; Gardiner ZfSlPh 28, 150—153), що слово як запозичення походить від снн. kleinôe (<kleinôde) «коштовність; родовий герб»; у поляків шляхетським гербом могло позначатися лісове володіння; пов'язання із сканд. kleima «пляма» (Miklosich EW 119), з п. *kleim «клейка рідина» (Фасмер II 246), з псл. kъlějь «клей» (Brückner 233) менш переконливі. — Шанский ЭСРЯ II 8, 150—151; Фасмер—Трубачев II 246; Sławski II 201—202; БЕР II 429. — Див. ще **клейно́д.**

клейно́д «коштовність; знак влади», заст. *клейно́ти* (мн.) «коштовності; регалії» Ж, рідк. заст. *клейнодець* «ювелір», ст. *клейнотъ* «дорогоцінність, скарб (1572); прикраса, намисто (1627)»; — р. *клейно́ды* «коштовності; знаки влади», ст. *клейнотъ* «знак, клеймо» (XVII ст.), п. klejnot «коштовність, зокрема дорогоцінний камінь; (давніше) родовий герб», ч. слц. klenot «коштовність»; — запозичення з середньоверхньонімецької мови; свн. kleinôt, kleinât (>нвн. Kleinod, звідки сучасні форми з **д**) «художньо виконана дрібничка» пов'язане з klein «малий, дрібний», у свн. також «чистий, гарний, витончений», що зводиться до ie. *g'el- «блищати, світитися», варіантної форми до *g'hel-, звідки псл. *zolto, укр. *зо́лото*. — Фасмер II 246; Sławski II 202; Machek ESJČ 254; Brückner 233. — Див. ще **зо́лото.** — Пор. **клеймо́.**

кле́йстер, [*кля́йстер*] Ж, [*кляйструва́ти*] «клеїти; змазувати клейстером» Ж; — р. *кле́йстер*, бр. *кле́йстар*, п. klajster, болг. *кла́йстер*; — запозичення з німецької мови; нвн. Kléister, сн. klīster(e) «клейкий предмет» є суфіксальним утворенням, пов'язаним з нвн. Kleie (<двн. klī(u)a) «висівки», спорідненим з укр. *глей*. — Кобилянський Мовозн. 1976/6, 32; Фасмер II 246; БЕР II 414; Kluge—Mitzka 376. — Див. ще **глей.**

кле́йтух — див. **фле́йтух.**

клек — див. **клець.**

[**кле́кавка**] (ент.) «вид сарани Acridium stridulum» Ж; — звуконаслідувальне утворення; комаха названа так за сухий тріскучий звук, який вона видає (ця ж ознака відображена і в лат. означенні stridulum «свистяче, тріскотливе»).

[**клека́цка**] (бот.) «агрус, Grossularia Mill.» ВеЛ, [*клекоцка*] «тс.» Мак; — очевидно, результат видозміни форми [*ґаґацка*] «тс.» (див.).

[**клеки́**] «щілини в бочці» Я; — неясне.

клекота́ти, *клекоті́ти*, *клекта́ти*, [*клокоті́ти*] Ж, *кле́кіт*, *клект*, [*кліконь*] «чорногуз» Мо, *клекітли́вий*, *клекітни́й*, *клекотли́вий*, *розклекота́ний*; — р. *клекта́ть* «клекотати», бр. *клекта́ць*, п. klektać, klekotać, ч. klektati, [klechtati, klehtati], слц. [klektat'] «тс.», вл. klekotać «каркати; базікати», слн. kleketáti «грюкати»; — псл. *klekъtati,

*klegъtati «клекотати»;— утворення звуконаслідувального походження, споріднене з лит. klegėti «клекотати, галасувати, реготатися», klegénti «клекотати» (про чорногуза), лтс. klēgât «кричати, гегати», лат. clangere «звучати, гримкотіти, кудкудакати, каркати», гр. κλαγεῖν (κλάζω) «звучати».— Фасмер II 247; Sławski II 204; Machek ESJČ 254; Bern. I 511—512.— Пор. **кло́ка, кло́кати.**

кле́ма «затискач для з'єднування електричного проводу з машиною, приладом та ін.»;— р. *кле́мма*, бр. болг. *кле́ма*, п. klema «тс.»;— запозичення з німецької мови; нвн. Klémme «затиск» утворено від дієслова klemmen «затискувати», спорідненого з лит. glomóti «обіймати», лат. glomus «кулька, клубок».— Шанский ЭСРЯ II 8, 151; Kluge—Mitzka 373.— Пор. **кля́мка.**

[**клемези́ти**] «склеювати докупи» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з п. klemiężić «погано щось робити».

[**клементува́тися**] «зазіхати» Я;— неясне.

клен[1] (бот.) «Acer L.», *кленина́*, *кленя́ця* «тс.», [*кленьчук*] «клен гостролистий, Acer platanoides» Mak, [*па́клен*] «клен польовий (чорноклен), Acer campestre L.»;— р. бр. *клён* «клен», п. вл. нл. klon, ч. слц. полаб. klen, болг. м. *клен*, схв. *кле̏н*, слн. klèn «тс.»;— псл. klenъ, *klьnъ;— споріднене з дмакед. κλινότροχον, гр. γλῖνος «сорт крітського клена», діал. klypr «клен», кімр. kelyn, дкорн. kelin, лит. (з іншим суфіксом) klẽvas «тс.».— Фасмер II 247; Булаховський Вибр. пр. II 255; Sławski II 231—232; Machek ESJČ 254; БЕР II 432; Skok II 94—95; ЭССЯ 9, 194—195; Bern. I 512; Trautmann 136.

[**клен**[2]] «вишневий або сливовий глей» Л;— неясне.

[**кленѝти**] «давити»;— очевидно, результат видозміни деетимологізованого давнішого **клинити*, пов'язаного з *заклини́ти*, *клин* (див.).

[**кленува́тка**] «втягування яйця в пах чоловіка» Я;— неясне; можливо, пов'язане з [*кленѝти*] «давити».

[**кленцáк**] (орн.) «дубоніс, костолуз, Coccothraustes coccothraustes L. (Fringilla coccothraustes)» Ж;— очевидно, похідне утворення від *кла́нцати* «клацати»; назва зумовлена міцним дзьобом костолуза.— Див. ще **кла́нцати.**

[**клень**] (іхт.) «головень, Leuciscus cephalus L.; єлець, Leuciscus leuciscus L. Усачева», [*клен*] «тс.» Усачева, [*кле́ник*] «головень» Ж, [*кленя́ця* Ж, *кле́нич* Мо] «тс.», [*кленок*] «єлець» Усачева, [*кленчук*] «головень» тж, [*клин*] «тс.; єлець Усачева», [*кли́ник*] «головень» Ж, [*клининка*, *клинівка*] «тс.» Усачева, [*клинчу́к*] «тс.; єлець Усачева», [*клинь*] «головень» Усачева, [*клін*, *клінчук*, *клінь*] «тс.» тж;— р. [*клень*] «головень; єлець», бр. [*клень*] «головень», [*клянёк*] «єлець», п. kleń «головень; [єлець]», ч. kleně «головень», слц. kleň, болг. *клен*, *клян*, м. *клен*, схв. *кле̏н*, klijen, слн. klèn;— псл. klenь, похідне від назви дерева klenъ; назва риби мотивується, очевидно, тим, що вона нереститься під час цвітіння клену; пов'язання з п. klepień «харіус» (Brückner 233), з коренем *клей-* (Младенов 242), з псл. kъlinъ «клин» (Sławski II 205) або з псл. kolo (Leder 50—51) позбавлене підстав.— Коломиец Ихтиол. номенкл. 13—14; ЭССЯ 9, 195—196.— Див. ще **клен**[1].

Клеопа́тра;— р. бр. болг. *Клеопа́тра*, п. ч. слц. Kleopatra;— запозичення з грецької мови; гр. Κλεοπάτρα (Κλεοπάτρη, Κλειοπάτρη) утворене з κλέος «слава» і πατήρ «батько»; буквальне значення— «(дочка) славного батька».— Сл. вл. імен 243; Петровский 133—134; Constantinescu 32.— Див. ще **па́тер, сла́ва.**

[**кле́павка**] (ент.) «гедзь, Gastrophilus intestinalis Deg.» ВеУг, [*кле́палка*] «тс.» ВеУг;— пов'язане з *клепа́ти*: назва пояснюється тим, що кінь, захищаючись від цього гедзя, махає головою (ніби клепле).— ВеУг 226.— Див. ще **клепа́ти.**

клепа́ти, [*клепта́ти*] «багато балакати» Ж, [*клептíти*] «тс.» Ж, *клеп* «поклепана частина коси», [*клепа́йло*] «хто клепле», *клепа́льник*, [*клепа́к*] «дошка, на якій клепають шкіру» , *клепа́ло*, *клепа́лка*, [*клепа́ч*] «молоток Г; наклепник Я», [*клепи́сько*] «тік у стодолі» Я, [*клепи́шко*] «тс.» Я, [*клепе́ць*] «молоток», *клепа́льний*, *вклепа́тися* «потрапити в неприємне становище, помилитися», *зáкле́пка*, *заклéпочний*, *заклéпувальний*,

на́клеп, *на́кле́пка*, *накле́пник*, *надкле́пка*, [*окле́панець*] «околот», [*о́кле́пок*] «тс.», *перекле́пка*, *по́клеп* «наклеп», *покле́пник*, *при́кле́пка* УРС, Г, *розкле́пка*, *розкле́пник*, *скле́пка;* — р. *клепа́ть* «клепати», бр. *кляпа́ць* «тс.», др. *клепати* «звинувачувати», п. вл. klepać «клепати», ч. klepati, слц. klepať, нл. klepaś «тс.», болг. *кле́пя* «клепаю», м. *клепа* «клепає», схв. *кле́пати*, слн. klépati «тс.», стсл. **клѣпати;** — псл. klepati; — слово звуконаслідувального походження, спорідненe з лит. klàpterėti «стукнути, грюкнути», лтс. klapstêt, klapšķêt «стукати, торохтіти»; пов'язання з лит. plàkti «бити, клепати», як і відрив ч. klepati «робити наклепи» (Machek ESJČ 254—255) менш обгрунтоване. — Шанский ЭСРЯ II 8, 151—152; Фасмер II 247; Sławski II 206—207; БЕР II 437—438; ЭССЯ 10, 7—9. — Пор. **кла́пати, клопи́ти, кло́піт, склеп.**

[**клепе́ць**] (іхт.) «білозірка, Abramis sapa Pall.», [*клепчик* Л—Г, *клипе́ць* Я, *кляпе́ць* Ж] «тс.»; — р. [*клепец*, *клепчик*], бр. [*клепец*], п. [klepiec], схв. [kleba, klebica] «тс.»; — неясне; можливо, пов'язане з *кли́пати* з огляду на великі очі білозірки (пор. р. *глаза́ч*, *пучегла́з* «тс.»); можливий також зв'язок з *клепа́ти* «бити; сплющувати», зумовлений сильно сплющеною з боків, плоскою формою тіла цієї риби. — Сабанеев Жизнь и ловля пресноводных рыб 1976, 355—356.

кле́пка «кожна з опуклих дощечок, з яких складається діжа, бочка і под.»; — р. бр. *клёпка*, п. klepka «клепка; дощечка (паркету); [цокотуха]; (ст.) черниця», ч. klépka «клепка» (з п.); — очевидно, псл. *klepъka від *klepnǫti «прикрити». — Булаховський Вибр. пр. II 256; Sławski II 209—210; БЕР II 435, 437—439. — Див. ще **кли́пати.** — Пор. **склеп.**

клерика́л «представник духовенства; прихильник клерикалізму», *клерикалі́зм* «політичний напрям, що обстоює панування церкви», *клерика́льний;* — р. болг. *клерика́л*, бр. *клерыка́л*, п. kleryкał, ч. слц. klerikál, вл. klerikal, м. *клерикалец*, схв. *клерӣка̄л*, *клерика́лац*, слн. klerikálec; — запозичення з французької мови; фр. clerical «клерикал» походить від лат. clēricālis «духовний, церковний», утвореного від clēricus «клірик, священнослужитель», пов'язаного з clērus «клір, духівництво», яке зводиться до гр. κλῆρος «тс.». — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 152; БЕР II 439. — Див. ще **клір.**

[**клест**] (орн.) «шишкар, Loxia curvirostra L.» Ж, [*кляс*, *кліщ*] «тс.» ВеНЗн; — р. *клёст* «тс.», слн. klesk «кедрівка, Nucifraga caryocatactes»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення; сумнів щодо наявності укр. *клест* (Булаховський Вибр. пр. III 255) невиправданий, пор. діалектні варіанти. — Фасмер II 248; ЭССЯ 10, 13—14; Bern. I 203.

[**клесува́ти**] «розгладжувати шви на взутті», [*клюсува́ти*] «тс.», *клеса́чка* «шевське знаряддя для розгладжування швів», [*клюса́к*, *клюца́к*] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; пор. нвн. glätten «розгладжувати», Glättzahn «лощильний зуб, гладильний зуб, гладилка», пов'язані з glatt «гладкий», спорідненим з лат. glaber, псл. gladъkъ, укр. *гла́дкий* «тс.». — Kluge—Mitzka 259. — Див. ще **гла́дити.**

[**клець**] «колода, чурбак, обрубок стовпа», [*клек* Ж, *клец* ВеЗн, *кле́цок* Ж, *кле́цьок*, *окле́цьок*] «тс.», [*окле́цькуватий*] «невисокий і товстий», [*скле́цьок*] відрубана тріска» Пі, Ж, [*скле́цок*] «наповнений (не до кінця) мішок; (перен.) важка дитина на руках» Ме; — видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Klotz (мн. Klötze) «колода, чурбак» є тим самим словом, від якого походить і запозичене пізніше укр. [*кльоц*] «тс.» (див.).

клеча́ти «убирати, прикрашати зеленню», *кле́чання* «зелене гілля як окраса житла в час зелених свят», [*клеча́не*] «тс.» Ж, [*клечани́на*] «гілочка з клечання», *клеча́льний* (*клечальна неділя* «неділя зелених свят»), *кле́ча́ний* «тс.» Г, СУМ; — р. [*кле́ча*, *кле́чанье*] «клечання», [*клечь*] «стеблина, хмелина»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з р. [*клёк*] «щось затверділе», [*клёкнуть*] «в'янути, зморщуватися, висихати» і разом з ним спорідненe з лит. klèkti «гуснути, застигати», suklẽkęs «загуслий»; первісне значення могло бути «зелень для засихання». — Фасмер II 246; Bern. I 511.

[**клеша́**] «отвір для затички» Ж; — неясне.

[**клещеви́на**] «бот.) «рицина, Ricinus communis L.» Ж;— р. *клещеви́на, клещови́на* (1704 р.), бр. *клешчавіна*, схв. kljèštevina, слн. kleščévína;— через російське посередництво запозичено з польської мови; п. kleszczowina, як і інші слов'янські відповідники, похідне від kleszcz «кліщ», є калькою лат. ricinus «кліщ; рицина»; латинська назва зумовлена, очевидно, подібністю насіння рицини до кліща.— Фасмер II 250; Sławski II 213; Bern. I 517.— Див. ще **кліщ.**

кле́мпа — див. **кляпа.**

[**кли́би**] «великі, неоковирні ноги» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*кли́па*] «клішня».

[**кли́ва**] «гола гірська вершина» Ж;— очевидно, пов'язане з власною назвою гори *Кли́ва*, етимологічно неясною.

кли́гати «важко, повільно йти», *окли́гати* «одужати, поздоровішати»;— р. [*клы́гать*] «іти повільно, по-старечому; кульгати», [*клы́ги*] «ноги (голі, брудні, худі)», бр. [*клы́гаць*] «шкандибати»;— неясне; можливо, споріднене з *ко́вга́нка, кульга́ти, чо́вгати* і зводиться до псл. *k^{b}lg-, *k^{b}lg- з пейоративним суфіксом -g-.— Sławski I 124.

[**клиж**] «лежень, підвалина» Ж;— неясне.

[**кли́зати**] «іти» Бі;— очевидно, споріднене з *кли́гати* і *ко́взати* (див.).

[**клик**] «ікло»;— р. бр. *клык*, п. нл. kłyk, ч. [klyk] «тс.», схв. [klîk] «узгір'я»;— псл. kъlykъ, очевидно, похідне від *kъlti «колоти».— Фасмер II 255—256; Sławski II 278—279.— Див. ще **ікло. коло́ти.** — Пор. **клин**[1].

кли́кати, *клик* «поклик, клич», *клич* [*кликáч*] «той, хто привселюдно щось оголошував» Ж, *кликýн* «тс.», *кли́чка, кли́чний, ви́клик, ві́дклик, за́клик, закли́чний,* [*невідкли́чний*] «незмінний», *о́клик, окли́чний, пере́клик, перекли́чка, по́клик, покли́кання, покли́кач* «той, хто привселюдно щось оголошував», [*при́клик*] Нед, *склик, скликáнець* «закличний дзвін»;— р. заст. розм. *кли́кать*, бр. *кли́каць*, др. *кликати* «кликати; публічно оголошувати», п. klicz «клич», болг. *кли́кам* «кличу, публічно оголошую», м. *клика* «кричить» (про орла та інших птахів), схв. *кли̏кнути* «весело вигукнути; покликати», *кли̏ковати* «кликати, гукати», *кли̏цати* «тс.», слн. klícati «гукати, кликати», стсл. **клицати, кликнѫти,** цсл. **кликати**;— псл. klikati «тс.»;— споріднене з лит. klỹkti, klýkauti «кричати, шукати», лтс. klìekt «сильно кликати, кричати», дангл. hlígan «судити (про кого)».— Фасмер II 250; Sławski II 222—223; БЕР II 448—449; Bern. I 519; Skok II 98—99; ЭССЯ 10, 41; Būga RR I 445.— Пор. **крик.**

[**климба́с**] «дурень, бевзь» Ж;— неясне; можливо, афективне утворення.

Кли́мент, *Климе́нтій, Клим, Климко́,* [*Климо́к*] Я, *Климу́сь,* [*Климу́хно, Кли́ша*];— р. *Кли́мент, Климе́нтий, Клим*, бр. *Кліме́нцій*, др. *Климентъ*, п. Klemens, ч. слц. Klement, Kliment, вл. Kliment, болг. м. *Кли́мент*, схв. *Климент*, Klement, слн. Klement, стсл. **Климентъ**;— через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. Κλήμης (род. в. Κλήμεντος) походить від лат. Clemens (-mentis), утвореного на основі прикметника clemens «м'який, погожий, ніжний», спорідненого з clīno «згинаю, нахиляю», гр. κλίνω «схиляю, згинаю, прихиляю», дангл. hlinōn «прихилятися», двн. (h)linēn «тс.», псл. sloniti, укр. *прислони́ти, заслони́ти* — Петровский 134; БЕР II 450; Walde—Hofm. I 231—232, 234.— Див. ще **слони́ти.**— Пор. **кліє́нт.**

[**кли́мець**] (орн.) «порода голубів» Я, [*кли́нтух*] «тс.» Я;— р. [*кли́нтух*] «дикий голуб»;— неясне.

кли́мля, *кли́мня* — див. **кімля́.**

клин[1] «загострений з одного кінця шматок дерева чи металу», *кли́нець, кли́ння* (зб.), *клино́к* (зменш.), *кли́нчик,* [*клина́тий*] «клиноподібний» Я, *клинкува́тий, клинови́й, клинува́тий, клинцюва́тий, клинча́стий,* [*клинча́тий*] Ж, [*клинкува́ти*] «оббивати клинцями (дерев'яну стіну хати)» Ж, [*клину́ти*] (у виразі *к. зуби* «зціпити зуби») Ж, *клинцюва́ти, вклини́тися, заклини́ти,* [*поклинча́стий*] Нед, *розклини́ти, розкли́нювальний,* [*росклúнє*] «вид орнаментики в різьбі», [*ро́склинки*] «прикрашені різьбою верхні кінці стовпів на ганку»;— р. болг. м. діал. *клин*, бр. *клін*, др.

клинъ, п. слц. вл. нл. klin, ч. klín, схв. *клѝн*, слн. klîn; — псл. klinъ або *kъlinъ, пов'язане з *kolti «колоти» або *kъlti «тс.». — Фасмер II 251; Sławski II 225—227; БЕР II 451—453; Skok II 100; ЭССЯ 10, 44—46; Трубачев Рем. терминол. 156. — Див. ще **коло́ти.** — Пор. **клик.**

клин[2] — див. **клень.**

клино́к «лезо; шабля, кинджал»; — р. *клино́к*, бр. *кліно́к*; — через російську мову запозичено з голландської; гол. kling «лезо» походить від нвн. Klinge «тс.», пов'язаного із звуконаслідувальним klingen «дзвеніти». — Шанский ЭСРЯ II 8, 160; Фасмер II 251; Kluge—Mitzka 376.

кли́нтух[1] — див. **кли́мець.**

кли́нтух[2] — див. **фле́йтух.**

клиу́ти — див. **клин**[1].

[**кли́пні**] «лацкани, вирізані дугою на свиті по вирізу шиї» Я; — неясне.

[**клиця́ти**] «ледве животіти» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з **п.** [kliczyć] «кульгати».

[**кли́ша**] «клишонога людина», [*клишáнь*] «людина, що кульгає або волочить ноги» Па, [*клишмáй*] «клишонога людина» Я, *кли́шáвий* «клишоногий» СУМ, Г, [*кле́ше*] «чіпляє ногою за ногу під час ходи» Ме; — бр. [*клышава́ты*] «клишоногий», п. kliszawy, вл. klěšiwy, klěšniwy «тс.», klěšiwić «ходити клишаво»; — псл. *kliša (*klěša) «клішня рака»; — споріднене з лит. klìšas «кривоногий», klìšės «клішні рака». — Sławski II 214, 228—229. — Див. ще **клішня́, кліщ.**

кліє́нт, *клієнту́ра;* — р. болг. м. *клие́нт*, бр. *кліе́нт*, п. ч. слц. вл. klient, схв. *клијент*, *клијенат*, слн. kliènt; — через посередництво німецької мови (н. Klién̈t, з XVI ст.) запозичено з латинської; лат. cliēns (-ntis) «залежна людина, васал» пов'язане з лат. clīno «гну, хилю», спорідненим з гр. κλίνω «схиляю, згинаю, прихиляю», псл. sloniti «прислоняти», укр. *прислони́ти.* — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 155—156; Фасмер II 250; Walde—Hofm. I 233. — Див. ще **слони́ти.** — Пор. **Кли́мє́нт, кліма́т.**

кліза́; — р. болг. м. *кли́зма*, бр. *кліза́*, схв. *клизма*, слн. klízma; — запозичення з грецької мови; гр. κλύσμα «промивання; місце морського прибою» є похідним від дієслова κλύζω «плещу, б'ю (про хвилі); промиваю, сполоскую», спорідненого з гот. hlutrs «світлий, чистий, ясний», кімр. clir «тс.», лат. cluo «очищаю», лит. šlúoti «підмітати, витирати». — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; БЕР II 448; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Пор. **клісти́р, клоа́ка.**

кліка; — р. болг. м. *кли́ка*, бр. *кліка*, п. ч. слц. вл. klika, схв. *клика*, слн. klíka; — запозичене з французької мови (можливо, через посередництво н. Klique); фр. clique «зграя, банда» утворене з фр. ст. cliquer «галасувати, плескати» звуконаслідувального походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 156; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 448; Dauzat 182.

кліма́кс «у житті людини — період переходу від статевої зрілості до старості», *кліма́ктерій* «тс.», *кліма́ктери́чний;* — р. *кли́макс*, бр. *кліма́кс*, п. ч. klimakterium, слц. klimaktérium, болг. м. *климактери́ум*, схв. *клима̀ктēрӣј*, *клима̀ктēријум*, слн. klimaktêrij; — запозичення з латинської мови; нлат. climacterium «клімакс» утворено від clīmactēr «переломний період у житті людини», що походить від гр. κλῖμακτήρ «східець, щабель; віковий переломний момент», пов'язаного з κλίνω «схиляю». — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 156—157; Klein 300; Frisk I 873—875. — Див. ще **кліма́т.**

кліма́т «метеорологічні умови, властиві певній місцевості», [*клима́т*, *клейма́т*, *кліймáт*, *клімáт*] «тс.» Л, *клімати́чний;* — р. болг. *кли́мат*, бр. *кліма́т*, п. klimat, ч. вл. klima, слц. слн. klíma, схв. *кли́ма*, цсл. **климатъ** «сторона світу»; — запозичення з французької мови; фр. climat «клімат; зона» походить від лат. clīma (род. в. одн. clīmatis) «небосхил, небесна сфера; зона, сторона світу», запозиченого з грецької мови; гр. κλίμα (род. в. κλίματος) «тс.» пов'язане з κλίνω «схиляю», спорідненим з лат. (in-)clīno «згинаю», двн. hlinēn (> нвн. lehnen) «прихилятися», псл. sloniti, укр. *прислони́ти.* — СІС 332; Шанский ЭСРЯ II 8, 158; Фасмер II 250; Sławski II 224; БЕР II 450. — Див. ще **слони́ти.** — Пор. **Кли́мє́нт, кліє́нт, кліма́кс.**

кліні́ка, *клініцúст*, *клінічний;* — р. болг. м. *кли́ника*, бр. *кліні́ка*, п. ч. слц.

вл. klinika, схв. *кли̏ника*, слн. klínika; — через посередництво німецької мови (н. Klínik) запозичено з французької; фр. clinique «клініка; клінічний» через лат. clīnicus «клінічний лікар, терапевт» зводиться до гр. κλινικός «тс.», κλινική «догляд за лежачим хворим, лікування», похідних від κλίνη «ліжко», пов'язаного з κλῑ́νω «схиляю, кладу; лягаю, лежу», спорідненим з лат. (in-)clīno «згинаю, нахиляю», двн. hlinēn «прихилятися», псл. sloniti «прихиляти», укр. *прислони́ти*. — СІС 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 159; Фасмер II 251; Sławski II 227; Frisk I 873—875. — Див. ще **слони́ти.** — Пор. **Кли́мент, кліє́нт, кліма́т.**

клі́нкер «вид міцної, добре випаленої цегли», *клінкерува́ти;* — р. болг. *кли́нкер*, бр. *клі́нкер*, п. klinkier; — запозичення з німецької або (через російську) з голландської мови; н. Klínker «камінь для бруку» походить від гол. klinker «тс.», пов'язаного з klinken «дзвеніти», спорідненим з нвн. klingen (<двн. klingan) «тс.». — СІС 333; Фасмер II 251; БЕР II 455; Sł. wyr. obcych 357; Kluge—Mitzka 377, 378; Vries NEW 329.

[**клінти́ти**] «майструвати, партачити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з [*клісни́ти*] «тс.».

[**клінчити**] «ставати на коліна» Пі; — запозичення з польської мови; п. klęczeć «стояти на колінах» етимологічно пов'язане з укр. *кля́кнути* (див.).

кліпати, [*кліпкати, хліпати* Нед], *кліп* (виг.), [*кліпа*] «вія», [*кліпавка*] «повіка», [*кліпайка, кліпка*] «тс.», [*кліпко́*] «той, хто кліпає очима», [*хліпавка*] «повіка» Нед; — давня ітеративна форма від псл. *klepnǫti «прикрити», збереженого в ч. klenouti «зводити склепіння», слц. klenúť «тс.», укр. *склеп;* пор. *склепи́ти* (*очі, повіки*) «звести, стулити, закрити». — Machek ESJČ 254; Варбот Sl. Wortst. 155. — Пор. **кле́пка, склеп.**

клір «сукупність служителів у християнській церкві», [*клєр, клир*] «тс.» Ж, [*клє́рик*] «(католицька) духовна особа» Ж, [*кли́рос*] «крилас», [*клирошани́н*] «співак на криласі» Ж; — р. болг. *клир*, бр. *клір*, др. *клиросъ* «клір; крилас», п. kler, ч. kler, klerus, слц. klérus, м. *клер*, схв. *кли̏р*, слн. klêr, стсл. **клиръ**; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької, пізніше вторинно в українську мову (звукові форми з **є**) через посередництво латинської (лат. clērus) і західнослов'янських; гр. κλῆρος «жереб; спадщина; духівництво» пов'язане з κλάω «ламаю», спорідненим з псл. *kolti, укр. *коло́ти*. — СІС 333; Фасмер II 251; Sławski II 211; БЕР II 457. — Див. ще **коло́ти.** — Пор. **клерика́л, кри́лас.**

[**клісни́ти**] «майструвати, партачити» Ж, [*клісни́тися*] «кривитися (про обличчя); бурчати»; — п. kleśnić «каструвати, оскопляти; плюндрувати», ч. klestiti «обтісувати дерево; каструвати», слц. kliesnit' «обтинати непотрібні гілки дерев», слн. klẹ́stiti «обрубувати гілляки; бити»; — псл. *klěsniti «стискати, здавлювати (напр. кліщами); каструвати», очевидно, пов'язане з *klěst-jь «кліщ», *klěst-jě «кліщі»; семантичний розвиток слова міг бути таким: «стискати»>«каструвати (здавлюванням)»>«каструвати (відтинанням)»>«обтинати»>«грубо обтісувати; партачити»; пов'язання ч. klestiti з вихідним *sklep-, лит. sklẽpti «гладко обтинати» (Machek ESJČ 255) непереконливе. — Фасмер II 248; Sławski II 213—215. — Див. ще **кліщі́.** — Пор. **кліщ.**

клісти́р (заст.) «клізма»; — р. болг. *клисти́р*, бр. *клісці́р*, п. klistera, ч. klystýr, слц. klystír, вл. klistĕr, м. *клистир*, схв. *кли̏стир*, слн. klistír; — запозичено з грецької мови, очевидно, за посередництвом латинської (лат. clystēr(ium) і німецької (н. Klistíer); гр. κλυστήρ(ιον) «трубка для промивання» є похідним від κλύζω «промиваю». — Фасмер II 251; БЕР II 459; Frisk I 876—877; Boisacq 473. — Див. ще **клі́зма.**

[**клісува́ти**] «місити глину для горшків» Ж; — п. klusować «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. klossen «дробити (грудки землі)» пов'язане з Kloß «грудка» (<двн. свн. klōz «грудка, куля»), спорідненим з р. [*глу́да*] «брила, грудка», дінд. gláuḥ «тюк, кипа», гр. γλουτός «сідниця». — Фасмер I 415—416; Kluge—Mitzka 379; Frisk I 313—314. — Пор. **клець, клю́ска, кльоц.**

кліть «підіймальний пристрій; [клітка; комора Ж]», [*клеть*] «комора; клітка» Ж, *клі́тина*, *кліткови́на*, [*клі́тчатка*] «клітковина» Ж, *клі́тчастий*, [*поклі́ть*] «підземна частина колодязного зрубу; рама борони», [*при́кліт (при́клі́ть)*] «прибудова; ганок» Нед; — р. *клеть* «кліть», бр. *клець*, п. kleć «тс.», klatka «клітка», ч. kletka, слц. klietka, вл. нл. klětka, болг. [*клет*] «тс.», м. *клет* «льох», схв. *кле̑т*, klijet «будка, курінь, комора, хижка», слн. klét «льох», стсл. **клѣть** «хат(к)а»; — псл. klěťь «хата, комора, хижка»; — зіставляється з лит. klėtis «комора», лтс. klēts «тс.» або з гал. clēta «загін», гот. hleiþra «намет» (ЭССЯ 10, 25—27); вважається також запозиченням з пракельтської мови (пкельт. *klēt-) (Мартынов Язык 38—42). — Фасмер II 249; Sławski II 198—199; БЕР II 439—440; Skok II 99.

кліше́ «форма високого друку для поліграфічного відтворення і ілюстрацій», р. болг. м. *клише́*, бр. *кліша́*, п. klisza, ч. слц. klišé, вл. klišej, схв. *кли̏ше̑*, слн. klišé; — запозичення з французької мови; фр. cliché «тс.» утворено від clicher «стереотипувати», що є, очевидно, словом звуконаслідувального походження; як джерело менш імовірне н. [Klitsch] «грудочка; клейка маса». — CIC 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; БЕР II 461; Dauzat 181.

клішня́, *кле́шня́*, [*кліша́*] «клішня» Ж; — р. *клешня́*; — очевидно, результат видозміни др. **клѣщьня*, похідного від *клѣщи* «кліщі»; фонетично незакономірне *кле́шня́* є або північноукраїнською діалектною звуковою формою (пор. [*ведро́, дед́и, песо́к*] < *вѣдро, дѣды, пѣсъкъ*), або наслідком запозичення з російської мови. — Булаховський Нариси 77; Фасмер II 249; ЭССЯ 10, 23—24; Bern. I 517. — Див. ще **кліщ**. — Пор. **кли́ша.**

кліщ (ент.) «Acarus», [*кліща́к*] «черв'як у вусі, Forficula» Ж, [*клещишо́к*] «книжковий черв'як, Chelifer caneroides» Ж, [*кліщи́ха*] «самиця коростяного кліща» Я; — р. *клещ*, бр. *клешч*, п. kleszcz, ч. klíšť, слц. kliešť, вл. нл. klešč, слн. klèšč; — псл. klěščь «кліщ»; виводиться від *klěstiti «кліщити, стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22, 23) від звуконаслідувального *kleskati/klěskati «ляскати»; пов'язання з ч. kleviti se «тремтіти, корчитися (від холоду, болю)» (Machek ESJČ 256) недостатньо обгрунтоване. — Фасмер II 249; Sławski II 212; Bern. I 517. — Пор. **кли́ша, клісни́ти, кліщня́, кліщі́.**

[**кліщине́ць**] (бот.) «козяча борода, Arum L.», [*клещіне́ць*] Ж; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*клещинец*] «тс.», мабуть, етимологічно пов'язане з п. klesnica «тс.», що є похідним від п. ст. kleśnić (суч. kleszczyć) «оскопляти, каструвати», спорідненого з укр. *кліщі́;* назва рослини виникла, очевидно, у зв'язку з приписуваною їй дією (пор. її німецьку назву Hodenzehrer «тс.» (букв. «пожирач яєчок»). — Фасмер II 250; Sławski II 215; Brückner 234; Bern. I 516. — Див. ще **кліщі́.**

кліщі́ «металевий інструмент у вигляді щипців; (перен.) охоплення супротивника; клішні (рака); дерев'яний овал у хомуті» СУМ, Г, [*кліщити*] «стискати», *кліщитися* «coire» (про собак); — р. болг. *кле́щи* «кліщі», бр. *кле́шчы*, др. *клѣщи*, п. kleszcze, ч. kleště, ст. kleščě, kléščě, слц. kliešte, вл. нл. klěšćě, полаб. klestă, м. *клешти*, схв. *кле́шта*, *кле́ште*, слн. kléšče, стсл. **клѣща**; — псл. *klěšča (дв. *klěščě > *klěšči); виводиться, як і klěščь «кліщ», від дієслова klěs-titi «стискати» або (ЭССЯ 10, 20—22; Machek ESJČ 255) від звуконаслідувального *kleskati/klěskati «ляскати». — Фасмер II 250; Sławski II 212—213; Skok II 99; Трубачев Рем. терминол. 371. — Пор. **кліщ.**

кло, *кла*, *клева́к*, *кли*, *клив*, *кливак*, *кло́ва*, *кловак*, *кло́вий* — див. **і́кло.**

клоа́ка, *клоа́чні* «ряд ссавців, що мають клоаку»; — р. болг. *клоа́ка*, бр. *клаа́ка*, п. ч. слц. вл. kloaka, схв. *клоа̀ка*, слн. kloáka; — запозичено з латинської мови, можливо, через посередництво французької (фр. cloaque) або німецької (н. Kloáke); лат. cloāca «канал, стік; шлунок, черево» пов'язане з cluo «чищу», спорідненим з гр. κλύζω «промиваю». — CIC 333; Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Sławski II 230; Walde—Hofm. I 237. — Див. ще **клізма.**

клобу́к «головний убір православних ченців», [*клебу́к*] «тс.» Ж, [*клубу́к*] «купол над гончарною піччю», [*клобука́р*] «той, хто робить речі з повсті» Ж, [*клобуча́на*] «повсть» Ж, [*клобу́чі*] «валянки» Ж, [*клобуча́ний*] «повстяний» Ж, [*клобу́чний*] «тс.» Ж, [*клобучи́ти*] «робити повсть» Ж; — р. *клобу́к*, бр. *клабу́к*, др. *клобукъ* «клобук; ковпак», п. вл. kłobuk «ковпак», ч. klobouk «капелюх», слц. klobúk, нл. kłobyk, kłobuk, полаб. klübĕ̀k «тс.», схв. *клòбук* «капелюх, шапка», слн. klobúk, цсл. **клобоукъ** «клобук; ковпак»; — псл. *kolbukъ; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. крим.-тат. тат. kalpak «шапка», запозичене в українську мову у формі *ковпа́к*; назва тюркського племені др. *чьрнии клобуци* є калькою тюрк. karakalpak «каракалпак» (букв. «чорна шапка») (XI—XII ст.); пояснення форми klobukъ як метатези з *koblukъ, складеного з *ko + oblukъ (Matzenauer LF 8, 172—173) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 162; Фасмер II 252; Шипова 186; Sławski II 257—258; Machek ESJČ 258; Schuster-Šewc 533—534; БЕР II 409; ЭССЯ 10, 61—62; Bern. I 474—475. — Пор. **каракалпа́к, ковпа́к**[1].

кло́вня — див. **кі́мля́**.

клозе́т; — р. болг. *клозе́т*, бр. *клазе́т*, п. ч. слц. klozet, м. *клозет*, схв. *клòзет*, слн. klozét; — запозичення з англійської мови; англ. (water-)closet, букв. «вбиральня з водою» через фр. closet «кімната, що замикається», зменш. від clos «тс.», зводиться до лат. clausus «замкнений». — Шанский ЭСРЯ II 8, 162—163; Фасмер II 252; Sławski II 232; БЕР II 462. — Див. ще **кля́уза**.

клок «жмут; клапоть», [*клоча́ник*] «кустар, що плете мережі», [*клоча́нка*] «прядиво з клоччя», [*клочо́к*] Я, *кло́ччя*, *клочкува́тий*, [*кло́чний*] Ж, [*клочни́стий*], *клоччастий*, *клоччяни́й*, [*склочи́на*] «повсть» Нед, [*склочи́тися*] «скуйовдитися» Нед; — р. *клок*, бр. [*кло́ччe*] «клоччя», др. *клокъ* «пук, в'язка», ч. слц. klk «жмут», болг. *къ̀лчи́ща* «клоччя», м. *колчишта*, схв. [*кȗк*], слн. kólke «тс.», цсл. **клъкъ** «утік тканини»; — псл. klъkъ «клоччя, найпростіше прядиво», очевидно, пов'язане з *kolti «колоти», спорідненим з лит. kúlti «молотити, бити», лтс. kuĺt «тс.» (первісне значення — «відходи волокна (при чесанні льону)»); пов'язання з *plъkъ «волос; волокно» (Фасмер II 252), з лит. klèkti «гуснути» (Machek ESJČ 258), з лат. culcita «подушка» (Petersson Vgl. Wortst. 3), з гр. καλιά «хатина», κάλαθος «кошик» (Loewenthal AfSlPh 37, 386) менш певні. — Дзендзелівський St. sl. 13/3—4, 197—198; Шанский ЭСРЯ II 8, 163; Sławski II 246—248; Трубачев Рем. терминол. 86. — Див. ще **коло́ти**. — Пор. **клак**.

[**кло́ка**] «квочка» ДзАтл I, [*кло́чка* тж, *кльо́ка*, *кльо́чка* Ж, *кло́ўчка* ВеУг] «тс.», [*кльо́кати*] «квоктати», [*кльокота́ть*] «кричати» (про індика) Л, [*кльо́чити*] «кричати» (про тетерука); — р. [*кло́ка*] «квочка», *клохта́ть* «квоктати», [*кло́кать*] «тс.», слц. [kloka] «квочка», болг. *клок-клок* «квок-квок», *кло́чка* «квочка», слн. klókati «квоктати»; — псл. klok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до kvok-, укр. *кво́чка*, [*кво́кати*], а також до klek-, укр. *кле́кіт*, *клекота́ти*; можна припустити запозичення в західноукраїнські говори з словацької мови. — Фасмер II 253; БЕР II 462, 472; ЭССЯ 10, 62—63. — Пор. **квок**, **клекота́ти**, **кло́кати**.

кло́кати «видавати короткі глухі звуки», [*клокоті́ти*] «сильно кипіти» Ж, [*клоки́чка*] «дерев'яний дзвоник для худоби», [*клокі́чка*] «тс.», [*клоку́нка*] «дощечка у вигляді ложки, якою рибалки б'ють по воді, щоб звуком привабити сома» Я, [*клоку́ша*] «тс.»; — р. *клокота́ть*, «клекотіти», др. *клокотати* «кипіти», *клокотъ* «кипіння, шипіння», ч. klokotati «клекотіти», слц. klokotať «тс.», нл. kłokotaś «хлебтати; бурчати (у животі)», болг. *кло́кам* «булькотіти, клекотіти», *клокотя́*, м. *клокоти* «тс.», схв. *клокòтати* «клекотіти», слн. klokotáti «клекотіти, кипіти; бурчати (у животі)», стсл. **клокотати** «клекотіти, кипіти»; — псл. klok-, звуконаслідувальне утворення, паралельне до klek-, укр. *кле́кіт*, *клекота́ти*, лит. klàkt (вигук, що відображає глухий звук падіння), klàkti «буцнути», лтс. klakš (виг.) «буц». — Sławski II 261; ЭССЯ 10, 64—65. — Пор. **клекота́ти, кло́ка, клоки́чка**.

клокúчка (бот.) «Staphylea pinnata L.», [*клекачка* Mak, *клекічка* Mak, *кликічка, клокитина, клокіця, клокічка, клокучка, клочичка* тж, *кокúця* Пі] «тс.»; — р. *клекáчка*, п. kłokaczka, ч. слц. klokoč, болг. [*клокоч*], схв. *клòкōч*, слн. klóček «тс.»; — псл. klokočь, похідне від klokati «клокати, видавати короткі глухі звуки»; назва зумовлена шелестом насіння в коробочці рослини. — Sławski II 260; Machek Jm. rostl. 141; ESJČ 258; БЕР II 463. — Див. ще **клóкати.**

клóмля, *клóмня*, *клóм'я* — див. **кíмля́.**

клони́ти, *клáнятися*, *клíнно*, *відклíнне* (заст.) «прощальний подарунок», *відклíнщина* (заст.) «прощальний банкет», [*нáклін*] «нахил, схильність» Ж, *поклíн*, *поклóнник*, *уклíн*, *уклíнний*; — р. *клони́ть*, бр. [*клaніцца*], др. *клонити*, п. kłonić «хилити, нагинати», ч. kloniti, слц. klonit' «тс.», вл. kłonić (so), нл. kłoniś (se), болг. *клоня́*, схв. *клòнити се* «ухилятися, уникати», слн. klóniti «пересилати, дарувати; хилитися, опадати», стсл. **клонити** «хилити, згинати»; — псл. kloniti «хилити, нахиляти, гнути, згинати»; — споріднене з гр. κλίνω «нахиляю», лат. -clīno «тс.», ірл. clóin «нахилений», двн. hlainan «нагинати»; — ie. *kel- «хилити» (на відміну від укр. *слони́ти*, яке виводиться з ie. *kel-); пов'язання з лит. leñkti «клонити» (Machek ESJČ 258—259) безпідставне. — Фасмер II 253—254; Sławski II 264—265; БЕР II 465—466; Skok II 102—103; ЭССЯ 10, 66—68; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 150—151. — Пор. **слони́ти.**

[**клони́ця**] «бічний стояк у возі» Ж, [*клaніця* Ж, *пíдклонь* Нед] «тс.»; — п. вл. нл. kłonica, ч. klanice, слц. klanica, полаб. klânáiśə «тс.», слн. klaníca «поліно, тріска»; — псл. *kolnica «кілок, стояк», пов'язане з *kolti «колоти»; з огляду на групу **ло** або **ла** (замість укр. **оло**) слово є, очевидно, запозиченням з польської і словацької мов; виведення з *kolp-nica (Machek ESJČ 251) сумнівне. — Sławski II 263—264; ЭССЯ 10, 139. — Див. ще **колóти.**

[**клонц**] «дзьоб» ВеУг; — запозичення з молдавської мови; молд. *клонц* (рум. clonţ) «тс.» походить від болг. *клю́нец* «дзьобик», зменш. від *клюн* «дзьоб», пов'язаного з *клю́ем* «клюю», що відповідає укр. *клюва́ти*. — СДЕЛМ 186; DLRM 159. — Див. ще **клюва́ти.**

клоп (ент.) «блощиця, Cimex lectularius L.», *клопівня* «місце з великою кількістю блощиць»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *клоп* «блощиця», як і бр. *клоп*, болг. *клóпуш* «тс.», схв. *клòп* «кліщ», слн. klòp «тс.», походить від псл. kloпъ, яке тлумачиться по-різному: як пов'язане з klepati «бити» (ЭССЯ 10, 72; Фасмер—Трубачев II 254), з болг. [*клóпам*] «бити; шуміти; кишіти» (БЕР II 469), з р. [*клéпик*, *кля́пик*] «короткий широкий ніж» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 133—134) або як споріднене з лат. culex «комар» (Соболевский Slavia 5, 447). — Пор. **клопівник.**

[**клопи́ти**] «винищувати» Я, [*клопитися*] «сваритися» ВеЛ; — п. [kłopić się] «сперечатися, сваритися; клопотатися», ч. klopiti «перевертати, відвертати, схиляти», слц. klopit' «нахиляти, нагинати», болг. [*клóпам*] «стукаю; дзвеню», м. *клопа* «торохтить», схв. [*клòпити*] «ударити; (ст.) складати, спаювати»; — псл. klopiti з вокалізмом кореня **о**, пов'язане з klepati; пов'язання з діслов. hlemmr «пастка», дат. lem «дверцята; пастка», шв. lämm «тс.» (Machek ESJČ 259) непереконливе. — Sławski II 266; БЕР II 467; ЭССЯ 10, 69—70. — Див. ще **клепáти.** — Пор. **клáпати, клóпіт.**

[**клопівник**] (бот.) «хрінниця смердюча, Lepidium ruderale L.» Mak; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *клопóвник* «тс.» є похідним від *клоп* «блощиця»; назва рослини зумовлена її гострим неприємним запахом (пор. р. [*вонючка*] «тс.»). — Див. ще **клоп.**

клóпіт «турботи; [дощечка з отвором, прибита зверху до жердини в ручних жорнах] Ж», *клопітня́* «клопіт», [*клопотá, клопотія*], *клопотнéча* «тс.», [*клопотни́ця*] «та, що клопоче» Я, [*клопотня́*] «клопітня», *клопоту́н*, *клопоту́ха*, [*хлопотá*] Нед, *клопітки́й*, *клопітли́вий*, *клопітни́й*, [*клопотли́вий*], *клопотáти(ся)*, [*клопоти́тися*] «сваритися» ВеЗа, [*хлопотáти(ся)*] Нед, [*клóпотько*] «клопітно» Я; — бр. *клóпат* «клопіт», болг.

[*кло́пот*] «дзвоник, особливо на шиї худоби», м. *клопот* «стукіт, торохтіння», схв. *клопо̑т* «стукіт, гук», цсл. **клопотъ** «галас, гук»; — псл. klopotъ, звуконаслідувальне утворення, означало, насамперед, «стукіт, тупіт, галас»; значення «турбота, неспокій» розвинулося пізніше на підставі значення «неспокій»; р. *хло́поты* «клопіт», п. [chłopot] «тс.», слц. chlopot «галас, колотнеча», болг. *хло́пот* «стукіт», м. [*хло́путъ*] «дзвінок» є, очевидно, продовженнями праслов'янського експресивного варіанта до звуконаслідувального klop-; виведення з ie. *kep- (Machek ESJČ 259) непереконливе. — Фасмер II 254; Sławski II 266—267; БЕР II 468. — Див. ще **клопи́ти.** — Пор. **кла́пати, клепа́ти.**

[**клоти́ти**] «колотити»; — результат видозміни форми *колоти́ти*, можливо, зумовлений впливом п. (кулінарного) kłócić «колотити» (пор. укр. *зло́то* під впливом п. złoto) — Див. ще **колоти́ти.**

кло́ун, *клоуна́да;* — р. бр. болг. *кло́ун*, п. вл. klown, ч. слц. klaun, clown, схв. *кла̏ун*, слн. klóvn; — запозичення з англійської мови; англ. clown, можливо, споріднене з ісл. klunni «мугир», фриз. [klõnne] «дурень; блазень», гол. kloem «козир-дівка» або походить від лат. colōnus «селянин, мужик». — CIC 334; Фасмер II 254; БЕР II 471; Klein 303.

[**клохті́ти**] «сильно кипіти»; — очевидно, результат видозміни форми [*клокоті́ти*] «тс.». — Див. ще **кло́кати.**

кло́ччя, *клоча́ник, клоча́нка, клочо́к, клочкува́тий, кло́чний, клочни́стий, клочча́стий, клоччяни́й* — див. **клок.**

клуб[1] «згорток, жмут; (анат.) стегно», *клубо́к*, [*клуба́к*] «балка, що скріплює одвірки вгорі; клубок» Ж, [*клебу́к*] «клубок; грудка» Ж, [*клуби́ця*] «стегно (кістка)» Ж, *клубови́ння*, [*клу́б'я*] (зб). «клубки», *клуба́тий, клубкува́тий, клубли́вий, клубча́стий*, [*клубени́тися*] «згортатися клубком» Ж, [*клубетува́ти*] «тс.» ВеЛ, *клуби́тися, клубота́ти* «клубочитися; [валити клубами Ж]», *клубота́тися* «підійматися клубами», *клуботі́ти, клуботі́тися, клубочи́тися, клубочі́ти,* [*клубува́тися*] «тс.», [*клюбача́тися*] «звиватися»; — р. бр. *клуб* «клубок», п. kłąb «згорток, клубок; випуклість при поєднанні кісток на потилиці у тварин, особливо у коней», ч. kloub «суглоб, випуклість кісток у суглобі; пук, в'язка», слц. klb «суглоб; [стегно]», klbo «згорток, клубок, купа», вл. kłuba «стегно», нл. klub «клубок; [стегно; суглоб потилиці]», полаб. klǫb «стегно», болг. *кълбо́* «кулястий предмет, клубок, згорток», м. [*кла̏мбу*] «згорток, клубок», схв. *клу̏пко*, слн. klobkô, klóbek «тс.»; — псл. klǫbъ «згорнутий або кулястий предмет», звідки постали значення «згорток, клубок» і «частина тіла кулястої форми»; — зіставляється з лат. glomus «клубок», globus «тс.; куля» (Трубачев Рем. терминол. 108—109; ЭССЯ 10, 74—75) або з лтс. klambars «кім'ях», англ. lump «тс.» (Фасмер II 254—255; Sławski II 254—255); зіставлення (Matzenauer LF 8, 184) з гол. klup, н. Klúmpen «кім'ях» наштовхується на фонетичні труднощі; зіставлення з лит. klùpti «спотикатися» (Brückner 236—237), з гр. κύλινδρος «валик, згорток» (Соболевский Slavia 5, 440, 447), з гр. κλαμβός «покалічений» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 128) непереконливі; погляд, за яким псл. klǫbъ пов'язане лише із значенням «стегно» (Machek ESJČ 259), недостатньо обгрунтований.

клуб[2] «громадський, культурно-освітній заклад, його приміщення»; — р. *клуб*, ст. *клоб*, бр. болг. м. *клуб*, п. klub, ст. klop, ч. слц. вл. klub, схв. *клу̏б*, слн. klúb «тс.»; — запозичено з англійської мови через російську або польську і німецьку (н. Klub); англ. club (<сангл. clubbe) «дрюк, палиця; клуб, товариство» споріднене з діслн. klubba «палиця, дрюк»; значення «товариство» виникло через переносне вживання слова «палиця», бо за англійським звичаєм палиця, обношувана по домах бажаних гостей, була знаком їх запрошення. — Фасмер II 254; Аристова РЯШ 1971/5, 102; Sławski II 233; БЕР II 473; Kluge — Mitzka 379. — Пор. **клу́мба.**

клуба́ня — див. **ковба́ня.**

[**клубники́**] (мн.) (бот.) «полуниці, Fragaria L.» Ж; — бр. *клубні́цы* «тс.»; — запозичення з російської мови (аргументом на користь цієї думки є широке вживання слова на сході України в фор-

мах *клубни́ка* і *клубні́ка);* р. *клубни́ка* «тс.» пов'язане з *клу́бень* «бульба», похідним від *клуб*, з огляду на форму ягід. — Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер—Трубачев II 255; Bern. I 524; Matzenauer LF 8, 184. — Див. ще **клу́б**[1].

клума́к, *клу́мок* — див. **клу́нок.**

[**клумакува́тий**] «тямущий»; — неясне; можливо, результат зближення *тлума́чити* з *клума́к* «клунок», [*тлума́к*] «тс.».

клу́мба «квітник у формі геометричної фігури»; — р. бр. *клу́мба*, п. klomb «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. clump «купа (дерев, кущів)» споріднене з нн. klump «брила; купа», дісл. klumba «дрючок, палиця», пов'язаним з дісл. klubba «тс.». — Шанский ЭСРЯ II 8, 166; Фасмер II 255; Sławski II 231; Klein 303; Jóhannesson 368—369. — Пор. **клуб**[2].

клу́мля — див. **кі́мля.**

клу́нок «дорожня торба; вузол з речами; півмішка як міра», [*клу́мок*] Мо, *клума́к*, [*оклу́нок*] Пі, [*заклимакува́ти*] «міцно скласти, спакувати, зв'язати» Ж; — неясне; можливо, результат контамінації слів *тлу́мок* «торба, мішок» і *клу́ня* «приміщення для зберігання снопів, сіна, соломи та ін.».

клу́ня «стодола», [*клю́ня*] «тс.» Ж, [*клу́нище*] «місце, де стоїть клуня»; — р. бр. *клу́ня*, п. kłunia (із східнослов'янських мов); — запозичення з балтійських мов; лит. klúonas «тік, стодола, клуня», лтс. kluõns «тік» пов'язані з лит. klóti «слати», лтс. klât «простилати», спорідненими з псл. klasti, укр. *кла́сти;* зіставлення (Bern. I 522) з п. [kłomia] «кімля» безпідставне. — Фасмер II 255; Непокупный 174; Лаучюте ВЯ 1972/3, 102; Sławski II 276. — Див. ще **кла́сти.**

клуп (тех.) «прилад для нарізування різьби», [*клупці*] «тс.» Я; — р. *клуп*, *клупп*, болг. *клуп* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Klúppe «клуп; обценьки» зводиться до двн. kluppa «обценьки», пов'язаного з kluft «тс.», klioban «розколювати» і спорідненого з гр. γλύφω «видовбую», псл. [glūbokъ], укр. *глибо́кий*. — СІС 334; Kluge—Mitzka 380; Frisk I 315. — Див. ще **ієро́гліф, глибо́кий.** — Пор. **клю́ба.**

клус «рись», *клусува́ти* «бігти риссю», *клу́са* «риссю», *клу́сом*, [*тлу́са*] «тс.»; — запозичення з польської мови; — п. kłus «рись», як і ч. слц. klus, вл. klus, kołs «тс.», болг. [*клъс*] «іноходь», схв. *кљу́сати* «бігти риссю», слн. kljús «рись», зводиться, очевидно, до псл. *klusati, *kljusati, *kъlsati, споріднених з лит. klùpti «спотикатися, падати», лтс. klupt «спіткнутися, перевернутися, впасти», kuĪšus «той, що біжить риссю», можливо, також з гр. κάλλη «рись». — Фасмер II 258; Sławski II 276, 277—278; ЭССЯ 10, 78; Otrębski LP 1, 136. — Пор. **клю́пати.**

клу́шня — див. **лушня́.**

[**клю́ба**] «лещата; викопане з коренем дерево, яке возили на річкових суднах; блок для піднімання тягарів; знаряддя тортур, жердина з гаком Ж», [*клю́бка*] (бондарське знаряддя) Ж, [*клюба́ка*] «жердина з гаком для витягування відра з колодязя»; — бр. [*клю́бы*] «кліщі», п. kluba «лещата», ч. klub (бондарське знаряддя), слц. [kloba] «блок для піднімання тягарів», вл. kloba «в'язка», схв. *клу́ба* «блок для піднімання тягарів»; — запозичення з німецької мови; свн. klobe, klube «розколота частина дерева; лещата, кліщі; пута» (>нвн. Kloben «поліно; скоба; лещата, кліщі») пов'язане з свн. klieben, двн. klioban (>нвн. klieben) «розколювати». — Sławski II 233—234; Brückner 235; Kluge—Mitzka 377. — Див. ще **клуп.** — Пор. **кльоб.**

клюва́ти, [*кле́втати*] «клепати» МСБГ, *клюв*, [*клюва́к*] «дятел; дзьоб», [*клюва́ка*] «сучкувата палиця» Ж, [*клюн*] «дзьоб» Ж, [*кле́ве́ць*] «молоток» СУМ, Г, [*заклью́вок*] «надклюнуте з середини яйце», [*поклюва́ч*] (орн.) «дятел» ДзАтл II; — р. *клева́ть*, бр. *кляваць*, др. *клювъ* «дзьоб», *клюнъ* «тс.», п. kluć «клювати, дзьобати», klwać, ч. klovati, ст. klvati, слц. kl'ut' «тс.», вл. kluwać «викльовуватися» (про пташенят у яйці), нл. ст. kluś «дзьобати, клювати», полаб. k'l'áją «вигрібають, клюють», болг. *кълва́* «клювати», м. *колве*, схв. *кљу́вати*, слн. kljúti, цсл. **кльвати** «тс.»; — псл. klьvati «клювати, дзьобати»; споріднене з лит. kliūti «зависнути, зачепитися», лтс. kļaûtiês «опертися»; пов'язання з лит. glián-

dyti «вилущувати, вибирати» (Machek ESJČ 260) непевне. — Фасмер II 245; Sławski II 237—238; ЭССЯ 10, 82—83; Bern. I 527—528. — Пор. **клю́кати**[1].

[**клюга́**] «металевий наконечник до списа»; — очевидно, результат фонетичної видозміни слова [*клю́ка*] «ломака з сучком, ковінька» (пор. [*ско́ка*] «жаба», [*ско́га*] «тс.»). — Див. ще **клю́кати**[1].

клю́кати[1] «клювати», [*клю́цати*] «рубати» Я, [*ключи́тися*] «проростати, пускати пагони», [*клю́читися*] «трапитися» Ж, [*ключкува́ти*] «метати петлі», [*клюк*] «дерев'яний гак, дерев'яний гвіздок; вид дитячої гри Я; відлога ЛЧерк», [*клю́ка*] «ломака з сучком, ковінька», [*клю́ква*] «лата на даху, кроква» ВеЗн, *ключ*, [*клю́ча*] «дерев'яний гак», *ключа́р*, *клю́чка*, *клю́чник*, [*ключи́на*] «жердина, лата, кроква Л», [*ключи́ння*] (зб.) «жердини на даху», *ключи́ця*, [*ключівни́к*] «мотузка на гаку, забитому в стелю, для навішування шкіри», [*клю́че*] «крокви, скріплені попарно», *клюка́стий*, *виключа́ти*, *ви́ключний*, *заклю́чний*, [*наклю́чистий*] «згорблений» Ж, *підключи́ти*, *приключи́тися*, *при́ключка*; — р. [*клюка́ть*] «ходити з палицею, кульгати», [*клю́чить*] «тс.», *клюка́* «ломака, ковінька», п. kluka «дрюк з гаком, ключ у колодязі», ч. klika «клямка; ковінька», слц. kľuka «корба, клямка, гак», вл. kluka «закривлення, гак», полаб. kl'áu̯kə «penis», болг. *клю́ка* «плітка; інтрига», схв. [*кљу́ка*] «гак; закривлений, роздвоєний дрюк», слн. kljúka «гак; закривлений дрюк; засув»; — псл. kljukati «клювати; рубати», kljuka «закривлений дрюк, крюк»; — споріднене з лит. kliūti «зависнути, зачепитися», лтс. kļaût «нахиляти, нагинати», лат. clāvis «ключ; дрюк; засув», clāvus «гвіздок», гр. κλείς «засув, ключ», κλείω «запираю, засуваю», дірл. clō «гвіздок», а також н. Schlüssel «ключ», двн. sliozan «запирати»; ie. *(s)kleu-: *klau- «гак, крюк, ковінька; зачепити; заперти, замкнути»; пов'язання з нвн. Krücke «милиця» (Machek ESJČ 256) викликає сумнів. — Фасмер II 257; Sławski II 239—240; БЕР II 483; Skok II 104—105; Трубачев Рем. терминол. 150; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 528—529. — Пор. **клюва́ти, кльок**[1].

клю́кати[2] «випивати, пиячити»; — р. *клю́кать* «тс.», п. klukać «квоктати», вл. klukać «квоктати, булькотати», нл. klukaś «тс.», болг. *клю́кам* «стукаю; кусаю, гризу», м. *клука* «стукає, калатає; смикає (про рану); [дзьобає, клює]», схв. *кљу́кати* «гнітити, товкти; [стукати, калатати]», слн. kljúkati «стукати, бити», цсл. **клюкати** «густи»; — псл. kljukati «стукати», похідне від звуконаслідувального *klju-klju; пор. у типологічному плані лит. kliõkti «дзюрчати». — Фасмер II 257; Sławski II 241—242; ЭССЯ 10, 56—57; Bern. I 529.

клю́ква (бот.) «журавлина, Vaccinium oxycoccus L.»; — ч. klikva; — запозичення з російської мови; р. *клю́ква* пов'язують з *клюка́* (ЭССЯ 10, 58), із звуконаслідувальним **клюк* (звук розчавленої ягоди, пор. схв. *кљу́к* «вичавлений виноград», Bern. I 529), з *клю́кать* «шуміти» і з старою назвою журавля (Желтов ФЗ 1876/4, 32), з [*ключева́на*] «болото» як назву болотної ягоди (Горяев 145; Machek ESJČ 256). — Фасмер — Трубачев II 257—258.

[**клю́пати**] «стукати», [*клю́па*] «товкач у ступі», [*клюпа́ч*] «важіль товкача в ступі», [*клюпа́к*] «ручиця» Ж; — п. klupić (się) «хилити(ся), згинати(ся)», ч. klípiti «звішувати, спускатися додолу»; — псл. [kljupati, kljupiti] «згинати»; — можливо, споріднене з лит. klaũpti «ставати на коліна», klùpti «спотикатися, падати», лтс. klàupât «спотикатися», klupt «спіткнутися, перевернутися, впасти»; пов'язання з р. [*клыпа́ть*] «кульгати» (Machek ESJČ 207) непевне. — Фасмер II 256; Sławski II 242—243.

[**клю́ска**] «лінивий вареник»; — р. бр. *клёцка* «галушка», п. kluska «галушечка з тіста», ч. [kluska], слц. [klocky] (мн.) «тс.»; — запозичення з німецької мови (прийняття польського посередництва (Sławski II 244) необов'язкове); нвн. Kloß (<свн. klôz) «грудка, скибка; галушка» споріднене з р. [*глу́да*] «брила, грудка». — Див. ще **клісува́ти**. — Пор. **клець, кльоц.**

[**клю́хта**] «паяльна трубка»; — неясне.

ключ, *клю́ча*, *ключа́р*, *ключи́на*, *ключи́ння*, *клю́читися*, *ключи́тися*, *ключи́ця*,

ключівни́к, ключка, ключкува́ти, ключ-ник — див. **клю́кати**[1].

[**клю́чик**] (бот.) «первоцвіт, Primula L.» Ж; — бр. *клю́чыкі* «тс.», п. kluczyk «Primula officinalis Hill.»; — очевидно, похідне від *ключ;* мотивація назви неясна. — Див. ще **клю́кати**[1].

[**кля́вий**] «добрий, гарний» Франко, [*кля́во*] «добре» Франко; — п. klawy «чудовий, добрячий», ч. арг. klavo «добре»; — неясне; можливо, запозичення з польської мови, в якій задовільного пояснення не має, або споріднене з р. [*клёвый*] «красивий; дорогий; вдалий; тямущий», яке пов'язується з *клева́ть* як первісно рибальське позначення місця, де добре клює риба (Фасмер II 245; Преобр. I 312); виводиться також (Бондалетов Этимология 1980, 69) від нгр. *καλά* «добре». — Sławski II 192—193.

кля́ґ, кля́ґалка, кля́ґане́ць, кля́ґати, клягівни́ця, кляк — див. **гляг.**

[**кляк**] «зарубка на дереві; залом; межовий знак (деревце); льодова бурулька; кожен із двох дерев'яних кругів млинового колеса», [*кляковий*] (у виразі [*клякове дерево*] «дерево, помічене знаком, що вказує межу»), [*клячáти*] «робити тин у лісі, підрубуючи тонкі дерева і переплітаючи їх», [*клячи́ти*] «заламувати стебла рослин на позначення чогось»; — р. [*кляч*] «перекладина; соснова цурка», п. klęk «криве дерево; полозок рала; полозок саней», ч. klek «криве дерево», вл. klak «чепіга, полозок рала», слн. kléka «сучкувате закривлення дерева»; — псл. *klękъ, *klęka пов'язане з *klękati «згинати, закривляти, згинати коліна, ставати навколішки», укр. *кляка́ти.* — Фасмер II 260—261; Sławski II 216—217, Machek ESJČ 253; ЭССЯ 10, 31—32. — Див. ще **кляка́ти.** — Пор. **кляч.**

[**кляка́ти**] «ставати навколішки», [*клячáти*] «стояти навколішках», [*клячни́ця*] «різновид ослона» Ж, [*у при́клячки*] «навколішки» ВеУг, [*наприклячкóх*] «тс.» ВеЛ; — р. [*кля́кать*] «ставати навколішки», бр. *кля́кнуць* «сидіти навпочіпки», п. klękać «ставати навколішки», ч. klekati, слц. kľ'akat', вл. klakać «тс.», нл. klěkaś «тс.; іти похитуючись», полаб. klącě (<*klęči(tъ) «шкутильгає, кульгає», болг. *кля́кам* «присідаю», *клéкам* «тс.», м. *клекне* «стане навколішки», схв. *клѐцати* «згинати коліна», слн. klékati «ставати навколішки», стсл. **клачати** «стояти навколішках»; — псл. klękati «стояти зігнувшись, іти зігнувшись»; — зіставляється з kloniti «клонити» (ЭССЯ 10, 28—29; Brückner 234) або з лит. klénkti «швидко йти», лтс. kliñkât «кульгати» (Фасмер II 259; Sławski II 218; Otrębski LP 1, 134—136); пов'язання з н. hinken «кульгати» (Machek ESJČ 254) сумнівне. — Пор. **кляк, кляч.**

кля́кнути «мерзнути; дубіти; втрачати гнучкість; не достигнувши, сохнути від суховію, спеки (про рослини)»; — р. [*кля́кнуть*] «тужавіти (про землю); промерзати; погано пропікатися, варитися», [*клёкнуть*] «твердіти, покриватися кіркою (про землю); робитися розгрузлою і клейкою після дощу (про землю); висихати, ставати твердим; в'янути, схилятися»; — псл. *[klękn̨ǫti]; — очевидно, споріднене з лит. klèkti «густіти, застигати», (su)klẽkęs «загуслий». — Фасмер II 246.

[**кля́мати**] «плямкати, жвакати»; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до *пля́мкати* (пор.).

кля́мка, [*кля́мати*] «стукати клямкою»; — р. діал. бр. *кля́мка,* п. ч. klamka; — запозичення з німецької мови; свн. klamm «спазм; пута; клямка; держак», нвн. klemmen «стискати», споріднене з дангл. clam(m) «міцна хватка; кіготь; пута», лит. glomóti «обіймати». — Фасмер II 259; Sławski II 185; Machek ESJČ 250. — Пор. **кле́ма, кля́мра.**

кля́мпа — див. **кля́па.**

кля́мра «скоба для дерев'яних деталей», [*кля́мбра, кля́мба, кля́мар*] «тс.», [*клямрувáти*] «скріпляти докупи» Ж; — р. [*кля́мра, кля́мера*] «клямра», бр. *кля́мар,* п. klamra, [klambia], ч. klamr, klamra, слц. [klamra], вл. klamora, схв. *кла̀мер;* — запозичення з німецької мови; свн. klamer, klamere (нвн. Klammer) «тс.» пов'язане з свн. klamben, klamberen «міцно спаювати, сполучати скобою», спорідненим з сангл. clameren, clambren «дертися вгору», climben «тс.» (англ. climb «тс.»), діслн. klembra «стискати». — Sławski I 289—290, II 185; Kluge—Mitz-

ka 373; Klein 294, 300; Vries AEW 298. — Пор. **кля́мка.**

[**кля́нути**] «политися»; — варіант звукової форми [*хля́нути*] «тс.», пов'язаної з *хли́нути;* пор. аналогічне співвідношення в *ко́взати* і [*хо́взати*], *кебе́та* «хист» і [*хибе́та*] «тс.». — Див. ще **хли́нути.**

кляп «чіп; затичка; [penis] Я», [*кля́па*] «чіп; ганчірка» Ж, [*склян*] «вид гри; кусок дерева в цій грі» Нед; — р. *кляп* «чіп, затичка», бр. *кляп* «чіп; penis»; — псл. klęръ «затичка», давніше «зібгане» зіставляється з klękati «згинатись» і зводиться до ie. *kel- «гнути» (ЭССЯ 10, 34—35); зіставляється також з псл. klap-, укр. *кла́поть*, ч. klápet «тулуб, колода» (Machek Studie 32). — Фасмер II 260; Sławski II 210.

[**кляпа**] «стара корова» ВеЛ, [*кле́мпа*] «неохайна жінка; нікчема; стара корова» Ж, [*кля́мпа*] «тс.» Ж, [*а кля*] «вигук, яким підкликають корову» ВеЛ; — п. klępa «самиця лося; неохайна жінка; [стара важка корова]», слц. [kl'ampa] «неохайна жінка; розбещена дівка», слн. klâmpa «людина з вайлуватою ходою; вівця, що вайлувато ходить; капелюх з обвислими крисами»; — псл. *klęръ-(jь) «вайлуватий, неоковирний» (<ie. *kel- «кривити, згинати»); — у частині форм (*кле́мпа*, *кля́мпа*), можливо, відбивається вплив польської мови, проте форма [*кляпа*] є, очевидно, успадкованим утворенням праслов'янського походження; пов'язання з нім. Klampe «колода» (Karłowicz SWO 277), з прус. glumbe «лань» (Matzenauer LF 8, 183) непереконливі. — Sławski II 218—219. — Див. ще **кляп.** — Пор. **кляч.**

[**кляпа́ч**] «малий поганий ніж» Ж; — р. [*кляп*] «ніж», [*кля́пик (кле́пик)*] «ремісничий ніж; тупа сокира»; — неясне; можливо, зводиться до псл. *klęp- (<*kel- «кривити, згинати») і в такому разі первісно означало «крива, зігнута річ». — Фасмер II 260; ЭССЯ 10, 34—35. — Див. ще **кляп, кляпа.**

[**кляпе́ць**] «клітка для ловіння птахів» Я; — р. [*кляпе́ц*] «капкан», [*кля́пца*] «тс.; сильце», [*кля́пцы*] «тс.»; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; нвн. Klappe «капкан», пов'язане з klappen «закриватися», є нижньонімецькою звуковою формою, що відповідає нвн. klaffen «зяяти», англ. clap «бити; базікати». — Kluge—Mitzka 372—373.

[**кляс**] (орн.) «дубоніс (довгоніс, костолуз), Coccothraustes coccothraustes L.» Шарл; — неясне; можливо, пов'язане з *кля́скати.*

кля́скати «ляскати; цмокати (язиком)»; — р. [*клеска́ть, клёскать*] «ляскати», бр. [*кля́скаць*] «тс.», п. klaskać «ляскати, плескати», вл. kleskać, нл. klaskaś «тс.», слн. klesniti «ляснути»; — псл. klěskati «ляскати, плескати», похідне від звуконаслідувального вигуку klěsъ; — споріднене з лит. klès, klèst (виг.) «бух, беркиць», klàst «тс.» (про глухий звук від падіння), klẽsti «ляскати, шмагати батогом», лтс. klest «жерти», klešķêt «базікати, плести»; пор. також нвн. [kleschen] «звучати, густи», англ. clash «грюкати». — Фасмер II 248; Sławski II 188—189; Brückner 232; Bern. I 514. — Пор. **клац.**

кля́сти́ «проклинати; лаятися», *кля́сти́ся* «присягатися», [*кленьба́*] «прокляття» Ж, [*клін, кльон, кльо́ни* Ж, *кля́ння, кля́ття*], *кля́тьба́* «тс.», *кля́тва, кля́тий*, [*клято́ваний* Я, *кляту́щий* Я], *заклѝн*, (заст.) *заклинáтель, заклинáч, заклáття, заклáтий*, [*наклятя*] ВеЛ, [*покля́тє*] Нед, [*проклина́ч*] Нед, *проклі́н*, [*проклі́нство*] ВеБ, [*прокля́тниця*] «проклята» Нед, *прокля́ття, прокльо́ни, про́кля́тий*, [*проклятéнний*] Нед, [*проклятний*] «лайливий» Нед, *проклятýщий*, [*суклáтий*]; — р. *клясть*, бр. *клясці́*, п. klą́ć, ч. klíti, слц. kliat', вл. kleć, нл. kleś, полаб. klánĕ (<*klьпе(tъ) «кляне», болг. *кълна́* «клену», м. *колне* «клене», схв. *кле́ти* «проклинати», слн. kléti, стсл. **клѧти** «тс.»; — псл. klęti «клясти, проклинати»; — споріднене з псл. kloniti, укр. *клони́ти* (Brückner 232), з лат. inclīno mē «нахиляюся», гр. κλίνομαι «схиляюся» (Machek ESJČS 205); зв'язки з дангл. hlimman, діcл. hlymja «дзвеніти» (Bern. I 525—526) менш вірогідні; лтс. klentêt «проклинати», прус. klantemmai «проклинаємо» запозичені з слов'янських мов. — Фасмер

II 259; Sławski II 193—194; ЭССЯ 10, 37—38; Gołąb LP 16, 65—66.

кля́уза «наклеп», *кля́узник*, *кля́узництво*, *кля́узничати*; — р. *кля́уза*, бр. *кля́ўза*, п. klauza «клаузула (застереження у юридичному документі)», болг. *кла́уза* «тс.»; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; слат. clausa «закінчення (наприклад, урядових оголошень), кінцева формула» пов'язане з claudo «замикаю», clavis «ключ, засув», спорідненими з псл. ključь, укр. *ключ*. — Richhardt 65; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260; Sławski II 191; БЕР II 426; Klein 296; Walde—Hofm. I 229—231. — Див. ще **клю́кати**[1]. — Пор. **клозе́т, кля́штор.**

[**кля́цики**] «тістечко, що ним оздоблюють верх великодньої паски» Я; — неясне; можливо, пов'язане з п. placek «солодкий пиріг» (placek wielkanocny (кул.) «великодня баба»).

[**кляч**] «жердина невода, волока Г, Мо, Дз; кобила Ж», [*кля́ча*] «кобила» Ж, [*кля́чник*] «жердина невода», [*кля́шник*] «тс.»; — р. бр. *кля́ча* «шкапа», п. klacz «кобила», ч. [kl'ača] «кобила, шкапа; нога», kleč «чепіга плуга», слц. kl'ača «тс.», болг. *кле́чка* «патик, тріска», м. *клечка* «тріска», схв. *клѐчка* «колодка біля ніг худоби для гальмування їх рухів», слн. kléka «шкапа»; — псл. *klękja «ломака, колодка, ковінька», пов'язане з *klęk- «згинати, ламати»; значення «шкапа» в ряді слов'янських утворень виникло на основі «ломака, ковінька», можливо, за незграбну ходу тварини (пор. укр. [*кляпа*] «стара корова»). — Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 86; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Фасмер II 260—261; Одинцов 145; Sławski II 182—183; Machek ESJČ 253; БЕР II 444—445; ЭССЯ 10, 29—31; Bern. I 514—515. — Див. ще **кляк, кляка́ти.** — Пор. **кляпа.**

кля́штор «(католицький) монастир»; — р. [*кля́што́р*], бр. *кля́штар* «тс.», п. klasztor «монастир», ч. klášter, слц. kláštor, вл. klóštr, нл. kloštaŕ, схв. [klȍštar], слн. klóšter «тс.»; — через німецьке (а в східнослов'янських мовах ще й через польське) посередництво запозичено з латинської мови; свн. klōster «монастир» (нвн. Kloster «тс.») походить від слат. clostrum, лат. claustrum «за́мок, твердиня, монастир», пов'язаного з claudo «замикаю, засуваю, огороджую», спорідненим з псл. ključь, укр. *ключ*. — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Фасмер II 261; Sławski II 189—190; Machek ESJČ 252. — Див. ще **клю́кати**[1], **кля́уза.**

[**кльоб**] «повісмо Г; в'язка з 30 повісом Ж; в'язанка клоччя Ме»; — п. [klub] «міра льону», ст. kloba, klóba «міра; порядок», ч. klób «в'язка льону», нл. kloba «в'язка, пук»; — вважається запозиченням з німецької мови і зводиться (Sławski II 233—234) до того самого свн. klobe (klube) «розколота частина дерева; лещата; пута», що й укр. [*клю́ба*] «лещата». — Дзендзелівський St. sl. 13/3—4, 200. — Див. ще **клю́ба.**

кльок[1] «свинка (дитяча гра)»; — р. [*клёк*] «гра в городки», [*клёка*] «дерев'яний брусок (у грі)»; — очевидно, пов'язане з [*клюк*] «вид дитячої гри» Я, [*клю́цати*] «рубати» Я; первісно могло означати «обрубок». — Див. ще **клю́кати**[1].

[**кльок**[2]] «картуз» Ва; — неясне; можливо, пов'язане з п. klak «шапокляк», що виникло в результаті скорочення форми szapoklak «тс.»; аналогічне скорочення могло відбутися й незалежно від польської мови на власне українському мовному грунті.

кльо́ка, *кльо́кати*, *кльокота́ть*, *кльо́чити*, *кльо́чка* — див. **кло́ка.**

[**кльо́мзати**] «цюкати»; — очевидно, звуконаслідувальне утворення, паралельне до [*кльо́нцати*] «тс.». — Пор. **кльо́цати.**

[**кльо́пацок**] «грудка» Ж; — неясне.

[**кльоси́во**] «шматок дерева для тимчасового з'єднання порваного ланцюга» Ж; — неясне.

[**кльоф**] «кайло»; — п. kilof «кайло», ч. kylof «тс.», слц. [ki(e)lhof] «дрюк», вл. kilop «кайло»; — запозичення з німецької мови; прийняття польського посередництва (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необов'язкове; свн. kîlhouwe (нвн. Keilhaue) «кайло, чекан» утворене з kîl (Keil) «клин», спорідненого з двн. kīmo (нвн. Keim) «росток», лтс. ziet «проростати», вірм. cil (ciul) «стебло», і houwe (нвн. Haue) «кайло», спорідненого з псл. kūti (<*koutei), укр. *кува́ти*. —

Sławski II 163; Kluge—Mitzka 293, 362.— Див. ще **кува́ти.**

[**кльоц**] «колода, брус; чинбарський інструмент (кобила) Я», [*кльо́цок*] (у виразі *кльоцок соли*)» «невелика форма для набивання солі» ВеЛ;— п. kloc «обрубок дерева, пень, колода», ч. kloc «пень, колода», слц. [klocok] «кий; корч», вл. kloc «пень, колода», полаб. klŭc «кий; паличка для биття у бубон»;— запозичення з німецької мови; свн. kloz (нвн. Klotz) «грудка; корч; пень, колода», як і нвн. Kloß «грудка; галушка», етимологічно споріднене з р. [*гло́да*] «грудка».— Фасмер I 415—416; Sławski II 230; Machek ESJČ 258.— Пор. **клець, клісува́ти, кло́ска.**

[**кльо́цати**] «рубати (сокирою); майструвати (з деревом) Па; цюкати, майструвати Ме», [*кльо́нцати*] «тс.» Ме;— очевидно, звуконаслідувальні утворення, випадково зближені з запозиченням [*кльоц*] «колода».— Пор. **кльо́мзати.**

кльош «вид крою спідниці або штанів (з розширенням знизу)», *кльо́шник* (знев.) «матрос», *розкльоши́ти;*— р. бр. *клёш*, п. klosz «скляний ковпак у формі дзвона», болг. *клош* «пошитий кльошем»;— запозичення з французької мови; фр. cloche «дзвін; скляний ковпак» походить із слат. clocca «дзвоник», запозиченого з кельтських мов, пор. дірл. clocc «дзвін», кімр. cloch (cloc'h) «тс.».— Фасмер II 249; Sławski II 232; БЕР II 473; Dauzat 182; Klein 301.

кметь «селянин, господар; тямуща людина», [*кмет*] «селянин, проста людина Пі», [*кміть*] «селянин, господар» Ж, [*кмі́та*] «спостерігач» Я, [*кмети́ня*] «селянка, господиня», [*кмети́ця*] «селянка, жінка селянина-господаря» Ж, [*кме́тя*] «селянка» Пі, [*кметови́н*] «селянський син, господарський син» Ж, [*кме́тство*] «селянство» Ж, [*кміт*] «увага» Ж, [*кміетки*] «кмітливий» Л, [*кметли́вий*], *кмітли́вий* «тс.», [*кмети́ти*] «розуміти», [*кмі́ти́ти*] «тс.», [*кметува́ти*] «думати», [*кмітува́ти*] «тс.», [*невкмі́тý*] «невтямки», [*по́кміть*] «ознака, слід» Нед, [*покмі́тити*] «попасти на слід, зауважити» Ж, [*покмі́тливий*] «спостережливий», *прикме́та, прикме́тник;*— р. ст. *кметь* «селянин, юнак, вояк», др. *къметь, къметъ, къмѣть* «вояк», п. kmieć «селянин, хлібороб; багатий господар», ч. kmet' «дід; гласний», ст. kmet «хлібороб; підданець», слц. kmeť «мудрий дід; (заст.) гласний», вл. kmjeć (заст.) «перший селянин; привідець, голова», болг. *кмет* «війт, міський голова», м. *кмет* «війт», схв. *кмѐт* «селянин, хлібороб; орендатор», слн. kmèt «селянин», цсл. **къмѣть, кмѣть** «славетна людина»;— очевидно, споріднене з п. [kimować] «розумітися»; виводиться також від лат. comes (род. в. comitis) «товариш володаря, вождя; супутник», пов'язаного з *cumire «йти разом» (Фасмер II 261; Sławski II 279—281; Machek ESJČ 261—262; Bezlaj ESSJ II 47—48); менш переконливе зіставлення з гр. κωμήτης «селянин» (від гр. κώμη «село») (Birkenmajer JP 21, 174—176), з укр. *кім, кім'ях* (п. kień «колода», ч. kmen «стовбур; плем'я, рід, покоління») (van Wijk Slavia 4, 209—212).— Див. ще **ке́ма.**

кмин (бот.) «тмин, Carum L.», [*кмен*] Ж, [*кминівка*] «горілка на кмині» Ж, [*кмини́ти*] «заправляти кмином» Ж;— р. болг. [*кмин*], бр. *кмен*, др. *кѫ̈минъ, кименъ*, п. kmin, ч. слц. kmín, схв. *кмѝн*, слн. kmȋn;— запозичено з німецької мови (у східнослов'янські мови, можливо, за західнослов'янським посередництвом, зокрема польським); двн. kumīn «кмин» походить від лат. cumīnum «тс.», яке зводиться до гр. κύμῑνον «тс.», очевидно, слова східного походження, пор. гебр. kammōn, аккад. kamūnu «тс.»; можливо, що безпосереднім джерелом слов'янського слова було лат. cumīnum.— Пономарів Мовозн. 1974/2, 43; Фасмер IV 65; Sławski II 281—282; Machek ESJČ 262; Bezlaj ESSJ II 48; Berп. I 530; Kluge—Mitzka 411—412; Frisk II 49.— Пор. **тмин.**

кміта, кмітити, кмітливий, кмітувати, кміть — див. **кметь.**

[**кнап**] «ткач»;— п. knap «ткач сукна, сукновал», ч. knap «(іст.) зброєносець; (заст.) підмайстер сукновала; (ст.) підмайстер», слц. [knapiť] «бути ткачем», слн. knȁp «гірник»;— запозичення з німецької мови; свн. knappe «юнак; паж; підмайстер у сукновала або мірошника», нвн. Knappe «наймит; паж; гірник»,

пов'язане з нвн. Knabe (двн. knabo) «хлопець», дангл. cnafa (сангл. cnave) «хлопець; (молодий) слуга», дангл. cnapa «тс.», є, очевидно, словом догерманського субстрату. — Sławski II 284; Bezlaj ESSJ II 48; Kluge—Mitzka 380.

[**кнек**] «кілок на носі і кормі човна» Дз, Берл, [*кнєк*] Дз, Берл, *кнехт* «тс.»; — р. [*кнека, кнек*] «стовпчик, до якого прикріплюються снасті човна», *кнехт* «тс.», п. knecht «столярський прилад»; — запозичення з голландської мови; гол. knecht «кнехт; слуга, наймит» споріднене з нвн. Knecht «слуга, наймит; підставка до столярного верстата», англ. knight «рицар». — Фасмер II 262; Kluge—Mitzka 381; Klein 850.

кнель «галушка із м'ясного або рибного фаршу»; — р. *кнель* «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. quenelle «кнель, фрикаделька» походить від нвн. Knödel «галушка; (обл.) картопля». — CIC 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 171; Dauzat 601; Klein 1287; Kluge—Mitzka 384. — Див. ще **кни́длі**.

кни́га[1], *книга́р, книга́рня, книго́вник* (заст.) «бібліотекар» Ж, *кни́жка, кни́жник* «учений; палітурник Ж», *книжни́цтво* (заст.) «література, писемність» Ж; — р. болг. м. *кни́га*, бр. *кні́га*, др. *кънигы*, (рідше) *к(ъ)нига*, п. księga (<*knięga, пор. каш. [knega, knəga]), ч. слц. kniha, вл. kniha, knižka, нл. knigły (мн.), схв. *кӣьӣга* «книга, письмо», слн. knjíga «книга, список», стсл. **къ҃нигы**; — псл. kъnigy (мн.); — не зовсім ясне; можливо, судячи з р. *книгочéй* (яке має бути тюркізмом, подібно до *казначéй*), через посередництво дтюрк. *küinig, *küiniv (уйг. kuin) зводиться до кит. k'üen «сувій, згорток»; джерело слова можна шукати і в ассір. kunukku «печать», kanīku «запечатане», вірм. knik «печать» (також з ассірійського джерела); менш переконливі думки про слов'янське походження слова: пов'язання з р. [*кнея́*] «ліс», др. *кнѣсъ* «коник на даху» (Соболевский РФВ 70, 81) або виведення слова від къп-, спорідненого з ч. kmen «стебло, стовбур», і суфікса -iga (Schuster-Šewc ZfSl 16, 47—51) як слова на позначення дерев'яних дощечок для письма. — Кравчук УМШ 1957/4, 80; Добродомов РР 1971/5, 83—91; Шанский ЭСРЯ II 8, 171—172; Фасмер II 263; Sławski III 271—273; Machek ESJČ 262—263; БЕР II 496—498; Трубачев Рем. терминол. 30—31.

кни́га[2] (орн.) «чайка, Vanellus vanellus»; — ч. kníha, kníhačka, kníhalka, [kníhavka] «тс.»; — очевидно, утворене на основі звуконаслідувального вигуку, пор. укр. *кигéй* (імітація крику чайки), а також [*кигéйця, кигéйчка, кигéйтка*] «чайка» і ч. kní-kní (імітація крику чайки). — Machek ESJČ 263.

[**кни́длі**] «страва в вигляді галушок з тертої картоплі і пшеничного борошна, начинених сливами, политих маслом або олією» Я, [*ки́ндлі*] «тс.» Я; — п. knedel «круглий пиріжок, найчастіше з сливою або кусочком яблука в середині» (мн. knedle), [knydel], ч. knedlík, knedle (мн.), слц. knedľa, knedle (мн.) «тс.», нл. knedela, knedla «картопля; влежана груша», схв. *кне́дл, кне́дла* «галушка»; — запозичене з німецької мови (можливо, через польське посередництво); нвн. (півд.) Knödel є здрібнілою формою від Knode «вузол»; варіантом knode було свн. knote (звідки укр. *ґні́т*). — Sławski II 285, 287—288; Machek ESJČ 262; Schuster-Šewc 574—575. — Див. ще **ґні́т**. — Пор. **кнель, кнут**.

кни́жка «один із відділів шлунка жуйних тварин» СУМ, [*кни́ги*] ВеНЗн; — р. *кни́га, кни́жка*, бр. *кні́жка*, [*кні́гі*], п. księgi, księga, ч. слц. kniha, вл. knihi, нл. knigły, болг. *кни́га*, схв. *кӣьӣге*, слн. knjíga; — псл. *kъnigy (мн.) «тс.», результат перенесення назви kъnigy «книга (для читання)»; перенесення мотивоване подібністю складок слизової оболонки частини шлунка до сторінок книжки (пор. н. Büchlein «книжка; частина шлунка жуйних тварин»); про давність слова, крім поширеності у слов'ян, свідчить збереження у багатьох слов'янських мовах архаїчної множинної форми, втраченої словом в основному значенні. — Sławski III 274; Schuster-Šewc 569—570; БЕР II 498. — Див. ще **кни́га**[1].

книп[1] — див. **ґнип**.

[**книп**[2]] «неотеса, мугир», [*кни́поть*] «тс.» Я; — неясне.

кни́ця «металева пластина як деталь

корабля; [дерев'яна дощечка як деталь човна] Мо»; — р. *кни́ца (кни́са)* «кривий брус для сполучення частин корабля», п. knica «тс.»; — запозичене з англійської мови (в українській, очевидно, через російське посередництво); англ. knees «коліна» (мн. від knee «коліно»), споріднене з дісл. knē «коліно; член; криве дерево», нвн. Knie «коліно», лат. genu, гр. γόνυ, дінд. jā́nu, тох. A kanw-, тох. B keni- «тс.». — Фасмер II 264; Klein 849; Kluge—Mitzka 382; Vries AEW 320.

книш «вид печеного хліба», [*книшува́тий*] «схожий на книш» Я; — р. [*кныш, книш*], п. knysz (з укр.); — певної етимології не має; можливо, запозичення з грецької мови, пов'язане з гр. κνίσα «запах і пара жирного печеного м'яса; сало, в яке загорталося жертовне м'ясо, призначене до спалення», сгр. κνισάριον «жир, жирна страва», нгр. κνισάρι «вид хліба, сала» (Фасмер ГСЭ 3, 90); менш певне виведення (Brückner 240) від *kъп-, збереженого у р. [*кнея*] «гай», п. knieja «хащі, пуща»; сумнівне пов'язання (Bern. I 531; Москаленко УІЛ 47) з н. [knītsch] «вальок», [knitschel] «галушка з борошна», а також виведення (Karłowicz SWO 282) від н. [knīst] «кенігсбергська булочка»; цілком гіпотетичне виведення (Zubatý St. a čl. I 2, 175—177) з ie. *skn- «тиснути, м'яти». — Sławski II 293.

кнікс «уклін з присіданням», *кні́ксен* «тс.»; — р. *кникс, кни́ксен*, бр. *кні́ксен*, п. [kniks, knyks], ч. kniks, болг. *кни́ксен*, схв. *кни̏кс* «тс.»; — запозичення з німецької мови; нвн. Knicks «тріск; кніксен» пов'язане з knicken «надламуватися; підгинати коліна (при ходінні); підігнутися (про коліна)», що походить від нн. knikken «надламувати, згинати», спорідненого з дісл. kneikia «тиснути, затискати», норв. [kneikja] «загинати назад», kneik «згин дороги». — CIC 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 173; Фасмер II 263—264; Kluge—Mitzka 382.

кно́пка; — р. *кноп* (мор.) «гудзик; вузол на кінці каната», р. бр. *кно́пка*; — запозичення з нижньонімецької або верхньонімецької мови (р. *кноп*, можливо, також із голландської); гол. knoop, нн. knôp «гудзик, набалдашник», нвн. Knopf «гудзик, кнопка» споріднені з нвн. knüpfen «зчіплювати». — Фасмер II 264; Kluge—Mitzka 384.

[**кно́роз**] «кнур» Ж, [*кно́рос, ко́рноз* ВеЛ, *ко́рназ* ВеЛ, *ке́рноз* ВеЛ, *ке́рніз* ВеЛ] «тс.»; — р. ст. *кнороз*, бр. *кно́раз* «тс.», *кно́рез* «погано кастрований кабан чи жеребець», п. kiernoz «кнур», ст. kiernos, слц. [kornáz], вл. kundroz, нл. kjandroz, kjandros, болг. м. *не́рез*, схв. *нѐрāст* «тс.»; — не зовсім ясне; найпереконливіше реконструювалось (Фасмер II 264—265; Sławski II 155—156; Откупщиков 121; Bern. I 663—664) як псл. *kъrnozъ, утворене з давнішого *kъrnorzъ, що складалося з *kъrnъ «обрізаний» та *orzъ «ядро», спорідненого з гр. ὄρχις «яйце, ядро», лит. eř̃žilas «огир», і первісно означало «(почасти) кастрований» (значення, збережене в білоруській формі); перший компонент реконструюється також (Schuster-Šewc ZfSl 16, 372—376; Шаур ZfSl 24, 117) у вигляді *kъtu- (*kъpъ-) <*kъ-tno- «основа; стовбур; плем'я». — Пор. **кнур**.

[**кнува́ти**] «підступно замишляти» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. knuć, knować «тс.; (ст.) обмірковувати; розтинати дерево» може бути зведене до псл. *[kъnovati] «розтинати, розколювати (дерево)» (<*[kъpъ] «стятий стовбур дерева, колода», пор. п. ст. kien «тс.», споріднене з укр. [кім] «грудка»); пов'язання (Pokorny 562—563; Fraenkel 278—279) з лит. kniaũstis «копатися», гр. κνύω «дряпаю» недостатньо обгрунтоване. — Sławski II 289—290; Zubatý St. a čl. I 2, 177. — Див. ще **кім**.

кнур «самець свині», [*кнурь, кнюрь*] «тс.» ДзУЗЛП, [*кнурови́на*] «м'ясо дикого кабана» Г, Ж, [*кнурова́тий*] «схожий на кнура», *кнуря́чий* «належний кнурові»; — р. [*кнур*], бр. *кныр*, п. knur «тс.», ч. kňour «дикий кабан»; — результат скорочення і видозміни давньої форми *kъporzъ «кнороз», можливо, зближеної із звуконаслідувальними словами типу ч. kňourati «ячати, скавучати, квилити» (пор. нвн. knurren «бурчати»). — Фасмер II 265; Sławski II 290. — Див. ще **кно́роз**.

[**кнут**] «пуга», [*кнутови́ще*] «пужално» Ж, [*кнутува́ти*] «бити пугою» Ж; — р. *кнут*, бр. *кнут* «пуга; [гілки, якими зміцнюють лати солом'яного даху]», др. *кнутъ* «пуга», п. knut, ч. knuta, knut, слц. knuta, вл. knut, knuta, болг. *кнут*, схв. *кнȕта*, *кнȕт*, слн. knúta «тс.» (усі з р.); — запозичення з давньоскандінавських мов; діскл. knūtr «вузол» споріднене з шв. ст. knuter, нвн. Knoten «тс.» (звідки укр. *ґніт*), Knödel «галушка»; розвиток значення пояснюється тим, що первісно це був вузлуватий бич; немає підстав для виведення від гот. hnuþo «паля» (Schrader Reallexikon II 154), а також для зв'язку з словами *кни́га*, р. *кнея́* «гай» (Соболевский РФВ 70, 80—81); сумнів щодо скандінавського походження слова у зв'язку з його семантикою (Machek ESJČ 263) невиправданий. — Фасмер II 265; Sławski II 290—291; Bern. I 531; Vries AEW 322. — Див. ще **гніт.** — Пор. **кнель, кийдлі.**

[**кнюпі́ти**] (у виразі *к. коло чого* «сидіти над чим; пиячити») Ж; — неясне; разом з бр. [*скніпа*] «скнара» виводиться (Zubatý St. a čl. I 2, 176—177) від лит. knibti «щипати», knubti «згинатися».

[**кнюх**] «вайло, неповоротка людина», [*кнюхало*, *кнюхе́дло*] «тс.» Я, [*кнюха́тий*] «череватий»; — неясне; можливо, суфіксальне утворення від не збереженого в кореневій формі псл. *[къпъ] (п. ст. kień, kień) «колода». — Пор. **кнува́ти.**

князь, *княги́ня*, [*княгі́вна*] «князівна», [*княгиня́*] «княжа», *княжа́*, [*княже́вич*] Ж, *княжене́цтво* (заст.) «гідність князя», [*княже́нко*], *кня́жич*, *кня́жна́* УРС, Ж, [*кня́жество*], *князе́нко*, [*кня́зьство*], *князі́вна*, *князі́вство*, *князі́вщина* «система князювання» Ж, *князьо́к* «здрібніле від *князь;* (іхт.) вожак, порода дніпровських лящів» Я, [*княже́цький*] «князів», [*княжене́цький*] «тс.», *кня́жий*, [*князьки́й*], *кня́жи́ти* УРС, Ж, *князюва́ти;* — р. бр. *князь*, др. *кънязь*, п. książę «князь», książdz «католицький піп», ч. kníže «князь», kněz «піп», слц. kniežа «князь», kňaz «піп», вл. knjez «пан; князь; дідич; ксьондз», полаб. knąz «дворянин, шляхтич», болг. м. *кнез* «князь», схв. *кне̑з* «тс.», слн. knẽz, knéz «граф; князь», стсл. **кънѧзь** «князь»; — псл. kъnędzь (<*kъnęgъ); — запозичення з прагерманської мови; пгерм. *kuningaz «король» (пор. гот. *kuniggs, двн. kuning «тс.») утворене від kuni «рід», спорідненого з дінд. jánati «народжує», гр. γένος «рід», лат. genus «тс.», псл. zętь, укр. *зять;* спроба обгрунтувати здавна слов'янське походження псл. *kъnędzь (Ondruš Jaz. št. 13, 209—212) малопереконлива. — Шанский ЭСРЯ II 8, 175; Фасмер II 266; Machek ESJČ 262—263; БЕР II 495; Мартынов Сл.-герм. взаимод. 47—48; Bern. I 663; Feist 316; Kluge—Mitzka 392; Klein 846—847; Vries AEW 346. — Див. ще **зять.** — Пор. **ген[1].**

-ко — див. **-ка.**

коаліція «об'єднання для досягнення спільної мети»; — р. болг. *коали́ция*, бр. *кааліцыя*, п. koalicja, ч. koalice, слц. koalícia, вл. koalicija, м. схв. *коали́ција*, слн. koalícija; — інтернаціоналізм латинського походження; нлат. coalitio «об'єднання, коаліція» утворене від лат. coalēscere «зростатися, міцно об'єднуватися», що складається з префікса co-, скороченої форми від com- (con-), пов'язаного з прийменником cum «з, разом з» і спорідненого з дірл. con- «тс.», гал. дірл. com- (префікс), гот. ga-, двн. ga-, gi-, дангл. ge-, і дієслова alēscere «виростати» (<alēre «живити»). — CIC 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 175; БЕР II 499; Klein 305; Walde—Hofm. I 14, 31—32, 251—253. — Див. ще **аліме́нти.**

[**ко́ба**[1]] «капюшон, відлога, верхній убір для захисту шапки від дощу», [*ко́бень*] «відлога при бурці», [*кобе́ня*] «доморобна чоловіча свита з каптуром» Л, [*ко́бура*] «каптур, відлога» Я; — неясні форми; можливо, зворотні утворення від *кобеня́к.*

[**ко́ба**[2]] (іхт.) «бичок-пісочник, Gobius fluviatilis Pallas» ВеЛ; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́блик*] «пічкур».

[**кобáлька**] (ент.) «коренеїд смугастий, Dorcadion holosericum Kryn.»; — неясне.

ко́бальт; — р. бр. *ко́бальт*, п. ч. слц. вл. нл. kobalt, болг. *ко́балт*, м. *кобалт*, схв. *ко̀балт*, слн. kóbalt; — запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом нлат. cobaltum «тс.»; н. Kóbalt

утворено від н. Kóbold «домовик», очевидно, складного слова, перший елемент якого kob- споріднений з дієл. kopi «хатина», псл. župa «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня», а другий old пов'язаний з двн. waltan (нвн. walten) «панувати, управляти», псл. *voldĕti, укр. *володі́ти*. — СІС 335; Фигуровский 81—82; Волков 22—23; Шанский ЭСРЯ II 8, 175—176; Machek ESJČ 264; БЕР II 500; Kluge—Mitzka 305, 386, 835—836; Klein 305; Vries AEW 324. — Див. ще **володі́ти, жу́па.** — Пор. **кобе́ля.**

[кобели́на] (бот.) «рогіз, Typha L.» ВеНЗн, [*кобе́льни́к*] «комиш, Scirpus L.» Ж, Mak; — очевидно, пов'язані з *кобе́ля* «кошик» як назви рослин, з яких плетуть кошики. — Див. ще **кобе́ля.**

[кобе́ля] «корзина, кошик; рибальське знаряддя, схоже на сак», [*кобе́л*] «корзина» ВеУг, [*кобі́вка* Ж, *кібе́л* НЗ УжДУ, *кобі́лка* тж, *кобі́льчина* Ж, *кобівча́* Ж] «тс.»; — п. kobiel «кошик», ч. слц. kabela «сумка», вл. kobjel «кошик; зморшка», нл. kobjela «кошик; грозова хмара»; — запозичення з німецької мови; свн. kobel «халупа; курник, саж; коробка воза» утворене від kobe «саж, клітка», спорідненого з гр. κώλη «печера», псл. župa «яма», укр. *жу́па* «соляна копальня». — Sławski II 297—298; Machek ESJČ 233; інакше Schuster-Šewc 577—578; ЭССЯ 10, 87. — Див. ще **жу́па**[1]. — Пор. **ко́бальт.**

кобени́ти(ся) «лаяти(ся), сваритися», [*кобеня́ти*] Пі; — р. [*кобе́нить*] «корчити, ламати», [*кобя́нить*] «тс.», др. *кобь* «гадання по пташиному польоту», м. *коби* «передчуває нещастя; пророчить біду», схв. *кòбити* «передчувати лихо; зустрічати»; — очевидно, споріднене з лит. kābe «гак», kabĕti «висіти», лтс. kabinât «тс.». — Фасмер II 267; ЭССЯ 10, 101; Топоров III 108. — Пор. **скоба́.**

кобеня́к «верхній одяг з відлогою без рукавів», [*кепеня́к*] «вид угорської чемерки; верхня жіноча суконна кофта», [*ке́пень*] «тс.», ст. *копенякъ;* — р. [*кебеня́к, кобеня́к* (з укр.), *тебеня́к*], п. kopieniak «тс.», слц. kepeň (kepienok) «плащ без рукавів, [кожух]», схв. [kapenak] «вид плаща» (з 1595 р.), [kepenek] «дощовик», слн. [kepenjek] «плащ»; — запозичення з угорської і з тюркських мов; уг. köpönyeg «плащ» (з кінця XV ст.), kepenyeg (так само давнє), köpeny «плащ» (зворотне утворення від köpönyeg) запозичене з тюркських мов; тур. чаг. kepenek «опанча», кирг. kebänäk «плащ», kemenek, узб. *кебанак* «тс.» споріднені з монг. kebeneg «короткий плащ». — Фасмер II 220; ССРЛЯ 5, 1083; Шипова 187—188; Sławski II 463—464; Machek ESJČ 249; Bezlaj ESSJ II 29; MNTESz II 616; Räsänen Versuch 254.

кобе́р, кобе́рець — див. **ко́вер.**

ко́бза, *кобза́р, кобзи́на* «кобза», *кобзарюва́ти;* — р. бр. болг. *ко́бза*, п. kobza (з укр.), ч. слц. kobza (з п. та укр.); — запозичення з тюркських мов; очевидно, походить від тур. kopuz «вид однострунної гітари»; пов'язання (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25) з словами *кібець* і *щебета́ти* безпідставне. — Москаленко УІЛ 22; Шанский ЭСРЯ II 8, 177; Фасмер II 268; Шипова 188; Sławski II 308—309; Machek ESJČ 264—265; Sulan St. sl. 3, 283—285.

[кобза́ти] «рити, ворушити» Ж; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*ко́бзовать*] «гребувати».

[коби́] «якби», [*коб*] «тс.»; — р. *кабы́* «якби», бр. *каб* «щоб; якби»; — складний сполучник, утворений з питального займенника с. р. ko-(je) «що, як» (<псл. kъ-, ka-, ko-) і частки *би*. — Фасмер II 152; ESSJ Sl. gr. 2, 349—350; Sławski II 139—140; ЭССЯ 10, 85. — Див. ще **би, хто.** — Пор. **коли́.**

[кобибили́ця] «байка, небилиця» Ж, [*кобили́ця*] «тс.» Ж; — складне утворення з [*коби́*] «якби» і *били́ця* «бувальщина»; первісне значення — «ніби правда»; форма *кобили́ця* постала шляхом стягнення першої. — Див. ще **били́ця, коби́.**

[ко́бик] «людина низького зросту» Я; — очевидно, пов'язане з [*ко́вба*] «низька, товста, неповоротка жінка» (див.).

коби́ла «самиця коня; знаряддя праці або спорту, схоже на коня», *коби́лина* «кобиляче м'ясо, конина», [*коби́лине́ць*] «кінський гній», *коби́ли́ця, коби́лка* (назва різних знарядь, деталей знарядь, грудної кістки у птахів), [*кобиля́*] «лошичка», [*кобиля́к*] (ент.) «гнойовик, Geotrupes stercorarius L.» Ж, [*кобиля́нка*]

«сорт великих круглих слив», [*коби-ля́рка, кобильо́ха*] «тс.», *кобиля́тина* «кінське м'ясо», [*коби́льник*] «любитель коней» Ж, Пі, [*коби́льниці*] «поручні», [*коби́льниця*] «козла; верстат майстра, що робить вози Ж; липова дошка, на якій витягують шкіру Я; кусок дерева, на якому розбивають шкіру Я», *коби́лячий*, [*скобилкува́тися*] «зноровитися» (про коней) Нед; — р. *кобы́ла*, бр. *кабы́ла*, п. kobyła «кобила; сорт великих слив; купа сіна, стіг», ч. слц. kobyla «кобила», вл. kobła, kobyła, нл. kobyła, kobuła, полаб. t'übâlă «тс.», болг. *коби́ла*, м. *кобила*, схв. *кòбила*, слн. kobíla «кобила», стсл. **кобыла** «тс.»; — псл. kobyla «кобила; знаряддя або предмети, схожі на коня»; — зіставлялося з гр. *καβάλλης* «робочий кінь», лат. caballus «кінь, особливо робочий; шкапа», cabō «мерин», н. [kōb] «кінь, шкапа»; взаємний стосунок цих слів залишається невиясненим; можливо, це мандрівний термін малоазіатського або фракійського походження. — Шанский ЭСРЯ II 8, 178—179; Фасмер II 269; Sławski II 305—307; Machek ESJČ 264; БЕР II 501—503; ЭССЯ 10, 93—98; Трубачев Назв. дом. жив. 48—53; Мартынов Язык 71; Bern. I 534—535.

[**коби́льник**] (бот.) «хвощ, Equisetum L.» Ж; — очевидно, похідне від *коби́ла*, що виникло як калька лат. equisētum «хвощ», утвореного з equus «кінь» і sēta, saeta «волос, грива»; пор. англ. horsetail «хвощ», букв. «кінський хвіст»; назва зумовлена схожістю хвоща на кінський волос. — Симонович 182—183. — Див. ще **коби́ла.**

[**ко́біл**] «одноокий» Я; — неясне.

[**кобі́та**] «жінка Ж; літня жінка Я; (іронічн. рідк.) жінка ЛЧерк»; — бр. [*кабе́та*] «(заміжня) жінка», ч. заст. koběta «жінка», слц. [kobieta] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. kobieta, [kobita] «тс.», незважаючи на численні спроби, є словом без визначеної етимології; пов'язується з двн. gabetta, свн. gebette «наложниця, дружина» (Machek ČMF 26, 164—165), чому суперечать фонетичні та хронологічні співвідношення; зіставлялося з етимологічно неясними вн. kebse, Kebsweib «наложниця», з фін. kave «жінка, мати» та ест. [kabe] (род. в. [kabeda] «жінка. пані») (Mikkola FUF 2, 73), з ч. kuběna «наложниця» (Ciszewski Żeńska twarz 1927, 26—31); непереконлива думка (Brückner 241) про зв'язок з п. ст. kob «хліб» або п. ст. koba «кобила»; виводиться від псл. kobь «ворожіння» (ЭССЯ 10, 88—91). — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 300, 303; Bern. I 533.

[**ко́бка**] «бурдюк чи мішок з волячої шкури для витягання води з колодязя» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́блик*] «(свинячий) шлунок».

[**ко́бла**] «піжмурки» МСБГ, [*ко́блати*] «жмуритися» тж, [*ко́бле*] «вигук у грі в піжмурки» Ж; — неясне; пор. [*ко́бі́л*].

[**ко́блик**[1]] (іхт.) «пічкур (бичок), Gobio gobio» Ж, Па, Мо, [*ко́вблик* Ж, ЛЧерк, *ко́вбель* Ж, *ко́вбень* Ж] «тс.»; — р. [*колба́, колбь, кобль, ко́блик*] «пічкур, бичок», бр. [*коўб*] «невелика річкова риба», п. kiełb (род. в. kiełbia) «тс.», слц. [kolbik] «пічкур», схв. [kolba] «тс.»; — псл. *kъlьbь «пічкур»; — можливо, споріднене з алб. kulp (-bi) «вид прісноводної риби»; може бути запозиченим з германських мов, зокрема пов'язаним з гот. *kalba- «теля» (пор. укр. *бичо́к* «пічкур»). — Коломиец Происх. назв. рыб 103—104; Фасмер—Трубачев II 286; Sławski II 143; Bern. I 659.

[**ко́блик**[2]] (ент.) «жук-носоріг, Oryctes nasicornus L.» ЛЧерк; — неясне; можливо, пов'язане з *ко́блик*[1].

[**коблина́**] «податок священикові, сплачуваний зерном»; — очевидно, запозичення з словацької мови; слц. koblina (заст.) «податок (для уніатських священиків)» генетично пов'язане з псл. kъbьlъ (міра сипких тіл), укр. [*ґбол*] (міра сипких тіл); неприйнятне пов'язання (Machek ESJČ 210) з р. *кабала́*. — ВеУг 226; Фасмер II 267; Sławski I 268; Brückner 279; Младенов 243; Skok II 8—9; Bern. I 656; Mikl. EW 154. — Див. ще **гбол** (у Додатках).

[**ко́блиця**] «дуга; вигнута ніжка лави» Ж, [*ко́вбиця*] «ніжка лави» Шило, [*ко́биця*] «тс.» тж, [*коби́ця*] «ніжка старовинного ліжка» МСБГ; — зіставляється з *каблу́к* (Желех. I 353) або з *скоба́* (Варбот Этимология 1979, 34—37; ЭССЯ 10, 91).

[**ко́бло**] «кущ комишу, що підіймається над оточенням; зупинена частина плавучого комишу»;— очевидно, пов'язане з р. [*кобёл*] «високле дерево (на березі)», [*кобл*] «кіл, пень; корч, купина», [*коблю́х*] «тс.», які разом з [*ко́бень*] «твердолоба, норовлива, манірна людина», [*кобе́ня*] «гак на стіні; кривляка», пов'язуються з лит. kābė «гак», kabė̄klis «тс.», kabėti «висіти», лтс. kaba, kabe «кроква», kabinât «висіти».— Фасмер II 266, 267; ЭССЯ 10, 102—103.

[**ко́бочка**] «якесь приладдя в бджільництві» Я;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*ко́бка*] «торба, мішок».

[**кобо́ша**] «кругла верша» Ж, [*кабо́ша*] «конусоподібне рибальське знаряддя» До, [*кавбу́ха, ковбу́ха*] «верша», [*ковбу́ша*] «прилад для ловлі риби» Ва;— результати видозміни форми [*кубо́ша*] «верша», зближеної, можливо, в частині випадків з *ковба́ня*.— Див. ще **кубо́ша.**

ко́бра (зоол.) «очкова змія, Naja naja L.»;— р. бр. болг. *ко́бра*, п. ч. слц. вл. kobra, схв. *ко̏бра*, слн. kóbra;— очевидно, через російське, польське і німецьке (нім. Kóbra) посередництво запозичене з португальської мови; порт. cobra (de) capelo «кобра», букв. «змія з капюшоном» (назва зумовлена подібністю шиї роздратованої змії до капюшона) походить через нар.-лат. *colobra з лат. colū̆bra «невеличка змія, змійка», спорідненого з гр. κολλός «зігнутий», дінд. kuṇiḥ «з паралізованою рукою».— Акуленко 141; CIC 335; Фасмер—Трубачев II 268; Шанский ЭСРЯ II 8, 177—178; Holub—Lyer 245; БЕР II 504; Dauzat 184; Bloch I 156; Klein 305—306, 316; Walde—Hofm. I 248; Ernout—Meillet I 133—134.

[**ко́бри**] «вид козлів на солом'яній покрівлі для захисту від вітру» Я;— неясне.

[**ко́брик**] «кошик» ЕЗб;— очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. korblik «кошик» є зменшеною формою п. ст. korb, що походить від нвн. Korb (свн. corp(-b), двн. churp) «тс.», яке зводиться до лат. corbis «кошик», спорідненого з псл. *korbъ, укр. *ко́роб*.— Sławski II 477; Kluge—Mitzka 394; Walde—Hofm. I 272—273; Ernout—Meillet I 142.— Див. ще **ко́роб.**

[**ко́буз**] (орн.) «підсоколик, чеглик, Hypotriorchis subbuteo L. (Falco subbuteo L.)» Ж, [*ке́буз*] «луговий лунь, Circus pygargus L.» Ж;— р. [*ко́буз*] «яструб», п. kobuz «підсоколик», вл. kobušk «кібчик»;— очевидно, споріднене з псл. kobьcь, укр. *кі́бець*, пор. також схв. *ко́ба* «кібчик»; сумнівне виведення слов'янських назв хижого птаха з германських мов (Suolahti,Die deutschen Vogelnamen 360) або з слат. capus «вид сокола» (Matzenauer 207), як і пов'язання з укр. *ко́бза* (Ильинский ИОРЯС 16/4, 25); припущення про польське походження укр. *ко́буз* (Булаховський Вибр. пр. III 243; Bern. I 535—536) піддається сумніву (Sławski II 303).— Фасмер II 268; Преобр. I 325; Sławski I 388—389, II 303—304; Brückner 240—241; ЭССЯ 10, 92—93.— Див. ще **кі́бе́ць.**

[**кобу́ля**] (зоол.) «морська свинка, Cavia Klein (Cavia cobaya L.)» Ж;— очевидно, видозмінене запозичення з східнороманських мов; молд. *кобáй* «морська свинка», рум. cobái «тс.» походять від фр. cobaye, пов'язаного з нлат. (cavia) cobaya, утвореним на основі каріб. kobiai «тс.».— DLRM 161; Dauzat 122, 183—184; Bloch 156; Lokotsch EWAW 31.

кобура́[1] «шкіряний футляр (для пістолета тощо); шкіряна торбина біля сідла», [*ко́бур, ку́бур*] «тс.» Ж;— р. *кобу́ра́*, заст. *кобу́р*, бр. *кабура́*, болг. *кобу́р*, *кубу́р* «тс.», м. заст. *кубур* «пістолет», схв. заст. *ку̏бу̏р* «пістолет (який звичайно возили у сідельній торбині)», *ку̏бура* «пістолет; кобура»;— запозичення з тюркських мов; тур. kubur «довга посудина у формі циліндра; банка; унітаз; кобура; довгий, тонкий (як труба)», кумик. *къубур* «кобура (для пістолета)», туркм. заст. *кубур* «гробниця» зіставляються з монг. qagur-čag «великий ящик; труна» або з ар. qubūr, мн. від qabr «труна».— Фасмер II 269; Болдырев Тюркизмы 54—55; Шипова 188; Дмитриев 538; БЕР II 504—505; Škaljić 421—422; Skok II 219; Räsänen Versuch 274.

[**ко́бура**[2]] «капюшон до свити» Я;— очевидно, результат видозміни форми [*ко́ба*] «капюшон до верхнього одягу».

зближеної з *кобура́* «шкіряний футляр».— Див. ще **ко́ба**[1], **кобура́**[1].

ко́бух — див. **ку́бах.**

[**ков**] «кутній зуб; ікло кабана» Ж;— результат діалектного переходу **-л** > **-в** з давнішого [*кол*] (<псл. *kъlъ), пов'язаного з [*кло*] «ікло» (див.).

кова́дло «залізна підставка для роботи в кузні»;— бр. *кава́дла* «тс.»;— запозичення з польської мови; п. kowadło, як і ч. діал. слц. kovadlo, вл. kowadło «тс.», пов'язане з kować (<псл. kovati) «кувати», відповідає укр. [*кова́ло*] «ковадло».— Див. ще **кува́ти.**

[**кова́лдо**] «молот для пересування шпал»;— очевидно, результат видозміни давнішого *кува́лда*, зближеного з *кова́дло.*— Див. ще **кова́дло, кува́лда.**

кова́лик (орн.) (у складеній назві *вівчарик-к.* «Phylloscopus collybitus Vieill.»), [*кова́льчик*] «пищуха звичайна, підкоришник, Certhia familiaris L.», [*ковальчу́к*] «чорна горихвістка, Phoenicurus ochruros Gm. (Lusciola tithys) Ж; повзик, Sitta europaea L. ВеНЗн»;— п. kowalik «повзик»;— похідні утворення від *кова́ль*, зумовлені дзвінким криком або співом цих птахів, подібним до звучання металу (Птицы СССР 454, 473, 527, 531).— Див. ще **кова́ль**[1].

[**кова́лік**] (бот.) «квіточка жита» Лекс-Пол;— неясне.

[**кова́ль**[1]] (ент.) «ковалик, Elater L., гнойовик звичайний, Geotrupes stercorarius L.; жук-олень, Lucanus cervus L. ВеНЗн; тарган чорний, Periplaneta orientalis L.», *кова́лик* «Elater; [безкрилий деревний червоний клоп, Pyrrhocoris apterus L. Ж]», [*коваля́к*] «гнойовик звичайний»;— п. kowal «безкрилий деревний червоний клоп; [хрущак]», [kowale] «червоногруді мурашки-деревоточці», [kowalik] «світляк, Lampyris», ч. [koval] «якийсь жук», нл. kowalik «клопщитник, Scutellera; (мн.) ягідний клоп, Pentatoma baccarum L.», болг. [*ко́вач*] «жук-рогач», слн. kovâč «жук-ковалик»;— очевидно, результат переносного застосування слова *кова́ль* до різних комах за певними рисами подібності — до ковалика за здатністю клацати, як коваль залізом, до жука-оленя і гнойовика звичайного за наявністю жувальців, подібних до ковальських обценьків, до тарган чорного за його кольором, що нагадує вкритого кіптявою коваля.— Горностаев 116, 136; Sławski III 21; Schuster-Šewc 650.— Див. ще **кува́ти.**

[**кова́ль**[2]] «вид гри в Галичині і в Закарпатті біля мерця» Я;— п. kowal «дитяча гра з танцем і співом у такт кування; [вид танцю]»;— неясне.

[**кова́ль**[3]] «назва вола, що погано ходить»;— неясне; можливо, пов'язане з [*ковилга́ти*] «шкутильгати».

[**кова́ль**[4]] «шматок сала, що дають кращому гонщикові берлин і плотів»;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форм *кава́лок* «шматок», [*кове́лок*] «тс.».

[**ковацува́ти**] «роздавлювати» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни і переосмислення дієслова [*кавальцюва́ти*] «дробити, кришити, різати на куски», пов'язаного з [*кава́л*] «кусок».

[**кова́чик**] «клапоть ганчірки, якою обв'язують живіт дитини» Ж;— неясне; можливо, результат видозміни форми *ква́чик.*

[**ко́вба**] «коротка, товста, незграбна жінка» Я, [*ко́вбля*] (знев.) «вайло» Па, [*ко́вблятися*] (знев.) «копатися, длубатися» Па;— не зовсім ясне; може бути пов'язане з [*ковба́н*] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева»; разом з тим не виключена можливість зв'язку з р. [*колба́н*] «непорушна, нерозвинена людина», [*колобе́на*] «ледача, неакуратна жінка».

[**ко́вбаль**] «варений свинячий шлунок, начинений м'ясом і здором; кендюх» Л, [*ко́вбик*] «сальтисон; [шлунок Л; кендюх, начинений м'ясом з свинячої голови Ж, До]», [*ко́вбики*] «фляки, начинені серцем, печінкою і салом» До, [*ко́вбік*] «шлунок» Л;— очевидно, результати видозміни назви *ковбасá*, зближеної з [*ковба́н*] «колода, чурбак», [*ко́вбик*] «тс.» за зовнішньою подібністю реалій.— Див. ще **ковба́н, ковбасá.**

[**ковба́н**] «колода, на якій рубають дрова; короткий товстий оцупок дерева замість табурета; колода, чурбак, пень Ж», [*ко́вбик*] «чурбак, колодочка (дерев'яна)» Ме, [*ко́вбиця*] «колода, на якій рубають дрова; підпора, стояк (глиня-

ний) для лави Ж», [*ко́вбок*] «товстіша частина дерева, відрізана від вершини; пень Шух; колода, чурбак», [*ковбо́н*] «колода, чурбак» Ж; — р. [*колбя́к*] «відрубок колоди, чурбак», п. [koɫban (koban)] «пень, колода, на якій рубають дрова» (з укр.); — очевидно, утворення, пов'язані з укр. р. *колобо́к* «невеликий круглий хлібець», р. [*колоба́н*] «товстий коржик»; виведення від нвн Kolbe «кінець колоди» (Шелудько 34), як і зближення з псл. *k^{ъ}l̥basa «ковбаса» (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129), викликає сумнів. — Фасмер II 287; Bern. I 542—543. — Див. ще **колобо́к.**

[**ковбани́**] «хавтури, побори духівництва» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́вбаль*] «кендюх».

ковба́ня «улоговина або глибока яма, наповнена водою; яма в річці, морі, стрімка западина у воді; калюжа Ж», [*клуба́ня*] «тс.» Ж, [*ковба́нка*] «невелика заглибина, наповнена водою» Ва, *ковба́нитися* «качатися, борсатися в ковбані»; — п. [kołbań] «грузьке озеро, став, калюжа; глибоке місце в річці, болоті» (з укр.); — очевидно, складне утворення з основ слів *ко́ло* (псл. kolo) «колесо» або псл. kol- «колоти, бити» і [*ба́ня*] (псл. banja) «копальня; яма, заглибина»; пов'язання з [*ковба́н*] «чурбан» і з *ковбаса́* (Ильинский ИОРЯС 24/1, 126—129) позбавлене підстав. — Толстой 230—232. — Див. ще **ба́ня**[3], **ко́ло**[1], **коло́ти.** — Пор. **баю́ра, калаба́ня, калаба́тина.**

ковбаса́, [*ківбаса́*] Ж, *ковба́ска* «вид ковбаси», [*ковбаски́*] (мн.) «сосиски» Ж, *ковба́сна* «ковбасна крамниця», *ковба́сня* «тс.; (заст.) кустарне підприємство, де виробляли ковбаси», *ковба́сни́к* СУМ, Ж, [*ковбася́ник*] «ковбасник», [*ковба́сни́ця*] «кишка для ковбаси» Г, Ж, [*ковбася́нка*] «тс.», [*ковбасо́вий*] «ковбасний» Ж; — р. *колбаса́*, бр. *каўбаса́*, [*келбаса́*] (з п.), *кілбаса́* (з п.), др. *колбаса*, п. kiełbasa, ст. kiełbodziej «прилад для фарширування ковбас», каш. kiełbas «ковбаса», ч. klobása, рідк. klobás, ст. koblása, слц. kolbasa, [klbása], klobása, kubása, вл. kołbasa, [kołbas], нл. kjałbasa, рідк. kjałbas, болг. *колба́са*, *колба́с*, [*калба́са*, *кълба́са*, *кобà́са*], м. *колба́са*, схв. *кобàса*, *кобàсица*, [*кобàса*, *клобàса*, *клобàсица*], заст. kobása, слн. klobása «тс.»; — загальноприйнятої етимології не має; наявність слов'янських варіантів з -l̥- (-ъl-) і -lo- (-o-, -u-), що передбачають праформи *k^{ъ}l̥basa (*kъlbasa) і *klobasa, *kobasa, свідчить, що цей кулінарний термін є давнім запозиченням, але його джерела не зовсім ясні; найбільш вірогідним вважається походження з тюркських мов, зокрема від тур. külbastı «м'ясо, смажене на рашпорі; смажені котлети» (похідне від kül «попіл», спорідненого з аз. каз. кумик. туркм. кирг. ойр. хак. уйг. *кӱл*, чув. *кӗл*, башк. *көл*, тат. *көл* і, далі, дтюрк. kül «тс.») і тат. *kolbasa «ковбаса»; можливий також зв'язок із сх.-сл. **колб-* (**ковб-*), засвідченим у р. *ко́лоб* «невеликий круглий хлібець», р. укр. *колобо́к* «тс.» та укр. [*ко́вбиця*] «колода», [*ковба́н*] «тс.», [*ко́вбик*] «шлунок», [*ковба́тка*] «кусень м'яса», або із звуконаслідувальним ie. *kl̥- (*kol-, *kel-), до якого зводяться і болг. *кълцам* «рубати, дрібно різати (м'ясо та ін.); колоти (цукор); лускати (горіхи); дзьобати (про птахів)», стсл. **кльчьтати** «клацати (зубами)», укр. *клекота́ти;* малопереконливе припущення про спорідненість з псл. *[k^{ъ}l̥bjь] «пічкур, Gobio fluviatilis», р. [*колба́, колбы*], укр. *ко́блик*, *ко́вблик* «тс.» (Brückner 227; Rudnicki SO 18, 241—245; Holub—Lyer 243); неприйнятне з погляду семасіології, хронології та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гебр. kŏl-bāśār «м'ясо, будь-яка плоть; жива істота» (Karłowicz SWO 268; SW II 325; Berneker Jagić-Festschr. 600—601; Bern. I 542; Mittwoch UngJb 8, 290—291) або від фр. calebasse «тиква» (Даль II 241; Karłowicz SWO 268), засвідченого вперше лише у XVI ст. — КЭСРЯ 204; Петлева Этимология 1966, 150; Фасмер II 286; Преобр. I 332; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127; Дмитриев 560; Sławski II 143—144; Brückner KZ 45, 32—33; 48, 171; Machek ESJČS 205, ESJČ 258; Schuster-Šewc 592—593; БЕР II 549; Младенов 228; Skok II 117; Егоров 104; Радлов II 1479; Kniezsa I 1, 272. — Пор. **клекота́ти, ковба́н, ковба́тка, колобо́к.**

[**ковба́сити**] «невміло прати (білизну) Ме, Ва; довго, погано виконувати якусь роботу Ва», [*ковба́ситися*] «возитися в грязі Г; бути довго намоченим, киснути; дутися, сердитися Ме»;— не зовсім ясне; можливо, результат контамінації дієслова [*ковба́нитися*] «валятися в грязі» з іменником *ковбаса́*.

[**ковба́тка**] «шматок, частина; великий шматок м'яса Ж», [*заковба́ти*] «залатати» Я;— очевидно, результат видозміни й переосмислення іменника [*ковба́н*] «колода, чурбак, оцупок дерева» під впливом дієслова *батува́ти* «різати великими шматками, панахати», [*бата́ти*] «тс.».— Див. ще **ковба́н, бата́ти.**

ко́вбах, *ко́вбаха* — див. **ку́бах.**

ко́вбашка — див. **ко́вбиця.**

[**ковбе́бина**] «ямка в озері, річці або плесі» Я;— очевидно, видозмінений результат контамінації слів *ковба́ня* і [*ковдо́бина*] «вибій».— Див. ще **ковба́ня, ковдо́ба.**

ко́вбель, *ко́вбгень, ко́вбик, ко́вблик* — див. **ко́блик**[1].

ковбе́ць — див. **кібе́ць.**

[**ковбе́шка**] «голова» Я;— очевидно, результат контамінації слів [*довбе́шка*] «тупиця, тупа голова», похідного від *до́вбня*, і [*ковба́н*] «колода, чурбак, пень».— Див. ще **довба́ти, ковба́н.**

ко́вбик[1], *ко́вбиця* — див. **ковба́н.**

ко́вбик[2], *ко́вбики, ко́вбік* — див. **ко́вбаль.**

[**ковби́р**] «глибока тиха вода» Шух, [*ко́вбір*] «зарослe болото» Ж, [*ко́вбу́р*] «яма у воді, ковбаня; стрімка западина у воді; вікнина (у болоті) Ж»;— очевидно, результат контамінації слів [*го́вбур*] «вир» і *ковба́ня* (див.).

ковби́ха, *ковбу́ша* — див. **кобо́ша.**

[**ко́вбиця**] «заглибина для попелу у печі; виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі Ме», [*ко́вбашка*] «заглибина в печі» Я, [*ко́вбочка*] «виступ для лампи у куточку між комином і рештою печі» Ме, [*ко́биця*] «заглибина під припічком» Шило;— можливо, результат зближення слова *кабиця* «відкрита літня кухня (піч)» з [*ко́вбиця*] «колода, на якій рубають дрова».

ковбо́й «пастух-вершник (у західних штатах США)», *ковбо́йка* «вид сорочки, бриля»;— р. болг. *ковбо́й*, бр. *каўбо́й*, п. kowboj, ч. слц. kovboj, м. *каубој*, схв. *ка̏убо̄ј*, слн. kávboj;— запозичення з англійської мови; англ. cowboy «ковбой» (букв. «коров'ячий хлопець») утворене з основ іменників cow (<дангл. cū) «корова», спорідненого з двн. chuo, kuo, нвн. Kuh, діcл. kyr «тс.», а також псл. govędo, укр. [*го́в'єдо*] «рогата худоба», і boy «хлопець», спорідненого з дфриз. boy «молодий чоловік», свн. buobe «хлопець», нвн. Bube «тс.».— CIC 335; Шанский ЭСРЯ II 8, 180; Kopaliński 184, 535; Holub—Lyer 265; Klein 193, 364.— Див. ще **го́в'єдо.**

[**ковбо́та**] «яма в болоті, річці; стрімка западина у воді, вікнина (у болоті) Ж»;— очевидно, результат зближення слова *ковба́ня* з [*калаба́тина*] «ковбаня» і дальшої формальної видозміни утворення.— Див. ще **калаба́ня, ковба́ня.**

[**ковга́н**[1]] «шматок криги або облитий водою й заморожений кізяк, на якому діти катаються з гори», [*ко́вганка*] «тс.»;— очевидно, давній фонетичний варіант кореня *ковз-* (у *ко́взати* і похідних); пор. подібну варіативність у п. pełzać «повзати» — pełgać «тс.».— Див. ще **ко́взати.**

[**ковга́н**[2]] «кабан»;— неясне.

ко́вга́нка «дерев'яна ступка для товчення сала; [жлукто Ж; корчага, ківш, миска, горщик Бі, Пі]», [*кулга́нка*] «скринька на сіль (без кришки)» Я;— р. [*калга́н*] «дерев'яна миска»;— етимологічно неясні форми; зближення з сумнівним тюрк. kolɣan (Горяев 440) непереконливе.— Фасмер II 165; Шипова 154.

[**ко́вдня**] (з призказки *Щоб тебе свята ковдня не минула*) «?» Я;— результат зближення й контамінації назви колишнього містечка *Ко́дня* (тепер село в Житомирському районі Житомирської області) з приказки «Щоб тебе Кодня не минула» (у цьому містечку після придушення гайдамацького повстання 1768 р. було страчено близько 3000 його учасників) і слова [*мо́вня*] «блискавка» з приказки «Щоб тебе свята мовня не минула».— УРЕ 6, 529.

[**ковдо́ба**] «озерце», [*ковдо́башка*] «ковбаня, що лишається на лузі після пове-

ні» Л, [*ковдо́бина*] «вибій» Ж, [*ковдо́вбина*] «тс.», [*кавте́ба*] «яма з водою; ковбаня», [*кавто́ба, ко́втеб, ко́втєб*] «тс.» Л, [*ковто́ба*] «ковбаня на лузі після повені» Л, [*ковто́біна, ковтьо́банка*] «тс.» Л, [*ковті́ба*] «заглиблення на лузі, наповнене водою після повені і зарослe осокою», [*ковтьо́бина*] «тс.», [*колдо́бина*] «яма, заглиблення у землі» Ва, [*колдо́б'є*] (зб.) «тс.» Л, [*колодо́вбина*] «вибій»;— р. *колдо́ба* «вибоїна, ковбаня», *колдо́бина*, [*колды́бина, колдыба́нь, колдуба́нь, колтоба́нь*] «тс.»;— певної етимології не має; найвірогідніший зв'язок з псл. *kolti (пор. лит. kálti) «довбати, видовбувати» і вихідне значення «видовбана (яма)» (Откупщиков 127, 164); менш обгрунтоване зближення з [*ка́довб*] «кадіб» (Фасмер II 287; Толстой 220—222; Miklosich EW 108; Bern. I 467); сумнівне також пояснення слова (Брандт РФВ 22, 139; Соболевский Slavia 5, 444) як рефлекса *kolod$^{ъ}_{ь}$ba, пов'язаного з *ко́ло (ко́лесо)* і *довба́ти*.

ко́вдра, [*ко́вдря*] «ковдра», [*ко́дра*] «доморобна товста ряднина» Л, [*ко́дри*] «смужечки старої тканини, з яких роблять підстилки або основу для вовняного рядна, вовняної пілки» Мо, [*ко́дря*] «ковдра Ж; грубе рядно Ва», [*ко́лдра*] «ковдра», ст. *ковдра* (XVIII ст.), *колдру* (1646);— р. ст. *колтырь* «сорт сукна», бр. *коўдра* «ковдра»;— запозичення з польської мови; п. kołdra «ковдра; (ст. і діал.) покривало для ліжка, столу, на стіну, на підлогу; вид плаща; паперові шпалери», як і ч. ст. koltra «завіса; ковдра, покривало для ліжка», слц. [koltra] «завіса; покривало», слн. [kolter] «ковдра», [koltra] «тс.», походить від іт. ст. coltra «покриття, покривало», яке через нар.-лат. culcitra «подушка, матрац» зводиться до лат. culcita «тс.», можливо, спорідненого з дінд. kūrcáḥ «в'язка, жмуток».— Ткаченко УМШ 1958/4, 73; Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Шелудько 34; Richhardt 68; Фасмер II 298; Sławski II 366; Bern. I 549—550; Mestica 336; Walde—Hofm. I 304.

[ко́вдуш] «(убогий) мандрівник» Ж, [*ковдош*] «жебрак, старець» Чопей, [*ко́йдош*] «тс.» ВеУг, [*ко́вди*] «мандрування Ж; старцювання Чопей; вижебрані речі Чопей», [*ковдовати*] «старцювати, жебракувати» Чопей;— слц. [kolduš] «негідник; жебрак; злодій»;— запозичення з угорської мови; уг. [kó̧udus], koldus «бідний, убогий, злиденний, нужденний, жебрак, злидар» є, мабуть, словом давнього тюркського походження; дтюрк. qoldačī «прохач, прошак; жебрак», qol- «просити», очевидно, зводяться до спільнотюркського qol «рука».— Чопей 151; Желех. I 354; Лизанець НЗ УжДУ 26/2, 119; Lizanec 83, 99; Crânjală 120; MNTESz II 524; Егоров 303; Lokotsch 95; Vambery 81.— Пор. **ґо́вдаш.**

[ковеза́^{1}] «нечепурна, неповоротка людина» Ва;— неясне; можливо, пов'язане з [*ковє́зка*] «палиця», [*ковѝзка*] «палиця із загнутим кінцем».— Пор. **ковиза́^{1}.**

ковеза́^{2}— див. **ковизи́тися.**

[ковеня́] «кочерга; палиця для мішання соломи при горінні» Л, [*кавеня́, ковєня́, ковиння́, коменя́*] «тс.» Л, [*ковє́нька*] «ковінька; гуляста горбата колода», *ковінька;*— бр. [*кавяня́*] «кочерга», [*кавє́нька*] «палка для опори під час ходіння»;— очевидно, пов'язане з [*кавӯля*] «загнутої форми палиця», [*ковє́зка, ковѝзка*] «тс.», разом з якими може бути виведене від псл. kovati «кувати; бити»; зіставлення з р. *ковыля́ть* «шкандибати» (Фасмер II 274), як і виведення з *ко* + *вити* (Никончук Этимология 1977, 125), викликає сумнів.— Див. ще **кува́ти.**— Пор. **кавӯля^{2}, кий^{1}, ковиза́^{1}.**

[ко́вер́] «(заст.) килим; ковдра» СУМ, Г, Ж, [*кобе́р*] «килим», [*кобе́рець*] «невеликий килим», [*ковє́рець*] (заст.) «тс.», [*коверни́к*] «килимник» Ж, [*ковєрни́ця*] «вишивальниця килимів» Ж, Пі, [*коверцо́вий*] «килимний»;— р. *ковёр* «килим», бр. [*кабе́рац, кабе́лац*], др. *коверъ, ковьръ, коворь*, п. kobierzec, [kobielec], ст. kobierz, ч. koberec «тс.; [плахта, у якій циганки носять дітей за плечима]», ст. kober «тонкий плащ», kobeřec «килим», слц. koberec «тс.; [покривало; жебрацька торба]», koberček «теплий вовняний кольоровий одяг», полаб. t'über «покривало (на ліжко); ліжко», st'üverəc «скатертина», болг. *гӯбер* «килим», м. *губер* «тс.», схв. *гӯбер* «покривало, ковдра; килим (домотка-

ний)», gûber «покривало (на ліжко); вовняна попона», [kober] «попона», ст. koberec «килим»; — переконливої етимології цього мандрівного терміна немає; за фонетичними ознаками найімовірнішим є походження з давніх тюркських мов, але конкретні джерела запозичення не зовсім ясні; можливо, слов'янські форми походять від кипч.-тур. köwer «килим», köbez (пов'язаних з тат. [köbes] і, далі, дтюрк. kiviz «тс.», огуз. küvüz «кошма», чаг. сх.-тюрк. kigiz «вовняна ковдра», тат. *киез* «вовна, кошма», тат. каз. kīz «тс.», що зіставляються також із монг. kebis «килим», калм. *кевс* «тс.») або від протобулг.-чув. *kavə̑r < *kebir; недостатньо обгрунтовані зближення з р. *ковыря́ть* із гіпотетичним значенням «плести» (Соболевский РФВ 66, 350—351) і *ko-vьгъ «ковдра», [*ковóра*] «тс.» (Iljinskij PF 11, 191—192); неприйнятне виведення від етимологічно неясного діслв. kǫgurr «тс.; ковдра» (Mikkola Mém. Soc. Néophilol. I 389—390), від англ. cover «покривало» (Matzenauer 48—49; SW IV 383; Корш Словарь русского языка IV 1253) й уг. guba «хутряне пальто» (Meyer EW 133) або від лат. cooperīre «покривати» (Machek ESJČ 264; Holub—Lyer 245). — Фасмер II 270—271; Добродомов УЗ МГПИ 403, 41—53; Шипова 189; Преобр. I 327; Sławski II 298—300; Brückner 241; KZ 45, 27, 102; БЕР I 291; Zajączkowski StOr 56—57; Räsänen FUF 29, 166; ZfSlPh 20, 448; Ramstedt 230; Bern. I 592; Mikl. EW 136.

[**ковердá**] «дурниця, нісенітниця» (?) Я; — неясне; можливо, результат зближення іменника [*коверзá*] «тс.» з р. *кавардáк* «безладдя, розгардіяш, плутанина»; не виключена також можливість зв'язку з [*ковиртáти*] «базікати, балакати».

ковéрзá, *коверзáти*, *ковéрзний*, *кóверзні*, *коверзувáти*, *коверзýха* — див. **кáверза.**

коверíти — див. **ковирíти.**

коверкóт (сорт тканини); — р. болг. *коверкóт*, бр. *каверкóт*, п. kowerkot, ч. слц. слн. koverkot; — запозичення з англійської мови; англ. covercoat утворене з іменників cover «покривало, футляр», пов'язаного з дієсловом cover «покривати», яке через фр. ст. covrir «тс.» зводиться до лат. cooperīre «закривати», утвореного з префікса co- і дієслова aperīre (<*ap-verīre) «відкривати», спорідненого з псл. *verti «зачиняти, закривати», укр. *вéрта*, *вéрея*, [*вір*] «огорожа», та coat «піджак, мундир», яке через фр. ст. cote «чоловіча туніка» зводиться до франк. *kotta «вид верхнього одягу», спорідненого з нвн. Kotze «груба вовняна ковдра». — CIC 335; Holub—Lyer 265; БЕР II 511; Klein 305, 364; Walde—Hofm. I 56; Dauzat 211. — Див. ще **вéрета, коалíція, коц.**

[**коверня́ґа**] «гудзуватий пень» ВеНЗн, [*коверня́ка*] «тс.» ВеНЗн, [*коверня́к*] «тс. ВеНЗн; негарний, нечепурний Я»; — неясне.

[**коверта́ти**] «направляти, керувати, правити, повертати» Ж; — очевидно, утворення, що складається з словотворчого елемента *ко-* і дієслова *верта́ти;* зближення з р. *ковéркать* «псувати; перекручувати; калічити, спотворювати» (Фасмер II 271; Георгиев БЕ 28, 202) не зовсім переконливе. — Machek ESJČ 210. — Див. ще **вертíти.** — Пор. **каблýк[1], кáверза, кáдіб, кóворот.**

кóвзати, [*кобзáтися*] «кататися на льоду» Кур, *кóвзáтися* «тс.», [*кóлзнути*] «ковзнути» Ж, *кóвзалка*, *кóвзанка*, [*ковзíль*] «ковзанка» ЛексПол, [*ковзíлька* ЛексПол, *ковзýлі*, *кóзалка* Ж] «тс.», *ковзáн*, [*ковзанí*] «ковзани» Я, *ковзаня́р*, [*ковзéлиця*] «ожеледь», [*ковзýн*] «дитина, що повзає», *ковзкúй*, *ковзнúй* «який рухається поковзом», [*ковз*] (виг.), [*ковзь*] «тс.», *підковзнýтися*, *поковзнýтися*, [*пóковзень*] «рукоятка, кулак; повзун, хрестовина», *пóковз* «ковзаючи», *пóковзом* «тс.», *розкóвзати* «зробити слизьким», *розкóвзатися;* — р. [*кóлзать*] «ковзати», ст. *кользъкыи* «ковзкий», *кольскыи* «тс.», бр. *кóўзаць*, *кóўзацца*, п. [kiełzać] «ковзати», ст. kiełzać się «тс.», ч. klouzati (se), ст. klúzati «тс.; повзти», слц. kl'zat' «рухати, пересувати по гладкій поверхні»; — псл. *kъl̥zati «ковзати», що є давнім варіантом основи *skъl̥zati «тс.» з рухомим початковим ie. *s-; розрив цих двох варіантів (Sławski II 147—148) необгрунтований; недостатньо аргументоване пояснення давнього -l̥- як ре-

зультату контамінації з псл. *pl̥z-, до якого зводиться й укр. *повзти́* (Gebauer Hist. mluvn. jaz. česk. I 296; Nitsch Wybór pism pol. II 159—160; MPKJ III 289—291); неприйнятне твердження (Machek ESJČS 207; Holub—Lyer 244) про спорідненість з нім. gleiten «ковзати», пов'язаним з *g'līdh- і, далі, ie. *ghleidh- «тс.»; зовсім сумнівні зіставлення з іт. glissando «ковзко» (Holub—Lyer 244), з гр. κάλχη «пурпурний слимак» і κόχλος «слимак» (Petersson BSl. Wortst. 75). — Фасмер II 290, 294; III 641, 642, 646—647; Шахматов Очерк 125; Марков РФВ 76, 267; Потебня К ист. зв. III 110; Преобр. I 333, II 299—300; Соболевский ЖМНП 1886 вересень 156; Brückner 227—228, 531; Machek ESJČ 259—260; Mikl. EW 300; Meillet MSL 14, 351—352. — Див. ще **ско́вза́ти.** — Пор. **хо́взати.**

[**ковиза́**[1]] «бондарський інструмент для згинання обручів», [*ґове́зка*] «палиця, на яку опираються при ходінні» Ва, [*ковéзка*] «тс.» Ва, [*ковúзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з *ковíнька*, [*ковеня́*] «кочерга» (див.).

[**ковиза́**[2]] «фартух (?)» Ж; — неясне.

[**ковúзити**] «мучити» Ж, [*ковúзчути*] «животіти; хворіти, нездужати» Пі, [*заковúзнути*] «застигнути, змерзнути, заклякнути, закоцюбнути; зав'язнути, занепасти», [*заковúзти*] «тс.»; — не зовсім ясне; можливо, пов'язане з [*ковúзка*] «палиця із загнутим кінцем, вид кийка»; у такому разі первісним було значення «згинати, скручувати». — Пор. **ковиза́**[1], **ков'я́за.**

[**ковúзи́тися**] «комизитися; вередувати; норовитися Г; гедзатися, скаженіти Ж», [*ковéза́*] «вередлива, примхлива людина Л; вередлива, плаксива дитина Ва», [*заковези́тися*] «закомизитися; зноровитися; завередувати»; — очевидно, результат контамінації слів *комизи́тися (комиза́)* і *коверзува́ти* ([*коверза́*]); виведення *ковеза́* з основи *ве́зти́*, ускладненої словотворчим елементом *ко-* (Никончук Этимология 1977, 123) непереконливе. — Див. ще **ка́верза, комизи́тися.**

[**ковúка**] «затримка, зупинка, перешкода» Я, *заковúка* «тс.»; — р. *кавы́ка* «надрядковий знак; завиток на письмі, кривуля; [перешкода, утруднення]», [*ковы́ка*] «тс.», *кавы́чки* (мн.) «лапки», бр. *закавы́ка* «утруднення; хитрість», болг. *кавúчки* «лапки», слн. kávka «гак; нерозбірлива буква», цсл. **кавыка** «крюковий знак»; — псл. kovyka «гак»; — не зовсім ясне; очевидно, пов'язане з [*кавúля*] «загнута палиця», [*ковеня́*] «кочерга», *ковíнька*; пов'язання з др. цсл. **кукоⷭ(носъ)** «горбоносий», з яким зіставляється укр. *ку́кса* «залишок покаліченої руки» (Фасмер—Трубачев II 154, 404; Куркина Этимология 1970, 94; Преобр. I 280; Горяев 126; Младенов 226), потребує додаткової аргументації; ще менш імовірне виведення з іт. cavicchia «кілочок», що продовжує лат. clāvicula «ключик; вусик виноградної лози», демінутивного утворення від clāvis «ключ; засув; гачок» (Pisani Paideia (1953) 8/2, 112). — Шанский ЭСРЯ II 8, 11, БЕР II 124; ЭСРЯ 9, 167. — Пор. **кавúля**[2], **ковеня́**, **ку́кса**[1].

ковила́ (бот.) «тирса, Stipa L.; [біловус стиснутий (мичка), Nardus stricta L. Mak]», [*ковúл*] «тирса», [*ковúле*] «ковила пірчаста, Stipa pennata L.» Ж, [*ковилка*] «ковила волосиста (тирса), Stipa capillata L.» Mak, *ковúль* «ковила», *ковильо́к* «ковила Лессінга, Stipa lessingiana Trin. et Rupr.»; — р. *ковы́ль* «ковила», [*ковы́л*], бр. *кавы́ль*, др. *ковылие*, ч. kavyl (з р.), слц. kavyl' (з р.), болг. [*ковúл*], схв. *ко̀ви̏љ*, слн. kovílje «тс.»; — псл. *kovyl̥, похідне від kovati «кувати» (первісно «бити, рубати»), укр. *кува́ти*; — паралельне до гот. hawi «сіно», двн. hewi, нвн. Heu «тс.», похідних від рефлексів пгерм. *hau- «бити, рубати», далі генетично пов'язаного з псл. kovati; спочатку слово означало «те, що рубають (>косять)»; менш переконливе пов'язання з р. *ковыля́ть* «кульгати, [гнути]» (Bern. I 594; Moszyński PZJP 65—66) або виведення слова як запозичення з тюркських мов (Менгес 105—107; Ванюшечкин РР 1971/2, 132—135). — Фасмер — Трубачев II 273—274; Machek Jm. rostl. 278—279; БЕР II 511. — Див. ще **кува́ти**[1].

[**ковилга́ти**] «кульгати, хитатися, нахилятися то в один, то в другий бік»

Я; — очевидно, результат контамінації запозиченого р. *ковыля́ть* «шкутильгати; кульгати», етимологічно не зовсім ясного (пор. болг. [*ковéлям се*] «тс.»), з укр. *кульга́ти*. — Фасмер II 274. — Див. ще **кульга́ти.**

[**ковúлка**] «дерев'яна вставка у круглому кінці весла, за яку беруться обома руками під час веслування» Я, [*кобúлка*] «ручка весла, перпендикулярна до лопати»; — р. [*ковылёк*] «держак лопати»; — неясне; можливо, пов'язане з р. [*ковылёк*] «сажень у вигляді трикутника для обмірювання площі землі».

[**ковилю́шка**] «звивина, закрут» Я; — р. [*ковылю́га*] «звивина, вигин, кривизна», [*ковы́лина*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з р. *ковыля́ть* «шкутильгати», етимологічно не зовсім ясним. — Фасмер II 274. — Пор. **ковилга́ти.**

ковúль, *ковильо́к* — див. **ковила́.**

[**ковирдя́ка**] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — очевидно, афективне утворення.

[**ковиріти**] «хворіти, нездужати, марніти» Ж, [*коверіти*] «стогнати, пхикати; скиглити, верещати, кричати» Ж; — неясне.

[**ковирта́ти**] «базікати, балакати» Пі; — очевидно, етимологічно тотожне з [*коверта́ти*] «направляти, керувати, повертати», утвореним на основі дієслова *верта́ти*: у такому разі первісним було значення «повертати (язиком)». — Див. ще **коверта́ти.**

[**ковúря**] «потворно закутана жінка» Я, [*кувúря*] «тс.» Я, [*кувéрдя*] «жінка, надто закутана хустиною, з недбало намотаним одягом» Я, [*закувéрдитися*] «закритися, замотатися» Я; — неясне; зіставлення з [*невковúрний*] (Яворницький 362) позбавлене підстав.

[**ковиря́ти**] «колупати, чистити» Ж, [*ковирува́ти*] Ж, [*ковіря́ти*] Пі «тс.»; — р. *ковыря́ть* «колупати», [*ковы́риться*] «упиратися, пручатися»; — можливо, запозичення з російської мови, в якій задовільної етимології не має; пов'язання з р. *ковыля́ть* «кульгати» (Фасмер II 274) потребує додаткової аргументації; виведення з фін. kavertaa, kovertaa «видовбувати» (Погодин РФВ 47, 208) або розчленування на **ко-выряти* (Matzenauer LF 8, 190) ще більш сумнівні. — Шанский ЭСРЯ II 8, 183. — Пор. **ковилга́ти.**

ковíки — див. **ко́вки.**

ковíнька — див. **ковеня́.**

[**ко́вкати**] «жувати» ВеБ, [*ко́вкнути*] «ковтнути» ВеБ, Ж; — очевидно, пов'язане з *ковта́ти*; стосунок між звуками **к** і **т** неясний.

[**ко́вки**] (мн.) «сережки» Ж, [*ковíки*] «тс.» Ж; — можливо, результат спрощення слова [*ковтки́*] «тс.». — Пор. **ковто́к**[1].

[**ковма́**] «корм з товченої картоплі й полови; товчена картопля, картопляне пюре» Л, [*кома́, ко́мка, кума́*] «тс.» Л, [*ковми́*] «їжа з товченої картоплі з конопляним сім'ям або товченим маком» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*ко́вмо*] «в'язка коноплі або льону» (пор.).

[**ко́вмо**] «в'язка коноплі або льону»; — очевидно, як і бр. *калма́ты* «волохатий», походить від псл. *kl̥ьm-o «пучок», спорідненого з kl̥ъkъ «клок». — Трубачев Рем. терминол. 86. — Пор. **клок, ковма́.**

[**ководка**] «хребець (спинний)» ВеЛ; — неясне; можливо, діалектний фонетичний варіант слова *коло́дка*.

[**ковок**] «дерев'яний цвях» Пі; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни іменника *кілóк* (<**колок*).

ко́ворот (заст.) «ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин»; — р. [*ко́ворот*] «коловорот; ворота; стовп, до якого прикріпляються ворота», бр. [*ко́варат*] «колодязний журавель»; — очевидно, утворене з словотворчого елемента *ко-*, того самого, що і в словах [*коверза́*], *коверзува́ти* та ін., і основи *во́рот*, пов'язаної з *вертíти*. — Фасмер II 271—272. — Див. ще **вертíти.** — Пор. **каблу́к**[1], **ка́верза, ка́діб.**

[**ко́вочка**] (орн.) «галка, Corvus monedula» Ж; — очевидно, пов'язане з [*ка́ва*] «тс.»; фонетичний характер зв'язку неясний.

[**ковп**] «качан; стебло» Ж; — неясне.

ковпа́к[1] «головний убір; накривка, накриття», [*ховпа́к*] «тс.» Нед, [*ковпа́куватий*] «схожий за формою на ковпак» Я; — р. *колпа́к* «ковпак; дурень», ст. *калпакъ* «висока шапка», *колпакъ* «тс.;

опанча з капюшоном; міра місткості», бр. *каўпа́к* «ковпак», п. kołpak «тс.» (з р.), ч. kalpak «висока шапка, обшита хутром», рідк. заст. kolpak «тс.», ст. kolpat «головний убір», слц. заст. kalpak «висока гусарська шапка, обшита хутром», [kolpak] «висока шапка, обшита хутром», нл. kałpak «солдатська шапка» (з р.), болг. *калпа́к* «хутряна шапка, ковпак», м. *калпак* «тс.», [*калпа́к*] «півнячий гребінь», схв. *кàлпак* «висока хутряна шапка», слн. kálpak «хутряна шапка, угорський головний убір»; — запозичення з тюркських мов; пор. тур. kalpak «шапка; військовий головний убір; папаха», крим.-тат. тат. ккалп. каз. *калпак* «шапка, ковпак», кирг. *калпак* «гострокінцева повстяна шапка», чув. *калпак* «шапка; дитячий капор», узб. *калпок* «тс.; повстяний капелюх»; деякі слов'янські форми з початковим **ко** (ko) і болг. *калпа́к* «хутряна шапка» вважаються доосманськими запозиченнями з тюркських мов. — Фасмер II 252, 297; Шипова 155, 192; Vasmer ZfSlPh 7, 506; Преобр. I 338—339; Брандт РФВ 18, 35; Дмитриев 560; Menges ZfSlPh 23, 331; Korsch AfSlPh 9, 508; Соболевский РФВ 71, 24—25; Sławski II 373; Brückner 248; Muchliński 64; Karłowicz SWO 278; Machek ESJČS 205—206; Holub—Lyer 228; БЕР II 175; Младенов 229; Боев БЕ 15, 13; Małecki Dwiegwary maced. II 46; Skok II 22—23; Škaljić 388; Bern. I 474—475; Mikl. EW 120; TEI I 324; TEI Nachtr. I 56, II 141; Егоров 87. — Пор. **клобу́к.**

ковпа́к[2] (бот.) «види грибів (розитес тьмяний, Rozites caperata; [Merulius cantharellus; Polyporus ovinus Fr. Ж; вид їстівних грибів Я])»; — р. *колпа́к* «розитес тьмяний; [Agaricus comatus]»; — очевидно, пов'язане з *ковпа́к* «головний убір»; мотивація назви неясна.

[ковпа́к[3]**]** «суцвіття, котик рогозу» Л; — результат перенесення назви *ковпа́к* «рід головного убору» у зв'язку з певною подібністю початків рослини до шапок. — Федченко—Флеров 40. — Див. ще **ковпа́к**[1].

[ковпани́ця] «полоз» Я; — результат видозміни деетимологізованої форми [*копани́ця*] «викопане з коренем із землі скривлене дерево, з якого виготовляють полоз», похідної від *копа́ти* (див.).

[ковпа́ня] (назва вівці) Доп. УжДУ IV; — неясне.

[ковпа́нька] (орн.) «чубатий жайворонок, Galerida cristata L.» ВеУг, ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з *ковпа́к*[1]; як семантичну паралель пор. нім. Haubenlerche «чубатий жайворонок» (букв. «жайворонок в очіпку, очіпковий жайворонок»).

[ко́впень] (у сполученні *к. зелистий* (бот.) «солонець звичайний, Salicornia herbacea L.)» Ж, Mak; — очевидно, пов'язане з [*ковп*] «стебло»; назва могла бути зумовлена соковитим і товстим стеблом та міжвузлями, дещо потовщеними вгорі (Федченко — Флеров 354). — Див. ще **ковп.**

[коври́га] «великий шматок» (найчастіше про хліб) Па; — бр. *кавры́га;* — запозичення з російської мови; р. *коври́га* «скиба, шматок хліба; хлібина» походить від др. *коврига* «хліб (цілий)», *коврыгъ, ковригъ* «тс.», що, як і болг. *коври́г* «пиріжок», прийшло ще у домонгольські часи, мабуть, з північнотюркських мов у двох формах *коврыгъ* і *ковригъ* «хлібина (ціла); міра хліба»; конкретне джерело запозичення поки що не встановлено. — Шанский ЭСРЯ II 8, 181; Фасмер II 272; Шипова 189; БЕР II 512.

[ковта́ря] (кличка вівці) Доп. УжДУ IV, [*ковта́ня, ковте́ша, ко́втка, ко́втя*] «тс.» тж; — не зовсім ясне; можливо, корінь той самий, що і в слові *ко́втун* «жмут збитого волосся, вовни, шерсті».

ковта́ти[1] «глитати», [*ковка́ти* ВеБ, *колка́ти* Ж] «тс.», [*ко́вкнути*] «ковтнути» Ж, *ковто́к, ковта́льний* «пов'язаний з ковтанням», *ковть* (виг.); — р. [*ко́лтнуть*] «ковтнути», [*колто́к*] «ковток», бр. [*каўта́ць*] «ковтати», ч. [klutati] «тс.»; — псл. *k$^{\text{ъ}}_{\text{о}}$ltati «ковтати», пов'язане паралелізмом початкових приголосних з *glъtati, укр. *глита́ти* «тс.». — Фасмер I 414—415, II 297; Machek ESJČ 132; Bern. I 309. — Пор. **глита́ти.**

[ко́вта́ти[2]**]** «бити, стукати; битися, стукатися» СУМ, Ж, [*ковта́тися*] «стукатися крашанками (напівобрядова ди-

тяча гра)» Ме, [*ковт*] (вигук, що відтворює звук від удару) Ж; — р. [*колта́ть*] «хитати; кульгати, шкандибати», п. [kiełtać] «різати; молоти; коливати, ворушити, мішати», мак. [*се клътя*] «хитатися»; — псл. *kъ̊ltati «ворушити, хитати, штовхати», пов'язане чергуванням голосних з *koltiti «колотити». — Sławski II 147; Bern. I 660. — Див. ще **колоти́ти.**

[**ко́вта́ч**[1]] (орн.) «дятел зелений, Picus (viridis L.); дятел великий, строкатий дятел, Dryobates major L. Шарл, ВеУг, ВеНЗн, ДзАтл II; повзик, Sitta europaea L. Ж», [*ковтани́ця*] «дятел» ВеНЗн, [*ковтаниць, ковтанка, поко́втач*] «тс.» Шарл, ВеНЗн; — назви, пов'язані з [*ко́вта́ти*] «бити, стукати» і зумовлені тим, що дятел стукає дзьобом по дереву, здобуваючи собі поживу або видовбуючи дупло для гнізда (Воїнств. — Кіст. 214, 219; Птицы СССР 379—380, 383—384); пор. інші, подібні з семантичного погляду назви цього птаха: [*товкач, потовкач, довбало, довба́р, подовбидерево, клюйдерево, дзюбдерево, дзюбодерево, дзьо́бавка, дзьоба́к*] тощо; перенесення цієї назви на повзика викликане тим, що він часто моститься в старих гніздах дятлів (Птицы СССР 526—527); менш переконливе пояснення назви дятла як результату метатези в слові *товка́ч*, зближеному вторинно з *ковта́ти* (Булаховський Вибр. пр. III 236). — Див. ще **ко́вта́ти**[2].

ко́вте́б, *ко́втєб*, *ковто́ба*, *ковто́біна*, *ковтьо́ба*, *ковтьо́банка*, *ковтьо́бина* — див. **ковдо́ба.**

[**ковто́к**[1]] «сережка» Ме, ДзАтл II, [*ко́вткa*] «тс.» ДзАтл II, [*ко́вткú*] «сережки; підвіски»; — р. [*ко́лткú, колту́шкú*] «тс.», п. ст. kołtka «сережка» (з укр.); — пов'язане з р. [*колта́ть*] «хитати», [*колта́ться*] «хитатися, теліпатися», яке зводиться до псл. *kъ̊ltati «ворушити, хитати; штовхати». — Sławski II 374. — Див. ще **ко́вта́ти**[2].

[**ковто́к**[2]] «ганчірка; частка; клаптик»; — очевидно, етимологічно тотожне з [*ковто́к*] «сережка» (первісно «те, що теліпається, зокрема на рваному одязі»). — Див. ще **ковто́к**[1]. — Пор. **ко́вту́н**[1].

ковто́к[3] — див. **ко́вту́н**[1].

ковтрушко́вий — див. **ко́лтріш.**

ко́вту́н[1] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; хвороба шкіри, при якій волосся сплутується і злипається, Plica polonica», [*ковто́к*] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті», [*ковтя́к, ковтя́х*] «тс.», [*ковту́ння́*] «клапті, патли, грудки» (про волосся) Я, [*ковту́рря*] «патли на голові» Я, [*ковту́новатий*] «з ознаками ковтуна на голові» Я, [*ковту́нястий*] «тс.» Я; — р. *колту́н* «ковтун (хвороба)», бр. *каўту́н* «тс.; збите волосся», п. kołtun (з укр. або бр.), ч. koltoun, koltun; — псл. *kъ̊ltunъ «ковтун, жмут збитого волосся», похідне від *kъ̊ltati (sę) «теліпати(ся), колихати(ся)», з яким етимологічно пов'язане укр. [*ко́вткú*] «сережки»; пов'язання слова з кирг. kültö «вузол, підв'язаний кінський хвіст» (Bern. I 550; Machek ESJČS 215—216) або виведення його від лит. kaltū̃nas «ковтун», kaldū̃nas, лтс. kaltuons «тс.» (Blese, Beiträge zur Namenforschung IV 63) сумнівне. — Фасмер II 298; Потебня РФВ 7, 70—71; Вярэніч Белар. лінгв. 2, 71—73; Sławski II 375—376; Brückner 248. — Див. ще **ковто́к**[1].

[**ковту́н**[2]] «філістер, обиватель, міщанин» Ж; — ч. мор. [koltún, koldún] «неохайна людина, вошивець»; — запозичення з польської мови; п. kołtun (з XIX ст.) «небагатий шляхтич або міщанин (зневажливе прізвисько); (пізніше) відстала, обмежена, дріб'язкова людина» виникло, очевидно, як переносне вживання основного значення слова «ковтун; сплутане волосся на голові». — Sławski II 375; Brückner 248; Machek ESJČS 215—216. — Див. ще **ко́вту́н**[1].

[**ковтю́х**] «карлик; кретин Ж»; — очевидно, етимологічно пов'язане з укр. *ко́вту́н* «жмут сплутаного волосся, вовни, шерсті; хвороба»; неприйнятне зіставлення (ВеЗн 26) з р. *колду́н* «чарівник, чаклун». — Sławski II 375—376. — Див. ще **ко́вту́н**[1].

[**ковтя́га**] «брила, грудка» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [*ковтя́х*] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся», похідного від *ко́вту́н* «тс.».

[**ковтя́х**[1]] «кінський або коров'ячий кізяк» Л;— очевидно, результат видозміни форми [*котя́х*] «кізяк», зближеної з [*ковтя́га*] «брила, грудка».— Див. ще **ковтя́га, котя́х.**

[**ковтя́х**[2]] «гроно; суцвіття (ягід, бузку, дрібних плодів)» Л;— результат видозміни слова *ке́тяг (ке́тях)* «гроно», зближеного з [*ковтя́х*] «жмут збитого волосся, вовни, шерсті; збите у грудки волосся»; зближення зумовлене, очевидно, загальною схожістю форми грона чи суцвіття з формою збитого у грудки волосся; пор. подібний семантичний зв'язок у слові *бру́нька* «ще не розвинений пагін рослини; зачаток квітки або стебла з листям; [жмут забрудненої і зліпленої вовни на вівці]».— Див. ще **ке́тяг, ко́вту́н**[1].

[**ковтьо́ба**] «незугарна, неохайна людина»;— афективне утворення, близьке до [*ко́вба*] «коротка, товста, незграбна жінка» (пор.).

[**ковха́н**] (дит.) «стусан» Л;— неясне; можливо, результат фонетичної видозміни слова *штовха́н.*

[**ковцу́рря**] «патли на голові» Я;— очевидно, результат афективної видозміни слова [*ковту́рря*] «тс.».— Див. ще **ко́вту́н**[1].

ковче́г «(бібл.) судно Ноя; громіздке, старомодне судно, екіпаж тощо; (церк.) скринька для зберігання т. зв. святих дарів»;— р. *ковче́г*, бр. *каўче́г*, др. *ковъчегъ (ковьчегъ)* «ящик; сховище, скарбниця; гробниця з мощами святого; кіот завіту, де євреї зберігали скрижалі; ковчег Ноя», болг. *ковче́г* «скриня, ящик; труна; огорожа колодязя; ковчег», м. *ковчег* «скриня, ящик; труна», схв. *ко̀вчег* «ящик, скриня; рундук; труна; ковчег», стсл. **ковьчегъ** «ящик, скриня; кіот завіту; гробниця з мощами святого»;— очевидно, слово східного, не встановленого точно походження; пор. чаг. kopur «посудина», koburčak «коробка», монг. qugarčak «великий ящик; труна», калм. χūrtsəG «тс.»; менш імовірні зближення з тур. [kapčyk, kapčuk] «футляр» (Mikl. EW 136; Berp. I 594), з сгр. καφάκιον «ящик, скриня; сховище; посудина; футляр» (Matzenauer 48) і з др. *ковъ* «посудина» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 230).— СІС 335; Баскаков та ін. Кримський укр. і орієнт. 133—134; Фасмер II 272—273; Шипова 189; БЕР II 513; Преобр. I 327—328; Lokotsch 78, 98; Ramstedt 202; Gombocz 98; Mikkola JSFOugr 30/33, 16.

[**ковша́к**] (ент.) «тарган чорний (східний), Blatta orientalis L. (Periplaneta orientalis L.)» ВеНЗн;— очевидно, похідне утворення від *ківш*; назва зумовлена ковшоподібною формою самиці, характерною для цього виду тарганів.— Див. ще **ківш.**

[**ковшинка**] (бот.) «вид грибів [паршивка], Peziza ciborioides Hoffm.» Mak;— пов'язане з [*ковш*] «ківш»; назва зумовлена чашоподібною формою гриба (Словн. бот. 416; Симоновић 346); пор. інші його назви: р. *чашечник* (від *чашка*), схв. *чашаста гљива* (букв.) «чашоподібний гриб», нім. Becherpilz (букв.) «чаша-гриб», Napfpilz (букв.) «миска-гриб».— Див. ще **ківш.**

[**ков'я́за**] «мерзляк» Ж, [*ковя́зливий*] «тс.» Ж, [*ковя́зити*] (у виразі *к. біду* «терпіти нестатки, бідувати, страждати») Ж, [*ков'я́знути*] «ціпеніти; вмирати» Ж, [*заков'я́знути*] «тс.» Ж;— очевидно, пспл. *kovęz-, здавна пов'язане з [*ковʼя́знути*] «животіти; хворіти, нездужати», [*ковʼя́зка*] «палиця із загнутим кінцем».— Див. ще **ковиза́**[1], **ковʼя́зити.**

[**ко́га**] «кашель» Ж;— очевидно, запозичення з польської мови; п. [koga] (хвороба худоби), (каш.) [kága] «тс.» походять від снн. koge «тс.».— Sławski II 327; SW II 390.

[**когі́тни́к**] (бот.) «рододендрон карпатський, Rhododendron kotschyi Simk. (Rhododendron ferrugineum L.)» Ж, Mak;— очевидно, результат видозміни іншої, більш поширеної назви цієї рослини [*кохі́тник (кохитни́к)*], деетимологізованої і зближеної з словом [*ко́готь*] (*кіготь*).— Див. ще **кохі́тник.**

кого́рта;— р. *кого́рта*, бр. *кагóрта*, п. ч. слц. вл. kohorta, болг. *кохóрта*, схв. *ко̀хо̄рта*, слн. kohórta;— запозичення з латинської мови; лат. cohors (род. в. cohortis) «когорта (підрозділ легіону); міцно згуртована група людей; почет претора у провінції; натовп; скотний двір» складається з префікса co- «з-» і основи іменника hortus «обгороджене

місце; город, садок; (ст.) вілла», спорідненого з гр. χόρτος «огороджене місце; огорожа, двір; пасовище, корм», гот. gards «дім», лит. gařdas «загорода, кошара; загорожа», псл. *gordъ, укр. *го́род* «місто». — СІС 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 183—184; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Klein 310, 363; Walde—Hofm. I 242, 660. — Див. ще **го́род, коаліція.**

[**ко́гу́т**[1]] «півень, Gallus domesticus; китиця з півнячого пір'я на капелюсі» Г, Ж, [*когóш*] «півень; півняче, страусове перо» Ж, [*когутя́нка*] «півняче перо» Ж, [*ку́гут*] «півень», [*когу́тій*] «півнячий», [*когу́тячий*] «тс.»; — р. [*ко́гут*] «півень», бр. [*кагу́т*], п. kogut, ч. kohout, ст. kohút, слц. kohút, нл. ст. kogot «тс.»; — результат спільної для частини східних і західних слов'янських мов видозміни псл. *kokotъ «півень»; рідковживаний суфікс -ut- замінив функціонально тотожне з ним -ot-; менш переконливі спроби пояснити слово в польській і східнослов'янських мовах як запозичення з чеської мови (Nitsch RSl 8, 83—91; Havránek Slavia 24, 180; Дзендзелівський УЗЛП 77) або як збільшену форму до псл. *kokotъ (Otrębski Slavia 20, 236). — Фасмер II 283; Преобр. I 331—332; Sławski II 328—329; Brückner 243; Machek ESJČ 266—267; Holub—Lyer 246; Holub—Кор. 175; ЭССЯ 10, 107—108; Bern. I 540—541; Mikl. EW 122—123. — Пор. **ко́кош**[1].

[**ко́гу́т**[2]] (орн.) «тетеря, Lyrurus tetrix L. (Tetrao tetrix L.)» Г, Шух, ВеНЗн, [*когути́ця*] «тс.» ВеНЗн; — п. [kogut], ч. [kohout], слц. [kohút] «тс.»; — результат перенесення на тетерю назви [*ко́гу́т*] «півень», викликаної зовнішньою подібністю цього птаха з ряду курячих до курей (Воїнств. — Кіст. 23—24; Птицы СССР 174); як семантичні паралелі пор. інші назви тетері: [*дика курка, когу́т дикий, дикий півень*], нвн. Birkhahn (букв. «березовий півень»). — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когу́т**[3]] (орн.) «чорна жовна, Picus martius L. (Dryocopus martius L.)» Ж, [*когутéць*] «тс.» Ж; — результат перенесення на чорну жовну назви [*ко́гу́т*] «півень», очевидно, у зв'язку з деякою подібністю до півнячого гребеня червоної плями на голові в цього птаха. — Воїнств. — Кіст. 215—216; Птицы СССР 379—380. — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когутéша**] «назва овець» Доп. УжДУ IV, [*когутпáня*] «тс.» тж; — очевидно, пов'язане з [*ко́гу́т*] «півень»; мотивація зв'язку неясна.

[**когу́тик**[1]] «верхівка смереки; вузол на перевеслі снопа», [*ко́гутóк*] (рідк.) «сережка (з підвіскою)» Ж, ДзАтл II; — очевидно, результат переносного застосування слова [*когу́тик*] «півник», зумовленого зовнішньою схожістю з півнячим гребінцем або півником; пор. подібні з семантичного погляду п. kogutek «чуб», ч. kohoutek «вид дитячої або жіночої зачіски». — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когу́тик**[2]] (бот.) «веснівка дволиста, Majanthemum bifolium (L.) F. W. Schmidt (Convallaria bifolia)»; — очевидно, пов'язане з [*ко́гу́т*] «півень» назва зумовлена тим, що загальний вигляд рослини подібний до постаті півня з розгорнутими крилами; цю схожість можуть підсилювати червоні ягоди на верху рослини з кольором півнячого гребінця. — Нейштадт 164. — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когу́тик**[3]] «курок рушниці»; — ч. kohoutek «курок», слц. kohútik «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. kogutek «курок» виникло, очевидно, в результаті переносного вживання kogutek «півник», зменш. від kogut «півень», спорідненого з укр. [*ко́гу́т*] «тс.»; можливо, розвиток семантики польського слова пов'язаний із впливом нвн. Hahn «півень; курок». — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когу́тик**[4]] (бот.) «купина, Polygonatum (Tourn.) Adans.» Ж, [*когутник*] «купина лікарська, Polygonatum officinale (L.) All.» Mak; — очевидно, результат перенесення назви [*ко́гу́тик*] «півник», похідної від [*ко́гу́т*] «півень»; перенесення могло бути зумовлене червоним кольором ягід деяких видів рослини, зокрема, купини кільчастої (Федченко—Флеров 253), або її довгасто-ланцетними листочками, що створюють подібність до забарвлення або форми півнячого гребінця; на те саме семантичне зближення вказують інші назви купини: [*кукуріч-*

ка, кукуричка, кокоричка, кур-зілля, півник]. — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когутик**[5]] (бот.) «косарики черепичасті, Gladiolus imbricatus L.» Мак; — похідне утворення від [*ко́гу́т*] «півень»; назва зумовлена, очевидно, схожістю рожевого забарвлення квіток і пурпурової оцвітини рослини з кольором пів'нячого гребінця (Нейштадт 169; Федченко—Флеров 258—259) або подібністю лінійно-мечовидного листя до довгастого пір'я у пів'нячому хвості; подібність до півня відбивають також інші назви косариків черепичастих: укр. [*півники червоні*], р. [*кочетки́*] (букв. «півники»), схв. [*божји петешић*] (букв. «божий півник»). — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когутики**[1]] (бот.) «вид довгастих, знизу широких кислих яблук» ВеЛ, [*ко́гу́тик*] «тс.»; — запозичення з польської мови; п. [kogutki] «сорт яблук», [kogutek] «тс.» є, очевидно, результатом перенесення назви kogutek «півник», похідної від kogut «півень», спорідненого з укр. [*ко́гу́т*] «тс.»; мотивація перенесення неясна. — Див. ще **ко́гу́т**[1].

[**когутики**[2]] (бот.) «целозія гребінчаста (гребінець), Celosia cristata L.» Мак; — похідне утворення від [*ко́гу́т*] «півень»; назва рослини зумовлена тим, що її квітки зібрані в щільне суцвіття, яке часто нагадує пів'нячий гребінець. — Вісюліна—Клоков 149. — Див. ще **ко́гу́т**[1].

код «система умовних знаків; ключ для шифрування чи розшифрування тексту», *кодува́ти;* — р. бр. болг. м. *код*, п. ч. слц. kod, слн. kód; — запозичення з французької мови; фр. code «звід; збірник законів, кодекс» походить від лат. codex «збірник, реєстр, книга для записів, список постанов» (давніше «дощечка для записів»). — CIC 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 184; Kopaliński 499; Holub—Lyer 245; Dauzat 185; Walde—Hofm. I 185; Ernout—Meillet I 130. — Див. ще **ко́декс.**

[**ко́да**] (рідк.) «поясок, крайка Я; стрічка на капелюсі Ж», [*ко́ди*] (мн.) «стрічки на капелюсі» Ж; — можливо, запозичення з молдавської мови, але молд. *коа́дэ* «хвіст; коса (волосся); держак; шлейф» сумнівне як основа виникнення українського слова з погляду семантики; ще більш сумнівним є зближення (Stocki AfSlPh 25, 354) з незасвідченим рум. coda «хвіст; кочерга». — Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154; Crânjală 313, 438.

[**кода́ш**] «дружко, боярин Ж; той, хто виконує обов'язки візника на весіллі (на Буковині)»; — р. [*кода́ш*] «товариш»; — запозичення з тюркських мов; уйг. kadaš «товариш, друг», дтюрк. qadaš «родич, брат, молодший брат; товариш, однодумець», очевидно, утворене за допомогою суфікса -daš із загальним значенням сумісності від іменника qa «родич, старший брат»; припускають також (Покровская ИРЛТЯ 58—60, 68—72; Малов Пам. др.-тюрк. письм. 409; Боровков 192, 193; Zajączkowski NWT 127—128) зв'язок із чаг. qajaš «родич», уйг. qajaš «тс.» і нерозкладний корінь у формі дтюрк. qad-/qat-, тюрк. qaj- з історичним чергуванням -d-/-t- і -j-, представлений у шор. телеут. *кат* «жінка», тув. башк. кирг. *катын* «тс.; дружина», каз. ккалп. *қатын* «тс.», тур. kadın «жінка, дама», дтюрк. qadïn «тесть» і, можливо, у тур. kayın «дівер, шурин», аз. *кайын* «молодший брат дружини», гаг. *кайынчу* «тс.», дтюрк. огуз. кипч. qajïn «тесть»; менш переконливе виведення західноукраїнського слова (Scheludko 135; Crânjală 313, 341; Vrabie Romanoslavica 14, 154) з рум. codáş «останній, відсталий; [той, хто йде останнім у кортежі молодого]», похідного від рум. coadă «хвіст». — Болдырев Тюркизмы 52—54; Фасмер II 275; СРНГ 14, 44; Дмитриев 496, 497; БЕР II 517; Бурнашева ИСГТЯ IV 116, 119—120; Қаз. тіл. қысқ. этим. сөзд. 113, 123—124; Радлов II 92,315; Räsänen Versuch 214.

кодеї́н (лікарський препарат); — р. болг. м. *кодеин*, бр. *кадэ́ін*, п. kodeina, ч. kodein, слц. слн. kodeín, схв. *кодеи́н;* — запозичене, очевидно, через російське посередництво з новолатинської мови; нлат. codeinum походить від гр. *κώδεια* «маківка» або *κωδία* «тс.», мабуть, споріднених з *κώδων* «дзвін, дзвінок, бубонець», дальші етимологічні зв'язки яких не з'ясовані; назва зумовлена тим, що кодеїн міститься в опіумі,

який видобувається з маку. — CIC 336, Шанский ЭСРЯ II 8, 184—185; Kopaliński 499; Holub—Lyer 246; Klein 308, 253; Walde—Hofm. I 191—192; Frisk II 59.

ко́декс «сукупність законів у якійнебудь галузі права; сукупність правил поведінки, звичок, переконань тощо; старовинний рукопис в оправі»; — р. болг. м. *ко́декс*, бр. *ко́дэкс*, п. вл. kodeks, ч. kodex, слц. kódex, схв. *ко̏декс*, слн. kódeks; — запозичення з латинської мови; лат. cōdex «стовбур дерева, колода, пень; навоскована дощечка для письма, книга; записна книжка, книжка для заміток» разом з архаїчним варіантом caudex «тс.» пов'язане з дієсловом cūdo «б'ю», спорідненим з двн. houwan «рубати, бити», дангл. hēawan «тс.», тох. А ko- «вбивати», тох. Б kau- «тс.», лит. káuti «бити, кувати», псл. kovati, укр. *кува́ти*. — CIC 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 185; Фасмер II 275; Горяев 148; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Младенов 244; Bern. I 593; Walde—Hofm. I 185, 186, 300—301; Ernout—Meillet I 106, 130. — Див. ще **кува́ти.** — Пор. **код.**

[коди́] «коли» ВеЛ, [*коді*] «тс.» Ж; — р. [*кады́, када́*], п. kiedy, ч. [kedy], слц. kedy, ked', вл. hdy, нл. gdy, ст. kedy, болг. *кога́*, м. *кога*, схв. *ка̀да*, слн. kdáj; — псл. ko-dy, *kъ-dy/*ko-da, *kъ-da; — споріднене з лит. kadà «коли», [kadù] «тс.», прус. kaden, kadden «як, тимчасом як, коли», лтс. kad «коли», дінд. kadā́, ав. kadā «тс.»; у першій своїй частині (kъ-/ko-) належить, як і перший компонент праслов'янського особового займенника kъ-to «хто», до первісного індоєвропейського займенникового кореня *k^{u}o- (щодо розвитку значення пор. споріднені гр. πότε «коли», гот. ƕan «тс.»), а в другій містить псл. -da/-dy того самого походження, що й кінцеві частини в псл. *vьsǫdu (-y), *vьsędy (-ě), укр. *всю́ди*. — Фасмер II 274—275; Sławski I 270, II 138—139; Schuster-Šewc 268—269; БЕР II 514—515; ЭССЯ 10, 108—109; Bern. I 418, 673, 675; Топоров III 117—119; Trautmann 111; Pokorny 644—648. — Див. ще **всю́ди, хто.**

кодифіка́ція «зведення у систему, в єдиний комплекс різних законів і постанов», *кодифіка́тор*, *кодифікува́ти*; — р. болг. *кодификáция*, бр. *кадыфікáцыя*, п. kodyfikacja, ч. kodifikace, слц. kodifikácia, вл. kodifikacija, м. схв. *кодификáција*, слн. kodifikácija; — запозичення з французької мови; фр. codification «кодифікація» утворене з іменника code «звід, збірник, зібрання законів, кодекс» і іменникового компонента -fication, що походить від лат. -ficātio (зн. в. -ficātiōnem), пов'язаного з дієсловом facere «робити». — CIC 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 185; Kopaliński 500; Holub—Lyer 246; Klein 308, 588; Bloch I 157; Dauzat 185. — Див. ще **код, факт.**

[коді́й] «назва вола з товстими ногами», [*коді́ян*] «товстоногий» (як епітет до особового імені) Я; — неясне.

ко́дло «рід, плем'я; породдя, виплодок, виводок», [*ко́дловатий*] «багатосімейний»; — р. [*ко́дло*] «породдя, виплодок»; — очевидно, видозмінене запозичення з польської мови; п. godło «умовний знак, символ; (ст.) знак, гасло, родове гасло», від якого походить і укр. [*ґо́дло*] «рід, плем'я; породдя, кодло», пов'язується з дієсловом godzić (się) «годити(ся)»; сумнівне пояснення слова (Vasmer ZfSlPh 9, 369) як запозичення з германських мов (пор. нвн. [kütt] «зграя птахів», голл. kudde «стадо») або пов'язання з р. *коти́ться* «родити» (про тварин) (Vaillant RÉS 13, 251), як і виведення з метатези форми, спорідненої з діал. tygill «ремінь, зав'язка», нвн. Zügel «узда» (Loewenthal AfSlPh 37, 389). — Фасмер II 275; Преобр. I 329; Sławski I 306; Brückner 148. — Див. ще **ґо́дло.**

кодо́ла «канат; [сільськогосподарський пристрій для витягування соломи кіньми від молотарки на ожеред Ме]», [*кадо́ла*] «канат» Кух, [*кадя́л*] «тс.» Кух, [*коді́лка*] «прядиво чи вовна, змотані в кужіль; основна вірьовка в переметі, до якої чіпляються гачки» Мо, [*коді́льниця*] «стовп, на якому сушать вірьовки рибальських снастей» Мо, [*коді́льня́*] «балки (стояки) риштування з висячими канатами» Ж, [*коді́льчик*] «рибалка, що стежить за вірьовками, до яких прив'язані рибальські сіті» Мо, [*коді́ль-*

щик] «рибалка, що тягне кодолу невода» Дз, [*кодол*] «товста вірьовка» Пі, [*кодóльщик*] «крилаш (помічник рибальського атамана)» Ж, [*кодільни́чий*] «тс.» Ж;— р. [*кадóл*] «ланцюг, путо (на ноги коней); якірний канат, канат для витягування рибальських сіток», [*кодóл*] «тс.»;— очевидно, запозичення з давньоскандінавської мови; діслов. kaðall «якірний канат, мотузок» виводиться через снн. kardēl «канат», kordēl (kordeel) «тс.» від фр. cordelle «мотузок з вузлами; кручений пояс, шнур», похідного від фр. corde «вірьовка, мотузок, шнур; канат»; зближення з фін. kahle «вірьовка» (Погодин, Варшавск. Университ. изв., 1904, 30) або з р. *кандалы́* (Kalima 27; RSl 5, 84) сумнівні.— Фасмер II 276; Brückner KZ 48, 189; Vries AEW 296; Jóhannesson 1039; Falk—Torp I 482; Kluge—Mitzka 394; Dauzat 122, 207; Bloch I 177.— Див. ще **кóрда**[1].

коефіціє́нт «сталий множник при іншій величині; відношення двох значень фізичної величини»;— р. *коэффицие́нт*, бр. *каэфіцые́нт*, п. koeficjent, ч. слц. вл. koeficient, болг. м. *коефицие́нт*, схв. *коефицијенат*, слн. koeficiènt;— запозичення з західноєвропейських мов; нім. Koeffiziént, англ. coefficient походять, очевидно, від фр. coefficient, створеного в XVI ст. математиком Ф. Вієтом (Viète) на основі слат. coefficiens, -ntis «сприяючий», пов'язаного з coefficere «діяти, виконувати разом», що складається з префікса co- «разом» і дієслова efficere «діяти, виконувати, робити».— CIC 336; ССРЛЯ 5, 1564; SW II 390; Holub—Lyer 40, 246; БЕР II 518; Klein 308; Bloch—Wartburg 205.— Див. ще **ефе́кт, коаліція.**

[**кóєць**] «клітка для курей», [*кóєц*] «тс.; клітка для великої свійської птиці» Ж, [*кóїць*] «клітка для курей, гусей, качок» Дз, Мо, [*кóйци*] «клітка для свійської птиці» Ме, [*кóйці*] «купки, на яких сідають у пташнику свійські птахи» Я, [*кóюшник*] (заст.) «скупник свійської птиці» Мо, [*кóяшник*] «тс.»;— запозичення з польської мови: п. kojec «клітка для свійської птиці; огорожа на скотному дворі, у хліву, у курнику; приміщення для пташенят, маленьких тварин; [місце в коморі, огороджене для зерна; скриня, ящик для зерна; огорожа за домом для свиней чи інших маленьких тварин]» пов'язане з ст. kojec «клітка; клітка для домашньої птиці, приміщення для птахів і тварин», що є результатом видозміни форми kościec «тс.», якій відповідає укр. [*котéць*] «комишева загата для ловлі риби», [*кутíць*] «клітка; огорожа для свиней, овець»; виводиться також (Куркина Этимология 1970, 94—95) від псл. *kojiti «заспокоювати» (пор. укр. *по́кій*).— Richhardt 67; Sławski II 310, 330—331; Brückner 244; Łoś Gr. p. I 173—174; Nitsch RSl 8, 130; SW II 391; Bern. I 588.— Див. ще **котéць.**— Пор. **кóпці, кутíць.**

[**кóжа**] «шкіра, шкура», [*кажанóк*] «хутряна або шкіряна куртка; короткий кожух Ж», [*кожанóк*] «тс.», [*кожанéць*] «черевик із суцільного шматка шкіри», [*кóженець*] «вид черевика» Ж, [*кожи́ця*] «шкіряний фартух» Ж, [*кожівня́*] «вид сорочки (?)» Ж, [*кожня́р*] «кушнір», *кожу́х*, *кожухáр* «кравець, що шиє кожухи», *кожу́шник* «тс.», [*кожухáрство*] «шубне ремесло» Я, *кожушáнка* «шуба з овечої шкури, покрита зверху сукном; [жіноча шуба, покроєна як свита Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж; вид шапки (з овчини?) Г]», *кожушúна* «не покритий тканиною кожушок; вичинена овеча шкура; шматки старого кожуха; [шуба, легка шуба Пі, Г; короткий кожух, хутряна куртка Ж]», [*кожу́шка*] «жіноча шуба, покроєна як свита; вид шапки (з овчини?)», [*кожу́шно*] «шуба, кожух», *кожу́шок* «маленький кожух; густа плівка на поверхні захололого молока, киселю; зовнішній покрив комахи, гусениці; шкіра змії, скинута під час линяння; [жаб'яча шкіра; луска з горіха]», [*кажу́шка*] «короткий кожух; (ст.) шушон» Л, [*кожи́стий*] «шкірястий» Ж, [*кожовáтий*] «тс.» Ж, [*кожушáний* «пошитий з кожушини», [*кожу́шний*] «тс.», [*кожу́шитися*] «здуватися, підніматися вверх, випинатися» Я, *нáкожні* «шкіряні рукавиці», [*нáкоржень*] «шкіряна рукавиця»;— р. бр. діал. др. болг. м. *кóжа* «шкіра, шкура», п. ст. koża, ч. kůže, слц. вл. koža, нл.

слн. kóža, полаб. t'üzə (küza), схв. *ко̏жа*, стсл. **кожа** «тс.»;— псл. koža < *kozja, похідне від koza «коза»; первісне значення «козяча шкура»; пор. гр. ᾠά (ᾠά, οἰα, ὄα) «овеча шкура» від ὄϊς «вівця, баран», псл. *azьno «шкіра, шкура», дінд. ajínam «тс.», лит. ožìnis «козлиний», ožỹs «козел», ožkà «коза», дінд. ajá́ «тс.».— Критенко Вступ 542—543; Фасмер II 276—277; Преобр. I 329; Sławski III 37—38; Brückner 263; Holub—Lyer 275; Machek ESJČ 310; БЕР II 518—519; Младенов 244; Георгиев Въпр. на бълг. етим. 19, 58—59; Skok II 174; Bern. I 597—598; Meillet Études 396.— Див. ще **коза́**[1].

[**ко́жанка**] «шкірянка, шкуратянка»;— запозичення з російської мови; р. *ко́жа́нка* «шкіряна куртка або пальто» є похідним від *ко́жа* «шкіра».— ССРЛЯ 5, 1109.— Див. ще **ко́жа.**

[**кожа́ра**] (орн.) «гагара, Gavia (Colymbus)» Шарл;— очевидно, результат контамінації слів *гага́ра* і [*кожа*] «шкура, шкіра»; назва могла бути зумовлена цінністю шкурки птаха, що використовується як пташине хутро.— Воїнств.— Кіст. 107; Птицы СССР 24, 25.— Див. ще **гага́ра, ко́жа.**

[**кожевни́к**] (бот.) «скумпія звичайна (райдерево), Cotinus coggygria Scop. (Rhus cotinus L.)» Я;— пов'язане з [*ко́жа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що скумпія звичайна є цінною дубильною рослиною, яку вживають також як барвник дерева, шкіри та вовни.— Вісюліна—Клоков 197.— Див. ще **ко́жа.**

ко́жний, [*ка́ждий* Ж, *ка́жний, ко́ждий*], *ко́жен*, [*кажні́ненький*] «кожний без винятку», [*кажні́сінький, кождісенький*], *кожні́сінький* «тс.»;— р. *ка́ждый*, [*ка́ждный, ка́жен, ка́же́нный, кажёный, ка́жень, ка́жин, ка́жний, ка́жный, ко́жен, ко́жный*], бр. *ко́жны*, [*ка́жен, кажі́ный, ка́жный, ко́ждый, ко́жен, ко́жный*], др. *кажьдыи, кождыи, кожьдо, къжьдо, кыиже* «тс.», *кажьдо* «тс.; хто», *конєжьдо, кыижьдо* «тс.», п každy «кожний», [każden, kożden, koždy, kuždeń, kuždy], ч. každý, [koždy], слц. každý, вл. нл. kóždy, полаб. kozdümě, с.-цсл. každe, každi, každo, kъžde, kъždo, стсл. **кожьдо, къжьдо, къжьде, кыижьде, кыижьдо** «тс.»;— псл. *kъžьdo/kъžьde «тс.», спочатку, очевидно, «хто-небудь, будь-хто», що було результатом злиття відмінюваного компонента *kъ- «хто» з складним компонентом -žьdo/-žьde, утвореним з підсилювальної частки že (žь) «же, ж» та неозначеної і питальної частки -do/-de, як у *kъde «де»; пор. гот. ƀarjis «котрий, який; який-небудь» і ƀar «де», лит kurìs «котрий, який; який-небудь» і kur̃ «де, куди»; відмінювання займенникового компонента *kъ- з первісним нерозрізненням його за родами пізніше замінилось відмінюванням складного компонента -žьdo (>-žьdjь); паралелізм початкових *ko-, *ka- не зовсім ясний; складний компонент -žьdo у порівнянні з -žьde є пізнішим утворенням — кінцеве -o могло виникнути під впливом займенника *kъto «хто» (Vasmer ZfSlPh 20, 321—323); неприйнятне зближення -žьdo з лат. hīc «цей», hōc «тс.» (Otrębski PF 20, 182—184); сумнівне виведення -žьde, -žьdo від псл. žьdati «чекати» (Bern. I 675; Mikl. EW 62; Holub—Lyer 238; Machek ESJČS 197).— Бевзенко Доп. УжДУ IV 103—104; Крымский Укр. гр. 148—149; Фасмер II 158; Преобр. I 281; Sławski II 114—116; Rozwadowski RSl 7, 14—16; Birkenmajer JP 13, 154; Urbańczyk JP 38, 52—56; Machek ESJČ 246—247; Schuster-Šewc 656—658; Vondrák II 97.— Див. ще **де**[1], **же**[1], **хто.**

[**кожня́к**] (ент.) «шкіроїд, Dermestes L.» Ж;— похідне утворення від [*ко́жа*] «шкіра»; назва зумовлена тим, що частина жуків цього роду поїдає й псує шкіру.— Горностаев 127—128; Urania Tierr. Insekten 236.— Див. ще **ко́жа.**

кожу́лки́ — див. **ку́жіль.**

[**кожухова́ти**] «щепити дичок під кору» Я, [*кожухува́ти*] «прищеплювати (фруктове дерево)» Ж;— очевидно, запозичення з польської мови; п. kożuchować «оббивати дім дошками, шалювати; обновляти і зміцнювати оправою стовбур шахти; прищеплювати під кору, очкувати, окулірувати» є похідним від kożuch «кожух; шкурка, кожушок», якому відповідає укр. *кожу́х*, пов'язане з

[*ко́жа*]. — Sławski III 38—39; SW II 517. — Див. ще **ко́жа.**

[**кожушка**] (бот.) «липучка їжакова, Lappula echinata Gilib. (Echinospermum lappula Lehm.); парило звичайне, Agrimonia eupatoria L.» Мак, [*кожу́шки*] «липучка»; — пов'язане з *кожу́шо́к;* назва зумовлена, очевидно, тим, що плоди цих рослин вкриті тонкими шипиками, якими вони причіплюються до тварин і до одягу, зокрема до кожухів. — Вісюліна—Клоков 266—267; Нейштадт 328, 452—453; Федченко—Флеров 533, 778—780. — Див. ще **ко́жа.**

коза́[1] (зоол.) «самиця козла, Capra hircus L.», *козли́ця*, [*кози́ця*, *кози́на*] «тс.», [*козина́*] «копчене бараняче м'ясо» Ж, [*кізли́ця*] «сарна» Ж, [*кізли́чка*] «козина шкура» Ж, [*кізля́*] «маля кози», [*кізля́к*] «тс.» Ж, *козеня́*, [*коза́*], *козя́тко*, *козля́* «тс.; цапеня», *коза́р* «пастух кіз», [*коза́р*] «тс.» Ж, [*коза́рка*] «загін, хлів для кіз» Ж, *козе́л* «цап», [*кози́нець*] «сарай для кіз», *козівни́к* «фахівець з козівництва», *козівни́цтво*, *ко́злик*, *ко́злище* (заст.) «цап, козел», [*козлови́на*] «козяча або козляча шкіра» Ж, *козли́на* «тс.; м'ясо козла або кози», [*козло́вня*] «підприємство, де обробляється козляча шкіра» Я, *козля́тина* «м'ясо козла або кози», *козу́ля* «дика коза, сарна», *косу́ля* «тс.», [*коза́рка*] «обгризена (козами) гілка» ВеЛ, Ж, [*кізій*] «козячий», *ко́зи́ний* «такий як у кози; який пасе кози» СУМ, Ж, [*кози́нячий*], [*ко́зій*] «козячий» Ж, *ко́зя́чий*, [*козли́н*] «цапиний, баранячий» Ж, *козля́чий* «тс.; пошитий із шкіри, хутра цапа», [*козлува́тий*] «з коротким хвостом», [*ко́зуватий*] «схожий на козу» Я, [*кізь-кізь*] (вигук, яким підкликають кіз), [*ко́зю́-ко́зю́* МСБГ, *козю́сю-козю́сю* Я, *козь-козь*] «тс.», [*коз*] (вигук, яким відганяють кіз) Дз; — р. болг. *коза́*, бр. *каза́*, др. *коза*, п. ч. слц. вл. koza, нл. слн. kóza, полаб. t'özə̆ (küza), м. *коза*, схв. *ко̀за*, стсл. **коза** «тс.»; — пспл. koza; — очевидно, споріднене з дінд. ajā́ «тс.», ajāḥ «козел», сперс. azak «коза», лит. ožkà «коза», ožỹs «козел», прус. wosse «коза», як пспл. kostь «кістка» з дінд. ásthi «тс.»; зіставляється також з алб. keth «козеня», дангл. hǽcen «тс.», hacele «плащ», гот. hakuls, діспл. hǫkull «тс.; верхній одяг», снн. hôken «козлик» (Meyer EW 185; Pedersen KZ 36, 335; Holthausen AeWb 143; Младенов Slavia 10, 251; RÉS 4, 197; Meillet Études 172; Bern. I 595—596; Torp 67; Pokorny 517—518) і з дінд. chāgaḥ «козел», chāgā «коза» (Uhlenbeck 94; Zupitza GG 27); існує думка про давню контамінацію двох первісних основ — *(s)kēgos/*(s)kōgos «козел» (походить від *(s)kēg-/*(s)kəg- «підскакую») і *ăg'a-/*ăg'i- «коза» (Георгиев Въпр. на балг. етим. 18, 58—59); виведення пспл. koza і дінд. ajā́ від давнішого ie. *xag'a (Мартынов Сл. и ие. аккомод. 161—162) непереконливе; неприйнятне твердження про запозичення слов'янських форм з тюркських мов, у яких є слова типу тур. käzä «коза», крим.-тат. чаг. kätši, тат. [kädzä], чув. *качака* «тс.» (Korsch RSl III 337; Niederle RÉS II 23—25; Трубачев Назв. дом. жив. 86—89); запозиченням із слов'янських мов вважається алб. kozinë «вовна», k'ozë «печене козяче м'ясо». — Критенко Вступ 544, 545; Шанский ЭСРЯ II 8, 186—187; Фасмер—Трубачев II 277—278; Трубачев ВЯ 1959 I 23; Sławski II 23—26; Brückner 262; Moszyński KLS I 122—124; PZJP 227—228; Schulze Jagić-Festschr. 347; Zubatý St. a čl. II 87, 134; Holub—Lyer 265; Machek ESJČ 286; Schuster-Šewc 651—652; БЕР II 520—524; Младенов 244; Meillet Études 246; RÉS 5, 8—9; BSL 25, 119.

[**коза́**[2]] «дрюк з двома суками для підпирання воза під час змазування; вид човна на Кубані» Я, [*ко́зи*] «примітивний ткацький верстат» Л, [*ко́зка*] «примітивний плуг без колішні» Л, [*козе́л*] «стовп чи підставка для череня гончарної печі; сидіння для кучера», *ко́зла* «сидіння для кучера; [кроква] Я», [*козе́лець*] «штатив у витушці; знаряддя, що підкладалося під важіль», [*ко́злік*] «витушка» Л, [*козе́лци*] «дрючки, зчеплені під кутом і накладені на гребінь хати для зміцнення даху від вітру» Я, [*ко́зли́* Л, Я, *ко́злики* Л, *ко́злини* Л, *кізли́ни* Я, *кізли́ння* Я, *ку́зьла* Я] «тс.», [*кізли́*] «крокви» Г, Ж, [*кізлини*] «підставки, на яких лежить кінець вала; кілочки, забиті в боки цих підставок,

щоб по них можна було лазити», *ко́зли* «сидіння для кучера; підставка для пиляння дров», [*кі́злик*] «відгородка на гарбі для палива»; — р. [*коза́*] «козли для пиляння дров; вогнище під час молотіння вночі; пристосування для перенесення тягарів на спині; верстат кустаря, що робить іграшки; пристосування для витя канатів», *ко́злы* «сидіння для кучера; підставки з колод, дрючків, дощок; [основи, опори мостів; крокви]», [*козёл*] «козли, підставка, колоди, поставлені в піраміду; два ввіткнуті в землю коли, з'єднані і перев'язані вгорі; оборіг для зерна; копиця сіна», бр. *казá* «двометрова мірка у формі циркуля, сажень; (заст.) заплічні носилки», *ко́злы* «сидіння для кучера; козли для пиляння дров; підставка», п. koza «заплічні носилки; давній вид сплавного судна; дерев'яний плуг; борона з дерев'яними зубами», kozioł «сидіння для кучера», kozły «збиті навхрест або під кутом дрючки чи дошки різного призначення», ч. koza «козли для пиляння дров; [чотириногa підставка]», [kozel] «стояк для сушіння снопів», kozlík «пристрій для різання дров; сидіння для кучера», слц. koza «козли», kozol «копиця», вл. kózly «крокви», kozol «тс.; сидіння кучера», kózlik «сидіння кучера; козли для пиляння», болг. [*коза́*] «поперечна балка в даху», *козе́л* «кроква», *ко́зла* «дерев'яна опора пішоходного моста; сидіння для кучера», схв. *ко̀зе* (мн.) «козли для пиляння і риштування», [*ко̀зла*] «дерев'яна деталь плуга», [*ко̀злац*] «підставка для сушіння сіна», [*козàлац, козлàц*] «тс.», слн. kôza «козли, підставки; [глиняна посудина на трьох ногах]», kôzel «сидіння для кучера; підставки з дерева, козли»; — псл. koza, kozьlъ «обрубок дерева чи примітивний дерев'яний пристрій, схожий на тварину з ногами», результат перенесення назв тварин koza «коза», kozьlъ «козел»; думка про запозичення р. *ко́злы* «сидіння для кучера» з польської і німецької мов (Фасмер II 278; Berп. I 596) позбавлена підстав. — Sławski III 23—26; Machek ESJČ 286; БЕР II 520, 525—526; Skok II 173. — Див. ще **коза́**[1].

коза́[3] «волинка», [*козúця, козúці*] «тс.» ВеУг; — р. [*коза́*], п. слц. [koza] «тс.», ч. [koza] «частина волинки», ч. ст. kozicě «волинка», вл. kozoł, нл. kózel «тс.»; — псл. koza «волинка», kozьlъ «тс.»; — результат перенесення назви *коза́* «самиця козла», зумовленого тим, що міх волинки робиться з козячої шкіри. — Machek ESJČ 286. — Див. ще **коза́**[1].

[**коза́**[4]] (орн.) «великий норець, Colymbus cristatus L. (Podiceps cristatus L.)» Ж; — п. [koza] «тс.»; — очевидно, результат перенесення назви тварини *коза́*, зумовленого тим, що парний чуб норця скидається на роги кози; пор. інші назви птаха: [*пірни́коза, пурни́коза*]. — Воїнств. — Кіст. 110—111. — Див. ще **коза́**[1]. — Пор. **пірни́коза.**

[**коза́**[5]] (іхт.) «щиповка звичайна, сикавка, Cobitis taenia L.» ВеНЗн, [*коза́ сíкавка*] «тс.»; — п. [koza] «щиповка звичайна», слц. [koza, kozica] «тс.»; — результат перенесення на щиповку назви *коза́* «волинка», зумовленого тим, що витягнута з води щиповка видає своєрідний писк. — Ferianc Názv. rýb 65. — Див. ще **коза́**[3].

[**коза́**[6]] «засохлий бруд у носі», [*козля́к, козьо́л*] «тс.» Л, [*зако́зятися*] «запустити бруд у себе в носі і під носом» Ме, [*зако́зяний*] Ме; — р. [*коза́*] «бруд у носі», п. [koza, kozieł], ч. [koza] «тс.»; — очевидно, результат перенесення назви *коза́* «волинка», оскільки дихання носом із засохлим брудом може викликати свист. — Див. ще **коза́**[3].

коза́[7] (заст.) «холодна, буцегарня; карцер»; — бр. *казá*, ч. [koza] «тс.»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koza «тс.» виникло, мабуть, на основі п. ст. kloza «замкнене приміщення (особливо для божевільних); в'язниця; холодна, буцегарня; карцер», що походить за посередництвом свн. klôs(e) «келія (у монастирі)» і нар.-лат. *clōsa «замкнене місце» від лат. clausa «комора»; зміна форми етимологічно непрозорого слова є результатом зближення з словом koza в одному з його значень. — Richhardt 68; Sławski II 232; Brückner 262; Kluge—Mitzka 375; Paul DWb. 330. — Див. ще **кля́уза.**

козáк[1] «на Україні в XV—XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян

або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини; у Росії XVI—XVIII ст.— вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на окраїни держави (Дон, Яїк); у дореволюційній Росії з XVIII ст.— представник військового стану, уродженець військових областей, який був зобов'язаний служити в армії за пільгове користування землею; рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників; уродженець колишніх військових областей; парубок, юнак; відважний, завзятий, хоробрий чоловік; веселий, жвавий український народний танець, спочатку поширений серед козацтва; музика до цього танцю», *козарлю́га* «богатир-козак», *коза́цтво* «козаки. козацький стан», [*коза́ча*] (зб.) «козацтво» Ж, [*козача́*] «дитя козака», *козаче́нко* «син козака», [*коза́чизна*] «козаччина; козацький стан, козацький край Ж», *козачи́на* «козак», [*козачина́*] «козацький край, козацький стан» Ж, [*козачія*] «козаки, козацький стан» Ж, *коза́чка* «дружина або дочка козака», *козачо́к* «хлопчик-слуга (у дворянському побуті); веселий, жвавий український народний танець, музика до цього танцю; [маленький козак]», *коза́ччина* «період в історії України (друга половина XV—XVI ст.), коли козаки вели визвольну боротьбу проти шляхетської Польщі й турецько-татарських загарбників; [козацький край, козацький стан Ж]», [*козу́р*] «козарлюга» Ж, [*козу́ря*] «маленький козак» Г, Пі, [*козакува́тий*] «такий, що має козацький норов», *коза́чий*, *козакува́ти* «бути козаком; парубкувати», [*коза́чити*] «тс.» Я;— р. *каза́к* «козак», заст. *коза́к*, ст. *казакъ* «тс.», *козакъ* «робітник, батрак», бр. болг. *каза́к* «козак», п. вл. kozak (з укр.), ч. слц. kozák, м. *козак*, схв. *ко̀за̄к*, слн. kozák «тс.»;— давнє запозичення з тюркських мов; тур. kazak «козак», крим.-тат. *казак* «вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга», каз. тат. кирг. аз. башк. qazaq «тс.; слуга», кумик. *казак* «зброєносець у феодала, дружинник», чаг. *казак* «вільна людина; бродяга, розбійник» пов'язуються з дтюрк. kez- «ходити, блукати, мандрувати».— Москаленко УІЛ 20—21; Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Шанский ЭСРЯ II 8, 16; Фасмер II 158; Дмитриев 496, 535; КЭСРЯ 183; Преобр. I 282; Горяев 127; Sławski III 26; Brückner 262; Holub—Lyer 265; Machek ESJČS 230; Schuster-Šewc 652—653; БЕР II 136; Младенов 227; Bern. I 496; Mikl. EW 114; AfSlPh 11, 111; TEl I 330; Егоров 92, 309; Менгес 196; Самойлович зб. «Казаки», 1927, 5—16; Радлов II 364; Будагов II 54.

[**коза́к**[2]] «лісник» Ме;— семантичне запозичення з польської мови, що звузило й конкретизувало одне з своїх значень;— п. kozak «козак; українець, що служить у великого пана; слуга, одягнений по-козацькому» походить від укр. *коза́к*.— Sławski III 26.— Див. ще **коза́к**[1].

[**коза́к**[3]] (ент.) «чорний тарган, Blatta orientalis L. (Periplaneta orientalis L.)» ВеНЗн, [*коза́ка*, *коза́к*] «тс.» ВеНЗн, [*коза́чка*] «тс. ВеУг; лісовий стрибун, Cicindela silvatica L.; жук з підродини гнойовиків, Coprinae Ж», [*коза́ка*] «жук із роду скрипунів, Cerambyx L.» ВеНЗн, [*коза́чечка*, *козачо́к*] «тс.» ВеУг, [*козачки́*] «вид червоної мухи з чорними плямами, що живе в трухлявих пнях і землі» Пі;— р. [*каза́к*] «плавунець»;— очевидно, результати перенесення назви *коза́к* (іст.), подібні до назв комах типу *проса́к*, [*шваб*, *моска́ль*] та ін.; мотивація перенесення неясна.— Див. ще **коза́к**[1].

[**козак**[4]] (бот.) «дубовик, Boletus luridus Schäff.» Mak, [*коза́р*] «тс.; маслюк звичайний, Boletus luteus L (B. annulatus Pers.) Ж; боровик королівський, Boletus regius Krombh. (B. appendiculatus) Mak; моховик жовто-бурий, Boletus variegatus Fr. Ж; підберезник, Boletus scaber Fr. ex Bull. Mak», [*козарі́*] «вид їстівних грибів» Я, [*козарь*] «опеньок осінній справжній, Armillariella mellea (Fr. ex Vahl.) Karst. (Agaricus melleus Vahl.)» Mak, [*козе́л*] «маслюк звичайний», *козля́к* «Boletus bovinus L. (Ixocomus bovinus Quél.); [будь-який їстівний гриб, крім білого гриба (Boletus edulis Bull.) ЛексПол]», [*козляки́*] (за-

гальна назва всіх видів грибів, крім білого гриба) Л, [*козьляк*] «будь-який їстівний гриб, крім білого гриба» Лекс-Пол;— р. [*коза́к*] «підберезник», бр. [*казля́к*] «маслюк», п. kozak «підберезник», koźlak «тс.», ч. слц. kozák, вл. kozak, болг. [*козач*] «лисичка (гриб)», схв. [*козак*] «підосичник»;— псл. *kozakъ «вид їстівного гриба», пов'язане з koza (назва тварини), очевидно, як скорочення виразу *kozьjь (gribъ), букв. «козячий гриб», яким могли позначатися всі менш цінні породи грибів (подібно до того, як кози вважаються найменш цінним видом худоби).— Sławski III 26; Machek ESJČ 286.— Див. ще **коза́**[1].

[**коза́к**[5]] «вершник з червоним поясом на «коні» з двох хлопців (під час весілля у вівторок увечері в хаті молодого)» Я;— п. [kozak] «один із відповідно переодягнених учасників весілля, що сідають поруч із дружками»;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *коза́к* (іст.); проте не виключена можливість первісного зв'язку з *коза́* (пор. п. [kozak] «хлопець, що супроводжує козу»).

[**коза́к**[6]] (бот.) «льон посівний (довгунець), Linum usitatissimum L.» Лекс-Пол;— неясне.

[**коза́к**[7]] «неміцна самогонка, добута наприкінці куріння» Л;— неясне.

козаки́, *козачки́* — див. **ко́зи.**

козаки́н (заст.) «чоловічий короткий каптан на гапликах із брижами ззаду», [*казакі́нка*] «вид жіночої кофти» Дз;— р. *казаки́н* «козакин», бр. *казакі́н* «тс.», п. kazak «короткий плащ, куртка», kazakin(k)a «вільна жіноча сукня без рукавів», ч. kazak «вид блузи», слц. kazak «каптан», схв. *казаки̏н* «тс.»;— запозичення з фр. мови; фр. casaquin «чоловічий плащ; куртка», casaque «тс.; жіноча блузка» походить від іт. casacca, casacchino «тс.», утворених від назви Cosacchi «козаки», спочатку як позначення одягу, характерного для козаків.— Фасмер II 158; Sławski III 26—28; Holub—Lyer 238; Bern. I 377; Kluge—Mitzka 354—355; Dauzat 146; Gamillscheg 195; Mestica 281.— Див. ще **коза́к**[1].

[**коза́ня**] (назва вівці] Доп. УжДУ IV, [*коза́чка*] «тс.» тж;— не зовсім ясне; можливо, пов'язане з *коза́*.

коза́рка — див. **каза́рка**[2].

[**коза́рня**] «казарма для розсильних козаків у панських маєтках»;— очевидно, результат контамінації слів [*каса́рня*] «казарма» і *коза́к*[1] (див.).

[**коза́чка**[1]] (зоол.) «гадюка звичайна, Vipera berus L. (Pelias chersea L.)» Ж;— неясне; можливо, результат табуїстичної видозміни і зближення з назвою тварини *коза́*; пор. семантично й формально близьке р. [*козю́ля*] «гадюка», зближуване з *коза́* (Фасмер II 279; Преобр. I 330).— Пор. **казю́ка.**

коза́чка[2], *коза́чечка*, *козачки́*, *козачо́к* — див. **коза́к**[3].

[**козачки**] (бот.) «щириця волотиста, Amaranthus paniculatus L.» Мак;— неясне.

[**ко́згирь**] «залізна лопата», [*ко́зирь*] «тс.»;— неясне.

[**козде́рити**] «чіплятися, в'язнути; допікати, бурчати» Я;— очевидно, результат видозміни незасвідченої форми *костери́ти, (пор. р. [костери́ть] «лаяти, гудити», [костить] «випорожнюватися, гидити; бруднити, лаяти»), що продовжує псл. *kostь (укр. *кість*) «тіло вбитого», яке, крім значення «кістка (частина кістяка)», набуло значення «гидота».— Мельничук Этимология 1966, 235, 237—238.— Див. ще **кости́ти.**

[**козду́шка**] (орн.) «коноплянка, Acanthis cannabina L. (Carduelis cannabina L.)» Л;— неясне.

козе́л[1] — див. **коза́**[1].

[**козе́л**[2]] (бот.) «бедринець ломикаменевий, Pimpinella saxifraga L.; борщівник сибірський, Heracleum sibiricum L.; борщівник європейський, H. spondylium L.», [*ко́злики*] «бедринець ломикаменевий»;— р. [*козёл*] «тс.», [*козеле́ц*] «тс.; борщівник сибірський»;— результат перенесення на бедринець ломикаменевий назви тварини *козе́л*; перенесення зумовлене, очевидно, високою поживністю цієї рослини для свійських тварин, у т. ч. й кіз; борщівник сибірський, який належить до тієї самої родини зонтичних, має багато ознак, спільних з бедринцем ломикаменевим.— БСЭ 4, 377—378; 5, 607.— Див. ще **коза́**[1].

[**козе́л**[3]] (іхт.) «молодий лящ, Abramis brama (L.)» Маркевич—Короткий,

[*козлик*] «тс.» Шарл—Тат;—очевидно, результат перенесення назви *козе́л* «цап»; мотивація перенесення неясна.—Див. ще **коза́**[1].

козе́лець[1] —див. **коза́**[2].

козе́лець[2], *козе́лик*, *козе́лки*, *козе́лок*, *козе́льки*, *козе́льок* —див. **козе́льці**.

козелець[3], *козели́ця* —див. **ко́зи**.

козе́льці (бот.) «Tragopogon L.; [холодок лікарський, Asparagus officinalis L. Ж]», [*козел*] «козельці великі, Tragopogon major Jacq.». Mak, *козе́лець* «козельці», [*козе́лик(и)*] «тс.» До, *козе́лки* «козельці лучні, Tragopogon pratensis L.», *козе́лок* «тс.», *козе́льки* «козельці», *козе́льок* «тс.», [*козельци*] «козельці великі» Mak, [*козельчики*] «козельці лучні» Mak, [*козли*] «козельці великі; козельці лучні» Mak;—р. [*козелéц*] «Tragopogon», [*козёлик*] «козельці лучні», бр. [*казялóк*] «тс.», ч. [kozica] «Tragopogon», слц. [koziak], схв. [*ко̀зјāк*] «тс.»;—похідне утворення від *козе́л* «цап», пов'язане з складною назвою козельців укр. діал. р. *козлобороднúк*, бр. *казлабарóд*, схв. [*козобрад*], слн. [kozjebradnik, kozobradka] і складеними назвами типу укр. [*козя борода*]; назва зумовлена подібністю до козиної бороди нерозкритого кошика або листя у козельців і холодка лікарського; пор. також нвн. Bocksbart «козельці» (букв. «цапина борода»), нлат. tragopogon «козельці», утворене з гр. τράγος «цап» і πώγων «борода».—Вісюліна—Клоков 333—334; Нейштадт 584; Machek Jm. rostl. 235; Симоновић 472.—Див. ще **коза́**[1].

ко́зенька, *козе́нка*, *козе́нька* —див. **ко́зи**.

козеріг (зоол.) «дикий гірський козел з великими рогами, Capra ibex L.», *Козерóг* (назва сузір'я), [*Козеріг*] «тс.» Ж, [*козоріг*] «козеріг» Ж;—р. *козерóг* «козеріг (тварина)», *Козерóг* (сузір'я), заст. *козорóг*, бр. *казярóг*, *Казярóг*, др. *Козьрогъ* (знак зодіаку), п. koziorożec, Koziorożec, ст. kozorožec «козеріг (тварина)», ч. kozoroh, Kozoroh, kozorožec, слц. kozorožec, Kozorožec, вл. kozyróžk «козеріг (тварина)», нл. kózyrožk «тс.», болг. *ко́зирог*, *Козирóг*, схв. *козо̀рог*, *Козо̀рог*, слн. kozoróg, Kozoróg;—складне утворення з основ іменників *коза́* і *ріг*, що є, очевидно, калькою гр. αἰγόκερως «козеріг (тварина; сузір'я)» або (як назва сузір'я) лат. Capricornus «Козеріг».—ССРЛЯ 5, 1115; Sławski III 32—33; Holub—Lyer 265; Младенов 244.—Див. ще **коза́**[1], **ріг**.

козе́тка «невелика кушетка», *козе́та* (заст.) «тс.»;—р. заст. *козе́тка*, бр. (заст.) *казе́тка*;—очевидно, запозичення з польської мови; п. kozetka «тс.; (ст.) дружня бесіда», kozeta (рідк.) «козетка», очевидно, виникло внаслідок змішання споріднених французьких форм causette «дружня бесіда» і causeuse «невелика кушетка на дві особи; бесідниця, балакуха», похідних від дієслова causer «розмовляти, балакати», що продовжує лат. causārī «виправдовуватися, вибачатися, посилатися», похідне від іменника causa «причина, привід, заперечення, справа, зв'язок».—CIC 320; Фасмер II 278; ССРЛЯ 5, 1116; Sławski III 29; Kopaliński 534; Bloch 110, 128; Dauzat 150; Walde—Hofm. I 190.—Див. ще **ка́вза**.

[**козе́рнік**] (бот.) «ситняг, Heleocharis R. Br.» Л;—неясне; можливо, результат спрощення незасвідченої форми *[*колоозернік*], букв. «колоозерна (рослина)».

[**ко́зи**] (бот.) «жовтець їдкий, Ranunculus acer L.; сокирки польові, Consolida arvensis Opiz. (Delphinium consolida L.); анемона жовтцева, Anemone ranunculoides L.; первоцвіт весняний, Primula veris L.» ЛексПол, [*козакú*, *козачкú*, *козúнник*] «тс.» ЛексПол, [*кізлики*] (мн.) «жовтець їдкий» ВеНЗн, [*козелець*] «тс.; анемона жовтцева» Пі, [*козелець барабольчик*] «пшінка весняна, Ficaria verna Huds. (Ficaria ranunculoides Roth)» Mak, [*козели́ця*] «жовтець їдкий» ВеНЗн, [*ко́зенька*] «сокирки польові Mak; анемона дібровна, Anemone nemorosa L. Ж», [*козе́нька*] «сокирки польові» ВеНЗн, [*козенка*] «тс.» Mak, [*ко́зник*] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом» Л;—р. [*козелéц*] «жовтець їдкий», бр. [*казéлец*] «тс.», п. [kozielec] «анемона жовтцева», [koziełek] «сокирки польові»;—назви, пов'язані з *коза́*, *козе́л* і зумовлені, очевидно, отруйністю рослин, їх небезпечністю для худоби, зокрема, кіз, що відзначає-

ться для жовтцю їдкого і пшінки (ВРУ 266, 281), сокирок польових (Нейштадт 254) та анемонів (ВРУ 275), або зовнішньою подібністю (у сокирок польових) до голови кози з рогами (ВРУ 272) чи (щодо первоцвіту весняного) певною подібністю квітів та інших особливостей до властивостей жовтцю (Нейштадт 261, 436); зморшкувате кучеряве листя первоцвіту весняного подібне до вовни баранів (пор. народну назву [*баранчики*]), теж могло дати підставу для порівняння з козою. — Sławski III 33—34. — Див. ще **коза́**[1].

[**ко́зик**] «ніж для знімання шкіри» Пі; — ч. рідк. kozík «ніж для знімання шкіри з тварин»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kozik «гострокінцевий складаний ножик; [нескладаний ножик]; (ст.) ніж для знімання шкіри з тварин, ніж різника; складаний ніж цирульника, скальпель», найвірогідніше, пов'язане з назвою тварини koza, укр. *коза́*, хоч не виключена також можливість первісного зв'язку з п. ст. koża «шкіра» як у ножа для знімання шкір; менш імовірне пояснення (Moszyński KLS 337) назви ножа тим, що його оправа виготовлялася з козячого рогу. — Sławski III 30—31, 34; Brückner 263.

кози́нець «хворобливе викривлення передніх ніг коня, собаки в колінах»; — р. [*козине́ц*] «кривина передніх ніг у коней — копитами нарізно», бр. *казі́нец* «подагра», п. kozińiec «козинець (хвороба ніг у коней); скривлення ніг у коней внаслідок форсованої їзди»; — пол. *kozińьsь, пов'язане з прикметником kozińъ «козиний (властивий козі)», похідним від koza, укр. *коза́*; назва могла бути зумовлена певною подібністю ніг хворого коня до козячих. — SW II 513. — Див. ще **коза́**[1].

[**кози́ниця**] «корова із загнутими назад рогами» ВеНЗн, [*козі́й*] «віл із загнутими назад рогами; віл, роги у якого розходяться в різні сторони, а їх кінці закручені назовні» ВеНЗн, [*козу́ля*] «невелика корова (із загнутими назад рогами)», [*козу́лька*] «тс.»; — п. [kozij] «віл із загнутими назад рогами» (з укр. ?); — очевидно, пов'язане з *коза́* за подібністю форми рогів (як семантичну паралель пор. нл. kózlik «віл із закрученими назад рогами»). — Див. ще **коза́**[1].

ко́зир «масть гральних карт, яка оголошується старшою, такою, що б'є (покриває) карти інших мастей; [спритна, брава людина; картуз; пристрій у санях для захисту від снігу і бруду Я]», *козу́рка* «козирна карта; [картуз, шапка з козирком]», *козу́ркі* «легкі виїзні сани» СУМ, Л, *козу́рок* «щиток головного убору над чолом; щиток для захисту очей без головного убору; дашок, піддашок; [картуз, кашкет]», [*козу́рство*] «великі карти; сила, вплив, багатство Я», [*козиря́ччя*] «козирні карти» Я, [*козирьо́к*] «пристрій у санях для захисту від снігу і бруду» Я, [*козі́р*] «щиток для захисту очей на військовому кашкеті, ківері» Ж, *козири́тися* «триматися помолодецькому, бадьоритися, хизуватися; поповнюватися козирними картами», *козиря́ти* «ходити з козирної карти; виставляти щось як свою перевагу; хвалитися, чванитися чимось; [брутально лаятися Я]; вітати по-військовому, прикладаючи руку до козирка», *безкозу́рка;* — р. *ко́зырь* «старша масть у картах; [франт, ферт; спритна, моторна, смілива людина, молодець, хват; козирок; кашкет, картуз; головки саней, загнуті наверх; сани з критим задком; піддашок над дверима; пришва взуття]; (ст.) високий стоячий комір», [*ко́зора*] «старша масть», *козырёк* «козирок; дашок (над окопом)», [*козы́ркі*] «легкі сани з щитами, що захищають від снігу», [*козырькі́*] «крила у саней; сани з козирками», бр. *ко́зыр* «старша масть», *казырóк* «козирок», п. kozera «старша масть; (заст.) важлива причина», [kozer] «старша масть», ст. kozyr, kozyra «тс.», [kozyrek] «козирок», ч. kozera «старша масть», kozyra (з п.), kozyř (з р.) «тс.», болг. заст. *ко́зир* «тс.», *козирка́* «козирок» (з р.); — очевидно, пєл. (пн.) kozyrь (kozyra) «щит (з козячої шкіри)», похідне від назви тварини koza «коза»; картярське значення розвинулось через проміжну семантику «те, що покриває (інші карти)»; пор. зв'язок гр. αἰγίς «козяча шкура; плащ; щит Зевса або Афіни» з αἴξ «коза» (Frisk I 32); пор. ч. [koz(l)ub] «дашок над фронтоном; дашок над коми-

ном у хаті»; спроби пов'язання з р. *каза́ться*, з тур. koz «козир; горіх» (Шанский ЭСРЯ II 8, 188—189; Bern. I 380; Mikl. TEl I 335), з нім. Kaiser «кайзер» (Korsch AfSlPh 9, 512) менш переконливі. — Фасмер II 279; Sławski III 28—29; Machek ESJČ 287; Bern. I 597. — Див. ще **коза́**[1]. — Пор. **ко́жа, ко́зуб.**

[**козúрити**] (у виразі *к. ушúма* «щулити вуха, насторожувати вуха» (про коней); — неясне; можливо, пов'язане з *козири́тися* «триматися по-молодецькому, бадьоритися», похідного від [*ко́зир*] «спритна, брава людина».

[**козирóк**] «конусоподібна залізна посудина для збирання живиці з сосен» Л; — неясне.

ко́зирь[1] — див. **ко́згирь.**

[**ко́зирь**[2]] (у виразі *висякатись по козирю* «висякатись без носовика, прямо на землю або підлогу») Я; — неясне.

[**козирьóк**] «назва вола, у якого роги розходяться в різні сторони майже горизонтально, а кінці їх загнуті всередину»; — неясне; можливо, результат видозміни р. *козеро́г* «козерог». — Пор. **козúниця.**

[**козíвка**] «чашка, миска; початок кукурудзи» Ж; — неясне.

[**ко́злик**[1]] (ент.) «цвіркун польовий, Gryllus campestris L.» Кух; — бр. [*казёл*] «коник»; — похідне утворення від *козе́л*, очевидно, зумовлене формою вусиків комахи, подібних до козлиних рогів (Горностаев 59; Urania Tierr. Insekten 77, 78); пор. р. *козя́вка* «комашка, кузька», пов'язане з *коза́* через схожість вусиків комах з рогами кози (Фасмер II 279). — Див. ще **коза́**[1].

[**козлик**[2]] (бот.) «валеріана, Valeriana L.» Mak, [*козляк*] «тс.» Mak; — п. kozłek «валеріана», ст. kozieł, koźlik, ч. kozlík, [kozelec], слц. kozlík, слн. kozlík, [kózelc, kozlič] «тс.»; — псл. *kozьlikъ, похідне від kozьlъ «козел, цап», пов'язаного з koza, укр. *коза́;* назва зумовлена неприємним запахом кореня рослини що порівнювався з запахом, козла. — Sławski III 33—34; Brückner 263; Rostafiński Symbola I 313; Machek ESJČ 286; Jm. rostl. 224. — Див. ще **коза́**[1].

[**козлúнник**] (бот.) «вовчуг польовий, Ononis arvensis L. (Ononis hircina Jacq.)» Ж, [*козлятник*] «тс.» Mak; — р. [*козлúнник*] «вовчуг польовий»; — пов'язане з *козе́л;* назва, очевидно, зумовлена тим, що рослина вся вкрита волосками і її листя має неприємний запах (Нейштадт 342). — Див. ще **коза́**[1].

козлоборóдник — див. **козéльці.**

[**козля́к**] «пагін у картоплі» Л; — неясне.

козля́тник (бот.) «Galega L.; [вид рослини Я]», [*козляк*] «козлятник лікарський, Galega officinalis L.» Mak, [*козяк*] «тс.» Mak; — р. *козля́тник*, бр. *казля́тнік*, схв. [*козјача*] «козлятник»; — похідне утворення від *коза́*, зумовлене, очевидно, тим, що рослина використовується як корм для худоби. — Флора УРСР 6, 435—437; ВРУ 409; Вісюліна — Клоков 216; Симоновић 205. — Див. ще **коза́**[1].

[**козни́к**] «погане болотне сіно» ЛексПол, [*коза́тник*] «тс.» ЛексПол; — очевидно, пов'язане з [*ко́зник*] «отруйна болотна рослина, що цвіте жовтим цвітом». — Див. ще **ко́зи.**

[**козодíй**] (орн.) «дрімлюга, Caprimulgus europaeus L.» Ж; — р. болг. заст. *козодо́й* «дрімлюга», бр. *казадо́й*, п. kozodój, ч. слц. kozodoj, схв. kòzodoj, слн. kozodòj «тс.»; — складне слово, утворене з основ іменника *коза́* і дієслова *доїти* як калька лат. caprimulgus «пастух, що доїть кіз; (орн.) дрімлюга» (від лат. capra «коза» і mulgeo «дою»); назва птаха виникла під впливом народного повір'я, нібито цей птах уночі висмоктує молоко в кіз. — Фасмер II 279; Булаховський Вибр. пр. III 240; Sławski III 34; Brückner 262; Machek ESJČ 286; Bern. I 595. — Див. ще **доїти, коза́**[1].

[**козо́дри́ст**] (бот.) «підсніжник звичайний, Galanthus nivalis L.» ВеУг, ВеНЗн, [*козодриск* Mak, *козодрисьт* Mak, *козодричка* Mak, *козьодриск* Mak, *козьодри́ст*] «тс.»; — р. [*козодро́сть*] «анемона жовтцева, Anemone ranunculoides L.»; — складне утворення з основ іменника *коза́* і дієслова *дристáти;* пор. п. [kozi drzyst, kozi dryszcz] «анемона», ч. [kozí dřist] «тс.», слц. [kozí drist]

«підсніжник»; назва зумовлена тим, що підсніжник так само, як і анемона, містить у собі отруйні речовини (ВРУ 170, 275; Нейштадт 255—256); виведення укр. [*козодри́ст*] з первісного **скорозрі́ст* (Machek Jm. rostl. 272) менш переконливе. — Див. ще **дриста́ти, коза́**[1]. — Пор. **конодри́ст.**

[**ко́зорь**] «?» (у прикладі: Про гречку, лін і козорь нема що й казати,— гарні та й годі! Волин. губ. Овруцьк. пов.) Я; — неясне.

ко́зуб «короб, кошик з лика», [*ко́зубень, козубе́нька, козубе́ць, козу́бка, козубня́, ку́зоб, ку́зуб, кузубе́нька*] «тс.», [*кузе́нька*] «невеликий луб'яний кошик з двома ручками, переважно для ягід» Л, [*козуба́тий*] «пузатий» Ж, [*ко́зубом*] (у виразі *к. стати*] (про мокрий одяг) «від морозу зробитися твердим, як кора»; — п. kozub «кошик з кори; (ст.) пташине гніздо; вид кошика; жебрацька торба», ч. [kozúbek] «кошик з березової кори», слц. kozub «топка, камін»; — псл. kozubъ «мішечок, торбинка, сумка, кошик з кори», похідне від koza «коза»; пор. близькі за значенням утворення від того самого кореня: р. [*кози́ца*] «шкіряний мішечок, сумка, горбинка; мішечок для грошей», [*ко́зевка*] «шкіряний бурдюк», [*кози́на*] «мішечок для грошей, гаманець», слн. kozòl «кошик з кори»; розвиток значення «торбинка з козячої шкіри» — «кошик з кори» не зовсім ясний; малоймовірні зближення з р. *ку́зов* «кошик з лика або березової кори» (Brückner KZ 45, 27; 48, 205; Machek ESJČ 287; Mikl. EW 136), а також з лат. incохāre «присідати навпочіпки», псл. *čeznǫti «зникати» (Ильинский ИОРЯС 23/2, 238); неприйнятні також гіпотеза про іллірійське походження слов'янських форм (Meyer EW 408) і пов'язання з іменником *ко́жа* «кора дерева, луб» (Горяев 173). — Фасмер II 402; Преобр. I 406; Sławski III 34—36; Brückner 263; Bern. I 596. — Див. ще **коза́**[1].

[**козубе́ць**[1]] (бот.) «рябчик великий, Fritillaria meleagris L.» Ж; — очевидно, результат перенесення назви *козубе́ць*, зменш. від *ко́зуб* «луб'яний кошик»; народна назва цієї рослини (так само, як і наукова, пов'язана з лат. fritillus «чашка для гральних костей») зумовлена подібністю зовнішньої форми квітки рябчика з козубцем (Флора УРСР III 157; Вісюліна—Клоков 70; Нейштадт 161; Симоновић 202). — Див. ще **ко́зуб.**

[**козубе́ць**[2]] (ент.) «нічний метелик» Ж; — неясне.

[**козу́ля**] (ент.) «чорний усач, Cerambyx L. Ж; гнойовик звичайний, Geotrupes stercorarius L. ВеНЗн», [*козу́лька*] «чорний усач» Ж; — похідне утворення від *коза́* «самиця козла»; назви зумовлені, очевидно, схожістю зовнішньої форми вусів усачів і жувальців гнойовиків з козячими рогами (Горностаев 119, 165—166; Urania Tierr. Insekten 263, 258); як семантичну паралель пор. нім. Bockkäfer «чорний усач» (букв. «козел-жук»). — Див. ще **коза́**[1].

[**козу́лька**] (бот.) «тирлич війчастий, Gentiana ciliata L. (Gentiana germanica Willd.)», [*козуля*] «тс.» Я, [*козу́лиха*] «річка, вкрита тирличем» Я; — очевидно, похідне утворення від *коза́* «самиця козла»; назва могла бути зумовлена виглядом яйцеподібно-ланцетних стеблових попарно розташованих листків рослини (Федченко—Флеров 756), що мають деяку подібність до рогів кози. — Див. ще **коза́**[1].

[**козьоло́к**] «прилад для змотування пряжі» Мо; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koziołek «козлик; [прилад для змотування клубків або ниток]», зменш. від kozioł «козел», пов'язаного з koza, укр. *коза́*, відповідає укр. [*козе́лець*] «прилад для змотування пряжі». — Див. ще **коза́**[2].

ко́їти[1] «робити щось недобре; виробляти, чинити», *ко́їтися* «відбуватися (переважно про щось недобре); траплятися Ж», *нако́їти* «зробити, заподіяти щонебудь (переважно погане, варте осуду)» СУМ, Ж, *ско́їти* «зробити що-небудь (переважно погане); учинити» СУМ, Ж, *ско́їтися* «відбутися; трапитися; виникнути»; — п. [koić się] «вестися, провадитися, складатися; везти, щастити»; — очевидно, псл. kojiti «чинити, виробляти», пов'язане чергування голосних з činъ «дія, вчинок»; зв'язок з псл. kojiti «заспокоювати, вгамовувати», укр.

[*ко́їти*], п. koić «тс.», ч. kojiti «тс.; годувати груддю» (ЭССЯ 10, 113) можливий. — Sławski II 329; Bern. I 538—539. — Див. ще **чин.** — Пор. **ко́їти**[2].

[ко́їти[2]] «заспокоювати, вгамовувати» Ж; — очевидно, запозичення з польської мови; п. koić «тс.», як і ч. kojiti «тс.; годувати груддю», слц. kojit' «тс.», вл. kojić «утішати», схв. [kȍjiti] «годувати, пестити», слн. kojíti «виховувати», споріднене з укр. *по́кій*. — Sławski II 323; Schuster-Šewc 585; ЭССЯ 10, 113. — Див. ще **по́кій.** — Пор. **гсчи́ти.**

[кой] (зах.) «коли, якщо» Ж, Г; — р. [*кой*] «поки»; — очевидно, результат давньоруської діалектної видозміни сполучного слова (прислівника) *коли* (>*коль*) «коли». — ESSJ Sl. gr. II 356—358. — Див. ще **коли́.**

[кой-] (частка з семантикою неозначеності; у сполученнях типу [*к.-я́к*] «як-небудь», [*к.-яки́й*] «який-небудь, будь-який», [*к.-де́*] «де-небудь») Ж, До; — р. (розм.) *кой-*, *кое-*, бр. [*кой-*] «тс.»; — результат скорочення форми с. р. одн. **кое* займенника *кий* «який, котрий», що набула значення частки; для східноукраїнських говірок не виключене запозичення р. *кой-*, що має те саме походження. — Фасмер II 276, 280. — Див. ще **кий**[2].

ко́йка «подвійне ліжко на кораблі; ліжко в лікарні, гуртожитку», *ко́йчний*; — р. бр. болг. *ко́йка*, п. kojka, koja, ч. kóje, слц. kója; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ко́йка* походить від гол. kooi «клітка; загін, загорода, кошара; (мор.) койка», що зводиться (можливо, за посередництвом раннього нвн. kaue «гірнича хатина над шахтою») до лат. cavea «перегородка; обгороджене місце, клітка; вулик», похідного від прикметника cavus «порожній, пустий; видовбаний; порожнистий»; існує думка про русифікацію голландської форми під впливом р. *-ко́ить*, *поко́й* і под. (Зеленин РФВ 63, 406); сумнівне виведення слова *койка* від нн. kôje «перегородка» (Фасмер II 280) чи безпосередньо від нім. Koje «місце для спання на пароплаві» (Шелудько 34). — Шанский ЭСРЯ II 8, 189—190; Фасмер II 280; Преобр. I 330; Holub—Lyer 246; БЕР II 528; Matzenauer 208; Bern. I 539; Kluge—Mitzka 388; Vries NEW 348—349. — Див. ще **кавéрна.**

[ко́йлати] «збирати невід у коло Я, Мо; збирати канат у коло Мо», [*ко́йлити*] «тс.», [*ко́йло*] «зібрані у вигляді кола рибальські снасті» Мо; — схв. [kȍjiti] «складати канат у коло»; — неясне; схв. [kȍjiti] пов'язується (Skok II 120) з псл. kojiti «заспокоювати».

кок[1] «вид зачіски з піднятим чубом»; — бр. *кок* «тс.»; — запозичення з російської мови; р. *кок* «тс.», очевидно, пов'язане з фр. coq «півень», звуконаслідувального походження (зачіска подібна до гребінця півня); іншою є, мабуть, етимологія п. kok «волосся, зібране у вузол ззаду голови», болг. м. *кок* «тс.», які іноді зводяться через фр. coque «зачіска, бант у зачісці» до того самого coq «півень» (Kopaliński 501), але здебільшого виводяться від фр. coque «шкаралупа» (Sł. wyr. obcych 362) або від фр. coque «клямка; неправильний вузол на канаті» (Gamillscheg 260, 366). — Фасмер II 280.

кок[2] «кухар (на кораблі)»; — бр. болг. *кок*, п. kok; — запозичення з російської мови; р. *кок* походить від гол. kok «кухар», що виводиться з нар.-лат. cocus, яке продовжує лат. coquus «тс.», похідне від дієслова coquo «куховарю; варю, смажу», спорідненого з псл. *pekti, укр. *пектú*. — CIC 336; Шанский ЭСРЯ II 8, 190; Фасмер—Трубачев II 281; Fogaraszi St. sl. 4, 65; Kopaliński 501; РЧДБЕ 282; Vries NEW 344; Walde—Hofm. I 270—271. — Див. ще **пектú.**

кок[3] «одноклітинний кулястий організм з родини бактерій», *-кок* (друга частина складних слів на позначення бактерій типу *ехінокóк*, *стрептокóк*); — р. *кокк*, бр. *кок*, п. -kok, -kokus- ч. слц. kokus, болг. *кóки* (мн.), м. *-коки* (мн.), схв. *-кока*, слн. kókus; — запозичено з новолатинської мови (можливо, за посередництвом російської); нлат. coccus пов'язане з гр. κόκκος «зернина, ядро», словом нез'ясованого (можливо, неіндоєвропейського) походження. — CIC 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 192; Kopaliński 501; Holub—Lyer 247; РЧДБЕ 283; Frisk I 895; Boisacq 482—483.

ко́ка (бот.) «вид тропічних кущових рослин родини кокаїнових, Erythroxylon coca L.», *кокаї́н*, *кокаї́нізм*, *кокаї́ніст*, *кокаї́новий;* — р. бр. болг. *ко́ка*, п. ч. слц. koka, вл. kokain, схв. *ко́ка*, слн. kóka; — запозичено за посередництвом німецької (н. Koka) або французької (фр. coca) мови з іспанської; ісп. coca походить від етимологічно нез'ясованого слова мови кечуа kúka «кока». — CIC 336; Фасмер II 281; Kopaliński 501; Holub—Lyer 246; БЕР II 530; Klein 306; Kluge—Mitzka 388.

кока́рда «значок на головному уборі; (заст.) вид банта»; — р. болг. *кока́рда*, бр. *кука́рда*, п. ч. слц. вл. kokarda, м. *кокарда*, схв. *ко̀ка̄рда*, слн. kokárda; — запозичено, можливо, через н. Kokárde «кокарда», з французької мови; фр. cocarde «тс.» пов'язане з фр. ст. cocard «пихатий, чванькуватий; (первісно) півень», похідним від coq «півень». — CIC 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281; Sławski II 332—333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; Machek ESJČ 267; БЕР II 533; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 156, 176; Dauzat 184, 205. — Див. ще **кок**[1].

[**ко́катень**] «кусок дерева; держак віника» Л; — неясне; можливо, субстратне слово балтійського походження; пор. лит. kúoka «дрючок, ломака», [kúokas] «палиця з шишкою на кінці», лтс. koks «дерево; палиця», прус. queke «гілка ялини або сосни, що використовувалася як жердина у паркані».

ко́кати[1] (розм.) «бити, стукати, розбивати», *ко́кнути;* — р. *ко́кать* «бити, розбивати», *ко́каться* «бити яйце яйцем», *ко́кнуть* «розбити; ударити; лопнути», [*кок*] (виг.) «стук, брязь, хлоп», бр. [*ко́каць*] «бити (особливо що-небудь кругле)», [*ко́кацца*] «битися яйцями; ударятися об що-небудь необережно»; — очевидно, похідне угворення від іменника *ко́ко* «куряче яйце»; зближення з дісл. skaka «трясти» (Matzenauer LF 8, 193) або з р. *чо́каться* (Горяев 149) неприйнятні; схв. *ко́кати* «смажити кукурудзу, так щоб зерна лопались», мабуть, сюди не належить. — Шанский ЭСРЯ II 8, 191; Фасмер II 281. — Див. ще **ко́ко**[2].

[**ко́кати**[2]] «стригти (переважно овець)»; — неясне.

кокéтка «жінка, що намагається подобатися чоловікам», [*кокéта*] «тс.» Ж, *кокéтство*, *кокéтли́вий* СУМ, Ж, *кокетува́ти;* — р. болг. *кокéтка*, бр. *кокéтка*, п. kokietka, kokieta, ч. слц. koketa, koketka, вл. koketa, м. *кокета*, схв. *кокѐта*, слн. kokétka; — запозичення з французької мови; фр. coquette «кокетка», жін. р. прикметника coquet «той, хто прагне подобатися, занадто стежить за своєю зовнішністю», через дієслово coqueter «кокетувати, залицятися до когось (< походжати як півень; кудкудакати)» виводиться від coq «півень». — CIC 337; Шанский ЭСРЯ II 8,191—192; Фасмер—Трубачев II 282; Hüttl-Worth 78; Sławski II 333; Brückner 243; Holub—Lyer 246; БЕР II 533; Vujaклија 436; Dauzat 206. — Див. ще **кок**[1].

[**коки́н**] «півень кохінхінської породи» ВеУг, [*кокиня́к*] «тс.» ВеУг, [*коки́ня*] «курка кохінхінської породи» ВеУг; — очевидно, спрощене запозичення з угорської мови; уг. kokinkína (-tyúk] «кохінхінська (курка)» відповідає укр. *кохінхі́нка*. — Див. ще **кохінхі́ни.**

[**ко́кіл**] «відлюдник, мовчун, вовкуватий» Кур; — неясне.

[**кокі́рний**] «заманливий, привабливий» Ж; — неясне.

ко́клюш «інфекційна дитяча хвороба з конвульсивним кашлем», [*ко́колич*] «тс.» Л; — р. *коклю́ш*, бр. *ко́клюш*, болг. *ко́клю́ш*, п. koklusz, м. *коклиш*, схв. *коклиш;* — запозичене з французької мови (очевидно, за посередництвом польської); фр. coqueluche «коклюш» (спочатку «капюшон») пов'язується з лат. cucullus «капюшон (яким закривають голову під час кашлю, грипу)», що зазнало впливу з боку coq «півень» (у зв'язку з подібністю кашлю до крику півня) (Dauzat 206; Bloch I 176); французьке слово виводиться також від нім. Keuchhusten «коклюш» (Schuchardt ZfRPh 41, 696; Matzenauer LF 8, 193). — CIC 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 192; Фасмер II 282; Sławski II 333; Kopaliński 501; Sł. wyr. obcych 343; БЕР II 535.

[**кóкляцка**] «назва вовни у залежності від її довжини, якості» Доп. УжДУ IV; — неясне.

кóко[1] (вигук, що передає квоктання курки, півня), [*кóкати*] «сокотати» (про курей) МСБГ; — р. *кóко*, *кококó*, п. ko-ko-ko, ч. kokoko, болг. *ко-ко-ко*, схв. *кȍ-ко-*; — псл. ko-ko-ko; — звуконаслідувальне утворення, паралельне до близьких форм інших мов: фр. coco, лат. coco coco «тс.». — Фасмер II 283, 284; Sławski II 332; Brückner 244; Machek ESJČ 266—267; БЕР II 532, 535; Bern. I 541.

[**кóко**[2]] «яйце; картоплина»; — р. [*кóко*] «яйце», [*кóка*] «тс.; ласощі; іграшка; пшеничний хліб, пиріг», бр. [*кóка*] «яйце», п. koko «тс.», [koku] «картоплина», ч. koko «цукерки; [яйце]», нл. koko «яйце», болг. *кóко* «тс.; горіх», м. *коко* «тс.; яблуко; цукерка»; — псл. koko, слово дитячої мови з характерним для неї подвоєнням; очевидно, виникло спочатку як звуконаслідувальне слово на позначення яйця, яке зносить курка (пор. також іт. coccо «яйце», фр. coco «тс.»); непереконлива думка про запозичення з романських мов; недосить аргументоване прийняття впливу фін. kukko «якийсь пиріг; півень» на російські діалектні форми (Kalima 122—123). — Фасмер — Трубачев II 281; Sławski II 333—334; Brückner 244; Schuster-Šewc 587—588; БЕР II 535; Bern. I 539. — Див. ще **кóко**[1].

[**кокоїжитися**] «стовбурчитися; упиратися; пишатися, чванитися» Ж, [*кокоїжний*] «надутий, чванливий, пихатий» Ж, [*кокіжний*] «тс.» Ж; — очевидно, результат контамінації слів [*кóкош*] «півень» і *їжитися*, похідного від [*їж*] «їжак»; можливий вплив з боку складного слова *гороїжитися* «гордо поводитися; виступати гордо і з викликом». — Див. ще **їж**, **кóкош**[1]. — Пор. **гороїжитися**.

[**коколю́с**] (зоол.) «мальовнича черепашка (вид річкової черепашки), Unio pictorum L.» ВеНЗн; — неясне; можливо, пов'язане з гр. *κοκ(κ)άλια* «слимаки».

кóкон; — р. *кóкóн*, бр. *кóкан*, п. ч. вл. kokon, слц. слн. kokón, болг. *кокóн*, м. *кокона*, схв. *кòкōн*; — очевидно, за посередництвом російської або польської мови запозичене з французької; фр. cocon «кокон» походить від пров. coucoun «кокон; шкаралупа яйця», що зводиться до слат. cocо «шкаралупа яйця (<яйце)», слова звуконаслідувального походження; менш обгрунтоване виведення фр. cocon через англійське посередництво (англ. cocoon «кокон») з кит. kian-kien «тс.» (Holub—Lyer 247). — CIC 337; Фасмер II 282; Sławski II 334; Шанский ЭСРЯ II 8, 192—193; Kluge—Mitzka 388; Bloch I 157; Dauzat 185; Gamillscheg 240.

кокóра «нижня частина стовбура дерева з великим коренем»; — р. *кокóра* «тс.; дерево, викорчуване з коренем, корч; [корінь дерева, пень з корінням; колода з кривим кінцем, з кореневищем; затонуле дерево; видовбана колода; важка палиця з потовщеним кінцем]», [*кокóрина*] «корінь дерева; скривлене сучкувате дерево; кокора», [*кокóрица*] «корінь дерева; корч», [*кóкорь*] «вирите з коренем дерево, коряга, кокора», [*кокóрить*] «чистити від кори зрубані дерева», п. [kokorecka] «дошка, у якій стирчить кий, шток для обертання каменя жорна», [kokornak, kokorniak] «тс.», ч. ст. kokoravý «кучерявий», болг. [*кóкор*] «грабовий кущ; кущ, з якого виготовляють віники», [*кокорúнка*] «кучерик; верхнє кольорове пір'я селезня», [*кокорýтка*] «кучерик», [*кокорýшка*] «тс.», *кокóрко* «франт; [пихата, чванькувата людина]», м. [kokóraf] «кучерявий», [kokorídha] «локон», схв. *кòкара* «гілка куща», *кȍкорица* «кучерик», [*кокòрав*] «кучерявий, чубатий, кудлатий, розпатланий», *кокòруша* «кучер; кучерява дитина», слн. [kokora] «локон, кучері; пасмо волосся», стсл. **кокоравъ** «кучерявий»; — не зовсім ясне; можливо, псл. [kokor-] «корінь дерева, пень з кореневищем; скуйовджене наче коряга кучеряве волосся» утворене від *korę «корінь рослини» шляхом редуплікації початкового *ko-; інший ступінь вокалізму цього ж кореня засвідчений у р. [*кочерá*] «сукувате дерево», ч. čečeřiti «завивати волосся, кучерявити; скуйовджувати; їжити; страхати», слц. čečeriť «тс.», болг. [*чéкор*] «сук», [*чекóрест*] «сучкуватий, гілчастий, розложистий», а також

у лтс. cecers «пень дерева, викорчуваного з корінням; обрубок; кучері», cę̄rs «вузлувате коріння, кущ», cę̄ga «волосся (на голові); скуйовджене волосся», kakarains «кошлатий, кудлатий», лит. kẽras «кущ, корінь, засохлий пень» і kakarlis «гак, кочерга; дошка для розмішування»; пов'язується також з псл. kočanъ «качанъ» (ЭССЯ 10, 105, 114—115; Фасмер II 282—283, 325); менш певні зближення з р. укр. *кочерга́* (Ильинский РФВ 73, 294—295) або нар.-лат. *cochlea «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540); непереконливі твердження про запозичення з фінської мови (Kalima RSI 5, 85) або з романських мов (Štrekelj 29—30); неприйнятне з огляду на фонетичні труднощі зближення з дінд. śikharáḥ «гострокінцевий», śíkhā «локон; шпиль» (Agrell BSl. Lautst. 45). — Sławski II 335—337; Brückner 244; Machek ESJČS 212; БЕР II 537, 538, 539; Skok II 120—121; Bern. I 540; Matzenauer LF 8, 193; Fraenkel 205; Trautmann 124; Būga RR I 445; Mühl.—Endz. I 367. — Див. ще **ко́рінь.** — Пор. **кокоричка.**

[**кокоричка**] (бот.) «купина лікарська, Polygonatum officinale (L.) All.; ряст порожнистий, Corydalis cava (Mill.) Schweig. et Koerte; атрагена альпійська, Atragene alpina» Mak, [*кокірічка*] «ряст порожнистий» Mak, [*кокірі́чки* (мн.) Ж, Пі, *кокірчики* Г, Mak] «тс.», [*кукурі́чка*] «тс. Mak; хвилівник звичайний, Aristolochia clematilis L. Ж, Mak; конвалія травнева, Convallaria majalis L. (Convallaria multiflora) Г; воловик лікарський, Anchusa officinalis L. Ж», [*кукорник*] «хвилівник звичайний» Mak, [*кукоричко*] «купина лікарська» Mak; — р. [*кокорички*] «ряст порожнистий», [*кокóрочки*] «тс.», [*кокорвя́га*] «хвилівник звичайний», [*кокорнак, кокóрник, кокорня́к*] «тс.», [*кокóрыш*] «собача петрушка, Aethusa cynapium; рутка лікарська, Fumaria officinalis L.», n. kokoryczka «купина; [ряст порожнистий; рутка лікарська]; (заст.) конвалія», kokorycz «ряст; рутка лікарська», kokorzyk «тс.; копитняк, Asarum L.», kokornak «хвилівник; ряст; рутка», ст. kokorak «хвилівник звичайний», kokorzek «тс.; ряст», kokorek «ряст», ч. kokořík «купина», [kokořínek, kokořičník] «тс.», [koukořiček] «конвалія», мор. [kokořič] «тс.», ст. kokořiek «купина», kokořič «тс.», [kokořice] «повитиця, Cuscuta», [kokorňák] «ромашка лікарська, Matricaria chamomilla L.», слц. [kokoríк] «купина», [kukuríк, kykyríк], вл. kokorička «тс.», kokorč «ряст», kokorac «бруслина європейська, Evonymus europaea L.», kokornak «хвилівник звичайний», нл. [kokorac] «бруслина», [kokornac] «тс.», kokordac «рутка лікарська», kokrik «тс.», kokornak «ріжки, Claviceps purpurea Tul.», болг. [*кокóрче*] «фіалка триколірна, Viola tricolor L.; ромашка лікарська», [*кокóрчо*] «нагідки лікарські, Calendula officinalis L.», *кукуря́к* «чемерник білий, Helleborus odorus», [*кукури́н, кукурóк, кукуря́г*] «тс.», [*кóкор*] «тс.; адоніс весняний, горицвіт, Adonis vernalis L.; максамосійка, Papaver rhoeas L.», м. *кукурек* «чемерник білий», [*кукуру́шка*] «глід (дерево), Crataegus», схв. kòkornjāk «ромашка лікарська», *кокорнак* «тс.», kokoruša «собача петрушка», kukòrijek «чемерник», kukùrijek, kukùrīk «тс.», *кукурēк* «тс.; мак польовий, Papaver argemone L.», слн. kokórek «цикламен європейський, Cyclamen europeum L.», [kokorček] «тс.», kokórik «тс.; повитиця»; — загальноприйнятої етимології немає; реконструюються [*kokoгy-k-, *kokoгy-čь, *kokoгy-šь, *kokor-(ь)n-] як похідні від назви якоїсь рослини [*kokor-], можливо, редуплікованого варіанта основи *kor-ę «корінь рослини» або від [*kokor-] «корінь; дерево, кущ; пень з корінням; скуйовджене волосся», оскільки одні види цих рослин мають сильно розгалужене чи довге кореневище, інші своїм розчепіреним у різні боки і вгору листям чи гіллям або китицями квіток подібні до розгалуженого кореневища чи скуйовдженого волосся; пор. синонімічні назви цих же рослин п. ст. korzeń bukowy «хвилівник звичайний; рутка лікарська; ряст», вл. swjateje Marijne koruški «тс.», букв. «корінці св. Марії», п. ст. korzyk «ряст; рутка лікарська», слн. kôrček «цикламен європейський»; зближення з нар.-лат. *cochlea «локон, пасмо волосся» (Bern. I 540), як і з р. [*кóкора*] «товстий коржик», [*кокýра*] «ве-

сільний пиріг, калач» (Фасмер II 283), недостатньо аргументоване; виведення польських назв цих рослин від ст. kokorzyka «півник» (Karłowicz SWO 286) викликає сумнів. — УРЕ I 77, 294, V 346; Флора УРСР III 254, V 186; Sławski II 335—337; Brückner 224; Machek ESJČS 212; Jm. rostl. 270; БЕР II 537; III 111—112; Schuster-Šewc 588; Bern. I 540; Симонович 142—143. — Див. ще **кóрінь**. — Пор. **кокóра**.

кокоруддя, *кокорудзка*, *кокорýдка* — див. **кукурýдза**.

кокóс (бот.) «кокосова пальма, Cocos nucifera L.; кокосовий горіх», [*кокосóвець*] «кокосова пальма» Ж; — р. *кокóс* «кокос», бр. *какéс*, п. kokos, ст. kokus, ч. слц. вл. kokos, болг. *кокóсов* «кокосовий», м. *кокос*, схв. *кȏкос*, слн. kókos; — очевидно, за посередництвом російської мови запозичено з німецької; нім. Kókos(nuß) «кокос(овий горіх)», Kókos(baum) «кокос(ове дерево)» етимологічно не зовсім ясне; можливо, пов'язане з порт. côco (мн. côcos) «кокосова пальма; кокос, кокосовий горіх», що через лат. coccum «кісточка (плоду)» зводиться до гр. κόκκος «зерно; кісточка (плоду)»; зіставляється також з icn. coco (мн. cocos) «кокосова пальма; кокосовий горіх», яке, можливо, походить від coco «хо, страховище» у зв'язку з тим, що із шкаралупи кокосового горіха легко робляться страшні маски. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 283; Sławski II 337—338; Holub—Lyer 247; БЕР II 539; Kluge—Mitzka 388—389; Klein 307; Bloch I 157; Dauzat 185. — Див. ще **кок**[3].

[**кóкосом**] «злобно, скоса»; — неясне; можливо, результат контамінації основ слів *кóкош* «півень» і *кóсий* (про погляд).

[**кокóтик**] (бот.) «сережка (у берези, вільхи)» ВеБ, ВеНЗн, [*кокóци*] «сережки на деревах (зокрема, у верби, берези)» ВеБ, ВеНЗн, [*кокоцькі*] «сережки (у вільхи)» ВеБ; — очевидно, результат видозміни слова [*кóтик*] «сережка (на дереві)», зближеного з словом [*кóкош*] «півень». — Див. ще **кóтик**, **кóкош**[1].

[**кокотíти**] «лепетати, базікати», [*кóкот*] «пустун, жвава дитина», [*кóкотень*] «тс.»; — очевидно, пов'язане з *кó-ко* (виг.), [*кóкати*] «сокотати». — Sławski II 332; ЭССЯ 10, 117—118. — Див. ще **кóко**[1].

кокóтка «жінка легкої поведінки»; — р. болг. *кокóтка*, бр. *какóтка*, п. слц. kokota, kokotka, ч. kokota, схв. *кокòта*, слн. kokóta; — запозичення з французької мови; фр. cocotte, спочатку «курочка, курка», (перен.) «кокотка» є звуконаслідувальним утворенням з дитячої мови того ж походження, що й coco «яйце», разом з яким пов'язується з криком курки. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 193; Фасмер II 284; Sławski II 340; БЕР II 539; Bloch I 157, 176; Dauzat 185. — Див. ще **кóко**[2]. — Пор. **кокéтка**.

[**кóкоть**] «кіготь, пазур» Ж, Л; — очевидно, результат видозміни форми [*кóхоть*], пов'язаної з *кíготь* (див.).

[**кóкош**[1]] (орн.) «півень», [*кокóшка*] «курка, квочка», [*кокóшний*] «чванливий, пихатий», *кокóшитися* «триматися зарозуміло, гордовито; бундючитися, чванитися, хизуватися»; — р. фольк. [*кокоша*] «зозуля», ст. *кокошь* «курка, квочка», др. *кокошь*, п. kokosz «тс.», ч. заст. рідк. kokoš «півень», ст. kokeš «penis», слц. [kokoš] «півень; penis», вл. нл. kokoš «курка, квочка», болг. заст. [*кóкош*] «курка», м. *кокóшка*, схв. *кȏкōш*, слн. kokóš «тс.», стсл. **кокошь** «тс.; квочка»; — псл. kokošь «півень; курка, квочка», похідне від звуконаслідувального вигуку ko-ko, що імітує сокорíння курки, півня, до якого зводиться також паралельне за словотворчою структурою й семантикою kokot-ъ «півень» і віддаленіше укр. [*кóкот*] «пустун; пустотлива, жвава дитина». — Фасмер II 284; КЭСРЯ 204; Пресбр. 331—332; Sławski II 338—339, 340; Brückner 244; Machek ESJČ 267; Holub—Kop. 175; Schuster-Šewc 589; БЕР II 540—541; ЭССЯ 10, 115—116; Bern. I 540—541; Mikl. EW 122; Mihăilă Studii şi cercetări linguistice 13, 376. — Див. ще **кóко**[1]. — Пор. **кокотíти**.

кóкош[2] «курок (у рушниці)» Ж; — запозичення з угорської мови; уг. kakas «півень; курок», слово слов'янського походження, наявне також в українській мові (пор. укр. [*кóкош*] «півень»), у значенні «курок» (з 1838 р.) є, очевидно, калькою нім. Hahn «півень; ку-

рок». — Желех. I 357; Kniezsa 239—240; MNTESz II 311. — Див. ще **кóкош**[1]. — Пор. **курóк.**

[**кокóша**] «жарене кукурудзяне зерно (тріснуте, з вивернутим назовні білим вмістом)» Ме; — запозичення з молдавської чи румунської мови; молд. *кокошéй* (рум. cocoşéi) «півники; підсмажені зерна кукурудзи» є формою множини від молд. *кокшéл* (рум. cocoşél) «півник», зменш. від молд. *кукóш*, *кокóш* (рум. cocóş) «півень», запозиченого з слов'янських мов (пор. укр. [*кóкош*] «півень», болг. [*кóкош*] «курка», схв. *кȍкōш* «тс.»). — СДЕЛМ 215; DLRM 163. — Див. ще **кóкош**[1].

[**кокóші**] (мн.) «ноги»; — неясне.

кокс «основний продукт сухої дистиляції кам'яного вугілля», [*кóкус*] «тс.», *коксувáти*, *коксівни́й*, *коксува́льний*; — р. бр. болг. м. *кокс*, п. ч. слц. вл. koks, схв. *кȍкс*, слн. kòks; — запозичене, очевидно, через російське посередництво з німецької мови; н. Koks «кокс» походить від англ. cokes «тс.», мн. від coke «тс.; серцевина, ядро; кісточка (плоду); попіл, зола», спорідненого з сангл. kelkes «риб'яча ікра», шв. [kälk] «серцевина (дерева), стрижень», гр. γέλγῖς «зубець часнику», ἄγλῖς «тс.». — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Фасмер II 284; Sławski II 340—341; Holub—Lyer 247; Machek ESJČ 267; БЕР II 543; Kluge—Mitzka 389; Klein 311.

кок-сагы́з (бот.) «каучуконосна рослина Taraxacum kok-saghys Rod.»; — р. бр. *кок-сагы́з*, п. kok-sagiz, ч. слц. koksagyz, болг. *коксагúс*, слн. koksagíz; — очевидно, через російське посередництво запозичено з казахської мови; каз. *көк сағыз* «кок-сагиз» (букв. «зелений каучук») утворене з основ слів *көк* «синій, небо; зелень, зелений; сірий (про масть); сизий; пліснява», спорідненого з тур. gök «небо; блакитний, лазуровий; синій», тат. *күк* «тс.», як. *күөх* «синій, блакитний; зелений», чув. *кăвак* «синій, блакитний; сизий; сивий», монг. köke «синій, зелений», і *сағыз* «каучук; жувальна смола», спорідненого з хак. *сагыс* «жувальна смола», башк. *һағыз*, уйг. *сеғиз* «тс.», тат. *сагыз* «смола на шпилькових деревах», чув. *сухăр* «сірка жувальна; соснова живиця, вишневий глей»; назва рослини пов'язана з її каучуконосністю, наявністю в ній клейкого смолоподібного соку. — СІС 337; Акуленко 142; Шанский ЭСРЯ II 8, 194; Шипова 191; Kopaliński 501; РЧДБЕ 295; Радлов II 1218—1221, IV 270; Егоров 96, 198; Räsänen Versuch 287, 396.

коктéйль «напій із суміші горілки, вин, соків, вершків, морозива тощо; кінь з підрізаним хвостом»; — р. *коктéйль*, бр. *кактэ́йль*, п. koktajl (cocktail), ч. koktail (cocktail), слц. koktail, болг. *кóктайл*, *кóктейл*, м. *коктел*, схв. *кòктел*, слн. koktajl; — запозичення з англійської мови; англ. cocktail «коктейль» (букв. «півнячий хвіст») є складним словом, утвореним з іменників cock «півень», слова звуконаслідувального походження, і tail «хвіст», спорідненого з двн. zagal, гот. tagl «волосся», дісл. tagl «кінський хвіст», дірл. dūal «локон волосся, кучері», дінд. daśā «бахрома, торочки»; назва напою пояснюється строкатістю суміші його складників, порівнюваних із строкатістю півнячого хвоста. — СІС 337; Шанский ЭСРЯ II 8, 194—195; Kopaliński 176, 501; Holub—Lyer 247; БЕР II 543; Klein 306, 1566.

[**кóкус**] (бот.) «перстач Кранца, Potentilla Crantzii Beck. (Potentilla verna L.)»; — неясне; можливо, утворення від гр. κόκκος «кісточка (плоду); сім'ячко, зерно» у зв'язку з видовжено-яйцеподібною формою плодиків цієї рослини (Вісюліна—Клоков 210—211; Нейштадт 321—324; Симоновић 375—376).

кол, *колáк* — див. **íкло.**

[**колáн**] «вовняна або бавовняна пов'язка у вигляді широкої стрічки» Я; — можливо, запозичення з сербохорватської мови (переселенців з Югославії); схв. *кòлан* «жіночий (пістрявотканий) поясок» є похідним від *кȍло* «круг».

[**колáстра**] «молозиво» Ж, [*колáстра*, *кувáстра* Ж, *кулáстра*, *кулéйстра* Ж, *кулáстра*, *курáстра* Ж] «тс.»; — п. [kułastra], ч. [kurastva, kuřástva], слц. [kulajstra, kurástva] «тс.», [kul'astra] «їжа, печиво з молозива», [kurásla] «юшка з молозива», болг. *колáстра* «молозиво», [*кулáстра*], схв. kòlastra «тс.»; — запозичення з східнороманських мов; рум. colástră «моло-

зиво», corástă, [coráslă, curástă, curástră], молд. *корáслэ* разом із формами з -l- рум. colástră, [culástră], молд. *колáстрэ*, *кулáстрэ* зводяться до лат. [*colastra], що продовжує етимологічно неясне лат. colostra (colostrum) «тс.».— Мельничук Молд. эл. 168; Дзендзелівський НЗ УжДУ 13, 108; Кобилянський Гуц. гов. 84; Scheludko 137; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 134; Vrabie Romanoslavica 14, 157; Клепикова 109—116; Sławski III 357—358; Machek ESJČ 306; БЕР II 548; Skok II 137; Bern. I 542; Mikl. EW 123; Crânjală 326—328; СДЕЛМ 203; Puşcariu 40; Walde—Hofm. I 247; Ernout—Meillet I 133.

ко́лба «скляна посудина з видовженою шийкою»;— р. бр. болг. *ко́лба*, п. kolba, ч. заст. kolba «тс.»;— очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з німецької мови; нвн. Kolben (<двн. kolbo «товстий цілок») «дрючок; поршень; колба; приклад (рушниці)» споріднене з діслі. kōlfr «спис (для метання); стріла; бульба», псл. globiti, globa, укр. [*глоба́*] «зігнуте дерево; клин; турбота».— СІС 338; Фасмер II 286; Sławski II 345; Machek ESJČ 267; Holub—Lyer 247; БЕР II 549; Kluge—Mitzka 389.— Див. ще **глоба́**.

колго́сп, *колго́спник*, *колго́співський*, *колго́спний;* — складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника й іменника у словосполученні *колективне господарство* як калька р. *колхо́з* із *коллекти́вное хозя́йство*.— СУМ IV 216.— Див. ще **госпо́дь**, **колекти́в**.

[**колдиба́хнути**] «випити (дзвінко)» Я;— афективне утворення, можливо, пов'язане з р. [*колдыба́хнуть*] «кинути з шумом у воду; шубовснути».

[**колдо́вина**] «жінка-знахарка» Ва;— очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. *колдова́ть* «чаклувати» (первісно «замовляти, заклинати») споріднене з лит. kalbà «мова», лтс. kalada «шум, сварка», лат. calo «викликаю, скликаю», гр. καλέω «кличу», κέλαδος «шум», двн. halôn «кликати; приносити», holôn «тс.», псл. *kolkolъ «дзвін», укр. [*колоки́л*] «тс.».— Фасмер II 287—288, 294; Ильинский РФВ 62, 250; Fraenkel 207—208; Walde—Hofm. I 141—142; Frisk I 762—763; Pokorny 548.— Див. ще **колоки́л**.

колдуни́ «вид пиріжків з м'ясом»;— р. *колдуны́*, бр. *калдуны́* «тс.», п. ст. діал. kałdon «тс.; нутрощі», ч. kaldoun (kaltoun) «гусячі потрухи», вл. kałdony (кул.) «рубці», нл. kałdunу «нутрощі, тельбухи»;— давнє запозичення з німецької мови; свн. kaldūne, нвн. [Kaldáune] «кишки, потрухи; рубці» походить від слат. caldūna <*caldumen, очевидно, «свіжі, ще теплі потрухи», яке зводиться до лат. calidus «теплий», пов'язаного з calēre «бути теплим».— Фасмер II 288; Sławski II 35; Machek ESJČ 236; Schuster-Šewc 485; Bern. I 472; Kluge— Mitzka 340.— Див. ще **кало́рія**.— Пор. **кавду́н**.

коле́га, *коле́гіум* «закритий середній або вищий навчальний заклад у XVI—XVIII ст.», *коле́гія*, [*колежа́нка*] «колега (жінка)» Я, *колегіа́льний;* — р. *колле́га*, бр. *кале́га*, п. ч. слц. вл. kolega, болг. м. схв. *коле́га*, слн. koléga;— запозичення з латинської мови; лат. collēga «спільно обраний товариш по роботі в державній установі; товариш по службі; співробітник» пов'язане з collēgium «товариство, спільна державна служба; співробітництво; колегія» і утворене за допомогою префікса con- (>col-) «з-» і дієслова lego «збираю; обираю».— СІС 338; Фасмер II 292; Sławski II 349—350; Brückner 245; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247; БЕР II 551; Matzenauer 210; Walde—Hofm. I 244, 779—780, 789—790; Ernout—Meillet I 131, 353—354.— Див. ще **коалі́ція**, **лега́льний**.

[**колеї́на**] «колія» Я;— очевидно, запозичення з польської мови; п. koleina «колія» вважається запозиченням із східнослов'янських мов; р. [*колеина*], бр. *каляі́на* є похідними від р. *колея́*, бр. *каля́*, споріднених з укр. *ко́лія*.— Sławski II 350; JP 35, 371—373; Karłowicz SGP II 400.— Див. ще **ко́лія**.

колекти́в, *колективіза́ція*, *колективі́зм*, *колективі́ст*, *колективісти́чний*, *колекти́вний*, *колективізува́ти;* — р. *коллекти́в*, бр. *калекты́ў*, п. kolektyw, ч. kolektiv, слц. слн. kolektív, вл. нл. kolektiw, болг. м. *колекти́в*, схв. *ко́лектив;*— очевидно, через російське по-

середництво запозичене з німецької мови; н. Kollektív «колектив» походить від слат. collectivus «спільний», лат. collēctīvus «збірний; нагромаджений», пов'язаного з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую», утвореним за допомогою префікса col- (<con-) «з-» від дієслова lego «збираю, набираю». — CIC 338; Шанский ЭСРЯ II 8, 204; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 552; Walde—Hofm. I 780; Ernout—Meillet I 348—350. — Див. ще **коалі́ція, лега́льний.**

колéктор «установа чи особа, яка щось збирає або розподіляє; частина динамомашини; трубопровід, труба; підземна галерея»; — р. *коллéктор*, бр. *калéктар*, п. ч. слц. kolektor, болг. м. *колéктор*, схв. *кòлектор*, слн koléktor; — очевидно, запозичення з новолатинської мови; нлат. collēctor «збирач» пов'язане з дієсловом colligo «збираю, набираю, нагромаджую». — CIC 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 204—205; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; РЧДБЕ 341; Klein 312, 313; Dauzat 187; Bloch 160. — Див. ще **колектúв.**

колéкція, *колекціонéр*, *колекціонéрство*, *колекціонувáти*; — р. *коллéкция*, бр. *калéкцыя*, п. kolekcja, ч. kolekce, слц. kolekcia, вл. kolekcija, болг. *колéкция*, м. *колекција*, схв. *колèкција*, слн. kolékcija; — запозичення з латинської мови; лат. collēctiō «збирання, збір; короткий огляд» є похідним від дієслова colligo «збираю; підбираю; піднімаю». — CIC 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 205; Sławski II 351; Kopaliński 502; Holub—Lyer 247—248; БЕР II 553. — Див. ще **колектúв.**

коленкóр «фарбована бавовняна проклеєна тканина»; — запозичене з французької мови (очевидно, через російську); фр. calencar «ситець, бавовняна фарбована тканина» походить від перс. kalamkar «вид фарбованої тканини»; виведення р. *коленкóр* з фр. colicot «коленкор», утвореного від назви міста Kalikati (Calicut) «Калькутта (в Індії)» (Горяев 150; Lokotsch 83), сумнівне. — CIC 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Преобр. I 333; Matzenauer 190; Dauzat 129; Gamillscheg 173.

[колесачкúй] «сорт великих яблук» Ж; — неясне, можливо, утворене на основі *кóлесо* у зв'язку з великим розміром яблук.

[колéсниця] «дранка, дранина» Я; — неясне.

кóлесо, *колесáр*, *колесúти*, *колéсник*, *колесни́цтво*, *колесни́ця*, *колéсня*, *колесувáти*, *колéшня* — див. **кóло**[1].

[колестовáти] «ганити, ображати» Я; — неясне; можливо, результат видозміни *колесувáти* «піддавати жорстокій смертній карі, ламаючи кістки на спеціально обладнаному колесі, що крутиться», викликаної зближенням з п. molestować «набридати, надокучати, чіплятися (до когось)».

колéша, *колешéник* — див. **кулíш.**

[колéя] (у сполученні *к. залізна*) «залізниця» Ж, **[кóлій]** Ж, **[кóлія]** «тс.» Ж; — видозмінене запозичення з польської мови; п. kolej (żelazna) «залізниця» (букв. «(залізна) колія») є, мабуть, неточною калькою фр. chemin de fer «залізниця» (букв. «дорога залізна»). — Sławski II 350—351. — Див. ще **кóлія.**

коли́ «в який час; аж ось, як ось; в той час як, після того як; як, якщо», **[коль]** «в який час; як, якщо» Ж, *відкóли*, **[звідкóли]** «відколи», **[звідукíль]** «тс.», **[наколи́]** «коли, якщо», **[нáколь, накóй]** «тс.» Ж; — р. заст. *кóли́* «як, якщо; [коли, в який час; чи, чи так; або]», *коль* «як, якщо», бр. *калí* «коли», др. *коли* «в який час, коли; як, якщо», *коль* «як, якщо», болг. **[кóле]** «як», **[коль]**, заст. **[кóли]** «тс., якщо; коли, в який час», схв. **[kȍljе]** (у виразах nìje mi kȍljе «не маю часу», букв. «не маю коли», nemam kȍljе «тс.»), ст. **[koli]** «тс., скільки, як», слн. kòli «наскільки, скільки», kóli «як багато; досить», стсл. **коли** «коли, в який час; скільки», **коль** «як; як багато; скільки»; — псл. kolě/koli/kolь «коли, в який час; як, якщо; скільки», результат розширення суфіксальним формантом -l-(ě, i/ь), пов'язаним з часткою псл. li/lь «чи», займенникової основи *ko-, утвореної, як і коренева частина kъ- питально-відносного займенника kъto «хто», від питального займенника *kъ, що продовжує ie. *k^{u}o-/k^{u}e-/k^{u}i-; — споріднене

з лит. kelì «декілька; скільки, як багато; деякі», kõl «як довго; поки», kõliai, kõlei «тс.», гр. πηλίκος «наскільки великий», лат. quālis «який»; слов'янські прислівники з кінцевим -ь, можливо, більш давні порівняно з koli, kolě, що тлумачаться або як прислівникові утворення, видозмінені за аналогією до інших прислівників на -і, -ě (Specht KZ 52, 90), або як адвербіалізовані займенниково-прислівникові утворення у різних формах місц. в. одн., співвідносні з kolь, старим зн. в. одн. (Vondrák I 482); генетичне розмежування сл. koli/kolь «коли, в який час; як, якщо» і питального koli «скільки, наскільки» недостатньо аргументоване, як і зближення -koli у постпозиції до займенників, прислівників і частки ні «ні» з дінд. khalu (ná khalu «ніколи, зовсім ні»), khálu «справді, дійсно» (Machek ESJČS 214; Slavia 16, 168—170; 23, 67). — ІУМ Морфологія 345, 349, 363—364, 449, 460—461, 467; Лукінова Вступ 206; Фасмер II 290; КЭСРЯ 205; Преобр. I 334—335; Sławski II 361—363; Brückner 246—247; Holub—Lyer 248; БЕР II 549—550, 555, 563—564; ЭССЯ 10, 85—86; Bern. I 673—674; Мейе ОЯ 377, 378; Vaillant Gr. comp. II 703; Trautmann 111; Walde—Hofm. II 397, 405; Brugmann Grundriss II 1, 382; IF 4, 226; Prellwitz BB 22, 96; Benveniste Studi baltici III 128; Pokorny 646. — Див. ще **ли, хто.** — Пор. **кі́лька**[2], **кой.**

[**коли́ба**] «пастуший курінь; зимове дерев'яне житло гуцулів-лісорубів», [*коли́ба*] «тс.» ВеЛ, [*кули́ба*] «курінь, хатинка» Мо, [*прúколибок*] Доп. УжДУ IV, ст. *колыба* «пастуший курінь» (XVII ст.); — п. koliba «тс., примітивна будова; покрівля з дощок (для соломи)», koleba «пастуший курінь (у горах)», ч. koliba «тс., дерев'яна будівля (курінь)», слц. koliba «тс.», болг. *коли́ба* «тс., невеликий дім, хатинка», м. *колиба* «тс.», схв. *ко̀либа* «хатина, халупа; курінь», *ко̀леба* «тс.», ст. kòliba «тс.; кухня», слн. kolíba «барак; дерев'яна сторожка»; — мандрівне пастуше слово; для української і західнослов'янських мов імовірне румунське посередництво; рум. colibă «халупка», як і уг. kaliba «курінь, примітивна хатинка», алб. kalíbe «злиденна хатка», запозичене від південних слов'ян, до яких, очевидно, прийшло з грецької мови (пор. гр. *καλύβη* «мазанка, хата; покриття; завіса»); припускається давня спорідненість із словом *халу́па;* сумнівне посередництво тур. kulübe «курінь; хатина; будка», [kaliba, koliba] «тс.» (Karłowicz SWO 93; Malinowski Rozprawy 17, 9; Фасмер ГСЭ 2, 243; 3, 92; Vasmer AfSlPh 38, 282—283; ZfSlPh 4, 283; 5, 285; RSl 5, 141—142; Bern. I 546) або фракійське (Romanski RÉS 2, 51—55). — Дзендзелівський ОЛА 1965, 129; Присяжнюк УМЛШ 1976/7, 84; Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Sławski II 354—355; Brückner 246; Machek ESJČ 214; БЕР II 555—556; Skok II 124; ЭССЯ 10, 162—164; Клепикова 207—217; Сл. и балк. языкозн. 191; Czekanowski Wstęp 168, 419, 424; Mikl. EW 125; Kniezsa I 1, 244; Crânjală 313—315; Нерознак 198. — Пор. **халу́па.**

[**колиба́ти**] «розхитувати, коливати» Ж, [*колеба́ти, колíба́ти*] «тс.» Ж, [*коли́бка*] «колиска Я; дерев'яна або металева втулка в колесі» Л, [*коли́бка*] «тс.» Ж, [*колíба́нець*] «невеликий важіль» Ж, [*ко́лíбень*] «маятник, висок» Ж, [*коле́бний*] «хитний, слабий (про здоров'я); нетвердий (про ходу); який коливається» Ж, [*ко́лíбний*] «який гойдається» Ж; — р. *колеба́ть* «колисати, хитати», [*колыба́ть*] «тс.; гойдати», [*кулыба́ть*] «тс.», др. *колебатися* «колисатися, хитатися», *колѣбатися* «тс.», п. вл. kolebać «колисати, колихати», ч. kolébati, kolíbati, слц. kolembat', [kolimbat'], нл. kolebaś «тс.», болг. *колебая се* «вагаюся», м. *колеба* «колише» (дитину), схв. *колѐбати* «колисати, гойдати», *колѐбати се* «вагатися», ст. koljèbati «колисати, гойдати», слн. kolébati «коливати», стсл. **колѣбати** «колисати, хитати»; — псл. kolěbati/kolebati «колисати; хитати»; — етимологічно неясне; виводилося з ko- і *loib- (Machek ESJČ 268; ЭССЯ 10, 129—130, 164); зіставлялося з дангл. scelfan «гойдатися», діел. skialfa «тс.; дрижати», двн. sciluf «очерет» (Zupitza GG 154; Fick III 461; Hellquist 972); тлумачилось як звуконаслідувальне (Bern. I 545; Sławski II 347—348; Skok II

125); разом з *колисáти, колихáти* зводилось до псл. kolo «колесо» або до його кореня ie. *k^{u}ol- (Brückner 245; БЕР II 550); малопереконливі зіставлення з дінд. skhalati «спотикається, хитається» (Потебня К ист. зв. III 110; РФВ 4, 210), болг. *клáтя се* «гойдаюся, хитаюся» (Младенов 246), як і виведення від гіпотетичних *kolьba «возіння», *koliti «возити» (Matusiak Por. jęz. 11, 151—153). — Шанский ЭСРЯ II 8, 197; Фасмер II 288; Преобр. I 333; Schuster-Šewc 599—600. — Пор. **коливáти, колисáти.**

коливáти «хитати, колихати; гойдати», *коливáльний, коливнúй;* — бр. *калываць* «колисати, хитати»; — очевидно, результат контамінації дієслів *колибáти (колебáти)* і *кивáти* (див.).

кóливо[1] «поминальна кутя», [*колево* Пі, *кóлово* Ж] «тс.»; — р. болг. діал. *кóливо*, др. *коливо*, схв. *кȍљиво*, цсл. **коливо** «тс.»; — через церковнослов'янське посередництво запозичено в давньоруську мову з грецької; сгр. κόλλυβα (мн.) «кутя (варена пшениця, що роздавалася парафіянам у церкві в певні дні, як правило, у зв'язку з поминками); [варена пшениця]» разом із формою чол. р. κόλλυβος «дрібна розмінна монета, мала золота гиря; вексельний курс, завдаток», мабуть, є давнім запозиченням із семітських мов (пор. гебр. ḫālap «зміна; вексель»). — Фасмер II 291; ГСЭ 2, 244; 3, 92; БЕР II 556; Skok II 130; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 83; Bern. I 547; Frisk I 900; Boisacq 485.

[кóливо[2]**]** «курінь запорізький» Ж, Пі, [*колево*] «тс.» Пі; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*колúба*] «житло чабанів, пастуший курінь; зимове дерев'яне житло лісорубів» або похідне від *кóло.*

[колигáти] «хитатися, коливатися» Я; — не зовсім ясне; можливо, результат видозміни дієслова *колихáти* «коливати, хитати» під впливом *кульгáти* «шкандибати».

колимáга «старовинний закритий екіпаж; громіздкий і незграбний екіпаж, візок», [*колимáг*] «шатро, намет», [*каламáшка*] «безтарка» ЛЧерк; — р. заст. *колымáга* «колимага», [*каламáга, калымáга*] «шлюбний поїзд; візок, у якому їде молода», бр. *каламáжка* «бричка, коляска; візок», др. *колимогъ* «шатро», *колымагъ* «табір; табірна стоянка», *колъмагъ* «тс.», п. ст. kolimaga «візок», ч. ст. kolimah «тс.», [kolmaha] «одномісна тачка», слц. kolimaha «парадний критий віз», цсл. **колимогъ** «шатро», **колимагъ** «тс.»; — слово без переконливого пояснення; можливо, давнє запозичення з монгольських мов, яке прийшло через тюркське посередництво; пор. монг. *хальмаг* (<*qali-maq >дтюрк. *qaly-maq*) «калмик», букв. «високі возинамети» (Корш САН 1632; Menges ZfSlPh 23, 327—334); менш переконливе пов'язання (Bang-Gabein, Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Klasse 1931, 484) з дтюрк. külüngü «судно»; сумнівним є виведення слова від сгр. καλυμμάτιον «оболонка, покров» (Срезневский I 1252), пояснення його як складного утворення, пов'язаного з kolo «коло, колесо» і п. ст. maga, maža «візок» (Brückner 246) або з *koli-ti «ходити, рухатися» і mogъ (maga) «житло» (Moszyński PZJP 106). — Фасмер—Трубачев II 291; Шипова 193; Sławski II 34—35; Machek ESJČ 269.

колисáти «колихати», *колисáнка* «колискова пісня; [дитяча колиска]», *колúска, колискóва* «пісня, яку співають, заколисуючи дитину», *колисочний* «колисковий» Пі; — р. [*колысáть*] «гойдати, колихати», бр. [*калысáчка*] «колиска», *калúска* «тс.», п. kołysać «гойдати, колихати, коливати», ч. kolísati «(рідк.) колихати; коливатися, вагатися; [гойдати, коливати]» (з слц.), слц. kolísat, «тс.», вл. kołsać «гойдати на колінах»; — псл. (пн.) [kolysati] «колисати, коливати», як і паралельне [kolyxati] «тс.», найчастіше зближується з псл. [koliti] «кружляти, крутити, вертіти», представленим у п. kołować «тс.; колесити, колувати», ст. kolić «кружляти», схв. ст. koliti «оточити», укр. *колувáти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд, об'їжджати», яке походить від kolo «коло, круг; колесо», пор. також м. [*коле*] «колисає, гойдає»; виведення п. kołysać від *kołysa, гіпотетичного демінутива до koło (Matusiak Por. jęz. 11, 136—138), недостатньо аргументоване; неприйнятне тлу-

мачення північнослов'янських форм як звуконаслідувальних утворень (Bern. I 545); заслуговує на увагу виведення з словотворчого компонента ko- і основи *ib-sa-, реконструйованої у зв'язку з лтс. laĩbs «тонкий, слабий» (ЭССЯ 10, 130, 165—166) або з лат. lĭbrāre «розгойдувати, кидати» (Holub—Lyer 248; Machek ESJČS 214; Sborník FFBrU I 84).— Фасмер II 299; Sławski II 376—379; Brückner 249.— Див. ще **ко́ло**[1].— Пор. **колиба́ти.**

колиха́ти «злегка гойдати; колисати», *колиха́тися* «коливатися; похитуватися; хитатися», [*коли́х*] (виг.) Я, [*колиха́лочка*] «та, що гойдає колиску, няня», [*колиха́льниця*] «тс.» Я;— р. *колыха́ть* «колихати», бр. *калыха́ць*, п. [kołychać] «тс.» (з укр. або бр.);— псл. (пн.) [kolyxatĭ] «колисати, гойдати», пов'язане чергуванням приголосних s і x з паралельним [kolysati] «тс.».— Фасмер II 299; Sławski II 376—377; ЭССЯ 10, 165—166; Bern. I 545.— Див. ще **колиса́ти.**

[**коли́ця**] (іхт.) «щиповка звичайна, Cobitis taenia L.» Ж;— очевидно, похідне утворення від *коло́ти*, зумовлене тим, що на голові риби є підочні колючки, а також попереду очей поздовжній досить гострий кіль (Маркевич — Короткий 141—142).— Див. ще **коло́ти.**

коліб'рі (орн.) «Trochilus L.»;— р. болг. м. *коли́бри*, бр. *калі́бры*, п. koliber, рідк. kolibr, заст. kolibry (мн.), kolibryk, koluber, ч. kolibřík, заст. kolibr, kolibri, слц. kolibrík, вл. kolibrik, схв. *ко̀либар*, слн. kolíbri;— запозичення з французької мови; фр. colibri разом з ісп. порт. colibri походить від каріб. (галібі) col-ib(a)ri «колібрі», букв. «сяюча поверхня»; назва птаха зумовлена його яскравим, блискучим опереннням.— СІС 339; Фасмер II 290; Sławski II 355; Machek ESJČ 269; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Bloch 159; Dauzat 186; Kluge—Mitzka 389; Lokotsch EWAW 42—43.

колі́зія «зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень»;— р. *колли́зия*, бр. *калі́зія*, п. kolizja, ч. kolize, слц. kolízia, вл. kolizija, болг. *коли́зия*, м. *колизија*, схв. *ко̀лӣзија*, слн. kolizíja;— запозичення з латинської мови; лат. collīsiō «зіткнення; струс, хитання, коливання» пов'язане з дієсловом collīdo «ударяю одне одним; зіштовхую, стикаю; роздавлюю; сварю, озброюю, підбурюю», утвореним за допомогою префікса con- (>col-) «з-» від етимологічно неясного дієслова laedo «ушкоджую, псую; порушую; дратую, ображаю, засмучую; шкоджу».— СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 206; Sławski II 356; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Walde—Hofm. I 749; Ernout—Meillet I 337.— Див. ще **коалі́ція.**

Коліївщина «велике народно-визвольне повстання на Правобережній Україні 1768 р.»;— р. *Колии́вщина* «тс.»;— похідне утворення від *кіл* (род. в. *кола́*); назва зумовлена тим, що кіл був зброєю значної частини повстанців.— УРЕ VII 5.— Див. ще **коло́ти.**

ко́ліки (мн.) «різкі колючі болі, переважно у черевній порожнині»;— р. болг. *ко́лики* (мн.), *ко́лика* (одн.), п. ч. слц. нл. kolika, вл. слн. kólika, схв. *ко̀лика* «тс.»; — запозичення з середньолатинської мови; слат. colica (passio) «всяка болюча хвороба нутрощів» (букв. «хвороба ободової кишки») пов'язане з гр. κωλικὴ (νόσος) «біль, хвороба ободової кишки», у якому прикметник κωλική «пов'язаний з ободовою кишкою» є похідним від κῶλον «член (тіла); товста кишка, ободова кишка», спорідненого з псл. kolěno, укр. *коліно*.— Шанский ЭСРЯ II 8, 200—201; Sławski II 356—357; Machek ESJČ 214; Holub—Lyer 248; Schuster-Šewc 602; БЕР II 557; Vyjaklija 439; Kluge—Mitzka 389; Frisk II 60—61; Boisacq 543.— Див. ще **коліно.**

коліно «суглоб, що з'єднує стегнову і гомілкові кістки; місце згину ноги; певна частина, ланка стебла злаків і деяких інших рослин; покоління в родоводі, рід», *колі́нко* «коліно», [*колі́ння*] «коліна», [*колі́нце*] «частина стебла рослини», [*колі́нчик*] «тс.», [*колі́нці*] «щиколотки» ВеУг, [*коліня́чка*] «хвороба ніг у овець та курей» Ж, [*колінкова́тий*] «вузлуватий» Ж, *колі́нкуватий* «тс.; який складається з колін» СУМ, Г, [*колінува́тий*] «тс.; звивистий, покручений», *колі́нний*, *колі́нчастий*, *колі́нча́тий* СУМ, Ж, [*коліни́читися*] «згинатися» (про дріт) Ж, *колі́нкува́ти* «повзати; стояти на

колінах» СУМ, УРС, [*колінчити*] «бити (коліном?)» СУМ, Г, [*коліня́чити*] «хворіти на ноги» (про овець і курей) Ж, [*доколі́нниці*] «вид довгих панчох у гуцулів», [*навколі́нки*] «на коліна; на колінах», [*навколі́нці*], *навко́лішки*, *навко́люшки* «тс.», *навко́лішках* «на колінах», *навко́люшках* (розм.) «тс.», [*навко́льки*] «навколішки», *наколі́нник* «пов'язка, накладка, що носиться на коліні; частина старовинного бойового спорядження, що прикривала коліно», [*наколі́ннищі*] «вид гуцульських жіночих гамаш з білої вовни, які зав'язують вище колін» Шух, Г, *наколі́нний*, [*нако́лінках*] «навколішках» Ж, *надколі́нок* (анат.), *надколі́нний*, *підколі́нник*, *підколі́нок*, *підколі́нний*, [*поколі́нець*] «той, хто носить короткий (до колін) одяг» Нед, [*поколі́нник*] «пальто до колін; великий горщик» Нед, [*поколі́ннищі*] «довгі панчохи», *покоління* «сукупність родичів; потомство тварин або рослин; люди близького віку; (заст.) плем'я, рід, родина», *поколі́нний*, [*сколіні́читися*] «ослабнути на ноги», [*сколінкува́тіти*] «тс.»; — р. *коле́но*, бр. *кале́на*, др. *колѣно* «місце згину ноги; плем'я, покоління», п. kolano «тс.; згин руки, труби; закрут дороги, ріки; вузол у стеблі трави», ч. слц. вл. koleno «тс.», нл. kóleno «коліно», полаб. t'ül'on, болг. *коля́но* «тс.; частина, ланка стебла рослини; загин, поворот (дороги, ріки, труби); рід, походження», [*коле́но*] «задруга, артіль», м. *колено* «коліно, згин ноги, руки та ін.; рід, плем'я», *коля́но*, схв. *ко̀лено*, *ко̀љено*, слн. kolẹ́no, стсл. **колѣно** «тс.»; — псл. kolě̄no «коліно, кривина, згин; член; покоління, рід», пов'язане чергуванням голосних з *čelnъ (<*kelnъ) «член, частина»; — споріднене з лит. kelẽnas «коліно, колінна чашечка» і kelỹs «коліно», [kẽlias] «колінце (рослини)», лтс. celis «коліно», а також гр. κῶλον «член (тіла); кінцівка», κωλήν «стегнова кістка, кістка плеча», κώλητ «колінний суглоб»; до розвитку семантики «коліно, член» — «покоління, рід» пор. лат. genu «коліно; вузол (стебла рослини)» — genus «рід, покоління, плем'я», гр. γένος «тс.»; зближення з р. *колесо́* «колесо», прус. po-quelbton «на колінах, навколішки» (Iljinskij AfSlPh 29, 163—164) викликає сумнів; неприйнятне розмежування р. *коле́но* «коліно, згин ноги, руки» і *коле́но* «рід, покоління» (Fortunatov BB 3, 57; Meillet Études 444; MSL 8, 237; RSl 9, 73). — Шанский ЭСРЯ II 8, 198; Фасмер II 289; Sławski II 343—344; Brückner 245; Machek ESJČ 268; Schuster-Šewc 601; БЕР II 565—566; ЭССЯ 10, 132—134; Трубачев Терм. родства 161; Benveniste, Meillet, Cohen BSL 27, 51—67; Meillet MSL 14, 375; Bernard Балк. езикозн. 4, 106; Bern. I 545—546; Pedersen KZ 39, 387; Šuman AfSlPh 30, 296—297; Reichelt KZ 46, 328; Trautmann 125; Эндзелин РФВ 76, 308—309; Fraenkel 237; Mühl.—Endz. I 368; Hofmann I 168; Pokorny 640. — Пор. **член.**

ко́лір, *колори́ст*, [*ко́льо́р*] Ж, [*колі́ро́вий*], *колори́стичний*, *кольори́стий*, *кольоро́вий*, [*ко́лярний*] «кольоровий» Ва; — р. бр. *ко́лер*, п. ч. слц. kolor, м. *колор*, схв. *ко̀лор*, слн. kolór; — запозичення з латинської мови; лат. color (< colos) «колір; фарба» зіставляється з дінд. śáraḥ «вершки; плівка на кип'яченому молоці», двн. hëlan «ховати», причому припускається первісне значення «покриття» (у т. ч. й кольорове). — Фасмер II 289; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; Kluge—Mitzka 297, 319; Walde—Hofm. I 196—197, 247; Ernout—Meillet I 111—112, 133.

колісни́к, *колісни́ця*, *колісня́*, *колісча́стий*, *колісча́тий*, *ко́ліщ*, *колішне́нний*, *колішня́*, *коліща́*, *коліща́тий* — див. **ко́ло**[1].

коліт «запалення слизової оболонки товстої кишки»; — бр. *калі́т*, п. colitis, ч. слц. kolitida, болг. *коли́т*, схв. *коли́тис*, слн. kolitis; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *коли́т* походить від нлат. (мед.) colitis «коліт», утвореного від лат. cōlon (cōlum) «ободова кишка; захворювання ободової кишки, коліки», слова грецького походження, або безпосередньо від гр. κῶλον «член (тіла); товста кишка, ободова кишка». — СІС 339; Шанский ЭСРЯ II 8, 201; Kopaliński 177; Holub—Lyer 248; БЕР II 557; Вуjаклија 439. — Див. ще **ко́ліки.**

коліти «клякнути; дубіти, ціпеніти»,

заколі́ти «задубіти, заклякнути»; — р. *коле́ть* «закляка́ти; дохнути, помирати», *околе́ть* «здохнути», бр. [*коле́ць*] «мерзнути»; — пол. (ст.) [kolěti] «клякнути», похідне від kolъ «кіл»; сумнівні пов'язання з лтс. apkala «ожеледиця», atkala «тс.», atkalētiês «відпочити, набратися сил», kàlst «сохнути, засихати», свн. hel «втомлений», снн. hellich «той, хто страждає від спраги» (Zubatý AfSlPh 16, 395; Mühl. — Endz. I 164, II 144) і з р. *кали́ть* (Meillet MSL 14, 373); семантичний розвиток р. (*о*)*колеть* «(з)дохнути» слід, очевидно, розглядати як наслідок впливу якоїсь субстратної фінно-угорської мови, де існувало близьке за звуковою формою дієслово із значенням «помирати» (пор. фін. kuolla «умирати», ест. koolma, морд. *куломс*, мар. *колаш*, удм. *кулыны*, комі *кувны*, манс. kal-, хант. χal-, уг. hal- «тс.») (Kalima 126); прийняття тут самостійного семантичного розвитку і заперечення фінно-угорського впливу (Фасмер II 290) менш переконливе з огляду на негативні дані інших східнослов'янських мов. — ЭССЯ 10, 134; Bern. I 551. — Див. ще **кіл.**

ко́лія «наїжджене заглиблення від коліс на дорозі; залізнична чи трамвайна лінія; [поїзд]; узвичаєний, природний хід життя, звичайний перебіг справ; [черга] Ж», [*ко́лій*] «колія; черга» Ж; — р. *колея́* «колія, слід коліс; залізничне полотно; дорога; спосіб життя», бр. *каля́я* «залізнична колія», *каля́іна* «колія», п. kolej «залізниця; черга; (заст.) слід від коліс, колія, дорога», ч. kolej «слід колеса, колія; рейка, залізничне полотно; [польова дорога]», ст. kolejě «слід колеса, колія», слц. kol'aj, kol'aja «тс.», вл. kolija «слід (особливо глибокий) коліс; колія», нл. kólej «тс.», слн. koléja «слід воза»; — пол. [kolěja] «слід колеса», похідне від kolo «круг; колесо»; значення «черга» є наслідком впливу з боку п. kolej, у якого воно виникло в процесі семантичного розвитку. — Шанский ЭСРЯ II 8, 200; Фасмер II 290; Sławski II 350—351; Brückner 245; Machek ESJČ 268; Schuster-Šewc 602; ЭССЯ 10, 131; Mikl. EW 124; Bern. I 545. — Див. ще **ко́ло**[1].

[**колка́ти**] «ковтати» Ж; — неясне; можливо, звуконаслідувальне утворення.

ко́ло[1] «замкнена крива; круг; предмет, що має форму круга або кільця», *кільце́*, *кільця* «гімнастичний прилад із двох підзішених обручів», [*ко́ла*] «віз», [*колеса́р*] «колісний майстер» Ж, [*коле́сни́к*] Ж, МСБГ, *колісни́к*, [*коля́р*] «тс.», [*колесни́цтво*] «ремесло колісника» Ж, *колісни́цтво* «тс.», *колесни́ця* «особливо обладнаний двоколісний візок», *колісни́ця* «тс.; візок як засіб пересування у стародавніх греків і римлян; (заст.) багато прикрашений колісний екіпаж», [*коле́сня*] «верстат для вставляння спиць в обід, колісна майстерня» Ж, Г, *ко́лесо*, [*коле́со*] «кошик соняшника» Л, *ко́лечко* «предмет, який має форму кола; коло, обвід», [*коле́шня*] «сарай для карет», [*коліс*ь] «колеса, система зубчастих коліс» Ж, [*колісни́ці*] (мн.) «передня колісна частина плуга» Ж, *колісня́*, *коліщня́* «тс.», [*колісні*] (мн.) «вид вишивок» Ж, Г, [*колічки*] (мн.) «тс.» Ж, *колісце́* «невелике колесо», [*колісча́*] «тс.», [*колісча́тки*] (мн.) «вид вишивки або прошви на білизні», [*колісча́тко*] «різець для тіста», [*ко́ліш*] «колесо на валу (над криницею?)» Г, Ж, [*ко́люш*] «тс.» Ж, *коліща́* «невелике колесо», *кольчу́га* «частина старовинного військового спорядження у вигляді сорочки з металевих кілець» (можливо, з п.), *кільцюва́тий* «схожий на кільце», *кільча́стий* «який складається з кілець», *кільча́тий* «тс.», [*колечкова́тий*] «завитий, закучерявлений» (про волосся) Ж, *колісний*, [*колісча́стий*] «колісний; виготовлений, намальований з кільцями» Ж, [*колісча́тий*, *коліща́тий*] «тс.» Ж, [*колішне́нний*] (у словосполученні *колішне́нні воли́* «перша пара волів, що йдуть біля колішні плуга») Г, Ж, [*колюше́нний*] «тс.», *кільцюва́ти* «насаджувати мічені кільця; робити круговий зріз; обмазувати смолою навколо стовбур дерева», *колеси́ти* «кружляти», *колесува́ти* «тс.; карати колесуванням», *колува́ти* «рухатися по колу; їхати в об'їзд», [*відко́лиця*] «накладка на маточину для її подовження» Ж, *заколе́сник* «кілок, який закладають в отвір на осі, щоб не спадало колесо», [*за́колісник*] «тс.» Ж, [*поколе́сне*] «подать від млино-

вого колеса», [*поколе́ицина*] «тс.»; — р. [*ко́ло*] «круг, обід; колесо», *колесо́* «колесо», бр. *ко́ла* «коло; натовп», *калясо́* «колесо», [*калёсы*] «віз, візок», др. *коло* «круг, дуга; колесо», *колеса* наз. в. мн., *кола* «візок», п. koło «колесо; круг, коло», заст. kolasa «візок, карета», [kolosa] «транспорт на колесах», [kolesa] «колеса» (з слц.), ч. kolo «колесо; велосипед; танок; товариство», koleso «велике колесо», kolesa «візок», слц. kolo «круг; танок; колесо; велосипед», koleso «колесо; [коло, круг]», вл. koło «тс.; танок; гурток», koleso «колесо; круг; велосипед», нл. [kóleso], kolaso «тс.», полаб. t'ölü «колесо», t'ŏlă (мн.) «віз», болг. заст. [*ко́ло́*] «колесо; круг», *коле́ло́* «тс.; (розм.) велосипед», м. *коло* «млинове колесо», схв. *ко̏ло* «колесо; круг; гурток, товариство; танок», *колѐса* (мн.) «колеса», *ко̏ла* «екіпаж, візок, коляска, карета; автомобіль; вагон», ст. koleso «колесо», слн. kolо́ «колесо, круг; танок», kolésa род. в. одн., стсл. **КОЛО** «колесо, круг; (мн.) візок», **КОЛЕСЕ** род. в. одн.; — псл. kolo «колесо; коло, круг» (кореневе **-o-** вторинне замість очікуваного **-e-**, як у псл. nebo «небо», гр. κλέος «звістка, слава») із збереженням давньої -es-основи; — споріднене з прус. -kelan «колесо» (у складному утворенні maluna-kelan «млинове колесо»), лтс. du-celes «двоколісний віз», діспл. hvel «колесо», данг л. hwēol «тс.», гр. πόλος «вісь, полюс; небо; оберт», πολέω «рухаюсь навколо, обертаюсь», πέλω «рухаюсь», лат. colo «обробляю, вирощую; населяю», дірл. cul «віз», дінд. cárati «мандрує, рухається», а також з редуплікованим початковим компонентом лит. kãklas «шия» (первісно «те, що обертається»), дінд. cakráḥ/cakrám «колесо воза», ав. čaχra-, гр. κύκλος «круг, коло; колесо; танок, хоровод», тох. A kukäl «віз». — Критенко Вступ 515; Шанский ЭСРЯ II 8, 199; Фасмер II 289—290; Sławski II 367—369; Brückner 247—248; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Šewc 595—596; БЕР II 559; Младенов 245; Skok II 126—127; ЭССЯ 10, 141—144; Бернштейн Очерк 1974, 148—149; Meillet Études 357; MSL 14, 373; 22, 203; RÉS 5, 12—13; Noreen IF 4, 320—323; Vaillant Gr. comp. II 1, 237; BSL 52, 165; Bern. I 548—549; Trautmann 125; Топоров III 305—307; Fraenkel ZfSlPh 20, 71—72; Mühl.—Endz. I 368, II 138; Ernout—Meillet 236—238; Pokorny 639—640.

ко́ло[2] «поблизу, біля; навколо, близько (про приблизну кількість, неточний час)», *вко́ло* «навколо», [*до́кола*] Я, *довкі́л* (рідк.) «тс.; кругом», *довко́ла* «тс.», *довко́лишній*, *навкі́л* «кругом, навкруги», *навко́ло* «тс.», *навко́лишній*, [*навдо́кола*, *навдо́коло*, *надоко́ла*, *надуко́ла*, *уко́ло*]; — р. [*ко́ло́*] «коло, поблизу, біля, навколо, близько (про кількість, час)», бр. [*кала́*] «коло, біля, поруч, при», [*ко́ло*] «тс.», п. koło «тс.; навкруги, навколо; близько (про кількість, час)», [kole] «коло, біля», ч. сх.-мор. [kol'e] «біля; поруч; близько», слц. поет. kolo «біля, навколо, довкола; кругом, навкруги», болг. заст. [*кол*] «біля, поруч», схв. рідк. kolo «біля, навколо»; — псл. kolo «біля, поруч, близько», прийменник, утворений на основі форми зн. в. одн. іменника kolo «коло» (пор. лат. circum «навколо» і зн. в. одн. від circus «коло»); пізніше на українському грунті з цим прийменником злився прислівник-прийменник ст. *око́ло* «навколо, біля», в якому зазнало редукції початкове **о** (результатом його неповної редукції є ў, **в**, що зберігається в формах [*вко́ло*] «навколо», *довко́ла*, *навко́ло*). — Мельничук СМ III 140, 146—147; ІУМ Морфологія 437—438; Фасмер III 129; Sławski II 369; Machek ESJČS 215; ESSJ Sl. gr. 88—91. — Див. ще **ко́ло**[1], **о́ко́ло.**

колобо́к «невеликий круглий хлібець; [круглий коржик; омлет Ж]»; — р. *колобо́к* «невеликий круглий хлібець; [круглий пиріг; пиріг довгастий; печиво, ватрушка; грудочка тіста]», [*ко́лоб*] «тс.», [*колоба́н*] «хліб різної форми», бр. [*калабо́к*] «пиріжок, булочка»; — задовільного етимологічного пояснення не має; можливо, пов'язане з псл. *klǫbъ «щось скручене, звите подібно до кулі», укр. *клуб;* зближення з укр. [*ковба́н*] «колода, оцупок дерева, чурбак, пень», [*ко́вбок*] «товстіша частина дерева, від-

різана від вершини; пень, колода, чурбак», [*ковбик*] «шлунок», [*ковба́тка*] «кусок м'яса», очевидно, вторинне; зіставляється також з лтс. kalbaks «шматок хліба»; думка про зв'язок з псл. kolo «колесо», р. [*ко́ло*] (КЭСРЯ 205; Горяев 151) достатньо не аргументована; з точки зору фонетики непереконливе виведення слов'янських форм від гр. κόλλαβος «вид пшеничного хліба, пиріг» (Korsch AfSlPh 9, 513; Bern. I 542—543) або від шв. klabb «цурка», норв. klabb «грудка» чи діскл. kolfr «брус, паля, жердина» (Knutsson GL 49; Vasmer RSl 5, 136); безпідставне твердження про спорідненість із слн. sklabotína «осад, намив» (Torbiörnsson I 80). — Шанский ЭСРЯ II 8, 207; Фасмер II 292; Преобр. I 335; Соболевский ИОРЯС 27, 327; Ильинский ИОРЯС 24/1, 127, 129; Потебня ФЗ 1876 II 93; Sławski II 365; Brückner KZ 45, 32. — Пор. **клуб**[1], **ко́вбаль, ковба́н, ковба́тка.**

колобро́дити «безцільно ходити; тинятися; бешкетувати»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колобро́дить* «тс.», мабуть, пов'язане з діал. заст. *ко́ло* «круг, коло» і *броди́ть* «тинятися»; менш обгрунтованим з огляду на давність (фіксується з початку XVIII ст.) і поширеність у російській мові був би розгляд укр. *колобро́дити* як власного українського утворення. — ЭССЯ 10, 144—145. — Див. ще **ко́ло**[1], **броди́ти.**

[**коло́ва́тень**] «окремо виросле і через це гіллясте, крислате стебло конопель», [*коло́ва́тиця, коло́ва́тниця*] «тс.» Ж, Г; — неясне.

[**коло́ва́тиця**] «вертячка (овеча хвороба), Hydrocephalus hydatidens» Ж, Г, [*коловáтка*] (ент.) «головний черв'як, що викликає у овець вертячку, Coenurus cerebralis; (вет.) вертячка» Ж, [*коловáйка*] (у сполученні *мозговник к.* «головний черв'як») Ж; — очевидно, пов'язане з [*колува́ти*] (<**коловати*) «кружляти», похідним від *ко́ло*, з огляду на те, що вівці при цій хворобі від болю починають кружляти, вертітися (пор. інші назви цієї хвороби: *верти́чка, верті́ж*). — Sławski II 371. — Див. ще **ко́ло**[1].

[**ко́ловатній**] (бот. у сполученні *ко́ловатнє зі́лля* «розторопша плямиста, Silybum marianum Gaertn.»); — очевидно, пов'язане з [*коло́ва́тень*] «гіллясте крислате стебло конопель, що виросло окремо»; зв'язок міг бути зумовлений подібністю зовнішньої форми внутрішніх листочків обгортки розторопші до форми крислатого стебла конопель (Вісюліна—Клоков 313; Симоновић 439).

[**колови́на**] «вибій» Ж, [*колевина́*] «тс.» Ж; — не зовсім ясне; можливо, результат (спрощення) іменника *колодо́вбина* «вибоїна»; може бути й давнім похідним від *ко́ло* «колесо».

ко́ло́ворот «ручне свердло; вир; (заст.) ворота, якими перекривали вихідні вулиці села для охорони посівів від свійських тварин; [верхня (рухома) подушка на передній осі воза; колода, якою повертається вітряк Г, Ж]», [*ко́ловорі́т*] «тс.», [*коли́ворот*] «прядка; дерев'яна колода для намотування каната; турнікет; кінний привод; верхня (рухома) подушка на передній осі воза» Ж; — р. *коловоро́т* «ручне свердло; [вир; ворот для підіймання вантажів; вигин річки; непостійна людина]», бр. *калаваро́тны* «коловоротний», п. kołowrót «вал, що обертається (з різним призначенням, — напр., у лебідці); прядка; коловорот (ворота у селі); вир», ч. kolovrat «прядка; коловорот (у знаряддях для підіймання вантажів)», вл. kołwrot «прядка; махове колесо», нл. kołowrot «обертальний рух; прядка; коловорот (у підіймальних механізмах); знаряддя для звивання ниток; свердло; вертячка (хвороба овець)», схв. *ко̏ловрā т* «прядка; вир», слн. kolóvrat «прядка; коловорот (як підіймальний механізм)»; — псл. *kolovortъ, складне слово, утворене з основ kolo «колесо» і *vьrtěti «вертіти» з вихідним значенням «знаряддя, що обертається за допомогою колеса; обертання навколо (колесом), кружляння». — Sławski II 371—373; Machek ESJČ 270; Schuster-Šewc 598—599; ЭССЯ 10, 149. — Див. ще **верті́ти, ко́ло**[1].

коло́да «стовбур зрубаного дерева; обрубок товстої деревини; комплект гральних карт; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», [*коли́тка*] «оправа чи ручка (до ножа)» Ж, *коло́дка* «тс.; невелика колода; копил; взуття з дерев'я-

ною підошвою або видовбане з дерева; брусок у гальмі; планка з орденською стрічкою; (мн.) масивні дерев'яні кайдани, диба», *коло́ддя́* «колоди, обрубки товстої деревини, кайдани» СУМ, Г, *колодя́ччя* «тс.», [*коло́ди́ця*] «колода; колодка, маточина в колесі» Г, Ж, *коло́дник* «арештант, в'язень у колодках або інших кайданах», [*колодни́чий*] «підсудний» Ж, *коло́дочка* «вільний від пуху кінець стрижня пташиного пера», [*колодова́тий*] «подібний до колоди, необтесаний» Я, [*заколо́дити*] (мед.) «затвердіти» (про запор), [*підколо́дник*] «частина капкана», [*підколодь*] «тс.», *підколо́дний*, [*по́колодва*] «капкан на лисицю і куницю», [*поколо́дне*] «відступна плата за прив'язування колодки (у грі)»;— р. *коло́да*, бр. *калóда*, п. нл. kłoda, ч. kláda, слц. klada, вл. kłóda «колодки, кайдани; в'язниця», полаб. klådă «бочка», болг. [*кла́да*] «колода, пень», м. *клада*, схв. *кла̏да* «тс.; колодка, кайдани», слн. kláda «тс.; ярус», стсл. **кладѧ** «паля, брус, колода», **гладѧ** «тс.; пень; колодки»;— псл. *kolda «колода, чурбак, пень» (первісно «щось розсічене, розщеплене, відтяте»), похідне від *kolti «рубати, розсікати, розщеплювати, колоти»;— споріднене з дісл. holt «дерево; лісок», двн. holz «тс.», нвн. Holz «дерево, деревина», кельт. *kaldī «ліс», сірл. caill, кімр. celli «тс.», гр. κλάδος «гілка, пагін».— Фасмер II 293; Откупщиков 122—123; Sławski II 258—259; Brückner 238; Machek ESJČ 250; Holub—Lyer 240; БЕР II 410—411; Bezlaj ESSJ II 35; ЭССЯ 10, 122—123; Fortunatov BB 6, 216; Bezzenberger BB 16, 240—241; Bern. I 543; Kluge—Mitzka 315; Persson Beitr. I 175—176; Pokorny 546—547.— Див. ще **коло́ти.**

[**колода́ч**] «великий ніж з дерев'яною колодкою; ніж, що носять у піхвах на поясі; великий незграбний ніж Ж», [*колоді́й*] «великий ніж з дерев'яною колодкою»;— р. [*колоде́й*] «великий кухонний ніж» (мабуть, із укр.);— очевидно, пов'язане з *коло́да*, оскільки ручкою такого ножа є дерев'яна колодка; менш переконливе з семантичного погляду пов'язання форм укр. [*колоді́й*] «великий ніж», р. [*колоде́й*] «великий кухонний ніж» з укр. [*колоді́й*] «колісник» (Sławski II 370), а також виведення р. [*колоде́й*] від слів *ко́ло*, *о́коло* і *де́ять*, *де́ло* (Фасмер II 293).— Див. ще **коло́да.**

[**коло́дец(ь)**] «колодязь» Л;— запозичення з російської мови; р. *коло́дец* «тс.» є, очевидно, вторинним утворенням, результатом зближення первісного *коло́дязь* з *коло́да:* припущення про первинність форми *коло́дец* (Кипарский ВЯ 1956/5, 134) менш переконливе.— Шанский ЭСРЯ II 8, 209; Фасмер II 293.— Див. ще **коло́да, коло́дязь.**

[**колоди́тися**] «скаржитися, жалітися на біль»;— очевидно, результат видозміни слова [*коро́ди́пися*] «тс.; кволитися; не погоджуватися, упиратися» (див.).

коло́дій[1] «спиртово-ефірний розчин нітроцелюлози»;— р. *колло́дий*, заст. *колло́диум*, бр. *калóдый*, п. kolodium, kolodion, ч. слц. kolódium, болг. *коло́дий*, *коло́диум*, схв. *колодиј*, *колодијум*, слн. kolódij «тс.»;— запозичення з новолатинської мови; слат. нлат. collodium «колодій» походить від гр. κολλώδης «клейкий, в'язкий», пов'язаного з κόλλα «клей», спорідненим з псл. *kъlějь/*kъljь «тс.», укр. *клей*.— CIC 339; ССРЛЯ 5, 1167—1168; Kopaliński 503; Holub—Lyer 248; РЧДБЕ 342; Vyjaklija 439; Klein 314; Dauzat 187; Bloch I 160; Frisk I 898—899; Boisacq 484.— Див. ще **клей.**

[**колоді́й**[2]] «колісник»;— р. [*колоде́й*] «тс.», п. kołodziej «тс.; каретник», ч. [kolouděj] «дурень; (мор.) шахрай, підступна людина», ст. kolouděj «колісник», слц. kolodej «дурень», вл. [kołodźej] «колісник; каретник», нл. kołoźej «тс.»;— псл. kolodějь «колісник» є складним словом, утвореним з основ іменника kolo «колесо» і дієслова děti (dějati) «робити, діяти».— Sławski II 369—370; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 248; Schuster-Šewc 596; ЭССЯ 10, 145; Bern. I 193.— Див. ще **діти**[2], **діяти, коло**[1].

[**коло́дка**] «висячий замок», [*коло́дочка*] «тс.» Ме;— р. заст. *коло́дки* (мн.) «дерев'яне пристосування, що одягалося на ноги арештантам», п. kłódka «висячий замок», ч. kladka «засув; [висячий замок]», слц. [kladka] «висячий замок»;—

очевидно, результат семантичного розвитку слова *коло́дка* (мала колода) у значенні «засув», на який могло вплинути інше значення слова «дерев'яні кайдани, що одягалися на ноги», оскільки первісно висячий замок так само складався з двох частин; може бути також калькою п. kłódka.— Sławski II 273—274.— Див. ще **коло́да.**

[**колодри́ст**] (бот.) «підсніжник білосніжний, Galanthus nivalis L.» Ж, Mak;— результат деетимологізації і зближення з словом *ко́ло* назви рослини *козо́дри́ст* (див.).

[**колодю́х**] (бот.) «ожина сиза (звичайна), Rubus caesius L.»;— неясне; можливо, результат видозміни якоїсь форми, похідної від *коло́ти.*

коло́дязь, [*коло́дезь* Кур, *коло́дедз* Кур, *колоде́ж* Ж, *коло́зь* Ж], *коло́дя́зник* «той, хто копає і ремонтує колодязі» СУМ, Ж, [*заколо́дяжний*] Я;— р. *коло́дец, коло́дезь,* бр. *кало́дзеж, кало́дзезь,* др. *колодезь, колодязь,* болг. м. *кла́денец,* схв. *кла́дечац,* слн. kladénec, kládez, стсл. **кладязь, кладенєць**;— загальноприйнятої етимології не має; здебільшого реконструюється псл. *koldędźь, яке виводиться від не засвідченого в жодній германській мові герм. *kalding-, похідного від основи герм. *kalda, відображеної в гот. kalds «холодний», діслн. kaldr, двн. свн. нвн. kalt «тс.», спорідненому з псл. *xoldъ «холод», укр. *хо́лод* (Мартынов Сл.-герм. взаимод. 65—68; Фасмер II 293; Преобр. I 336; Соболевский Лекции 82, 145; РФВ 22, 31; Младенов СГЕ 22; Bern. I 543—544; Meillet Études 355; Jagić AfSlPh 10, 195; Vondrák I 438, 471; Torbiörnsson LM I 81; Stender-Petersen 277—278; Mikl. EW 123; Fraenkel IF 70, 106; Kluge—Mitzka 343; Uhlenbeck AfSlPh 15, 488; Setälä FUF 13, 375); пов'язується також з псл. *kolda «колода, чурбак; обрубок дерева» як назва копаного джерела, обкладеного дерев'яним зрубом (Откупщиков 124—126; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Kiparsky GLG 38—40; Neuphilol. Mitt. 54, 378—379; Brückner ZfSlPh 6, 65; AfSlPh 42, 139; БЕР II 412—413; Görner ZfSlPh 32, 330; Skok II 87; Буга РФВ 70, 255); потребує додаткової аргументації твердження про походження кінцевої частини -ędz'ь із суфікса псл. -eпьсь (Machek Slavia 20, 218); немає достатніх підстав виводити псл. *koldędźь із проблематичного *xoldędzь «колодязь» (від *xoldъ «холод»), нібито видозміненого за аналогією до *kolda «колода» (Брандт РФВ 22, 138—139).— Критенко Вступ 532; Фасмер—Трубачев II 293; ЭССЯ 10, 123—125.— Пор. **коло́да, хо́лод.**

[**коло́здра**] «лутовка (сорт вишень)» Ме, [*коло́здрий*] «про один із сортів скоростілих яблук» Я, [*коло́здрявий*] «скоростілий» Ж;— очевидно, результат видозміни слова [*скоро́здра*] (букв. «скоростіла»), форми жін. р. прикметника [*скоро́здрий*] (див.).

[**колокі́л**] «дзвін; дзвінок на шиї у корови, кози», [*колокі́лок* Ж, *ко́локіль* Ж, *колоко́лець* Ж] «тс.», [*колокі́льце*] «бубонець?»;— р. *ко́локол* «дзвін; дзвінок», полаб. kluokü'öl, klåt'öl «тс.», klåt'öläk «дзвінок», болг. ст. *клаколна* «дзвін», цсл. **клаколъ** «тс.»;— псл. [*kolkolъ] «тс.»;— редупліковане утворення, очевидно, споріднене з лит. kañkalas (<*kalkalas) «серце дзвона; дерев'яний бубонець», дінд. kalakalaḥ «безладні крики, шум», а також з нередуплікованими гр. καλέω «кличу», κέλαδος «шум», лат. calo «кличу, скликаю», двн. hellan «звучати», хет. kalleš- «кликати», що зводяться до ie. *kalā-, *kel(ə)- «кликати, звати».— Фасмер II 294; Polański 2, 249—250; БЕР II 414; ЭССЯ 10, 137—139; Bern. I 547; Meillet Études 229; Fraenkel 207—208; Эндзелин СБЭ 196; Solmsen PBrB 27, 364; Hujer LF 35, 220; Frisk I 762—763; Boisacq 397—398; Walde—Hofm. I 141—142; Ernout—Meillet I 87—88; Pokorny 548.

[**колокоце́й**] (бот.) «підсніжник звичайний, або білосніжний, Galanthus nivalis L.» ВеНЗн, Mak;— видозмінене запозичення з молдавської мови, зближене з основою слова [*колокі́л (колоко́лець)*] «дзвінок»; молд. *клопоце́й* (бот.) «дзвіночки», мн. від *клопоце́л* «дзвінок», пов'язане з *кло́пот* «дзвін», яке походить від стсл. **клопотъ** «дзвін, шум» (пор. болг. *кло́пот* «дзвінок на шиї тварини»,

укр. *кло́піт* «турбота»).— СДЕЛМ 186; DLRM 159.— Див. ще **кло́піт.**

коло́ма́зь «дьоготь і мазь для коліс» СУМ, Ж, [*колима́з, колома́сть*] «тс.» Ж, [*колимазя́р*] «дьогтяр, смолокур» Ж, [*колімажарь*] «той, хто продає мазь для коліс, дьоготь», [*коломáзник*] «тс.»; — р. [*ко́ломазь*] «мазь для коліс», бр. *калама́зь*, п. [kołomaź], ч. kolomaz, слц. kolomaž, вл. kołmaz, схв. *ко̀ломā̂з*, слн. kolomȁz, kolomâst «тс.»;— псл. kolomazь «мазь для коліс», складне слово, утворене з основ іменника kolo «колесо» і дієслова mazati «мазати».— Brückner 248, 326; Machek ESJČ 270; Holub—Lyer 279; Schuster-Šewc 594; ЭССЯ 10, 145—146.— Див. ще **ко́ло**[1], **ма́зати.**

[**коломи́єць**] «солевар» Ж, [*коломи́йця*] «тс.» Ж;— очевидно, похідне утворення від назви міста *Коломи́я*, яке в епоху середньовіччя було центром добування солі, що вивозилася на Придніпров'я (УРЕ 7, 15); власна назва *Коломия* пов'язана, мабуть, з апелятивом *коломи́я* (див.).

коломи́йка[1] «українська народна пісенька типу частівки; гуцульський масовий танець»;— р. *коломы́йка* «українська народна пісенька», бр. [*каламы́йка*] «тс.», п. kołomyjka «тс.; гуцульський масовий танець», ч. слц. kolomyjka «тс.»;— похідні утворення від назви міста *Коломи́я*, біля якого виникли і дістали найбільше поширення такі пісня і танець.— Грінч. II 272; УРЕ 7, 13—14; ССРЛЯ 5, 1178; Sławski II 371; Brückner 248; Machek ESJČ 236; Holub—Lyer 227.— Див. ще **коломи́єць, коломи́я.**

[**коломи́йка**[2]] (бот.) «деревій благородний, Achillea nobilis L.» ВеНЗн, Mak, [*коломи́йки*] (мн.) «вид рослини» Ж;— можливо, пов'язане з іменником [*коломи́я*] «глибокий вибій, наповнений водою», але мотивація цього зв'язку неясна.

[**коломи́я**] «глибока вибоїна, наповнена водою»;— п. [kołomyje] «тс.» (можливо, з укр.), схв. [kolòmija] «колія», слн. kolomíja «тс., слід від коліс»;— псл. [kolomyja] «вибій, наповнений водою» (букв. «те, що колесо миє»), складне слово, утворене з основ іменника kolo «коло, колесо» і дієслова myti «мити».— Sławski II 371; Bezlaj ESSJ II 59; ЭССЯ 10, 147.— Див. ще **ко́ло**[1], **ми́ти.**

[**коломі́тний**] «каламутний» Ж;— фонетичний варіант слова *каламу́тний*, що розвинувся з його попередньої форми **каломутний* (<*kalomǫtьnъ(jь)); перехід **у** > **і** (через проміжну стадію **о**), мабуть, аналогічний до подібного явища в *дібро́ва* (< *дубро́ва*), *за́між* (<*за́муж*) тощо і передбачає завершення зміни в умовах наголосу **каломутни́й* (пор. *каламутни́й*).— Див. ще **каламу́ть.**

коло́на «вертикальна опора; стрій військових підрозділів; апарат циліндричної форми», *колона́да* «ряд колон, об'єднаних загальним перекриттям», *коло́нка* «стовбець друкованого тексту; пристрій у формі видовженого циліндра»;— р. *коло́нна*, бр. *кало́на*, ч. слц. kolona, болг. м. схв. *коло́на*, слн. kolóna;— очевидно, через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. colonne «стовп, колона», іт. colonna, н. Kolónne «тс.» виводяться з лат. columna «колона, стовп; межовий стовп, кордон», пов'язаного з columen «вершина, верх; стовп, колона», а також з celsus «високий; високо піднятий» і collis «горб, пагорок, гора», спорідненими з псл. čelo, укр. *чо́ло́.*— CIC 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211—212; Фасмер II 295; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 560—561; Vujaklija 440; Dauzat 188; Bloch 160.— Див. ще **чо́ло́.**

коло́нія «країна, позбавлена імперіалістичними державами незалежності; поселення переселенців з іншої країни; лікувальний або виправний заклад; складна сукупність біологічних організмів», [*коло́на*] «поселення переселенців з іншої країни» Л, *колоніалі́зм, колоніза́тор, колоніза́торство, колонізáція, колоні́ст, колонізаці́йний, колонізува́ти;*— р. болг. *коло́ния*, бр. *кало́нія*, п. kolonia, ч. kolonie, слц. kolónia, вл. kolonija, м. *коло́нија*, схв. *ко̀лōнија*, слн. kolonija;— запозичення з латинської мови; лат. colōnia «поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка» зводиться до дієслова colo «обробляю (землю тощо); вирощую, зрощую; проживаю, населяю», спорід-

неного з дінд. cárati «рухається, мандрує», гр. πόλος «вісь (точка обертання); переорана земля», а також псл. kolo, укр. *ко́ло*. — СІС 340; Шанский ЭСРЯ II 8, 211; Фасмер II 295; Sławski II 358—359; Kopaliński 504; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Walde—Hofm. I 246, 247; Ernout—Meillet I 132—133. — Див. ще **ко́ло**[1].

колоно́к (зоол.) «хижий звірок з родини куницевих, Mustela sibiricus»; — бр. *каланóк*, п. kułonka «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колоно́к* «тс.» походить від евенкійськ. *холонггō (солонггō)* «колонок, тхір». — УРЕ 7, 21; Фасмер II 295; Karłowicz SWO 326.

[**коло́нський**] «одеколоновий» Я; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kolоński «кельнський» входить до складу словосполучення woda kolońska «одеколон», друга частина якого походить від назви міста Kolonia (нім. Köln) «Кельн», етимологічно пов'язаного з лат. colōnia «колонія (поселення громадян якоїсь держави на чужих землях)»; польський вираз є калькою фр. eau de Cologne «одеколон» (букв. «вода кельнська»). — Brückner 246; SW II 404. — Див. ще **коло́нія**. — Пор. **одеколо́н**.

колори́ст, *колористи́чний* — див. **ко́лір**.

колори́т «загальний характер забарвлення; співвідношення фарб, домінуючий тон; колір, відтінок кольору»; — р. болг. м. *колори́т*, бр. *калары́т*, п. koloryt, ч. слц. вл. kolorit, схв. *колòрит*, слн. kolorít; — можливо, за посередництвом російської і німецької мов (нім. Kolorít) запозичено з італійської; іт. colorito «пофарбований, фарбований; колорит» пов'язане з colóre «барва; фарба; колір обличчя; фарби, колорит; забарвлення», що зводиться до лат. color «колір, барва, фарба». — СІС 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 213; Sławski II 359; Brückner 246; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Vujaklija 441; Klein 315; Mestica 334, 335. — Див ще **ко́лір**.

ко́лос[1] (тип суцвіття), *коло́сся*, *коло́сок* СУМ, Ж, *колоси́на* «колос; [колосся, відірване від стебла; колосся після молотьби]», [*колоси́не*] «полова» Ж, [*колосі́й*] «колосиста рослина», [*колосі́льник*] «той, хто збирає колосся» Ж, *колосі́ння* «стан і пора викидання колоса; [колосся, відірване від стебла; колосся після молотьби]», *колоскóві* (мн.) «злакові хлібні рослини», *колосові* «тс.», [*коло́сниця*] (у словосполученні *Федоська коло́сниця* «день 29 травня, коли жито починає колоситися») Я, [*колосува́ння*] «відірване від стебла колосся, колосся після молотьби», [*колоса́тий*] «який має багато колосків, з великим колосом», *колоси́стий* «тс.», [*колоса́ний*] «колосковий» Ж, *колоси́ти(ся)* «викидати колос; виднітися колосками», [*колоси́ти*] «тс.», [*колоснува́ти*] «молотити зрізане колосся, відмолочувати остюки від збіжжя (ячменю та ін.)» Ж, [*колосува́ти*] «тс. Ж; обмолочувати колосся (?) Г», [*колосова́ть*] «очищати ячмінне зерно від остюків» Л, [*обколосова́ть*] «обмолотити, не розв'язуючи снопа» ЛексПол, [*па́колосок*] «колосочок» Нед; — р. *ко́лос*, бр. *ко́лас*, п. kłos, ч. слц. klas, вл. kłós, kłosa, нл. kłos, полаб. klås, болг. м. *клас*, схв. *клâс*, слн. klás, стсл. **класъ**; — псл. *kolsъ «колос», що виводиться від *kolti «колоти»; — споріднене з алб. kall (<*kalso-) «колос, соломинка»; первісно означало «колючий, з гострою формою»; пор. нім. Ähre «колос», гот. ahs, діскл. ax, пгерм. *akes «тс.», пов'язані з ie. *aḱ- «бути гострим», і гр. στάχυς «колос», що продовжує ie. *stengh- «колоти»; менш обгрунтоване твердження про генетичний зв'язок з нім. Hülse «оболонка, стручок» (Holub—Lyer 241; Machek ESJČS 200), яке відповідає свн. hülse, двн. hulsa «тс.» і разом з двн. дангл. hëlan «ховати, покривати», герм. *hul-/*hël- «тс.» (пгерм. *kël «ховаючи накривати») продовжує ie. *kel- «покривати, закривати, укутувати», представлене також у лат. cēlāre «ховати, укривати», кімр. celu «тс.», дірл. celiin «укриваю», гр. καλύπτω «тс., закутую» (тоді вихідним значенням псл. *kolsъ мало б бути «те, що покриває зерна; оболонка»); зближення з лат. collum «шия», гот. hals «тс.» (Zupitza GG 50; Torp 82) через фонетичні труднощі зовсім неприйнятне, як і зіставлення з дінд. śilaḥ «колос, що залишився на

ниві» (Agrell BSl. Lautst. 44—45) та kāṣṭhám, kāṣṭham «поліно, обрубок дерева», гр. κλών «гілка, пагін» (Bezzenberger BB 16, 120).— Фасмер II 295; Преобр. I 337; Sławski II 268—269; Brückner 238; Fowkes LP 6, 96; БЕР II 423—424; Skok II 89—90; Bezlaj ESSJ II 37; ЭССЯ 10, 152—153; Bern. I 549; Trautmann 115; Топоров III 307—308; Pedersen IF 5, 55—56; Walde—Hofm. I 245; Kluge—Mitzka 11, 297, 319—320; Solmsen PBrB 27, 366; Uhlenbeck 52—53; PBrB 30, 208; Meyer EW 168; BB 14, 53; Brugmann Grundriss II 1, 539; Pokorny 545.— Див. ще **колóти.**

колóс[2] «статуя, предмет, створіння величезних розмірів; велетень», *колоса́льний* «величезний»;— р. *колóсс*, бр. *калóс*, ч. слц. вл. kolos, болг. м. *кóлос*, схв. *кòлос*, слн. kólós;— запозичення з західноєвропейських мов; н. Kolóss «колос, гігант», фр. colosse «тс.» походять від лат. colossus «велетенська статуя», що виводиться від гр. κολοσσός «статуя великого розміру», слова невідомого, мабуть середземноморського, походження.— CIC 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 214; Фасмер II 296; Sławski II 360; Holub—Lyer 249; БЕР II 561; Kluge—Mitzka 389; Dauzat 188; Bloch 136; Klein 316; Frisk I 903—904; Boisacq 486.

[**колоса́тка**] (бот.) (у сполученні *к.-осока* «осока лисяча, Carex vulpina L.») Ж, [*колосадка*] (у сполученні *осока-к.* «тс.») Mak;— похідне утворення від слова *кóлос;* назва зумовлена тим, що квітки цієї рослини зібрані в колоски і утворюють колосовидні, волотисті або китицевидні суцвіття (Словн. бот. 386; Флора УРСР II 468; Вісюліна—Клоков 109—110; Нейштадт 136; Симоновић 98—99).— Див. ще **кóлос**[1].

колосни́к[1] «чавунний брусок решітки в топках», *колошни́к* «верхня частина доменної печі»;— бр. *каласні́к* «тс.»;— запозичення з російської мови; р. *колóсни́к* «тс.; брусок або жердина для сушіння хмелю, укладання снопів; [будова для зберігання відходів обмолоту (соломи, полови); критий тік для снопів; сарай для сіна]», [*колошники́й*] «ряд брусків або жердин для сушіння снопів» пов'язані з *кóлос* «тип суцвіття», що відповідає укр. *кóлос* «тс.».— Шанский ЭСРЯ II 8, 213—214; Преобр. I 337.— Див. ще **кóлос**[1].

[**колосни́к**[2]] «кошик соняшника» Л;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни форми [*колéсо*] «кошик соняшника», зближеної або з *кóлос* «тип суцвіття», або, через схожість кліток кошика соняшника і колосникових граток, з *колосни́к* «чавунний брусок решітки в топках».— Пор. **кóло**[1], **кóлос**[1], **колосни́к**[1].

колосня́к (бот.) «Leymus Hochst. (Elymus L.)», [*колосник*] «тс.» Mak;— р. *колосня́к;*— похідне утворення від слова *кóлос;* назва зумовлена тим, що суцвіття цієї рослини утворює густий колос, який закінчується верхівковим колоском.— Флора УРСР II 373; Словн. бот. 267; Вісюліна—Клоков 87—88; УРЕ 7, 22; Симоновић 179.— Див. ще **кóлос**[1].

[**колоти́ти**] (іноді замість *коротáти* у сполученні *колотати свій вік, літа марне* «животіти, вести довгий час важке й жалюгідне життя») Ж;— результат деетимологізації слова *коротáти;* його заміна близьким за формою [*колотáти*] «калатати, бити» могла бути зумовлена впливом з боку семантично близького виразу *добивати віку* «доживати життя».— Див. ще **коротáти.**— Пор. **калáтáти.**

[**колотáч**[1]] (орн.) «дятел, Picus L.; повзик звичайний, Sitta europea L.» Ж;— похідне утворення від [*колотáти*] «калатати, бити»; назви зумовлені тим, що обидва птахи у пошуках личинок комах стукають по стовбурах дерев своїм міцним дзьобом.— Воїнств.— Кіст. 215, 216, 280; Птицы СССР 379, 526—527; ССРЛЯ 10, 1299.— Див. ще **калáтáти.**

[**колотáч**[2]] (ент.) «шашіль, Termes pulsatorium» Ж;— похідне утворення від [*колотáти*] «калатати, бити»; можливо, калька латинської видової назви комахи pulsatorium, похідної від pulsāre «сильно стукати, ударяти; бити, ламати; розбивати, товкти» у зв'язку з тим, що вона пробиває, точить дерево (Uranіa Tierr. Insekten 226, 237); як семантичну паралель пор. нім. Klopfkäfer «шашіль», пов'язане з klopfen «стукати» і Käfer «жук».— Див. ще **калáтáти.**

[**коло́твиця**] «скалка, скіпка, лучина; драпь», [*коло́тиця*] «тс.»; — очевидно, похідне утворення від незасвідченої форми **колотва* (зб.) «скалки, скіпки, лучини; драпь», пов'язаної з *коло́ти* (див.).

[**колоте́чка**] (бот.) «клокичка перista, Staphylea pinnata L.» Ко, [*колотічка*] «тс.» Mak; — результат видозміни деетимологізованої назви *клоки́чка*, вторинно зближеної із словами *ко́ло* і *текти́*, можливо, у зв'язку з тим, що насіння рослини містить олію, яка має проносні властивості (ВРУ 452).

коло́ти «натискати або проколювати чим-небудь гострим; розсікати, роздрібнювати щось тверде на частини», [*коліва́тина*] «розколотий до половини оцупок дерева, яким можна прищемити лапу; розщелина» Я, *коліи́* «той, хто забиває свиней; ніж, яким колють свиней», *ко́лка* «образа, дорікання» УРС, *колотт'я́* «розсікання, роздрібнювання чогось твердого на частини; [почуття болю, що нагадує укол Я]», [*коло́тьба*] «гострий біль у боці» Ж, *колу́н* «важка сокира для розколювання колод і дров», [*коля́р*] «той, хто коле (забиває) свиней», [*ко́лювати́на*] «щілина», [*колюга́*] «велика колючка» Я, [*ко́люх*] «колюча рослина», *колю́чка*, [*колю́шка*] «все колюче, колючка» Ж, [*ко́лька*] «тс.; голка їжака», [*кольба́к*] «колючка» Мо, *кількиі́й* «який легко розколюється; колючий; яким колють, проколюють що-небудь», *колю́чий*, *ко́лючий*, [*колючкува́тий*] «який має колючки» Я, [*колю́щий*] «колючий», *ко́лькиі́й* «колючий», *відколо́ти* «зняти щось приколоте; сказати що-небудь несподіване, недоречне», *відко́л* «відколювання, відокремлення», *заколо́ти* «убити, проткнувши», [*зако́лець*] «жук наїзник» Ж, [*зако́ли*] «заломи, зломи», *надко́л* «щілина, тріщина, утворена надколюванням», *надко́лина* «тс.», *на́ко́лка* «наколювання; прикраса з тканини або мережива, що наколюється на жіночу зачіску», [*підко́л*] «підколення Г; укол, прокол Ж», *підко́лювач*, *прико́лка* «защіпка для волосся», *прико́л*, *прико́лина*, *прико́лка*, *розкі́л*, *розко́л*, *розко́лина*, [*розко́лювати́на*], *розко́льник* «(заст.) учасник релігійного руху проти офіційної церкви; (перен.) той, хто вносить розлад, розкол», *розко́льництво*, *ско́лок* «точна подоба, копія», *ско́лювач*, *уко́л*; — р. *коло́ть*, бр. *калоць*, др. *колоти*, п. kłuć, ч. kláti, слц. klať, вл. kłóć, нл. kłojś, болг. *ко́ля*, м. *коле*, схв. *кла̀ти*, слн. kláti, стсл. **клати**; — псл. *kolti «колоти, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати»; — споріднене з лит. kálti «бити (молотом), кувати; ударяти (сокирою); вбивати, довбати, видовбувати», káltis ««викльовуватися, вилуплюватися (про пташенят); прорізуватися (про зуби); проростати (про траву, вуси)», kùlti «молотити (про хліб); бити, ударяти», лтс. kaĩt «кувати, бити, ударяти», kuĩt «молотити», лат.-cello (у percello «валю додолу; сильно вдаряю, штовхаю»), ірл. cellach «війна», гр. κλάω «ламаю, калічу», κελεύς «бойова сокира», прус. preicalis «ковадло», kalopeilis «сапа, сікач»; ie. *kel-/kol- «бити, рубати, розсікати, колоти», з яким, очевидно, пов'язаний варіант кореня *skel-/ skol- у лит. skélti «колоти, розколювати», skalà «скалка», гот. skilja «м'ясник», хет. iškallā(i)- «ламати, розбивати», гр. σκάλλω «розколюю, рию» і ie. *(s)kel- «різати, відрізати», псл. skala «скеля», укр. *скала́* «тс.», *ска́лка* «тріска, скабка», *оскі́лок* «тс.». — Фасмер II 296; Преобр. I 338; Sławski II 274—276; Brückner 237; Holub—Lyer 241; Machek ESJČ 252; Schuster-Šewc 534; БЕР II 564—565; Skok II 92; Bezlaj ESSJ II 38; ЭССЯ 10, 154—156; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 151—152; Bern. I 552; Vaillant RÉS 22, 27; Fortunatov AfSlPh, 4, 579; Fraenkel 211—212; Trautmann 114—115; Эндзелин СБЭ 18, 193; Endzelin RSl 11, 37; Mühl.—Endz. II 145; Walde—Hofm. I 225, II 286; Ernout—Meillet 165—166; Pokorny 545—546. — Пор. **ко́лька, оскі́лок, скала́, ска́лка[1], щіли́на.**

колоти́ти «розмішувати що-небудь рідке, каламутити; бити, завдавати ударів; викликати неспокій, підбурювати; трусити від гніву, роздратування», [*колоти́ти*] «каламутити», *колоти́тися* «коливатися, битися (про серце); трястися; тремтіти; хвилюватися; [не ладитись (у сім'ї)]», [*колоту́шити*] «колотити, бити» Я, [*ко́лот*] «безладний рух, гомін людей;

сум'яття; стихійний вияв незадоволення; заворушення; побутові незгоди, сварки», *колотне́ча*, [*колотня́*] «тс.», [*колота́вка*] «тріскачка, торохкало; збивачка, колотівка» Ж, [*коло́танка*] «мішалка для пюре» Ж, [*ко́лотень*] «каша; мус; повидло; пюре» Ж, [*колоти́ло*]«сварлива людина; забіяка; інтриган; той, хто порушує спокій, підбурювач» Ж, [*коло́тник*] «тс.» СУМ, Ж, *колоті́вка* «збивачка, паличка із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь», [*ко́лотов*, *колото́вця* ВеБ] «тс.», [*колоту́шка*] «тс.; знаряддя для вибивання пилу», [*коло́тка*] «страва, приготовлена з шматочків сала і м'яса, заправлених борошном» Л, [*колоту́ха*] «тс.; ряжанка», [*колоту́ша*] «ряжанка Г; сир, перемішаний з вершками (вид страви) Ж», [*коло́тянка*] «сколотини» Л, [*коло́чанка*] «вид страви з засмаженого на олії картопляного пюре, змішаного з пшоном і борошном» Я, [*коло́тний*] «каламутний; сварливий, неспокійний» Ж, [*заколо́цькати*] «абияк замішати» Я, *за́колот* «стихійне повстання, бунт; збройний виступ ворожих сил проти державної влади; побутові незгоди, сварки; шум, галас, метушня, сум'яття», [*заколо́та*] «пійло для тварин; погана рідка страва», *заколо́тник* «учасник заколоту, бунтівник; баламут, підбурювач», [*заколо́чене*] «плутанина, метушня, сум'яття» Ж, *заколо́тний* «який бере участь у заколоті; схильний до заколоту, бунту», *околоти́ти* «обмолотити снопи, не розв'язуючи їх; [покрити дах околотами]», [*околоту́вати*] ВеЗн, *около́тина* «солома з снопів, обмолочених нерозв'язаними», *околі́т* «тс.; сніп житньої соломи, обмолочений нерозв'язаним або перев'язаний після обмолоту», *около́т* «тс.», [*поколо́цькати*] «помішати колотівкою» Нед, [*по^{у}дколо́тка*] «підлива» Л, [*прúколо́ток*] «невеликий околіт; не повністю обмолочений сніп», [*приколоток*] «околіт» ВеЗн, *сколоти́ти* «організувати, створити щонебудь», *сколоти́тися* «трапитися, відбутися, зробитися; скоїтися», [*ско́лотень*] «маслянка» Ж, [*сколо́тина*], *сколо́тини* «тс.; побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла з вершків, сметани; [мутна з осадом рідина; сивуха; осад Ж]», [*сколо́тяник*] «корж на сколотинах», [*сколо́тчиний*] «приготований із сколотин»;— р. *колоти́ть* «бити, стукати; розбивати, розколювати; трясти; [замішувати (тісто)]», *колоти́ться* «клопотатися, бідувати; [битися, стинатися]», бр. *калаці́ць* «трясти, трусити, колихати, молотити», *калаці́цца* «тремтіти; битися, колотитися; сваритися, гризтися», п. kłócić «енергійно змішувати, бовтати, колотити, потрясати; мучити, руйнувати, викликати незгоду, чвари; (слнц.) [забивати, убивати]», kłócić się «сперечатися, сваритися», ч. klátiti «трясти, хитати (руками, ногами, гіллям); збивати, струшувати (плоди)», klátiti se «колихатися; вагатися; тинятися, вештатися», мор. [klátit sa] «хитатися» (про зуб), слц. klátit' «колихати, хитати (ногами, руками)», вл. kłóćić «збивати (плоди з дерева)», kłóćić so «бути в тічці» (про корів), нл. kłośiś «збивати (плоди з дерева); бити, лупити; тіпати (льон)», kłośiś se «бути в тічці; битися; тинятися, вештатися», болг. *кла́тя* «колихати; хитати», *кла́тя се* «плентатися», м. *клати*, *клати се*, схв. *кла́тити* «колихати; хитати; збивати плоди з дерева», *кла́тити се* «тинятися, вештатися», слн. klátiti «збивати плоди з дерева», klátiti se «тинятися, вештатися», стсл. **клатити** «коливати»;— псл. *koltiti «бити, стукати; змішувати; трясти, коливати, порушувати стан спокою», очевидно, похідне від *kolti «колоти, ударяти, бити чимсь гострим; різати, убивати; розколювати»; досить переконливе також виведення з псл. [*koltъ/*kolta/*koltol «колода; товкач», також утворених від дієслова *kolti «колоти», і безпосереднє зіставлення з більш віддаленими лит. káltas «долото, зубило», діслн. hildr «боротьба» (КЭСРЯ 206; ЭССЯ 10, 156—158; Mikl. EW 125); твердження про зв'язок з псл. [*kol(o-mǫ)titi] «змішувати», [*kolo-(mǫ)titi] «тс.» та з [*kol(o-mo)tati sę] «хитатися, мотатися», [*kolo(mo)tati sę] «тс.» (Machek ESJČS 201) викликає сумнів, як і зближення з двн. scaltan «штовхати», свн. schalten «тс.; рухати», двн. sceltan «лаяти, ганити» (Matzenauer LF 8, 170—171; Brückner 237) або з лат. quatio «трясу, махаю, б'ю» (Machek

ESJČ 252); припущення про звуконаслідувальне походження кореня слов'янських форм (Преобр. I 337) безпідставне. — Шанский ЭСРЯ II 8, 214—215; Фасмер II 296; Sławski II 270, 271—272; БЕР II 425—426; Skok II 92; Bern. I 551; Pokorny 546. — Див. ще **коло́ти.**

[**колотни́к**] (бот.) «плаун булавовидний, Lycopodium clavatum L.» ВеНЗн; — неясне; можливо пов'язане з *коло́ти*, оскільки стебла цієї рослини густо вкриті дрібними лусковидними або шпильковидними, голчастими листками (Флора УРСР I 139; Вісюліна—Клоков 60—61; Нейштадт 60—61; Симоновић 286); з формальної точки зору природнішим був би зв'язок з *колоти́ти*.

[**колото́вця**] (бот.) «підмаренник чіпкий, Galium aparine L.»; — неясне.

[**ко́лоть**] (зб.) «грудки замерзлої грязі на дорозі»; — неясне.

[**коло́чє**] «назва овець (баранів), пов'язана з формою рогів» Доп. УжДУ IV, [*кола́чка, колоче́на, колочка́ня*] «тс.» тж; — неясне; можливо, похідне від *коло́ти*.

[**коло́ша**] «штанина, одна половина штанів», *холо́ша* «тс.», [*коло́ші*] «нитки, які надіваються на пруточки начиння; нитяні рукава» Л, [*коло́шка*] «нижня частина рукава сорочки, який не має манжет» Л, [*коло́шні*] «зимові суконні штани», [*холо́шні*] «тс.»; — р. [*коло́ша*] «штанина», бр. *кало́ша*, п. [kołosza] «тс.», [chołosznie] «полотняні селянські штани» (з укр.), болг. *кла́шня* «груба тканина», *клашни́к* «верхній одяг без рукавів», м. *клашна* «домоткане сукно», *клашеник* «жіноча безрукавка (з домоткаиого сукна)», *клашник* «тс.», схв. *кла̏шњак* «вид панчохи», *кла̏шње* (заст.) «рідка тканина (в одну нитку)»; — здебільшого вважається давнім запозиченням з романських мов; зіставляється з фріульськ. tχaltse «панчоха», ретороманськ. chotscha «тс.», що походять від лат. calcea «тс.» (Трубачев ВЯ 1959/1, 26; Рот Мовозн. 1967/6, 14; ЭССЯ 8, 56; 10, 154), або безпосередньо з лат. calcea (Фасмер II 297; Mikkola Berühr. 124; Torbiörnsson LM I 83). — Skok I 670; Bezlaj ESSJ I 195.

коло́шкати «полохати, лякати; раптово порушувати спокій, переривати сон; турбувати; кошлатити, робити кошлатим», [*коло́шкатися*] «пробуджуватися, розбуркуватися, вибиватися зі сну» Ме; — очевидно, результат контамінації слів [*поло́шкати*], похідного від *поло́хати*, і *колоти́ти* «викликати замішання; [турбувати]». — Див. ще **колоти́ти, поло́хати.**

колошма́тити «кошлати, скуйовджувати; смикати, кусати зубами (про собак); сильно бити», [*колушма́тіти*] «бити; скубти, рвати волосся» Я; — бр. *калашма́ціць* «бити, лупцювати»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *колошма́тить* «бити, лупцювати; [шматувати, шарпати; катати, валяти; верзти]» є, мабуть, експресивним утворенням, результатом контамінації слів *колоти́ть* «бити; трусити», якому відповідає укр. *колоти́ти*, і [*кошми́ть*] «валяти, збивати в кошму», похідного від *кошма́*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 215. — Див. ще **колоти́ти, кошма́.**

ко́лпи́ця (орн.) «косар, Platalea leucorodia L.», [*ковпик* Шарл, *колпа́* Я, *ко́лпик* Ж, Шарл] «тс.»; — звукові форми з **ол** (замість закономірного для української мови **ов**) запозичені з російської і, можливо, чеської мов; р. *колпи́ца*, *ко́лпик* «косар», [*колпь*] «тс.», ст. *колпь* «якийсь білий птах», як і п. (каш.) [kiełp] «лебідь», слнц. [kʊ̯ʊ̯p, kʊ̯ʊ̯p] «тс.», ч. kolpík «косар», вл. kołp «лебідь», схв. [kû̯p] «тс.», зводяться до псл. *kъ̯ĺрь «лебідь», очевидно, спорідненого з лит. gulbė «лебідь», gulbis, лтс. gùlbis, прус. gulbis «тс.»; далі можливе пов'язання або з дни. galpõn «гучно, голосно кричати; вихвалятися», свн. gelpfen «кричати, ревти», gelfen «тс.», діел. gialpa «вихвалятися», що зводяться до звуконаслідувального ie. *ghel- «волати, кричати» (отже, тоді такий птах міг бути названий за його голосом), або з ie. *g'hel- «блищати, сяяти; виблискувати», до якого зводяться також споріднені укр. *зо́лото*, *зеле́ний*, *жо́втий* і под. (у такому випадку назва птаха могла бути зумовлена його сніжно-білим забарвленням, як у псл. *olbǫdь «лебідь», укр. *ле́бідь*); значення «колпиця, косар», оче-

видно, у східнослов'янських мовах з'явилося вторинно замість початкового «лебідь»; ч. kolpík є запозиченням з російської мови. — Критенко Вступ 525; Непокупный Baltistica II/1, 81—87; Фасмер—Трубачев II 297; Булаховський Вибр. пр. III 259; Соболевский ИОРЯС 27, 330; Sławski II 146—147; RSl 21, 37—40; Brückner 227; Machek ESJČ 270—271; Schuster-Šewc 596—597; Skok II 223; Bern. I 660; Топоров II 330—334; Fraenkel 175; Trautmann 101; Мартынов БСИИ 27; Мартынов Язык 74.

[**ко́лтріш**] «вид сукна» Я, [*колтришовий*] «зроблений з простого, грубого сукна» Пі, [*ковтрушко́вий*] (про сукно) «зроблене з простої недостатньо очищеної шерсті»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. ст. kołtrysz «сукно простого виготовлення», kołtryś «тс.» не зовсім ясне; найбільш переконливе виведення від назви міста Kortrijk (Courtrai) у Фландрії, відомого ткацького центру; неприйнятні пов'язання з іт. cóltrice «пуховик» (SW II 413; Karłowicz SWO 290) або з н. geldersch (Tuch) за назвою міста Geldern (Brückner 248).

[**колуба́ха**] «ковбаня», [*колубах*] «вир, круговорот» ВеЗн, [*ко́льбах*] «вибоїна; яма, наповнена водою» Я, [*ко́льба*] «тс.» Я; — очевидно, результат контамінації форм *ковба́ня* і [*калабу́ха*] «тс.». — Див. ще **калаба́тина, ковба́ня.**

[**колудáр**] «низина, долина» Мо; — очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. кумик. *къол* «долина, виярок», споріднене з хак. шор. уйг. *кол* «низина, долина (без річки)», дтюрк. qol «долина», монг. gool «середина; русло річки»; кінцеве *-да́р* пов'язане з тюркським суфіксом множини. — Мо 42; Болдырев Тюркизмы 54; Радлов II 582, 583, 987; Егоров 123; Räsänen Versuch 277.

колу́пати СУМ, Ж, *колупа́тися*, *колупну́ти*; — р. (розм.) *колупа́ть* «колупаючи, відділяти частину чого-н.», ст. *колупати* «колупати (віск)», бр. *калупа́ць* «колупати, копирсати»; — пол. (ск.) [kolupatil не зовсім ясне; вважається похідним від дієслова lupati, пов'язаного з lupiti, укр. *лупи́ти*, утвореним за допомогою словотворчого елемента ko-, укр. *ко-* (Фасмер II 298; Brückner KZ 48, 168); може розглядатись і як результат контамінації пол. kopati «копати» і lupati «лупати, відбивати, відламувати»; виведення від **кололупати* (Соболевский Slavia 5, 444) непереконливе. — Шанский ЭСРЯ II 8, 216—217.

[**колу́півок**] «полукіпок» До, [*колу́попок* До, *колупі́ток* ВеБ] «тс.»; — результати видозміни деетимологізованого слова *полу́кіпок* «стіжок із 30 снопів», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *копа́* «стіжок із 60 снопів; 60 штук». — Див. ще **копа́, полу-.**

[**колу́пішок**] «плетений короб екіпажа» Ж; — результат видозміни деетимологізованого слова [*полу́кішок*] «тс.», утвореного з основ *пол-* «пів-» і *кіш* «кошик; короб воза, саней (спочатку плетений)». — Див. ще **кіш**[1], **полу-.**

[**колхо́з**] «колгосп» Ме; — п. kołchoz, ч. слц. kolchoz, болг. *колхо́з*, м *колхоз*, схв. *кòлхоз*, слн. kolhóz «тс.»; — запозичення з російської мови; рос. *колхо́з* «колгосп» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин прикметника *коллекти́вный* «колективний» і іменника *хозя́йство* «господарство». — Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Kopaliński 505; Holub—Lyer 248; БЕР II 562; Vyjaklija 441. — Див. ще **колекти́в, хазя́їн.**

колча́н (іст.) «сагайдак, піхви для стріл», ст. *ковчанъ* «тс.» (1617); — р. *колча́н*, *калча́н*, бр. *калча́н*, п. kołczan, болг. *колча́н*, слн. kolčan; — запозичене, мабуть, через російське посередництво, з татарської мови; тат. заст. *калчан*, як і башк. *калъян* «тс.», можливо, походить від незасвідченого булг. *kalčan, яке було б відповідником відомої в інших тюркських мовах звукової форми *кешен*, похідної від *кеш* «сагайдак»; безпосереднє виведення російської форми від булг. *kalčan (Добродомов РР 1974/4, 115—119) чи від чаг. kalkan «щит» (Matzenauer LF 8, 41) або зближення з тур. kolçak «муфта; залізна рука в панцирі» (Bern. I 543) чи kalça (qaldža) «бедро» (Баскаков РР 1974/4, 119—120) менш обгрунтовані. — Одинцов Этимология 1973, 101—104; Шанский ЭСРЯ II 8, 217; Фасмер II 298; Шипова 193; Sławski II 365—366; Brückner 247; БЕР II 563; Mikl. EW 123; TEl I 334; Lokotsch 95.

колчеда́н «загальна назва мінералів, що являють собою сполуки сірки, іноді миш'яку й сурми з металами групи заліза, міді, цинку, нікелю, кобальту», [*колчада́н*] «тс.» Ж;— бр. *калчада́н* «тс.»;— очевидно, запозичення з російської мови; р. *колчеда́н*, заст. *колчада́н*, через фр. calcédoine «халцедон» виводиться від слат. calcedonius «тс.», утвореного, мабуть, на основі виразу chalcedonius lapis, букв. «халцедонський камінь», перший компонент якого походить від назви малоазійського міста Chalcēdōn (Calchēdōn) «Калхедон».— Шанский ЭСРЯ II 8, 217—218; Фасмер II 298; Matzenauer 210; Dauzat 128; Дворецкий 145, 176.— Див. ще **халцедо́н.**

[**коло́би**] «сучкуваті, зігнуті куски дерева, що йдуть на виготовлення шпангоутів» Я, [*ко́люби*] «тс.» Я;— очевидно, пов'язане з [*клю́ба*] «лещата, кліщі; стовбур дерева з кривим коренем, який викопують для виготовлення з нього річкових човнів» (див.).

[**колю́к**] (бот.) «осот, Cirsium L. ВеНЗн; дурман звичайний, Datura stramonium L. Mak», [*колюка*] «дурман звичайний» Mak, [*колю́ки*] «тс.; будяк кучерявий, Carduus crispus L. (Carduus tenniflorus L.) Mak», [*колюх*] «тс.» Mak, [*колю́хи*] «дурман звичайний» Ж, [*колючиха*] «нетреба колюча» Mak, [*колю́чка*] «тс. Mak; курай, Salsola; будяк, Carduus L. Ж; осот польовий, Cirsium arvense (L.) Scop. Mak; нетреба колюча, Xanthium spinosum L.», [*колю́чки*] «дурман звичайний» Ж, [*колю́чник*] «осот» ВеНЗн, [*коля́к*] «нетреба колюча; будяк; осот», [*колячина*] «осот» ВеНЗн, [*коля́чник*] «будяк» ВеНЗн, ВеУг, [*ко́льковник*] «тс.» ВеНЗн;— р. [*колю́ка*] «дурман; курай», [*колю́чки*] «будяк; осот польовий; нетреба звичайна; курай», бр. [*калю́чка*] «будяк кучерявий»;— псл. (сх.) [koljukъ, koljuka, koljakъ] «колючка (рослинна)», похідні від *kolti «колоти»; назви зумовлені тим, що колючими є всі відповідні рослини (ВРУ 236, 588, 670, 699, 700).— Див. ще **коло́ти.**

колю́чка (іхт.) (у сполученнях: *мала південна к.* «Pungitius platygaster Kessl.» і *к. триголкова*, або *звичайна* «Gasterosteus aculeatus L.»);— р. бр. *ко́лю́шка*, п. koluszczka, [koluszka], ч. діал. слц. схв. діал. koljuška, болг. *колюшка*;— похідне утворення від *коло́ти;* назва зумовлена наявністю на животі і на спині цих риб гострих кісткових пластинок — колючок.— Коломиец Происх. назв. рыб 36.— Див. ще **коло́ти.**

коляда́ «старовинний обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; винагорода за колядування», [*коляди́н*] (у жартівливій пісні *Коляд, коляд, колядин, а я в батька один*), *коля́дка* «обрядова різдвяна пісня, обряд колядування», [*коляда́нин*] «той, хто колядує» Я, [*коля́дчик*] Ж, *коля́дни́к* «тс. СУМ, Ж; [книга, що містить різдвяні пісні, пісенник Ж; пряник у формі вісімки, який роздавали колядникам Мо]», *коля́дний*, [*коляда́ний*], [*коляди́чити*] «ходити, співаючи різдвяні пісні» Ж, Пі, *колядува́ти* «тс.», [*по́коляд*ь] «приспів до колядки на честь господаря»;— р. *ко́ля́да́* «обряд славлення різдвяних свят піснями; обрядова різдвяна пісня; [винагорода за колядування; милостиня; жебрак; міфічна істота, якою лякали дітей; сум'яття]», бр. *калядá* «коляда; святвечір; різдво», др. *коляда (коледа)* «ходіння з піснями по домівках на святки і різдво; обрядові пісні на трапезі у великдень і різдво», п. kolęda «колядка; винагорода колядникам; [подарунок; посаг, віно; завдаток; суміш святвечірніх трав]», ч. koleda «коляда; (рідк.) новорічний подарунок; (заст.) відвідини парафіян ксьондзом», ст. kolada (koleda) «подарунок на ялинку», слц. koleda «колядка; винагорода колядникам; відвідини парафіян ксьондзом», [kol'ada] «тс.», нл. ст. kóloda «новорічний подарунок», полаб. kolę́de, kolę́djak «грудень», болг. *ко́леда* «різдво», м. *коледе* «[тс.]; переддень різдва, колядування», схв. *ко́леда* «колядка; весела компанія; (заст.) різдво, колядники», слн. koléda «колядування; група колядників; колядка», стсл. **коλѧдꙗ** «коляда, новорічне свято»;— псл. kolęda «Новий рік; різдво; новорічний або святвечірній подарунок; колядування (обряди й пісні)»;— давне запозичення з латинської мови; лат. Calendae (Kalendae)

«календи (у римлян перший день місяця, день сплати боргів)» пов'язане з calāre «скликати, викликати», спорідненим з псл. [*kolkolъ] «дзвін», укр. [*колокі́л*] «тс.», а також, можливо, з укр. [*каля́кати*] «базікати, торохтіти; ревти, пхикати»; латинська назва першого дня місяця мотивується тим, що у давньому Римі за традицією в ці дні проводилось обрядове викликання Нон (п'ятого чи сьомого дня місяця); твердження про посередництво для слов'янських форм романських мов (Machek ESJČ 268; ESJČS 213) недостатньо аргументоване, як і припущення про посередництво гр. καλάνδαι (Фасмер ИОРЯС 12/2, 244). — УРЕ 5, 296; Критенко Мовозн. 1973/2, 30; Фасмер II 299—300; Vasmer RSl 5, 137—138; Потебня РФВ 11, 33—37; Sławski II 27—28, 353—354; Brückner 245—246; Kopaliński 466; БЕР II 551—552; Младенов 246; Skok II 124; ЭССЯ 10, 134—135; Десницкая Сл. языкозн. 1983, 80—82; Bern. I 544—545; Meillet Études 186; Bartoli Jagić-Festschr. 38; Schwarz AfSlPh 41, 129; Meyer EW 196; Walde—Hofm. I 136—137, 141—142; Ernout—Meillet 131; Boisacq 397—398. — Див. ще **колокі́л.** — Пор. **календа́р, каля́кати.**

коля́са «чотириколісний екіпаж з відкидним верхом», *коля́ска* «тс.; невеликий візок; візочок, у якому возять малих дітей», ст. *коляси* (XVII ст.); — р. *каля́ска*, бр. *каля́ска*, болг. *каля́ска* (з рос.), слн. заст. koleska; — запозичення з польської мови; п. kolasa «екіпаж, карета; [бричка, коляска]», зменш. kolaska «коляска», як і ст. kolasa «вид воза, селянський віз», є незакономірною фонетичною формою, що поступово витіснила збережене тільки діалектно регулярне kolosa «тс.», яке разом із спорідненими ч. заст. kolesa «вид коляски, повоза; ручний візок із двома колесами», ст. kolesa «віз», слц. kolesá (мн.) «віз для перевезення дров», р. [*колёса*] «віз, селянська повозка», [*колёска*] «селянський чотириколісний віз; дитяча іграшка на колесах», бр. *калёсы* (мн.) «селянський віз, підвода», схв. *колèса* (мн.) «віз» виводиться від псл. [kolesa] «віз», букв. «колеса», мн. від kolo «колесо»; неприйнятне виведення п. kolasa (kolaska) із східнослов'янських (Brückner 245) або романських мов (Bern. I 549); безпідставним є пояснення його (Matusiak Por. jęz. 11, 133—136) як похідного від *kolasać «возити» або визнання його (Machek ESJČ 268—269) запозиченням з чеської мови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 221; Фасмер II 300; Потебня РФВ 14, 286; Sławski II 343—344; Holub—Lyer 248; БЕР II 182. — Див. ще **ко́ло**[1].

коля́стра — див. **кола́стра.**

[**коля́ча**] «сорт кукурудзи» Доп. УжДУ II; — неясне.

[**ко́льба**[1]] (зах.) «приклад ручної вогнепальної зброї»; — запозичення з польської мови; п. kolba, як і ч. слц. kolba «тс.», виводиться від нвн. Kólben «тс.; колба; булава; качан». — CIC 338; Sławski II 345; Brückner 245; Machek ESJČ 267; Holub—Lyer 247. — Див. ще **ко́лба.**

[**ко́льба**[2]] «корба; коловорот; ручка» Л; — очевидно, запозичення з польської мови; п. [kolba] «ручка, рукоятка, корба коловорот» є, мабуть, результатом вторинного зближення у народній мові слова kolba «приклад» і korba «ручка». — Див. ще **ко́льба**[1], **ко́рба.**

ко́льє «намисто з коштовного каміння, перлів та ін.»; — р. *кольé*, бр. *кальé*, п. kolia, ч. kolier, koliér, kolié, collier, слц. collier, болг. *колиé*, схв. *ко̀љē*, слн. koljé «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. collier «намисто; нашийник, хомут» виводиться з лат. collāre «вид кайданів на шиї; нашийник», що походить від іменника collum «шия», ст. collus «тс.», спорідненого з гот. діcл. днн. hals, данґл. heals, нвн. Hals «тс.». — CIC 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Фасмер II 299; Sławski II 354; Holub—Lyer 248; БЕР II 556; Vyjaklija 442; Bloch 136; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245; Ernout—Meillet I 132. — Пор. **га́лстук.**

ко́льза (бот.) «ярий ріпак, Brassica napus oleifera», *ко́льзовúще* «поле, на якому зібрано кользу»; — р. *ко́льза;* — через російське посередництво запозичено, очевидно, з французької мови; фр. colza походить від гол. coolzaad «тс.», букв. «капустяне насіння», утвореного з іменників cool «капуста», яке разом з нвн. Kohl, двн. chōlo, kōl(i), англ. cole,

дангл. cāul, cāwel, діcл. kāl «тс.» походить від лат. caulis «стебло, стрижень, качан; капуста», спорідненого з гр. καυλός «стебло; стрижень пера; рукоятка», прус. caulan «кістка; нога», лит. káulas «кістка; кісточка у ягоді», лтс. kaũls «тс.; стебло», і zaad «насіння», пов'язаного з zaaien **«сіяти»**, спорідненим з двн. sāwen, дангл. sāwan, діcл. sā, псл. sěti, sějati «тс.». — Dauzat 189; Vries NEW 349; Kluge—Mitzka 386—387; Walde—Hofm. I 188—189; Топоров III 275—278. — Див. ще **сіяти**[1]. — Пор. **кольра́бі.**

ко́лька «гострий, приступоподібний біль у животі, у боці», *колькú* (мн.) «тс.»; — п. [kolka] «коліки; колючка», нл. kólka «коліки»; — очевидно, результат видозміни слова *ко́ліки* «тс.», зближеного з [*ко́лька*] «колючка, скабка», [*ко́лькúй*] «колючий», похідними від *коло́ти*. — Sławski II 356—357; Schuster-Šewc 602. — Див. ще **ко́ліки, коло́ти.**

[**ко́льо**] (дит.) «хліб»; — **неясне**; можливо, пов'язане з [*колáч*] «калач, крендель, взагалі білий хліб».

кольра́бі (бот.) «сорт капусти»; — бр. *кальра́бі*, болг. *колра́ба*, схв. *келера́ба*, слн. kolerába; — очевидно, запозичено з російської мови; р. *кольра́би* походить від нім. Kohlrábi «тс.», яке зводиться до іт. cavoli rape, [cauliravi] «тс.», що складається з іменників cavoli «капуста» від лат. caulis «тс.» і rape, мн. від rapa «ріпа» від лат. rapa «тс.», спорідненого з гр. ῥάπυς, псл. rěpa «тс.». — CIC 341; Дзендзелівський St. sl. 6/1—2, 131; Шанский ЭСРЯ II 8, 219; Kluge—Mitzka 387; Walde—Hofm. II 418. — Див. ще **ко́льза, ріпа.**

кольт «система індивідуальної вогнепальної зброї (револьвер, автоматичний пістолет тощо)»; — р. бр. *кольт*, п. colt, ч. слц. kolt, схв. *ко̏лт*, слн. kólt «тс.»; — запозичення з англійської мови; англ. Colt «кольт (револьвер або кулемет відповідної марки)» утворене від прізвища Colt американського зброяра С. Кольта (1814—1862), засновника заводу і компанії, що виготовляла ручну вогнепальну зброю. — CIC 341; Шанский ЭСРЯ II 8, 219—220; БСЭ 22, 96; Kopaliński 178; Holub—Lyer 249; Klein 316; Weekley 334, 1232.

[**кольчак**] (бот.) «їжовик, Hydnum L.» Mak, [*колчак*] «тс.» Mak; — р. [*колчáк*] «їжовик»; — очевидно, запозичення з польської мови; п. kolczak «тс.», мабуть, утворене від kolka «колючка, шип» або kolec «тс.; паросток», що є похідними від kłóć «колоти», спорідненого з укр. *коло́ти;* назва гриба зумовлена тим, що пластинки на нижньому боці його шапинки мають форму колючок (Словн. бот. 237, 268; Зерова 152—153). — Меркулова 188, 195; Moszyński JP 37, 379. — Див. ще **коло́ти.**

[**ко́льчик**] (ент.) «шипоноска, Mordella L.» Ж; — похідне утворення від *коло́ти;* назва зумовлена тим, що верхівка черевця комахи витягнута в гострий шип, колючку (Горностаев 151; Плавильщиков 232). — Див. ще **коло́ти.**

[**ком**] (*ком, ком, ком* — вигук на позначення повільної їзди) Я; — неясне.

ко́ма[1] (розділовий знак); — п. ч. вл. koma, болг. заст. м. *ко́ма*, схв. *ко̏ма*, слн. kóma «тс.»; — очевидно, через польське, чеське і німецьке (нім. Kómma) посередництво запозичено з латинської мови; лат. comma «кома» (спочатку «частина періоду, цезура») походить від гр. κόμμα «кома; (ст.) частина речення; чеканка», пов'язаного з κόπτω «ударяю, б'ю; кую; відсікаю, відрубую», спорідненим з псл. kopati «копати, рити», укр. *копáти*. — Пономарів Мовозн. 1974/2, 38; Kopaliński 505; Holub—Lyer 249; БЕР II 566; Skok II 131; Вуjаклија 442; Kluge—Mitzka 390; Walde—Hofm. I 161—162; Ernout—Meillet I 98; Frisk I 915—916; Boisacq 492—493. — Див. ще **ко́пати**[2].

кома́[2], *комі́* — див. **ковма́.**

[**комана́**] (бот.) «конюшина, клевер, Trifolium L.; фіалка триколірна, братки, Viola tricolor L.», [*коман*] «конюшина лучна, Trifolium pratense L.» ВеБ, Mak, [*комани́на*] «конюшина» ВеНЗн, Mak, [*комани́ця*] «тс.; фіалка триколірна», [*комани́чина*] «конюшина» ВеНЗн, Mak, [*кома́нка*] «тс.; фіалка триколірна», [*комани́чка*] «конюшина лучна» ВеБ, Mak, [*команниця*] «конюшина хмельова, Trifolium agrarium L.» Mak, [*комениця*]

«конюшина лучна» Mak, [*комони́ця*] «тс. Mak; конюшина польова, Trifolium arvense L. Mak, НЗ УжДУ 26/2; лядвенець рогатий, Lotus corniculatus L. Mak», *комо́нник* «Succisa M. et. K.», [*комо́нниця*] «конюшина польова», [*куманúч*] «конюшина» ВеНЗн, Mak, [*куманичина*] «конюшина лучна» ВеДо, Mak; — р. [*коман*и́*ка*] «порічка червона, Ribes rubrum L.; ожина звичайна, Rubus caesius L.; морошка, Rubus chamaemorus L., Rubus arcticus L.», [*коман*и́*ца*] «тс.; лядвенець рогатий», [*комони́ка*] «ожина звичайна; морошка; костяниця, Rubus saxatilis L.; суниці лісові, Fragaria vesca L.», [*комони́ца*] «морошка, Rubus arcticus L.; костяниця; комонник лучний, Succisa pratensis Moench.», п. komonica «лядвенець, Lotus L.; [комонник лучний; буркун, Melilotus Adans.; конюшина]» (з ч.), [komonika] «лядвенець», komunica «[тс.]; (ст.) комонник лучний; буркун; конюшина», ч. komonice «буркун», [komonka], ст. komonicě, komonnicě «тс.», слц. komonica «тс.; конюшина», вл. заст. komonica «вид конюшини», komonc «буркун», болг. *комони́ча* «тс.; [буркун жовтий, медова конюшина, Melilotus officinalis (L.) Desr.; шавлія лучна, Salvia pratensis L.; фіалка лісова, Viola silvestris Lam.; фіалка триколірна]», [*коман*и́*ча*, *коман*и́*ка*, *кому́нича*] «тс.», [*комони́ка*] «полин звичайний, Artemisia vulgaris L.; буркун жовтий; шавлія лучна; фіалка лісова», м. *комоника* «буркун», схв. *комо̀ника* «полин звичайний; [ромашка, Matricaria L.]», *комо̀љика*, *комо̀љика* «тс.», komòtljika «полин звичайний», слн. komónika, komónjica «тс.»; — псл. komonika/komonica «конюшина; буркун; фіалка; шавлія; полин», найвірогідніше, похідне від komonjь «кінь»; назва зумовлена тим, що більшість з цих рослин є цінним кормом для коней, а деякі вживаються як ліки для них; до словотвору і розвитку семантики пор. подібні укр. *конюши́на* «Trifolium L.», п. koniczyna, ст. [konik, konicz], ч. заст. koníček, konníček «тс.», р. [*ко́ники*] «полин звичайний», а також ч. koňský dětel «Trifolium caballinum»; тлумачення первісного значення як «бджолина рослина, бджолина трава» й пов'язання слов'янських форм з якимось гіпотетичним праслов'янським апелятивом у значенні «(дика) бджола», спорідненим з лит. kamãnė «джміль», лтс. kamane «тс.; дика бджола» (Moszyński JP 33, 364; 35, 295—297; Holub—Lyer 251; Machek ESJČ 271; ESJČS 216), непереконливі; зближення з псл. kotъ «грудка, брила», р. *ком*, *комо́к* «тс.» (Младенов 247—248) неприйнятне, як і виведення від кореня *къп- «жива істота; рослина» і, далі, пов'язання з р. [*комя́га*] «човен», [*камя́га*], п. komięga «тс.» (Schuster-Šewc Probeheft 48). — Фасмер II 304; Меркулова Очерки 220—221; Sławski II 389—390; Doroszewski PF 13, 147—148; Machek Jm. rostl. 120, 121; БЕР II 574; Skok II 134; ЭССЯ 10, 175—176; Bern. I 555; Топоров III 196. — Див. ще **комо́нь**. — Пор. **конюши́на**.

кома́нда «короткий наказ, розпорядження; керівництво військовою частиною; невелика військова частина, виділена в окрему одиницю; екіпаж судна; спортивний колектив на чолі з капітаном; група людей, що виконує якусь роботу», [*кома́ндерство*] «військове начальство», *командúр*, *командúриха* (розм.), *кома́ндувач*, *кома́ндуючий*, *кома́ндний*, *кома́ндувати;* — р. болг. м. *кома́нда*, *командúр*, бр. *кама́нда*, *камандзі́р*, п. заст., ст. komando «наказ, розпорядження», ч. komando «командування, влада; (заст.) військовий наказ; штаб, комендатура», komandýr «військовий начальник», komandér «кавалер певного ордена; (заст.) військовий начальник», слц. komando «[наказ, розпорядження]; (заст. військ.) начальство; короткий наказ», komandír (заст., військ.) «командир», komandér «тс.», вл. komando «командування; загін, підрозділ (військовий; міліції, поліції)», komander «командир; комендант; командор», болг. м. *кома́нда*, схв. *ко̀ма̄нда* «команда, командування; комендатура», *кома̀нда̄р* «командир», слн. kománda «команда», komándo «загін», komandír «командир», komandêr «тс.»; — очевидно, через російську і, далі, через німецьку чи французьку мови (нім. Kommándo «командування; наказ, загін;

спортивний колектив», фр. commande «замовлення; керування») запозичено з італійської; іт. comando «команда, наказ; командування», як і ісп. comando «тс.», зводиться до нар.-лат. commandō «доручаю, наказую», пов'язаного з лат. commendō «доручаю, передаю, рекомендую», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від дієслова mandō «вручаю, передаю; довіряю; замовляю», до якого зводиться й укр. *мандáт;* слово *командúр*, очевидно, через посередництво російської і, можливо, німецької мови (нім. kommandíeren «наказувати, командувати» або Kommandeur «командир, начальник; командор») запозичено з французької; фр. commandeur «командор (ордену)», ст. commandeor «тс.» пов'язані з дієсловом commander «наказувати, командувати; керувати» (до якого зводяться також р. *командовать*, укр. *командувати*), що походить від нар.-лат. commandō «доручаю, наказую». — СІС 342; БСЭ 22, 105; Фасмер II 300, III 540; КЭСРЯ 206; Шанский ЭСРЯ II 8, 222—223; Смирнов 146, 147; Christiani 35, 36; Sławski II 380; Kopaliński 505; Brückner 249; Holub—Lyer 245, 249, 250; Machek ESJČS 210; БЕР II 567; Младенов 247; Вуjаклија 442; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 189; Bloch 161; Mestica 336—337; Walde—Hofm. II 24—25; Ernout—Meillet I 382. — Див. ще **коалíція, мандáт.** — Пор. **командóр, комéнда, комендáнт, комендерувáти, комендóр.**

командáрм «командувач армії»; — бр. *камандáрм* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *командáрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *командующий* «командуючий, командувач» і *áрмия (армии)* «армія»; українське слово може розглядатись і як калька російського. — СУМ IV 239; ССРЛЯ 5, 1216. — Див. ще **áрмія, командá.**

командóр «у середньовічних духовних і лицарських орденах — одне з найвищих звань; один з вищих ступенів в ієрархії масонських лож; флотський чин (у Росії XVIII — початку XIX ст.); звання голови яхт-клубу (в СРСР до 1926 р., у країнах Західної Європи і США); керівник пробігів та екскурсій; (заст.) начальник загону кораблів, який не має адміральського звання»; — р. болг. *командóр*, бр. *камандóр*, п. komandor «тс.»; — очевидно, через російське і, можливо, через польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; фр. commandeur «командор (ордену)», ст. commandeor, гол. commandéur «тс.; військовий командир», англ. commander «командир, офіцер, який командує; старший офіцер, командуючий; (заст. рідк.) командор ордену» зводяться до нар.-лат. commandāre «доручати, наказувати», з яким генетично пов'язане також укр. *кома́нда;* конкретні джерела запозичення переконливо не встановлені, найвірогідніше, для окремих значень вони були різними; до розвитку давніших значень «командор чернечого ордену» і «один з найвищих титулів духовно-лицарських орденів» пор. подібні п. kommendor (заст. рідк.) «кавалер ордена; начальник духовно-лицарського ордену (Мальтійського і ін.)», ст. comendor «магістр ордену іоаннітів (з 1530 р. — Мальтійського)», komendar, komender «тс.», ч. ст. komendor «монастирський начальник», р. ст. *кумендеръ* «командор ордену мечоносців», *кумендерь* «тс.», що, як і свн. kommendūr «командор (ордену)», kommendür, фр. ст. commendeor, походять з слат. commendor, паралельного до commendator «тс.», якому відповідають п. ст. komendator «магістр ордену іоаннітів», ч. komendátor «командор (ордену)», схв. слн. komendátor «тс.»; до поширення пізнішого значення «флотський офіцерський чин, начальник загону кораблів» пор. укр. *комодóр* «командир загону кораблів, який не має адміральського звання (у Великобританії, США і Нідерландах)», р. *коммодóр*, п. komodor «тс.; титул голови яхт-клубу», ч. komodor «старший флотський і військово-повітряний чин (в англійській армії та ін.); командир, начальник», komodore «тс.», болг. *комодóр* «флотський командир (по чину — після контр-адмірала)», слн. komodór «командир загону військових кораблів», що через посередництво західноєвропейських мов (англ. commodore «флотський

офіцерський чин; начальник загону кораблів, старший офіцер ескадри; голова яхт-клубу; авангардний конвоїр купецьких суден», іт. commodoro «флотський офіцерський чин», ісп. comodoro «тс.; комодор») зводяться також до лат. commendāre: тлумачення р. *командóр* як видозміненого за аналогією до форм *комáнда, комáндовать* запозичення з італійської мови (іт. commodoro, Фасмер II 300) викликає сумнів; зовсім неприйнятне з огляду на семантику виведення р. *командóр* «флотський чин» від **п.** komandor (Смирнов 147). — CIC 342, 344; БСЭ 22, 107; ССРЛЯ 5, 1221; Фасмер—Трубачев II 300—301; Sławski II 401; Kopaliński 505—506, 509; Brückner 249; Holub—Lyer 250, 251; РЧДБЕ 345; Dauzat 189; Bloch 161; Klein 319, 321; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **комáнда.** — Пор. **комéнда.**

комáр (ент.) «Culex», [*кумáр*] «тс.» Ж, [*комари́ця*] «тс. Ж, Г; москіт ВеЗн», [*комáрик*] «вид комахи — шкідника трави й хвойних дерев, Cecidomyia onobrychidis Br. (Cecidomyia brachyhetera Schwäg.)» Я, [*комáрник*] «тс.; комарик пшеничний, Cecidomyia tritici Kirby.» Я, [*комари́ха*] Я, *комарня́* (зб.), [*комáрство*] «тс.» ВеБ, [*комаря́*] «комарик» Я, [*кумáрка*] «комар звичайний» ВеНЗн, ВеЗа, *комари́ний*, [*комаря́чий*] Я, [*комари́стий*] «багатий на комари», [*камарнó*] (присл.) «багато комарів» Ж; — р. *комáр* «комар; [мурашка]», [*камáр*] «мурашка», бр. *камáр* «комар», др. *комаръ*, п. komar, [kamor, kamosa, komos, komosa, kómas, kómora], ст. [komor, komór, kumar, kumor], ч. слц. слн. komár, вл. заст. komor, нл. ст. komar «тс.», болг. *комáр* «тс.; довгоніг, Tipula L.», [*кóмар*] «темно-коричневий хрущ; гедзь», [*кýмар*] «комар», м. *комар, комарец*, [*кýмар*], схв. *кòмāр*, стсл. **комаръ** «тс.»; — псл. komarъ, пов'язане чергуванням голосних з *čьmeljь «джміль»; — спорідн. з лит. kamãnė «джміль», [kamìnė] «дика бджола», лтс. kamane «тс.; джміль», kamene «джміль», kamine, прус. camus «тс.»; далі зіставляється з двн. humbal, свн. humbel, hummel «тс.», свн. сангл. hummen «дзижчати», дінд. camaráḥ «Bos grunniens», лит. kimti «хрипнути», що зводяться до звуконаслідувального індоєвропейського кореня *kem-; припускається також (Sławski II 377—378) зв'язок з псл. *(š)čьmiti/ščemiti «затискати», укр. *щеми́ти* «тс.» (щодо семантики пор. лит. úodas «комар», яке зіставляється з ie. *ōd-/ēd- «їсти», Schulze KZ 43, 41; Fraenkel 1164); менш переконливе виведення від псл. kotъ «брила, глиба; груда», р. *ком*, лтс. kams «тс.» (Niemiпеп LP III 187—205; Fraenkel 212), яким відповідає укр. [*кім*] «брила, грудка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; Цыганенко 209; Ильинский ИОРЯС 23/2, 243—245; Преобр. I 379—380, 1241; Sławski II 377—378; Brückner 249; KZ 48, 179—180; Doroszewski PF 15/2, 285—287; Machek ESJČS 216; Janáček Slavia 24, 3; Schuster-Šewc 605; БЕР II 568; Младенов 247; Skok II 132; Bezlaj ESSJ II 60; ЭССЯ 10, 169—171; Bern. I 167, 552—553; Matzenauer LF 7, 34—35; Mikl. VGr. II 87; Trautmann 115—116; Топоров III 201—202; Mühl.—Endz. II 149; Uhlenbeck PBrB 35, 174—175; Kluge—Mitzka 320; Güntert IF 45, 346; Torp 95; Pokorny 556. — Пор. **джміль, комáха, щеми́ти.**

[**комáрни́к**] «вид куреня для вівчаря Г, Доп. УжДУ IV; відгороджена в вівчарському приміщенні комора для сиру та інших молочних продуктів ОЛА 1965; намет, де складається сир, посуд тж; навіс на стовпах для просушування сиру тж; поличка для сиру тж», [*комáрок*] «відгороджена у вівчарському приміщенні комора; навіс для просушування сиру» тж, [*кормáк*] «тс.» тж, [*комóрник*] «намет, де складається сир, посуд» тж; — бр. *камáрнік* «намет», п. komarnik «місце для зберігання сироватки, бринзи, сиру», ч. komárník «столик у колибі, на якому сушать бринзу», слц. komarník «тс.», болг. [*комáрник*] «плетений намет для ночівлі чабанів, зберігання їх речей, молочних продуктів», схв. [*комарник*] «приміщення для молочних продуктів»; — запозичення з молдавської мови; молд. *комáрник* (рум. comárnic) «намет для чабанів; покрівля для зберігання свіжого сиру; поличка, на якій сушать сир» виводиться від сл. komora *(комора)* або безпосередньо від болг. *комáрник*. —

Дзендзелевский ОЛА 1965, 130—131; Scheludko 135; Vrabie Romanoslavica 14, 154—155; Vincenz 12; Machek ESJČ 271; Клепикова Сл. и балк. языкозн. 166, 189; Crânjală 315—316; СДЕЛМ 192; DLRM 169; Tiktin 394.

кома́ха (ент.), [*кома́ство*] «комахи» (зб.) Я, *комашня́* «тс.; (розм.) мурашки, мурашник», *кома́шни́к* «мурашник» Ж, СУМ, [*комахня́*] «тс.; руді мурашки» ВеБ, *комаши́на* «одна комаха; [комашка Ж]», *кома́шка* «маленька комаха; [мурашка Ж, Пі]», [*комашни́ця*] «мурашник»; — р. [*комаха́*] «фарбувальний хробак, червець, Coccus cacti», [*кома́шка*] «будь-яка маленька комаха; комарик; мошка; [мурашка]», [*комашни́к*] «мурашник», [*комашня́*] «рій комарів або мошок; мошкара; мурашки», п. [kómasy] «комарі»; — пн.-сл. [kom-ax-/kom-as-], очевидно, пов'язане давнім паралелізмом кінцевих суфіксальних приголосних -r- і -s-, -x- з однокореневим терміном псл. kom-ar-ъ «комар»; можливе також вторинне зближення з укр. *мура́ха* «Formica», *мура́шка* «тс.», що входять, як і комари, бджоли, джмелі, до класу комах. — СРНГ 14, 228; Преобр. I 341; Даль II 146; Sławski II 378. — Див. ще **кома́р.** — Пор. **мура́ха.**

комаши́тися «метушитися; [копошитися]», [*комеши́тися*] «копошитися» Ж, [*кома́шкатися*] «тс.» Я, [*комо́ситися*] «неспокійно триматися» Ж; — р. [*комуши́ться*] «ретельно і тихо чим-небудь займатися», [*комси́ться*] «возитися», п. komosić «дратувати, робити норовистим» (коня), komosić się «бути неприборканим» (про коня), схв. [*комӯшати се*] «опиратися, сперечатися»; — не зовсім ясні утворення; зіставляються (Sławski II 393—394) з р. [*коми́ть*] «збивати в грудки; давити, стискати, м'яти»; пов'язувались також (Brückner 254) з псл. konjь «кінь»; на грунті української мови зазнали зближення з основою слів *кома́ха, кома́шка, кома́шни́к.*

[**кома́шня**] «обід для кумів; званий обід, бенкет; поминки»; — очевидно, видозмінене запозичення з угорської мови; уг. komaság «кумання», похідне від koma «кум», запозиченого з слов'янських мов (псл. kumъ, укр. *кум*), на українському грунті зазнало втрати кінцевого -ág і часткової адаптації до українського словотвору (додання суфіксального *-ня*); виводиться також (Дзендзелівський RKJ ŁTN 15, 133—134) від тур. komşu «сусід»; менш переконливе виведення (Scheludko 135) від рум. comeseán «співтрапезник». — Kniezsa 275—276; MNTESz II 533—534. — Див. ще **кум.** — Пор. **кума́шня.**

комба́йн, *комба́йнер*, *комбайнува́ння*; — р. болг. *комба́йн*, бр. *камба́йн*, п. ч. слц. вл. kombajn, м. *комба́јн*, схв. *ко̏мбајн*, слн. kombájn; — запозичення з англійської мови; англ. combine (с.-г.) «комбайн» виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення combine harvester букв. «комбінована збиральна машина», де слово combine як субстантивована форма із значенням «з'єднання, поєднання» відповідає дієслову combine «об'єднувати; комбінувати, сполучати, змішувати», що походить від пізнього лат. combinare «з'єднувати дві одиниці, дві частини у щось ціле», до якого зводиться й укр. *комбіна́т;* форма *комба́йнер* походить від англ. combiner «комбайнер», пов'язаного з combine. — CIC 342; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 224; Фасмер II 301; ССРЛЯ 5, 1223; Крысин 96—97; Оразова Научн. докл. высш. шк. Филол. науки 1966/3, 156—159; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 569; Vujaklija 442; NSD 533; Klein 317. — Див. ще **комбіна́т.**

комба́т «командир батальйону; командир батареї»; — бр. *камба́т* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комба́т* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команди́р* «командир» і *батальо́н (батальона)* «батальйон» або *батаре́я (батареи)* «батарея»; українські слова можуть розглядатися і як кальки відповідних слів російської мови. — СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще **батальйо́н, батаре́я, кома́нда.**

комбі́д «комітет бідноти»; — бр. *камбе́д* «тс.»; — запозичення-калька з російської мови; р. *комбе́д* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин іменників *комите́т* «комітет»

і *бедноти́* (укр. *біднóтá*, похідне від слова *бідá*). — СУМ IV 242; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще **бідá, комітéт.**

комбікóрм «комбінований корм (суміш сухих кормів)»; — бр. *камбікóрм* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбикóрм* «тс.» є складноскороченим словом, утвореним з початкової частини слова *комбини́рованный* «комбінований» і з слова *корм* «корм, їжа тварин»; українське слово може розглядатись і як калька російського. — СУМ IV 242; УРЕ 7, 44; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; БСЭ 22, 117. — Див. ще **комбінáт, корм.**

комбінáт «підприємство або виробниче об'єднання, яке складається з кількох спеціалізованих виробництв»; — р. болг. м. *комбинáт*, бр. *камбінáт*, п. вл. kombinat, ч. слц. слн. kombinát, схв. *комбѝна̄т* «тс.»; — запозичення з німецької або французької мови; н. Kombinát, фр. combinat виводиться від лат. combīnātus «з'єднаний», пов'язаного з combīno «зв'язую (по два), здвоюю; з'єдную», утвореним за допомогою префікса com- від числівника bīnī «по два», похідного від bis «двічі, удвое». — CIC 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Вуjаклија 442; Walde—Hofm. I 106, 107. — Див. ще **біс**[2], **коалíція.** — Пор. **комбінáція, комбінезóн.**

комбінáція «сполучення або розташування чого-небудь у певному порядку; ряд цілеспрямованих прийомів гри; жіноча сорочка, яку надягають під сукню, та ін.», *комбінáтор* «(жарт.) спритний, хитрий ділок», *комбінатóрний*, *комбінаці́йний*, *комбінóваний*, *комбінувáти*; — р. болг *комбинáция*, бр. *камбінáцыя*, п. kombinacja, ч. kombinace, слц. kombinácia, вл. kombinacija, м. схв. *комбинáција*, слн. kombinácija; — запозичення з латинської мови; слат. combīnātio «поєднання, з'єднання; об'єднання», рідк. combinacia «тс.» походять від лат. combīno «зв'язую по два, поєдную», до якого зводиться й укр. *комбінáт*, до розвитку нового значення «жіноча сорочка» пор. фр. combinaison «комбінація (жіноча білизна); робочий одяг» (звідки також укр. *комбінезóн*), ст. combination «тс.», англ. combination «комбінація (білизна)», утворені від пізньолат. combīnātio «поєднання, з'єднання»; форма *комбінáтор* вважається запозиченням з французької мови; фр. combinateur «той, хто має хист до комбінування; спритна людина, аферист» походить від слат. combīnātor «той, хто дві речі з'єднує, об'єднує», пов'язаного з лат. combīno «зв'язую по два, поєдную». — CIC 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 225—226; Sławski II 378—379; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Младенов 247; Вуjаклија 442; Bloch 161; Dauzat 189; Klein 169, 317. — Див. ще **комбінáт.** — Пор. **комбінезóн.**

комбінезóн «робочий одяг, сполучення куртки зі штанами»; — р. болг. м. *комбинезóн*, бр. *камбінезóн*, п. kombinezon, ч. слц. kombinéza, схв. *комбинѐзо̄н*, слн. kombinezón «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. combinaison «комбінація; комбінезон» є похідним від слова combiner «комбінувати, з'єднувати», яке зводиться до лат. combināre «тс.; здвоювати». — CIC 342; Шанский ЭСРЯ II 8, 226; Kopaliński 506; Holub—Lyer 250; БЕР II 570; Dauzat 189. — Див. ще **комбінáт.** — Пор. **комбінáція.**

комбри́г «командир бригади»; — бр. *камбры́г* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комбри́г* є складноскороченим словом, утвореним з початкових частин слів *команди́р* «командир» і *брига́да (бригады)* «бригада»; українське слово може вважатися і калькою російського. — СУМ IV 243; ССРЛЯ 5, 1226. — Див. ще **брига́да, кома́нда.**

комди́в «командир дивізії; командир дивізіону»; — бр. *камды́в* «тс.»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комди́в* є двома складноскороченими словами, утвореними з початкових частин слів *команди́р* «командир» і *диві́зия (дивизии)* «дивізія» або *дивизио́н (дивизиона)* «дивізіон»; українські слова можуть бути і кальками відповідних російських слів. — СУМ IV 253; ССРЛЯ 5, 1227. — Див. ще **диві́зія, кома́нда.**

коме́дія, *кумéдія* (розм.), *комедія́нт*, *кумедія́нт* (розм.), *комедія́нтство*, *комедíйний*; — р. болг. *коме́дия*, бр. *каме́дыя*, п. komedia, ч. komedie, слц. komé-

dia, вл. komedija, м. *комедија*, схв. *кòмēдија*, слн. komédija; — очевидно, через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. cōmoedia «комедія» походить від гр. κωμῳδία «тс.», пов'язаного з κωμῳδός «комік, комедійний актор» (первісно «співак під час веселих і шумних процесій або у театральному комедійному хорі»), κωμαοιδός «тс.», що складається з етимологічно не зовсім ясного κῶμος «весела, галаслива процесія; галаслива юрба гуляк; натовп, військо; пісня» (можливо, пов'язаного з іменником κώμη «село, поселення, містечко», спорідненим з лит. káimas, kẽmas, лтс. cìems «тс.», sàime «родина», псл. sěmьja, укр. *сім'я* «тс.») і слова ἀοιδός «співак; заклинач, чарівник», пов'язаного з ἀείδειν «співати», ἀοιδή «пісня; спів; сказання», ᾠδή «тс.», до яких зводиться також укр. *óда* «урочистий ліричний вірш; хвалебна пісня»; форма *комедіáнт*, найвірогідніше, через посередництво російської мови запозичена з італійської; іт. commediante «актор; (перен.) комедіант» пов'язане з commedia «комедія», що походить від лат. cōmoedia «тс.»; менш переконливе виведення р. *комедиáнт* від нім. Komödiánt (Фасмер II 301; БЕР II 571) або п. komedjant (Смирнов 147). — СІС 342—343; Акуленко 136; Фасмер—Трубачев II 301; Будагов Ист. слов 194—207; Hütti-Worth 15, 79; Преобр. I 380; Sławski II 379; Kopaliński 507; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Топоров III 151—154; Klein 318; Dauzat 189; Bloch 161; Дворецкий 1976, 214; Ernout—Meillet 136; Frisk I 22—23, II 61—62; Boisacq 15, 544. — Див. ще **óда, сім'я́**. — Пор. **кóмік**.

комези́тися — див. **комизи́тися**.

комéль «товстий кінець відрубаного деревного стовбура Г; шматок дерева; держак віника Л», [*окомéлок*] «шматок дерева; товстун» Л; — р. *кóмель* «тс.; частина дерева, рослини біля кореня; [корінь дерева, рослини; стовбур дерева; пень; палиця; стеблина рослини; дрова; нижня частина снопа; жіноча зачіска]», бр. *камéль* «товстий нижній кінець колоди; частина дерева, рослини біля кореня; шматок дерева», п. [komel] «тс.» (з бр.); — сх.-сл. [komeljь] «тс.», як і пов'язане з ним чергуванням суфіксальних голосних псл. [komolъ] «безрогий», укр. *комóлий* «тс.», є, очевидно, похідним від псл. [kotъ] «брила, грудка», укр. [*кíм*] «тс.»; — споріднене з лит. kamẽnas «пень, колода, стовбур; стебло; серцевина», kamíenas «стовбур; частина стовбура дерева біля кореневища», лтс. kamans «товстий кінець балки або колоди». — Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Sławski II 389; Brückner 249; Trautmann 115; Mühl. — Endz. II 148; Schulze KZ 40, 259; Meillet MSL 14, 376. — Див. ще **кім**. — Пор. **комóлий, ком'я́гá**.

[**комельгá**] «перекид, переверт (у повітрі)» Ж, [*комельгувáти*] «перекидатися, перевертатися (у повітрі)» Ж; — неясне.

[**коменда**] «вередлива особа» Ме, [*коменду́вати*] «вередувати, проявляти примхи, розпоряджатися» Ме, [*закоменду́вати*] «задумати, розпочати» Ме; — результат семантичної видозміни слова [*комéнда*] «начальство; команда, загін», що є запозиченням з польської мови; п. komenda «команда, командування» походить від слат. com(m)enda «наказ тимчасово взяти на себе управління бенефіцією», що походить від лат. commendo «доручаю». — Sławski II 379—380. — Див. ще **кома́нда**.

комендáнт «той, хто стоїть на чолі залоги фортеці або укріпленого району; військовий начальник у населеному пункті; той, хто керує військовими перевезеннями; керівник будинку, що належить установі; [командир]», *комендату́ра* «установа, яку очолює військовий комендант»; — р. болг. *комендáнт*, бр. *камендáнт*, п. komendant, ч. заст. komendant, слц. [komendant], м. *командáнт*, схв. ст. і діал. kòmèndanat, kòmèndāt, слн. komandánt «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької або німецької мови; фр. commandant «комендант; командуючий, командир, начальник», нвн. Kommandánt «військовий комендант; командир корабля», ст. Kommendant «командир» зводяться до лат. commendāns (род. в. commendantis) «той, хто дає доручення,

рекомендує», субстантивованого дієприкметника теп. ч. від дієслова commendāre «доручати, передавати; рекомендувати». — СІС 343; УРЕ V 305; Шанский ЭСРЯ II 8, 228; Фасмер II 302; Christiani 36; Sławski II 380; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Младенов 247; Dauzat 189; Bloch 161; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **кома́нда.** — Пор. **коме́нда.**

[**комендерува́ти**] (зах.) «бути начальником, керувати; командувати», [*комендирува́ти*] «командувати, наказувати» Ж; — п. komenderować «командувати, наказувати; (заст.) скеровувати», ч. [komendyrovač] «командувати» (з п.), схв. заст. komendírati «тс.»; — очевидно, через польську мову запозичено з німецької; нім. kommandíeren «наказувати, командувати», як і Kommandeur «командир, начальник» (звідки, можливо, також укр. *командúр* «начальник»), етимологічно пов'язане з фр. ст. commander «наказувати, командувати; керувати», до якого зводиться й укр. *кома́ндувати* «тс.». — Sławski II 381; SJP II 855—856; SW II 417. — Див ще **кома́нда.**

комендо́р «морський артилерист; матрос-навідник»; — р. *комендо́р* «тс.; старший з обслуги морської гармати», бр. *камендо́р* «тс.»; — через посередництво російської мови запозичено, найвірогідніше, з англійської; англ. commander «командир (флотський і піхотний — від роти і вище); старший офіцер, командуючий», як і гол. commandéur «військовий командир», утворене на основі нар.-лат. commendāre «доручати, наказувати» або лат. commendāre «доручати», з яким етимологічно пов'язане й укр. *кома́нда* «наказ, розпорядження». — СІС 343; ССРЛЯ 5, 1231; Ушаков I 1420; БСЭ 22, 132; Klein 319; NSD 535; Vries NEW 101. — Див. ще **кома́нда.** — Пор. **командо́р, коме́нда.**

коментáр, *коментáрій, коментáтор, коментувáти;* — р. *комментáрий, комментúровать*, бр. *каментáрый, каменціраваць*, п. komentarz, komentować, ч. komentář, komentovati, слц. komentár, komentovať, вл. komentar, komentować, болг. м. *коментáр, коментúрам*, схв. *комèнтāр, коментàрисати*, слн. komentár, komentírati; — запозичення з латинської мови; лат. commentārium «записна книжка; записки; протокол; тлумачення» пов'язане з commentāri «ретельно продумувати, вивчати; викладати, писати; тлумачити» (звідки також, можливо, через польську мову, укр. *коментувáти*), що є інтенсивним дієсловом до comminīscī «пригадувати; видумувати; винаходити», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова meminī «пам'ятати, думати; згадувати», перфекта з подвоєнням кореня men-, представленого також у mēns «розум; думка», спорідненому з псл. *mьnĕti* «думати», pamięть «пам'ять», укр. [*мни́ти*], *пáм'ять*. — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 232; Hüttl-Worth 15; Sławski II 381; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571; Walde—Hofm. II 65—67; Ernout—Meillet I 395, 396—397. — Див. ще **коалíція, мни́ти, пáм'ять.**

[**коменя́**] «коцюба, кочерга, палиця для мішання соломи, що горить у печі або грубі» Л; — очевидно, результат контамінації слів [*ковеня́*] «тс.» і *кóмин* «частина димаря над дахом; труба для виведення диму з печі» (див.).

комéрція «у буржуазному суспільстві — торгівля і пов'язані з нею справи», *комерса́нт, комерційний;* — р. *комéрция*, заст. *комерция*, бр. *камéрцыя*, п. komercja, ч. komerciální «комерційний», слц. komerciálny, болг. *комéрчески*, м. *комерцијален*, схв. *кòмерцијáлан*, слн. komerciálen «тс.»; — запозичення із західноєвропейських мов; нвн. ст. Kommerzien (мн.) «комерції», фр. англ. commerce «комерція, торгівля» походять від лат. commercium «торгівля, торгові зносини, товарообіг; спілкування, зносини, зв'язки», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від іменника merx (род. в. mercis) «товар», спорідненого з дінд. mṛśáti «доторкається». — СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 233; Фасмер II 303; Kopaliński 507; Holub—Lyer 250; БЕР II 571, 572; Вујаклија 444; Klein 320, 964; Weekley I 337; Dauzat 190; Bloch 162; Walde—Hofm. I 251—253, II 78—79. — Див. ще **коалíція.**

коме́та; — р. болг. м. *коме́та*, бр. *каме́та*, ст. *комета* (близько 1580), п. ч. kometa, слц. kométa, вл. komet,

схв. *коме́та, ко̀мēт*, ст. *ко̀мēта*, слн. komét «тс.»;— запозичення з латинської мови; лат. comēta «комета», comētēs «тс.» походить від гр. κομήτης (ἀστήρ) «комета, зірка з хвостом» (букв. «волосата (зірка)»), пов'язаного з κόμη «хвіст комети; волосся», слова неясного походження.— СІС 343; Шанский ЭСРЯ II 8, 229; Фасмер II 302; Булыка 163; Sławski II 382; Machek ESJČ 271; БЕР II 572; Вуjаклија 444; Klein 317, 318; Kluge—Mitzka 390; Frisk I 908—909.

ко́метй — див. **ко́міть.**

комизи́тися «вередувати, капризувати; упиратися, норовитися», [*камези́тися, комези́тися*] «тс.» Ж, *комиз* «вередування, примха, каприз», *комиза́* «тс.; вередун», [*комизи́стий*] «вередливий» Я, *коми́зливий* «тс.», [*розкомизи́тися*] «набундючитися; наїжитися, розсердитися»;—р. [*скамéзливий*] «вередливий, перебірливий до їди», ч. (мор.) [komzit'] «дерти, рвати, скубти», [oskomízat se] «зволікати, вагатися», схв. [*ко̀мѝзати*] «смикатися, крутитися», [*ко̀мѝзати се*] «тс.», слн. [komízgati] «знизувати плечима»;— не зовсім ясне; пояснюється як утворення з префіксом ko- від основи *mьz- (myzg-) «ворушити і под.» (ЭССЯ 10, 180—181; Skok II 133); зіставляється з псл. [komiti] «збивати (в грудки); вижимати, видавлювати» (пор. р. [*коми́ть*] «стискати», схв. *ко̀мити* «лущити (кукурудзу від листя; грецькі горіхи, мигдаль від зеленої шкірки)», що виводяться від псл. kotъ «брила, грудка») (Sławski II 393—394; Machek ESJČ 272); пов'язується також (Вабот Этимология 1973, 27— 29) із слн. skométi «тужити, нудьгувати», псл. ščemiti, укр. *щеміти*.— Пор. **кови́зи́тися, комаши́тися.**

[**комика**] «затримка, зупинка, утруднення» Я;— неясне; можливо, результат видозміни слова [*кови́ка*] «тс.», зумовленої народно-етимологічним зближенням з *ко́ма* (розділовий знак).— Яворницький 362.

ко́мин «передня (нижня) частина димоходу варистої печі; димохід; димар; [поличка кремінної рушниці]», [*ко́мін*] «тс.: частина димаря над дахом Л», [*ко́мен*] «димохід, димар Ж; особливий вид ковпака для димарів з чотирма протилежно розташованими виходами для диму Я», [*коминáр*] «сажотрус», [*коминя́р, коміня́р* Ж] «тс.», [*коминарчу́к*] «хлопець-сажотрус», [*коминярчу́к*] «тс.», [*коминне́*] «подимне», [*комино́ве*] «тс.» Ж, *ко́мино́к* «кімнатна піч із широким отвором для палива та прямим димоходом; [циліндр у рушниці, куди закладаються пістони; пістон, виступ у рушниці Ж]», [*комінярство*] «ремесло сажотруса» Ж;— р. [*ко́мин*] «передня частина печі; димохід, димар; верхня частина печі за трубою; невелика плита у кутку печі», [*ко́мен*] «тс.», [*ко́мень*] «передня частина печі; пічна труба, димохід; карниз для сірників; верх голландської печі», [*ко́минь*] «передня частина печі, виступ біля димоходу; пристосування перед піччю для виходу диму і для перегородки», бр. *ко́мін* «димар», ст. *коминъ* (1516), п. komin «димохід; димар (на даху будинку), комин; камін, коминок», ч. komín «димохід; [циліндр лампи]», слн. komín «димар; пристрій для провітрювання, висушування і под., схожий на димар; вертикальний жолоб у кам'яній стіні», болг. *коми́н* «димар; [вогнище]», [*коми́на*] «отвір над печерою», [*коми́нь*] «сажа», м. *камин* «димар», схв. [*ко̀мѝн*] «димохід, димар; (ст.) вогнище, кухня», слн. kómen «вогнище; димохід, димар; припічок», [kóminl «тс.»;— очевидно, через польську або чеську і далі, можливо, через середньоверхньонімецьку мову (свн. kámīn «топка; камін, коминок; димохід, димар») запозичено з латинської; лат. camīnus «піч, горно; вогнище, жаровня» походить від гр. κάμῑνος «піч (для випалу або плавки), горно; кухонна піч», до якого зводиться також укр. *камін*.— Richhardt 67; Топоров III 190; Фасмер II 302; Цыганенко 210; Галай Веснік БДУ 1978/2, 34; Sławski II 385; Korbut PF 4, 398; Brückner 250; Holub—Lyer 250; Machek ESJČ 271; БЕР II 572; Skok II 133; Popović ZfSlPh 23, 127—128; Bern. I 553—554; Kluge—Mitzka 343; Fraenkel 213; Дворецкий 1976, 149; Ernout—Meillet I 90; Walde—Hofm. I 147.— Див. ще **камін.**

комúш (бот.) «Scirpus (Tourn.) L.; куга, Schoenoplectus Pall.; очерет, Phragmites communis Trinn.; рогіз, Typha angustifolia L.», [*камиш*] «тс.» Мак, *комишúна* «стебло комишу», *комишúт* «будівельний матеріал із комишу, спресованого з глиною, гіпсом», *комúшник* (заст.) «розбійник, що ховався в очеретах і комишах пониззя Дніпра; [довгі джгути з комишу на човнах-чайках Я]», [*кáмошний*] «зроблений з комишу» Ж, [*комúшний*] «тс.» Ж, *комишувáтий* «з комишем»; — р. *камы́ш* «комиш; [очерет]», [*камéш*] «тс.», [*камы́шник*] «зарості комишу; болотяна трава; білозір болотяний, Parnassia palustris L.; мисливець; (фольк.) розбійник, що ховався у комишах», бр. [*камы́ш*] «комиш, очерет», п. komysz (з укр.), ст. komesz, komeszyna «тс.» (з укр., р.), [komysznik] «комишник» (з укр., р.), ч. заст. kamyš «чапелець пісковий, Ammophila arenaria Roth. (Psamma arenaria)», kamýšek «рослина подібна до ситнику, [кошатник головатий]; Scirpus holoschoenus», kamyšník «бульбокомиш, Bolboschoenus», болг. [*камúш*] «очерет», [*камъ́ш*] «тс.; комиш», [*камуш*] «вид болотяної рослини; цукрова тростина», схв. *кàмиш* «чубук трубки», слн. заст. kamež, [kaníš] «тс.»; — очевидно, давнє запозичення з тюркських мов; пор. тур. kamış «очерет; комиш; бамбук, Bambusa», тат. крим.-тат. башк. кирг. алт. *камыш* «комиш; очерет», уйг. *комуш*, узб. *камиш*, каз. *камыс*, аз. туркм. *гамыш*, чув. *хăмăш*, *хумăш*, хак. *хамыс*, тув. *хымыш*, як. *хомус* «тс.», дтюрк. qamïš (qamiš, qamyš) «тс.; зарості очерету, комишу», qamuš «тс.», дальші зв'язки яких переконливо не встановлені. — Халимоненко УМЛШ 1977/9, 24; Макарушка 9; Фасмер II 176; Меркулова Очерки 53—54; Шипова 157—158; Дмитриев 536; Преобр. I 328; Горяев 131; Sławski II 405; Brückner 249; Holub—Lyer 229; Machek ESJČ 238; Jm. rostl. 277; БЕР II 192, 194, 195; Bern. I 478—479; Mikl. EW 110; TEI I 325; Muchliński 64; Lokotsch 84; Егоров 291—292; Räsänen Versuch 230.

[**комишúтися**] «миготіти?» (*А то що за світ комишиться у малій хатині?*); — очевидно, тотожне з *комашúтися* (див.).

[**комишівка**] (орн.) «болотяна гаїчка, Parus palustris L.» Шарл.; — р. *камышóвка* «гаїчка», *камы́шевка* «тс.»; — похідне утворення від *комúш;* назва зумовлена тим, що птах часто живе в чагарнику в заплавах річок, отже й у комишах (Воїнств. — Кіст. 285; Птицы СССР 523; БСЭ 11, 291); не виключена також можливість того, що слово є калькою р. *камышóвка*, похідного від *камы́ш*, яке відповідає укр. *комúш*. — Див. ще **комúш.**

кóмі (загальна назва комі-зирян, комі-перм'яків і комі-язьвинців, що населяють Комі АРСР, а також Комі-Перм'яцький автономний округ і Красновішерський район Пермської області); — р. *кóми* «комі», бр. *кóмі* «тс.», п. komi (język) «комі (мова)»; — через російське посередництво запозичено з мови комі, у якій слово *коми* (самоназва народу; первісно, очевидно, «людина») є спорідненим з удм. (*выжы*) *кум* «родич» (букв. «рід-людина»), манс. ḳum «чоловік», хант. χum «людина, чоловік», селькупським qum «тс.» і, можливо, має відповідники в ie. мовах (пор. лат. homo «людина», гот. guma «тс.»); менш вірогідне пояснення етноніма *кóмі* у пов'язанні з назвою *Кáма* (Uotila, — див. Лыткин — Гуляев 132) як «житель Ками». — Лыткин Этнография имен М. 1971, 254—255; Фасмер II 302; Лыткин — Гуляев КЭСКЯ 132; Никонов 202; Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 57.

кóмік «актор, який виконує комічні ролі; той, хто має здібність смішити, викликати сміх; (заст.) автор комедій», *комíзм*, *комíчний*, *комікувáти;* — р. *кóмик*, бр. *кóмік*, п. ч. слц. вл. komik, болг. *комúк*, м. *комик*, схв. *кòмик*, *кòмīк*, слн. kómik; — запозичення з латинської мови; лат. cōmicus «комедіограф, автор комедій; комічний актор, комік, комедіант» походить від гр. κωμικός «комічний, комедійний», пов'язаного з κῶμος «весела процесія, гучне гуляння; галаслива юрба гуляк; натовп, рій, сонм; пісня, славослів'я», яке певного етимологічного пояснення не має. — CIC 343; Фасмер II 302; Sławski II 284; Holub—Lyer 250; БЕР II 572; Kluge—

Mitzka 390; Ernout—Meillet I 136; Frisk II 62.— Пор. **комéдія.**

Комінтéрн «Комуністичний Інтернаціонал»; — р. болг. *Коминтéрн*, бр. *Камінтэ́рн*, п. Kominterń, ч. kominterna, слц. Kominterna, м. *Коминтéрна*, схв. *Коминтѐрна*, слн. Komintêrna «тс.»; — складноскорочене слово, утворене з початкових частин прикметника *комуністи́чний* та іменника *інтернаціона́л;* очевидно, в українській мові, як і в ряді інших, є калькою російського слова.— СУМ IV 246; УРЕ 7, 53; БСЭ 22, 258; Шанский ЭСРЯ II 8, 230; Kopaliński 507; РЧДБЕ 346; Vujaklija 444.— Див. ще **Інтернаціона́л, комуні́зм.**

ко́мір «смужка в одязі коло шиї», [*ко́вмір*], *ко́вні́р*, [*ком' ёр* Л, *ко́мні́р* Г, Л, *конір* ВеЛ, *кавнéр* Л] «тс.», *комірéць, підкомірéць;* — р. [*ковнéр, ко́внéрь, ко́вник*], бр. *каўнéр*, ст. *колнеръ* (1515); — запозичення з польської мови; п. kołnierz «комір», як і вл. kornar, схв. *ко̀лијер, ко̀лӣр* «тс.», слн. kolér «тс.; верхня планка ярма», походить від свн. kolner (koller, kollier) «комір, хомут», яке через фр. ст. collier «частина обладунку, що закриває шию; ошийник; хомут» зводиться до слат. collāre (collarium) «комір; оздоба на шию; ошийник», що походить від лат. collum «шия», спорідненого з гот. двн. дангл. hals «тс.», псл. kolo, укр. *ко́ло.*— Шелудько 34; Richhardt 9, 18, 68; Фасмер II 271; Sławski II 367; Brückner 247; Dauzat 187; Walde—Hofm. I 245.— Див. ще **ко́ло**[1].

[**комірéць**] «заглиблення у віконній рамі для скла» Я, [*комірчик*] «тс.» Я; — неясне.

[**комірса́тися**] «ледве вибиратися, пробиватися» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни слова [*коріцматися*] «тс.» (пор.).

комісáр «службова особа, наділена урядом особливими повноваженнями; у деяких країнах і в Росії XIX — початку XX ст. поліцейський чиновник; пристав», *комісаріáт* «установа, яку очолює комісар»; — р. *комиссáр*, бр. *камісáр*, п. komisarz, ч. komisař, слц. слн. komisár, вл. komisar, болг. *комисáр*, м. *комесáр*, схв. *комѐсāр;* — очевидно, через російське й польське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; нім. Kommissár «комісар», Kommissariát, фр. commissaire «комісар; уповноважений», commissariat походять від слат. commissārius «довірена особа, уповноважений», пов'язаного з дієсловом committere «зводити (для змагання, боротьби); зіставляти, з'єднувати; доручати», до якого зводиться й укр. *комі́сія.*— СІС 343—344; Фасмер—Трубачев II 302; Fogarasi St. sl. 4, 65; Смирнов 148; Sławski II 386; Kopaliński 508; SW II 420; Morawski SO 12, 18; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **комі́сія.**

комі́сія, *комісіонéр, комісійний, перекомі́сія* «повторний огляд комісією», *підкомі́сія;* — р. *комúссия*, бр. *камі́сія*, п. komisja, ч. komise, слц. komisia, вл. komisija, болг. *комúсия*, м. *комúсија*, схв. *комѝсија*, слн. komisíja; — очевидно, через посередництво польської мови запозичено з латинської; слат. *commissio «доручення», лат. commissio «збирання; поєднання, зв'язок; змагання; промова» пов'язані з лат. committo «зводжу (для змагання, боротьби); зіставляю, з'єдную; доручаю», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від дієслова mitto «кидаю, випускаю, посилаю», до якого зводиться й укр. *мі́сія.*— СІС 344; Фасмер II 303; Смирнов 149; Christiani 29; Sławski II 386; Kopaliński 508; Holub—Lyer 250; БЕР II 573; Walde—Hofm. II 97—99.— Див. ще **коаліція, мі́сія.**— Пор. **комісáр, комітéт.**

[**комі́сний**] (у виразі *к. хліб* «солдатський хліб») Ж, [*комі́ський*] «тс.» Ж, [*комісня́к*] «солдатський хліб» Ж; — п. komiśny «який видається солдатам державою», kommisowy, ч. komisní, слц. komisný «тс.», схв. kòmis «солдатський хліб; речі, що видаються державою», слн. komísen «який видається солдатам державою», komís «солдатський хліб»; — запозичене (частково за польським посередництвом) з німецької мови; н. Kommíß «армія, солдатчина» (ст. «військові запаси»), що входить до складу композитів, зокрема Kommißbrot «солдатський хліб», відбитого в семантиці українського слова, походить від лат. commissum «довірена, доручена річ», пов'язаного з

дієсловом committo «доручаю». — Sławski II 386—387; Kluge—Mitzka 390. — Див. ще **комі́сія**.

комі́тет «колегіальний орган, що керує якоюсь суспільною діяльністю; орган державного управління», *комітéтник, підкомітéт;* — р. *комитéт*, ст. *комите*, бр. *камітэ́т*, п. komitet, ч. komitét, komité, слц. komitét, вл. komitej, болг. м. *комитéт*, схв. *ко̀мѝтēт*, слн. komité; — запозичення з французької мови; фр. comité «комітет» виводиться від англ. committee «тс.; опікун», що продовжує фр. [committee] «особа, якій щось доручено», похідне від дієслова commetre «виконувати; доручати; довіряти», яке зводиться до лат. committere «зводити (для змагання, боротьби); доручати, довіряти». — СІС 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 231—232; Фасмер II 303; Kopaliński 508; Sławski II 387; Brückner 250; Holub—Lyer 251; БЕР II 573; Dauzat 189; Klein 321. — Див. ще **комі́сія.**

ко́мі́ть (у словосполученнях *комі́ть головою* «стрімголов, сторчголов; [униз головою]», [*комі́ть іти*] «перекидатися, перевертатися» Ж), [*ко́метй* Г, ВеЗн, Ж, *ко́мнять* ВеБ, *ко́мять* ВеБ] «тс.», [*ко́мнядь*] «тс.; наїжено (про шерсть); сторч (про палицю)» Пр. XII діал. н., [*комня́ть*] «горілиць» МСБГ, [*кометн пасти (падати)*] «перекидатися в повітрі» (про голубa); — схв. *ко̀мицē* «сторч», *окòмити* «поставити сторч»; — не зовсім ясні форми; можливо, пов'язані з [*ком'ядува́ти*] «непокоїти, затримувати», [*комнядова́ти*] «штовхати кулаками», [*комня́дний*] «прикрий, дошкульний» (Німчук Пр. XII діал. н. 268—269); тлумачаться також як утворення з словотворчого компонента *ко-*, того самого, що і в словах *коверзува́ти, ко́ворот*, і основи дієслова *мета́ти* «кидати» (ВеЗн 27).

ко́мка — див. **ковма́.**

ко́мкати, *ко́моть, ко́мчити* — див. **кім.**

[**комли́к**] «калмик»; — очевидно, результат видозміни слова [*камли́к*] «тс.», підтриманої вторинним народноетимологічним зближенням із словом *коме́ль* (род. в. *комля́*) «товстий кінець відрубаного стовбура дерева». — Див. ще **камли́к.** — Пор. **кімли́к.**

комля́ — див. **кімля́.**

комнезáм «комітет бідноти»; — р. *комнезáм;* — складноскорочене слово, утворене в радянський період з початкових частин двох іменників у словосполученні *комітет незаможників* «комітет незаможних селян»; очевидно, є калькою р. *комбéд* (<*комитет бедноты*). — УРЕ 7, 63; ССРЛЯ 5, 1224. — Див. ще **комі́тет, могти́, не.**

комо́д «шафа з шухлядами для білизни», [*комо́да*] «тс.»; — р. болг. *комóд*, бр. *камóда*, п. ч. слц. вл. komoda, схв. *комóда*, слн. komóda «тс.»; — запозичене через російське і польське посередництво з французької мови; фр. commode «комод» є результатом субстантивації прикметника commode «зручний (зручна)», що походить від лат. commodus (ж. р. commoda) «зручний; сприятливий; належний; повний», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від іменника modus «міра, обсяг, об'єм; спосіб, вид». — Москаленко УІЛ 52—53; Шанский ЭСРЯ II 8, 237—238; Фасмер II 304; Sławski II 388—389; Brückner 250; Holub—Lyer 251; БЕР II 574; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 190; Bloch 163; Walde—Hofm. II 99—100. — Див. ще **коаліція, мóда.**

[**комóлий**] «безрогий»; — р. *комóлый* «тс. (про худобу); [однорогий; гладкий, рівний; незавершений, недобудований (про будинок, споруду); тупий, без верхньої частини; безплідний чоловік]», [*комла́тый*] «безрогий», [*комла́ться*] «битися (про безрогу худобину)», п. ст. komoły «безрогий», ч. komolý «тупий, куций, зрізаний», слн. [komól] «безрогий»; — псл. komolъ «безрогий; тупий, зрізаний», очевидно, пов'язане чергуванням суфіксальних голосних із сх.-сл. [komeljь] «товстий кінець колоди; оцупок дерева», укр. [*коме́ль*] «тс.», що зводиться до псл. kotъ «брила, грудка», укр. [*кім*] «тс.», і чергуванням початкових кореневих приголосних — із зах.-сл. [*gomolъ] «безрогий», п. ст. gomoły «[тс.]; з тупим кінцем, заокруглений», ч. мор. [gomol'a] «безрога корова», нл. gomoły «безрогий, затуплений», спорідненими з лит. gamulà «безрога худобина», gãmulas «безрогий» і псл. *gomola «брила, грудка», укр. [*гомі́лка*] «головка

сиру»; можливе також зближення з п. komolec «жердина, до якої прикріплюються краї невода», ч. мор. [chomolec] «вид сітки для раків», схв. *кòмолац* «ліктьова кістка», слн. komólec «лікоть; міра довжини; лопатка (у тварин); пагорб»; зіставляється ще з двн. hamal «скалічений», нвн. Hammel «(кастрований) баран» та дінд. śámalam «помилка, вада, шкода, втрата» (Machek IF 53, 89—90); проблематичним є пов'язання з гр. κολοβός «скалічений» (Machek LP 5, 84; ESJČ 271). — Фасмер—Трубачев II 304; Sławski I 315, 316, II 389; Doroszewski PF 13, 75—105; 14, 67; ЭССЯ 10, 174—175; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 152—153; Bern. I 554—555; Meillet MSL 14, 376; Топоров III 197—200; Būga RR I 328; Matzenauer LF 8, 196; Schulze KZ 40, 259; Kluge—Mitzka 286. — Див. ще **гомíлка, кім, комéль.**

комóнь (заст.) «кінь», [*комóн*] «тс.» Пі, Ж, [*комани́ця*] «похітлива безплідна жінка» Ж, [*комени́ця*] «тс.» Ж, *коменне́* (заст.) «податок з верхового коня» Ж, [*коми́нниця*] «безплідна корова; безплідна жінка» Я, [*комóнниця*] «тс.» Я, [*комíнни́к*] «вершник; власник коня; стайня» Ж, [*комони́ця*] «похітлива кобила; безплідна жінка» Ж, *комóнник* (заст.) «вершник», *комóнний* (заст.) «який їде на коні»; — р. *комóнь* «кінь» (у піснях), др. *комонь*, п. komunik (іст.) «кінний загін; вершник», ст. komon(n)ik «вершник» (з др.?), ч. komoň «кінь», стсл. **комонь** «тс.»; — псл. komonь; — загальноприйнятої етимології не має; зіставляється з дінд. camaráḥ (різновид бика, Bos grunniens), нвн. [Hummel] (назва бика), норв. humre «тихо іржати» (Moszyński PZJP 238; Трубачев Назв. дом. жив. 50—51); пов'язується також з *кінь*, псл. konь (<*komnь), прус. camnet «кінь» (Брандт РФВ 22, 139; Bohač LF 33, 107). — Фасмер—Трубачев II 304—305; Одинцов 32; Преобр. I 348—349; Sławski II 402—403; Machek ESJČ 271—272; ЭССЯ 10, 177—178; Bern. I 555; Топоров III 191—196; Мартынов БСИИ 23—24; Мартынов Язык 70—71. — Пор. **команá.**

комóра «приміщення для продуктів харчування, хатніх речей; [крамниця, скарбниця Ж; митниця]», *комíрка* «невелика комора; кімнатка; заглиблення, гніздо; ямка; вічко», *комíрне* (заст.) «плата за найману кімнату; наймана кімната», *комíрник* «квартирант», *комірни́к* «той, хто завідує коморою», *комірни́й* «тс.», [*комíрня*] «проживання в найманій квартирі» Ж, [*комíрство, комíрщина*] «тс.» Ж, *комірчи́на* «мала комірка», [*комóрець*] (ент.) «мучна міль. Asopia» Ж, [*комóрник*] «адвокат; нотаріус» Ж, [*коморни́цтво*] «міська скарбниця» Ж, [*коморчина*] Пі, [*кумóра*] «комора, комірчина» Я, *комíрний* «пов'язаний з коморою; квартирний», [*комíрницький*] «квартирантський; митницький», [*комóрний* Я, *комóрчий* Пі, *комóрячий*], [*комóрити*] «жити в найманій квартирі» Г, Ж, [*коморува́ти*] «тс.», [*закомíрок*] «закамарок; відгороджене місце за коморою», [*закóмори*] «закамарки» Пі, [*закомóрок*] «закамарок», *підкомóрій* (іст.) «суддя, який займався межуванням володінь», *прикомíрок* «прибудова коло хати або комори», [*прúкоморок*] «тс.» Бі; — р. заст. діал. *кáмóра* «кімната», [*кóмóрá*] «тс.; комора», бр. *камóра* «комора», р.-цсл. **комора**, п. ч. слц. komora «тс.; палата», вл. нл. komora «спальня; палата», схв. *кòмора* «палата; комора», слн. kómora «закрите приміщення»; — давнє запозичення з грецької або латинської мови; лат. camara (camera) «склепіння», слат. «кімната, приміщення; спальня; скарбниця» походить від гр. καμάρα «склепіння», очевидно, спорідненого з ав. kamarā «пояс», лат. camurus «викривлений, склепінчатий», дінд. kmárati «кривиться», гот. himins «небо», нвн. Himmel «тс.». — Макарушка 9; Фасмер II 305; Преобр. I 289; Sławski II 390—392; Brückner 250—251; Bern. I 555—556; Топоров III 191; Walde—Hofm. I 146—147; Frisk I 770—771. — Пор. **закамáрок, кáмера**[1].

комóситися — див. **комашúтися.**

кóмоть — див. **кім.**

компáктний; — р. *компáктный*, бр. *кампáктны*, ч. kompaktní, слц. kompaktný, вл. kompaktny, болг. *компáктен*, м. *компактен*, схв. *кòмпактан*, слн. kompákten; — запозичення з західноєвропейських мов; н. kompákt, фр. англ. com-

pact походять від лат. compactus, пасивного дієприкметника від дієслова compingo «збиваю; збираю; виготовляю», що складається з префікса com- «з-» і основи дієслова pango «вбиваю, встромляю; засаджую (рослинами); творю», спорідненого з гр. πήγνυμι «зміцнюю, збиваю», гот. fāhan «хапати, ловити», нвн. fangen «тс.». — CIC 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Dauzat 191; Walde—Hofm. II 245—246. — Див. ще **коалі́ція.**

компа́нія «товариство; [військовий загін]», [*компани́ст*] «товариш», *компані́єць* (іст.) «козак легкокінного гетьманського полку», [*компані́йщик*] «тс.» Я, *компані́йці* (іст.) «легка регулярна кінота» Ж, [*компа́нство*] (іст.) «вояцтво» Я, [*компа́нчик*] «солдат», *компаньйо́н*, [*кумпа́нія*] «товариство», [*кунпа́нія*] «тс.», [*кумпа́н*] «компаньйон», [*кумпа́нство*] «товариство; (іст.) вояцтво Я», *компані́йський*, [*компанува́ти*] «товаришувати», [*ковпанува́ти*] «бути колегою по роботі» ЛЧерк; — р. болг. *компа́ния*, бр. *кампа́нія*, п. kompania, ч. kompanie, слц. kompánia, вл. kompanija, м. *компанија*, схв. *компа̀нија*, слн. kompanija; — через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. compagnía «товариство» походить від нар.-лат. *compānia, утвореного за допомогою прийменника cum «разом» від іменника pānis «хліб», пов'язаного з pāsco «годую, пасу», спорідненим з псл. pasti, укр. *па́сти;* первісне значення — «група людей, що разом їсть хліб». — CIC 344; Шанский ЭСРЯ II 8, 238—239; Фасмер II 305; Аркадьева РЯШ 1973/3, 105—106; Sławski II 394—395; Kopaliński 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Mestica 342; Walde—Hofm. II 246—247, 260. — Див. ще **коалі́ція, па́сти.**

ко́мпас; — р. *ко́мпа́с*, бр. *ко́мпас*, ст. *конпасъ* (1589), п. ч. слц. вл. kompas, болг. *компа́с*, м. *компас*, схв. *ко̀мпас*, слн. kompás; — очевидно, запозичення з німецької мови; нвн. Kómpass «компас» походить від іт. compasso «циркуль; (ст.) стрілка компаса», похідного від compassare «міряти циркулем», яке продовжує нар.-лат. *compassāre «міряти» (букв. «міряти кроками»), утворене від лат. passus «крок» за допомогою префікса co(m)-. — CIC 344—345; Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 239—240; Фасмер — Трубачев II 305—306; Sławski II 395; Kopaliński 505, 509; Holub—Lyer 251; БЕР II 575; Kluge—Mitzka 391; Dauzat 191; Mestica 343; Walde—Hofm. II 244—245. — Див. ще **коалі́ція, па.**

компенса́ція, *компенса́тор* (тех.), *компенсаці́йний*, *компенсува́ти;* — р. болг. *компенса́ция*, бр. *кампенса́цыя*, п. kompensacja, ч. kompenzace, слц. kompenzácia, вл. kompensacija, м. схв. *компенза́ција*, слн. kompenzácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kompensatiо́n, фр. англ. compensation походять від лат. compēnsātio, -onis «винагорода, компенсація; урівноваження», пов'язаного з дієсловом compēnso «зважую, зрівнюю вагу; винагороджую, урівноважую, компенсую», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від основи дієслова pēnso «зважую; порівнюю; винагороджую», пов'язаного з pendo «важу, зважую; виплачую», pendeo «вішаю», спорідненими з гр. πένομαι «напружуюсь», лит. pìnti «плести», псл. pędь «п'ядь». — CIC 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 240; Kopaliński 509; БЕР II 575; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 278—280. — Див. ще **коалі́ція, п'ядь.**

[**комперя**] «картопля» ВеУг, ВеЛ. [*компе́ра* Ж, *компір*, *конфе́ря*] «тс.», [*комперя́нка*] «стебло картоплі; вода, у якій варили картоплю», [*конферя́ник*] «вид коржика з картоплі і сиру»; — болг. [*ко́мпи́р*] «картопля»; — очевидно, запозичення з угорської мови; уг. [kompér] «тс.» походить від н. (бав.-австрійськ.) [krumpir], що є фонетичним варіантом н. [Grundbirne] «тс.» (букв. «земляна груша»), складного слова, утвореного з Grund «грунт, земля» і Birne «груша», що походить від лат. pirum «тс.», слова невідомого, мабуть, середземноморського (неіндоєвропейського) походження. — БЕР II 576; MNTESz II 650—651; Kluge—Mitzka 79; Walde—Hofm. II 309—310. — Див. ще **грунт.** — Пор. **кро́мпель.**

компете́нція, *компете́нтний;* — р. болг. *компете́нция*, бр. *кампетэ́нцыя*, п. kompetencja, ч. kompetence, слц. kompetencia, вл. kompetenca, м. *компетен-*

ција, схв. *компетѐнција*, слн. kompeténca; — через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. competentia «відповідність, узгодженість» пов'язане з competere «разом домагатися, прагнути; сходитися, зустрічатися; відповідати, узгоджуватися», що складається з префікса com- «з-» і дієслова petere «прагнути, домагатися». — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 241; Sławski II 396; Kopaliński 510; Holub — Lyer 252; БЕР II 575; Walde — Hofm. II 297 — 298. — Див. ще **апети́т, коалі́ція.**

ко́мплекс «сукупність об'єктів, що становлять єдине ціле»; — р. бр. м. *ко́мплекс*, п. вл. kompleks, ч. слц. komplex, болг. *компле́кс*, схв. *кòмплекс*, слн. kompléks; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Komplex, фр. complexe, англ. complex походять від лат. complexus «охоплювання; обійми; зв'язок, сполучення; побудова», пов'язаного з дієсловом complector «охоплюю, обіймаю», утвореним з префікса com- «з-» і основи дієслова plecto «плету, сплітаю», спорідненого з двн. flehtan «плести», нвн. flechten, псл. plesti «тс.». — СІС 345; Булаховский РЯШ 1956/4, 14; Sławski II 396; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Klein 324; Walde—Hofm. II 321. — Див. ще **коалі́ція, пле́сти́.**

компле́кт, *комплектáція*, *комплектува́льник*, *комплектува́льний*, *комплектува́ти*; — р. болг. *компле́кт*, бр. *компле́кт*, п. ч. слц. вл. komplet, м. *комплет*, схв. *кòмплет*, *кòмплēт*, слн. komplét; — через польське і, далі, французьке (фр. complet) посередництво запозичене з латинської мови і видозмінене під впливом *комплектува́ти*, р. *комплектова́ть*, яке походить від нім. komplektíeren «поповнювати, доповнювати», що зводиться до лат. complector «охоплюю, обіймаю; досягаю, набуваю, одержую», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова plecto «плету, звиваю», спорідненого з псл. plesti, укр. *пле́сти́*; лат. complētus є пасивним дієприкметником від дієслова compleo «наповняю; комплектую, поповнюю», що складається з префікса com- і дієслівної основи -pleo «наповняю», пов'язаної з прикметником plēnus «повний», спорідненим з псл. *p*ъ̀лпъ «повний», укр. *по́вний*. — СІС 345; Шанский ЭСРЯ II 8, 242; Фасмер II 306; Преобр. I 343; Sławski II 397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Dauzat 192; Walde—Hofm. II 321, 322. — Див. ще **коалі́ція, пле́сти́, по́вний.** — Пор. **ко́мплекс, компле́кція, компліме́нт.**

компле́кція «будова тіла, статура»; — р. *компле́кция*, ст. *компле́ксия*, бр. *компле́кцыя*, п. заст. kompleksja, болг. *компле́кция*, *компле́ксия* «тс.», схв. *комплѐксија* «тс.; забарвлення шкіри і волосся», слн. kompleksíja «забарвлення шкіри і волосся»; — через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. complexio «зв'язок; сполучення; сукупність, система», слат. «будова тіла» пов'язане з complector «охоплюю, обіймаю». — СІС 345; Фасмер II 306; Sławski II 396; Kopaliński 510; РЧДБЕ 348. — Див. ще **ко́мплекс.**

[**компли́к**] «обрізки шкіри, склеєної і збитої у бруски (йдуть на підбори); низький підбор»; — неясне; можливо, пов'язане з *компле́кт*.

компліме́нт, *компліме́нтник*; — р. болг. м. *комплиме́нт*, бр. *кампліме́нт*, п. komplement, ч. слц. вл. kompliment, схв. *компли̏мен(а)т*, слн. komplimènt; — через російське посередництво запозичено з західноєвропейських мов; н. Kompliment, фр. compliment, іт. complimento походять від ісп. complimiento (>cumplimiento) «компліме́нт; виконання, здійснення (бажань)», пов'язаного з дієсловом cumplir (<complir) «виконати, завершити», яке через нар.-лат. *complire «тс.» зводиться до лат. compleo «наповняю; формую; завершую; виконую». — Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 243; Фасмер II 306; Sławski II 396 — 397; Holub—Lyer 252; БЕР II 576; Kluge—Mitzka 390; Dauzat 192; Gamillscheg 248. — Див. ще **компле́кт.**

компози́ція «структура художнього твору; музичний твір; складання музичних творів», *компози́тор*, *компоне́нт*, [*компони́ста*] «композитор» Я, [*компоно́вка*] «створювання, творчість» Я, *композиці́йний*, *компонува́льний*, *компонува́ти* «створювати композицію картини, мелодію та ін.»; — р. болг. *компози́ция*, бр. *кампазіцыя*, п. kompozycja,

ч. kompozice, слц. kompozícia, вл. kompozicija, м. схв. *композúција*, слн. kompozícija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kompositión «композиція, музичний твір; склад», фр. composition «тс.; складання, створення» походять від лат. compositio «складання розміщення; створення; упорядкування», пов'язаного з compōno «складаю; створюю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса com- «з-» від дієслова pōno (*posino) «кладу, кидаю; розміщую», до якого зводиться також укр. *пóза;* слово *композúтор* запозичено з французької чи італійської мови; фр. compositeur «композитор», іт. compositore «тс.» походять від лат. compositor «укладач, автор; організатор; редактор», пов'язаного з compōno, від якого виводиться й укр. *компонувáти*. — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 244; Фасмер II 306; Цыганенко 211; Смирнов 152; Sławski II 398; Brückner 250; Kopaliński 511; Holub—Lyer 54, 252; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 140; Dauzat 193; Mestica 346—347; Walde—Hofm. II 335—336. — Див. ще **коалíція, пóза**[2]. — Пор. **гезúція.**

компóст «органічне добриво змішаного складу»; — р. болг. *компóст*, бр. *кампóст*, п. ч. слц. вл. kompost, схв. *кòмпост*, слн. kompóst «тс.»; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Kompóst, англ. compost виводяться від фр. ст. compost «суміш, гній; складений, змішаний», що походить від лат. compositus «складений, складний», пов'язаного з дієсловом compōno «складаю, збираю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 245; Sławski II 62—63, 398; Brückner 218; Holub—Lyer 252; Weekley I 342; Klein 325; Bloch 140; Dauzat 193. — Див. ще **композúція.** — Пор. **капýста.**

компóстер, *компостúрувати, компостувáти;* — р. *компóстер*, бр. *кампóсцер*, п. komposter, ч. слц. kompostér, болг. *компостúр;* — запозичення з французької мови; фр. composteur «складацька верстатка; компостер» походить від іт. compostore «тс.» (букв. «складач»), яке зводиться до лат. compositor «складач», пов'язаного з compōno «складаю». — СІС 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 245; РЧДБЕ 1982, 291; Dauzat 193; Gamillscheg 249. — Див. ще **композúція.**

компóт, *компóтниця;* — р. болг. *компóт*, бр. *кампóт*, п. ч. вл. kompot, слц. слн. kompót, м. *компот*, схв. *кòмпōт;* — запозичення з французької мови; фр. compote «компот», ст. composte «тс.», продовжує лат. composita, форму жін. р. дієприкметника compositus «складений, складний» від дієслова compōno «складаю; збираю; з'єдную». — Москаленко УІЛ 59; Акуленко 141; Шанский ЭСРЯ II 8, 245—246; Фасмер II 306; Sławski II 62—63, 398—399; Brückner 218; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 252; Schuster-Šewc 606; БЕР II 577; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще **композúція.** — Пор. **капýста, компóст.**

компрéс «волога пов'язка для лікування», *компрéсія* «стиснення», *компрéсор* «машина для стискання повітря, газу, пари»; — р. *компрéсс*, бр. *кампрáс*, п. слц. kompres, ч. kompres, kompresa, вл. kompresa, болг. *компрéс*, м. *компрес*, схв. *кòмпрес*, слн. komprésa; — запозичення з французької мови; фр. compresse «компрес; (ст.) стискання, утиск» пов'язане з дієсловом compresser «стискати, придавлювати», що походить від лат. compressāre «тс., тиснути», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова pressāre (presso) «давити, тиснути». — СІС 346; Фасмер II 306; Шанский ЭСРЯ II 8, 246; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Вујаклија 448; Dauzat 193; Bloch 165. — Див. ще **коалíція, прес.**

компрометувáти «шкодити добрій славі когось, чогось», *компромíтувати* «тс.», *компрометáція, компромíтáція;* — р. *компрометúровать*, бр. *кампраметавáць*, п. вл. kompromitować, ч. kompromitovati, слц. kompromitovat', болг. *компрометúрам*, м. *компромитúра*, схв. *кòмпромитовати, компромитúрати*, слн. kompromitírati; — очевидно, через російську і через польську мови запозичено з французької; фр. compromettre «компрометувати; наражати на небезпеку; іти на компроміс; передати на третейський суд» (первісно «зобов'язуватися; погоджуватися на полюбовне вирішення спору») походить від лат. comprōmit-

to «погоджуюся з тим, щоб виконати рішення третейського судді», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова prōmitto «відпускаю, обіцяю, пропоную», яке складається з префікса prō-/pro- «перед-» і дієслова mitto «кидаю, посилаю; доручаю», до якого зводиться й укр. *місія*. — CIC 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 400; Kopaliński 511; Brückner 250; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 391; Bloch—Wartburg 140—141; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 97—98. — Див. ще **коаліція, місія, провізія.** — Пор. **компроміс.**

компроміс «угода; поступка»; — р. *компро́мисс*, бр. *кампраміс*, ст. *компромисъ* (1570), п. ч. слц. вл. kompromis, болг. *компро́мис*, м. *компромис*, схв. *компро̀мис*, слн. kompromís; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kompromíß, фр. compromis, англ. compromise походять від лат. comprōmissum «угода, компроміс», пов'язаного з comprōmitto «погоджуюся з тим, щоб підкоритися рішенню третейського судді», утвореним з префікса com- «з-» і основи дієслова prōmitto «обіцяю; пропоную», яке, в свою чергу, складається з префікса pro- «перед-» і основи дієслова mitto «кидаю; випускаю; насилаю». — CIC 346; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sławski II 399; Kopaliński 511; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Dauzat 193; Gamillscheg 249; Klein 326. — Див. ще **коаліція, місія, провізія.** — Пор. **компрометувáти.**

[**компулéць**] «дерев'яна жердина невода» Я; — неясне; може бути результатом видозміни слова [*комулéць*] «стрижень сітки для ловлі риби» або [*крем-пýлець*] «дерев'яний простий каркас».

[**кóмпут**] «реєстр; рахунок; перепис козаків; список людей (ревізія)» Бі; — бр. [*кóмпут*] «загальна кількість, реєстр; зібрання, збори (людей), збірка (предметів)», ст. *компутъ* «кількість, список» (1687); — очевидно, запозичення з польської мови; п. заст. komput «число, кількість, реєстр; особовий склад (війська); загін війська», як і ч. komput «обчислення днів свят з несталими числами», слц. заст. komput «обчислення, рахунок», походить від нлат. computus «обчислення, рахунок», що зводиться до лат. computo «лічу, рахую; обчислюю», утвореного за допомогою префікса com- «з-» від дієслова puto «лічу, рахую; ріжу». — Sławski II 400; Brückner 250; Kopaliński 511—512; Klein 326, 1276. — Див. ще **ампутáція, коаліція.** — Пор. **депутáт, дúспут, конт**[2], **кóнто, контóра.**

комсомóл, *комсомóлець*, *комсомóлія*; — бр. *камсамóл*, п. komsomoł, ч. слц. вл. komsomol, болг. *комсомóл*, м. *комсомол*, схв. *Комсо̀мо̄л*, *Кōмсомо̄л*, слн. komsomól; — запозичення з російської мови; р. *комсомóл* є абревіатурою, що виникла в радянський період з початкових частин слів у словосполученні *Коммунистический Союз Молодежи* «Комуністична Спілка Молоді». — УРЕ 7, 70; Фасмер II 307; Шанский ЭСРЯ II 8, 247; Sł. wyr. obcych 352; Holub—Lyer 252; БЕР II 577; Vujaklija 449. — Див. ще **комунізм, молодúй, сою́з.**

комсóрг; — бр. *камсóрг*; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *комсóрг* є складноскороченим словом, утвореним у радянський період з початкових частин слів у словосполученні *комсомольский организатор*; українське слово може розглядатись і як калька російського. — ССРЛЯ 5, 1270. — Див. ще **комсомóл, організáція.**

[**комулéць**] «стрижень сітки для ловлі риби» Ж; — очевидно, результат видозміни слова [*комля́*] «різновид снасті, сітка для ловлі риби», зближеного з [*крем-пýлець*] «кусок дерева; кілок для затискання чогось; примітивний дерев'яний каркас». — Желех. I 362. — Див. ще **кімля́, крем-пýлець.** — Пор. **компулéць.**

комýна «форма сільськогосподарського кооперування; адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління (у деяких країнах); незалежна від феодала міська громада з правом самоврядування (за середньовіччя у Зах. Європі)», *комунáльник* «той, хто працює у системі комунального господарства», *комунáр* «учасник Паризької комуни; член комуни (сільськогосподарської та ін.)», *комунáльний* «який належить до міського господарства, пов'язаний з ним»; — р. *коммýна*, бр. *камýна*, п. ч. вл. komuna, слц. слн. komúna, болг. м. схв. *комý-*

на; — запозичення з французької мови; фр. commune «комуна; община; волость» походить від нар.-лат. commūnia «група людей, які живуть разом», пов'язаного з лат. commūnis «спільний, загальний; звичайний», букв. «разом виконуваний, разом зобов'язаний», утвореного з прийменника cum «разом, з» і основи іменника mūnus «обов'язок, служба, посада; завдання», спорідненого з псл. *měna* «зміна, обмін», укр. *мі́на* «тс.». — СІС 346, 347; УРЕ V 1980, 322; Фасмер II 598; Шанский ЭСРЯ II 8, 233—234; Sławski II 402; Brückner 250; Holub—Lyer 50, 252—253, 309; БЕР II 577; Bloch—Wartburg 138—139; Dauzat 191; Kluge—Mitzka 390—391; Ernout—Meillet I 136; Walde—Hofm. I 254—255, II 128. — Див. ще **коалі́ція, мі́на**[3]. — Пор. **комуні́зм, комуніка́ція.**

комуні́зм, *комуні́ст, комуністи́чний;* — р. *коммуни́зм*, бр. *камуні́зм*, п. вл. komunizm, ч. komunismus, слц. komunizmus, болг. *комуни́зъм*, м. *комуни́зам*, схв. *комуни̏зам*, слн. komunízem; — через російську і далі, можливо, через німецьку мову (нім. Kommunísmus «комунізм», Kommunist «комуніст») запозичено з французької; фр. communisme «комунізм», communiste «комуніст; комуністичний», англ. communism, communist утворені в кінці 30-х років XIX ст. від лат. commūnis «спільний, загальний; звичайний; товариський», до якого зводиться й укр. *комýна*. — СІС 347; Деборин ВЯ 1957, 44—45; Шанский ЭСРЯ II 8, 234—235, 236; Фасмер II 303; КЭСРЯ 208; Даль II 149; Sławski II 402; Kopaliński 512; Holub—Lyer 253; БЕР II 577; Kluge—Mitzka 390—391; Dauzat 191; Bloch 138—139. — Див. ще **комýна.**

комуніка́ція «спілкування; шляхи сполучення», *комунікати́вний, комунікаці́йний;* — р. *коммуника́ция*, бр. *камуніка́цыя*, п. komunikacja, ч. komunikace, слц. komunikácia, вл. komunikacija, болг. *комуника́ция*, м. схв. *комуника́ција*, слн. komunikácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kommunikatión, фр. англ. communication походять від лат. commūnicātio «повідомлення; передача», пов'язаного з дієсловом commūnico «роблю спільним; повідомляю; з'єдную», похідним від commūnis «спільний». — СІС 347; Шанский ЭСРЯ II 8, 235—236; Sławski II 403—404; Kopaliński 512; Holub—Lyer 253; Dauzat 191; Klein 322. — Див. ще **комýна.** — Пор. **комунізм, комюніке́.**

[комýшка] (бот.) «заяча конюшина багатолиста, Anthyllis polyphylla Kit. (Anthyllis vulneraria L.)» Ж; — неясне; можливо, результат видозміни вихідної форми, пов'язаної з *комóнь* «кінь» (пор. [*комони́ця*] «конюшина»).

комфóрт «найзручніші побутові умови, вигоди; затишок», *комфортáбельний;* — р. болг. *комфóрт*, бр. *камфóрт*, п. ч. слц. вл. komfort, м. *комфор*, схв. *кòмфōр*, слн. komfórt; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Komfórt, фр. confort, англ. comfort «комфорт» походять від фр. ст. confort «допомога; те, що додає сили, подає надію, підтримку», пов'язаного з дієсловом conforter «підкріплювати, підбадьорювати, потішати», яке продовжує пізнє лат. cōnfortāre «зміцнювати, укріплювати; потішати, підбадьорювати», утворене за допомогою префікса com- (con-) «з-» від основи прикметника fortis «твердий, міцний, сильний; могутній; підкріплюючий; хоробрий; енергійний». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 247—248; Фасмер II 307; Sławski II 382; Brückner 249; Holub—Lyer 250; БЕР II 578; Skeat 101; Weekley I 335; Klein 318; Dauzat 197; Bloch 169. — Див. ще **коалі́ція, форт.**

комюніке́ «урядове повідомлення»; — р. *коммюнике́*, бр. *камюніке́*, ч. слц. слн. komuniké, вл. komunikej, болг. *комюнике́*, схв. *комуни̏кē(j)*; — запозичення з французької мови; фр. communiqué «комюніке» пов'язане з дієсловом communiquer «повідомляти», що походить від лат. commūnicāre «робити спільним; з'єднувати; повідомляти». — СІС 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 237; Holub—Lyer 253; БЕР II 578; Dauzat 191. — Див. ще **комуніка́ція.**

[ком'я́га] «вид плоту, барка; човен» Я, Пі, Ж, [*коми́га*] «вид барки на Волині» Я; — р. [*комя́га*] «човен, видовбаний з одного дерева; видовбане з дерева корито; колода; горщик для меду; незграбна людина», [*коми́га*] «корито», [*комья́га*]

«човен, видовбаний з цілого дерева», бр. [*кам я́га*] «видовбаний з колоди човен; дерев'яне корито», п. заст. komiega (komięga) «примітивне судно для сплаву збіжжя; видовбаний з колоди човен», [kamiaha], ст. komaga «тс.», komiega «барка, річкове судно; бочка»;— пн.-сл. [komięga] «барка, човен» (спочатку «видовбаний з колоди човен»), найімовірніше, пов'язане з псл. kotъ «брила, грудка», укр. [*кім*] «тс.», до якого зводиться й сх.-сл. [komeljь] «товстий кінець колоди; корінь дерева», укр. [*коме́ль*] «тс.», або з *kъmen- «стовбур»; до розвитку семантики «колода» — «видовбана колода» — «видовбаний з колоди човен» пор. псл. *čьlnъ «човен», укр. *чо́вен*, споріднене з лит. kelnas «тс.; паром», kélmas «пень», або лат. caudica «видовбаний з колоди човен», похідне від caudex «стовбур; колода, паля»; неприйнятне з погляду фонетики та географії поширення слов'янських форм виведення їх від гол. kommeken «невелика посудина, коритце», пов'язаного з kom «миска, чаша», снідерл. komme, нвн. Kumme, Kumm «тс.», нн. kumm(e) «глибока кругла посудина» (Фасмер II 307; Matzenauer 211—212; Bern. I 553), або від тур. gämi (gemi) «судно, корабель», аз. тат. kämä «човен» (Горяев 154; Karłowicz SWO 293; Lokotsch 56).— Преобр. I 382; Sławski II 382—384; Brückner 249—250; KZ 45, 316; 48, 224; ЭССЯ 10, 172—173; Vaillant RÉS 18, 77—79.— Див. ще **кім, коме́ль.**

[**ком'ядува́ти**] «непокоїти; затримувати» Ж, [*комнядова́ти*] «штовхати кулаками, давати стусанів» Пр. XII діал. н., [*комня́дний*] «неприємний, прикрий, дошкульний» тж, [*комнядли́вий*] «тс.» тж; — можливо, пов'язане з псл. *komǫ(u)diti «непокоїти; затримувати», що реконструюється на підставі даних інших слов'янських мов (пор. п. [komudzić] «затемнювати; бруднити», каш. [k^{u}om^{u}udzëc są] «захмарюватися», [rozk^{u}om^{u}udzëc] «нахмурити, понурити, засмутити», вл. komdźić «зволікати, затримувати», нл. komuźiś «тс.; марнувати час», стсл. **мѫдити** «баритися») як утворення з словотворчим компонентом *ко-* (напр., в укр. [*ко-верта́ти*] «повертати») від дієслова mǫditi (muditi); форма *ком'ядува́ти* у такому разі вказує на існування псл. komęditi з іншим ступенем вокалізму.— Фасмер II 669; Sławski II 401; Brückner 347—348; Schuster-Šewc 604—605; ЭССЯ 10, 178—179.— Пор. **ко́мі́ть.**

[**кона́р**] «груба гілка, що росте від стовбура дерева», [*кона́ри*] (мн.), [*ко́нора*] «основне відгалуження дерева; один з двох чи кількох стовбурів, що ростуть з одного кореня» Ме, [*конари́стий*] «гіллястий»;— п. konar «груба гілка, що росте з самого кореня», ч. (мор.) слц. konár «гілляка, особливо груба»;— псл. [konarъ], очевидно, пов'язане з *kъpъ «обрубаний стовбур дерева» (п. kień «тс.»); менш переконливе пов'язання з псл. kopъ «кінець» (Bern. I 557) або з ч. [klomeň (glomeň)] «гілляка» (Machek ESJČ 272); думка про запозичення в українську мову з польської (Онышкевич Исслед. п. яз. 243) необгрунтована.— Sławski II 406—407; Brückner 252; ЭССЯ 10, 181.— Див. ще **коме́ль.**

[**конара́**] «отара овець, відгодована для різання» Ж;— запозичення з турецької мови; тур. kanara «бойня, різниця» є похідним від kan «кров», спорідненого з кумик. балкар. карач. kan, туркм. стюрк. kān «тс.» і, далі, з тунг. hane «кровоточити».—Räsänen Versuch 230.

кона́ти «умирати; мучитися», [*кана́ти*] «гинути», [*ко́нати*] «мірятися, переставляти руки на палиці, поки чиясь рука не виявиться зверху (на кінці)» Я, *ви́конати* «здійснити, закінчити; [вимерти]», *викона́вець*, *викона́вчий*, *докона́ти* «довести до важкого стану, замучити; здійснити, зробити; домогтися, досягти; виконати», [*доко́на́тися*] «переконатися; випробувати», *доко́наний*, *переконáти* «довести, змусити погодитися; [переконатися]», *переконáтися*, *переконáння*, *перекóнливий*, *поконáти* «повмирати; перемогти», [*ро́зкон*] «останній подих» Нед, *сконáти*, *скін* «смерть; кінець; мета», *скон* «смерть», [*уконáтися*] «стомитися»;— р. [*конáть*, *канáть*] «кінчати, знищувати; мучити», [*конáть*] «вершити, робити; умирати», [*конáться*] «закінчуватися; умирати; мірятися; примушувати один одного що-небудь роби-

ти», *доконáть* «доконати», бр. *канáць* «умирати; наближатися до кінця», [*коновáць*] «визначати», п. konać «умирати; (ст.) доводити до кінця; виконувати», ч. konati «виконувати, робити; (ст.) кінчати; умирати», слц. konať «виконувати, робити», вл. [kopaś] «виконувати; кінчати», нл. ст. kónaś «кінчати; убивати; відплачувати», схв. [dokònati] «закінчити», слн. [konáti] «тс.»;— псл. konati «кінчати, виконувати; умирати», похідне від kopъ «кінець»;— пов'язання з гр. κονέω, ἐγκονέω «поспішаю», διακονέω «служу; роблю послуги» (Machek ESJČ 272) позбавлене підстав.— Фасмер II 307—308; Sławski II 406; Brückner 252; Holub—Lyer 253; Schuster-Šewc 608—609; ЭССЯ 10, 181—182.— Див. ще **кін.**— Пор. **доскона́лий, кіне́ць.**

кона́тий — див. **кін.**

[**конва́**] «вовняна тканина» Пі;— очевидно, результат видозміни слова *канва́* «сітчаста проклеєна бавовняна (рідше льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування» (див.).

конва́лія (бот.) «Convallaria L.» СУМ, Г, [*конвалій* Бі, *кунволія* Пі] «тс.»;— р. [*конвалéя*] «конвалія»;— запозичення з польської мови; п. konwalia (з XVI—XVII ст.), ст. konwalijum, як і ч. konvalinka, рідк. konvalina, [konvaliе], слц. konvália, konvalinka «тс.», походить від слат. (lilium) convallium «конвалія» (букв. «(лілея) долин»); лат. convallis (род. в. мн. convallium) «(закрита горами) долина; улоговина» утворене за допомогою префікса com- (con-) «з-» від valles (vallis) (*ualnis) «долина; западина, улоговина», пов'язаного з лат. volvo «кочу; обертаю, повертаю; валю», спорідненим з псл. valiti, укр. *вали́ти;* назва рослини пов'язана з тим, що вона росте здебільшого в долинах річок (Попов Лек. раст. 103); словосполучення lilium convallium, на підставі якого виникла назва, походить з латинського перекладу біблійної «Пісні пісень» (пор. «Ego flos campi, lilium convallium» «я квітка поля, лілея долин», Cantium cantiorum, II 1).— Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 442—443; Machek ESJČ 274; Jm. rostl. 271; Holub—Lyer 259; Walde—Hofm. I 251—253, II 729, 832—833.— Див. ще **вали́ти, коалі́ція.**

конве́йєр «машина безперервної дії для переміщення вантажів з потрібним ритмом на певну відстань», *конвейеризáція, конвéйерник, конвейєризувáти;*— р. болг. *конвéйер*, бр. *канвéер*, п. konwejer, ч. слц. konvejer, схв. *конвèјер*, слн. konvéjer;— запозичення з англійської мови; англ. conveyer «конвейєр» походить від дієслова convey «перевозити, переміщувати, транспортувати», що через фр. ст. conveier (convoier) «привозити, доставляти; транспортувати» зводиться до нар.-лат. *conviāre «супроводжувати в дорозі», утвореного з префікса com- (con-) «з-» та іменника via «дорога, шлях».— CIC 126, 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 248; Фасмер II 308; Крысин 97; Kopaliński 526; Holub—Lyer 259, 506; БЕР II 581—582; Skeat 110; Weekley I 357; Klein 347.— Див. ще **віадýк, коалі́ція.**— Пор. **воя́ж.**

конве́нція «угода, міжнародний договір; договір між підприємствами і організаціями», *конвенційний, конвенціонáльний;*— р. болг. *конвéнция*, бр. *канвéнцыя*, п. konwencja, ч. konvence, слц. konvencia, вл. konwencija, м. *конвéнција*, схв. *конвèнција*, слн. konvéncija;— запозичення з латинської мови; лат. konventio «народні збори; зближення, зустріч; договір, угода» пов'язане з дієсловом convenio «сходжуся, збираюся; зустрічаюся; погоджуюся, домовляюся», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова venio «приходжу, доходжу».— CIC 348; Шанский ЭСРЯ II 8, 249; Фасмер II 308; Смирнов 152; Christiani 26; Sławski II 443; Kopaliński 526—527; Holub—Lyer 259; БЕР II 582; Walde—Hofm. II 747—749.— Див. ще **авантю́ра, коалі́ція.**

конве́рт, *законвертувáти;*— р. болг. *конвéрт*, бр. *канвéрт*, п. kuwerta, ч. kuvert, слц. kuverta, вл. kuwert, схв. *ковèрта, кȕвēрта*, слн. kuvêrta;— запозичення з французької мови; фр. couvert «конверт» пов'язане з couvrir «покривати», яке зводиться до лат. cooperīre «тс., закривати»; початкове *кон-* замість етимологічного *ку-* могло з'явитись під впливом

лат. convertere «повертати» чи похідних від нього форм західноєвропейських мов або в результаті помилкового надрукування в одному з словників фр. couvert як convert (Колесников ЭИРЯ VI 58—61). — Фасмер II 308; Кипарский ВЯ 1956/5, 134; Holub—Lyer 275; Dauzat 215—216. — Див. ще **коверкó т.**

конве́ртор «апарат для перетворення розтопленого чавуну на сталь; одноякірний перетворювач електричного струму», *конве́ртер* «тс.», *конвертува́ти* «продувати в конверторі (чавун)»; — р. болг. *конве́ртор*, *конве́ртер*, бр. *канве́ртар*, п. konwertor, ч. слц. konvertor, схв. *конвертор*, слн. konvêrtor; — очевидно, запозичення з англійської і німецької мов; нвн. Konvérter «конвертор», англ converter, convertor «тс.» утворено від лат. converto «змінюю, перетворюю; обертаю; повертаю», що складається з префікса com- (con-) «з-» і основи дієслова verto «повертаю, перетворюю, змінюю». — СІС 349; ССРЛЯ 5, 1275; Крысин 97—98; Kopaliński 527, 1038, 1039; Holub—Lyer 64, 259; РЧДБЕ 352; Weekley I 357; Klein 347. — Див. ще **вертика́ль, вертíти, коаліція.**

конво́й «супровідний загін, охорона», [*конво́й*] «тс.» Ж, *конвоїр*, *конвоюва́ти;* — р. болг. *конво́й* «охорона», бр. *канво́й*, п. вл. konwój, ч. слц. konvoj «тс.», м. *конво̀ј* «охорона кораблів, літаків», схв. *кòнвој*, слн. konvój «тс.»; — очевидно, через російське посередництво запозичено з голландської або французької мови; гол. konvóoi «конвой, супроводження, прикриття» походить від фр. convoi «супроводження, обоз (військовий); **конвой** (військовий, морський)», пов'язаного з дієсловом convoyer «конвоювати, супроводжувати», що походить від нар.-лат. *conviāre «супроводжувати», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від іменника via «дорога»; польське посередництво, припущуване для р. *конво́й*, неприйнятне (Christiani 36). — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Фасмер II 308; Савинов РФВ 21, 29; Sławski II 445; Vries NEW 348; Bloch 150; Dauzat 205. — Див. ще **віадýк, коаліція.** — Пор. **воя́ж.**

конву́льсія «мимовільні скорочення мускулатури тіла; сильні корчі всього тіла», *конвульси́вний*, *конвульсíйний;* — р. *конву́льсия*, бр. *канву́льсія*, п. konwulsja, ч. konvulse, konvulze, слц. konvulzia, болг. *конву́лсия*, м. *конвулзија*, схв. konvùlzija, слн. konvulzíja; — запозичення з латинської мови; лат. convulsio «судорога, корчі, конвульсія» є похідним від дієслова convello «вириваю, ламаю; розбиваю; мучу; підриваю; потрясаю», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова vello «мучу; руйную; смикаю, деру, рву», з яким пов'язане лат. lāna «вовна», споріднене з псл. *v^{b}lna, укр. *во́вна*. — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 251; Sławski II 445—446; Holub—Lyer 259; БЕР II 583; Walde—Hofm. I 756—758, II 744—745. — Див. ще **во́вна[1], коаліція.**

конгломера́т «механічне поєднання різнорідних об'єктів; одна з форм капіталістичних монополій; осадочна гірська порода», *конгломера́ція;* — р. болг. *конгломера́т*, бр. *кангламера́т*, п. вл. konglomerat, ч. слц. слн. konglomerát, схв. *конгломѐрат;* — очевидно, запозичене з французької мови, можливо, через німецьке посередництво (н. Konglomerát); фр. conglomérat (1842) пов'язане з дієсловом conglomérer «нагромаджувати», яке походить від лат. conglomerāre «нагромаджувати, зосереджувати, збирати; ущільнюватися; скручувати», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова glomerāre «скручувати; згрібати; нагромаджувати, збирати», похідного від glomus «кулька; клубок; галушка», спорідненого з дірл. glomar «вуздечка», двн. klamma «звуження; затискач; міжгір'я», лтс. glemzt «стискати, набивати». — СІС 349; Шанский ЭСРЯ II 8, 252; Kopaliński 517; Holub—Lyer 255; БЕР II 583; Dauzat 197—198; Walde—Hofm. I 609. — Див. ще **коаліція.**

конгре́с «з'їзд; парламент»; — р. *конгре́сс*, бр. *кангрэ́с*, п. ч. слц. вл. kongres, болг. *конгре́с*, м. *конгрес*, схв. *кòнгрес*, слн. kongrés; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Kongréss «конгрес, з'їзд», фр. congrès, англ. congress «тс.; парламент» походять від лат. congressus «зближення, сходження, спілкування», пов'язаного з дієсловом congredior

«сходжуся, зустрічаюся», утвореним за допомогою префікса com (con-) «з-» від дієслова gradior «ступаю, іду; проходжу».— CIC 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 252—253; Фасмер II 308; Крысин 123; Sławski II 417; Kopaliński 517; Holub—Lyer 43, 255; БЕР II 583; Dauzat 198; Weekley I 349; Walde—Hofm. I 615—616.— Див. ще **агре́сія, коалі́ція.**

[**конда́**] «некладений кабан, кнур; кладений кабан; свиня з поросятами» ВеУг, [*ґонда́*] ВеУг, ВеНЗн, [*конди́й*] «тс.» ВеНЗн, [*конда́ш*] «свинопас, свинар» ВеУг, Ж, [*кондю́к*] «малий кнур» УЛГ;— запозичення з угорської мови; походження уг. konda «стадо свиней», kondás «свинар» не з'ясоване.— Дзендзелівський УЛГ 51—52; MNTESz II 546; Bárczi 169.

конденсува́ти «нагромаджувати, збирати; перетворювати газ на рідину; стискати (думку, виклад)», *конденса́т* «продукт конденсації», *конденса́тор, конденса́ція, конденсо́ваний;*— р. *конденси́ровать*, бр. *кандэнсава́ць*, п. вл. kondensować, ч. kondensovati, слц. kondenzovať, болг. *кондензи́рам*, м. *кондензи́ра*, схв. *кондензи́рати*, слн. kondenzírati;— запозичення з західноєвропейських мов; н. kondensíeren, фр. condenser, англ. condense походять від лат. condēnsāre «ущільнювати, стискати, згущувати», яке складається з префікса com- (con-) «з-» і дієслова dēnsāre «згущувати, ущільнювати, щільно заповняти», пов'язаного з прикметником dēnsus «густий, щільний, частий; застиглий; щільно зімкнений», спорідненим з гр. δασύς «густо заросший».— CIC 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 253—254; Kopaliński 514; Holub—Lyer 253; БЕР II 585; Dauzat 195; Klein 330; Walde—Hofm. I 341—342.— Див. ще **коалі́ція.**

конди́тер, *конди́терська;*— р. *конди́тер*, бр. *канды́тар*, п. [kondytor], ч. konditorie «кондитерська», слц. konditor «кондитер», вл. konditar, болг. *конди́тор. кондитьо́р* «тс.», схв. *кондитӧра̄ј* «кондитерська»;— очевидно, через посередництво російської мови запозичено з німецької; нім. Kondítor «кондитер», [Konditer] «тс.» походить від лат. condītor «той, хто приготовляє страви з прянощами», пов'язаного з дієсловом condīre «приправляти, робити духмяним, маринувати; бальзамувати; прикрашати», яке зближується з condere «закладати; споруджувати», утвореним з префікса com- (con-) «з-» і основи дієслова dare «давати, споруджувати, наносити», спорідненого з псл. dati «дати».— УРЕ V 1980, 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; КЭСРЯ 208; Преобр. I 344—345; SW II 435; Kluge—Mitzka 391; Walde—Hofm. I 258—259, 360—362; Ernout—Meillet I 137, 178—180.— Див. ще **да́ти, коалі́ція.**

конди́ція «якість, норма, яким повинен відповідати товар, матеріал; (заст.) умова договору, угоди», *конди́ції* (заст.) «тимчасові підробітки домашніх учителів, репетиторів; приватні уроки», *кондиційний, кондиціюва́ти* «доводити до кондиції»;— р. *конди́ция*, бр. *кандыцыя*, ст. *кондыцыя* (1567), п. kondycja «якість фізична, форма; (заст.) умова, застереження; громадське становище, матеріальні умови, заможність; платна посада, (мн.) посада домашнього вчителя», ч. kondice «стан, форма; (заст.) приватні уроки; умова», слц. kondícia «стан, форма; (мн.) приватні уроки», вл. kondicionalny «умовний», болг. *конди́ция* «умова договору, угоди; норма, якість», м. *кондиција* «тс.», схв. *кӧндӣција* «умова; приватні уроки; форма», слн. condícija «стан, форма; умова»;— запозичення з латинської мови; лат. condicio «умова, вимога; пропозиція; договір; стан, положення, обставини» пов'язане з condīco «умовляюся, домовляюся; визначаю», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова dīco «говорю; стверджую; називаю; визначаю, вибираю».— CIC 350; Шанский ЭСРЯ II 8, 254; Фасмер II 309; Булыка 166; Sławski II 411; Brückner 251; Kopaliński 514—515; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 586; Vujaklija 454.— Див. ще **дикта́т, коалі́ція.**

кондійка — див. **кандійка.**

[**кондри́читись**] «вередувати, капризувати»;— неясне; можливо, арготичне (бурсацьке) утворення, пов'язане з лат. contrādīco «суперечу», що зазнало формальних і семантичних зрушень.

кондуї́т «штрафний журнал, список, до якого в школах дореволюційної Росії заносили провини учнів»; — р. болг. *кондуи́т*, бр. *кандуі́т* «тс.», п. (розм.) konduita «поведінка», ч. слц. konduita «кондуїт», схв. *кондȕита* «тс.»; — через російське посередництво запозичено з французької мови; фр. conduite «поведінка; керівництво» пов'язане із зворотною формою se conduire «поводитися» від дієслова conduire «вести, супроводжувати; керувати», яке походить від лат. condūcere «переводити, приводити; утворювати; брати на себе», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова dūcere «вести, водити; проводити; очолювати». — CIC 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 255—256; Sławski II 410; Kopaliński 514; Holub—Lyer 38, 254; Bloch 143; Dauzat 196. — Див. ще **дук, коалі́ція.**

конду́ктор; — р. болг. *конду́ктор*, бр. *канду́ктар*, п. слц. konduktor, ч. konduktér, ст. konduktor, м. *кондукто(е)р*, схв. *конду̏ктӣр*, слн. konduktêr; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kondúktor «кондуктор, провідник», фр. conducteur «тс.; наглядач», англ. conductor «кондуктор», походять від слат. conductor «той, хто веде; супровідник, конвоїр», пов'язаного з дієсловом лат. condūco «збираю, переводжу; утворюю, зводжу», яке складається з префікса com- (con-) «з-» і основи дієслова dūco «веду, проводжу, тягну». — CIC 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 256; Фасмер II 310; Sławski II 410—411; Kopaliński 514; Brückner 251; Holub—Lyer 38, 254; БЕР II 587; Bloch—Wartburg 105; Walde—Hofm. I 377; Ernout—Meillet I 185—186. — Див. ще **віаду́к, дук, коалі́ція.**

[**конду́ри**] «вид чобіт (на Покутті)»; — запозичення з молдавської мови; молд. (заст.) *конду́р* (мн. *конду́рь*) «вишита відкрита туфля» походить від тур. kundura «взуття; грубі туфлі». — Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Макарушка 10; Scheludko 135—136; Vrabie Romanoslavica 14, 159; DLRM 176.

[**кондуря́ка**] «великий дрючок, велика палиця» Я; — неясне.

[**конда́к**] «дяк і вчитель церковної школи»; — неясне; можливо, результат фонетичної зміни і переосмислення іменника *конда́к* «церковна пісня», зближеного із словом *дяк* «служитель православної церкви, який також часто бував учителем церковної школи».

[**коневник**] (бот.) «конюшина лучна, Trifolium pratense L.» Mak; — очевидно, запозичення з російської мови; р. [*коне́вник*] «тс.; конюшина гірська, Trifolium montanum L.; щавель, Rumex L.; полин звичайний, чорнобильник, Artemisia vulgaris L.; іван-чай, Chamaenerium angustifolium Scop.» пов'язане з *конь* «кінь»; назва, очевидно, зумовлена тим, що деякі з цих рослин є цінними кормовими травами для коней. — Див. ще **кі́нь.** — Пор. **конюши́на.**

коненя́, *коня́ча*, *конівни́цтво*, *ко́нюх*, *конюши́й*, *конюшня*, *коня́*, *коняка*, *коня́р*, *коня́рство*, *конячи́на*, *коня́чий* — див. **кінь.**

ко́ник[1] (ент.) «Tettigonia L.; [сарана, Locusta L.]»; — р. [*конёк*] «Tettigonia; бабка, Libellula L.», бр. *ко́нік* «Tettigonia», п. konik «Locusta», ч. koník «Tettigonia», слц. koník «тс.; Locusta», вл. (swjateje Marcyny) konik «Libellula», болг. [*(зелено) ко́нче*] «Locusta viridissima»; — псл. konikъ «комаха, що стрибає», пов'язане з konikъ «невеликий кінь» за спільною ознакою — здатністю стрибати. — Див. ще **кінь.**

[**ко́ник**[2]] «підставка в нижній частині даху Ж; підставка в гончарному крузі; один з чотирьох стояків витушки, на які надівається пряжа; частина ткацького верстата»; — р. *конёк* «верхня частина даху; [дошка особливої форми для обробки хутра білки; частина млинового жорна]», бр. *канёк* «верхній край даху; прикраса на даху», п. konik «рухома частина якого-небудь пристрою», ч. koník «тс.»; — результат перенесення назви *ко́ник* «невеликий кінь», зумовленого зовнішньою схожістю відповідних предметів чи їх первісних форм до коня. — Див. ще **кінь.**

[**ко́ники**[1]] (бот.) «в'язіль барвистий, кучерявий горошок, Coronilla varia L.» Л (у словосполученні *сорочі коники* «живокіст польовий, сокирки польові, Consolida arvensis Opiz. (Delphinium consolida L.)» Г, Mak), [*коніки*] «аконіт, Aconitum L.» ВеЛ, Mak; — п. [koniki]

«аконіт, Aconitum napellus L.» (можливо, з укр.), ч. [koníčky] «тс.»;— очевидно, пов'язане з *ко́ник* «малий кінь»; назва зумовлена, найвірогідніше, отруйністю деяких із цих рослин для свійських тварин, зокрема коней.— УРЕ II 1978, 431, IV 1979, 115; Нейштадт 253—254, 256; Machek Jm. rostl. 44—47.— Див. ще **кінь.**

[**ко́ники**²] (бот.) «березові бруньки» Ж;— очевидно, пов'язане з *ко́ник* «малий кінь»; мотивація назви неясна.— Див. ще **кінь.**

ко́нич, *кони́чина, конични́сько, ко́ніч, конічи́на, конічи́ниско, конічник*— див. **конюши́на.**

[**ко́ничек**] «шафка для посуду, прибудована до стіни» Я;— очевидно, запозичення з російської мови; р. [*ко́н(н)ик*] «широка лава біля дверей у вигляді скрині для спання, зберігання посуду, продуктів; лава під іконами; місце, де ставлять ікони; шафка під лавою для посуду і продуктів», [*ко́н(н)ичек*] «широка лава біля дверей у вигляді скрині» є результатом видозміни слова [*ико́нник*] «поличка для ікон; лава, що йде від переднього кутка хати», похідного від *ико́на* «ікона»; пов'язання з р. *ко́йка* (Даль II 151) або з *поко́й* (Фасмер II 310; Преобр. I 330) позбавлене підстав.— СРНГ 12, 181; 14, 255—256.— Див. ще **ико́на.**

коні́чний— див. **ко́нус.**

ко́нка (заст.) «міська залізниця з кінною тягою; вагон цієї залізниці»;— бр. *ко́нка*, ч. koňka, слц. konka;— запозичення з російської мови; р. *ко́нка* «тс.» виникло, мабуть, як розмовне скорочення словосполуки *конно-железная дорога*, до складу якої входить основа прикметника *ко́нный*, похідного від *конь*, спорідненого з укр. *кінь.*— Шанский ЭСРЯ II 8, 257; Даль II 158.— Див. ще **кінь.**

[**конкра́л**] «сорт фарби з олією» Я;— неясне.

конкре́тний «який існує реально; цілком точний, предметно визначений», *конкретиза́ція, конкретизува́ти;*— р. *конкре́тный*, бр. *канкрэ́тны*, п. вл. konkretny, ч. konkrétní, слц. konkrétny, болг. *конкре́тен*, м. *конкретен*, схв. *кòнкретан (кòнкрēтан)*, слн. konkréten «тс.»;— видозмінене запозичення з німецької або французької мови; нім. konkrét, фр. concret походять від лат. concrētus «згущений, густий; ущільнений, затверділий; матеріальний, відчутний (на дотик)», пов'язаного з дієсловом concrēsco «зростаюся, згущуюся, твердішаю, ущільнююся, густішаю; утворююся; замерзаю», яке складається з префікса com- (con-) «з-» і дієслова crēsco «росту, зростаю, виникаю; збільшуюсь», пов'язаного з дієсловом creo «творю», створюю; роблю; викликаю».— CIC 351; Шанский ЭСРЯ II 8, 258—259; Sławski II 422; Brückner 251; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Kluge—Mitzka 392; Dauzat 195; Bloch 142; Klein 329, 369, 722; Weekley I 345; Walde—Hofm. I 204, 288—289, 290.— Див. ще **коаліція, креату́ра.**

конкуре́нція «суперництво», *конкуре́нт, конкурува́ти;*— р. болг. *конкуре́нция*, бр. *канкурэ́нцыя*, п. konkurencja, ч. konkurence, слц. konkurencia, вл. konkurenca, м. *конкуренција*, схв. *конкурèнција*, слн. konkurénca;— запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; слат. concurrentia «змагання, суперництво» походить від лат. concurrere «збігатися, зустрічатися; скупчуватися; стикатися; змагатися, конкурувати», що складається з префікса com- (con-) «з-» і дієслова currere «бігти, поспішати; змагатися з бігу».— CIC 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 259; Фасмер II 311; Sławski II 423; Koraliński 519; Holub—Lyer 256; БЕР II 591; Vujaklija 458; Klein 329, 386.— Див. ще **коаліція, курс.**— Пор. **ко́нкурс.**

ко́нкурс «змагання з метою виявлення найкращого з учасників; відбір претендентів на заміщення деяких посад», *ко́нкурсник* «учасник конкурсу»;— р. бр. м. *ко́нкурс*, п. ч. вл. konkurs, слц. konkurz, болг. *конку́рс*, схв. *кòнкурс*, слн. konkúrz;— запозичене, можливо, через польське посередництво, з латинської мови; лат. concursus «скупчення; зіткнення, зустріч; бій; сприяння; допомога; суперництво, участь у змаганні, конкуренція» є похідним від дієслова concurro «стикаюся, зустрічаюся; збі-

гаюся; роблю наскоки; суперничаю», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова curro «біжу».— CIC 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 199—200; Фасмер II 311; Sławski II 423; Holub—Lyer 256; БЕР II 591.— Див. ще **коалíція, курс.**— Пор. **конкурéнція.**

[**кóноб**] «цебрик» Я, [*конóпка*] «коновка, кухоль» Ж, Пі;— р. [*кóноб*] «таз, глечик (умивальний)», др. *конобъ* «казан, чан; таз», *конобь*, стсл. **конобъ** «тс.»;— переконливої етимології немає; можливо, пов'язане з *кíнва* «глечик»; сумнівне припущення про походження від гіпотетичної форми *kabanos і зв'язок з н. [Hafen] «горщик», лат. capio «беру», алб. kam «маю» (Loewenthal AfSlPh 37, 386) або про спорідненість з двн. (h)napf «миска, чашка», свн. napf «чаша» (Fick I 514; Срезн. I 1269).— Фасмер II 311; БЕР II 591—592; Bern. I 558.— Пор. **кíнва.**

[**коновáля**] (бот.) «тополя біла, Populus alba L.» ВеНЗн;— неясне; можливо, результат перенесення назви іншої рослини *конвáлія* у зв'язку з певною подібністю блискучо-білих (знизу) листків тополі білої до білих квіток конвалії.

[**конодри́ст**] (бот.) «підсніжник звичайний, Galanthus nivalis L.» ВеНЗн;— бр. [*конóдрысь*] «анемона, Anemone L.»;— складне слово, утворене з основ іменника *кінь* і дієслова *дристáти* у зв'язку з отруйними речовинами, що містяться в цибулинах підсніжника (ВРУ 170) і можуть викликати отруєння худоби.— Див. ще **дристáти, кінь, козóдри́ст.**

[**конóздря**] (бот.) «жовті квіти, що цвітуть на болоті ранньою весною» Ва;— очевидно, результат народноетимологічної видозміни вихідного [*скороздря*] «(букв.) скороспіла (квітка)» (пор. [*скоро́здря*] «ранній овес»).— Див. ще **скоро́здрий.**— Пор. **колóздра.**

[**конóзити**] «корчити, морщити (в роботі); (безос.) морозити? судомити?», [*конóза*] «вередунка, задирака» Я, [*конóзливий*] «вередливий, задерикуватий» Я;— п. [konozić] «намовляти, посилено наполягати», [konozić się] «виявляти нетерпіння, поспішати»;— псл. ko-noziti, похідне від *ko-noza, пов'язаного з дієсловом (pro-)pьziti, nizati, укр. *низáти* (пор. *(за-)нóза*, похідне того самого кореня й ступеня вокалізму) і утвореного від нього за допомогою словотворчого компонента ko- (пор. [*ко-вертáти*] «повертати»); в основі семантичного розвитку лежить переносне вживання дієслова *низáти* «колоти наскрізь» (>«дошкуляти, непокоїти»).— ЭССЯ 10, 195.— Див. ще **низáти.**— Пор. **занóза, кáверза, ковертáти, ніж**[1].

Кóнон (чоловіче ім'я), *Кóнаш* (розм.), [*Конін*], ст. *Кононъ* (1427);— р. *Кóнóн*, бр. *Кóнан*, *Кóнаш* (розм.), *Канáш* (розм.), болг. *Конóн*, цсл. **Кѡ́нѡнъ**, стсл. **Кононъ**;— через церковнослов'янську мову запозичено з грецької; гр. Κόνων, Κώνων (власне ім'я деяких діячів культури та ін. з Афін і Самоса) етимологічно неясне.— Сл. вл. імен 214.

[**конóпа**] «неспокійне поводження; неспокій» Ж, [*конóпадь*] «тс.» Ж, [*конопáдити*] «обтяжувати, дратувати, дражнити; принаджувати» Ж, [*конóпити*] «тс.» Ж, [*конопли́вий*] «задерикуватий» Ж, [*прúконопа*] «принада» Нед, [*приконóпити*] «принадити» Нед;— неясне.

[**конопатий**] «з рябим обличчям» Ва, *конопля́стий* «веснянкуватий, ластатий»;— р. *конопáтый* «веснянкуватий; поритий віспою», п. [konopaty] «веснянкуватий; подібний до конопель (за кольором)», [konopiaty], konopiasty, [konopisty] «тс.»;— псл. *konopatъ «веснянкуватий; (спочатку) подібний за кольором до конопель», *konopjatъ, [konopjastъ, konopistъ] «тс.», похідні від псл. *konopja (*konopь) «коноплі звичайні, Cannabis sativa L.»; п. [konoplasty] «подібний до конопель (за кольором); веснянкуватий», мабуть, запозичено з української мови; укр. [*конопля́стий*] «веснянкуватий, ластатий», можливо, є порівняно новим безпосереднім утворенням від *конóплі*, паралельним до р. [*конопля́стый*] «веснянкуватий».— Шанский ЭСРЯ II 8, 260; Фасмер II 311—312; Зеленин РФВ 63, 407—409; Преобр. I 345—346; Sławski II 424—425; Bern. I 559.— Див. ще **конóплі.**

конопáтити «забивати, затикати щілини, діри мохом, клоччям», *конопáтка* «маленька залізна лопаточка для коно-

пачення», *конопа́тник*, [*коно́пать*] «матеріали для конопачення суден» Я;— р. *конопа́тить*, [*конопло́вать*] «конопатити», ст. *конопатити* (1584), бр. *канапа́ціць*, *канапа́тчык*, п. [konopacić], заст. konopaczyć, ч. заст. konopačiti;— псл. (ск.) [konopatiti], похідне від konopать (пор. укр. [*коно́пать*] «матеріали для конопачення суден», р. (діал., ст.) *ко́нопать* «коноплі, мох, клоччя для конопачення суден»), що через konopatъ «коноплястий» зводиться до псл. *konopja «коноплі»; менш обгрунтоване виведення (Фасмер II 311) від іт. calafatare «конопатити», що походить від ар. qalafa (qallaf) «конопатити кораблі».— Sławski II 424—425; Bern. I 470.— Див. ще **коно́плі**.— Пор. **конопатий.**

коно́плі (бот.) «Cannabis L.», [*коло́пні*, *коло́пня*] «тс.», *конопли́на*, *коно́плисько* «місце, де росли коноплі», *конопли́ще* «тс.», *конопля́р*, *конопля́рство*, *конопе́льний*, *конопля́ний;* — р. *конопля́*, бр. *кано́плі*, п. konopie (мн.), ч. konopě, konopí, слц konope, вл. нл. konopje, болг. *коно́п*, м. *конап*, схв. *ко̀нопља*, слн. konóplja, р.-цсл. **конопьныи** «конопляний»;— псл. *konopja «коноплі», *konorь;— запозичене з невідомого джерела, як і пгерм. *hanapa- (>двн. hanaf), гр. *κάνναβις* «тс.»; припускається запозичення в праслов'янську мову з народної латині (нар.-лат. *canapis чи *cannapus від гр. *κάνναβις*); можливо, першоджерелом є індоіранське *kana- (скіфське *kana-) або шумер. kunibu «тс.».—Фасмер—Трубачев II 312; Sławski II 425—426; Machek ESJČ 273; БЕР II 592—593; ЭССЯ 10, 188—193; Bern. I 558—559; Абаев ИЭСОЯ I 512; Happ IF 68, 99.— Пор. **кенаф.**

конопля́нка (орн.) «Carduelis cannabina L.», [*конопельник*, *конопенька*, *конопляник*, *конопляр*, *коноплярка*, *коноплячок*] «тс.» Шарл;— р. *конопля́нка*, бр. *канапля́нка*, п. [konopnik], п. ч. konopka, слц. konôpka, вл. konopaćk, нл. konopac, болг. [*конопа́рче*], схв. *ко̀нопљарка*, слн. konopljénka «тс.»;— псл. *konopjanъka, *konopjarъka, *konoръka, похідні від *konopja; назви зумовлені тим, що цей птах живиться конопляним сім'ям.— Булаховський Вибр. пр. III 206; Machek ESJČ 273.— Див. ще **коно́плі.**

[**коно́шок**] (пестливе) «мала дитина; щось маленьке» Ва;— неясне.

консе́рви, *консе́рва*, *консерва́ція*, *консе́рвник*, *консервува́ти;* — р. *консе́рвы*, *консе́рва*, бр. *кансе́рвы*, п. вл. konserwa, ч. слц. konzerva, болг. *консе́рви*, м. *конзерва*, схв. *ко̀нзе̄рва*, слн. konzêrva, konsêrva;— запозичення з французької мови; фр. conserve «консерва» пов'язане з дієсловом conserver «берегти, зберігати», що походить від лат. cōnservāre «тс.», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова servāre «тс.», спорідненого з ав. haraiti, haurvaiti «приділяє увагу, захищає», гр. *ἥρως* «захисник».— CIC 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 262—263; Фасмер II 312; Sławski II 428—429; Dauzat 199; Walde — Hofm. II 525—526.— Див. ще **коалі́ція.**— Пор. **консерва́тивний, консерва́тор|ія.**

консерва́тивний, *консерва́тизм*, *консерва́тист*, *консерва́тор;* — р. *консерва́тивный*, бр. *кансерва́тыўны*, п. konserwatywny, ч. konzervativní, слц. konzervatívny, вл. konserwatiwny, болг. *консерва́тивен*, м. *конзерва́тивен*, схв. *ко̀нзерва̄тӣван*, слн. konservatíven, konzervatíven;— запозичення з західноєвропейських мов; н. konservatív, англ. conservative походять від фр. ст. conservatif, яке зводиться до лат. cōnservātīvus «охоронний, зберігаючий», пов'язаного з дієсловом cōnservo «бережу, зберігаю, охороняю».— CIC 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 261—262; Sławski II 428—429; Koraliński 520; БЕР II 594; Klein 337; Dauzat 199.— Див. ще **коалі́ція, консе́рви.**— Пор. **консерва́тор|ія.**

консерва́тор|ія, *консерва́тор|ець*;— р. болг. *консерва́тор|ия*, бр. *кансерва́тор|ыя*, п. konserwatorium, ч. konzervatoř, слц. konzervatórium, вл. konserwatorij, м. *конзерваторијум*, схв. *конзерва̀то̄рӣј*, *конзерва̀то̄рија*, *конзерва̀то̄ријум*, слн. konservatórij;— запозичення з італійської мови; іт. conservatorio «притулок; учбовий заклад; консерваторія» є похідним від дієслова conservare «зберігати, берегти», яке зводиться до лат. cōnservo, -āre «тс.».— CIC 352; Шанский ЭСРЯ II 8, 262; Holub—Lyer

260; БЕР II 594; Mestica 366. — Див. ще **коалíція, консéрви.** — Пор. **консервати́вний.**

консúліум «нарада лікарів»; — р. болг. *консúлиум*, бр. *кансíліум*, п. konsylium, ч. konsilium, konzilium, слц. konzílium, м. *конзилиум*, схв. *кòнзӣлӣј, кòнзӣлијум*, слн. konzílij «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. cōnsilium «нарада» є похідним від cōnsulo «раджусь, обговорюю», утвореним з префікса com- (con-) «з-» і кореневої частини, пов'язаної, мабуть, з ie. *sel- «взяти, брати; хапати, схопити» (пор. гр. ἑλεῖν «брати», дірл. selb «власність», кімр. helw «тс.»). — CIC 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Sławski II 409; Brückner 251; Holub—Lyer 260; Walde—Hofm. I 264—265. — Пор. **кóнсул.**

консисте́нція «ступінь щільності або густини речовини»; — р. болг. *консистéнция*, бр. *кансістэ́нцыя* «тс.», ст. *консистенция* «перебування» (1686), п. konsystencja «консистенція; (ст.) постій, місце розквартирування війська», ч. konsistence «консистенція», konzistence, слц. konzistencia, вл. konsistenca, схв. *конзистѐнција*, слн. konsisténca, konzisténca «тс.»; — запозичення з латинської мови; слат. consistentia «склад, густота; стан, положення» пов'язане з лат. cōnsisto «стаю; затримуюся, зупиняюся; складаюся з чогось», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова sisto «ставлю; споруджую; зміцнюю». — CIC 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 263; Булыка 167; Sławski II 433; Walde—Hofm. II 548. — Див. ще **асисте́нт, коалíція.**

консолідáція «зміцнення, згуртування», *консолідувáти;* — р. болг. *консолидáция*, бр. *кансалідáцыя*, п. konsolidacja, ч. konsolidace, слц. konsolidácia, вл. konsolidacija, м. схв. *консолидáција*, слн. konsolodácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Konsolidatión, фр. англ. consolidation походять від пізньолат. cōnsolidātio «згуртування», пов'язаного з cōnsolido «зміцнюю, підтримую; консолідую», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова solido «зміцнюю», пов'язаного з solidus «масивний; твердий; цілий, весь». — CIC 353; Kopaliński 520; Holub—Lyer 256; БЕР II 595; Klein 338—339; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 555. — Див. ще **коалíція, солíдний.**

конспе́кт, *конспектúвний, конспектувáти;* — р. болг. *конспéкт*, бр. *канспéкт*, п. ч. слц. вл. konspekt, м. *конспект*, схв. *кòнспект*, слн. konspékt; — запозичене з латинської мови, очевидно, через німецьке посередництво (нім. Konspékt); лат. cōnspectus «зір, видіння; огляд» пов'язане з дієсловом cōnspicio «дивлюсь, бачу, спостерігаю», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова spicio (specio) «дивлюсь». — CIC 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 265; Sławski II 429; Brückner 88; Holub—Lyer 257, 59; БЕР II 595; Вуjаклија 461. — Див. ще **аспе́кт, коалíція.**

конспірáція, *конспірáтор, конспіратúвний, конспіраційний, конспірувáти;* — р. болг. *конспирáция*, бр. *канспірáцыя*, п. konspiracja, ч. konspirace, слц. konšpirácia, вл. konspiracija, м. схв. *конспирáција*, слн. konspirácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Konspiratión, фр. англ. conspiration походять від лат. cōnspīrātio «змова; угода», пов'язаного з cōnspīrāre «разом звучати; бути згодним; узгоджуватися; таємно змовлятися», що складається з префікса com- (con-) «з-» і основи дієслова spīro «дую; дихаю», спорідненого з псл. piskati «свистати, пищати», укр. *пúскати, пищáти.* — CIC 353; Шанский ЭСРЯ II 8, 266; Sławski 429—430; Holub—Lyer 257; БЕР II 595; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 575—576. — Див. ще **коалíція, пúскати.**

констатувáти, *констатáція;* — р. *констатúровать*, бр. *канстатавáць*, п. вл. konstatować, ч. konstatovati, слц. konštatovať, болг. *констатúрам*, м. *констатúра*, схв. *констатúрати*, слн. konstatírati; — запозичення з французької мови; фр. constater «констатувати, встановлювати» утворено на основі лат. cōnstat «установлено, відомо», пов'язаного з дієсловом cōnstāre «твердо стояти; залишатися незмінним», що складається з префікса com- (con-) «з-» і дієслова stāre, sto «стояти», спорідненого з псл. stati, укр. *стáти.* — CIC 354; Шанский

ЭСРЯ II 8, 267; Kopaliński 521; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Dauzat 200; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коаліція, стáти.** — Пор. **конституція.**

конституція «основний закон держави; будова організму», *конституціоналізм, конституціоналіст, конститути́вний* «визначальний; який становить основу чого-небудь», *конституці́йний* (політ.), *конституціона́льний* (біол.), *конституюва́ти* «установлювати склад, зміст»; — р. болг. *конституция*, бр. *канстытýцыя*, ст. *констытýцыя* (1565), п. konstytucja, ч. konstituce, слц. konštitúcia, вл. konstitucija, м. схв. *конституција*, слн. konstitúcija; — запозичення з латинської мови; лат. cōnstitūtio «установа; постанова; конституція» пов'язане з дієсловом cōnstituo «встановлюю; постановляю; влаштовую», утвореним з префікса com- (con-) «з-» і основи дієслова statuo «ставлю; зупиняю; саджаю», пов'язаного з sisto «ставлю, розташовую, зупиняю», sto (stāre) «стою», спорідненими з псл. stati, укр. *стáти.* — CIC 354; Фасмер II 313; Sławski II 431; Holub—Lyer 257; БЕР II 596; Walde—Hofm. II 596—598. — Див. ще **коаліція, стáти.** — Пор. **констатувáти.**

конструкція, *конструктивізм, конструктивіст, конструктор, конструкти́вний, конструкці́йний, конструюва́ти;* — р. болг. *конструкция*, бр. *канструкцыя*, п. konstrukcja, ч. konstrukce, слц. konštrukcia, вл. konstrukcija, м. *конструкција*, схв. *конструкција*, слн. konstrúkcija; — запозичення з латинської мови; лат. cōnstrūctio «будова» пов'язане з cōnstruo «складаю; споруджую, будую», утвореним з префікса com- (con-) «з-» і дієслова struo «кладу одне на одне; розкладаю; будую, споруджую», спорідненого з гот. straujan «розсипати», двн. strewen «тс.», лит. (жем.) [strunýti] «будувати, зводити», псл. struna, укр. *струна́.* — CIC 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Sławski II 430—431; БЕР II 597; Walde—Hofm. II 607—608. — Див. ще **коаліція, струна́.**

кóнсул «представник однієї держави в іншій», *консулáт, кóнсульство;* — р. бр. болг. *кóнсул*, п. ч. вл. konsul, ч. слц. konzul, м. *конзул*, схв. *кōнсул, кōнзул*, слн. kónzul; — запозичення з латинської мови; лат. cōnsul «консул, кожний з двох виборних найвищих урядових осіб Римської республіки; (рідк.) радник; той, що дає поради (прізвисько Юпітера); (слат.) міський радник, бургомістр» пов'язане з cōnsulo «раджусь, обговорюю, думаю; дію, турбуюсь; питаю». — CIC 354; Шанский ЭСРЯ II 8, 270; Фасмер II 313; Смирнов 156; Hüttl-Worth 15; Sławski II 431; Kopaliński 522; Machek ESJČ 273; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Walde—Hofm. I 264—265. — Див. ще **консúліум.**

консультáція, *консультáнт, консультати́вний, консультаці́йний, консультува́ти;* — р. *консультáция*, бр. *кансультáцыя*, п. konsultacja, ч. konzultace, konsultace, слц. konzultácia, вл. нл. konsultacija, болг. *консултáция*, м. схв. *консултáција*, слн. konzultácija; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Konsultatión, фр. англ. consultation походять від лат. cōnsultātio «нарада; розгляд; звертання за порадою», пов'язаного з дієсловом cōnsulto «раджуся; обмірковую; прошу поради», фреквентатива до cōnsulo «тс.», утвореного з префікса com- (con-) «з-» і основи -sul-, пов'язаної з -sil- у cōnsilium «консиліум». — CIC 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 271; Sławski II 432; Holub—Lyer 260; БЕР II 597; Dauzat 201. — Див. ще **консúліум.** — Пор. **кóнсул.**

[**конт**[1]] «продовольство, харчі»; — не зовсім ясне; можливо, результат зворотного словотвору, пов'язаний з *контентувáти* «годувати, харчувати, утримувати» (пор.).

[**конт**[2]] «кінець» Я; — р. [*конт*] «тс.»; — очевидно, запозичення з французької мови; фр. compte «рахунок; квит» пов'язане з дієсловом compter «рахувати», яке походить від лат. computāre «тс.; вважати», утвореного за допомогою префікса com- від дієслова putāre «міркувати, зважувати, рахувати, думати; чистити; різати»; пор. бр. *конт* у виразі *на гэты к.* «відносно цього» (букв. «на цей рахунок»). — Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393. — Див. ще **ампутáція, коаліція.** — Пор. **депутáт, дúспут, кóнто, контóра.**

конта́кт, *конта́ктор*, *конта́ктний*, *контактува́ти;* — р. болг. *конта́кт*, бр. *канта́кт*, п. ч. слц. вл. kontakt, м. *контакт*, схв. *кòнтакт*, слн. kontákt; — запозичення з німецької або французької мови; нім. Kontákt, фр. contact походять від лат. contāctus «дотик, зіткнення», пов'язаного з дієсловом contingo «торкаю, дотикаюся», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова tango «дотикаюся». — CIC 355; Шанский ЭСРЯ II 8, 272—273; Sławski II 434; Holub—Lyer 61, 257; БЕР II 598; Bloch I 147; Dauzat 201; Walde—Hofm. II 647—648. — Див. ще **коалі́ція, такт.**

конте́кст «цілісна частина тексту, до складу якої входить дане слово або речення»; — р. болг. *конте́кст*, бр. *канта́кст*, п. вл. kontekst, ч. слц. kontext, м. *контекст*, схв. *кòнтекст*, слн. kontékst; — запозичення з французької мови; фр. contexte походить від лат. contextus «з'єднання, зв'язок», пов'язаного з дієсловом contexo «з'єдную в процесі тканння; сплітаю», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова texo «тчу; сплітаю; складаю; компоную». — CIC 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 273—274; Sławski II 434; Kopaliński 523; Holub—Lyer 257; БЕР II 598; Dauzat 202; Walde—Hofm. II 678. — Див. ще **коалі́ція, текст.**

контентува́ти (заст.) «годувати, харчувати, утримувати; пригощати», [*контетува́ти*] «годувати, утримувати; годити, догоджати МСБГ», [*контитува́ти*] «годити, догоджати» МСБГ, [*континтува́тися*] «задовольнятися, обмежуватися, бути радим» Ме, [*контетува́тиси*] «задовольнятися; пригощатися» МСБГ, [*контитува́тиси*] «тс.» МСБГ, [*конте́нтий*] «задоволений», [*конте́тний* МСБГ, *конті́тний* Ж] «тс.», *уконтентува́ти* «задовольнити; пригостити»; — слц. [kontentný] «задоволений»; — запозичення з польської мови; п. [kontentować] «задовольняти», kontentować się «задовольнятися», kontent «задоволений», як і ч. заст. kontent «задоволення, спокій», схв. *кòнтен* «задоволений», *кòнтен(а)т*, слн. kontènt «тс.», походять від слат. contentare «задовольняти, догоджати, оплачувати», лат. contentus «задоволений чимсь», пов'язаних з дієсловом continēre «утримувати, тримати разом, тримати в певних межах, обмежувати». — Онышкевич Исслед. п. яз. 243; Sławski II 435. — Див. ще **континє́нт.**

[**ко́нти**] (мн.) «вузол волосся в угорських жінок» Ж; — слц. kont «жіноча зачіска, вузол довгого волосся на потилиці», [kont'] «тс.», схв. *ко́нђа* «вид жіночого головного убору»; — запозичення з угорської мови; уг. konty «пучок, вузол (волосся); шиньйон» не зовсім ясне, можливо, пов'язане з kunkorodni «загинатися, закручуватися». — Machek ESJČS 218; Berp. I 560; Mikl. EW 127; Bárczi 169; MNTESz II 555—556.

континє́нт, *континента́льний;* — р. болг. м. *континє́нт*, бр. *кантынє́нт*, п. kontynent, ч. слц. вл. kontinent, схв. *контѝнент*, *контѝненат*, слн. kontinènt; — запозичення з західноєвропейських мов; нім. Kontinént «континент, материк», фр. continent «тс.» зводяться до лат. continēns (род. в. continentis) «тс.; тверда земля», що виникло в результаті скорочення термінологічного словосполучення terra continens «тс.» (букв. «неперервна земля») і субстантивації прикметника continēns «неперервний, суцільний; суміжний; зв'язний», первісно дієприкметника теп. ч. від дієслова continēre «містити; утримувати; охоплювати, зберігати; з'єднувати, пов'язувати», утвореного з префікса com- (con-) «з-» і дієслова tenēre «тримати», спорідненого з псл. teneto «сітка для ловлі звірів і птахів», укр. *тене́та* «тс.». — CIC 356; Шанский ЭСРЯ II 8, 274—275; Лукичева Проблемы ономастики. Вологда 1974, 127—129; Sławski II 441—442; Kopaliński 526; Brückner 251; Holub—Lyer 257; БЕР II 599; Bloch—Wartburg 147; Kluge—Mitzka 194; Ernout—Meillet I 140. — Див. ще **коалі́ція, тене́та.**

ко́нто «рахунок»; — п. ч. слц. вл. konto, болг. м. *ко́нто*, схв. *кòнто*, слн. kónto; — очевидно, через польське посередництво запозичено з італійської мови; іт. conto «рахунок, розрахунок; звіт» пов'язане з дієсловом contare «лічити, рахувати; обчислювати», що походить від лат. computāre «тс.». — CIC 356; Sławski II

436; Kopaliński 523—524; Holub—Lyer 258; БЕР II 599; Vujaklija 464; Klein 344; Mestica 348, 376. — Див. ще **коаліція, ампута́ція.** — Пор. **депута́т, ди́слут, ко́мпут, конт²**, **конто́ра.**

конто́ра, [*канто́ра*], *конто́рка, конто́рник;* — р. болг. *конто́ра*, бр. болг. *канто́ра*, п. kantor «контора; письмовий стіл», ч. kontor «канцелярська робота», слц. вл. kontor «контора», схв. *ко̀нтора*, слн. kontór «тс.»; — запозичено за російським і польським посередництвом з німецької й голландської мов; нім. Kontór «контора», гол. kantoor «тс.» походять від фр. comptoir «контора; письмовий стіл, прилавок», пов'язаного з compter «рахувати, лічити; зважати», що продовжує лат. computāre «міркувати; розраховувати». — Акуленко 140; Шанский ЭСРЯ II 8, 275; Фасмер II 313; Sławski II 47; Kluge—Mitzka 393; Dauzat 193; Walde—Hofm. II 393—394. — Див. ще **коаліція, ампута́ція.** — Пор. **депута́т, ди́спут, ко́мпут, конт², ко́нто.**

конто́сити — див. **кундо́сити.**

контр- (префікс із значенням «протилежний, проти» у словах типу *контрата́ка, контрга́йка, контрза́хід, контра́ступ, контрпа́ра, контрро́звідка, контрудар*); — р. бр. *контр-*, п. kontr-, kontra-, ч. слц. слн. kontra-, болг. м. схв. *контра-;* — запозичення з французької мови; фр. contre «проти», contre- «тс.» походить від лат. contrā «проти, навпроти, всупереч», contrā- «проти-», що є результатом злиття префікса com- (con-) «з, разом, проти», давнього прийменникового походження, і суфікса -trā-, представленого також у прийменнику (прислівнику) extrā «поза, зовні, без, збоку; крім, над»; до семантики пор. гр. ἀντί «замість, разом, через, крім», ἀντι- «проти, замість, разом». — CIC 356; Фасмер II 314; ССРЛЯ 5, 1328; Лехин—Петров 357; Sławski II 436—437; Kopaliński 524; Brückner 253; Holub—Lyer 258; БЕР II 599—600; Ernout—Meillet I 140. — Див. ще **коаліція.**

контраба́нда «незаконне перенесення або перевезення через кордон товарів», *контрабанди́ст;* — р. болг. м. *контраба́нда*, бр. *кантраба́нда*, п. kontrabanda, **ч. kontraband(a), слц.** kontraband, вл. konterbanda, схв. *контрабанд, контрàбāнда*, слн. kontrabánda; — очевидно, через російське посередництво запозичене з французької мови; фр. contrebande походить від іт. contrabbando «контрабанда», що складається з прислівника contra «проти», який продовжує лат. contrā «тс.», та іменника bando «оголошення; урядове розпорядження, указ», яке походить від дфранк. *ban «тс.» (пор. двн. ban «наказ під загрозою смертної кари; заборона»). — Шанский ЭСРЯ II 8, 276; Фасмер II 313; Смирнов 156; Dauzat 71, 203; Mestica 377; Kluge—Mitzka 50. — Див. ще **бана́льний, баніт, ба́яти, контр-.**

контраба́с, *контрабасúст;* — р. *контраба́с*, заст. *контрба́с*, бр. *кантраба́с*, п. ч. слц. вл. kontrabas, болг. *контраба́с*, м. *контрабас*, схв. *ко̀нтрабас*, слн. kóntrabas; — запозичення з італійської мови; іт. contrabasso «контрабас», букв. «бас, розташований проти (віолончелі)» утворене з прийменника contra «проти», що походить від лат. contrā «тс.», та іменника basso «бас». — Фасмер II 313; Kopaliński 524; БЕР II 600; Dauzat 77; Mestica 377. — Див. ще **бас, контр-.**

контра́кт «письмова угода про взаємні зобов'язання», *контракта́ція, контракта́нт,* [*контра́кти*] «вибір парубками дівчат на водохрещі» Я, *контра́ктний, контрактува́ти;* — р. болг. *контра́кт*, бр. *кантра́кт*, п. ч. слц. вл. kontrakt, м. *контракт*, схв. *ко̀нтракт*, слн. kontrákt; — запозичення з німецької мови; н. Kontrákt походить від лат. contractus «стягання; здійснення; угода, договір, контракт», пов'язаного з contraho «стягаю; спричиняю; викликаю», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від traho «тягну; викликаю». — CIC 356; Фасмер II 314; Sławski II 437; Michejda JP 37/2, 159; БЕР II 600. — Див. ще **абстрагува́ти, коаліція.**

контрама́рка; — р. *контрама́рка*, заст. *контрма́рка*, бр. *кантрама́рка*, п. kontramarka «контрамарка; додатково викарбуваний знак на монеті», ч. слц. kontramarka «знак на монеті», болг. *контрама́рка*, схв. *ко̀нтрамарка;* — очевидно, через російське посередництво запозичено з французької мови;

фр. contremarque утворене з прийменника contra «проти» та іменника marque «марка». — Шанский ЭСРЯ II 8, 278; Dauzat 461. — Див. ще **контр-, ма́рка.**

контра́ст «гостро виражена протилежність», *контрастува́ти;* — р. болг. *контра́ст*, бр. *кантра́ст*, п. ч. слц. вл. kontrast, м. *контраст*, схв. *кòнтраст*, слн. kontrást «тс.»; — запозичення з французької мови; фр. contraste виводиться від іт. contrasto «тс.», похідного від дієслова contrastare «протиставляти, контрастувати», що продовжує нар.-лат. *contrastare «тс.», утворене за допомогою префікса contrā- «проти-» від дієслова stāre «стояти», спорідненого з псл. stati, укр. *ста́ти.* — СІС 357; Шанский ЭСРЯ II 8, 279; Фасмер II 314; Sławski II 4 37—438; Brückner 253; Holub—Lyer 60, 258; БЕР II 601; Dauzat 203; Bloch 148; Walde—Hofm. II 596—599. — Див. ще **контр-, ста́ти.**

ко́нтри (мн.) «напружені стосунки, великі суперечки», [*контрува́ти*] «ворогувати, лаятися, сваритися» Я; — бр. *ко́нтры;* — очевидно, запозичення з російської мови; р. *ко́нтры* походить від фр. contre «проти», що зводиться до лат. contrā «тс.». — Фасмер II 314; Bloch 174; Dauzat 203. — Див. ще **контр-.**

контро́ль, *контролёр*, *контролюва́ти;* — р. *контро́ль*, бр. *кантро́ль*, п. ч. слц. вл. kontrola, болг. *контро́л(а)*, м. схв. *контро́ла*, слн. kontróla; — запозичення з французької мови; фр. contrôle є результатом спрощення давнішого *contrerole, букв. «зворотний, протилежний, подвійний рахунок», утвореного з префікса contre- «проти-» та іменника rôle «список, перелік, реєстр», до якого зводиться й укр. *роль.* — СІС 358; Фасмер II 314; Sławski II 438; Holub—Lyer 258—259; БЕР II 601; Bloch—Wartburg 531; Dauzat 203; Gamillscheg 257. — Див. ще **контр-, роль.**

контýзія, *контýжений*, *контýзити;* — р. болг. *контýзия*, бр. *кантýзія*, п. kontuzja, ч. kontuze, kontuse, слц. kontúzia, м. *контузија*, схв. *кòнтӯзија*, слн. kontuzíja; — запозичення з латинської мови; лат. contūsio «контузія; удар; розбиття, розтирання; полом, псування» пов'язане з contundo «розбиваю, знищую, б'ю; товчу, подрібнюю, розтираю», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова tundo «б'ю, стукаю; товчу, мелю», спорідненого з дінд. tundatē «штовхає, коле, жалить», tudáti «тс.», данґл. styntan «штовхати», stōtan, двн. stōzan, гот. stautan, дісл. stauta «тс.», stuttr «короткий», дірл. dotuit «валить», алб. shtynj (*studniō) «штовхаю», вірм. t'ndal, t'ndel «ставати приголомшеним, труситись», можливо, також з псл. studiti «охолоджувати; морозити, трусити», укр. *студи́ти* «тс.». — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314, III 786—787; Sławski II 441; Holub—Lyer 259; БЕР II 601; Kluge—Mitzka 754, 762; Bloch—Wartburg 149; Walde—Hofm. II 716—717. — Див. ще **коаліція.** — Пор. **студи́ти.**

ко́нтур «обрис», *оконтурóвка*, *оконту́рити*, *оконту́рювати;* — р. *ко́нтур*, заст. *конту́р*, бр. *ко́нтур*, п. kontur, ч. вл. kontura, слц. слн. kontúra, болг. м. схв. *конту́ра;* — очевидно, запозичене за російським і, можливо, німецьким посередництвом (н. Kontúr «контур») з французької мови; фр. contour «обрис, контур» виникло на основі засвоєного іт. contorno «обрис, контур; гарнір; оточення», похідного від дієслова contornare «оточувати, облямовувати; оперізувати», утвореного за допомогою префікса co(n)-, що продовжує лат. com- (con-), від дієслова tornare «повертатися; знову ставати; приводити (до чогось); бути доречним; належати; (заст.) обертати; віддавати назад», яке продовжує лат. tornāre «точити, обточувати, погладжувати», пов'язане з tornus «різець для тесання; токарний верстат», що походить від гр. τόρνος «циркуль; токарний верстат», пов'язаного з τείρω «тру; мучу», спорідненим з псл. *terti, укр. *те́рти.* — СІС 358; Шанский ЭСРЯ II 8, 283; Фасмер II 314; Sławski II 440; Holub—Lyer 259; Bloch 173; Dauzat 202; Mestica 376—377, 1927; Walde—Hofm. II 692; Frisk II 885, 913—914; Boisacq 948—949. — Див. ще **коаліція, те́рти.**

[контю́х] «свинячий шлунок, ковбаса Ж; кінський шлу́нок; сліпа кишка ВеЗн»; — очевидно, результат видозміни слова *ке́ндюх* «шлунок; рубець; сальце-

сон», зближеного із словами *коня́чий*, *коня́тина*, похідними від *кінь*, або з п. kątnica «сліпа кишка; велика ковбаса», похідним від kąt «кут».— ВеЗн 27.— Див. ще **ке́ндюх, кінь, кут.**

кону́ра «буда; тісне й брудне приміщення», [*кану́ра*] «тс.» Slavia 5;— р. *конура́*, *канура́*;— остаточно не з'ясоване; вважалось утвореним із словотворчого компонента *ко- (ка-)*, як у *коверзува́ти*, *ка́верза*, і основи **нура* «нора», як п. ст. nura «тс.» (Mikl. EW 153, 213; Otrębski ZW 275); виводилось від калм. χопūr «нічліг, (пташине) гніздо», монг. qonugur (Bern. I 483) або монг. *конох* «ночувати», *конуур* «місце ночівлі тварин» (Баскаков та ін. Взаимод. и взаимообог. 55); зіставлялося з лат. canis «собака» (Matzenauer 194).— Фасмер II 182.

ко́нус, *конічний*, *ко́нусний*;— р. бр. болг. м. схв. *ко́нус*, п. вл. konus, ч. konusový «конічний», kónický, слц. слн. kónus;— запозичення з латинської мови; лат. cōnus походить від гр. κῶνος «шпичак шолома; соснова шишка; дзига; конус», яке зіставляється здебільшого з лат. cōs «точильний камінь», дінд. śāṇa- «тс.», śí-śāti «точить, гострить».— СІС 359; Фасмер II 315; Kopaliński 517; Holub—Lyer 255—259; БЕР II 602; Белецкий Принципы 34; Frisk II 62—63.

конферéнція;— р. болг. *конферéнция*, бр. *канферэ́нцыя*, п. konferencja, ч. konference, слц. konferencia, вл. konferenca, м. *конференција*, схв. *конферѐнција*, слн. konferénca;— запозичення з латинської мови; слат. conferentia «присудження (церковної бенефіції); розмова», букв. «постанова, рішення» пов'язане з дієсловом слат. conferre «збиратися разом; порівнювати, розмовляти, радитися; пропонувати», лат. cōnferre «збирати, з'єднувати; ставати поруч, наближатися; розмовляти; порівнювати; доручати, вживати», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова ferre «нести; одержувати; вести; витримувати; повідомляти, пропонувати; говорити; обмірковувати», спорідненого з псл. bьrati «брати, здобувати», укр. *бра́ти* «тс.».— СІС 359; Фасмер—Трубачев II 315; Sławski II 413—414; Kopaliński 515; Holub—Lyer 40, 254; БЕР II 603; Ernout—Meillet I 227—229; Walde—Hofm. I 483—485; Fogarasi St. sl. 4, 65.— Див. ще **бра́ти, коаліція.**

конфе́та (розм.) «цукерка»;— р. *конфе́та*, ст. *конфе́кты*, бр. ст. *конфекты* (1616), ч. konfet(a), konfekt, слц. konfekt, вл. konfekt (зб.), болг. заст. *конфе́кти*, *конфе́ти*, схв. *кòнфек(а)т*, слн. konfékt, konfét;— запозичення з італійської мови; іт. confetto «цукерка» зводиться до лат. cōnfectus «вироблений, виготовлений», пас. дієприкм. від дієслова cōnficio «виробляю, виготовляю», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова facio «роблю»; звукові форми з **-кт-** (-kt-) запозичені, очевидно, через німецьке посередництво (нім. Konfékt).— Москаленко УІЛ 59; Фасмер II 315; Преобр. I 347; Аркадьева РЯШ 1974/2, 109—110; Hüttl-Worth 16; Булыка 169; Holub—Lyer 254; БЕР II 602—603; Mestica 357.— Див. ще **коаліція, факт.**— Пор. **конфетті.**

конфетті «кружальця кольорового паперу, якими обсипають один одного на святах»;— р. *конфе́тти*, бр. *канфеці*, п. confetti, konfetti, ч. konfet(a), слц. konfety, болг. м. схв. *конфе́ти*, слн. konféti;— очевидно, через російське і французьке (фр. confetti) посередництво запозичено з італійської мови; іт. confetti «конфетті» є результатом семантичної видозміни слова confetti «цукерки» (одн. confetto); семантичний розвиток пояснюється тим, що в давнину учасників карнавалів у Римі обсипали цукерками, які пізніше були замінені кольоровими папірцями.— СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 287—288; Фасмер II 315; БЕР II 603; Dauzat 196.—Див. ще **конфе́та.**

конфіденціа́льний «довірчий», *конфіденці́йний* «тс.»;— р. *конфиде́нция* «довіра», *конфиденциа́льный*, бр. *канфідэнцыя́льны*, п. konfidencjonalny, konfidencja «фамільярність», ст. «довірче повідомлення», ч. konfidence «довіра», konfidenciální, слц. konfidencia, konfidenciálny, болг. *конфиде́нция* «довірча розмова», *конфиденциа́лен*;— очевидно, через російське і польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. cōnfīdentia «довіра» пов'язане з cōnfīdo «твердо надіюсь, покладаюсь», утвореним за до-

помогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова fīdo «вірю, покладаюсь», спорідненого з гр. πείθομαι «довіряю, покладаюсь; даю себе переконати», πείθω «переконую», псл. bědіti «спонукати», bědа «біда», укр. *бідá*.— СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 288; Фасмер II 315; Sławski II 414—415; Walde—Hofm. I 493—495.— Див. ще **бідá**[1], **коалíція**.

конфіскува́ти, *конфіскáція*, *конфіскáта* (зах.) «конфіскація»;— р. *конфисковáть*, бр. *канфіскаваць*, п. вл. konfiskować, ч. konfiskovati, слц. konfiškovať, болг. *конфискýвам*, м. *конфискува*, схв. *кòнфисковати*, слн. konfiscírati;— через польське посередництво запозичено з латинської мови; лат. cōnfisco «конфіскую, обертаю в казну» утворене за допомогою префікса com- (con-) «з-» від основи іменника fiscus «кошик, грошова скринька; державна казна», пов'язаного з fidēlia «посудина з глини, скла» і спорідненого з гр. πίθος «бочка; великий кухоль», діал. biđa «молочний чан».— СІС 359; Фасмер II 315; Sławski II 415; Holub—Lyer 255; БЕР II 603; Walde—Hofm. I 506.— Див. ще **коалíція**.

[**конфіту́ра**] «цукерки, ласощі; варення, спеціально виготовлене» Ж, *конфітýри* (зах.) «варення», *конфітю́р* «різновид джему»;— р. болг. *конфитю́р* «конфітюр», п. konfitury «варення», konfetury, ч. konfitura, слц. konfitúra «тс.», вл.konfitira «варення, джем»; — запозичене за польським і російським посередництвом з французької мови; фр. confiture «варення» є похідним від дієслова confire «варити фрукти в цукрі, меді; маринувати», що походить від лат. cōnficere (-cio) «готувати (у тому числі страви); виготовляти; складати».— СІС 359; Sławski II 415—416; Bloch 143; Dauzat 196—197.— Див. ще **конфéта**.

конфлíкт «зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозні розбіжності; гостра суперечка», *конфліктувáти;* — р. болг. *конфли́кт*, бр. *канфлíкт*, п. ч. слц. вл. konflikt, м. *конфликт*, схв. *кòнфликт*, слн. konflíkt;— можливо, через німецьке посередництво (н. Konflíkt) запозичене з латинської мови; лат. cōnflīctus «зіткнення, удар; боротьба, бій» є похідним від дієслова cōnflīgo «стикаюся; борюся, б'юся; зіштовхую, з'єдную; зіставляю», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова flīgo «ударяю, зіштовхую», очевидно, спорідненого з укр. [*блúзна́*] «шрам, рана».— СІС 359; Шанский ЭСРЯ II 8, 289—290; Sławski II 416; Holub—Lyer 100, 255.— Див. ще **блúзна́**, **коалíція**.

конфóрка «отвір у кухонній плиті; кружок на цей отвір; пальник газової плити», [*камфóрка*] (Ме);— бр. *канфóрка;* — запозичення з російської мови; р. *конфóрка*, заст. *камфóрка* «конфорка; прилад для варіння без печі у приміщенні», *канфóрка* «тс.» походить від гол. komfoor «жаровня; плитка; спиртівка», яке через снідерл. kaffoor «жаровня» зводиться до фр. ст. [caffoor] «котел для підігрівання води», що відповідає фр. ст. chaufoire «тс.», пов'язаному з chauffer «зігрівати; палити».— Шанский ЭСРЯ II 8, 290; Фасмер II 176; Преобр. I 347; Matzenauer 389; Vries NEW 347; Dauzat 166.— Див. ще **шофéр**.

конфýз «замішання; ніяковість; незручне становище», *конфýзити*, *конфýзливий*, *конфýзний;*— бр. *канфýз*, болг. *конфýз;* — запозичення з російської мови; р. *конфýз* виникло на основі нім. konfús «збентежений, розгублений, сконфужений» або фр. confus «неясний, туманний, заплутаний; збентежений, сконфужений», які походять від лат. cōnfūsus «безладний, заплутаний; змішаний, збентежений», пов'язаного з дієсловом cōnfundo «вливаю, зливаю; змішую; бентежу», утвореним за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова fundo «ллю; сиплю; кидаю; розсіюю», спорідненого з гр. χύδην «вилитий; достатній», гот. giutan «лити».— СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 290—291; Фасмер II 315; БЕР II 603—604; Dauzat 197; Walde—Hofm. I 563—564.— Див. ще **коалíція**.

концéнтр, *концéнтри* «концентричні кола; послідовні ступені у шкільному викладанні того самого матеріалу», *концентрúзм;* — бр. *канцэ́нтр*, болг. *концéнтър;* — запозичення з російської мови; р. *концéнтр* є, очевидно, зворотним утворенням від прикметника *концентри́ческий* (з виразу *концентрические круги*

«концентричні кола»); думка про безпосереднє утворення з префікса *конта* іменника *центр* (СІС 360) менш переконлива. — Див. ще **концентри́чний.**

концентра́т «продукт з високим вмістом поживних речовин; продукт збагачення корисних копалин», *концентра́ція*, *концентрува́ти;* — р. болг. м. *концентра́т*, бр. *канцэнтра́т*, п. вл. koncentrat, ч. слц. слн. **k**oncentrát, схв. *концѐнтра̄т;* — очевидно, за російським посередництвом запозичене з німецької мови; н. Konzentrát походить від слат. concentrātus «об'єднаний, зосереджений, концентрований», пов'язаного з дієсловом concentrāre «об'єднувати, зосереджувати, концентрувати», утвореного з префікса con- «з-» і основи іменника centrum «центр». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 291—292; Sławski II 407; БЕР II 604. — Див. ще **коалі́ція, центр.**

концентри́чний «який має спільний центр з чим-небудь»; — р. *концентри́ческий*, бр. *канцэнтры́чны*, п. koncentryczny, ч. слц. koncentrický, вл. koncentriski, болг. *концентри́чен*, *концентри́чески*, м. *концентричен*, схв. *концѐнтричан*, слн. koncéntričen; — запозичення з західноєвропейських мов; н. konzéntrisch, фр. concentrique, англ. concentric утворені за зразком слат. concentricus, пов'язаного з дієсловом concentrāre «зосереджувати, концентрувати». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293; БЕР II 604; Klein 327. — Див. ще **концентра́т.**

конце́пт «формулювання, загальне поняття, думка», *конце́пція* «система поглядів на певне явище; ідейний задум твору», *концептуалі́зм* «напрям у середньовічній філософії, за яким загальні поняття не існують поза розумом пізнаючого суб'єкта»; — р. болг. *конце́пт*, бр. *канцэ́пт*, п. koncept «задум; проект; дотеп», ч. koncept «начерк, чернетка», слц. koncept «концепт, концепція; конспект; чернетка», вл. koncept «план; конспект», м. *концепт* «чернетка; начерк», схв. *кѐнцеп(а)т*, слн. koncépt «тс.»; — запозичення з латинської мови; лат. conceptus «водойма; спалах; зачаття, запліднення; плід (зародок); (слат.) думка, уявлення» є похідним від concipio «збираю, приймаю; задумую», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова capio «беру; одержую, приймаю», спорідненого з двн. heffan (нвн. heben) «піднімати», гр. *κάπτω* «глитаю», лтс. kàmpt «хапати, лапати», дінд. kapaṭī «(дві) жмені», алб. kap «хапаю». — СІС 360; Шанский ЭСРЯ II 8, 293—294; Sławski II 407; Holub—Lyer 253; Skok II 138; Walde—Hofm. I 159—160. — Див. ще **коалі́ція.**

конце́рн «об'єднання капіталістичних підприємств різних галузей промисловості, банків та ін.»; — р. болг. *конце́рн*, бр. *канцэ́рн*, п. ч. слц. вл. koncern, м. *концерн*, схв. *кѐнцерн*, слн. koncêrn «тс.»; — запозичене, очевидно, через російське і німецьке (н. Konzérn) посередництво, з англійської мови; англ. concern «тс.» пов'язане з дієсловом concern «об'єднувати; стосуватися, цікавити», яке походить від лат. concernere «разом просіювати, змішувати; (слат.) стосуватися чогось», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова cerno «розрізняю; пізнаю; визначаю; просіваю», спорідненого з лит. skirti «відокремлювати», алб. harr «полоти». — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294; Kopaliński 513; Holub—Lyer 253; БЕР II 604; Klein 327—328; Walde—Hofm. I 205—206. — Див. ще **коалі́ція.**

конце́рт, *концерта́нт*, *концертува́ти;* — р. болг. *конце́рт*, бр. *канцэ́рт*, п. ч. слц. вл. koncert, м. *концерт*, схв. *кѐнцер(а)т*, слн. koncêrt; — через німецьку мову (н. Konzért) запозичене з італійської; іт. concerto «суголосся, гармонія; концерт; згода, угода» пов'язане з concertare «узгоджувати; уладновувати, домовлятися; настроювати (інструменти); концертувати», яке продовжує лат. concertāre (concerto) «змагатися; сперечатися», утворене за допомогою префікса com- (con-) «з-» від certo «стараюся, змагаюся; прагну», пов'язаного з cerno «розрізнюю; пізнаю; просіюю»; менш певне виведення н. Konzert через фр. concert «концерт» безпосередньо з латинської мови (Holub—Lyer 253). — СІС 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 294—295; Фасмер II 316; Сендровиц РЯШ 1974/3, 95; Sławski II 407—408; Kopaliński 513; Brückner 251; БЕР II 604; Kluge—Mitzka

393; Dauzat 194; Battisti—Alessio II 1044; Walde—Hofm. I 205—206, 207.— Див. ще **коаліція, концéрн.**

концéсія «передача права експлуатації лісів, надр, підприємств», *концесіонéр;* — р. *концéссия*, бр. *канцэ́сія*, п. koncesja, ч. koncese, слц. koncesia, вл. koncesija, болг. *концéсия*, м. *концесија*, схв. *концѐсија*, слн. koncesíja;— запозичене, можливо, за російським, французьким (фр. concession «концесія; поступка») або німецьким (н. Konzessión «концесія») посередництвом, з латинської мови; лат. concessio «присвоєння; згода, дозвіл; визнання (провини); поступка» пов'язане з concēdo «відходжу; поступаюся; погоджуюся», що складається з префікса com- (con-) «з-» і дієслова cēdo (<*ce-zdo «крокую сюди») «іду, ходжу; відходжу; поступаюся»; утвореного з частки *ce- «тут», спорідненої з дірл. coi «тут», двн. hē «він», і дієслова *(-)zdo «крокую, ступаю, іду» (від кореня *sed- «ходити»), спорідненого з псл. xoditi, укр. *ходи́ти*. — CIC 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 296—297; Sławski II 408; Holub — Lyer 253; БЕР II 605; Dauzat 194; Walde—Hofm. I 192, 193—194.— Див. ще **коаліція, ходи́ти.**

[кончáн] «вид кинджала з довгим клинком для пробивання броні» Я, [*кончáр, кóнчір*] «тс.» Я, [*кінчáк*] «меч з вузьким клинком»; — р. *кончáн* «меч з вузьким клинком», *кончáр* «тс.», п. koncerz «довгий важкий меч», ст. koncyrz, kończerz, kończyrz, kuncerz «тс.», ч. končíř «еспадрон», ст. končieř «короткий меч», слц. končiar «довгий ніж, спис», [končur] «тс».; — видозмінене запозичення з тюркських мов; тат. kandžar «кривий кинджал», крим.-тат. χandzär, тур. hançer, аз. *хəнчəр* «тс.», як і кумик. *хынжал* «тс.», походить від перс. *ханджáр* (<ар. ḫanǧar «тс.»); формальні зміни в українській, як і в інших слов'янських мовах, частково, можливо, пояснюються зближенням з укр. [*конéць*] «кінець, край».— Яворницький I 375; Фасмер II 316; Sławski II 166, 408; Brückner 230, 252; Machek ESJČ 217; Holub — Lyer 187, 253; Bern. I 384; Mikl. TEL I 307; Lokotsch 64; Räsänen Versuch 155.— Пор. **ганджар, кинджáл.**

[кóнша] «вид трави» Ж; — неясне.

[коншáхти] (мн.) (про підступи, махінації, інтриги, змову — у виразі *заходити собі з ким в к.)* Ж; — бр. [*каншáхты*] «махінації, таємні зносини»; — запозичення з польської мови; п. konszachty, ст. kunszafty «тс.», як і ч. kunčaft «замовник, клієнт», kunčoft, kunšaft, kunšoft, заст. kunt «тс.», ст. kundšoft «звістка, відомість», слц. kunčaft «клієнт», схв. [kundšaft] «посвідчення, свідоцтво, атестат», походить від нвн. Kundschaft (зб.) «клієнти; звістка, відомість; (ст.) знайомство; найближче оточення; фамільярність, спорідненість», утвореного за допомогою суфікса -schaft, пов'язаного з дієсловом schaffen «творити», спорідненим з псл. skobliti, укр. *скобли́ти*, від основи kund «відомий», спорідненої з псл. znati, укр. *зна́ти*.— Sławski II 433—434; Machek ESJČ 247; Holub—Lyer 273; Kluge—Mitzka 412, 631, 632.— Див. ще **зна́ти, скобли́ти.**

кон'юнктýра «сукупність умов, збіг обставин, здатний впливати на розв'язання якої-небудь справи; сукупність ознак, які характеризують стан товарного господарства», *кон'юнктýрник* «безпринципна людина, що змінює свою поведінку залежно від кон'юнктури»; — р. *конъюнктýра*, бр. *кан'юнктýра*, п. koniunktura, ч. вл. konjunktura, слц. слн. konjunktúra, болг. *конюнктýра*, м. схв. *конјунктýра;* — через німецьке посередництво (н. Konjunktúr) запозичене з латинської мови; слат. conjunctura «з'єднання; зв'язок; склеювання» є похідним від лат. conjungo «з'єдную», утвореного за допомогою префікса com- (con-) «з-» від дієслова jungo «з'єдную», пов'язаного з jugum «ярмо», спорідненим з псл. *jъgo, укр. *ігo*.— CIC 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 298—299; Sławski II 419, 420; Holub—Lyer 44, 255—256; БЕР II 606; Dauzat 198; Walde—Hofm. I 728—729, 730—731.— Див. ще **ігo, коаліція.**

конюши́на (бот.) «Trifolium L.», [*кóнич, конúчина* ВеНЗн] «тс.», [*конични́ськo*] «поле з конюшиною» ВеНЗн, [*кóніч*] «конюшина» ВеНЗн, [*конічúна*] «тс.» Ж, [*конічúниско*] «поле з конюшиною» Ж, [*конічник*]» «Trifolium agrarium L.» Mak, [*конютина*] «конюшина» Mak, [*конючúна,*

конюшка] «тс.» ВеБ, [*конюшúниско*] «поле з конюшиною» Ж, *конюшúнúще* «тс.», [*конюшúця*] «конюшина» ВеНЗн, [*конятúна*] «тс.» Ж, Бі, [*конячина*] «конюшина лучна, Trifolium pratense L.» Mak, [*кунúч*] «конюшина» ВеЗа; — р. [*конюшúна*], бр. *канюшына*, п. koniczyna, ч. koníček, konníček, koničina (з п.), слц. koničina (з п.); — очевидно, пов'язане з *кінь;* словотворча структура не зовсім ясна. — Меркулова 92; Sławski II 417—418; Brückner 253, 254; Machek Jm. rostl. 121; ЭССЯ 10, 183. — Пор. **команá.**

[**конятúч**] (бот.) «цирцея звичайна, Circea lutetiana L.» Ж, Mak; — очевидно, пов'язане з *конячий* «кінський; такий, як у коня», *конятина* «конина», похідними від *кінь;* мотивація назви, словотвір і наголос не зовсім ясні; пор. іншу назву рослини [*коняче зілля*]. — Див. ще **кінь.**

коньóк (мн. *конькú*) «ковзан; коник, малий казковий кінь; гребінь (на даху)»; — бр. *канёк* «ковзан; малий казковий кінь», болг. *кънкú* (мн.) «ковзани; кішки (пристосування для залізання на стовпи)»; — запозичення з російської мови; р. *конёк* є результатом видозміни слова *конь* «кінь»; російські назви зумовлені схожістю функцій ковзанів і коней, а також тим, що традиційно гребінь на даху прикрашався фігурками, схожими на кінські голови. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299; Фасмер II 310, 316; Булаховський Вибр. пр. III 349; БЕР III 195. — Див. ще **кінь.**

[**коньцí**] «туфлі» Я; — неясне.

конья́к «міцний алкогольний напій, який виготовляють, переганяючи виноградні вина», *коньячний;* — р. *коньяк*, бр. *каньяк*, п. koniak, ч. слц. koňak, вл. konjak, болг. *коняк*, м. *коњак*, схв. *кôњак*, слн. kónjak; — запозичення з французької мови; фр. cognac «коньяк» походить від назви міста Cognac, де вперше виготовили цей напій. — Шанский ЭСРЯ II 8, 299—300; Фасмер II 316; Sławski II 417; Machek ESJČ 272; Holub—Lyer 253; Holub—Kop. 178; БЕР II 606; Младенов 250; Вуjаклија 473; Kluge—Mitzka 387.

кооперáція, *кооператúв*, *кооперáтор*, *кооперувáти;* — р. болг. *кооперáция*, бр. *кааперáцыя*, п. kooperacja, ч. kooperace, слц. kooperácia, вл. kooperacija, м. схв. *кооперáција*, слн. kooperácija; — запозичене через французьке (фр. coopération) або німецьке посередництво (н. Kooperatión) з латинської мови; пізньолат. cooperātio «співробітництво» є похідним від cooperor «співробітничаю», утвореного за допомогою префікса co(m)- «з-» від дієслова operor «працюю; дію», яке виводиться від іменника opus (род. в. operis) «робота, праця». — CIC 361; Шанский ЭСРЯ II 8, 301; Sławski II 448; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 217—218. — Див. ще **коалíція, óпера.**

кооптáція «введення до складу виборного органу нових членів без додаткових виборів», *кооптувáти;* — р. болг. *кооптáция*, бр. *кааптáцыя*, п. kooptacja, ч. kooptace, слц. kooptácia, вл. kooptować «кооптувати», м. схв. *кооптáција*, слн. kooptácija; — очевидно, запозичення з німецької мови; н. Kooptatión, як і англ. cooptation, походить від лат. cooptātio «кооптація, додаткові вибори», пов'язаного з дієсловом coopto «вибираю, обираю», утвореним за допомогою префікса co(m)- «з-» від дієслова opto «вибираю, обираю; бажаю, прошу», спорідненого з псл. zapa «надія», укр. [*зáпко*] «прикро, неприємно; заздро». — CIC 361; СЗРЛЯ 5, 1378; Kopaliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вуjаклија 473; Walde—Hofm. II 212—214, 217. — Див. ще **зáпко, коалíція.**

координáція, *координáти* «числа, якими визначається положення точки на лінії, на поверхні, у просторі відносно системи координат», *координаційний*, *координувáти;* — р. болг. *координáция*, бр. *каардынáцыя*, п. koordynacja, ч. koordinace, слц. koordinácia, вл. koordinacija, м. схв. *координáција*, слн. koordinácija; — запозичення з західноєвропейських мов; н. Koordinatión, фр. англ. coordination походять від пізньолат. coordinātio, пов'язаного з дієсловом coordino «разом прибираю, упорядковую», утвореним за допомогою префікса co(m)- «з-» від дієслова ōrdino «організую, прибираю, упорядковую», що виводиться від іменника ōrdo «порядок, ряд». — CIC 361; Шанский

ЭСРЯ II 8, 302; Kopaliński 528; Holub—Lyer 260; БЕР II 607; Вуjаклија 473.— Див. ще **коалíція, óрден.**

копá «стіжок із 60 снопів хліба; невеликий стіжок соломи, сіна; (розм.) одиниця лічби, що дорівнює 60 (снопів, яєць і ін.); [одиниця лічби у віконників, що дорівнює 14, 16, 20, 40 і 60 вікнам]; (заст.) одиниця лічби грошей, що дорівнює 50 копійкам; [60 копійок Л]; збори сільської громади для розв'язання судових або громадських справ (на Україні в XV—XVIII ст.); судове засідання (у давнину)», [*кóпень*] «місяць серпень» Ж, *копúльник* «той, хто складає в копи сіно або скошений хліб», [*копíльник*] «тс.», *копúця* «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; (рідк.) стіжок із 60 снопів; велика кількість, купа чого-небудь»,[*копúцьке*] «хазяйська частина (як власника поля) від зібраного хліба» Ж, *копúчник* «машина для збирання сіна, соломи в копиці; частина комбайна, що збирає та відокремлює солому від полови», *копнува́ч* «тс.», [*копúшник*] «півкарбованець, 50 копійок Г; місцевість і місце, де відбувався копний суд Ж», [*копля́к*] «залишок копиці або стіжка, мала копиця» Ме, [*кóпна*] «копа снопів» Л, [*кóпник*] (заст.) «член копного суду» Ж, Я, *копúтель* «помічник комбайнера; той, хто працює на копичнику», [*коповúк*] (заст.) «50 копійок», *коповúця* (рідк.) «вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться», [*копóвúще*] «місцевість і місце, де відбувався копний суд» Ж, Я, [*коп'я́к*] «невеликий стіжок сіна, соломи тощо; велика копиця; велика кількість, купа чого-небудь», [*коповúй*] «громадський», *кóпний* «[тс.]; належний зборам сільської громади», [*копúти*] «нагромаджувати» Ж, *копúчити* «складати в копиці, копи; (розм.) складати купою, нагромаджувати», *накопúчити* «поступово зібрати, нагромадити; накласти, навалити», [*накíпчáсто*] «купами» Ж, [*окóпистий*] «повний з верхом» Ж, [*підкíпка*] «літнє курча, що вилупилось у час складання кіп» Нед, [*питкúпень*] «тс.» Л, [*підкíплята*] (мн.) «тс.» (Ме), *покопúти* «скласти у копи», *скíплина* (іст.) «частина врожаю, що віддавалася за оренду землі», *скíпщина*, [*скóпщина* Нед] «тс.», *скíпщик* (іст.) «селянин, що віддавав частину врожаю за оренду землі», *скоп* «скупчення», *скóпище* «тс.; [місце, де стояли копи, стіжки]», [*скоповúна*] «третина сіна, що віддавалась хазяїну сіножаті» ВеБ, *скопúти* «нагромадити, поступово зібрати; скласти у копи», *скóпом* «гуртом»;— р. [*копá*] «купа сіна, снопів хліба, копиця; одиниця лічби (60 снопів, огірків, раків тощо); півкарбованець, 50 копійок; велика кількість, купа чого-небудь», бр. *капá* «копиця сіна; одиниця лічби (60 штук)», др. *копа* «міра, 60 штук», п. kopa «копа (снопів, 60 штук); копиця (сіна)», ч. kopa «давня одиниця лічби (60 штук); скирта сіна, соломи; велика кількість чогось; шматок полотна ручної роботи», [kůpa], ст. kópa (kopa) «тс.», слц. kopa «купа каміння, землі; копиця; давня одиниця лічби (60, іноді 50 штук)», вл. нл. kopa «купа; одиниця лічби (60 штук)», полаб. t'ůpă «копа (60 штук)», болг. *кóпá* «копа, копиця», м. *копа* «стіжок сіна, скирта», схв. [*кòпа*] «скирта, копиця», [*копà*] «тс.; купа дров на вугілля, укладених за формою скирти; п'ять горіхів, зібраних у купу», слн. kópa «стіг; копиця; 60 штук снопів та ін.; укладена за формою скирти купа дров на вугілля; купка з чотирьох горіхів; натовп»;— псл. kopa «купа; копиця, скирта; одиниця лічби; [громада]», похідне від kopati «копати» (первісно «нарита купа землі»);— споріднене з лит. kāpas «могила», karaĩ «кладовище», лтс. kaps «60 штук; могила», kāpa (kāpe) «дюна», kapuole «купа», а також, з іншим ступенем чергування, лит. kōpos (мн.) «дюни», kopà «велика кількість», kōpti «згромаджувати докупи»; лит. kapà «копа; 60 штук», лтс. kapa «тс.» вважаються запозиченнями з білоруської мови; зближення з *куп*, *кýпа* (Iljinskij AfSlPh 29, 162—163; Ondruš Sl. Wortst. 129; Šaur Slavia 46/1, 13—16) неприйнятне, як і виведення схв. *кòпа* з романських мов (Skok AfSlPh 30, 308).— Фасмер II 316; Sławski II 449—450; Brückner 254; Holub—Lyer 260; Machek ESJČ 274; Schuster-Šewc 612—613; БЕР II 607—608; Младенов 250; Skok II 144—145; Bern. I 362; Mikl. EW 129; Traut-

mann 116—117; Fraenkel 216,217; Mühl.—Endz. II 160; Топоров III 212—214; Pokorny 930—933.—Див. ще **копáти**[1].

[**копага́**] (іхт.) «малі риби типу широкоголової кефалі» Ж;— р. [*копага́*] «найдрібніша кефаль»;— неясне.

[**копáня**] «дерев'яна заслінка до печі»;— неясне.

копáти[1], *копáтися* «довго поратися; займатися клопітною роботою; возитися», [*копáчити*] «копирсати, копати» Ж, *коппу́ти*, [*кіпéць*] «горбок», [*кіпни́на*] «купка землі, нарита кротом», [*копáка*] «сапа» ДзАтл I, *копáли́ни* СУМ, Ж, [*копáля*] «копальниця» Ж, *копáльник*, *копáльня*, [*копани́на*] «марудне копання», *копани́ця* «вид заступа або мотики; [викривлене дерево, викопане з коренем для виготовлення полоза]», [*копани́ці*] «полози саней», *кóпанка* «невелике водоймище; криниця без зрубу», [*копáнка*] «рів; ковбаня з дощовою водою; дорога з ровами по боках» Ж, *кóпань* «копанка; котлован», [*копатíльник*] «копальник» Ж, *копáч* «землекоп; знаряддя для копання», *копáчка* «вид невеликого заступа або садового совка», *копéць* «насипаний або викопаний межовий знак; [інструмент для довбання меду]», [*кóпня*] «копальня» Ж, [*копу́га*] «людина, яка повільно береться до роботи» Я, *копáльний*, [*копачки́й*] «старанний», *копки́й* «який легко копати; пухкий; грузький», [*кóпний*] «пов'язаний з копанням; ямистий; покритий купами» Ж, [*копочки́й*] «такий, що повільно але старанно працює» Я, [*ви́копсти*] «виколоти» Ж, *ви́копни́й*, [*закопáчити*] «зачепити чимсь гострим і вирвати» Ж, [*зáкіп*] «рів з насипом; яма для добування нафти» СУМ, Ж, [*закóпанець*] «щось крадене і закопане; горб, оточений ущелинами Ж», *окíп* «окоп; [єврейське кладовище]», *окóп*, [*окóписько*] «єврейське кладовище», [*окóпище*] «тс.», [*окóпник*] «солдат, що воює в окопах», [*окíпний*] (у виразі *окíпна рослина* «рослина, що потребує обкопування, підкопування») Ж, *перекíп* «перекопане місце», [*перекóп*] «тс.» Нед, *перекóпка*, *перекóпувальний*, *підкíп*, *підкóп*, *підкóпувач*, [*підкóпистий*] «підступний, лукавий» Нед, *підкóпувальний*, [*покóпище*] «поле, з якого зібрано картоплю» ЛексПол, *прокóп*, *розкóп*, *рóзкопи* «розкопки», *розкóпини* «тс.», *розкóпка*, *розкóпки*, *розкóпувальний*, [*скіпéць*] «ямка глибиною в одну лопату; ямка для позначення межі», [*скопéць*] «межовий знак»;— р. *копáть*, бр. *капáць*, др. *копати*, п. вл. kopać, ч. kopati, слц. kopať, нл. kopaś, болг. *копáя*, м. *копа*, схв. *кòпати*, слн. kopáti, стсл. **копати**;— псл. kopati, пов'язане з skopiti «каструвати» (корінь з рухомим s);— споріднене з лит. karóti «колоти, рубати», лтс. karât «сікти, колоти», гр. κόπτω «ударяю, рубаю, колю», алб. ker «обтісую камені», а також гр. σκάπτω «рию, копаю», лат. scapulae «лопатки».— Фасмер II 317; Преобр. I 349—350; Sławski II 450—451; Brückner 254—255; Machek ESJČ 274; БЕР II 610—613; Skok II 146; Bern. I 562—564; Trautmann 116—117; Fraenkel 217—218; Мельничук Этимология 1966, 223; Pokorny 930—933.— Пор. **скопи́ти, щепи́ти.**

кóпáти[2] «ударяти, бити, штовхати ногою; брикати, хвицати (про тварин)», [*кóпкати*] «тс.» Ж, *кóпну́ти* «вибити; штовхнути, ударити (ногою кого-н.)» Г, Ж, [*кóпнутися*] (у виразі *к. до чого* «старанно взятися за щось») Ж, *копня́к* «удар ногою»;— п. вл. kopać «бити (ногою)», ч. kopati, слц. kopať, нл. kopaś, м. *копа* «б'є ногами об землю» (особливо про коня), схв. kòpati «бити ногою по землі, тупати, рити землю ногами» (про коня);— псл. kopati «бити ногою в землю», очевидно, результат семантичного розвитку слова kopati «рити (землю тощо)», зумовленого тим, що деякі тварини риють землю, ударяючи її копитами; можливо однак, що тут частково відбито ще допраслов'янську індоєвропейську семантику дієслова kopati «бити» (чимсь гострим); пор. лит. karóti «сікти, рубати, колоти, розколювати дерево; бити, хльоскати; дзьобати; нівечити, псувати», лтс. karât «рубати, сікти, бити; (і, очевидно, пізніше) обкопувати, скопувати землю», гр. κόπτω «б'ю, ударяю; відтинаю, відрубую; стукаю, товчу; дзьобаю».— Sławski II 450—451; Machek ESJČ 274.— Див. ще **копáти**[1].

[**кóпати**[3]] «брести, бродити» Пі;— неясне.

[**копа́ч**] «кілочок» ВеУг, [*копачі́вля*] (зб.) «кілочки (дерев'яні)» ВеУг; — неясне.

[**копа́чка**] «інструмент для виготовлення (вирізування) обода коліс» Ж; — неясне.

[**ко́паш**[1]] «міра площі» НЗ УжДУ 14; — неясне.

[**ко́паш**[2]] «той, хто шарує кукурудзу, картоплю тощо» НЗ УжДУ 24; — запозичення з угорської мови; уг. kapás «мотичний, просапний; з мотикою» (kapás (ember) букв. «з мотикою (людина)») є похідним від kapa «мотика», пов'язаного з kapálni «мотижити, сапати, шарувати; обгортати», словом слов'янського походження (пор. укр. *копа́ти*, слц. kopat' «копати», болг. *копа́я* «копаю; обгортаю», схв. *ко̀пати* «копати; обгортати», слн. kopáti «копати, рити»). — MNTESz II 355; Kniezsa 248—249. — Див. ще **копа́ти**[1].

[**ко́пень**[1]] «місяць серпень» Ж; — очевидно, похідне утворення від іменника *копа́* «зібрана на полі купа збіжжя»; назву, як і позначення інших місяців, створено за характерним для місяця явищем. — Hołyńska-Baranowa 57. — Див. ще **копа́**.

[**ко́пень**[2]] «крижана бурулька», [*копендя́ха*] «крижана бурулька на солом'яній покрівлі» Я; — неясне; можливо, пов'язане з [*кіпні́ти*] «танути» (пор.).

копе́р[1] «пристрій для забивання паль; споруда над стовбуром шахти», [*ко́пра*] «будівля над шахтою» Я; — болг. [*ко́пра*] «пристрій для забивання паль»; — очевидно, запозичення з російської мови; р. *копёр* «копер» виникло на основі н. Käpfer «голова бруса», яке походить від лат. caper «козел», спорідненого з гр. κάπρος «кабан», діскл. hafr «козел»; безпосереднє виведення р. *копёр* з лат. caper (Преобр. I 350), збли-ження його з рум. căprior «самець дикої кози; кроква» (Mikl. EW 108), а також припущення про його спорідненість з лат. caper «козел» (Фасмер ГСЭ III 95) сумнівні. — Шанский ЭСРЯ II 8, 303—304; Фасмер II 318; Bern. I 468; Kluge—Mitzka 348; Vries NEW 312; Walde—Hofm. I 157—158. — Пор. **ка́фар**.

[**ко́пер**[2]] (бот.) «кріп пахучий, Anethum graveolens L.», [*копрій*] «тс.» Mak; — р. [*копёр, копр*], др. *копръ*, п. koper, ст. kopr, ч. kopr, [koprek], слц. koper, kôpor, вл. koprik, нл. kopr, болг. *ко́пър*, [*копр*], м. *копар, копра*, схв. *ко̀пар*, слн. kóper, стсл. **копръ** «тс.»; — псл. коргъ «кріп пахучий», очевидно, результат метатези псл. krogъ «тс.»; менш прийнятне зближення з коренем *kor- у псл. korъtь «сажа, дим (від лучини тощо)», укр. [*копоть*] «сажа» (Фасмер II 318, 319; Brückner 255, 256; Machek ESJČS 220; Doroszewski PF 15/2, 275—276; Mikl. EW 129; Schuster-Šewc 616—617; Pokorny 596—597) або з kopriva «кропива» (Младенов 251); абсолютно необгрунтоване зіставлення з лат. capgōnae «чубок», дінд. śipram «вуси» (Petersson Ar. Arm. St. 96). — Макарушка 10; Sławski II 455—456; Holub—Lyer 260; БЕР II 624; Skok II 144—145; Bezlaj ESSJ II 64. — Див. ще **кріп**.

[**копере́чка**] «сорт груш, що достигають узимку» Я; — очевидно, запозичення з чеської мови; ч. kopretčka, рідк. kopretčka «тс.» етимологічно неясне. — SSJČ I 948.

[**копе́рта**] «конверт; кришка» Ж; — запозичення з польської мови; п. koperta «конверт; кришка годинника; підодіяльник», як і ч. (заст.) kopert «конверт», koperta, слц. [koperta, koperda], схв. (рідк.) kòpērta «тс.», походить від іт. coperta «покриття; покривало, ковдра; обгортка», яке через слат. cooperta «прикриття; прикрите місце» виводиться від лат. cooperio (-īre) «прикриваю, накриваю, заступаю». — Sławski II 458; Brückner 255; Mestica 386, 388. — Див. ще **коверко́т**.

[**копершля́к**] «узор чорною фарбою на глиняному посуді» Я; — очевидно, видозмінене запозичення з німецької мови; — н. Kúpferschlag «мідна окалина» складається з двох іменників — Kupfer «мідь» і Schlag «удар». — Див. ще **куперва́с, шляк**.

копи́л[1] «шевська колодка; стовпчики (від 4 до 6), що зв'язують полози з ящиком саней», *копи́лля* (зб.) «копили в санях», [*копи́ло*] «копил (у санях)» Ж, *копильчаки́* (мн.) «вид саней», [*накопи́льник*] «поздовжній брусок саней над

копилами»;— р. *копы́л* «колодка; стояк, вбитий у полоз саней», [*копылóк*] «костиль», бр. *капы́л* «колодка; стояк (у санях)», п. [koруła, koруły] (мн.) «копили (в санях)», вл. kopoł «вила (для гною); роззява», нл. [koруłka] «мотика (для гною)», kopołka, kopjeło, kopoło «тс.», полаб. t'ürəl «мотика»;— псл. koryl̥ъ, пов'язане з kopati «копати»; необгрунтоване пов'язання (Фасмер II 320) з болг. *ко́пеле* «байстрюк, незаконнонароджений», схв. *ко̀пӣле* «тс.»; п. [koруła, koруły], можливо, є словами українського походження (Karłowicz ŠWO 298).— Sławski 470—471; Schuster-Šewc 616.— Див. ще **копа́ти**[1].— Пор. **копи́то**.

[**копи́л**[2]] «сокира для виготовлення човнів, дерев'яних ночов і под.» Л;— неясне.

[**ко́пи́л**[3]] «незаконнонароджена дитина, байстрюк; виродок» Ж, Г, [*ко́пел* Ж, *копеля́* Ж, *ко́пив* Ж, *ко́пиле́* ВеЗн, Г, *ко́пиле́ць* Ж, ВеУг, Г, *копилча́*, *копиля́к*, *копильчу́к*] «тс.», [*копи́лиця*] «незаконна дружина; коханка, полюбовниця; наложниця», [*копи́литися*] «народити дитину поза шлюбом», [*скопели́чити*] «звінчати; позбавити дівоцтва» Нед;— др. *копеличище* «незаконнонароджена дитина», слц. [kopíl], болг. *ко́пеле*, *ко́пиле*, м. *копиле*, схв. *ко̀пӣле*, цсл. **копилъ**, **копелъ** «тс.»;— псл. [kopilъ];— очевидно, субстратне слово дако-фракійського (або іллірійського) походження, можливо, запозичене з старих румунських або албанських говірок (пор. рум. copíl «дитина; хлопчик», [cópil] «позашлюбна дитина», алб. kopíl «тс.; слуга», нгр. κοπέλι «хлопчик; слуга»); алб. kopíl остаточно не з'ясоване, можливо, утворене за допомогою префікса алб. ko-, спорідненого з дінд. ka- «погано-», від алб. pjéll «народжувати» (про тварин) і продовжує фракійське/іллірійське *kopelnos «неправильне (погане) народження»; менш імовірне пов'язання (Фасмер II 320) з р. *копы́л* «колодка; копил (у санях)», укр. *копи́л*.—Габинский Вост.-сл.-молд. взаим. II 131; Scheludko 136; Niţă-Armaş та ін. Romanoslawica 16, 82; БЕР II 613—615; Skok II 147—148; Попов Ист. лекс. 55; Bern. I 564.

копи́лити «випинати, надувати» (губи), *копилити губи* (перен.) «величатися, бундючитися, дутися», [*одкополи́ти*] «відкопилити» Ж;— неясне; можливо, пов'язане з р. [*копы́льный*] «впертий; який полюбляє сперечатися», а також з більш фонетично віддаленими [*копы́рзиться*] «величатися, бундючитися; вередувати, упиратися; сваритися», [*ко́пы́рза*] «бундючна, самовпевнена жінка; вередлива, вперта, сварлива людина», що вважаються утвореними з словотворчого елемента *ко-* (як *коверзува́ти* та ін.) і основи *пырз-*, представленої у дієслові [*чупы́рзнуть*] «вдарити» (Фасмер II 320; Шахматов ИОРЯС 7/2, 337); можливий також зв'язок з *копи́л*[1].

копирса́ти «колупати», [*корписа́ти*] «тс.», [*коперса́ти*] «чесати, чухати; перебирати» Пі, *копирса́тися* «перебирати, перевертати, перекладати щось; (розм.) займатися якою-небудь клопітною роботою, копатися», [*копиря́ти*] «колупати», [*копи́рстка*] «копистка, дерев'яна лопатка для розмішування тіста; (знев.) погана зброя (про шпагу, шаблю)»;— р. [*копы́рса́ть*] «копатися, колупати», п. [kopersać] «ритися; штовхати», [koperzać] «згромаджувати листя»;— очевидно, афективне утворення, пов'язане з псл. kopati, укр. *копа́ти*.— Sławski II 457.— Див. ще **копа́ти**[1].

[**копи́рсну́ти**] «швидко впасти, полетіти сторч головою» Ж, Пі;— р. [*копырну́ть*] «звалити (противника), підставивши ногу», [*копыря́ть*] «тс.; штовхати», п. [koруrtać] «перекидати, кидати», [kopertać] «тс.», ч. koprcati (se) «падати, перекидатися», слц. kopŕcat' (sa) «тс.», схв. *копр̀цати се* «битися; тріпотіти», слн. kopŕcniti «упасти, звалитися»;— не зовсім ясне; можливо, утворене з словотворчого компонента *ко-* (ko-) і основи дієслова псл. *pr̥tati «штовхати, пхати» (пор. п. [pertać] «тс.»).— Sławski II 458—459.

[**ко́писть**] «клиноподібний зуб у ралі», [*копи́стка*] «дерев'яна лопатка для розмішування тіста», [*копи́стник*] «тс.»;— р. [*капы́стка*] «лопатка; щітка (для дьогтю, смоли)», бр. [*копы́стка*] «копистка», п. [koруść, koрystka] (зменш.), ч. kopist (жін. і чол. р.), kopistka

(зменш.), [kopyst] (чол. р.) «тс.»;— псл. kopystь, пов'язане з kop-ati «копати» (*kop-ys-ati, пор. укр. ст. р. ст. *копысати* «бити копитом»); пов'язання з п. kopa «копа» (Brückner 256; Bern. I 563) або витлумачення псл. *ko-pystь як утворення з префікса *ko- і основи *pystь, спорідненої з лат. fūstis «кий» (Machek ESJČS 219; Holub—Lyer 260) сумнівні.— Sławski II 468.— Див. ще **копа́ти**[1].— Пор. **копи́то́.**

[**копита́ха**] «вид плахти»;— неясне.

копи́тни́к (бот.) «копитняк, Asarum L.» СУМ, Г, [*копатень*] Г, *ко́пи́тень* СУМ, Г, [*копити́, копитки́, копи́тня́к, копитці*] «тс.»;— р. [*копы́тник, копы́тень*], бр. [*капы́тнік*], п. kopytnik, kopytlnik, kopylnik, [kopelnik, kopernik, kopytniak], ст. kopydlnik, ч. kopytník, ст. kopydlník, слц. kopytník «тс.», вл. kopytnik «підбіл, Tussilago L.», болг. *копи́тник* «копитник», [*копи́тня́к*], м. *копиден, копидан*, схв. [kòpitnīk], kòpitnjāk, kòpito, слн. kopítnik «тс.»;— псл. *kopytьnikъ «Asarum», очевидно, похідне від kopyto «копито»; назва зумовлена подібністю листя до копита.— Sławski II 469; Rostafiński Symbola I 150; Machek Jm. rostl. 53; Holub—Lyer 261.— Див. ще **копи́то́.**

копи́то́ «рогове утворення в кінці ноги в деяких ссавців; [колодка]», [*копи́т*] (чол. р.) «копито», [*копитко́ве*] «збір, податок (біля шлагбаума) за копитних тварин» Ж, [*копитне́*] «тс.» Я, *копи́тні*, [*копитце́*] «котушка з спеченого тіста, що дають вівцям для запобігання хворобам» Я, [*копитя́р*] «виготовлювач колодок» Ж, [*копитковáтий*] «схожий на копито» Ж, *копи́тний*, [*копита́ти*] «бити; стукати» Ж, [*зкопити́тися*] «вивихнути бабку» (про коня) Я, [*ізкопить*] «вивих бабки у коня» Я, [*скопити́тися*] «спіткнутися, підвернути копито» Дз;— р. *копы́то*, ст. рідк. *копато*, бр. *капы́т* (чол. р.), [*капы́то*], др. *копыто*, п. koryto «копито», ч. koryto «тс.; (ст.) взуття на дерев'яній підошві», слц. koryto «копито», вл. koryto «тс.», нл. koryto «тс.; підковка на каблуках, підкова», болг. *копи́то* «копито тварин», м. *копито* «тс.», схв. *кòпито* «тс.; [колодка]», *кòпита* (жін. р.), слн. kopíto «тс.: приклад гвинтівки», цсл. **копыто** «копито»;— псл. koryto «копито тварин; (перен.) колодка», пов'язане з дієсловом kopati «копати»; далі припускається зв'язок з дінд. śaphá- «копито; пазур», ав. safa «копито коня», двн. huof «копито» (Machek ESJČ 276; Мартынов Сл. и ие. аккомод. 153—154).— Фасмер II 320; Sławski II 469—471; БЕР II 617; Skok II 148; Bezlaj ESSJ II 65; Bern. I 565—566.— Див. ще **копа́ти**[1].

[**копи́ш**] «паличка, плоско загострена у формі лопатки, для копання землі (у дітей)»;— р. [*копы́ч*] «кописткa; дерев'яна лопата», п. [kopysz] «знаряддя для згрібання гною»;— очевидно, пов'язане з [*ко́писть*] «клиноподібний зуб у ралі» (початково, мабуть, «дерев'яна лопата»).— Sławski II 468.— Див. ще **ко́писть.**

копи́шитися — див. **копоши́тися.**

[**ко́піє**] «спис, піка» Ж, [*копия́*] «тс.», [*копійо́*] «жердина на середині копиці сіна» Ж, [*копійце*] «вістря, жало стріли» Ж, [*ко́пієвáтий*] «схожий на спис» Ж;— р. *копьё* «спис, піка; вид літургічного ножа; [вид мисливської зброї]», бр. *кап'ё* «спис, піка», др. *копие*, п. kopia «тс.», ст. kopija, kopije (с. р.) «тс.; [палиця, кий; велика дерев'яна кухонна ложка]», ч. kopí «спис, піка», ст. kopie, слц. kopija, вл. kopjo, нл. kopje, ст. kopja «тс.», болг. *ко́пе, ко́пие* «спис, піка; дротик», м. *копје* «тс.», схв. *кòпље* «спис, піка; трапеція, древко прапора», слн. kópje «спис, піка; весільний прапор», стсл. **копиѥ** «спис, піка»;— псл. *korьje «спис, піка», пов'язане з kopati, укр. *копа́ти;*— споріднене з лит. kaplỹs «мотика», лтс. kaplis «сокира», гр. κοπίς «ніж», двн. hābba «тесак, серп».— Фасмер II 320; Sławski II 459—460; Machek ESJČ 274—275; Schuster-Šewc 615—616; БЕР II 616; Skok II 148.— Див. ще **копа́ти**[1].

копі́йка «одна сота карбованця», [*копíй*], *копíйчúна* СУМ, Ж «тс.», *копíйчáний* «який коштує копійку», [*копіяшний*] «тс.»;— бр. *капе́йка*, п. kopiejka, kopijka (XVIII ст.) (з укр.), kopeka (XVIII ст.), ч. kopejka, kopeka, заст. kopějka, слц. kopejka, болг. *копе́йка*, м. *копејка*, схв. *кòпē̄јка*, слн. kopéjka;— запозичення з російської мови; р. *ко-*

пéйка виникло, мабуть, на основі словосполучення *копейная деньга* «копійка» як назви монети, на якій був зображений великий князь (цар) верхи на коні з списом у руці; отже, слово є похідним від р. *копьё* «спис»; виведення від р. *копи́ть* (Брандт РФВ 22, 140), від тюрк. köpäk (букв. «собака») (Bern. I 566; Lokotsch 96) менш вірогідні. — Москаленко УІЛ 43; Шанский ЭСРЯ II 8, 303; Фасмер II 317—318; Sławski II 462—463; БЕР II 613. — Див. ще **кóпіє**.

[**копійник**] (бот.) «стрілолист звичайний, Sagittaria sagittifolia L.» Ж; — очевидно, похідне утворення від [*кóпіє*] «спис»; назва зумовлена стріловидною формою листя (ВРУ 53). — Див. ще **кóпіє**.

[**кóпінь**] «земля без снігу» Ж, [*кíпний*] (у виразі *кíпна дорога* «брудна від розталого снігу дорога (?)»), [*кíпно*] «потеплішало; відлига; брудно, грязько від снігу, що розтанув», [*кíпнíти*] «танути»; — п. ст. kopno «розм'якла, розмокла земля, особливо після того, як зійшов сніг; місце без снігу», каш. [k^{u}opńö] «місце без снігу», ч. слц. [kopno] «земля, що відтанула після того, як зійшов сніг», болг. [*кóпно (място)*] «місце, де станув сніг», ст. *кóпен* «тс.», м. *копно* «тс.; суходіл, земля», схв. *кòпно* «континент, земля», слн. kôrpno «тс.; безсніжна місцевість», kôrpen «безсніжний»; — псл. [*korepь, *korьpь], похідні від прикметника *korьpъ «який годиться для копання», пов'язаного з псл. kopati «копати», або безпосередньо від цього дієслова; менш переконливе пов'язання з псл. koръtь «кіптява» (Brückner 256; Machek ESJČ 275; Bern. I 566). — Sławski II 464—466; БЕР II 617—618. — Див. ще **копáти**[1].

копíрка — див. **кóпія**.

кóпіт, *кóпоть* — див. **кíпоть**.

копітки́й «марудний, клопітний»; — р. розм. *копотли́вый*, *кóпотный*, заст. *кóпоткий*, бр. *капатлівы* «тс.»; — очевидно, пов'язане з *копáтися* «поратися; займатися клопітною роботою; робити повільно», похідним від *копáти*. — Шанский ЭСРЯ II 8, 305. — Див. ще **копáти**[1].

кóпія «точне відтворення, що цілком відповідає оригіналові», *копíїст*, *копíрка*, *копіюва́льник*, *копіюва́льний*, *копіюва́ти*, ст. *копие* (с. р.) (1496); — р. *кóпия*, бр. *кóпія*, ст. *копея* (1406), *копия* (1588), п. kopia, ст. kopija, ч. kopie, слц. kópia, нл. kopija, болг. *кóпие* (с. р.), м. *копија*, *копие* (с. р.), схв. *кòпија*, *кôпија*, слн. kópija; — запозичення з латинської мови; слат. cōpia «список, копія, розмножування» пов'язане з лат. cōpia (<*coopia) «запас; велика кількість», утвореним за допомогою префікса co(m)- від основи іменника ops «сила, могутність, можливість, влада». — CIC 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 304—305; Фасмер II 318; Hüttl-Worth 16; Булыка 171; Sławski II 460; Holub—Lyer 260; БЕР II 616; Младенов 250; Вујаклија 473; Kluge—Mitzka 394; Bloch 150; Dauzat 205; Walde—Hofm. II 215—216, 217. — Див. ще **коалíція**, **оптимíзм**.

[**кóпка**[1]] «невелика заглибина або ніша, куди загортають жар» Я, [*кóпочка*] «тс.» Я; — очевидно, результат спрощення і фонетичних змін давнішої форми *[*кóвбка*], пов'язаної з [*кóвбиця*] «запічок»; зіставляється також (Непокупний Мовозн. 1974/6, 60) з *копáти* (пор. іншу назву цієї реалії [*ямка*]); менш переконливе тлумачення основи *коп-* у даному разі як результату метатези ie. *pek^{u}- «пекти», паралельної до лит. kèpti «пекти», лтс. cept «тс.» (Непокупний тж) — Див. ще **кóвбиця**.

[**кóпка**[2]] (дитяча назва картоплі) Ва; — очевидно, результат фонетичного спрощення форми *картóпля* з доданим зменшувально-пестливим суфіксом *-к(а)*. — Див. ще **картóпля**.

[**кóпки**[1]] (у виразі *дав йому к.* «побив»); — очевидно, пов'язане з *копáти* «бити ногами». — Див. ще **копáти**[2].

[**кóпки**[2]] «верхи» (про їзду); — неясне.

[**кóпла**] (лайл.) «погань, нечисть, падло, сміття» Мо; — неясне.

кóпкий «не в'їжджений після снігопаду; [нерівний, вибоїстий Ж]» (про шлях), *копни́стий* «не зовсім уїжджений після снігопаду» (про шлях); — очевидно, пов'язане з *копáти*: первісне значення — «який легко копається; пухкий» (пор. *копкúй* «який легко копати, пухкий (про землю); у якому грузнуть ноги; пухкий (про сніг)»). — Див. ще **копáти**[1].

[**копо́рснутися**] «стрепенутися» Ж;— очевидно, результат контамінації і переосмислення форм [*копи́рсну́ти*] «швидко впасти, полетіти сторч головою» і *порсну́ти* «вирватися з рук, вислизнути» (див.).

[**копоті́ти**] «стукати, тупотіти, бігти дрібним кроком», [*ко́піт*] «тупіт»;— очевидно, результат видозміни слова [*топоті́ти*] (див.).

[**ко́поть**] «кіготь, пазур (у тварин)» Л;— очевидно, результат видозміни слова [*ко́коть*] «тс.», зумовленої народноетимологічним зближенням з дієсловом *копа́ти* «рити».— Див. ще **ко́коть, копа́ти**[1].

[**копоу́шка**] «купка» Я;— очевидно, видозмінене запозичення з російської мови; р. [*копу́шка*] «бідна копа поганого врожаю, маломірна копа; купка» є похідним від [*копа́*] «копа, купа; (півд.) копа (хліба), копиця (сіна)», якому відповідає укр. *копа́* (див.).

копоши́тися «ворушитися, возитися; метушитися», [*копи́шитися*] «тс.; кишіти Ж»;— р. *копоши́ться* «копошитися», [*копыха́ться*], заст. *копы́ши́ться* «тс.», [*копоши́ть*] «непокоїти», [*ко́постить*] «тс.»;— очевидно, пов'язане з укр. ст. р. ст. *копысати* «бити копитом, копати землю копитом», бр. [*капса́ць*] «штовхати, штурхати», п. [kopsać] «копати; бити, штовхати, штурхати»; у такому разі псл. kopysati (kopsati) «ворушити; кишіти; непокоїти; (початково) штовхати, бити, копати землю (копитом)», похідне від kopati «копати»;— споріднене з лит. kapsėti «дзьобати», kapstýti «ритися; гребтися» (про курей); неприйнятне зіставлення з гр. κόπος «втома, праця», κοπάζω «втомлюю», κοπιάω «тс.» (Matzenauer LF 8, 198—199) або з гот. hafjan «піднімати», діcл. hefja «тс.», двн. heffen, heven (Горяев 156).— Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Фасмер II 316, 319; Преобр. I 350—351; Брандт РФВ 22, 140; Sławski II 466—467; Brückner 255; Bern. I 562; Fraenkel 218, 282.— Див. ще **копа́ти**[1].

ко́пра[1] (бот.) «висушений м'якуш плодів кокосової пальми, з якого добувають кокосову олію»;— р. *ко́пра́*, бр. болг. *ко́пра*, п. ч. слц. korga, схв. *ко̏пра*, слн. kórga «тс.»;— запозичене, очевидно, через російське посередництво, з західноєвропейських мов; порт. фр. англ. copra, н. Kópra «тс.» виводяться з мал. koppara «кокосовий горіх», що походить від гінді khōprā «тс.», пов'язаного з дінд. k(h)arparaḥ «черепок; шкаралупа; череп», спорідненим з псл. *сěгръ «череп», укр. *че́реп*.— CIC 362; Шанский ЭСРЯ II 8, 306; Kopaliński 529; Holub—Lyer 260; РЧДБЕ 367; Klein 350; Kluge—Mitzka 394; Bloch 176; Dauzat 205; Mayrhofer I 174.— Див. ще **че́реп.**

ко́пра[2], *копра́вий*, *ко́при* — див. **ка́пра.**

копри́ва — див. **кропи́ва́.**

копри́вник, *коперняк*, *копривня́к*, *копрівняк* — див. **кропив'я́нка.**

копрі́й[1] (бот.) «фенхель, Foeniculum Adans», [*копр*, *коприй*] «тс.» Mak;— болг. [*див копър*] «Foeniculum capillaceum», [*влашки копър*, *зимен копър*] «тс.», схв. [*ко̏пар*] «фенхель звичайний», слн. [koprc, koprec, koprivec] «тс.»;— псл. коргъ «фенхель; кріп, Anethum graveolens»;— зв'язок народних назв цих рослин зумовлений подібністю їх у тому, що плоди їх містять ефірну олію і в кулінарії плоди фенхелю звичайного і кріп пахучий, як цінна пряність, додають до їжі (Флора УРСР VII 568—569, 602—603; Нейштадт 421).— Симоновић 200.— Див. ще **ко́пер**[2].

копрій[2]— див. **ко́пер**[2].

копти́ти[1]. *коптильний*, *коптильник*, *коптіти* — див. **кіпоть.**

копти́ти[2]— див. **каптіти.**

[**ко́птур**] «комин» ЕЗб 25;— не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого молд. *куптóр (коптóр)* «піч».

[**ко́пут**] «клопіт, біда» Доп. УжДУ II;— запозичення з угорської мови; уг. kaput «капут» з нвн. karútt відповідає запозиченому з того самого джерела, але іншими шляхами укр. *капу́т*.— MNTESz II 368—369.— Див. ще **капу́т.**

[**ко́пці**] «риболовецькі сітки, які ставляться у воду на паколах» Берл, Мо;— р. [*ко́пцы*] «пастка (зокрема, на птахів)»;— результат видозміни назви [*коте́ць*] «загорожа в воді для ловіння риби», р. [*котцы*] «тс.; рибальська сітка», зближеної з основою дієслова *копа́ти (зако́пувати)*.— Див. ще **коте́ць.**— Пор. **като́х.**

АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНСКОЙ ССР

ИНСТИТУТ ЯЗЫКОВЕДЕНИЯ им. А. А. ПОТЕБНИ

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В СЕМИ ТОМАХ

Том 2

Д—КОПЦІ

СОСТАВИТЕЛИ

Ростислав Васильевич Болдырев,
Вера Титовна Коломиец,
Афанасий Прокофьевич Критенко,
Татьяна Борисовна Лукинова,
Александр Саввич Мельничук,
Григорий Петрович Пивторак,
Александр Данилович Пономарев,
Нина Сергеевна Родзевич,
Неонила Петровна Романова,
Виталий Григорьевич Скляренко,
Орест Борисович Ткаченко

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори
Л. К. Артем'єва, В. Є. Дудко, Л. П. Марченко

Оформлення художника
В. М. Флакса

Художній редактор
О. Я. Вишневський

Технічні редактори
М. А. Притикіна, Г. М. Ковальова

Коректори
Н. О. Луцька, Л. В. Малюта, З. П. Школьник, О. С. Улезко

Інформ. бланк № 4225

Здано до набору 17.03.82. Підп. до друку 07.12.84. Формат 70×100/16. Папір друк. № 1. Літ.-гарн. Вис. друк. Ум. друк. арк. 46,47. Обл.-вид. арк. 52,08. Тираж 12 000 пр. Зам. 1-434. Ціна 3 крб. 60 к.

Видавництво «Наукова думка». 252601 Київ 4, вул. Рєпіна, 3.

Книжкова ф-ка ім. М. В. Фрунзе. 310057 Харків 57, Донець-Захаржевського, 6/8.

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ МОВОЗНАВСТВА
ім. О. О. ПОТЕБНІ